ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ھامونىمى

ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى

5

مىللەتلەر نەشرىياتى
شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

یو یعنی خه لوی پیغله ده بیا تی قاموسی

مسلمه تله نه شریاتی

شنبل خه لوی نه شریاتی

«ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى قامۇسى»
تەھرىر ھەيئىتى

باش مۇھەررىر: ئابدۇراخمان ئەبەي

مۇئاۋىن باش مۇھەررلەر (ئۇيغۇر ئېلىپبە تەرتىپى بويىچە تىزىلدى):
ئابدۇكېرىم راخمان، ئابلىمىت سادىق، ئارسلان ئابدۇللا، ئالىمجان سابىت، ئەخمەت ئىمىن، ئەركىن ئابدۇقادىر، غازى ئەمەت، نىياز كېرىم شەرقى، ئوسمان ئىسمائىل، ياسىن زىلال، ياقۇپ مۇھەممەتروزى

تەھرىر ھەيئەت ئەزالىرى (ئۇيغۇر ئېلىپبە تەرتىپى بويىچە تىزىلدى):
ئابدۇبەسىر شۇكۇر، ئابدۇراخمان ئەبەي، ئابدۇشۇكۇر تۇردى، ئابدۇكېرىم راخمان، ئابلىمىت سادىق، ئارسلان ئابدۇللا، ئالىمجان سابىت، ئايشەم ئەخمەت، ئەخمەت ھاشىم، ئەخمەت ئىمىن، ئەركىن ئابدۇقادىر، ئەكبەر غۇلام، تۇرسۇن زېرىدىن، تۇرسۇن غازى، تۇنىياز مەتنىياز، راھىلە داۋۇت، رەۋەيدۇللا ھەمدۇللا، ساۋۇت سالاھىدىن، شېرىپ خۇشتار، غازى ئەمەت، غەيرەتجان ئوسمان، ماخمۇت مۇھەممەت، مۇھەممەت ئابلىز بۆرىيار، مۇھەممەت رېھىم، مۇھەممەت شاھنىياز، مۇھەممەتئېلى لېتىپ، مۇراددىل ئابىد، نىياز كېرىم شەرقى، ئوسمان ئىسمائىل، ئۇچقۇنجان ئۆمەر، ئېزىز خۇدابەردى، ئېلى ئىسمائىل، ياسىن زىلال، ياقۇپ مۇھەممەتروزى، يۈسۈپ ئىسھاق

«ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى قامۇسى» غا ئىشلىگۈچىلەر:

«قامۇس»نى نەشرگە تەييارلىغۇچىلار:

ئابلىمىت سادىق (نەسرىي قىسمى)، ئابدۇكېرىم راخمان (داستانلار قىسمى)، ياسىن زىلال (چۆچەك ۋە قوشاقلار قىسمى)، ئارسلان ئابدۇللا (ماقال ـ تەمسىللەر قىسمى)، ئوسمان ئىسمائىل، ئېزىز ئاتاۋۇللا سارتېكىن، ئابدە، ئادالەت ئىمىن، (تۆھپىكارلار قىسمى)، نىياز كېرىم شەرقى (گۈزەل سەنئەت قىسمى)

رەسسامىلار: (ئۇيغۇر ئېلىپبە تەرتىپى بويىچە تىزىلدى):

ئالىمجان مەتقاسىم، ئەسقەر تۇردى، ئەنۋەر ئوسمان، باھىر ياسىن، پەرھات ئەخمەت، پەرھات ئىبراھىم، مەۋلان نىياز، مۇختار مۇزەپپەر، مۇساجان ۋاھاپ، مۇھەممەت ئابدۇرېھىم، مۇھەممەت نەۋبەت، نىجات ھوشۇر، نىياز كېرىم شەرقى، يۇسۇپجان قادىر

«قامۇس» قا گۈزەل سەنئەت ئەسىرىنى تەقدىم قىلغۇچىلار(ئۇيغۇر ئېلىپبە تەرتىپى بويىچە تىزىلدى):

ئابدۇشۇكۇر كېرىم كۆك، ئابدۇقادىر ئىبراھىم، ئابدۇكېرىم نەسىردىن، ئابـ
لىكىم باست، ئايتىللا، ئابدۇغېنى مەتروزى، ئەنۋەر، بەي كۇنتىك، بەي گاك، تا ـ
لىپجان، تەلئەت، تەي جەنشىك، تەي يىك، تۇردى ئىمىن، جاك لېيجىك، جاك
ۋېنپىك، جاك ۋېي، جاك يۇفېك، جۇمە يۇسۇپ، چىك لىكشىك، چىك ۋېنجىك،
خەن جىكجۇن، خۇاك جيەنشىك، خۇاك دالەي، خۇرشىدە ئابدۇكېرىم، دىلشات سا ـ
بىت، دىلمۇرات تۇردى، رۇستەم، زورەم ياسىن، زۇمرەت ماخمۇت، سالام ئابدۇراخ ـ
مان، سەي شىكچۇن، سۇپاخۇن، سۇلتان قۇربان، شۇي شۆجى، شۇيىكۆۋ، شى دې ـ
ۋىن، غازى ئەمەت، غېنى، فەن دىكدىك، قەيسەر ئەنۋەر، قەيسەر ھېسامىدىن، كاك
شۇزىك، كامىل، گۇەن ۋېيلىك، گوياۋجۇن، گۇك جەنشىك، لو لىشىك، لۇك
چىكلىيەن، لېي جۇكشۇن، لېي خۇا، لى شياۋ، لى ياۋتيەن، لىۇجەنگو، لىۇشىكجۇ،
ماشىيىك، مۇتەللىپ، مۇزەپپەر، مۇھەممەت ھېيت، مۇيەسسەر، مېك ئەرخۇ، نۇر ـ
مۇھەممەت ئابلىز، ئوسمانجان ئابلا، ۋاك جىكخۇا، ۋاك جىككەي، ۋاك گۇاكشىك،
ۋاك گۇدې، ۋاك يۇكشىك، ۋۇچىفىك، ۋىك فاكې، ئېلشات تۇردى، ئىمىنجان ئاب ـ
دۇرەھىم، ئىمىن ھاسىل، يارمۇھەممەت، ياك شىك، يالقۇن غازى، يالقۇن ھابىل،
يۇسۇپجان، يۇۋېنيا

كومپيۇتېر تېخنىك خادىملىرى:

ئەكرەم ئايىت، گۈلىستان قۇربانئېلى، مۇھەممەت نەۋبەت

«ئۇيغۇر خەلق پەخرىيە»دىن تاللانما تېكىستلار توپلىمى

1 - توم ئەپسانە - رىۋايەتلەر

2 - توم چۆچەك كلەر

3 - توم چۆچەك كلەر

4 - توم چۆچەك كلەر

5 - توم چۆچەك كلەر

6 - توم لەتىپە - چاقچاقلار

7 - توم ماقال - تەمسىللەر، مەسەللەر

8 - توم داستانلار

9 - توم داستانلار

10 - توم قوشاقلار

11 - توم قوشاقلار، خەلق ئويۇنلىرى، مەشرەپ ئويۇنلىرى، تېپىشماقلار، لاپلار

12 - توم ئۇيغۇر ئۆرپ - ئادەتلىرى، تۆھپىكارلار

چوچہ کلہ

مۇندەرىجە

سېھرىي چۆچەكلەر — I .....(2 - توم) III

سېھرىي چۆچەكلەر — II .....(3 - توم) III

سېھرىي چۆچەكلەر — III .....(4 - توم) III

تۇرمۇش چۆچەكلىرى..... .....(4 - توم) 289

چېچەنلەر ھەققىدىكى چۆچەكلەر .....(5 - توم) III

ھەجۋىي چۆچەكلەر .....(5 - توم) 183

تېپىشماقلىق چۆچەكلەر.....(5 - توم) 343

ھايۋانلار ھەققىدىكى چۆچەكلەر.....(5 - توم) 391

چچەنلەر هەققىدىكى چۆچەكلەر

چچەنلەر هەققىدىكى چۆچەكلەر

مۇندەرىجە

ئۇجمە سايىسى.....1
ئەپچىلەم.....8
ئۇچ مىڭ تىللالىق ئۇچ سۆز.....11
ئەقىللىق بالا.....14
دانىشمەن قىز.....19
ئەقىل سىناش.....22
تەدبىرلىك قىز.....25
ئاياز بوۋاي.....28
پاراسەتلىك قىز.....33
قەلەندەرنىڭ پادىشاھ بولۇشى.....38
زېرەك بىلەن زېرەككە.....40
پەملىك رەسسام.....44
دانىشمەن دىۋانە ۋە ئادىل پادىشاھ.....46
ئۇچ ۋەسىيەت.....50
ئانار.....52
ئالتۇنچى بوۋاي.....53
چېچەن كىشىلەر.....55
ئۇچ ئالتۇن قورچاق.....57
باي بىلەن مەسۇم تاز.....58
دانىشمەن ئانا.....61
چېچەن تاز.....65
ئىككى ئوغرى.....71
ئەقىللىق قىز.....75
كۆڭۈلدىكىدەك كىشىلەر.....78
تەدبىرلىك باغۋەن.....80
ياغاچچى بىلەن بويۋاقچى.....82
ئورنىنى كىم كۆلىسا ئۆزى چۈشەر.....85
ئەقىللىق كىشىلەر.....91
ئەقىللىق دېھقان.....94
چاققان ئوغرىنىڭ ۋەزىر بولۇشى.....95
ئەقلىڭ — بايلىقىڭ.....102
قازى بىلەن مەھەممەت رازى.....105
ئارغىماق ماجىراسى.....116
پادىشاھ ھوشيار.....120
مىراس.....124
ئىككى بايىنى ئەپلىگەن مالاي.....129
ھېكايە خۇمار پادىشاھ.....132
قازىنىڭ قىزى.....139
باي بىلەن چاكار.....143
پادىشاھنىڭ كەنجى قىزى.....145
بېگىمنىڭ تايغىنى.....147
توغرا ھۆكۈم.....149
گۇمۇش شاھزادە بىلەن چېچەن قىز.....153
باغۋەن بوۋاي.....155
بارىكاللا.....156
ئەركەكمۇ، ئۇرغاچمۇ.....158
مەلىكە بەرنا.....159
دانىشمەن ۋەزىر.....162
ئەقىللىق ئادەم.....164
دانا پادىشاھ.....167
پەم.....170
مۇشۇكلەرنىڭ قىساسى.....171
تەدبىرلىك ئالىم.....174

ئۇجمە سايىسى

ئۇرۇن بىر يېزىدا بىر باي بولغانكەن. بازارغا ئۆتىدىغان چوڭ يول ئۇستىدە ئۇنىڭ يوغان بىر هويلىسى، ئىشىك ئالدىدا ناهايىتى چوڭ بىر تۇپ ئۇجمە دەرىخى بار ئىكەن. دەرەخنىڭ سايىسى چۈش ۋاقىتلىرىدا يولغا، هويلىغا ۋە هويلىنىڭ كەڭ شادىلىق ئايۋانلىرىغا چۈشۈپ تۇرىدىكەن. دېھقانلار ۋە يولۇچىلار ئىسسىق كۈنلەردە هېرىپ ـ ئېچىپ كېلىپ، شۇ ئۇجمە سايىسىدە هاردۇق ئېلىپ ئۆتەمكچى بولسا، باي چىقىپ:

ـــ يوقىلىش، باشقا يەرگە بېرىپ سايىداش ... ـــ دەپ قوغلايدىكەن.

شۇ يېزىدا ئەپچىلەم دېگەن بىر يىگىت بولۇپ، ئۇ يىگىت باينىڭ ئاشۇنداق پەس ـ پىخسىقلىقىغا غەزەپلىنىپتۇ. ئۇ، قانداق قىلساق دەردىمىز چىقار، دەپ ئويلاپ ـ ئويلاپ «كۈلۈپتۇ»، قورساققا بىر ئىش پۈكۈپتۇ، لېكىن قورسىقىدىكى جۇرىنى چىقارغۇچە، كۈز ئۆتۈپ، قىش كەپتۇ، كەلگەندىمۇ قاتتىق كەپ-تۇ. «قىش ئوچىقى تار، قوپ ئۆيۈڭگە بار» دېگەندەك، ئاغىنىلىرى بىلەن مورا ئوچاق ئالدىدا مۇڭداشقۇ-دەكمۇ ياكى بىرەر دەردىنىڭ سىرىنى ئاچقۇدەكمۇ بولالماپتۇ، ئۇياققا يۈگۈرۈپ بېقىپتۇ، بۇياققا يۈگۈرۈپ بېقىپتۇ، جاڭگالدىن توغراق توشۇپ سېتىپتۇ، ئۇۋاقلىرىنى ئەكېلىپ ئوچاققا يېقىپتۇ، شۇنداق قىلىپ ئاتا ـ ئانىلىرىنى بېقىپتۇ.

قورساقلار تارتىشىپ پەي بولغاندا، سۆڭەكلەردە يىلىك تۇگەپ نەي بولغاندا ئەتىياز كەپتۇ. بالىلار چېچەك تېرىشىپ ئويناپتۇ، ئېتىزلاردا مۇڭلۇق ناخشا، تىرىكچىلىك قاينىتىپتۇ، چۇغلۇقلار ئېچىلىپ، كاككۇك سايراپتۇ.

ئەپچىلەم ئېتىز يوللىرىدا ئاغىنىلىرى بىلەن تېپىشىپ، بىر تۇگۇنگە كېلىشىپ، كۆڭلى ئامان تېپىپتۇ، ئاندىن بىر كۈنى مۇنۇ ناخشىنى ئېيتىپ شەھەرگە راۋان بوپتۇ:

بازار يولى يىراق يول،
بۇ ئالەمنى كەڭ دەيدۇ،
تومۇزدا باللار يىغلايدۇ.
بىلەلمىدۇق زادىلا.
سايىدە ياتاي دېسەڭ،
ئالىقانچىلىك يەر تۇرماق،
بايلار چىقىپ قوغلايدۇ.
يېتەلمىدۇق سايىغا.

ئەپچىلەم ماڭا ـ ماڭا قاق چۈشلەر بىلەن هېرىپ ـ ئېچىپ، تەرگە پىشىپ، هېلىقى باينىڭ ئىشىكى ئالدىغا ئۇلىشا ـ ئۇلاشمايلا ئىتلىرى قاۋاپتۇ. «ئۇھ!» دەپ ئۇجمە سايىسىگە ئۆزىنى تاشلىشىغا باي

چىقىپ توۋلاپتۇ:

— ھەي گاداي، ئەمدى سەن نەدىن پەيدا بولدۇڭ؟ ئۆت بۇياققا!

— باي ئاكا، بۇ كۆپچىلىك ئۆتىدىغان يول ئوستىغۇ.

— يول كۆپنىڭ بولغان بىلەن ئۇجمىنىڭ سايىسى مېنىڭ.

— بىرئاز دېممىنى ئېلىۋالغانغا ئۇجمىلىرىنىڭ سايىسى تۇگەپ قالماس.

— تۇگەپ قالسا بولامتى ئەمسە؟! ئۇجمە تىكىشىپ بەرگەندەك گەپ قىلىسەنغۇ! بىلەمسەن، بۇ ئۇجمىنىڭ ھەربىر يوپۇرمىقى بىر ئاق تەڭگىگە توختىغان!

— بۇ گەپچە، مەن پۇلنىڭ سايىسىدە ئولتۇرۇپتىمەن - دە؟

— توغرا، لېكىن پۇلنىڭ سايىسىدە باي ئادەم ئولتۇرىدۇ. مەن ساڭا شۇنى ئېيتىپ قويايلى، ئەگەر پۇلۇڭ بولسا، سەنمۇ ئولتۇرسەن.

— پۇلۇم بولسا ئولتۇرامدىم؟

— ھە، ئەلۋەتتە.
— ئۇنداق بولسا، ئۇجمىلىرىنىڭ سايىسىنى ساتاملا؟
— چوڭ سۆزلىمەي، يولۇڭغا ماڭساڭ بولارمىكىن !
— پۇلىنىڭ چوڭ سۆزلىتىدىغانلىقىنى ئۆزلىرى بىلمەملا؟
— ...

باي دۇدۇقلاپ قاپتۇ ۋە پۇلنى ئويلاپ جىم بوپتۇ، قۇلاقلىرى دىڭ بوپتۇ، ئاخىر تاقەت قىلالماي، تىلى سۆزگە كەپتۇ، سۆزگە كەلگەندىمۇ، ئاۋۋال باھاغا — پۇلغا كەپتۇ. ئەپچىلەم:

— سودا ئىشى ئاسان ئەمەس، سىلىمۇ ئىمام - مەزىنلىرىنى قىچقارسىلا، مەنمۇ بىر - ئىككى ئا-غىنەمنى قىچقىراي، خەت - مۆھۈر قىلىشايلى ... — دەپتۇ. باي:

— گېپىڭ راست بولسا، سەن توختىمامسەن. ئاۋۋال باھاسىنى كېلىشەيلى، ئاندىن ئۇچىدىن بىر نەرسە بەر، قالغان ئىشلار بولسا ئاسان ... — دەپتۇ.

ئۇياققا تارتىشىپ، بۇياققا تارتىشىپ ئاخىر ئۇجمە سايىسىنىڭ باھاسى تۆت يۈز تەڭگە ئاق كۈمۈش-كە توختاپتۇ، ئۇچىدىن ئەللىك تەڭگە بېرىپ، ئۇنىڭغا بايدىن تىلخەت ئېلىپ، ئەپچىلەم ئاغىنىلىرىنى قىچقارغىلى مېڭىپتۇ.

باينىڭ ئاغزى قۇلىقىغا يېتىپ، خۇدا ئۇرغان ئەخمەقنى ئەمدى باي ئاكاڭنىڭ ئۇرغىنىنى كۆر ! مۇنداقمۇ ئولجا بولارمۇ... دەپتۇ - دە، قازىغا كىشى يۈگۈرتۈپتۇ، ئارقىدىن: «توختا !» دەپتۇ، كۆڭلىدە، بۇنى كىشىلەر تۈيمىسۇن، ئىش بۇزۇلمىسۇن، قازىنى توغرىلاش ئۈچۈن، ئۆزۈم بېرىشىم كېرەك، دەپ، ئۆزى يۈگۈرۈپتۇ.

ئەتىسى بۇلار يىغىلىپتۇ. قازىمۇ باي بىلەن پۈتۈشۈپلىپ، مۆھرىنى يالاپ ئولتۇرۇپتۇ. ئەپچىلەممۇ روزىمەتكە ئوخشاش بىر - ئىككى ئاغىنىسىنى باشلاپ، ئالدىن تەييارلىۋالغان سۆزلىرىنى دىللىرىغا پۈ-كۈپ، جايلىۋالغان پۇللىرىنى بەللىرىگە تۈگۈپ يېتىپ كەپتۇ.

قازى: «ئەلۋەتدۇ مىنەل ئىمان، بىزلەر بولساق شاھىت...» دەپ قەلەمنى قەغەزگە سۈۋاشقا باشلاپتۇ. خەتنىڭ بېشىغا: «تەخمىنى بىر مىڭ، ئېشىكى ئۈچ يۈز، توقۇمى ئون توققۇز، ماھى سەپەر قوشۇنىدا، باي غوجامنىڭ ھويلىسىدا» دېگەنگە ئوخشاش سۆزلەر، ئاندىن: «مەنكى سەلەي باي ھويلامنىڭ كوچا پا-سىلىدىكى چوڭ ئۇجمىنىڭ سايىسىنى ئەپچىلاخۇنغا ئۆز ئىختىيارىم بىلەن ھازارى مەجلىس ئالدىدا تۆت يۈز تەڭگە كۈمۈشكە ساتتىم. تاكى ئۇجمە ئۆزى قېرىپ يوقالغۇچە ئۇنىڭ سايىسىدىن ئەپچىلاخۇن ۋە ھەتتاكى ئۇنىڭ ئاغىنە، خىش - ئەقرىبالىرىمۇ ھەرقاچان، ھەرزامان بىمالال پايدىلىنىدۇ. مۇبادا بۇنىڭغا پېقىر ۋە مېنىڭ ئەۋلادىم نارازى بولۇپ دەۋا قىلسا، يۇرت، شەرئى ئالدىدا دەۋاسى باتىل بولغاي» دېگەن گەپلەر يېزىلىپتۇ. ئاخىرىغا ساتقۇچى، ئالغۇچى ۋە گۇۋاھ - شاھىتلار قول قويۇپتۇ. قازى:

— مۇبارەك بولسۇن، ئەپچىلاخۇن ! سىلىدەك ماكانسىز بىر ئادەمنىڭ باي غوجامنىڭ ئىشكى ئالدىدا مۇنچىلىك مۇلۇككە ئىگە بولغانلىرى خۇدانىڭ چوڭ ئىلتىپاتى. سىلىنىڭ باشلىرىغا ئۇجمىنىڭ سايىسى ئەمەس، باي غوجامنىڭ سايىسى چۈشتى ... — دەپ مۆھۈر ھەققى ئېلىپ قوينىغا ساپتۇ. ئىمام ۋە مەزىناخۇنۇممۇ قۇرۇق قالماپتۇ، ئۇلار باي غوجامدىن قانچىلىك مۆھۈر ھەققى ئالدى، بۇنىسى مەلۇم ئەمەس، ئىشقىلىپ، توختام «پۈتۈپتۇ»، ھەممەيلەن ئۆيلىرىگە كېتىپتۇ.

ھاۋا كۈندىن - كۈنگە ئىسسىپتۇ. ئەپچىلەم بازارغا باراردا ۋە يانىاردا ھېلىقى ئۇجمىنىڭ سايىسىگە

كېلىپ بەخىرامان ئېغىنايدىغان، سايىدە راۋاب چېلىپ ئويناۋاتقان، ئاغىنىلىرى بىلەن قوشۇلۇپ ناخشا توۋلايدىغان بوپتۇ. باي چىقىپ:

— نېمە ۋاراڭ - چۇرۇڭ بۇ؟ — دەپ ۋارقىراپتۇ. ئەپچىلەم:

— ئۇجمە سايىسى ئاكاڭ قارىغايىنىڭ، ياغچى باي غوجامنىڭ، — دەپ پەرۋا قىلماي جاۋاب بېرىپ تۇ. باي، پىيازنىڭ پوستى كۆپ، ئەخمەقنىڭ دوستى دېگەندەك، بۇ كاساپەتنىڭ دوستى ئىتنىڭ قۇرتىدەك كۆپ ئىكەن، دەپ ھېچكىمنى قوغلىيالماپتۇ، ساقلىنى چىشلەپ ئۇخلىيالماپتۇ.

ئاردا باي پالتىسىنى ئاچىقىپ ئۇجمىنى كېسىپ تاشلىماقچى بوپتۇ، ئاچچىقىغا پايلىيالماي ئۇ-رۇلغان پالتا ئىزىدىن كەمتۈك بولۇپ قالغان ساپىنى تۆلەپ بېرىشكە تاس - تاس قاپتۇ. باي تېخىمۇ زەردىگۆش بولۇپ ھەسرەت يۇتۇپتۇ.

بىر كۈنى باي ئايۇاندا سېپىق كېكىرىپ سوزۇلۇپ ياتسا، ئەپچىلەم ئاغىنىلىرى بىلەن ئېشەكلىرىنى يېتىلىشىپ باينىڭ ھويلىسىغا كىرىپ كەپتۇ. باي:

— ۋاي، نېمە گەپ؟ — دېسە، ئەپچىلەم:

— تەقسىر، سايىمىز ھويلىغا كىرىۋاپتۇ، شۇنى ئىستەپ كىردۇق، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. ئېشەكلىرىنى سايىگە قوزۇق قېقىپ باغلاپ، چاپانلىرىنى يېشىپ تاشلاپ، خاتىرجەم ئولتۇرۇپتۇ... باي: «ھمم» دەپ ئۆزىنىڭ گۆشىنى ئۆزى يېگۈدەك بوپتۇ.

بىر كۈنى باينىڭ خوتۇنلىرى ئوسما قويۇشۇپ ئولتۇرسا، باينىڭ بالىلىرى ھويلىغا يىغلاپ كىرىپ

شىپ كەپتۇ. ئاغىچا ـ خېنىملار سۇپىلارغا پۇتلىشىپ، يىقىلىپ ـ قوپۇپ، چىقىپ شۇنداق قارىسا، باـ لىلىرى يۇزلىرىنى تاتىلاپ، يەردە يېتىپ ئېغىناپ، ھۆكۈرەك ئېتىپ يىغلاۋاتقۇدەك.

ــ ۋاي ئالتۇن قوزىلىرىم، نېمە بولدى، كىم ئۇردى؟ ــ دەپ سوراپتۇ خېنىملار. بالىلار يىغلاپ تۇرۇپ سۆزلەپتۇ:

ــ ئۇجمە سايىسىدە ياتقان ئېشەكچىلەر: «سايىگە يېقىن كېلىشمە، ھارىمىلار!» دېدى، ھى... ھى! ئۇجمىگە چىقمىمىز دېسەك، «سايە يوق يەردىن چىقىش» دېدى، ھى... ھى! دادام قېنى؟ ھى... ھى!

ــ ۋاي بېشىڭنى يەيدىغان گادايلار... ئەمدى ئۆلۈپتۇق! ھەممە گۇناھ تويماس يوھا شۇنىڭدا... پۇل دېسە بىزنىمۇ سېتىۋېتىشتىن يانمايدۇ. يىغلىماڭلار، ئوبدان بالىلىرىم، خەپ! داداڭلار كەلسۇنچۇ، نى ئات، نى نومۇس...

تالادا راۋابنىڭ ئاۋازى ھويلىدىكى ۋاڭ ـ چۈڭنى كۆزگە ئىلمىغاندەك تازا قىزىپتۇ ۋە بىر كەمدىن كېيىن پەسىيىپ قاپتۇ.

بىر كۇنى باي ئېتىزلىرىنى ئارىلاپ كەپتۇ، ئۆلگۇدەك ھېرىپ يىقىلاي دەپتۇ، ئۆزى تەرگە چۆمۇـ لۇپ، يۇزلىرى ئېسىلىپ، كالپۇكلىرى ساڭگىلاپ، خىرىلداپ قاپتۇ. باينىڭ كەلگەن ۋاقتىدا ئۇجمىنىڭ سايىسى قاق دەرۋازىغا چۈشكەن چېغىكەن، باي دەرۋازىدىكى سايىگە ئېتىنىي دېۋىتىپ شۇنداق كېلىشىگە، ئەپچىلەم:

ــ توختىسىلا، باي ئاكا، پۇل كىمنىڭ بولسا، سايىسىدىن شۇ ئۆزىلا ئۆتىدۇ... ــ دەپتۇ. باي ئاران زۇۋانغا كەلسىمۇ، دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ، كالپۇكلىرىنى مىدىرلىتالماي قاپتۇ. باي ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ چىقسا، يولۇچىلار يىغىلىپ زاڭلىققا قېلىشتىن قورقانمۇ:

ــ ئەمىسە، مەن ئۆز پۇلۇمنىڭ سايىسىدىن ئۆتىمەن، قانچە ئالسەن؟ تېز گەپ قىل! ــ دەپتۇ.

ئاڭغىچە بازاردىن قايتقانلار بۇ ئارىغا يېقىنلاپ قاپتۇ. ئەپچىلەم:

ــ ئەللىك تەڭگە، ــ دەپتۇ.

باي يولدا كېلىۋاتقان خەقلەرنى كۆرۇپ، ئىچىدە ئىشىنىڭ ئەپلەشمىگىنىنى سېزىپ:

ــ ئەللىك تەڭگىنى ھازىر ئاچىقىپ بېرىمەن، ــ دەپ ئاتنى تۇتقۇزۇپ قويۇپ، چوڭچىلىق بىلەن ھويلىسىغا ئۆزىنى ئاپتۇ. ئەپچىلەمنىڭ مۆھۇر ھەققىگە كەتكەن پۇلى چىقىپتۇ.

ئەمما، باي بۇنىڭدىن كېيىن دائىم مۇنداق چوڭ چىقىملارنى قىلماسلىق ئۈچۈن، ئۆزى ۋە ئاـ ئىلە جەمەتلىرىنىڭ بىمالال ئۆتىۋېرىشى ئۈچۈن يەنە ئەللىك تەڭگە بېرىپ، دەرۋازىغا چۈشكەن ساـ يىنى ئاران ئىختىيارىغا ئېلىۋاپتۇ. «ئەقىللىق» باينىڭ ئېسىگە «ئەخمەقلەر»نىڭ يەنە قانداق كارا ـ مەتلىرى بارلىقى كەلمەپتۇ.

بىر بازار كۇنى باي شەھەرلىك ئەل ـ ئاغىنىلىرىنى چايغا قىچقىرىپتۇ... مېھمانلار داستىخانىنى شادلىق ئايۋانغا ــ كوچىدىكى يوغان ئۇجمىنىڭ سايىسى چۈشكەن سۇپىغا يۆتكەپ، تېخى ئەمدىلا ياسىن پولۇنىڭ ئۇستىگە دۇم چۈشەي دەپ تۇرغاندا، بىرنەچچە كىشى ئېشەكلىرىنى يېتىلىشىپ، چورۇقلىرىنى سۆرىشىپ كېرىپ كەپتۇ... ئەپچىلەم ۋە روزىمەتلەرنىڭ نېمىگە كەلگەنلىكىنى بىلگەن باي سۇپىدىكى سايىگە قاراپ قېتىپ قاپتۇ، ئاسمانغا قاراپ ئالىيىپتۇ، بۇغدىيەكلىرى لىپىلداپ قاپتۇ.

بۇ ئىشلارنىڭ تەكتىنى بىلمىگەن مېھمان بايلاردىن بىرى بۇ كەلگەنلەر باينىڭ مالايلىرى بولسا كېرەك، دەپ:

— قېنى، سەلىياخۇن، ماۋۇ چورۇقۇايلارغا بىرنەرسە دېمەملا، ئېشەكلىرىنى نېرى تارتىشسۇن! تۇگىتەلمەيدىغان قەرزلىرى بارمىتىيا؟! — دەپتۇ. باي بىر چۆرگىلىگەندەك بولۇپ ئېسىگە كەپتۇ ۋە ئەپچىلەمگە:

— خۇدا ھەققى، ھەر ئىش بولسا كېيىن سۆزلىشەيلى، قېنى سىلەرمۇ مېھمان، ئاۋۇ يەردە ئولتۇرۇڭلار، سىلەرگىمۇ داستىخان سالسۇن ... — دەپتۇ. روزىمەتلەر:

— باي ئاكاملارنى نەدە مېھمان قىلسىلا قىلسىلا. بىز سىلىدىن داستىخان سېتىۋالمىدۇق ... — دەپتۇ ۋە ئېشەكلىرىنى سايە چۇشكەن شادىلارغا باغلاپتۇ، چاپان - چورۇقلىرىنى سۇپىنىڭ سايە چۇشكەن يەرلىرىگە تاشلاپتۇ. مېھمان بايلار:

— ئاش ھارام بولدى ... — دېيىشىپ نېرى قېچىپتۇ... ئەپچىلەم:

— ئاش ھارام بولسىغۇ چاغلىق گەپ، لېكىن بىزنىڭ تۆت يۈز تەڭگىلىك سايىمىز ھەرقايسىلىرىنىڭ «ئاستىدا» قېلىپ ھارام بولغىنى يامان بولدى، — دەپ سىرنى ئېچىپ تاشلاپتۇ.

ۋاراڭ - چۇرۇڭ كۆتۈرۈلۈپتۇ. ئەپچىلەملەر بوش كەلمەپتۇ... مېھمانلار ئىچىدە: «ھە، بىزگە چوڭ سۆزلەيدىغان سەلەيباي، كارامىتىڭ ئاشكارا بولدىمۇ؟» دەپتۇ، ئۆچىنى ئالغاندەك قىلىپ، بايغا بولۇشقىلىمۇ پېتىنالماپتۇ، بىر - بىرلەپ شەھەرگە قاراپ قۇيرۇقىنى تىكىپتۇ. باينىڭ گەجگىسى تارتىشىپ، ئۆيىگە كىرىپ يېقىلىپتۇ...

ئەپچىلەملەر سايىدە بىردەم ھاردۇقلىرىنى ئېلىشىپ، يېزىلىرىغا كېتىپتۇ.

بۇ ۋەقە ئەمدى شەھەرگە يېتىپتۇ، قۇلاقتىن قۇلاققا تاراپ كېتىپتۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە، ئەپچىلەملەر شۇ بازار كۈنى مۆھۈر خەتنى كۆچۈرتۇپ، بازاردىكى چوڭ مەسچىتنىڭ ئالدىغا چاپلاپ قويغانكەن، شۇنىڭ بىلەن بۇ ئىش خەلقئالەمگە پۈر كېتىپتۇ.

ئەمدى باي ئۆيدىن ھېچ يەرگە باراللماي ماراپ يېتىپتۇ. ئۆتكەن - كەچكەنلەرنىڭ:

چېقىر ئۈجمە سايىسىنى
ئاق تەڭگىگە ساتقان باي.

ھويلىسىدىن چىقالماي،
چاشقان بولۇپ ياتقان باي.

دېگەن ناخشىسىدىن تويۇپتۇ. شۇنداق بولسىمۇ، كۈنلەر ئاستا - ئاستا ئۆتۈپ، «گادايلار» بىرئاز جىمىقماندەك تۇيۇلۇپتۇ.

بىر كۈنى كېچىدە باي ئۆلگەندەك ئۇخلاۋاتسا، ئۆگزىدە گۈپۈر - گۈپۈر ئاۋازلار، بىردەمدىن كېيىن ناخشا، راۋابلارنىڭ ساداسى ئاڭلىنىپتۇ. باي مەڭدەپ ھويلىغا چىقسا، ئىتى بىرنەرسىنى غاجاپ ياتقان، بايغا قاراپمۇ قويماپتۇ، ئۆيگە كىرسە، خوتۇنلىرى ئاھانەت قىلىپ ئارام بەرمەپتۇ. باي شوتىغا يامىشىپ چىقىپ قارىسا، ئەپچىلەم ئاغىنىلىرى بىلەن ئولتۇرغۇدەك. ئۇلار سۇتتەك ئايدىڭدا ئۆگزىنى بېشىغا كەيىپتۇ. باي شوتىدىن يېقىلغىلى تاس قاپتۇ ۋە ئۆزىنى ئاران تۇتۇپ توۋلاپتۇ. ئەپچىلەم:

— بىز ئۆزىمىز سېتىۋالغان سايىدە ئولتۇردۇق، باشقا كىشىلەر يوق، كىرىپ ئۇخلاۋەرسىلە، تەقسىر، — دەپتۇ. باي چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ:

— مەن ئۇجمىنىڭ ئايدىڭدىكى سايىسىنى ساتمىغان ... — دەپ كاركىراپتۇ. ئەپچىلەم:

— چۇشەكەپلا، تەقسىر، ئۆيلىرىگە كىرىپ مۆھۈرخەتكە قاراپ باقسىلا، «بىمالال»، «ھەرقاچان -

ھەرزامان» دېگەن يەرلىرىنى ئوبدان ئوقۇسىلا، ــ دەپتۇ. راۋاب بىلەن ناخشا يەنە قاينىتىپتۇ.

باي ئۆيگە كىرىپ ئويلاپتۇ. لېكىن، خوتۇنلىرى تاپا ـ تەنە بىلەن بېشىنى ئوچاق ئېتىپ، ئويلىغىلى قويماپتۇ، شۇنداقتىمۇ يەنە ئويلاپ «ئەقىل» تېپىپتۇ، ئۆگزىگە يەنە چىقىپتۇ:

ــ ئەمىسە، ئۇجمىنىڭ ئايدىڭدىكى سايىسىنى ئۆزۈمگە سېتىپ بەرسەڭلار... ــ دەپتۇ باي. ئۇ لولىلىق قىلىپ يۇ ـ رۇپ، ئۇجمىنىڭ ئايدىڭدىكى سايىسىنى مىڭ بالالىقتا ئۇچ يۈز ئەللىك تەڭگە كۈمۈشكە سېتىۋاپتۇ. لېكىن، ئەمدى ئۆ ـ زى تېخىمۇ «ئويغا» قاپتۇ. تالاغا چىقسا، يۇرت ـ جامائەت، رەقىبلىرىنىڭ دەردى، ئۆيگە كىرسە، بالا ـ چاقا، رەپىقە ـ لىرىنىڭ دەردى، مازاق ـ مەسخىرە، بىھۇدە چىقىم... باينىڭ جېنىغا تېگىپتۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە، «گادايلار»نىڭ بۇگۈن كېچە بېشىغا چىقىۋالغانلىقى، ئۇجمىسىنىڭ ئايدىڭدىكى سايىسىنى سېتىۋېلىپ، ئۇلارغا پۇل تۆلىگەنلىكى باينىڭ يۈ ـ رەك ـ باغرىنى خۇن قىلىۋېتىپتۇ.

«دەرەخنىڭ ئايدىڭدىكى سايىسى تالاغا تارالسا، يەنە نېمە گەپلەر بولۇپ كېتەر». بۇ تېخى ئىشنىڭ باشلىنىشى ئىكەن ـ لىكىگە كۆزى يەتكەن باي ئۇزاققا قالماي يۈك ـ تاقلىرىنى ئۇلاغلارغا ئارتىپ باشقا يۇرتقا كۆچۈپ كېتىپتۇ.

ئۇجمىنىڭ سايىسى خەلقە قاپتۇ. ئەپچىلەملەر بايدىن دەردىنى ئەنە شۇنداق ئاپتۇ.

ئەپچىلەم

ـۇرۇن بىر كىشىنىڭ بىر ئوغلى بولغانكەن. كۇنلەرنىڭ بىرىدە دادىسى قازا قىلىپ، بۇ بالا ئۆگەي ئانىنىڭ قولىدا قاپتۇ. ئىددىتى توشا ـ توشماي ئۆگەي ئانىنىڭ نىيىتى بۇزۇق. لۇپ، بىر قارا كۆڭۈل ئادەم بىلەن ئېلىپ ـ تېگىشمەكچى بولۇشۇپتۇ.

بىر كۇنى كەچتە ھېلىقى ئادەم بۇلارنىڭ ئۆيىگە كەپتۇ. بالا يېتىپ قالغاندىن كېيىن، ئۇلار ئوچاق ئالدىدا ئولتۇرۇپ مەسلىھەتكە چۇشۇپتۇ.

— بۇ ئۆگەي بالاڭنى ئۆلتۇرۇۋەتسەك، ئېرىڭدىن قالغان بايلىق بىزگە ئوڭچە قالسا! — دەپتۇ ھېلىقى ئادەم.

شۇنىڭ بىلەن بۇلار «مازارغوجام»غا چىقىپ بالىنى قارغاپ ئۆلتۇرۇشكە كېلىشىپتۇ. ئاندىن خوتۇن:

— ئەمىسە، ئەتە قارغاپ، قارغىش تۇتقاندىن كېيىن خەۋەر بېرەي، — دەپتۇ.

ئۇخلىغان بولۇپ ياتقان بالا بۇ گەپلەرنى ئۇجۇر ـ بۇجۇرىغچە ئاڭلىۋاپتۇ.

ئەتىسى ئۆگەي ئانا «مازارغوجام»غا چىقماقچى بوپتۇ ـ دە:

— بالام، مەن تۇغقانلارنىڭكىگە بېرىپ كېلەي، سىز ئۆيدىن باشقا يەرگە چىقماڭ، — دەپ جېكىلەپتۇ.

— ماقۇل، ئانا، — دەپتۇ بالا چاندۇرماي ۋە ئۆگەي ئانىسى چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، ئۇدۇللاپ «مازارغوجام»غا چىقىپ بىر شام گۆرگە كىرىپ يېتىپتۇ. بىردەمدىن كېيىن ئۆگەي ئانا چىقىپ:

— مازارغوجام! مازارغوجام! بىر شۇم پېشانە بالام بار، ئۆلتۇرۇپ بەرسىلە! — دەپ بالىنىڭ ئۇلۇمنى تىلەشكە باشلاپتۇ. شام گۆردە بۇنى ئاڭلاپ تۇرغان بالا ئاۋازىنى يوغان چىقىرىپ:

— ھوي قېرى، — دەپتىكەن، ئۆگەي ئانا:

— خوش، مازارغوجام، — دەپتۇ تىترەپ تۇرۇپ.

— ئاق قويۇڭ بارمۇ، قېرى؟ — دەپتۇ بالا.

— بار، مازارغوجام، — دەپتۇ ئۆگەي ئانا جاۋاب بېرىپ. بالا:

— ئاق قويۇڭنى ئۆلتۇرۇپ بەرسەڭ، كۆزى ئاقىرىدۇ. بوز قويۇڭ بارمۇ، قېرى؟ — دەپتۇ.

— بار، مازارغوجام، — دەپتۇ ئۆگەي ئانا قۇلىقىنى دىڭ تۇتۇپ.

— بوز قويۇڭنى ئۆلتۇرۇپ بەرسەڭ، كۆزى بوزىرىدۇ. قارا قويۇڭ بارمۇ، قېرى؟ — دەپتۇ بالا يەنە.

— بار، مازارغوجام، — دەپتۇ ئۆگەي ئانا خۇشال بولۇپ.

— قارا قويۇڭنى ئۆلتۇرۇپ بەرسەڭ، كۆزى قارىغۇ بولىدۇ، قارىغۇ بولغاندىن كېيىن ئۆلگىنى

شۇ، ــ دەپتۇ بالا گەپنى تۇگىتىپ. ئۆگەي ئانىنىڭ گۇلقەلبرى ئېچىلىپ:

ــ ئوبدان، مازارغوجام، ئوبدان ! ــ دەپ قايتا ـ قايتا قىلىپ، ئاندىن يېنىپ كېتىپتۇ.

بالا ئۆگەي ئانسى كېلىپ بولغۇچە ئۆيگە كېلىۋېلىپ بەخىرامان ئولتۇرۇپتۇ. ئۆگەي ئانسى ئۆيگە قايتقاندىن كېيىن، يالغان مېھرىبانلىق كۆرسىتىپ:

ــ بالىكام، گۆشسىرەپ قالغانسىز، ئاق قوينى ئۆلتۇرۇپ بېرەي، ــ دەپتۇ.

ــ ماقۇل، ئانا، ــ دەپتۇ بالا چاندۇرماي.

ئۆگەي ئانا ئاق قوينى ئۆلتۇرۇپ، ھەر كۇنى قازانغا گۆش سېلىپ، ئۆزى يېمەي بالىغا يېگۈزگىلى تۇرۇپتۇ. گۆش تۇگەي دېگەندە، بالا:

ــ ئالەم ئاپئاق كۆرۈنىدىغۇ، ئانا؟ ــ دېگەنىكەن، ئۆگەي ئانا خۇشال بولۇپ:

ــ سىزگە گۆش يېقىپتۇ. ئەمدى بوز قوينى ئۆلتۇرۇپ بېرەيمۇ، بالام؟ ــ دەپتۇ.

ــ ماقۇل ، ئانا، ــ دەپتۇ بالا يەنە.

ئۆگەي ئانا ئەمدى بوز قوينى ئۆلتۇرۇپ بالىغا يېگۈزگىلى تۇرۇپتۇ. بوز قوينىڭ گۆشىمۇ تۇگەي دېگەندە، بالا:

ــ ھە، ئانا، ئالەم بوز رەڭ كۆرۈنىدىغۇ؟ ــ دەپتۇ.

بۇنى ئاڭلىغان ئۆگەي ئانا ئىچىدە، ھە، راستتىن قارىغۇ بولىدىغان بولدى، دەپ بەك خۇشال بوپتۇ ۋە ئالدىراپ:

ــ ھەيتاڭ، بالام، ماڭىغۇ ھېچقانداق كۆرۈنمەيدۇ. ئەمدى قارا قوينى ئۆلتۇرۇپ بېرەيمىكىن؟ سو-غۇقىكىز ئېشىپ كەتكەن بولسا ئوڭلىنارسىز، غوجام، ــ دەپتۇ. بالا رازىلىق بەرگەندىن كېيىن، ئۆگەي

ئانا قارا قوينى ئۆلتۈرۈپ: «هه، بالام، يەك» دەپ تازا يېگۈزۈپتۇ. ئاخىر گۆشمۇ تۈگەپتۇ. بالا ئەمدى ئويان - بۇيان قارىغان بولۇپ:

— ئانا، ئالەم قاپقاراڭغۇ بولۇپ كەتتىغۇ؟ — دەپ كۆزىنى ئۇۋۇلاپ يىغلاشقا باشلاپتۇ. بۇ چاغدا ئۆ-گەي ئانا، هه، مانا ئەمدى قارىغۇ بولدى، دەپ ئويلاپتۇ - دە، بالىغا:

— مەن تۈغقانلارنىڭكىگە بېرىپ سىزگە شىپالىق تېپىپ كېلەي. سىز دەرۋازىنى مەھكەم ئېتىپ، ئۆينى ساقلاپ ئولتۇرۇڭ، غوجام، — دەپتۇ ۋە هېلىقى پۈتۈشۈپ قويغان ئادەمنىڭكىگە خەۋەر قىلغىلى مېڭىپتۇ.

بالا ئۆگەي ئانىسى چىقىپ كەتكەندىن كېيىن دەرۋازىنى مەھكەم تاقاپ، هويلىنى كولاپ، ئۆيدىكى ئالتۇن - كۈمۈش، يوتقان - كۆرپە، ساندۇق - پاندۇق، چىنە - قاچىلارنى يىغىشتۇرۇپ كۆمۈپ، ئۈس-تىگە ئوت - چۆپلەرنى يېيىپ، قوتاندىكى ئون - يىگىرمە كالا، قوينى چىقىرىپ قويۇپتۇ. ئۆگەي ئانا هېلىقى ئادەمنى باشلاپ كەپتۇ - دە، هويلىنى كۆرۈپ ۋارقىراپ بوغۇلۇپ كېتىپتۇ. شۇ چاغدا، بالا:

— ئانا، ئاۋۋال ئۆيگە قارىڭا، نەرسە - كېرەكلەر جايىدا تۇرۇپتىمۇ؟ بايىاتىن بىرقانچە ئادەم ئۆيگە بېسىپ كىرىپ نەرسە - كېرەكلەرنى بۇلاشتى، هويلىدا كاللار مۆرىشىپ، قويلار مەرىشىپ كېتىشتى. كوچىدىكى باللارنىڭ ئېيتىشچە، ئوغرىلار كالا، قويلارنى هويلىغا قويۇۋېتىپتۇ. مەن باللارغا يالۋۇرۇپ يۈرۈپ، ماللارغا ئوت - چۆپ سالغۇزۇپ بەردىم، — دەپ يىغلىغان بوپتۇ. ئۆگەي ئانا جان - جەهلى بە-لەن چالۋاقاپ، بالىنى: «ئاقچى قارىغۇ، كۆكچى قارىغۇ» دەپ تازا تىللىغاندىن كېيىن:

— ئۆيدىكى بار - يوقنى ئوغرىغا بەرگەندىن كېيىن، سەنمۇ قۇرۇق ئۆيدە جېنىڭنى جان ئەت! مەنمۇ كالا، قويلارنى ئېلىپ بىر يەرگە بېرىپ جېنىمنى جان ئېتىمەن، — دەپ ماللارنى هەيدەپ ماڭ-ماقچى بوپتۇ. بۇ ۋاقىتتا بالا يالۋۇرغان بولۇپ، ئۆملەپ بېرىپ ئۆگەي ئانىسىنىڭ پېشىگە ئېسىلىپ:

— هەممىنى ئېلىپ كەتسىڭىز، مەن قانداق قىلىمەن، ئانا؟ ئۆيدە هېچ نەرسە بولمىسا، مېنى كىم باقىدۇ؟ ياق، مېنى تاشلاپ كەتمەك! — دەپ تۇرۇۋاپتۇ ۋە ماللارنى هەيدەۋاتقان هېلىقى ئادەمنى نىشانلاپ گويا كالىنى ئۇرغاندەك «هوش» دېگىنىچە، قولىدىكى تاياقنى بىر ئاتقانىكەن، تاياق ئۇنىڭ چېكىسىگە قاتتىق تېگىپ موللاق ئېتىپ چۈشۈپتۇ. ئۇ ئادەم پېشانىسىنى سىلاپ تۇرۇپ:

— تېڭىنى بولسىمۇ بېرىپ قۇتۇلايلى بۇ قارىغۇدىن، — دەپ خوتۇنغا پىچىرلاپتۇ. ئۆگەي ئانا ئىلاجسىز:

— ئەمسە، يېرىمى ساڭا قالسۇن، يېرىمىنى مەن ئېلىپ كېتەي، — دەپتۇ. بالا يەنە يىغلىغان بولۇپ:

— ماقۇل، ئانا، كەتكۈڭىز بولسا، مەندە نېمە چارە؟ بىر قوينى بەرسەم، بىرەر ياخشى كىشى مېنى بىر ئاي باقار. بىر كالىنى بەرسەم، بىر مەزگىل باقار. بىر ئامال قىلىپ جېنىمنى جان ئېتەرمەن. بىر خالىس ئادەمنى چاقىرىپ ئايرىۋېلىڭ، — دەپتۇ. شۇنداق قىلىپ، ئۆگەي ئانا ئونبەشى، يۈزبېشىلەرنى شاهىت قىلىپ: «مانا دادىسىدىن قالغان ئۆيۈڭلار، بارى - يوقىنى ئۆزى ئوغرىغا بەردى. مانا ئالىدىغان قوي، كالىسى. مەن بۇ ئۆيدە تۇرمايمەن...» دەپ ماللارنىڭ يېرىمىنى بېرىپ، ئۆيدىن چىقىپ كېتىپتۇ ۋە بۇ قارىغۇ يەنە بېرىۋالمىسۇن، دەپ، هېلىقى ئادەم بىلەن باشقا يۇرتقا كېتىپتۇ.

شۇنىڭدىن كېيىن بالا كۆمۈپ قويغان مال - دۇنيالىرىنى ئېچىپ، ئۆيلىرىنى جابدۇپ، ئۆز يېزى-سىدىكى بىر كەمبەغەل تۇل خوتۇنغا بالا بولۇپ، خاتىرجەم تۇرمۇش كەچۈرۈپتۇ.

بۇ ئەپچىل چارىنى ئاڭلىغان ئەهلىمەهلله بالىنىڭ ئەقلىگە قايىل بولۇپ، ئۇنىڭغا «ئەپچىلەم» دەپ نام قويۇشۇپتۇ.

ئوچمىك تىللالىق ئوچسۆز

تكەن زاماندا بىر باي ئادەم ئۆتكەنكەن. ئۇنىڭ بىر يالغۇز ئوغلى بار ئىكەن. دادىسى ئوغلىغا ناھايىتى ئامراق ئىكەن. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ، ئوغلۇم مېنىڭدىن كېيىن قالغاندا بىر كىمگە خار بولمىسۇن، بىر ھۇنەر ئۆگىتىپ قويای، دەپ ئويلاپ، ئوغلىغا مەسلىھەت سالىتۇ.

— سودىگەرچىلىك قىلسام، — دەيتۇ ئوغلى.

دادىسى ئوغلىنى شۇ يۇرتتىكى سودىگەرلەرگە قوشۇپ، مىڭ تىللا بىلەن يولغا سالىتۇ.

ھېلىقى بالا بىرنەچچە كۈن يول يۈرۈپ بىر ئۆتەڭگە كەيتۇ. بۇ ئۆتەڭدە بىر قېرى بوۋاي ئولتۇرغانىكەن، ئۇ بالىدىن:

— ئوغلۇم، نەگە بارىسەن؟ — دەپ سوراپتۇ.

— ئاتام بەرگەن مىڭ تىللا بىلەن سودىگەرچىلىك قىلىش ئۈچۈن باشقا يۇرتقا كېتىپ بارىمەن، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ ھېلىقى بالا.

— ئۇنداق بولسا، — دەيتۇ بوۋاي، — مېنىڭ بىر ھېكمەتلىك سۆزۈم بار، مىڭ تىللاغا ساتىمەن، شۇنى ئالغىن، مال ـ دۇنيا تېپىلىدۇ.

بالا مۇشۇ بوۋاينىڭ ھېكمەتلىك سۆزىنى ئېلىپ ئەقلىمنى ئاشۇراي، دەپ ئويلاپ مىڭ تىللانى بېرىپتۇ. بوۋاي مىڭ تىللانى ئېلىپ:

— بالام، بۇگۈنكى ئاچچىقنى ئەتىگە قوي، — دەيتۇ. بالا بۇ سۆزنى ئېلىپ، سودىگەرلەردىن ئايرىلىپ: «مېنىڭ سودام تامام بولدى» دەپ ئۆيگە قايتىپتۇ. بالا شەھەرگە يېقىن كەلگەندە، دادىسى بالىسى ھەققىدە «ناھايىتى نۇرغۇن مال ئېلىپ كېلىۋاتقۇدەكمىش» دېگەن خەۋەرنى ئاڭلاپ ئالدىغا چىقىپتۇ. بۇ بالىنىڭ نېمە ئەكەلگەنلىكىنى كۆرۈش ئۈچۈن چىققان كىشىلەرمۇ ئاز ئەمەسكەن. بالىسىنىڭ قۇرۇق قول كەلگەنلىكىنى كۆرگەن دادىسى گەپ قىلماي قايتىپ كېتىپتۇ. باشقىلار: «مېلى ئارقىدا كېلىۋاتقۇدەك» دېيىشىپ كىرىپ كېتىپتۇ. دادىسى بىرنەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، بالىسىنىڭ نېمە ئەكەلگەنلىكىنى سوراپتۇ. بالا ھېلىقى مىڭ تىللاغا ئالغان سۆزىنى ئېيتىپ بېرىپتۇ. دادىسى ئوغلىنىڭ شۇنچە پۇلنى ئورۇنسىز يوقىتىپ قويغانلىقىغا ئېچىنىپ، قانداق قىلسام بولار، دەپ ئويلاپتۇ ـ دە، يەنە مىڭ تىللا بېرىپ، ئىككىنچى قېتىم سودىگەرچىلىككە ماڭدۇرۇپتۇ.

بالا بىرنەچچە كۈن يول يۈرۈپ، يەنە ھېلىقى بوۋاي تۇرغان يەرگە كەيتۇ. بوۋاي بالىغا:

— بالام، ياخشى كەپسەن، يەنە بىر سۆزۈم بار، مىڭ تىللا بەرسەڭ، بۇ سۆزنىمۇ ئېيتىپ بېرە-

مەن، — دەپتۇ. بالا:

— ئېيتسىلا، ياخشى سۆز بولسىلا ئالىمەن، — دەپتۇ. بوۋاي:

— بالام، ھەركىمنىڭ سۆيگۈنى ئۆزىگە چىرايلىق، — دەپتۇ.

بالا بوۋاينىڭ بۇ سۆزىگىمۇ مەنىڭ تىللا بېرىپ، يۈرتىغا قايتىپتۇ ۋە دادىسىغا مەنىڭ تىللاغا يەنە بىر سۆز سېتىۋالغانلىقىنى ئېيتىپتۇ. دادىسى ناھايىتى خاپا بوپتۇ، ئىچىدە، بوپتۇ، مەرتەم - مەرتەم، ئۇچ مەرتەم، دەپتىكەن، يەنە بىر مەرتەم ئەۋەتىپ كۆرەي، ئەگەر يەنە شۇنداق قىلسا، ئاندىن ھەيدىۋېتەي، دەپ ئويلاپتۇ. يەنە مەنىڭ تىللا بېرىپ ئۇچىنچى قېتىم يولغا ساپتۇ. بۇ قېتىممۇ بالا يەنە ھېلىقى بوۋايغا يۇلۇقۇپتۇ. بوۋاي:

— بالام، يەنە بىر سۆزۈم بار، مەنىڭ تىللا بەرسەڭ دەپ بېرىمەن، — دەپتۇ.

— بوپتۇ، ئېيتسىلا، ياخشى سۆز بولسا ئالىمەن، — دەپتۇ بالا.

— بالام، قورقماس ئادەمدىن ھېچ نەرسە قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ، — دەپتۇ.

بالا بۇ سۆزنىمۇ مەنىڭ تىللاغا ئېلىپ، دادىسىنىڭ قېشىغا كەپتۇ. دادىسى بۇ قېتىممۇ بالىسىنىڭ يەنە مەنىڭ تىللاغا بىر ئېغىز سۆزنى سېتىۋېلىپ كەلگەنلىكىنى ئاڭلىغان ھامان غەزىپى ئۆرلەپ:

— خوتۇنۇڭ بىلەن نېمە قىلساڭ قىل، سەندەك بالام يوق! — دەپ ئۇنى ھەيدەپ چىقىرىپتۇ.

بالا نېمە قىلىشىنى بىلمەي، خوتۇنى بىلەن بىرنەچچە كۈن يول يۈرۈپ بىر شەھەرگە كەپتۇ. بۇ شەھەردە ئۇنىڭغا ئۆزى بىلەن بۇرۇن بىللە سەپەرگە چىققان سودىگەرلەر ئۇچراپتۇ. سودىگەرلەر بالىدىن نېمە ئۈچۈن كەلگەنلىكىنى سوراپتۇ. بالا بولغان ۋەقەنى بىر - بىرلەپ سۆزلەپ بېرىپتۇ. سودىگەرلەرنىڭ ئىچى ئاغرىپ: «بىزنىڭ سەپىرىمىز ئون سەككىز يىللىق سەپەر، بىز بىلەن بىللە بېرىپ ئايلىنىپ كېلىمىز، ئاڭغىچە دادىڭنىڭ ئاچچىقى يېنىپ قالار» دەپتۇ.

بالا خوتۇنىغا ئون سەككىز يىللىق خىراجەت بېرىپ، سودىگەرلەر بىلەن سەپەرگە چىقىپتۇ.

ئۇلار بىر ئايدەك يول مېڭىپ، بىر قۇملۇق چۆلگە كەپتۇ. بۇ چۆلدە نۇرغۇن ئادەملەرنىڭ ئۆلۈكلىرىنى ھەم يەنە ئۇسسۇزلۇقتىن ئۆلەي دەپ قالغان نۇرغۇن كارۋانلارنى ئۇچرىتىپتۇ. ئەھۋالىنى سۈرۈشتۇرۇپ كۆرسە، بۇ يەردە بىر قۇدۇق بولۇپ، ئۇنىڭدىن تۇرۇپ - تۇرۇپلا سۇ چىقماس بولۇپ قالىدىكەن. كارۋانلار بۇنداق چاغلاردا بىر كىشىنى قۇدۇققا سالىدىكەن، ئەگەر ئۇ كىشى چىقسا، سۇ چىقىدۇ-

كەن، بولمىسا، سۇ چىقمايدىكەن. بۇ قۇدۇقتىن ئۆتسە، ئون كۈندە ئاندىن سۇ بار يەرگە بارىدىكەن. بۇ يەردىن سۇ ئىچىپ، ئۇسسۇزلۇق ئېلىپ ماڭمىسا، ھەممە يولۇچىلار قىرىلىدىكەن. شۇڭلاشقا، بۇ قۇدۇقنى نۇرغۇن كىشىلەر چۈشكەن بولسىمۇ، سۇ تۈرماق، ئادەملەرمۇ قايتىپ چىقماپتۇ.

بالىنىڭ يادىغا بوۋايدىن مىڭ تىللاغا سېتىۋالغان: «قورقماس ئادەمدىن ھېچ نەرسە قېچىپ قۇتۇلال-مايدۇ» دېگەن سۆز كەپتۇ ـ ده، بىللە كەلگەن سودىگەرلەرگە:

ـــ ئۆلسەم، بالا ـ چاقامغا قاراپ قويارسىلەر، ئەگەر ئۆلمىسەم، يولۇچىلارغا سۇ يەتكۈزۈپ بېرىد-مەن، ـــ دەپ قۇدۇققا چۈشمەكچى بوپتۇ. سودىگەرلەر:

ـــ ئەگەر سىز مۇشۇ يەردىن سۇ ئېلىپ چىقسىڭىز، سىزگە كۆپ نەرسە ئىنئام قىلىمىز، ـــ دەپتۇ.

بالا قۇدۇققا چۈشۈپتۇ. قارىسا، قۇدۇقتا ئىككى دۆۋە ئولتۇرغۇدەك، بىرىنىڭ يېنىدا پاقىدەك سەت بىر قىز، يەنە بىرىنىڭ يېنىدا ناھايىتى چىرايلىق بىر قىز بار ئىكەن. بالا:

ـــ ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ـــ دەپ سالام بېرىپتۇ. دۆۋىلەر بالىنىڭ سالىمىنى ئىلىك ئېلىپ:

ـــ نېمە ئۈچۈن چۈشتۇڭ؟ مەقسىتىڭنى ئېيتقىن، ـــ دەپتۇ.

ـــ بىز يول ئۈستىدىكى كارۋانلار ئىدۇق، ئادەملەر ئۇسسۇزلۇقتا قالدى، شۇلارغا سۇ ئالغىلى چۈشتۇم، شۇ كىشىلەرگە رەھىم قىلىپ سۇ بەرسەڭلار، ـــ دەپتۇ بالا. دۆۋىلەر:

ـــ بىر سوئالىمىز بار، شۇنىڭغا جاۋاب بەرسەڭ، سۇ بېرىمىز، بولمىسا، ئۆزۈڭمۇ قايتىپ چىقىپ كېتەلمەيسەن، ـــ دەپتۇ.

ـــ سوراڭلار، بىلىشىمچە جاۋاب بېرەي، ـــ دەپتۇ بالا.

ـــ ماڭۇ پاقا قىز چىرايلىقمۇ ياكى ماڭۇ قىز چىرايلىقمۇ؟ ـــ دەپتۇ دۆۋىلەر.

بالا بىردەم ئويلىنىپتۇ، دەرھال ھېلىقى مىڭ تىللاغا سېتىۋالغان سۆز يادىغا كەپتۇ ـ ده:

ـــ ھەركىمنىڭ سۆيگۈنى ئۆزىگە چىرايلىق، ـــ دەپتۇ.

ئىككىلا دۆۋە ناھايىتى خۇرسەن بولۇپ، سۇ ئېلىشقا رۇخسەت قىپتۇ. بۇنىڭدىن ئىلگىرى سۇغا چۈشكەنلەر چىرايلىق قىزنى كۆرۈپ: «مۇشۇ قىز چىرايلىق» دەيدىكەن، پاقىدەك سەت قىزنى ياخشى كۆ-رىدىغان دۆۋە بولسا، سۇ بېرىش تۇگۈل، ئادەمنىمۇ ئۆلتۇرۇۋېتىدىكەن.

بالا كارۋانلارنىڭ بەرگەن ئىنئاملىرى بىلەن كاتتا بىر سودىگەر بولۇپ قاپتۇ، كۆپ شەھەرلەرنى ئايلىنىپ، ئون سەككىز يىلدىن كېيىن بارانغا يەتكەن ئەر بولۇپ ئۆز شەھىرىگە قايتىپ كېلىپ، يې-رىم كېچىدە خوتۇنىنىڭ قېشىغا كىرىپتۇ، قارىغۇدەك بولسا، بىر يىگىت خوتۇنىنىڭ يېنىدا ياتقان. ئۇ-نىڭ جان ـ پېنى چىقىپ، قىلىچىنى غىلىپىدىن ئېلىپ، ھېلىقى يىگىتنىڭ بېشىنى كەسمەكچى بولۇپ تەمشىلىپتۇ ـ ده، دەرھال بوۋاينىڭ: «بۇگۈنكى ئاچچىقىنى ئەتىگە قوي» دېگەن سۆزى يادىغا چۈشۈپتۇ، ئاچچىقىدىن يېنىپ يېتىپ قاپتۇ، ئەتىسى خوتۇنىغا دەپتۇ:

ـــ مەن ئون سەككىز يىلدىن بۇيان نۇرغۇن جەبىر ـ جاپالارنى تارتىپ كەلسەم، سەن بىر يىگىت بىلەن ياتقىنىڭ نېمىسى؟ ئەمدى سېنى نېمە قىلاي، ئۆزۈڭ سۆزلە.

ـــ سىز بار ۋاقىتتا بويۇمدا قالمىغانمۇ؟ سىز كېتىپ تۇغدۇم، ھازىر بۇ بالا ئون سەككىز ياشقا كىردى، بۇ ئۆزىڭىزنىڭ بالىسى، ـــ دەپتۇ خوتۇنى.

شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئۆزىنىڭ يېڭىلىشقانلىقىنى بىلىپ خوتۇنىدىن ئەپۇ سوراپتۇ. شۇنداق قىلىپ، ئۇلار خۇشال ـ خۇرام ياشاپ ئالەمدىن ئۆتۈپتۇ.

ئەقللىق بالا

ھۈنەرنىڭ بىرىدە ئۆزىنىڭ ئاتارمەن ـ چاپارمەنلىرى بىلەن ھېيتگاھتىن قايتقان شاھ يول ئۈستىدە لاي بىلەن سېپىل ۋە شەھەرچاق ياساپ ئويناۋاتقان بىر توپ بالىغا دۇچ كېلىپ قاپتۇ. ھەيۋەت بىلەن كېلىۋاتقان شاھنى ۋە ئۇنىڭ نۆكەرلىرىنى كۆرگەن بالىلار ئالدىراپ قېچىپ كەتمەكچى بولۇپ تۇرغاندا، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى نۇسرەت دېگەن بىر بالا دوستلىرىغا قاراپ:

ــ بالىلار، ئىشىكلارنى قىلىۋېرىڭلار، شاھ بىلەن ئۆزۈم سۆزلىشىمەن، ــ دەپ، بالىلارنىڭ كېتىشىگە يول قويماپتۇ. دەل شۇ چاغدا شاھنىڭ ياساۋۇللىرىدىن بىرى كېلىپ:

ــ يولنى بىكار قىلىش! شاھنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈشمەيۋاتامسەن؟ تېزدىن يوقىلىش! ــ دەپ ۋارقىراپتۇ.

ياساۋۇلنىڭ ۋارقىرىشىدىن قورققان بالىلار سەكرەپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ قاچاقچى بولۇپ تۇرغاندا، نۇسرەت ياساۋۇلنىڭ ئالدىغا كېلىپ:

ــ ئۆزلىرىگە مەلۇمكى، دۇنيادا ئۆتكەن شاھلار قانچىلىك سەلتەنەتلىك ۋە قۇدرەتلىك بولۇشىغا قارىماي، شەھەرنىڭ سېپىلىنى ئايلىنىپ ئۆتكەن، تارىختا شەھەر سېپىلىنى بۇزۇپ ماڭغان شاھ ئۆتكەنى يوق. بىزنىڭ شاھىمىزمۇ مالال كۆرمەي، شەھىرىمىزنىڭ سېپىلىنى ئايلىنىپ ئۆتۈشى كېرەك! ــ دەپتۇ.

ــ تولا گەپدانلىق قىلماي يوقال! ــ دەپ تېخىمۇ قاتتىقراق ۋارقىراپتۇ ھېلىقى ياساۋۇل.

بۇ چاغدا شاھ ئۇلارنىڭ يېنىغا كېلىپ، نېمە ئىش ئىكەنلىكىنى سوراپتۇ. ياساۋۇل بولغان گەپ ـ سۆزلەرنى شاھقا مەلۇم قىپتۇ. شاھ بالىنىڭ سۆزىنىڭ ئورۇنلۇق ئىكەنلىكىنى بىلىپتۇ ۋە بالىنىڭ ئەقىللىق ۋە جۇرئەتلىك ئىكەنلىكىگە ئىچىدە ئاپىرىن ئوقۇپ، ئۇنى ئالدىغا چاقىرىپ ئىسمىنى سوراپتۇ.

ــ ئىسمىم نۇسرەت، ئىسلام باپكار دېگەن كىشىنىڭ يالغۇز ئوغلىمەن، شاھ ئالىيلىرى شەھەرچەمىزنى بۇزۇپ ماڭسىلا، مەن بۇنىڭغا يول قويمايمەن! ــ دەپ تېخىمۇ دادىلراق جاۋاب بېرىپتۇ نۇسرەت.

شاھ نۇسرەتنىڭ جاۋابىغا كۈلۈپ قويۇپتۇ ـ دە، بالىلار ياسىغان شەھەرچىنى ئايلىنىپ ئۆتۈشكە بۇيرۇق بېرىپتۇ.

ئارىدىن ئاي ئۆتۈپ، يىل ئۆتۈپ، نۇسرەت ئون بەش ـ ئون ئالتە ياشلارغا كىرىپ قاپتۇ. بىر كۈنى ئۇ ئۆز دوستلىرى بىلەن مەسلىھەت قىلىپ، شەھەرنىڭ چېتىدىن بىر بوش ئورۇننى تالىلاپ، شەھەر سالماقچى بوپتۇ. ئۇلار كېسەك قۇيۇپ، ياغاچ توشۇپ، چوڭ بىر ئىمارەت سالپتۇ.

— ئاغىنىلەر، بىزنىڭ دەسلەپكى ئىشىمىز ئوڭۇشلۇق تۈگىدى. ئەمدى بىز ئۆزىمىزگە بىر پادىشاھ سايلايلى، باشقا ئىشلارنى شاھىمىز ئۆزى ئورۇنلاشتۇرۇپ يولغا سالار، — دېيىشىپتۇ ئۇلار.

بالىلار نۇسرەتنى پادىشاھ قىلىپ سايلاپتۇ. نۇسرەت شاھ بولغاندىن كېيىن ئۆز ئالدىغا ھەر خىل قائىدە - تۈزۈم، ئەمر - پەرمانلارنى ئېلان قىلىپ، ئىش بېجىرگۈچىلەرنى تەينىلەپتۇ ۋە:

— ئۇنداق بولسا، بىز ئۆز ئىشىمىزنى ئادالەت ۋە سائادەتتىن باشلايمىز، خەلققە ئادىل خىزمەت قىلىمىز... ياساۋۇللار ئەتىدىن باشلاپ شەھەرگە چىقىڭلار، خەلقنىڭ گەپ - سۆزلىرىگە، دەرد - ھەسرىتىگە قۇلاق سېلىڭلار. ئۇلارنىڭ ھەل قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلىرى بولسا، مېنىڭ ئالدىمغا ئېلىپ كېلىڭلار، — دەپتۇ.

ئەتىسىدىن باشلاپ بالا پادىشاھنىڭ «ياساۋۇللىرى» شەھەر كوچىسىغا چىقىپ، خەلقنىڭ ئەرز - شىكايەتلىرىنى ئاڭلاشقا باشلاپتۇ. ئۇلار شەھەر كوچىلىرىنى ئايلىنىپ يۈرسە، ئىككى ئادەم جاڭجاللىشىپ، بىر - بىرىگە: «سېنىڭ ئەمەس، مېنىڭ!» دېيىشىپ بىر تۆگە بوتىلىقىنى ئۇيان تارتىپ، بۇيان تارتىپ يۈرگۈدەك. بالا ياساۋۇللار نېمە ئىش ئىكەنلىكىنى سورىغانىكەن، ھېلىقى كىشىلەرنىڭ بىرى:

— بۇ بوتىلاق مېنىڭ تۆگەمنىڭ بالىسى ئىدى، مۇنۇ ئادەم مېنىڭ بوتىلىقىم، دەپ تارتىۋالماقچى بولۇۋاتىدۇ، — دەپتۇ. بۇ ئادەمنىڭ گېپى تۈگىمەستىنلا، يەنە بىر كىشى بوتىلاققا ئېسىلىپ تۇرۇپ:

— ياق، ياق! ... بۇ مېنىڭ بوتىلىقىم ئىدى، بۇ ئادەم مۇتتەھەملىك قىلىپ «مېنىڭ» دەپ ئېسىلىۋالدى، — دەپتۇ - دە، بوتىلاقنى سۆرەپتۇ.

— توختاڭلار! — دەپتۇ كىچىك ياساۋۇللار، — سىلەر پادىشاھنىڭ ئالدىغا بارمىدىڭلارمۇ؟

— باردۇق. شاھ: «مۇشۇ ئىشقىمۇ مېنى بىسەرەمجان قىلامسىلەر؟ چىقىڭلار، ئوردىنى قالايمىقان قىلماڭلار، بوتىلاقنى سويۇپ، ئىككىڭلار تەڭ بۆلۈشۇۋېلىڭلار» دەپ چىقىرىۋەتتى، — دەپتۇ ھېلىقى كىشىلەرنىڭ بىرى.

— ئۇنداق بولسا، يۈرۈڭلار، بالا پادىشاھىمىزنىڭ ئالدىغا بارايلى. ئۇ بۇ ئىشنى ھەل قىلىپ قويسۇن، — دەپتۇ - دە، ئۇلارنى نۇسرەتنىڭ ئالدىغا باشلاپ بېرىپتۇ. نۇسرەت مەسلىھەتچىلىرى، ساراي ئەمەلدارلىرى بىلەن «شاھلىق ئوردىسى»دا ئولتۇرغانىكەن. ئۇ ئۆزىنىڭ ئالدىغا بوتىلاق ھەققىدە ئەرز قىلىپ كەلگەن كىشىلەرنىڭ گەپ - سۆزلىرىنى ئاڭلاپ:

— ھەر ئىككىڭلارنىڭ تۆگىسى بارمۇ؟ ئۇنداق بولسا، تۆگەڭلارنى بۇ يەرگە ئەكېلىڭلار. سىلەر، بوتىلاقنى بولۇشىغا ساۋاڭلار، — دەپ بۇيرۇق بېرىپتۇ ياساۋۇللارغا قاراپ.

نۇسرەت ئۆز ئەمەلدارلىرىنى ۋە ھېلىقى دەۋاگەرلەرنى نەق مەيدانغا باشلاپ چىقىپ كۆزىتىپ تۇرۇپتۇ.

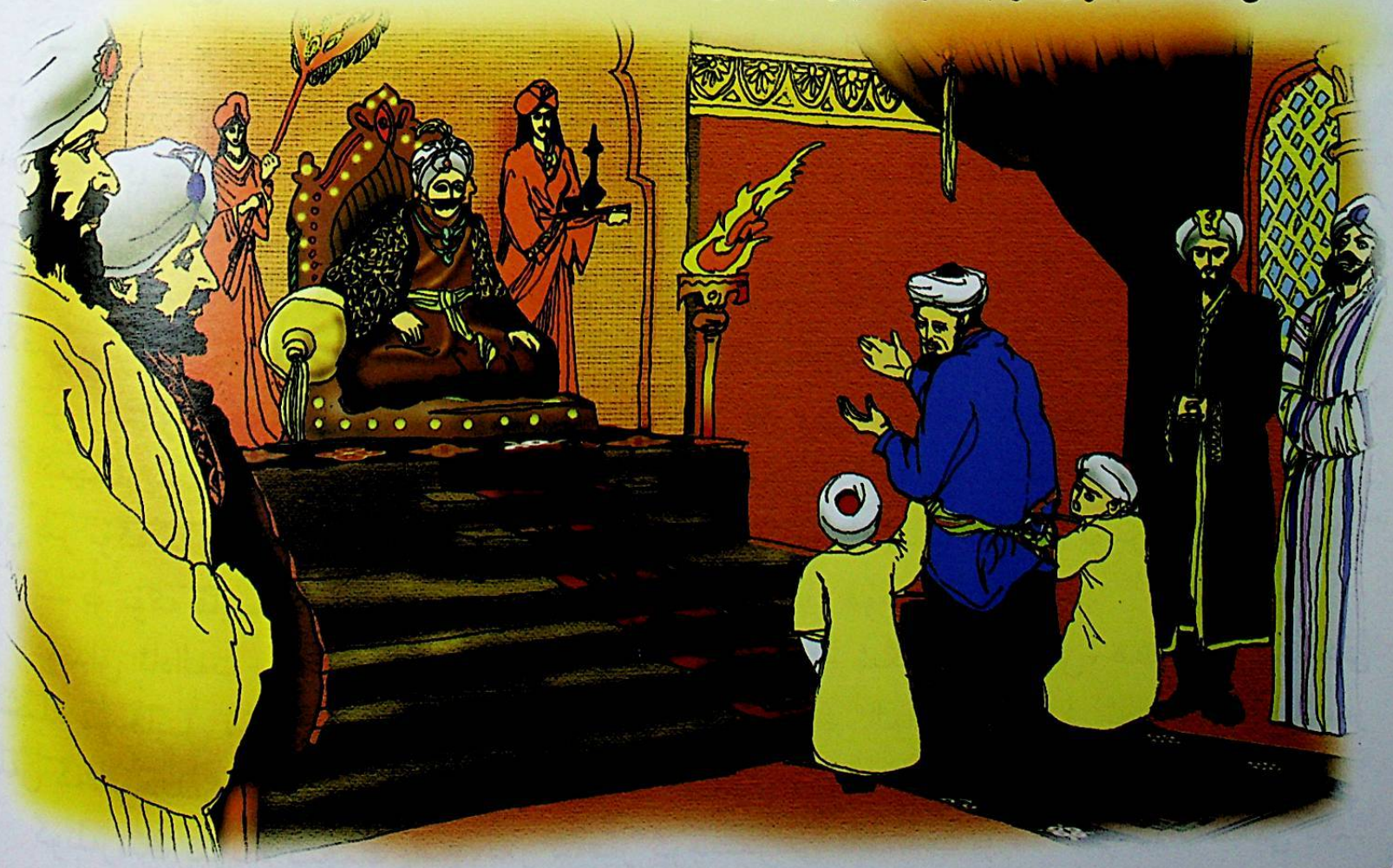
كىچىك ياساۋۇللار بوتىلاقنى باغلاپ شۇنداق ئۇرۇپتۇكى، بوتىلاقنىڭ نالىسىگە چىدىيالمىغان ئورۇق بىر تۆگە ھۆركىرەپ كېتىپتۇ. تۆگىنىڭ ھۆركىرەپ كەتكەنلىكىنى كۆرگەن نۇسرەت:

— بۇ تۆگە قايىسىڭلارنىڭ بولسا، بوتىلاق شۇنىڭ! — دەپ ھۆكۈم چىقىرىپتۇ.

بۇنداق ئادالەت بىلەن چىقىرىلغان ھۆكۈمگە بوتىلاقنىڭ ئىگىسىلا ئەمەس، ھەتتا ئەتراپتىكى كىشىلەرمۇ قايىل بولۇشۇپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن نۇسرەتنىڭ ئالدىغا ھەر خىل ئەرز - شىكايەتلەر بىلەن كەلگۈچىلەر كۆندىن - كۈنگە كۆپىيىشكە باشلاپتۇ.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە كىچىك ياساۋۇللار شەھەر كوچىلىرىنى ئايلىنىپ يۈرسە، بىر ئادەم ئىككى بالا-

نى يېتىلىۋېلىپ: «ئەستا! ئەستاغپۇرۇللا، بۇ قانداق بولغىنى؟» دەپ ئۆزى سۆزلىشىپ كې-
تىۋاتقۇدەك. بۇ ئادەمنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ قالغان كىچىك ياساۋۇللاردىن بىرى:
— ھەي تاغا، نېمە بولدىلا؟ نېمىگە شۇنچە قايغۇرۇپ كېتىلا؟ — دەپ سوراپتۇ.
— ھەي ئوغلۇم، نېمىسىنى سورايسەن. مېنىڭ بىر ئوغلۇم بار ئىدى. ئۇنى سىركە ئېلىپ كېلىش-
كە بازارغا ئەۋەتسەم: «سىركە يوق ئىكەن» دەپ قايتىپ كەلدى. ئارقىدىنلا مېنىڭ بالامغا بەكمۇ ئوخشى-
شىدىغان يەنە بىر بالا: «مانا دادا، سىركە!» دەپلا ئۆيگە كىردى. مەن بۇ ئىككىسىنىڭ قايسىسى ئۆز ئوغ-
لۇم ئىكەنلىكىنى پەرق قىلالمىدىم. بىر بالىنى باقالمايۇاتقاندا، ئىككى بالىنى بېقىشنىڭ ئۆزى بىر
گەپ. ئۇنىڭ ئۈستىگە، بۇ بالىنىڭ ئاتا - ئانىسى ئىزدەپ كېلىپ «بالا ئوغرىسى» دېگەن تۆھمەت بىلەن
شەرىئەتكە بارسا، قازىكالانىڭ دەررە - پالاقلىرى ئاستىدا ئۆلەرمەنمۇ، دېگەن غەمدە قالدىم، — دەپتۇ
ھېلىقى كىشى.
— پادىشاھنىڭ ئالدىغا بارمىلىمۇ؟
— باردىم. شاھ: «ھەي ئەخمەق، بىر بالىدىن ئىككى بالا ياخشى ئەمەسمۇ؟ ھەر ئىككىسىنى ئۆز
بالام دەپ بېقىۋەر. ماڭ، چىق، ئوردىنى قالايمىقان قىلما» دەپ چىقىرىۋەتتى، — دەپتۇ.
— يۇرسىلە، ئۇنداق بولسا، بىز بالا پادىشاھىمىزنىڭ ئالدىغا بارايلى، سىلىنى بۇ باش قېتىنچىلە-
قىدىن قۇتۇلدۇرۇپ قويسۇن، — دەپ، ھېلىقى ئادەمنى ئىككى بالا بىلەن نۇسرەتنىڭ ئالدىغا باشلاپ
كەپتۇ. بۇ ئادەم نۇسرەتكە بولغان ۋەقەنى سۆزلەپ بېرىپتۇ.
— قايسىڭلار بۇ كىشىنىڭ ئوغلى؟ — دەپ سوراپتۇ نۇسرەت ئەھۋالنى ئاڭلىغاندىن كېيىن با-
لىلارغا قاراپ.
— مەن!
— مەن!
ئىككى بالا تەڭلا ۋارقىراپ جاۋاب بېرىپتۇ. ئۇلار شۇنچىلىك ئوخشىشىپ كېتىدىكەنكى، ئۇلارنى

پەرق قىلىش ئەسلا مۇمكىن ئەمەسكەن. ئۇلارنىڭ بوي ـ تۇرقى، رەڭگىرويىلا ئەمەس، ھەتتا بىر تال چېچىمۇ پەرقلەنمەيدىكەن.

نۇسرەت بۇ مەسىلىنى پادىشاھنىڭ ئەمەلدارلىرى ۋە شەھەر مۆتىۋەرلىرىدىن بىر قىسىم كىشىلەرنى تەكلىپ قىلىپ ھەل قىلىشقا كىرىشىپتۇ.

ــ بۇ مەسىلىگە ھەربىرلىرىنىڭ كۆز قاراشلىرى قانداقكەن؟ ــ دەپ سوراپتۇ يىغىلغانلاردىن. لېكىن، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن ھېچكىم ئېغىز ئاچالماپتۇ، يەنە نۇسرەتنىڭ بىر تەرەپ قىلىشىغا قاپتۇ.

ــ سەن سىركىنى قايسى دۇكاندىن ئالدىڭ؟ ــ دەپ سوراپتۇ نۇسرەت مەسىلىنى ھەل قىلىشقا كىرىشىپ.

ــ تۆت كوچىنىڭ دوقمۇشىدىكى سىركىچى ئايالدىن، ــ دەپتۇ بالىلارنىڭ بىرى.

ــ سەن قايسى دۇكانغا بارغانىدىڭ؟ ــ يەنە سوراپتۇ نۇسرەت قۇرۇق قايتىپ كەلگەن بالىدىن.

ــ تۆت كوچىنىڭ دوقمۇشىدىكى دۇكانغا بارسام سىركە يوق ئىكەن، قايتىپ كەلدىم، ــ دەپتۇ سىركە ئېلىپ كېلەلمىگەن بالا.

نۇسرەت بىرنەرسىنى پەملەپتۇ ـ دە، سىركە بار بوتۇلكا بىلەن قۇرۇق بوتۇلكىنى يەرگە قويۇپ:

ــ قېنى، قايسىڭلار بۇ ئادەمنىڭ بالىسى بولىسىڭلار، مۇشۇ قۇرۇق بوتۇلكىنىڭ ئىچىگە كىرىڭلار! ــ دەپ بۇيرۇق قىپتۇ.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان بالىلارنىڭ بىرى ھودۇقۇپ نېمە قىلارىنى بىلەلمەي قاپتۇ، يەنە بىرى ئالمان ـ تالمان يەڭلىرىنى شىمايلاپ، بىرلا شۇڭغۇپ بوتۇلكىنىڭ ئىچىگە كىرىپ كېتىپتۇ.

ھېلىقى بالا بوتۇلكىغا كىرىپ بولغاندىن كېيىن:

ــ بوتۇلكىنىڭ ئاغزىنى ئېتىڭلار، ــ دەپتۇ ياساۋۇللارغا نۇسرەت، ــ مانا بۇ سىركە ئېلىپ كەلگەن بالا ئۆزىڭىزنىڭ بالىسى، بۇ بوتۇلكىنىڭ ئىچىگە كىرگەن مەخلۇق بولسا، جىن ـ شەيتان! ئەمدى بوتۇلكىنىڭ ئاغزىنى ئاچماي، دەرياغا تاشلىۋېتىپ، ئۆز بالىڭىز بىلەن تۇرمۇشىڭىزنى كۆڭۈللۈك ئۆتكۈزۈڭ! ــ دەپتۇ. مەيدانغا يىغىلغان كۆپچىلىك: «باركاللا! نۇسرەت شاھنىڭ ئەقىللىقلىقىغا ئاپىرىن! نېمىدېگەن دانالىق بۇ!» دېيىشىپ، نۇسرەتنىڭ تەدبىرىگە ھەيران قېلىشىپتۇ.

شۇنىڭدىن كېيىن نۇسرەتنىڭ داڭقى پۈتۈن شەھەرگە تارقاپتۇ. نۇسرەتمۇ ھەرقانداق ئادەمنىڭ دەردۇ ھالىغا يېتىپتۇ.

پادىشاھ نۇسرەتنىڭ داڭقىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئۇنى بىر سىناپ كۆرمەكچى بولۇپ:

ــ نۇسرەت دېگەن بىر يالاڭ تۆش شاھلىق سەلتەنىتىمىزگە نۇقسان يەتكۈزۈپ، ئۆز ئالدىغا قانۇن تۈزۈپ، ئوردا تەشكىل قىلىپ، خەلقنىڭ ئەرز ـ شىكايەتلىرىنى بىر تەرەپ قىلىپ يۈرۈپتۇ. بۇ ئەبلەخ دەرھال مېنىڭ ھۇزۇرۇمغا كەلتۈرۈلسۇن! ئىشكىتىن كىرسىمۇ، كىرمىسىمۇ كاللىسىنى ئالىمەن؛ ئالدى بىلەن كىرسىمۇ، كەينى بىلەن كىرسىمۇ كاللىسىنى ئالىمەن؛ بىر سوئالىمغا ئىككى ئېغىز جاۋاب بەرسىمۇ، بەرمىسىمۇ كاللىسىنى ئالىمەن! ــ دەپ جار سېلىپ، نۇسرەتكە ئادەم ئەۋەتىپتۇ.

نۇسرەت شاھنىڭ بۇيرۇقىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئۆزىنىڭ دوست ـ بۇرادەرلىرىنى باشلاپ شاھنىڭ ئالدىغا كەپتۇ ـ دە، ئوردا ئىشكىنىڭ بوسۇغىسىدىن بىر پۇتىنى كىرگۈزۈپ، بىر پۇتىنى كىرگۈزمەي، پادىشاھقا ئالدىنىمۇ قىلماي، كەينىنىمۇ قىلماي، يانتۇ ھالەتتە تۇرۇپ سالام بېرىپتۇ.

ــ ھەي بىئەدەپ، شاھ ھۇزۇرىغا بۇنداق ئەدەپسىزلىك بىلەن كىرىشنى ساڭا كىم ئۆگەتـ

تى؟ ! ــ دەپ ۋارقىراپ سوراپتۇ پادىشاھ.
ــ ھۆكۈملىرى، ــ دەپ بىر ئېغىز سۆز بىلەنلا جاۋاب بېرىپتۇ نۇسرەت دادىللىق بىلەن.
شاھ ئۆز ھۆكمىنىڭ خاتالىقىنى دەرھال سېزىۋاپتۇ ۋە:
ــ مەن سەندىن بىر سوئال سوراپ باقاي: شاھ تاجۇ تەختىنىڭ راۋاجلىنىشى نېمىدىن؟ ــ دەپ سوراپتۇ شاھ.
ــ ئادالەتتىن، ــ بىر سۆز بىلەنلا جاۋاب بېرىپتۇ نۇسرەت. شاھ ئۆز كۆڭلىدە «باركاللا!» ئوقۇپتۇ.
ــ يەنە بىر سوئال: زاۋاللىققا يۈز تۇتۇشنىڭ مەنبەسى نېمە؟
ــ زۇلۇم ۋە جاھالەت.
ــ بايان قىل ! ــ دەپتۇ شاھ نۇسرەتنىڭ جاۋابىدىن تېخىمۇ قانائەتلىنىپ.
ــ ھۆكۈم بار، ــ دەپتۇ نۇسرەت شاھنىڭ ھۆكمىنى يادىغا سېلىپ.
شاھ ھۆكمىنى بىكار قىلىشقا مەجبۇر بوپتۇ.
ــ شاھلىق سەلتەنىتىنىڭ راۋاج تېپىشى، گۈللەپ ـ ياشنىشى خەلقە بەخت ـ سائادەت كەلتۈ-رۈپ، ئادىللىق بىلەن ھۆكۈم بېجىرىشتە. ھەرقانداق بىر شاھ قانچىلىك سەلتەنەتلىك ۋە قۇدرەتلىك بولسۇن، ئۆز ھۆكمىنى خەلقە زۇلۇم قىلىش بىلەن باشلاپ، جاھالەت پاتقىغا پاتسا، شۇ شاھنىڭ زاۋال تېپىش ۋاقتى تېزلىشىدۇ، ــ دەپ بايان قىپتۇ نۇسرەت.
شاھ شاھلىق تەختىدىن چۈشۈپ نۇسرەتنىڭ ئالدىغا كەپتۇ ـ دە، ئۇنىڭ پېشانىسىدىن سۆيۈپ:
ــ باركاللا، ئوغلۇم، ئەقىل ـ پاراسەتتە كامالەتكە يېتىپسەن. سەن ياش بولساڭمۇ، ئەل ـ يۇرت-نىڭ بەخت ـ سائادىتىگە ھەقىقىي ۋارىسلىق قىلىشىڭغا كۆزۈم يەتتى. سەن مېنىڭ ئورنۇمدا ئەلگە ئادا-لەت ۋە سائادەت يولىنى ئاچقىن، ــ دەپتۇ ـ دە، نۇسرەتنى ئۆز قولى بىلەن شاھلىق تەختىگە ئولتۇر-غۇزۇپ، ئۇنىڭغا تاج كىيگۈزۈپ قويۇپتۇ. ئەتراپتىكى ھەممەيلەنمۇ نۇسرەتنىڭ تەختكە چىقىشىنى تەلەپ قىلىپ تۇرۇۋالغانلىقتىن، نۇسرەت شاھلىق تەختىدە ئولتۇرۇشقا ماقۇل بوپتۇ.
ئېيتىشلارغا قارىغاندا، نۇسرەت شاھ ھاياتىنىڭ ئاخىرىغىچە خەلقە بەخت ـ سائادەت كەلتۈرۈش يولىدا ئادىللىق بىلەن يۇرت سورىغانكەن...

دانشمەن قىز

تكەن زاماندا بىر كەمبەغەل دېھقانىڭ يالغۇز قىزى بولغانكەن. قىز ئىنتايىن چىرايلىق بولۇپ، ئاي دېسە ئاي ئەمەس، كۈن دېسە كۈن ئەمەس، خۇددى بىر پەرىزات ئىكەن. ئۇنىڭ ھۆسن ـ جامالى دادىسىنى بىر تەرەپتىن خۇشال قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئەندىشىگە سېلىپ قويۇپتۇ. دېگەندەكلا، بۇ قىزنىڭ چىرايلىقلىقىنى ئاڭلىغان پادىشاھ بىر كۈنى دېھقانىنى ئوردىسىغا قىچقىرىپ، قىزىنى ئۆزىگە خوتۇنلۇققا بېرىشنى ئېيتىپتۇ. دېھقان پادىشاھنىڭ ئوردىسىدىن قايتىپ كېلىپ، قانداق قىلىشىنى بىلەلمەي غەمگە چۆكۈپ ئولتۇرۇپ قاپتۇ. قىزى دادىسىنىڭ بۇ ئەھۋالىنى كۆرۈپ سەۋەبىنى سوراپتۇ. دادىسى ئېيتسامۇ، ئېيتمىسامۇ دەرد، دەپ ئويلاپتۇ ـ دە، پادىشاھنىڭ ئۇنى ئالماقچى بولۇۋاتقانلىقىنى، ئۆزىنىڭ جاۋاب بەرمەي، ئۇچ كۈن مۆھلەت سورىغانلىقىنى ئېيتىپ كېلىپ:

ـــ قىزىم، سېنى بەرمىسەم، مېنى ئۆلتۈرىدۇ. بېرەي دېسەم، سەن بەختسىز بولىسەن، ـــ دەپ قىزىنى باغرىغا بېسىپ زار ـ زار يىغلاپ كېتىپتۇ. قىز ئەھۋالنى چۈشەنگەندىن كېيىن، دادىسىغا تەسەللى بېرىپ:

ـــ بۇ ئىشنى ئۆزۈمگە قويۇڭ، ئوردىغا بارماي تۇرۇپ، پادىشاھتىن قۇتۇلۇشنىڭ چارىسىنى قىلالايمەن، ـــ دەپتۇ.

شۇنىڭ بىلەن قىزنىڭ دادىسى قىزىنىڭ سۆزىگە بىر ئىشىنىپ، بىر ئىشەنمەي، خۇدادىن كەلگىنىنى كۆرەرمەن، دەپ كۈتۈپ تۇرۇپتۇ.

ئۇچىنچى كۈنى پادىشاھنىڭ ئەلچىلىرى كەلگەندە، قىزىنىڭ دادىسى:

ـــ بۇ ئىشنى قىزىم بىلىدۇ، شۇنىڭ بىلەن سۆزلىشىپ كۆرۈڭلار، ـــ دەپ قىزىنى چاقىرىپ بېرىپ، ئۆزى چىقىپ كېتىپتۇ.

ئەلچىلەرگە قىز قوبۇل كۆرىدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ. ئەلچىلەر قىزدىن خۇشال بولغان ھالدا تويلىقىنى سورىغاندا، قىز مەنىلىك كۈلۈپ قويۇپ:

ـــ ئالدى بىلەن مېنىڭ بىر سوئالىم بار، سوراشقا بولارمىكىن؟ شۇنىڭغا جاۋاب بېرىشسىلە، مەن تويلۇقنى ئېيتاي، ـــ دەپتۇ. ئەلچىلەر سوراشقا بولىدىغانلىقىنى ئېيتقاندىن كېيىن، قىز پادىشاھنىڭ قانچە ياشقا كىرگەنلىكىنى ۋە قانچە نۆۋەت ئۆيلەنگەنلىكىنى سورىغانكەن، ئەلچىلەر ھېچ ئويلانماستىنلا:

ـــ پادىشاھ يەتمىش ياشتا. ئاسماندىكى يۇلتۇزلارنىڭ سانىنى سانىسا بىلگىلى بولار، لېكىن پادىشاھنىڭ قانچە خوتۇن ئالغانلىقىنى ساناپ تۈگەتكىلى بولمايدۇ، ـــ دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

قىز ھېچبىر ھودۇقماستىن:

— ئۇنداق بولسا، مېنىڭ تويلۇقۇم يىگىرمە بۆرە، ئوتتۇز قاپلان، قىرىق ئارسلان، ئاتمىش ئاختا، يەتمىش جىڭ پاختا ۋە سەكسەن تاختا بولسۇن، مۇشۇلار قاچان تەييارلانسا، شۇ ۋاقىتتا تۇي باشلانسۇن، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. ئەلچىلەر ئاق ياكى كۆك دېيىلمەي قايتىپتۇ.

پادىشاھ پۇتۇن ۋەزىرلىرىنى يىغىپ:

— قىزنىڭ سالغان تويلۇقىنى قانداق قىلىپ تەييارلايمىز؟ — دەپ سوراپتۇ. ۋەزىرلەر قىزنى مەسخىرە قىلىپ كۈلۈپ:

— توخۇ داڭگال چۈشەيدۇ، ئۆچكە جاڭگال دېگەندەك، بۇ تېجىمەلنىڭ قىزى سارالڭ بولسا كېرەك، خىيالىغا كەلگىنىنى جۆيلۇپتۇ، — دەپ پادىشاھقا خۇشامەت قىپتۇ، ئاندىن يەنە پادىشاھقا، — جانابىي ئالىيلىرىنىڭ بىر كېچىلىك لەززىتى ئۈچۈن بۇ قانچىلىك نېمىتى؟ پەرمان بولسا، مۇنداق قىلساق، — دەپ تاغدىكى چارۋىچىلارغا يىگىرمە بۆرە، ئوتتۇز قاپلان، قىرىق ئارسلاننى بەش كۈندە تەييارلاشقا بۇيرۇق چۈشۈرىدىغانلىقىنى، ئاتمىش ئاختا بولسا ئاتخاندا تەييار ئىكەنلىكىنى، يەتمىش جىڭ پاختىمۇ تەييار ئىكەنلىكىنى، سەكسەن تاختىنى ياغاچچىلارغا بىر بۇيرۇق چۈشۈرۈپ تەييارلايدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ. پادىشاھ بۇ مەسلىھەتنى توغرا تېپىپ، قاقاقلاپ كۈلۈپ خۇشاللىقىنى بىلدۈرۈپتۇ. شۇ ۋاقىتتا بىر مەددىكار پىشايۋان ئالدىنى سۈپۈرۈپ تۇرۇپ ھېلىقى سۆزلەرنى ئاڭلاپ، پادىشاھنىڭ ھەم ۋەزىرلەرنىڭ ئەقىلسىزلىقىدىن ھەيران قېلىپ، ئۆزىنى تۇتالماي قاتتىق كۈلۈپ تاشلاپتۇ. پادىشاھ ئاڭلاپ قېلىپ دېرىزىدىن قارىسا، مەدىكار يالغۇز، ھېچنېمىدىن ھېچنېمە يوق كۈلۈۋاتقۇدەك. پادىشاھ بۇ كۈلكىدە بىر سىر بولۇشى كېرەك، دەپ ئويلاپ، مەدىكارنى ئالدىغا چاقىرىپ، نېمە ئۈچۈن كۈلگەنلىكىنى سورىغانىكەن،

مەدىكار: «ئۆزۈمچىلا» دەپ راستىنى ئېيتماپتۇ. پادىشاھ تېخىمۇ قىزىقىپ تېرە تاراقشىتىپ كۆرسىمۇ نەتىجە چىقماپتۇ، ئاخىر غەزەپكە كېلىپ جاللاتنى چاقىرىپ، كۈلۈشىنىڭ سەۋەبىنى ئېيتىپ بەرمىسە چېپىشنى بۇيرۇپتۇ. مەدىكار ئىشىنىڭ يامان يەرگە يەتكەنلىكىنى بىلىپ:

— بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچسىلە، ئېيتىپ بېرەي، — دەپتۇ.

پادىشاھ: «كەچتىم» دېگەندىن كېيىن، ئۇ كۈلۈشىنىڭ سەۋەبىنى بىر - بىرلەپ بايان قىلىپ:

— قىزنىڭ تويلۇقى ھەققىدىكى سىلەرنىڭ ئەقىلسىزلىقىڭلاردىن كۈلدۈم. قىزنىڭ يىگىرمە بۆرە دېگىنى — ئادەم بالىسى يىگىرمە ياشقا تولغاندا بۆرىدەك چەبدەس؛ ئوتتۇز قاپلان دېگىنى — ئوتتۇز ياشقا تولغاندا قاپلاندەك كۈچلۈك؛ قىرىق ئارسلان دېگىنى — قىرىق ياشقا تولغاندا ئارسلاندەك ھەيۋەتلىك بولىدۇ، لېكىن ئاتمىش ياشقا تولغاندا خۇددى ئاختا ئاتقا ئوخشاپ قالىدۇ، يەتمىش ياشتا پاختەدەك بوشىشىپ كېتىدۇ، ئەمدى سەكسەن ياشقا تولغاندا ئادەم تاختا تەلەپ قىلىدۇ، يەنى جىنازا كۈتىدىغان بولۇپ قالىدۇ. يەتمىش ياشقا كىرگەن پادىشاھ مەندەك قىزلارنى ئالمەن دېمەي، ئەمدى قاچان جىنازا كېلەر-كىن، دەپ شۇنى كۈتسۇن، پادىشاھقا ھازىر قىز ئەمەس، بەلكى تاختا كېرەك دېگىنى. شۇڭا، ھەرقايسىلىرىنىڭ ناتوغرا پىكىر قىلىپ ئىشقا كىرىشكەنلىكلىرى ئۈچۈن كۈلدۈم، — دەپتۇ.

پادىشاھ ئويلىسا، راست. شۇنىڭ بىلەن ۋەزىرلەر ئالاقزادە بولۇپ، ھوش - كاللىسىنى يوقىتىپتۇ، پادىشاھ بولسا، قىزنىڭ ئۆتكۈر ۋە قاقشاتقۇچ پىكرى ئاستىدا ھوشىدىن كېتىپ ئوڭلىنالماي ئۆلۈپتۇ. پادىشاھنىڭ بۇ ئۆلۈمى پۈتۈن خەلقنى خۇشال قىپتۇ. قىزنىڭ شۆھرىتى ئېشىپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن خەلق بۇ قىزنى «دانىشمەن قىز» دەپ ئاتاپتۇ.

ئەقىل سىناش

تكەن زاماندا بىر مەملىكەتتە بىر پادىشاھ: «ئاتمىش ياشتىن ئاشقان قېرىلارنىڭ مەملىكىتىمىزدە ياشىشىغا رۇخسەت يوق، مەملىكەتتىن چىقىپ كېتىشى كېرەك. بۇ يارلىققا كىمكى خىلاپلىق قىلسا، كاللىسى ئېلىنىدۇ!» دەپ پەرمان جاكارلاپتۇ. مەملىكەتتىكى قېرىلار ۋە ياشانغان ئاتا ـ ئانىسى بار پۇقرالار بۇ پەرمان دەستىدىن زار قاقشاپتۇ، ئەمما پادىشاھنىڭ پەرمانى قاتتىق ئىجرا قىلىنىپتۇ. ياشانغانلار ئۆز ماكانى، بالا ـ چاقا، ئۇرۇق ـ تۇغقان، يارۇ بۇرادەرلىرىدىن ئايرىلىپ باشقا يۇرتلارغا كېتىشكە مەجبۇر بوپتۇ، بىر قىسمى چۆل ـ جەزىرىلەردە ھالاك بوپتۇ. پادىشاھ باشقىلارنىڭ بەرگەن مەسلىھەتلىرىگە قۇلاق سالماپتۇ.

ئايلار، يىللار ئۆتۈپتۇ. كۇنلەرنىڭ بىرىدە پادىشاھنىڭ ئەقىللىق ئوغۇل قول ۋەزىرى پادىشاھقا:

ــ پادىشاھىئالەم، مەملىكەتنىڭ تەقدىرى زاۋاللىققا قاراپ يۇزلەندى. پايتەختتە ئەقىل سىناش پائالىيىتى ئۆتكۈزسەك، بۇ ئارقىلىق خەلقنى ئەقىل ئىشلىتىپ، يېڭى تەدبىرلەرنى تېپىشقا ئىلھاملاندۇرساق، ــ دەپ مەسلىھەت سالىتۇ. بۇ مەسلىھەتكە پادىشاھ ماقۇل بوپتۇ. بىرنەچچە كۇندىن كېيىن پۇتۇن مەملىكەتكە مۇناداق يارلىق جاكارلىنىپتۇ: «مەملىكەت بويىچە ئەقىل سىناش ئۆتكۈزۈلىدۇ، سىناقتىن ياخشى ئۆتكەنلەرگە ناھايىتى كۆپ ئىنئام بېرىلىدۇ...»

ئەقىل سىناشقا تۆمۇر قەپەسكە سولانغان، بورداپ سەمرىتىلگەن ھايۋان، قۇيۇپ قويغاندەك ئوخشاش بىر جۇپ قارا بايتال، قوۋزىقى سويۇۋېتىلىپ، چوماقلىرى ئېلىۋېتىلگەن بەش غۇلاچ ئۇزۇنلۇقتىكى، بېشىدىن ـ ئاخىرىغىچە ئوخشاش چوڭلۇقتىكى بىر تال لىم قويۇلۇپتۇ. ئەقىل سىناشقا قاتناشقانلار قەپەستىكى ھايۋاننىڭ قانداق ھايۋان ئىكەنلىكىنى، ئاغزى توۋرىلانغان ئىككى قارا بايتالنىڭ قايسىسى ئانا، قايسىسى تاي ئىكەنلىكىنى، لىمنىڭ قايسى تەرەپ تۇۋى، قايسى تەرەپ ئۇچى ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ بېرىشى كېرەك ئىكەن. كىشىلەر بۇلارنى بىرنەچچە قېتىمدىن كۆرگەن بولسىمۇ، توغرا جاۋاب بەرگۈدەك بىرمۇ ئادەم چىقماپتۇ.

ئەمدى گەپنى باشقا ياقتىن ئاڭلايلى:

چەت جاڭگاللىقتا ياشايدىغان بىر ئوتۇنچى يىگىت بار ئىكەن. بۇ يىگىت ئاتا ـ ئانىسىدىن كىچىك يېتىم قېلىپ، ئوتۇنچى بوۋىسى بېقىپ چوڭ قىلغانىكەن. بوۋاي بىلەن نەۋرە بىر ـ بىرىگە ئىنتايىن ئامراق ۋە ئىجىل ئىكەن. پادىشاھ مەملىكەتتىكى قېرىلارنى قوغلاش پەرمانى چۈشۈرگەندە، ئوتۇنچى يىگىت جاڭگالدا لەخمە كولاپ، بوۋىسىنى ئاشۇ لەخمىدە بېقىپ كەلگەنىكەن. ئوتۇنچى يىگىت ھەر قېتىم

ئوتۇن سېتىپ يانغاندا، بوۋىسىغا شەھەردىكى ئىشلارنى سۆزلەپ بېرىدىكەن. بىر كۈنى ئاش - تاماق ئې-
لىپ بوۋىسىنىڭ قېشىغا كەلگەن يېگىت بوۋىسىنى پادىشاھنىڭ ئەقىل سىناش پەرمانىدىن خەۋەردار
قىپتۇ. بوۋاي جانلىنىپتۇ ۋە نەۋرىسىدىن ئەقىل سىناشقا قويۇلغان نەرسىلەرنى بىر - بىرلەپ ئىنچە-
كىلەپ سورىغاندىن كېيىن:

— ئوغلۇم، ئوردىغا بېرىپ ئەقىل سىناشقا ئۆزۈڭنى مەلۇم قىل، — دەپ ئوغلىغا ئەقىل سىناشقا
قويۇلغان نەرسىلەرنىڭ نېمىلىكىنى ئېيتىپ بېرىپتۇ.

يېگىت ئوردىغا بېرىپ ئۆزىنى مەلۇم قىپتۇ. بۇ يېگىتنىڭ جەسۇرلۇقى ئوردا ئەھلىنى ھەيران قال-
دۇرۇپتۇ. پادىشاھ ۋەزىر - ۋۇزرالىرى بىلەن سىناق مەيدانىدىن ئورۇن ئاپتۇ. ئوتۇنچى يېگىت دەسلەپ
قەپەسنىڭ قېشىغا كېلىپ قەپەسنى بىرنەچچە قېتىم ئايلىنىپ، پادىشاھقا:

— بۇ قەپەستىكى مەخلۇق گەرچە ناھايىتى يوغىنىغان بولسىمۇ، چاشقان، — دەپتۇ.

يېگىت بىر جۇپ قارا بايتالنىڭ ئالدىغا بېرىشتىن بۇرۇن، ئوردا ئەمەلدارىغا:

— ماڭا بىر تۇتام بېدە بېرىڭلار، — دەپتۇ. بېدە كەلتۇرۇلگەندىن كېيىن، بېدىنى كۆتۈرۈپ بىر
جۇپ بايتالنىڭ ئالدىغا كېلىشىگە، ئوڭ تەرەپتىكى بايتال كىشنەپتۇ. يېگىت شاھقا:

— كىشنىگەن بايتال بالىسى، سول تەرەپتىكى ئانا بايتال، — دەپتۇ، ئاندىن لىمنىڭ قېشىغا كېلىپ:

— شاھ رۇخسەت قىلسا، بۇ لەمنى شاھ ئوردىسىدىن ئېقىپ ئۆتىدىغان دەريانا تاشلايمەن، ئاندىن قايسى تەرىپى تۇۋۇى، قايسى تەرىپى ئۇچى ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ بېرىمەن، — دەپتۇ.

شاھ رۇخسەت قىلغاندىن كېيىن بالا بىرنەچچە كىشىگە لەمنى كۆتۈرگۈزۈپ، دەريانا توغرىسىغا تاشلاتقۇزۇپتۇ، سۇ يۇزىگە توغرىسىغا چۈشكەن لەم شۇ بويىچە ئاقماي، ئاۋۋال بىر تەرىپى ئېقىشقا باشلاپتۇ. يىگىت لەمنىڭ ئاققان تەرىپىنى ئۇچى، دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. سىناق تۈگىگەندىن كېيىن، شاھ يىگىتنى ئالدىغا چاقىرىپ:

— قەيەستىكى مەخلۇقنى نېمىگە ئاساسلىنىپ چاشقان دەيسەن؟ — دەپ سوراپتۇ. يىگىت:

— شاھىم، ماڭا بىر مۇشۇك ئەكەلدۈرۈپ بەرسىلە، — دېگەنىكەن، ياساۋۇللار دەرھال بىر مۇشۇك ئەكەپتۇ. يىگىت مۇشۇكنى قەيەسنىڭ قېشىغا ئېلىپ بارغانىكەن، مۇشۇك يىگىتنىڭ قولىدىن سەكرەپ چۈشۈپ ئۆزىدىن يوغان ھېلىقى مەخلۇققا ئېتىلىپتۇ، قەيەستىكى مەخلۇق چىرىلداپ قەيەسنىڭ ئىچىدە پاتىپاراق بولۇپ كېتىپتۇ.

شاھ بۇ جاۋابىنىڭ توغرىلىقىنى تەستىقلاپتۇ ۋە قالغانلىرىنى قانداق بىلگەنلىكىنى يېشىپ بېرىشنى سورىغانىكەن، يىگىت شاھ ئالدىدا تىزلىنىپ:

— بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچسىلە، بۇنى بوۋام دەپ بەرسۇن، — دەپتۇ. شاھ دەرغەزەپ بولۇپ ياساۋۇللارغا بوۋاينى ئېلىپ كېلىشكە بۇيرۇپتۇ. بوۋاي كەلگەندىن كېيىن، پادىشاھ:

— ھەي بوۋاي، نەۋرەڭگە نېمە ئۈچۈن بىر جۇپ بايتال بىلەن لەمنىڭ جاۋابىنى يېشىپ چۈشەندۈرمەمدىڭ؟ — دەپتۇ. بوۋاي:

— شاھ ئالىيلىرى، مەن پەرمانلىرىغا خىلاپلىق قىلغان گۇناھكارمەن، كەچۈرگەيلا. ئىككىنچى، ئۈچىنچى سىناقنىڭ جاۋابىنى تولۇق يېشىپ بەرمەسلىكتىكى مەقسىتىم، ئۆزلىرى بىلەن دىدار كۆرۈشۈش ۋە قېرىلارنىڭ مەملىكەت ئۈچۈن پايدىلىق كىشىلەر ئىكەنلىكىنى، ئۇلارنىڭ تەجرىبىسىنىڭ مول-لۇقىنى ئىسپاتلاش ئىدى. ئەمدى قالغىنىنى مەن ئېيتىپ بېرەي: كىشىنىگەن بايتالنى بالىسى دېيىشتەكى سەۋەب، مەن ئۇزۇن يىل پادىچىلىق قىلغان. ھايۋانلارنىڭ بالىلىرىمۇ ئىنسان بالىسىغا ئوخشاش نەپسىگە كەلگەندە ئۆزىنى تۇتالمايدۇ، چوڭلار ئۆزىنىڭ نەپسىنى يىغالايدۇ. مۇشۇ ھەقىقەتكە ئاساسەن، بېدە ئارقىلىق تاينى كىشىنتىپ، ئانا - بالا بايتالنى پەرقلەندۈردۈم. ئۈچىنچى سىناققا كەلسەك، مەن جاڭگالدا ئوتۇنچىلىق قىلدىم، دەل - دەرەخنىڭ ئەھۋالىنى ياخشى بىلىمەن. لەمنىڭ تۇۋۇى بىلەن ئۇچى ئوپمۇئوخشاش بولسىمۇ، ئەمما تۇۋۇى ئۇچىغا قارىغاندا ئېغىرراق بولىدۇ. لەم سۇغا تاشلانسا، ئۇنىڭ يەنىك تەرىپى، يەنى ئۇچى ئاۋۋال ئاقىدۇ، ئېغىرراق تەرىپى — تۇۋۇى كېيىنرەك ئاقىدۇ. مۇشۇنىڭغا ئاساسەن، ياغاچنىڭ قايسى تەرىپىنىڭ ئۇچى ياكى تۇۋۇى ئىكەنلىكىنى بىلگىلى بولىدۇ، — دەپتۇ.

بوۋاينىڭ جاۋابى شاھنى قايىل قىپتۇ. شاھ بىرئاز ئويلانغاندىن كېيىن:

— مەن قېرىلار بىكار ئاش - نان يەيدۇ، شۇڭا قېرىلارغا مەملىكىتىمدە ئورۇن يوق، دەپ پەرمان چۈشۈرگەنىكەنمەن، ئەمىل سىناش نەتىجىسىدىن بۇ پەرمانىمنىڭ خاتالىقىنى تونۇپ يەتتىم. يېڭى پەرمان جاكارلايمەن: ھازىردىن باشلاپ قېرىلار ھۆرمەتلەنسۇن، قېرىلار ئۆز بىلىم ۋە تەجرىبىلىرىنى ئەۋلادلارغا قالدۇرسۇن، — دەپتۇ. خەلق شاد - خۇراملىققا چۆمۈپتۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ بۇ مەملىكەت رونىق تېپىپتۇ.

تەدبىرلىك قىز

ەدىمكى زاماندا بىر پادىشاھ ئۆتكەنكەن. پادىشاھنىڭ بىر ئوغلى بولۇپ، ئىنتايىن ئەركە ـ ناياق ئىكەن. پادىشاھ ئۆزىنىڭ بارلىق ئۇمىدىنى مۇشۇ ۋارىسىغا بېغىشلىغاچقا، ئۇنى ئو ـ قۇتۇپ ئىلىم ئەھلى قىلىشقا شۇنچە تىرىشىدىكەن. بىراق، موللا ـ ئۆلىمالار بۇ شاھزادىنى بىرقانچە يىل ئوقۇتقان بولسىمۇ، شاھزادە «ئېلىپ»نىمۇ ئۆگىنەلمەپتۇ. ئەمما، پادىشاھ ئەيىبنى ئوغلى ـ دىن كۆرمەي، موللىلارنىڭ بەزىلىرىنى: «قولىدىن ئىش كەلمەسلەر» دەپ ئوردا مەدرىسىدىن قوغلىسا، ھەتتا بەزىلىرىنى جازالاپتۇ. شاھزادە ئۇستازسىز قېلىپ، ئويۇن ـ تاماشىغا بېرىلىپ كېتىپتۇ.

بىر كۈنى پادىشاھ شاھزادىنى چاقىرىپ:

ــ بالام، يېشىڭ ئونغا بېرىپ قالدى، تېخىچە ھېچ نەرسە ئۆگەنمىدىڭ. تىرىشىپ بىلىم ئالمىساڭ، قانداقمۇ تەخت ۋارىسى بولالايسەن؟ مۇنداق كېتىۋەرسەڭ، مەن ئاخىرەت ئېتىنى مىنەر چېغىمدا، ساڭا تاجنى كىيدۈرۈپ قويغىنىم بىلەنمۇ بېشىڭدا تۇرغۇزالمايسەن. شۇڭا، بىر ئۇستاز تەكلىپ قىلىپ سېنى ئوقۇتماقچىمەن. ياخشى ئوقۇغىن ... ــ دەپ نەسىھەت قىپتۇ. شاھزادىمۇ ئوبدان ئوقۇيمەن دەپ ۋەدە بېرىپتۇ. پادىشاھ خۇشال بولۇپ، ياۋاش، ئېغىر ـ بېسىق، تەجرىبىلىك بىر مۇدەررىسنى ئوردىغا ئالدۇ ـ رۇپ، شاھزادىنى ئۆز قولى بىلەن مۇدەررىسكە تاپشۇرۇپ بېرىپتۇ. مۇدەررىس دەرس باشلاش ئالدىدا: «ئو ـ قۇپ قەيەرگە كەلگەنسىلە؟» دەپ سوراپتۇ شاھزادىدىن. «ئۆتكەن يىلى قىشقىچە ئوقۇغانىدىم» دەپتۇ شاھزادە. «خوش، ناھايىتى ياخشى ئىكەن، قايسى كىتابقا چۈشكەنتىلە؟» دەپ يەنە سوراپتۇ موللا شاھزا ـ دىدىن. «ئۇ كىتابنى ئۇستازىم ئۆزى بىلەتتى، ئىسمىنى دەپ بەرمىگەنىدى» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ شاھزا ـ دە. شۇ چاغدا پادىشاھ كىرىپ كەپتۇ. ئۇ مۇدەررىس بىلەن شاھزادە ئوتتۇرىسىدا بولغان سوئال ـ جاۋابلارنى ئىشىك سىرتىدا تۇرۇپ ئاڭلىۋالغانىكەن. «دەرسنى باشتىن باشلىغان ياخشى، ئۆزلىرىنىڭ قولىدا بىر قوللۇق تەلىم ئالسۇن» دەپتۇ پادىشاھ. مۇدەررىس «پەنسۇر»[1] دىن دەرس ئۆتۈپتۇ. لېكىن، شاھزادە «ب»نى ئۆگەتسە «ا»نى ئۇنتۇپ قېلىپ، «ا»نى قايتىلىسا «ب»نى ئۇنتۇپ قېلىپ، زادىلا ئالغا باسماپتۇ. شۇ تەرىقىدە يېرىم يىل ئۆتۈپ كېتىپتۇ. بىر كۈنى پادىشاھ دەرس ئۇستىگە كىرىپ، شاھزادە ـ گە: «ساۋىقىڭنى ئوقۇپ باققىن» دەپتىكەن، شاھزادە يەرگە قاراپ ئولتۇرۇپتۇ. پادىشاھ مۇدەررىسنى: «بالامنى ياخشى ئوقۇتماپسەن» دەپ سېسىق گەپ بىلەن ھاقارەتلەپتۇ. مۇدەررىسنىڭ جۇدۇنى تۇتۇپ:

ــ ئالتە ئايدىن بېرى شاھزادىگە ھېچنېمە ئۆگىتەلمىدىم، بۇنىڭ ئورنىدا ئېشەكنى ئوقۇتقان بول ـ سام، موللا قىلار ئىدىم، ــ دەپ ساپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان پادىشاھ:

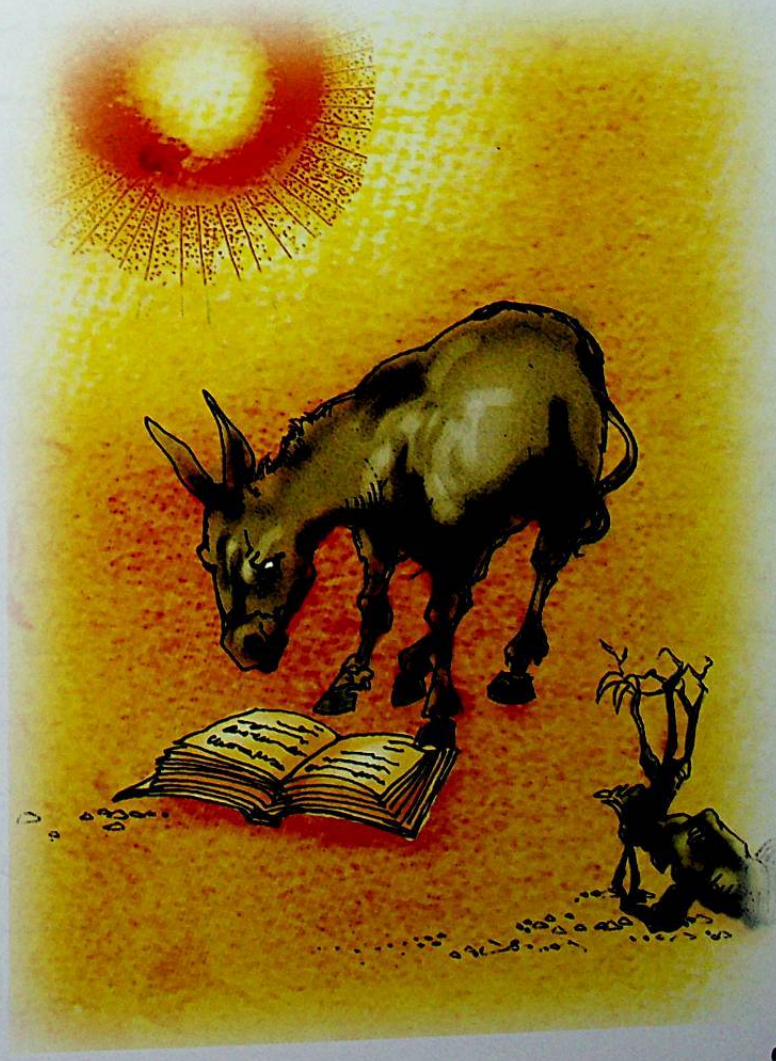
— مېنىڭ بالامنى ئېشەكتىنمۇ پەس كۆردۈڭمۇ؟! — دەپ قاتتىق غەزەپلىنىپتۇ.

— قىلمىغان ئامالىم، قوللانمىغان ئۇسۇلۇم قالمىدى، ئەمما شاھزادە تېخىچە «ئېلىپ»نى ئۆگەنەلمىدى، مانا ئاخىر پادىشاھىمدىن تەنبىھ ئاڭلىدىم. شۇڭا، ئالتە ئايدىن بۇيانقى ئەجرىمنى ئېشەككە سىڭدۈرگەن بولسام، موللا بولار ئىدى دەپ ئۆزۈمگە ئېچىندىم، — دەپتۇ مۇدەررىس.

— سەن ھەممە گۇناھنى مېنىڭ بالامغا ئارتماقچىسەن؟! شۇڭا، دېگىنىڭ بويىچە ئىش كۆرىمەن. ساڭا بىر ئايلىق مۆھلەت بېرىمەن، بىر ئېشەكنى موللا قىلىپ خەلقئالەم ئالدىدا كارامىتىڭنى كۆرسەتسەن. مۇبادا موللا قىلالمىساڭ، شۇ مەيداندا كاللاڭنى تېنىڭدىن جۇدا قىلىمەن! — دەپتۇ پادىشاھ.

مۇدەررىس بېشىنى سېلىپ، ئوردىدىن قايتىپ چىقىپ ئۆيىگە كېلىپ، جايناماز ئۈستىدە خۇداغا مۇناجات قىلىپ يىغلاپ ئولتۇرۇپتۇ، ئۇچ كېچە - كۈندۈزگىچە غىزاغا يېمەپتۇ. بۇ دەرىجىدە قايغۇغا چۆكۈپ يىغا - زار قىلىشى ئۆيدىكىلەرنىڭ يۇرىكىنى ئېزىپتۇ. بىر قىزى بار ئىكەن، ئۇ:

— جېنىم دادا، بىرنەچچە كۈندىن بۇيان ياش تۆكۈشتىن باشقىنى بىلمەيسەن. نېمە بولدى، بېشىڭغا قانداق كۈن چۈشتى؟ ئېيتقىن، — دەپ يىغلاپ يالۋۇرۇپتۇ. ئاخىر مۇدەررىس بولغان ۋەقەنى سۆزلەپ بېرىپتۇ. بۇنى ئاڭلاپ مۇدەررىسنىڭ خوتۇنى ئىنتايىن قورقۇپ ۋەھىمىگە چۈشۈپتۇ، ئەمما قىزى ئۆزىنى تەمكىن تۇتۇپ: «چارە تېپىلىدۇ، ئەقىل ئېتىنىي ھەريان چاپتۇرۇشمىز كېرەك» دەپتۇ. ئاخىر ئۇ ئويلا - ئويلا مۇنداق بىر چارە تېپىپتۇ: مۇدەررىسنىڭ بىر ئېشىكى بار ئىكەن، ئېشەككە ئەتىگەندىن چۈشكىچە ھېچ نەرسە بەرمەپتۇ. چۈشتىن كېيىن قىز بىر كىچىك شىرەنى ئاچقىپ ھويلىغا قويۇپتۇ، ئۈستىگە يوغان بىر كىتابنى قويۇپ، كىتابنىڭ ئۈستىگە بىر چاڭگال قوناقنى تۆكۈپ قويۇپ، ئېشەكنى ئېغىلدىن چىقىرىپ قوناقنى كۆرسىتىپتۇ. ئېشەك ئاستا پۇراپ قوناقنى بىرنى قويماي يەپتۇ. ئېشەكنى ئېغىلغا سولاپ، كىتاب ئۈستىگە يەنە قوناق تۆكۈپ قويۇپ، ئېشەكنى چىقارغانىكەن، ئېشەك ئۇدۇل شىرە ئالدىغا كېلىپ، قوناقنى يەپ قاراپ تۇرۇپتۇ. شۇنداق قىلىپ، كەچكىچە بۇ ئىشنى تەكرارلاپتۇ. ئەتىسى قىز ئېشەكنى شىرە ئالدىدا تۇرغۇزۇپ قويۇپ، كىتابنىڭ مۇقاۋىسىنى ئېچىپ ئارىسىغا بىر چاڭگال قوناقنى تۆكۈپ مۇقاۋىنى يېپىپ قويۇپتىكەن، ئېشەك قېلىن كالپۇكلىرى بىلەن مۇقاۋىنى ئېچىپ قوناقنى يەپتۇ. بۇ ھەرىكەتنى بىر كۈن مەشىق قىلدۇرۇپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن مۇقاۋىغا ۋە بىرنەچچە بەتنىڭ ئىچىگە قوناق تۆكۈپ قويۇپ ئېشەكنى چىقارغانىكەن، ئېشەك ئۇياق - بۇياققا قارىماي توپتوغرا كىتابنىڭ قېشىغا كېلىپ ئالدى بىلەن مۇقاۋىنى، ئاندىن كېيىن ھەر بىر بەتلەرنى ئېچىپ قوناقلارنى يەپ قاراپ تۇرۇپتۇ. شۇنداق قىلىپ، ئېشەك كىتابنىڭ ھەممە ۋاراقلىرىنى كالپۇكلىرى بىلەن بىرمۇبىر ۋاراقلاپ چىقىشنى ئۆگىنىپتۇ.

بىر ئاي توشۇپتۇ، مۇدەررىس ئېشەكنى يېتىلەپ، قىزى شىرەنى كۆتۈرۈپ، خوتۇنى كىتابنى قولىغا تۇتقىلاپ، پادىشاھ بەلگىلىگەن سورۇنغا يېتىپ كەپتۇ. بۇ چاغدا پادىشاھمۇ ۋەزىر ـ ئەمرلىرى بىلەن چىقىپتۇ، كاللا كېسەرلەر سەپ تۈزۈپ تۇرۇپتۇ. پۇقرالار: «ھەي بىچارە ئاخۇنۇم، ياۋاش ئىدى، بۇگۈن يورۇق دۇنيا بىلەن خوشلىشىدىغان بولدى» دەپ مۇدەررىسكە ئېچىنىپتۇ. پادىشاھ بىر ۋەزىرگە قاراپ ئىشارەت قىلغانكەن، ۋەزىر ئالدىغا چىقىپ:

— ئى خالايىق، بۇگۈن بۇ يەردە شاھزادىگە ھاقارەت كەلتۈرۈشكە پېتىنغان بۇ مۇدەررىسكە شاھىم. نېمىگە ئادىللىقى بىلەن ئوتتۇز كۈن مۆھلەت ئىچىدە ئۆز كارامىتىنى كۆرسىتىش بۇيرۇلغانىدى، كۆرسەتمىسە، كاللىسى ئېلىنىدۇ! — دەپ جاكارلاپتۇ.

قىز سالماق قەدەم بىلەن شىرەنى يەرگە قويۇپتۇ، ئاندىن ئاپىسىنىڭ قولىدىن كىتابنى ئېلىپ شىرە ئۈستىگە قويۇپ، ئەدەپ بىلەن كەينىگە يېنىپتۇ. مۇدەررىس تېپىرلاپ تۇرغان ئېشەكنى چىڭ تۇتۇپ تۇرۇپ:

— ئى خەلقىئالەم، ئۆمرۈم ئوقۇتۇش بىلەن ئۆتتى، سىلەرگە ياخشى خىزمەت قىلالمىدىم. ھازىر مېنى ناھەق ئۆلۈم كۈتمەكتە، سىلەردىن رازىلىق تىلەيمەن. ئەمما، مەن شاھزادىگە ھاقارەت كەلتۈرگەنلىكىمنى بىلمەيمەن. شاھزادىنى ئالتە ئاي ئوقۇتۇپ «ئېلىپ»نى چوماق دېگۈزەلمەي پادىشاھتىن ئاھانەت ئىشتىتىم. شۇ چاغدا، ئەگەر مۇشۇ ئالتە ئاي جەريانىدا ئېشەككە ئەجىر قىلغان بولسام، ئېشەك مۇلا بولار ئىدى، دېدىم. لېكىن، پادىشاھىم ئېشەكنى مۇلا قىلىشىم ئۈچۈن ئالتە ئاي ئەمەس، بىر ئاي مۆھلەت بەردى، بۇ تېخى ئادىللىق ئىمىش. مەيلى نېمە بولسا بولسۇن، ئەجىر قىلىۋىدىم، بىكار كەتمىدى، مانا كۆرۈڭلار! — دەپ ئېشەكنى قويۇۋېتىپتۇ.

قورسىقى ئېچىپ ئۈچەيلىرى تارتىشىپ كەتكەن ئېشەك كىتابنىڭ قېشىغا ئوقتەك كېلىپ، مىخ-تەك تۇرۇپ، مۇقاۋىنىڭ سىرتىنى پۇراپ بىر قۇر قاراپ چىققاندىن كېيىن مۇقاۋىنى ئەپلىككىنە ئېچىپتۇ، ئاندىن كىتابنى بىرىنچى بەتتىن تارتىپ ئاخىرىغىچە كالپۇكلىرى بىلەن ۋاراقلاپ چىقىپتۇ، ھەربىر بەتنى ئاچقاندا پۇراپ، كالپۇكلىرىنى مىدىرلىتىدىكەن، بۇ جامائەتچىلىككە ئېشەك خۇددى كىتاب ئوقۇغاندەك كۆرۈنۈپتۇ. پۈتۈن مەيدان دولقۇنلاپ كېتىپتۇ. پادىشاھمۇ ئۆز كۆزىگە ئىشىنەلمەي قاپتۇ. ئېشەك قوناق تەمەسىدە كىتابنى چالا قويماي ۋاراقلاپ چىققاندىن كېيىن، ئوقۇپ بولدۇم دېگەندەك قىلىپ قاراپ تۇرۇپتۇ. مۇدەررىسنىڭ ئالدىدا مات بولۇپ قالغان پادىشاھ رەسۋاچىلىقتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن:

— سەن بۇنىڭلىق بىلەن ئۆلۈمدىن قۇتۇلۇپ قالالمايسەن، چۈنكى سېنىڭ ئېشىكىڭ پەقەت كىتاب ۋاراقلاشتىن باشقا بىرەر ئېغىز نەرسە دېمىدى، شۇڭا بۇنى ئېشەكنى مۇلا قىلدى دېگىلى بولمايدۇ، — دەپتۇ مۇدەررىسكە. پادىشاھنىڭ ئوتتۇرۇۋەتكەن قىمارۋازدەك چىدىيالماي قىلغان بۇ گېپىنى ئاڭلىغان مۇدەررىسنىڭ قىزى:

— سەلتەنەتلىك شاھىم، ئۆتكۈر كۆزىڭىزدىن ۋە دانالىقتا تېپىلغۇسىز تەپەككۇرىڭىزدىن شۇ نەرسە قېچىپ قۇتۇلمىغايكى، تىل بىلەن يارىتىلغان ئىنسان ئالدىدا، تىلسىز ھايۋاننىڭ شۇ دەرىجىدىكى تېرىشچانلىقىمۇ يېتىپ ئاشىدۇ. ئەگەر ئېشەكتە شاھزادىنىڭ تىلى بولسا ئىدى، بايا ئوقۇغانلىرىنى سۇدەك ئۇنلۇك ئوقۇپ، ئادالەت بابىدىن ئۆمۈرلۈك دەرس ئۆتكەن بولاتتى، — دەپتۇ. بۇ گەپنى ئاڭلىغان پادىشاھنىڭ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ غىڭ ـ پىڭ قىلالماپتۇ. شۇنداق قىلىپ، بۇ تەدبىرلىك قىز تەدبىرچانلىقى بىلەن ئاتىسىنى زالىم پادىشاھنىڭ قانلىق قىلىچى ئاستىدىن قۇتقۇزۇپ، مۇشۇ كۈنگىچە ئۇنتۇلماي كەلگەن بۇ ھېكايىنى قالدۇرغانكەن.

ئاياز بوۋاي

ئۇرۇنقى زاماندا بىر پادىشاھ ئۆتكەنكەن، بۇ پادىشاھنىڭ زېمىنى كەڭ، خەلقى ئىشچان ئىكەن، بۇ پادىشاھ ئوۋ ئوۋلاشنى ياخشى كۆرىدىكەن.

بىر كۈنى پادىشاھ ئادەتتى بويىچە ياساۋۇللىرىنى ئېلىپ ئوۋغا چىقىپتۇ. بىر جاڭگالغا بېرىپ شۇنداق قارىغۇدەك بولسا، ئالدىدىن بىر جەرەن چىقىپتۇ. پادىشاھ ياساۋۇللىرىغا: «بۇ جەرەننى قوغلاپ تۇتۇڭلار» دەپ ئەمر قىپتۇ. ئۇلار جەرەننى بىردەمدىلا ھالقا شەكىلدە قورشۇاپتۇ. پادىشاھ جەرەننى تىرىك تۇتۇشنى، ئەگەر جەرەن قايسىسىنىڭ ئالدىدىن چىچىپ كەتسە، شۇنىڭ كاللىسىنى ئالىدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ. دەل شۇ ۋاقىتتا، جەرەن پادىشاھنىڭ بېشىدىن سەكرەپ چىچىپ كېتىپتۇ. پادىشاھ ئىزا كۈچىدىن جەرەننى ئۆزى يالغۇز قوغلاپ كېتىپتۇ. ئۇ تا كەچ كىرگۈچە قوغلاپتۇ، بىر جىلغىدىن ئۆتكەندە جەرەن كۆرۈنمەي قاپتۇ. پادىشاھمۇ ھېرىپ - چارچاپ، ئاچلىق، ئۇسسۇزلۇقتىن ھالىدىن كېتەي دەپ قاپتۇ. كەينىگە يېنىپ كېتەي دېسە، ئادەملىرىنىڭ نەدە قالغانلىقىنى بىلمەيدىكەن، كۈنمۇ كەچ بولغان. پادىشاھ دېمىنى ئېلىپ، ئەتراپقا قارىسا، يان تەرەپتىكى بىر كەپىدىن ئىس چىقىۋاتقۇدەك. ئۇ ئېتىنىڭ بېشىنى شۇ تەرەپكە بۇراپ، كەپىنىڭ ئالدىغا بېرىپتۇ - دە، ئاتتىن چۈشۈپ تۇرۇشىغا كەپىدىن بىر كىشى چىقىپتۇ. بۇ كىشى بېشىغا كونا كىگىز قالپاق، ئۇچىسىغا ئۆچكە تېرىسىدىن تىكىلگەن كونا جىلىتكە كىيىۋالغان، قامەتلىك، خۇشخۇي بىر كىشى ئىكەن. بۇ كىشى پادىشاھنى ئېزىپ كېلىپ قالغان كاتتا باي ئوخشايدۇ، دەپ دەرھال كەپىگە تەكلىپ قىپتۇ. پادىشاھ ئېتىنى ھېلىقى كىشىگە بېرىپ كەپىگە كىرىپتۇ. ئاڭغىچە ئۇ كىشى كىرىپ، پادىشاھنى ئۆيگە سېلىنغان ئۆچكە تېرىسىدە ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىپتۇ. پادىشاھ نائىلاج ئولتۇرۇپتۇ. ھېلىقى كىشى پادىشاھنىڭ ئالدىغا ئىككى قوناق نېنى، بىر ھېجىردا قېتىق ئەكەپتۇ. پادىشاھنىڭ كۆڭلى تارتمىغان بولسىمۇ، قورساقنىڭ ئاچلىقى ھەم ئۇسسۇزلۇق سەۋەبىدىن يېيىشكە مەجبۇر بوپتۇ. ئۇ زاغرىنى قېتىققا چىلاپ يەپ باقۇدەك بولسا، شۇنداق مەززىلىك تېتىپتۇكى، ئۆمرىدە يېگەن ئېسىل تائاملىرىمۇ بۇنچىلىك تېتىمىغانىكەن. شۇنداق قىلىپ، پادىشاھ قېتىق بىلەن قوناق ناننى ئىشتىھا بىلەن يەپ قورسىقىنى تويغۇزۇپتۇ، ئاندىن ھېلىقى كىشىدىن:

— ئىسمىڭىز نېمە؟ — دەپ سوراپتۇ.

— ئىسمىم ئاياز، ئۆزلىرىنىڭچۇ؟ — دەپ سوراپتۇ بۇ كىشى.

— ئىسمىم شاۋاز. بۇ جاڭگالدا نېمە ئىش قىلىسىز؟

— مەن بۇ يەردە باينىڭ مېلىنى باقىمەن. ئۆزلىرى قانداق بولۇپ بۇ ياققا كېلىپ قالالا؟ — دەپ سوراپتۇ بوۋاي.

— بىز بىرنەچچە سودىگەر سەپەر قىلىپ، مۇشۇ ئەتراپقا كەلگەندە بۇلاڭچىغا ئۇچراپ تېرىپىرەن بولۇپ كەتتۇق. مەن بۇ يەرگە قانداق كېلىپ قالغانلىقىمنى ئۆزۈمۇ بىلمەي قالدىم. بۇگۈن بىر كېچە سىزگە ھەمراھ بولسام، قانداق؟ — دەپتۇ پادىشاھ.

— ئەي باي ئاكا، كەپەمدە سىلىگە سېلىپ بەرگۈدەك يوتقان ـ كۆرپەم يوق، قانداق بولار؟ — دەپتۇ ئاياز.

— ھېچقىسى يوق، سىز قەيەردە ياتسىڭىز، مەن ھەم شۇ يەردە ياتاي، — دەپتۇ پادىشاھ.

ئاياز پادىشاھقا بىر تېرىنى ئەكېلىپ تېگىگە سېلىپ، بېشىغا بىر كېسەكنى قويۇپ بېرىپ، ئۆزى داق يەردە يېتىپتۇ. پادىشاھ ھېلىقى ئەسكى تېرە ئۈستىدە شۇنداق شېرىن ئۇخلاپتۇكى، ئۆمرىدە بۇنداق خاتىرجەم ئۇخلاپ باقمىغانىكەن. بىر ۋاقىتتا پادىشاھ ئويغىنىپ قارىسا، ئاياز ئۆزىنىڭ ئايىغىدا ئولـ تۇرغان. پادىشاھ:

— سىز بىر كۈن مال بېقىپ چارچىغانسىز، يېتىپ ئۇخلىمايلا نېمە قىلىپ ئولتۇرىسىز؟ — دەپ سوراپتىكەن، ئاياز:

— ئى باي ئاكا، سىلى بۇگۈن مېنىڭ مېھمىنىم. مەن سىلىنى تونۇمىساممۇ، سىلىنىڭ ئامان ـ ئېسەنلىكلىرىگە ئىگە بولمىساڭ بولمايدۇ. بۇ جايدا يىرتقۇچلار كۆپ، كېچىچە سىلىگە بىرەر خەۋپ ـ خەتەر يېتىپ قالمىسۇن، دەپ مۇھاپىزەت قىلىپ ئولتۇردۇم، — دەپتۇ. پادىشاھ بۇنىڭدىن ناھايىتى تەـ

سىرلىنىپتۇ. تاڭ ئېتىپتۇ، ئايال ئەتىگەنلىك تاماققا يەنە زاغرا بىلەن قېتىق ئەكەپتۇ. پادىشاھ تائامنى ئىشتىها بىلەن يەپ، ئايال بىلەن خوشلىشىپ، ئېتىغا مىنىپ ئوردىغا قايتىپ كەپتۇ.

بىرنەچچە كۈندىن كېيىن پادىشاھ، بۇ ئايال مېنىڭ ئېسىل سۈپەت شاھانە بەستىگە قاراپ كېچىچە ئۇخلىماي مېنى قوغدىغان بولۇشى مۇمكىن، بۇ كىشىنى بىر سىناپ باقاي، دەپ ئويلاپ، ئەتىسى ئۆزىنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك ۋەزىرىنى دىۋانە قىياپىتىدە ئايالنىڭ كەپسى تەرەپكە ئەۋەتىپتۇ. ئايال بۇ «دىۋانە»گىمۇ خۇددى پادىشاھقا ئوخشاش مۇئامىلە قىلىپ كۈتۈۋاپتۇ، كېچىسى ئۇخلىماي مۇھاپىزەت قىلىپ، ئەتىسى يولغا سېلىپ قويۇپتۇ. ۋەزىرمۇ تەسىرلەنگەن ھالدا ئوردىغا قايتىپ كېلىپ، كۆرگەنلىرىنى شاھقا مەلۇم قىپتۇ. شاھ ئۇچىنچى نۆۋەت شاھزادىسىنى ئەۋەتىپتۇ. ئايال بۇۋاي بۇ تولىمۇ بىچارە قىياپەتتە كەلگەن «يېتىم بالا»نىمۇ ئۆز قائىدە، ئەقىدىسى بويىچە كۈتۈۋېلىپ يولغا سالىپتۇ. شاھزادىمۇ كۆرگەنلىرىنى شاھ ئاتىسىغا ئەينەن مەلۇم قىپتۇ. شاھ مەيلى باي، مەيلى گادای بولسۇن، ھەممىگە ئوخشاش مۇئامىلە قىلىدىغان بۇ ياخشى پەزىلەتلىك ئايال بۇۋاينى ياقتۇرۇپ قاپتۇ ـ دە، دەرھال ئىككى خىزمەتچىسىگە:

ـــ پالانى جاڭگالدا بىر مالچى بار، ئىسمى ئايال، ئۇنى قورقۇتۇۋەتمەي، ئىززەت ـ ئىكرام بىلەن ئوردىغا ئېلىپ كېلىڭلار، ـــ دەپ بۇيرۇپتۇ. خىزمەتچىلەر مالچىنىڭ يېنىغا بېرىپ:

ـــ بۇ جاڭگالدا ئايال ئىسىملىك بىر مالچى بارمىش، شۇنى تونۇمسىز؟ ـــ دەپ سوراپتىكەن، مالچى:

ـــ ئايال دېگەن مالچى مەن بولىمەن، ـــ دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. خىزمەتچىلەر دەرھال ئاتتىن چۈشۈپ ئايال بىلەن كۆرۈشۈپ:

ـــ سىز مېلىنى باققان باي قەيەردە؟ ـــ دەپ سوراپتۇ.

ـــ باي ئاۋۇ كۆرۈنگەن مەھەللىدە، ـــ دەپ جاۋاب بېرىپتۇ ئايال. خىزمەتچىلەردىن بىرى دەرھال ئاتلىنىپ مەھەللىگە بېرىپ، بايىنى چاقىرىپ كېلىپ:

ـــ ماۋۇ مالچىنى شاھ ھۇزۇرىغا چاقىرتتى، مېلىڭنى قولۇڭغا ئال، ـــ دەپتۇ.

باي بىلەن ئايال ھاڭ ـ تاڭ قاپتۇ. ئايالنى بىرئاز قورقۇنچمۇ بېسىپتۇ. ئاڭغىچە خىزمەتچىلەر ئېلىپ كەلگەن بىر ئاتقا ئايالنى مىندۈرۈپ، پادىشاھنىڭ ئالدىغا ئاپىرىپتۇ. ئايال ئوردىغا بېرىپ، تەختتە ئولتۇرغان شاھقا قاراپ، ھېلىقى كۈندىكى كەپسىدە قونغان سودىگەر سۈپەت كىشىنى ئەسلەپتۇ. شۇ ئەسنادا شاھ دەرھال تەختتىن چۈشۈپ ئايال بىلەن كۆرۈشۈپتۇ. خىزمەتچىلەرنى بۇيرۇپ ئايالنى يۇيۇندۇرۇپ، تون ـ سەرپايىلارنى كىيدۈرۈپتۇ. ئوردىغا قايتىپ كەلگەندە شۇنداق قارىغۇدەك بولسا، ھېلىقى كۈنى كەپىدە قونغان «دىۋانە» شاھنىڭ ۋەزىرىكەن، ھېلىقى «بىچارە يېتىم» بالا شاھزادە ئىكەن. پادىشاھ ئايالنى ئۆزىنىڭ مۇھاپىزەتچىسى قىلىپ تەينىلەپتۇ.

بىر كۈنى شاھ ئايالنىڭ ئەقلىنى سىنىماق بولۇپ، ئايالنى ئېلىپ ئوۋغا چىقىپتۇ، بىر يەردە كېتىپ بېرىپ، پادىشاھ تۇيۇقسىز:

ـــ ئېغىزغا بىرلا سېلىپ يېيىشكە نېمە ياخشى ؟ ـــ دەپ سوراپتۇ.

ـــ تۇخۇم، ـــ دەپ جاۋاب بېرىپتۇ ئايال. يەنە بىر يىل ئۆتكەندىن كېيىن شۇ يەردىن ئۆتۈپ كېتەۋېتىپ، شاھ سوراپتۇ:

ـــ نېمە بىلەن؟

ـــ تۇز بىلەن، ـــ دەپ دەرھال جاۋاب بېرىپتۇ ئايال.

شاھ ئايازنىڭ ئاقىل كىشى ئىكەنلىكىنى بايقاپتۇ، ئۇنىڭ ئالدىنقى نۆۋەت سورىغان سوئالىنىڭ داۋامىغا دەل بىر يىل ئۆتكەندىن كېيىنمۇ تەمتىرىمەي جاۋاب بەرگەنلىكىگە قايىل بوپتۇ. شۇنىڭ بىلەن شاھ ئايازنى ئۆزىگە ۋەزىرلىككە تەينىلەپتۇ. ئاياز شاھقا بەزى تەكلىپ ـ مەسلىھەتلەرنى بېرىپتۇ. شاھ بۇ مەسلىھەتلەرگە ئاساسەن ئوردا ئىچىدىكى پارىخور ـ خىيانەتچىلەرنى، خەلقتە زۇلۇم سالغان بەگ ـ ئەمەلدارلارنى جازالاپ، خەلقتە يار ـ يۆلەك بوپتۇ. ئادالەت يولغا قويۇلغاچقا، خەلقنىڭ تۇرمۇشى ياخشىلىنىشقا يۈزلىنىپتۇ، شاھمۇ خاتىرجەم بولۇپ قاپتۇ. ئايازنىڭ خەلق ئارىسىدا ئابرۇيى يۇقىرى كۆتۈرۈلۈشكە باشلاپتۇ. بۇنى كۆرەلمىگەن ئوردا ۋەزىر ـ ۋۇزرالىرى ئايازنىڭ ئارقىسىدىن پىتنە ـ پاسات تارقىتىپ، شاھقا چېقىپتۇ. شاھ بۇ ھەسەتخور ئەمەلدارلارنىڭ گېپىگە ئىشىنىپ كېتىپ، ئايازنى ۋەزىرلىكتىن ئېلىپ تاشلاپتۇ. مەلۇم ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن مەملىكەت قالايمىقانلىشىپ، ئەرز ـ شىكايەتلەر كۆپەيىپ، خەلقنىڭ ئوردا ۋە شاھقا بولغان نارازلىقى كۆپەيىپتۇ. بۇ ھالنى كۆرگەن شاھ ئايازغا ئۇۋال قىلغانلىقىنى ھېس قىلىپ، ئاياز بىلەن ھېلىقى ھەسەتخور پىتنىچى ئەمەلدارلارنى سىناپ باقماقچى بوپتۇ ـ دە، ئىككى قېچىرغا تىللا ـ تەڭگىلەر نى ئارتىپ، ئايازنى ھەم ھېلىقى چېقىمچىلارنى بىرگە ئېلىپ: «تاماشا قىلىپ كېلىمىز» دەپ يولغا چىقىپتۇ. شەھەردىن چىققاندىن كېيىن، ھېلىقى ئىككى قېچىردىكى تىللالارنى يولغا چېچىۋېتىپ، ئېتىغا قامچا سالغىنىچە ئارقىسىغىمۇ قارىماي كېتىپ قاپتۇ. بىر مەنزىلگە بېرىپ توختاپ ئارقىسىغا شۇنداق قارىغۇدەك بولسا، بىر يالغۇز ئايازلا ئۆزىگە ئەگىشىپ كېلىۋاتقان، قالغان ئۆزىگە «سادىق» ھېلىقى ۋەزىر ـ ئەمەلدارلار تىللا ـ تەڭگە تېرىپ يولدا قالغان. پادىشاھ ئايازدىن:

ـــ ھەي، سەن نېمىشقا تىللا ـ تەڭگىدىن تېرىۋالمىدىڭ؟ ـــ دەپ سوراپتىكەن، ئاياز:

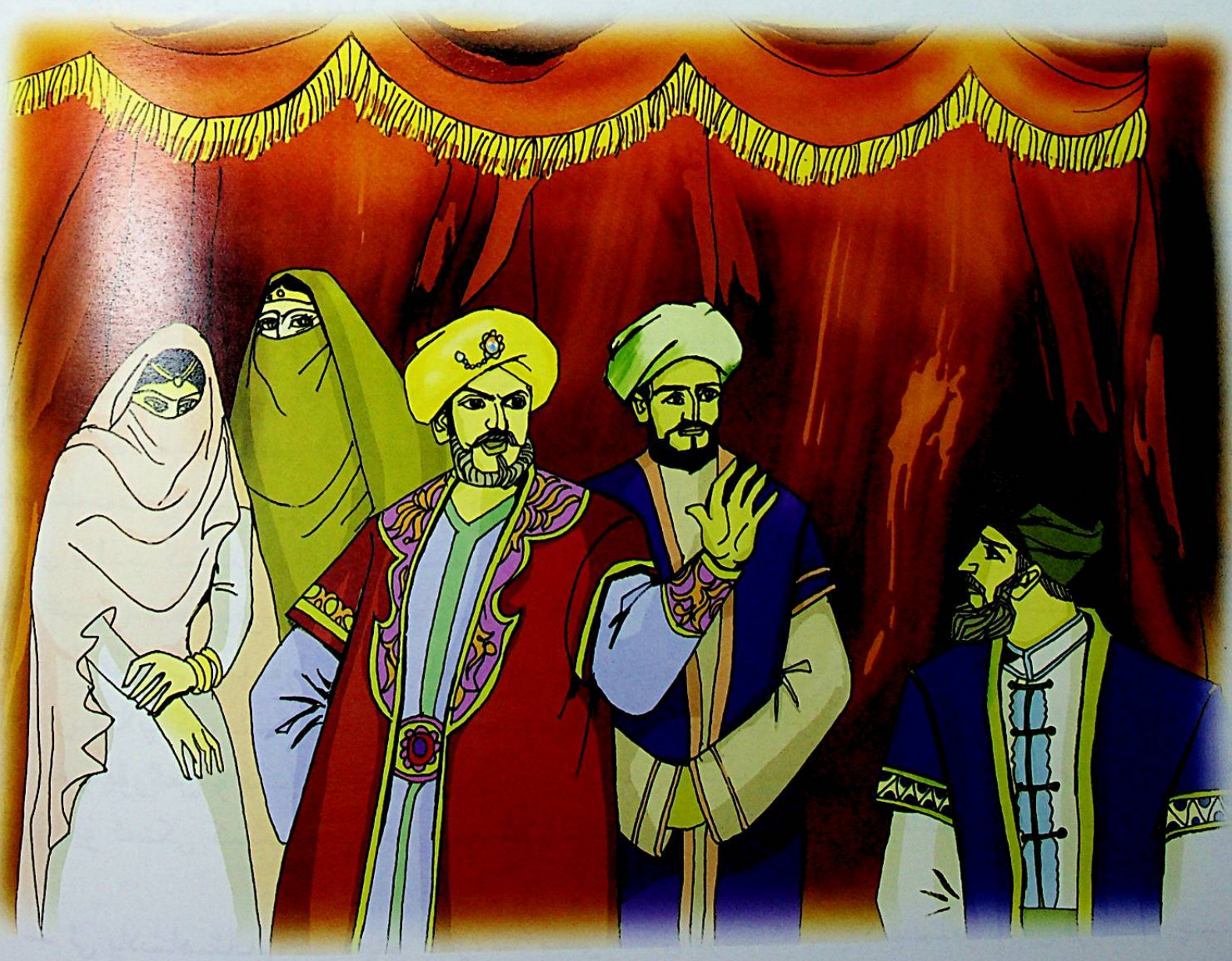
ـــ مەن پۇلنى كۆرسە، ھەممىدىن كېچىدىغان ئۇنداق پەسكەشلەردىن ئەمەسمەن، ـــ دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

شاھ ئوردىغا قايتىپ كېلىپ، ئايازنى يەنە ئوڭ قول ۋەزىر ھەم خەزىنىدار قىلىپ تەينىلەپتۇ. شاھ ئايازنىڭ ئاقىلانە مەسلىھەتلىرى بىلەن يۇرت سوراپتۇ، يۇرت تەرتىپكە چۈشۈپتۇ. خەلق ھەم خاتىرجەم تۇرمۇشقا ئېرىشىپتۇ. ئاياز خەزىنىدار بولغاندىن كېيىن، كەمبەغەل، تۇل خوتۇن، يېتىم ئوغۇللارنى غەمخورلۇقى ئاستىغا ئاپتۇ. بىراق، ئوردا ئىچىدىكى ھېلىقى ۋەزىر ـ ئەمەلدارلارنىڭ نەپ ئالىدىغان يوللىرى ئېتىلگەچكە ئىچىلىرى ئۆرتىنىپ، يەنە شاھقا: «ئاياز خەزىنىدىكى پۇللارنى ئۆزىنىڭ يېقىن ئادەملىرىگە بېرىۋەتتى، خەزىنىدىكى بايلىق بىلەن ئۆز ئىناۋىتىنى تىكلەپ، ئۆز لىرىدىن شاھلىق تەختىنى تارتىۋېلىش قارا نىيىتى بار» دەپ شىكايەت قىپتۇ. شاھ بۇ قېتىم ئادەم چىقىرىپ تەكشۈرۈپ كۆرۈپتۇ. تەكشۈرگۈچىلەر ئايازنىڭ خەزىنىدىن كەمبەغەللەرگە ياردەم بەرگەنلىكىنى بىلىپ كېلىپ: «ئايازنىڭ كىشىلەرگە خەزىنىدىن پۇل بەرگىنى راستكەن» دەپ تۇمتاقلا مەلۇم قىپتۇ. شاھ بۇنى ئىنچىكە تەكشۈرۈپ كۆرمەيلا ئايازنى يەنە ۋەزىرلىكتىن قالدۇرۇپ، خەزىنىدىكى ئاچقۇچىنى ئېلىۋېلىپ خەزىنىنى تەكشۈرمەكچى بوپتۇ. ئەتىسى شاھ خەزىنىگە بېرىپ بوسۇغىدىن ئاتلاپ كىرىشىگە، بېشىغا بىرنېمە تېگىپتۇ. بېشىنى كۆتۈرۈپ قارىغۇدەك بولسا، ئايازنىڭ مال بېقىپ يۈرگەن ۋاقىتلاردا كىيگەن جۇلدۇر كېپەن كىيىملىرى ئىكەن. شاھ ئايازنى چاقىرتىپ كېلىپ، بۇ ئەسكى كىيىملەرنى خەزىنىنىڭ ئىشىك بېشىغا ئېسىپ قويۇشنىڭ سەۋەبىنى سوراپتۇ.

ـــ ئى پادىشاھىئالەم، ـــ دەپتۇ ئاياز، ـــ مېنى سىلى مۇشۇ ئەسكى كىيىملەر بىلەن يۈرگەن چې-

غىمدا خىزمەتكە قويدىلا، ئىززەتلەپ خەزىنىچى قىلدىلا، مەن راھەتكە چىقتىم. مەن مۇشۇنچىۋالا دۇنيانى كۆرۈپ ئايىنىپ، بۇرۇن كۆرگەن كۈنۈمنى ئۇنتۇپ، خەزىنىگە قارا ساناپ قويماي دەپ، بۇرۇن كۆرگەن كۈنۈمنى ئەسلەپ تۇرۇش ئۈچۈن بۇنى مۇشۇ يەرگە ئېسىپ قويدۇم. ھەر قېتىم خەزىنىگە كىرگىنىمدە، بۇ بوغچا بېشىمغا تېگىدۇ، ئۆتكەن كۈنلىرىمنى ئەسلەيمەن - دە، بۇگۈنكى كۈنۈمگە قانائەت قىلىمەن.- دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

ئايازنى ۋەزىرلىكتىن قالدۇرۇۋەتكەن شۇ مەزگىللەردە يۇرت ئىچى يەنە قالايمىقانلىشىپ، ئوردا خىزمەتچىلىرى ئىچىدە پارىخورلۇق، خىيانەتچىلىك ئەۋج ئېلىپ كېتىپتۇ، يېزىدا دېھقانلارنىڭ يەيدىغانغا ئېشى، شەھەردە كىشىلەرنىڭ قىلىدىغانغا ئىشى يوق، ئوغرى - يالغان ئاۋۇپ كېتىپتۇ. خەلق نامراتلىشىپ، ئوردىغا، شاھقا نارازىلىق كۈچىيىپتۇ. شاھ چېقىمچىلارنىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈشۈپ ئايازغا ئۇۋال قىلغانلىقىنى يەنە بىر قېتىم ھېس قىپتۇ، بىراق ئورنىغا كەلمەپتۇ. شاھ ئۆزىمۇ ئۇزۇنغا قالماي ئالەمدىن ئۆتۈپتۇ. ئوغلى تەختتە ئولتۇرۇپ، ھېلىقى چېقىمچىلارنى ئەمەلدىن ئېلىپ تاشلاپ جازاغا تارتىپتۇ. خەلق غەمدىن خالاس بولۇپ، يۇرت ئەمىن تېپىپتۇ، ئەمما دېگەندەك روناق تاپالماپتۇ. پۈتۈن خەلق ئايازنىڭ پادىشاھ بولۇشىنى تەلەپ قىلىپ تۇرۇۋاپتۇ. ئايازنىڭ ياشىنىپ قالغانلىقىنى ھەم پادىشاھ بولمايدىغانلىقىنى ئېيتىپ ئۆزرە سوراپتۇ، شاھزادىگە مەسلىھەتچى بولۇپتۇ. شۇنىڭ بىلەن يۇرت ئاۋات، خەلق بايىشات بوپتۇ، پۈتۈن مەملىكەتتە ئەدلى - ئادالەت نۇرلىرى چېچىلىپ، ئىناقلىق كۈندىن - كۈنگە ئېشىپ، دۆلەت رونىق تېپىپتۇ.

پاراسەتلىك قىز

ئۇرۇننىڭ بۇرۇنسىدا بىر پادىشاھ بولغانكەن. ئۇ ئۈزۈن يىللارغىچە دۆلەتنىڭ ئىشلىرى بىلەن بولۇپ كۆپ چارچاپتۇ ـ دە، ئوڭ قول ۋەزىرىنى ئۆز ئورنىغا ئولتۇرغۇزۇپ قويۇپ، ھەمراھلىققا سول قول ۋەزىرىنى ۋە بەجانىدىل ئىشلەيدىغان مۇلازىمىدىن بىرنى ئېلىپ، جاھان سەيلىسى ئۈچۈن سەپەرگە ئاتلىنىپتۇ.

پادىشاھ سەپەرگە چىقىشتىن بۇرۇن بىر دانە گۆھەر ئېلىۋالغانكەن، گۆھەر ئېلىۋالغانلىقىنى ھەمراھلىرىنىڭ ھېچقايسىسىغا ئېيتماپتىكەن. خۇپىيانە ساقلاپ يۈرگەن بۇ گۆھەر توساتتىن يېتىپ كېتىپتۇ. پادىشاھ ئۇ ياقنى ئىزدەپتۇ، بۇ ياقنى ئاختۇرۇپتۇ، گۆھەر ئاقتىمۇ يوق، كۆكتىمۇ يوق. پادىشاھ ئىچ ـ ئىچىدىن تىت ـ تىت بوپتۇ. ئۇلار بىر ئاۋات شەھەرگە كېلىپ بىر ھەشەمەتلىك سارايغا چۈشۈپتۇ.

ئەتىسى پادىشاھ باشقىلارنى ئەگەشتۈرمەي ئۆزى يالغۇز كوچىغا چىقىپتۇ، بىر دەسسەپ، ئىككى دەسسەپ شەھەر پادىشاھىنىڭ ئوردىسىغا بېرىپتۇ، پادىشاھ بىلەن كۆرۈشۈپ، دۆلەت ئىشلىرى توغرىسىدىكى سۆھبەتلىرى بىر يەرگە بارغاندىن كېيىن، ئۆزىنىڭ بىر دانە گۆھىرى يېتىپ كەتكەنلىكىنى، بۇنى ئىزدەپ تاپالمايۋاتقانلىقىنى ئېيتىپتۇ. ساھىبخانا پادىشاھمۇ ئىچ ئاغرىتىپ ھېسداشلىق قىپتۇ. سايا‌ھەتچى پادىشاھ:

ــ بۇ گۆھەر ئۇچىمىزنىڭ ئوتتۇرىسىدا يېتىتى. ئۇچىمىزنى بىر يەرگە دەرقەمتە قىلماسلىق شەرتى ئاستىدا سۈرۈشتە قىلىپ تېپىپ بېرىشلىرىنى ئۆتۈنىمەن، ــ دەپتۇ.

ــ ۋاي ھەزرەتلىرى، شۇنداق قىلمامدىغان، بۇنىڭغا چوقۇم كۈچ چىقىرىمەن، ــ دەپ ۋەدە قىپتۇ ساھىبخانا پادىشاھ. ئۇ سايا‌ھەتچى پادىشاھنى ئۇزىتىپ قويۇپ، بۇ گۆھەرنىڭ بىزنىڭ شەھىرىمىز تەۋەسىدە يېتكىنى تولىمۇ سەتچىلىك بوپتۇ، بۇ بىزنىڭ شان ـ شۆھرىتىمىز، ئابرۇي ـ ئىناۋىتىمىزگە مۇناسىۋەتلىك ئىش، دەپ ئويلاپتۇ، ئۇيان ئويلاپتۇ، بۇيان ئويلاپتۇ، ئۇچەيلەننى دەرقەمتە قىلماسلىق شەرتى بىلەن گۆھەرنى تېپىشنىڭ ھېچ ئىلاجىنى قىلالماپتۇ، تولا ئويلاپ ئورۇقلاپ كېتىپتۇ، بارا ـ بارا تاماقمۇ يېيەلمەيدىغان ھالغا چۈشۈپ قاپتۇ.

ساھىبخانا پادىشاھنىڭ شەھەربانۇ دېگەن پەم ـ پاراسەتلىك بىر كېنىزىكى بار ئىكەن. ئۇ پادىشاھنىڭ كەيپىياتىنىڭ كۈنسېرى ئوسالللىشىپ كېتىۋاتقانلىقىنى بايقاپ، بىر كۈنى شاھ قەسرىگە كىرىپ:

ــ ئى ھۆرمەتتە تەڭدىشى يوق پادىشاھىئالەم، يېقىندىن بۇيان تاۋلىرى يوق، چىرايلىرى سولغۇن،

كۆڭۈللىرى يېرىم، خىيالچان كۆرۈنىلا، نېمە ئىش كۆڭۈللىرىنى مالال ئەتتى؟ نېمىگە شۇنچە باش قاتۇرىلا؟ ــ دەپ سوراپتۇ. پادىشاھ ئۆزى ئۈچۈن كۆيۈنگەن بۇ شەپقەتلىك كېنىزەككە بولۇپ ئۆتكەن ۋەقەنىڭ جەريانىنى بىر - بىرلەپ سۆزلەپ بېرىپتۇ.

ــ مۇشۇنچىلىك ئىشقا شۇنچە غەم يەپ ئۆزلىرىنى ئاۋارە قىپلا، بۇنى ھەل قىلىش ئاسان ئىدى. مەن بۇ ئۇچەيلەننى بىر يەرگە دەرقەمتە قىلماي تۇرۇپ ھەل قىلىمەن. ئالدى بىلەن سىلى ماڭا بۇ مېھرىبانلار بىلەن تونۇشۇشۇمنىڭ شەرپى ئۈچۈن بىر زىياپەت ئۈيۈشتۇرۇپ بەرسىلە، ــ دەپتۇ شەھەربانۇ.

پادىشاھ كاتتا زىياپەت ئۈيۈشتۇرۇپ مېھمانلارنى چاقىرىپتۇ. زىياپەت ئاياغلاشقاندىن كېيىن، شەھەربانۇ ئۈچ مېھماندىن ھېكايە ئېيتىپ بېرىشنى تەلەپ قىپتۇ. بۇ ئۇچەيلەن: «قېنى، ئۆزلىرىدىن كېلىسۇن» دەپ شەھەربانۇنى تەكلىپ قىلىپ تۇرۇۋاپتۇ. شەھەربانۇ ھېكايە باشلاپتۇ:

«بۇرۇن بىر پادىشاھ ئۆتكەنمىكەن. ئۇنىڭ بىر چاربېغى بار ئىكەن. بۇ باغنى شاھنىڭ بىر سادىق باغۋىنى مۇھاپىزەت قىلىدىكەن. باش ئەتىياز كۈنلىرىنىڭ بىرىدە پادىشاھ ئۆزى ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان كىچىك قىزىنى ئەگەشتۇرۇپ بۇ باغقا سەيلىگە كەپتۇ. قىز گۈللۈككە كىرىپ ھۆپپىدە ئېچىلغان بىر تال چىرايلىق گۈلنى كۆرۈپتۇ، گۈل ئۆزىنىڭ چىرايلىقلىقى ۋە خۇشبۇي پۇرىقى بىلەن قىزنىڭ مەيلىنى

تارتىۋاپتۇ. قىز باغۋەننىڭ ئوغلىغا قاراپ:

ــ ئاۋۇ گۈلنى ماڭا ئۈزۈپ بېرىڭا، ــ دەپتۇ. باغۋەننىڭ ئوغلى شاھنىڭ قىزىغا چاقچاق بىلەن:

ــ سىزنىڭ مەيلىڭىز گۈلگە قانچىلىك چۈشكەن بولسا، مېنىڭ مەيلىمۇ سىزگە شۇنچىلىك چۈ-شۈۋاتىدۇ، بۇنى قانداق قىلىمىز؟ ــ دەپ مۇھەببەت ئىزھار قىپتۇ ۋە گۈلنى ئۈزۈپ قىزغا بېرىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ ئىككى ياش گۈلزارلىقتا كەلگۈسىدە بىرگە ئۆتىمەكچى بولۇپ ۋەدىلىشىپتۇ.

هايت ـ هۇيت دېگۈچە تۆت ـ بەش يىل ئۆتۈپتۇ، پادىشاھ قىزىنى ئۆزىگە ئوخشاش قۇدرەتلىك بىر پادىشاھنىڭ شاھزادىسىگە ياتلىق قىلماقچى بوپتۇ. داغدۇغىلىق توي مەرىكىسى قىرىق كۈن داۋام قىپتۇ. قىز ـ يىگىتلەر تويى بولغان قىزنى هۇجرىغا كۆچۈرۈپ ئەكېلىپ قويۇپ كېتىشىپتۇ. قىز بىلەن شاھزادە يالغۇز قاپتۇ. قىز شاھزادىگە:

ــ ئالدى بىلەن مەن سىزدىن بىر سوئال سوراي، ــ دەپتۇ، ــ مەن بۇنىڭدىن تۆت ـ بەش يىل بۇرۇن بىر باغۋەننىڭ بالىسى بىلەن ئۆمۈرلۈك جورا بولۇشقا ۋەدىلەشكەنىدىم، ۋەدەمگە ۋاپا قىلمىغىنىمۇ، قىلمايمەنمۇ؟

شاھزادە بۇ گۈزەل مەلىكىنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ قاتتىق ئويلاپتۇ، بىرپەستىن كېيىن ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ:

ــ ۋەدىگە ۋاپا قىلىش كېرەك، ۋەدىسىدە تۇرمىغان ئادەم ۋىجدانلىق ئادەم هېسابلانمايدۇ، ــ دەپتۇ.

ــ ئەمىسە، بۇ ئىشنى قانداق قىلىمەن؟

ــ بېرىڭ، سىزگە ئىجازەت بەردىم، ئۇقۇشماسلىق بوپتۇ، ــ دەپتۇ شاھزادە.

قىز ئىشىكتىن ئوقتەك ئېتىلىپ چىقىپ، شۇ كېچىدىلا باغۋەن يىگىت تەرەپكە ئۇچقاندەك يۈگۈرۈپ كېتىۋاتسا، بىر توپ قاراقچى قىزنى تۇتۇۋېلىپ باشلىقىنىڭ ئالدىغا ئەكىرىپتۇ. قاراقچىلارنىڭ باشلىقى شاپ بۇرۇتلىرىنى تولغاپ، ياۋۇز كۆزلىرىنى ئوينىتىپ، ئىككى مۇشتۇمىنى بىقىنىغا تىرەپ تۇرۇپ:

ــ بۇ تەرەپلەردە نېمە كويدا يۈرگەن قىزسەن؟ ــ دەپ سوراق قىپتۇ.

قىز كەچمىش ـ كەچۈرمىشلىرىنى بىر قۇر بايان ئەيلەپتۇ. قاراقچىلار باشلىقى ئۇنىڭ سۆزىنى پۈ-تۈن زېھنىنى قويۇپ ئاڭلاپتۇ ـ دە، ئاندىن قىزغا:

ــ هىم، ۋەدەڭگە ۋاپا قىلىپ ياخشى ئىش قىپسەن. مەنمۇ ساڭا تىلەكداش، تېزدىن ۋەدە قىلغان يىگىتىڭنىڭ يېنىغا بار، ــ دەپ قىزنى قويۇپ بېرىپتۇ.

قىز يەنە يول يۈرۈپتۇ، يۈرگەندىمۇ مول يۈرۈپتۇ، ئاخىر گۈلزارلىق باغقا يېتىپ كەپتۇ. باغۋەن يى-گىتنىڭ ئىشىكىنى قېقىپتۇ. يىگىت ئۆيدىن چىقىپ قىزنى كۆرۈپ هەيران قاپتۇ.

ــ ۋوي، ــ دەپتۇ يىگىت، ــ سىزنى دادىڭىز بىر شاھزادىگە ياتلىق قىلغانىدىغۇ؟ بۇ يەردە نېمە قىلىپ يۈرىسىز؟

ــ شاھزادە ۋەدەمگە ۋاپا قىلىپ، سىزنىڭ بولۇشۇمغا ئىجازەت بەردى، ــ دەپتۇ قىز.

باغۋەن يىگىت:

ــ مەن سىزنىڭ ۋە شاھزادىنىڭ سەممىيىتىدىن قاتتىق تەسىرلەندىم. كۆڭلىڭىز ماڭا تېگىل بولدى. مەن سىزنىڭ ئۆز شاھزادىڭىز بىلەن مەڭگۈ بەختلىك بولۇشىڭىزنى تىلەيمەن، ــ دەپتۇ.

شەھەربانۇ هېكايىسىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ:

ــ ئەمدى سىلەر ئېيتىپ بېقىڭلارچۇ، شاھزادە، باغۋەن يىگىت ۋە قاراقچىدىن قايسىسى مەرد؟ ــ

دەپتۇ ۋە سىنچى كۆزلىرى بىلەن ئالدىدىكى ئۇچەيلەنگە قاراپ ئولتۇرۇپتۇ. بۇ ئۇچەيلەن بىر - بىرىگە قارىشىپ: «سەن دەپ باق»، «سىلى دەپ باقسىلا» دەيىشىپتۇ. ئاقىۋەت پادىشاھ سۆز ئېلىپ:

— مەنچە بولغاندا شاھزادە مەرد، چۈنكى ئۇنىڭ دادىسى نۇرغۇن پۇل، دۇنيا خەجلەپ، كاتتا تەييار. لىقلار بىلەن قىرىق كېچە - كۈندۈز توي قىلىپ قىزنى ئوغلىغا ئېلىپ بەردى، ئەمما شاھزادە قىزنىڭ تەلىپى بويىچە، ھەتتا تۇنجى ئاخشامدىكى ۋىسال شەربىتىدىن كېچىپ قىزنى ئۆزلۈكىدىن باغۇەن يىگىتكە ئۆتۈندى، — دەپتۇ.

ۋەزىر ئۇندىمەي خىيال دەريالىسىغا غەرق بولۇپ، قولىنى قوشتۇرۇپ، بېشىنى تۆۋەن سېلىپ ئولتۇرۇپتۇ. مۇلازىم سۆز ئېلىپ:

— بۇلار پادىشاھنىڭ قىزى، پادىشاھنىڭ ئوغلىكەن، ئۇلار ئەلۋەتتە شۇنداق كەڭ قورساق بولۇشى.

لىرى كېرەك. باغۋەن يىگىتنى مەرد دېيىش كېرەك، چۈنكى قىزنىڭ باغۋەن يىگىتكە ئوتتەك مەيلى بار ئىكەن ئەمەسمۇ، — دەپتۇ.

شەھەربانۇ لام - جىم دېمەي ئولتۇرغان ۋەزىرنى خىيال قۇچىقىدىن تارتىپ چىقىپ:

— تەقسىر، سىلىچىچۇ؟ — دەپتۇ.

— مېنىڭچە... — دەپتۇ ۋەزىر دۇدۇقلاپ، — يولدىكى قاراقچى يامان ئادەم بولسىمۇ، لېكىن قولغا كەلگەن تەييار ئولجا ئالدىدا كەڭ قورساقلىق قىلىپ: «بار، ۋەدەڭگە ۋاپا قىل» دەپ قويۇۋەتكەنىدىكىن، قاراقچى يارايدىكەن.

ۋەزىرنىڭ ئەندىشىلىك قىياپىتى شەھەربانۇدا چوڭ بىر گۇمانىنى پەيدا قىپتۇ. شۇڭلاشقا، پادىشاھ بىلەن مۇلازىمنى سارايدىن چىقىرىۋېتىپ، ۋەزىرنى تەكلىپ بىلەن ئېلىپ قاپتۇ. ئەمما، ئاچ كۆز ۋەزىر ئىچىدە، بۇ شەھلا كۆزلۈك، زىلۋا بويلۇق مەلىكىنىڭ كۆڭلى ماڭا چۈشۈپ قالغان ئوخشىمامدۇ؟ بولمىسا، نېمىشقا ھەممىسىنى چىقىرىۋېتىپ، مېنى يالغۇز ئېلىپ قالدۇ؟... دەپ ئويلاپ خۇشال ۋە مەغرۇر ئولتۇرۇپتۇ، شېرىن خىياللارغا چۆمۈپتۇ. شۇ ئارىلىقتا شەھەربانۇ كېنىزەكلەرنىڭ يېنىغا چىقىپ، ئۇسسۇلچىلار، سازەندىلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇپتۇ، ئۇلارغا مۇنداق دەپ تاپىلاپتۇ:

— ئويۇن باشلانغاندا سازنى شوخ ئۇسسۇل پەردىسىگە چالىسىلەر. ئۆزۈم ئۇسسۇلغا چۈشىمەن. ئويناپ بېشىم قايغاندا بىرىڭلارنىڭ قۇچىقىغا يىقىلىمەن. سىلەر: «ۋاي خېنىكەم، ۋاي خېنىكەم» دەپ يىغلاپ بىسەرەمجان بولىسىلەر. شۇ سەدىپارىچىلىكتە بىرىڭلار: «مەلىكىگە گۆھەرنى چاپقاپ سۇ-يىنى ئىچۈرسەك ساقىيىپ كېتەتتى، گۆھەر ئەكېلىڭلار» دەپ چۈقان سالىسىلەر. شۇنداق قىلىپ، مېھمانىنىڭ كۆڭلىنى ئاچىمىز.

شۇ ئورۇنلاشتۇرۇش بويىچە نەغمە قىزىپ كېتىپتۇ. شەھەربانۇ راسا شوخ ئۇسسۇل ئويناپتۇ، ساز ئەۋجىگە چىقىپتۇ. شەھەربانۇ پىر - پىر پىرقىراپ كېلىپ، بىر كېنىزەكنىڭ قۇچىقىغا يىقىلىپتۇ. كېنىزەكلەر: «ۋاي، خېنىكەم ھوشىدىن كەتتى» دەپ ئوپۇر - توپۇر بولۇشۇپتۇ، يىغا - زار قىلىپ ئۆينى بېشىغا كىيىشىپتۇ. شەھەربانۇنىڭ شوخ ئۇسسۇلىغا، كېلىشكەن قەددى - قامىتىگە، قوللىرىدىن قاس چىقىرىپ، قاش ئېتىپ ئويناشلىرىغا ئۆزىنى پۈتۈنلەي ئۇنتۇغان ھالدا بېرىلىپ كەتكەن ۋەزىر يۈگۈرۈپ كېلىپ:

— مەلىكىگە نېمە بولدى؟ — دەپ سوراپتۇ.

— بولمىدى، گۆھەرنى چاپقاپ سۈيىنى ئىچكۈزۈۋەتسەك، ساقىيىپ كېتەتتى، — دەپتۇ بىر كېنىزەك.

— خەزىنىگە بېرىپ گۆھەر ئېلىپ كەلگۈچە مەلىكىدىن ئايرىلىپ قالىدىغان بولدۇق، ۋاي ئىسىت، چىرايلىق مەلىكەم، — دەپ چاچلىرىنى يۇلۇپ راسا قاملاشتۇرۇپ يىغلاپتۇ يەنە بىر كېنىزەك.

ھودۇقۇپ كەتكەن ۋەزىر قويۇن يانچۇقىدىن گۆھەرنى چىقىرىپ:

— ۋاي، مانا گۆھەر، مەلىكىنى دەرھال قۇتۇلدۇرۇڭلار ! — دەپ كېنىزەكلەرگە سۇنۇپتۇ.

شەھەربانۇ گۆھەرنى ئۆز پادىشاھىغا ئاپىرىپ بېرىپتۇ. ساياھەتچى پادىشاھ يوقالغان گۆھىرىنى قولىغا ئېلىپ خۇشال بولۇپ:

— بۇ قىز ھەقىقەتەن پەم - پاراسەتلىك ئىكەن، — دەپ مەمنۇن بوپتۇ.

قەلەندەرنىڭ پادىشاھ بولۇشى

ئۇرۇنقى زاماندا بىر پادىشاھ بولغانكەن، ئۇ تولىمۇ زالىم ئىكەن، خەلقتىن ئالىدىكەنۇ. خەلقە ھېچ نەرسە بەرمەيدىكەن. پادىشاھ شۇنداق قىلىپ، بايلىق يىغىپ خەزىنىسى ئالتۇن ـ كۈمۈش، ياقۇت ـ مەرۋايىت بىلەن تولدۇرۇۋېتىپتۇ، خەلق ئاچ ـ زار، يېلىڭ ـ يۇپۇڭ يۇرۇپېرىپتۇ.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە بۇ پادىشاھ تاجىنى كىيىپ، تەختكە چىقىپ ئولتۇرسا، بىر قەلەندەر ئوردا ئىچىگە كىرىپ كەپتۇ. پادىشاھ قەلەندەرگە سەدىقە بېرىپ ئوردىدىن چىقىرىۋەتمەكچى بولغانكەن، قەلەندەر ئۇنىماي تۇرۇۋېرىپتۇ. پادىشاھ ھەيران بولۇپ، قەلەندەردىن سوراپتۇ:

— ھەي قەلەندەر، يەنە نېمىگە تۇرىسەن؟

قەلەندەر ئۇنچىقماپتۇ، پادىشاھ يەنە سوراپتۇ. قەلەندەر:

— مېنىڭ بىر ئارزۇيۇم بار ئىدى، بىراق بۇنى سىزگە دېيىشتىن قورقىمەن، — دەپتۇ. پادىشاھ قەلەندەرنىڭ ئارزۇسىنىڭ نېمىلىكىنى ئۇقۇشقا قىزىقىپ:

— قورقما، ئارزۇيۇڭنى دېگىن، — دەپتۇ. قەلەندەر يەنە:

— ئۆز بېشىمدىن قورقىمەن، — دەپتۇ. پادىشاھ قەلەندەرنىڭ بىر قوشۇق قېنىدىن كېچىپتۇ. پادىشاھنىڭ ۋەدىسىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، قەلەندەر شۇنداق دەپتۇ:

— ھەرقانداق ئادەمنىڭ ئارزۇ - ئارمىنى بولغىنىدەك، مېنىڭمۇ ئارزۇيۇم بار ئىدى، ئۇ بولسىمۇ، پادىشاھ بولۇپ، يۇرت سوراپ بېقىش. سىزگە مالال كەلمىسە، شاھلىقىڭىزنى قىرىق كۈنلۈك مۆھلەت بىلەن ماڭا بەرسىڭىز.

پادىشاھ ئويلىنىپ قاپتۇ، ئىچىدە، بۇ قەلەندەر نېمە قىلارکىن، بىر كۆرۈپ باقاي، دەپتۇ - دە، ۋە - زىرلىرىنى يىغىپ، ئۇلارنىڭ ئالدىدا خەت - توختام قىلىپ مۆھرىنى بېسىپ، پادىشاھلىقىنى قىرىق كۈنلۈك مۆھلەت بىلەن قەلەندەرگە بېرىپتۇ. قەلەندەر شاھقا تەزىم قىلىپ، شاھلىق تاجىسىنى ئاپتۇ.

قەلەندەر شاھلىق تاجىسىنى كىيىپ، تەختكە چىققان كۈنىلا، ئۆز تەۋەسىدىكىلەرگە: «قىرىق كۈنگىچە ئوچاققا ئوت قالمايسىلەر، بۇنىڭغا مۇخالىپ ئىش قىلساڭلار، گۇناھىڭلاردىن ھەرگىز ئۆتمەيمەن. بارلىقىڭلار يىغىلىپ ئوردىغا كېلىسىلەر» دەپ جاكارلاپتۇ. يېڭى شاھنىڭ ئەمرى يۇرت - يۇرتقا تاراپتۇ. پۇقرالار پادىشاھنىڭ ئەمرىنى ۋاجىپ بىلىپ، ئوت قالماپتۇ، ھەممىسى يىغىلىپ سەپ - سەپ بولۇپ ئوردىغا كەپتۇ. پادىشاھلىق تاجىنى كىيگەن قەلەندەر نۇرغۇن مال سويۇپ، قازان ئېسىپ، ھەممە كىشىنى قىرىق كۈنگىچە تازا مېھمان قىپتۇ، خەزىنىنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ، ئۇلارغا ئالتۇن - كۈمۈش، ياقۇت - مەرۋايىتلارنى تارقىتىپ بېرىپتۇ.

قىرىق كۈن توشقان كۈنى ھېلىقى زالىم پادىشاھ يېڭى شاھنىڭ ئالدىغا كىرىپ، توختامنى كۆرسىتىپ:

— قىرىق كۈن توشتى، ۋەدە بويىچە پادىشاھلىقىمنى قايتۇر، — دەپتۇ. يېڭى پادىشاھ:

— شاھلىقنى قايتۇرۇش - قايتۇرماسلىقنى پۇقرالاردىن سورايلى، — دەپ كونا پادىشاھنى باشلاپ، ئوردا ئەتراپىغا يىغىلغان كىشىلەرنىڭ ئالدىغا چىقىپ سوراقنىكەن، كۆپچىلىك: «يېڭى پادىشاھىمىز ئادىل ئىكەن، پادىشاھ بولۇۋەرسۇن!» دەپ چۇرقىرىشىپتۇ. كونا پادىشاھ قىقاس - چۇقان ئىچىدە ئوردىدىن چىقىپ كېتىپتۇ. قەلەندەر يەنە پادىشاھ بولۇپ يۇرتنى ئادىل سوراپتۇ.

زېرەك بىلەن زېرىكمەك

ـ ئۇرۇننىڭ بۇرۇنسىدا، ئاتا ـ بوۋام زامانىسىدا باشقا ـ باشقا ئىككى جايدا بىرى ياشقا تۇ-
غان، بىرى باشقا تولغان ئىككى ئادەم بولغانىكەن. كىچىكىنىڭ لەقمى زېرەك، چوڭىنىڭ لە-
قمى زېرىككەك ئىكەن.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە زېرىككەك شەھەرگە سودىغا مېڭىپتۇ. يولدا كېتىپ بارسا، ئارقىسىدىن بىر ئا-
لىق يىگىت ناخشا ئېيتىپ كېلىپ قوشۇلۇپتۇ، ئۇنىڭ ئىسمى زېرەك ئىكەن.

ـــ ئەسسالامۇئەلەيكۈم! ـــ دەپتۇ زېرەك. زېرىككەك لام ـ جىم دېمەپتۇ.

بۇلار مېڭىپتۇ، مېڭىپتۇ، زېرىككەك زېرىكسىمۇ زېرەككە زادى قارىماپتۇ، يول زادى ئاۋۇماپتۇ. ئا-
خىر زېرەك:

ـــ تاغا، يول ئۇزىراپ كەتتى، ھېرىپمۇ كەتتۇق، يولنى قىسقارتمايلىمۇ؟ ـــ دەپتۇ. زېرىككەك
ھەيران بولۇپ:

ـــ ماۋۇ تېتىقسىزلىقنى، يولنى قانداق قىسقارتقىلى بولىدۇ؟! ـــ دەپ خاپا بوپتۇ. زېرەك:

ـــ مېنىڭ گېپىم تېتىقسىز ئەمەس ئىدى. خەير، ئۆزىڭىز بىلىڭ، ـــ دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

بۇلار يەنە مېڭىپتۇ، لام ـ جىم دېيىشمەپتۇ، سەپەر يەنە كېلىشمەپتۇ. شۇنداق قىلىپ، كېتىپ
بارسا، بۇلارغا يول بويىدا تازا ئوخشىغان بۇغدايلىقلار ئۇچراپتۇ. زېرەك بۇغدايلارغا زوقلىنىپ قاراپ:

ـــ تاغا، مۇشۇ بۇغدايلار دېھقانىڭ ئۆيىگە كىرەرمۇ؟ ـــ دەپ سوراپتۇ. زېرىككەك خاپا بولۇپ، تې-
رىكىپ كېتىپتۇ.

ـــ بەللى ـ بەللى، ئەقلىڭگە باركاللا! ئەمىسە دېھقانىڭ ئۆيىگە كىرمەي، شۇنچە بۇغدايىنى چاشقان
توشۇپ كېتەرمىدى؟! ـــ دەپ سەكرەپ كېتىپتۇ. زېرەك تېرىكمەستىن:

ـــ گەپنىڭ تېگى چاشقاندا ئەمەس، چاشقاندىنمۇ ئاشقاندا، ـــ دەپ كۈلۈمسىرەپتۇ. زېرىككەك:

ـــ بەس، ئەمدى ئېيتىشماق ـــ قاملاشمىغان تېپىشماق، ـــ دەپتۇ ـ دە، ئۇزاققىچە گەپ قىلماي
مېڭىپتۇ. زېرەك ياندىپ مېڭىپ:

ـــ ئىنىڭىز سىزگە ھەمراھ، زېرىكمەك، ـــ دەپ ئاستا يەنە كېلىشۇاپتۇ. شۇنداق قىلىپ، بۇلار
يەنە مېڭىپتۇ. بىرقانچە كۈنلەر ئۆتكەندە بىر شەھەرگە يېقىن كەپتۇ، قارىسا، بىر توپ خالايىق جىنازا
كۆتۈرۈپ، چىرايىدا غەم، كۆزلىرىدە نەم، تۇپراق بېشىغا كېتىپ بارغۇدەك. بۇنى كۆرگەن زېرەك چوڭ-
قۇر بىر «ئۇھ» تارتىپ:

— تاغا، ئاشۇ جىنازىدىكى ئۆلۈكمىدۇ، تىرىكمىدۇ؟ — دەپ سوراپتۇ. بۇ سوئال ھەممىدىن ئېشىپ چۈشۈپتۇ، زېرىككەكنىڭ ئاچچىقىمۇ تېرىلىرىدىن تېشىپ چىقىپتۇ ـ دە:

— ھە، ئەخمەقنىڭ بوۋىسى مانا ئەمدى چىقتى. ئۇكا، سېنى بالىمكىن دېسەم، ساقلىلىڭ چىقىپ قاپتۇ، قېرىپ ئالجىدىمكىن دېسەم، تېخى ياش تۇرىسەن. لېكىن، ياش بولساڭمۇ، دۇنيادىكى ھەرقانداق ئەخمەقلەردىنمۇ ئېشىپ كېتىپسەن. جىنازىغا كىرگەن ئۆلۈك بولماي، تىرىك بولامدۇ؟ خۇدايا پەرۋەردە-گار، ئەخمەقلەرگە يولۇققۇشتىن ئۆزۈڭ ساقلىغايسەن! — دەپ، «چۇھ» دەپ ئېتىنى قامچىلاپ قاچقىلى تۇرۇپتۇ. زېرەك ھەيران بولۇپ:

— توختاڭ، تاغا، توختاڭ! قانداقلىكى بولمىسۇن، بىرقانچە كۈن ھەمسەپەر بولۇپ قالدۇق، خوشلاشماي ئايرىلىش نامەردلىك. ئۆيىڭىزگە ئالدىرامسىز؟ — دەپتۇ. زېرىككەك توختاپتۇ، «ئۆي» دېگەن سۆزىدىن بىرنەرسىنى ئويلاپتۇ. راست، ھەرقانداق بولسا، بىرقانچە كۈن ھەمراھ بولدۇق. ئەمدى ئۆيۈمگە يېقىن كەلگەندە تاشلاپ كەتسەم سەت بولار. ئۇغۇ بىر ئەخمەق، شۇنداق بولسىمۇ، ئۇنى ئۆيگە تەكلىپ قىلىپ، بىر پىيالە چاي بېرىپ ئاندىن يولغا سالاي، دېگەن خىيالغا كەپتۇ.

— ئۇكا، ئەمدى ئەخمىقانە سۆزلىرىڭنى قوي، جۇمۇ. ماڭۇ بولسا شەھەر. سېنىڭ سارائىغا ئوخشاش سۆزلىرىڭنى خەقلەر ئاڭلاپ قالسا، ئۇيات بولىدۇ. خەير، ئۆتكەن سۆزلەرنى تەگمەيلى. سەپىرىمىزنىڭ ھۆرمىتى، ئەمدى، سەن بىزنىڭ ئۆيگە كىرىپ، بىر پىيالە چاي ئىچىپ ماڭغىن، يۇر، — دەپتۇ. زېرەك:

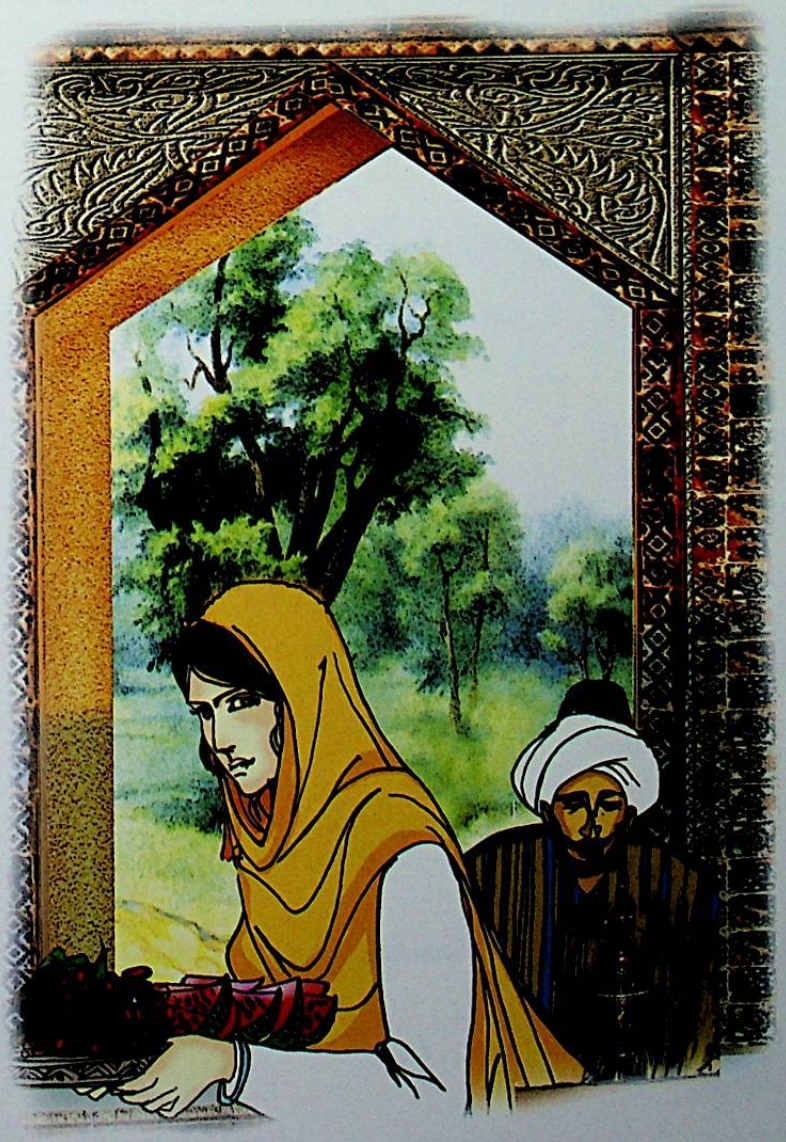
— رەھمەت، تاغا، كۆڭلۈمنى شۇنچىلىك ئىستىگىنىڭىزگە. مەن مۇشۇ بوستاندا بىرئاز دەم ئېلىپ، ۋۇلۇپ، سالقىن چۈشەرگە يېقىن يولۇمغا چۈشۈۋالاي، — دەپ زېرىككەكنىڭ ئۆيگە يېقىن بىر ئۆستەڭ بويىدا قاپتۇ. زېرىككەك يەنە بىر تەكلىپ قىلا ـ قىلمايلا زېرىكىپ: «خەير» دەپتۇ ـ دە، ئايرىلىپ كېتىپتۇ.

ئۇ ئۆيگە بېرىپ چېينىنى ئىچە ـ ئىچمەيلا: «ئەستاغپۇرۇللا!» دەپ غودۇڭشىپتۇ. خوتۇنى:

— يەنە نېمە ئەستاغپۇرۇللا؟ — دەپ قىستاپ سوراپتۇ. زېرىككەك:

— سەن بۇنى سورىماي، ئاشقا تۇتۇش قىل، مەن يولدا بولغان بىر ئىشقا مۇشۇ تۇرقىدا ئۆيدە تۇ-
رۇپمۇ تېرىكمۇاتىمەن ... — دەپتۇ. خوتۇنى:
— ئاشنى قىزىم ئېتىۋاتىدۇ، يولدا نېمە ئىش بولغانىدى؟ — دەپ تېخىمۇ قىستاپتۇ. ئېرى يا زې-
رىكىشىنى بىلەلمەي، يا تېرىكىشىنى بىلەلمەي، ئاخىر زېرەكنىك يولدا ئېيتقان سۆزلىرىنى خوتۇنىغا
بىر - بىرلەپ ئېيتىپ بېرىپتۇ. خوتۇنمۇ: «ۋىيەي، راستلا، بۇ قانداق گەپ؟ !» دەپ كۈلۈپ كېتىپتۇ.
زېرىككەكنىك دۇنيالىقتا بارى - يوقى بىرلا قىزى بار ئىكەن. ئۇ ناھايىتى سەزگۈر، چېچەن، ئە-
قىللىق قىز ئىكەن. ئۇ قىز تاماق قىلغاچ، دادىسىنىك ئاغزىدىن ھېلىقى يىگىتنىك ھەممە «غەلىتە»
سۆزلىرىنى ئاڭلىۋاپتۇ، مەستلىكى كېلىپ، ھەيران قاپتۇ. ئۇنىك ئۇستىگە، دادىسىنىك گېپىنىك بىر
يېرىدىكى: «ئۆزى بولمىسا، بۇرۇتلىرى ئەمدى خەت تارتقان... ناھايىتى ئىسكەتلىك يىگىت ئىكەن...»
دېگەن سۆزلىرىدىن قىيامىغا يېتىپ قالغان بويىغا ئوت تۇتاشتۇرۇۋاپتۇ. دادىسى ئارىلاپ - ئارىلاپ:
«دۇنيادا شۇنداق ئەخمەقلەر بولىدىكەن» دېگەن ۋاقىتلىرىدا، قىز: «ياق، دادا، ئۇ دانا يىگىت !» دەي دەپ
يەنە سۆزىنى توختىتىۋاپتۇ، كېيىن، ئۆزۈمۇ بىر سىناپ باقسام... دەپ كۆڭلىگە بىرنەرسىنى پۈكۈپتۇ.
ھاردۇق ئېشىنى دادىسىغا ئۈسۈپ ئەكىرىپ بېرىپتۇ، ئاندىن: «ھەرنېمە بولسا مۇساپىر ئىكەنغۇ» دەپ ئا-
نىسى بىلەن مەسلىھەت قىلىپ، ئاشتىن بىر قاچا ئۈسۈپ، بىر نان بىلەن ئۈستىنى يېپىپ، قوشنىسى-
نىڭ بالىسىدىن يىگىتكە ئەۋەتىپتۇ، ئەۋەتكەندە، دەرۋازا ئالدىدا بالىغا يېقىن تۇرۇپ، ئاستا: «ئۇكام،
سەن بۇ غىزانى ئاۋۇ... ئۆستەڭ بويىدىكى... يولۇچى ئادەمگە، سىلى ھەمراھ بولۇپ كەلگەن كىشىنىڭ
قىزى — ئاچام ئەۋەتتى، دەپ بەرگىن. نېمە دەپ بەردى، دېسە، ئاسماندا يۇلتۇز تولۇق، ئاي پۈتۈن، دەپ
بەردى، دېگىن. ئاشنى ئىچىپ بولغاندا، قاچىنى ياندۇرۇپ كەلگىن. يانارىدا ئۇ ئاكاڭ ساڭا نېمە دېسە، شۇ-
نى ئۇنتۇمايلا ماڭا ئېيتىپ بەرگىن» دەپ
ئوبدان جېكىلەپ ئەۋەتىپتۇ.

بالا يولدا كېتىپ بېرىپ، قاچىنىڭ ئاغ-
زىنى ئېچىپ قارىسا، يۇمغاقسۈتلۈك ئوخشى-
غان چۆچۈرە، ئۈستىدە سىيادانلىق يۇمشاق
نان... ئۇ بالىنىڭ قورسىقى ئاچلىقتىنمۇ يا
ئوبدان كۆرگەنلىكتىنمۇ، ئىشتىپ، ئېرىق
بويىدا ئولتۇرۇپ، چۆچۈرىدىن بىرقانچىنى
ھېلىقى ناننىڭ يېرىمى بىلەن يەپ، قالغان
يېرىم نان بىلەن ئاشنىڭ ئۈستىنى يەنە يې-
پىپ، چاندۇرماي ھېلىقى يولۇچىغا ئاپىرىپ
بېرىپتۇ. يىگىت بىر خۇشال، بىر ھەيران بو-
لۇپ، ئاشنىڭ ئۈستىنى ئېچىپتۇ، بالىدىن
ھېلىقى ئېيتىپ بەرگەن سۆزنى ئاڭلاپ، كۈ-
لۈمسىرەپ تۇرۇپ ئاشنى ئىچىپتۇ، قاچىنى
قايتۇراردا:
— ئۇكام، رەھمەت ! ئەمدى سەن بار-

غاندا، ئاچاڭ، نېمە دېدى، دېسە، كۆپتىن ـ كۆپ رەھمەت، يۈلتۇز كەم، ئاي يېرىم، دېدى، دېگىن، ـــ دەپتۇ. بالا ئىشىنىڭ چېنىپ قالمىغىنىغا خۇشال بولۇپ، يىگىتنىڭ ئېيتقان سۆزلىرىنى ئاچىسىغا ئېيتىپ بېرىپتۇ. قىز: «ھە...» دەپ كۈلۈپتۇ ـ دە، بالىنى يۇمشىتىپ چىرايلىقچە سوراپتۇ، سورىغاندا، بالا بىرئاز قىزىرىپ، ئاخىر يولدا بارغۇچە چۆچۈرىدىن بىرقانچىنى، نانىڭ يېرىمىنى يەۋېلىپ، قالغىنىنى ئاپارغانلىقىنى ئېيتىپتۇ. قىز ئاندىن يىگىتنىڭ ئەقىللىق، زېرەك يىگىت ئىكەنلىكىگە تېخىمۇ ئىشىنىپ، قانداق قىلسام ئۇ يىگىتنى بىر كۆرەرمەن، دەپ ئويلاپ قاپتۇ.

قىز داستىخاننى يىغىشتۇرۇۋاتقاندا، دادىسى يەنە ھېلىقى يىگىتنىڭ گېپىنى قىلىپ كېلىپ، سۆزىنىڭ ئاخىرىدا: «دۇنيادا شۇنداقمۇ ئەخمەقلەر بولىدىكەن...» دەپ كۈلۈپتۇ. قىز ئەمدى تۇرالماي:

ـــ دادا، كۈلمەڭ. مەن ئۇ يىگىتنىڭ سۆزلىرىنىڭ تېگىگە يەتتىم، سىز ماقۇل كۆرسىڭىز، ئېيتىپ بەرسەم. ئۇ يىگىتنىڭ سۆزلىرىنىڭ ھەممىسى جايىدا، ناھايىتى مەنىلىك سۆزلەر ئىكەن، ـــ دەپتۇ. ئاتا قىزىنىڭ سۆزىنى ئاڭلا ـ ئاڭلىماي يەنە زېرىكىپتۇ، ھەيران بولۇپ تېرىكىپتۇ:

ـــ ھە... مانا، ئانىسى، سۆزلىرىنى بىرلا ئاڭلاپلا، ئۇنىڭ ئەخمەقلىقى بۇ قىزىمىزغا يۇقۇپتۇ، ـــ دەپ كۈلۈپ كېتىپتۇ. ئانا:

ـــ قېنى، توختاپ تۇرسىلا، ئاڭلاپ باقايلى، قىزىمىزمۇ بىرنەرسىنى بىلىپ ئېيتقاندۇ، ـــ دېيىشىگە، ئاتا:

ـــ ھە، ئەخمەقلىق تېخى ساڭىمۇ يۇقۇپتىكەن ـ دە، ـــ دەپ تېخىمۇ كۈلۈپ كېتىپتۇ. قىز ئۆز گېپىدىن يانماي، تېخىمۇ چىڭىپ:

ـــ ئاتا، مېنىڭمۇ سۆزۈمنى بىر تىڭشاپ باقسىڭىز ... ـــ دەپ ئىلتىجا بىلەن يېلىنىپتۇ. ئاتا ئاخىر:

ـــ خەير، قېنى دانىشمەن بولساڭ، شۇ سۆزلەرنىڭ مەنىسىنى سەنمۇ بىر ئېيتىپ باق! ـــ دەپتۇ. ئاتىسىنىڭ رۇخسىتىنى ئېلىش بىلەن، قىز:

ـــ «يولنى قىسقارتمايلىمۇ؟» دېگىنى ـــ ھېكايە ـ چۆچەك ئېيتىشىپ، مۇڭدىشىپ ماڭايلى، دېگىنى؛ «ئاشۇ بۇغدايلار دېھقانىنىڭ ئۆيىگە كىرەرمۇ؟» دېگىنى ـــ بۇغدايلارغۇ ئەمگەك بىلەن شۇنچە ئوخشاپتۇ، ئەمدى ئۇنىڭ ھوسۇلى كۈزدە باي ـ غوجاملارغا قەرزگە، قالغان ـ قاتقىنى ئامبال بىلەن رەممالغا كېتىپ، دېھقانغا يەنە ھېچنېمە تەگمەي قالارمۇ دېگىنى؛ «جىنازىدىكى ئۆلۈكمىدۇ، تىرىكمىدۇ؟» دېگىنى ـــ شۇ ئۆلگەن كىشىنىڭ بالىلىرى بارمىدۇ، يا بولمىسا ئارقىسىدا قالغان ياخشى كىشىلەرمۇ يوق، ئوبدان ئىشلارمۇ يوق، ھەقىقىي ئۆلۈكمىدۇ دېگىنى، ـــ دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. ئاتا بۇ قېتىمقى گەپلەرنى زېرىكمەي ئاڭلىغىنى ئۈچۈن، قىزى قىلغان سۆزلەرنىڭ مەنىسىگە يېتىپ قايىل بوپتۇ. ئانىمۇ قىزىنىڭ سۆزلىرى كۆڭلىگە يېقىپ:

ـــ ھوي جېنىم بوتام، ئەقىلىڭدىن ئۆرگەلسۇن ئاناڭ! ـــ دەپ باغرىغا بېسىپتۇ. شۇ يەردىن ئاتا ئۆستەڭ بويىغا بېرىپ:

ـــ ئىنىم، سەن خىزىر قوشقان ھەمراھ ئىكەنسەن، بىلمەپتىمەن! ـــ دەپ ئۆيگە باشلاپتۇ، بىر نەچچە كۈن مېھمان قىپتۇ. قىز تېخىمۇ خۇش بولۇپ كېتىپتۇ. بىر كۈنى يىگىت:

ـــ ئەمدى مەن ئۆز يۇرتۇمغا كەتسەم، ـــ دېگەنىكەن، قىزنىڭ ئاتا ـ ئانىسى:

ـــ جېنىم بالام، ئەمدى سەن يالغۇز بېشىڭنى ئېلىپ نەگە بارىسەن؟ ئۇ يۇرت، بۇ يۇرت، بەربىر ئۆز يۇرت.... ئەمدى سەن بىزگە... ئوغۇل بولۇپ قالغىن، ـــ دەپ پىشانىلىرىگە سۆيۈپ ئېپقاپتۇ.

پەملىك رەسسام

تەكەن زاماندا بىر شەھەرنىڭ بىر پادىشاھى بار ئىكەن. ئەمما ئۇ تولىمۇ ئىسكەتسىز ئىكەن. ئۇنىڭ سول پۇتى ئوڭ پۇتىدىن كالتە بولۇپ، يول يۈرسە ئاقساپ، دىڭگوسلاپ ماڭىدىكەن. سول كۆزى جىرتاق بولۇپ، قارىسا خۇددى بىرنەرسىنى پەملەۋاتقان ياكى ئۆلچەۋاتقان كەبى قىلىپ تۇرىدىكەن.

بىر كۈنى پادىشاھ ئۆزىنىڭ رەسسامى سىزدۇرۇپ ئاسماقچى بوپتۇ ۋە پەرمان چۈشۈرۈپ، ئۆز تەۋسىدىكى داڭلىق، ئۇستا رەسساملارنى ئوردىغا ئەكىلىشكە پەرمان چۈشۈرۈپتۇ. كۆپ ئىزدىنىشلەر ئاز قىلىق، پادىشاھنىڭ ياساۋۇللىرى ئۇچ داڭلىق رەسسامنى تېپىپ ئوردىغا ئەكەپتۇ. پادىشاھ رەسساملارنى كۆرگەندىن كېيىن:

— مەن ئۆز رەسسامنى سىزدۇرۇپ ئاسماقچىمەن، شۇڭا سىلەرنى بۇ يەرگە چاقىرتىپ كەلدىم. شەرتىم شۇكى، ئالىدىغان پېرىمۇ، سالىدىغان پېرىمۇ يوق، ئەينەن، چىرايلىق بولسۇن. ئەگەر بۇ شەرتكە خىلاپلىق قىلساڭلار، كاللاڭلارنى تېنىڭلاردىن جۇدا قىلىمەن! ئەگەر قايسىڭلارنىڭ سىزغىنى ماڭا يارىسا، چوڭ مۇكاپاتقا مۇيەسسەر بولىسىلەر، — دەپتۇ.

رەسساملار ماقۇللۇق بىلدۈرۈپ، قەغەز، قەلەم، سىياھ، كېتەرلىك نەرسىلەرنى تەييارلاشقا كىرىشىپتۇ. ئالدى بىلەن بىر رەسسام پادىشاھنىڭ رەسمىنى پۈتتۈرۈپتۇ. رەسسام پادىشاھنى سول پۇتىدىن ئوڭ پۇتى كالتە، سول كۆزىنى جىرتاق قىلىپ ئەينەن سىزغانكەن، پادىشاھ ئۆز رەسمىنى كۆرگەندىن كېيىن ئاچچىقلىنىپ چاچلىرى تىك تۇرۇپتۇ، قۇلاقلىرى قىزىرىپ دىڭگىيىپتۇ، غەزەپتىن چاچراپ ئورنىدىن تۇرۇپ كېتىپتۇ ۋە رەسسامغا قاراپ:

— سەن ئېپلاس مېنى ھاقارەتلەپسەن، مەن مۇشۇنداق سەتمۇ؟! — دەپ رەسسامغا ھۇرپىيىپتۇ. رەسسام قورققىنىدىن لام - جىم دېيەلمەي قاپتۇ.

— جاللات! — دەپ ۋارقىراپتۇ پادىشاھ يانغا قاراپ.

— لەببەي، تەقسىر، قىلىچلىرىمىز قانسىرىغان! — دەپ، قوللىرىغا قىلىچ ۋە پالتا تۇتقان تۆت جاللات ھازىر بوپتۇ. پادىشاھ جاللاتلارغا ھېلىقى رەسسامنىڭ كاللىسىنى ئېلىشنى بۇيرۇپتۇ. شۇ يەردىلا جاللاتلار پادىشاھنىڭ ئەمرىنى بەجا كەلتۈرۈپتۇ.

بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ ئەس - ھوشىنى يوقاتقان ئىككىنچى رەسسام ئۆز كۆڭلىدە، پادىشاھنى ئەينەن سىزسام، مېنىمۇ ئۆلتۈرمەسۇن، چىرايلىقراق قىلىپ سىزسام، بەلكىم ئامان قالارمەن، دەپ ئويلاپتۇ -

ده، پادىشاھنىڭ ئىككى پۇتىنى تەڭ ۋە كۆزلىرىنى راۋۇرۇس، چىرايلىق قىلىپ سىزىپتۇ ۋە رەسىمنى پادىشاھقا كۆرسىتىپتۇ. پادىشاھ رەسىمنى كۆرۈپ ئەرۋاھى قىرىق گەز ئۆرلەپتۇ ـ ده:

ــ مەن ساڭا نېمە دېگەنىدىم، مۇناپىق، ئالدامچى ! سەن مېنىڭ شەرتىمنى بۇزدۇڭ، سەنمۇ ئۆلۈمگە مەھكۇم ! ــ دەپتۇ ـ ده، جاللاتلارغا بۇيرۇپتۇ. جاللاتلار ئۇنىڭ كاللىسىنىمۇ دەرھال تېنىدىن جۇدا قىپتۇ.

ئۇچىنچى رەسسام چۆچۈپ تېپىرلاپ قاپتۇ ـ ده، ئويلىنىشقا باشلاپتۇ. ئۇ، پادىشاھ ئەينەن سىز-سىمۇ ئۆلتۈرسە، چىرايلىق قىلىپ سىزسىمۇ ئۆلتۈرسە، قانداق سىزىش كېرەك؟ دەپ ئويلاپتۇ ۋە تەۋەككۈل دەرياسىغا ئۆزىنى تاشلاپ شۇنداق رەسىم سىزىپتۇكى، رەسىمدە، پادىشاھ ئوڭ قىلىشقا چىققاندا ئالدىغا بىر كېپەك ئۇچرىغان بولۇپ، پادىشاھ كېپەكنى ئېتىش ئۈچۈن قولىغا مىلتىقنى ئېلىپ، سول پۇتىنى بىر قورام تاشنىڭ ئۈستىگە قويۇپ، سول كۆزى قىسىلغان ھالدا، ئوڭ كۆزى بىلەن كېپەكنى قارىغا ئېلىپ ئېتىشقا ھازىرلانغان قىياپەتتە تۇرۇپتۇ. بۇنىڭ بىلەن پادىشاھنىڭ سول پۇتىنىڭ كالتىلىقى ۋە سول كۆزىنىڭ قىيسىقلىقى مەلۇم بولماي، رەسىم ئىنتايىن تەبىئىي ھالدا گۈزەل چىقىپتۇ. بۇنى پادىشاھ كۆرۈپ ئاغزى قۇلىقىغا يېتىپتۇ ۋە:

ــ مانا بۇ ھەقىقەتەن جايىدا بوپتۇ، ــ دەپتۇ.

پادىشاھ رەسسامغا نۇرغۇن ئىنئام بېرىپ يولغا ساپتۇ.

دانشمەن دېۋانە ۋە ئادىل پادىشاھ

ـەدىمكى زامانلارنىڭ بىرىدە ئادىل ئىسىملىك بىر پادىشاھ ئۆتكەنىكەن. بۇ پادىشاھ ئوقۇ. مۇشلۇق، كۆڭلى ـ كۆكسى كەڭ، پاراسەتلىك، خەير ـ ساخاۋەتلىك، پاك ـ دىيانەتلىك ئ. كەن، يېتىم ـ يېسىر، يوقسۇللارغا يۆلەكچىكەن، ئىچى تار، ھەسەتخور، غەيۋەتخور كىشـ. لەرگە قىلىدىغان مۇئامىلىسى بۆلەكچىكەن. پادىشاھنىڭ ئادىللىقىدىن شەھەرىدىكى خەلق رازى ئىكەن.

بىر كۈنى پادىشاھ ئوردا ئەھلىلىرى بىلەن ئوردا خىزمەتلىرى ئۈستىدە كېڭىشىۋاتسا، بىر دېۋانە ئوردا ئىچىگە كىرىپ كەپتۇ ـ دە، پادىشاھقا تىزلىنىپ سالام بەجا كەلتۈرۈپ:

ـــ ئەسسالام، ئەي پادىشاھىم، دەريا ئەزمدۇر ھىممىتىڭ، دۈشمەنلىرىڭ خارۇزار بولسۇن، كامالەن تاپسۇن قۇدرىتىڭ، ئامىن! ـــ دەپ ئىلتىجا قىپتۇ.

پادىشاھ دېۋانىنىڭ ئوردىغا ھېيىقماستىن كىرىپ نەزمە ئوقۇغانلىقىنى كۆرۈپ، دېۋانىنى سىناپ باقماقچى بوپتۇ ـ دە:

ـــ قەيەردىن كەلدىڭ؟ سەپىرىڭ قاياقتا؟ ـــ دەپ سوراپتۇ.

ـــ ئاتا ـ ئانامنىڭ مېھرىدىن كەلدىم، لاماكانغا بارىمەن، ـــ دەپ جاۋاب بېرىپتۇ دېۋانە.

پادىشاھ گەپ ـ سۆز قىلماستىن دېۋانىگە بىر قاراپ قويۇپتۇ ـ دە، باش كىيىمىنى ئوڭشىغان بۇ. لۇپ بېشىنى تۇتقانىكەن، دېۋانە ئاغزىنى تۇتۇپتۇ؛ پادىشاھ يۈزىنى سىلىغانىكەن، دېۋانە قورسىقىنى تۇ. تۇپتۇ؛ پادىشاھ ئالتۇن كەمىرىنى ئوڭشىغان بولۇپ قورسىقىنى تۇتقانىكەن، دېۋانە دەرھال پۇتىنى تۇتۇپتۇ.

پادىشاھ دېۋانىنىڭ دانىشمەنلىكىگە قايىل بولۇپ، ئۇنىڭغا ھۆرمەت بىلدۈرۈپتۇ ۋە خەزىنىدارغا:

ـــ سىز بۇ كىشىگە يەتتە لېگەن ئالتۇن بېرىپ ئۈزىتىپ قويۇڭ، ـــ دەپ ئەمر قىپتۇ.

بۇ ئىشتىن ئوردا ئەھلى ھەيران قاپتۇ. ئوردىدا ھەسەتخور، ئۆزى تويسا كۆزى تويمايدىغان، ئۆزىنىلا ئويلايدىغان بىر ۋەزىر بولۇپ، پادىشاھنىڭ دېۋانىگە قىلغان خەير ـ ساخاۋىتىدىن كۆزى قىزىرىپ، ئىچى ئېچىشىپتۇ ۋە پادىشاھقا:

ـــ شاھىم، بىر دېۋانىگە بىكارغا يەتتە لېگەن ئالتۇننى بېرىۋەتتىلىغۇ؟ ـــ دەپتۇ.

ـــ ۋەزىر، ـــ دەپتۇ پادىشاھ، ـــ ئۇ ئىلىم ـ ھېكمەتتە يېتىشكەن، دانىشمەن كىشىكەن، شۇڭا ئۇ. نىڭغا يەتتە لېگەن ئالتۇن ئىنئام قىلدىم.

ـــ شاھىم، بىھۇرمەتلىك بولسىمۇ سوراپ باققۇم كەلدى، ئۆزلىرى ئۇنىڭ دانىشمەن ئىكەنلىكىنى قانداق بىلدىلىكىن؟ ـــ دەپتۇ ۋەزىر. پادىشاھنىڭ قاتتىق ئاچچىقى كەپتۇيۇ، يەنە ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ:

— مەن سورىغان مەسىلىلەرگە ئۇ توغرا جاۋاب بەردى، شۇڭا ئىنئام بېرىش زۆرۈر كەلدى، — دەپ-
تۇ. شاھنىڭ گېپىنىڭ مەنىسىگە چۈشەنمىگەن ۋەزىر:

— ئۇلۇغ شاھىم، ئۆزلىرى ئۇنىڭغا گەپ قىلغۇدەك بولمىدىلىغۇ؟ — دەپتۇ.

پادىشاھ ۋەزىرنىڭ تولىمۇ پاراسەتسىز، ھەسەتخور ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ، دۇئانىدىن سورىغان مەسە-
لىلەرگە ئۇنىڭ جاۋاب بېرىشىنى، ئەگەر جاۋاب بېرەلمىسە، ئۇردىدىن قوغلىنىدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ.
ۋەزىر پادىشاھ ئالدىدا تىزلىنىپ يالۋۇرۇپ، ئۈچ كۈنلۈك مۆھلەت سوراپ ئوردىدىن چىقىپتۇ ۋە دۇئانە-
دىن پادىشاھنىڭ سورىغان سوئاللىرىنى ۋە دۇئانىنىڭ جاۋابىنى ئاڭلاش ئۈچۈن ئۇنىڭ ئارقىسىدىن مې-

كۆپتۇ. ۋەزىر ئاتلىق خېلى ئۇزۇن يول يۈرگەندىن كېيىن دۋانىگە يېتىشىپتۇ ـ دە:
ـــ ھەي دۋانە، پادىشاھ ساڭا نېمە دېدى؟ سەن نېمە دەپ جاۋاب بەردىڭ؟ ـــ دەپ سوراپتۇ.
دۋانە ۋەزىرنىڭ تولىمۇ پاراسەتسىز ئادەم ئىكەنلىكىنى چۈشىنىپ:
ـــ تەقسىر، شاھىم مەندىن سوئال سورىغاندا سىلىمۇ بار ئىدىلىغۇ؟ ـــ دەپتۇ. ۋەزىر سەل ئوڭايسىزلانغان بولسىمۇ، يەنە دۋانىگە ھەيۋە قىلىپ:
ـــ مەن سەندىن سوراۋاتىمەن، زادى پادىشاھ ساڭا نېمە دېدى؟ سەن نېمە دەپ جاۋاب بەردىڭ؟ ـــ دەپ ۋارقىراپتۇ. دۋانە تەمكىنلىك بىلەن:
ـــ تەقسىر، پادىشاھ ماڭا يەتتە لېگەن ئالتۇن ئىنئام قىلدى. ئەگەر سىلى راستتىنلا پادىشاھنىڭ نېمە دېگەنلىكىنى، مېنىڭ نېمە دەپ جاۋاب بەرگەنلىكىمنى بىلمەكچى بولسىلا، ئالدى بىلەن سىلىمۇ يەتتە لېگەن ئالتۇن بەرسىلە، ـــ دەپتۇ. ۋەزىر ئائىلاج دۋانىگە يەتتە لېگەن ئالتۇن بېرىپتۇ. دۋانە ئالتۇننى ئالغاندىن كېيىن:
ـــ پادىشاھ مەندىن ئىشارەت بىلەن بىرنېچى قېتىم: «باش نېمىدىن كېتىدۇ؟» دەپ سورىغانىدى.

مەن: «ئېغىزدىن» دەپ جاۋاب بەردىم؛ ئىككىنچى قېتىم: «يۇز نېمىدىن كېتىدۇ؟» دەپ سورىغانىدى، مەن: «نەپسانىيەتچىلىكتىن» دېدىم؛ ئۈچىنچى قېتىم پادىشاھ: «قانداق كىشىنىڭ قورسىقى ئاچ قالمايدۇ؟» دېگەنىدى، مەن: «پۇتىنى ئىتتىك قىلغانلىقى» دەپ جاۋاب بەردىم، ــ دەپتۇ ــ دە، ئۆز يولىغا راۋان بوپتۇ.

ۋەزىر دىۋانىنىڭ ئارقىسىدىن بىرەم قاراپ تۇرغاندىن كېيىن، بەرگەن ئالتۇنىغا ئىچى ئېچىشىپ، ئالتۇننى تارتىۋېلىش غەرىزىدە دىۋانىنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ يېتىپتۇ ۋە ئات ئۈستىدە ئولتۇرغىنىچە:

ــ ھەي دىۋانە، مەن سەندىن ئۈچ سوئال سورايمەن، جاۋاب بېرەلسەڭ، يولۇڭغا ماڭىسەن، ئەگەر جاۋاب بېرەلمىسەڭ، ئالتۇنىڭ ھەممىسىنى قايتۇرىسەن، ــ دەپتۇ. دىۋانە بىرەم ئويلانغاندىن كېيىن:

ــ تەقسىر، قانداق يەردە سوئال سورىغۇچى ئات ئۈستىدە، جاۋاب بەرگۈچى يەردە تۇرىدىكەن؟ ــ دەپتۇ.

پۇتۇن ئەس ــ يادى ئالتۇندا قالغان ۋەزىر، مەن سورىغان سوئاللارغا جاۋاب بېرەلمەيدۇ، دەپ ئويلاپ، ھاپىلا ــ شاپىلا ئاتتىن چۈشۈپ، دىۋانىگە ئېتى بىلەن قامچىسىنى بېرىپتۇ. دىۋانە ئات ئۈستىدە ئولتۇرۇپ:

ــ تەقسىر، قېنى، قانداق سوئال سورايلىكىن؟ ــ دەپتۇ. ۋەزىر:

ــ كۈنچىقىشتىن كۈن پېتىشقا قانچە كۈنلۈك يول؟ ــ دەپ سوراپتۇ.

ــ ئاران بىر كۈنلۈك يول، ــ دەپتۇ دىۋانە.

ــ سەن تۇتۇلدۇڭ، مەغرىب بىلەن مەشرىقنىڭ ئارىسى نەچچە يۈز يىللىق يول تۇرسا، بىر كۈنلۈك يول دەيسەنغۇ؟ ــ دەپتۇ ۋەزىر.

ــ تەقسىر، ئۆزلىرى دېگەن كۈن، بىر چېقىم، نەچچە يۈز يىلدا پاتامدۇ ياكى ئەتىگىنى چېقىپ، ئاخشىمى پاتامدۇ؟ ــ دەپتۇ دىۋانە تەمكىنلىك بىلەن. ۋەزىرنىڭ رەڭگى ئۆڭۈپ، سورىماقچى بولغان ئىككىنچى سوئالىنى سوراپتۇ:

ــ ئاسمان بىلەن زېمىننىڭ ئارىلىقى قانچە كۈنلۈك يول؟

ــ كۆزنى يۇمۇپ ــ ئاچقۇچىلىك يول، تەقسىر، ــ دەپتۇ دىۋانە.

ــ سەن خاتالاشتىڭ! بەش يۈز يىللىق يول قانداقمۇ كۆزنى يۇمۇپ ــ ئاچقۇچىلىك بولسۇن؟! ــ دەپتۇ ۋەزىر.

ــ مەن خاتالاشمىدىم، تەقسىر، كۆزلىرىنى بىر يۇمۇپ، ئاسمانغا قاراپ ئاچسىلا قېنى، ئاسمانىنى كۆرەملا ــ كۆرمەملا؟ ــ دەپتۇ دىۋانە مەغرۇر ھالدا. ۋەزىر ئامالسىز قاپتۇ ــ دە، ئۆزىنى توختىتىۋېلىپ:

ــ خۇدا ھازىر نېمە قىلىۋاتىدۇ؟ ــ دەپتىكەن، دىۋانە:

ــ تەقسىر، خۇدانىڭ ھازىر نېمە ئىش قىلىۋاتقانلىقىنى بىلمەيۋاتاملا؟ بىلىپ قويسىلا، ياراتقان ئاللا شۇ تاپتا ئاتلىقنى پىيادە، پىيادىنى ئاتلىق قىلدى، بۇنىڭغا ئۇنىمىسىلا، مانا مۇشۇ قامچىغا مۇپتىلا قىلدى، ــ دېگىنىچە ئۆزىنىڭ قامچىسى بىلەن ۋەزىرنىڭ ئۆزىنى راسا ساۋاپتۇ ــ دە، ئالدىغا سالغىنىچە قوغلاپ پادىشاھ ھۇزۇرىغا ھەيدەپ ئەكىرىپتۇ ۋە بولغان ئىشنى ئايان قىپتۇ.

پادىشاھ ۋەزىرنىڭ ئاچ كۆز، ھەسەتخورلۇقىدىن نەپرەتلىنىپ، ئۇنى ئوردىدىن قوغلاپ چىقىرىپتۇ، دىۋانىنى بولسا، ئۆز يېنىدا ئېيقىلىپ ۋەزىرلىككە تەينىلەپتۇ. شۇنداق قىلىپ، دانىشمەن دىۋانە ۋەزىر بوپتۇ. پادىشاھ ئۇنىڭ مەسلىھەتىدىن چىقماي، يۇرتنى تېخىمۇ ئادىللىق بىلەن سوراپتۇ، خەلق بولسا، خۇشال ــ خۇرام ياشاپتۇ.

ئۇچ ۋەسىيەت

ـار ئىكەن، يوق ئىكەن، بۇرۇنقى زاماندا بىر بوۋاينىڭ ئۈچ ئوغلى بار ئىكەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە بوۋاي ئورۇن تۈتۈپ يېتىپ قاپتۇ ـ دە، ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا بالىلىرىغا ۋەسىيەت قالدۇرماقچى بوپتۇ ۋە ئاۋۋال بالىلىرىغا:

ـــ باغقا چىقىپ ھەربىرىڭلار ئىككىدىن تاياق ئەكىرىڭلار، يوغانلىقى بارماقتەك، ئۇزۇنلۇقى بىر غۇلاچ بولسۇن، ـــ دەپتۇ. بالىلار ئاتىسىنىڭ سۆزى بىلەن ئىككىدىن ياغاچ ئەكىرىپ، ئاغرىق ياتقان بوۋاينىڭ ئالدىدا يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپتۇ.

ـــ بالىلىرىم، ـــ دەپ ۋەسىيىتىنى باشلاپتۇ بوۋاي، ـــ ئۆمرۈمۇ بىر يەرگە باردى. ناۋادا ياخشى كۈننىڭ يامىنى بولۇپ قازا يېتىپ قالغۇدەك بولسا، بۇ پانىي دۇنيا بىلەن خوشلىشىمەن. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئاتىلىق قەرزىم بىلەن سىلەرگە ئۈچ تۈرلۈك ۋەسىيەت قالدۇرىمەن: بىرىنچى ۋەسىيىتىم شۇكى، ھازىر باغدىن ئەكەلگەن تاياقلارنى سۇندۇرىسىلەر، سۇندۇرغاندا ئالدى بىلەن ھەربىرىڭلار بىردىن سۇندۇرىسىلەر، قېنى، سۇندۇرۇڭلار!

بالىلارنىڭ ھەربىرى بىردىن تاياقنى سۇندۇرۇپتۇ. بۇنى كۆرگەن بوۋاي:

ـــ خوش، بۇنمۇ سۇندۇردۇڭلار. ئەمدى قالغان ئۈچ تاياقنى بىرلەشتۈرۈپ بىرىڭلار سۇندۇرۇپ بېقىڭلار! ـــ دەپتۇ.

ئۈچ تاياقنى بىرلەشتۈرۈپ ھەرقايسىسى ئايرىم ـ ئايرىم سۇندۇرماق بوپتۇ، لېكىن سۇندۇرالماپتۇ. بوۋاي ئاخىر:

ـــ ئەمدى ئۈچىڭلار بىر بولۇپ سۇندۇرۇڭلار! ـــ دەپتىكەن، بالىلار ئۈچى بىرلىشىپ ھېلىقى تاياقلارنى سۇندۇرۇۋېتىپتۇ. بۇنى كۆرگەن بوۋاي دەپتۇ:

ـــ ھە، بۇنىڭدىكى ھېكمەتنى چۈشەندىڭلارمۇ؟ بۇ ئۆم بولۇپ، بىرلىشىپ كۈچ چىقارغانلىقىڭ نەتىجىسى. دېمەك، مېنىڭ بىرىنچى ۋەسىيىتىم شۇكى، مەندىن كېيىن قالساڭلار، بىر ـ بىرىڭلار بىلەن ئۆم بولۇپ ياشاڭلار، شۇ چاغدىلا ھەرقانداق مۇشكۈللۈكنى يېڭەلەيسىلەر. ئەمدى، ئىككىنچى ۋەسىيىتىم شۇكى، نانىنى تەمسىز يېمەڭلار، ھەسەل بىلەن قوشۇپ يەڭلار. ئۈچىنچى ۋەسىيىتىمنى سىلەرگە ئېيتىمايمەن. ئاۋۋال سىلەر ئاشۇ ئىككى ۋەسىيىتىمگە ئەمەل قىلىپ كۆرۈڭلار. بۇنىڭ نەتىجىسىنى كۆرەلمىسەڭلار، ئۈچىنچى ۋەسىيىتىمنى ئاناڭلاردىن سوراڭلار، مەن بۇ ۋەسىيىتىمنى ئاناڭلارغا ئېيتىپ قويدۇم. قاچانكى بېشىڭلارغا كۈن چۈشكۈدەك بولسا، ئۈچىنچى ۋەسىيىتىم سىلەرنىڭ بېشىڭلارنى ئوڭلايدۇ.

بوۋاي بۇ ۋەسىيەتلەرنى دەپ، ئۇزۇن ئۆتمەي دۇنيادىن كۆز يۇمۇپتۇ.

ئاتىدىن ئايرىلغان ئوچ بالا ئاتىنىڭ ۋەسىيىتى بويىچە بىر - بىرى بىلەن ياخشى ئۆم بولۇپ ياشاپ-تۇ. بىراق، بۇلار بىرەر ئىشنىڭ پىشىنى تۇتقان بالىلار ئەمەس ئىكەن. ئۇنىڭ ئۇستىگە، دادىسىنىڭ ئىككىنچى ۋەسىيىتىنى، يەنى: «ناننى ھەسەل بىلەن قوشۇپ يەڭلار» دېگىنىنى قىلمىز دەپ، ئۆيدىكى بار - يوقنى سېتىپ ھەسەل ئېلىپ يەپ تۈگىتىپتۇ. قارىغۇدەك بولسا، تۇرمۇشى كۇندىن - كۈنگە ئو-سالىلىشىپ كېتىۋاتقان. بالىلار ھېچبىر ئىلاج تاپالماي، ئاخىر ئانىسىدىن ئاتىسىنىڭ ئوچىنچى ۋەسە-يىتىنى ئېيتىپ بېرىشىنى سوراپتۇ. ئانا بالىلىرىنىڭ خېلى بېشى قاتقانلىقىنى سېزىپ، ئوچىنچى ۋە-سىيەتنى ئېيتىپ بېرىپتۇ:

— بالىلىرىم، ئاتاڭلارنىڭ ئوچىنچى ۋەسىيىتى شۇكى، ئاتاڭلار سىلەرنىڭ بېشىڭلارغا كۇن چۈش-كەندە لازىم بولار دەپ، باغقا كۆمۇپ قويغان بىر خالتا يامبۇنى ئىزدەپ تېپىش. بىراق، ئاتاڭلار رەھمىتى ئۇ يامبۇنىڭ باغنىڭ نەرىگە كۆمۇلگىنىنى ئېيتمىغانىدى. ئىشقىلىپ، باغدىكى مېۋىلىك دەرەخلەرنىڭ بىرىنىڭ تۇۋىگە كۆمۇلگەنىكەن، ئەمدى كەتمەن - گۇرجەكنى ئىشقا سېلىپ، شۇنى كولاپ تېپىڭلار.

بۇنى ئاڭلىغان بالىلار كەتمەن - گۇرجەكلەر بىلەن باغدىكى مېۋىلىك دەرەخلەرنىڭ تۇۋىنى كولاشقا كىرىشىپتۇ. بالىلار چۇشكىچە كولاپتىكەن، ناھايىتى چارچاپتۇ. ئەمدى قورساقنىڭ ئېچىشىنى سورد-ماڭلار. شۇنداق چاغدا ئانىسى ئۆيدىكى قاتتىق - قۇرۇق نانلارنى بىر چۆگۈن قاينىق سۇ بىلەن ئەكېلىپ بېرىپتىكەن، بۇلار ھېچقاچان ئېچىلمىغان ئىشتىھا بىلەن يەپتۇ. قاتتىق نان بىلەن قاينىق سۇ بۇلارغا شۇنچىلىك تاتلىق تېتىپ كېتىپتۇكى، بۇرۇن ھەسەل ئارىلاشتۇرۇپ يېگەن نانلارنىڭ لەززىتىمۇ بۇنىڭغا يەتمەيدىكەن.

بالىلار تاماقتىن كېيىن يەنە ئىشقا چۇشۇپتۇ. ئىشتىن كېيىن قاتتىق - قۇرۇق ناننى يەنە ھۇزۇر-لىنىپ يەپتۇ. شۇنداق قىلىپ، بىرەر ئاي ھېلىقى يامبۇنى ئىزدەپ باغدىكى پۈتۈن مېۋىلىك دەرەخلەرنىڭ تۇۋىنى بوشىتىپ بوپتۇ، لېكىن يامبۇ تېپىلماپتۇ. نەچچە يىلدىن بېرى پەرۋىش قىلىنمىغان مېۋىلىك دەرەخلەر مۇشۇ باھانە بىلەن تۇۋى بوشىتىلغاچقا، بۇ يىلى شاخ - شېخىنى كۆتۈرەلمىگۇدەك بولۇپ كې-تىپتۇ.

شۇنىڭدىن كېيىن ئانا بالىلىرىنى چاقىرىپ شۇنداق دەپتۇ:

— بالىلىرىم، يامبۇنى ئىزدەپ ئاۋارە بولماڭلار. ئاتاڭلارنىڭ ئىككىنچى ھەم ئوچىنچى ۋەسىيىتى-نىڭ مەنىسى باشقا يەردە ئىدى. ناننى ھەسەل بىلەن يەڭلار، دېگىنى — ئەمگەك قىلىپ، تەر تۆكۈپ نان يەڭلار دېگىنى، چۇنكى ئىشلەپ چارچىغاندا يېگەن نان ھەسەلدىنمۇ تاتلىق بولىدۇ. ئۆزۈڭلار سەزگەنسە-لەر، سىلەر باغدا ئىشلەپ چارچىغاندىن كېيىن مەن ئاچىقىپ بەرگەن قاتتىق - قۇرۇق ناننى ھەسەلگە سىلەپ يېگەندىنمۇ ئارتۇق ھۇزۇرلىنىپ يېدىڭلارغۇ. ئەمدى ئوچىنچى ۋەسىيەتنىڭمۇ شۇنداق باشقىچە مە-نىسى بار. راستىنى ئېيتقاندا، داداڭلار يامبۇ كۆمۇپ قويغان ئەمەس. سىلەر ئەنە شۇ يامبۇنى ئىزدەپ تا-پىمىز دەپ، باغدىكى بارلىق مېۋىلىك دەرەخلەرنىڭ تۇۋىنى بوشىتىپ قويدۇڭلار. شۇنىڭ بىلەن مېۋىلىك دەرەخلەر بۇ يىل باشقىچە ئوخشاپ كەتتى. ئاتاڭلار دېگەن يامبۇ شۇ!

ئانار

ـۇرۇنقى زاماندا بىر پادىشاھ ئۆتكەنىكەن. بىر كۈنى پادىشاھ ئوۋغا چىقىپتۇ. كۈن ئىسسىق بولغانلىقتىن ئۇسساپ كېتىپ بىرەر ئادەم بار جايىنى ئىزدەپ ماڭغانىكەن، يولى بىر باغقا توغرا كەپتۇ. پادىشاھ ئۇسسۇزلۇق تېپىشقا ئالدىراپ، باغ ئىگىسىنىڭ ئىشىكىگە كېلىپ ئاتتىن چۈشمەي:

— ئۆيدە كىم بار؟ — دەپ ۋارقىراپتۇ.

— مەن بار، — دەپ بوۋاي ئىشىكنى ئېچىپ چىقىپتۇ، قارىسا، بىر ئاتلىق ھەيۋەتلىك ئادەم تۇر. غۇدەك. بوۋاي سالام قىپتۇ. ئاتلىق سالامغا جاۋاب بېرىشنىڭ ئورنىغا:

— ئۇسسۇزلۇقنى قاندۇرغۇدەك نەرسەڭ بارمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ. بوۋاي:

— بار، تەقسىر، — دەپ ئىككى تال ئانارنى ئاچىقىپ بېرىپتۇ. پادىشاھ ئانارنى يەپ بولغاندىن كېيىن، مەن بۇ يۇرتنىڭ پادىشاھى تۇرسام، بۇنداق تاتلىق ئانار مېنىڭ بېغىمدا يوق، بىر گادايىنىڭ بېغىدا بولۇشى ماڭا نومۇس ئەمەسمۇ؟ ! توختا، بۇ ئانارنى بېغىمغا كۆچۈرۈپ ئەكەتمىسەم ! دېگەن ئويغا كەپتۇ. ئاڭغىچە ئۇسسۇزلۇقى يەنە قوزغىلىپتۇ، يەنە ئانار تەلەپ قىپتۇ. بوۋاي ئىلگىرىكى ئانىرىدىن يەنە ئىككى ئاچىقىپ بەرگەنىكەن، يېسە ئىككىلىسى ئاچچىق، ئېغىزغا ئالغۇسىز بىرنەرسە بولۇپ چىقىپتۇ. پادىشاھنىڭ ئاچچىقى كېلىپ:

— نېمىشقا ھېلىقى ئانارىدىن ئاچىقمىدىڭ؟ — دېگەنىكەن، بوۋاي:

— تەقسىر، ھازىر ئۆزلىرى يېگەن شۇ ئانارىدىن ئاچىقتىم، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

— ئۇنداق بولسا، ھېلىقى ئانار نېمىشقا تاتلىق، بۇ نېمە ئۈچۈن ئاچچىق؟

— مېنىڭدە پەقەت بىر تۈپلا ئانار بار، ھەر ئىككى قېتىم ئېلىپ كەلگىنىم شۇ ئانارىدىن.

— يالغان ئېيتمىساڭچۇ؟ — دەپتۇ پادىشاھ غەزەپىگە چىدىيالماي.

— ئۇنداق بولسا، ئەيىب مەندە ئەمەس، ئۆزلىرىدە، ئۆزلىرىنىڭ نىيىتى بۇزۇلغان.

— سەن نەدىن بىلىسەن؟

— كىمنىڭ نىيىتى بۇزۇلسا، ھەرقانداق تاتلىق نېمە شۇ كىشىگە ئاچچىق تېتىيدۇ، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ بوۋاي.

پادىشاھ بوۋاينىڭ دانىشمەنلىكىگە ھەيران قېلىپ، ئۆزىنىڭ نىيىتىنى ئۆزگەرتىشكە مەجبۇر بوپتۇ.

ئالتۇنچى بوۋاي

ـۇرۇنقى زاماندا بىر پادىشاھ بار ئىكەن. ئۇ ناھايىتى رەھىمسىز، زالىم پادىشاھ بولۇپ، كېچە ـ كۈندۈز ئەيش ـ ئىشرەت بىلەن ئۆتىدىكەن. دۆلەت خارابلىشىپ، خەلق تۇرمۇشى كۈندىن ـ كۈنگە ئېغىرلىشىپتۇ ۋە بارا ـ بارا ئون ئۆيدە بىر قازان قاينىيالمىغۇدەك دەرىجىگە يېـ تىپتۇ. شۇنداق بولۇشىغا قارىماي، پادىشاھ ئەمەلدارلىرى سىلىق دەپ خەلقنىڭ بېشىدىن كەتمەيدىكەن.

زۇلۇمغا چىدىمىغان شەھەر خەلقى بىر كۈنى يىغىلىپ مەسلىھەت قىپتۇ. بەزىلەر:

— پادىشاھ ئەيش ـ ئىشرەت بىلەنلا بولۇپ، بىزنىڭ ئەھۋالىمىزدىن خەۋەرسىز قالماقتا. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئەھۋالىمىزنى بايان قىلىپ، ئالۋان ـ ياساقنى يەڭگىللىتىش ھەققىدە ئىلتىماس قىلايلى! — دەپتۇ. بۇ پىكىر كۆپچىلىككە يېقىپ، شۇنداق قىلماقچى بوپتۇ. شۇ چاغدا توپ ئىچىدىن بىر دانا بوۋاي چىقىپ مۇنداق دەپتۇ:

— سىلەر پادىشاھ بىلمەستىن شۇنداق قىلىۋاتىدۇ دەۋاتىسىلەر، بۇ گېپىڭلار توغرا ئەمەس. پادىـ شاھ بىلمەيدۇ ئەمەس، بىلىپ تۇرۇپ شۇنداق قىلىۋاتىدۇ. بىز ئىلتىماس قىلماي، بىر پەم بىلەن پادىـ شاھنى قايقانغا چۈشۈرەيلى. مەن بىر چارە ئويلاپ تاپتىم.

— ئۇ قانداق چارە؟ — دەپتۇ كۆپچىلىك.

— ماڭا بىرئاز ئالتۇن يىغىپ بېرىڭلار. شۇنىڭ بىلەن پادىشاھنىڭ خەزىنىسىدىكى بارلىق ئالتۇننى سىلەرگە بۆلۈپ بېرىمەن.

— ئالتۇننى نېمە قىلىسەن؟ — دەپتۇ كۆپچىلىك ئىشەنمەي.

— بۇ مېنىڭ ئۆز ئىشىم، سىلەر ماڭا ئالتۇننى يىغىپ بەرسەڭلارلا بولدى، قالغىنىنى ئۆزۈم تـوغـ رىلايمەن، — دەپتۇ بوۋاي.

كۆپچىلىك بوۋايغا ئىشىنىپ، مىڭ بىر جاپا بىلەن ئۈچ پۇت ئالتۇن يىغىپ بېرىپتۇ. بـوۋاي ئـال ـ تۇننى ئالغاندىن كېيىن، پادىشاھ ئوۋغا چىقىدىغان يول ئۈستىدە بىر قۇملۇق بار ئىكەن، شۇ قۇملۇققـا بېرىپ، ئالتۇنىنىڭ ئازراقىنى قۇمغا چېچىۋېتىپ قۇمنى تاسقاپ ئولتۇرۇپتۇ. بىر چـاغـدا پـادىـشـاھ ئـۆز لەشكەرلىرى بىلەن شەھەردىن چىقىپ كەپتۇ. پادىشاھ بوۋاينىڭ يېنىغا كەلگەندە، ئۇنىڭ ئىشىغا ھەيران بولۇپ سوراپتۇ:

— بۇ يەردە نېمە قىلىۋاتىسەن؟

— ۋاي پادىشاھىئالەم، «ھۇنەرۋەن ئۆلمەس، ھۇنەرسىز كۆكەرمەس» دەپتىكەن، ھۇنەر قىلىۋاتىمەن، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ بوۋاي. پادىشاھ بۇ جاۋابنى ئاڭلىغاندىن كېيىن تېخىمۇ ھەيران بولۇپ:

— بۇ قۇملۇقتا قانداق ھۇنەر قىلىسەن؟ — دەپتۇ.
— مېنىڭ ھۇنىرىم ناھايىتى ئېسىل ھۇنەر، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ بوۋاي، — مانا بۇ قۇملۇقتا ھەر پەيشەنبە كۈنى ئالتۇن تېرىپ قويۇپ كېتىمەن، ھەر جۈمە كۈنى ھوسۇلىنى يىغىۋالىمەن.
پادىشاھ بۇ گەپكە ئىشەنمەي:
— قېنى، ئالتۇننى قانداق يىغىشىڭنى ماڭا كۆرسەتكىن، — دەپتۇ.
بوۋاي ئالتۇن چېچىپ قويغان قۇم دۆۋىلىرىنى تاسقىغانكەن، راستىنلا ساپسېرىق ئالتۇنلار غىل-ۋىرگە چىقىپ پادىشاھنىڭ كۆزلىرىنى ئالاق - جالاق قىلىۋېتىپتۇ. بوۋاي پادىشاھنىڭ خۇشال بولۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ:
— پادىشاھىئالەم، مېنىڭ ھۇنىرىم شۇنداق ياخشى ھۇنەر بولسىمۇ، ھازىر قولۇمدا دەسمايە يوق، — دەپتۇ. پادىشاھ بوۋاينىڭ گېپىنى ئاڭلاپ، تەييار ئولجىغا ئىگە بولدۇمغۇ، دەپ ئويلاپ:
— ئۇنداق بولسا، ساڭا ئۇرۇقلۇق ئالتۇننى مەن بېرەي، ئىككىمىز ئورتاق بولايلى، — دەپتۇ.
بوۋاي پادىشاھنىڭ تەكلىپىنى خۇشاللىق بىلەن قوبۇل قىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن پادىشاھ خوشلىشىپ كېتىپ قاپتۇ. ئەتىسى بوۋاي پادىشاھتىن بىر پۇت ئالتۇن ئېلىپ، كېلەر جۈمە كۈنى ئىككى پۇت قىلىپ ئاپىرىپ بېرىپتۇ. بۇنىڭدىن پادىشاھ بەك مەمنۇن بولغان بولسىمۇ، لېكىن يەنە گۇماندا بولۇپ، يەنە بىر كۆرۈپ بېقىش نىيىتىدە ئىككى پۇت ئالتۇن بېرىپتۇ. ئىككى پۇت ئالتۇن تۆت پۇت بولۇپ قايتىپ كەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن پادىشاھ بۇنىڭغا راستىنلا ئىشىنىپ، خەزىنىدىكى ئالتۇنىنىڭ ھەممىسىنى بېرىپتۇ. بوۋاي بۇ ئالتۇنلارنى ئالغاندىن كېيىن ھەممىسىنى خەلقە بۆلۈپ بېرىۋېتىپ، ئۆزى ناھايىتى خاپا ھالدا پادىشاھنىڭ ئالدىغا كەپتۇ. بۇنى كۆرگەن پادىشاھ بوۋايدىن نېمە بولغانلىقىنى سوراپتۇ. بوۋاي يىغلامسىراپ:
— پادىشاھىئالەم، تېرىغان ئالتۇنىنىڭ ھەممىسى قۇرۇپ كەتتى، — دەپتۇ. پادىشاھ دەرغەزەپ بولۇپ، تەختىدىن يېرىم گەز ئىرغىپ كېتىپتۇ ۋە:
— مەن بۇنداق قۇرۇق گەپكە ئىشەنمەيمەن، قۇمدىمۇ ئالتۇن قۇرۇپ كېتەمدۇ؟ — دەپتۇ. بوۋاي پادىشاھنىڭ غەزىپىگە پىسەنت قىلماستىن:
— پادىشاھىئالەم، قۇمدا ئالتۇن ئۇنگەنگە ئىشىنىلايۇ، قۇرۇپ كەتكەنگە ئىشەنمەملا؟ بۇمۇ خۇدانىڭ بۇيرۇقى. زىرائەت دېگەنمۇ ھەمىشە بىر خىل بولىۋەرمەيدىغۇ؟ بۇنىڭدىن كېيىن ھوسۇلىمىز مول بولۇپ قالار، — دەپتۇ. پادىشاھ نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي ئولتۇرۇپ قاپتۇ.
شۇنداق قىلىپ، بوۋاي پادىشاھنى ناھايىتى ئۇستىلىق بىلەن قاپقانغا چۈشۈرگەنكەن.

چېچەن كېلىن

ـار ئىكەن، يوق ئىكەن، ئاچ ئىكەن، توق ئىكەن، ئۆتكەن زاماندا ئاۋۇت مەرگەن دېگەن بىر ئوۋچى بار ئىكەن، ئۇ ئوۋچىلىق بىلەن كۈن ئۆتكۈزىدىكەن.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۇ يالغۇز ئوغلىنى ئۆيلىمەكچى بولۇپ، قىز سۈرۈشتە قىپتۇ، لېكىن يۈرتىدىن كۆڭۈلدىكىدەك قىز تاپالماپتۇ. بىر كۈنى خوتۇنى بىلەن كېلىشىپ، باشقا جايدىن كېلىن ئىزدەپ تېپىپ كېلىش ئۈچۈن يولغا چىققانىكەن، ھاۋا گۈلدۈرلەپ قاتتىق يامغۇر يېغىشقا باشلاپتۇ. ئاۋۇت مەرگەن كىيىمىنىڭ ھۆل بولۇپ كېتىشىدىن قورقۇپ، پاناھ جاي ئىزدەپ ماڭغانىكەن، ئالدىغا بىر تۇپ دەرەخ ئۇچراپتۇ. ئۇ دەرەخ تۈۋىگە بېرىپ قارىسا، يېقىن جايدا كالا بېقىۋاتقان قىزلار ئىچىدىن بىر قىز تەمەچلىرىنى قولتۇقلاپ، كالىسىنى دەرەخ تۈۋىگە ھەيدەپ كەپتۇ، قالغانلىرى بولسا، كالىلىرىنى ئالدىغا سېلىپ، تەمەچلىرىنى يۇدۇپ مەھەللە تەرەپكە كېتىپتۇ. بۇ ئىشنى كۆرگەن ئاۋۇت مەرگەن قىزنىڭ ئايرىلىپ قالغانلىقىغا ھەيران بولۇپ:

— قىزىم، ئاداشلىرىڭىزنىڭ ھەممىسى كەتتى، سىز نېمە ئۈچۈن ئايرىلىپ قالدىڭىز؟ — دەپ سوراپتۇ. قىز ئالدىرىماي، كالىسى بىلەن تەمەچلىرىنى دالدىغا ئاپىرىپ قويۇپ، ئاندىن:

— ئۇلار ئۆيلىرىگە كېتىشىپ ئۈچ ئىشتىن زىيان تارتتى، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. ئاۋۇت مەرگەن قىزنىڭ سۆزىدىن ئەجەبلىنىپ:

— ئۇلار قانداق زىيانلارنى تارتتى؟ — دەپ سوراپتۇ.

— بىرىنچى زىيان، — دەپتۇ قىز، — ئۇلارنىڭ كالىلىرى تېخى توپمىغان، ئۆيگە ئاپارغاندىن كېيىن يامغۇر توختىسا، يەنە قايتۇرۇپ ئەكېلىدۇ. كالىنى بۇ يەرگە ھەيدەپ كېلىپ، بىر دەمدىن كېيىن ئۆيگە ھەيدەپ ئاپىرىپ، ئاخىر تويغۇزالمايدۇ. ئىككىنچى زىيان، ئۆيگە بارغۇچە تەرگەن تەمەچلىرى ھۆل بولىدۇ. ئۇچىنچى زىيان، ئۇلار ئۆيگە بارغۇچە كىيىملىرىنى ھۆل قىلىۋالىدۇ.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان ئاۋۇت مەرگەن قىزنىڭ ئەقلىگە قايىل بوپتۇ. مۇشۇ قىز ماڭا كېلىنلىككە يارايدىكەن، دېگەن خىيال بىلەن:

— قىزىم، مەن سىلەرگە مېھمان بولۇپ بارسام، نېمە سويىسىلەر؟ — دەپ سوراپتۇ.

— تاپالىساق بىر، تاپالمىساق ئىككى قوي سويىمىز، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ قىز. بۇ گەپنى ئاڭلىغان مەرگەن بۇ سۆزنىڭ مەنىسىنى سوراشتىن ئىزا تارتىپ، قىزنىڭ ئۆيگە بېرىپتۇ. قىزنىڭ ئاتىسى مېھمانغا سويۇشقا ئەركەك قوي ئىزدەپ ھېچ يەردىن تاپالماپتۇ، ئاخىر ئۆزىنىڭ بوغاز قويىدىن بىرنى سويۇپتۇ. قوينىڭ قورسىقىدىن چىققان پاقلاننى كۆرگەن ئاۋۇت مەرگەن قىزنىڭ: «تاپالىساق بىر، تاپالـ

مىساق ئىككى قوي سويىمىز» دېگەن سۆزنىڭ مەنىسىنى چۈشىنىپ، قىزنىڭ كېلىشىنى كۈتۈپتۇ.

ئاخشىمى تاماق ۋاقتىدا ئاۋۇت مەرگەن قىزغا قاراپ بۇرۇتىنى سىلاپتۇ. بۇ ئۇنىڭ: «مېنىڭ بويىغا يەتكەن بىر ئوغلۇم بار، لايىق كۆرەمسىز» دېگىنى ئىكەن. قىز كۆكۈلسىنى سىلاپتۇ. بۇ، قىزنىڭ لايىقنى «ماقۇل» كۆرگىنى ئىكەن. «تويلۇقىنىزنى ئېيتسىڭىز» دېگەن مەنە بىلەن مەرگەن قېشىنى سىلاپتىكەن، قىز چېچىنى سىلاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن مەرگەن قىزنىڭ چېچىغا لايىق گايىك[2] ئېلىپ كېلىپ توينى قىپتۇ. قىز بىلەن ئوغۇل ئىككىسى ئوبدان چىقىشىپ قاپتۇ.

شۇ كۈنلەردە شەھەرنىڭ پادىشاھىمۇ، مەرگەنمۇ ئوخشاشلا ئوۋغا چىققانىكەن، پادىشاھنىڭ ئالدىدىن قاچقان كېيىكنى ئاۋۇت مەرگەن ئېتىۋاپتۇ. كېيىكنى قوغلاپ كەلگەن پادىشاھ بۇ ھالىنى كۆرۈپ تېرىكىپ:

— سەن مېنىڭ ئولجامنى ئېتىۋالغان گۇناھىڭ ئۈچۈن مۇشۇ ئالدىمدىكى تاشتىن ھەپتە ئىچىدە ئۆتۈك تىكىپ كۆڭلۈمنى ئالمىسەن، ئەگەر بۇيرۇقۇمنى ئورۇندىيالمىساڭ، سېنى كېيىكتەك قانغا مىلەيمەن! — دەپ قايتىپ كېتىپتۇ. مەرگەن بىرھازاغىچە شاھنىڭ ئارقىسىدىن قاراپ تۇرۇپ، كېيىك بىلەن تاشنى كۆتۈرۈپ خاپا ھالدا ئۆيگە قايتىپ كەپتۇ. قېينىتاتىسىنى خاپا كۆرگەن كېلىن قېينىتاتىسىدىن ھال سوراپ ئەھۋالنى ئۇقۇپ، قېينىتاتىسىغا:

— تاشنى ئۆستەڭگە تاشلىۋېتىپ خاتىرجەم ئىشلىرىنى قىلىۋەرسىلە، پادىشاھقا ئۆزۈم جاۋاب بېرىمەن، — دەپتۇ. كېلىنىنىڭ چېچەنلىكىگە ئىشەنگەن مەرگەن خاتىرجەم بولۇپ يەنە ئوۋغا چىقىپ كېتىپتۇ.

ئاردىدىن ھەپتە ئۆتۈپتۇ. بۇ نۆۋەت ئوۋغا چىققان پادىشاھ ئاۋۇت مەرگەننىڭ يېزىسىغا كېلىپ ئۆتۈكىنى سۇرۇشتۇرمەكچى بوپتۇ. پادىشاھنىڭ يېزىغا قاراپ كېلىۋاتقىنىنى كۆرگەن ئۇششاق بالىلار بۇ خەۋەرنى ئاۋۇت مەرگەننىڭ ئۆيىگە يەتكۈزۈپتۇ. چېچەن كېلىن بېشىغا ياغلىقنى تېڭىپ، ئىشىك ئالدىغا چىقىپ، ئۆستەڭ بويىدىن قۇم ئېلىپ تەڭنىگە سېلىپ يۇغۇرۇشقا باشلاپتۇ.

پادىشاھ ئاۋۇت مەرگەننىڭ ئۆيىنى سوراپ كېلىپ قارىسا، ئىشىك تۆۋىدە بىر چوكان تەڭنىدە قۇم يۇغۇرۇۋاتقۇدەك.

— ھاي قىزىم، — دەپتۇ پادىشاھ، — بۇ قۇمنى يۇغۇرۇپ نېمە قىلىسىز؟

— ئۆزلىرى دادامغا بۇيرۇغان ئۆتۈككە ئاپقۇت قىلىمەن، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ چوكان. بۇ سۆزگە ھەيران قالغان پادىشاھ:

— قۇمىمۇ ئاپقۇت بولامدىكەن؟ — دەپ سورىغانىكەن، قىز:

— تاشمۇ ئۆتۈك بولامدىكەن؟ — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. ئۆزىنىڭ گەپتە يېڭىلگەنلىكىنى بىلگەن پادىشاھ لام-جىم دېيەلمەستىن كەينىگە يېنىپ، كەلگەن جايىغا قايتىپتۇ.

ئۇچ ئالتۇن قورچاق

ئۇرۇن بىر پادىشاھ ئۆتكەنكەن. ئۇ قول ئاستىدىكى بەگلەرنىڭ ئەقلىنى سىناپ باقماقچى بولۇپ، تۇرى، رەڭگى، چوڭ ـ كىچىكلىكى ئوخشاش ئۇچ ئالتۇن قورچاق ياستىپتۇ، ئاندىن ئۇ قورچاقلارنى بىر بەگكە ئەۋەتىپ: «بۇ ئۇچ قورچاقنىڭ باھاسى ئۇچ خىل، بىرىنچىسى ئەرزان، ئىككىنچىسى قىممەتره‌ك، ئۈچىنچىسى قىممەت. بۇنداق بولۇشنىڭ سەۋەبى نېمە ئىكەنلىكىنى تاپسۇن» دەپتۇ.

بەگ ھېلىقى قورچاقلارنى تاپشۇرۇۋېلىپ ئۇيان ئۆرۈپ قاراپتۇ، بۇيان ئۆرۈپ قاراپتۇ، لېكىن نېمىشقا باھاسىدا پەرق بارلىقىغا ئەقلى يەتمەپتۇ. بەگنىڭ بېشى قېتىپ، قول ئاستىدىكىلەرنى چاقىرتىپ تۇ ۋە: «قورچاقلارنىڭ قانداق پەرقى بارلىقىنى تېپىڭلار !» دەپ بۇيرۇق قىپتۇ، لېكىن ئۇلارمۇ بىرنېمە دېيەلمەپتۇ. بۇ خەۋەر ھەممە تەرەپكە تارقاپتۇ. ئەرزىمەس ئەيىب بىلەن زىندانغا تاشلانغان بىر كەمبەغەل يىگىت قورچاقلار توغرىسىدىكى خەۋەرنى ئاڭلاپ قاپتۇ ـ دە، بەگكە:

ــ رۇخسەت بولسا قورچاقلارنىڭ پەرقىنى مەن تېپىپ باقسام، ئەگەر تاپالىسام، بۇنىڭ بەدىلىگە مېنى زىندانىدىن ئازاد قىلغان بولسىلا ... ــ دەپ ئىلتىجا قىپتۇ. بەگ، مەن تېگىگە يېتەلمىگەن ئىشنى ئۇ قانداق بىلەلىسۇن، دەپ ئويلىغان بولسىمۇ، ئامالىنىڭ يوقلۇقىدىن قورچاقلارنى يىگىتنىڭ ئالدىغا كەلتۈرۈپتۇ. يىگىت دىققەت بىلەن قاراپ چىقىپ، قورچاقلارنىڭ قۇلاقلىرى تۆشۈك ئىكەنلىكىنى بايقاپتۇ. ئۇ بىر يىپ تېپىپ قورچاقلارنىڭ بىرىنىڭ قۇلىقىدىن ئۆتكۈزگەنكەن، يىپنىڭ ئۇچى ئۇنىڭ ئاغزىدىن چىقىپتۇ، يىپنى ئىككىنچى قورچاقنىڭ قۇلىقىدىن ئۆتكۈزگەنكەن، يەنە بىر قۇلىقىدىن چىقىپتۇ، ئۈچىنچى قورچاقنىڭ قۇلىقىدىن ئۆتكۈزگەنكەن، يىپنىڭ ئۇچى قورچاقنىڭ ھېچقانداق يېرىدىن چىقماپتۇ. شۇ چاغدا يىگىت مۇنداق دەپتۇ:

ــ ئى بەگ، بۇ قورچاقلار ئادەمگە ئوخشايدىكەن. بىرىنچى قورچاق بىرەر سۆز ئاڭلىسا، ئۇنى ئىككىنچى كىشىگە يەتكۈزۈپ قويىدىغان كىشىگە ئوخشايدۇ، ئۇنداق ئادەملەرگە ئىشەنگىلى بولمايدۇ، شۇڭا بۇنىڭ باھاسى ئەرزان. ئىككىنچى قورچاق قىلغان سۆز بۇ قۇلىقىدىن كىرىپ ئۇ قۇلىقىدىن چىقىپ كېتىدىغان ئادەمگە ئوخشايدۇ، مۇنداق ئادەملەر بىپەرۋا كېلىدۇ، باشقىلارنىڭ سۆزىنى چۈشەنمەيدۇ، قىلغان نەسىھەتنى ئاڭلىمايدۇ. ئۈچىنچى قورچاق ھەرقانداق سۆزنى، ھەرقانداق سىرنى ئىچىدە ساقلىيالايدىغان ئادەمگە ئوخشايدۇ. بۇنداق ئادەملەر ئىشەنچنى ئاقلىيالايدىغان، ئەقىللىق، تۇتاملىق كېلىدۇ، ئۇنىڭ باھاسىنىڭ ناھايىتى يۇقىرى بولۇشىنىڭ سەۋەبى شۇدۇر، ــ دەپتۇ.

يىگىتنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ، باشقىلار ھەيران قېلىشىپتۇ. بەگ خۇشال بوپتۇ، شۇ ھامان ئۇنى زىندانىدىن ئازاد قىلىۋېتىپتۇ ـ دە، ھەربىر قورچاققا ئۆز باھاسىنى يازدۇرۇپ پادىشاھقا قايتۇرۇپتۇ.

باي بىلەن مەسۇم تاز

ـۇرۇننىڭ بۇرۇنسىدا، يا بېشى يوق، يا ئايىغى يوق بىر دەريانىڭ بويىدا چوڭ بىر يېزا بولغانكەن. ئۇ يېزىدا ناھايىتى بېخىل ۋە ناھايىتى زالىم بىر باي ياشايدىكەن. ئۇنىڭ بىر خوتۇنى، بويىغا يەتكەن بىر قىزى ۋە ئىككى ـ ئۈچ ياشلاردا بىر ئوغلى بار ئىكەن.

ئۇ باي ھەر يىلى چاكار ئىشلىتىدىكەن، لېكىن ئۇنىڭغا ھەق تۆلەشتىن قېچىپ، يىل توشاي دېگەندە كېچىسى ئەر ـ خوتۇن ئىككىسى ئاستاغىنا ئورنىدىن تۇرىدىكەن ـ دە، ئۇخلاۋاتقان چاكارنى كۆتۈرۈپ دەريانا تاشلاپ ئاققۇزۇۋېتىدىكەن. باينىڭ بۇ ئىشىنى ھېچكىم بىلمەيدىكەن. بەزى كىشىلەر باينىڭ چاكىرىنىڭ تۇيۇقسىزلا يوقاپ كېتىشىگە ھەيران بولۇشسىمۇ، ئۇنىڭ تېگىگە يېتەلمەيدىكەن. پەقەت بىر كەمبەغەل كىشىنىڭ مەسۇم دېگەن بىر تاز بالىسى باينىڭ ئىشىدىن خەۋەردار بولۇپ قاپتۇ ۋە ئۆز كۆڭلىدە، شۇ دەريانا غەرق قىلىنغان گۇناھسىز كەمبەغەللەرنىڭ ئەنتىنى سەن بايدىن بىر ئالمىسام، توختا، دەپ ئويلاپتۇ.

كۈنلەردىن بىر كۈنى باي يەنە چاكار ئىزدىگەن ۋاقىتتا، ھېلىقى مەسۇم تاز كېلىپ چاكار بوپتۇ. ئۇ چاكار بولۇپ ھەپتە، ئايلار ئۆتۈپ، يىل توشۇشقا يېقىنلىشىپ قالغاندا، باينىڭ ھېلىقى ئۈچ ياشلىق بالىسى ئۆلۈپ قاپتۇ. باي چاكىرىنى چاقىرىپ:

— ھەي مەسۇم، سەن بېرىپ ئەنە ئاۋۇ كۆرۈنگەن قىرنىڭ قاپتىلىدىن گۆر كولىغىن، گۆرنىڭ چوڭقۇرلۇقى قۇلىقىڭ بىلەن باراۋەر بولسۇن، — دەپ ئەۋەتىپتۇ.

مەسۇم كەتمەننى كۆتۈرۈپ باي كۆرسەتكەن قىرغا بېرىپتۇ ۋە ياخشىراق بىر جاينى تاللىۋاپتۇ- دە، كەتمەن بىلەن بىرلا چېپىپ قۇلىقىنى قويۇپ ئۆلچەپ كۆرگەنىكەن، بىر قۇلاق بۇيىقتا تۇرسۇن، ھەتتا ئون قۇلاق باراۋىرىدە چوڭقۇرمىش. ئۇ، بولدىلا، باينىڭ دېگىنىدىنمۇ چوڭقۇر بولۇپ كېتىپتۇ، ئەمدى ئارتۇقچە ئاۋارە بولماستىن دەم ئېلىپ ياتسامۇ بولىدىكەن دەپ، بىر دەرەخنىڭ كۆلەڭگىسىدە سوزۇلۇپ يېتىپتۇ.

مەسچىت قوۋمى باينىڭ بالىسىنىڭ نامىزىنى چۈشۈرگەندىن كېيىن، ئۇنى دەپنە قىلىش ئۈچۈن باي- يىقى قىرنىڭ قاپتىلىدا كولاشقا بۇيرۇلغان گۆرگە ئېلىپ بېرىشىپتۇ، قارىسا، گۆر تەييار ئەمەس، مەسۇم بولسا دەرەخنىڭ كۆلەڭگىسىدە ياتقۇدەك. بۇنى كۆرگەن باينىڭ ناھايىتىمۇ ئاچچىقى كېلىپ:

— ھەي پاخشەكتاز، ئەتىگەندىن بېرى نېمە قىلدىڭ؟ قېنى كولىغان گۆرۈڭ؟ — دەپ ۋارقىراپتۇ ۋە ئۇنىڭ كاچىتىغا بىر ـ ئىككىنى ساپتۇ.

— جېنىم باي دادا، قۇلىقىڭ بىلەن باراۋۇر كولىغىن، دەپ ئۆزلىرى ئېيتتىلىغۇ، ئەنە قارا-سىلا، بىر قۇلاق بۇياقتا تۇرسۇن، ھەتتا ئون قۇلاق باراۋىرىدە كولاپ قويدۇم، — دەپ ھېلىقى كەت-مەننىڭ ئىزىنى كۆرسىتىپتۇ مەسۇم. باينىڭ ھەرقانچە ئاچچىقى كەلگەن بولسىمۇ، ھازا ئۇستىدە ئۆزىنى بېسىپ:

— بار، يۈگۈر، ئۆيدىكى بارلىق كەتمەن ـ گۈرجەكلەرنى يىغىشتۇرۇپ كەلگىن. كۆپچىلىك، ئولاش ـ چولاش، چاپسانراق كولىۋېتىڭلار ! — دەپ بۇيرۇپتۇ.

مەسۇم ئۆيگە بېرىپتۇ ـ دە، باينىڭ خوتۇنىغا:

— ئاغىچا خېنىم، باي دادام مۆھۈرنى بەرگەي دەيدۇ، — دەپتۇ. باينىڭ خوتۇنى مەسۇمنىڭ سۆزىگە ئىشەنمەستىن:

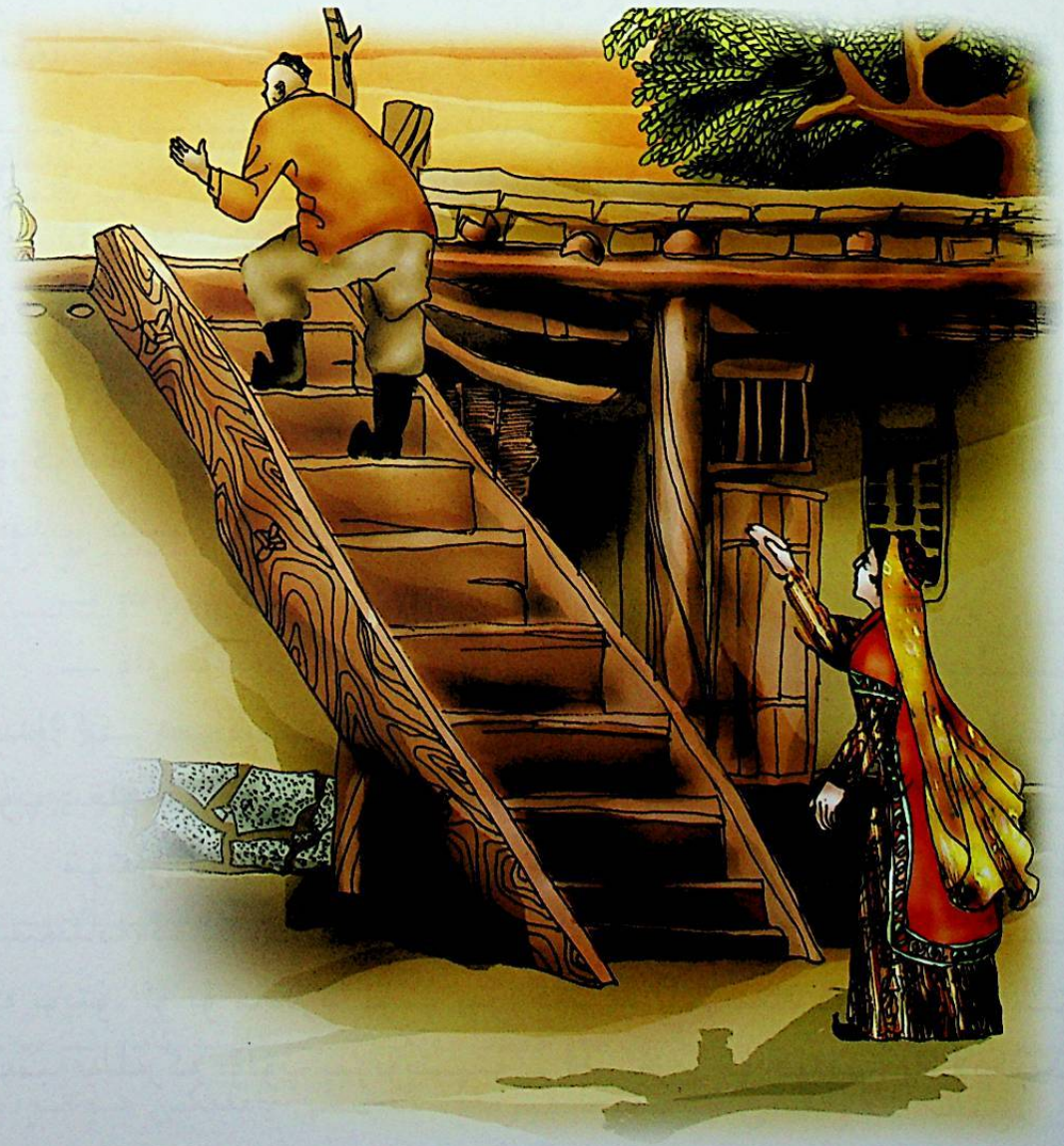
— ھەي پاخشەكتاز، باي داداڭغا گۆر ئۇستىدە مۆھۈر نېمىگە كېرەك بولۇپ قاپتۇ؟ سەن يالغان ئېيتىۋاتسەن، — دەپ بەرمەپتۇ.

— نېمىگە كېرەك بولۇپ قالغىنىنى بىلمەيمەن، لېكىن سورىغىنى خۇدا ھەققى راست، ئەگەر ئەشەنمىسىلە، يۈرسىلە، ئۆگزىگە چىقىپ سورايلى، ئەنە ئاۋۇ يەردىلا كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ، — دەپتۇ مەسۇم.

شۇنىڭ بىلەن باينىڭ خوتۇنى بىلەن مەسۇم ئىككىسى ئۆگزىگە چىقىپتۇ. مەسۇم قىردىكى بايىغا قاراپ:

— ھا ... ي باي دادا ! ئاغىچام بەرمەيۋاتىدۇ، — دەپ ۋارقىراپتۇ.

بۇنى ئاڭلىغان باي كەتمەن ـ گۈرجەكلەرنى بەرمەيۋاتسا كېرەك، دەپ ئويلاپتۇ ـ دە، خوتۇنىغا ئاچچىقى كېلىپ:

— ھا ... ي ئەخمەق خوتۇن، ۋاقىتنى ئۆتكۈزمەستىن چاپسانراق بېرىۋەتسەڭچۇ ! — دەپ ۋارقىراپتۇ.

شۇنىڭدىن كېيىن باينىڭ خوتۇنى ساندۇقتىن مۆھۈرنى ئېلىپ بېرىپتۇ. مەسۇم مۆھۈرنى ئېلىپ، كەتمەن ـ گۈرجەكلەرنىمۇ يىغىشتۇرۇپ قىرغا كەپتۇ. ئۇلار ئولاش ـ چولاش بىر-دەمنىڭ ئىچىدە گۆرنى كولاپ، بالىنى دەپنە قىلىشىپتۇ، مۆھۈردىن ھېچكىمنىڭ خەۋىرى بولماپتۇ.

ئاخشىمى باي بىلەن خوتۇنى مەسلىھەتلىشىپ:

— بۇ تازنىڭ ئىشلەپ يۈرگىنىگە بىر يىل توشۇپ قالدى، بۈگۈن - ئەتە ھەق تەلەپ قىلغۇچە بۇ. نىمۇ ئۇجۇقتۇرۇۋېتەيلى. تۇن يېرىمىدىن ئۆتكەندە چىقىپ مېنى ئويغات، بولمىسا، قاتتىق ئۇخلاپ قې. لىشىم مۇمكىن، چۈنكى بۈگۈن بەك چارچاپ كەتتىم، — دەپتۇ باي. ئۇ باي يازلىقى باغدا گۈللەرنىڭ ئارىسىغا قويۇلغان بۈگلۈكتە ياتىدىكەن، مەسۇم تاز بولسا، ئۇنى قورقمىسۇن دەپ نېرىراق بىر يەردە سۇپىدا ياتىدىكەن.

مەسۇم تاز بۇلارنىڭ مەسلىھىتىنى ئاڭلاپ قاپتۇ ۋە كېچىسى ئۇخلىماستىن يېتىپتۇ. تۇن يېرىمىغا يېقىنلاشقاندا، باي خورەك تارتىپ راسا قاتتىق ئۇيقۇغا چۈشۈپتۇ. مەسۇم تاز ئاستاغىنا ئورنىدىن تۇرۇپ باينىڭ يېنىغا بېرىپ ئۇنى كۆتۈرۈپ ئەكېلىپ ئۆزىنىڭ ئورنىغا ياتقۇزۇپتۇ - دە، ئۆزى ئۇنىڭ ئورنىدا يېتىۋاپتۇ.

تۇن يېرىمىدىن ئۆتكەن چاغدا باينىڭ خوتۇنى شىپىلداپ كېلىپ:

— ھەي ئاتىسى، تۇرسىلا، ئاۋۇ تاز توڭگۇزدەك خورۇلداپ راسا قاتتىق ئۇخلاۋېتىپتۇ، ئويغىنىپ قالغۇچە چاپسان ئۇجۇقتۇرۇۋېتەيلى، — دەپ نوقۇپتۇ قاراڭغۇدا ئۇنىڭ مەسۇم ئىكەنلىكىنى بىلمەستىن.

مەسۇم تاز ئۇن چىقارماستىن باينىڭ خوتۇنى بىلەن بىللە سۇپىغا كېلىپ، ئۇ يەردە ئۇخلاۋاتقان باينى كۆتۈرۈپ ئاپىرىپ دەريا‌غا تاشلىۋېتىپتۇ. باينىڭ خوتۇنى ئۆيىگە كىرىپ ئۇخلاپ قالغاندىن كېيىن، مەسۇم تاز ئاشخانىغا كىرىپ چىراغنى يانداۋۇرۇپتۇ - دە: «مۇشۇ كۈنگە كەلگۈچە خوتۇنۇم بىلەن ئىككى. مىز نۇرغۇن كىشىنى دەريا‌غا تاشلاپ، خۇدانىڭ ئالدىدا ناھايىتى چوڭ گۇناھلارنى قىلدۇق. بۈگۈن ئاخ. شام چاكىرىمىز مەسۇمنىمۇ تاشلىغاندۇق، لېكىن ئۇ خۇدانىڭ ئەزىز بەندىسى بولغانلىقتىن سۇغا غەرق بولماستىن قايتىپ چىقتى. ئەمدى مەن ئۆمرۇمنىڭ ئاخىرقى كۈنلىرىدە، شۇ كۈنگىچە خۇدانىڭ ئالدىدا قىلغان گۇناھلىرىمنى يۇيۇش ئۈچۈن ئۆزۈمنى ئۆزۈم دەريا‌غا تاشلىدىم. بارلىق مال - مۈلكۈم، ئۆي - جايىم ۋە قىزىمنى ئۆزۈمنىڭ بالىسى ئورنىدا مەسۇمنىڭ ئىختىيارىغا تاپشۇردۇم» دەپ يېزىپتۇ - دە، باينىڭ مۆھرىنى ئېلىپ بېسىپتۇ.

ئۇ ئەتىسى تاڭ ئېتىشى بىلەنلا ھويلىنى ئايلىنىپ يۈرۈپ: «ۋاي باي دادام! ۋاي باي دادام!» دەپ ۋارقىراپ يىغلاشقا باشلاپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان باينىڭ خوتۇنى ۋە قىزى قورقىنىدىن ئۆڭۈشۈپ ئۆچۈپ يۈگۈرۈپ چىقسا، كېچىسى دەريا‌غا تاشلىۋېتىلگەن مەسۇم تاز: «ۋاي باي دادام» دەپ يىغلاپ يۈرگۈدەك. ھېلىقى خوتۇن ئوڭۇمۇ، چۈشۈمۇ دەپ ھاڭ - تاڭ بولۇپ تاشتەك قېتىپ قاپتۇ، بىر- دەمدىن كېيىن ئۆزىگە كېلىپ:

— ھەي تاز، نېمە بولدى؟ — دەپ سوراپتۇ.

— ۋاي ئاغىچا خېنىمەي، باي دادام ئۆلگۈچە مەن ئۆلسەم بولماسمىدى! بۇ خۇدانىڭ قانداق تەقدىرىدۇ؟! — دەپ تېخىمۇ بەكرەك يىغلاپ ھېلىقى خەتنى بېرىپتۇ. باينىڭ خوتۇنى بىلەن قىزى خەتنى ئوقۇپ يىغلىشىپتۇ، قاقشىشىپتۇ، بىراق ئورنىغا كەلمەپتۇ.

شۇنداق قىلىپ، ئاردىدىن بىرنەچچە كۈن ئۆتۈپ، يىغا - زارلار بېسىلغاندىن كېيىن، ھېلىقى «ۋەسىيەتنامە»گە بىنائەن قىز مەسۇم تازغا نىكاھ قىلىپ بېرىلىپتۇ. مەسۇم تاز پۈتۈن مال - مۈلۈككە ئە- گە بوپتۇ. ئۇ بۇ ماللارغا مۇشۇ يېزا كەمبەغەللىرىنىڭ قان - تەرى سىڭگەن، دەپ ماللارنىڭ ھەممىسىنى كەمبەغەللەرگە بۆلۈپ بېرىۋېتىپتۇ - دە، ئۆزى شۇ كۈندىن باشلاپ بەختلىك كۈن كەچۈرۈشكە باشلاپتۇ.

سىدا قوندۇ، شۇ چاغدا سەنمۇ بېرىپ ماراپ تۇرغىن. مەلىكىنىڭ ساڭا راستىنلا مەيلى بولسا، سېنى كۆرگەندىن كېيىن بەلگە بېرىدۇ، ئېسىڭدە ساقلاپ، ماڭا كېلىپ دېگىن.

زەرگەر يىگىت جۇپ كۇننى كۆتۈپ، چارباغنىڭ ئارقىسىدا يېتىپتۇ. پەيشەنبە كۈن ئىكەن، مەلىكە باغقا كىرىپ، كېنىزەكلىرى بىلەن سۇ چېچىشىپ ئويناپتۇ، كۆلچەك بويىدىكى شېپاڭغا چىقىپ، ئالدىنى زەرگەر يىگىتنىڭ دۇكىنى تەرەپكە قىلىپ ئولتۇرۇپتۇ. بۇنى كۆرگەن يىگىت شۇ ياقتىن تامغا يامىشىپ، بېشىنى كۆرسىتىپتۇ. مەلىكە ئۇنى كۆرۈپ ئورنىدىن قوپۇپتۇ، يانچۇقىدىن ئەينەكنى ئېلىپ، ئاۋۋال ئەينەكنىڭ ئالدىنى، كېيىن ئارقىسىنى كۆرسىتىپتۇ، ئاندىن بېشىدىكى تارغاقنىڭ چىشلىرىنى سۇندۇرۇپ كۆلچەككە تاشلاپتۇ ـ دە، شېپاڭدىن چۈشۈپ گۈللۈك ئارىسىغا كىرىپ كېتىپتۇ.

يىگىت مەلىكىنىڭ بىرەر ئېغىز لەۋزىنى ئاڭلاشقا بەكمۇ ئىنتىزار ئىكەن، تامغا مىنىپ، باغقا تاپ-مۇرۇپ كۇننى كەچ قىپتۇ. مەلىكە قايتا كۆرۈنمەپتۇ. يىگىت سەرسان كۆڭلىنى باغدا قويۇپ، ئۆزى قايتىپتۇ. ئانا مەلىكىنىڭ بېشارىتىنى ئوغلىدىن ئاڭلاپ خۇش بوپتۇ.

ــ جان بالام، گېپىمگە قۇلاق سال! ــ دەپتۇ ئانا، ــ ئىشىڭ ئوڭغا تارتىپتۇ. مەلىكىنىڭ ئەينەكنىڭ ئالدى ـ ئارقىسىنى كۆرسەتكىنى ــ كۇندۇزدە كەلمەي، كېچىدە كەل دېگىنى؛ تارىقىنىڭ چىشلىرىنى سۇندۇرۇپ كۆلچەككە تاشلىغىنى ــ باغنىڭ كۆلچەككە سۇ كىرىدىغان سۇئىگۇچىنىڭ ۋاده‌كلىرىنى سۇندۇرۇپ، شۇ يەر بىلەن كىر دېگىنى؛ گۈللۈككە كىرىپ كەتكىنى ــ ئاشۇ گۈللۈكتە ئۇچرىشىمىز دېگىنى. ئوبدان بالام، بۇگۈن كېچە، ئەتە كۇندۇزى قانغۇچە ئۇخلىۋېلىپ، كەچتە بارغىن.

يىگىت شېرىن خىياللارغا چۆمۈپ، سول كۆكسىنى مۇجۇپ، پىغان ئىچىدە چولپان يۇلتۇزىغا قاراپ ئۆگزىدە يېتىپتۇ، تاڭنى كۈتۈپتۇ. تاڭمۇ ئېتىپتۇ، كەچمۇ بوپتۇ. يىگىت پىچقىنى ئۆتۈكىنىڭ قونچىغا تىقىپ، ئاي قاراڭغۇسىدا يولغا چىقىپ، كۆزلىگەن يېرىگە بېرىپتۇ، سۇئىگۇچىنىڭ ۋاده‌كلىرىنى قومۇرۇپ باغقا كىرىپتۇ. گۈللۈكتە مەلىكە يوق ئىكەن. يىگىت بىر دوقمۇشنى تاللاپ، مەلىكىنى ماراپ ئولتۇرۇپتۇ، ئولتۇرا ـ ئولتۇرا گۈل پۇرىقىدا مەست بولۇپ ئۇخلاپ قاپتۇ.

مەلىكىنى سۆيگەن يىگىت زېرىكمەي ـ تېرىكمەي كۈتۈشى، كىرپىك قاقماي تۇننى تاڭغا ئۇلىشى شەرت ئىكەن، شۇنداق قىلالىغانلار سىناقتىن ئۆتكەن بولىدىكەن. ئىلگىرى كۇرمىڭ يىگىت شەرتنى بەجا كەلتۈرەلمەي داغدا قاپتىكەن. مەلىكە گۈللۈككە كېلىپ، زەرگەر يىگىتنىڭ ئۇخلاۋاتقىنىنى كۆرۈپ، ئونىڭدىن بىزار بوپتۇ، يەنە ئۇنىڭ قامىتىگە قاراپ، ئۆز يۇرىكىنى سىلاپ بېقىپتۇ. «مەرتەم ـ مەرتەم،

ئۇچ مەرتەم» دەپتىكەن، خەير، بوپتۇ، يەنە بىر مەرتەم سىناپ باقاي، دېگەن يەرگە كېلىپ، يىگىتنىڭ قېشىدا بىر دەم تۇرۇپتۇ ـ دە، كېتىپ قاپتۇ.

خوراز چىللاپتۇ. تاڭ يورۇپ قالسا، يىگىتكە خوۋلۇق بولمايدىكەن، مەلىكىگمۇ باغقا كىرىش بەسى مۇشكۇل ئىكەن. يىگىت لېۋىنى چىشلەپ، ئېڭىكىنى ئۇۋۇلاپ، چارباغدىن ئايرىلىپتۇ، زار ـ زار قاقـ شاپتۇ. ئانا ئوغلىنىڭ پەرىشان ھالىغا ئېچىنىپ سوراپتۇ:

ــ بالام، بىرەر شەپە بولمىدىمۇ؟

ــ ياق، ئانا.

ــ يانچۇقۇڭ دوماق تۇرىدۇ، بالام، قاراپ باققىنا...

يىگىت يانچۇقىغا قولىنى سېلىپ، بىر تال چالا كۆيگەن كۆمۈرنى ئاپتۇ ۋە ھەيران بولۇپ:

ــ ئانا، بۇ نېمە ئىش؟ ــ دەپ سوراپتۇ. ئانا كۈلۈپ كېتىپ دەپتۇ:

ــ بىلسەڭ، ئوغلۇم، ئۇخلاپ قېلىپ، مەلىكىنىڭ دېگەن يېرىدىن چىقالماپسەن. ئۇنىڭ كۆمۈرنى يانچۇقۇڭغا سېلىپ قويغىنى ــ سەن ماڭا چالا ـ بۇلا كۆيگەنمىدىڭ؟ ئوتۇڭ ھېلىتىن ئۆچۈپتۇ، دېگـ نى. خەيرىيەت، بەختىڭ بار ئىكەن، يول قويۇپتۇ. ئەتە كېچە لايغەزەللىك قىلماي، كۆزلىرىڭنى يۇمماي ئولتۇرغىن. قوپ، ئوبدان ئۇخلىۋال، بالام.

يىگىت: «ماقۇل» دەپ بېشىنى چۈمكەپ يېتىپتۇ، يانقاندىمۇ كۆزىنى تېڭىپ، كۆمۈرنى قوينىغا سېـ لىپ، كۆڭلى باغدا، تېنى كاڭدا يېتىپتۇ. كۈن پېتىپ، خەلقئالەم جىمىپتۇ. يىگىت يولغا چىقىپتۇ. ئانا ئاقيول تىلەپ دۇئا قىپتۇ، «ئۇخلاپ قالمىغىن» دەپ جېكىپتۇ.

يىگىت يول بويى: «ئۇخلىمايمەن، ئۇخلىمايمەن ! ئۇخلاپ قالىدىغان بولسام...» دەپ قەسەم ئىچىـ تۇ. گۈل تۇڭدە ئولتۇرۇپ مەلىكىنى كۈتۈپتۇ، بىر دەم كۈتۈپ، گۈل پۇرىقىدا مەست بولۇپ يەنە ئۇخلاپ قاپتۇ. مەلىكە قاش ـ كىرپىكلىرىنى ياساپ، ياش كۆڭلىنى زەرگەر يىگىتكە ئاتاپ، گۈل تۇڭگە كېلىپ قارىسا، يىگىت خورەك تارتىپ ياتقۇدەك. مەلىكە ئاچچىقىغا پايلىماي، ئالدى ـ ئارقىسىغا قارىماي، يى ـ گىتنىڭ ئالقىنىغا بىر دانە ياڭاق تاشلاپ قويۇپ، كەلگەن يولىغا قايتىپتۇ.

خوراز چىللاپتۇ. يىگىت كۆزىنى ئېچىپ، يورۇقتىن قېچىپ، يىغلىغان پېتى ئۇتتۇر ئۆيگە كەپتۇ. ئانا ياڭاقنى قولىغا ئېلىپ خاپا بوپتۇ:

ــ ئۇيقۇ سۈيىدىغۇ يۇغۇرماپتىم، بالام، يەنە ئۇخلاپ قاپسەن. مەلىكە، پادا باققاندا دوست بوپتۇق، ياڭاق چاققاندا ئايرىلدۇق، دەپتۇ. پېشانەڭدىن كۆر، ئەمدى بولدى قىل.

يىگىت پۇشايمانىنى ئالغىلى قاچا، ئۆزىنى يۆلىگىلى ئاچا تاپالماي، يالۋۇرۇشقا باشلاپتۇ.

ــ بوپتۇ، ــ دەپتۇ ئانا ئوغلىنىڭ نالىسىگە چىدىماي، ــ يەنە بىر قېتىم بارغىن. بۇدا مۇنداق قىلارسەن: ئۇيقۇڭ كەلگەندە، بىر بارمىقىڭنى كېسىۋال، يەنە بولالمىساڭ، كېسىلگەن قولۇڭنى تۇزغا چىلا، ئۇيقۇڭ قاچىدۇ. ئېيتقانلىرىمنى قۇلىقىڭدا چىڭ تۇت، بولمىسا، ئامالىم يوق.

يىگىت ئانىسىنىڭ دېگىنى بويىچە ئىش كۆرۈپتۇ. مەلىكە ئاشقىنى ئويغاق ھالدا ئۇچرىتىپ قويىنـ غا ئاپتۇ. ئىككى ياش يۈرەك مۇڭلىرىنى تۆكۈپ، كۆڭلىگە شېرىن خىياللارنى پۈكۈپ، مۇڭدىشا ـ مۇڭـ دىشا ئۇخلاپ قېلىشىپتۇ.

خوراز چىللاپتۇ. گۈللۈككە قارايدىغان گۈلچى قېرى ئۇلارنىڭ گىرە سېلىشىپ يېتىشقانلىقىنى كۆرۈپ پادىشاھقا مەلۇم قىپتۇ.

ــ داد پادىشاھىئالەم، ــ دەپتۇ ئۇ تىزلىنىپ، ــ مەلىكەم نامەھرەمگە قاراپتۇ، يىگىتنىڭ مەڭـزد ـ

گه مەڭزىنى يېقىپ، تىنىقىنى پۇراپتۇ.
— جاللات! — دەپ ۋارقىراپتۇ پادىشاھ غەزەپكە كېلىپ.
— خوش، تەقسىر، — دەپ تىك تۇرۇپتۇ ئىككى جاللات.
— گۇللۈكتە يېتىپتۇ ئىككى نائەھلى، بىرى ئەر، بىرى جەمىلە. تاشلاڭلار بەتبەختلەرنى زىندانغا، قانسۇن بىراقلا ئارزۇ - ئارمانغا، — دەپتۇ پادىشاھ.
جاللاتلار مەلىكە بىلەن يىگىتنى زىندانغا تاشلاپتۇ. مەلىكە بىلەن يىگىت ئوتتۇرىدىكى تامدىن بىر تۆشۈك ئېچىپ، بىر - بىرىنىڭ دىدارىنى كۆرۈشۈپ تۇرۇپتۇ. بىر كۈنى مەلىكە ئارا تامدىكى تۆشۈككە بېشىنى تىقىپ، يىگىتتىن ئۆزىنىڭ ئىشارەت - بېشارەتلىرىنىڭ مەنىسىگە قانداق يەتكەنلىكىنى سورىدى. يىگىت ئانىسى ئارقىلىق يەتكەنلىكىنى ئېيتىپ بېرىپتۇ. مەلىكە خۇش بولۇپ:
— ئانىگىز دانىشمەن ئىكەن. ئۇ بىزنى زىندانىدىن قۇتقۇزۇپ چىقالايدۇ، — دەپتۇ ۋە ئىككى داناق قاشتېشىنى لاتىغا ئوراپ، گۈندىپاي ئارقىلىق يىگىتنىڭ ئانىسىغا يەتكۈزۈپ بېرىپتۇ. ئانا بۇنى كۆرۈپ ئەھۋالنى چۈشىنىپتۇ، ئىككى لېگەن بىلەن گۈندىپاينىڭ ئاغزىنى ياغلاپتۇ، بىرىنى زىندانغا ئەكىرىپ، ئىككى ياشقا يېگۈزۈپتۇ، ئاندىن مەسلىھەت بېرىپ:
— ئوغلۇم، ئايالچە ياسىنىپ چىقىپ كەتكىن، مەلىكىنىڭ ئىشىنى ئۆزۈم توغرىلايمەن، — دەپتۇ.
يىگىت خۇش بولۇپ، ئانىسىنىڭ قولىغا سۆيۈپتۇ ۋە ئانىسىنىڭ كىيىمىنى كىيىپ، داستىخانىنى قولتۇقىغا قىسىپ، خېنىملاردەك يورغىلاپ، گۈندىپاينىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ كېتىپتۇ. ئارىدىن بىرنەچچە كۈن ئۆتۈپتۇ. دانىشمەن ئانا مەلىكىگە گۈلچى قېرى ئۇستىدىن ئەرز قىلدۇرۇپتۇ. ئەرزنى كۆرۈپ ھەيران قالغان شاھ زىندانغا كىشى ئەۋەتىپ تەكشۈرتۈپتىكەن، مەلىكىنىڭ يارىمۇ ئايال بولۇپ چىقىپتۇ. پادىشاھ ئۆز قىلمىشىغا پۇشايمان قىپتۇ ۋە جاللاتلارغا گۈلچى قېرىنىڭ كاللىسىنى ئېلىپ، شەھەر دەرۋازىسىغا مىخلاشنى، مەلىكە بىلەن يىگىتنىڭ ئانىسىنى ئازاد قىلىشنى بۇيرۇپتۇ.
پادىشاھ بۇ ئىشتىن ھەيران ئىكەن، سىر ئۇقالماي سەرسان ئىكەن. ئاخىر بىر كۈنى مەلىكىدىن سوراپتۇ:
— قىزىم، سەن بىلەن ياتقان ئايال كىشى كىم بولىدۇ؟
— ئۆزىدىن سوراڭ، جېنىم دادا، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ مەلىكە كۈلۈپ تۇرۇپ.
پادىشاھ قىزى ئارقىلىق يىگىتنىڭ ئانىسىنى قەسىرگە چاقىرتىپتۇ. دانىشمەن ئانا:
— پېقىرنى سورىسىلا، پادىشاھىئالەم، خۇدانىڭ ئەلچىسى بولىمەن، بالاغەتكە يەتكەن قىز - يىگىتنىڭ ھالىغا يېتىمەن. ئۆز قىزى، ئۆز ئوغلىنىڭ بەختىگە ئولتۇرغان ھەزرەتلىرىدەك ئاتا - ئانىلارنىڭ جېنىنى ئېلىپ، ئەزرائىلغا ئېلىشىغا ساتىمەن، — دەپتىكەن، پادىشاھ قورقۇپ تىترەپ كېتىپتۇ.
— ھەي خۇدانىڭ ئەلچىسى، بېشىمنى ئۆزۈڭ ئوڭشىغايسەن، — دەپ ئايالنىڭ ئالدىغا تاشلىنىپ يالۋۇرۇپتۇ.
— بۇنىڭ چارىسى ئاسان، شەھەرلىرىدە مەلىكە گۈل جەمىلە بىلەن كىچىكىدىن ئاشىق - مەشۇق بولۇشقان قاۋۇل بىر زەرگەر يىگىت بار. ئىككىسىنىڭ بېشىنى قېتىپ قويسىلا جانلىرى ئامان قالىدۇ.
شاھ دانىشمەن ئانىغا رەھمەت ئېيتىپ، ئالدىغا بىر لېگەن تىللا قويۇپتۇ، زەرگەر يىگىتنى چاقىرتىپ كېلىپ، مەلىكىنى نىكاھلاپ بېرىپتۇ. زەرگەر يىگىت بىلەن مەلىكە گۈل جەمىلە مۇراد - مەقسەتىگە يېتىپتۇ.

چېچەن تاز

ـۇرۇندىن بۇرۇن، ساقىلى ئۇزۇن، ئۆمرىدە ئوغۇل كۆرمىگەن بىر پادىشاھ ئۆتكەنىكەن. بۇ پادىشاھنىڭ ئاي دېسە ئاي ئەمەس، كۈن دېسە كۈن ئەمەس، سۇمبۇل چاچلىق، قارا قاشـ لىق، قىلىقى تاتلىق بىرلا قىزى بار ئىكەن. پادىشاھ: «كىمكى مېنىڭ گېپىمگە گەپ، سوـ ئالمىغا جاۋاب تېپىپ بېرەلىسە، قىزىمنى بېرىمەن، بولمىسا، كاللىسىنى ئالىمەن» دەپتۇ.

شەھەر ـ شەھەرلەردىن، يىراق يەرلەردىن نى ـ نى پادىشاھلارنىڭ شاھزادىلىرى، چېچەنلىرىنىڭ كېلىپ پادىشاھنىڭ سوئالىغا جاۋاب تېپىپ بېرەلمەي ئالەمدىن ئادا، جېنىمدىن جۇدا بولۇپ كېتىپتۇ. خالايىقنىڭ ھەممىسى: «بۇ بىر بالا بولدى» دەپتۇ.

بۇ شەھەردە بىر ناۋاي بار ئىكەن، ئۇنىڭ ئۈچ ئوغلى بار ئىكەن. بالىلىرىنىڭ ئىككىسى ساق، بىرى تاز ئىكەن. ساق ئوغۇللىرى بېرىپ پادىشاھقا گەپ تېپىپ بېرەلمەي ئۆلۈپ كېتىپتۇ. بوۋاي بۇ ئىككى ئوغلىدىن ئايرىلىپ ھەر كۈنى ھەسرەت چېكىپتۇ. تاز بۇ ئەھۋالغا قاراپ كۈلۈپ كېتىپتۇ. ناۋاي تاز ئوغلىغا غەزىپى كېلىپ كايىپتۇ. تاز يەنە كۈلۈپ:

ــ ئاچچىقلانماڭ، دادا، مەن پادىشاھنىڭ گېپىگە گەپ، سوئالىغا جاۋاب تېپىپ، قىزىنى سىزگە كېـ لىپ قىلىپ بېرىمەن، ــ دەپتۇ ـ دە، دادىسىنىڭ ئۇنىمىغىنىغا ئۇنماي پادىشاھنىڭ ئالدىغا بېرىپتۇ. پادىشاھ:

ــ ھە تاز، سەن نېمىگە كەلدىڭ؟ ــ دەپتىكەن، تاز:

ــ پادىشاھىم، ئالدىلىرىغا مەنمۇ كېلىپ قالدىم. دەريانىڭ ئۇ قېتىغا تېرىق تېرىپ، بۇ قېتىدا تۇـ رۇپ ئورۇۋالدىم، ــ دەپ نەزم بىلەن جاۋاب بېرىپتۇ. پادىشاھ:

دەريايىڭ كىچىكتۇ، تاز؟
بولمىسا سەن بىر ماز.

دەپتۇ. تاز:

دەريا چوڭ دەريا ئىدى،
ھېچ دەريا يېتەلمەيتتى.

ئاق غاز بىلەن قارا غاز
ئۈچ قونۇپ ئۆتەلمەيتتى.

دەپتۇ. پادىشاھ:

غازلىرىڭ كىچىكتۇ، تاز؟
يا ئورۇق، ۋۇجىكتۇ، تاز؟

دەپتۇ. تاز:

غاز بولغاندا غاز ئىدى،
ئاق ئۆي بىلەن قارا ئۆينى
مىڭ غاز ئۇنداق بولمايتتى.
قانىتىغا ئىلمايتتى.

دەپتۇ. پادىشاھ:

ئۆيۈڭ كىچىك كاتەكتۇ؟
يا بولمىسا چىپلەكتۇ؟

دەپتۇ. تاز:

ئۆي بولغاندا ئۆي ئىدى،
پەگادا ئېشەك ھاڭرىسا،
ھېچ ئۆي ئاڭا يەتمەيتتى.
ئۇنى تۆرىگە يەتمەيتتى.

دەپتۇ. پادىشاھ:

ئېشىكىڭ ئورۇقتۇ، تاز؟
يا كىچىك، قورۇقتۇ، تاز؟

دەپتۇ. تاز:

ئېشىكىم ئېشەك ئىدى،
مىڭ قۇلغا كۆرپە چىقىپ،
خويىما چوڭ ئېشەك ئىدى.
قىشتىن ساق چىقىراتتى.
گەر سويىسىڭىز، تېرىسى
ئاشقىنى قىزىڭىزغا
مىڭ قۇلغا تۆشەك ئىدى.
ئويىماقچە بوپ قالاتتى.

دەپتۇ. پادىشاھ ھېچ نەرسە دېيەلمەي، ئاغزى گەپكە كەلمەي: «قىزىم بىلەن سۆزلەشكىن» دەپتۇ. تاز سۆز-لەشكىلى قىزىڭ قېشىغا كىرىپتۇ. تازنىڭ كىرىشى بىلەنلا، قىز:

قىزلار، قىزلار، بۇنى كۆر،
قېتىق بېرىپ بۇ تازغا،
بېشى پاخشەك تازنى كۆر.
ئۆيدىن ئۆيگە قوغلاپ سۇر.

دەپتۇ. تاز:

قېتىق بەرسەڭ ئىچەرمەن،
ساڭا قېتىلىپ كېتەرمەن.

دەپتۇ. قىز:

قىزلار، قىزلار بۇنى كۆر،
قىمىز بېرىپ بۇ تازغا،
بېشى پاخشەك تازنى كۆر.
قىردىن قىرغا قوغلاپ سۇر.

دەپتۇ. تاز:

قىمىز بەرسەڭ ئىچەرمەن،
قىردىن ئېشىپ يېتەرمەن.

دەپتۇ.

— توختائلار، بۇ تاز خېلى گەپكە ئۇستىدەك قىلىدۇ، بۇنىڭغا ئەمدى سوئال قويۇپ باقاي، — دەپ قىز سوئال تاشلاپتۇ:

يىراق يەردە ئوت كۆيەر،
ئېيتىپ بەر، تاز، بۇ قەيەر؟

تاز:

يىراق يەردە ئوت كۆيگەن،
بۆرە كۆزى چەكچەيگەن.

دەپتۇ. قىز:

سۇدا قوزىلار مەرەر،
ئېيتىپ باق، بۇ نېمىلەر؟

دەپتۇ. تاز:

قوزا دېگەن پاقىلار،
پاقا سۇدا كۇركىرار.

دەپتۇ. قىز:

كۆك ئاسماندا جىق يۇلتۇز،
ھەممىسىدە ئوخشاش رەڭ.
ئەمما، ئۇلار چوڭ ـ كىچىك،
پەقەت ئىككىسىلا تەڭ.
ئېيتىپ باق، تاز، بۇ نېمە؟

دەپتۇ. تاز:

كۆك ئاسماندا كۆپ يۇلتۇز
ئادەمزات ئەمەسمۇ؟
پەقەت ئىككىسى تەڭ يۇلتۇز
بىز ئىككىمىز ئەمەسمۇ؟

دەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن قىزمۇ تازنىڭ گەپدانلىقىغا قول قويۇپ تېگىشكە رازى بوپتۇ. لېكىن، پادىشاھ قىزىنى تازغا بەرمەسلىكنىڭ كويىغا چۈشۈپ:

— ئەتە مەن ئورنۇمدىن قوپقۇچە بىر جۇپ يولۋاس، بىر جۇپ ئېيىق، بىر جۇپ بۆرە، بىر جۇپ تۈلكە تۇتۇپ كېلىپ، ئوردامدا ئويىنىتىپ تۇرسەن، ئاندىن كېيىن قىرىق كېچە ـ كۇندۇز توي قىلىپ قىزىمنى ساڭا بېرىمەن، — دەپتۇ. تاز: «ماقۇل» دەپتۇ ۋە ئۆيگىمۇ بارماي تاغقا كېتىپتۇ. تاغدىن ئۇ جۇپ ـ جۇپ يولۋاس، ئېيىق، تۈلكە، بۆرىلەرنى ھەيدەپ كېلىپ ئوردىنى تولدۇرۇۋېتىپتۇ. پادىشاھ بۇنى كۆرۈپ قورقۇپ كېتىپ:

— جېنىم كۆيئوغلۇم، بۇ نېمىلەرنى ئۆز جايىغا ياندۇرۇۋەتكىن، — دەپ يالۋۇرۇپتۇ. تاز جانىۋارلارنى بىر بۇيرۇق بىلەن ياندۇرۇۋېتىپ، پادىشاھنىڭ قېشىغا كىرسە:

— ئون كۇندىن كېيىن كەلگىن، شۇ چاغدا توي قىلايلى، — دەپتۇ.

تاز دېگەن قەرەلدە كەلسە، پادىشاھ خەزىنىسىدىكى دۇنيادىن، مال ـ مۇلكىدىن ھېچ نەرسە قويماي ئېلىپ، شەھەرنى تاشلاپ قېچىپ كېتىپتۇ. تاز: «خەپ» دەپ ئات ئېغىلىغا كىرسە، پادىشاھنىڭ بىر قو-

تۇر ئۆلەرمەن ئېتى تۇرغۇدەك. تاز قوتۇر ئاتنى يېتىلەپ ئۆيگە ئاپىرىپ، ھەر كۈنى كۆمەچ نان بېرىپ راسا بېقىپتۇ. ئات سەمرىپ ئالامەت بىر دۇلدۇل بوپتۇ. تاز دۇلدۇل ئاتنى مىنىپ پادىشاھنى قوغلاپ بېرىپ كېپتۇ. پادىشاھ: «كەينىمىزدىن كەلگەن ھەرقانداق ئادەمنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرگىن» دەپ بىر پالۋاننى كالا باقتۇرۇپ بىر يەرگە، يەنە بىر پالۋاننى يىلقا باقتۇرۇپ بىر يەرگە تاشلاپ كەتكەنكەن.

تاز بىر يەرگە كېلىپ قارىسا، يوغان سېرىق ئۈي مىنىۋالغان بىر پالۋان كالا بېقىپ يۈرگۈدەك. تاز پالۋاننىڭ قېشىغا بېرىپ سۆز سوراي دېگۈچە، ئۇ تازنىڭ گەدىنىگە كېلىشتۇرۇپ بىرنى قويۇپتۇ. ئەما تاز گەدىنىنى تاتىلاپ قويۇپ: «ئاچچىقلانما، بۇرادەر» دەپ قويۇپ كېتىۋېرىپتۇ. ھېلىقى كالا بېقىۋاتقان پالۋان: «ئەجەبا» دەپ ھەيران قېلىپ، بىر يوغان قورام تاشقا مۇشتۇمى بىلەن بىرنى ئۇرسا، تاش قۇم بولۇپ كېتىپتۇ، شۇنىڭدىن كېيىن بېرىپ تازنى ئۇراي دېيىشىگە، تاز: «پۇۋ» دەپتىكەن، پالۋان يىقىلىپ چۈشۈپتۇ. تاز دۇلدۇلنى يۈگۈرتكىنىچە يىلقىچى باتۇرنىڭ قېشىغا كېلىپ:

مېنىڭ ئاتام بار ئىدى،
سېرىق ھىنگان يوقالدى.
مىڭ تۆگىسى نار ئىدى.
ئۇ ھىنگانىنى ئەگىشىپ،
مىڭ نار تۆگە ئىچىدە،
نار تايلىقىم يوقالدى.
قارا بۇغرام يوقالدى.
كۆرگەن بولساڭ، يىلقىچى،
ئۇ بۇغرامنى ئەگىشىپ،
ئېيتقىن، بېرەي سۆيۈنچە.

دەپتۇ. يىلقىچى:

ئېتىڭ ئورۇق، ھېرىپتۇ،
بو يەردە نېم قىلىپتۇ؟
تونۇڭ يىرتىق، توزۇپتۇ.
خويمۇ كەپسەن ئولگۈرۈپ،
بۇغراڭ، ھىنگان، تايلىقىڭ
قېنىڭنى ماڭا بۇيرۇپتۇ.

دەپتۇ. تازنىڭ بۇ گەپكە غەزەپ كېلىپ، سەككىز تىلىق تاسما قامچىسى بىلەن يىلقىچىنىڭ كاللىسىغا ئەپلەپ تۇرۇپ بىرنى قويۇپتەكەن، يىلقىچى جەھەننەمگە سەپەر قىپتۇ. ئاندىن كېيىن تاز دۇلدۇلنى ئوتلىتىۋېلىپ، ئۆزىمۇ بىرئاز دەم ئېلىۋېلىپ، يەنە مېڭىپتۇ. بىر جايغا كېلىپ قۇل قويچىغا ئۇچراپتۇ، قويچىغا قاراپ:

مېنىڭ ئاتام بار ئىدى،
مىڭ تۆگىسى نار ئىدى.
مىڭ نار تۆگە ئىچىدە،
قارا بۇغرام يوقالدى.
ئۇ بۇغرامنى ئەگىشىپ،
سېرىق ھىنگان يوقالدى.
ئۇ ھىنگاننى ئەگىشىپ،
نار تايلىقىم يوقالدى.
كۆرگەن بولساڭ، قۇل قويچى،
ئېيتقىن، بېرەي سۆيۈنچە.

دەپتۇ. قۇل قويچى:

قارا بۇغرام دېگۈچە،
قېينىناتام دېمەمسەن.
سېرىق ھىنگان دېگۈچە،
قېينىناتام دېمەمسەن.
نار تايلىقىم دېگۈچە،
مەشۇق ـ جانان دېمەمسەن؟

دەپتۇ. تاز دۇلدۇل ئېتىدىن سەكرەپ چۈشۈپ، قۇل قويچىنى قۇچاقلاپ سۆيۈپ كېتىپتۇ. ئىككىسى ئايرىلماس دوست بوپتۇ.

قۇل قويچى تازغا پادىشاھنىڭ نەگە بارغانلىقىنى، قەيەردە تۇرىدىغانلىقىنى، بىر پادىشاھنىڭ بالىسىغا قىزىنى بەرمەكچى بولۇپ توي باشلىغىنىغا ئوتتۇز توققۇز كۈن بولغانلىقىنى سۆزلەپ بېرىپتۇ. تاز قۇل قويچىنىڭ مەسلىھىتى بىلەن، موزاي باقىدىغان پادىچى تازنىڭ كىيىمىنى كىيىپ، پادىچى تازغا ئۆزىنىڭ كىيىمىنى كىيگۈزۈپ، دۇلدۇل ئېتىنى قويۇۋېتىپ، موزايلارنى ھەيدەپ پادىچى قىياپەتتە پادىشاھ تۇرغان مەھەللىگە كىرىپتۇ، ئاندىن پادىشاھنىڭ ئېغىلىغا موزايلارنى ھەيدەپ كىرىپتۇ. پادىشاھنىڭ قىزى بۇ يەرگە كەلگەندىن كېيىن، ئىنەكلەرنى ئۆزى ساغىدىكەن. موزايلار كەلگەندىن كېيىن، قىز ئىنەك ساغقىلى ئېغىلغا چىقىپتۇ. قىز ئىنەك ساغقىلى تۇرغاندا، بۇرۇنقى پادىچى تاز قىزنىڭ قولىنى يالاپ تۇرىدىكەن. بۇنى ئاڭلىۋالغان چېچەن تاز بىر موزاينىڭ تىلىنى كېسىۋېلىپ، قىزغا كۆرسەتمەستىن موزاينىڭ تىلىنى قىزنىڭ قولىغا سۈركەپتۇ. بۇ چاغدا قىز:

ـــ ھوي تاز، بۇگۈن تىلىڭ نېمانچە يىرىك؟ ـــ دەپتۇ. تاز:

يىرىك ئەمەس، ئاپئاق قىز،
دىلىڭىز يىرىك بولغاندۇ؟
قولىڭىزنى كۆپ يالاپ،
تىلىم يېرىلىپ قالغاندۇ؟

دەپتۇ. قىز چېچەن تازنىڭ بۇ قوشقىغا ئانچە ئېتىبار بەرمەي:

ـــ جاۋىلداق تاز، يالاۋەرگىن، ـــ دەپ ۋارقىراپتۇ. چېچەن تاز تىلى بىلەن قىزنىڭ قولىنى ئەپلىللىك بىلەن تۆت ـ بەش قېتىم يالاپتۇ. بۇ چاغدا قىز خۇشال بولۇپ:

ئەمدى تىلىڭ يۇمشاققۇ،
يۇرىكىمگە خۇش ياقتى.
شۇنداق بولسا ئوبدانغۇ،
زادى بۇنداق بولمايتتى؟

دەپتۇ. تاز:

يۇمشىغاندۇ دىلىڭىز،
مەندەك غېرىب بىر تازغا.

ھېلىقى تەك جۇپ يۇلتۇز
كېيىقالغاندۇ يادىڭىزغا.

دەپتۇ. قىزنىڭ قولى ئىنەكنىڭ ئەمچىكىگە بارماي توختاپ قاپتۇ. «ئۇھ! ...» دەپ تازغا قارىسا، كۈندە موزاي تۇتۇپ بېرىدىغان تاز ئەمەس ئىكەن. ھەيران قېلىپ، تازنىڭ ئۇستۈېشىغا قاراپ:

سۆز، چىرايىڭ ئوخشىماس
موزاي تۇتقۇچى تازغا.
كۈرەك جۇۋا، ياغاق بۆك،

ئاشۇ تازنىڭ ئوخشايدۇ،
نېمە بەردىڭ ئۇ تازغا؟

دەپ، تىكىلىپ قاراپ، چېچەن تازنى تونۇۋاپتۇ.

ئىككىسى مۇڭدىشىپ تەڭلا خۇشال بولۇشۇپتۇ... خېلى ۋاقىت ئۆتۈپ كېتىپتۇ، ئىنەكلەر سېغىلماي قاپتۇ. بۇ چاغدا قىزنىڭ ئانىسى، ۋاي، ئەجەب كېچىكىپ قالدىغۇ، قىزىم، نېمە بولغاندۇ؟ دەپ چىقىسا، قىز تازغا يېقىن ئولتۇرۇپ پاراڭلىشىۋاتقۇدەك. ئانىسى بۇلارنى كۆرمەسكە سېلىپ ئۆيگە كىرىپ پادىشاھقا دەپتۇ. پادىشاھنىڭ بېشىغا غەم چۈشۈپتۇ. ئاخىر بۇ چېچەن تازنى ئۆلتۈرمەكچى بولۇپ، زىياپەت قىپتۇ. پادىشاھ تازنىڭ ئالدىغا قويۇلغان تاۋاقتىكى ئاشقا زەھەر سېلىپ قويۇپتۇ. دادىسىنىڭ بۇ ئىشىنى سېزىپ قالغان قىز باشقىلارغا سەزدۈرمەيلا تازنىڭ ئالدىدىكى تاۋاقنى ئۆزىنىڭ ئالدىغا تارتىپ، ئۆزىنىڭ ئالدىدىكى تاۋاقنى تازنىڭ ئالدىغا قويۇپ قويۇپتۇ. تاز ئاشنى راسا يەپتۇ. پادىشاھ: «تاز ئەنە ئۆلىدۇ، مانا ئۆلىدۇ» دەپ كۈتۈپتۇ. بۇ چاغدا قىز يالغاندىن ئاش يېگەن بولۇپ:

— نېمانچە زەھەر ئاش بۇ؟ — دەپتۇ.

پادىشاھ بىلەن خوتۇنى: «ۋاي ئاللا، تاۋاقلار خاتا قويۇلۇپ قاپتۇ. تاز خاتىرجەم يەۋاتىمىدۇ!» دەپ بىر - بىرىگە قارىشىپتۇ. قىز ئاچچىقى كېلىپ، ئۆزىنىڭ تاۋىقىدىكى ئاشتىن تۇخۇغا ئۇچ - تۆت تال بېرىپتىكەن، تۇخۇ شۇ زامات ئۆلۈپتۇ.

قىز ئەنە شۇنداق قىلىپ ئاتا - ئانىسىنىڭ سىرىنى پاش قىلىۋېتىپتۇ. پادىشاھ ئەلنىڭ ئالدىدا رەسۋاسى چىقىپ، گەپ قىلالماي قاپتۇ، بۇلۇڭاتقان تويىنى بۇزۇپ، قىزنىڭ چېچەن تازغا بېرىپتۇ. چوڭ توي - تاماشا بوپتۇ.

ئىككى ئوغرى

ئورۇنقى زاماندا ئىلىدا بىر ئوغرى، قەشقەردە بىر ئوغرى بار ئىكەن. بۇ ئوغرىلار بىر - بىرىنىڭ نامىنى ئاڭلاپ، ئىلىدىكى ئوغرى قەشقەردىكى ئوغرىنى ئىزدەپ بېرىپتۇ. ئىككى ئوغرى كۆرۈشۈپ هال - ئەهۋال سوراشقاندىن كېيىن، ئىلىدىكى ئوغرى ئۆزىنىڭ ئوغرىلىق هۈنىرىنى قەشقەردىكى ئوغرى بىلەن سېلىشتۇرۇپ بېقىش ئۈچۈن كەلگەنلىكىنى ئېيتىپتۇ. قەشقەردىكى ئوغرىمۇ بۇنىڭغا قوشۇلۇپتۇ. قەشقەردىكى ئوغرى:

— بىزنىڭ پىشايۋاندا بىر ياۋا كەپتەرنىڭ ئۇۋىسى بار، كەچتە مەن شۇ ياۋا كەپتەر بېسىپ ياتقان تۇخۇمنى ئېلىپ بېرەي، — دەپتۇ. دېگەندەك شۇ كۈنى كەچتە ياۋا كەپتەر تۇخۇم بېسىپ ياتقاندا، قەشقەرلىك ئوغرى ئۇنىڭ ئاستىدىكى تۇخۇمنى ئېلىپ چۈشۈپتۇ. ئۇ تۇخۇمنى ئېلىپ چۈشكۈچە ئىلىلىق ئوغرى ئۇنىڭ تامبىلىنى سالدۇرۇۋاپتۇ. قەشقەرلىك ئوغرى:

— هە، مېنىڭ هۈنىرىم قانداق ئىكەن؟ — دېگەنكەن، ئىلىلىق ئوغرى:

— هۈنىرىڭ تولىمۇ ياخشى ئىكەن، — دەپ ئۇنىڭ تامبىلىنى قولىغا بەرگەنكەن، قەشقەرلىك ئوغرى ئىلىلىق ئوغرىنىڭ ئەپچىللىكىگە قايىل بوپتۇ - دە، ئىككىسى قول بېرىشىپ، ئىلىلىق ئوغرى ئاكا، قەشقەرلىك ئوغرى ئۇكا بوپتۇ هەمدە ئىككىسى بىرلىكتە ئوغرىلىق قىلىشقا ۋەدىلىشىپتۇ. قەشقەرلىك ئوغرىنىڭ ئانىسىنى ئىلىلىق ئوغرى ئانا تۇتۇپتۇ.

ئۇلار شۇنداق ئەھدىلىشىپ بىرەر ئايدىن كېيىن قەشقەرلىك ئوغرى پادىشاهنىڭ خەزىنىسىنى ئوغرىلاشنى تەكلىپ قىپتۇ، ئىلىلىق ئوغرى بۇنى ماقۇل كۆرۈپتۇ - دە:

— خەزىنىنى ئالساق ئالايلى، ئەمما مەن ئۇنى مۇشۇ ئۆيدە تۇرۇپلا ئالالايمەن، — دەپتۇ.

— ئۆيدە تۇرۇپ قانداق ئالالايسەن؟ — دەپتۇ قەشقەرلىك ئوغرى.

ئىلىلىق ئوغرى ئۇنىڭغا ئامالىنى دەپ بېرىپتۇ - دە، شۇ كۈندىن باشلاپ لەخمە كولاپ خەزىنىنىڭ ئاستىدىن چىقىپ خەزىنىدىكى بارلىق دۇنيالارنى بىراقلا ئېلىپ كېتىپتۇ.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە بۇ شەهەرنىڭ پادىشاهى قوشنا شەهەرنىڭ پادىشاهى بىلەن قۇدىلىشىپ، ئۇنىڭغا توي مېلى تاپشۇرۇش ئۈچۈن خەزىنىنى ئاچقۇزغانكەن، ئۇ يەردىكى ئالتۇن - كۈمۈش تۇرماق، خەزىنىنىڭ ئاستىمۇ يوق تۇرغۇدەك. چاپارمەنلەر دەرهال يېتىپ كېلىپ، بۇ ئەهۋالنى پادىشاهقا مەلۇم قىپتۇ. پادىشاه بۇ ئوغرىنى قانداق قىلىپ تۇتقىلى بولىدىغانلىقى هەققىدە ۋەزىر - ۋۇزرالىرىدىن مەسلىهەت سوراپتۇ. ۋەزىرلەردىن بىرى:

— ئوغرى هازىر بىرلا خەزىنىنى ئاپتۇ. ئۇ يەنە باشقا خەزىنىلەرگىمۇ تېگىشى مۇمكىن. شۇڭا، بىز باشقا خەزىنىلەرگە داش قازان ئورنىتىپ، ياريېلىمنى ئېرىتىپ قازاننى تولدۇرۇپ قويساق، خەزىنىگە كىرگەن ئوغرى قازانغا چۈشۈپ چاپلىشىپ قالىدۇ. بىز ئۇنى تىرىك تۇتۇۋېلىپ، پۈتۈن ئەۋلادىنى ئۆلۈمگە بۇيرۇيمىز، — دېگەنكەن، بۇ مەسلىھەت پادىشاھقا ماقۇل كەپتۇ.

دېگەندەك، ئۇلار قازاننى ئورنىتىپ، ياريېلىمغا تولدۇرۇپ قويۇپتۇ.

ئىككى ئوغرى ھېلىقى خەزىنىنى ئوغرىلاپ ئاربىدىن خېلى ۋاقىتلار ئۆتكەندىن كېيىن، پادىشاھنىڭ باشقا خەزىنىلىرىنىمۇ ئالماقچى بوپتۇ. بۇ چاغدا ئىلىلىق ئوغرى:

— ئالدىنقى قېتىم مېنىڭ پىلانىم بىلەن خەزىنىنى ئالدۇق، بۇ قېتىم سېنىڭ پىلانىڭ بويىچە ئالايلى، — دەپتۇ.

قەشقەرلىك ئوغرى ماقۇل بولۇپ، قايتىدىن لەخمە كولاپ خەزىنىگە چۈشكەندە يېلىم بار قازانغا چۈشۈپ كېتىپتۇ. ئىلىلىق ئوغرى قارىغۇدەك بولسا، ئۇ قازاننىڭ ئىچىدە تۇرغۇدەك. ئۇ ھەرقانچە قىلىپمۇ ئۇنى قۇتقۇزالماپتۇ. قارىسا، تاڭ ئېتىپ قاپتۇ. شۇ چاغدا ئۇ:

— ئەمدى سېنى قوتقۇزۇشنىڭ بىرلا ئامالى قالدى. سەن تىرىك تۇتۇلۇپ قالساڭ، مەنمۇ، ئاناڭمۇ ۋە باشقا ئۇرۇق - تۇغقانلىرىڭمۇ هايات قالمايدۇ. شۇڭا، مەن سېنىڭ بېشىڭنى ئېلىپ كېتىشىم كېرەك، بولمىسا، سەن ئۆلگەن بىلەنمۇ ئۇرۇق - ئەۋلادىڭ پادىشاهنىڭ قىلىچىدىن قۇتۇلالمايدۇ، — دەپتۇ.

قەشقەرلىك ئوغرى ئۇنىڭ دېگەنلىرىنىڭ هەق ئىكەنلىكىنى بىلىپ، ئانىسىغا ياخشى قاراشنى تاپىلاپ، كاللىسىنى ئېلىشقا رازى بوپتۇ.

تاڭ ئاتقاندىن كېيىن جېسەكچىلەر خەزىنىگە كىرسە، بېشى يوق بىر ئادەم قازاندا ياتقۇدەك. بۇ خەۋەرنى دەررۇ پادىشاهقا يەتكۈزۈپتۇ. پادىشاه: «ئەمدى قانداق قىلىمىز؟» دېگەنىكەن، ۋەزىرلەردىن بىرى:

— بۇ قازاننى جەسەت بىلەنلا مەيدانغا ئاچقىپ پۇتۇن شەهەر خەلقىنى قازاننىڭ يېنىدىن ئۆتكۈزەيلى. بۇ جەسەتنىڭ بىرەر ئۇرۇق - تۇغقىنى ئۇنى تونۇپ چوقۇم يىغلايدۇ. شۇ چاغدا بىز بۇ ئوغرىنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى بىلىپ، بارلىق جەددى - جەمەتىنى تۇتىمىز، — دەپ ئەقىل كۆرسىتىپتۇ. بۇ مەسلىهەت پادىشاهقا يېقىپتۇ - دە، قازاننى جەسەت بىلەن چوڭ مەيدانغا ئاچقىپ قويۇپتۇ.

پۇتكۈل شەهەردە بىرمۇ ئادەم قالماي قازاننىڭ يېنىدىن ئۆتۈشكە جاكار چىقىرىلىپتۇ. بۇ جاكارنى ئاڭلىغان ئىللىق ئوغرى پادىشاهنىڭ قۇرغان قىلتىقىنى چۈشىنىپ، مومانىڭ يېنىغا كىرىپ:

— ئانا، پادىشاه قازاننىڭ يېنىدىن ئۆتۈشكە پەرمان چۈشۈرۈپتۇ، هەممىمىز شۇ يەردىن ئۆتمەي ئامال يوق. سىلى قازاندىكى جەسەتنى كۆرۈپ بالىلىرىغا ئېچىنىپ يىغلاپ تاشلايدىلا، مانا شۇ چاغدا پادىشاه هەممىمىزنى تۇتىدۇ. شۇڭا، قازاننىڭ يېنىغا بېرىشتىن بۇرۇن ئۈچ تال قىزىلچىنى پىشۇرۇپ تاۋاققا سېلىپ ئېلىپ بارسىلا، جەسەتنىڭ يېنىدىن ئۆتكۈچە يىغلىماي، ئۆتۈپ بولغاندىن كېيىن يىغلاپ ۋەرسىلە. بۇ خەۋەر پادىشاهقا يېتىدۇ، پادىشاه شۇ چاغدا سىلىنى تۇتۇشقا ئەمر قىلىدۇ، تۇتۇپ ئاپىرىپ: «نېمىگە يىغلايسەن؟» دەپ سورىسا، سىلى: «مەن توقسان ياشقا كىردىم. مۇشۇ كەمگىچە پادىشاهنى كۆرمىگەنىدىم. بۇگۈن پادىشاهنى كۆرىدىغان بولدۇم دەپ، پادىشاهقا سوۋغات قىلىش ئۈچۈن بۇ ئۈچ تال ئالتۇننى ئېلىپ كەلسەم، بۇ يەرگە كەلگەنده قىزىلچىغا ئايلىنىپ قالدى، مۇشۇنىڭغا يىغلاۋاتىمەن» دېسىلە، — دەپتۇ.

پەرمان چىقىرىلغانىنىڭ ئۈچىنچى كۈنى جەسەتنىڭ يېنىدىن ئۆتۈش مومايغا كەپتۇ. موماي ئىللىق ئوغرىنىڭ دېگىنى بويىچە، جەسەتنىڭ يېنىدىن ئۆتۈپ بولغاندىن كېيىن يىغلاپتۇ، ياساۋۇللار ئۇنى تۇتۇپ پادىشاهنىڭ ئالدىغا ئېلىپ بېرىپتۇ. پادىشاه ئۇنىڭ نېمە ئۈچۈن يىغلىغانلىقىنى سورىغانىكەن، موماي:

— جانابلىرىغا سوۋغات ئۈچۈن ئېلىپ كەلگەن ئالتۇنلىرىم جەسەتنىڭ يېنىدىن ئۆتكەنده قىزىلچىغا ئايلىنىپ قېلىۋاتسا، مەن يىغلىماي كىم يىغلىسۇن؟ — دەپ ئوغرى ئۆگەتكەن سۆزلەرنى دەپ بولۇپ تېخىمۇ قاتتىق يىغلاپتۇ. مومانىڭ يىغىسىدىن تەسىرلەنگەن پادىشاه: «مېنىڭ ساداقەتمەن پۇقرايىم ئىكەنسەن» دەپ ياساۋۇللارغا بۇيرۇپ، نۇرغۇن ئالتۇن - كۈمۈش بىلەن مومانىنى ئۆيىگە يەتكۈزۈپ قويۇپتۇ.

ئىللىق ئوغرىمۇ بۇ قاپقاندىن سالامەت قۇتۇلۇپ ئۆيگە كەلسە، موماي پادىشاه بەرگەن مال - دۇنياني ئۆيىگە دۆۋىلەپ قويۇپ ئولتۇرغۇدەك.

ئىللىق ئوغرى ئىنىسىنىڭ قىساسىنى ئېلىش ئۈچۈن، پادىشاهنىڭ ئۈچىنچى خەزىنىسىگە چۈشمەكچى بوپتۇ. «يا خەزىنىنى ئېلىپ چىقاي، يا ئىنىمگە ئوخشاش مەنمۇ ئۆلەي» دەپتۇ ئۇ كۆڭلىده.

ئۇ لەخمە كولاپ، ئۆزى مۆلچەر قىلغان يەرگە كېلىپ خەزىنە ئىچىگە كىرىشكە بىر گەز ئارىلىق

قالغاندا كولاشنى توختىتىپ پادىشاھنىڭ ئالدىغا بېرىپتۇ ـ دە:
ـــ پادىشاھىئالەم، ئاگاھ بولغايلا، بۇگۈن جانابلىرىنىڭ ئۇچىنچى خەزىنىلىرىنى ئوغرى ئېلىپ كېتىدۇ، ـــ دەپتۇ. پادىشاھ بۇنىڭغا ھەيران بولۇپ:
ـــ خەزىنىگە ئوغرى چۈشىدىغانلىقىنى سەن قانداق بىلىسەن؟ ـــ دەپتۇ.
ـــ مەن بىلىدىغىنىمنى دەپ قويدۇم، قالغان ئىش ئۆزلىرىنىڭ، ـــ دەپتۇ ئوغرى. پادىشاھ:
ـــ ئوغرى كىرمەي قالسا ياكى كىرسىمۇ خەزىنىنى ئالالماي قالسا، ئەتە سېنىڭ كاللاڭنى ئالىمەن، ـــ دەپتۇ. ئوغرى:
ـــ ئېيتقانلىرىدەك بولسا، كاللامنى ئېلىشقا مەن رازى، ئەگەر ئېلىپ چىقىپ كەتسە، قانداق بولىدۇ؟ ـــ دەپ سورىغانىكەن، پادىشاھ:
ـــ راستىنلا سېنىڭ دېگىنىڭدەك خەزىنىنى ئېلىپ كەتسە، ئەتە پادىشاھلىقىمنى ساڭا ئۆتكۈزۈپ بېرىمەن، ـــ دەپتۇ.
ئىككىسى شۇنداق ۋەدىلىشىپ توختامنامە يېزىپتۇ. ئوغرى ئۆيگە قايتىپ كېتىپتۇ. پادىشاھ خەزىنىنى مۇھاپىزەت قىلىشنى كۈچەيتىپ، خەزىنىنىڭ ئىچى ـ سىرتىغا قاراۋۇللارنى كۆپەيتىپتۇ.
ئوغرى ئۆيىگە بېرىپ خاتىرجەم ئۇخلاپتۇ. ئۇ تەڭ كېچىدىن كېيىن، تاڭ ئېتىشتىن بۇرۇن ئورنىدىن تۇرۇپ خەزىنىگە بېرىپ لەخمە يولىنىڭ قېپقالغان قىسمىنى ئاستا تېشىپ خەزىنىگە كىرسە، خەزىنە ئىچىدىكى قاراۋۇللار خاتىرجەم ئۇخلاۋاتقۇدەك. ئوغرى ھېچقانداق تەۋرىنىش چىقارماي خەزىنىدىكى ئالتۇن ـ كۈمۈشلەرنى يۆتكەپ بوپتۇ. ئەتىگەنلىكى قاراۋۇللار ئورنىدىن تۇرۇپ قارىغۇدەك بولسا، خەزىنە ئىچى قۇپقۇرۇق تۇرغۇدەك. پادىشاھ ئەھۋالنى ئۇقۇپ خەزىنىگە بېرىپ ئۆز كۆزىگە ئىشەنمەي قاپتۇ ـ دە، كۆزى قاراڭغۇلىشىپتۇ. ھەرنېمە دېگەن بىلەنمۇ، پادىشاھ توختام بويىچە پادىشاھلىقنى ئوغرىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىپتۇ. ئوغرى بۇرۇنقى پادىشاھنى ئۆزىگە ئوڭ قول ۋەزىر قىلىۋاپتۇ.
كۈنلەر ئۆتۈپتۇ، ئايلار ئۆتۈپتۇ، بىر كۈنى پادىشاھ ئوڭ قول ۋەزىرگە:
ـــ سىز پادىشاھلىق قىلىۋاتقان چاغدا، خەزىنىگە چۈشكەن ئوغرىنى تۇتۇۋالغان بولسىڭىز، قانداق قىلاتتىڭىز؟ ـــ دەپ سورىغانىكەن، بۇرۇنقى پادىشاھ:
ـــ قېيما قىلىپ توغرىۋەتكەن بولاتتىم، ـــ دەپتۇ.
ـــ مانا قاراڭ، ـــ دەپتۇ پادىشاھ، ـــ شۇ ئوغرى دەل مانا مەن بولىمەن. بىرىنچى قېتىم خەزىنىڭىزنى مەن ئېلىپ كەتتىم. ئىككىنچى قېتىم ئىنىمنى ئىشقا سالسام، ئۇ يېلىم بار قازانغا چۈشۈپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن بېشىنى ئېلىپ كەتتىم. جەسەتنى مەيدانغا ئېلىپ چىققاندىمۇ، قىزىلچا ھۇنىرىنى ئىشقا سېلىپ قۇتۇلدۇق. ئىنىمنىڭ قىساسىنى ئېلىش ئۈچۈن ئۈچىنچى قېتىم خەزىنىگە كىرىشتىن بۇرۇن سىز بىلەن ئەھدىلىشىپ خەزىنىنىمۇ ئالدىم، پادىشاھلىقنىمۇ ئالدىم. سىز ھەقىقەتەن ۋەدىسىدە تۇرىدىغان ياخشى پادىشاھ ئىكەنسىز. بۇنىڭدىن كېيىنمۇ ئادىللىق بىلەن شەھەر سوراڭ، يەنىلا ۋەدىڭىزدە تۇرۇڭ. مەن پادىشاھلىقنى ئۆزىڭىزگە قايتۇرۇپ بېرىپ، ئانامنى ئېلىپ يۇرتۇمغا كېتىمەن، ـــ دەپ پادىشاھلىقنى شۇ كۈنلا بۇرۇنقى پادىشاھقا ئۆتكۈزۈپ بېرىپ، سەپەر جابدۇقى پۈتكەندىن كېيىن قەشقەرلىك ئوغرىنىڭ ئانىسىنى ئېلىپ ئىلىغا قايتىپ كېتىپتۇ.

ئەقللىق قىز

تەكەن زامانلارنىڭ بىرىدە ئادىل پادىشاھ دەيدىغان بىر پادىشاھ ئۆتكەنمىكەن. ئۇنىڭ قىرىق بىر ۋەزىرى بار ئىكەن. پادىشاھ قىرىق بىرىنچى ۋەزىرىنى ناھايىتى ياخشى كۆرىدىكەن، بارلىق مەسلىھەت ۋە يوشۇرۇن ئىشلىرىنى شۇ ۋەزىرنىڭ كېڭىشىدىن ئۆتكۈزۈپ قىلىدىكەن. بۇ ۋەزىرنىڭ ئىتى قاسىم ئىكەن.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە، پادىشاھ:

— قاسىم، مەن سەندىن ئۈچ نەرسىنى سورايمەن. ئەگەر توغرا جاۋاب بەرسەڭ، ئوڭ قول ۋەزىرلىككە تەينلەيمەن. ئەگەر جاۋاب بېرەلمىسەڭ، دارغا ئاسىمەن، — دەپتۇ.

— خوپ، شاھىم، — دەپ تەزىم قىلىپ تۇرۇپتۇ ۋەزىر.

— دۇنيادا نېمە قاتتىق؟ — دەپ سوراپتۇ پادىشاھ.

— پولات قاتتىق، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ ۋەزىر.

— بۇنى قانداق ئىسپاتلايسەن؟

جاۋابىم توغرا كەلگەن ئوخشايدۇ، دەپ ئويلىغان ۋەزىر:

— پولاتتىن ياسالغان ئەسۋابقا ھېچقانداق نەرسە توغرا كەلمەيدۇ، — دەپتۇ.

— خوپ، يۈگۈرۈكلۈكتە نېمە يۈگۈرۈك؟

— نەسىللىك، ياخشى ئاسراپ بېقىلغان ئارغىماق.

— تاتلىقلىقتا نېمە تاتلىق؟

— ھەسەل بىلەن ناۋات تاتلىق.

سوئالنىڭ جاۋابىدىن قانائەتلەنمىگەن شاھ:

— جاللات ! — دەپ ۋارقىراپتۇ. جاللات قان تېمىپ تۇرغان قىلىچىنى يالتىڭلاپ:

— كىمنىڭ ئەجىلى توشتىكىن، شاھىم؟ — دەپ يېتىپ كەپتۇ.

— قاسىم ۋەزىرنىڭ، — دەپتۇ شاھ غەزەپ بىلەن، — مېنىڭ تۇزۇمنى يەپ، ئۈچ ئېغىز سوئالىمغا تۇزۇككىنە جاۋاب بېرەلمىگەن ھارام تاماقنىڭ بېشىنى تېنىدىن جۇدا قىلىڭلار !

تۇيۇقسىز ئۆلۈم گىردابىغا چۆشۈپ قالغان ۋەزىر يىغلاپ تۇرۇپ:

— شاھىم، ئۈچ كۈنلۈك مۆھلەت بەرسىڭىز، سوئالىڭىزغا جاۋاب تاپسام، — دەپ يېلىنىپتۇ. باشقا ۋەزىرلەرمۇ بۇ قىسمەتنىڭ ئۆز بېشىغا كېلىپ قېلىشىدىن قورقۇپ، قاسىم ۋەزىرنىڭ ئۆتۈ-

نۇشىنى قۇۋۇەتلەپتۇ. شاھ:

ــ خەير، ئۇچ كۈنگىچە تاپالمىساڭ، بېشىڭ ئۆلۈمگە، مال ـ مۈلكۈڭ خەزىنىگە، ــ دەپ ھۆكۈم قىپتۇ. ئۆلۈپ ـ تىرىلگەن ۋەزىر شاھنىڭ ئالدىدىن چىققان پېتىچە ئۆيگە كېلىپ، ئىشىكنى تاقاپ، كىشىگە كۆرۈنمەي ئىككى كۈننى غەم ـ ئەندىشە بىلەن ئۆتكۈزۈپتۇ. ئۇچىنچى كۈنى ۋەزىر ئايالىنى ھەم قىزىنى ئالدىغا چاقىرىپ، ئۇلارغا پادىشاھنىڭ ئۇچ سوئالىغا جاۋاب بېرەلمىگەنلىكى ئۈچۈن بۇگۈن ئۆ. لىدىغانلىقىنى ئېيتىپ رازىلىق سوراپتۇ. دادىسىنىڭ سۆزىنى ئاڭلىغان قىز:

ــ پادىشاھنىڭ سوئالىنى مەنمۇ بىر ئاڭلاپ باقسام، ــ دەپتۇ. ۋەزىر بۇ گەپكە ئاچچىقلىنىپ قـ. ىزىغا كايىماقچى بوپتۇ، بىراق بار ـ يوقى بىر قىز بولغاچقا، تەرسالىقىدىن يېنىپ، پادىشاھنىڭ سوئالـ. ىنى قىزىغا بىرمۇبىر دەپ بېرىپتۇ. قىز پىسكۈكىدە بىر كۈلۈپ قويۇپ:

ــ ھېلىمۇ پادىشاھنىڭ ئىنسابى بار ئىكەن، ــ دەپتۇ.

ــ بۇ نېمە دېگىنىڭ، قىزىم؟ ــ دەپتۇ ھەيران بولۇپ ۋەزىر.

ــ ھەقىقەتەنمۇ پادىشاھنىڭ كۆزلىگىنىدەك جاۋاب بېرەلمەپسىز. ھېلىمۇ بولسا، بېرىپ: «بۇ سو. ئالىنىڭ جاۋابىنى قىزىم بەرسە بولامدۇ؟» دەپ پادىشاھتىن سورىڭ، ــ دەپتۇ قىز.

ۋەزىر قىزىنىڭ سۆزىنى پادىشاھقا يەتكۈزۈپتۇ. پادىشاھ:

ــ بولىدۇ، ــ دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

ۋەزىر ئۆيگە كېلىپ پادىشاھنىڭ رۇخسەت قىلغانلىقىنى ئېيتىپ، قىزىنى ئوردىغا باشلاپ بارماق بوپتۇ. قىز:

ــ مېنىڭ ھاجىتىم پادىشاھقا چۈشكىنى يوق، پادىشاھنىڭ ھاجىتى ماڭا چۈشۈپتۇ. شۇنىڭ

ئۇچۇن، مېنىڭ دېگىنىمنى ئورۇندىسا، ئوردىغا بارىمەن. بولمىسا، پادىشاھ ئۆزى كېلىپ جاۋاب ئالسۇن، ــ دەپتۇ.

ئىلاجسىز قالغان ۋەزىر قىزنىڭ سۆزىنى پادىشاھقا يەتكۈزۈپتۇ. پادىشاھ بۇ ئىشقا ھەيران قېلىپ:

ــ قىزىڭنىڭ ھەرقانداق شەرتى بولسا ئورۇندايمەن، ــ دەپتۇ. بۇ گەپنى ئاڭلىغان قىز:

ــ مېنىڭ شەرتىم: پادىشاھ بىزنىڭ ئۆيىمىزدىن ئوردىغىچە پايانداز سالسۇن ھەم ئون كىشىلىك قىزلارنىڭ كىيىمىنى ئەۋەتسۇن، ــ دەپتۇ.

پادىشاھ قىزنىڭ دېگىنىنى تەل قىپتۇ. ئاندىن قىز ئۆزىنىڭ دوستلىرى بىلەن ئوخشاش كىيىنىپ ئوردىغا كىرىپتۇ. شاھ قىزلارنى كۆزدىن كەچۈرۈشكە باشلىغاندا، ۋەزىرنىڭ قىزى ئۆزىنى توختىتىۋېلىپ:

ــ سوئالىمىزنى سوراڭ، ــ دەپتۇ. پادىشاھ سوئالىنى تەكرارلاپتۇ. قىز:

ــ دۇنيادا ھەممىدىن يوقسۇزلۇق قاتتىق؛ ھەممىدىن كۆڭۈل يۇگۈرۈك؛ ھەممىدىن بىر ـ بىرىگە سادىق ئەر ـ ئايالنىڭ مۇھەببىتى تاتلىق، ــ دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. شاھ:

ــ سىز بىر دۆلەتمەن ۋەزىرنىڭ قىزى، ھەممە نەرسىڭىز تولۇق، يوقسۇزلۇقنىڭ قاتتىقلىقىنى نەدىن بىلىسىز؟ ــ دەپ سوراپتۇ.

ــ دۇرۇس ئېيتتىڭىز، شاھىم، بىزنىڭ ئۆيدە ھەممە نەرسە ھاجەتتىن ئاشقۇدەك تولۇق، لېكىن قازىنىمىز بىر ئىدى. بىر كۈنى قوشنىمىزنىڭ ئۆيىگە مېھمان كېلىپ قېلىپ، قازان سوراپ كىرىپتىكەن، بەردۇق. ئۇلار خۇش بولۇشۇپ، ئاشقا تۇتۇش قىلغاندا بىزنىڭمۇ ئۆيىمىزگە مېھمان كەلدى. غىزا قىلايلى دېسەك قازان يوق، قىلمايلى دېسەك ئىززەتلىك كىشىلەر ئىدى. ئاخىر قازاننى قايتۇرۇپ چىقىتۇق، بىچارىلەر چۇرقىرىشىپ قالدى. يوقسۇزلۇقنىڭ قاتتىقلىقىنى شۇنىڭدىن بىلدىم.

ــ كۆڭۈلنىڭ يۇگۈرۈكلۈكىنى نەدىن بىلدىڭىز؟

ــ ھەرقانداق ئادەم ئۆزى بىر قەدەم ماڭغۇچە، كۆڭلى دۇنيانى ئايلىنىپ چىقىدۇ. شۇنىڭدىن بىلدىم.

ــ سىز نەچچە ياشقا كىردىڭىز؟

ــ ئون ئالتە ياشقا.

ــ ياتلىق بولدىڭىزمۇ؟

ــ ياق، بۇگۈنگىچە نامەھرەمنى كۆرگەن ئەمەسمەن.

ــ ئۇنداق بولسا، بىر ـ بىرىگە سادىق ئەر ـ ئايالنىڭ مۇھەببىتىنىڭ تاتلىق بولىدىغانلىقىنى نەدىن بىلىسىز؟

ــ بۇنى مەن دادام بىلەن ئانامنىڭ مۇھەببىتىدىن بىلدىم. مەن كىچىك ئىدىم. بىر كۈنى ئانام بىلەن دادام ناھايىتى قاتتىق ئۇرۇشۇپ قالدى. دادام ئانامنى ئۇرۇپ، بىر قولىنى كۆكەرتىپ قىمىرلىتالماس قىلىپ قويدى. شۇ كۈنى مەن ئانامنىڭ ئىچىدە ياتتىم. تۇن يېرىمدا ئويغانسام، ئانام يوق. ئىزدەپ چىقسام، دادام بىلەن پېشايۋاندا ئۇخلاپ قاپتۇ، ھېلىقى دادام كۆكەرتىپ قويغان قولى ياستۇقىنىڭ ئورنىدا ئاپتۇ. بۇنى شۇنىڭدىن بىلدىم.

قىزنىڭ جاۋابىغا پادىشاھ چىن كۆڭلىدىن قايىل بوپتۇ ـ دە، ئاردىدىن ھېچقانچە ۋاقىت ئۆتمەيلا قىزنى خوتۇنلۇققا ئاپتۇ ۋە ئەقىللىق قىزنىڭ مەسلىھىتى بىلەن ئەلگە تېخىمۇ كۆپ ياخشى ئىشلارنى قىلىپ بېرىپتۇ.

كۆڭۈلدىكىدەك كېلىن

ـۇرۇن بۇرنىكەن، توخۇ تۇرنىكەن، مانا شۇنداق زامانلارنىڭ بىرىدە بىر ئادەم ئۆتكەنىكەن. ئۇ ئادەم شەھەرنىڭ قېشىدا دېھقانچىلىق قىلىدىكەن. ئۇنىڭ ئېچەككە تاقاشقۇدەك بولغان بىر ئوغلى بولۇپ، ئەقىل ـ هوشى سەل كەمرەك ئىكەن، سودا ـ سېتىق ئىشلىرىغا ئامراق ئىكەن. ئۇ ئادەم بىر كۈنى ئىشتىن يېنىپ، مۇنداق خىيالغا كەپتۇ: ئوغلۇم كۈندىن ـ كۈنگە چوڭ بو. لۇۋاتمدۇ، ئەمدى ئۆيلەپ قويماي بولمايدۇ. ئوغلۇمنى يولغا سالالايدىغان، كۆڭۈلدىكىدەك كېلىن تاپسام ياخشى بولاتتى. بىراق، ئۇ ئادەم مۇنداق قىزنى ئۇرۇق ـ تۇغقان، قوۋم ـ قېرىنداشلىرىنىڭ ئىچىدىن ئىزدەپ تاپالماپتۇ. ئاخىر، خېلىدىن بېرى ئوغلۇمنى تۇزۇكرەك ئىشقا سېلىپ كۆرمەپتىمەن، بىر ئىشقا بۇيرۇپ باقاي، ئاز ـ پاز ئەقىل كىرگەن بولسا ئەجەب ئەمەس، دەپ، يانچۇقىدىن ئىككى پۇل ئېلىپ ئوغلىغا بېرىپتۇ:

ـــ بالام، بۇ پۇلغا بازاردىن بىزگە ئوزۇق، كالىغا بوغۇز، توخۇغا دان ئېلىپ كەلگىن، ـــ دەپتۇ.

ئوغلى پۇلنى ئېلىپ بازارغا بېرىپ، ئۇنىڭ ـ بۇنىڭ باھاسىنى سوراپ كۆرۈپتۇ، قارىسا، بۇ پۇلغا پەقەت بىرلا نەرسە كېلىدىكەن، بازارنى ئايلىنىپ، دادىسى دېگەن سودىلىقنى تاپالمىغاندىن كېيىن بېشى قېتىپتۇ ۋە ئۆيگە يېقىن بىر خالتا كوچىغا كىرىپ، قۇلۇپلاقلىق بىر ئىشىككە يۆلىنىپ تۇرۇپتۇ. بۇ بالىنىڭ بۇنداق تۇرغىنىنى كۆرگەن بىر قىز ئۇيناۋاتقان يېرىدىن قوپۇپ، ئۆيگە كىرىپ كېتىپتۇ. بالا قىزغا قاراپمۇ قويماپتۇ. ئارىدىن بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن هېلىقى قىز تالاغا چىقسا، بايىقى بالا يەنە ئۆز جايىدا قېقىپ قويغان قوزۇقتەك تۇرغۇدەك. قىز ئۇ بالىنىڭ نېمە ئۈچۈن بۇنداق تۇرغانلىقىنى بىلمەكچى بولۇپ سوراپتۇ:

ـــ هوي بالا، سىزنىڭ قىلىدىغان ئىشىڭىز يوقمۇ؟ بايا شۇنداق تۇرۇۋىدىڭىز، تېخىچە قوزغالماپسىز!

ـــ مېنىڭغۇ ئىشىم بار ئىدى، ـــ دەپتۇ بالا ئىزا تارتقانلىقىنى بىلىندۇرمەسلىككە تىرىشىپ، ـــ شۇ ئىشىمنىڭ تۇگۈنىنى يېشەلمەي مۇشۇنداق تۇرىمەن.

ـــ ئېيتىڭا، ئۇ قانداق تۇگۈن؟ مەن ئاڭلاپ باقاي، ـــ دەپتۇ قىز. بالا:

ـــ دادام ماۋۇ پۇلغا بىزگە ئوزۇق، كالىغا بوغۇز، توخۇغا دان ئېلىپ كەل، دېۋىدى، بازارغا بېرىپ ئۇنى ـ بۇنى سوراپ باقسام، بۇ پۇلغا شۇ ئۇچ نەرسىنىڭ بىرىلا كېلىدىكەن. دادامنىڭ ئالدىغا نېمىدەپ بېرىشىمنى بىلمەي تۇرىمەن، ـــ دەپتۇ. بۇ گەپنى ئاڭلىغان قىز مۇلايىملىق بىلەن:

ـــ مەن ئېيتىپ بەرسەم، خۇش بولامسىز؟ ـــ دەپتۇ. بالا خىجىللىقتىن يەرگە قاراپ، تىرنە-

قىنى تاتىلاپ تۇرۇپتۇ.

ــ بازارغا بېرىپ، پۇلىڭىزغا قوغۇن ئېلىڭ، ئۇنىڭ ئېتى سىلەرگە ئوزۇق، شاپىقى كالىغا بوغۇز، ئۇرۇقى توخۇغا دان بولىدۇ، ــ دەپتۇ قىز.

بالا بۇ گەپنى ئاڭلاپ، تۇرۇپ ئويلىسا راست، قىزغا رەھمەت ئېيتىپتۇ، بازارغا بېرىپ قوغۇندىن بىرنى ئېلىپ ئۆيگە بېرىپتۇ. دادىسى ئوغلىنىڭ كېچىكىپ كەلگەنلىكىدىن، بۇيرۇغان نەرسىنى تاپالمىغان بولسا كېرەك، دەپ ئويلاپتۇ ۋە:

ــ بۇنى ئۆزۈڭ ئويلاپ تېپىپ ئەكەلدىڭمۇ ياكى بىر كىم ئەقىل كۆرسەتتىمۇ؟ ــ دەپ سوراپتۇ.

بالا دادىسىغا راستىنى ئېيتىپتۇ. ئۇ ئادەم، ھە، مېنىڭ ئوغلۇمنى يولغا سالىدىغان، چىرىغىمنى ئۆچۈرمەيدىغان كۆڭۈلدىكىدەك كېلىننى ئەمدى تاپتىم دەپ، ئوغلىنى ئالدىغا سېلىپ بېرىپ قىزنىڭ ئۆيىنى كۆرۈپ قويۇپ يېنىپ كەپتۇ، كېيىن قىزنىڭ ئاتا ـ ئانىسىغا ئەلچى ئەۋەتىپتۇ ۋە ئىككى تەرەپ كېلىشىپ تويلىشىپتۇ.

تەدبىرلىك باغۇەن

ەدىمكى زاماندا بىر باغۇەن ئۆتكەنىكەن. ئۇ باغۇەننىڭ ناھايىتى گۈزەل بېغى بار ئىكەن. باغۇەن بىر كۈنى باغقا كىرىپ قارىسا، ئۈچ ئادەم مېۋە يەۋاتقۇدەك. باغۇەن ئۇلارنى قوغلاپ چىقىراي دەپتۇيۇ، لېكىن يەنە، مەن يالغۇز، ئۇلار ئۈچ ئادەم تۇرسا، قانداقمۇ كۈچۈم يەتسۇن، باشقىچە بىر تەدبىر قوللانمىسام بولمىغۇدەك، دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن كەچۈرۈپتۇ. بۇ ئۈچ كىشىنىڭ بىرى موللا، بىرى غوجىزادە، بىرى سوپى ئىكەن. باغۇەن سوپىغا مۇنداق دەپتۇ:

— ھەي سوپۇم، بىزنىڭ ئۆيگە بېرىپ بۇ ئۇلۇغلارنىڭ تېگىگە سىلىپ بېرىشكە گىلەم ئەكىلىڭ.

سوپى ماقۇل دەپ گىلەمگە مېڭىپتۇ. ئاندىن باغۇەن موللا بىلەن غوجىزادىگە مۇنداق دەپتۇ:

— سىلەر موللا ۋە غوجام دەپ ياخشى نامغا ئىگە بولغان زاتلار. موللام، بىز سىلەرنىڭ پەتىۋالىرىڭلار بىلەن نان يەيمىز ۋە سىلەرنىڭ ئىلىملىرىڭلارنىڭ قانىتى بىلەن ئۇچىمىز. مۇنۇ غوجام بولسا، كەلگۈسى سۇلتانىمىزدۇر ۋە پەيغەمبىرىمىزنىڭ ئەۋلادىدىن بولغان زاتتۇر. ئۆيگە گىلەمگە كەتكەن سوپى بولسا، پەسكەش ۋە قورساق تويغۇزۇشتىن باشقىنى بىلمەيدىغان چۈپرەندىدۇر. ئۇنىڭ ھەربىرلىرىدەك ئۇلۇغ زاتلار بىلەن ھەمسۆھبەت بولۇشىغا لايىقتى يوقتۇر. سوپى گىلەمنى ئېلىپ كەلسە، ئۇنى ھەمراھ قىلماي تاماشا قىلىشقايلا. باغ دېگەن ھەربىرلىرىنىڭ شەرىپىگە قارىغاندا ھېچ نەرسە ئەمەس، بەلكى مېنىڭ مۇلكۈم ھەربىرلىرىنىڭ مۇلكىدۇر.

باغۇەن سوپىنىڭ ئارقىسىدىن مېڭىپ، ئۇنىڭغا يېتىشۇۋېلىپ:

— ئەي پەسكەش سوپى، كىشىنىڭ بېغىغا رۇخسەتسىز كىرگەنلىك سوپىلىق بولامدۇ؟! جۇنەيىدىل باغدادى ۋە باشقا پىرلىرىڭ مۇشۇنداق تەلىم بەرگەنمىدى؟! — دەپ سوپىنى قاتتىق ئۇرۇشقا باشلاپتۇ ۋە ئۇنىڭ بېشىنى زەخمىلەندۇرۇپ چالا ئۆلۈك قىلىپ قويۇپتۇ. سوپى كۆڭلىدە: «ئەي موللام ۋە غوجام، سىلەر ھەم مەندەك بولۇشنى كۈتۈپ تۇرۇڭلار. مەن تاياق يېدىم، لېكىن مەن ماۋۇ مەككار باغۇەندىن ياخشىراق ئىدىم. كىشىنىڭ ئالدىمغا چۈشكەن ھەرقانداق ئەخمەق كىشى مۇنداق شەرەتنى ئىچمەي قالمايدۇ. ماڭا ھەرقانداق ئىش بولغان بولسا، سىلەرگە ھەم بولغۇسىدۇر. بۇ جاھان گويا بىر تاغدۇر، تاغقا نېمە دەپ ۋارقىرىساڭ، ئەكس سادا دەرھال قايتىپ كېلىدۇ، يەنى ياخشىلىق ۋە يامانلىقلىرىڭ ھەممىسى ساڭا قايتىپ كېلىدۇ... » دېگەنلەرنى ئويلاپتۇ.

باغۇەن سوپىنى چالا ئۆلۈك قىلىپ قويغاندىن كېيىن، غوجامنىڭ قېشىغا كېلىپ:

— ئەي غوجام، سىلىگە ئاتاپ ئالىي تاماق تەييارلاپ قويغانىدىم. ئۆيۈمگە بارسىلا، قىماز ئىسمىلىك

بىر ئايال بار، كاۋاپ بىلەن نانىنى ئېلىپ بېرىدۇ، باغقا ئېلىپ كەلسىلە، ــ دەپتۇ. باغۋەن غوجامنى يولـ
غا سېلىپ بولۇپ، موللامغا:

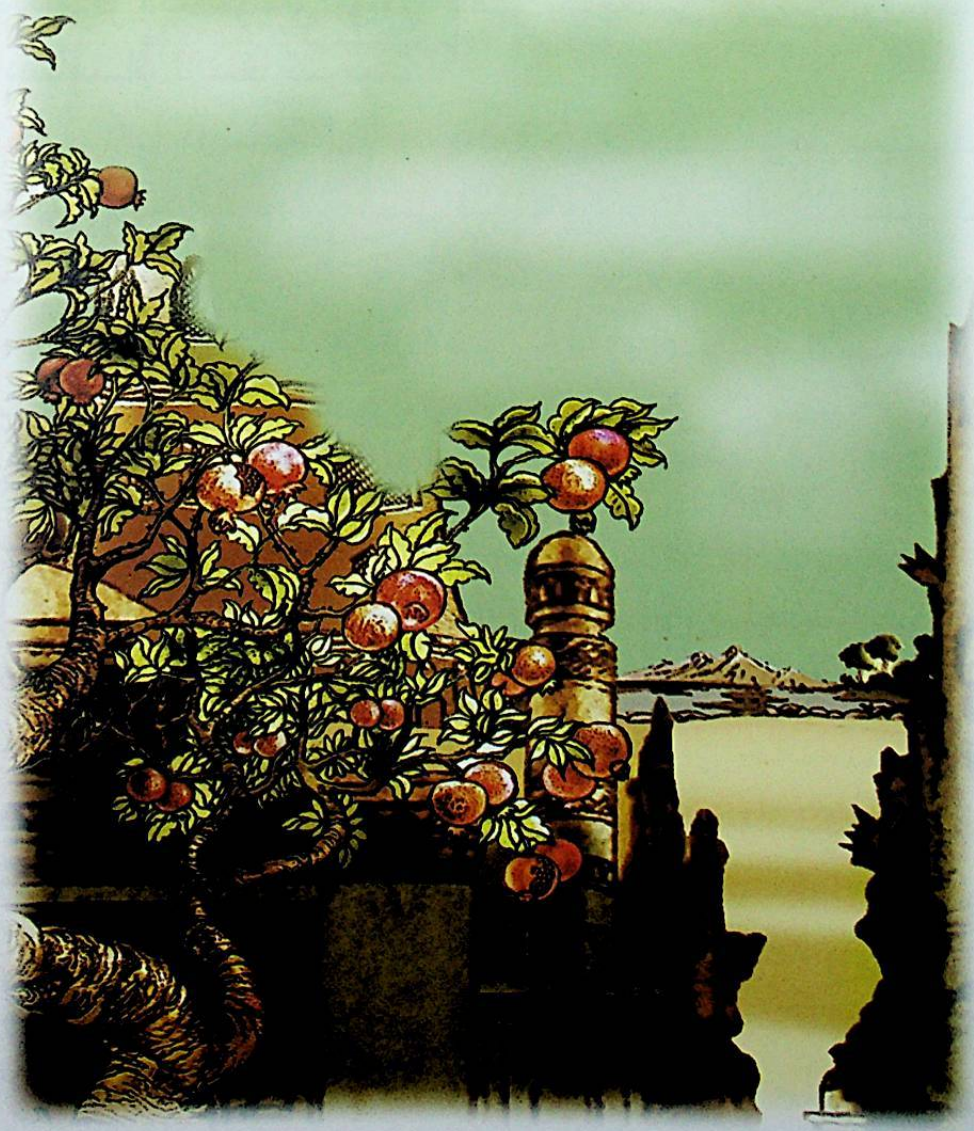
ــ ئەي موللام، سىزنىڭ ئالىملىقىڭىز روشەن ـ ئاشكارىدۇر، غوجا بولسا: «مەن ئۇلۇغ» دەپ دەۋا قىلىدۇ، ئەمما ئۇ ھەرگىزمۇ سىز بىلەن تەڭ بولالمايدۇ. ئۇنىڭ بىلەن بىللە بولۇش سىزگە نۇقسان كەلتۈرۈپ قويىدىكەن، ــ دەپتۇ. باغۋەن موللامنى ئالداپ قويۇپ، غوجامنىڭ ئارقىسىدىن يېتىپ بېرىپ مۇنداق دەپتۇ:

ــ ئەي ئېشەك، مېنىڭ بېغىمغا سېنى كىم چىللىدى؟ ! ئوغرىلىق ساڭا پەيغەمبەردىن مىراس قالغانمۇ؟ !

باغۋەن غوجىنى قاتتىق ئۇرۇپ، ئۇنىمۇ چالا ئۆلۈك قىپتۇ. غوجام دىلىدا موللامنى ياد ئېتىپ كۆزىگە ياش ئېلىپ شۇنداق دەپتۇ: «ئەي موللا، سەن يالغۇز قالدىڭ، سەنمۇ دۇمباق كەبى تاياقـقا تەييار بولغىن. مەن گەرچە ساڭا ھەمراھلىققا لايىق بولمىساممۇ، لېكىن زالىم باغۋەندىن ياخشىراق ئىدىم. ئەي موللا، سەن مېنى باغۋەننىڭ ئالدىغا سېلىپ قويدۇڭ، بۇ قىلغىنىڭ ئەخمەقلىقتىن باشقا نەرسە ئەمەس. ماڭا بولغان ئاراز، تاياق ھەم ساڭا بولغۇسىدۇر».

باغۋەن غوجىنى چالا ئۆلۈك قىلىپ بولۇپ، موللامنىڭ قېشىغا كەپتۇ.

ــ ئەي موللا، سەن ھەقىقىي موللا ئەمەس، بەلكى ھەممە ئىلىمسىزلەرنىڭمۇ سېنىڭدىن نومۇسى كېلىدۇ. سەن پەتۋايىڭدا ئوغرىنىڭ قولىنى كېسىش كېرەك، دەيسەن، لېكىن مېنىڭ بېغىمغا رۇخسەت بارمۇ، يوق، دېمەي كىرىسەن. رۇخسەتسىز ھالدا كىشىنىڭ بېغىغا كىرىش توغرا دەپ ئىمام ئەزەم ئەبۇ ھەنىپە ۋە يا ئىمام شافېي پەتۋا بەرـ
گەنمۇ ياكى ئىسلام كىتابىدا ئىگىـ
سىدىن سورىمايلا كىشىنىڭ ھەققىنى يېيىش توغرا دېگەن سۆز بارمۇ؟ ! ــ دەپ موللىنى قاتتىق جازالاپتۇ. موللا كۆڭلىدە: « بۇ جازا ماڭا ھەقـ
تۇر، ھەر كىشىكىم مەندەك ئالدام خالتىغا چۈشۈپ دوستلىرىدىن ئايـ
رىلىپ يالغۇز قالسا، شۇنداق جازاغا لايىق بولۇر. ماڭا باغۋەننىڭ جازاسى تېخى ئازدۇر. مەن ئۆز كۆمىچىمگە چوغ تارتىپ دوستلارغا يامان كۆز بىلەن قاراپ، يالغۇز قالسام، كۆپرەك يەرمەن دېگەن غەرەزدە بولدۇم، شۇڭا بۇ جازا ماڭا ھالال» دەپ ئويلاپتۇ.

باغۋەن موللىنى چالا ئۆلۈك قىلىپ قويۇپ باغنىڭ سىرتىغا تاشلاپتۇ ۋە باغنىڭ دەرۋازىسىنى ئېـ
تىپتۇ.

ياغاچچى بىلەن بويۋاقچى

ـار ئىكەن، يوق ئىكەن، بۇرۇنقى زاماندا بىر پادىشاھنىڭ بىر ياغاچچىسى بىلەن بىر بويۋاقـ چىسى بار ئىكەن. بۇ ئىككى ئۇستا پادىشاھنىڭ پۇتۇن ئوردا ـ سارايلىرىنى ياساپ زىننەتـ لەيدىكەن.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە بۇ پادىشاھ ئۆلۈپ، ئورنىغا ئۇنىڭ ئوغلى پادىشاھ بوپتۇ. ياش پادىشاھ ھېلىقى ئىككى ئۇستىنى خۇددى ئۆز ۋاقتىدا ئاتىسى ئەتىۋارلىغاندەك ئەتىۋارلاپ ئىشلىتىپتۇ. ياغاچچى ئۇستا تولىمۇ تەدبىرلىك، توغرا ئادەم ئىكەن، لېكىن بويۋاقچى ئىچى تار، كۆرەلمەس، قارا كۆڭۈل ئادەم ئىكەن. ئۇ پادىشاھنىڭ ياغاچچى ئۇستىنى ياخشى كۆرگىنىنى كۆرەلمەيدىكەن، شۇڭا دائىم ياغاچچىنىڭ بىرەر ئەيىبىنى ئىزدەپ يۈرسىمۇ، لېكىن چويلىغا توختىغۇدەك بىر ئەيىب تاپالماپتۇ. ئىچى يامان بويۋاقچى ئۇنداق ئويلاپ، مۇنداق ئويلاپ ئاخىر ياغاچچىنى كۆزدىن يوقىتىشنىڭ ئامالىنى تېپىپتۇ ـ دە، بىر كۈنى پادىشاھنىڭ ئالدىغا كىرىپتۇ.

ـــ ئى پادىشاھىئالەم، ـــ دەپ قول قوشتۇرۇپ، ئۆز مەقسىتىنى بايان قىلىشقا باشلاپتۇ بويۋاقچى، ـــ جانابلىرىنىڭ ئالدىغا ناھايىتى بىر نازۇك ئىش بىلەن كەلدىم، ئېيتاي دېسەم، قاراپ تۇرۇپ ئۆز ھەمـرا ھىم ياغاچچى ئۇستىنىڭ جېنىغا زامىن بولۇپ قالارمەنمىكىن دەپ قورقتۇم، ئېيتماي دېسەم، جانابلـ رىنىڭ بەرگەن تۇزنى ئاياغ ئاستى قىلغاندەك بولۇپ قالمەنمىكىن دەپ قورقتۇم. ئاخىر ئويلاپ، جانابـ لىرىغا بولغان ساداقىتىمنى يوقىتىپ قويۇشنى ئۆزۈمگە ئىككىلا ئالەمدە گۇناھ دەپ بىلىپ، بۇنى بايان قىلىش ئۈچۈن ھۇزۇرلىرىغا كەلدىم، ـــ دەپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان پادىشاھ پۇتۇن دىققىتىنى بويۋاقچىغا قاـ رىتىپ:

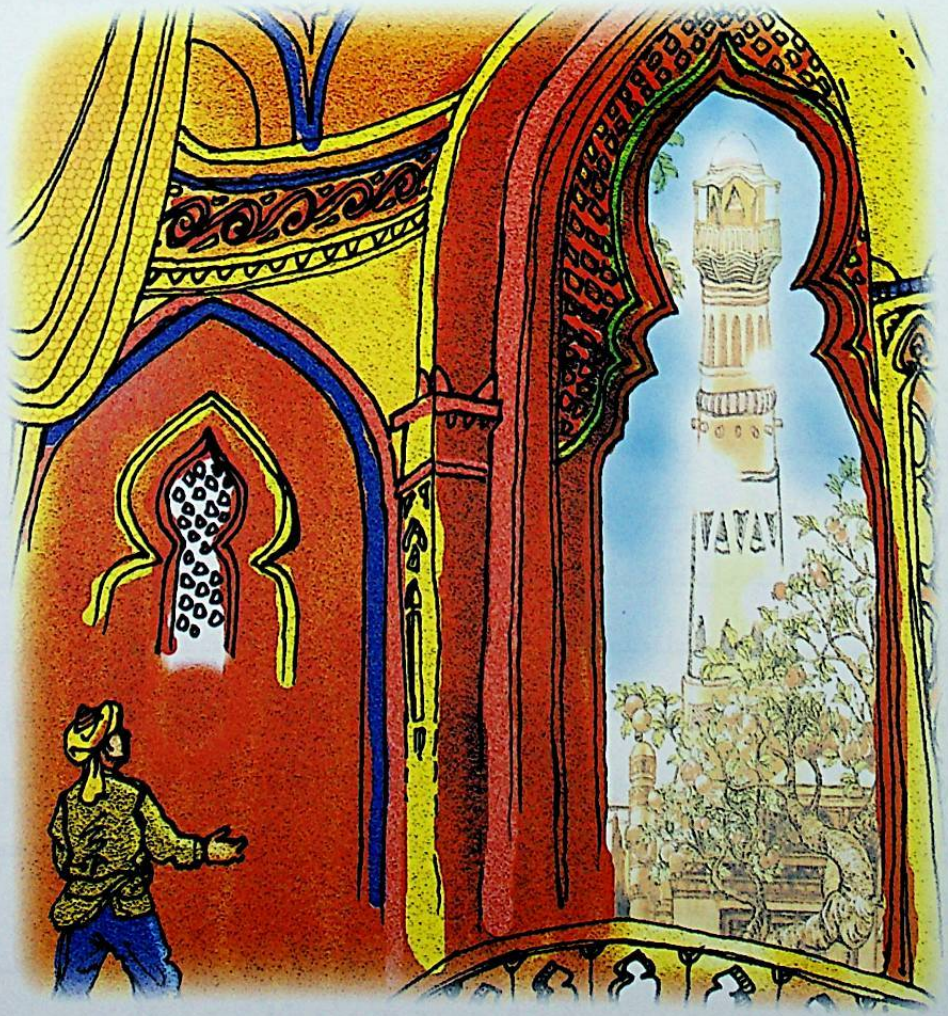
ـــ قېنى، ماڭا بولغان ساداقىتىڭنى بايان قىلغايسەن، ـــ دەپ جاۋاب كۈتۈپتۇ.

ـــ تەقسىر، پېقىرلىرى ئاخشام ـــ ئۇلۇغ ئازنا ئاخشىمى ئاجايىپ بىر سىرلىق چۈش كۆرۈپتەـ مەن، چۈشۈمدە جەننەتنىڭ ئىچىدە يۈرگۈدەكمەن. جەننەتنىڭ ئاجايىپ گۈزەل باغلىرىنى ئارىلاپ، ھۆر ـ غىلمانلار بىلەن سەيلە ـ تاماشا قىلىپ بىر پېشايۋاننىڭ قېشىغا بارسام، كۆزۈمگە تونۇش بىر زات كۆـ رۈندى. تەنلىرىم ياير ىغاندەك بولدى. بايقىغۇدەك بولسام، ئۇ جانابلىرىنىڭ ئاتىسى مەرھۇم شاھىمىز ئەـ كەن. ئۇ زات مېنى كۆرۈپ ئورنىدىن تۇردى ۋە يېنىغا چاقىردى، قېشىغا باردىم. ئاتىلىرىنىڭ يۈز ـ كۆزى نۇرغا تولغان، ئەتراپىدا ھۆر ـ پەرىلەر جەۋلان قىلىپ تۇرۇپتۇ، لېكىن پادىشاھىمنىڭ ئۇلار بىلەن زادى كارى يوق. مەن پادىشاھىمنىڭ نېمە ئۈچۈندۇر خاپا بولۇپ تۇرغىنىنى بايقىدىم. شاھىمدىن ئەھۋال

سوردىم. شاھىم مېنىڭ سوئالىمغا جاۋاب بەرمەي، جانابلىرىنى سوردى. مەن: «ئوغۇللىرى كاتتا سەلتەنەت بىلەن پادىشاھلىقىنى قىلىۋاتىدۇ» دېدىم. لېكىن، شاھىم بۇ جاۋابىمۇ قىزىقمىدى. مەن ھەيران بولدۇم. ئاخىر شاھىم: «مەن جەننەتتە خۇدانىڭ ئۇلۇغ رەھمىتىگە ئىگە بولدۇم. كۆرۈپ تۇرۇپسەن، جەننەتنىڭ ئىچى پاراغەت بىلەن تولغان، بىراق بۇ يەرلەردىكى ئىمارەتلەر ئۇ ئالەمدە ياساتقان ئىمارەتلىرىمىگە ئوخشىمىغانلىقى ئۈچۈنمۇ، مېنى ئانچە قىزىقتۇرالمىدى. مەن ئۆزۈمنىڭ ئۇ دۇنيادىكى ئىمارەتلىرىمگە ئوخشاش ئىمارەتلەردە تۇرۇشنى خالايتتىم، لېكىن جەننەتتە ئۇنداق ئۆيلەرنى ياسايدىغان مېنىڭ ياغاچچى ئۇستام يوق. ئەمدى سەن ئۇ دۇنياغا قايتساڭ، ئوغلۇمغا ئېيتىپ قويغىن، ئىلاج قىلىپ شۇ ياغاچچى ئۇستىنى مېنىڭ قېشىمغا ئەۋەتسۇن» دېدى. دەل شۇ ۋاقىتتا ئاتىلىرى كۆزۈمدىن غايىب بولدى. مەن ھاياجان ئىچىدە ئويغىنىپ كەتتىم. ئويغانسام، مەزىن بامدات نامىزىغا ئەزان ئوقۇۋاتىپتۇ. دەررۇ ئورنۇمدىن تۇرۇپ تاھارەت ئالدىم ـ دە، ئىككى رەكەت نامىز ئوقۇپ، مەرھۇم شاھىم ئۇچۇن دۇئا قىلدىم. مانا، بولغان ئەھۋال شۇ. بۇنى جانابلىرىغا يەتكۈزمەسلىكنى ئۆزۈمگە مۇناسىپ كۆرمىدىم، ــ دەپ بوياقچى كۆز يېشى قىپتۇ.

بۇنى ئاڭلىغان پادىشاھ چوڭقۇر خىيالغا چۆكۈپتۇ ۋە ئاخىردا ئاتىسىنىڭ بۇ ئارزۇسىنى يەردە قويماسلىق ئۈچۈن، قانداق قىلىش لازىملىقىنى ئويلاپتۇ، دەررۇ ئۆلىمالارنى چاقىرىپ مەسلىھەت سوراپتۇ. ئۆلىمالار كىتاب ئېچىپ، ئاخىر:

ــ بۇنىڭ ئۈچۇن پۈتۈن شەھەر ئاھالىسىگە جاكار قىلىپ، بىر ھەپتىگىچە ئوتۇن يىغدۇرۇش لازىم. ئەنە شۇ ئوتۇننىڭ ئېگىزلىكىگە كۆز يەتمەيدىغان بولغاندا ئۇنىڭغا ئوت يېقىش كېرەك. ياغاچچى ئۇستىنى بولسا، شۇ ئوتۇننىڭ ئاستىغا باستۇرۇپ كۆيدۇرسەك، شەرت ئادا بولىدۇ. ئوت كۆيۈپ بولغاندىن كېيىن، پەرىشتىلەر ياغاچچىنى كۆتۈرۈپ ئۇ دۇنياغا ئاپىرىپ قويىدۇ، ــ دەپ مەسلىھەت بېرىپتۇ.

ئۆلىمالارنىڭ بەرگەن مەسلىھىتى بويىچە پادىشاھ ياغاچچىغا بىر ھەپتە مۆھلەت بېرىپ، ئاھالىگە جاكارلاپ ئوتۇن يىغدۇرۇپتۇ. بۇنى ئوققان ياغاچچى دەررۇ ئۆيگە بېرىپ ئۆزىنى قوتقۇزۇشنىڭ چارىسىنى كۆرۈپتۇ: ئۇ ئۆيىنىڭ ئىچىدىن تاكى ئوتۇن دۆۋىلەنگەن يەرگە قەدەر لەخمە كولاپتۇ. بىر ھەپتىدىن كېيىن پادىشاھنىڭ جاللاتلىرى كېلىپ ياغاچچىنى ئوتۇن دۆۋىلەنگەن يەرگە ئېلىپ بېرىپتۇ. ئۆلىمالارنىڭ دۇئاسىدىن كېيىن، ئۇنى ئوتۇننىڭ تېگىگە باستۇرۇپتۇ. ياغاچچى ئوتۇننىڭ ئاستىغا كىرىپ، مىڭ تەسلىكته ھېلىقى تۆشۈكنى تېپىپ،

لەخمە بىلەن ساق - سالامەت ئۆيگە كېلىۋاپتۇ. ئوتۇن بىرقانچە كۈن كۆيۈپ ئۆچۈپتۇ، شۇنىڭ بىلەن ياش پادىشاھنىڭ كۆڭلى ئارام تېپىپتۇ.

ياغاچچى ئىككى ئايغىچە ۋاقىتنى ھېچكىمگە كۆرۈنمەي ئۆيىدە ئۆتكۈزۈپتۇ. ئۇ ئويلا - ئويلا، مەن بۇ بويىقچىغا ھېچبىر يامانلىق قىلمىسام، نېمە ئۈچۈن ماڭا قەست قىلىدۇ؟ زادى ئۇنىڭ كۆڭلى قارا ئادەم ئىكەن. ئەمدى ماڭا كۇلىغان ئورنىغا ئۆزى چۈشسۇن، دەپ بىر ئا-مال ئويلاپتۇ - دە، بىر كۈنى سەھەر تۇرۇپ پادىشاھنىڭ ئوردىسىنىڭ قېشىغا بېرىپتۇ. ئۇ دەرەخلەرگە يا-مىشىپ چىقىپ، پادىشاھ ياتىدىغان ئۆينىڭ ئۈستىگە سەكرەپ چۈشۈپ-تۇ. ئۆگزىنىڭ قاتتىق غاراسلاپ كەتكىنىدىن پادىشاھ چۆچۈپ ئويغىنىپ كېتىپتۇ، دەررۇ پاسىبانلىرىنى نېمە ۋەقە بولغانلىقىنى بىلىپ كېرىشكە بۇيرۇپتۇ.

پاسىبانلار ئۆگزىگە چىقىپ قارىسا، ھېلىقى ياغاچچى تۇرغۇدەك. ئۇلار ھەيران بولۇشۇپتۇ. ياغاچچى ئۇلارغا:

— قورقماڭلار، مەن ئەرشتىن چۈشتۈم. مەرھۇم پادىشاھىمغا جەننەتتە ئىمارەت ياساپ بەردىم. خۇدايىتائالا مېنىڭ ئەجىلىم تېخى پۈتمىگىنى ئۈچۈن يەنە بۇ دۇنياغا قايتۇرۇۋەتتى, — دەپتۇ.

بۇنى ئاڭلىغان پاسىبانلار ياغاچچىنى ئۆگزىدىن چۈشۈرۈپ، پادىشاھنىڭ قېشىغا ئەكىرىپتۇ. پادىشاھمۇ ھەيران قاپتۇ. ياغاچچى پادىشاھقا تەزىم قىلىپ، ئۆز سۆزىنى بايان قىپتۇ:

— ئەي ئۇلۇغ شاھىم، خۇدانىڭ ئىرادىسى بىلەن مەن جانابلىرىنىڭ ئاتىلىرىنىڭ خىزمىتىگە بې-رىپ قايتتىم، ئىمارەت ياساپ بەردىم. ئاتىلىرى بۇ ئىشىم ئۈچۈن سىلىگە ناھايىتى چىق مىننەتدارلىق بىلدۇردى ۋە جانابلىرىنىڭ دۆلىتىنىڭ كۈندىن - كۈنگە ئۇلغىيىشى ئۈچۈن دۇئا قىلدى. خوش، ئەمدى مەقسەتكە كەلسەك، تەقسىر، مەن ئىمارەتنىڭ ياغاچچىلىق ئىشلىرىنى تاماملىدىم، بىراق سىر - بويىقلار بىلەن قىلىنىدىغان زىننەتلىرى تېخى ئىشلەنمىدى، شۇنىڭ ئۈچۈن ئاتىلىرى رەھمىتى تېخى ئۇ ئۆيگە ئورۇنلاشمىدى. مەن بۇيىقلا قايتىشتا، ئاتىلىرى: «ئۆينىڭ زىننەتلىرى تېخى ئىشلەنمىدى، ئوغلۇم دەرھال بويىقچى ئۇستامنى ئەۋەتىۋەتسۇن. ئەگەر ئوغلۇم بۇنىمۇ بېجىرسە، مەن ھەددى - ھېسابسىز خۇش بولاتتىم» دېدى ۋە بۇ گەپنى ئۆزلىرىگە يەتكۈزۈپ قويۇشنى ماڭا تاپشۇردى.

بۇنى ئاڭلىغان پادىشاھ ياغاچچىدىن ناھايىتى مىننەتدار بولۇپ كېتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئاتىسى-نىڭ ئىككىنچى ئارزۇسىنىمۇ ئورۇندىش ئۈچۈن بەل باغلاپ، نۇرغۇن ئوتۇن يىغدۇرۇپ، يەتتە كۈندىن كېيىن بويىقچىنى كۆيدۈرۈۋېتىپتۇ.

ئورنى كىم كولسا ئۆزىمى چۈشەر

ئۇرۇن بۇرۇنكەن، تۈلكە خىزىركەن، ئېيىق پادىشاھ، مايمۇن ۋەزىركەن، بايلارنىڭ ئۆيى ساراي ـ قەسىركەن، گۆش دەپ ئالغىنىڭ ئۆپكە ـ بېغىركەن، گادايغا كۇن يوق، دۇمبە يېغىركەن. شۇنداق كۇنلەرنىڭ بىرىدە، بىر شەھەردە زالىم بىر باي بولغانكەن.

شۇ شەھەرگە يېقىن يەردە ئولتۇرىدىغان بىر كەمبەغەل موزدۇز بولۇپ، ئۇنىڭ بىر تاز ئوغلى بار ئىكەن. ئۇ ئاتا كەسپىنى كۆڭۈل قويۇپ ئۆگەنگەچكە، ئۇنىڭ تىككەن ئاياغلىرى، ھەتتا شاھنىڭ ئىنئىامغا مۇشەررەپ بولغانكەن. بۇنىڭدىن كۆزى قىزارغان شۇ شەھەرنىڭ ئاچ كۆز بېيى نىيىتىنى ئالا قىلىپ، موزدۇزنىڭ ئۆيىگە بالىسىنى ھۇنەر ئۆگىنىشكە شاگىرتلىققا ئېلىپ كەپتۇ. ئاق كۆڭۈل موزدۇز ئۇنىڭ ئوغلىنى ئېپقاپتۇ.

ئەسلىدە بايىنىڭ ئەكەلگىنى بايىنىڭ ئۆز بالىسى بولماستىن، ئۇنىڭ قول ئاستىدا ئىشلەپ زۇلۇمغا چىدىماي قاچقاندا باي تەرىپىدىن تۇتۇۋېلىنىپ، قاتتىق تاياق دەستىدىن ئۆلەر ھالغا كېلىپ قالغان چاكار ئىكەن.

شۇ كېچىسى موزدۇز بىلەن بىر يەردە يېتىپ، تاڭ ئاتقۇچە ئۆزىنىڭ كەچۈرمىشىنى سۆزلەپ بەرگەن چاكار ئەتىسى ئۆلۈپ قاپتۇ. بۇنى ئاڭلاپ، باي: «ئۆزۇڭنىڭ بالىسىنى تۆلەپ بېرىسەن، ئەگەر بەرمىسەڭ، خۇن دەۋاسى قىلىپ شاھقا ئەرز قىلىمەن!» دەپ مېيىتنى ئېلىپ كەتكىلى ئۇنىماپتۇ. موزدۇزنىڭ ئوغلىدىن ئايرىلىشقا كۆزى قىيماپتۇ. بايىنىڭ غەرىزىنى ئالدىن چۈشەنگەن موزدۇزنىڭ بالىسى: «دادا، مېنى چاكارلىققا بېرىڭ، قالغىنىنى ئۆزۈم بىر تەرەپ قىلىمەن» دەپ تۇرۇۋاپتۇ. موزدوز ئامالسىز ئوغلىنى بايغا قوشۇپ قويۇپتۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ بالا بايىنىڭ ئۆيىدە كۆيۈپ ـ پىشىپ ئىشلەپ، ئائىلىسىدىكىلەرنى بايىنىڭ ھەر خىل تۆھمەت ـ قىلتاقلىرىدىن ھىمايە قىپتۇ.

ھەش ـ پەش دېگۈچە ئۇچ يىل ئۆتۈپتۇ، بالا بۇ جەريانداً بايغا نۇرغۇن پۇل تېپىپ بېرىپتۇ. باي بولسا، ئۇنىڭ ئەمگىكى بەدىلىگە كەلگەن ھەممە نەرسىنى ئۆزىنىڭ قىلىۋېلىپ، بالىغا ھېچنېمە بەرمەپتۇ. ئاچ كۆز باي ئۆزىنىڭ سايىسىدىن ئۆزى قورقۇپ، بۇنى ۋاقتىدا كۆزۈمدىن يوقاتمىسام، ئۇ مېنى يوقىتىدۇ، دەپ ئويلاپ بالىنى چاقىرتىپ، ئۆزىنىڭ بىر يەرگە بارىدىغانلىقىنى ئېيتىپ:

— ئەي تاز، مەن كەلگۈچە بىكار ئولتۇرماي ماۋۇ قۇمدا يىپ ئەش، يىپ بىلەن ئۇلىتاڭ كەس، — دەپتۇ. بايىنىڭ بۇيرۇقى بالىغا ئەزرائىلنىڭ شەپىسىدەك بىلىنىپتۇ.

— بولىدۇ، باي غوجام، — دەپتۇ تاز.

باي كەتكەندىن كېيىن، ئۇ ئۆزىنىڭ ئۆيىگە يۈگۈرۈپ بېرىپ بىر نان بىلەن بىر چىنە قايماق-
نى ئەكېلىپ قويۇپتۇ. كەچ بولغاندا باي قايتىپ كەپتۇ. تاز بولسا، قايماق بىلەن نانىنى باينىڭ ئال-
دىغا ئەكېلىپ:

ــ ماۋۇ نان بىلەن قايماقنى ئاپام سىلىگە ئەۋەتتى. نانىنى ئوشتۇماي يېسۇن، قايماقنى بۇزماي
ئىچسۇن، دەيدۇ، ــ دەپتۇ. باي ئاچچىقى بىلەن:

ــ ۋاي تاز، نانىنى ئوشتۇماي قانداق يېگىلى، قايماقنى بۇزماي قانداق ئىچكىلى بولسۇن؟! ــ دەپ
كايىپ كېتىپتۇ. مۇشۇ گەپنى كۇتۇپ تۇرغان تاز:

ــ باي غوجام، قۇم بىلەن يىپ ئەشكىلى، يىپ بىلەن ئۇلتاڭ كەسكىلى بولغان يەردە، نېمىشقا ناز-
نى ئوشتۇماي يېگىلى، قايماقنى بۇزماي ئىچكىلى بولمايدىكەن؟! ــ دەپتۇ.

بالىدىن لەت بولغان باي ئاسماندىن يەرگە چۈشكەندەك بولۇپ، ئىمانى قىرىق گەز ئۇچۇپتۇ ۋە بال-
غا ئۆچمەنلىكى تېخىمۇ ئېشىپتۇ.

باينىڭ بەش ياشلىق بالىسى بولۇپ، باينىڭ خوتۇنى ئاپىسىنىڭ ئۆيىگە كېتىپ، بالىسى باينىڭ يې-
نىدا قالغانكەن. بىر ئاخشىمى قورسىقى ئاغرىپ ياتالمىغان باينىڭ بالىسى تەرەت قىلمەن دەپ جېدەل
قىپتۇ. باي تازغا بالىنى تالاغا ئاچقىپ تەرەت قىلغۇزۇپ كىرىشنى ئېيتىپتۇ. تاز باينىڭ بالىسىغا: «تە-
رەت قىلساڭ، كەينىڭگە بىگىز تىقمەن» دەپ بالىنى تەرەت قىلغۇزماي ئەكىرىپتۇ. بالا ئورۇنغا كىرىپ

يەنە جېدەل قىلىشقا باشلاپتۇ، باي يەنە تازغا بۇيرۇپتۇ، تاز يەنە تەرەت قىلغۇزماي ئەكىرىپتۇ. بۇ ئىش تۆت - بەش قېتىم تەكرارلىنىپتۇ. ئۇيقۇلۇقتا ئاچچىقىنى باسالمىغان باي:

— هوي تاز، ماۋۇ شۇمنى بېسىقتۇر، — دەپتۇ. باينىڭ ئاغزىدىن مۇشۇنداق بىر گەپنىڭ چىقىشىنى كۈتۈپ تۇرغان تاز باينىڭ بالىسىنى ئېغىلغا ئەكىرىپ توقماق بىلەن بىرنى ئۇرۇپ بېسىقتۇرۇپ، تامغا يۆلەپ، غۇلىچىنى كېرىپ قويۇپ يېنىپ كىرىپتۇ.

— بالا قېنى؟ — دەپتۇ باي.

— باي غوجام، غوجىزادىلىرى كىچىك بولغان بىلەن ئەقلى چوڭ ئىكەن. «ئاتام قېرىپ قالدى، ئاتام ئۆلسە، ماڭا قانچىلىك مىراس قالىدىكىن، ئۆلچەپ باقاي» دەپ تامنى غۇلاچلاپ قالدى. ئېلىپ كىرەي دېسەم، ئۇنماي تۇرۇۋالدى، — دەپتۇ تاز. بۇ گەپنى ئاڭلاپ باينىڭ ئاچچىقى كېلىپ، قولىغا كەكىنى ئېلىپ ئېغىلغا يۈگۈرۈپتۇ. تاز شام كۆتۈرۈپ كىرىپتۇ. باي شامنىڭ يورۇقىدا قارىسا، راستىنلا بالىسى تامنى غۇلاچلاپ تۇرغانكەن، باي غەزىپىگە پايلىماي: «مانا، ماڭا تېگىدىغان يەر - زېمىن» دەپ، بالىسىنىڭ بېشىغا كەكە بىلەن بىرنى قويۇپ ئۆلتۈرۈپتۇ، ئاندىن تازغا:

— سەن بېرىپ گۆر كولا، كۆمىدىغان يەرلىك قۇلىقىڭ بىلەن تەڭ بولسۇن، — دەپتۇ. تاز قەبرىستانلىققا بېرىپ بىر كەتمەن چېپىپ قويۇپ بەخىرامان ئۇخلاپتۇ.

باي ئەتىسى جامائەتنى يىغىپ جەسەتنى يەرلىككە ئېلىپ چىقسا، گۆر تەييار بولمىغانكەن. باي:

— هەي تاز، قېنى چاپقان گۆرلۈكۈڭ ؟ — دەپتۇ.

— ۋاي باي غوجام، ئۆزلىرى قۇلىقىڭغا چېنەپ قازغىن دېگەنتىلە، ئون قۇلاق تېرەنلىكتە كولىغۇتتىم. ئەگەر تېرەن بولۇپ قالغان بولسا، توپا سىيرىپ ئازراق تىندۇرۇۋېتەي، — دەپتۇ تاز. باي خاپىچىلىقتا يېرىلغۇدەك بولۇپ، ئۆزى گۆر كولاشقا باشلاپتۇ...

شۇنداق قىلىپ، هەش - پەش دېگۈچە قىرىق كۈن بوپتۇ. نەزىر - چىراغ ئىشلىرى ئۈچۈن ئوتۇن كېرەك بوپتۇ.

— هوي تاز، سەن هارۋىنى قوشۇپ جاڭگالغا بېرىپ، بىر هارۋا يانتاق سۆرىتىپ كەل، — دەپتۇ. باينىڭ مەقسىتى لىق بىر هارۋا ئوتۇندىن تاشقىرى هارۋىنىڭ كەينىگە يەنە بىر باغلام يانتاقنى سۆرىتىپ ئەكەلدۈرۈش ئىكەن.

تاز جاڭگالغا بېرىپ ئاتنى ئوتلىغىلى قويۇۋېتىپ، ئۆزى بىر سايە جاينى تېپىپ ئۇخلاپ، كەچ بولغاندا بىر باغلام يانتاقنى سۆرىتىپ قايتىپ كەپتۇ.

— هەي تاز، ئېلىپ كەلگىنىڭ مۇشۇمۇ؟ — دەپ كايىپ كېتىپتۇ باي. تاز:

— باي غوجام، هارۋىنىڭ ئارقىسىغا سۆرىتىپ ئەكەل دېمىگەنمىدىلە، مانا سۆرىتىپ ئەكەلدىم، — دەپتۇ. باي غەزەپتىن يېرىلىپ كېتەي دەپتۇ.

بىر كۈنى تۈيۈقسىزلا پادىشاھ ئوردىسىدىن تازنى چاقىرغىلى ئادەم كەپتۇ. تاز بۇ خەۋەردىن هەيران بولۇپ، ئوردىغا بېرىپتۇ. ئەسلىدە ئىش مۇنداق ئىكەن: پادىشاھ تازغا بىر جۈپ ئاياغ بۇيرۇتقانكەن. باي تاز تىككەن بىر جۈپ ئاياغنى تەقدىملەپ، ئۇنىڭ ئورنىغا بازاردىن ئادەتتىكى ئاياغدىن بىر جۈپ سېتىۋېلىپ پادىشاھقا ئاپىرىپ بەرگەنىكەن. تازدىن قۇتۇلۇشقا كۆزى يەتمىگەن باي ئۇنى پادىشاھ جاللاتلىرىنىڭ قىلىچىغا يەم قىلىۋېتىش ئۈچۈن مۇشۇ چارىنى قوللانغانكەن.

تاز شاھ ئوردىسىغا يېتىپ كەپتۇ. شاھ غەزەپ بىلەن:

— بۇ مەن بۇيرۇغان ئاياغقا ئوخشمايدىغۇ؟ — دەپ بىر جۈپ ئاياغنى تازىناڭ ئالدىغا تاشلاپتۇ. تاز ئۇ ئاياغلارنى كۆرۈپ ھەيرانۇ ھەس بوپتۇ ۋە بۇ ئاياغلارنىڭ ئۆزى تەككەن ئاياغ ئەمەسلىكىنى ئۇزھار قىپتۇ. شاھ باشقا مۇلازىملاردىن سۇرۇشتە قىلغانىكەن، باينىڭ يامان غەرىزى ئاشكارىلىنىپتۇ.

شاھ باينى زىندانغا سېلىپ، پۈتۈن مال - مۈلكىنى مۇسادىرە قىپتۇ. باينىڭ قول ئاستىدىكى چا-كارلارمۇ ئازاد بوپتۇ، شۇ قاتاردا تازمۇ ئۆز ئۆيىگە تىنچ - ئامان قايتىپ كەپتۇ.

كۈنلەر، ئايلار ئۆتۈپ يېرىم يىلدەك بولغاندا، بىر كۈنى بىر گۈندىپاي كېلىپ تازنى زىندان بېگى چاقىرغانلىقىنى ئېيتىپتۇ. بۇنى ئاڭلاپ تازنىڭ ئائىلىسىدىكىلەر غەم - قايغۇغا پېتىپتۇ. تاز ئامالسىز بېرىشقا مەجبۇر بوپتۇ. تاز ھېچنېمىنى چۈشەنمەي، گۈندىخانىغا يېتىپ كەپتۇ، گۈندىخانىدا باي بىلەن كۆرۈشۈپتۇ. باي:

— ئەي بالام، مانا كۆرۈپ تۇرۇپسەن، بۇ پەلەكنىڭ ئىشى. مەن قىلغان گۇناھلىرىمغا توۋا قىلدىم. مانا زىندان بېگى گۇۋاھ بولسۇن. سېنى ئۆز بالامدەك كۆرۈپ چاقىرتتىم. ئايالىم بىلمەيدىغان ماڭا تىللا پۇلنى ئېتىز چېتىدىكى بىر تۇپ سېدە تۈۋىگە كۆمۈپ قويغانىدىم. سەن بېرىپ ئۇ پۇلنى ئېلىپ يۇز تىللانى زىندان بېگىگە، ئون تىللانى سېنى چاقىرىپ كەلگەن گۈندىپايغا بەر، ئۈچ يۇز توقسان تىللا-نى سەن ئالغىن، قالغان بەش يۇز تىللانى مەن كېيىنكى ئوقتىتىم ئۈچۈن دەسمايە قىلاي، — دەپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان تاز باينىڭ بىر يامان غەرىزى بارلىقىنى سېزىپتۇ، لېكىن چاندۇرماي پۇلنى ئېلىپ، باينىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە يۇز تىللانى زىندان بېگىگە، ئون تىللانى گۈندىپايغا بېرىپتۇ ۋە يېرىم كېچە بىلەن باينى زىندانىدىن ئاچقىپتۇ. باي تازغا: «ياخشىلىقنىڭ ئۈچۈن رەھمەت» دەپ ئۆيىگە كېتىپتۇ. تاز باينىڭ

يەنە نېمە ئويۇن ئويىنىماقچى ئىكەنلىكىنى بىلمەكچى بولۇپ، باينىڭ ئۆگزىسىگە چىقىپ تۆشۈكلۈك تۇۋىدە يېتىپتۇ. كېچىدە باي خوتۇنىغا:

ــ ئەتە تازنى تۇتىدۇ. زىندان بېگى ئۇ يەردە بىر جەللىگۇرنى ئۆلتۈرۈپ، بىر گۇندىپايىنىڭ كىيىمىنى كىيگۈزۈپ قويماقچى، پادىشاھقا، ھېلىقى تاز موزدۇز كۆزەتچىلىك قىلىۋاتقان گۇندىپايىنى ئۆلتۈرۈپ باينى ئېلىپ قېچىپتۇ، دەپ مەلۇم قىلماقچى، ــ دەپتۇ.

ئەتىسى سەھەردە باي بىلەن خوتۇنى ئىككى تاغارغا قۇيماق سېلىپ تالاغا ئاچىقىپتۇ. ئۇلار ئۆيدىكى ئىشلىرىنى بىر تەرەپ قىلىشقا كىرىپ كەتكەن ۋاقتىتتىن پايدىلىنىپ تاز تاغاردىكى قۇيماقنىڭ يېرىمىنى ئېلىۋېتىپ، ئىچىگە كىرىپ يېتىۋاپتۇ. ئۇلار ئالدىراش ئىككى تاغارنى ئىككى ئېشەككە ئارتىپ يولغا چىقىپتۇ. يېرىم كۈن يول ماڭغاندىن كېيىن، باي خوتۇنىغا:

ــ ئەجەب قۇتۇلدۇق تازدىن. ئۇ ھازىر مېنىڭ ئورنۇمدا زىنداندا ياتقاندۇ، ــ دەپتۇ. شۇ چاغدا ئۇلارغا: «قۇتۇلمىغايسەن مەن تازدىن» دېگەن بىر ئاۋاز ئاڭلىنىپتۇ. باي چۆچۈپ كېتىپتۇ.

ــ ھوي دادىسى، تاز بىرنەچچە يىل بىزنىڭ ئۆيدە تۇرغاچقا، ئۇنىڭ ئاۋازى قۇلاققا سىڭىپ قالغان، شۇڭا بىزگە شۇ تونۇش ئاۋاز ئاڭلانغاندەك تۇيۇلۇۋاتىدۇ، ــ دەپتۇ باينىڭ خوتۇنى.

ــ ئۇ تازنىڭ جېنى شۇنداق مەھكەم ئىكەنكى، بىر قېتىم مەن ئۇنى ئىرغاي توقماق بىلەن ئۇرسام، توقماق چىدىمای ئۇزۇلۈپ كەتكەن. ئۇنىڭ روھى بىز بىلەن بىرگە كېلىۋاتامدۇ يا؟ ــ دەپتۇ باي.

ئۇلار بىر يەرگە كېلىپ تاماق يېمەكچى بوپتۇ. تاغارنى ئېشەكتىن چۈشۈرۈپ ئەمدى چاي ئىچەيلى دەپ تۇرغاندا، تازنىڭ كىچىك تەرىتى قىستاپ كېتىپ تاغارنىڭ ئىچىگە سىيىۋېتىپتۇ. بۇنى كۆرگەن باي دەرھال چاي ئىچمەكچى بولۇپ تۇرغان چىنىسىنى سىرغىپ چىقىۋاتقان سۇيدۇككە تۇتۇپ، ھاۋىنىڭ ئىسسىقىدا قۇيماقنىڭ يېغى ئېرىپ كەتكىلى تۇردى، دەپ ھېلىقى چىنىدىكى ياغنى قاپقىغا قۇيۇۋاپتۇ. شۇ كۇنى كەچتە ئۇلار بىر دەريانىڭ يېقىن يەردە توختاپتۇ ۋە يۇك ـ تاقلىرىنى چۈشۈرۈپ قونماقچى بوپتۇ. باي يەنە ئۆز ـ ئۆزىگە: «ئەجەب قۇتۇلدۇما بۇ تازدىن» دەپتۇ. شۇ چاغدا تاغارنىڭ ئىچىدىن: «قۇتۇلمىغايسەن مەن تازدىن» دېگەن ھېلىقى سادا ئاڭلىنىپتۇ. ھەيران بولغان باي تاغارنى ئېچىپ قارىسا، تاغاردا تاز ياتقۇدەك. باي بىلەن خوتۇنى ھاڭ ـ تاڭ بولۇپ قېتىپلا قاپتۇ. تاز تاغاردىن چىقىپتۇ. باي ھېچ نەرسە بولمىغاندەك، چاندۇرماي:

ــ سېنىڭ ماڭا بولغان ساداقىتىڭنى ئەمدى چۈشەندىم. بىزنى يالغۇز قويماي ھەمراھ بولۇپ بىرگە كەپسەن، بەرگەن تۇزۇمنى ئاقلاپسەن، ــ دەپ ماختاپتۇ.

كەچتە ياتار چاغدا باينىڭ خوتۇنى ئېرىنىڭ قۇلىقىغا بىرنېمىلەرنى دەپ پىچىرلاپتۇ. تاز بۇلارنىڭ يامان غەرىزىنى پەملەپتۇ. باينىڭ خوتۇنى ئورۇن ساپتۇ، دەريا تەرەپكە بالىغا ئورۇن سېلىۋاتۇ، ئۇنىڭ يېنىغا بايغا، نېرى چەتكە ئۆزىگە ئورۇن ساپتۇ. ئۇزۇن يول مېڭىپ چارچىغان باي بىلەن خوتۇنى قاتتىق ئۇيقۇغا كېتىپتۇ. شۇ چاغدا تاز ئۆزىنىڭ ئورنىغا باينىڭ خوتۇنىنى كۆتۈرۈپ ئېلىپ كېلىپ ياتقۇزۇپ قويۇپ، ئۆزى ئۇنىڭ ئورنىدا يېتىۋاپتۇ. يېرىم كېچىدىن ئاشقان چاغدا باي ئورنىدىن سەكرەپ قوپۇپ، چەتتە ياتقان خوتۇنىنى يوتقانغا يۆگەپ ئاپىرىپ دەريانىڭ تاشلىۋېتىپ، ئۆزى ھېچ نەرسە بىلمىگەن قىياپەتتە ئورنىدا يېتىۋاپتۇ. ئەتىسى باي خوتۇنىنى ئويغاتماقچى بولۇپ قارىسا، خوتۇنى يوق تۇرغۇدەك. باي ھەيران بولۇپ ئەتراپىغا قارىسا، تاز يىراقتا بىر توپ قوينى ھەيدەپ يۈرگۈدەك. مال ـ دۇنيا دېسە ھەممىنى ئۇنتۇيدىغان ئاچ كۆز باي تازنىڭ يېنىغا بېرىپتۇ. تاز

ئەسلىدە سەھەردە ئورنىدىن تۇرۇپ بىر پادىچى بالىنىڭ قويلىرىنى بېقىشىپ بېرىۋاتقانىكەن. باي:

— بۇ قويلارنى نەدىن تاپتىڭ؟ — دەپ سوراپتۇ.

— كېچىدە مېنى دەريا‌غا تاشلىۋەتكەنىدىلە، سۇنىڭ تەكتىدە قوي دېگەننىڭ ھەددى ـ ھېسابى يوق ئىكەن، شۇنىڭدىن ئازراق ئالغاچ چىققانىدىم، — دەپتۇ تاز.

— قېنى ئۇ قويلار؟ — دەپتۇ باي بوينىنى سوزۇپ. تاز قويلارنى دەريا بويىغا ھەيدەپ ئاپىرىپ، قويلارنىڭ سۇدىكى شولىسىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ:

— باي غوجام، كۆرمەيۋاتاملا؟ ئەنە تۇرمامدۇ، — دەپتۇ.

باي قارىغۇدەك بولسا، راستتىنلا سۇنىڭ ئىچىدە نۇرغۇن قوي تۇرغۇدەك. ئاچ كۆز باي دەريا ئاستىغا چۈشمەكچى بوپتۇ، يەنە ئىككىلىنىپ توختاپ قاپتۇ.

— ئەگەر قورقۇۋاتقان بولسىلا، كۆزلىرىنى يۇمۇپ، مەن: «ماڭ» دېگەندە ماڭسىلا، «ئاچ» دېگەندە كۆزلىرىنى ئاچسىلا، — دېگەنىكەن، باي دەريا‌غا قاراپ كۆزىنى يۇمۇپ مېڭىۋېرىپ دەريا‌غا چۈشۈپ كېتىپتۇ. ئۇنى بىر قاينام يۇتۇپ كېتىپتۇ.

ئېيتىشلار‌غا قارىغاندا، «ئورنى كىم كولىسا، ئۆزى چۈشەر» دېگەن سۆز ئەنە شۇنىڭدىن قالغانىكەن.

ئەقللىق كېلىن

تەكەن زاماندا بىر باي ئۆتكەن بولۇپ، ئۇ ئەقللىق ھەم سېخىي ئىكەن. ئۇ كۆڭۈلۈك سېلىش، كۆل چاپتۇرۇش، يېتىم - يېسىرلارغا خەير - ئېھسان قىلىش قاتارلىق ياخشى ئىشلارنى قىلىدىكەن. باينىڭ بىرلا ئوغلى بار بولۇپ، ئەقلىسىز ئىكەن، باي بۇنىڭغا قاتتىق ئېچىنىدىكەن ھەم ئوغلىغا ئەقللىق بىر قىزنىڭ نېسىپ بولۇشىنى ھەر كۈنى نامىزىدا خۇدادىن تىلەيدىكەن.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە باي ئوغلىغا:

— ئوغلۇم، سەن بۇ يۇز قوينى ئۈچ قېتىم سېتىپ كەل، — دەپ شەھەرگە يولغا سالىتۇ. باينىڭ ئوغلى قويلارنى شەھەرگە ئاپىرىپ بىر قاسساپقا ساتماقچى بولۇپ، قاسساپتىن پۇلنى ئېلىۋېلىپلا قويلارنى بەرگىلى ئۇنىماي:

— دادام ماڭا بۇ قويلارنى ئۈچ قېتىم سات دېگەن، — دەپ چىڭ تۇرۇۋالىتۇ. ئاچچىقى كەلگەن قاسساپ يىگىتنى قازىنىڭ ئالدىغا ئاپىرىپ ئەھۋالنى بايان قىلىتۇ. قازى بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن:

— قانداق مۇتتەھەم نېمىسەن؟ ! قويىنى ئۈچ قېتىم ساتقان نەدە بار؟ ! — دەپ غەزەپلىنىپ، قويلارنى قاسساپقا ئېلىپ بېرىپتۇ. باينىڭ ئوغلى قويلىرىدىن ئايرىلىپ نېمە قىلارىنى بىلمەي بىر كونا راۋاقنىڭ تۈۋىدە مۇڭلىنىپ ئولتۇرسا، بىر ساھىبجامال قىز كەپتۇ. ئۇ قازىنىڭ قىزى بولۇپ، بايا بولغان ۋەقەلەرنى دادىسىدىن ئاڭلاپ يىگىتكە ئىچ ئاغرىتىپ كەلگەنىكەن. قىز يىگىتكە:

— يىگىت، غەم قىلما، ئەتە قوي ساتقان پۇللارنى ئېلىپ قازىخانىغا بارغىن، — دەپلا كېتىپ قالىتۇ. قىز ئۆيىگە بارغاندىن كېيىن، دادىسىغا: «ئەتە بىر كۈنلۈك قازىلىقنى ماڭا بەرسىڭىز» دەپ يالۋۇرۇپ تۇرۇۋالىتۇ. قازى ئارزۇلۇق قىزىنىڭ تەلىپىنى رەت قىلالماي ماقۇل بوپتۇ. ئەتىسى يىگىت پۇللارنى ئېلىپ قازىخانىغا كەلسە، ھېلىقى قىز قازىنىڭ ئورنىدا ئولتۇرغۇدەك، يىگىت تېخىمۇ ھەيران قالىتۇ. قىز قاسساپنىمۇ چاقىرىپ كېلىپ، يۇز قوينى قايتۇرۇپ بېرىشنى بۇيرۇپتۇ. قاسساپ نائىلاج قويلارنى ئەكېلىپ بېرىپ پۇلنى قايتۇرۇۋالىتۇ. لېكىن، يىگىتنىڭ قايغۇسى بېسىلماي:

— دادام بۇ قويلارنى ئۈچ قېتىم سات دېگەنىدى، مەن بىر قېتىممۇ ساتالمىدىم، ئەمدى قانداقمۇ قىلارمەن؟ — دەپ مۇڭلىنىپتۇ. قىز يىگىتكە يول كۆرسىتىپ:

— سەن قويلارنى پالانى يايلاققا ئاپىرىپ باققىن. ئالدى بىلەن قويلىرىڭنىڭ قىغنىنى بىرەر دېھقانغا ساتقىن، ئاندىن يۇڭىنى بازارغا ئاپىرىپ سات. قويلىرىڭنى بولسا، ياخشى بېقىپ راسا سەمرىگەندە ساتقىن. شۇنداق قىلساڭ، ئۈچ قېتىم ساتقان بولىسەن، — دەپتۇ. يىگىت قىزنىڭ دېگىنى بويىچە قىپتۇ.

ئۇ نۇرغۇن پۇلنى ئەكېلىپ دادىسىنىڭ ئالدىغا قويۇپتىكەن، دادىسى ھەيران بولۇپ:
— ئوغلۇم، بۇ پۇللارنى قەيەردىن تاپتىڭ؟ — دەپ سوراپتۇ. يىگىت:
— ئالدى بىلەن قوينىڭ قىغىنى ساتتىم، ئاندىن يۇڭلىرىنى ساتتىم، ئاخىردا قويلارنى ساتتىم، — دەپ، بولغان ئىشنىڭ تەپسىلاتىنى دادىسىغا ئېيتىپ بېرىپتۇ. باي بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ كۈڭۈل-دىكىدەك قىز تېپىلغانلىقىدىن دىلى يايراپ، ئۇ قىزنى ئۆزىگە كېلىن قىلىۋالماقچى بولۇپ قازىغا نۇر-غۇن سوۋغا - سالاملار بىلەن ئەلچى ئەۋەتىپتۇ. قازى بايىنىڭ ھۆرمەتلىك كىشى ئىكەنلىكىدىن خەۋەر تېپىپ، قىزىنى بېرىشكە ماقۇل بوپتۇ. شۇنداق قىلىپ، قىرىق كېچە - كۈندۈز توي بوپتۇ.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە باي كېلىنىنى سىنماقچى بولۇپ، ئوغلىنى ئېلىپ سەپەرگە چىقىپتۇ - دە، يول يېرىم بولغاندا، ئوغلىغا:
— ئوغلۇم، سەن ئۆيگە بېرىپ ئىككى بېشى بار ئاتتىن بىرنى ئېلىپ كەل، — دەپ ئوغلىنى يا-دۇرۇپتۇ. يىگىت ئۆيگە كېلىپ ئىككى بېشى بار ئات تاپالماي، ئىككى ئاتنىڭ قۇيرۇقىنى چېتىپ بې-قىپتۇ، قاملاشماپتۇ. ئۇنىڭ بېشى قېتىپتۇ.
— ئېغىلدىكى بوغاز بايتالنى ئېلىپ بېرىڭ، — دەپتۇ ئايالى ئۇنىڭ قىلىقلىرىغا كۈلۈپ، — ئىك-كى بېشى بار دېگەن مانا شۇ.
يىگىت ئاتنى ئېلىپ دادىسىنىڭ قېشىغا بېرىپ راست گەپنى ئېيتىپتۇ. باي كېلىنىنىڭ ئەقلىگە تېخىمۇ قايىل بوپتۇ.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە باي بەش يۈز قوينى ئون بەش كۈنلۈك يىراقتىكى بىر شەھەرگە ئاپىرىپ نۇرغۇن پۇلغا سېتىپ، تەڭگە - تىللالارنى خۇرجۇنغا قاچىلاپ قايتىپتۇ. ئۇ بىر چۆلدە كېلىۋاتسا، ئالدىدىن قە-رىق قاراقچى چىقىپ ئۇنى توتۇۋاپتۇ. چەمبەرچاس باغلانغان باي قىلىچ ئاستىدا ئەلەملىك يىغلاپتۇ، ئار-قىدىنلا قاقاقلاپ كۈلۈپ كېتىپتۇ. قاراقچىلار ھەيران بولۇشۇپ:
— نېمىگە يىغلاپ، نېمىگە كۈلىسەن؟ — دەپ سوراپتۇ.
— سىلەرنىڭ قولۇڭلاردا بىئەجەل نامۇ نىشانسىز ئۆلۈپ كېتىشىمگە يىغلايمەن، يەنە سىلەرنىڭ ئەخمەقلىقىڭلارغا كۈلىمەن، چۈنكى ئۆيۈمدە ھېسابسىز بايلىقىم بار. سىلەر مېنى ھازىر ئۆلتۈرسەڭلار ناھايىتى ئاز نەرسىگە ئېرىشكەن بولىسىلەر، — دەپتۇ باي. قاراقچىلار:
— بىز سېنىڭ ئۆيۈڭنى قانداق تاپىمىز؟ — دەپتۇ.
— مەن سىلەرگە ناھايىتى ئېنىق قىلىپ دەپ بېرىمەن ھەمدە كېلىنىمگە بىر پارچە مەكتۇپ يې-زىپ بېرىمەن. خەتنى ئېلىپ بارساڭلار، تەلىپىڭلار ھەل بولىدۇ. بىراق، بىر شەرتىم: سىلەر ئاشۇ مال-دۇنيالار كەلمىگۈچە، مېنى ئۆلتۈرمەيسىلەر، — دەپتۇ. قاراقچىلار ماقۇل بوپتۇ.
باي مەكتۇپنى مۇنداق يېزىپتۇ: «ئۆيۈمدىكى قىرىق بۇغرامنى، قىرىق ھىنگانىمنى، قىرىق ئۇچقۇر ئېتىمنى، قىرىق سەركەمنى، بىلەينى ئېلىپ كېلىڭ، گال پالتامنى تاشلاپ كېلىڭ. ئىشىك ئالدىدىكى بىر جۈپ قاپاق تېرەكنىڭ بىرىنى كېسىۋېتىپ كېلىڭ، بېشىمغا مىڭ كۈلپەت ياغدى».
ئىككى قاراقچى بايىنىڭ ئۆيىگە كېلىپ مەكتۇپنى كېلىنىگە بېرىپتۇ. قىز مەكتۇپنى كۆرۈپ، ئۆ-زىنى بېسىۋېلىپ، قاراقچىلارنى پەم بىلەن ئۆيىگە باشلاپ ئەكىرىپ قاماپ قويۇپتۇ. قىز مەكتۇپنى قايتا-قايتا ئوقۇپ، خەتتىكى قىرىق بۇغرا تۆگە دېگىنى قىرىق نەپەر ئوتتۇرا ياشلىق كىشى، قىرىق ھىنگان دېگىنى قىرىق نەپەر مۆتىۋەر، قىرىق ئۇچقۇر ئات دېگىنى قىرىق چەۋەندار يىگىت، قىرىق سەركە دېگە-

نى قىرىق پالۋان يىگىت، بىلەي دېگىنى مەن، گال پالتا دېگىنى ئېرىم، بىر جۇپ تېرەك چوقۇم ئىككى قاراقچى، دەپ چۈشىنىپ يۇرت ـ جامائەتنى يىغىپتۇ ۋە:

ــ قېرىنداشلار، باي دادام قاراقچىنىڭ قولىغا چۈشۈپ قاپتۇ. باي دادامنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن سىلەردىن ياردەم سوراپ بۇ يەرگە چاقىردىم. باي دادام ئىككى قاراقچىدىن مەكتۇپ ئەۋەتىپتۇ. مەكتۇپنى ئېلىپ كەلگەن قاراقچىلارنى قاماپ قويدۇم، ــ دەپ مەكتۇپنىڭ مەزمۇنىنى چۈشەندۈرۈپتۇ.

جامائەت قىزنىڭ دانالىقىغا ئاپىرىن ئوقۇپتۇ. ئۇلار شۇ ئاخشىمى قاراقچىلارنىڭ بىرىنى ئۆلتۈرۈپ، بىرىنى يول باشلىتىپ، يەتتە كۈندە قاراقچىلارنىڭ دەرگاھىغا يېتىپ بېرىپ شىددەت بىلەن ھۇجۇم قىلىپ، قاراقچىلارنىڭ ھەممىسىنى جەھەننەمگە ئۇزىتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن باي قاراقچىلارنىڭ قولىدىن قۇتۇلۇپ قاپتۇ. باي كېلىنىنى ئاتىلارچە باغرىغا بېسىپتۇ، يۇرتداشلىرى بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشۈپ ئۆز تەشەككۈرىنى بىلدۈرۈپتۇ. باي ئۆزىنىڭ تەڭگە ـ تىللالىرىنى ئۇلارغا سەدىقە قىپتۇ.

ئەقللىق دېھقان

ئۇرۇنقى زاماندا بىر يۇرتتا ناھايىتى نامرات بىر دېھقان ئۆتكەنكەن. ئۇ يىل بويى كىشىلەر ئىشىكىدە يىللىقچى بولۇپ ئىشلەيدىكەن. ئاخىر ئۇ يوقسۇزلۇقنىڭ دەردىگە چىدىمايا داد ئېيتىپ پادىشاھ ئالدىغا بېرىپتۇ. پادىشاھ ئۇنى قوبۇل قىلىپ:

— نېمە ئادەمسەن؟ — دەپ سوراپتۇ.

— مەن يەيدىغانغا نېنىم يوق، كىيىدىغانغا كىيىمىم يوق نامرات بىر بىچارىمەن، — دەپتۇ دېھقان پادىشاھ:

— بۇ يەرگە كېلىشتىكى مەقسىتىڭ نېمە؟ نېمە تەلىپىڭ بار؟ — دەپتۇ. دېھقان:

— مېنىڭ تەلىپىم يۇقىرى ئەمەس. قولۇمغا يارلىق يېزىپ بەرسىلە، يۇرتۇمدىكى بەگلىرىم ماڭا كالا تېرىسىچىلىك بىر پارچە يەر، بىر چېلەك سۇ بەرسە، ئۇنىڭدىن باشقا سىلىگە دەيدىغان تەلىپىم يوق، پادىشاھىئالەم، — دەپتۇ.

پادىشاھ، مەندەك بىر پادىشاھ ئۇچۇن، كالا تېرىسىچىلىك بىر پارچە يەر، بىر چېلەك سۇغا يارلىق چۇشۇرۇش قانچىلىك ئىشتى، دەپتۇ ـ دە، بىر پارچە يارلىق يېزىپ، مۆھرىنى بېسىپ دېھقانىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپتۇ. دېھقان تەزىم ۋە بىرمۇنچە رەھمەت ـ ھەشقاللا بىلەن ئوردىدىن كەينىچە مېڭىپ چىقىپ كېتىپتۇ.

دېھقان ئوردىدىن چىققاندىن كېيىن ئاۋۋال بىر پارچە كالا تېرىسى ۋە بىر دانە چېلەك سېتىۋاپتۇ، ئاندىن كالا تېرىسىنى ناھايىتى ئىنچىكە تاسما قىلىپ تىلىپتۇ، چېلەكنىڭ تۇۋىنى ئېلىۋېتىپتۇ، شۇنداق قىلىپ، بەگنىڭ ئالدىغا پادىشاھنىڭ يارلىقىنى كۆتۈرۈپ بېرىپتۇ. بەگ يارلىقنى قولىغا ئېلىپ قاراپ باقسا: «تەۋەيىڭلاردىكى بۇ دېھقانغا كالا تېرىسى چوڭلۇقىدا يەر، بىر چېلەك سۇ بېرىڭلار» دېگەن يارلىق ئىكەن. شۇنىڭ بىلەن بەگ دېھقاننى باشلاپ ئېتىزلىققا بېرىپتۇ.

دېھقان تاسمىنى چۇۋۇپ بىر ئايلاندۇرغانىكەن، ئونبەش تاناپ يەرگە يېتىپتۇ. دېھقان بەگنى يەنە ئۆستەڭ يېنىغا بېرىشقا تەكلىپ قىپتۇ. ئۇلار ئۆستەڭنىڭ يېنىغا بارغاندىن كېيىن، تۇۋىي يوق چېلەكنى ئۆستەڭگە قويۇپ ئۆستەڭنىڭ سۇيىنى بۆككەنكەن، ئېرىققا بىر تاشلىق سۇ چىقىپتۇ. بەگ بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ، پادىشاھنىڭ دېھقانغا ئالدانغانلىقىنى سېزىپتۇ. يەر بىلەن سۇنى بەرمەي دېسە، پادىشاھنىڭ يارلىقى بار، شۇنىڭ بىلەن ئىلاجسىز يەر بىلەن سۇنى دېھقانغا بۆلۈپ بېرىپتۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ بۇ دېھقان ئالۋان ـ سېلىق، زاكاتتىن خالىي بوپتۇ. تۇۋىي يوق چېلەكتىن چىققان سۇ يىل بويى دېھقانىڭ ئېتىزىغا ئېقىپ، بىر ئۆمۈر غەمسىز ياشاپتۇ.

چاقققان ئوغرىنىڭ ۋەزىرىولوشى

تكەن زاماندا بىر ئادەم ئۆمرىنى ئوغرىلىق بىلەن ئۆتكۈزۈپتۇ. ئۇ قېرىغان چاغدا ئوغرىلىق ھۈنىرىنى ئوغلىغا قالدۇرۇش يولىدا كۆپ ئەجىر قىپتۇ، ئوغلى ئۆگەنگىنىنى داۋراڭ سالماپتۇ. بۇنى سەزمىگەن قېرى ئوغرى ئوغلىغا:

ــ مەن ئۇچ يىلدىن بېرى سېنىڭ بىلەن ھەپىلىشۋاتىمەن، سېنى تۈزۈكرەك كەسىپ ئەھلى قىلالمىدىم. مەن سېغىزخانىنىڭ بېسىپ ياتقان تۇخۇمىنى تۇيدۇرماستىن ئوغرىلىۋالالايمەن، ــ دەپ كايىپتۇ.

ــ ئۇنداق بولسا، بۇ ھۈنىرىڭنىمۇ كۆرۈۋالاي، ــ دەپتۇ ئوغلى.

شۇنداق قىلىپ، ئاتا ـ بالا بىر جاڭگاللىققا بېرىپتۇ. ئۇلار قۇچاق يەتمەس بىر چوڭ چىنارنىڭ گىرەلىشىپ كەتكەن شېخىدا سېغىزخانىنىڭ ئۇۋىسىنى، ئۇۋىدا بىر سېغىزخانىنىڭ تۇخۇم بېسىپ ياتقانلىقىنى كۆرۈپتۇ. ئوغرى دەرەخكە يامىشىپ چىقىپ، قولىنى ئۇۋىغا ساپتۇ، سېغىزخان تۇيماستىن جىم يېتىۋېرىپتۇ. ئوغرىنىڭ بالىسىمۇ بوش كەلمەپتۇ، ئوغرى دەرەخكە ياماشقاندا بالىسى دادىسىنىڭ ئۆتۈكىنىڭ چەمىنى سۆكۈپ ئېلىۋېتىپ پېتىكىنى چىقىرىۋاپتۇ ـ دە، بىر چەتتە قاراپ تۇرۇپتۇ. ئوغرى ئىشنى تۈگىتىپ، دەرەختىن چۈشۈپتۇ ۋە تۇخۇمنى بالىسىغا كۆرسىتىپ:

ــ كۆردۈڭمۇ، سېغىزخان سەزمىدى، ــ دەپتۇ.

ــ ئۆزۈڭچۇ؟ ئۆتۈكۈڭگە قاراپ باققىنا! ــ دەپتۇ ئوغلى پاراقلاپ كۈلۈپ. دادىسى شۇ چاغدا بالىسىنىڭ ئۆز ئۆتۈكىنىڭ چەمىنى سۆكۈپ، پېتىكىنى چىقىرىۋالغانلىقىنى بىلىپتۇ.

ــ ئوغرىلىقتا مېنىڭدىنمۇ ئۆتۈپ كېتىپسەن، ــ دەپ بالىسىدىن بەك خۇشال بوپتۇ ئوغرى، ــ ئەمدى ئۆز كۈنۈڭنى ئۆزۈڭ ئېلىپ، ئۆز بەختىڭنى ئۆزۈڭ تاپقىن.

شۇنداق قىلىپ، قېرى ئوغرى بالىسىغا رازىلىق بېرىپتۇ ۋە سەپەرگە ئاتلانىدۇرۇپتۇ. بالىسى كېچەيۇ كۈندۈز يول يۈرۈپتۇ، تاغلار ئېشىپ، چۆللەر كېزىپتۇ، چىغىر يوللاردىن ئۆتۈپ، چوڭ يولغا چىقىپتۇ. شۇ چاغدا بىر ئادەم بىر ئوغلاقلىق ئۆچكىنى يېتىلەپ شەھەر تەرەپكە كېتىپ بارغانكەن. بالا ئوغرىنىڭ قورسىقىغا جىن كىرىپتۇ، ئىشىنى مۇشۇ يەردىن باشلىماقچى بوپتۇ. ئوغرى ماراپ بېرىپ ئوغلاقنى تۇتۇاپتۇ. ھېلىقى ئادەم بۇنى تۇيماستىن كېتىۋېرىپتۇ، بىر يەرلەرگە بېرىپ ئارقىسىغا قاراپتۇ، ئوغلاقنىڭ ئايرىلىپ قالغانلىقىدىن ھەيران بوپتۇ ـ دە، ئۆچكىسىنى يول ياقىسىغا باغلاپ قويۇپ، ئوغلاقنى ئىزدەپ مېڭىپتۇ. بۇنى كۆتۈپ تۇرغان ئوغرى چاققانلىق بىلەن ئۆچكىنىمۇ ئوغرىلاپ كېتىپتۇ. ئوغلاقنى ئىزدەپ ھېچنەدىن تاپالماي، ھېرىپ ـ ئېچىپ كەلگەن ھېلىقى ئادەم ئۆچكىسىنىڭمۇ يوقالغانلىقىنى

كۆرۈپتۇ. نېمە بولۇۋاتقانلىقىنى بىلەلمەيۋاتقان بۇ ئادەم: «يا پەرۋەردىگارا، بۇ قانداق ئېزىنتقۇ» دەپ ئولـ
تۇرۇپ قاپتۇ. دەريادىن ئۇ قاتقا ئۆتۈۋالغان ئوغرى ئۆچكىچىلەپ ئۈچ قېتىم مەرەپتۇ. ھېلىقى ئادەم،
ئۆچكەم دەريانىڭ ئۇ قېتىغا ئۆتۈۋاپتۇ ـ دە، دەپ ئويلاپ، كىيىملىرىنى دەريانىڭ قىرغىقىغا سېلىپ قو-
يۇپ، ئۆزىنى سۇغا تاشلاپتۇ ۋە ئۇ قاتقا ئۈزۈپ ئۆتۈپتۇ. ھېلىقى ئۆچكىنىڭ ئىگىسى ئۇ قاتقا ئۆتكۈچە
ئوغرى بۇ قاتقا ئۆتۈۋېلىپ، ئۇنىڭ قىرغاقتىكى كىيىملىرىنى ئېلىۋېلىپ، يول ئەتراپىدىكى دەرەخلىككە
كىرىپ كېتىپتۇ. ھېلىقى ئادەم بۇنىڭدىن خەۋەرسىز نە ئۆچكىسىنى، نە ئوغلىقىنى ئىزدەپ تاپالماپتۇ.
بىرھازادىن كېيىن ئۇمىدسىز ھالدا بۇ قاتقا ئۈزۈپ ئۆتۈپتۇ، لېكىن كىيىملىرىنى تاپالماپتۇ ۋە قىپيا-
لىڭاچ بولۇپ قاپتۇ. شۇ چاغدىلا بۇنىڭ ئوغرى قىلىۋاتقان ھىيلە ئىكەنلىكىنى بىلىپ زارلىنىپتۇ ھەم
ئوغرىنى قارغاپتۇ.

شۇ چاغدا يىراقتىن تۆگە كارۋىنى يېتىپ كەپتۇ. ئۇلار مۇشۇ ئەتراپتا تۆگىلەرنى باققاچ تۇنمەكچى
بوپتۇ. يالىڭاچ قالغان ئادەم ئۇلارنىڭ يېنىغا كېلىپ:

ــ بۇ يەردىن چاپسان كېتىڭلار، بۇ يەر خەتەرلىككەن، بۇ يەرنىڭ ئوغرىسى كۆرۈنمەيدىكەن، ئەمما
ھېچنېمىنى قويمايدىكەن، مېنى قىپيالىڭاچ قىلىپ قويدى، سىلەرنمۇ ئامان قويمايدۇ، ــ دەپتۇ.

ــ بىزگە ئوغرى يېقىن يولىيالمايدۇ، ــ دەپ كۈلۈشۈپتۇ كارۋانچىلار، ــ كۆزەتچىلىرىمىز بار.

كارۋانچىلار تۆگىلەردىكى يۈكلەرنى چۈشۈرۈپ بىر يەرگە توپلاپتۇ، ئىككى كۆزەتچىنى قارىتىپ، قالغىنى
ئارام ئاپتۇ. كۆزەتچىلەر گۈلخان يېقىپ، گۈلخان يېنىدا ئولتۇرۇپ ئوغرىنى پايلاپتۇ. تۇن ئاۋۇغاندا:

ــ ئوغرى كەلمەيدىغان ئوخشايدۇ، ــ دەپتۇ بىر كۆزەتچى.

— ياق، كېلىپ قالىدۇ، — دەپتۇ يەنە بىر كۆزەتچى.

شۇنداق قىلىپ، بىرى: «كېلىدۇ»، بىرى: «كەلمەيدۇ» دەپ تالىشىپتۇ، دەتالاش تازا ئاۋۇغاندا، ئوغرى ئۇلارنىڭ يېنىغا تۈيدۇرماي كېلىۋاپتۇ، گۈلخانىنىڭ ئوتى سۇسلىشىپ «لىپ» قىلىپ ئۆچكەندە، بىر كۆزەتچىنىڭ كۆزىنى تاياق بىلەن نوقۇۋاپتۇ. كۆزەتچى: «سەن تېخى مېنىڭ كۆزۈمگە ئۇرامسەن» دېگىنىچە شىپىكىنى راسا مۇشتلاپتۇ. ئۇلار بىر - بىرىگە ئېسىلىپ پومىداقلىشىپ كېتىپتۇ. كارۋانچىلار ئۇلارنىڭ ئەنسىز ۋارقىراشلىرىدىن ئويغىنىپ كېتىپتۇ ۋە ئوغرىنى تۇتۇۋالغان ئوخشايدۇ، دەپ گۈلخانىنىڭ يېنىغا كەپتۇ، قارىغۇدەك بولسا، بىرى بىرىنى بېسىۋېلىپ مۇشتلاۋاتقۇدەك. كارۋانچىلار ئوغرى تۇتۇلۇپتۇ دەپ ئويلاپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۆزلىرىنى ئېتىپتۇ. قاراڭغۇدا ئوغرى قايسى، كۆزەتچى قايسى پەرق قىلمايلا راسا مۇشتلىشىپتۇ، «ئوغرىنى تۇت، ئوغرىنى ئۇر» دەپ ۋارقىرىشىپتۇ، قولىغا نېمە چىقسا، بىر - بىرىنى شۇنىڭ بىلەن ئۇرۇپتۇ.

ئوغرى بۇلارنى هەللەيلىكۈنگە سېلىپ قويۇپ، هەممە تۆگىلەرنى بىر يارلىققا يوشۇرۇپ قويۇپتۇ.

تاڭ يورۇغاندا كارۋانچىلار ئەس - هوشىنى يىغىپتۇ. قارىغۇدەك بولسا، قاراڭغۇدا ئۆزلىرى بىر - بىرلىرىنى ئۇرۇشۇپ، يۇز - كۆزلىرىنى كۆكەرتىپ، يېرىشقان، ئارىسىدا ئوغرى تۇرماق، شەيتانمۇ كۆرۈنمەپتۇ، ئەتراپتا بىرمۇ تۆگە يوق. ئۇلار ئوغرىدىن تۆگىنى تارتىۋېلىش ئۈچۈن چوڭ يول بويلاپ قوغلاپتۇ، شۇ قوغلىغانچە ئۇزاقلارغا كېتىپتۇ.

ئوغرى كارۋانچىلارنىڭ يىراق كەتكەن ۋاقتىدىن پايدىلىنىپ مال - دۇنيالارنى تۆگىلەرگە ئارتىپ، باشقا بىر يول بىلەن كېتىپتۇ. ئۇ شۇ ئەتراپتىكى شەھەرگە بېرىپ، مال ۋە تۆگىلەرنى قويماي سېتىۋېتىپتۇ ۋە بىر سارايغا ئورۇنلىشىپتۇ.

ئوغرى شەھەر كوچىلىرىنى ئارىلاپ، كىشىلەر توپلاشقان سورۇنلاردىن شەھەر پادىشاھى توغرىسىدا جىق گەپلەرنى ئاڭلاپتۇ، ئۇنىڭ مال - دۇنياسىنىڭ قانچىلىك ئىكەنلىكىنىمۇ بىلىپ بوپتۇ. ئۇ پادىشاھنىڭ شۇنچە قىممەت باھا مال - دۇنيالىرىنىڭ ئىچىدە بىر ئالتۇن توشقان بارلىقىنى ئاڭلاپتۇ. ئالتۇن توشقاننى پادىشاھنىڭ قەيەردە ساقلايدىغانلىقىنى ھېچكىم دەپ بېرەلمەپتۇ. ئۇ ئاخىر ئۆزى بىلمەكچى بوپتۇ - دە، ھېچكىمگە تۈيدۇرماي پادىشاھنىڭ ئوردىسىغا كىرىۋاپتۇ. تۇن ئاۋۇغاندا، پادىشاھ ياتقان ئۆينىڭ ئىشىكىنى قىيا ئېچىپ:

— ئۇلۇغ پادىشاھىم، بىخۇدلۇق قىلمىغايلا، ئالتۇن توشقاننى ئوغرى ئېلىپ كەتتى، — دەپ بولۇپلا يوشۇرۇنۇۋاپتۇ. پادىشاھ ئورنىدىن ئىرغىپ تۇرۇپ:

— هەي خوتۇن، ئالتۇن توشقان راست ئوغرىلاندىمۇ؟ — دەپتۇ.

خانىش بېشىغا قويغان بىرقانچە مامۇق ياستۇقنى كۆتۈرگەنكەن، ئالتۇن توشقان شۇ پېتى پارقىراپ تۇرغۇدەك. پادىشاھ كۆڭلى ئارام تېپىپ، يېتىپ قاپتۇ. ئوغرى ئالتۇن توشقاننىڭ بار يېرىنى بىلىۋېلىپ قايتىپتۇ. ئەتىسى كەچتە ئوغرى ئۇ ئالتۇن توشقاننى ھېچقانداق شەپە چىقارماي ئوغرىلىۋاپتۇ.

ئالتۇن توشقاننى قولىدىن چىقىرىپ قويغان پادىشاھ دەرغەزەپكە كەپتۇ، ئامال قىلىپ ئوغرىنى تۇتۇشقا قەسەم قىپتۇ. ئۇ تۆت كوچىنىڭ ئوتتۇرىسىغا بىر خالتا تىللانى تۆكۈپتۇ، ياساۋۇللىرىنى پۇقراچە كىيىندۈرۈپ، ئۇنى كۆزىتىشكە قويۇپتۇ، بىرەر تال تىللانى ئېلىشقا ئېگىشكەن هەرقانداق ئادەمنى تۇتۇپ كېلىشكە ئەمر قىپتۇ. ئوغرى پادىشاھنىڭ ئەمرىنى ئاڭلاپ، «خۇدايىم بەرسە، پەيغەمبەر غىڭ قىلالماپتۇ» دېگەندەك، پادىشاھ خالتىلاپ تىللا ئەكېلىپ بەرسە، جېسەكچىلىرىنىڭ نېمە ئامالى بار، دەپتۇ - دە،

سۇ توشۇغۇچى بولۇۋاپتۇ، ئىككى قولىغا ئىككى چېلەكنى ئاپتۇ، ئىككى تاپىنىغا سېغىز لاينى سۈركەپ-
تۇ، جېسەكچىلەرنىڭ ئالدىدىن سۇ توشۇغان بولۇپ، ئۇياقتىن- بۇياققا ئۆتۈۋېرىپتۇ. جېسەكچىلەر بىر -
بىرىگە: «قارائىلار، بۇ تازا ئاق كۆڭۈل، توغرا ئادەمكەن، قولىدىن چېلەكنى چۈشۈرمەي سۇ توشۇۋاتىدۇ،
چېچىلىپ يانقان تىللالارغا قاراپمۇ قويمىدى» دېيىشىپتۇ.

ئوغرى ئۇياققا ئۆتكىنىدىمۇ، بۇياققا ئۆتكىنىدىمۇ چاندۇرماستىن تىللالارنى دەسسەپ، تاپىنىدىكى
سېغىز لايغا چاپلاشتۇرۇۋېلىپ، ھەممە تىللانى ئېلىپ كېتىپتۇ. ئەل ئايىغى بېسىققاندىلا جېسەكچىلەر
تىللالارنىڭ ئېلىپ كېتىلگەنلىكىنى بىلىپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان پادىشاھنىڭ ئەرۋاھى قىرىق گەز ئۆرلەپ-
تۇ، جېسەكچىلەرنى زىندانغا تاشلاشقا ئەمر قىپتۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن كوچىنىڭ ئوتتۇرىسىغا بىر خالتا
ئالتۇننى خالتا بىلەنلا تىكلەپ قويۇشنى ۋە يولنىڭ ئىككى چېتىگە جېسەكچى قويۇشنى بۇيرۇپتۇ. ئال-
تۇننى خالتىسى بىلەن ئېلىۋېلىش ئاسان ئەمەستۇ، دەپ ئويلاپتۇ پادىشاھ.

ئوغرى بازاردىن بىر ئاق بوز ئاتنى سېتىۋاپتۇ - دە، بىر تەرىپىنى قاپقارا قىلىپ بوياپتۇ. ئۇنى
مىنىپ قۇيۇندەك چېپىپ كېلىپ، ئالتۇننى خالتىسى بىلەنلا ئېلىپ ھەش - پەش دېگۈچە كۆزدىن غايىب
بوپتۇ. غەزەپكە كەلگەن پادىشاھ:

— ھارام يېگۇر نان قېپىلار، ئالدىدىن ئۆتكەن ئوغرىنىمۇ تۇتالمىغىنى، قانداق ئات مىنىپتۇ؟ —
دەپ سوراپتۇ.

بەزى جېسەكچىلەر ئاق بوز ئات دېسە، بەزىلىرى قارا ئات مىنىپتۇ، دەپتۇ. پادىشاھنىڭ سەپراسى
تېخىمۇ ئۆرلەپتۇ.

— سەنلەر ئوغرى بىلەن بىرلىشىپ، مېنى ئەخمەق قىلغۇدەك بولۇشتۇڭمۇ؟ — دەپتۇ پادىشاھ ۋە
ھەممە جېسەكچىلەرنى جازالاشقا ئەمر قىپتۇ. پادىشاھقا ئوغرىنى تۇتالمىغانلىقى ئەلەم بوپتۇ. ئوغرىنىڭ
چېچەنلىكى ئەتراپقا پۇر كېتىپتۇ.

كۈنلەر كەينىدىن كۈنلەر ئۆتۈپ، ۋەسۋەسچىلىك بىرئاز بېسىقىپتۇ. ئوغرىمۇ شەھەرنى سەيلە
قىپتۇ. شۇ كۈنى پادىشاھنىڭ قىزى شەھەر سەيلىسىگە چىققان كۈن ئىكەن. ئوغرى پادىشاھنىڭ قىزىنى
نۇرغۇن كېنىزەكلەر بىلەن چارباغدىن چىقىۋاتقاندا كۆرۈپ قاپتۇ. قىزنىڭ چىرايلىق ھۆسن - جامالى-
دىن ئىنسان ئەمەس، ئون بەش كۈنلۈك تولۇن ئايمۇ خىجىل ئىكەن، ئاسماندىكى چولپانىنىمۇ تەڭلەش-
تۇرگىلى بولمايدىكەن، ئۇنىڭ ئۇستىگە، قىز قىممەت باھا بېزەكلەر بىلەن بېزەلگەنىكەن، ئۇنچە -
مەرۋايىت، گۆھەرلەرنىڭ جۇلاسى كۆزنى قاماشتۇرىدىكەن. ئوغرى قىزنى ئۆزىگە مايىل قىلىشقا ھازىرچە
ئامال بولمايدىغانلىقىنى پەملەپ، زىبۇزىننەتلىرىنى كۆڭلىگە پۈكۈپتۇ. ئۇنىڭ كۆڭلى ئارام تاپماي،
نەچچە كېچىلەرنى ئۇيقۇسىز ئۆتكۈزۈپتۇ، ئاخىر مەلىكىنىڭ زىبۇزىننەتلىرىنى ئوغرىلاشقا بەل باغلاپتۇ.
بىر كۈنى كەچقۇرۇن بازاردىن يانغاندا، ئوغرى قاسساپ دۇكىنىنىڭ ئىشىكىنى قېقىپتۇ ۋە ئازراق گۆش
ئالىدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ، قاسساپ دۇكانىنىڭ ئىشىكىنى ئاچمايلا گۆشنى تارتىپ، يوچۇقتىن سۇنۇپتۇ.
پايلاپ تۇرغان ئوغرى قاسساپنىڭ قولىنى بىلەكتىن كېسىپ ئۈزۈۋېلىپ كېتىپتۇ. يېرىم كېچىدە ئوغرى
مەلىكىنىڭ ھۇجرىسىغا كىرىۋاپتۇ. شېرىن ئۇيقۇدا ياتقان ئۇ مەلىكىگە بېزەكلىرى تېخىمۇ ھۆسن قوش-
قانىكەن، ئوغرى مەپتۇن بولۇپ قاراپ قاپتۇ. ئوغرى قىزنىڭ بوينىدىكى بېزەكلەرنى تۈيدۇرماي يې-
شىۋاپتۇ ۋە لېۋىگە سۆيۈپ قويۇپتۇ. شۇ چاغدا قىز ئويغىنىپ قېلىپ، ئوغرىنىڭ قولىدىن «كاپ» قىلىپ
تۇتۇۋاپتۇ ۋە:

— ھەرقانچە قىلساڭمۇ ئەمدى قېچىپ قۇتۇلالمايسەن، لەنتى ئوغرى، — دەپ ۋارقىراپتۇ، قىز ئوغرىنىڭ قولىنى قويۇپ بەرمەپتۇ.

كېنىزەكلەر ھۇجرىغا كىرىپتۇ. شام ياندۇرۇپ قارىسا، قىز قوزۇقتا باغلاقلىق كېسىلگەن قولنى تۇتۇپ تۇرغۇدەك. شۇ چاغدىلا قىز ئوغرىنىڭ ئالداپ كەتكەنلىكىنى بىلىپتۇ. بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان شاھ:

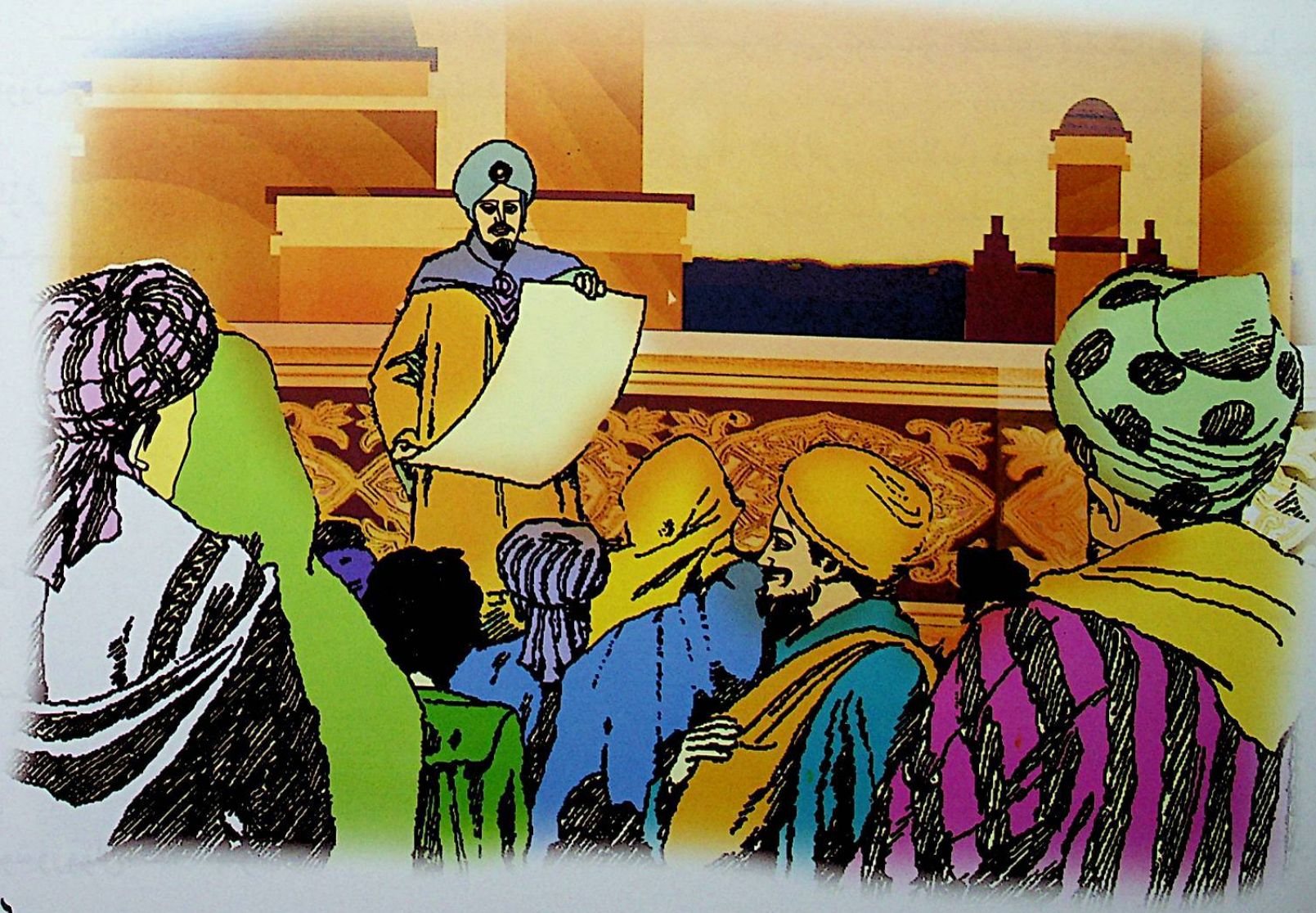
— ئوغرى قۇتۇلۇش كويىدا ئۆز قولىنى كېسىۋېتىپ قېچىپتۇ. ئەمدى مەن ئۇنى تاپالايمەن ! — دەپتۇ.

پادىشاھ ئەتىسى ئەتىگەندىلا بارلىق پۇقرالارنىڭ شەھەر مەيدانىغا توپلىنىشى ھەققىدە يارلىق چۈشۈرۈپتۇ. پۇقرالار توپلىنىپ بولغاندىن كېيىن پادىشاھنىڭ ئالدىدىن بىر - بىرلەپ ئۆتكۈزۈلۈپتۇ، ئاخىر پادىشاھنىڭ كۆزى بىر قولى يوق كىشىگە چۈشۈپتۇ.

— ئوغرىنى تاپتىم، ئاۋۇ چولاق ئوغرىنىڭ نەق ئۆزى، تۇتۇڭلار ! — دەپ ۋارقىراپتۇ پادىشاھ. ياساۋۇللار چولاقنى تۇتۇپ كەپتۇ. پادىشاھ سىنچىلاپ قاراپ، ئۇنىڭ ئوغرى بولماي، قېرى قاسساپ ئىكەنلىكىنى بىلىپتۇ ۋە ئەھۋالنى قاسساپتىن ئۇقۇپتۇ.

— بۇ قولنىڭ ئىگىسى ئوغرى ئەمەسكەن، بۇ قولنى كېسىۋالغان ئادەم ئوغرىكەن، — دەپتۇ - دە، ئوغرىنى تاپالماي، سولىشىپ قايتىپتۇ.

شۇنداق قىلىپ، بۇ چاققان ئوغرىنى ھېچكىم كۆرمەپتۇ، ھېچكىم تۇتالماپتۇ، ئوغرىنىڭ داڭقى پادىشاھلىق تەۋەسىدىن ھالقىپ، باشقا پادىشاھلىقلارغىمۇ يېتىپتۇ. بۇ پادىشاھقا قوشنا يەنە بىر پادىشاھ بولۇپ، ئۇلار بىر - بىرى بىلەن پۇت تىرەشتۈرىدىكەن. ئوغرىنىڭ خەۋىرى ئۇنىڭغا يەتكەندىن كېيىن، بۇ پادىشاھقا مەكتۇپ ئەۋەتىپتۇ. مەكتۇپتا: «ئەگەر ئۇ ئوغرىنى بىر تەرەپ قىلىشقا قۇدرىتىڭ يەتمىسە، قول ئاستىڭدىكى ئەل - يۇرتۇڭنى ماڭا تاپشۇر !» دەپ يېزىلغانىكەن. مەكتۇپ بۇ پادىشاھقا ھاقا-

رەت ۋە ئەلەم بوپتۇ. شۇنداق بولسىمۇ جاۋاب قايتۇرۇپ: «مەن بۇ ئوغرىنى تۇتالماي يۈرگىنىمدە، ئەل - يۇرتۇمنى تاپشۇرۇپ بېرىشىمنى ئارزۇ قىپسەن. بۇ ئوغرىنى سەنمۇ تۇتالمايسەن» دەپتۇ. قوشنا پادىشاھ يەنە مەكتۇپ يېزىپ: «ساڭا قىرىق كۈن مۆھلەت بېرىمەن! مۇشۇ مۇددەت ئىچىدە سېنىڭ تەۋەبىڭدىكى بۇ ئوغرى قەسرىمدىن بىر تال قىلمىنى ئوغرىلاپ كېتەلىسە، ئەل - يۇرتۇمنىڭ يېرىمىنى ساڭا بۆلۈپ بېرەي. ئەگەر ئوغرى شۇ مۇددەت ئىچىدە بۇنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمىسا، ئەل - يۇرتۇڭنى ئۆزۈمگە قارىتىپ، سېنى ئۆمۈرۋايەت قۇل قىلغايمەن» دەپتۇ.

پادىشاھ ۋەزىر - ئۆلىمالىرى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، ئۆز پۇقرالىرىنى شەھەر مەيدانىغا توپلاپتۇ. پۇقرالارغا قوشنا پادىشاھنىڭ مەكتۇپىنى ئوقۇپ بېرىپ، ئاندىن:

— بۇ ئوغرى مۇشۇ قىرىق كۈن ئىچىدە قوشنا پادىشاھنىڭ بىرەر نەرسىسىنى ئوغرىلاپ كەلسە، ئۇ ئوغرى ياش بولسا، قىزىمنى ئۇنىڭغا توي قىلىپ بېرىپ، مىراسخور قىلىۋالغايمەن، ياشانغان بولسا، مال - دۇنيا بىلەن رازى قىلغايمەن، — دەپتۇ.

ئاردىدىن كۈنلەر ئۆتۈۋېرىپ، قىرىق كۈن توشىدىغانغا قىرىق سائەت قالغاندا، ھېلىقى ئوغرى ئۆز - ئۆزىگە: «ئەمدى ئىشقا كىرىشىش ۋاقتى يەتتى» دەپتۇ ۋە بىر تۆگە ھەم مۇڭگۈز - پۇڭگۈز - لىرى بىلەن تۇلۇمچە سويۇلغان بىر ئۆچكە تېرىسىنى سېتىۋاپتۇ، تېرىنىڭ ھەربىر تال قىلىغا بىردىن قوڭغۇراق باغلاپتۇ، ئۇنى خۇرجۇنغا سېلىپ، تۆگىگە مىنىپ، قوشنا پادىشاھنىڭ شەھرىگە قاراپ مېڭىپتۇ. ئوغرى ئۇ شەھەرگە يېرىم كېچىدە يېتىپ بېرىپ ئۇدۇل پادىشاھ ئوردىسىغا قاراپ مېڭىپتۇ، ئوردا دەرۋازىسىغا يېقىن قويۇق دەرەخلىككە تۆگىنى باغلاپ، ئۆزى تامدىن ئارتىلىپ ئوردا ھويلىسىغا چۈشۈپتۇ، خۇرجۇندىكى قوڭغۇراقلىق ئۆچكە تېرىسىنى كىيىپ، پادىشاھ يېتىقان ئۆينىڭ ئىشىك ئالدىغا بارغاندا، يېتىۋېلىپ ئېغىناپتۇ. دەل شۇ چاغدا پادىشاھ خانىشىغا:

— ئەتە مېنىڭ قوشنا پادىشاھقا قويغان شەرتىمنىڭ مۇددىتى توشىدۇ، ئەمدى ئۇ ئۆزى ۋە ئەل - يۇرتىنى ماڭا تاپشۇرىدۇ، — دەپ ماختىنىۋاتقانىكەن.

شۇ ھامان ئىشىك تۈۋىدە چىقىۋاتقان جاراڭ - جۇرۇڭ ئاۋازلارنى ئاڭلاپ، قورقىنىدىن پادىشاھنىڭ ئۆڭى ئۆچۈپتۇ، خوتۇنى ئۇنىڭدىنمۇ بەك قورقۇپتۇ. پادىشاھ قولىغا شامنى ئېلىپ ئىشىكنى ئېچىپتۇ، ئېچىپتۇ - دە، مۇڭگۈزلىرى لىكاڭشىپ، قوڭغۇراقلىرى جاراڭشىپ تۇرغان بىر مەخلۇقنى كۆرۈپتۇ.

— كىمسەن؟ — دەپتۇ پادىشاھ ئاۋازىنى ئارانلا چىقىرىپ.

— ئەزرائىلمەن، — دەپتۇ ئوغرى.

— ساڭا نېمە كېرەك؟ — دەپتۇ پادىشاھ تېخىمۇ بوش ئاۋاز بىلەن.

— جان كېرەك، جېنىڭنى ئالغىلى كەلدىم! — دەپتۇ ئوغرى.

پادىشاھ بۇنى ئاڭلاپ، ماغدۇرىدىن كېتىپتۇ، ئاغزى گەپكە كەلمەي قاپتۇ. پادىشاھ ئوغرىنىڭ ئالدىغا يېقىلىپتۇ، ھېچبولمىغاندا خوتۇنۇم بىلەن بولسىمۇ ۋىدالىشۋېلىشقا رۇخسەت بەرگىن، دەپ يالۋۇرۇپتۇ.

— خوپ، خوتۇنۇڭ بىلەن ۋىدالىشۋال، لېكىن مېنى كۈتتۈرۈپ قويما. مەن يەنە نۇرغۇنلارنىڭ جېنىنى ئېلىشقا ماڭمەن، — دەپتۇ ئوغرى.

پادىشاھ خۇددى ساراڭدەك ۋارقىراپ خوتۇنىنىڭ يېنىغا كىرىپتۇ.

— خوتۇن، بۇ جاننى ئالمىغان ئەزرائىل ئىكەن، مېنىڭ جېنىمنى ئالغىلى كەپتۇ، مېنى چاقىران يوشۇرۇۋال، — دەپتۇ.

خوتۇنى ساندۇقنى ئېچىپ بېرىپتۇ، پادىشاھ ساندۇقنىڭ ئىچىگە كىرىپ يېتىپتۇ. ئۇنىڭ كەينىدىن خوتۇنىمۇ كىرىپتۇ ـ دە، ساندۇقنىڭ ئاغزىنى مەھكەم يېپىۋاپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ئوغرى كىرىپ، ساندۇقنى ئارغامچا بىلەن باغلاپ، چاندۇرماي تاشقىرىغا كۆتۈرۈپ چىقىپتۇ ـ دە، تۆگىگە ئارتىپ كېچە-كۈندۈز مېڭىپتۇ. ئوغرى سۇبھى دەمگىچە ھېلىقى پادىشاھنىڭ شەھىرىگە يېتىپ كەپتۇ، ساندۇقنى پادىشاھ ئوردىسىنىڭ ئىچىگە ئەكىرىپ قويۇپ قايتىپتۇ.

پادىشاھ ئەتىگەنلىكى ئورنىدىن تۇرۇپ ئىشىككە چىقىپلا ساندۇقنى كۆرۈپتۇ، خۇشاللىقىدىن پەرمان چىقىرىپ خەلقنى توپلاپتۇ.

ــ مانا بۇ ساندۇق قوشنا پادىشاھتىن ئوغرىلاپ كېلىنگەن. ئەمدى بۇ ساندۇقنى ئوغرىلاپ كەلگەن كىشى ئالدىمغا كەلسۇن ۋە ساندۇق ئىچىدە نېمە بارلىقىنى دەپ بەرسۇن، مەن ۋەدەمنى ئورۇندايمەن، ــ دەپتۇ.

توپ ئارىسىدىن ياشلار، قۇرامىغا يەتكەنلەر، قېرىلار چىقىپ: «مەن ئوغرىلاپ كەلدىم، مەن ئوغرىلاپ كەلدىم» دېيىشىپتۇ، بىراق ساندۇقنىڭ ئىچىدە نېمە بارلىقىنى دەپ بېرەلمەپتۇ. ئاخىردا ھېلىقى ئوغرى ئۆزى چىقىپتۇ.

ــ ئەي ئۇلۇغ پادىشاھ، مەن ئۆزلىرىنى ساراسىمىگە سېلىپ ئاۋارە قىلغان، پەرمان چىقىرىپ تۇتالماي كەلگەن ئوغرى بولىمەن. بۇ ساندۇقنىمۇ سىلىنىڭ نام ـ شەرىپىلىرى ئۈچۈن ئوغرىلاپ كەلدىم. بۇنىڭ ئىچىدە سىلىگە مەكتۇپ يازغان قوشنا پادىشاھنىڭ ئۆزى ھەم ئۇنىڭ خانىشى بار، ــ دەپتۇ. كىشىلەر ئۇنىڭ گېپىگە ئىشەنمەپتۇ ۋە زاڭلىق قىپتۇ.

پادىشاھ ساندۇقنى ئېچىشقا ئەمر قىپتۇ، ئوردا ئەمەلدارلىرى ساندۇقنى ئاستا ئېچىپتۇ. قوشنا پادىشاھ ۋە ئۇنىڭ خانىشى بۇ پادىشاھ ئالدىدا نومۇستىن كۆزىنى چىڭ يۇمۇپ ساندۇق ئىچىدىن چىقىپتۇ. پادىشاھ ئۇنىڭ ئېچىشقان يېرىگە تۇز سەپمەستىن، ئوردىغا ئېلىپ كېتىپتۇ. قىرىق كېچە ـ كۈندۈز توي ـ مەرىكە ئۆتكۈزۈپ، گۈزەل قىزىنى ئوغرىغا نىكاھ قىپتۇ، ئاندىن ئۇنى ئۆزىگە ۋەزىر قىپتۇ.

ئېيتىشلارغا قارىغاندا، شۇ زامانلاردىن ئىلگىرى ئوغرىدىن ۋەزىر بولغانلار يوق ئىكەن.

ئەقلىڭ ـ بايلىقىڭ

ئۇنىڭدىن كۆپ زامانلار ئىلگىرى تۇرپان خانلىقى دەۋرىدە بىر پادىشاھ ئۆتكەنىكەن. ئۇنىڭ خەزىنىسى ئالتۇن ـ كۈمۈشكە، ئۇنچە ـ مارجانغا لىق تولغان، يەر ـ زېمىنى، ئوتلاق ـ يايلىقى چەكسىز، چارۋا ـ مالىلىرى ھەددى ـ ھېسابسىز ئىكەن. ئاشۇ پادىشاھنىڭ بىرلا قىزى بار ئىكەن. پادىشاھ كەلگۈسىدە ئۆز تەخت ـ بەختىنىڭ قىزىغا مەنسۇپ ئىكەنلىكىنى ئويلاپ ئۇنى ئۆز جېنىدىنمۇ ئەزىز كۆرۈپ، ئەتىۋارلاپ تەربىيىلەپ چوڭ قىپتۇ. قىزمۇ پادىشاھنىڭ ئۈمىدىگە يارىشا ھۆسن ـ جامالدا تەڭداشسىز گۈزەل، ئەقىل ـ پاراسەتلىك ئىكەن. قىز ئون سەككىز ياشقا كىرگەندە، ئۇنىڭ نامىنى ئاڭلىغان ئەتراپتىكى پادىشاھلىقلارنىڭ شاھزادىلىرى لايىق بولۇپ كەپتۇ. پادىشاھ ئەزەلدىن قىزىنىڭ ئاغزىغا قاراپ ئىش قىلىپ كەلگەچكە، كەلگەن شاھزادىلەرنى ئىززەتلەپ مېھمان قىلىپ، ئۇلارغا:

ــ قىزىمنىڭ رازىلىقىنى ئالساڭلار، مەن رازى بولىمەن، ــ دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. شاھزادىلەر مەلىكىنىڭ ئالدىغا ئۆز كىبىرلىرىنى كۆرسىتىپ زور ئۈمىد بىلەن كىرىشكەن بولسىمۇ، بىراق مەلىكىنىڭ سوئالىنى جاۋابسىز قالدۇرۇپ، ھەسرەت بىلەن باشلىرىنى قىلىچقا تۇتۇپ بېرىپتۇ.

كۈنلەر ئۆتۈپ، مەلىكىنىڭ سوئال سوراپ، ئۇنىڭغا كىمكى جاۋاب بېرەلىسە ئۇنى ئۆزىگە لايىق قىلىپ تاللايدىغانلىقى، جاۋاب بېرەلمىسە، ئۆلۈمگە مەھكۇم قىلىدىغانلىقى ھەققىدىكى خەۋەر چەت بىر يېزىغا يېتىپ بېرىپتۇ. بۇ خەۋەرگە يېزىدىكى ھەممىلا كىشى قىزىقىپتۇ، بىراق مەلىكىنىڭ سوئالىغا جاۋاب بېرەلمىسە، پېشكەللىككە ئۇچراپ قېلىشتىن ئەنسىرەپ: «يېگەن نېنىمىزنى تىنچ سىڭدۈرەيلى» دېيىشىپ ئۆز رايىدىن يېنىشىپتۇ. شۇ يېزىدا بىر موللا بولۇپ، ئۇ شاگىرتلىرىنى ناھايىتى قاتتىق تەلەپ قويۇپ تەربىيىلەيدىكەن. ئاشۇ موللىنىڭ تەربىيىلەۋاتقان ئەقىللىق، زېرەك بىر شاگىرتى بار ئىكەن. موللا ئۇنىڭغا قاتتىق تەلەپ قويۇپ، يەتتە ئىقلىمدىكى ھەممە ئۆلىما ـ دانىشمەنلەرنىڭ ئىلىم ـ ھېكمەتلىرىنى ئۆگىتىپ بولغانىكەن. موللا شاگىرتىغا ناھايىتى ئىشەنچ قىلىدىكەن. ئۇ مەلىكىنىڭ شەرتىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئۆز شاگىرتىنىڭ ئەمەلىي بىلىمىنى بىر سىناپ كۆرمەكچى بوپتۇ ـ دە، ئۇنى ئالدىغا چاقىرىپ:

ــ ئوغلۇم، مەن سېنى تەربىيىلەشكە ناھايىتى كۆپ ئەجىر قىلدىم، سەنمۇ ئەجرىمنى بىكار كەتكۈزمەي، كۆڭلۈمدىكىدەك ئۆگەندىڭ، مەن ئەمدى ئەجرىمنىڭ مېۋىسىنى بىر كۆرەي دەيمەن، ــ دەپتۇ. شاگىرت موللىنىڭ ئالدىدا قول قوشتۇرۇپ تۇرۇپ:

ــ قېنى، موللام، ئېيتسىلا، خىزمەتلىرىگە تەييارمەن، ــ دەپتۇ. موللىسى ئۇنىڭ ئوستۇپشىغا بىر

قاراپ چىقىپ:

ــ يۇرتىمىزنىڭ مەلىكىسى سوئال سوراپ، سوئالىغا جاۋاب بېرەلىگەن كىشىنى ئۆزىگە لايىق قىلىپ تاللايدىكەن. مەلىكىنىڭ سوئاللىرىغا جاۋاب بېرىپ باقسام، بەلكىم تەلىيىمگە چىقىپ قالسا ئەجەب ئەمەس، ــ دەپتۇ.

شاگىرت بالا موللىسىنىڭ تەكلىپىگە قوشۇلۇپ، ئۇنىڭدىن دۇئا ئاپتۇ ـ دە، ئۆيىگە بېرىپ ئاتا ـ ئانىسى بىلەن خوشلىشىپ، دەرھال شەھەرگە قاراپ يولغا چىقىپتۇ. ئۇ شەھەرگە ئۇچ كېچە ـ كۈندۈز مېڭىپ يېتىپ بېرىپتۇ. ئۇ شەھەرگە كىرگەن ۋاقىت چىڭقى چۈش مەزگىلى بولۇپ، كوچىدا ئادەم لەر شالاڭ ئىكەن. ئۇ كوچىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان بىر ئادەمدىن پادىشاھ ئوردىسىغا بارىدىغان يولنى سورىۋېلىپ، ئۇدۇل ئوردا ئىچىگە كىرىپتۇ. بۇ چاغدا پادىشاھ قىزىنى يېنىدا ئولتۇرغۇزۇپ، ئوردا ئەمەلدارلىرى بىلەن چۈشلۈك تاماققا ئولتۇرغانىكەن. پادىشاھ ئىشىك باقارلىرىدىن بالىنىڭ كېلىشتىكى مەقسىتىنى بىلىپ، ئۇنى كۆرگەندىن كېيىن مەسخىرە ئارىلاش:

ــ كېپەنلىكىڭنىمۇ ئالغاچ كەلدىڭمۇ؟! ــ دەپتۇ تەكەببۇرلۇق بىلەن. بۇنى ئاڭلىغان بالا:

ــ تويلۇق كىيىمىمنى ئېلىپ كەلدىم، ــ دەپتۇ. پادىشاھ مەلىكىگە ئىشارەت قىپتۇ. مەلىكە سۆز باشلاپ:

ــ دادام دېگەندەك، جاۋاب بېرەلمىسەڭ، ئۆلىسەن، جاۋاب بەرسەڭ، مەن سېنىڭ، ــ دەپتۇ. بالىمۇ مەردانىلىك بىلەن:

— ھەممىگە تەييارلىق قىلىپ كەلگەنمەن، — دەپتۇ. مەلىكە پىسكۈنىدە كۈلۈپ، سوئالنى باشلاپ:

— ئىككى نەرسە جۇپلەنسە دادام قايغۇرىدۇ. ئۇ نېمە؟ — دەپتۇ.

— ئۇ ئىككى نەرسە بىز، چۈنكى مەن نامرات، سىزگە لايىق ئەمەس. ئاتىڭىز شۇنداق دەپ قايغۇرىدۇ، — دەپتۇ بالا.

— بىرنەرسە ئايرىلسا ئىككىگە، ئاتا ـ ئاناڭ قايغۇرار. ئۇ نېمە؟ — دەپتۇ مەلىكە.

— ئۇ مېنىڭ تېنىم بىلەن كاللام، — دەپتۇ بالا. بۇنى ئاڭلىغان مەلىكە مەمنۇن بولۇپ:

— ئەمدى ئۇچىنچى سوئالغا جاۋاب بېرەلىسەڭ مەن سېنىڭ، — دەپتۇ.

— قېنى، كەرەملىك مەلىكەم، — دەپتۇ بالا.

— قەغەز چېلەككە سۇ ئالغىلى بولماس، — دەپتۇ مەلىكە. ئەقىللىق بالا تەمتىرىمەي تۇرۇپ:

— بۇ سىزنىڭ كۆڭلىڭىز خۇددى قەغەزدەك نازۇك، سۇ تەگسە تىتىلىدۇ. سۇ بولسا مېنىڭ مۇئامىلەم، ئەگەر سىزنىڭ كۆڭلىڭىزگە كەلگۈدەك گەپ قىلسام ياكى سىزدىن يۇز ئۆرۈسەم، ئىككىمىزنىڭ ئاقىۋىتى ياخشى بولمايدۇ. غەم قىلماڭ، مەن سىزگە كۆڭلىڭىزدىكىدەك دىلدار بولالايمەن، — دەپتۇ. مەلىكە ئۇنىڭ جاۋابىدىن رازى بولۇپ، ئۇنىڭغا تېگىشكە قوشۇلۇپتۇ. بىراق، پادىشاھ:

— مېنىڭ بىر تەلىپىم بار، — دەپ مەلىكىنى توختىتىپ قويۇپتۇ ـ دە:

— سەن ئەتىگىچە ماڭا بىر ئۆي ئالتۇن تېپىپ بېرەلەمسەن؟ — دەپتۇ. بالا پادىشاھنىڭ ئاچ كۆزلۈكىنى بىلىپ، بىر ئەدىپىنى بېرىپ قويۇشنى ئويلاپ، بىر ھىيلىنى خىيالىغا پۈكۈپتۇ ـ دە، پادىشاھقا:

— مېنىڭمۇ بىر شەرتىم بار، شۇ شەرتكە كۆنسىلە، مەن شەرتلىرىنى ئورۇندىاي، — دەپتۇ.

— قېنى، شەرتىڭنى ئوتتۇرىغا قوي، — دەپتۇ پادىشاھ.

— مەن ئالتۇننى ئېلىپ كەلگەندە ۋارقىرىمايلا، بولمىسا، ئالتۇن تاش ـ داڭگالغا ئايلىنىپ قالىدۇ، — دەپتۇ. پادىشاھ ماقۇللۇق بىلدۈرۈپتۇ. بالا كېتىپتۇ. بالا بازارغا چىقىپ قىرىق تاغار سېتىۋېلىپ، بەش مەدىكار يالالاپ، تاغارلارنى تاش ـ كېسەك پارچىلىرى بىلەن توشقۇزۇپ پادىشاھ ئوردىسىغا يېقىن بىر جايغا يوشۇرۇپ قويۇپتۇ. كەچ كىرگەندە بالا مەدىكارلار بىلەن ھېچقانداق شەپە چىقارماي تاغارلارنى پادىشاھنىڭ ھوجرىسىنىڭ ئۆگزىسىگە تارتىپ چىقىرىۋېلىپ، مەدىكارلار-نىڭ ھەققىنى بېرىپ يولغا سالىتۇ. بالا تاڭنى كۈتۈپ ئولتۇرۇپتۇ. تۇن نىسبىدىن ئۆتكەندە ئۇ تاغاردىكى تاش ـ كېسەك پارچىلىرىنى تۆكۈلۈكتىن ئۆيگە تۆككەنىكەن، چۆچۈپ ئويغانغان پادىشاھ نېمە ئالامەت ئىكەنلىكىنى پەم ئېتەلمەي:

— ئاللا ـ توۋا، بۇ نېمە ئالامەت؟ — دەپ توۋلاپ سالىتۇ. پادىشاھنىڭ قورقۇپ ۋارقىرىغانلىقىنى ئاڭلىغان بالا دەرھال ئۆگزىدىن چۈشۈپ، پادىشاھقا:

— بۇ ئىشنى ئۆزلىرىنىڭ پىشانىسىدىن كۆرسىلە، چۈنكى مېنىڭ شەرتىمنى ئورۇندىيالمىدىلا، — دەپتۇ. پادىشاھ ئۆزىنىڭ ئوتتۇرۇپ قويغانلىقىنى بىلىپ، قىزىنى بېرىشكە رازى بوپتۇ.

پادىشاھ ھەممە تەييارلىقنى پۈتتۈرۈپ، ئەل ـ يۇرتنى چىللاپ، قىرىق بىر كېچە ـ كۈندۈز توي قىلىپ، مەلىكە بىلەن يىگىتنى مۇراد ـ مەقسىتىگە يەتكۈزۈپتۇ. ئۇزۇن ئۆتمەي پادىشاھ ئۆزىنىڭ قېرىلىقىنى ھېس قىلىپ، پادىشاھلىقنى كۈيئوغلىغا ئۆتكۈزۈپتۇ. ئۇ تەختكە چىققاندىن كېيىن ئۆز موللىسىنى مەسلىھەتچىلىككە تەكلىپ قىلىپ، بىلىم ـ ھېكمەتلىرىنى ئىشقا سېلىپ، يۇرتنى رونىق تاپقۇزۇپ، خەلق تۇرمۇشىنى ياخشىلاپ جاھاندىن ئۆتۈپتۇ.

قازى بىلەن مەھەممەت رازى

ئۇنداق رىۋايەتلەر قىلىپتۇلەركى، بۇرۇندا ئۆتكەن بىر پادىشاھنىڭ مەككارلىق ۋە ھەيۋىلىقتا تەڭداشسىز ئۇچ ھەيۋىسى بار ئىكەن. بىر كۈنى پادىشاھ ئۇلارغا:

ــ مېنىڭ تۇزۇمنى يېدىڭلار، ئوبدان كىيىندىڭلار، ياخشى ئاتلىرىمنى مىندىڭلار، قايسىڭلار باغداد شەھرىگە بېرىپ، شەھەر قازىسىنى زەخمىلەندۇرمەي، ئازار بەرمەي يالىڭاچ قىلىپ، ئۇنىڭ ئىگىسى ـ ئاياغلىرىنى ئېلىپ كېلىسىلەر؟ كىم بۇنىڭ ھۆددىسىدىن چىقسا، مېنىڭ تىللا ئىنئام قىلىمەن، ــ دەپتۇ. ھەيۋىلار دەماللىققا بىرنېمە دېيەلمەي بىر ـ بىرلىرىگە قارىشىپ، تېڭىرقاپ تۇرۇپ قاپتۇ. ئۇلار بىردەم سۈكۈت ئىچىدە خىيال سۈرگەندىن كېيىن، بىر ھەيۋە ئورنىدىن تۇرۇپ، پادىشاھقا تەزىم بەجا كەلتۇرۇپ:

ــ ئۇلۇغ شاھىمىز، بۇ ئېيتقانلىرىنى ئورۇنداش بىز ئۈچۈن ھېچقانچە ئىش ئەمەس. ئاشۇنداق قىلىشىمىزنىڭ سەۋەبىنى بىلىشىمىزگە مۇمكىن بولسا، شۇنىڭغا لايىق يول تاپساق تېخىمۇ ياخشى بولاتتى، ــ دەپ قول قوشتۇرۇپ تۇرۇپتۇ. پادىشاھ:

ــ بىلگۈڭلار كەلگەن بولسا، بۇنى سىلەردىن سىر تۇتمايمەن. مەن باغداد مەدرىسىلىرىنىڭ بىرىدە ئىلىم تەھسىل قىلىۋاتقان چېغىمدا، بىر كۈنى كېچىسى بىر كوچىدىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ، بىر ئايالنىڭ: «قۇتقۇزۇڭلار» دەپ ۋارقىرىغان ئاۋازىنى ئاڭلاپ قالدىم ـ دە، داد ـ پەريات چىقىۋاتقان ئۆيگە ئۆزۈمنى ئوقتەك ئاتتىم. ئۆي قاراڭغۇ ئىدى، ھېچنېمىنى كۆرگىلى بولمايتتى، پەقەت كىملەرنىڭدۇر پوسىدىلىشىۋاتقان ئوپۇر ـ توپۇرى بىلەن بىر ئايالنىڭ: «قۇتقۇزۇڭلار ! ۋاي ـ داد !... ھەي ئىپلاس، تارت قولۇڭنى، ئۆزۈڭ كىمسەن؟ ! ئۆلسەممۇ، ئىللا ـ بىللا...» دېگەن ئاۋازلا ئاڭلىنىپ تۇراتتى. مەن ئاۋاز چىققان يەرگە بېرىپ قولۇمنى ئۇزىتىشىمغا بىر گەۋدە چاچراپ ئورنىدىن تۇردى ـ دە، ئوچۇق تۇرغان ئىشىكتىن سىرتقا قېچىپ چىقىپ كەتتى. مەن ئارقىسىدىن قوغلاپ چىقىۋاتقىنىمدا، بوسۇغىغا پۇتلىشىپ يىقىلىپ چۈشتۈم، ئورنۇمدىن ھاپىلا ـ شاپىلا تۇرۇپ ھويلىغا چىقىشىمغا، ئايالنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ ئۇنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن كەلگەن قوشنىلىرى كېلىپ مېنى تۇتۇۋالدى. ئەسلىدە بىر مۇتتەھەم ھېلىقى ئايالغا زورلۇق قىلماقچى بولغانىكەن. تۇتۇۋالغۇچىلار مېنى باغلاپ مىرشەپكە تاپشۇرۇشتى، ئەتىسى قازىغا توغرا قىلىشتى. مېنىڭ گۇۋاھچىم بولمىغاچقا راست گەپ ئاقمىدى، ئۆزۈمنى ئاقلاشقا ئامالسىز قالدىم. مەن ھازىر سىلەرگە ئېيتقان قازى شۇ چاغدا باغداد شەھرىنىڭ قازىلىقىغا يېڭىدىن تەيىنلەنگەن ياش قازى ئىكەن. يۇز ـ كۆزۈمدە تاتلانغان بىرەر تىرناق ئىزىنىڭ يوقلۇقىغا قارىماي، ئۇ

مېنى يالىڭاچ قىلىپ، كوچىمۇكوچا سازايى قىلدى. يەنە قىرىق دەررە ئۇردۇرۇپ چالا ئۆلۈك قىلىپ تاشلاتقۇزۇۋەتتى. خالىس قۇتقۇزماقچى ۋە شەپقەتچى بولغانلىقىم ئۈچۈن ئۈنىڭدىن ئاشۇنداق «تارتۇق»قا ئېرىشتىم، باغدادتا تۇرۇشقا ئىمكانىيىتىم قالمىدى. «بار ئويۇننى سىز ئوينىڭ، دەردىڭىزنى مەن تارتاي» دېگەننىڭ ئۆزى بولدى، ئاخىر بۇخاراغا بېرىپ ئوقۇشقا مەجبۇر بولدۇم.

پادىشاھنىڭ سۆزى مۇشۇ يەرگە كەلگەندە تاقەت قىلالمىغان ھەييار مەھەممەت رازى ئورنىدىن تۇ-رۇپتۇ - دە، يەر ئۆپۈپ پادىشاھقا ئېھتىرام بىلدۇرۇپ:

— پادىشاھىئالەم، ئەل قىساسى مىنەلھەق. ئىجازەت بەرسىلە، شۇ قازىنى يالىڭاچ قىلىپ، ئې-گىن - ئاياغلىرىنى مەن ئېلىپ كېلەي! — دەپ قول باغلاپ تۇرۇپتۇ. پادىشاھ رۇخسەت قىپتۇ.

مەھەممەت رازى يول يۇرۇپ، يول يۇرگەندىمۇ مول يۇرۇپ، مول يۇرگەندىمۇ يېگىنە ئۇچىدا توپا قاز-غاندەك يۇرۇپ، باغداد شەھىرى تەۋەسىگە يېتىپ كېلىپ بىر مەنزىلگە چۈشۈپتۇ. ئۇ كېچىسىمۇ كۆزىگە ئۇيقۇ كەلمەي، قازىنى قانداق ھىيلە بىلەن قولغا چۈشۈرۈش ھەققىدە باش قاتۇرۇپ ئولتۇرۇپتۇ.

ئەمدى سۆزنى قازىدىن ئاڭلايلى:

باغداد شەھىرىنىڭ بۇ قازىسىنىڭ ئىسمى لاۋھىد ئىبنى مۇقاتىل بولۇپ، ئىلىم - پەن، پەزد-لەت ۋە تەقۋادارلىقتا كامىل ئىكەن، قىش - ياز كۈندۈزى روزا تۇتىدىكەن ۋە كېچىنى ئۇچ ھەسسە قىلىپ، بىر ھەسسىسىدە كىتاب كۆرىدىكەن، بىر ھەسسىسىدە قۇرئان تىلاۋەت قىلىدىكەن ۋە بىر

ھەسسسسىدە ناماز ئوقۇيدىكەن. بىر كۈنى ئۇ كىتابتىن: «نامازنىڭ ئاللاتائالاغا دوستراقى باغۇ بوستانلىق جايدا ئوقۇلغىنى» دېگەن ھەدىسنى كۆرۈپ قاپتۇ. بۇ قازىنىڭ سەھرادا باغۇ بوستانلىق ھويلىسى بار ئىكەن. ئۇ، مەن بۈگۈن سەھەر چىقىپ باغدا ناماز ئوقۇپ ھەدىسكە ئەمەل قىلسام، ئاخىرەتلىكىم خەيرلىك بولار، دېگەن ئۈمىد بىلەن چاكىرىنى چاقىرىپ:

— بۈگۈن سەھەردىن بۇرۇن ئاتنى ئېگەرلەپ بەر، — دەپ بۇيرۇپتۇ. چاكار شۇنداق قىپتۇ. قازى تاھارەت ئېلىپ، ئىككى رەكەت شۈكرانە نامازنى ئوقۇپ، ئېتىغا مىنىپ يولغا چىقىپتۇ. بىرھازا يول يۈرگەندىن كېيىن ئاسماندىكى ئايغا قاراپ، ئەمدى تۈن نىسبى بولغانلىقىنى بىلىپ، بىمەھەل يولغا چىقىپ قاپتىمەن، بىرەر ئوغرى ـ قاراقچىغا يولۇقۇپ قالمىغىيدىم، دەپ ئەندىشە قىپتۇ، ئەڭ ياخشىسى، بىرئاز ياتاي، تاڭغا يېقىن ماڭاي، دەپ ئويلاپتۇ، كېيىن، ئىبادەتكە نىيەت قىلىپ چىقىپ يولدا ياتاق خوپ ئەمەس، خۇدايىتائالاغا تەۋەككۈل قىلىپ مېڭىۋېرەي، دەپ يۈرۈشنى داۋام قىپتۇ. ئۇ مەھەممەت رازى چۈشكەن لەڭگەرگە يېتىپ بېرىشنى، مەھەممەت رازى لەڭگەردىن چىقىپ، قازىغا قاراپ: «بەختىيار چىقسا شىكار ئەيلىگىلى سەھراغا، چۈشەر ئۆز مەيلى بىلەن سەيىد كېلىپ ئالدىغا» دەپ بېيىت ئوقۇپتۇ ۋە: «ئەلھەمدۇلىللا، خۇدايىتائالادىن نېمىنى تەلەپ قىلسام شۇنى بەردى» دەپ قازىنىڭ ئالدىنى توسۇپ، شەھىرىنى غىلاپىدىن چىقىرىپ ئاي يورۇقىدا پالىلدىتىپ تۇرۇپ:

— بەس، ئۆز جايىڭدا توختا! — دەپتۇ. قازى توختاپ قارىسا، سالاپەتلىك بىر ئادەم ئالدىنى توسۇپ تۇرغۇدەك. بىچارە قازى قورقۇپ كېتىپتۇ، ئۇ ئاران ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ:

— ھەي، نېمە ئادەمسەن؟ مەندىن ھايا قىلمامسەن؟ مەن مۇسۇلمانلارنىڭ قازىسى بولىمەن، — دەپ-تۇ. مەھەممەت رازى:

— ھەي قازى، مەندىن نېمە ئۈچۈن قورقمايسەن؟ مەن مۇسۇلمانلارنىڭ ھەييارى ۋە ئوغرىسى بولىمەن. «ئاۋۋال سالام، ئاندىن تائام، ئاخىردا كالام» دېگەن گەپ بار. ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ئى مۇسۇلمانلار-نىڭ قازىسى، — دەپ قازىغا سالام بېرىپتۇ. قازى سالامغا جاۋاب بەرگەندىن كېيىن:

— ئەي مەرد يىگىت، سەن گەرچە ئۆزۈڭنى ئوغرى، ھەييار دەۋاتقان بولساڭمۇ، قائىدە ـ يوسۇن بىلىدىكەنسەن، ئىلىم ـ ھېكمەتتىن سۆزلەۋاتىسەن ۋە ئەۋلىيالار سالىمىنى يەتكۈزۈۋاتىسەن، ئەمما نېمە ئۈچۈن مەن تەنھا تۇرسام، تىغ كۆتۈرۈپ، ھەيۋە قىلىپ سۆزلەيسەن؟ — دەپتۇ. ھەييار:

— «ھەركىم بىلەن ئىككى پەرىشتە ھەمراھتۇر، بىرى ئوڭ مۇرىسىدە، بىرى سول مۇرىدە» دېگەن ئايەتنى ئۇقمامسەن؟ بۇ ئايەتنىڭ مەنىسىدىن ئېيتقاندا، سەن يالغۇز ئەمەس، بەلكى ئۈچ كىشىسەن، — دەپتۇ. قازى:

— ئەي مەرد يىگىت، مېنى قويۇپ بەر، باشقا ئادەمنى تۇت، — دەپتۇ. ھەييار:

— مەن ئوۋچى، ئۆزۈمگە قۇۋۋەت ھاسىل قىلاي دەپ بۇ يەردە ئولتۇرىمەن، قولۇمغا چۈشكەن ئولجىنى ھەرگىز قويۇپ بەرمەيمەن. ئەي قازى، نېمە ئۈچۈن مۇنداق قاراڭغۇدا يولغا چىقتىڭ؟ — دەپتۇ.

— غەپلەت بېسىپ چىقىپتىمەن، — دەپتۇ قازى.

— مەن سېنى ئىلمىي نۇجۇمنى بىلىدۇ، دەيتتىم. سەن يەتتە كەۋاكىب[3]، ئون ئىككى بۇرج[4]، سەككىز قىرغاق[5] نى بىلمەي تۇرۇپ قانداقچە قازىلىق قىلىۋاتىسەن؟

— ئىلمىي نۇجۇمغا ئەمەل قىلماق جايىز ئەمەس. «كىمەرسىكى ئىلمىي نۇجۇمغا ئەمەل قىلسا، شۇبھىسىز كاپىر بولغاي» دېگەن ھەدىس بار.

— راست ئېيتىپتۇ، سەن ھەربىر ھەدىسكە ئەمەل قىپسەن، لېكىن سەككىز ئايەتكە ئىقرار ئەمەسسەن!

— قايسى سەككىز ئايەت؟

— بۇ سەككىز ئايەت مۇنۇلار: بىز ئەلۋەتتە ئاسمان تەبىقىلىرىدە سەييارىلەرنىڭ سەير دائىرىسى ئۈچۈن بۇرجلارنى ياراتتۇق؛ بىز ئاسمان دۇنياسىنى يۇلتۇزلار بىلەن زىننەتلىدۇق؛ قۇياش، ئاي ۋە يۇلتۇزلار تەڭرىنىڭ پەرمانىغا بويسۇنىدۇ؛ بەس، يۇلتۇزلارنىڭ مەۋجۇتلۇقى بىلەن قەسەمياد قىلىمەن، ئاسماندا يۇلتۇزلارنىڭ سەير قىلىشى ئۈچۈن دائىرىلەرنى ياراتقان تەڭرى نېمىدېگەن ئۇلۇغ؛ قەسەمياد قىلىمەن بۇرج — دائىرىسى بار ئاسمان ھۆرمىتى بىلەن، ئىنسانلار يىراق يەرگە يۇرۇشتە ۋە ئىشلىرىنى باشلاشتا يۇلتۇزلارنىڭ سەير قىلىشىنى مۆلچەرلەپ، توغرا يول تاپىدۇ. بەس، كۆزىتىڭلار، تەڭرىنىڭ قۇدرىتىنى كۆرمەكچى بولساڭلار، يۇلتۇزلارغا قاراڭلار!

قازى ھەيران قېلىپ:

— ھەييار مۇنەججىم ئىكەنسەن. ماڭا قۇرئە بېقىپ كۆر، تەلىيىم ياخشىمۇ، نەسمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ. ھەييار:

— ئەي قازى، تەلىيىڭنىڭ نەس ئىكەنلىكىنى ھېلىغىچە بىلمەيۋاتامسەن؟ تەلىيىڭ نەس بولغىنى ئۈچۈن مۇشۇنداق پېشكەللىككە دۇچ كەلدىڭ! — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. قازى سوراپتۇ:

— ھازىر ئاي قايسى بۇرجدا؟

— ئەقرەب بۇرجىدا. بۇ ۋاقىت ئوغرى ـ قاراقچىلارغا ئەپلىك، ئەمما قازى، موللىلارغا خوپ ئەمەس.

— مەن ھەدىسكە ئەمەل قىلىپ، بوستانلىقتا ناماز ئوقۇماق ئۈچۈن چىققانلىقىمنى بايا ئېيتتىمغۇ،

مېنى قويۇپ بەر !

ــ سەن ئۇ ھەدىسكە ئەمەل قىلىپسەن، ئەمما گەرچە ئىككى پەرىشتە سەن بىلەن ھەمراھ بولسىمۇ، سەن: «يول يۈرمەكچى بولغان كىشى ئالدى بىلەن ھەمراھ تېپىپ، ئاندىن يول يۈرسۇن» دېگەن ھەدىسكە ئەمەل قىلماپسەن. ئەگەر بىر كىشىنى ھەمراھ قىلىۋالغان بولساڭ، مەن ساڭا يولۇقماس ئىدىم.

ــ سەن نېمە ئۈچۈن: «مۇسۇلمان شۇنداق بولىدۇكى، ئۇنىڭ قولىدىن ۋە تىلىدىن مۇسۇلمانلار ئامان بولىدۇ» دېگەن ھەدىسكە ئەمەل قىلمايسەن؟

ــ ئەي قازى، ھەقتائالا يارلىق قىلىپ: «بەندىنىڭ قىلغان ياخشى ـ يامان ئىشلىرىغا ئۇنىڭ قول ـ پۇتى گۇۋاھلىق بېرىدۇ» دېگەن، ــ دەپتۇ ھەييار ۋە بۇ قىتئەنى ئوقۇپتۇ:

ئەي قازى، مەن بەسى تەييارمەن، ئالىمەن قازى سېنىڭ بارىڭنى،
تىغ بىرلە زەخىم ئۇرغۇچى بەسى سەييارمەن. ئات، تونۇڭنى ـ جۇۋا، دەستارىڭنى.

قازى سوراپتۇ:

ــ ئەي ئوغرى، جىنمۇسەن، دۇنمۇسەن، نېمە بالاسەن؟ ماڭا نېمە مۇنچە ئازار يەتكۈزىسەن؟

ــ مەن دۇنە بولسام، سەن كاپىردۇرسەن، «مەنكى خۇدايىتائالا، دۇنىلەرنى كاپىرلار ئۈچۈن ئىبادەت قىلماپسەن. بەس، سەن شۇنداق ئىكەنسەن، بۇ ئايەتنىڭ مەزمۇنى بىرلە خۇدا مېنى ساڭا ئىبادەتتىپتۇ.

ــ شەرم تۇتقىل.

ــ مەن شەرم تۇتسام، بالا ـ چاقىلىرىم ئاچ قالىدۇ. «ھايا رىزقنى مەنئى قىلۇر» دېگەن ھەدىس بار.

ــ ئەي ئوغرى، نېمە ئۈچۈن «ئۆلىمالار پەيغەمبەرلەرنىڭ مىراسخورلىرىدىن» دېگەن بۇ ھەدىسكە ئەمەل قىلمايسەن؟

ــ ئەي قازى، سەن پەيغەمبەرلەرنىڭ مىراسخورى بولساڭ، مەن خۇدايىتائالانىڭ خاس بەندىسىدۇرمەن.

ــ سەن قانداقچە خۇدايىتائالانىڭ خاس بەندىسى بولىسەن؟

ــ مەن قۇرئانخاندۇرمەن، ئالىمدۇرمەن.

ــ ئەي جۇۋانمەرد، راستىنلا ئىلمۇ ھېكمەتتىن، ئىلىم ـ پەزىلەتتىن خەۋىرىڭ بار ئىكەن. شۇنداق تۇرۇقلۇق نېمە ئۈچۈن ماڭا مۇنچىۋالا ئازار يەتكۈزىسەن؟ خۇدايىتائالا قۇرئاندا خەۋەر يەتكۈزۈپ: «خۇدايىتائالانىڭ لەنىتى زالىملارغىدۇر» دېگەن.

ــ ئەي قازى، ئۆزۈڭ ئوقۇغان شۇل ئايەتنىڭ مەزمۇنى بىرلە ئۆزۈڭ زالىمدۇرسەن. خۇدايىتائالانىڭ لەنىتىگە ئۇچرىغىنىڭ ئۈچۈن مېنى خۇدا ساڭا يەتكۈزۈپتۇ. تېز بول، ئاتتىن چۈش، ھەممە نەرسەڭنى ماڭا بەر !

ــ ئەي جۇۋانمەرد، خۇدايىتائالادىن قورقمىسەن، خۇدا: «ئەي ئادەملەر، خۇدايىتائالادىن قورقۇڭلار» دېگەن.

ــ مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام: «خەلقە ئېيتقىنكى، ئەي ئۆز ۋۇجۇدىنى يامانلىق ـ گۇناھلارغا ئىسراپ قىلغانلار، تەڭرىنىڭ رەھمىتىدىن ئۈمىدسىزلەنمەڭلار، توۋا قىلساڭلار، ئەلۋەتتە تەڭرى بارلىق گۇناھلارنى كەچۈرىدۇ» دېگەن ئەمەسمۇ؟

ــ ئەي قۇرئانخان، سەن بۇ ئىشنى قىلمىساڭمۇ، خۇدا: «رىزقىڭلارنى قىسمەت قىلدىم» دېگەن ئايەتنىڭ مەزمۇنى بىرلە سېنىڭ رىزقىڭنى بېرىدۇ.

— خۇدا ئەزەلدە بۇ ئەندازە بىرلە مېنىڭ رىزقىمنى ئوغرىلىققا قىسمەت قىپتۇ. ئەي قازى، ئېگىنىڭنى سال!

— ئەي ئوغرى، نېمە ئۈچۈن ھەدىس، پەيغەمبەرگە ئەمەل قىلمايسەن؟ پەيغەمبىرىمىز: «رەھىم قىلساڭ، رەھمەت تاپىسەن» دېگەن ئەمەسمىدى؟ ماڭا رەھىم قىل، رەھمەت تاپ.

— شۇنداق، لېكىن مەن ساڭا رەھىم قىلسام، خۇدا ماڭا رەھىم قىلمايدۇ، مەن ۋە بالا - چاقلىرىم ئاچ قالىمىز. ياخشى مەسلىھەت شۇكى، تېزدىن ئات، كىيىم - كېچەكلىرىڭنى بەر، ئۇنى سېتىپ، خوتۇن، بالا - چاقلىرىم بىلەن نەپسىم ئارام ئالسۇن. ئاندىن خۇدايىتائالاغا شۇكۇر قىلاي، ساڭا خۇدايىتائالا رەھىم قىلۇر.

— ئەي ئوغرى، مېنىڭ پەزىلىتىم بار، ئەھلى پەزىلەتكە ئازار قىلما، ئۇۋال بولىدۇ. خۇدايىتائالا قۇرئاندا: «قۇلھەل يەستەۋىللەزىنەيەئلۇ - مۇنەۋۋىللەزىنەلايەئلەمۇن» (بىلگەنلەر بىلەن بىلىمگەنلەر قانداقمۇ تەڭ بولالايدۇ، دانا بىلەن نادان تەڭ بولالماس) دەپ خەۋەر بەرگەن.

— سەن دانا، بىلەرمەن بولساڭ، تەڭ كېچىدە يولغا چىقماس ئىدىڭ، ئەما مەن بولسام ئوغرى، تۇن ئەركىسى. ماڭا ئوغرىلىق قىلىش ئۈچۈن كېچىدە چىقىشقا توغرا كېلىدۇ. ئوغرىلىق ھۈنىرى بولسا قاراڭغۇدا ئاقىدۇ، يورۇقتا ئاقمايدۇ، شۇڭا مەن كېچىدە چىقتىم. شۇ ۋەجىدىن، ھەقىقىي نادان سەندۇر - سەن، — دەپ، بۇ رۇبائىينى ئوقۇپتۇ ھەييار:

نادانلىقىڭدىن ئېتىڭنى قويدۇڭ قازى، ئوت ياققۇسىدۇر ئاسماندىن ھەر سائەت،
ھۆكمىڭدىن ئەمەس خۇدا، ئالەم رازى. شۇل شەھەرگىكىم بولسام ئەگەر مەن قازى.

ئاندىن كېيىن ھەييار يەنە:

— سېنىڭ بىلىمىڭ بولسا ئىدى، «جاھىلنىڭ ئىبادىتىدىن ئالىمنىڭ ئۇيقۇسى ئەۋزەل» دېگەن بۇ ھەدىسكە ئەمەل قىلغان بولاتتىڭ. ئەگەر سەن ئالىم بولغان بولساڭ، «مۆمىننىڭ نىيىتى قىلغان ئەمەلىدىنمۇ ياخشى» دېگەن ھەدىسكىمۇ ئەمەل قىلغان بولاتتىڭ، — دەپ بۇ قىتئەنى ئوقۇپتۇ:

ياخشى نىيەت كىشىگە ئەي مۆمىن، بەلكى تائەت ئېرۇر مۇدام ياخشى،
قىلسا ئەھسەن بۇ سۆز پەيغەمبەردىن. ياخشى نىيەت ئارتۇقتۇر ئەمەلدىن.

— ئەي ئوغرى، ناھايىتى پىتنە - پاساتچى ئىكەنسەن، — دەپتۇ قازى.

— ئەمدى مېنى پىتنىچى دېدىڭ. «پىتنىدىن مۆمىننىڭ ئامىتى كەلمەس» دېگەن ھەدىس بويىچە، بار - يوقۇڭنى ئالماي قويمايمەن. دەرھال ئاتنى، سەرپايىڭنى، باش - ئاياغ، كىيىم - كېچەكلىرىڭنى بەر! — دەپ ۋارقىراپتۇ ھەييار. قازى قورقىنىدىن نېمە قىلىشنى بىلەلمەي قاپتۇ، ئەما يەنىلا تەن بەرمەي:

— سېنى بىر كىشى تۇتۇۋېلىپ پادىشاھقا توغرا قىلسا، پادىشاھ زىندانغا سالسا ياكى قولۇڭنى كەسسە، قانداق قىلىسەن؟ — دەپ سوئال قويۇپتۇ.

— ھەر ئىشنى ئىلمۇ ھېكمەت بىلەن قىلىمەن، شۇڭا سەن ئېيتقان ئۇنداق ئىشلاردىن سالامەتتۇرمەن. سەۋەبكى، ھەم ئالىم، ھەم زالىم، ھەم كالىم[6]، ھەم نازىم[7]، ھەم مەككار، ھەم ئەييار، ھەم غەررار،

هەم تەرار[8]، هەم هاپىزدۇرمەن، هەم ئۆز تەلىيىمنى بىلمەن. ئەگەر مۇشتەرى سۇمبۇلە بۇرجىدا بول-
ساا، شۇ سائەتتە شەبخۇن[9] ئۇرسام دۇشمەنگە غالىب كېلىمەن. ئەي قازى، گەپنى سوزما، ئاتتىن چۈش، يالىڭاچ بول! — دەپ قاتتىق ھەيۋە قىپتۇ ھەييار. قازى تېخىمۇ قورقۇپ بەدىنىگە تىترەك ئولىشىپ، كۆڭلىدە، مەن ئادەمزاتقا ئەمەس، دىۋە - پەرىلەرگە دۇچ كەلگەن ئوخشايمەن، دەپ ئويلاپ، تىلمۇ كالۋا-لىشىپ قاپتۇ، لېكىن ئۆزىنى تەستە تۇتۇۋېلىپ، ئالدىدا تۇرغان بۇ مەخلۇقنى گەپكە تۇتۇپ، بىر ئىلاج قىلىپ تاڭغا ئۇلىشۋېلىش ئۈچۈن، ئاخىرقى كۈچىنى يىغىپ، تىلىنى چاينىغان ھالدا:

— ھەي ئوغرى، سەن ھەممىڭە كېچىسى تالا - تۇزدە، چۆل - جەزىرىلەردە تەنھا يۈرىدىكەنسەن، دىۋە - پەرىلەردىن قورقمامسەن؟ — دەپ سوراپتۇ. ھەييار:

— تىلسىم قىلىشنى بىلمەن، دىۋە - پەرىلەر مېنىڭ ئالدىمدا مېنىڭسىز ھېچ ئىش قىلالمايدۇ. سەن ئېيتىڭنى، كىيىم - كېچەكلىرىڭنى بەرمىسەڭ، دىۋە - پەرىلەرگە بۇيرۇپ، سېنى ئاسمانغا ئاچقىتۇ-رۇپ، كۆك قەرىدىن تاشلىتىپ، رىزە - رىزە[10] قىلۋېتىمەن. ئاتتىن چۈشە! — دەپ خىتاب قىپتۇ. قازى:

— خۇدادىن قورقمىن، بۇ ئىشتىن بەرىكەت تاپمايسەن، — دەپتۇ. ھەييار:

— نېمىشقا بەرىكەت تاپمايدىكەنمەن؟ سېنىڭ ئات، ئېگەن - ئايىغىڭنى ساتسام بەرىكەت دېگەن شۇ ئەمەسمۇ؟ قازىنىڭ لىباسى ھالال بەرىكەتتۇر. تېز بول، مېنى ساقلاتما! — دەپ، قولىدىكى شەمشىرىنى ۋالىلدىتىپ كەلگەن پېتى قازىنىڭ ئېتىنىڭ چۈلۋۇرىنى تۇتۇپتۇ. قازى بېشىنى

قاشلاپ، ئۆزىنى خۇداغا تاشلاپ:

— ئەي ئوغرى، سەن گەرچە ئوغرى بولساڭمۇ ئادەم بالىسىسەن. مېنى ئىززەت قىل، مەن سېنىڭ مېھمىنىڭمەن. «مېھمانغا ئىززەت قىلىڭلار، ئەگەرچە ئۇ كاپىر بولسىمۇ» دېگەن ھەدىسىگە ئەمەل قىل، — دەپ يالۋۇرۇپتۇ. ھەييار:

— پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام راست ئېيتىپتۇلەر. لېكىن، ھازىر سەن بالاغا گىرىپتار بولۇپ تۇرىسەن. شۇنىڭ ئۈچۈن سېنىڭ ھازىر سەدىقە بەرمىكىڭ ۋاجىپتۇر. «سەدىقە بالانى يانداۋرار، ئۆمۈرنى زىيادە قىلۇر». ئەي قازى، ئات ـ كىيىم ـ كېچەكلىرىڭنى ماڭا تاپشۇر، ئۇ سەدىقە بولسۇن، — دەپتۇ ۋە بۇ قىتئەنى ئوقۇپتۇ:

سەدىقە رەت قىلۇر بالانى،
توۋا كۆيدۇرۇر گۇناھنى.

قازى دەپتۇ:

— ئەي يىگىت، مېنىڭ سارىيىمغا بارغىن. ئېتىمنى، تونىمنى، دەستارىمنى[11] شۇ يەردە بېرەي.

— مەن ساڭا ئوخشاش ئۇنداق ئەھمەق ئەمەسمەن. مەن سارىيىڭغا بارسام، ئادەملىرىڭگە بۇيرۇپ: «ئوغرىلىق قىلغان ئەر ۋە ئوغرىلىق قىلغان ئايالنىڭ ھەر ئىككى قولىنى كېسىڭلار» دېگەن ئايەت بويىچە مېنىڭ قولۇمنى كەستۇرىسەن، — دەپتۇ ھەييار.

— ساڭا قەسەم ئورنىدا شۇنداق ۋەدە بېرىمەنكى، سەن تاڭلا مېنىڭ ھويلامغا بارغىن. ساڭا زىيان - زەخمەت يەتكۈزمەيمەن، تىلىگەن نەرسىلىرىڭنى بېرىمەن.

— «زۆرۈرىيەتتە قەسەمگە كەپپارەت[12]» لازىم ئەمەس. مېنىڭ نېسىدىن تەلىيىم يوق. ئەي قازى، سۆزنى ئۇزارتما. ئەگەر يەنىلا كاجلىق قىلىپ ئاتتىن چۈشمىسەڭ، ئېگىن ـ ئايىغىڭنى بەرمىسەڭ، ھازىرلا ئىككى پارە قىلىپ تاشلايمەن، — دەپ شەمشەرنىڭ ئۇچىنى قازىنىڭ قارنىغا تىرەپتۇ ھەييار. ئالمىقاچان قورقۇپ كەتكىنىدىن شامال تەگكەن ياپراقتەك تىترەپ تۇرغان قازى ئامالسىز ئاتتىن چۈشۈپ، ئاتنى مەھەممەت رازىغا تۇتقۇزۇپتۇ. ئاندىن باش ـ ئاياغ، سەرپايىنى يېشىپ، ئۆزى بىر كۆڭلەك، بىر تامبال بىلەنلا قاپتۇ. ھەييار:

— ئۆيۈڭدە كۆڭلەك ـ تامبىلىڭ بارمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ قازىدىن.

— بار.

— «ئىككى كۆڭلىكى بار كىشى ئىمانىنىڭ ھالاۋىتىنى كۆرمەس» دېگەن ھەدىسكە بىنائەن كۆڭلەك ـ تامبىلىڭنى ماڭا بېرىپ، ئۆيۈڭدىكى كۆڭلەك ـ تامبىلىڭنى كىي، تېز بول!

— نامازۋاقتى بولۇپ قالاي دەۋاتىدۇ، يالىڭاچ قانداق نامازئوقۇيمەن؟ — دەپتۇ قازى. ھەييار: «كۆڭلەك ـ تامبىلى يوق كىشىگە زۆرۈرىيەتتە يالىڭاچ تۇرۇپ نامازئوقۇماق جايىزدۇر» دېگەن ھەدىسنى ئوقۇپتۇ. قازى ئائىلاج كۆڭلەكنى سېلىپ بېرىپتۇ. ھەييار:

— تامبالنىمۇ سال، — دەپ ھەيۋە قىپتۇ. قازى:

— ھەي ئائىنساپ، رەھىمسىز زالىم، كەشىغى ئەۋرەت قانداق نامازئوقۇيمەن؟ — دەپ تۇرۇۋاپتۇ. ھەييار بۇ مىسرانى ئوقۇپتۇ:

ئەي قازى، ساددا ئەجەب رەنايى،
مەندەك كىشىدىن سورايسەن رەھىم نامايى.

بىچارە قازى ھېچ چارە قىلالماي، تامبىلىنىمۇ سېلىپ بېرىپ، جان قايغۇسىدا يىغلاپ تۇرۇپتۇ. ھەييار بۇنى كۆرۈپ: «يۇز جاپا جانىڭگە تەگسە دوست ئەييار ئەيلىدىڭ، جامە ـ دەستارىڭ سالۇردا ھېيلە ئىدبار ئەيلىدىڭ» دېگەن بېيىتنى ئوقۇپتۇ ۋە شۇ ئەسنادا ھەييارنىڭ كۆزى قازىنىڭ قولىدا پارقىراپ تۇرغان بىرنەرسىگە چۈشۈپتۇ. ئۇ گۆھەر كۆزلۈك ئالتۇن ئۈزۈك ئىكەن.

ـــ ئەي قازى، قايسى مەزھەپتە ئۈزۈك سالماق راۋا؟ ـــ دەپ سوراپتۇ قازىدىن. قازى:

ـــ شافىئىي مەزھىپىدە بىدئەت، ئىمام ئەزەم مەزھىپىدە سۈننەت. مەن ئىمام ئەزەمنىڭ مەزھىپىدە، ـــ دەپتۇ. ھەييار:

ـــ مەنمۇ ئىمام ئەزەمنىڭ مەزھىپىدە، ئۇنداق بولسا ئۈزۈكنى ماڭا بەر ! ـــ دەپتۇ. قازى قورقىنىدىن ئۈزۈكنىمۇ بېرىپتۇ. ھەييار:

ـــ باركىنى ماڭا بەردىڭ، مەن ساڭا رەھىم قىلدىم، ئەلەم ـ جاپا يەتكۈزمىدىم، مەندىن رازى ۋە خۇشنۇد بول ! ـــ دەپتۇ ۋە بۇ رۇبائىينى ئوقۇپتۇ:

يۇز ھېيلە بىلەن بېشىڭدىن ئالدىم دەستار،
جامە ـ كۆڭلىكىڭ بىلەن ھەم ئىرار[13].

سەن باغداد شەھىرىگە ئىرۇرسەن قازى،
مەن قول باغلاپ ئىشىكىڭدە خىزمەتكار.

بۇ رۇبائىينىڭ ئاخىرقى مىسراسىنى ئاڭلىغان قازى، بۇ قاراقچى تېخى ئۆيۈمگىمۇ باربىغان ئوخشايدۇ، دەپ ئەقلىدىن ئازغان كىشىدەك ئۇن ـ تىنسىز بولۇپ، شەھەر تەرەپكە قاراپ مېڭىپ كېتىپتۇ. مەھەممەت رازى قازىنىڭ كىيىملىرىنى خۇرجۇنغا سېلىپ، قازىنىڭ ئېتىنى ئۆزىنىڭ ئۇچقۇر ئېتىغا باغلاپ، ھەش ـ پەش دېگۈچە ئۆز شەھىرىگە يېتىپ كېلىپ، پادىشاھقا كۆرۈنۈش قىلىپ، پادىشاھقا قازىنىڭ ئېتىنى كۆرسىتىپتۇ ۋە ئۇنىڭ كىيىم ـ كېچەكلىرىنى شاھنىڭ ئالدىغا قويۇپتۇ ھەمدە ئۇنى قانداق قىلىپ قولغا چۈشۈرگەنلىكىنى بىر ـ بىرلەپ بايان قىلىپ بېرىپتۇ. پادىشاھ مەھەممەت رازىغا تەھسىن ـ ئاپىرىن ئوقۇپ، ۋەدە قىلغان مىڭ تىللانى ئىنئام قىپتۇ ھەمدە:

ـــ بۇ نەرسىلەرنى يەنە قازىغا ئاپىرىپ بەر، ـــ دەپ بۇيرۇق قىپتۇ. ئاربىدىن بىر كۈن ئۆتۈپ، ئەتىسى سۈبھى تاڭدا مەھەممەت رازى باغدادقا يېتىپ كېلىپ، قازىنىڭ ئىشكى ئالدىدا توختاپتۇ.

ئەمدى سۆزنى قازىدىن ئاڭلايلى:

قازى بەرەھنە ھالدا بىرئاز يول يۈرۈشى بىلەن تاڭ سۈزۈلۈپتۇ. ئۇ ئەتراپقا قاراپ بىر يۇلغۇنلۇقنى كۆرۈپتۇ ـ دە، بۇگۈن كۈندۈزنى مۇشۇ يەردە ئۆتكۈزەي، دەپ يۇلغۇنلۇق ئارىسىغا كىرىۋاپتۇ. بۇ يەردە قازىغا ئاغمىخانلار، چاشقانلار مەشرەپ ئويناپ بېرىپتۇ. قازى تۇرلۇك ۋەھىمە ئىچىدە كۈننى ئاران كەچ قىپتۇ، قاش قارىيىشى بىلەن يۇلغۇنلۇقتىن چىقىپ چوڭ يولغا يېقىنراق بىر جايدا يامغۇر ئويۇۋەتكەن بىر ئۆرەكنى كۆرۈپ قاپتۇ ـ دە، شۇنىڭ ئىچىگە چۈشۈپ ئولتۇرۇپتۇ. يېرىم كېچە بولغاندا يولغا چۈشۈپ، تاڭ ئالدىدا، بىر قولىدا ئالدىنى، بىر قولىدا كەينىنى تۇتۇپ، خىجالەت، يۇز مىڭ مۇشەققەتتە ئۆيگە كەپتۇ. بالا ـ چاقىسى ئۇنى بۇ ھالدا كۆرۈپ يىغا ـ زار قىلىشىپ، ئېگىن كىيگۈزۈشۈپتۇ. قازى بولۇپ ئۆتكەن ۋەقەلەرنى ئەمدى بايان قىلىپ تۇرۇشىغا، خىزمەتكارى كىرىپ:

— هەزرىتى جانابلىرىنىڭ ئاتلىرىنى مىنىپ، جامە - دەستارلىرىنى كىيىپ كەلگەن بىر كىشى ئىشىك ئالدىدا تۇرىدۇ، — دەپ خەۋەر قىپتۇ. قازى:

— ئوغرى شۇ، ئىشىكنى مەھكەم ئېتىپ كىرگۈزمەڭلار، — دەپ تۇرۇشىغا، مەھەممەت رازى ئۈيگە باستۇرۇپ كىرىپ كەپتۇ ۋە سالاممۇ قىلماي، تۇزۇت - پۇزۇتسىزلا قازى ئولتۇرغان چۇشەككە چىقىپ، قازىنىڭ ئوڭ قولىنى بېسىپ ئولتۇرۇپتۇ. بىچارە قازى قورققىنىدىن هوش - هەرىكەتتىن توختاپ، تو- نۇماس قىياپەتكە كىرىۋېلىپ:

— ئەي شەيخ زامان، قايدىن كېلۇرسەن؟ — دەپ سوراپتۇ.

— تۇن كىتاب ئوقۇشتۇم، بۈگۈن توقۇشتۇم، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ مەھەممەت رازى.

— ئەمدى نېمە ئۈچۈن كەلدىڭ؟ نېمە سەۋەبتىن سالام قىلمايسەن؟ — دەپتۇ قازى. مەھەممەت رازى:

— سالام ئۇچ ۋەجدىن لازىم بولۇر: بىرى، هۆرمەتتىن؛ يەنە بىرى، قورقۇنچتىن؛ يەنە بىرى، تەمە- دىن. سەن هۆرمەتكە لايىق ئەمەسسەن، مېنىڭ سەندىن قورقۇنچۇمۇ، تەمەيىمۇ يوق.

— هەي ئوغرى، مەن هازىر ئەمر قىلسام، «ئوغرىلىق قىلغان ئەر ۋە ئوغرىلىق قىلغان ئايال- نىڭ قولىنى كېسىپ تاشلاڭلار!» دېگەن بۇ ئايەتنىڭ مەزمۇنىغا مۇۋاپىق، سېنى دارغا ئاسۇرلەر يا- كى قولۇڭنى كېسۇرلەر...

— مەن شۇھەرگە بەش نۆۋەت كەلدىم، بۇ شەھەر مېنىڭدۇر، سەن مېنىڭ قۇلۇم، خوتۇنۇڭ كېنىزىكىمدۇر، ئوغۇل - قىزلىرىڭمۇ مېنىڭ بالامدۇر، — دەپتۇ مەھەممەت رازى. قازى تېخىمۇ ئالاقزادە بولۇپ، شۇ زامات ئوغرىغا ئون تىللا ئاچقىتۇرۇپ بېرىپتۇ ۋە:

— ئەي جۇۋانمەرد، بۇ دىنارنى ئېلىپ قايتقىن، خوتۇن، بالا - چاقىلىرىمغا چاڭ سالما، خوتۇنىنى كېچىك ۋاقتىدا ئالغانىدىم، بۇ مۇلۇك - سارايلار ئاتامدىن قالغان، — دەپتۇ.

مەھەممەت رازى ئون تۇققۇز دېگەن بىر ئايەتنى ئوقۇپتۇ. بۇ مۇھەممەت رازىنىڭ ئون يەردە تۇققۇز دىن دىنار بەر دېگىنى ئىكەن. قازى يەنە تۇقسان دىنار ئاچقىچ بېرىشكە مەجبۇر بوپتۇ ۋە كۆڭلىدە، بۇ ئوغرى دانىشمەن ئىكەن، ھەر ئىش قولىدىن كېلىدىكەن، بۇنىڭ كۆڭلىنى ئالاي، ئۇنداق قىلمىسام قازىلىقمۇ قول سوزمىسۇن، دەپ ئويلاپ، «بۇ كېچە ماڭا مېھمان بولغىن» دەپ ئۇنى قونۇپ قېلىشقا تەكلىپ قىپتۇ. مەھەممەت رازى تەكلىپنى قوبۇل قىپتۇ. كېچە مېھماندارچىلىقى ئۆتۈپ، ئەتىسى ئەتىگەندە قازىنىڭ خوتۇنى ناشتىلىققا بىر غازنى كاۋاپ قىلىپ چىقىپ داستىخانغا قويۇپتۇ ۋە:

— ئەي مېھمان، بۇ غاز كاۋىپىنى ئادىللىق بىلەن تەقسىم قىلىڭ، — دەپتۇ. داستىخان ئۈستىدە قازى، مەھەممەت رازى ۋە قازىنىڭ خوتۇنى ھەمدە قازىنىڭ ئىككى ئوغلى بىلەن ئىككى چاكىرىمۇ ھازىر ئىكەن. مەھەممەت رازى غازنىڭ بېشىنى قازىنىڭ ئالدىغا، بوينىنى قازىنىڭ مەزلۇمىنىڭ ئالدىغا، ئىككى قانىتىنى ئىككى ئوغلىنىڭ ئالدىغا، ئىككى پۇتىنى ئىككى چاكارنىڭ ئالدىغا قويۇپ، قالغان تۆش قىسمىنى ئۆزىنىڭ ئالدىغا قويۇپتۇ. قازىنىڭ خوتۇنى رازى بولماي:

— جانابىي مېھمان، بۇ تەقسىمات باراۋەر بولمىدى، — دەپتۇ. مەھەممەت رازى:

— «ئىررەئىسۇبىررەئىسى[14]» دېگەن ئايەتنىڭ مەزمۇنىغا مۇۋاپىق، پۇتۇن خەلقى ئالەم كۆرسىمۇ قوبۇل قىلغۇدەك تەقسىم قىلدىم. باشقا بېشىنى قويدۇم، چۈنكى قازى ئاخۇنۇم باشىدۇرلەر؛ سىزگە بويىنىنى قويدۇم؛ ئىككى ئوغلىڭىزغا قانىتىنى، چۈنكى باشتىن كېيىن بويۇن تۇرغىنىدەك، قازىدىن كېيىن ئوغۇل تۇرىدۇ، ئوغۇل ئاتا - ئانىنىڭ قانىتى؛ ئىككى قۇلىڭىزغا ئىككى پۇتىنى قويدۇم، ئۇلار چېپىپ يۇرۇپ خىزمەتكارلىق قىلىدۇ؛ مەن سىزگە مېھمان، مېھمانغا ئۇچا تارتماق رەسمىدۇر، — دەپتۇ. قازى بىلەن خوتۇنى دەماللىققا بىرنېمە دېيەلمەپتۇ. قازى كۆڭلىدە مەھەممەت رازىنىڭ پاراسىتىگە قايىل بولۇپ، ئۇنى خاسىيەتلىك بىر كىشى چاغلاپتۇ. شۇڭا ئۇ، مۇشۇنداق چوڭقۇر پىكىرلىك ئادەم بىلەن ھەمسۆھبەت بولسا، كىشىنىڭ ئەقلى زىيادە بولىدۇ، دەپ ئويلاپ، مەھەممەت رازىنى يەنە بىر كېچە مېھمان بولۇشقا تەكلىپ قىلىپ قوندۇرۇپ قاپتۇ. قازى ئۆزىنىڭ ھېچنېمىگە كارغا كەلمەيدىغان جۇرئەتسىز، لەقۋا ئىكەنلىكىدىن ئۆكۈنۈپتۇ. ئۇ ياماندىن قورقۇپ، ياۋاشنى ئانىي تېپىپ، ھۆكۈمدە ھەققانىي گەپ قىلغۇچى ۋە لىللا تۇرغۇچى بولماي، ئەكسىچە ھەقىقەتنى ئاستىن - ئۈستۈن قىلىپ، نۇرغۇن ئادالەتسىزلىكلەرنى قىلغانلىقىدىن قاتتىق پۇشايمان يەپتۇ. ئۇ مۇشۇلارنى ئويلاپ ئېچىنغان ھالدا، مەھەممەت رازىغا:

— بۇرادەر، نېمە بولسا بولدى، لېكىن سىز مېنى ھەقىقەت دەرۋازىسىدىن ئادالەت مىزانى مەيدانىغا ئېلىپ كىردىڭىز، — دەپتۇ. قازى بىلەن مەھەممەت رازى بىر - بىرىگە قول بېرىشىپ مەڭگۈلۈك دوست بولۇشۇپتۇ. مەھەممەت رازى قازىنىڭ ھەممە نەرسىسىنى تاپشۇرۇپ بېرىپ، دوستلۇق مېھرىنى ئېلىپ خەيرلىشىپتۇ.

ئارغماق ماجراسی

ئۇرۇننىڭ بۇرۇنسىدا، تەكلىماكاننى قۇم باسمىغان، تۆگىنىڭ بوينىغا قوڭغۇراق ئاسمىغان چاغلاردا بىر پادىشاھ بولغانىكەن. بۇ پادىشاھ يۇرتنى ئەدلى ـ ئادالەت بىلەن سورىغاچقا، شەھەر ئەتراپىنى مۇستەھكەم سېپىل ـ قەلئەلەر بىلەن ئورىغاچقا، ئەلنى ھەرقانداق باسقۇنچى، ئوغرى ـ يالغانىنىڭ قەستىدىن تورىغاچقا، خەلقى پاراۋانلىقتا، مال ـ ۋارانلىرى كەڭ كەتكەن يايلاق ۋە ئورمانلىقتا خاتىرجەم ياشايدىكەن. بۇ پادىشاھنىڭ زېمىنى شۇنچىلىك كەڭ ئىكەنكى، ئۇ پايتەختىنى ئىككى ئورۇندا قۇرۇپ، يازلىقى بىرىدە، قىشلىقى يەنە بىرىدە تۇرۇپ، ئايلىنىپ يۇرۇپ يۇرت سورايدىكەن.

بىر يىلى كۈزدە شاھ يازلىق پايتەختىدىن قىشلىق پايتەختىگە يۆتكىلىپتۇ، يول بويى شىكار قىلىپ، ئۆزىگە نۇرغۇن مۇلازىملارنى ھەمراھ ـ يار قىلىپ، مەھەللە ـ ئايماقلارنى كۆزدىن كەچۈرۈپ، ياخشىلارغا ئىنئام بېرىپ ـ تارتۇقلاپ، يامانلارنىڭ ھاياتلىق شامىنى ئۆچۈرۈپ مېڭىپتۇ.

شاھ تۇلپار ـ ئارغىماقلارغا ھەۋەسمەن كىشى ئىكەن، بەيگە قىلىش ئۇنىڭ ياخشى كۆرىدىغان بىر ئىشى ئىكەن، شۇڭا ئۇنىڭ بەگ ـ سىپاھلىرى ئىچىدە بەيگە خۇمار چەۋەندازلار تولا ئىكەن. ئاشۇ بەگ ـ سىپاھلارنىڭ ئارىسىدا كېرىمھاجى ئىسىملىك بىرى بولۇپ، ئۇنىڭ ئارغىمىقى باشقىلارنىڭكىدىن خوپ ئەلا، رەڭگى قۇلا ئىكەن. كېرىمھاجىنىڭ قۇلا ئارغىمىقى چېپىشقا چۈشسە، قاناتلىق قۇشمۇ كەينىدە قالىدىكەن، بۇ ئات ھەر دائىم بىرىنچىلىكنى ئالىدىكەن، شۇڭا ئارغىماقنىڭ ئىگىسى ئۆزىنى ھېچكىمگە تەڭ قىلماي، شاھنىڭ قېشىدىلا ماڭىدىكەن.

شاھ ئۆزىنىڭ قول ئاستىدىكىلەردە ئاشۇنداق بىر ئارغىماقنىڭ بولغانلىقىدىن سۆيۈنىدىكەن، كېرىمھاجىغا ئات تۇپەيلىدىن مەرھىمىتىنى ئايمايدىكەن، ئىلتىپات كۆرسىتىدىكەن ۋە كۆيۈنىدىكەن. ئەمما، كېرىمھاجى دېگەن بۇ كىشى قىزىل كۆز، ئىچى يامان، نەپسانىيەتچى ئادەم ئىكەن. ئۇنىڭ بۇنداق ئىللەتلىرىنى پادىشاھ بىلمەيدىكەن، شۇڭا ئۇنىڭ گەپلىرىگە، تىل ياغلىما سۆزلىرىگە بىگۇمان ئىشىنىدىكەن.

كېرىمھاجى ئارغىماقنى چاپتۇرۇپ، پادىشاھنى ئۆزىگە ياقتۇرۇپ، ئالدامچىلىقىنى بىر مەزگىل ئاقتۇرۇپ تۇرسۇن. ئەمدى گەپنى شاھنىڭ سەپىرىدىن ئاڭلايلى:

شاھ بەگ ـ سىپاھلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ بىرنەچچە كۈن يول يۈرۈپتۇ. ئۇ بىر مەنزىلگە يەتكەندە، ۋاقىت پېشىندىن ھالقىپ ئۆتكەندە كېرىمھاجىنىڭ مەسلىھىتى بىلەن دەم ئېلىشقا توختايدىغان، كېچىسى مۇشۇ يەردە ئۇخلايدىغان بولۇپ قونالغۇ راسلاپتۇ.

شاهنىڭ يېتىپ كەلگەنلىكىنى ئاڭلىغان يۇرت كاتتىلىرى دەرھال ھاردۇق سوراشقا كېلىشىپتۇ، يولدا كەلگۈچە تون ـ يەكتەكلىرىنىڭ پېشىگە پۇتلىشىپ نەچچە يەردە يىقىلىشىپتۇ، ئاتلىقلار ئۆزاپ كېتىپتۇيۇ، پىيادىلەر ئارقىدا قېلىشىپتۇ. شۇنداق قىلىپ، شاھ ھۇزۇرىغا نۇرغۇن خالايىق جەم بوپتۇ.

شاھنىڭ ئالدىغا چىققانلار ئىچىدە داۋۇتقاربي ئىسىملىك كاتتا بىر بايمۇ بار ئىكەن. داۋۇتقاربي بۇ يۇرتنىڭ ئالدىنقى قاتاردىكى مۆتىۋەرلىردىن ھېسابلىنىدىكەن. ئۇنىڭ ساۋاتى تولۇق، نام ـ شەرىپى ئۇلۇغ، ئالىقىنى كەڭ، ئۆيى ھەرقانداق مېھمانغا دەك، بايلىقى پادىشاھقا يېتەلمەسمۇ، ۋەزىر ئەزەمگە تەڭ كېشى ئىكەن. داۋۇتقارىينىڭ كەڭرى كەتكەن تېرىلغۇ يېرى، يايلىقى، قوي ـ قوزا، ئات ـ چارۋىسى بولۇپ، تېخى يېقىندىلا يايلاقتىكى بىر بايتىلى قولۇنلاپتىكەن. يېڭى تۇغۇلغان تاي شۇنچىلىك چىرايلىق ئىكەنكى، رەڭگى ئوتقاشتەك، تۇكلىرى سۇزۇك قاشتاشتەك، بوينى ئىنچىكە، پۇتلىرى مەزمۇت، كۆزلىرى چاقناقكەن. تاي ھەپتىلەپ ئەمەس، كۈنلەپ بوي تارتىپ ئۆسكىلى باشلاپ، كونا موي ـ تۇكلىرىنى تاشلاپ، قەددى ـ قامىتىنى تۇزەپ شاشلاپ، ئۆزىنىڭ ئارغىماق ئىكەنلىكىنى نامايان قىلىۋاتقان مەز-گىلدە شاھ بۇ يەرگە يېتىپ كەلگەنىكەن.

داۋۇتقاربي شاھ بىلەن سالام ـ سەھەت قىلىشىپ، كۆرۈشۈش رەسمىيەتلىرىنى تاماملىغاندىن كې-يىن، ناھايىتى تۆۋەنلىك بىلەن ئىلتىماس قىلىپ، شاھ پايە ـ قەدىمىنىڭ ئۆز خانىدانىغا تەشرىپ قە-لىنىشىنى سوراپ تۇرۇۋاپتۇ ۋە بۇ بەختكە مۇيەسسەر بوپتۇ. داۋۇتقاربي قويدىن پاقلان، ئۆچكەدىن ئوغلاقلارنى ئۆلتۈرۈپ تونۇرغا تىقىپتۇ، توخۇدىن چۈجە، كەپتەردىن باچكىلارنى زىخلارغا ئۆتكۈزۈپتۇ، ئاتتىن تاي، تۆگىدىن بوتىلاقلارنى داشقازاندا پۈتۈن پىشۇرۇپتۇ. قىسقىسى، كاتتا زىياپەت بېرىپتۇ. زە-ياپەتتىن كېيىن، ئۆزىنىڭ ئەڭ سەرخىل، سەرخىل بولغاندىمۇ ھەر خىل ئەتىۋار نەرسىلىرىنى پادىشا-ھىئالەمنىڭ كۆرۈپ تاماشا قىلىشى، ھۇزۇر ئېلىشى ئۈچۈن سورۇنغا ئېلىپ كەپتۇ. ئېلىپ كېلىنگەن

نەرسىلەر ئىچىدە ھېلىقى تايمۇ بار ئىكەن. تاي ئۆزىنىڭ چىرايلىقلىقى بىلەن ھەممە كىشىنىڭ دىققىتىنى جەلپ قىلىۋاپتۇ، ھەتتا پادىشاھىئالەمنىڭ ئۈستۈن نەزىرىمۇ ھەيرانلىق يېپلىرى ئارقىلىق تايغا باغلىنىپتۇ. شاھنىڭ كەم سۆز لەۋلىرى ئېچىلىپتۇ، ماختاش دۇردانىلىرى چېچىلىپتۇ. بۇ ھالنى، بۇ لۈپمۇ تاينىڭ تەسۋىردىن تاشقىرى قىيابىتىنى كۆرگەن كېرىمھاجىنىڭ قىزىل كۆزلۈك كېسىلى قوزغىلىپ، يۈرىكى ھەسەت قوقاسلىرىدا پۈچىلىنىپتۇ. ئۇ نەپسانىيەتچىلىك خىياللىرىنى كۈلكىسىگە يوشۇرۇپ، مۇددىئاسىنى ئارزۇ ئوتلىرىغا كۆمۈپ پىشۇرۇپ، لەۋلىرى كۈلگەندەك قىلغىنى بىلەن، قاپاقلىرىنى ئۇچۇرۇپ تۇرۇپ داۋۇتقارىيدىن سوراپتۇ:

— بۇ تاي ئۆزلىرىنىكمۇ؟

— خوش، شۇنداق، ئۆز يىلقىلىرىمنىڭ ئارىسىدىكى بايتالدىن تۇغۇلغان.

— سىلىنىڭ يىلقىلىرىدا نەسىللىك ئارغامچا بارمىدى؟

— يوقسۇ، بۇ ئاللانىڭ قۇدرىتى بىلەن ئادەتتىكى ئايغىردىن بوغاز بولغان بايتالدىن تۇغۇلدى ۋە ئارغامچا بولۇپ يېتىشتى.

كېرىمھاجىنىڭ كۈتكىنىمۇ دەل مۇشۇنداق جاۋاب ئىكەن، شۇڭا ئۇ داۋۇتقارىينىڭ سۆزىنى ئاڭلاپلا پادىشاھنىڭ ئايىغىغا يىقىلىپ، ئۇنىڭ ئېتەكلىرىنى سۆيۈپ تۇرۇپ پەريات كۆتۈرۈپتۇ:

— داد، پادىشاھىئالەم، مال ئۆز ئىگىسىگە قايتۇرۇلسا، بۇ تاي ماڭا بۇيرۇلسا! چۈنكى ئۇ مېنىڭ ئارغىمچىمنىڭ پۇشتى، ئۇ مېنىڭ بولۇشقا تېگىشلىك...

كېرىمھاجى سەۋەبسىز ھېچقانداق مۆجىزىنىڭ بولمايدىغانلىقى، ئادەتتىكى ئاتتىن ئارغامچا تۇغۇلمايدىغانلىقى، ناۋادا ئۆزىنىڭ ئارغىمچىقى مەشرىقتە كىشىنىمىگەن بولسا، مەغرىبتىكى بايتالنىڭ بوغاز بولمايدىغانلىقى، شۇڭا داۋۇتقارىينىڭ ئۇ ئارغامچا بالىسىنى ئۆزىگە قايتۇرۇپ بەرمەي قۇتۇلالمايدىغانلىقى ھەققىدە ھە دەپ داۋراڭ سېلىپ، پادىشاھنى قايىل ۋە كۆڭلىنى مايىل قىلىشقا ئۇرۇنۇپتۇ.

پادىشاھقىمۇ «ئادەتتىكى بايتالنىڭ بىكاردىن - بىكار ئارغامچا قۇلۇنلىشى ئەقىلغا سىغمايدۇ»غا دەك تۇيۇلۇپتۇ، «مەشرىقتىكى ئارغامچانىڭ كىشىنىشى مەغرىبتىكى بايتالنىڭ ئارغامچا تۇغۇشىغا سەۋەب بولغان بولسا ئەجەب ئەمەس» دەپ ئويلاپتۇ. مۇھىمى، پادىشاھ كېرىمھاجىغا يېقىن، بىرى قولتۇق بولسا، بىرى بىقىن بولۇپ ئۆتۈشكەچكە، ئۆز يېقىنىنىڭ كۆڭلىنى ئاغرىتىشنى خالىماپتۇ، شۇڭا داۋۇتقارىينىڭ ئارغامچىنى كېرىمھاجىغا بۇيرۇپ بېرىپتۇ. شاھ ھۆكمىگە بىنائەن كېرىمھاجى تايىنى ئېلىپ كېتىپتۇ. داۋۇتقارى بۇ ھۆكۈمگە غىڭ قىلالمىغان بولسىمۇ، ئامراق نەرسىسىدىن ئايرىلىپ قالغاچقا، ئۇنىڭ يېگىنى زەھەر، كىيگىنى كېپەن، دەسسىگىنى خوخا - تىكەنگە ئايلىنىپتۇ. نە ئامال؟ داۋۇتقارى تەقدىرگە پۇتۇپتۇ، كۆڭۈل ئارامى يىتىپتۇ، ئارىدىن ئالتە - يەتتە ئاي ئۆتۈپتۇ.

داۋۇتقارىينىڭ نىياز ئىسىملىك ئەقىللىق، باتۇر بىر خىزمەتكارى بار ئىكەن. ئۇ خوجايىنىنىڭ يۈرىكى زەردابقا تولۇپ، چىرايى ئازاب ئىچىدە سولۇپ، كۈندىن - كۈنگە كەم سۆز بولۇپ كېتىۋاتقىنىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭغا يارەملىشىش قارارىغا كەپتۇ ۋە:

— سىلى ماڭا بىر دانە كۈمۈش نەيزە، بىر دانە قۇيۇچ نەيزە ياسىتىپ بەرسىلە، مەن ھېلىقى تايىنى قوللىرىغا قايتۇرغۇزۇپ بېرىشنىڭ ئامالىنى قىلاتتىم. نەيزىلەرنىڭ ئۇزۇنلۇقى ئۇچ غۇلاچتىن كەم بولمىسا ... — دەپتۇ.

داۋۇتقارى نىياز باتۇرغا ئىشىنىدىكەن، شۇڭا دەرھال ئۇنىڭ دېگىنى بويىچە ھەربىرى ئۇچ غۇلاچ

كېلىدىغان ئىككى نەيزە تەييار قىلىپ، ئۇنىڭغا ئاق يول تىلەپ ئۇزىتىپ قويۇپتۇ.

نىياز باتۇر ئون نەچچە كۈن يول يۈرۈپ پايتەختكە ــ كېرىمھاجى ياشايدىغان شەھەرگە يېتىپ كەپتۇ. ئۇ بۇ يەرگە كېلىپلا ئۆزى ئويلىغان پىلان بويىچە دەرھال ئىشقا كىرىشىپتۇ. ئۇنىڭ ئىشى پايدىن ئەختتىكى ئىتلارنى نەيزىلەپ ئۆلتۈرۈشتىن باشلىنىپتۇ. نىياز باتۇر كوچىمۇكوچا، ھويلىمۇھويلا ئايلاپ يۈرۈپ نەدە ئىت كۆرسە، مەيلى ئۇ ئىگىسىز لالما ئىت بولسۇن، مەيلى كىشىلەرنىڭ زەنجىرلەپ باققان تايغانلىرى بولسۇن، ئىتلا بولسا ھېچقاندىقىنى ئايىماپ ئولتۇرماپتۇ.

مەشرىق ئەھلى بۇ ئەھۋالنى دەرھال پادىشاھقا مەلۇم قىلىپ ئەرز سۇنۇپتۇ. پادىشاھ ياساۋۇللىرىنى چىقىرىپ، نىياز باتۇرنى تۇتۇپ كېلىپ سوراققا تارتىپتۇ:

ــ خەقنىڭ ئىتلىرىنى نېمىشقا ئۆلتۈردۈڭ؟

نىياز باتۇر قىلچە ھولۇقماي، پادىشاھنىڭ سوئاللىرىغا تەمكىنلىك بىلەن جاۋاب بېرىپتۇ:

ــ ئەي كېرەملىك شاھىم، جانغا ئەسقاتمايدىغان بۇنداق لالما ئىتلارنى باققانىنىڭ نېمە پايدىسى؟ پايدىسى تەگمەيدىغان بۇ كالانپايلارنى ئۆلتۈرۈپ تۈگەتكەن ياخشى ئەمەسمۇ !

ــ سەن بۇ ئىتلارنىڭ جانغا ئەسقاتمايدىغانلىقىنى نەدىن بىلىسەن؟ ــ دەپتۇ شاھ.

ــ پادىشاھىئالەم، ــ دەپتۇ نىياز باتۇر، ــ ئۆزلىرىگە مەلۇمكى، بىزنىڭ مەغرىب تەرەپلەردە تۆگ-گۈز ئاپىتى بەكمۇ ئېغىر. توڭگۇزلار قوناقلارنى چەيلەپ، ئېتىزلىقلاردا لەيلەپ، زەل ـ زىرائەتلەرنى بەر-بات قىلىدۇ، ئەل ـ يۇرت بۇ بىرنېمىلەرنىڭ دەستىدىن ھەمىشە پەريات چېكىدۇ. بۇ يىل توڭگۇزلار بەك-مۇ ئەدەپ كەتتى. ئۇلار مەغرىب ئېتىزلىرىدا خالىغىنچە ناياقشىسا، مەشرىقنىڭ ئىتلىرى بۇ يەردە بە-خىرامان ئۇياقشىسا، كىممۇ چىداپ تۇرالايدۇ؟ مەن شۇ سەۋەبتىن بۇ يەرنىڭ ئىتلىرىنى جانغا ئەسقات-مايدىكەن دېگەن خۇلاسىگە كېلىپ، ئۆلتۈرۈشنى لايىق كۆردۈم...

ــ ھۇ... سارائ، ــ دەپتۇ پادىشاھنىڭ بىر تەرىپىدە خۇشامەت قىلىپ تۇرغان كېرىمھاجى جاۋا-بەن، ــ مەغرىبتىكى توڭگۇزلارنىڭ خارتىلدىشىنى مەشرىقتىكى ئىتلار قانداق ئاڭلايدۇ؟ ئەقلىڭ جايى-دىمۇ سېنىڭ؟ ! ...

ــ ئۇلۇغ شاھىم، ــ دەپتۇ نىياز باتۇر دەرھال، ــ كېرىمھاجىنىڭ دېگەنلىرىنى ئاڭلىلا، ئەگەر ئۇنىڭ دېگىنى بويىچە بولىدىغان بولسا، مەشرىقتىكى ئارغىماق كىشىنىسە، مەغرىبتىكى بايتال ئاڭلى-يالارمۇ؟ بۇ كىشىنىڭ ئارغىمىقى مەشرىقتە كىشىنەپ، مەغرىبتىكى بايتالنى بوغاز قىلىدىكەنۇ، نېمىشقا بىزنىڭ يۇرتتىكى توڭگۇزلار خارتىلدىسا، بۇ يەردىكى ئىتلار ئاڭلىيالمايدىكەن؟ ! شاھ ئالىيلىرىنىڭ ئوبدانراق ئويلاپ كۆرۈشىنى سورايمەن !

نىياز باتۇرنىڭ سۆزى كېرىمھاجىنىڭ ئاغزىنى تۇۋاقلاپتۇ. پادىشاھنىڭ كۆز ئالدىغا ئالتە ئاي بۇ-رۇنقى ئارغىماق ماجىراسى كەپتۇ ۋە شۇ چاغدا ئۆزىنىڭ چوڭ خاتاغا يول قويغانلىقىنى چۈشىنىپتۇ. پا-دىشاھ ئەدلى ـ ئادالەتلىك ۋە مېھىر ـ شەپقەتلىك بولغاچقا، ھېلىقى خاتا ھۆكۈمنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، ئارغىماق بالىسىنى كېرىمھاجىدىن ئالدۇرۇپ نىياز باتۇرغا تاپشۇرۇپتۇ، داۋۇتقارىيغا ئۆزىڭخاھلىق بىلەن تولغان بىر پارچە خەت ۋە نۇرغۇن سوۋغا ـ سالاملارنى ئەۋەتىپتۇ.

ئارغىماق بالىسىنى كۆرگەن داۋۇتقارىينىڭ غەم ـ قايغۇسى تۈگەپتۇ، بۆلەكتىن ياشارغاندەك روھ-لىنىپتۇ. ئۇ نىياز باتۇرغا ئاپىرىن ئوقۇپ، نۇرغۇن ئىنئام بېرىپتۇ ۋە ئەل ئارىسىدا ئارغىمىقنى چاپ-تۇرۇپ، كېيىنكى ئۆمرىنى ئەل بىلەن بىرگە بەختلىك ئۆتكۈزۈپتۇ.

پادشاه هوشيار

امانىنڭ زامانىسىدا بىر پادىشاه بولۇپ، ئۇنىڭ ئىسمى هوشيار ئىكەن. پادىشاه پەرزەنتلىرى تۇغۇلۇپ ئالته ئاي بولغۇچه ناهايىتى دىققەت بىلەن كۆزىتىپ، مىجەز - خۇلقىغا قاراپ ئىسىم قويىدىكەن. پادىشاه ئۆمرىده بەش ئوغۇللۇق بوپتۇ. چوڭ ئوغۇلنىڭ ئىسمى ئۇشلار، ئىككىنچى ئوغلىنىڭ ئىسمى ياتار، ئۈچىنچى ئوغلىنىڭ ئىسمى قاتار، تۆتىنچى ئوغلىنىڭ ئىسمى پاتار، بەشىنچى ئوغلىنىڭ ئىسمى ساتار ئىكەن. ئۇشلار كىشىلەرنى ئورۇنسىز ماختايدىغان يالغانچى، ياتار هۇرۇن، قاتار ئۆسەكچى، پاتار هەسەتخور ئىكەن، ساتار بولسا هەرقانداق ئىشتا پادىشاهنىڭ نامىنى ساتىدىكەن.

پادىشاه هوشيار يۇرتنى ناهايىتى ئادىل سوراپتۇ. خەلق ئۇنىڭدىن مىننەتدار بولۇپ، ئۇزۇن ئۆمۈر تىلەيدىكەن.

كۈنلەر ئۆتۈپ، ئاي ئۆتۈپ، هەق سۆزلىسەك يىل ئۆتۈپ پادىشاه قېرىپتۇ. بەش ئوغۇل بىر - بىرىگه بىلدۇرمەي، پادىشاهلىق تەختىگه ۋارىسلىق قىلىش ئۈچۈن هەر خىل - هەر ياڭزا هىيله - مىكىرلەردە بولۇپ يۈرۈپتۇ.

بىر كۈنى ئۇشلار پادىشاه ساريىينىڭ ئالدىدىكى قۇرۇپ قالغان تېرەككە يېشىل رەڭ سۈركەپ قويۇپ كېتىپتۇ. ئەتىسى ياتار بىر تال يوپۇرماقلىق نوتىنى تېرەكنىڭ قوۋزىقىغا سانجىپ قويۇپ كېتىپتۇ. ئۈچىنچى كۈنى قاتار ياتارنىڭكىدىن چوڭراق يوپۇرماقلىق نوتىنى سانجىپ قويۇپ كېتىپتۇ. تۆتىنچى كۈنى پاتار بىر تال يوپۇرماقلىق نوتىنى تېرەكنىڭ ئەڭ ئۈچىغا سانجىپ قويۇپ كېتىپتۇ. بەشىنچى كۈنى ساتار يىلتىزلىق بىر كۆچەتنى هېلىقى تېرەكنىڭ يېنىغا تىكىپ قويۇپ كېتىپتۇ.

بۇنى كۆرگەن پادىشاه ئوغۇللىرىنىڭ ئۆزىدىن پادىشاهلىق تەختىنى تەلەپ قىلىۋاتقانلىقىنى بىلىپتۇ - ده، ئۇلارنى بىر - بىرلەپ ئالدىغا چاقىرىپ ئەقلىنى سىناپ باقماقچى بوپتۇ.

پادىشاه ئۇشلارنى چاقىرىپ مۇنداق دەپتۇ:

— چوڭ بىر تۇپ توغراقنىڭ سايىسىده ئولتۇرۇپ مۇهاكىمه يۈرگۈزۈۋاتقان تالىپلار: «ئەگەر ئۇستىمىزدىن بىر تال تۈخۈم چۈشسه، نېمىنىڭ تۈخۈمى دەيمىز؟» دېيىشىپ بەس - مۇنازىره قىلىشىپتۇ. سېنىڭچه، نېمىنىڭ تۈخۈمى دېيىش كېرەك؟ — دەپ سوراپتۇ. ئۇشلار:

— توخۇنىڭ تۈخۈمى دېيىش كېرەك، — دەپتۇ. پادىشاه:

— جاۋابىڭ توغرا ئەمەس، — دەپتۇ. ئۇشلار:

— ئۇنداق بولسا، توغراقنىڭ تۈخۈمى دېيىش كېرەك، — دەپتۇ. پادىشاه:

— هەر ئىككى جاۋابىڭ توغرا ئەمەس. توخۇنىڭ ئىگىسى كېلىپ: «توخۇيۇم نەگه كەتتى؟ توخۇنىڭ

تۇخۇمى ئىكەنلىكىنى بىلسەنۇ، توخۇيۇمنىڭ نەگە كەتكەنلىكىنى بىلمەمسەن؟» دەپ يېپىشۋالسا، قانداق قىلسەن؟ توغراقنىڭ تۇخۇمى دېيىش تېخىمۇ مۇمكىن ئەمەس، چۈنكى ئەلمساقتىن بېرى توغراقنىڭ تۇخۇم تۇغقىنىنى كۆرگەن ئادەم بولغان ئەمەس، ــ دەپتۇ. ئۇشلار:

ــ ئۇنداقتا توغرا جاۋاب نە بولۇر؟ ــ دەپتۇ. پادىشاھ:

ــ بۇ جاۋابنى بىلەي دېسەڭ، شەرقىمىزدە، ئۇچ كۈنلۈك يەردە بىر دېھقان بار، شۇنىڭدىن سورا، لېكىن دېھقاننىڭ شەرتىنى تولۇق قوبۇل قىلىشىڭ كېرەك، ــ دەپتۇ.

ئۇشلار ھېلىقى دېھقانىنى ئىزدەپ شەرقتە قاراپ راۋان بوپتۇ.

ئەتىسى پادىشاھ ياتارنى چاقىرىپ:

ــ بالام، بۇگۈن بىر ئادەم يەنە بىر ئادەمنىڭ ئۇستىدىن بىر مۇشۇك، بىر ئېشەك، بىر تۆگىمىنى ئۆلتۈردى، دەپ ئەرز قىلىپ كەلدى. ئەرز قىلغۇچى پاكىت ئۈچۈن مۇشۇكنىڭ پۇتىنى، ئېشەكنىڭ قۇلقىنى، تۆگىنىڭ تۇمشۇقىنى ئېلىپ كەپتۇ. بۇ دەۋانى قانداق بىر تەرەپ قىلىش كېرەك؟ ــ دەپتۇ. ياتار ئۇيان ئويلاپ ـ بۇيان ئويلاپ زادىلا تاپالماپتۇ ۋە:

ــ جاۋابى نە بولۇر؟ ــ دەپ پادىشاھتىن سوراپتۇ. پادىشاھ:

ــ غەربىمىزدە، ئۇچ كۈنلۈك يەردە سۇلايمان دېگەن ئوتۇنچى بار، ئۇنىڭ پۇتۇن شەرتىنى ئادا قىلسا، ھاجىتىڭ راۋا بولۇر، ــ دەپتۇ. ياتار غەربكە قاراپ يول ئاپتۇ.

ئۇچىنچى كۈنى پادىشاھ قاتارنى چاقىرىپ:

ــ بالام، جەنۇبىمىزدىكى بىر ئەلدە بىر يولۋاس بولۇپ، ئۇ بەكمۇ يىرتقۇچ ئىدى، كېچە ـ كۈندۈز كىشىلەرگە تەھدىت سېلىپ زادىلا ئارام بەرمىگەنىدى. كېيىنچە بۇ يولۋاس زادىلا خىرىس قىلماس بوپ-

تۇ. بۇ ئەلنىڭ ھۆكۈمدارلىرىنىڭ تەدبىرى نە بولغان؟ ــ دەپتۇ. قاتار ئېيتىپ بېرەلمەپتۇ. پادىشاھ قاتارغا:
ــ جەنۇبىمىزدا، ئۇچ كۈنلۈك يەردە بالا تەربىيىلەۋاتقان بىر خەلپەتنىڭ مۇشكۈلىنى ئاسان قىلىپ دۇئاسىغا مۇيەسسەر بولسىڭ، زېھنىڭ كامال تاپقاي، ــ دەپتۇ. قاتار جەنۇبقا قاراپ سەپەر قىپتۇ.

تۆتىنچى كۈنى پادىشاھ پاتارنى چاقىرىپ:
ــ شىمالىمىزدىكى بىر ئەلدە يۇزمەڭ ئاھالە بولۇپ، بەكمۇ تارقاق ياشايدىكەن. بۇ ئەلدە پەقەت بىرلا تاۋۇز بولۇپ، پادىشاھ ئۇنى تىلىپ پۇقرالارنى تاۋۇز يېيىشكە تەكلىپ قىپتۇ. بىر ئايغىچە پۇقرالارنىڭ ئايىغى ئۇزۇلمەپتۇ، لېكىن تاۋۇز تۈگىمەپتۇ، پۇقرالارنىڭ ھېچقايسىسى تاۋۇز جېدىلى قىلماپتۇ. ھۆكۈمران تاۋۇز يېيىشتە پۇقرالارغا قانداق شەرت قويغان؟ ــ دەپ سوراپتۇ. پاتار سوئالىنى ئاڭلايلا، جاۋاب تېپىش ئۈياقتا تۇرسۇن غەمگە پېتىپتۇ. پادىشاھ:
ــ دىيارىمىزنىڭ ئۇچ كۈنلۈك شىمالىغا بېرىپ ئەقىل چوققا دېگەن ئادەمگە بەيئەت قىلساڭ، ئارمىنىڭغا دەرمان بولغۇدەك جاۋابقا ئېرىشىسەن، ــ دەپتۇ. پاتار شىمالغا قاراپ سەپەر قىپتۇ.

بەشىنچى كۈنى پادىشاھ ساتارنى چاقىرىپ:
ــ بۇرۇن بىر ئەلدە ئىنتايىن ئېغىر قۇرغاقچىلىق بولۇپ، ئاشلىق پۇتۇنلەي تۈگەپ، خەلق ياۋا كۆكتاتلارنى يەپ، ياۋايى ھايۋانلارنى ئوۋلاپ تۇرمۇش كەچۈرۈپتۇ. پەقەت پادىشاھ ئوردىسىدا بىرلا توقاچ قاپتۇ. پادىشاھنىڭ ئۇنى ئۆزى يەۋېلىشقا كۆڭلى ئۇنىماپتۇ، بىرەرىگە يەڭ ئېچىدە بېرىۋەتسە ئادالەتسىزلىك بولغۇدەك، بۆلۈپ بەرسە ھېچكىم تويمىغۇدەك، شۇ ئەھۋالدا ئۇنى پۇقرالىرىنىڭ ھەممىسىگە بېرىپ تۇ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن بىرى يەپتۇ. پادىشاھ قانداق ئۇسۇل قوللانغان؟ ــ دەپ سوراپتۇ. ساتار بېشىنى تاتىلاپ، ھېچقانداق جاۋاب تاپالماپتۇ. پادىشاھ:
ــ نېرى تاغقا بارساڭ بىر پادىچى بوۋاي بار. شاھزادىلىك تونۇڭ سېلىنسا، سالىمىڭ ئىلىك ئېلىنسا، جاۋابقا مۇيەسسەر بولارسەن، ــ دەپتۇ. ساتار بوۋاينى ئىزدەپ نېرى تاغقا كېتىپتۇ.

پادىشاھ تەمەخور تەخت ۋارىسلىرىنى كۆزدىن نېرى قىلىپ، پۇقراچە كىيىنىپ، شەھەر ئارىلاپ كىشىلەرنىڭ سۆز ـ ھەرىكىتىنى كۆزىتىپتۇ. بۇ چاغدا پادىشاھنىڭ دىققىتىنى بىر موزدۇزنىڭ شاگىرتى جەلپ قىپتۇ. موزدۇزنىڭ ئون نەچچە شاگىرتى بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئەڭ كىچىك بىرى يېپىنى ناھايىتى پىشىق ئېشىدىكەن. پادىشاھ ئۇنىڭ سەممىي ۋە ئەستايىدىللىقىغا قايىل بولۇپ، ئۇنى كۆزىتىشنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ.

بىر كۈنى پادىشاھ موزدۇزخانىنىڭ ئالدىغا كېلىشىگە، بىرى كېلىپ ھېلىقى شاگىرتقا شەرەپىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ: «ئۆيۈڭلارغا ئوت كەتتى» دەپ تۇرۇشىغا، يەنە بىرى كېلىپ: «غەربىي دەرۋازىدىكى بىر تۇل خوتۇننىڭ ئۆيىنى سۇ بېسىپ كەتتى» دەپتۇ. شاگىرت بالا ئۆز ئۆيى تەرەپكە يۈگۈرمەي، غەربىي دەرۋازىدىكى تۇل خوتۇننى قۇتقۇزۇشقا مېڭىپتۇ. ھەممىسىدىن بۇرۇن يېتىپ بارغان شاگىرت بالا تۇل خوتۇننى ھاياش قىلىپ، سۇدىن قۇتقۇزۇپ چىقىپتۇ.

بۇنى كۆرگەن پادىشاھ بۇ شاگىرتنىڭ باشقىلارغا غەمگۇزارلىقىدىن تەسىرلىنىپتۇ ۋە ئۇنى كۆزىتىشنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ.

بىر كۈنى پادىشاھ موزدۇزخانىنىڭ ئالدىغا كېلىشىگە، بىر مۇتتەھەم كېلىپ بۇيرۇتقان ئۆتۈكىنى ئاپتۇ ـ دە، پۇل تۆلىمەي مېڭىپتۇ. شاگىرت پۇل تەلەپ قىلسا، مۇتتەھەم: «تۆلىدىم» دەپ، شاگىرتنىڭ گېپىگە پىسەنتمۇ قىلماي كېتىۋېتىپ تاشقا پۇتلىشىپ يىقىلىپ چۈشۈپتۇ، قولىنى سۇندۇرۇۋېلىپ پەر-

ياد چېكىپتۇ. شاگىرت ئۇنى يۆلەپ ئورۇندۇققا ئولتۇرغۇزۇپتۇ ـ ده، سۇنۇقچى چاقىرىپ كېلىپ تاڭدۇ-رۇپتۇ. پادىشاھ ئۇنىڭ قارنى ـ كۆكسىنىڭ كەڭلىكىنى، يۇرتنى سوراشقا قادىرلىقىنى مۆلچەر قىلىپ، ئەتىسى ئۇنى ئوردىغا چاقىرتىپتۇ.

پادىشاھ شاگىرتتىن ئۇشلاردىن سورىغان سوئالنى سوراپتۇ. شاگىرت:

ـــ توخۇنىڭ تۇخۇمى دېيىشكە بولمايدۇ، چۈنكى بىز توخۇنى كۆرمىدۇق، توخۇنىڭ ئۇۋۇسىز توغراقتا تۇغۇشى مۇمكىن ئەمەس. توغراقنىڭ تۇخۇمى دېيىشكە تېخىمۇ بولمايدۇ، ئەزەلدىن توغراق تۇ-خۇم تۇغقان ئەمەس. بۇ يەردە تۇخۇمىمۇ مەۋجۇت ئەمەس، «ئەگەر ئۇستىمىزگە تۇخۇم چۈشسە» دېگەن شەرتلا مەۋجۇت، ـــ دەپتۇ.

پادىشاھ شاگىرتتىن ياتاردىن سورىغان سوئالنى سوراپتۇ. شاگىرت:

ـــ ئەرز قىلغۇچى مۇتتەھەم، ئەرز قىلىنغۇچى كىچىك بالىكەن. بالىنىڭ بىخەستەلىكتىن ئۆلتۈ-رۈپ قويغىنى توشقان بولۇپ، توشقاننىڭ پۇتى مۇشۇككە، قۇلىقى ئېشەككە، تۇمشۇقى تۆگىگە ئوخشايدۇ، ئەرز قىلغۇچى مۇشۇ ئوخشاشلىقتىن پايدىلانغان، ـــ دەپتۇ.

پادىشاھ شاگىرتتىن قاتاردىن سورىغان سوئالنى سوراپتۇ. شاگىرت:

ـــ بۇ ئەلدىكى ھۆكۈمدارلار ئامال بار يولۇاسنىڭ تۇكىنى يېتىشىغا سىلىغان، شۇنىڭ بىلەن دۇش-مەنلىشىنى توختاتقان ياكى ئۇلار باشقا جايدىن باشقا بىر يولۇاسنى ئەپلەپ ئېلىپ كەلگەن، ئىككى يولۇاس ئۆزئارا خىرىس قىلىشىپ، ئادەملەرنى ئېسىدىن چىقىرىپ قويغان، ـــ دەپتۇ.

پادىشاھ شاگىرتتىن پاتاردىن سورىغان سوئالنى سوراپتۇ. شاگىرت:

ـــ بۇ ئەلدە ئاھالە تارقاق ئولتۇراقلاشقان، ئالدىدىكىلەر كېلىپ تاۋۇزنى يەيلى دېسە، «تەڭ يېگەن تەڭگە سىغمىر، يالغۇز يېگەن يەرگە، جەم بولغاندا يېگۈلۈك» دېگەن ھېكمەتلىك سۆز يېزىلغان، ئالدىدىكى-لەر كەينىدىكىلەرنى كۈتۈپ ـ كۈتۈپ كېتىپ قالغان. كەينىدىكىلەر ئالدىدىكىلەر بىلەن جەم بولالمى-غان. شۇ سەۋەبلىك تاۋۇز يەنە ئېشىپ قالغان، ھېچكىمىمۇ تاۋۇز جېدىلى قىلالمىغان، ـــ دەپتۇ.

پادىشاھ شاگىرتتىن ساتاردىن سورىغان سوئالنى سوراپتۇ. شاگىرت:

ـــ بۇ بىر توقاچنى پادىشاھ بىر چاقىرىم يەرگە قويۇپ، كىم بۇرۇن بارسا شۇ ئالسۇن، دېگەن شەرت بىلەن ھەممىنى يۈگۈرتكەن، يۈگۈرگەنلەرنىڭ پەقەت بىرىلا بىرىنچى بولۇپ بېرىپ توقاچنى ئالغان، قالغانلىرى دەۋا قىلاي دېسە، پادىشاھ ئېلىۋال، دەپ قويۇپ قويغىنى راست، ئالالمىغان گۇناھ ئۆزىدە، شۇڭا ھېچكىم نارازى بولمىغان، ـــ دەپتۇ.

پادىشاھ شاگىرتتىكى ئەقلىگە قايىل بولۇپ، شاگىرتنى پادىشاھ دەپ جاكارلاپتۇ، ئۆزى كېيىنكى ئىشلاردىن خاتىرجەم بوپتۇ.

بەش يىل ئۆتكەندىن كېيىن بەش ئوغۇل تەرەپ ـ تەرەپتىن قايتىپ كېلىپ، ئاتىسىدىن پادىشاھ-لىقنى تەلەپ قىپتۇ. پادىشاھ ئۇلارغا:

ـــ يېڭى پادىشاھنىڭ يېنىغا بېرىپ ئۇنىڭغا كۆرۈنۈڭلار، بىرەر ھارۋىغا چاق بولۇپ قالساڭلار ئە-جەب ئەمەس، ـــ دەپتۇ. ئوغۇللار:

ـــ شۇنچە رىيازەت چېكىپ چاق بولىدىغان بولساق، بۇ يەتكىلى بولمايدىغان مەنزىل ئىكەن، ـــ دەپ پادىشاھلىق تەمەسىدىن ئۇزۇل ـ كېسىل ۋاز كېچىپتۇ.

ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئاقىللارنى ئىشقا قويۇش شۇنىڭدىن قالغانمىش.

مىراس

ئاتا ئىكەنۇ، يوق ئىكەن، ئاچ ئىكەنۇ، توق ئىكەن، توخۇ جىرىم غاجىلىغان، تۈمۈچۈق ئۆگزە تاتىلىغان زامانلارنىڭ بىرىدە بىر بوۋاينىڭ ئۈچ ئوغلى بار ئىكەن. بوۋاي قېرىپ يېشى سەكسەندىن ئاشقاندىن كېيىن، پۈت ـ قولىدا ماغدۇرى قالماي بالىلىرىنىڭ بېقىشىغا موھتاج بولۇپ قاپتۇ. كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بالىلىرى دادىسىنى بېقىشتىن زېرىكىپ، بىر ـ بىرىگە بەس سالىدىغان بولۇپ قېلىشىپتۇ. بەزىدە ھېچقايسى بالىسى دادىسىغا بىرەر نانمۇ ئەكېلىپ بېرەي، بوۋاي كۈن ـ كۈن ئاچ قالىدىغان بولۇپ قاپتۇ. ئاخىردا بوۋاي ئاجىزلىشىپ ئورۇن تۈتۈپ يېتىپ قاپتۇ. بوۋاي ئۆزىنىڭ بىئىلاج بولۇپ خارلىقا قالغانلىقىنى بىلىپ، بىر كۈنى چوڭ ئوغلىنى ئالدىغا چاقىرىپ:

ــ ئوغلۇم، سەن بالىلارنىڭ چوڭى، مەندىن ئوبدان خەۋەر ئال، سەن مېنى ياخشى باقساڭ، ئۈكىلىرىڭمۇ ماڭا كۆيۈنىدىغان بولىدۇ، كۆزۈم يۇمۇلماي تۇرۇپ سىلەر مېنى تاشلىۋەتسەڭلار، بالىلىرىڭلارمۇ سىلەرگە شۇنداق قىلىدۇ. مېنىڭ بەش كۈنلۈكۈم قالدى، مەن ساڭا ئوبدان دۇئا قىلىپ قويماي، كېيىنچە ياخشى كۈن كۆرسەن. ساڭا ئوبدان بىرنەرسە قالدۇرمەن، مەن ئۆلگەندىن كېيىن ئۆينىڭ ئوك بۇلۇڭىنى كولاپ تېپىۋالارسەن، ــ دەپتۇ. ئىككىنچى، ئۈچىنچى ئوغۇللىرىغمۇ يۇقىرىقى ۋەسىيەتلەرنى قىلغاندىن كېيىن، ئىككىنچىسىگە: «كۇلۇڭنى كولارسەن»، ئۈچىنچىسىگە: «سول بۇلۇڭنى كولارسەن» دەپتۇ. شۇ كۈندىن باشلاپ ئوغۇللىرى دادىسىغا ياخشى غەمخورلۇق قىلىپ، بەس ـ بەس بىلەن ياخشى خەۋەر ئېلىشقا باشلاپتۇ.

ئارىدىن ئىككى ـ ئۈچ يىل ئۆتكەندىن كېيىن بوۋاي كۆز يۇمۇپتۇ. ئاڭغىچە بوۋاينىڭ ئۈچ ئوغلى دادىسىنى ياخشى بېقىپ دادىسىدىن ياخشى نەرسە مىراس ئېلىۋېلىش كويىدا،ئۆز ئۆيىدىكى پۇلغا يارايدىغان نەرسىلەرنى سېتىپ بولۇپ خېلى نامراتلىشىپ قالغانىكەن. بىر كۈنى چوڭ ئوغلى ئۆينىڭ ئوك بۇلۇڭىنى كولىغانىكەن، بىردانە داپ چىقىپتۇ. ئۇنى كۆرۈپ ئۆزىگە قالدۇرۇلغان مىراسنىڭ ھېچ نەرسىگە ئەرزىمەيدىغان يىرتىق داپ ئىكەنلىكىگە نارازى بولۇپ پېشانىسىگە بىرنى ئۇرۇپتۇ ۋە ئويلىنىپ، مەن دادامنىڭ دۇئاسىنى كۆپ ئالغان، بۇ داپتا بىرەر بەرىكەت بولۇشىمۇ مۇمكىن، بۇنى جاھاننىڭ بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلىرىغا ئاپىرىپ كۆرۈپ باقاي، دەپتۇ، ئۆيگە بېرىپ خوتۇن ـ بالىلىرىغا تەسەللى بەرگەندىن كېيىن، تەۋەككۇل دەپ داپنى قوينىغا سېلىپ سەپەرگە چىقىپ كېتىپتۇ.

ئۇ بىرقانچە كۈن يول يۈرۈپتۇ، يول يۈرگەندىمۇ مول يۈرۈپتۇ، شۇنداق يول يۈرۈپ بىر كۈنى غىڭ سايىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى بىر كونا تۈگمەننىڭ قېشىغا كەلگەندە قاراڭغۇ چۈشۈپ قاپتۇ. چوڭ ئوغۇل

ئۇخلاش ئۈچۈن تۈگمەننىڭ سۈكىنىگە كىرىپ يېتىۋاپتۇ. بۇ تۈگمەن بىرقانچە يىللاردىن بۇيان تاشلىنىپ قالغان كونا تۈگمەن بولغاچقا، ھەر كۈنى كېچىسى چۆلدىكى قومۇشلۇقتىن ياۋا توشقۇزلار كېلىپ تۈگمەننىڭ خامپىسىنى يالايدىكەن. بۇگۈن كېچىمۇ بىرقانچە توشقۇز كېلىپ خامپىنى يالاشقا باشلاپتۇ. توشقۇزلارنىڭ خارت ـ خۇرت قىلغان ئاۋازىدىن قورقۇپ كەتكەن چوڭ ئوغۇل داپنى شۇنداق بىر تاراڭلاتقانىكەن، ياۋا توشقۇزلار قورقۇنچلىقتا قالايمىقان يۈگۈرۈشۈپ يۈرۈپ تۈگمەننىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ قويۇپتۇ. چوڭ ئوغۇل قورقۇپ داپنى تېخىمۇ بەك چالغانسېرى توشقۇزلار شۇنچە سەكرەشكە باشلاپتۇ. شۇنداق قىلىپ، تاڭ ئېتىپتۇ. شۇ ئەسنادا بۇ يولدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان كارۋانلار بۇ كونا تۈگمەندىكى داڭگا ـ دۇڭگا ئاۋازنى ئاڭلاپ نېمە ئىش بولدىكىن دەپ كۆرۈپ بېقىش ئۈچۈن ئىشىكنى ئېچىپ كىرىشىگە، قورقۇپ ھالى قالمىغان ياۋا توشقۇزلار گۈلدۈرلىشىپ قېچىپ كېتىپتۇ. بۇنى كۆرۈپ چوڭ ئوغۇل سۈكەندىن سەكرەپ چۈشۈپ كارۋان بېشىنىڭ ياقىسىغا ئېسىلىپ:

ــ مەن بۇ توشقۇزلارغا پادىشاھنىڭ ئەمرى بىلەن ئۇسسۇل ئويناشنى ئۆگىتىۋاتقىنىمغا بۇگۈن قاق ئوتتۇز توققۇز كۈن بولغاندى، ئەتە قىرىق كۈن بولاتتى. ئەتە پادىشاھنىڭ ئالدىغا ئېلىپ بېرىپ ئۇسسۇل ئوينىتىپ ئىنئام ئالاتتىم. سەن پادىشاھنىڭ توشقۇزلىرىنى قاچۇرۇۋەتتىڭ، يا توشقۇزنى تۇتۇپ ئەكېلىپ بېرىسەن، يا بولمىسا، پادىشاھنىڭ ئالدىغا بارمىمىز، ــ دەپتۇ. كارۋان بېشى پادىشاھنىڭ ئالدىغا بېرىشتىن قورقۇپ:

ــ نېمە ئالسىلا بېرەي، غوجام، مېنى پادىشاھنىڭ ئالدىغا ئاپارمىسىلا، ــ دەپ يالۋۇرۇپتۇ. شۇنداق قىلىپ، بوۋاينىڭ چوڭ ئوغلى كارۋانلارنىڭ قىرىق ئات ـ قېچىردىكى پۇل ـ مالىلىرىنى غەنىيمەت ئېلىپ، ئۆيگە قايتىپ كېلىپ راھەت ـ پاراغەتتە كۈن ئۆتكۈزۈشكە باشلاپتۇ.

ئاكىسىنىڭ مۇنداق ئاسان باي بولۇپ قالغانلىقىنى كۆرگەن ئوتتۇرانچى ئىنىسى ئاكىسىدىن بۇ ئىشنىڭ سىرىنى سوراپتۇ. ئاكىسى دادىسىدىن مىراس قالغان كونا داپنىڭ خاسىيىتىدىن شۇنداق بولغانلىقىنى دەپ بەرگەندىن كېيىن، ئۇ دادىسىنىڭ ئۆزىگە ۋەسىيەت قالدۇرغانلىقىنى ئېيتىپ، دەرھال ئۆيگە يۈگۈرۈپ كىرىپ كەتمەن بىلەن كۇلۇڭنى كولاشقا باشلاپتۇ. كۇلۇڭدىن بىر دانە تۈگمەن تېشى چىقىپتۇ. تاشنى كۆرۈپ، ئۇمۇ: «ۋاي شور پېشانەم» دەپ پېشانىسىگە بىرنى ئۇرۇپ، تاشنىڭ تۆۋىنى شۇكىدىن كۇلا ئۆتكۈزۈپ ئۆشنىسىگە تېگىپ يولغا راۋان بوپتۇ. بىرقانچە كۈن يول يۈرۈپ، بىر كۈنى چوڭ سايلىق ياقىسىدىكى بىر توپ سەگۇ تېرەكنىڭ تۈۋىگە كەلگەندە كەچ كىرىپ قاپتۇ، شۇ يەردە قوندى ماقچى بوپتۇ ۋە تېرەك تۈۋىدە قونسا بۆرە يەپ كېتىشىدىن قورقۇپ تاشنى يۇدۇپ تېرەكنىڭ ئۈچىدىكى بىر ئاچماقتا چىقىپ ئولتۇرۇپتۇ. بىر مەھەل ئۆتكەندىن كېيىن بىر توپ قاراقچى تېرەكنىڭ تۈۋىگە كېلىپ قازان ئېسىپ پولۇ ئېتىپ يېيىشىپتۇ. قاراقچىلار پولۇنى يەپ بولۇپ يۇك ـ تاقلىرىنى يېشىپ، تېرەكنىڭ ئەتراپىدا ئۇخلىماقچى بولۇشۇپتۇ. دەل شۇ پەيتتە ئوتتۇرانچى ئوغۇل چۆرگىلىتىپ سىيگەنىكەن، ئۇنىڭ سۈيدۈكى غازاڭلارغا ئۇرۇلۇپ ـ سوقۇلۇپ خۇددى يامغۇر تامچىسىدەك قاراقچىلارنىڭ ئۇستىگە چۈشۈشكە باشلاپتۇ، قاراقچىلار: «ۋاي يامغۇر ياغدى» دېيىشىپ، ھەممىسى تېرەكنىڭ تۈۋىگە يىغىلىپ تۇرۇشۇپتۇ. بۇنى كۆرۈپ ئوتتۇرانچى ئوغۇل توگمەن تېشىنى ئۇلارنىڭ ئۇستىگە تاشلاپتۇ. تاش ئۇلارنى بېسىپ ئۆلتۈرۈپتۇ. ئوتتۇرانچى ئوغۇل قاراقچىلارنىڭ قىرىق ئات، قېچىردىكى دەپئى ـ دۇنيا-لىرىنى ئېلىپ ئۆيگە قايتىپ كېلىپ بالا ـ چاقىلىرى بىلەن ياخشى كۈن ئۆتكۈزۈشكە باشلاپتۇ.

ئوتتۇرانچى ئاكىسىنىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەر تاپقان كەنجى ئوغۇل ئۇنىڭ سەرگۈزەشتىنى ئاڭلىغاندىن

كېيىن، دادىسىنىڭ ۋەسىيىتىنى ئېسىگە ئېلىپ ئۆيگە يۈگۈرۈپ كىرىپ، كەتمەن بىلەن ئۆينىڭ سول بۇلۇڭىنى قازغانىكەن، بىر ئۈينىڭ قۇيرۇقى چىقىپتۇ. ئۇمۇ ئىككى ئاكىسىغا ئوخشاش ئۆيگە بېرىپ خوتۇن ـ بالىلىرى بىلەن خوشلاشقاندىن كېيىن، ئۈينىڭ قۇيرۇقىنى خۇرجۇنغا سېلىپ كۆنىپېتىش تە- رەپكە قاراپ سەپەرگە چىقىپ كېتىپتۇ، كۆپ جايلاردىن ئۆتۈپ بىر كۈنى بىر يېزىغا يېتىپ كەپتۇ. قا- رىسا بىر ئادەم يەر ھەيدەۋاتقانىكەن، ئۇ ئادەم بىلەن گەپلىشىپ ئۇنىڭ باينىڭ ئورتاقچىسى ئىكەنلىكىنى بىلىپتۇ. شۇ ئەسنادا ئۇ ئادەم:

— سىلى يەر ھەيدەشنى بىلەملا؟ — دەپ سوراپتۇ.

— بىلمەن، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ كەنجى ئوغۇل.

— ئۇنداق بولسا، مەن ئۆيگە بېرىپ چاي ئىچىپ كېلىۋالاي، سىلى يەرنى ھەيدىگەچ تۇرسىلا، — دەپتۇ ھېلىقى ئادەم.

— ماقۇل، — دەپ، كەنجى ئوغۇل يەر ھەيدەشكە باشلاپتۇ ۋە ئۇ ئادەمنىڭ قارىسى كۆزدىن يىتە- شىگە ئۈينى قوشتىن چىقىرىپ يولدا ئۆتۈپ كېتىۋاتقان بىر ئادەمگە ئېلىشىغا سېتىپ پۇلنى يانچۇقىغا سېلىپ، خۇرجۇنىدىكى ئۈينىڭ قۇيرۇقىنى ئېلىپ يەرگە كۆمۈپ ئۈچىنى چىقىرىپ قويۇپ، خۇرجۇنىنى بېشىغا قويۇپ ئۆڭدا يېتىپ ئۇخلاپتۇ. بىرھازادىن كېيىن ھېلىقى ئادەم قايتىپ كېلىپ قارىسا، ئۈيمۇ يوق، يەرمۇ ھەيدەلمىگەن. كەنجى ئوغۇلنى ئويغىتىپ: «ئۇي قېنى؟» دەپ سورىغانىكەن، ئۇ:

— سىلى كېتىپ ئۇزۇن قالماي ئۈينى يەر يۇتۇپ كەتتى، مانا ئۇنىڭ قۇيرۇقى. مەن يالغۇز تارتىپ چىقىرالمىدىم، ئىككىمىز بىر بولۇپ تارتىپ چىقىرايلى، — دەپتۇ. ئىككىيلەن تارتقانىكەن، قۇيرۇق قولغا چىقىپتۇ، ئورتاقچى دېھقان ئاللا ـ كاللا دەپ قاقشاپ ئۆيگە قايتىپ كېتىپتۇ. كەنجى ئوغۇل بولـ- سا ئورتاقچى دېھقاندىن سورىۋالغىنى بويىچە باينىڭ ئۆيگە يېتىپ كەپتۇ. باي ئۆيدە يوق ئىكەن. باينىڭ چىرايلىق بوغماق خوتۇنىنى كۆرگەن كەنجى ئوغۇل:

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ئاغىچا خېنىم، — دەپ سالام بېرىپتۇ.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ئۆزلىرى نېمە ئىش بىلەن كەلدىلە؟ — دەپ سوراپتۇ باينىڭ خوتۇنى.

— ئىشلەي دەپ كەلدىم، بىرقانچە كۈن تۇرۇپ ئىشلىرىنى قىلىپ بەرسەم، — دەپتۇ كەنجى ئوغۇل. باينىڭ خوتۇنى ئۇنىڭغا بىر تۇلۇمدىكى ئارپا بىلەن ئارىلىشىپ كەتكەن بۇغدايىنى ئايرىپ بېرىشنى بۇيرۇپ، ئۆزى خىلمۇخىل غىزالارنى تەييارلاشقا كىرىشىپتۇ. كەنجى ئوغۇل بولسا هويلىدا ئولتۇرۇپ، ئىشكىنىڭ يوچۇقىدىن باينىڭ خوتۇنىنىڭ نېمە غىزا ئېتىپ، ئۇنى قەيەردە قويغانلىقىنى ئېنىق كۆرۈپ تۇرۇپتۇ.

كەچ كىرىپ باي قايتىپ كېلىپ بۇ يېڭى مەدىكار بىلەن كۆرۈشكەندىن كېيىن، كەچلىك تاماق يې-يىش ئۈچۈن داستىخانغا كەپتۇ. باينىڭ خوتۇنى باينىڭ ئالدىغا بىر ئاياق سوغۇق سۇ بىلەن ئىككى دانە تېرىق زاغرىسىنى قويۇپ قويۇپتۇ. بۇنى كۆرۈپ باي پۇشۇلداپ:

— تۇزۇكرەك تامىقىڭلار يوقمۇ؟ — دېسە، خوتۇنى:

— كەچ بولۇپ قېلىپ تاماق ئېتەلمىدىم، بۇگۈنچە مۇشۇنى يېگەچ تۇرسىلا، — دەپتۇ.

ئەمدى بىر كەلىمە گەپنى كەنجى ئوغۇلدىن ئاڭلايلى:

كەنجى ئوغۇل ئارپا بىلەن بۇغدايىنى ئايرىۋېتىپ، باينىڭ ئۆيىنىڭ كەينىدىكى قوناقلىققا ئىستۇارا قىلغىلى چىقىپ، ئۇ يەردە بىر ئەر بىلەن بىر ئايالنىڭ بىللە بولغانلىق ئالامەت ـ بەلگىلىرىنى كۆرۈپ قاپتىكەن، شۇنىڭ بىلەن قورسىقىغا جىن كىرىپ يېنىپ كىرىۋاتسا، تام تۈۋىدە بىر توكۇر قاغىنىڭ ئۇچالماي پالاقشىپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ ئۇنى قوينىغا سېلىۋالغانكەن.

باينىڭ خوتۇنىدىن هېلىقى گەپنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، كەنجى ئوغۇل ئاستاغىنا قوينىدىكى قاغا-نىڭ قانىتىنى بىر تارتقانكەن، قاغا «قاق» دەپ توۋلاپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان باي:

— بۇ نېمە؟ نېمە دەپ توۋلايدۇ؟ — دەپ سوراپتۇ. كەنجى ئوغۇل:

— باي ئاغا، بۇ ناھايىتى خىسلەتلىك جانىۋار، ئىسمى «موللا تاپقاق». بۇ دەيدۇكى، ئاۋۇ كاتىنىڭ تۆ-پىسىدە داستىخانغا يۆگەپ قويغان ئىككى دانە قاتلىما، ئۇنىڭ يېنىدا بىر ئاياق قېتىق بار، دەيدۇ، — دەپتۇ. بۇنى ئاڭلاپ باي خوتۇنىغا دەرھال ئاچچىقىنى بۇيرۇپتۇ. باينىڭ خوتۇنى بىرمۇنچە غودۇڭشىپ قاتلىما بىلەن قېتىقنى ئاچچىقىپ بېرىپتۇ. ئىككىيلەن راسا مەززە قىلىپ يېيىشىپتۇ. كەنجى ئوغۇل قاغىنىڭ قانىتىنى يەنە ئىككى قېتىم تارتىپ، باينىڭ خوتۇنىنىڭ ئاشىنىسىغا پىشۇرۇپ ساقلاپ قويغان يىگىرمە دانە تۇخۇم، بىر توخۇنىڭ گۆشى قاتارلىق نەرسىلەرنىڭ هەممىسىنى داستىخانغا ئاچچىقۇزۇپتۇ. باينىڭ خوتۇنى بۇ مەدىكارنى ئىچىدە مىڭ قېتىم قارغاپتۇ.

ياتار ۋاقتى بولغاندا باينىڭ خوتۇنى كەنجى ئوغۇلغا ئۆينىڭ بۇلۇڭ تەرىپىگە ئورۇن سېلىپ بە-رىپ مەكچى بولغانكەن، كەنجى ئوغۇل: «مېنىڭ كېچىدە تالاغا چىقىدىغان كېسىلىم بار، ئىشىك تۇۋۈدە يا-تاي» دەپ ئۇنىماي ئىشىك تۇۋۈگە كېلىپ يېتىۋاپتۇ ۋە ئۇزۇن ئۆتمەي تازا خورەك تارتىپ قاتتىق ئۇخلىغان بولۇۋاپتۇ. باي بولسا ئۇخلاپ قاپتۇ. بىر چاغدا ئىشىك ئېچىلىپ هويلىغا بىر كىشى كىرىپ كەپتۇ. باي-نىڭ خوتۇنى بولسا ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ هېلىقى كىشىنى ئاشخانا ئۆيگە باشلاپ كىرىپ كېتىپتۇ ۋە:

— بۇگۈن سىلىگە بىرمۇنچە ياخشى تاماقلارنى ئېتىپ ساقلاپ قويغانىدىم، نەدىكى بىر پالاندى قە-لەندەر كېلىپ بايىغا چېقىشتۇرۇپ هەممىنى يەۋەتتى. خاپا بولماي تۇرسىلا، ياغ چۇچۇتۇپ قۇيماق سېلىپ بېرەي، — دەپتۇ. قۇلىقىنى دىڭ تۇتۇپ تىڭشاپ ياتقان كەنجى ئوغۇل بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپتۇ. بىر چاغدا باينىڭ خوتۇنى قازاندىكى ياغنى قىزىتىپ قويۇپ ئوتۇن ئېلىپ كىرىش ئۈچۈن تالاغا چىقىپ كېتىپتۇ. كەنجى ئوغۇل ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ ئاشخانىغا چىقىپ، ئوچاق ئالدىدا ئولتۇرغان ئادەمنى كەينىدىنلا

قۇچاقلاپ قازاندىكى قىزىق ياغقا كاللىسىنى بېسىپتۇ. باينىڭ خوتۇنىنىڭ ئاشىنىسى تىن تارتماي ئۆلۈپ-
تۇ، ئاندىن ئاشخانىنىڭ بىر بۇلۇڭىدا يۆلەكلىك تۇرغان بىر تاغاردىكى پۇرچاق ئۇنىغا ئۇنىڭ كاللىسىنى
تىقىپ قويۇپ، ئۆز ئورنىغا چىقىپ يەنە ئاۋۇالقىدەك خورەك تارتىپ يېتىۋاپتۇ. باينىڭ خوتۇنى تالادىن
كىرىپ: «ۋاي ئادىشىم، قورساقلىرى ئېچىپ كېتىپ تاغاردىكى ئۇننى يېگىلى تۇردىلىمۇ؟» دەپ بېرىپ
بىر تارتقانىكەن، پالاققىدە ئالدىغا يىقىلىپ چۈشۈپتۇ. بۇنى كۆرۈپ چۆچۈپ كەتكەن خوتۇن ئاستاغىنا
كەنجى ئوغۇلنىڭ قېشىغا چىقىپ: «ۋاي جېنىم ئاكا، بىر ئۆلۈك بار ئىدى، يىغىشتۇرۇشۇپ بەرگەن
بولسىلا، ئانامدىن قالغان بىر جۇپ ئالتۇن بىلەزۈكۈمنى بەرسەم» دەپ يالۋۇرۇپتۇ. كەنجى ئوغۇل خوتۇ-
ندىن ئالتۇن بىلەزۈكلەرنى ئېلىپ بولغاندىن كېيىن، ئۆزى ئۆلۈكنى كۆتۈرۈپ سىرتقا چىقىپ كېتىپتۇ.
باينىڭ ئېغىلدا ۋە ئاتخانىدا ئون نەچچە تۈياق ياراق ئاتلىرى بار ئىكەن، ئۆلۈكنى سىرتقا ئاچقىچە ياد-
قۇزۇپ قويۇپ، ئاتخانىدىن بىر ئاتنى تۇتۇپ چىقىپ جابدۇپ، ئۆلۈكنى ئاتقا تېڭىپ ئولتۇرغۇزۇپ، ئاتنى قوي
ئېغىلىغا سولاپ قويۇپتۇ ۋە ئۆيگە كىرىپ:

— ۋاي باي ئاكا، قويلىرىغا ئوغرى چۈشۈپتۇ. ئىستىۋارا قىلغىلى چىقىپ قارىسام، بىر ئوغرى
ئاتقا مىنىپ قويلىرىنى ھەيدەپ كەتكىلى قوپقانىكەن، ئىشىكنى ئېتىۋېلىپ سىلىنى ئويغاتقىلى
كىردىم، — دەپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان باي دەرغەزەپ بولۇپ قولىغا كالتەك ئېلىپ ئېغىلغا كىرىپ:

— ۋۇ ھارام تاماق ئوغرى، — دەپ كالتەك بىلەن بېشىغا بىرنى ئۇرغانىكەن، «ئوغرى» ئاتتىن يە-
قىلىپ چۈشۈپتۇ. بۇنى كۆرگەن كەنجى ئوغۇل:

— ھەي باي ئاكا، شەيتانلىرىغا ھاي بەرسىلە دېسەم، ئۇنىماي بىر ئادەمنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈپ قويلا،
ئەمدى پادىشاھنىڭ ئالدىدا نېمە دەيلا؟ — دەپ ۋارقىرىغىلى تۇرۇپتۇ. بۇنىڭدىن قورقۇپ كەتكەن باي
كەنجى ئوغۇلغا ئېغىلدىكى بارلىق مالىلىرىنى بېرىپ، بۇ پېشكەللىكتىن ئاران قۇتۇلۇپتۇ. كەنجى ئوغۇل
باينىڭ قويلىرىنى ھەيدەپ، ئاتقا مىنىپ ئۆز يۇرتىغا قايتىپ كېلىپ، بالىلىرى بىلەن خۇشال - خۇرام
كۈن ئۆتكۈزۈپتۇ. «ئاتاڭدىن مىراس ئالغۇچە، دۇئا ئال» دېگەن تەمسىل شۇنىڭدىن قالغانىكەن.

ئىككى باينى ئەپلىگەن مالاي

ئۇرۇننىڭ بۇرۇنسىدا بىر ساختىپەز باي ئۆتكەنكەن. ئۇ مالايلىرىنى ھەر دائىم يىل ئاخىرىدا ساختىپەزلىك بىلەن قۇرۇق قول يولغا سالىدىكەن. بىر يىلى ئۇ باي بىر مالىيىغا:

— ھۇرۇنلۇق قىلماي، كۆچۈڭنى ئايماي ئىشلەپ بەرسەڭ، سەن رازى بولغۇدەك ھەق بېرىمەن. ھازىر ئۇنى ـ بۇنى دېمەي ئىشلىگىن. گېپىمنىڭ تاشقا باسقان مۆھۈر ئىكەنلىكىنى ئېسىڭدىن زادى چىقارما، — دەپتۇ.

مالايمۇ ئىشقا كەلگەندە بايىنىڭ دېگىنىدىن ئاشۇرۇۋېتىپتۇ. بىر يىل ئۆتۈپتۇ، باي مالاينىڭ ھەققىنى بېرىدىغان كۈنلەرمۇ يېقىنلاپ كەپتۇ. ساختىپەز باي مالاينى چاقىرىۋېلىپ، ئۇنىڭغا:

— مەن سېنىڭدىن رازى، ھەققىڭ ھېسابىغا مۇشۇ بىر تال قوغۇن ئۇرۇقىنى كۆتۈرۈپ بېرەي، — دەپتۇ.

— ھەي باي ئاكا، بىر يىللىق ھەققىم ئۇچۇن بىر تال ئۇرۇق بەرسىلە قانداق بولىدۇ؟! — دەپتۇ مالاي. باي راسا خاپا بوپتۇ:

— ھەي قاپاقۇاش، بۇنى ئاز كۆرۈۋاتامسەن تېخى؟ سەن بۇ ئۇرۇقنى تېرىساڭ، كۈزلۈككە بولمىدى دېگەندە بىر قوغۇن ئالىسەن، ئۇنىڭدىن ئاز دېگەندە يۈز تال ئۇرۇق چىقىدۇ. ئۇنى يەنە بىر ئەتىيازلىقى تېرىساڭ، كۈز بولغاندا كەم دېگەندە يۈز قوغۇن ئالىسەن، ئۇلارنىڭ ھەربىرىدىن يۈز تالدىن ئۇرۇق ئالىسەن... شۇنداق قىلىپ، ئون يىلدىن كېيىن بۇ ئەتراپتىكى ئەڭ چوڭ بايلاردىن بولۇپ قالىسەن، — دەپتۇ.

مالاي ئۇنداق دېسە، باي مۇنداق دەپتۇ. مالاي بۇ ساختىپەز بايغا زادى گەپ تېپىپ بېرەلمەپتۇ. مالاي چىشىنى چىشىغا چىشلەپ، قوغۇننىڭ ئۇرۇقىنى ئالغان پېتى ساختىپەز بايىنىڭ ئۆيىدىن چىقىپ كېتىپتۇ، ئۇرۇقنى ئەتىيازلىقى بىر تاشلاندۇق يەرگە تېرىپتۇ، پەرۋىش قىپتۇ، كۈزدە شۇنداق يوغان، پۇراپ تۇرغان قوغۇندىن بىرنى ئۈزۈپتۇ، ئۇنى ساتماقچى بولۇپ بازارغا ئېلىپ مېڭىپتۇ. يولدا كېتىپ بارسا، ئۇنىڭغا بىر باي يولۇقۇپ قاپتۇ ـ دە:

— ھەي بالا، نەگە كېتىپ بارىسەن؟ — دەپ سوراپتۇ.

— بازارغا، — دەپتۇ مالاي.

— قولۇڭدىكى نېمە؟ — دەپ سوراپتۇ باي. مالاي، قوغۇننى كۆرۈپ تۇرۇپ نېمىلىكىنى سورىغىنىغا قارىغاندا، تازا نادان باي بولسا كېرەك، شۇنداق بولسا، تەلەي دېگەن شۇ، دەپ ئويلاپتۇ ـ دە:

— بۇ دۇلدۇلنىڭ تۇخۇمى، قۇلۇنىڭ يېرىپ چىقىدىغان ۋاقتى توشۇپ قالدى، خىجالىتىم بولغاچ-

قا، ساتقىلى بازارغا كېتىۋاتىمەن، ــ دەپتۇ. ھېلىقى باي بۇ گەپكە ئىشىنىپ:

ــ ئۇنداق بولسا، ماڭىلا سېتىپ بەرسەڭ بولمامدۇ؟ ــ دەپتۇ. مالاي بۇ بايىنىڭ راسا ئۆتۈپ كەتكەن نادانلىقىنى بىلىۋېلىپ:

ــ پۇللىرى يەتمەسمىكىن ! ــ دەپ بايىنى قىزىقتۇرۇپتۇ.

ــ يېنىمدىكى تىللالىرىم بۇ دۇلدۇل تۇخۇمىغا يەتمىسە، پۈتۈن ۋەسلىمغۇ يېتەر، ــ دەپ چىڭ تۇرۇۋاپتۇ باي، ــ قېنى نەرخىنى دەپ باقمامسەن؟

ــ بازارغا ئەكىرسەم ئىككى يۈز تىللاغا ساتاتتىم، مەيلىلىرى بولسا سىلىگە يۈز تىللاغا بېرەي، ــ دەپتۇ مالاي. باي گەپ قىلمايلا ھەمياندىن يۈز تىللانى ساناپ مالايغا بېرىپتۇ. مالاي «دۇلدۇل تۇخۇمى»نى بايغا سۇنۇۋېتىپ:

ــ بەك ئېھتىيات قىلسىلا، باي ئاتا، ــ دەپتۇ زاڭلىق ئارىلاش، ــ قوللىرىدىن چۈشۈپ كەتمىسۇن!

باي خۇشال ھالدا قوغۇننى چاپىنىغا ئاۋايلاپ ئوراپتۇ ـ دە، ئۆز يولىغا قاراپ كېتىپتۇ. ئۇ يولدا كېتىۋېتىپ تاشقا پۈتلىشىپ كېتىپ، قولتۇقىدىكى قوغۇن چۈشۈپ كېتىپتۇ. قوغۇن دومىلاپ بېرىپ بىر تۇپ چىغىنىڭ تۈۋىدىكى تاشقا ئۇرۇلۇپ، پارچە ـ پارچە بولۇپ كېتىپتۇ. چىغ تۈۋىدە ياتقان توشقان قورقۇپ بىر سەكرەپتۇ ـ دە، ئۇچقاندەك قېچىپتۇ. نادان باي، بۇ چېقىلىپ كەتكەن دۇلدۇل تۇخۇمىدىن چىققان قۇلۇن، دەپ ئويلاپ: «ھەي دۇلدۇلۇم، ھەي دۇلدۇلۇم، سەن مەندىن قاچمىغىن» دەپ ۋارقىراپ، ئارقىسىدىن قوغلاپتۇ. توشقان نادان بايىنىڭ قاتتىق ۋارقىراپ قوغلىشىدىن تېخىمۇ قورقۇپ، بەدەر قېچىپتۇ، ئاخىر كۆزدىن غايىب بوپتۇ.

نادان باي پالاستەك سۆرىلىپ ئۆيگە كەپتۇ، بولغان ئىشلارنى خوتۇنىغا دەپ بېرىپتۇ. خوتۇنى بايىدىنمۇ ئېشىپ كەتكەن نادان ئىكەن.

ــ سۆرەلمىلىك قىلىپ، بىر ئوبدان دۇلدۇلنى قاچۇرۇپ قويدىلىمۇ؟ تۇتۇپ كەلگەن بولسىلا، مەن ئۇنى مىنىۋېلىپ، مەھەللىدىكىلەرنىڭ ئىچىنى ئاداتتىپ يۈرمەمتىم، ــ دەپ ئېرىگە كايىپتۇ.

بۇ گەپتىن ئاچچىقى كېلىپ، بايىنىڭ كۆزلىرى چانىقىدىن چىقىپ كەتكۈدەك بوپتۇ ۋە تاياقنى ئاپتۇ ـ دە:

ــ ھە، سەن تېخى كىچىككىنە قۇلۇننى مىنىپ ئويناپ، بېلىنى سۇندۇرۇۋەتمەكچىمىدىڭ؟ ــ دەپ خوتۇنىنى راسا ئۇرۇپتۇ، بىر ھازادىن كېيىن دۇلدۇل قۇلۇننىڭ قېچىپ كەتكەنلىكىنى يادىغا ئېلىپ ئۇرۇشتىن توختاپتۇ. ئۇ ھەسرەت بىلەن كېچىچە كىرپىك قاقماپتۇ، سەھەر تۇرۇپ قۇلۇننى ئىزدەپ مېڭىپتۇ.

ساختىپەز باي ئۆز مالىيىنىڭ نۇرغۇن تىللالارغا ئىگە بولغانلىقىدىن خەۋەر تېپىپ، ئۇنىڭ قولىدىكى تىللالارغا كۆز قىزارتىپتۇ، ئۇنى قولغا چۈشۈرۈشنىڭ ئامالىنى ئويلاپتۇ. ئاخىر ئۇ مالايىنى چاقىرىپ:

ــ قوغۇننى يۈز تىللاغا سېتىپسەن، خۇش بولدۇم. بىراق، ماڭا تېگىشلىكىنى تېخى ئەكېلىپ بەرمىدىڭ، ــ دەپتۇ.

ــ سىلىگە تېگىشلىك يەنە نېمە بار ئىدى؟ ــ دەپتۇ مالاي، ــ بەرگەنلىرى قوغۇننىڭ بىر تال ئۇرۇقى، ئۇنىڭغىمۇ رازى بولمىغانمىدىلە؟

ــ مەن قوغۇن ئۇرۇقى بەردىم، راستىمۇ؟ ــ دەپتۇ باي، ــ سېنىڭ بىر تاپان يېرىڭ يوق

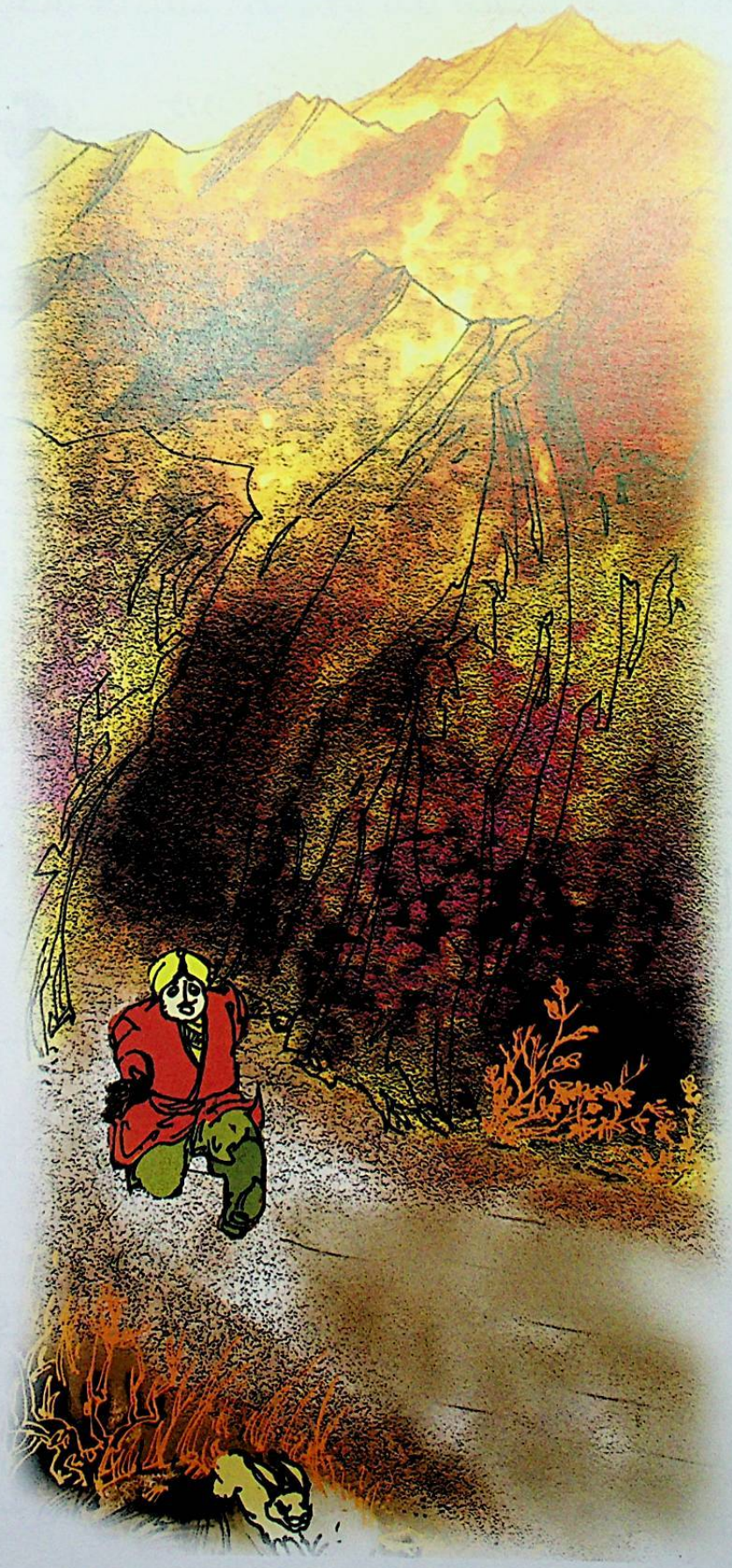
تۇرۇقلۇق، نەدە تېرىپ ئۆستۈردۈڭ؟ يەر ھەققى بەربىر ماڭا تېگىشلىك. دېمەك، ئەللىك تىللا مېنىڭ بولىدۇ. شۇنى بېرىسەن!

بايدىن قۇتۇلۇشنىڭ زادى ئامالىنى قىلالمىغان مالاي:

— ئالىدىغىنىڭ ئەللىك تىللا بولسا، ئال. سەن ھەرقانچە ساختىپەزلىك قىلغىنىڭ بىلەن، ئاخىر بىر كۈنى شەيتانىنىڭ سىرتمىقىغا چۈشمەي قالمايسەن، — دەپتۇ - دە، ئەللىك تىللانى بېرىپتۇ.

مالاي ساختىپەز بايىنىڭ ئۆيىدىن چىقىپلا، ھېلىقى نادان بايغا يولۇقۇپ قاپتۇ.

— ھەي يىگىت، سەن توغرا ئېيتىپسەن، مەن دۇلدۇل تۇخۇمىنى قولۇمدىن چۈشۈرۈۋېتىپ، چېچىپ قويدۇم. دۇلدۇل قۇلۇن قېچىپ كەتتى، ئۇنى نەدىنمۇ تاپارمەن؟ — دەپتۇ نادان باي.

— ئۇنى تاپماق ئاسان، — دەپتۇ مالاي، — ھازىر ئۇ مانا بۇ ئۆيدە ئۇزۇن ساقاللىق، يوغان سەللىلىك ئادەم قىياپىتىگە كىرىۋالدى، — دەپ ساختىپەز بايىنىڭ ئۆيىنى كۆرسىتىپتۇ. نادان باي بۇ گەپكە ئىشىنىپ ئۆيگە يۈگۈرۈپ كىرسە، ساختىپەز باي تىللالارنى قايتا - قايتا ساناۋاتقۇدەك.

— سەن قېچىپ نەگە باراتتىڭ؟! ئەمدى مېنىڭدىن قېچىپمۇ قۇتۇلالمايسەن! — دەپتۇ نادان باي ۋە قولىدىكى يۇگەننى چاققانلىق بىلەن ساختىپەز بايىنىڭ بېشىغا سېلىپ سۆرەپتۇ. ساختىپەز باي قاتتىق ۋارقىراپ، تىرەجەپ تۇرۇۋاپتۇ. نادان باي غەزەپكە كېلىپ راسا قامچىلاپتۇ. ساختىپەز باي مالاي ئېيتقان شەيتانىنىڭ سىرتمىقى مۇشۇ ئوخشايدۇ دەپ، سۇف شەيتان، سۇف شەيتان، نېرى كەت، نېرى كەت! دەپ دۇرۇت ئوقۇپتۇ.

شۇنىڭدىن كېيىن ساختىپەز باي بىلەن نادان باي يۇرت ئىچىدە شەرمەندە بولۇپ، نومۇس ئىچىدە ئاخىر يۇرتتا تۇرالماي، بارلىق مال - دۇنيالىرىنى تاشلاپ، سەرسان بولۇپ يوقلىپتۇ. ئۇلارنىڭ مال - دۇنيالىرى شۇنىڭدىن باشلاپ كەمبەغەللەرگە قاپتۇ.

ھېكايە خۇمار پادىشاھ

ـۇرۇن بىر ھېكايەخۇمار پادىشاھ ئۆتكەنىكەن، كۇندە بىر يېڭى ھېكايە ئاڭلىمىسا، خۇمارى تـۇتۇپ، كۆڭـلى غـەش بـولىدىكـەن، چىرايى ئېچىلمايدىكەن. بۇ يۇرتنىڭ خەلقىمۇ ھېكـايە ـ چۆچەككە خۇشتار ئىكەن. شۇڭا، كۇندە بىرى نۆۋەتلىشىپ كېلىپ پادىشاھقا يېڭى ھېكـايە ئېيتىپ بېرىپ، ئۆز ئەجرىگە لايىق پادىشاھتىن ئىنئام ئېلىپ قايتىدىكەن.

كۇنلەر ئۆتۇپتۇ، ئايلار ئۆتۇپتۇ، يىللار ئۆتۇپتۇ. بۇ چاغدا، بۇ يۇرتتا پادىشاھ ئاڭلىمىغان بىـرەرمـۇ يېڭى ھېكايە قالماپتۇ. شۇنىڭ بىلەن پادىشاھنىڭ ھېكايە خۇمارى تۇتۇپ، چىرايى سارغىيىپ، ھالىـدىن كېتىشكە باشلاپتۇ، ئاخىر تاقەت قىلالماي ئاڭلاپ بولغان ھېكايە بولسىمۇ قايتا ئاڭلاپ، ھېكـايـىـچـىـگـە ئەجرىگە لايىق يەنە ئىنئام بېرىپتۇ. ھېكايىچىلەرنىڭ قايتا ئىنئام ئېلىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن ئىچى تار، كۆرەلمەس، چىدىماس ئوڭ قول ۋەزىرنىڭ ئىچى ئاداپ، ئولتۇرالماي قاپتۇ. ئۇ ئۇيان ئويلاپتـۇ ـ بـۇيـان ئويلاپتۇ، ئاخىر كۆڭلىگە بىر غەرەزنى پۈكۈپ، پادىشاھنىڭ خالىي قېلىشىنى كۇتۇپتۇ.

بىر كۇنى ھېكايىچىلەر ھېكايىسىنى ئېيتىۋاتقاندا، پادىشاھ ھېكايە ئاڭلاپ ئولتۇرۇپ مۈگدەپ قـاپـتۇ. بۇ چاغدا ۋەزىر ھېكايىچىلەرنى قول ئىشارىسى بىلەن قايتۇرۇۋېتىپ، پادىشاھنىڭ ئويغىنىشىنى كۇتۇپ ئولتۇرۇپتۇ. پادىشاھ:

ــ ھە، ئاخىرىسى قانداق بولدى؟ ــ دەپ ئويغىنىپ قارىسا، ئەتراپىدا ھېكايىچىلـەر يـوق. يـالـغـۇز ۋەزىرنىڭ تۇرغانلىقىنى كۆرۇپ:

ــ ھېكايىچىلەر قېنى؟ تازا قىزىق يېرىگە كەلگەندە ئۇخلاپ قاپتىمەنغۇ، چاقـىـرغـىـن، داۋامـىـنى ئېيتسۇن، ــ دەپ بۇيرۇپتۇ. ۋەزىر:

ــ پادىشاھىئالەم، سىلى بىلەن خالىي مەسلىھەتلىشىدىغان بىر ئىش چىقىپ، ئۇلارنى مەن كەتكۇزۇۋەتكەن، ــ دەپ قول قوشتۇرۇپ تۇرۇپتۇ. پادىشاھ ۋەزىرنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ، خۇشياقمىغان ھالدا:

ــ ھە، نېمە ئىشتى؟ ــ دەپتۇ. ۋەزىر:

ــ مېنىڭ ئويلىغىنىمۇ سىلىنىڭ كۆڭلىدىكى ئۇچۇن. سىلى ئىلگىرى ئاڭلاپ بولغان ھېكايىلـەرنى ئاڭلاپ زېرىكىپ تارتىۋاتىدىلا، ــ دەپتۇ. پادىشاھ:

ــ قانداق زېرىكىپ تارتىۋاتىمەن؟ ــ دەپتىكەن، ۋەزىر:

ــ بىرىنچىدىن، ئاڭلاپ بولغان نەرسىلەرنى قايتا ئاڭلاپ ئۆمۈرلىرىگە زېرىكىپ بولۇۋاتىدۇ، ئىككىنچىدىن، خەزىنىلىرىگە زېرىكىپ بولۇۋاتىدۇ، ــ دەپتۇ قۇۋلۇق بىلەن. پادىشاھ:

— ئۇنداق بولسا قانداق قىلماقچى بولۇۋاتىسەن؟ — دەپ سوراپتىكەن، ۋەزىر:

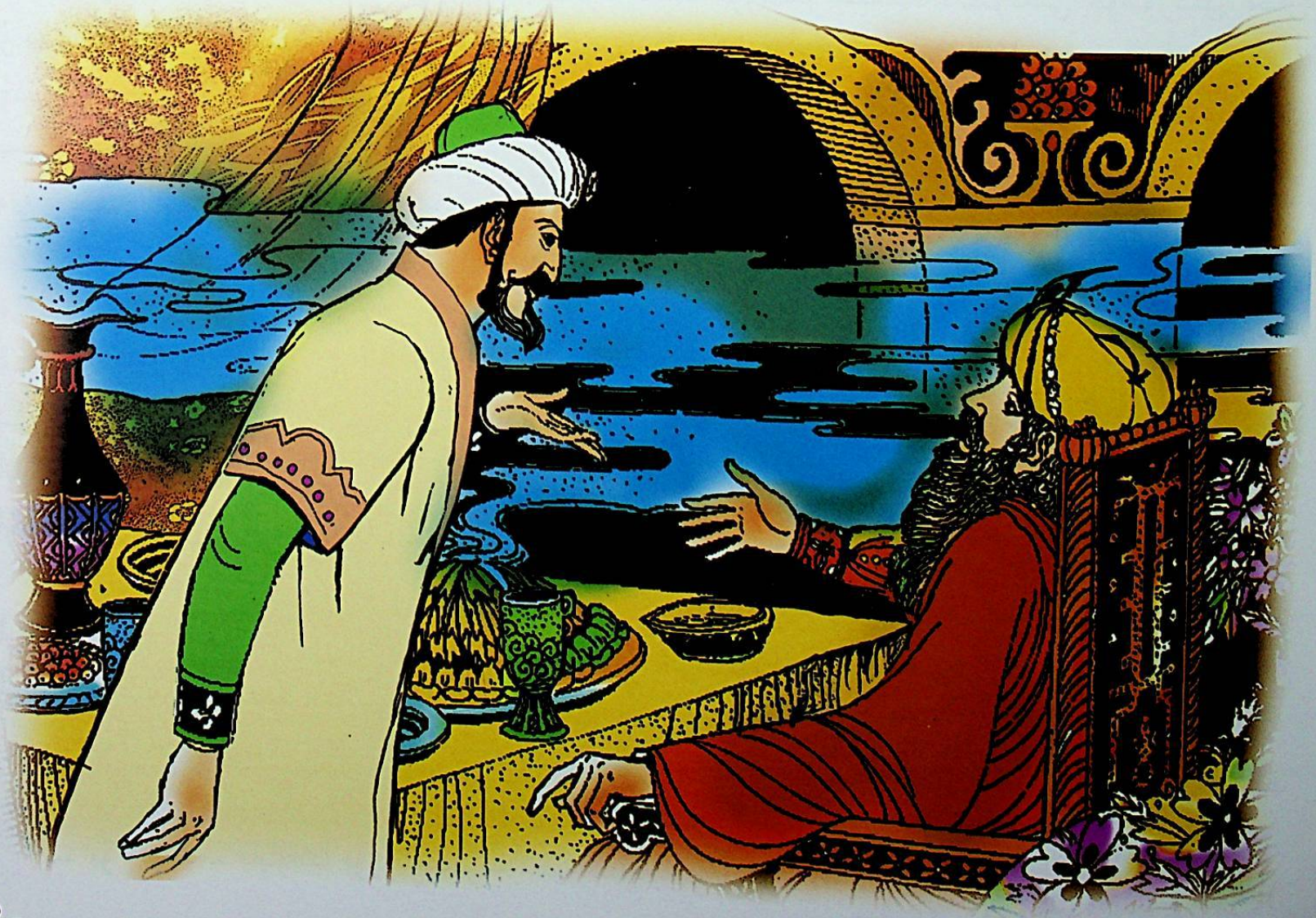
— مەن زىخمۇ كۆيمەيدىغان، كاۋاپمۇ كۆيمەيدىغان بىر چارىنى ئويلاپ قويدۇم، ئەگەر سىلى قۇلسىلا، سىلىمۇ كۈندە يېگۈى ھېكايە ئاڭلايدىلا ھەم خەزىنىگىمۇ زىيان بولمايدۇ، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. پادىشاھ بۇ جاۋابنى ئاڭلاپ:

— قېنى، ئۇ قانداق چارە؟ سۆزلە، — دەپتۇ.

— بىز، — دەپتۇ ۋەزىر ئۆز كۆڭلىگە پۈككىنىنى ئاشكارىلاپ، — پۈقرالارغا، بۈگۈندىن باشلاپ ھەركىم يالغان ھېكايە ئېيتىپ پادىشاھنى قايىل قىلالىسا، ئۆزىنىڭ ئېغىرلىقىدەك ئالتۇن ئىنئام قىلىمىز، ئەگەر قايىل قىلالمىسا، ھېچنېمە بەرمەيمىز، دەپ جاكارلايلى. بۈنىڭدا بىز گەپنى بىر قىلىۋېلىپ، نېمىلا دېسە: «راست» دەپ تۇرۇۋالىمىز ـ دە، ھېچكىم ئىنئامغا ئىگە بولالمايدۇ، سىلىنىڭ تەلەپلىرىمۇ ھەل بولىدۇ.

پادىشاھ ۋەزىر ـ ۋۈزرالىرىنى چاقىرىپ، ئۇنىڭ قول ۋەزىرىنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە ھەممىسى گەپنى بىر قىلىۋاپتۇ ھەم جارچىنى ئالدىغا چاقىرىپ:

— پۈتۈن يۇرتتىكى يەتتە ياشتىن يەتمىش ياشقىچە بولغان پۈقرالارغا جاكارلاڭلار، كىمكى ھېكايە ئېيتىپ، مېنى: «يالغان» دېگۈزەلمىسە، مەن شۇ كىشىگە ئۆزىنىڭ ئېغىرلىقىدا ئالتۇن ئىنئام قىلىمەن، — دەپتۇ. جارچىلار شۇ ۋاقىتتىنىڭ ئۆزىدىلا ناغرا ـ سۇناي چېلىپ: «ئەييۇھەننەس، ئىشتىتكىلار ئامۇخاس، ئىشتىمدۇق دېمەڭلار...» دەپ پادىشاھنىڭ پەرمانىنى پۈتۈن يۇرتقا يەتكۈزۈپتۇ. پادىشاھنىڭ پەرمانى چىققان كۈنىلا، پادىشاھ ۋەدە قىلغان ئالتۇنغا قىزىققان مەددالار، قىسسىچىلەر، گەپدانلار بىر ـ

بىرلەپ پادىشاھنىڭ ھۇزۇرىغا كىلىپ، ئۆزلىرىمۇ ئاڭلىمىغان، ئويلىمىغان، كۆرمىگەن ئاجايىپ - غارا-
يىپ ۋەقەلەرنى ھېكايە قىلىپ پادىشاھقا ئېيتىپ بېرىپتۇ، بۇنىڭ بىلەن پادىشاھنىڭ ھېكايە ئاڭلاش
خۇمارى پەسكويغا چۈشۈپتۇ. لېكىن، پادىشاھ سۆز ئاچقۇچە ۋەزىر - ۋۇزرالار ئالدىن كىلىشۋالغىنى بو-
يىچە، ھەربىر كىشى ئۆزىنىڭ يالغان ھېكايىسىنى ئېيتىپ بولۇشىغا، بىرى ئورنىدىن تۇرۇپ:
— بىز سېنى يالغان ھېكايە ئېيتىدىغان ئوخشايدۇ دېسەك، ھەممىسى مېنىڭ چوڭ دادام قىلغان
ئىشلارغۇ، — دەپ يالغاننى راستقا چىقىرىپ ھېكايىچىنى قۇرۇق قول يولغا سېلىشتۇرىكەن.
نۇرغۇن كۈنلەر يۈرتتىكى چوڭ - كىچىك كىشىلەر يالغان ھېكايە ئېيتىش بىلەن، پادىشاھ ئۆزە-
نىڭ ھېكايە خۇمارىنى پەسەيتىش بىلەن، ۋەزىر - ۋۇزرالار يالغاننى راستقا ئايلاندۇرۇش بىلەن ئۆتۈپتۇ.
شۇنىڭ بىلەن ئۇ يۈرتتا ھېچقانداق بىر يالغان نەرسە قالماي ھەممىسى راست بولۇپ چىقىپتۇ. شۇنداق
قىلىپ، پادىشاھ ۋەدە قىلغان ئالتۇن ئۆز ئورنىدا تەۋرىمەي، پۇقرالارنىڭ پادىشاھتىن ئېلىپ تۇرىدىغان
ئىنئاملىرىمۇ ئۈزۈلۈپ قاپتۇ.
كۈنلەرنىڭ بىرىدە يالغان ھېكايە ئېيتىش سەكسەن ياشتىن ھالقىغان بىر بوۋايغا كەپتۇ. ئۇ قاردەك
ئاقارغان ساقىلىنى سىلاپ، ھاسىسىنى توكۈلداتقىنىچە مۆكچىيىپ، يالغان ھېكايە ئېيتىش ئۇچۇن پا-
دىشاھنىڭ ئالدىغا كىرىپتۇ ۋە ھېكايىسىنى باشلاپتۇ:
— مەن بۇنىڭدىن قىرىق يىل ئىلگىرى ئۆلۈپ كەتكەنىدىم، مانا ھازىر سىلەرنىڭ ئالدىڭلاردا، سە-
لەرگە ھېكايە ئېيتىپ بېرىمەن دەپ ئولتۇرۇپتىمەن، — دەپ ھېكايىسىنى باشلاپ، جەھەننەمدە كۆرگەن-
لىرىنى ھېكايە قىلىپ بەرگەن بولسىمۇ، ئادەمنىڭ ئۆلۈپ قايتا تىرىلىشى ئەقىلغا سىغمايدىغان ئىش
بولسىمۇ، ۋەزىرلەر بىر - بىرىگە قارىشۋېلىپلا:
— راست ئېيتىسەن. بىز كىچىك ۋاقتىمىزدا ئاتا - بوۋىمىز سېنىڭ نامىزىڭنى چۈشۈرگەن. سەن
ئۇ دۇنياغا ياش كەتكەچكە، بۇ دۇنيانىڭ ياخشىلىقىنى ئاز كۆردۇڭ. ئەمدى سەن پادىشاھنىڭ ۋەدە قىلغان
دۇنياسىغا قىزىقىپ، بۇ دۇنيانىڭ پەيزىنى سۈرۈش ئۈچۇن قايتا تىرىلدىڭ. سەن شۇ ساقىلىڭ بىلەن
ھەرگىز يالغان ئېيتمايسەن. سەن ئېيتقان ئۇ ئىشلارنى بىزمۇ ئۇ دۇنياغا بارغاندا كۆرۈپ كېلەرمىز، —
دەپ بوۋاينى ئۆلۈپ قايتا تىرىلگەن قىلىپ يولغا ساپتۇ.
بۇنىڭ نېمە ئىش ئىكەنلىكىگە ئەقلى يەتمىگەن بوۋاي ئۆزىنىڭ ئاخىرقى ئۆمرىنى پادىشاھ ۋە-
دە قىلغان ئىنئامنى ئېلىپ خاتىرجەم ئۆتكۈزمەكچى بولغان ئويىنىڭ بەربات بولغانلىقىدىن غەزەپ-
لىنىپ، قالغان ئۆمرىنى قانداق ئۆتكۈزۈش توغرۇلۇق غەم - ئەندىشىگە چۆكۈپ، ئوردىدىن چىققان
پېتى بېشى قايغان، پۇتى تايغان تەرەپكە يول ئاپتۇ. بوۋاي شۇ ماڭغىنىچە تاكى كەچ كىرىپ، تاڭ
ئاتقۇچە مېڭىپتۇ، تاڭ ئاتقاندا بىر يايلاققا چىقىپ قاپتۇ. ئۇ يەنە بېشىنى ساڭگىلىتىپ يولىنى
داۋاملاشتۇرۇپتۇ. بىر چاغدا ئالدىدىن بىرى:
— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، بوۋا، سەپىرىڭىز قايان؟ — دەپ سالام بېرىپتۇ. بوۋاي بېشىنى كۆتۈرۈپ
قارىغۇدەك بولسا، ئالدىدا ئون بەش - ئون ئالتە ياشلاردىكى بىر بالا قول قوشتۇرۇپ تۇرغۇدەك. بوۋاي
بالىنىڭ سالىمىنى ئىلىك ئېلىپ:
— ئوغلۇم، سەپىرىمىڭ قايان ئىكەنلىكىنى ئۆزۈمۇ بىلمەيمەن، — دەپتۇ مەيۈسلىنىپ. بوۋاينىڭ
بىچارە قىياپىتىنى كۆرگەن بالىنىڭ بوۋايغا ئىچى ئاغرىپ:
— بۇ دەشت - باياۋاندا يۈرۈشىڭىزگە نېمە سەۋەب بولدى، بوۋا؟ — دەپ كوچىلاپ سوراپتۇ. بوۋاي

بالىنىڭ سوئالىغا ئېغىر بىر ئۇھ تارتىۋېتىپ:

— ئۆزۈڭ كىمسەن، بۇ يەردە نېمە قىلىپ يۈرسەن؟ — دەپ سوئال بىلەن جاۋاب بېرىپتۇ. بالا:

— مەن پادىشاھنىڭ مالچىسى، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. بۇڭاي بالىنىڭ جاۋابىنى ئاڭلاپ، بالىنى ئۆز ھاجىتىدىن چىقالمايدىكەن دەپ ئويلاپ:

— يولۇمنى توسما، ئۆز يولۇمغا كېتىۋېرەي، — دەپ ئالدىغا قاراپ مېڭىپتۇ. بالا بۇڭاينىڭ بۇنداق نام ـ نىشانسىز مېڭىپ، بىرەر خېيىمخەتەرگە يولۇقۇپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ، بۇڭاينىڭ پېشىگە ئېسىلىپ:

— كونىلار: «بىر چوڭنىڭ گېپىنى ئاڭلا، بىر كىچىكنىڭ» دەپتىكەن. نېمىلا بولسا باشلىرىغا كەلگەن دەردنى ئېيتىپ باقسىلا، — دەپتۇ. بۇڭاي بالىنىڭ ئورۇنلۇق سۆزلەڭاتقانلىقىنى ئاڭلاپ يە ـ نە تەرسالىق قىلغۇسى كەلمەي، بۇ تەرەپكە يول ئېلىپ كېلىشىدىكى سەۋەبنى سۆزلەپ بېرىپتۇ ھەم ئەقىل تېپىپ، پادىشاھنىڭ قول ئاستىدىكىلەر بىلەن تىل بىرىكتۇرۇۋېلىپ خەلقنى ئەخمەق قىلىپ ئۇيناۋاتقانلىقىنى ئېچىپ تاشلاپ، ئىنئامنى ئېلىپ، قالغان ئۆمرىنى خاتىرجەم ئۆتكۈزمەكچى بولغانلىقىنى ئېيتىپ:

— بۇ سەپىرىم ئەقىل تېپىش ئۈچۈن، — دەپتۇ. بالا بۇڭاينىڭ ئېيتقانلىرىنى ئاڭلاپ:

— ۋاي ـ ۋۇي، بۇڭا، شۇنچىغمۇ غەم قىلىپ كەتكەن بارمۇ؟ ئۇ ئادەتتىكىلا بىر ئىشكەنغۇ، — دەپتۇ. بۇڭاي بالىنىڭ سۆزىگە بىر ئىشىنىپ ـ بىر ئىشەنمەي تۇرۇپ قاپتۇ. بۇ چاغدا بالا:

— بۇڭا، ئەگەر باشقا زۆرۈر ئىشلىرى بولمىسا، بۇگۈن مېنىڭكىدە مېھمان بولسىلا، قالغان ئىشنى

مەسلىھەت بىلەن بىر ئىش قىلارمىز، — دەپتۇ. بوۋاي يەنىلا خاتىرجەم بولالماي:
— ئوغلۇم، سەن مېنى ئەخمەق قىلمايۋاتىدىغانسەن؟ — دەپتۇ.
— ياق، بوۋا، مەقسەتلىرى راستتىنلا شۇنداق بولىدىغان بولسا، مەن مۇرادلىرىغا يەتكۈزەي، — دەپتۇ بالا. بوۋاي بالىغا تېخىمۇ ئىشەنگۈسى كەلمەي:
— ئەگەر شۇ ئىش راستتىنلا سېنىڭ قولۇڭدىن كەلسە، نېمە ئۈچۈن ھېكايە ئېيتىپ پادىشاھتىن ئىنئام ئالماي، قوي بېقىپ جاپا چېكىپ يۈرسەن؟ — دەپ سوراپتۇ. بالا:
— بۇنىڭ سەۋەبى: بىرىنچىدىن، مەن قوي بېقىۋاتىمەن، مەن ئۇ يەرگە كەتسەم، قويلارغا قارايدىغان ئادەم يوق. ئىككىنچىدىن، مەن ئارتۇقچە بايلىققا قىزىقمايمەن. كونىلار: «ئارتۇقچە دۇنيا ئۆزۈڭگە دۇشمەن» دەپتىكەن، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. بوۋاي بالىنىڭ جاۋابىغا قايىل بوپتۇ ھەم:
— قولۇڭدىن كەلسە، شۇ ئىنئامنى ئېلىپ يېتىم - يېسىر، تۇل خوتۇنلارغا ئۆلەشتۇرۇپ بېرىسەڭ بولمامدۇ؟ — دەپتۇ.
بالا بوۋاينىڭ تەكلىپىگە قوشۇلۇپتۇ. بۇ چاغدا بوۋاي يەنىلا خاتىرجەم بولالماي:
— ئوغلۇم، سەن زادى قانداق قىلماقچى؟ — دەپ سوراپتۇ. بالا ئۆز كۆڭلىگە پۈككەنلىرىنى بوۋايغا سۆزلەپ بېرىپتۇ.
بوۋاي بىلەن بالا ئەتىسى سەھەردە قويلارنى ھەيدىگىنىچە پادىشاھ ئوردىسىغا قاراپ يول ئاپتۇ. ئوردا ئالدىغا كەلگەندە ياساۋۇللار ئۇلارنى توسۇپ:
— سىلەر نېمە ئادەملەر؟ — دەپ سوراپتۇ. بوۋاي بىلەن بالا:
— بىز پادىشاھقا يالغان ھېكايە ئېيتىپ بەرگىلى كەلگەن ئادەملەر، — دەپ، كېلىشتىكى مەقسىتىنى ئېيتىپتۇ. ياساۋۇللار قويلىرىنى قويۇپ كىرىشنى ئېيتىپتۇ. بالا:
— بۇ پادىشاھنىڭ قويى. مەن يىلدا ئاران بىر ئانا - بالا قويغا ئىشلەيمەن، ئەمما ئۇنىمۇ ئالالمايمەن. چۈنكى، بىرەر قوي يېتىپ كەتسە ياكى بۆرە يەپ كەتسە ھەققىمنى بەرمەيدۇ. پادىشاھ ئەنە شۇنداق رەھىمسىز. ئەمدى قويلارنى بۇ يەرگە قويۇپ قويسام قويلار يوقاپ كەتسە، بىر ئۆمۈر بىكارغا ئىشلىمەي. كىرىپ، مەن دېگەننى پادىشاھقا ئېيتىپ بېقىڭلار، — دەپتۇ.
ياساۋۇل پادىشاھنىڭ ئالدىغا كىرىپ سالام قىلىپ بولغاندىن كېيىن، قويچىنىڭ ئېيتقانلىرىنى يەتكۈزۈپتۇ. پادىشاھ راست دەي دېسە، باشقىلارنىڭ ئالدىدا رەھىمسىز ئاتىلىپ قېلىشنى نومۇس بىلىپ، ئويلىمىغان يەردىن كەلگەن بۇ زەربىدىن تېخىرقاپ، ئۆزىمۇ سەزمىگەن ھالدا:
— يالغان، — دەپ ۋارقىراپ ساپتۇ ھەم بالىنىڭ قويلارنى ھەيدەپ كىرىشىگە رۇخسەت قىپتۇ. بۇنى كۆرگەن ئىچى تار ئوڭ قول ۋەزىر:
— ئوردىغا قوي ھەيدەپ كىرسە قانداق بولغىنى؟ — دەپتىكەن، پادىشاھ:
— ئۇ ماڭا تولىمۇ سادىق ئوخشايدۇ، ئەگەر شۇنداق بولمىغان بولسا، قويلارنى جاڭگالدا تاشلاپ كەلگەن بولاتتى، — دەپتۇ.
ياساۋۇل چىقىپ، بوۋاي بىلەن بالىغا كىرىشكە ئىجازەت بېرىلگەنلىكىنى يەتكۈزۈپتۇ. قويچى بالا ئۇنىڭدىن:
— پادىشاھ نېمە دېدى؟ — دەپ سوراپتۇ. ياساۋۇل:
— پادىشاھ «يالغان» دەپ ۋارقىراپ كەتتى، — دەپ، بولغان ئەھۋالنى ئەينەن ئېيتىپتۇ.

بالا قويلىرىنى ھەيدەپ پادىشاھنىڭ ئالدىغا كىرىپ تەزىم قىلغاندىن كېيىن، كېلىشتىكى مەقسىتىنى ئېيتىپتۇ. پادىشاھ ئۇنىڭغا ئىجازەت بېرىپ:

— قېنى، ھېكايەڭنى باشلا، — دەپتۇ. بۇ چاغدا بالا:

— پادىشاھىئالەم، سىلىگە گۇۋاھچىلار تەييار ئىكەن، ئۇلار يالغانىمۇ راستقا ئايلاندۇرۇشىدۇ. شۇڭا، بىزگىمۇ گۇۋاھچى بولۇش ئۈچۈن شەھەر پۇقرالىرىدىن يىغىپ بەرسىلە، — دەپتۇ. پادىشاھ پەرمان قىلىپ، ئوردىغا نۇرغۇن پۇقرالارنى يىغدۇرۇپ ئەكەپتۇ. بالا يەنە:

— پادىشاھىم، ئارىلىقىمىز يىراق بولۇپ قالدى. گەپنى ئېنىق ئاڭلىماي قالمىلا، شۇڭا يانلىرىدا ئولتۇرغانلاردىن ئىككىسى بىزنىڭ ئورنىمىزدا تۇرۇپ قويلارنى توسۇپ تۇرسۇن، — دەپتۇ. پادىشاھ ماقۇل بولۇپ، يېنىدىكى ئادىمىدىن ئىككىنى قويلارنى توسۇپ تۇرۇشقا بۇيرۇپتۇ.

قويچى بىلەن بوۋاي پادىشاھنىڭ يېنىدىن ئورۇن ئاپتۇ. ئۇلار كېلىشۋالغىنى بويىچە بوۋاي ھېكايىسىنى باشلاپتۇ:

«مەن ئەسلىي بىر زەردار باي ئىدىم، دۇنيالىقتا ئۇچ ئوغۇل يۇزى كۆردۈم. ئۇلار ئەقىلغا كىرگۈچە يېمىگەننى يېگۈزۈپ، كىيىمگەننى كىيگۈزۈپ باقتىم. ئەقىلغا كىرگەندە، مەندىن كېيىن قالسا ئەل ئىچىدە خار بولۇپ قالمىسۇن دەپ، بىساتىمنىڭ تەكچىسىنى خەجلەپ ئۇلارنى ئوقۇتتۇم. ئۇلار بىلىمدە كامالەتكە يەتتى. لېكىن، مەن ئوغۇللىرىمنى ئۇنداق رەھىمسىز، ئىنساپسىز، قارا نىيەت بولار، دەپ ئويلىمىغانىكەنمەن. ئۇلار ئوقۇشنى تاماملاپ، ماڭا ھاجىتى چۈشمەيدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ، قانداق، بىر كۈنى ئۇلار مېنىڭ ئالدىمغا كىرىپ:

— ئاتا، ئۆمۈرلىرى بىر يەرگە بېرىپ قالدى. كۆزلىرىنىڭ ئوچۇقىدا مال ـ مۈلۈكنى بىزگە تەڭ ئۈلەشتۇرۇپ بېرىپ، بىزنىڭ كېيىنلىكىمىزدىن خاتىرجەم بولمامدىلا، بىز سىلىنى يەنە ئوخشاشلا كۆتىمىز، — دېدى. مەن ئۇلارغا ئىشىنىپ دېگىنىنى قىلدىم. ئارىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي ئۇلار كەلمەس بولدى. مەن، ئۇلار بىتاب بولۇپ قالغان بولسا، مېنى يوقلاپ كېلەلمەي قالغان ئوخشايدۇ، دەپ چوڭ ئوغلۇمنىڭ ئۆيىگە بېرىپ ئۇنىڭ ئىشىكىنى قاقتىم. ئۇ ئىشىكتىن بېشىنى چىقىرىپ:

— ماڭ كەت، دىۋانە، ساڭا بېرىدىغان كۆيۈك نېنىم يوق، — دەپ ئىشىكنىڭ ئالدىدىن ھەيدىۋەتتى. مەن بۇ ئەلەمدىن يەرگە كىرەي دېسەم يەر قاتتىق، ئاسمانغا چىقاي دېسەم ئاسمان يىراق كېلىپ، كىچىك ئوغۇللىرىمنى ئىزدەپ باردىم. ئۇلار ئاكىسىدىنمۇ ئۆتەر ئىنساپسىز ئىكەن. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن مەن ئىگە ـ چاقسىز قېلىپ، سەرسان ـ سەرگەردان بولۇپ يۈرىمەن. خۇدا، مېنىڭ بېشىمغا سالغان كۈننى باشقا بەندىسىنىڭ بېشىغا سالمىسۇن» دەپ سۆزىنى توختاتىپتۇ. پادىشاھ:

— شۇ ئوغۇللىرى ھازىرمۇ بارمۇ، نېمە ئىش قىلىدۇ؟ — دەپ سوراپتۇ.

— بار، ئۇلار پادىشاھنىڭ قول ئاستىدا ئىشلەيدۇ، — دەپتۇ بوۋاي.

— كىملەر ئۇ؟ — دەپ سوراپتۇ پادىشاھ. بوۋاي ئورنىدىن تۇرۇپ:

— چوڭ ئوغلۇم مانا بۇ ئوڭ قول ۋەزىر، قالغان ئىككىسى ئەنە قويلارنى توسۇپ تۇرغانلار شۇ، — دەپتۇ. بۇ ھېكايىنى ئاڭلاپ ئوڭ قول ۋەزىرنىڭ ئەرۋاھى ئۇچۇپ:

— بۇ ئۆلمىگەن قېرى يالغان ئېيتىپ، بوھتان چاپلاۋاتىدۇ. مېنىڭ بۇنداق ئاتام يوق! — دەپ ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ كېتىپتۇ. قوي توسۇپ تۇرغانلارمۇ بوۋاينىڭ يالغان ئېيتقانلىقىنى دەپ چالۋا قاپ كېتىپتۇ. بۇ چاغدا بوۋاي:

— خوش، ۋەزىرئەزەم، يالغانغا قايىل بولدىلىمۇ؟ ئاچچىقلىرىنى بېسىۋالسىلا، — دەپتۇ. ۋەزىرنىڭ تىلى توتۇلۇپتۇ.

نۆۋەت قويچى بالىغا كەپتۇ. ئۇ ھېكايىسىنى باشلاشتىن ئىلگىرى، پادىشاھتىن:

— پادىشاھىئالەم، ھەربىر يالغان ھېكايە ئۈچۈن قىلغان ۋەدىلىرىنى ئادا قىلسىلا، مەن ھېكايەمنى باشلاي، بولمىسا بوۋامغا تەئەللۇق ئىنئامنى بەرسىلە، كېتىۋالايلى، — دەپتۇ. پادىشاھ بالىنىڭ تەلىپىگە قوشۇلۇپتۇ. بالا ھېكايىسىنى باشلاپتۇ:

— مەن ئاتام بىلەن ئانامدىن ئۇچ ياش چېغىمدا يېتىم قالغان، شۇ كۈندىن باشلاپ قۇيۇ بېقىشقا باشلىدىم. ھازىر قىرىق بەش يىل بولدى، بۇ جەريانىدا مەن ھەقسىز ئىشلەپ كېلىۋاتىمەن، — دېيىشىگە، پادىشاھ:

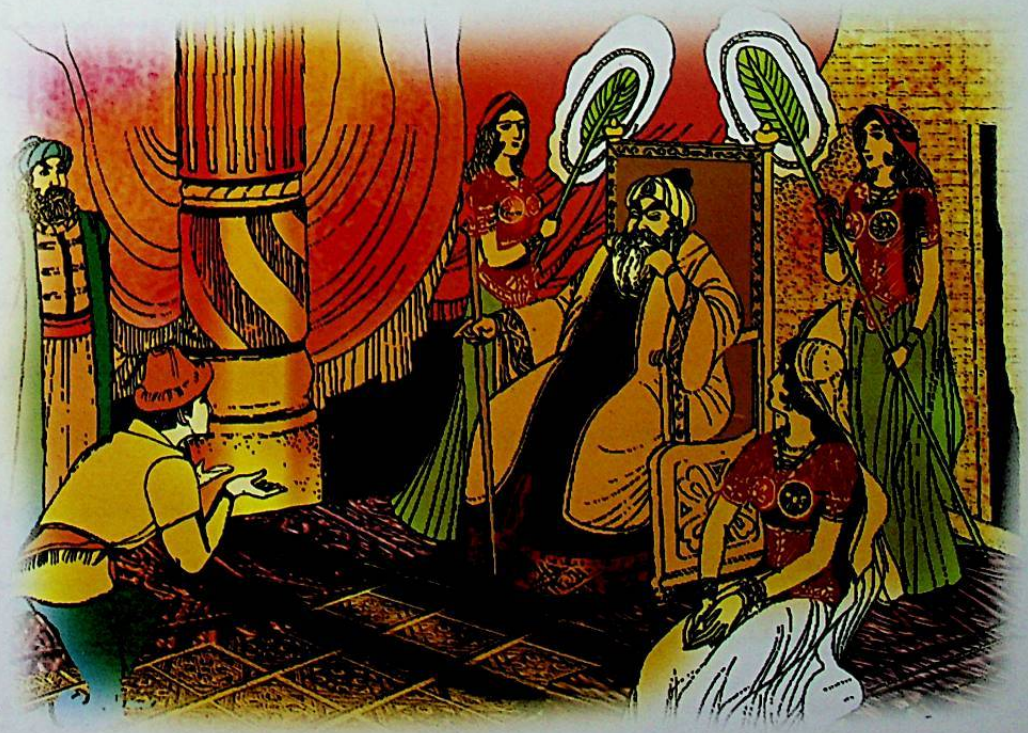
— يالغان، سەن ئەمدى ئون بەش ياشقا كىرىپ، مەندىن قىرىق بەش يىلنىڭ ھەققىنى ئالماقچى بولۇۋاتامسەن؟! مەن ساڭا ھەق بەرگەن، ئۇ ھەقلەر ئۆزۈڭنىڭ يوقاتقان قويلىرىڭنىڭ ئورنىغا تۇتۇپ قېلىندى. سەن بۇنى يالغان سۆزلەپ يوققا چىقارماقچى بولۇۋاتسەن! — دەپتۇ. ئەتراپتىكىلەر پادىشاھنىڭ قىلمىشىنى راست دېيىشكە پېتىنالماي، ھەممىسى تەڭلا:

— يالغان، پادىشاھقا بوھتان چاپلاۋاتىدۇ، — دەپ ۋارقىراپتۇ. شۇ چاغدا بالا:

— پادىشاھىئالەم، بوۋام بىلەن ئىككىمىزنىڭ ھېكايىسىنىڭ يالغانلىقىنى ئۆزلىرىمۇ، ئەتراپتىكىلەرمۇ تەستىقلىدى. ئەمدى بىزگە بېرىدىغان ئىنئامنى بېرىپ، بىزنى يولغا سېلىۋەتسىلە، — دەپتۇ.

پادىشاھ ۋەدىسىگە ئاساسەن، بالا بىلەن بوۋايغا بېرىدىغان ئىنئامنى بېرىپتۇ. بالا بىلەن بوۋاي شۇ سورۇننىڭ ئۆزىدە ئالتۇن ـ كۈمۈشنى خالايىققا تارقىتىپ بېرىپتۇ. بۇنى كۆرگەن پادىشاھ نېمە ئۈچۈن شۇنداق قىلغانلىقىنى سورىغانىكەن، بالا:

— بۇ ئالتۇن ـ كۈمۈشلەر ئەسلىي ئۇلارنىڭ ھالال نېسىۋىسى ئىدى. سىلى دىللىرىدىن پاكلىق، ساپلىقنى يوقىتىپ، پۇقرالارنى ئالداشقا يۆزلەندىلە. بۇنىڭدىن كېيىن، ئۆز ئەقىللىرى بويىچە ئىش كۆرۈشلىرىنى ئۆتۈنىمەن، — دەپ پادىشاھنىڭ سىرىنى ئېچىۋېتىپتۇ. بۇنىڭ بىلەن پادىشاھ يامان غەرەز بىلەن ئەقىل كۆرسىتىپ ئىشنى بۇزغان ئوڭ قول ۋەزىرنىڭ ماھىيىتىنى چۈشىنىپ يېتىپ، ئۇنى دارغا ئېسىپتۇ، قويچى بالىنى ئوڭ قول ۋەزىرلىككە تەينىلەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن يۇرت يەنە ئەسلىي ئىزىغا چۈشۈپ، ئەلمۇ خاتىرجەم بوپتۇ. پادىشاھمۇ پاراكەندە بولماي ياخشى ھېكايىلەرنى ئاڭلاپ، خاتىرجەم ياشاپ كېتىپتۇ. ئېيتىلارغا قارىغاندا: «يالغانىنى ئېيتىۋەرسە راستقا ئايلىنىدۇ» دېگەن گەپ شۇنىڭدىن قالغانىكەن.

قازنىڭ قىزى

ھۇرۇن بۇرۇنكەن، ئالەم زورنىڭ، تاماشا كورنىڭ ئىكەن، پۇلى بارنىڭ گېپىگە ئوڭ، پۇلى يوقنىڭ گېپىگە توڭ ئىكەن. شۇنداق زاماندا، يىراق بىر ماكاندا ھازىر ئىسمى ئۇنتۇلغان بىر شەھەر بولغانىكەن. شۇ شەھەرنىڭ قازىسى قېرىپ بېلى مۇكچەيگەن، چېچى ئۇچقاق ئاقارغان، بىر پۇتى گۆرگە ساڭگىلىغان بولسىمۇ، ئەقىل ـ پاراسەتتە كامالەتكە يەتكەن، چېچەن، سەز ـ گۈر قىزنىڭ ياردىمى بىلەن داڭق چىقىرىپ كېلىۋاتقانىكەن. قازىنىڭ قىزى ئاتىسىغا ھەمدەمدە بولۇپ، ئۆزلىرىنىڭ ئالدىغا كەلگەن دەردمەنلەرنىڭ دەرد ـ ئەھۋالىنى قۇلاق سېلىپ ئاڭلاپ، ئۇلارنى خۇش قىلىپ، قىزىل كۆز، نائىنساپلارنى يىغلىتىپ، ھەممىگە لايىقىدا جاۋاب قايتۇرۇپ يولغا سالىدىكەن. شۇنداق بولغاچقا، يىراق ـ يېقىندىكى دەردى بار، ئەرزى بار كىشىلەرنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەي كېلىپ تۇرىدىكەن.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئىككى كىشى كېلىپ ئەرز ـ شىكايىتى بارلىقىنى مەلۇم قىپتۇ. ئۇلاردىن بىرى ئۆزىنى تونۇشتۇرۇپ:

ـــ مېنىڭ ئىسمىم سەمەت، ئاتام ناۋاي ئىدى. ئاتامدىن ماڭا نۇرغۇن مال ـ دۇنيا مىراس قالغان. ئاتام ئۆلۈپ ئۇ ئالەمگە سەپەر قىلغاندا، مەن بۇ ئادەم بىلەن قىيامەتلىك دوست بولۇشقان، ـــ دەپ يېنىدىكى ئادەمنى كۆرسىتىپتۇ. كەلگەنلەردىن يەنە بىرىمۇ:

ـــ مېنىڭ ئىسمىم ئەمەت، ئاتام سودىگەر ئىدى. ئاتامدىن ماڭا ھەددى ـ ھىسابسىز مال ـ دۇنيا قالغان. مەنمۇ سەمەتكە ئوخشاش قارا يېتىم بولغاچقا، ئۇنىڭغا قىيامەتلىك دوست بولۇشقا قول بەرگەن، ـــ دەپ ئۆزىنى تونۇشتۇرۇپتۇ. ئۇلار ئۆزىنى تونۇشتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن، قازى:

ـــ سىلەر ئىككىڭلار قىيامەتلىك دوستلاردىن ئىكەنسىلەر، شۇنداق تۇرۇقلۇق مېنىڭ ئالدىمغا نېمە ۋەجدىن كەلدىڭلار؟ ـــ دەپ سوراپتۇ. سەمەت:

ـــ مەن ئەمەتنىڭ ئۇستىدىن ئەرز قىلىپ كەلدىم، ـــ دەپتۇ. ئەمەتمۇ تەڭلا:

ـــ مەنمۇ سەمەتنىڭ ئۇستىدىن ئەرز قىلىپ كەلدىم، ـــ دەپتۇ. قازى:

ـــ سەن نېمىدەپ ئەرز قىلىسەن؟ ـــ دەپ سەمەتتىن سوراپتۇ. سەمەت:

ـــ بۇنىڭدىن ئۇچ يىل ئىلگىرى ئەمەت مېنىڭ ئالدىمغا كېلىپ: «دوستۇم، ئىككىمىز قىيامەتلىك دوستلاردىن. مەن ھازىر بىر گۈزەلگە ئاشىق بولۇپ دەردتە قالدىم. توي قىلىپ شۇ گۈزەلنىڭ ۋىسالىغا يېتىپ، دەردىمگە شىپا قىلمىسام، بۇ ئالەمدىن ئارمان بىلەن كۆزۈم ئوچۇق كېتىدىغان ئوخشايدۇ. سەن مېنىڭ دوستۇم بولغاندىكىن، ياردەم قىلىپ بېشىمنى سىلىمىساڭ بولمىغۇدەك» دېدى. «مەن قانداق يار ـ

دەم قىلىمەن؟» دېسەم، «مەن سەندىن نامرات، توي قىلىشقا قۇدرىتىم يەتمەيدۇ، شۇڭا سەندىن يارد‌ەم سوراپ كەلدىم. ئەگەر مۇمكىن بولسا دادائىڭدىن قالغان مىراسىڭدىن مىڭ تىللانى بېرىپ تۇرساڭ، تويدىن كېيىن ئەر - خوتۇن ئىككىمىز ئىشلەپ قايتۇرساق» دېدى. مەن، دوستۇمنىڭ بېشىغا كۇن چۈشكەندە يارد‌ەمدىن باش تارتسام، نامەردلىك بولمامدۇ، د‌ەپ ئويلاپ، قەرز بېرىشكە رازى بولدۇم. مىڭ تىللانى ساناپ ئۇنىڭ قولىغا تۇتقۇزغىنىمدا، ئۇ خۇشاللىقىدىن بېشى يەرگە تەگكۇد‌ەك بولۇپ تەزىم قىلىپ ئېلىپ چىقىپ كەتكەن. ئاردىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي ئۇنىڭ تويى بولدى. ئۇلار ئىككىسى بىر چىرايلىق ئەپلىشىپ قالدى. هازىر بىر بالىلىق بولۇپ خاتىرجەم ياشاۋاتىدۇ. لېكىن، ئۇ مەندىن ئالغان قەرزنى ئۇنتۇپ قالغاند‌ەك، ئۇنى قايتۇرۇش خىيالىغمۇ كىرىپ چىقماي بەخىرامان يۇرىۋەردى. مەنمۇ، بەلكىم هازىر قولى قىسقا بولسا كېرەك، تۇرمۇشىنى خاتىرجەم قىلىۋالسا قايتۇرۇپ بېرەر، د‌ەپ ئۇمىد بىلەن قەرزنى سۇيلەپ بارمىدىم. باراي د‌ېسەممۇ دوستلۇقىمىزنىڭ يۇزى چوڭ كېلىپ بارالمىدىم. مانا ئاردىدىن ئۇچ يىل ئۆتتى. مەنمۇ بويتاقلىق تۇرمۇشىنى ئۆزگەرتىش ئۈچۈن پۇلغا موهتاج بولۇپ قېلىپ، ئىلاجسىزلىقتىن ئۇنىڭ ئالدىغا باردىم. مەن ئۆز مەقسىتىمنى ئېيتسام، ئۇ مەندىن هېچقانداق قەرز ئالمىغانلىقىنى ئېيتىپ، مىڭ تىللانى قايتۇرۇشتىن باش تارتىۋاتىدۇ. شۇڭا، مۇشۇ مىڭ تىللارىمنى ئېلىپ بېرەمدىكىن د‌ەپ ئالدىلىرىغا كەلدىم، — د‌ەپ سۆزىنى تۇگىتىپتۇ. سەمەتنىڭ سۆزى تۇگىگەندىن كېيىن قازى ئەمەتكە: «سەنچۇ؟» د‌ېگەن مەنىدە قاراپ قويۇپتۇ. ئەمەت ئورنىدىن تۇرۇپ:

— سەمەت بىلەن قىيامەتلىك دوست بولۇشقىنىمدىن باش تارتمايمەن. شۇنداق تۇرۇقلۇق دوستۇمغا خىيانەت قىلىش ماڭا نومۇس ئەمەسمۇ. سەمەت بۇنى بىلمەي، مېنىڭ خاتىرجەم تۇرمۇشۇمغا كۆزى قىزىرىپ ماڭا هەسەت قىلىۋاتىدۇ، بوهتان چاپلاپ مەندىن نەپ ئالماقچى بولۇۋاتىدۇ. مەن بىر سودىگەرنىڭ ئوغلى تۇرسام، قانداقمۇ ناۋاينىڭ ئوغلىدىن قەرز ئالاي، بۇ قانداقمۇ ئەقىلغا سىغسۇن ! شۇڭا، قازى ئاخۇنۇم، مەن سەمەتنىڭ ماڭا بوهتان چاپلىغانلىقى ئۈچۈن ئەرز قىلىپ كەلدىم، — د‌ەپ سۆزىنى تۇگىتىپتۇ.

قازى ئۇلارنىڭ ئەرز - د‌ەردلىرىنى ئاڭلاپ بولۇپ، يېنىدا ئولتۇرغان قىزىغا: «قانداق بىر تەرەپ قىلىمىز؟» د‌ېگەن مەنىدە قاراپتۇ. قىزمۇ ئاتىسىنىڭ مەقسىتىنى چۈشىنىپ باش لىڭشىتىپ قويۇپتۇ. قازى قىزىنىڭ ئىشارىتىدىن ئىشىنىڭ هەل بولىدىغانلىقىنى چۈشىنىپ:

— سىلەرنىڭ بۇ ئەرزىڭلار ئاد‌ەتتىكى ئىش ئىكەن، بۇنى قىزىم بىر تەرەپ قىلىۋېتىدۇ، مەن ئارىلاشماي، — د‌ەپ قىزىنىڭ هەل قىلىشىغا هاۋالە قىلىپ، ئەسىگىنىچە كۆزىنى يېرىم يۇمۇپ، مامۇق تەكىيىگە يۆلىنىپ يېتىپتۇ. قىز ئاتىسىنىڭ ئىجازىتىنى ئالغاندىن كېيىن:

— گەپ - سۆزۈڭلاردىن قارىغاندا ئىككىڭلار ياخشى دوستلاردىن ئىكەنسىلەر. شۇنداق تۇرۇقلۇق يەنە ئىككىڭلار د‌ەۋاگەر ئىكەنسىلەر، ئەگەر بىرىڭلارنىڭ يالغان بولۇپ قالسا، يۇزۇڭلارغا سەت، دوستلۇقۇڭلارغىمۇ تەسىر يېتىدۇ، شۇڭا بىرىڭلار د‌ەۋادىن كەچسەڭلار ياخشى بولارمىكىن، — د‌ەپ سىنچى كۆزلىرى بىلەن ئۇلارغا تىكىلىپتۇ. سەمەت قىزىرىپ - تاتىرىپ، تىرىنقىنى تاتىلىغىنىچە يەرگە قاراپ جىم تۇرۇپتۇ، ئەمەت بولسا قىزىنىڭ كۆزىدىن ئۆزىنى ئېپقېچىپ:

— پۇل د‌ېگەن كىمگە ئاچچىق؟ — د‌ەپ د‌وق قىپتۇ.

قىز ئۇلارنىڭ ئىش - هەرىكەتلىرىدىن، سۆزلىرىدىن د‌ەرهال بىر ئەقىل تېپىپتۇ - د‌ە، سەمەتكە قاراپ:

— د‌ەۋاگەر سەمەت، سىز ئەمەتكە قەرز بەرگەنىدە ئۇنىڭدىن تىلخەت ئالمىغانمۇ؟ — د‌ەپ سوراپتۇ.

— ياق، مەن ئۇنىڭغا ئىشىنىپ تىلخەت تەلەپ قىلمىغانىكەنمەن، — د‌ەپتۇ سەمەت. قىز

سەل ئويلىنىۋېلىپ، سەمەتتىن يەنە:

ــ سىز پۇلنى ئەمەتكە قەيەردە بەرگەن؟ يېنىڭلاردا ھېچكىم يوقمىدى؟ ــ دەپ سوراپتۇ.

ئاق كۆڭۈل، ساددا سەمەت قىزنىڭ سوئالىنى ئاڭلاپ ئېلىم ـ بېرىم قىلغان چاغدىكى ئورۇنىنى ئېسىگە كەلتۈرۈپ:

ــ ھە، راست، مەن پۇلنى ئۇنىڭغا بىر تۇپ ئۈجمە دەرىخىنىڭ سايىسىدە ئولتۇرۇپ بەرگەنىدىم، ئەمما يېنىمىزدا ھېچكىم يوق ئىدى، ــ دەپتۇ. قىز بۇ جاۋابنى ئاڭلاپ، دەرھال:

ــ دۇرۇس، سىلەرنىڭ ئېلىم ـ بېرىم ئىشلىرىڭلارغا شۇ ئۈجمە دەرىخى گۇۋاھ بولالايدۇ، ــ دەپ. تۇ ـ دە، سەمەتكە، ــ سىز دەرھال ئۈجمە دەرىخىدىن سوراپ كېلىڭ. ئەگەر راستتىنلا پۇل قەرز بەرگەن بولسىڭىز، ئۈجمە دەرىخى گۇۋاھلىقتىن ئۆتىدۇ. تېز بېرىپ، تېز قايتىپ كېلىڭ، ــ دەپ سەمەتنى يولغا سالپتۇ.

ئەمەت، بۇ قىزنىڭ ماڭا يالغۇز قىلىدىغان گەپ ـ سۆزى بولسا سەمەتنىڭ بۆكىگە جىگدە سېلىپ يولغا سالغىنى ئوخشايدۇ... دېگەنلەرنى ئويلاپ قىزغا تەلمۈرۈپ قاراپتۇ. قىز ئۆز يېنىدا ئەمەت يوقتەكلا پەرۋاسىز ئولتۇرۇپتۇ. بۇ ھال ئەمەتكە ھار كېلىپ، يەنە، بۇ ئالجىپ قالغان قىز ئوخشايدۇ، شۇنداق بولسا تازا ياخشى بولغىنى. مەن چىشىم چىقىپ مۇشۇ كۈنگىچە دەرەخ گۇۋاھلىقتىن ئۆتۈپتۇ دېگەنىنى ئاڭلاپ باقمىغان، راستتىنلا ئەخمەق قىز ئىكەن، دېگەنلەرنى ئويلاپ، ئۆزىنى مەغرۇر تۇتۇپ، گىدەيگەنسىچە ئولتۇرۇپتۇ. ئاردىدىن بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتكەن بولسىمۇ، سەمەت قايتىپ كەلمەپتۇ. بۇ چاغدا قىز:

ــ سەمەت ئەجەب قايتىپ كەلمەيدىغۇ؟ ــ دەپ ئەمەتتىن سوراپتۇ. ئەمەت ئۆزى ئۈچۈن چۆچۈرىنى خام ساناپ ئولتۇرغاچقا، قىزنىڭ سوئالىغا ئويلانمايلا:

— بەلكىم ئۇ ئۇجمە دەرىخىنىڭ تۈۋىگە ئەمدى يېتىپ بارغاندۇ، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.
سەمەت ئۇجمىنىڭ تۈۋىگە بېرىپ، جاۋاب ئالالمىغاندىن كېيىن قايتىپ كېلىپ، بېشىنى ساڭگىلاتـ
قىنچە تىرىنقىنى تاتىلاپ لام ـ جىم دېمەي تۇرۇپتۇ. قىز سەمەتنىڭ بىچارە قىياپىتىنى كۆرۈپ، ئېـ
چىنغان هالدا:
— ئۇجمە دەرىخى نېمىدەپ گۈۋاهلىقتىن ئۆتتى؟ — دەپتۇ. سەمەت:
— مەن ئۇجمىگە خېلى يالۋۇرغان بولساممۇ، هېچقانداق سادا چىقمىدى، — دەپتۇ. قىز سەمەتنىڭ
ساددىلارچە بەرگەن جاۋابىنى ئاڭلاپ مىيىقىدا كۈلۈپ:
— ئاق كۆڭۈل يىگىت، سىز تولىمۇ ساددا، ئاق كۆڭۈل ئىكەنسىز. سىز قاچان دەرەخنىڭ
زۇۋانغا كىرىپ سۆزلىگىنىنى كۆرگەن؟ لېكىن، سىز ئۇجمە تۈۋىگە يېتىپ بارغۇچە ئۇجمە بۇ يېرـ
گە كېلىپ سىزنىڭ قەرز بەرگەنلىكىڭىزگە گۈۋاهلىقتىن ئۆتتى. ئاشۇ ئۇجمە تۈۋىدە بەرگەنلىكـ
ڭىز ئېنىقلاندى، — دەپتۇ.
«ئوغرىنىڭ يۇرىكى پوك ـ پوك» دېگەندەك، قىزنىڭ سۆزىنى ئاڭلىغان ئەمەت چاچراپ تۇرۇپ دەرـ
هال ئېتىراز بىلدۈرۈپتۇ:
— ئەلمىساقتىن بۇيان كىم دەرەخنىڭ سۆزلىگەنلىكىنى كۆرگەن؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە، مەن سىزنىڭ
يېنىڭىزدىن بىر دەممۇ ئايرىلمىسام، قانداق قىلىپ ئۇجمە بۇ يەرگە كېلىپ گۈۋاهلىقتىن ئۆتسۇن. بۇ
يەرگە كەلگەن بولسا، مەنمۇ كۆرمەسمىدىم. سىز سەمەتكە يان بېسىۋاتىسىز!
قىز ئەمەتكە قاراپ مەسخىرىلىك كۈلۈپ، كەسكىن قىلىپ:
— كونىلار: «قورسىقىڭنىڭ ئاغرىقى بولمىسا، تاۋۇز يېيىشتىن قورقما» دەپتىكەن. ئەگەر سىز پاك
بولسىڭىز، قۇشقاچ تىلىڭىز چىقىپ، نېمە ئۈچۈن سېرىق قۇشقاچتەك بىلجىرلايسىز؟ سىز تىللالارنى
شۇ ئۇجمە دەرىخىنىڭ تۈۋىدە ئالمىغان بولسىڭىز، سەمەتنىڭ قايسى ئۇجمە دەرىخىنىڭ يېنىغا، قانچىلىك
ۋاقىتتا يېتىپ باردىغانلىقىنى قانداق بىلىسىز؟ — دەپتىكەن، ئەمەت لام ـ جىم دېيەلمەي قاپتۇ. ئاـ
خىردا ئۆزىنىڭ يالغان ئېيتقانلىقىغا قاتتىق پۇشايمان قىپتۇ. سەمەتنىڭ ئاق كۆڭۈل، ساددا، سەممـي
ئىكەنلىكىنى كۆرگەن قازـ
نىڭ قىزى سەمەتكە ئاشىق
بولۇپ قاپتۇ. كېيىنچە ئۇلار
مەقسەت ـ مۇرادىغا يېتىپ،
بىرلىكتە ئەلنىڭ يىغىسىنى
يىغلاپ ئۆتۈپتۇ.
ئېيتىشلارغا قارىغاندا:
«يالغانچىنىڭ قۇيرۇقى بىر
تۇتام» دېگەن ماقال ئەمەت
بىلەن سەمەت ئوتتۇرىسىدا
بولۇپ ئۆتكەن شۇ ئىشتىن
قالغانكەن.

باي بىلەن چاكار

ئۇرۇنقى زاماندا مامۇتاخۇن دېگەن بىر كەمبەغەل ئۆتكەنكەن. ئۇ ئاق كۆڭۈل بولۇپ، ئاچ كۆز، زالىم بايلارغا بەكمۇ ئۆچ ئىكەن. بۇ ئادەم ياشىغان يۇرتتا بىر ئاچ كۆز باي بار ئىكەن. ئۇ يىل بويى ئادەملەرنى ئىشلىتىپ، ھەققىنى بەرمەك تەس كېلىپ، قەستلەپ ئۆلتۈرۈۋېتىدىكەن. بارا ـ بارا بۇ بايغا ئىشلەيدىغانلار ئازىيىپ كېتىپتۇ، ئاخىر ئۇنىڭغا ھېچكىم ئىشلەپ بەرگىلى ئۇنماپتۇ. بىر كۈنى باي مامۇتاخۇننىڭ ئالدىغا كەپتۇ. مامۇتاخۇن ئۇندىق ئويلاپ، مۇندىق ئويلاپ،ئاخىرى كۆڭلىگە بىر ئىشنى پۈكۈپ بايغا ئىشلەپ بېرىشكە ماقۇل بولۇپ:

— مېنىڭ بەش شەرتىم بار. شۇنىڭغا كۆنسىلە، ئىشلەيمەن، بولمىسا، ئىشلىمەيمەن، — دەپتۇ.

— قېنى، شەرتلىرىڭنى ئېيتقىن، — دەپتۇ باي.

— بىرىنچىسى، مېنىڭ ئىش ھەققىم ئۈچۈن ئون چارەك بۇغداي، ئون بەش چارەك قوناق بېرىلا. بۇغداي، قوناقنى ئۆزۈمنىڭ كۈرەمدە ئۆلچەپ ئالىمەن. ئىككىنچىسى، بىر ماڭغان يولدا ئىككىنچى قېتىم ماڭمايمەن. ئۈچىنچىسى، كۆلنى كۆتۈرەلمەيمەن. تۆتىنچىسى، مىڭلىغان بەللەرنى كېسەلمەيمەن. بەشىنچىسى، تاغنىڭ بېشىنى چۈشۈرەلمەيمەن، — دەپتۇ مامۇتاخۇن.

ئىشلەتكىلى ئادەم تاپالماي تۇرغان باي بۇ شەرتلەرگە ماقۇل بوپتۇ ۋە: «يىل ئاخىردا بەربىر ئۇنى ئۆلتۈرۈۋېتىمەن. ئىش ھەققى بېرىش دېگەن يوق گەپ. باشقا شەرتلەرگە كەلسەك، مەن ئۇنى شۇندىق ئىشلارغا سالاتتىممۇ؟ » دەپ ئويلاپتۇ ۋە تىلخەت بېرىپتۇ.

بىر كۈنى باي مامۇتاخۇنغا:

— ھەي چاكار، ماڭ، سۇ ئەكەل، — دەپتۇ.

— باي ئاكا، بەرگەن تىلخەتلىرىگە ئەمەل قىلسىلا، — دەپتۇ مامۇتاخۇن.

— ئەمەل قىلماي نېمە قىلدىم؟ — دەپتۇ باي، — مەن سېنى سۇ ئەكەل دەۋاتىمەن.

— مەن سىلىگە: «كۆلنى كۆتۈرەلمەيمەن» دېگەن ئەمەسمىدىم؟ ئاڭلىمىغانمۇ يا؟ — دەپتۇ مامۇتاخۇن. بۇ گەپنى ئاڭلىغان باي ئۇ ئوتتۇرىغا قويغان شەرتلەرگە ئوبدانراق ئويلاپ ئاندىن ماقۇل دېمىگىنىگە پۇشايمان قىلىپ دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ، سۇنى ئۆزى ئەكەپتۇ.

كۈنلەر ئۆتۈپ بىر كۈنى باي مامۇتاخۇننى تاغدىن ئوتۇن ئەكېلىشكە بۇيرۇپتۇ.

— ۋاي باي ئاكا، مەن: «تاغنىڭ بېشىنى چۈشۈرەلمەيمەن» دېگەنىدىمغۇ؟ — دەپتۇ مامۇتاخۇن.

— مەن سېنى تاغنىڭ بېشىنى چۈشۈر دېمىدىم، ئۇقۇۋاتامسەن، تاغدىن ئوتۇن ئەكەل دەۋاتىمەن! — دەپ ۋارقىراپتۇ باي.

— باي ئاكا، تازىمۇ دۆت ئىكەنلا، تاغقا بېرىپ ئوتۇن كەسلەش تاغنىڭ بېشىنى چۈشۈرگەنلىك ئە-
مەسمۇ؟ — دەپتۇ مامۇتاخۇن.

باي گەپ قىلالماي قاپتۇ. شۇنداق قىلىپ، مامۇتاخۇن باينىڭ ئېشىنى يەپ، قاچىسىنى بىكارلاپ، باينىڭ جېنىغا تېگىپتۇ. ئەتىياز كېلىپ، تېرىلغۇ مەزگىلى بوپتۇ. باي:

— ھەي چاكار، ماڭ، يەرلەرنى ھەيدە، بۇ ئىشىنىغۇ قىلارسەن؟ — دەپتۇ مامۇتاخۇنغا.

— ۋاي باي ئاكا، نېمە دەۋاتىلا؟ مەن: «بىر ماڭغان يولۇمدىن ئىككىنچى قېتىم ماڭمايمەن» دېمە-
دىممۇ؟ — دەپتۇ مامۇتاخۇن كۈلۈپ تۇرۇپ. باي ئۇنى دېسە، ئۇ بۇنى دەپ، بايغا زادىلا گەپ بەرمەپتۇ. باي ئۇنى دەۋا قىلىپ قازىنىڭ ئالدىغا سۆرەپ ئاپىراي دېسە، دەۋادا ئۆزىنىڭ يېڭىلىپ، ئوسال بولىدىغانلە-
قىنى بىلگەچكە، ئامالسىزلىقتىن ئۆزىنىڭ گۆشىنى ئۆزى يېگۈدەك بوپتۇ.

ئەتىياز كېتىپ ياز كەپتۇ. ئورما ۋاقتىمۇ بولۇپ قاپتۇ. باي مامۇتاخۇننى ئورما ئورۇشقا بۇيرۇپتۇ.

— ۋاي باي ئاكا، ۋەدىلىرىگە زادىلا ۋاپا قىلمايدىكەنلا، مەن: «نۇرغۇن بەللەرنى كېسەلمەيمەن» دې-
مىگەنمىدىم؟ ئىشەنمىسىلە، تىلخەتنى كۆرۈپ باقسىلا، — دەپتۇ مامۇتاخۇن. بۇ گەپنى ئاڭلىغان باي ئاچچىقىدا يېرىلغۇدەك بولۇپ:

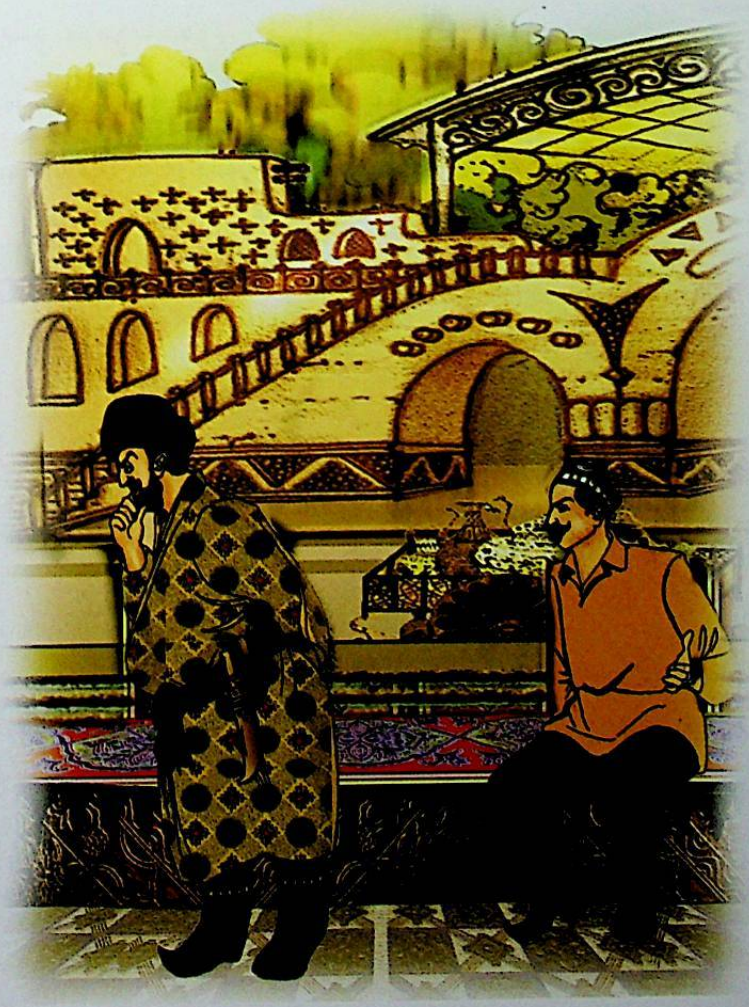
— يوقال كۆزۈمدىن! — دەپ ۋارقىراپتۇ. بۇ گەپنى ئاڭلىغان مامۇتاخۇن كۈلۈپ كېتىپ:

— ئالدىرىمىسىلا، مەن بۇ ئۆيدە بىر يىلدەك ئىشلىدىم، ئىش ھەققىمنى بەرمەملا؟ — دەپتۇ.

بۇنىڭدىن قۇتۇلغىلى بولمايدىغانلىقىنى بىلگەن باي ئاخىر ئون چارەك بۇغداي، ئون بەش چارەك قوناق بېرىشكە مەجبۇر بوپتۇ. چاكار ئۆيگە بېرىپ تىلخەت بىلەن ئۆز كۈرسىنى ئېلىپ كەپتۇ. بۇ كۈرە ئىنتايىن يوغان بولۇپ، يىگىرمە ئادەم ئاران كۆتۈرەلەيدىكەن.

— نېمە ئۇ؟ — دەپ ۋارقىراپتۇ باي.

— ئاستا گەپ قىلسىلا، — دەپتۇ مامۇتاخۇن، — سىلى ماۋۇ تىلخەتنى ئوقۇپ باقسىلا. بىز دەسلەپ قىلىشقان بۇ توختامدا نېمە دېيىشكەنىدۇق؟

— سېنىڭ بۇ كۈرەڭنى مەن ئۇ چاغدا كۆر-
مىگەن تۇرسام، — دەپتۇ باي.

— شۇ چاغدا نېمە ئۈچۈن كۆرۈپ باقمە-
غان؟ — دەپتۇ مامۇتاخۇن. بۇ تالاش ـ تارتىشتا ئۇ ئاخىر يېڭىپ چىقىپتۇ.

شۇنىڭ بىلەن ئاشۇ يوغان كۈرىدە ئۆلچەپ تار-
تىپ ئون چارەك بۇغداي، ئون بەش چارەك قوناقنى ئاپتۇ. باينىڭ ئاشلىقى مامۇتاخۇننىڭ ئىش ھەققى ئۈچۈن ئاران چىقىش قىپتۇ. باينىڭ ئاشلىق ئام-
بارلىرى ھايت ـ ھۇيت دېگۈچىلا قۇرۇپتۇ. ئاچ كۆز باي دەرد ـ ئەلەمگە چىدىماي بىر كېچىدىلا يوقاپ كېتىپتۇ. مامۇتاخۇن شۇ يۇرتتىكى بارلىق كىشە-
لەرنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر بوپتۇ ۋە بايدىن ئالغان ئاشلىقنى كىشىلەرگە بۆلۈپ بېرىپتۇ.

پادشاهنىڭ كەنجى قىزى

ئۇرۇنقى زاماندا بىر پادىشاھ ئۆتكەنىكەن. ئۇنىڭ ئۈچ قىزى بار ئىكەن. بىر كۈنى پادىشاھ ئۈچ قىزىنىڭ ئەقلىنى سىناپ كۆرمەكچى بولۇپ، ئۇلارنى يېنىغا چاقىرىپ مۇنداق دەپتۇ:

— مەن قانداق؟ — دەپ سوراپتۇ پادىشاھ چوڭ قىزىدىن.

— سىز ناۋاتتەك تاتلىق، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ چوڭ قىزى پادىشاھقا. پادىشاھ يەنە ئوتتۇرانچى قىزىدىن:

— مەن قانداق؟ — دەپ سوراپتۇ.

— سىز قەنتتەك تاتلىق، — دەپتۇ ئوتتۇرانچى قىزى پادىشاھقا. پادىشاھ كەنجى قىزىدىن:

— مەن قانداق؟ — دەپ سوراپتۇ.

— سىز تۇزدەك، — دەپتۇ كەنجى قىزى پادىشاھقا.

پادىشاھ ئۈچ قىزىنىڭ جاۋابىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، چوڭ قىزى بىلەن ئوتتۇرانچى قىزىنىڭ بەرگەن جاۋابىدىن ناھايىتى خۇش بوپتۇ، ئۇلارغا ئىنئام بېرىپتۇ، كەنجى قىزىنىڭ بەرگەن جاۋابىغا ئاچچىقى كېلىپ: «ئۇنى ئوردىدىن ھەيدەپ چىقىرىپ، چەت يېزىغا ئاپىرىپ پۇت ـ قولى تۇتماس بىرنېگە چېتىپ قويۇڭلار» دەپتۇ لەشكەرلىرىگە.

پادىشاھنىڭ ئىككى قىزى دادىسى بىلەن ئوردىدا بايىاشات تۇرمۇش ئۆتكۈزۈپتۇ. كەنجى قىزى پادىشاھنىڭ پەرمانى بويىچە چەت بىر يېزىدا پۇت ـ قولى تۇتماس بىر يىگىت بىلەن مەجبۇرىي بىر ئۆيدە ئەر ـ خوتۇن بولۇپ ئۆتۈپتۇ. كەنجى قىز ئامالسىز مەھەللىدىكى قوشنىلىرىنىڭ كىرلىرىنى يۇيىدىغان، نان ياقىدىغان، بالا باقىدىغان ئىشلارنى قىلىپ تۇرمۇشلىرىنى قامداپتۇ. بىر كۈنى قىز: «ئازراق پۇل يىغقانىدىم، سىزنى تېۋىپقا كۆرسىتەي» دەپ يىگىتكە مەسلىھەت قىپتۇ. يىگىت ئۇنماپتۇ. قىز يىگىتنىڭ ئۇنىمىغىنىغا قارىماي، ئۇنى يۇدۇپ تېۋىپقا كۆرسەتكىلى ئېلىپ مېڭىپتۇ. يولنىڭ يېرىمىغا كەلگەندە، قىز ھېرىپ قېلىپ بىر كۆل بويىدا دەم ئاپتۇ.

— سىز مېنى كۆتۈرۈپ جاپا چەكتىڭىز، مەن مۇشۇ كۆل بويىدا ئولتۇرۇپ تۇراي، تېۋىپقا سىزلا بېرىپ دورىنى ئەكېلىڭ، — دەپتۇ يىگىت قىزغا.

قىز دورا ئېلىپ كېلىشكە مېڭىپتۇ. يىگىت كۆل بويىدا ئولتۇرۇپتۇ. يىگىت بىر ئاش پىشىم ساقلاپتۇ، قىز كەلمەپتۇ. بىر ۋاقىتتا كۆل بويىدا ياۋا ئۆردەكلەر پەيدا بوپتۇ. ئۇلار كۆلگە چۈشۈپ چىقىسىلا، رەڭگى ئۆزگىرىپ چىقىدىكەن، تۇرۇپ ئاق، تۇرۇپ قارا، تۇرۇپ ئالا بولىدىكەن. بۇنى كۆرگەن يىگ-

گەت هەيران قىلىپ، بۇ قانداق سىردۇ؟ مەنمۇ بىر چۈشۈپ چىقىپ ئۆزگىرىپ قالسام ئەجەب ئەمەس، دېگەن ئوي بىلەن ئۆزىنى كۆلگە ئېتىپتۇ، بىر چۆكۈپلا يەتتە ئەزايى ساق بىر يىگىتكە ئايلىنىپ قاپتۇ، بۇنىڭدىن ئۆزىمۇ هەيران قاپتۇ، شۇ هالەتتە ئولتۇرسا، قىز بىرمۇنچە دورىلارنى ئېلىپ كەپتۇ. قىز يەگىتنى تونۇيالماي:

— بۇ يەردىكى ئاغرىق بىر يىگىتنى كۆردىڭىزمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ.

— مەن بولىمەن، — دەپتۇ يىگىت قىزغا.

قىز ئىشەنمەپتۇ، يىگىت قىزغا بولغان ئىشنى تەپسىلىي سۆزلەپ بېرىپتۇ. ئۇلار خۇشال - خۇرام ئۆيگە قايتىپتۇ.

ئەر - خوتۇن ئىككىسى هەر كۈنى تاغقا چىقىپ ئوتۇن ئەكېلىپ سېتىپ كۈن ئۆتكۈزىدىكەن. بىر كۈنى تاغدا ئوتۇن تېرىۋېتىپ بىر ئۆلۈك يىلان ئۇچراپتۇ، يىگىت لازىم بولۇپ قالار دەپ ئۆيگە ئالغاچ كېلىپ ئۆگزىگە تاشلاپ قويۇپتۇ. شۇ يىلى چوڭ قىيان كېلىپ نۇرغۇن جايلار، شەهەرلەر ئاپەتكە ئۇچراپتۇ. ئادەمزات بارمايدىغان يەرلەردىن ئۇزۇق ئىزدەپ يۈرگەن بىر قاغا قىيان ئېلىپ كەلگەن بىر تىزىق مەرۋايىتنى پارقىرىغان رەڭگىگە قاراپ يىلان ئوخشايدۇ، دەپ يەردىن چوقۇپ ئېلىپ ئۇۋىسى تەرەپكە ئۇچۇپ كېتىۋاتسا، هېلىقى ئوتۇنچىلارنىڭ ئۆگزىسىدە بىر ئۆلۈك يىلان تۇرغۇدەك. قاغا ئۇنىمۇ چوقۇپ ئالمەن دەپ ئاغزىدىكى بىر تىزىق مەرۋايىتنى ئۆگزىگە چۈشۈرۈپ قويۇپ يىلاننى چىشلەپ-تۇ -دە، ئۇچۇپ كېتىپتۇ. بىر كۈنى كەنجى قىز ئۆگزىگە ئوتۇن ئالغىلى چىقسا، بىر تىزىق مەرۋايىت تۇرغۇدەك. ئۇنى ئېلىپ چۈشۈپ، ئېرى بىلەن مەسلىهەت قىلىپ، كۈنىگە بەشتىن بازارغا ئاپىرىپ سېتىپ، پۇلغا بىر جاي سېلىپ، ئۆزلىرى يەر ئېچىپ، مال بېقىپ باي ئائىلىگە ئايلىنىپتۇ. كەنجى قىز ئاتا - ئانىسىنى سېغىنىپ، ئېرىنى ئاتا - ئانىسىنى ئۆيگە ئېلىپ كېلىشكە ئەۋەتىپتۇ. يىگىت بىر بېرىپتۇ، ئۇلار كەلمەپتۇ، ئىككى بېرىپتۇ، كەلمەپتۇ، ئۇچىنچى قېتىم: «پادىشاهىئالەم، مەن سىلەرنى بىر مېهمان قىلىۋېلىش ئۈچۈن چاقىرغىلى ئۈچ قېتىم كەلدىم، بارمىسىلا، زادىلا بولمايدۇ» دەپ تۇرۇۋاپتۇ. ئاخىر پادىشاه ماقۇل بولۇپ، خوتۇنى بىلەن ئىككى قىزىنى ئېلىپ كەنجى قىزىنىڭ ئۆيگە بېرىپتۇ. كەنجى قىز ئۇلارنى ئېسىل ئۆيلەردە ياتقۇزۇپتۇ، ئەتىسى چوڭ زىياپەت تەييارلاپتۇ، ئۇلارنىڭ ئالدىغا هەر خىل مېۋىلەرنى، هەر خىل تاماقلارنى كەلتۈرۈپتۇ. كەنجى قىز ئاشخانىدىكى ئاشپەز ئۇستىلارغا هەر-قانداق تاماق ۋە گۆشلەرگە تۇز ئىشلەتمەيسىلەر دەپ بۇيرۇپتۇ. پادىشاه ئۆي ئىگىلىرىنى تونۇيالماي ئول-تۇرۇپتۇ. پادىشاه قايسىلا تاماقنى يېسە تۇزسىز، بەتتەم تۇرغۇدەك. پادىشاه ئۇنىڭ سەۋەبىنى ئۇقماقچى بولۇپ قىزنىڭ چاقىرتىپ:

— بىزنى مېهمان قىلغانلىقىڭلارغا رەهمەت. لېكىن، نېمە ئۈچۈن تاماقلارغا تۇز سالمايسىلەر؟ بۇ سەۋەنلىك كىمدە؟ — دەپ سوراپتۇ.

— مەن تۇزنىڭ رولىنى ۋە قىممىتىنى ئوبدان بىلىمەن، لېكىن مەن تۇزدىن يىرگىنىپ كەتكەنـ-دىم، شۇڭلاشقا ئائىلە خىزمەتچىلىرىمىز تۇزنى ئىشلەتمىگەن ئوخشايدۇ، — دەپتۇ قىز پادىشاهقا.

بۇ سۆزنى ئاڭلىغان پادىشاه مېهمان قىلغان قىز ئۆزىنىڭ كەنجى قىزى ئىكەنلىكىنى ئۇقۇپ باغ-رىغا بېسىپتۇ، بىر ئائىلە كىشىلىرى جەم بوپتۇ. پادىشاه ئۆزىنىڭ قىلغان ئىشىغا پۇشايمان قىپتۇ، كەنجى قىزىنىڭ ئەقىلگە باركاللا ئېيتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنى قايتۇرۇپ كېتىپ، كۈيئوغلىنى ئۆز ئورنىغا پادىشاه قىلىپ ئولتۇرغۇزۇپتۇ.

بېگىمنىڭ تايغىنى

تەن زامانلارنىڭ بىرىدە، زامان زورنىڭ، تاماشا كورنىڭ ۋاقتىدا قەيىۇم پالۋان ئاتلىق بىر ئوۋچى ئۆتكەنىكەن. ئۇ ئوقيا ۋە شىكارغا ئۆگىتىلگەن بىر تايغىنى بىلەن ئوۋچىلىق قىلىپ، تۇرمۇشتا قىسىلماي، باشقىلارغا ھاجىتى چۈشمەي ياشايدىكەن. شۇ يۇرتنىڭ بىر بېگى بولۇپ، تولىمۇ ئاچ كۆز، يەنە كېلىپ تولىمۇ زومىگەر ئىكەن. ئۇ ئۆزىگە يېقىپ قالغان قانداقلا نەرسە بولسا، كىمنىڭ بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، بىر ئامال قىلىپ تارتىۋالمىدىكەن، شۇڭلاشقىمۇ ئۇنىڭ ئۇيۇر ـ ئۇيۇر يىلقىلىرى، سانسىزلىغان قوي، كالىلىرى، ئۆيىدە نەچچە ئونلىغان خوتۇن ـ دېدەكلىرى ۋە خىزمەتكارلىرى بار ئىكەن. بۇ بەگ شىكارغا ئامراق بولۇپ، پات ـ پاتلا خىزمەتكارلىرى بىلەن تايغا-لىرىنى ئەگەشتۈرۈپ شىكارغا چىقىدىكەن ۋە كۆپ ھاللاردا قەيىۇم پالۋان بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالىدىكەن. قەيىۇم پالۋان ناھايىتى ئۇستا مەرگەن بولۇپ، ئاتقان ئوقى زايە كەتمەيدىكەن. ئېتىۋالغان توشقان، تۈل-كە، جەرەنلەرنى تايغىنى قەيىۇم پالۋاننىڭ ئالدىغا يەتكۈزۈپ كېلىدىكەن. بەگ قەيىۇم پالۋان بىلەن دوقۇ-رۇشۇپ قالغان كۈنلىرى ھېچنېمە ئوۋلىيالمايدىكەن. نەتىجىدە، قەيىۇم پالۋان ئېتىۋالغان ئوۋلىرىدىن بەگكە ھەدىيە قىلسا بەگنىڭ ئىززەت ـ نەپسىگە تېگىپ، ئۇنى تولىمۇ خاپا قىلىدىكەن. بەگ بولسا، ئۆ-زىنىڭ بىر يۇرت بېگى تۇرۇقلۇق بىر يالاڭ تۆش بىلەن يالغۇز تايغانغا ئۆزىنىڭ ئولجىسىنى تارتقۇزۇپ قويغىنىدىن تولىمۇ نومۇس قىلىدىكەن. بەگ شۇ قورساق كۆپۈكىدە ئۆزىنىڭ بىرقانچە تايغىنىنى قەيىۇم پالۋاننىڭ تايغىنىغا سېلىپ تالاتماقچى بولسىمۇ، ئەمما بەگنىڭ تايغانلىرى قەيىۇم پالۋاننىڭ تايغىنىنىڭ يېنىغا كېلە ـ كەلمەيلا قۇيرۇقىنى قىسىپ غىڭشىپ كېتىپ قالىدىكەن. بۇ ئىش بەگنى تېخىمۇ ئوسال ھالغا چۈشۈرۈپ قويىدىكەن. نومۇسقا چىدىمىغان بەگ قەيىۇم پالۋاننىڭ تايغىنىنى قولغا چۈشۈرۈشكە نىيەت قىپتۇ.

بىر كۈنى بەگ قەيىۇم پالۋاننى چاقىرتىپ، ئۇنىڭ ھېلىقى تايغىنىنى ئۆزىگە بېرىشنى، بۇنىڭ بەدە-لىگە ياراملىق بىر ئات بىلەن ئۆزىنىڭ تايغانلىرىدىن بىرنى تۇتۇۋېلىشنى ئېيتىپتۇ. قەيىۇم پالۋان ئۆ-زىنىڭ بۇ سادىق ھەمراھىدىن ئايرىلىشقا كۆڭلى قىيمىسىمۇ، ئەمما بەگنىڭ بەربىر تارتىۋالىدىغانلى-قىنى پەملەپ، ئۇنىڭدىن باشقىچە بىر ئۇسۇل بىلەن ئۆچىنى ئېلىشقا نىيەت قىپتۇ ـ دە، بەگكە ئۆزىنىڭ تايغىنىنى بېرىشكە رازى ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈپتۇ. بەگ شۇ يەردىلا مۇلازىملىرىدىن بىرىنىڭ ئېتىنى قەيىۇم پالۋانغا تۇتقۇزۇپ، يەنە ئۆزىنىڭ تايغانلىرىدىن بىرنى تۇتۇۋېلىشنى ئېيتىپتۇ. قەيىۇم پالۋان بەگكە قاراپ تەزىم بەجا كەلتۈرگەندىن كېيىن:

— بېگىم، ئۆزلىرىنىڭ بۇ ئىلتىپاتلىرىغا مېڭ مەرتە شۈكۈر. يەنە پېقىرنىڭ كىچىككىنە بىر ئىلتىماسىنى يەردە قويماسلىقلىرىنى تۆۋەنچىلىك بىلەن سورايمەن، — دەپتۇ.

— قېنى، خوش، سۆزلە، — دەپتۇ بەگ قەيىۋم پالۋانغا قاراپ.

— ماڭا ئاۋۇ تايغانلىرىنى بەرسىلە، — دەپتۇ ئۇ ئەڭ ئورۇق ۋە كۆرۈمسىز بىر تايغانىنى كۆرسىتىپ، — بۇ تايغانىنى شىكارغا ئۆگىتىۋالغۇچە، ئۆزۈمنىڭ تايغىنىنى بىر ئاي مۆھلەت بىلەن ئۆزۈمگە قالدۇرغان بولسىلا، — دەپتۇ. بەگ بولسا قەيىۋم پالۋاننىڭ ئەڭ رەزگى بىر تايغانىنى تۇتقىنىغا ئىچىدە خۇش بولۇپ، ئۇنىڭ «كالتە پەم» لىكىدىن كۈلۈپتۇ، شۇنداقتىمۇ:

— بوپتۇ ئەمىسە، لېكىن بىر ئايدىن بىر كۈنمۇ ئۆتكۈزمەيمەن، — دەپتۇ ھەمدە تايغىنىنى ئوبدان بېقىشنى تاپشۇرۇپتۇ ـ دە، خىزمەتكارلىرىنى ئېلىپ ئۆيگە قايتىپ كېتىپتۇ.

قەيىۋم پالۋان ئۆيگە كەلگەندىن كېيىن، ئىككى تايغانىنى ئىككى خىل ئۇسۇل بىلەن بېقىپتۇ ۋە ئۆگىتىشكە كىرىشىپتۇ، يەنى بەگدىن ئالغان ھېلىقى كۆرۈمسىز تايغانىنى كۆڭۈل قويۇپ شىكارغا يارامسىز قىلىپ ئۆگىتىپتۇ، بەگكە بېرىشكە تېگىشلىك تايغانىنى بولسا مايلىق يېمەكلىكلەر بىلەن بېقىپ، بەگنىڭ ئۆزىگە ئوخشاش سەمرىتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بىرگە، شىكارغا ئاچقىپ ئەمدىلا ئولجىغا تاشلىنای دېگەندە چاقىرىۋېلىپ مايلىق گۆشلەرنى يېگۈزۈپتۇ. بىر ئاي توشۇشقا بىرنەچچە كۈن قالغاندا بۇ تايغان شۇنداق ئۆگىتىلىپتۇكى، ئولجىغا يېتەي دېگەندە خۇددى تەربىت قىلىدىغاندەك زوڭ ئولتۇرۇۋالىدىغان ھالغا كەپتۇ. بىر ئاي توشقاندا بەگ ھېلىقى تايغانىنى ئالدۇرۇپتۇ. ئۇنىڭ ئاۋۇالقىدىنمۇ سېمىز ۋە يوغىناپ كەتكەنلىكىدىن كۆڭلى سۆيۈنۈپتۇ ھەمدە ئۇنى شىكارغا سېلىشقا ئالدىراپتۇ. بىر كۈنى بەگ ئۆ-

زىنىڭ مۇلازىملىرى بىلەن يەنە شىكارغا جابدۇنۇپتۇ. بۇ كۈنى قەيىۋم پالۋانمۇ ھېلىقى كۆرۈمسىز تايغىنى بىلەن شىكارغا چىقىپ بەگ بىلەن ئۇچرىشىپتۇ. بەگ قەيىۋم پالۋانىنىڭ ھېلىقى ئىسكەتى يوق تايغىنىنى كۆرۈپ ئۆزىچە كۆڭىلىپ، بۇ قېتىم پالۋانىنىڭ چوقۇم قۇرۇق قول قايتىدىغانلىقىنى جەزم قىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن: «ھايت ـ ھۇيت» دېيىشىپ، قىقاس ـ چۇقانلار بىلەن تايغانلارنى ئىشقا سېلىپ جەرەن ـ توشقانلارنى قوغلاشقا كىرىشىپتۇ. شۇ ئاردا قەيىۋم پالۋانىنىڭ ھېلىقى تايغىنى ھە ـ ھۇ دېگۈچىلا ئۇچ ـ تۆت توشقان بىلەن بىر جەرەننى ئاپتۇ. ئەمما، بېگىمنىڭ تايغىنى بولسا بىرەر چاقىرىم يول يۈرە ـ يۈرمەيلا تىللىرى ساڭگىلاپ يۇگۇ-

رۇشتىن قاپتۇ، ئۇنىڭ ئۇستىگە، ھەر قېتىم توشقانغا يېتەي دېگەندە بەگكە قاراپ زوڭ ئولتۇرۇۋالىدىكەن. شۇنىڭ بىلەن بەگ بۇ قېتىمقى ئوسال ئەھۋالدا قاپتۇ. قەيىۋم پالۋان بولسا بەگدىن ئۆچىنى ئەنە شۇنداق ئاپتۇ ۋە شۇنىڭدىن ئېتىبارەن: «بېگىمنىڭ تايغىنى توشقانغا يەتكەندە تەربىتى قىستاپ-تۇ» دېگەن ماقال ئەل ئىچىگە تارىلىپ، تا بىزگىچە كەلگەنكەن.

توغرا ھۆكۈم

امانلىق زامانىسىدا، جاڭگالنىڭ دالدىسىدا بىر كەمبەغەل كۈن كەچۈرگەنىكەن. كۈنلەردىن بىر كۈنى بۇ ئادەم كەمبەغەللىك ئازابىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن، بېشىنى ئېلىپ سەپەرگە چىقىپتۇ، يۈرۈپتۇ، يۈرۈپتۇ، بىر شەھەرگە يېقىن كېلىپ دەريادا تاقىلىپ تۇرۇپ قاپتۇ، ئۆتەي دېسە سۇ ئۈزۈشنى بىلمەيدىغانلىقى يادىغا كەپتۇ، كېتەي دېسە بېسىپ كەلگەن يولنىڭ يىراقلىقى يۈرەكنى تىلىپتۇ، ئاخىر ئۈستۈن ـ تۆۋەن مېڭىپ بىر كېمىچىنى تېپىپتۇ ۋە ئۇنىڭ قېشىغا بېرىپ:

ـــ مېنى كېمىڭىزگە سېلىپ ئۇ قاتقا ئۆتكۈزۈپ قويسىڭىز، ـــ دەپ شەھەر تەرەپنى كۆرسىتىپ يىلىنىپتۇ. بۇ گەپنى ئاڭلىغان كېمىچى:

ـــ مەن خەقنى بىكارغا كېمەمگە سالمايمەن، دەريادىن ئۆتكۈزۈپ قويسام، ماڭا نېمە بېرىسەن؟ ـــ دەپ سوراپتۇ.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان كەمبەغەل ئىچىدە، مېنىڭ ساڭا بەرگۈدەك بىر نەرسەم بولمىغان بولسا، تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يۇرتۇمدىن ۋە مېھرىبان ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىمدىن ئايرىلىپ بۇ يەرلەرگە كەلمەس ئىدىم، دەپتۇ. لېكىن، شۇنچە يولنى پىيادە يۈرۈپ مەڭ مۇشەققەتتە بۇ يەرگە كېلىپ، شەھەرگە كىرىپ ھاياتنىڭ قىزىقىنى كۆرمەي كەتسەم قانداق بولار، دېگەن ئوي ئۇنى يېنىپ كېتىشكە قويماپتۇ. شۇڭا ئۇ، كېمە چىگە يەنە بىر يالۋۇرۇپ ـ يېلىنىپ باققانكەن، كېمىچىنىڭ دىلى بىر ئاز يۇمشاپ:

ـــ بوپتۇ، ئۆتكۈزۈپ قويسام قويايلى، ئەمما پۇتۇن كىراغا كۈچۈڭ يەتمىسە، يېرىم كىرا تۆلىگىن، ـــ دەپتۇ.

ـــ يېرىم كىرا قانچە؟

ـــ ئىككى تەڭگە.

ـــ بوپتۇ، دېگىنىڭىز بولسۇن.

ـــ ئەمىسە پۇلنى چىقار! ـــ دەپتۇ كېمىچى كەمبەغەلنىڭ پۇلى بار ـ يوقلۇقىنى سىنىماقچى بولۇپ.

ـــ ئۇ قاتقا ئۆتكەندىن كېيىن ئالىسىز، ـــ دەپ جاۋاب بېرىپتۇ كەمبەغەل.

كېمىچى كەمبەغەلدىن ئىككى تەڭگە پۇلنى ئۇندۇرۇۋېلىشقا كۆزى يەتمەي، گۇمان بىلەن:

ـــ ئەگەر ئۇ قاتقا ئۆتكەندىن كېيىن پۇلۇمنى بېرەلمىسەڭ، قانداق قىلاي؟ ـــ دەپ سوراپتۇ.

ـــ ئەگەر، ـــ دەپتۇ كەمبەغەل مەردانىلىك بىلەن، ـــ ئۇ قاتقا ئۆتكەندىن كېيىن پۇلىڭىزنى بېرەلمىسەم، ئىككى يوتامدىن ئىككى سەردىن تۆت سەر گۆشۈمنى كېسىۋېلىڭ!

كېمىچى كەمبەغەل. ئىلاج بۇ گېپىگە ماقۇل بوپتۇ ۋە ئۇنى كېمىسىگە ئولتۇرغۇزۇپ ئۇ قاتقا ئۆتۈپتۇ. كېمىچى كېمىنى باغلاپ بولغۇچە، كەمبەغەل شەھەرگە قاراپ قېچىپتۇ. بۇنى كۆرگەن كېمىچى قولىغا يوغان پىچاقنى ئېلىپ، كەمبەغەلنىڭ ئىككى يوتىسىدىن تۆت سەر گۆشىنى كېسىۋېلىش ئۈچۈن ئۇنىڭ ئىزىدىن قوغلاپ مېڭىپتۇ. بىچارە كەمبەغەل جان ھەلەكچىلىكىدە قېلىپ، ھارغىنىغا قارىماي كېتىۋاتسا، ئارقىسىدىن بىر ئادەم:

— ۋاي، مېنىڭ تۆگەمنى توسۇۋەتكەن! — دەپ ۋارقىراپتۇ. ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ قارىسا، بىر تۆگە قېچىپ كېلىۋاتقۇدەك. بىچارە كەمبەغەل يەرگە ئېگىشىپ قولىغا بىر تاشنى ئېلىپ تۆگىگە قارىتىپ ئاتقانىكەن، تۆگە پىرقىراپ يەرگە يىقىلىپتۇ. كەمبەغەل تۆگىنىڭ نېمە بولغانلىقىدىن خەۋەرسىز، كېمىچىنىڭ پىچىقىدىن قورقۇپ قېچىۋېرىپتۇ.

تۆگىچى كېلىپ قارسا، تۆگىسىنىڭ ئوڭ

كۆزىگە كەمبەغەل ئاتقان تاش تېگىپ، كۆزى قۇيۇلۇپ كەتكەن. بۇنى كۆرگەن تۆگىچى: «مەن ساڭا تۆ-گەمنى توسۇۋەت دېسەم، سەن كۆزىنى قۇيۇۋېتىپسەن، مەنمۇ سېنىڭ كۆزۈڭنى قۇيمىسام» دەپ يەردىن كەمبەغەل ئاتقان تاشنى ئېلىپ يۈگۈرۈپتۇ.

كېمىچىگە تۆگىچىنىڭ قوشۇلغانلىقىنى كۆرگەن كەمبەغەل هوشىنى يوقاتقۇدەك بولۇپ قېچىپ بىر يەرگە كەپتىكەن، ئالدىنى بىر توغرا تام توسۇپتۇ. تامنى ئايلىنىپ ئۆتۈپ قېچىشقا ئۇلگۈرەلمەيدە-غانلىقىغا كۆزى يەتكەن بىچارە تامغا ئېسىلىپ ـ يامىشىپ چىقىپ، ئۇ تەرەپكە ئۆزىنى تاشلاپتۇ. تامنىڭ كەمبەغەل يامىشىپ چىقىپ ئۆزىنى تاشلىغان يېرىدە ئۇچ يىلدىن بېرى كېسىلىدىن ساقىيالماي ياتقان بىر بوۋاي بار ئىكەن، ئۇنىڭ ئوغلى دادىسىنىڭ پۇتىنى تۇتۇپ ئولتۇرغانكەن. كەمبەغەل نەق بوۋايىنىڭ ئۇستىگە چۈشۈپتۇ، يېرىم جان بولۇپ قالغان بوۋاي كەمبەغەلنى كۆتۈرەلمەي جان ئۈزۈپتۇ. بوۋايىنىڭ ئوغلى ئاتىسىنى بېسىپ ئۆلتۈرگەن كەمبەغەلنى تۇتۇۋېلىپ، ئاتىسىنىڭ قىساسىنى ئېلىش ئۈچۈن ئۇ-نىڭ پېيىگە چۈشۈپتۇ.

ئۆزىنى ئۇچ كىشى قوغلاپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن كەمبەغەل توپتوغرا پادىشاهنىڭ ئوردىسىغا كىرىپتۇ. ئۇچ دەۋاگەرمۇ كەمبەغەلنىڭ ئارقىسىدىن چىشلىرىنى بىلەپ ئوردىغا كىرىپتۇ.

بىر ئادەمنى ئۇچ ئادەمنىڭ قوغلاپ كىرگەنلىكىنى كۆرگەن پادىشاه ياساۋۇللىرىغا، ئاۋۋال قېچىپ كەلگۈچى بىلەن قوغلاپ كەلگۈچىنىڭ قورسىقىنى تويغۇزۇپ، ئاندىن ئالدىغا ئەكىرىشنى بۇيرۇپتۇ. ياسا-ۋۇللار شاهنىڭ بۇيرۇقىنى بەجا قىلىپ، ئۇلارنىڭ قورسىقىنى تويغۇزۇپ، ئوردىغا ئەكىرگەنكەن، شاه ئالدى بىلەن كېمىچىدىن:

ــ سېنىڭ بۇنىڭدا نېمە ئۆچۈڭ بار ئىدى؟ ــ دەپ سوراپتۇ.

ــ مېنىڭ، ــ دەپتۇ كېمىچى، ــ بۇنىڭدا ئالىدىغان ئۆچۈم يوق، ئەمما كېمىگە سېلىپ ئۆتكۈزۈپ قويغانلىقىم ئۈچۈن ئالىدىغان ئىككى تەڭگە پۇلۇم بار ئىدى، ئۇ پۇلنى تۆلىمەي قاچتى. مەن ئۆز ۋەدىسى بويىچە شۇ ئىككى تەڭگە پۇل ئۈچۈن ئىككى يوتىسىدىن تۆت سەر گۆشنى كېسىۋېلىشقا قوغلىغانىدىم.

ــ سەنچۇ؟ ــ دەپتۇ شاه تۆگىچىگە قاراپ، ــ سېنىڭمۇ ئېلىشىڭ بارمىدى؟

ــ يوقسۇ، شاهىئالەم، ــ دەپتۇ تۆگىچى، ــ مېنىڭ بۇنىڭدىن ئالىدىغان پۇلۇممۇ، گۆشۈممۇ يوق. مەن ئۇنىڭ ئوڭ كۆزىنى قارىغۇ قىلماقچىمەن.

ــ نېمە ئۈچۈن؟ ــ دەپ سوراپتۇ شاه.

ــ مېنىڭ تۆگەم قولۇمدىن چىقىپ كېتىپ قاچقاندى، كەينىدىن قوغلىسام، كەمبەغەلنىڭ ئار-قىسىغا كىرىۋالدى. مەن هارغانىدىم، يەنە قوغلاشقا كۆزۈم يەتمەي: «هەي بۇرادەر، تۆگىنى توسۇۋەت-كىن!» دېسەم، يەردىن بىر تاشنى ئېلىپ ئېتىۋىدى، ئۇ تاش تۆگەمنىڭ ئوڭ كۆزىگە تېگىپ، كۆزىنى قۇيۇۋەتتى. ئەمدى مەن شۇنىڭ بەدىلىگە ئۇنىڭ ئوڭ كۆزىنى ئويماقچىمەن.

ــ سېنىڭچۇ؟ ــ دەپتۇ پادىشاه توقماق تۇتۇپ تۇرغان بوۋاينىڭ بالىسىغا قاراپ.

ــ مېنىڭ دادام ئۇچ يىلدىن بېرى ئاغرىق ئىدى، هەر كۈنى تام تۈۋىگە ئېلىپ بېرىپ ئاپتاپسىنە-دۇراتتىم. بۇگۈنمۇ شۇ ئادىتىم بويىچە دادامنى تام تۈۋىگە ئېلىپ بارغانىدىم. بۇ ئادەم تامدىن ئۆزىنى دادامنىڭ ئۇستىگە تاشلاپ بېسىپ ئۆلتۈرۈپ قويدى. مەن هوشۇمنى يىغىپ، ئۇنى تۇتۇپ بولغۇچە، ئۇ قوپۇپ قاچتى. مەن دادامنىڭ خۇننى تەلەپ قىلىپ ئۇنى قوغلىدىم.

ــ بۇ قانداق ئىش؟ بۇلارنىڭ سېنىڭ ئۇستۈڭگە قويغان ئەيىبلىرى توغرىمۇ؟ ــ دەپ كەمبەغەلدىن سوراپتۇ شاه.

— توغرا! — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ كەمبەغەل، كېيىن بۇ ئىشتا ئۆزىنىڭ ئىلاجسىزلىقىنى ئىزاھلاپ كېلىپ سۇنداق دەپتۇ:

— مەن بۇ شەھەرگە جان بېقىش ئۈچۈنلا كەلگەنىدىم. ئىككى تەڭگە پۇلۇم بولسا، ئۆز يۇرتۇمدىن ئايرىلماس ئىدىم، ئەمما كېمىچى مېنىڭ دەردىمنى چۈشەنمىدى. مەن بۇ شەھەرگە كىرىۋېلىش ئۈچۈن كېمىچىنى ئالدىدىم ۋە كېمىدىن چۈشۈپلا قاچتىم، قالغان ۋەقە بايىتىن ئۆزلىرى ئاڭلىغانسەك. ئەمما، مەن بۇ ئىشلارنىڭ ھېچبىرىنى ئۆزلۈكۈمدىن قىلغىنىم يوق.

شاھ كەمبەغەلنىڭ توغرا سۆزلۈك، ئاق كۆڭۈل ئادەملىكىگە ئىشىنىپتۇ ۋە ئۇنىڭ بېشىغا چۈشكەن بالانى دەپنە قىلىش نىيىتىگە كېلىپ، تۆگىچىگە قاراپ:

— سەن ئۇنىڭ كۆزىنى جەزمەن ئويامسەن؟ — دەپ سوراپتۇ.

— جەزمەن دېگىنىمنى قىلىمەن، شاھىم! — دەپتۇ تۆگىچى.

— خوپ، — دەپتۇ شاھ، — ئۇنداق بولسا، مەن سەن ئۇقمايدىغان بىر يولغا قولۇڭدىكى تاشنى قويۇپ قويىمەن. سەن قاچىسەن، سېنىڭ ئارقاڭدىن كەمبەغەل يۈگۈرىدۇ، ئۇنىڭ ئارقىسىدىن بىرى پىچاق ئېلىپ قوغلايدۇ. سەن قاچانىكى مەن قويغان يەردىن تاشنى ئېلىپ كەمبەغەلنىڭ كۆزىگە ئېتىپ قويۇۋەتسەڭ، مېنىڭ ساڭا گېپىم يوق. ئەگەر ئاتقان تېشىڭ كەمبەغەلنىڭ باشقا يېرىگە تېگىپ مېيىپ قىلسا، شۇ گۇناھىڭ ئۈچۈن مەندىن رەنجىمە.

تۆگىچى نېرى ئويلاپتۇ، بېرى ئويلاپتۇ، ئەمما بۇ ئىشنى شاھنىڭ دېگىنىدەك قىلىشقا كۆزى يەتمەپتۇ، شۇنىڭ بىلەن بۇ دەۋادىن ۋاز كېچىپ چىقىپ كېتىپتۇ.

شاھ بوۋاينىڭ ئوغلىغا قاراپ:

— ھە، سەنچۇ؟ سەن قانداق قىلىسەن؟ — دەپتىكەن، بوۋاينىڭ ئوغلى:

— بۇ مېنىڭ دادامنى ئۆلتۈردى، مەنمۇ بۇنى ئۆلتۈرىمەن، — دەپتۇ.

— ئۇنداق بولسا، مەن بۇ بىچارىنى سەن ئۇقمايدىغان بىر تامنىڭ تۈۋىگە ياتقۇزۇپ قويىمەن. سەن قاچىسەن، سېنىڭ ئارقاڭدىن ئىككى ئادەم قوغلايدۇ. قوغلىغانلارنىڭ بىرى سېنى تۇتۇۋالسا، ئىككى يوتاڭدىن ئىككى سەردىن تۆت سەر گۆشۈڭنى شىلىۋالىدۇ، يەنە بىرى تاش بىلەن ئۇرۇپ ئوك كۆزۈڭنى قارىغۇ قىلىدۇ. ئەمما، سەن بۇلارغا تۇتۇلۇپ قالماسلىق ئۈچۈن كۈچۈڭنىڭ بارىچە يۈگۈرۈپ كەمبەغەل ياتقان تامنىڭ تۈۋىگە كېلىسەن ـ دە، ئۆزۈڭنى تامدىن ئارتىلدۇرۇپ كەمبەغەلنىڭ ئۈستىگە تاشلايسەن، شۇنىڭ بىلەن كەمبەغەل ئۆلىدۇ. ئەگەر سەن كەمبەغەل ياتقان تامنىڭ نەدىلىكىنى تاپالمىساڭ ياكى تاپساڭمۇ ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۆزۈڭنى تاشلاپ، سالمىقىڭ بىلەن ئۇنى ئۆلتۈرەلمىسەڭ، مېنىڭدىن ياخشىلىق كۈتمە!

بوۋاينىڭ ئوغلى شاھنىڭ ئاغزىدىن بۇ گەپنى ئاڭلاپ دادىسىنىڭ خۇنىدىن كېچىپتۇ.

— سەنچۇ؟ — دەپتۇ شاھ كېمىچىگە قاراپ.

— ئەگەر ماڭا ئىككى تەڭگە پۇلۇمنىلا بېرەلمىسە، مەن ئۇنىڭ تۆت سەر گۆشىدىن ئاللىقاچان كېچەتتىم، — دەپتۇ كېمىچى.

شاھ كېمىچىنىڭ ئەجرىنى نەزەردە تۇتۇپ، يېنىدىن بىر تىللا ئېلىپ كېمىچىگە بېرىپتۇ. كېمىچى كەمبەغەل بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشۈپ، شاھقا دۇئا قىلىپ يېنىپ چىقىپ كېتىپتۇ. شاھمۇ كەمبەغەلنى ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغا يەتكۈدەك ئىنئام بېرىپ يولغا سالىپتۇ.

گومۇش شاھزادە بىلەن چىچەن قىز

بىر بار ئىكەن، بىر يوق ئىكەن، بۇرۇنقى زاماندا بىر پادىشاھ بولغانىكەن، ئۇنىڭ ئوغلى گومۇش ئىكەن.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە پادىشاھ ئوۋغا چىقىپتۇ، قايتىشىدا بوران چىقىپ كېتىپ، پادىشاھنىڭ ئالدىدىن بىر قامغاقنى شامال ئۇچۇرۇپ كېتىپتۇ. پادىشاھ ئوغلىنى سىناپ باقماقچى بولۇپ:

— بالام، بېرىپ قامغاقتىن: «ئۇچۇشۇڭ نېمە؟ تۇرۇشۇڭ قەيەر؟» دەپ سوراپ كەلگىن، — دەپتۇ.

پادىشاھنىڭ ئوغلى قامغاقنىڭ كەينىدىن ئات چېپىپ كېتىپتۇ، قامغاققا يېتىشىپ:

— ئەي قامغاق، ئۇچۇشۇڭ نېمە؟ تۇرۇشۇڭ قەيەر؟ — دەپ سوراپتۇ.

قامغاق جاۋاب بەرمەستىن موللاق ئېتىپ كېتىۋېرىپتۇ. شاھزادە ئۇنىڭ ئارقىسىدىن: «ئۇچۇشۇڭ نېمە؟ تۇرۇشۇڭ قەيەر؟» دەپ سوراپ قوغلاۋېرىپتۇ، قوغلا ـ قوغلا، بىر دېھقانىنىڭ ھويلىسىنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختاپتۇ.

دېھقانىنىڭ بىر قىزى بار ئىكەن. ئۇ ئۆگزىدىن ئېشەككە بېدە تاشلاۋاتسا، چىرايلىق كىيىنگەن بىر يىگىت شامال ئۇچۇرۇپ كېتىۋاتقان قامغاقنىڭ كەينىدىن قوغلاپ يۈرگۈدەك. قىز يىگىتنىڭ قىلىقىغا ھەيران بولۇپ:

— ھەي يىگىت، قامغاقنىڭ كەينىدىن نېمە دەپ كېتىپ بارىسەن؟ — دەپ سوراپتۇ.

— دادام قامغاقتىن: «ئۇچۇشۇڭ نېمە؟ تۇرۇشۇڭ قەيەر؟» دەپ سوراپ كەلگىن، دېگەندى، قامغاق ئېيتىپ بەرمەيۋاتىدۇ، — دەپ يىغلاپتۇ شاھزادە. قىز چوپچوك يىگىتنىڭ يىغلىغىنىنى كۆرۈپ زادىلا قىلىپ:

— ھەي ئەخمەق، بېرىپ دادىڭغا ئېيتقىن، قامغاقنىڭ ئۇچۇشى شامال، تۇرۇشى ئازگال، — دەپتۇ.

شاھزادە قىزغا كۆپ رەھمەت ئېيتىپ، شەھەرگە قايتىپتۇ.

— قامغاق نېمە دەپ جاۋاب بەردى؟ — دەپ سوراپتۇ پادىشاھ.

— «ئۇچۇشۇم شامال، تۇرۇشۇم ئازگال» دەپ جاۋاب بەردى، — دەپتۇ شاھزادە.

— بۇنى ساڭا كىم ئېيتىپ بەردى؟ — دەپ سوراپتۇ پادىشاھ.

— قامغاق، — دەپتۇ شاھزادە.

— ھەي ئەخمەق، — دەپتۇ پادىشاھ ئاچچىقى كېلىپ، — قامغاقمۇ گەپ قىلامدىكەن؟!

شاھزادە ئىشنىڭ ئەپلەشمىگىنىنى كۆرۈپ، بىر دېھقانىنىڭ قىزى ئېيتىپ بەرگەنلىكىنى دەپتۇ. پادىشاھ ئوغلىغا:

— مېنى باشلاپ بارغىن، — دەپتۇ ۋە ساراي ئەمەلدارىغا بىر بۇقىنى يېتىلىتىپ، ھېلىقى قىزنىڭ ئۆيىگە كەپتۇ. قىزنىڭ دادىسى پادىشاھنى توققۇز تەزىم قىلىپ قارشى ئېلىپ ئۆيىگە باشلاپتۇ.

— ساڭا بىر بۇقا ئېلىپ كەلدىم، — دەپتۇ پادىشاھ بوۋايغا، — بۇقىنى قىرىق كۈندە تۇغدۇرۇپ موزىيى بىلەن بېرىسەن، ئەگەر بۇقىنى تۇغدۇرالمىساڭ، سېنى جازالايمەن.

— قۇدرەتلىك شاھىم، بۇقىنى قانداق تۇغدۇرىمەن؟ ماڭا رەھىم قىلساڭ، — دەپ يېلىنىپتۇ بوۋاي.

پادىشاھ بوۋاينىڭ يېلىنىشىغىمۇ قارىماي، ئۆز سۆزىدە چىڭ تۇرۇۋاپتۇ. شۇ چاغدا قىز ئورنىدىن تۇرۇپ:

— خوش، بولىدۇ، شاھىئالەم، بۇيرۇقلىرىنى ئادا قىلغايمىز، — دەپتۇ. پادىشاھ قايتىپ كېتىپتۇ. بوۋاي قىزى بىلەن ئۇرۇشۇپتۇ.

— ئاغرىماس بېشىمغا ئالتە تاياق دەپ، يوق بالانى تاپتىڭ، قىزىم، بۇقىمۇ تۇغامدۇ؟ — دەپتۇ بوۋاي.

— قىلچە غەم قىلماڭ، دادا، — دەپتۇ قىز، — بۇ بىزگە كەلگەن رىزق، ھازىرلا چىقىپ بۇقىنى سويۇڭ، قىشچە سوقۇم قىلىپ يەيمىز.

بوۋاي:

— ئەقىلىڭدىن ئازدىڭمۇ؟ — دەپتۇ قىزىغا جان - پېنى چىقىپ، — بۇقا ئۇچۇن پادىشاھقا نېمە بەلەن جاۋاب قىلىسەن؟ قاراپ تۇرۇپ مېنى بالاغا قويماقچىمۇسەن؟

— ئورۇنسىز خاپا بولىدىكەنسىز، دادا. بۇقىنى سويۇڭ دېگەندىكىن سويۇڭ. ئۆزۈم جاۋاب قىلىمەن، — دەپتۇ قىز.

ئۇ دېمەڭ، بۇ دېمەڭ بىلەن بوۋاي بۇقىنى سويۇپتۇ، گۆشىنى تۇزلاپ سوقۇم قىلىۋاپتۇ. قىرىق بىر كۈن بولغاندا قىز بوۋاينى چۈمكەپ ياتقۇزۇپ، ئىشىك ئالدىغا كۆشۈكنى تاشلاپ قويۇپ، ئۆزى ئۆگزىگە چىقىپ پادىشاھنىڭ يولىغا قاراپ ئولتۇرۇپتۇ.

بىر چاغدا پادىشاھ نۇرغۇن ۋەزىر - ۋۇزرالىرى بىلەن بوۋاينىڭ ئۆيىگە كەپتۇ.

— ئەسسالام، — دەپ ئېگىشىپ سالام بېرىپتۇ قىز. پادىشاھ ئىشىكنىڭ ئالدىدىكى كۆشۈكنى كۆرۈپ، قىزدىن سوراپتۇ:

— بىركىمنىڭ كۆزى يورۇپ قالدىمۇ؟

— ھە، ئۆيدە تۇغۇتلۇق بار ئىدى، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ قىز كۆشۈكنى تېپىۋېتىپ، — قېنى كىرىۋېرىڭلار.

پادىشاھ ئوڭ قول ۋەزىرى بىلەن ئۆيگە كىرىپتۇ.

— قىزىم، كىمنىڭ كۆزى يورۇپ قالدى؟ — دەپتۇ پادىشاھ.

— تۇنۇگۈن كېچە دادامنىڭ كۆزى يورۇپ قالدى، كۆرسىلە، — دەپتۇ قىز. پادىشاھ ھەيران بولۇپ:

— ھوي قىزىم، ئەر كىشىمۇ تۇغامدىكەن؟ — دەپتۇ.

— ۋاي پادىشاھىئالەم، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ قىز، — سىلى پۇقرالارغا: «بۇقىنى تۇغدۇرۇڭلار» دېگەندىن كېيىن ئەرلەر تۇغىدىغان بولۇپ قاپتۇ، — دەپتۇ - دە، قاقاقلاپ كۈلۈپ كېتىپتۇ.

كىچىككىنە قىزدىن گەپتە يېڭىلىپ قالغان پادىشاھ قاتتىق ئۇيلىپتۇ. ئۇ بۇ قىزنىڭ زېرەكلىكىگە قول قويۇپ، مۇشۇ قىز ماڭا كېلىنلىككە لايىق ئىكەن، ئوغلۇمغا ئېلىپ بەرسەم، مېنىڭدىن كېيىن قالسىمۇ تەختنى قولدىن بەرمەي، ئوغلۇمغا ئىش ئۆگىتىدىكەن، دەپ ئويلاپ، ئۆيگە قايتىپ كېلىپ ۋەزىرنى ئەلچىلىككە ئەۋەتىپتۇ. قىز بىلەن بوۋاي رازى بوپتۇ.

پادىشاھ ناھايىتى چوڭ توي - تاماشا قىلىپ، قىزنى ئوغلىغا ئېلىپ بېرىپتۇ.

باغۋەن بوۋاي

ئۇرۇن بۇرۇنسىدا بىر دېھقان بولغانكەن، كەچ يېتىپ، سەھەر تۇرۇپ، ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە تىنماي ئىشلەپ، بىر كۈن ئاچ، بىر كۈن توق تۇرمۇش كەچۈرىدىكەن.

بىر كۈنى پادىشاھ ئوۋغا چىقىپ كېتىۋاتسا، بېلى مۈكچەيگەن، قوۋۇرغىسى كۆرۈنۈپ قالغان هېلىقى دېھقان بىر پارچە يەرگە كۆچەت تىكىپ باغ قىلىۋاتقۇدەك. بۇنى كۆرگەن پادىشاھ كۈلۈپ كېتىپ: «هاماقەت» دەپتۇ ـ دە، ئېتىنى توختىتىپ بوۋايدىن سوراپتۇ:

ـــ هەي قېرى، ئۆمرۈڭنىڭ غۇلىچى تۇگەپ، غېرىچى قاپتۇ، بەربىر بۇ كۆچەتلەرنىڭ مېۋىسىنى يېيەلمەيسەن، ئاۋارە بولۇپ جېنىڭنى قىينىغۇچە، ئارام ئالساڭ بولماسمىدى؟ ـــ دەپتۇ. بوۋاي پادىشاهقا:

ـــ ئۇلۇغ پادىشاهىم، مەن هازىر ئارام ئالمايمەن، مەڭگۈ ئارام ئالىدىغان ۋاقتىممۇ ئاز قالدى. سىلىشەر، شۇ چاغدا دۇنيادا مېنىڭ قىلغان جاپالىق ئەمگىكىمۇ، ناممۇ مەندىن كېيىنكى ئەۋلادلار بىلەن قالار دەيمەن، ـــ دەپتۇ. پادىشاھ بوۋاينىڭ سۆزىگە هەيران قېلىپ:

ـــ باركاللا، قېرى، ـــ دەپتۇ ـ دە، مىڭ تەڭگە ئىنئام قىپتۇ. باغۋەن بوۋاي پادىشاھ بەرگەن مىڭ تەڭگىنى قولىغا ئېلىپ، پۇلغا قاراپ كۈلۈپ كېتىپتۇ.

ـــ نېمىگە كۈلىسەن؟ ـــ دەپتۇ پادىشاھ.

ـــ باشقا ئادەملەر كۆچەت قويۇپ تۆت ـ بەش يىلدىن كېيىن مېۋىسىگە ئاغزى تەگسە، مەن قويغان كۆچىتىمنىڭ مېۋىسىگە شۇ يىللا ئاغزىم تەگكەنلىكىگە كۈلدۈم، ـــ دەپتۇ بوۋاي.

پادىشاھ بوۋاينىڭ بۇ مەنىلىك سۆزىگە قايىل بولۇپ، يەنە مىڭ تەڭگە ئىنئام قىپتۇ. بوۋاي يەنە كۈلۈپتۇ.

ـــ يەنە نېمە دەپ كۈلۈۋاتىسەن، بوۋاي؟ ـــ دەپتۇ پادىشاھ.

ـــ نېمىشقا كۈلمەيمەن، پادىشاھىم، بارچە ئادەم يىلدا بىر قېتىم هوسۇل ئالسا، مەن يىلدا ئىككى قېتىم هوسۇل ئالغىنىمغا كۈلمەن، ـــ دەپتۇ.

پادىشاھ بوۋاينىڭ سۆزىگە تېخىمۇ قىزىقىپ، يەنە مىڭ تەڭگە بېرىپتۇ. بوۋاي يەنە كۈلۈپ:

ـــ يەر يۈزىدە بىر يولى ئۇچ قېتىم هوسۇل بېرىدىغان مېۋە تىككىنىمگە كۈلمەن، ـــ دەپتۇ.

باربكاللا

ـار ئىكەن، يوق ئىكەن، بۇرۇنقى زاماندا بىر دېھقان بار ئىكەن. يازچە قىلغان دېھقانچىلىـ
قىدىن تاپقىنى يېمەك ـ ئىچمىكىگە، كىيىم ـ كېچىكىگە يەتمەيدىكەن. دېھقان بۇ ئېغىـر
تۇرمۇشتىن قۇتۇلۇشنىڭ يولىنى ئىزدەپ، ئاخىر بىر پىكىرگە كەپتۇ. ئۇ قىش باشلىنىـش
بىلەن بىر ئۆينىڭ ھاۋاسىنى تەڭشەپ چىلگە تېرىپتۇ، چىلگىمۇ پىشىپتۇ. دېھقان چىلگىنىڭ باش ـ بۇرـ
نىنى پادىشاھقا سوۋغا قىلىپ ئاپىرىپتۇ.

پادىشاھ قىش پەسلىدە چىلگىنىڭ پىشىشىغا ئىشەنمەيرەك، دېھقاندىن:

ــ قىشتىمۇ چىلگە پىشۇرۇپسەن ـ ھە؟ ــ دەپ سوراپتۇ.

ــ ھە، شۇنداق، تەقسىر، ــ دەپ جاۋاب بېرىپتۇ دېھقان.

ــ باربكاللا ! ــ دەپتۇ پادىشاھ ھەيرانلىقتا، كېيىن يەنە، ــ قىشتا چىلگە پىشۇرۇشنىڭ يولـىنى
ئۆزۈڭ تاپتىڭمۇ؟ ــ دەپ سوراپتۇ.

ــ خوش، تەقسىر، ــ دەپ جاۋاب بېرىپتۇ دېھقان. پادىشاھ كۈلۈپ تۇرۇپ يەنە:

ــ باربكاللا ! ــ دەپتۇ. پادىشاھ بىردەم ئويلىنىپ تۇرۇپ، ــ مۇشۇ چىلگىنىڭ باش ـ بۇرنـىنى
پادىشاھ يېسۇن دەپ ئەكەلدىڭمۇ؟ ــ دەپ سوراپتۇ.

ــ شۇنداق، تەقسىر، ــ دەپتۇ دېھقان. پادىشاھ يەنە بىر قېتىم:

ــ باربكاللا ! ــ دەپتۇ. لېكىن، دېھقانىنىڭ شۇنچە مېھنەت قىلىپ پىشۇرۇپ، ئەقىدە بىلەن ئېلىپ
كەلگەن چىلگىسىنىڭ قەدرىگە يەتمەي، دېھقانغا ھېچ نەرسە ئىنئام قىلماپتۇ.

دېھقان پادىشاھنىڭ ئوردىسىدىن يېنىپ چىققاندىن كېيىن، قورسىقى بەك ئېچىپ كېتىپتۇ. شۇ
ۋاقىتتا بىر ئاشخانىدا: «پولۇ، مانتا» دەپ ۋارقىراپتۇ ئاشپەز. دېھقان ئويلىنىپ، تاماق يېيىش ئۈچۈن ئاشخا-
نىغا كىرىپتۇ، يىگىرمە مانتا بۇيرۇپتۇ ۋە مانتىنى يەپتۇ. قورسىقى تويغاندىن كېيىن، ئاشپەزنى چاقىرىپ:

ــ ئۇستام، مۇشۇ مانتا ئاشۇ قاسقاندا پىشتىمۇ؟ ــ دەپ سوراپتۇ.

ــ ھەئە، ــ دەپتۇ ئاشپەز. دېھقان:

ــ باربكاللا ! ــ دەپتۇ ۋە يەنە سوراپتۇ، ــ ئۇستام، مۇشۇ مانتىنى ئۆزلىرى ئەتتىلمۇ؟

ــ ھەئە، ــ دەپتۇ ئاشپەز. دېھقان يەنە:

ــ باربكاللا ! ناھايىتى ئوخشاپتۇ، باربكاللا ! ــ دەپ، مانتىنىڭ پۇلىنى تۆلىمەي ئاشخاندىن چە-
قىپ مېڭىپتۇ. بۇ ئىشقا ئاچچىقى كەلگەن ئاشپەز تېرىكىپ:

— قانداق نېمىسەن؟ ! مانتا دېگەن پۇلغا كېلىدۇ، سېنىڭ قۇرۇق باركاللاڭغا بېرىدىغان مانتا يوق. ئەكەل پۇلنى ! — دەپ دېھقاننىڭ ياقىسىغا ئېسىلىپتۇ. دېھقانمۇ بوش كەلمەي، ئۇنىڭ بىلەن جېدەللەشىپتۇ. ئاچچىقىغا بەس كېلەلمىگەن ئاشپەز دەررۇ دېھقاننى سۆرەپ پادىشاھنىڭ ئالدىغا ئاپىرىپ، ئەرز قىپتۇ. پادىشاھ دېھقاندىن:

— نېمىشقا مانتىنى يەپ، پۇلىنى تۆلىمەيدىڭ؟ — دەپ غەزەپلىنىپ سوراپتۇ. دېھقانمۇ ھودۇقماي:

— تەقسىر، بايا جانابلىرىنىڭ ھۇزۇرىغا قىشتا پىشۇرغان چىلگىنى سوۋۇغا قىلىپ ئېلىپ كەلگەنىمدە، جانابلىرى چىلگىنىڭ بەدىلىگە ئۇچ «باركاللا» بەرگەنىدىلە، بۇنىڭغا مانتا بولسىمۇ ئېلىپ يەي دەپ، بۇ ئۇستامدىن يېگىرمە مانتا ئالدىم. مانتا ھەققىگە «باركاللا»دىن ئۇچنى بەرسەم، جانابلىرى بەرگەن باركاللىنى يېگىرمە مانتىغا تەڭ قىلماي جېدەل چىقاردى. ئۆتكەن ئەھۋال مانا شۇ. بۇنى ئۆزلىرى تەھقىقلەپ بەرسىلە ! — دەپتۇ.

بۇنى ئاڭلىغان پادىشاھ بەك ئوسال بوپتۇ – دە، دەررۇ ئاشپەزنىڭ پۇلىنى ئۆزى تۆلەپ، دېھقانغا ئايرىم ئىنئام بېرىپتۇ.

ئەركەمۇ، ئۇرغاچمۇ

ئۇرۇن بۇرۇندا، تېرىق تۇلۇمدا، يېتىم بۇلۇڭدا ئىكەن. مانا شۇ كۈنلەرنىڭ بىرىدە بىر شە-
ھەردە بىر بېلىقچى ياشىغانىكەن. ئۇنىڭ باللىرى كۆپ، ھال - ئۇقتىسى ناچار ئىكەن،
يىغلاپ - قاقشاپ بېلىقچىلىق قىلىپ يۈرگەن كۈنلىرىنىڭ بىرىدە، تورغا ناھايىتى يوغان،
رەڭگى بەكمۇ چىرايلىق بىر بېلىق چۈشۈپتۇ. بۇنى كۆرگەن بېلىقچى بېلىقنى پادىشاھقا تارتۇق قىلىپ،
ئۇنىڭ بەدىلىگە پادىشاھتىن جىقراق پۇل ئېلىش تەمەسى بىلەن ئولجىنى كۆتۈرۈپ شاھنىڭ ئوردىسىغا
ئاپىرىپتۇ ۋە بېلىقنى پادىشاھنىڭ نەزەرىدىن ئۆتكۈزۈپتۇ. بېلىق شاھقا مەنزۇر بولۇپ، بېلىقچىغا مىڭ
تىللا بېرىشنى خەزىنىچىگە بۇيرۇپتۇ. شاھنىڭ بۇ ئەمرىنى ئۇنىڭ ئىچى تار بىر ۋەزىرى ماقۇل كۆرمەي:

— شاھىم، — دەپتۇ خۇشامەت بىلەن، — بىر بېلىققا مىڭ تىللادىن ئىنئام قىلىۋەرسىلە، ئاز كۈندە
خەزىنە قۇرۇقدىلىپ قالمامدۇ؟ خەزىنە قۇرۇقدىلىپ قالسا، بىزنىڭ ھالىمىز نېمە بولار؟

— مەن بەردىم، — دەپتۇ شاھ، — سېنىڭ ئىچىڭ ئاغرىغان بولسا، قولۇڭدىن كەلسە قايتۇرۇۋالغىن.

— خوپ، شاھىم، بېلىقنىڭ پۇلىنى قايتۇرۇۋېلىش مەندىن، بېلىقچىنى قايتۇرۇپ كېلىش سىلىدىن بولسۇن.

ۋەزىرنىڭ دىتىنى سىناپ كۆرمەكچى بولغان شاھ يېنىدىكى ياساۋۇللىرىدىن بىرىنى بۇيرۇپ، بې-
لىقچىنى ئوردا ئىشىكىدىن ياندۇرۇپ كىرىپتۇ. رەڭگى ئۆڭگەن بېلىقچىنى ئۆز ئالدىدا كۆرگەن ۋەزىر
پادىشاھقا خۇشامەت قىلىپ ئېگىلىپ تەزىم قىلغاندىن كېيىن، بېلىقچىغا قاراپ:

— شاھىمىز سېنىڭ ئېلىپ كەلگەن بېلىقىڭنى بەكلا ياخشى كۆرۈپ قالدى. بېلىقىڭنىڭ ئەركەك
ياكى ئۇرغاچى ئىكەنلىكىنى بىلىپ بېقىش ئۈچۈن سېنى چاقىرتقۇزغانىدىم. قېنى، ئېيتىپ باققىنا، بې-
لىقنىڭ قايسى جىنسقا كىرىدۇ؟ — دەپتۇ.

ۋەزىرنىڭ ئۆزىنى سۆزدە يېڭىلدۇرۇپ، بېلىقنىم ئەركەك دېسە، ئۇرغاچىنى تېپىپ كەل، ئۇرغاچى
دېسە، ئەركىكىنى تېپىپ كەل، ئاندىن مىڭ تىللانى ئېلىپ كەت، دەپ ئۇنىڭغا بېرىلگەن مىڭ تىللا ئىنـ-
ئامنى قايتۇرۇۋېلىش قەستىدە بولۇۋاتقانلىقىنى سەزگەن بېلىقچى تەمكىن تۇرۇپ:

— تەقسىر، بۇ بېلىق ئەركەكمۇ، ئۇرغاچىمۇ ئەمەس، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭ ئۆزى يالغۇزلا تورغا
چۈشكەن، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

چېچەنلىك بىلەن ۋەزىرنىڭ ئاغزىنى تۇۋاقلاپ قويغان بېلىقچىنىڭ سۆزىگە كۆڭلى سۆيۈنگەن شاھ
بېلىقچىغا يەنە مىڭ تىللا ئىنئام بېرىپ يولغا سالىپتۇ.

مەلىكە بەرنا

ئۇرۇننىڭ بۇرۇنىسىدا ناھايىتى سەلتەنەتلىك شاھ ئۆتكەنىكەن. شاھنىڭ خوتۇنى ھامىلىدار بولۇپ، ئون تۆت كۈنلۈك ئايغا ئوخشاش چىرايلىق بىر قىز تۇغۇپتۇ. شاھ پەرزەنت كۆر-گەنلىكى ئۈچۈن شادلىنىپ، يەتتە كېچە - كۈندۈز توي - تاماشا ئۇيۇشتۇرۇپ بېرىپتۇ - ده، قىزىغا «بەرنا» دەپ ئىسىم قويۇپتۇ.

ئايلار ئۆتۈپتۇ، يىللار ئۆتۈپتۇ. مەلىكە بەرنا ناھايىتى ئەقىللىق ۋە زېرەك قىز بولۇپ ئۆسۈشكە باشلاپتۇ. قىز ئوقۇش يېشىغا توشقاندا، ئاتىسى ئۇنى ئوردا ئۇستازىغا ئوقۇشقا بېرىپ، يىگىرمە يېشىغىچە ئوقۇتۇپتۇ. مەلىكە پۈتۈن ئىلىملەرنى كامالەتكە يەتكۈزۈپ ئۆگىنىپتۇ. قىزنىڭ داڭقى پۈتۈن جاھانغا تارقاپتۇ. ئۇنىڭ گۈزەللىكى ۋە دانىشمەنلىكىنى ئاڭلاپ، كۆرمەي تۇرۇپ ئاشىقى بىقارار بولغان شاھزادە، بەگزادىلەر ئارقا - ئارقىدىن شاھقا ئەلچى ئەۋەتىشكە باشلاپتۇ، لېكىن مەلىكە بەرنا نىكاھلىنىش ھەققىدىكى مەسىلىھەتلەرگە جاۋابەن:

— ئاتام مېنى ياتلىق قىلماقچى بولسا، ماڭا لايىق بولغۇچى يىگىت ئاقىل ۋە دانا بولۇشى لازىم. ئەنە شۇنداق يىگىت بولسىلا، مەن ئاتامنىڭ تەلىپىنى ئورۇندىشىغا تەييار، — دەپتۇ.

شاھ قىزىنىڭ جاۋابىنى ئاڭلاپ بىرنەرسە دېيەلمەپتۇ. ئاردىدىن يەنە بىرقانچە يىل ئۆتۈپ كېتىپتۇ. شاھ يورۇق دۇنيا بىلەن خوشلىشىپ ئاخىرەتكە سەپەر قىپتۇ... مەلىكە ئاتىسىنىڭ ئورنىغا پادىشاھ بولۇپ تەختكە چىقىپتۇ ۋە پۈتۈن يۇرتقا:

— مېنىڭ قىرىق بىر سوئاللىرىمغا توغرا جاۋاب بېرىپ مېنى قانائەتلەندۇرەلىسە، ئۇ مەيلى شاھزادە بولسۇن، مەيلى گاداي بولسۇن، مەن ئۇنىڭ ئەمرىدە بولىمەن، شاھلىق قىلمىنى بېرىپ خىزمىتىنى قىلىمەن. ئەگەر جاۋاب بېرەلمىسە، ئۆزىنى دار ئاستىدا كۆرىدۇ، — دەپ جاكارلاپتۇ.

بۇ شەرتكە رازى بولغۇچىلار مەلىكىنىڭ ئالدىغا كىرىپ، ئۇنىڭ سوئالىنى ئاڭلاشقا باشلاپتۇ. بىراق، نى - نى مەشھۇر شاھزادىلەر ۋە بەگزادىلەر قىزنىڭ سوئالىغا تۇزۇكرەك جاۋاب بېرەلمەپتۇ. جاۋاب بېرەلمىگەن ھەربىر يىگىت دارغا ئېسىلغاندا، قىز ئۇلارغا تەنە قىلغاندەك:

— ھەركىم ئۆز ھالىنى بىلمىسە، بىھۇدە ھالاك بولىدۇ! — دېگەن سۆزنى بىر قېتىم تەكرارلاپ قويىدىكەن.

بۇ شەھەرنىڭ بىر يېزىسىدا ئوتۇنچىلىق قىلىپ جان باقىدىغان بىر بوۋاينىڭ ۋاھىد دېگەن ئوغلى

بىر كۈنى مەلىكىنىڭ سوئاللىرىغا جاۋاب بېرىش ئۈچۈن ئوردىغا كىرىپتۇ.

ــ ئەي يىگىت، تالاي يىگىتلەر سوئاللىرىمغا جاۋاب بېرەلمەي ئەزىز جېنىدىن ئايرىلدى. ئۆز جې-
نىڭغا ئىچىڭ ئاغرىسۇن، رايىڭدىن قايت! ــ دەپتۇ مەلىكە يىگىتنى قايتۇرماقچى بولۇپ.

ــ كىشى ئۆز بەختىنى ئۆلۈمدىن قورقماسلىق بىلەن تاپالايدۇ. سىزنىڭ مۇبارەك قولىڭىزدا ئۆلۈش
مەن ئۈچۈن بەخت، ــ دەپتۇ ۋاھىد ئىككىلەنمەي.

ــ نەدىن كەلدىڭ؟

ــ ئاتا ـ ئانامنىڭ مېھىر ـ مۇھەببىتى ۋە رەھمىتىدىن كەلگەنلىكىم ئۆزىڭىزگە ئايانغۇ؟

ــ نەگە بارسەن؟ تۇرار يېرىڭ قەيەردە؟

ــ ئاشىق ئۈچۈن يۇرتنىڭ يېتى يوق، ئەل ئوغلى ئۈچۈن ھەممە يەر ماكان، مەن سىزنىڭ ۋىسالى-
ڭىزغا يەتكىلى كەلدىم.

ــ ئىنسانىنىڭ ئالىي پەزىلىتى نېمىدە؟ ــ دەپ سوراپتۇ مەلىكە.

ــ ئۆز بېشىغا كەلگەن قىيىنچىلىققا بەرداشلىق بېرىش ۋە ئۆز ئېلىگە، خەلقىگە، دوستىغا خىيانەت
قىلماسلىقتا، ــ دەپ جاۋاب بېرىپتۇ يىگىت.

ــ پۈتۈن دۇنياغا شاھلىق قىلغانلار بولغانمۇ؟

ــ بولغان، دۇنيا بىنا بولغاندىن بۇيان جاھان شاھلىرىدىن سۇلايمان، ئىسكەندەر، نەمرۇت ۋە
شەددات قاتارلىقلار ئۆتتى، بىراق ئىلىم ـ ھېكمەت جەھەتتە ياراتقان تۆھپىسى بولمىغاچقا، دۇنيادا
ئۇلارنىڭ قۇرۇق نامىلا قالدى، خالاس.

ــ كىشىلەر قايسى ياخشىلىقتىن قاچىدۇ، قايسى يامانلىقنى سۆيىدۇ؟

ــ كىشىلەر قار ـ يامغۇردىن ئىبارەت تەبىئەتنىڭ ياخشىلىقىدىن ئۆزىنى قاچۇرىدۇ، ئارتۇق مال ـ
دۇنيا، پىتنە ـ پاساتنى سۆيىدۇ. بۇ ئومۇمىي ئادەتتۇر. دەلىل شۇكى، سىزمۇ خەلقىڭ قان ـ تەر بەدە-
لىگە كەلگەن خەزىنىڭىزنى سۆيىسىز...

ــ ئادەمنى پەسلەشتۇرىدىغان سۇپەت نېمە؟

ــ تەكەببۇرلۇق، مەغرۇرلۇق، ئالدىراڭغۇلۇق ۋە يالغانچىلىقتۇر.

ــ قانداق كىشى رەھىمدىل ۋە قانداق كىشى رەھىمسىز، پىخسىق بولىدۇ؟

ــ يوقسۇزلۇق، ئاچلىقنىڭ تەمىنى تېتىغان كىشى رەھىمدىل، بايلار پىخسىق ۋە بېخىل كېلىدۇ.

ــ دۇنيادا ئەڭ كەڭ نەرسە نېمە؟

ــ ئالەم بوشلۇقى، شۇنداقلا پادىشاھلارنىڭ ئادالىتى، ئالىملارنىڭ ئىلمۇ ھېكمىتىدىن ئارتۇق كەڭلىك يوق.

ــ دۇنيادا سانسىز ۋە چەكسىز نەرسە نېمە؟

ــ جانلىق سانسىز، ئالەم چەكسىزدۇر.

ــ ھاياتلىقنىڭ ئەۋزەللىكى نېمىدە؟

ــ ئىلىم ـ مەرىپەت، ھالال مېھنەت، پاك مۇھەببەتتە.

ــ تويماس نەرسە ئۇچراتتىڭمۇ؟

ــ ئۇچراتتىم: كۆز قاراپ تويمايدۇ، مۇھەببەتلىك كىشىلەر بىر ـ بىرىگە، ئوت ئوتۇنغا، ئالىم ئى-
لىمگە، باي مالغا، ئادەم ئۆمۈرگە تويمايدۇ.

مەلىكە بەرنا كۆڭلىدە: «بەللى، ئەزىمەت» دېيىشكە مەجبۇر بوپتۇ، لېكىن يەنىلا تەن بەرمەي، مەغ-

رۇرلۇق بىلەن سوئالىنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ:

— ئادەم نېمىدىن خارلىنىدۇ؟

— ھەممىگە ئايانكى، ئىلىم - مەرىپەتنى، ھۈنەرنى، ھالال ئەمگەكنى خورلىغۇچىلارنىڭ ئاقىۋىتىنى ئۆزلىرى خارلىققا قېلىپ ۋەيران بولۇشى مۇقەررەردۇر.

— نېمىلەر بىر - بىرىدىن ئايرىلمايدۇ؟

— ساقلىقتىن ئاغرىق، ھاياتلىقتىن ماماتلىق، توقلۇقتىن ئاچلىق، خۇشاللىقتىن خاپىلىق مەڭگۈ ئايرىلمايدۇ.

— خىزمەت قىلىشتىن يانماسلىق كىمگە مەنسۇپ؟

— بالا ئاتا - ئانا خىزمىتىدىن، مەرد ئەل خىزمىتىدىن، ئۆي ئىگىسى مېھمان خىزمىتىدىن يانمايدۇ.

— ئادەم نېمىدىن نومۇسقا قالىدۇ؟

— چاقىرمىغان يەرگە بېرىش، بوھتان قىلىش، دۈشمەندىن، بېخىلدىن ياردەم تىلەش ئادەمنى ئۆلۈمدىن ئارتۇقراق نومۇسقا ئېلىپ بارىدىغانلىقى شەكسىزدۇر.

— ئەڭ ئېغىر نەرسە نېمە؟

— غېرىبلىق، جۇدالىق، موھتاجلىق تەڭداشسىز ئېغىردۇر.

— ئۇستازى يوق ھۈنەرۋەن بارمۇ؟

— بار، مۇھەببەتلىك يۈرەك ئۇستازسىز ھۈنەرۋەن.

— نېمە بايلىق ھېسابلىنىدۇ؟

— سالامەتلىك ۋە خەلقنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولۇشتىن ئارتۇق بايلىق يوق.

— ئادەمنىڭ ئەڭ يامان دۈشمنى قايسى؟

— ئەجىرسىز توپلانغان مال - دۇنيا ئەڭ يامان دۈشمەندۇر.

— مېنىڭ ئىلتىپاتىمغا سازاۋەر بولۇشنى خالامسەن؟

— سىزنى خىيال قىلىش بىلەن خۇشالمەن.

ۋاھىدنىڭ جاۋابىدىن تولۇق قانائەتلەنگەن مەلىكە بەرنا ئوغلىدىن دەس تۇرۇپ، ۋاھىدقا ھۆرمەت بىلدۈرۈپتۇ ۋە ئۆز قولى بىلەن شاھلىق تاجىنى كىيگۈزۈپ ئالتۇن تەختكە چىقىرىپتۇ - دە:

— سىزنىڭ ئەمرىڭىزدە بولۇشقا رازىمەن، — دەپ ئېھتىرام بىلدۈرۈپتۇ.

داقا - دۇمباق، كاناي - سۇناي چېلىنىپتۇ، زىلچە - گىلەمىلەر سېلىنىپتۇ، داش قازانلار ئېسىلىپتۇ، زىنداندىكىلەر ئازاد قىلىنىپ، مۇراسىمغا قېتىلىپتۇ، راۋاقلارنىڭ ئۇستىدىن تەڭگە - تىللا چېچىلىپتۇ...

شۇنداق قىلىپ، قىرىق كېچە - كۈندۈز توي - تاماشا بوپتۇ. مەلىكە بەرناغا ئۆيلىنىۋالغان ۋاھىد ھاياتىنىڭ ئاخىرىغىچە ئادىللىق بىلەن يۈرت سوراپ، بەختلىك ياشاپتۇ.

دانشمەن ۋەزىر

تكەن زامانلارنىڭ بىرىدە بىر پادىشاھ ئۆتكەنىكەن. ئۇ پادىشاھنىڭ ناھايىتى ئەقىللىق، دانىشمەن بىر ئوغۇل قول ۋەزىرى بولغانىكەن. ئۇ دائىم خەلقنىڭ غېمىنى يەيدىكەن، ئاجىز، كەمبەغەللەرنىڭ ئەرز ـ ھالىغا يېتىدىكەن. شۇڭا، ئۇنىڭ ئابرۇيى كۈندىن ـ كۈنگە كۆتۈرۈلۈپتۇ. بۇنى كۆرەلمىگەن سول قول ۋەزىر بىلەن ئەمەلدارلار بىر ئىلاج قىلىپ ئۇنى يوقىتىشنى قەستلەيدىكەن. بىر كۈنى ئۇلار مەسلىھەتلىشىپتۇ.

— ئۇنى زەھەر بېرىپ ئۇجۇقتۇرايلى، — دەپتۇ بىر ئەمەلدار.

— ياق، ئۇنداق قىلساق، پادىشاھ بىلىپ قالىدۇ، — دەپتۇ سول قول ۋەزىر.

— ئەمىسە، قانداق قىلىمىز؟ — دەپتۇ ئەمەلدارلار.

— پادىشاھنىڭ ئۆز قولى بىلەن يوق قىلىمىز. پادىشاھقا: «سىزنىڭ دانىشمەن ئوغۇل قول ۋەزىرىڭىزنىڭ قولىدىن ھەممە ئىش كېلىدۇ. سىز پادىشاھلارنىڭ ئىچىدە ئابرۇيلۇق پادىشاھ بولغاندىكىن، ھۆرمىتىڭىز ئۇچۇن ئاسمانغا تۇڭرۇكى يوق تەخت سېلىشنى تاپشۇرسىڭىز» دەيمىز. بۇ ئىشنى ئوغۇل قول ۋەزىر قىلالمايدۇ. ئاندىن ئۇنى پادىشاھ ئۆزى يوقىتىدۇ، — دەپتۇ سول قول ۋەزىر. بۇ مەسلىھەتكە ھەممىسى ماقۇل بوپتۇ.

ئەتىسى سول قول ۋەزىر پادىشاھنىڭ يالغۇز ئولتۇرغان ۋاقتىدىن پايدىلىنىپ ھېلىقى سۆزنى دەپتۇ. ئابرۇيىپەرەس پادىشاھ بۇنى ماقۇل كۆرۈپتۇ. ئوغۇل قول ۋەزىرنى قىچقىرىپ، ئاسمانغا تۇڭرۇكى يوق تەخت سېلىشنى تاپشۇرۇپتۇ. بۇ مۇشكۇل ئىش ئۇچۇن بىر ئاي ۋاقىت بېرىپتۇ، ئەگەر بۇ ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمىسا، قاتتىق جازالايدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ. پادىشاھ بىلەن تالىشىشنىڭ پايدىسىز ئىكەنلىكىنى بىلىدىغان ۋەزىر گەپ قىلماي چىقىپ كېتىپتۇ. ئۇ ئۆيگە كىرىپ ئۇزاق ئويلاپتۇ، ئاخىر ئىلاجىنى تېپىپتۇ.

ئەتىسى ئوغۇل قول ۋەزىر يىراق بىر جاڭگالغا بېرىپتۇ، ئادەم تىلىنى ئۆگىنىدىغان قۇشنىڭ بالىسىدىن بىرنەچچىنى تۇتۇپ: «لاي ـ لاي، كېسەك ـ كېسەك» دېگەن سۆزلەرنى ئۆگىتىپتۇ، ئاندىن ئوردىغا قاراپ مېڭىپتۇ.

— پادىشاھىئالەم، — دەپتۇ ۋەزىر پادىشاھنىڭ قېشىغا كىرىپ، — مەن ئاسمانغا تۇڭرۇكى يوق تەخت سالىدىغان ئۇستىلارنى تاپتىم. ئۇلار ئوردىنىڭ ئۇستىگە كېلىپ: «لاي ـ لاي، كېسەك ـ كېسەك» دەيدۇ. سول قول ۋەزىر ئۇلارغا لاي، كېسەك يەتكۈزۈپ بېرىپ تۇرسا، مەن ئۇستىلارنىڭ قېشىدا تۇرۇپ

تەختىنىڭ قانداق ياسىلىدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ بېرەي.

ۋەزىر چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، پادىشاھ سول قول ۋەزىرنى چاقىرىپ، ئۇستىلارغا لاي، كېسەك يەتكۈزۈپ بېرىشنى تاپشۇرۇپتۇ.

قۇشلار ئوردىنىڭ ئۈستىدە چۆرگىلەپ ئۇچۇپ: «لاي ـ لاي، كېسەك ـ كېسەك» دەپ سايرىشىپتۇ. سول قول ۋەزىرنىڭ ئادەملىرى لاي، كېسەكلەرنى ئاسمانغا ئېتىپتۇ، يەتكۈزەلمىگەنسېرى بەكرەك ئېتىپتۇ، بىردەمدە ئوردىنىڭ ئىچى لاي، كېسەكلەر بىلەن تولۇپ كېتىپتۇ، ئىشىك، دېرىزە، تامىلارنىڭ رەسۋاسى چىقىپتۇ. پادىشاھ تېرىكىپ ۋارقىراپتۇ. سول قول ۋەزىر قورقۇنچلىقىدا پايپېتەك بولۇپ كېتىپتۇ.

بىرھازادىن كېيىن ئوك قول ۋەزىر كېلىپ، پادىشاھقا:

— ئۇستىلارغا لاي، كېسەك يەتكۈزۈپ بېرەلمەپتۇ، ئۇلار ھازىر بىكار تۇرۇپ قالدى، — دەپتۇ.

غەزىپىگە بەس كېلەلمەي تۇرغان پادىشاھ سول قول ۋەزىرنى قىچقىرىپ:

— سەن نېمىشقا لاي، كېسەكنى يەتكۈزۈپ بېرەلمەيسەن؟ — دەپ ۋارقىراپتۇ.

— ئۇلۇغ پادىشاھىم، ئۇستىلار ئاسماندا تۇرسا، قانداق يەتكۈزگىلى بولىدۇ؟ بۇ ئىش ئادەمنىڭ قولىدىن كەلمەيدىكەن، — دەپتۇ سول قول ۋەزىر.

— شۇنچىلىك ئىش سېنىڭ قولۇڭدىن كەلمىسە، ئاسمانغا تۇۋرۇكى يوق تەخت سېلىش مەسلىھىتىنى نەدىن تاپتىڭ؟ بۇنىڭغا كېلىدىغان ئۆلۈم ساڭا لازىم، — دەپ، پادىشاھ كۆرەلمەس سول قول ۋەزىرنى توسۇن ئاتنىڭ قۇيرۇقىغا باغلىتىپ قويۇپ بېرىپتۇ، كۆرەلمەس ئەمەلدارلارنى ئەمەللىرىدىن ئېلىپ تاشلاپ، ئۇلارنى ئوردا تازىلاشقا قويۇپتۇ.

ئەقللىق ئادەم

ئۇرۇنقى زاماندا بىر پادىشاھ ئۆتكەنكەن. بىر كۈنى پادىشاھ سىناپ بېقىش ئۈچۈن ئوردىدىكى قىرىق بىر ۋەزىرىنى يىغىپ:

ــ سىلەر قەيەردىن بولمىسۇن، ئۇچار قۇشنىڭ يامىنىنى، دەرەخنىڭ ئوسلىنى، ئادەمنىڭ ئەسكىسىنى تېپىپ كېلىڭلار، ــ دەپتۇ. ۋەزىرلەر «ماقۇل» دېيىشىپ قايتىپ چىقىشىپتۇ، ئۆز-ئارا مەسلىھەتلىشىپ، قىرغاۋۇل بىلەن تەكەننى يامانغا چىقىرىپتۇ ۋە جاڭگالدىن ئۇ نەرسىلەرنى تېپىپ-تۇ، ئەمدى ئەسكى ئادەمنى تېپىش ئۈچۈن ماڭغاندا، ئالدىغا ئوچۇقچىلىقتا ئاپتاپسىنىپ تۇرغان، كىيىملىرى جۇل - جۇل، يالاڭ ئاياغ بىر كىشى ئۇچراپتۇ. بۇلار: «شەھەردە يۇرمەي جاڭگالدا يۇرگىنىگە قارىغاندا، مۇشۇ ئوبدان ئادەم ئەمەس» دېيىشىپ، ئۇنىڭدىن سوراپتۇ:

ــ ھەي ئادەم، نېمە ئۈچۈن جاڭگالدا يۇرۇشنى ياخشى كۆرىسەن؟

ــ بىزدەكلەرگە شەھەردە كۈن كۆرۈش تەس، جاڭگالدا ھېچكىمنىڭ مەن بىلەن كارى يوق، شۇنىڭ ئۈچۈن جاڭگالنى ياخشى كۆرىمەن، ــ دەپ جاۋاب بېرىپتۇ ھېلىقى كىشى.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان ۋەزىرلەر بىر - بىرىگە قارىشىپ: «بۇنىڭدىنمۇ ئەسكى ئادەمنى نەدىن تاپىمىز؟ بىزنىڭ ئىزدىگەن ئادىمىمىز نەق مۇشۇ» دېگەن يەرگە كەپتۇ - دە، بىرى:

ــ ھەي ئادەم، سەن بىز بىلەن پادىشاھنىڭ ئالدىغا بارىسەن، ــ دەپتۇ. ئەسكى چاپانلىق كىشى:

ــ پادىشاھنىڭ ئالدىغا بارغۇدەك ئىش قىلغىنىم يوق، ــ دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

شۇ چاغدا يەنە بىر ۋەزىر: «گەپنىڭ راستىنى ئېيتىپ ئېلىپ بارمىساق، بىزنىڭ ماڭ دېگىنىمىزگە ماقىمىغاندەك ئەمەس» دەپ، قالغانلارغا مەسلىھەت بېرىپتۇ. بۇلار ماقۇللاشقاندىن كېيىن، ئىچىدىن يەنە بىرى:

ــ پادىشاھ بىزگە ئۇچ تۈرلۈك ئىشنى تاپشۇرغان، شۇنىڭغا بىنائەن بىز دەرەخنىڭ يامىنى دەپ تە-كەننى، قۇشنىڭ يامىنى دەپ قىرغاۋۇلنى تاللىدۇق، ئۈچىنچىسىگە سېنى تاللىدۇق. سەن پادىشاھنىڭ ئالدىغا ئەسكى ئادەملەرنىڭ ئۈلگىسى بولۇپ بارىسەن، ــ دەپتۇ.

ــ ئۇنداق بولسا، ــ دەپتۇ ھېلىقى ئادەم، ــ مەن باراي، لېكىن يۇقىرىدىكى ئىككى تۈرلۈك «يامان»نىڭ ئۈلگىسى توغرا بولماپتۇ. ئۇچار قۇشنىڭ يامىنى سېغىزخان. ئۇ ئات - ئېشەكلەرنىڭ يېغىرىنى چوقۇپ قاقشىتىدۇ، ئادەمگىمۇ خۇش خەۋەر ئېلىپ كەلمەيدۇ. دەرەخنىڭ يامىنى ھارام شاخ، ئۇ مېۋىلىك دەرەخلەرنى ئاينىتمايدۇ. ئۆزۈم توغرىسىدا ھېچقانداق سۆزۈم يوق، مەيلى پادىشا-ھىڭلارنىڭ قېشىغا بارسام باراي.

ۋەزىرلەر بۇ ئادەمنىڭ دېگىنىنى تېپىپ پادىشاھنىڭ ئالدىغا ئەكىرىپتۇ. بۇ چاغدا پادىشاھ ناننى ئالقىنىدا ئايلاندۇرۇپ ئويناۋاتقانىكەن. پادىشاھ:

— بۇ نەرسىلەرنى قانداق تاپتىڭلار؟ — دەپ سوراپتۇ.

— بىز ئۇزۇن ئىزدەپ قىرغاۋۇل بىلەن تىكەننى تاپقاندۇق، مانا بۇ ئەسكى ئادەمنى تاپقىنىمىزدا، بىزنىڭ تاللىغان نەرسىلىرىمىز بۇنىڭغا يارىمىدى. شۇڭا، ئۆزىگە قوشۇپ بۇنىڭ دېگەنلىرىنىمۇ ئېلىپ كەلدۇق، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ باش ۋەزىر.

پادىشاھ ئەسكى چاپانلىق ئادەمنى، راست بىرنەرسىنى بىلىپ سۆزلەمدۇ يا خىيالىغا كەلگەننى دەمدۇ؟ بىر سىناپ كۆرەيچۇ؟ دېگەن يەرگە كېلىپ:

— مېنىڭ ئاتامنىڭ كەسپى نېمە؟ — دەپ سوراپتۇ.

— سىزنىڭ ئاتىڭىزنىڭ كەسپى ناۋايىدەك قىلىدۇ، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ ئۇ ئادەم.

— شاھلىق ماڭا ئاتا مىراس تۇرسا، نېمە ئۈچۈن شۇنداق دەيسەن؟ — دەپتۇ پادىشاھ.

— مەن كىرگەندە سىز ناننى ئالقىنىڭىزدا پىرقىرىتىپ ئويناپ تۇرغانكەنسىز، شۇ چاغدا سىزنىڭ ئاتا كەسپىڭىزنىڭ ناۋاي ئىكەنلىكىنى بىلگەنىدىم، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ ئەسكى چاپانلىق ئادەم.

— مەن قاچان ئۆلىمەن؟ — دەپ سوراپتۇ پادىشاھ يەنە.

— بېشىڭىزغا سايە بولغان خەلقنى ئۇنتۇغان كۈندە، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ ھېلىقى ئادەم.

پادىشاھ بۇ سۆزنى دەرھال چۈشىنىپتۇ، بۇ ئادەمنى ئۆزىگە مەسلىھەتچى قىلىپ تەينىلەشتىن ئىلگىرى، ئانىسىدىن:

— مېنىڭ ئاتام كىم ھەم نېمە كەسىپ قىلغان؟ — دەپ سوراپتۇ. پادىشاھنىڭ ئانىسى پادىشاھنىڭ

غەزىپىدىن قېچىپ قۇتۇلالماسلىقىغا كۆزى يەتكەندىن كېيىن:

ــ سىزنىڭ ئۆز ئاتىڭىز ناۋاي ئىدى. سىزنى بېقىۋالغانلىقىمنى شاھ بىلمەيتتى. مەن جىق قېتىم تۇغدۇم. بىر ئوغۇل تۇغۇپ بېرىشىمنى ئارمان قىلغان شاھ ئېغىربوي ۋاقتىمدا: «بۇ نۆۋەت يەنە قىز تۇغساڭ، جېنىڭنى ئالىمەن» دەپ شىكارغا كەتتى. كۆزۈم يورۇغاندا قارىسام قىز. ئۇنى تېگىشىشنىڭ كويىغا چۈشۈپ ئىزدىسەم، شەھىرىمىزدىكى بىر ناۋاينىڭ ئائىلىسىدە سىز دۇنياغا كۆز ئاچقانكەنسىز. نۇرغۇن پۇل بېرىپ قىزىم بىلەن سىزنى تېگىشكەن، ــ دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

پادىشاھ بۇ گادايىنىڭ ئەقلىگە قايىل بولۇپ، ئوردىغا قايتىپ، ئۇنى ياخشى كىيىندۈرۈپ، ئۆزىگە مەسلىھەتچى قىلىپ تەينىلەپتۇ. بۇنى كۆرگەن ۋەزىرلەر چىدىيالماي، ئۇنىڭ پېيىگە چۈشۈپتۇ.

پادىشاھنىڭ بىر قىزى بار ئىكەن، ئالەمدە ئۇنىڭغا تەڭ كەلگۈدەك گۈزەلنى تېپىش تەس ئىكەن. كەلگەن ئەلچىلەر ئۇ قىزنىڭ شەرتىنىڭ ئېغىرلىقىدىن نائۈمىد بولۇپ قايتىپ كېتىدىكەن. نۇرغۇن شاھزادىلەر قىزنىڭ ئىشارىتىنى چۈشىنەلمەي، سەرگەردان بولغانكەن. ۋەزىرلەر ھېلىقى ئەقىللىق ئادەمنى: «شاھىمىزنىڭ بىر قىزى بار، شۇنىڭغا ئۆيلەنسىڭىز» دەپ، ئۇنىڭمۇ سەرگەردان بولۇشىنى تىلەپتۇ. ئەقىللىق ئادەم بۇ مەسلىھەتنى ماقۇل كۆرۈپ، ئەلچى كىرگۈزۈپتۇ. قىز جاۋابىن بىر پارچە ئاق قەغەز بىلەن بىر مىقراز چىقىرىپتۇ. ئەقىللىق ئادەم دەرھال قەغەزنى ئېلىپ، ئۇنى يۇرەك شەكلىدە قىيىپ كېنىزەك قىزنىڭ قولىغا بېرىپتۇ.

ــ ئەمدى ئىشارىتىمگە توغرا جاۋاب تاپتىم، ــ دەپتۇ پادىشاھنىڭ قىزى كېنىزەكلىرىگە، ــ مەن مۇھەببەتنى قەغەزدىنمۇ ئاق بولۇشى كېرەك، دەپ ئويلايتتىم، بۇ ئادەم: «يۇرەكتىن قوزغالغان مۇھەببەت شۇنداق بولىدۇ» دەپتۇ. مەن ئەنە شۇ جاۋابنى كۆتكەنىدىم، دېگەن يېرىمدىن چىقتى...

شۇنىڭ بىلەن بۇ ئەقىلىق ئادەم قىزغا ئۆيلىنىپتۇ. پادىشاھ ئەسكى چاپان ئىچىدىن چىققان ئەقىللىق ئادەمنى ئۆزىنىڭ ھەممە ۋەزىرلىرىدىن يۇقىرى دەرىجىگە كۆتۈرۈپتۇ. ۋەزىرلەر بولسا، كۆرەلمەسلىكى بىلەن ھەسرىتى يۈتۈپ، رەڭگى سارغىيىپتۇ.

دانا پادشاه

ئۇرۇنقى زاماندا بىر ئادىل پادىشاھ ئۆتكەنىكەن. ئۇنىڭ قول ئاستىدا ئون ئۈچ بەگ بار ئىكەن. بۇ پادىشاھ ھۆكۈم سۈرگەن دەۋردە خەلق پاراۋان ھايات كەچۈرۈپتۇ. پادىشاھ كەمبەغەللەرگە دائىم خەزىنىدىن پۇل ياردەم قىلىپ تۇرىدىكەن. شۇڭا، كۆپ ئۆتمەي بۇ پادىشاھنىڭ داڭقى پۈتۈن يەر يۈزىگە تارقاپ كېتىپتۇ.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە بۇ پادىشاھنىڭ قول ئاستىدىكى ئون ئۈچ بەگ بىر بولۇپ شۇنداق دېيىشىپتۇ:

— بىز ئون ئۈچ بەگ تۇرساق، ئاشۇ بىر پادىشاھقا بويسۇنمىزمۇ؟ ئۇنى تەختتىن غۇلىتىپ تاشلاپ ئۆز ئالدىمىزغا يۈرت سورايلى.

شۇ مەسلىھەت بىلەن ئون ئۈچ بەگ ئۇرۇشقا جىددىي تەييارلىنىپتۇ. بۇ گەپ پادىشاھنىڭ قۇلىقىغا يېتىپتۇ. پادىشاھنىڭ ۋەزىرلىرى قاتتىق غەزەپلىنىپتۇ.

— بىزمۇ ئۇرۇشقا تەييارلىنايلى، — دەپتۇ ئۇلار.

— ئەگەر ئۇلار بىزگە ئۇرۇش ئېلان قىلىپ قالسا، — دەپتۇ پادىشاھ، — بىر تالمۇ ئوق ئاتمايلى، تەخت كېرەك بولسا ئالسۇن، لېكىن قان تۆكۈلمىسۇن. ئۇلار باستۇرۇپ كېلىپ قالسا، شەھەر دەرۋازىسىنى ھېچ قارشىلىقسىز ئېچىپ بېرىڭلار.

شۇ كۈنى ئەل قاتتىق ئۇيقۇغا كەتكەندە، پادىشاھ خۇرجۇنىنىڭ بىر بېشىغا ئالتۇن ـ كۈمۈش، بىر بېشىغا يېمەك ـ ئىچمەك، بىر قۇر كونا كىيىم ـ كېچەك سېلىپ ئېشەككە ئارتىپتۇ ـ دە، ئۆزى كونا بىر ئۆڭ جۇۋىنى كىيىپ، بېلىنى شويىندا باغلاپ، بىر ئايپالتىنى بېلىگە قىستۇرۇپ شەھەردىن چىقىپ كېتىپتۇ. شۇ كۈندىن باشلاپ پادىشاھ ئاقتىمۇ يوق، كۆكتىمۇ يوق بولۇپ كېتىپتۇ. شەھەر پادىشاھسىز قاپتۇ. ئۇزۇن ئۆتمەي ئون ئۈچ بەگ باستۇرۇپ كەپتۇ. پادىشاھنىڭ ۋەزىرلىرى پادىشاھنىڭ دېگىنى بويىچە شەھەر دەرۋازىسىنى ئېچىپ بېرىپتۇ. ئون ئۈچ بەگنىڭ بېشى كۆككە يېتىپ، شاھ ئوردىسىغا جايلىشىپتۇ. بىراق، شۇ كۈندىن تارتىپ بۇلار بىر ـ بىرى بىلەن يېتىشالماپتۇ. ئون ئۈچ بەگنىڭ ئىچىدە ئۆزئارا تەخت تالىشىپ، جېدەل چىقىشقا باشلاپتۇ. خەلقنىڭ تۇرمۇشى كۈندىن ـ كۈنگە يامانلىشىپتۇ.

ئەمدى گەپنى پادىشاھتىن ئاڭلايلى:

پادىشاھ شەھەردىن چىقىپ توپتوغرا شۇ شەھەرنىڭ يېنىدىكى بىر تاغقا بېرىپتۇ. ئەتىسى زېمىنغا يورۇق چۈشە ـ چۈشمەي بۇ يەرگە ئوتۇنچىلار كېلىشكە باشلاپتۇ، پادىشاھمۇ شۇلارغا قوشۇلۇپتۇ ـ دە،

ئوتۇنچىلار بىلەن بىللە ئوتۇن كېسىپ ئېشىكىگە ئارتىپ، كۇن كۆتۈرۈلگەندە شەھەرگە قاراپ مېڭىپتۇ، شەھەردە كۇن بويى يۇرۇپ ئوتۇنلىرىنى سېتىپ، كەچقۇرۇنلۇقى قايتىپ چىقىپ كېتىپتۇ. بۇلارنىڭ بىر كۇندە سانقان ئوتۇننىڭ پۇلى بىر كۇنلۇك تامىقىغا ئاران يېتىدىكەن. ئوتۇنچىلارنىڭ تولىسى قېرى بو- لۇپ، پات ـ پاتلا تاغدا قونۇپ قالىدىكەن. پادىشاھ ئوتۇنچىلار بىلەن ناھايىتى چاپسانلا چىقىشۇاپتۇ. پا- دىشاھ ئوتۇنچىلار تاغدا قونۇپ قالغان كۇنلىرى راسا مايلىق قىلىپ پولۇ ئېتىپ بېرىدىكەن. يىل بويى گۆش ـ ياغ كۆرمەيدىغان كەمبەغەل ئوتۇنچىلار بۇ مېھرىبان ھەمراھىنىڭ ئۆمرىگە دۇئا قىلىدىكەن.

كۇنلەر، ئايلار ئۆتۈپتۇ. بىر كۇنى ئوتۇنچىلار تاغنىڭ ئېتىكىدە ئەڭ ياخشى بىر جايىنى تاللاپ گۈل- خان يېقىپتۇ، بەزىلىرى ئوتنىڭ يېنىدا قىڭغىيىپ ئۇيقۇغا كېتىپتۇ، بەزىلىرى ئائىلىسى، ئۆزىنىڭ ئۆتكەن كۇنلىرى ھەققىدە، بەزىلىرى كۇندۇزى شەھەردە ئاڭلىغان ـ كۆرگەنلىرى ھەققىدە سۆزلىشىپتۇ. شۇ چاغدا قىرىق يەردە يامىقى بار ئەسكى چاپان كىيگەن، پۇتىغا چورۇق تارتقان، چاچ ـ ساقاللىرى كۇ- مۇشتەك ئاقارغان بىر بوۋاي ئوتنىڭ ئالدىدا مۇكچىيىپ ئولتۇرۇپ، يېنىدىكىلەرگە:

ــ ئاھ خۇدا، مېنىڭ قولۇمغا چۈشسىدى، ــ دەپتۇ.

ــ سېنىڭ قولۇڭغا چۈشىدىغان نېمە ئۇ؟ ــ دەپ سورىشىپتۇ ئوتۇنچىلار. بوۋاي بىر يۆتىلىۋېلىپ مۇنداق دەپتۇ:

ــ ئون يېشىمدىن تارتىپ مۇشۇ ئوتۇنچىلىق بىلەن كۇن كەچۇرۇپ كېلىۋاتىمەن. ھازىر يەتمىش ئىككى ياشقا كىردىم، چاچ ـ ساقاللىرىم ئاقىرىپ، بېلىم مۇكچەيدى، ئۆيۈمدە ئون بالام ماڭا قاراپ ئول- تۇرىدۇ. بۇگۇن بازاردا بىر گەپ ئاڭلىدىم: «كىمكى پادىشاھنى تۇتۇپ ئەكېلىپ بەرسە، شۇ كىشىگە ئەڭ كاتتا ئىنئام بېرىمىز، بالا ـ چاقىسىنى ئۆمۇر بويى خەزىنىدىن تەمىنلەيمىز» دەپتۇ. مەن ئاشۇ پادىشاھ- نى ماڭا ئۇچراپ قالسىدى، دەۋاتىمەن.

ئەتىسى تاڭ سەھەردە ئوتۇنچىلار ئوتۇنلىرىنى ئېشەكلىرىگە ئارتىپ مېڭىپتۇ. پادىشاھ ھېلىقى بوۋاينى ئاستا يېڭىدىن تارتىپ ئېلىپ قاپتۇ.

ــ بوۋا، ــ دەپتۇ پادىشاھ باشقا ئوتۇنچىلار خېلى ئۇزاپ كەتكەندىن كېيىن، ــ ئاخشام مەن سىز- نىڭ ھەممە گەپلىرىڭىزنى ئاڭلىدىم. سىز دېگەن پادىشاھ مەن بولىمەن. ئوتۇنلىرىڭىزنى ئېشەكتىن چۈشۈرۈڭ، ئارغامچا بىلەن قوللىرىمنى باغلاپ، مېنى شەھەرگە ئەكىرىپ تاپشۇرۇپ بېرىڭ.

بۇنى ئاڭلىغان بوۋاي ھەيران بولۇپ، پادىشاھ مۇشۇ كىشىمۇ، ئەمەسمۇ دەپ ئىشەنمەپتۇ. لېكىن، پادىشاھ بوۋاينى ئىشەندۈرۈپتۇ.

ــ مەن سىزنى بىلمەپتىمەن، بىلسەم ھەرگىز ئۇنداق دېمىگەن بولاتتىم، ــ دەپتۇ بوۋاي پادىشاھ- نى باغلاشقا ئۇنىماي.

ــ ياق، بوۋا، ــ دەپتۇ پادىشاھ، ــ ئۆزۈم رازى بولغاندىكىن، مېنى باغلاڭ. ئەگەر مېنىڭ بېرە- شىم بىلەن بىر ئائىلىدىكى ئون نەچچە جان ئۆمۇر بويى بايىاشات ياشايدىغان بولسا، ماڭا شۇ كۇپايە.

بوۋاي پادىشاھنى باغلاپ، شەھەرگە قاراپ راۋان بوپتۇ. لېكىن، شەھەرنىڭ چېتىگە كىرىش بىلەنلا كىشىلەر ئولىشىپ:

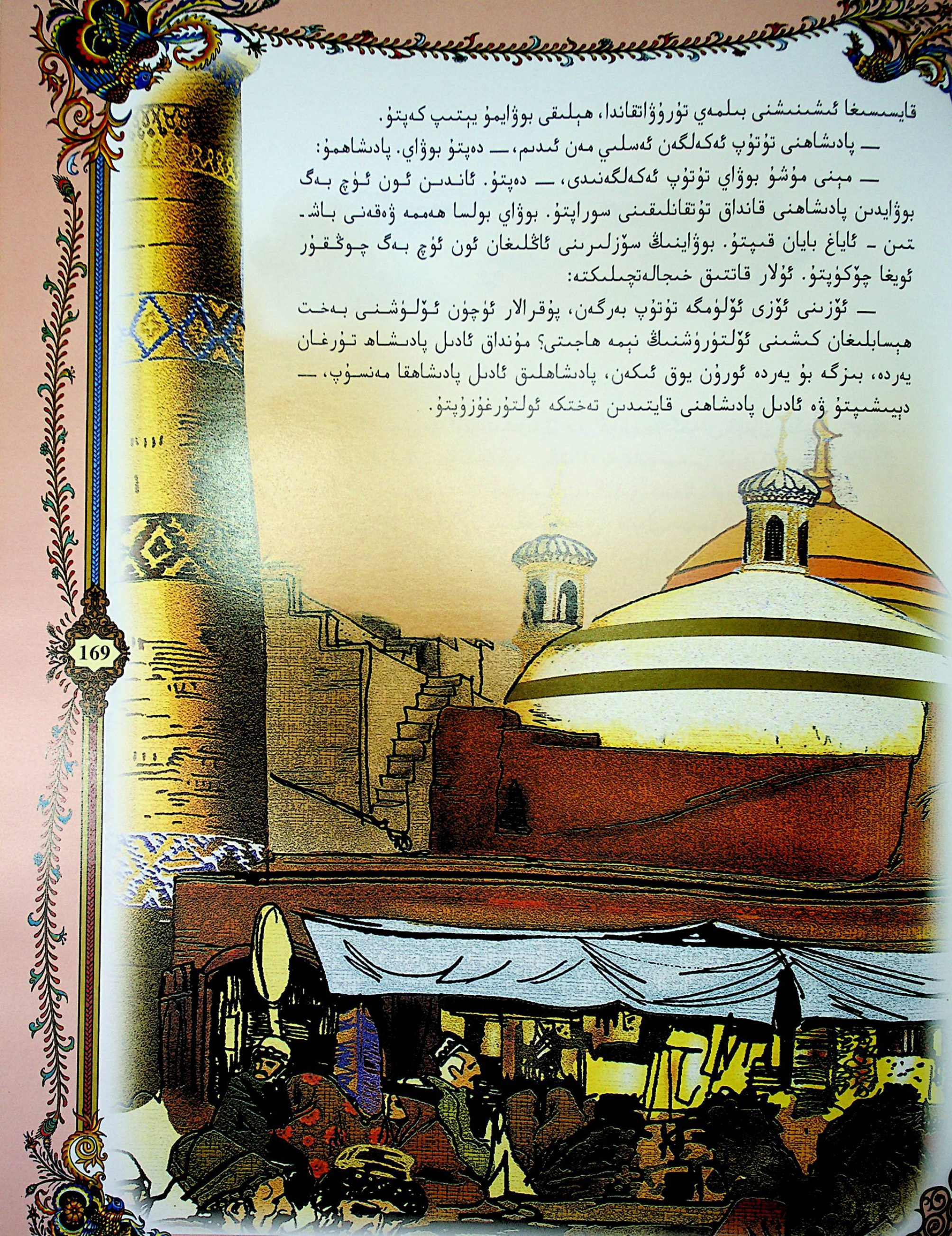
ــ بۇ نېمە ئادەم؟ بۇ كىم؟ ــ دەپ سوراشقا باشلاپتۇ. بوۋاي پادىشاھ ئىكەنلىكىنى ئېيتىشى بىلەنلا كىشىلەر بوۋاينى ئىتتىرىپ بىر ياققا چىقىرىۋېتىپ، پادىشاھنى ئوردىغا ئېلىپ كېتىپتۇ. ئوردىغا بارغاندىن كېيىن، ھەممىسى: «پادىشاھنى مەن تۇتۇپ ئەكەلدىم» دەپ تالىشىپ كېتىپتۇ. ئون ئۈچ بەگ بۇ گەپلەرنىڭ

قايسسىغا ئىشىنىشنى بىلمەي تۇرۇۋاتقاندا، ھېلىقى بوۋايمۇ يېتىپ كەپتۇ.

— پادىشاھنى تۇتۇپ ئەكەلگەن ئەسلىي مەن ئىدىم، — دەپتۇ بوۋاي. پادىشاھمۇ:

— مېنى مۇشۇ بوۋاي تۇتۇپ ئەكەلگەنىدى، — دەپتۇ. ئاندىن ئون ئۈچ بەگ بوۋايدىن پادىشاھنى قانداق تۇتقانلىقىنى سوراپتۇ. بوۋاي بولسا ھەممە ۋەقەنى باشـ تىن ـ ئاياغ بايان قىپتۇ. بوۋاينىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىغان ئون ئۈچ بەگ چوڭقۇر ئويغا چۆكۈپتۇ. ئۇلار قاتتىق خىجالەتچىلىكتە:

— ئۆزىنى ئۆزى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بەرگەن، پۇقرالار ئۈچۈن ئۆلۈشنى بەخت ھېسابلىغان كىشىنى ئۆلتۈرۈشنىڭ نېمە ھاجىتى؟ مۇنداق ئادىل پادىشاھ تۇرغان يەردە، بىزگە بۇ يەردە ئورۇن يوق ئىكەن، پادىشاھلىق ئادىل پادىشاھقا مەنسۇپ، — دېيىشىپتۇ ۋە ئادىل پادىشاھنى قايتىدىن تەختكە ئولتۇرغۇزۇپتۇ.

پەم

ـۇرۇنقى زاماندا بىر ئوتۇنچى ئۆتكەنكەن. ئۇ ھەر كۈنى جاڭگالدىن ئوتۇن ئەكىلىپ سېتىپ جاھاندارچىلىق قىلىدىكەن. ئۇ بىر كۈنى پالتا ۋە ئارغامچىسىنى كۆتۈرۈپ جاڭگالغا كېتىۋاتسا، يولغان بىر ئېيىق ئالدىغا چىقىپ قاپتۇ. ئېيىق دەرھال ئوتۇنچىغا:

— ھەي، مەن سەن بىلەن چېلىشىپ كۈچ سىناشماقچىمەن، قانداق دەيسەن؟ — دەپتۇ.

ئوتۇنچى ئىنتايىن قورقۇپ كېتىپتۇ، لېكىن ئېيىققا سەزدۈرمەي، ئۆزىنى مەردانە تۇتۇپ، ئەگەر ئېيىق بىلەن چېلىشسام، ھەش ـ پەش دېگۈچىلا مېنى ئىككى پۈكلۈپتىدۇ، چېلىشمىسام، قارشىلىق قىلدىڭ دەپ يەپ قويىدۇ. ئۇنىڭدىن كۆرە ئېيىقنى پەم بىلەن يېڭىشىم كېرەك، دەپ ئويلاپ، ئېيىققا:

— مەنمۇ سەن بىلەن چېلىشىپ باقسام دەپ يۈرگەن، بۈگۈن ياخشى ئۇچراپ قالدىڭ. بىراق، مەن كۈچۈمنى ئۆيدە قويۇپ كەپتىمەن، ئەكىلىۋالاي، سەن قېچىپ كەتمە، — دەپتۇ.

— كۈچۈڭنى چاپسان ئېلىپ كەل، — دەپتۇ ئېيىق. ئوتۇنچى، بۈگۈنغۇ كۈچۈمنى ئەكېلەي دەپ قۇتۇلارمەن، ئەتە ياكى ئۆگۈن يەنە ئۇچراپ قالسا قانداق قىلىمەن؟ ئۇنىڭدىن كۆرە بىر پەم ئىشلىتەي، دەپ ئويلاپتۇ ـ دە، ئېيىققا:

— مەن كەلگۈچە قېچىپ كەتسەڭ، ئۇ چاغدا سېنى نەدىن تاپىمەن؟ — دەپتۇ.

— ياق، قېچىپ كەتمەيمەن.

— ئىشەنمەيمەن!

— قاچمايمەن!

— ئۇنداق بولسا، مەن سېنى باغلاپ قويۇپ كەتسەم قوشۇلامسەن؟

ئېيىق ماقۇل بوپتۇ. ئوتۇنچى ئارغامچا بىلەن ئېيىقنى دەرەخكە چەمبەرچاس باغلاپ قويۇپتۇ ۋە:

— مانا، كۈچۈمنى كۆرۈپ قويغىن، — دەپ پالتىسى بىلەن ئېيىقنى چاناپ نەچچە پارچە قىلىۋېتىپتۇ.

مۇشۇكلەرنىڭ قاسىي

تكەن زامانلاردا بىر شەھەردە بىر سودىگەر ئۆتكەنكەن. سودىگەرنىڭ پەرزەنتى يوق ئىكەن. ئۇ ھەر كۈنى يېرىم جىڭ قوي گۆشى بىلەن شورپا قىلدۇرۇپ يېيىشكە ئادەتلەنگەنىكەن. ئۇنىڭ شورپا قىلىدىغان گۆشىنى ئۇدا تۆت كۈن مۇشۇك يەپ كېتىپتۇ. قاتتىق غەزەپكە كەلگەن سودىگەر: «مۇشۇ شەھەردىكى بارلىق مۇشۇكلەرنى ئۆلتۈرمەيدىغان بولسام» دەپ قەسەم ئىچىپتۇ، ئويلىنىپ قارىسا، بۇ ئەھلگە ئاشۇرغىلى بولمايدىغان ئىش ئۈستىدە قىلىنغان قەسەم ئىكەن. «ئەسىت، — دەپتۇ سودىگەر، — ئويلىماي قەسەم قىلىپ ساپتىمەن، ئۇ ئالەمدە قەسەمخورلار قاتاردا قوپۇپ قالسام تەڭرىم ئالدىدا شەرمەندە بولمامدىمەن؟» دەپ كۆپنى كۆرگەن، كۆپ ئوقۇغان، تەدبىرلىك ئۆلىما ئىزدەپ، شۇ شەھەردىكى ھەرقانداق مۇرەككەپ ئىشقا تەدبىر تاپىدىغان ئوك كۆزى قارىغۇ، سول كۆزى جىرتاق، ئوك قولى چولاق، سول قولى مايماق، بىر قۇلىقى يوق، بىر قۇلىقى پۇچۇق، بۇرنى مايماق، ئاغزى كالچۇك، بىر پۇتى مايماق، بىر پۇتى پالەچ موللىنىڭ قېشىغا كەپتۇ، ھەممە ئەھۋالنى بىر - بىرلەپ بايان قىپتۇ.

— ئەجەب مۇشكۇل، ئەجەب قىيىن ئىش ئۈستىدە قەسەم قىلىپ تاشلاپلا. بولمايدۇ دېسەم، قىيا - مەتتە قارا يۈزلەر قاتاردا قوپىلا، بولىدۇ دېسەم، مەن ئۇچۇن ئىنتايىن قىيىن ئىش، — دەپتۇ موللا.

قاتتىق قورققان سودىگەر موللىغا يالۋۇرۇپ تۇرۇۋاپتۇ. موللىنىڭ ئىش ھەققى ئۇچۇن ئەللىك سەر كۈمۈش بېرىپ، ھەر خىل رەڭدىكى قەغەزلەردىن تەلەپ بويىچە كەلتۈرۈپ بېرىپتۇ. بۇ موللام تۆۋەندە - كىدەك يېزىپتۇ:

«دۇنيا تېۋىپلىرىنىڭ پېشۋاسى ھەزرىتى لوقمان بىلەن ئىبن سىنادەك دانا ھۆكۈمالار ئۇزاق يىل تىرىشىپ تەتقىق قىلىپ زامانىمىزغىچە قالدۇرغان ‹تۆۋەندىكى دورىلار ئىنسانلارنىڭ ئۆمرىنى ئۇزار - تىپ، ھەر خىل مۇپاسىل كېسەللەردىن مۇس بەدەنلەرنى خالاس قىلغاي› دېيىلگەن مۇبارەك كىتاب قو - لىمىزغا چۈشتى. بۇنى خۇدانىڭ مۆمىن بەندىلىرىگە ئاشكارىلىماي يۇرۇشنى ئۆزۈمگە راۋا كۆرمىدىم. ھەربىر ھەكىمنىڭ بۇ كىتاب قولىغا تەگكەن ھامان جىددىي تەدبىر كۆرۈپ، پۇقرالارنىڭ ئەمىلىكى ئۇچۇن تىرىشىپ خىزمەت قىلىشىنى ئۈمىد قىلىمەن. ئاق مۇشۇكنىڭ تىلى زۇكامغا داۋا، قۇيرۇقى كې - زىككە، ئۆپكىسى يۆتەلگە، قورسىقى قورقۇنچاقلىق كېسىلگە؛ تاغىل مۇشۇكنىڭ تېرىسى بەدەن ئاجىز - لىقىغا، ئالا مۇشۇكنىڭ ئۆپكىسى يۈرەك بىلەن ئۆپكە كېسىلگە، سېرىق مۇشۇكنىڭ تىلى سېرىق كې - سەلگە، سىيگەككە...» دېگەنگە ئوخشاش ھەممە مۇشۇك رەڭلىرىنى چالا قويماي سىلىپ «دورىلار قامۇ -

سى» تۇزۇپ، شەھەر خەلقىغە ئەرزان باھادا تارقىتىپتۇ. بۇ كىتابنى قولىغا ئالغان ياكى ئاڭلىغان بارلىق ھەكىملەر دەرھال ھەربىرىكە كېلىپ، ئۇششاق بالىلار ھەمدە كەمبەغەللەرگە ئازراق پۇل بېرىپ، ئىككى ئاي ئىچىدە بىرمۇ مۇشۇكنى قويماي دورا قاچىلىرىغا تەرتىپ بويىچە قاچىلىتىپ بوپتۇ.

ئەمدى گەپنى مۇشۇ شەھەردە بىرقانچە ئون تالىپقا دەرس بېرىۋاتقان ئاخۇنۇمدىن ئاڭلايمىز:

مۇدەررىس ئاخۇنۇمنىڭ پۇچاق مۇشۇكى بولۇپ، ئۇنىڭغا بەكمۇ ئامراق ئىكەن، مۇشۇكى ئىككى ھەپتىدىن بېرى ئۆيدىن يوقىلىپتۇ. ئاخۇنۇم دەرھال شاگىرتلىرى ئارقىلىق ئىز - دېرىكىنى قىپتۇ. شۇ ئارىدا بىر تالىپ مۇشۇكنىڭ دورا ئىكەنلىكى ھەققىدىكى كىتابنى ئاخۇنۇمنىڭ قولىغا بېرىپتۇ. ئا-خۇنۇم ئوقۇپ كۆرۈپ، ئۆز مۇشۇكىنىڭ مۇشۇ يالغان «دورا قامۇسى» نىڭ قۇربانى بولۇپ كەتكەنلىكىگە كۆزى يېتىپتۇ، سۇرۇشتە قىلىپ كۆرسە، بۇ كىتابنى يازغۇچىنىڭ پۇل ئۈچۈن ھەممە يامان ئىشلارنى قىلىشتىن باش تارتمايدىغان ئالدامچى ئىكەنلىكى بىلىنىپتۇ. ئاخۇنۇم مۇشۇكلەرنىڭ قىساسىنى ئېلىش ئۈچۈن پادىشاھقا تۆۋەندىكى مەكتۇپنى يېزىپتۇ:

«جانابىي شاھ ئالىيلىرى، ئۆزلىرى يۇرتىمىزنىڭ تۈۋرۈكى، ئادالەت بابىدا نوشىرۋاندىن، سېخىيلىق بابىدا ھاتەمدىن قېلىشمايلا. ئۆزلىرى شاھ بولغاندىن تارتىپ بۇگۈنكى كۈنگىچە شەرىئەت رونىق تاپتى، خەلقىمىز بەختلىك، خاتىرجەم تۇرمۇش كەچۈرمەكتە. مەن دۇنياغا مەشھۇر بۇيۇك كىمىياگەرلەر يېزىپ قالدۇرغان، تا بۇگۈنگىچە ساقلىنىپ قالغان ئاجايىپ قىممەت باھالىق بىر كىتابنى قولۇمغا چۈشۈردۇم. بۇ كىتابتا ‹مىستىن بولغان بارلىق سەرەمجانلارنى قانچە جىق بولسا شۇنچە توپلاپ، ئوت بىلەن يۇقىرى ھارارەتتە قىزدۇرۇپ سۇ بولۇش ھالىتىگە يەتكەندە، يەتتە خىل ئەيىبلىك كىشىنى تېپىپ مانچاناققا سې-لىپ، مىس ئۈستىدە ئۆلتۈرگەي، قېنى شۇ مىسقا تەگسە، مىس ئالتۇن بولغاي› دېيىلگەن. مەن بۇ سىر-نى ئۆزلىرىدەك ئادىل پادىشاھتىن پىنھان تۇتۇشنى راۋا كۆرمىدىم. شاھىمىزنىڭ گۈللەپ رونىق تېپە-شى، دۈشمەنلىرىمىزنىڭ ھەسرىتى - نادامەتتە قېلىشى ئۈچۈن جانابلىرىغا ئەۋەتتىم، نامە تامام ۋەس-سالام» دەپ شاھ ھۇزۇرىغا ئوردا جېسەكچىسى ئارقىلىق كىرگۈزۈپتۇ. بۇ خەتنى كۆرگەن شاھ پۈتۈن مەملىكەت خەلقىگە مىس توپلاش ھەققىدە پەرمان چۈشۈرۈپتۇ. بىر ئاي ئىچىدىلا چوڭ بىر مەيدان مىس قاچا - قومۇچلارغا توشۇپتۇ. مىسكەر، قازانچى، تۆمۈرچىلەر كېلىپ كۆرۈكلەر بىلەن مىس ئېرىتىشكە كىرىشىپتۇ. بىراق، مىس ئېرىشكە باشلىغان بىلەن يەتتە خىل بەلگىسى بار كىشى تېخى كەلتۇرۈلمىگە-نىكەن. دەل شۇ پەيتتە مۇدەررىس ئاخۇنۇم شاھ ھۇزۇرىغا كىرىپ سالام بەجا كەلتۇرۈپ، يەتتە خىل ئە-يىبلىك كىشىنى ئۆزى بىلىدىغانلىقىنى ئىزھار قىپتۇ. بەلگە بويىچە ياساۋۇللار دەرھال ئەۋەتىلىپ، ئۇ موللا تۇتۇپ كەلتۇرۈلۈپتۇ. قارىسا، يەتتە خىل بەلگە تولۇق. پادىشاھ:

— دەرھال ئىجرا قىلىنسۇن! — دېيىش بىلەن كاززاپ موللا مانچاناققا چىقىرىلىپ ئېرىگەن مىس ئۈستىدە ئۆلتۈرۈلۈپتۇ. قىزىغان مىس ئۈستىگە چۈشكەن قاندىن بەتبۇي پۇراقلار چىقىپتۇ. سەككىز كۈندىن كېيىن مىسلارنى پارچىلاپ قارىسا، مىس يەنىلا مىس تۇرغۇدەك، يوللانغان مەكتۇپنى دەرھال كەلتۇرۈپ قارىسا، مەكتۇپ يازغۇچىنىڭ ئىسمى يېزىلمىغانكەن.

«ھەي، — دەپتۇ پادىشاھ ئىچىدە، — بۇنىڭدىن كېيىن مۇنداق يالغان - ياۋىداق خەتلەرگە ئىشەن-مەسلىكىم بولغۇدەك». شۇنداق قىلىپ، مۇشۇكلەرنىڭ قىساسى ئېلىنىپتۇ.

تەدبىرلىك ئالىم

ـىر ئالىم ھەر جۇمە كۈنى شەھەر مەيدانىدا ۋەز ئېيتىپ، خەلققە پەند ـ نەسىھەت قىلىدۇ. كەن، ئىبرەتلىك ھېكايىلەرنى سۆزلەپ بېرىدىكەن. ئۇنىڭ پاساھەتلىك سۆزلىرىگە مەپتۇن بولغان خەلق ئالىمغا تاپقانلىرىنى دۇئا قىلدۇرىدىكەن. ئالىم ۋەزدىن كېيىن، يىغىلغان پۇل ۋە نەرسىلەرنى ئاپىرىپ مەدرىسىدىكى مۇساپىر تالىپلار، غېرىب ـ غۇرۋا، يوقسۇللارغا بۆلۈپ بېرىدىكەن.

بىر جۇمە كۈنى ئالىم يىغىلغان پۇل ۋە نەرسىلەرنى كەمبەغەل ـ نامراتلارغا بۆلۈپ بېرىش ئۈچۈن ھۇجرىسىغا ئېلىپ كەپتۇ. يېرىم كېچە بولغاندا، مەدرىسە ئەھلى شېرىن ئۇيقۇدىكى چاغدا ئالىمنىڭ ھۇجرىسى يېنىدا ئاياغ شەپىسى ئاڭلىنىپتۇ، ھۇجرا ئىشىكىنى بىرى تاراقلاتقىلى تۇرۇپتۇ. ئالىم ئەشىكنى ئېچىشىغا، قوراللىق ئالتە كىشى يوپۇرۇلۇپ كەپتۇ. ئالىم ھەيران بولغىنىچە تۇرۇپلا قاپتۇ.

بۇ نامەلۇم ئادەملەر ئىچكىرىگە كىرىپ، ئىشىكنى ئىچىدىن زەنجىرلەپتۇ. ئۇلاردىن بىرى ئالىمغا تەزىم قىلىپ مۇنداق دەپتۇ:

ــ ھۆرمەتلىك دامولللام، بىز ئوغرىلار تائىپىسىدىن بولىمىز. ھازىر پۇلغا بەكمۇ ئېھتىياجلىق بولۇپ قالدۇق. بۇ ھەقتە ئۆز ئەھۋالىمىزنى سىلىگە دېگىلى كەلدۇق. بۇگۈن چۈشكەن ئالتۇن ـ كۈمۈشلەرنى بىزگە بېرىشلىرىنى ئۈمىد قىلىمىز.

ئالىم ئوغرىلارنى قىزغىنلىق بىلەن كۈتۈۋاپتۇ. دەرھال داستىخان سېلىپ، نازۇنېمەتلەرنى كەلتۈرۈپ، ئۇلار بىلەن سۆھبەتلىشىپتۇ:

ــ ئەزىزلەر، بۇ كېچە ماڭا مېھمان بولۇپ كەپسىلەر، بۇنىڭغا ئىنتايىن خۇرسەنمەن. ساھىبخانا ئەلۋەتتە مېھماننىڭ ھۆرمىتىنى قىلىشى كېرەك. مەندىن ياردەم سوراپ كەپسىلەر، جان ـ دىلىم بىلەن قولۇمدىن كېلىدىغانلىكى نەرسىنى سىلەردەك ئەزىز مېھمانلاردىن ئايىمايمەن. يالغۇز بۇگۈن چۈشكەن ئالتۇن ـ كۈمۈشنىلا ئەمەس، ھەرقايسىڭلارغا بىردىن تونمۇ ھەدىيە قىلىمەن. ھازىر پولۇ ئېتىشكە تۇتۇش قىلايلى. گۆش، سەۋزە بېرەي، ئۇنى ئۆزۈڭلار توغرايدىغان، بىرىڭلار ئوچاققا ئوت قالايدىغان، مەنمۇ سەلەرنىڭ قولۇڭلاردىن بىر پولۇ يېيىش ئارزۇسىدىمەن، ــ دەپتۇ.

ئوغرىلار ماقۇل بولۇشۇپتۇ. ئالىم كېرەكلىك نەرسىلەرنى ئۇلارغا تەخلەپ بېرىپتۇ، ئاندىن ئۇلارغا:

ــ مەنمۇ بىكار ئولتۇرماي، سىلەرگە قىزىق بىر ھېكايە سۆزلەپ بېرەي، ــ دەپتۇ.

ئوغرىلار ئالىمنىڭ ئۆتكۈر زۇۋاندارازلىقىنى، سۆزلىرىنىڭ تەسىرلىك ۋە يېقىملىق ئىكەنلىكىنى بىلىدىكەن. ئوغرىلار بۇ ئالىمنىڭ ھېكايىسىنىڭ پولۇدىنمۇ لەززەتلىك بولىدىغانلىقىنى ھېس قىلە-

شىپ، قىزغىنلىق بىلەن قارشى ئېلىشىپتۇ. ئالىم ئۆز ھېكايىسىنى ئېيتىشتىن ئاۋۋال ئىككى قارىمۇ-قارشى تەرەپكە كۈرسى قويۇپتۇ. ئوغرىلار بۇ ئورۇندۇقلارغا جايلىشىپ ئولتۇرۇشۇپتۇ. ئالىم ئۆزىنىڭ ھېكايە سۆزلەش ئادىتى بويىچە، ئوتتۇرىدا ئۇ باشتىن - بۇ باشقا مېڭىپ يۈرۈپ سۆزلەشكە باشلاپتۇ:

بىر شەھەردە ئەخمەت دېگەن بىر كەمبەغەل ئادەم بار ئىكەن. ئۇ شەھەرگە يېقىن بىر جايدا بىر پارچە يەردە تېرىقچىلىق قىلىپ، شۇنىڭدىن چىققان دارامەت بىلەن كۈن كۆچۈرىدىكەن. ئۇ بىر يىلى ئەتىيازدا يەر ھەيدەۋېتىپ، قوشنىڭ چىشىغا قاتتىق بىرنەرسىنىڭ تاقىشىپ قالغانلىقىنى بايقاپ قاپتۇ. ئۇ قوشنى توختىتىپ، ئۇ يەرنى كولاپ تەكشۈرۈپتۇ. قوشنىڭ چىشىغا ئۇرۇلغىنى ئاغزى مەھكەم بېكىتىلىگەن بىر كوزا بولۇپ چىقىپتۇ. ئەخمەت كوزىنى كولاپ چىقىرىپتۇ ۋە ئۇنىڭ ئاغزىنى ئېچىپ، ئۇنىڭدا لىق قىممەتلىك ئېسىل جاۋاھىر ۋە ئالتۇن تۇرغانلىقىنى كۆرۈپتۇ. ئەخمەت بۇنىڭ بىلەن سەل تەمتىرەپ قاپتۇ، كوزىنى كۆتۈرۈپ ئۆيىگە ئېلىپ كېتىشكە كۆزى يەتمەپتۇ، شۇنداقلا ئۇنى ئەكەتكەن تەقدىردىمۇ، باشقىلارنىڭ گۇمان قىلىشىدىن ئەنسىرەپ، كوزىنى يەرگە قايتا كۆمۈپ قويۇپ، ئۆيىگە قايتىپتۇ. ئۇ يولدا كېلىۋېتىپ، بۇ كوزىنى يېقىن قوشنىسى بىلەن شېرىكلىشىپ ئەكېلىپ بۆلۈۋالماقچى بوپتۇ.

ئەخمەتنىڭ يېقىن قوشنىسى بىر ھىيلىگەر باي ئىكەن. ئۇ سوپىلىق قىياپىتىگە كىرىۋېلىپ، ئەمەلىيەتتە ھەرقانداق بۇزۇقچىلىق ۋە جىنايەتتىن يانمايدىكەن. ئەخمەت ساددا ۋە ئاق كۆڭۈل ئادەم بولغىنى ئۈچۈن، يولدا كېلىۋېتىپ ئويلىغانلىرىنى بۇ قوشنىسىغا ئېيتىپتۇ.

ھىيلىگەر باي بۇنىڭدىن ئىنتايىن خۇشال بوپتۇ. ئەتىسى ئىككىسى بىللە ئېتىزلىققا بېرىپتۇ، كوزىنى كۆمۈلگەن جايىدىن كولاپ چىقىرىپتۇ. بەتنىيەت قوشنىسى نىيىتىنى بۇزۇپتۇ، بۇ بايلىققا يالغۇز ئۆزى ئىگە بولۇشنى مەقسەت قىپتۇ. ئاجىز ئەخمەتنى بىردەمدىلا يەرگە يېقىتىپتۇ ۋە كانىيىغا پىچاق سۇرۇشكە تەييارلىنىپتۇ...

ئوغرىلار ھېكايىگە مەھلىيا بولۇپ كېتىپ، قالغان ھەممە نەرسىنى ئۇنتۇپتۇ، ئوتتۇرىدا مېڭىپ يۈرۈپ ھېكايە ئېيتىۋاتقان ئالىم پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ، ئىشكنىڭ زەنجىرىنى چىقىرىپ، ئاستا ئېچىپ قويۇپتۇ - دە، ھېكايىسىنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ:

بىچارە ئەخمەت بۇ رەھىمسىز قوشنىسىغا: «جېنىم قوشنام، ماڭا رەھىم قىل، مېنى ئۆلتۈرمە، بۇ كوزىدىكى ھەممە دۇنيانى سەنلا ئال. ماڭا ھېچ نەرسە كېرەك ئەمەس» دەپ قانچە يالۋۇرسىمۇ، ئۇنىڭ نالىسىگە قۇلاق سالماپتۇ. جېنىدىن ئۈمىد ئۈزگەن ئەخمەت، قوشنىسىغا: «ئەمدى بۇ دۇنيا بىلەن خوشلىشىدىغانلىقىمغا كۆزۈم يەتتى. سەن مېنى جەزمەن ئۆلتۈرىسەن. سېنىڭدىن پەقەت بىرلا ئىلتىماسىم بار، بۇنى رەت قىلما. ئايالىم ھامىلدار ئىدى. ئۇنىڭغا ئېيتىپ قويغىن، ئەگەر كۆزى يورۇپ، سالامەت پەرزەنت كۆرسە، ئىسمىنى داد قويسۇن» دەپتۇ.

باي ئۇنىڭ بۇ ئىلتىماسىنى قوبۇل قىپتۇ - دە، ئەخمەتنىڭ بېشىنى تېنىدىن جۇدا قىپتۇ.

ھېكايە شۇ يەرگە كەلگەندە، ئوغرىلار ۋارقىرىشىپ، ئەخمەتكە ئىچ ئاغرىتىشىپتۇ. ئالىم ھېكايىسىنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ:

باي ئەخمەتنىڭ جەسىتىنى كۆمۈۋېتىپ خاتىرجەم بولغاندىن كېيىن، كوزىنى چاپىنىغا ئوراپ ئۆيگە قايتىپتۇ. ئۇ ئالدىراپ كېلىۋېتىپ، يولدا ئەخمەتنىڭ خوتۇنىغا ئۇچراپ قاپتۇ، ئايالىغا ئېرىنىڭ ۋاپات بولغانلىقىنى، ۋاپات بولۇش ئالدىدا قىلغان ۋەسىيىتىنى ئېيتىپتۇ. بىچارە ئايال نېمىمۇ قىلالىسۇن، ئۇ ئېرىنىڭ ئاخىرقى ئىلتىماسىنى ئورۇنلاشقا باشلاپتۇ. ئۇ ئاۋۋال ئېرىنىڭ جەسىتىنى ئېلىپ كېلىپ، ئۇنى ئەتىگەن ئەتىسى دەپنە قىلىپتۇ. ئاندىن ئۆيىگە قايتىپ، ئۆزىنىڭ ئاغرىنىشىنى باھانە قىلىپ، ئۆيىدىن چىقماي ئۇزۇن ئۆتمەي ئۆلۈپتۇ.

سۇن؟ كۆز يېشىغا زورلاش بىلەن دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپتۇ، بىرنەچچە ئايدىن كېيىن بىر ئوغۇل تۇغۇپ-
تۇ. ئېرىنىڭ ۋەسىيىتى بويىچە ئۇنىڭغا داد دېگەن ئىسىم قويۇپتۇ. بىچارە ئايال نۇرغۇن جاپا - مۇشەق-
قەت چېكىپ، بالىسىنى ياخشى تەربىيىلەپتۇ، بالا تۆت ياشقا كىرىپتۇ.

بىر كۈنى شەھەر ھاكىمى ئۆز ئادەملىرى بىلەن شەھەر كوچىلىرىنى ئارىلاپ ئۆتۈپ كېتىۋاتقىنىدا، داد كوچىدا ئويناۋاتقانكەن، ئۇنىڭ ئانىسى بىر توپ ئاتلىق كىشىلەرنىڭ يېقىن كېلىپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ، ئوغلىغا قاراپ: «داد !... داد... ! نەدىسەن ئوغلۇم داد ! جېنىم بالام داد !» دەپ ۋارقىراپ بالىسىنى چاقىرىپتۇ.

ئالىم ھېكايە شۇ يەرگە كەلگەندە پۈتۈن مەدرىسىدىكىلەر ئاڭلىغۇدەك قىلىپ: «داد !...» دەپ ئاۋازى-
نىڭ بارىچە توۋلاپتۇ. مەدرىسىدىكىلەر «داد !» دېگەن ئاۋازنىڭ ئالىمنىڭ ھۇجرىسى تەرەپتىن كېلىۋاتقا-
لىقىنى بىلىپ شۇ ياقتا قاراپ يۈگۈرۈپتۇ ۋە بىر دەمدىلا ھەممىسى ھۇجرىغا قاپسىپ كەپتۇ. ئالىمنىڭ
ئىشارىتى بىلەن ئۇلار ئوغرىلارنى تۈتۈپ باغلىۋاپتۇ. ئوغرىلار شۇ چاغدىلا بۇ ئالىمنىڭ ھەيۋىسىنى
چۈشىنىپ، پۈشايمان قىلىشىپتۇ.

تاڭ ئاتقاندىن كېيىن، ئوغرىلارنى پادىشاھنىڭ ئوردىسىغا ئەكەپتۇ. پادىشاھ ۋەقەنى ئۇققاندىن كې-
يىن، ئوغرىلارنىڭ ھەممىسىنى ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىپتۇ. ئوغرىلارنىڭ باشلىقى ھۆكۈمنى ئاڭلىغاندىن
كېيىن، ئورنىدىن تۇرۇپ ئالىمغا تەزىم قىپتۇ ۋە مۇنداق تەلەپ قويۇپتۇ:

— ھۆرمەتلىك موللام، تەدبىرلىرىگە باركاللا ! بىزنى ھېچقانداق ھاكىم - ئەمەلدارلار تۇتالمىغاند-
دى، ئۆزلىرى ئاجايىپ تەدبىر ئىشلىتىپ بىزنى تۇتتىلا. ئۆزلىرىنىڭ ئىنتايىن زېرەك، تەدبىرلىك كە-
شى ئىكەنلىكلىرىگە باش ئېگىمەن. پەقەت ئۆلۈم ئالدىدا ئۆزلىرىگە بىرلا ئىلتىماسىم بار: ھېكايىلىرى-
نىڭ داۋامىنى سۆزلەپ بەرسىلە، ئاندىن ئۆلسەك ئارمىنىمىز يوق.

ئالىم پادىشاھنىڭ ئىجازىتىنى ئالغاندىن كېيىن، ھېكايىنىڭ داۋامىنى سۆزلەشكە باشلاپتۇ:

ھاكىم «داد» دېگەن ئاۋازنى ئاڭلاپ دەرھال توختاپتۇ. مۇلازىملىرىغا داد دېگۈچىنى تېپىپ كېلىشنى بۇيرۇپتۇ. ئۇلار كىچىك بىر بالىنى قۇچاقلاپ يىغلاپ تۇرغان بىر ئايالنى ئەكەپتۇ.

ھاكىم ئاتتىن چۈشۈپ ئايالنىڭ قېشىغا كەپتۇ ۋە ئايالغا:

— قىزىم، نېمىشقا داد دەپ يىغلايسەن؟ سېنى كىم ئازابلىدى؟ قايسى نائىنساپ سېنىڭ كۆز ياش-
لىرىڭنىڭ تۆكۈلۈشىگە سەۋەبچى بولدى؟ ئەھۋالنى ماڭا تەپسىلىي ئېيت، ساڭا جەبرۇ زۇلۇم سالغان
زالىمنىڭ جازاسىنى بېرەي، — دەپتۇ. ئايال يىغىدىن توختاپ:

— ماڭا ھېچكىم زۇلۇم سالمىدى. مۇنۇ ئوغلۇمنى ئاتىلارنىڭ ئاياغ ئاستىدا قالمىغىيدى، دەپ ئۇنىڭ
ئىسمىنى چاقىرغانىدىم، — دەپتۇ. ھاكىم ھەيران بولۇپ:

— ئوغلۇڭنىڭ ئېتى نېمە؟ — دەپ سوراپتۇ.

— ئېتى داد.

— بۇنداقمۇ ئىسىم بولامدۇ؟ بۇ ئىسمىنى كىم قويغان؟

ئايال ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي يىغلاپ تۇرۇپ:

— ئېرىم ئېتىزلىقتا ۋاپات بوپتۇ. ئۇ ئۆلۈش ئالدىدا بىزنىڭ بىر باي قوشنىمىزغا: «ئەگەر
ھامىلدار ئايالىم سالامەت بوشانسا، بالىنىڭ ئىسمىنى داد قويسۇن» دەپ، ۋەسىيەت قىلغانىكەن،
قوشنىمىز ئېرىمنىڭ ۋەسىيىتىنى ماڭا يەتكۈزدى. شۇ سەۋەبتىن بالامنىڭ ئىسمىنى داد قوي-

دۇم، — دەپتۇ.

ھاكىم بۇ ئېچىنىشلىق ۋەقەنى ئاڭلاپ ھاياجانلىنىپتۇ، بۇ دەردەمەن ئايالنىڭ ھالىغا ئېچىنىپتۇ، مۇلازىملىرىغا ئايالنىڭ باي قوشنىسىنى ئەكېلىشنى بۇيرۇپتۇ، ئايالنى بالىسى بىلەن بىرگە مەھكىمىگە ئەكېتىپتۇ.

ياساۋۇللار بايىنى مەھكىمىگە ئەكەپتۇ. باي قورققىنىدىن غالىلداپ تىترەپ كېتىپتۇ. ئۇنىڭ بۇ ھالىنى كۆرگەن ھاكىم ئۇنى ئولتۇرغۇزۇپ سوراپتۇ:

— بۇ بالىغا كىم «داد» دېگەن ئىسىمنى قويدى؟

— دادىسى.

— دادىسى قويدىما؟ ئۇنداق بولسا، ئەھۋالنى جەريانى بىلەن سۆزلە.

— بالىنىڭ دادىسى — ئەخمەت ئوغرىلار تەرىپىدىن چالا ئۆلۈك قىلىنىپ ئېتىزغا تاشلاپ قويۇلغانىكەن. دەل ئۇنىڭ ئۇستىگە مەن بىر ئىش بىلەن بېرىپ قاپتىمەن. ئەخمەتنىڭ قانغا بويىلىپ، توپىدا ئېغىناپ ياتقانلىقىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ بېشىنى يۆلىدىم. ئۇ كۆزىنى ئېچىپ، ماڭا ئايالىنىڭ ھامىلدارلىقىنى، ئاي ـ كۈنى يېقىنلىشىپ قالغانلىقىنى، ئەگەر سالامەت پەرزەنت كۆرسە، ئۇنىڭ ئېتىنى «داد» قويۇشنى ۋەسىيەت قىلىپلا جان ئۈزدى. مەن كېلىپ ئۇنىڭ ۋەسىيىتىنى خوتۇنىغا ئېيتتىم، — دەپتۇ باي.

باي بۇنى سۆزلىگۈچە بىردەم تىترەپ، بىردەم تىترەپ، رەڭگىرويى ئۆچۈپ كېتىپتۇ.

ھاكىم ئۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن:

— سەن يالغان سۆزلىدىڭ. ئۇنىڭ يېرىگە قانداق رەزىل غەرەز بىلەن باردىڭ؟ ئوغرىلار مال ـ دۇنياسى بار ئادەمنى كۆزىتىدۇ، بۇلايدۇ. ئۇنىڭدەك كەمبەغەل ئادەمنى نېمە قىلىدۇ؟ راستىڭنى ئېيىت! — دەپتۇ غەزەپ بىلەن.

ھېكايە شۇ يەرگە كەلگەندە ئوغرىلار ھاكىمنىڭ سۆزىنى توغرا تېپىپتۇ. ئالىم ھېكايىنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ:

— شۇنداق قىلىپ، چالا ئۆلۈك ياتقان ئەخمەت سېنىڭ قولۇڭدا جان ئۈزۈپتۇ. ئۇنىڭ جەستىنى قانداق قىلدىڭ؟ — دەپ سوراپتۇ ھاكىم يەنە.

— شۇ يەرنى كولاپ كۆمۈپ قويدۇم، — دەپتۇ باي ئىختىيارسىز ھالدا.

— جەسەتنى ھەرقانداق ئەھۋال ئاستىدا ئىمكان بار ئۆيگە ئەكېلىپ يۇيۇپ، نامىزىنى چۈشۈرۈپ ئاندىن دەپنە قىلىش كېرەك ئەمەسمىدى؟

باي جاۋاب بېرەلمەي جىم تۇرۇپ قاپتۇ. ئەخمەتنىڭ ئايالى ھاكىمغا ۋە مەھكىمىگە يىغىلغان يۇرت چوڭلىرىغا:

— ئاشۇ پاجىئە بولغان كۈنى ئەتىگەندە ئېرىم بۇ باي قوشنىمىز بىلەن ئېتىزلىققا بىللە كەتكەن، كەچقۇرۇن قايتىپ كەلمىدى، تىنچ ـ تىنچ بولۇپ تۇراتتىم، بۇ قوشنىمىز كىرىپ، ئېرىمنىڭ ئۆلگەنلىكىنى ئېيتتى، قانداق، نېمە سەۋەب بىلەن ئۆلگەنلىكىنى دېمىدى. مەنمۇ بۇ ئېغىر قايغۇ بىلەن گاڭگىراپ كېتىپ، ئۇنىڭ سەۋەبىنى سۈرۈشتە قىلماپتىمەن، — دەپتۇ.

مەھكىمىدە ئولتۇرغان بىرنەچچە كىشىمۇ شۇ كۈنى ئەتىگەندە ئەخمەتنىڭ مۇشۇ باي بىلەن بىللە كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرگەنلىكىنى ئېيتىپتۇ.

ھاكىم بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن:

— مانا ئاڭلىدىڭمۇ؟ — دەپتۇ بايغا، — قىلغان سۆزۈڭنىڭ يالغان ئىكەنلىكىنى دەللىلەيدىغان پا-
كىتلار تولۇق. ئۇ بىچارىنى ئۆلتۈرگۈچى قاتىل سەن ئىيتقاندەك قانداقتۇر نامەلۇم ئوغرىلار ئەمەس،
بەلكى سەن ئۆزۈڭ. ئۇنى ئۆلتۈرۈش سەۋەبىنى ئىيتىپ بەر، — دەپ قىستاپتۇ. باي ئىلاجسىز جنايە-
تىگە ئىقرار بوپتۇ. ھاكىم شەرىئەت ھۆكمى بويىچە ئۇنى دارغا ئېسىپتۇ. ئۇنىڭ بارلىق مال - مۈلۈك،
دۇنياسىنى مۇسادىرە قىلىپ، ئۇنى دادىنىڭ نامىغا يازدۇرۇپتۇ ۋە بالىغا قاراپ:

— ئوغلۇم، ئىسمىڭنى بۇنىڭدىن كېيىن «دىلشات» دەپ ئۆزگەرتەيلى، چۈنكى شېھىت بولغان
داداڭنىڭ ئىنتىقامى ئېلىنىپ، دىلىڭ شادلاندى. داداڭ ساڭا نېمە ئۈچۈن «داد» دەپ ئىسىم قويغانلىقى-
نىڭ سىرى بۇگۈن ئېچىلدى، — دەپ ئالىم ھېكايىسىنى ئاخىرلاشتۇرۇپتۇ. مەھكىمىدىكى ھەمەيلەن،
ھەتتا ئوغرىلارمۇ ھاكىمنىڭ قىلغانلىرىغا رازى بولۇشۇپتۇ ۋە ئۇنىڭ ئادالەتپەرۋەرلىكىدىن خۇرسەن بو-
لۇشۇپتۇ. ئوغرىلارنىڭ باشلىقى ئورنىدىن تۇرۇپ مۇنداق دەپتۇ:

— رەھمەت، ھېكايىنى ئاخىرغىچە ئېيتىپ بەردىلە. ئەمدى ئۆلسەكمۇ ئارمىنىمىز يوق.

ئالىم پادىشاھقا تەزىم قىلىپ تۇرۇپ:

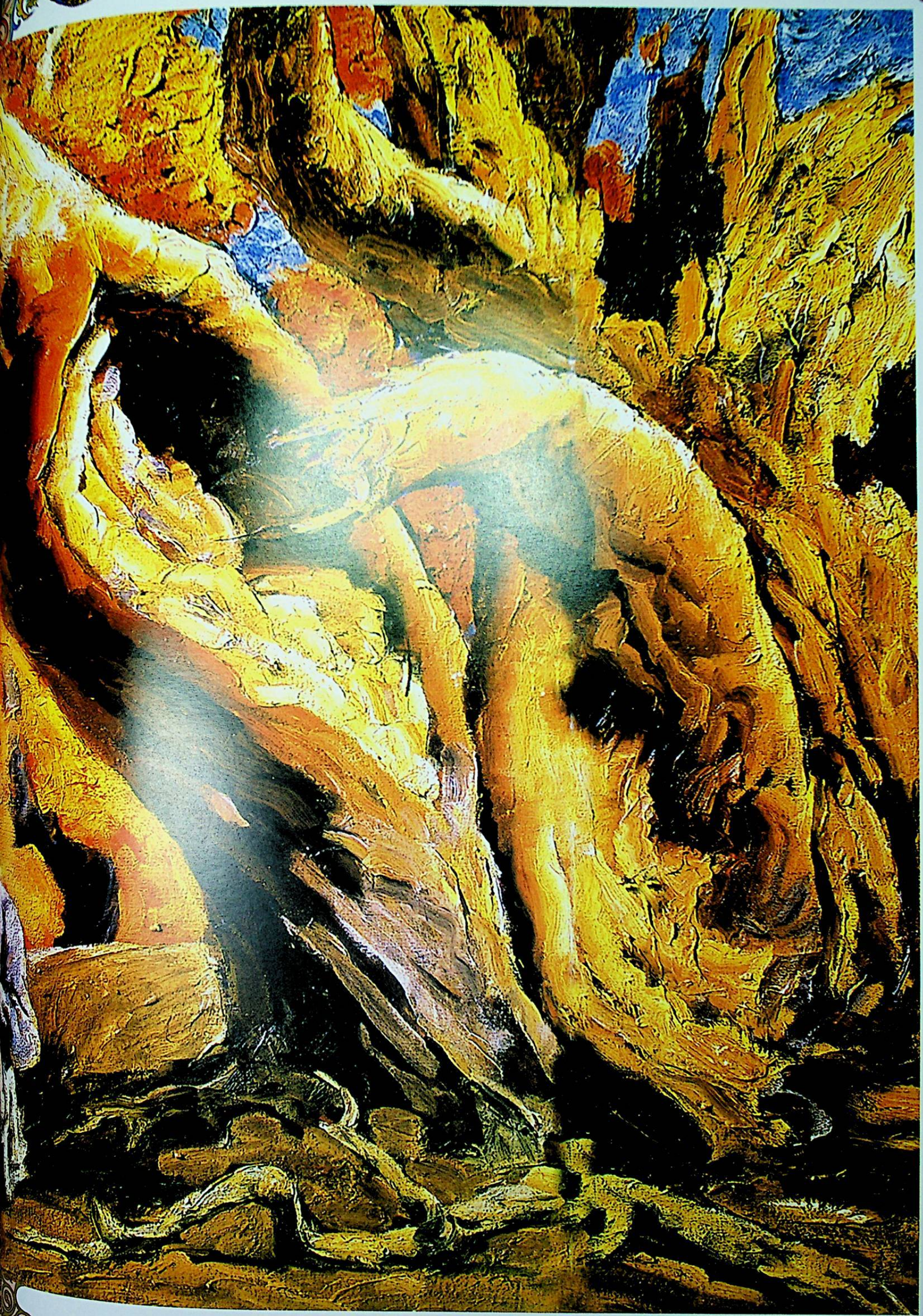
— شاھ ئالىيلىرى، ئۆزلىرىدىن مېنىڭ كىچىككىنە بىر ئىلتىماسىم بار ئىدى، بەلكىم بۇ ئىلتە-
ماسىمنى جانابلىرى رەت قىلماس، دېگەن ئۈمىدتىمەن. ئۇ بولسىمۇ، بۇ ئادەملەر ئوغرىلىق قىلىشتەك
يامان يولدا ماڭغانلىقى ئۈچۈن، ئەلۋەتتە جازاغا تارتىلىشى كېرەك ئىدى، لېكىن بۇلار بۇ كېچە ماڭا
مېھمان بولدى. ھېكايە ئېيتىپ بۇلارنى تۇتۇپ بېرىشتىن مەقسىتىم ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى
ئالدىلىرىدا بۇلارنى ئۆزى قىلغان يامانلىقلىرىغا توۋا قىلدۇرۇش ئۈچۈن. مەن ھېكايىنى سۆزلەۋاتقان
چېغىمدا بۇلارنىڭ روھىي ھالىتىگە دىققەت قىلدىم: بايىنىڭ ئەخمەتنى ۋەھشىيلەرچە ئۆلتۈرگەنلىكى
سۆزلەنگەندە، بۇلار ھەسرەت چېكىپ، يىغلىشىپ كەتتى. بۇ ئۇلارنىڭ دىللىرىنىڭ يۇمشىغانلىقىنى
كۆرسىتىدۇ. يەنە ئۇلار يامان ئادەمنىڭ ئۆز قىلمىشىغا يارىشا جازالىنىدىغانلىقىغا، ئادالەت ۋە ھەققانە-
يەتنىڭ غەلبە قازىنىدىغانلىقىغا ئىشەنگەنلىكى ئۈچۈن، ئۆزلىرى ئۆلۈم ئالدىدا تۇرسىمۇ، ھېكايىنىڭ
داۋامىنى ئېيتىپ بېرىشىمنى سورىدى. ئۇلارنىڭ بۇ روھىي ھالەتلىرىدىن بىلىشكە بولىدۇكى، ئۇلار
ئوغرىلىقنى مۇقىم كەسىپ قىلمىغان، موھتاجلىق ئالدىدا بەرداشلىق بېرەلمەي، يامان يولغا كىرىپ قې-
لىشقان. شۇڭا، ئۇلارنىڭ گۇناھىدىن كېچىپ، مېنىڭ تەربىيىلىشىمگە بېرىشلىرىنى سورايمەن. مەن
بۇلارنى ئاشۇ يولدىن قۇتۇلدۇرۇۋېلىشىمغا، بۇلارنىڭمۇ خەلقە پايدا يەتكۈزىدىغان، ياخشى پەزىلەتلىك
كىشىلەردىن بولۇشىغا ئىشىنىمەن، — دەپتۇ.

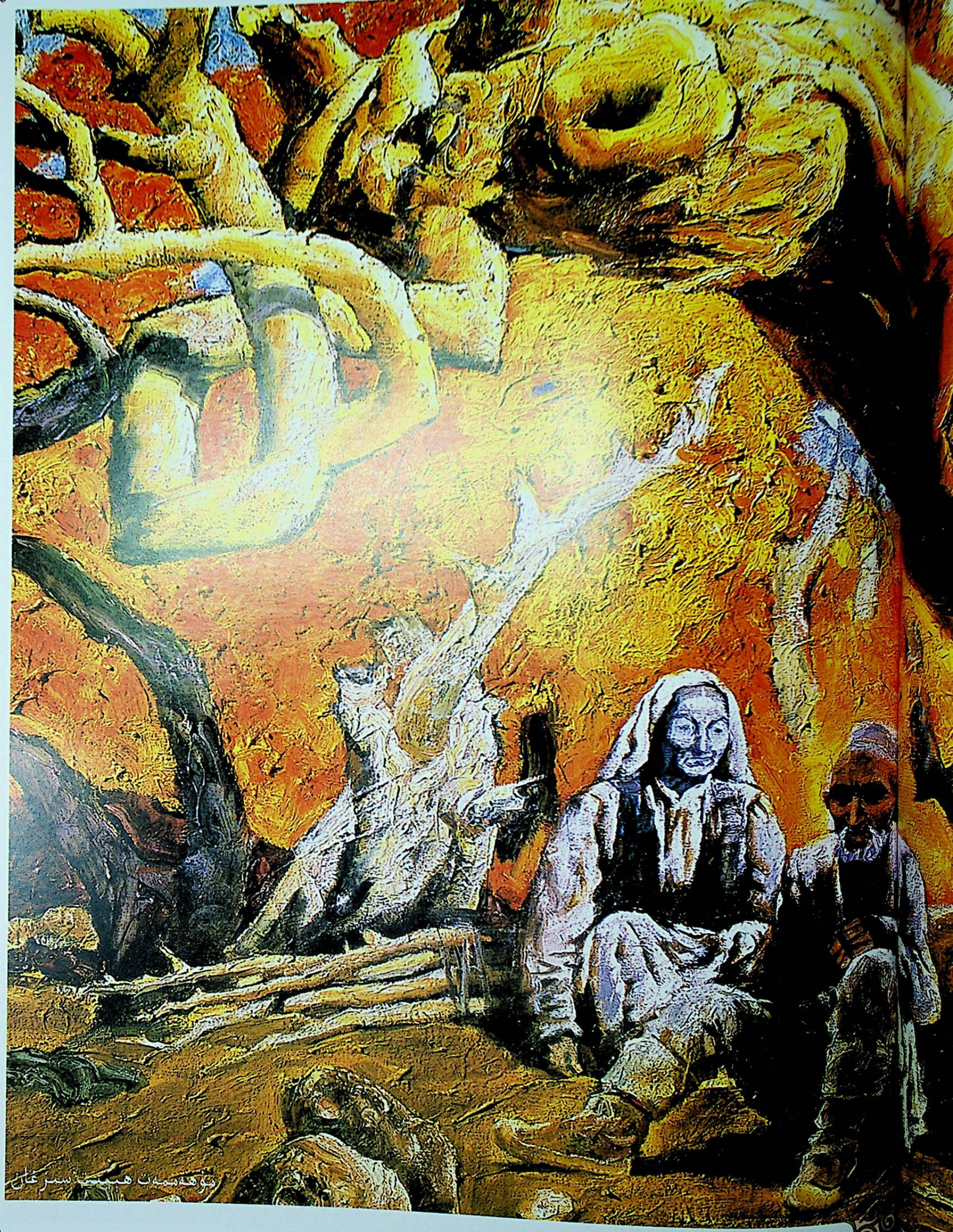
پادىشاھ ئالىمنىڭ ئىلتىماسىنى قوبۇل قىپتۇ. ئوغرىلارنى ئازاد قىلىپ، ئۇنىڭ قولىغا تاپشۇرۇپ-
تۇ. ئوغرىلار ئالىمنىڭ بۇ ئالىيجانابلىقىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ ئايىغىغا يىقىلىپ يىغلىشىپتۇ، پادىشاھ ۋە
ئالىم ئالدىدا توۋا قىلىشىپتۇ. ئالىم ئۇلارنى ئۆزىگە شاگىرت قىلىۋاپتۇ. ئاشۇ ئالتە ئوغرى ئالىمنىڭ
قولىدا پازىل شاگىرتلاردىن بولۇپ يېتىشىپتۇ.

ئىز اھلار:

‹1› پەنسۇر — ساۋات چىقىرىش كىتابى.
‹2› گايەك — چاشتەكگە.
‹3› يەتتە كەۋاكىب — كۈن، ئاي، مىررىخ، ئەتارۇد، مۇشتەرى، زۇھرا، زۇھەل.
‹4› ئون ئىككى بۇرج — ھەمەل، سەۋر، دەلۋ، سەرەتان، ئەسەد، سۇنبۇلە، مىزان، ئەقرەب، قەۋس، جەۋزا، جەدد، ھۇد.
‹5› سەككىز قىرغاق — شەرق، غەرب، جەنۇب، شىمال ۋە ئۇنىڭ تۆت بۇرجىكى.
‹6› كالىم — ناتىق.
‹7› نازىم — شائىر.
‹8› ھەم غەرار، ھەم تەرار — ھەييارنىڭ تۇرلىنىپ ئېيتىلىشى.
‹9› شەبخۇن — كېچىلىك ھۇجۇم.
‹10› رىزە - رىزە — كۈكۇم - تالقان.
‹11› دەستار — سەللە.
‹12› كەپپارەت — قەسەمنى سۇندۇرغانلىق ئۈچۈن بېرىلىدىغان سەدىقە.
‹13› ئىرار — تامبال.
‹14› ئىررەئىسۇبىر رەئىسى — كىشى كىشىنىڭ بېشىنى كەسكەن (ئۆلتۈرگەن) بولسا، ئۆلتۈرگۈچى (قاتىل)نىڭ بېشىنى كېسىش لازىم، دېگەنلىك بولۇپ، بۇ يەردە باشقا باش مەنىسىدە ئىشلىتىلگەن.

هەجۋىي چۆچەكلەر

هەجۋي چۆچەكلەر

مۇندەرىجە

شېتىلە بىلەن پېتىلە.....185
ئۇچ يالغاندا قىرىق يالغان.....188
ئۇچ ئەخمەق.....194
يەتتە لىگگىلتاق بىلەن بىر شىگگىلتاق.....197
ئۆرگىلىۋاي بىلەن چۆرگىلىۋاي.....207
ئامەتلىك بايۋەچچە.....215
بىر تىللانىڭ ئاقىۋىتى.....223
پادىشاھ بىلەن قىزىقچى.....232
گەپ بەرمەس بىلەن نەپ بەرمەس.....234
مۇنۇكباي.....237
كاج بىلەن جاھىل.....240
بەگگىنىڭ خىيالى.....242
نادان بىلەن تادان.....245
بەش گاس.....246
تېۋىپنىڭ ئوغلى.....249
تەلۋە كۆيئوغۇل.....252
كۆسەي قاشلىق ۋاپادار.....257
نەغەمجان.....262
ئىسىت ھۇنىرىم.....267
ئىككى گىرى.....269
كاج خوتۇننىڭ ئۆلۈمى.....272
گول چامغۇۋاي.....273
قوغۇنچىنىڭ باھاسى.....276
مەمتىكام يالغان بىلەن ئەمتىكام دېگەن دېگەن.....277
بۇقا موزايلاپتۇ.....280
ساقى كاج.....282
پادىشاھنىڭ خانىشنى خورازغا نىكاھ
قىلدۇرۇشى.....290
پادىشاھنىڭ ساز ئاڭلىشى.....292
مازاقخور مازاقتا ئۆلەر.....294
گول قىز.....296
بىلىمەن.....298
ئەينەك.....300
مىس قازان.....304
پادىشاھنىڭ كۈننى ئۇزارتىشى.....307
ناداندىن تادان چىقار.....309
ئىككى باي.....311
سالام ئېيىت.....313
ئۆز بېشىغا كەلمىگۈچە.....315
يامان خوتۇندىن بەزگەك جىن قاچار.....317
توخۇنى يولدا چىللىتارمەن.....319
ئىككى ئالدامچى.....321
ئىككى ھۇرۇننىڭ ئۆلۈمى.....324
ئېشەكنى ئۇرۇپ خوتۇننى قورقۇتۇش.....326
قارا مۇقچىنىڭ پىيىزى.....328
بېخىل.....330
داستىخان مەيدانىدىكى ماجىرا.....331
كېكىردەك لەشكىرى بىلەن تائام لەشكىرى
ئوتتۇرىسىدىكى جەڭ.....338
ئاچ كۆزلۈكنىڭ ئاقىۋىتى.....341

شېتىلە بىلەن پېتىلە

ئۇرۇنقى زاماندا بىر ئەر ـ خوتۇن ئۆتكەنكەن، ئېرىنىڭ ئېتى شېتىلە، خوتۇنىنىڭ ئېتى پېتىلە ئىكەن. بۇلار مەھەللىدىن چەتتىرەك پاكار بىر ئۆيدە تۇرىدىكەن. بىر كۈنى ئۆينىڭ لىم ياغچى غارسىلداپ سۇنۇشقا باشلاپتۇ. ئەر ـ خوتۇن ئۇنىڭغا چارە قىلماقچى بوپتۇ. شېتىلە:

ـ نوغۇچنى تۇۋرۇك قىلايلى، ـ دەپتۇ. پېتىلە قارشىلىق كۆرسىتىپ:

ـ نوغۇچ بولمىسا، بىز ئۇرۇقلۇق بۇغداي تېپىپ، تېرىپ، ئورۇپ، يىغىپ، ئۇن تارتىپ كەلگەندە قانداق قىلىپ ئاش ئېتىمىز؟ مۇنۇ ھاسىنى تۇۋرۇك قىلايلى، ـ دەپتۇ. شېتىلە قوپۇپ:

ـ سەن تەييار ھاسىنى تۇۋرۇك قىلىپ قويساڭ، مەن قېرىغاندا نېمىنى تايىنىمەن؟ تۇغدىغان بالىرىڭ چوڭ بولۇپ باشباشتاقلىق قىلسا، نېمە بىلەن ئەدەپلەيمەن؟ سەن ئاش ئېتىۋاتقاندا ئۇ بەڭگۇاش ئوتۇن ئەكىرگىلى چىقىپ ئويناپ قالسا، ھاسام بولمىسا، قانداق تالاغا چىقىپ قىچقىرىپ كىرەلەيمەن؟ سەن زادى كېيىنلىكىنى ئويلىمايسەن، ـ دەپتۇ.

سۇنۇشقا باشلىغان ياغاچ پەسلەشكە باشلاپتۇ. شۇ ئاردىدا تونۇر كۆسىيى قىلىش ئۈچۈن ساقلاپ يۈرگەن بىر تال ياغچى بار ئىكەن، ئۇلار شۇنى تۇۋرۇك قىلىپ، لىمنى توختىتىۋاپتۇ.

ئۇلار بىر كۈنى قېيناتىسىنىڭ ئۆيىگە جۈملەپ بېرىپتۇ. قايتىش ۋاقتىدا قېيناتىسى ئۇلارغا ئىككى جىڭ گۆش بېرىپتۇ. ئۇلار گۆشنى ئەكىلىپ قازانغا ساپتۇ. گۆش ئەمدى پىشاي دېگەندە:

ـ ۋاي خوتۇن، گۆشنىغۇ يەيمىز، چىش كولىغۇچ يوق، قانداق قىلىمىز؟ ـ دەپتۇ شېتىلە. بۇ گەپنى قۇۋۇەتلەپ:

ـ بىز ھەممە ئىشنى ئالدىن تەييارلاپ كەلگەن ئەر ـ خوتۇن تۇرۇپ، ئەجەب ئۇنى ئويلىماپتىمىز ـ ھە؟ ـ دەپتۇ پېتىلە.

ئۇلار چىش كولىغۇچنىڭ ئارچا ياغىچىدىن بولىدىغانلىقىنى، ئارچىنىڭ تاغدا بولىدىغانلىقىنى ئەسلىشىپ، گۆشنى قازانغا قويۇپ ئاۋۇال تاغقا بارماقچى بوپتۇ. ئىشكنى قۇلۇپلاپ، ئاچقۇچنى قويۇشقا يەر تاللاپتۇ. بۇلار، بىر زامانلار كېلىپ دېھقانچىلىق قىلساق لازىم بولىدۇ دەپ، بىر تۇز يەرنى خامان قىلىپ، ئوتتۇرىسىغا موما ياغاچ قاداپ قويغانكەن، قارىسا، موما خېلى ئېگىز. ئەر ـ خوتۇن بىر ـ بىر ئېرىنى يۆلىشىپ تۇرۇپ ئاچقۇچنى مومىنىڭ ئۇچىغا ئېسىپ قويۇشۇپتۇ ۋە بۇ يەرگە ھېچكىمنىڭ قولى يەتمەيدۇ، دەپ جەزم قىلىشىپ تاغقا راۋان بوپتۇ. بۇلارغا يولدا بىر ھىيلىگەر ئادەم ئۇچراپتۇ. ئۇ شېتى-

له بىلەن پېتىلىگە سالام بېرىپ:

— يول بولسۇن، نەگە مېڭىشتىلا؟ — دەپ سوراپتۇ. شېتىلە بىلەن پېتىلە بىر - بىرىنىڭ ئاغزىدىكى گەپنى تارتىۋېلىپ سۆزلەپ كېتىپتۇ.

— ۋاي تەقسىر، بۇگۈن قېينىاتىمىزنىڭ ئۆيىگە جۇمەلەپ بارساق ئىككى جىڭ گۆش بېرىدى. ئۇنى قازانغا سېلىپ، ئەمدى يەيلى دېسەك چىش كولىغۇچ يوق. شۇنى ئەكېلىش ئۈچۈن تاغقا كېتىۋاتىمىز، — دەپتۇ شېتىلە.

— ئىشكىنى قۇلۇپلاپ، ئاچقۇچنى موما ياغاچنىڭ ئۈچىغا ئىلىپ قويدۇق، — دەپتۇ پېتىلە، — گۆش پىشاي دەپ قالغان، يەنە كىرىپ يەپ كەتمىسلە جۇمۇ!

— نېمە دېگەنلىرى بۇ، خېنىم، — دەپتۇ هېلىقى ئادەم، — ئۇنداقمۇ قىلامدىغان.

ئۇلار خوشلىشىپ ئۆز يوللىرىغا كېتىپتۇ. شېتىلە بىلەن پېتىلىنىڭ قارىسى يېتىش بىلەن هېلىقى ئادەم ئۆيگە كىرىپ گۆشنى يەپ، شورپىسىنى ئىچىپ، ئىشكىنى قۇلۇپلاپ، ئاچقۇچنى يەنە ئاۋۇالقىدەك موما ياغاچنىڭ ئۈچىغا ئىلىپ قويۇپ، ئۆز يولىغا راۋان بوپتۇ. شېتىلە بىلەن پېتىلە تاغقا بېرىپ، ئارچا تېپىپ، چىش كولىغۇچ ياساپ، ئۈچ كۈندە ئاران ئۆيگە كەپتۇ. ئىشكىنى ئېچىپ كىرىشگە، بىر دۆلەت قوڭغۇزى ئۆمىلەپ بوسۇغىدىن چىقىۋاتقانكەن، بىردەمدىلا بىر تۆشۈككە كىرىپ كۆزدىن غايىب بوپتۇ. شېتىلە بىلەن پېتىلە كېلىپ قازاننى ئاچسا، هېچنېمە يوق.

— ئاپلا، بۇنى هېلىقى قوڭغۇز يەپ كېتىپتۇ، — دەپ ئارقىدىن قوغلاپ چىقسا، هېچنەدە يوق. ئىشكىنى ياپماي كىرگەنلىكى ئۈچۈن ئەر - خوتۇن بىر - بىرىگە خېلى تاپا - تەنە قىلىشىپتۇ.

ئارىدىن بىر هەپتە ئۆتۈپ، قېينىاتىسىنىڭ ئۆيىگە يەنە جۇمەلەپ بارغانكەن، چۆچۈرە بىلەن مېهمان قىلىپ، قايتىش ۋاقتىدا بىر جىڭ گۆش بېرىپتۇ. شېتىلە بىلەن پېتىلە ئۆيگە كېلىپ گۆشتە چۆچۈرە ئېتىپتۇ. ئاش پىشقاندا شېتىلىنىڭ ئېسىگە قېينىاتىسىنىڭ ئۆيىدە چۆچۈرىنى چوكا بىلەن ئىچكەنلىكى كەپتۇ - دە، بىر شەرتنىڭ هازىرلانمىغانلىقىنى بىلىپ، دەرهال چوكىنى قانداق ياساش ئۇستىدە ئويلاپتۇ، ئۇنىڭ شىلۆە ياغىچىدىن ياسىلىدىغانلىقىنى ئەسلەپتۇ. شىلۆە ئەلۆەتتە تاغدا بولىدۇ. ئاخىر چۆچۈرىنى قازاندا قويۇپ، ئىككىسى تاغقا ماڭماقچى بوپتۇ. بۇ قېتىم ئاچقۇچنى بۇرۇنقىدىن يوشۇرۇنراق جايىغا قويۇشنى مەسلىھەتلىشىپ، تونۇر تۈۋىدىكى كۈلگە كۆمۈپ، ئۇستىگە ئەگرى - بۈگرى قەلەم سۇ سېپىپ بەلگە قىلىپ قويۇپ، تاغقا مېڭىپتۇ. يولدا هېلىقى ئادەم بىلەن يەنە ئۇچرىشىپ قاپتۇ. شېتىلە بىلەن پېتىلە بۇ نۆۋەت ئالداپ قۇتۇلماقچى بولۇپ كېلىشۈاپتۇ.

— هە، يول بولسۇن؟ — دەپتۇ هېلىقى ئادەم.

— تاغقا بارمايمىز، شىلۆە ياغىچى ئالمايمىز، چوكا ياسمايمىز، — دەپتۇ شېتىلە.

— ئۆيدە چۆچۈرە ئەتمىدۇق، ئاچقۇچنى كۈلنىڭ ئاستىغا كۆمۈپ، ئۇستىگە ئەگرى -

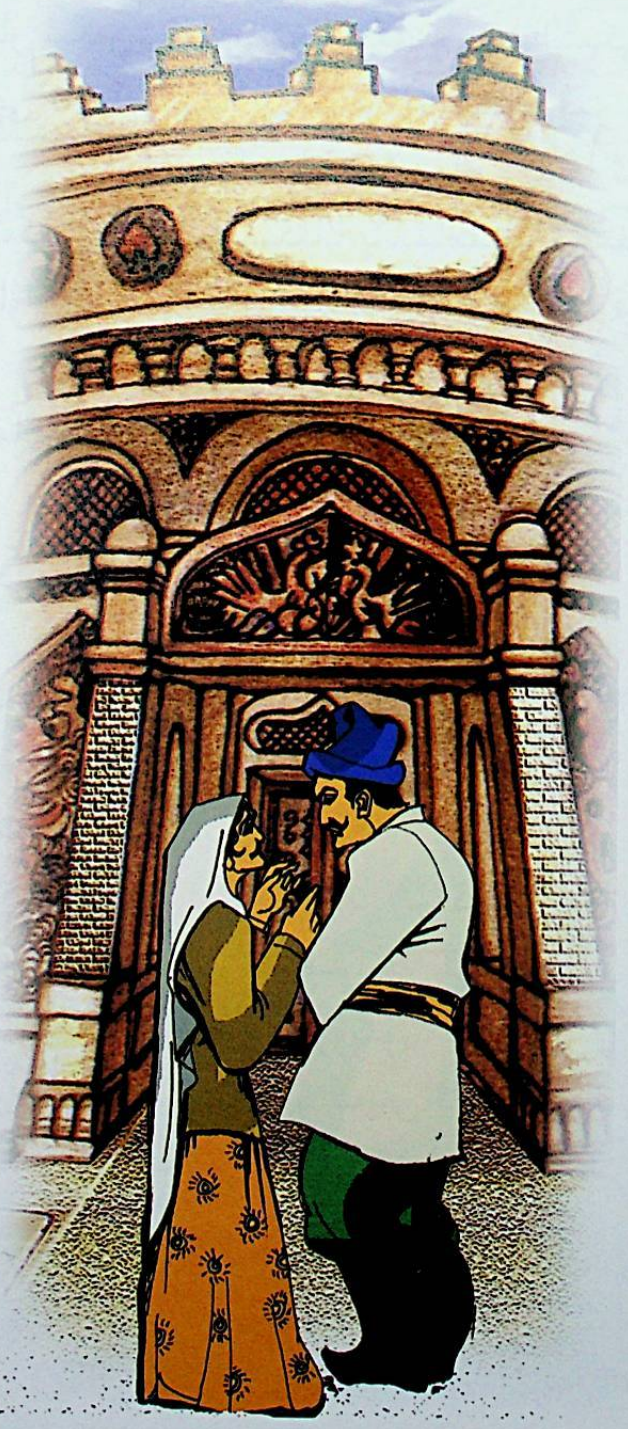
بۇگرى سۇ سېپىپ قويمىدۇق، ــ دەپتۇ پېتىلە.

يولۇچى بۇلار بىلەن خوشلىشىپ، توپتوغرا شېتىلە بىلەن پېتىلىنىڭ ئۆيىگە كەپتۇ ـ دە، چۆچۈ-رىنى ئىچىپ، قازاننىڭ ئاغزىنى بۇرۇنقىدەك يېپىپ قويۇپ، ئىشكنى قۇلۇپلاپ، ئاچقۇچنى ئۆز جايىغا قويۇپ كېتىپتۇ. بۇ قېتىم شېتىلە بىلەن پېتىلە بەش كۈندە كەپتۇ، ئاچقۇچنى ئېلىپ ئىشكىنى ئې-چىپتۇ، بېرىپ قازانغا قارىسا ھېچنېمە يوق. بىر چۈشن قازاننىڭ ئىچىدىكى نەملىكنى شۇمۇپ تۇرغۇ-دەك. بۇنى كۆرگەن شېتىلىنىڭ ئەرۋاھى قىرىق گەز ئۇچۇپتۇ.

ــ ۋاي خوتۇن، چاپسان بول، پالتىنى ئەكېلىپ بەر، ــ دەپتۇ.

پېتىلە پۇتىنىڭ ئۇچىدا مېڭىپ پالتىنى ئەكېلىپ بەرگەنكەن، شېتىلە چۈننىڭ بېشىنى نە-شانلاپ تۇرۇپ راسا كەلتۇرۇپ بىرنى قويۇپتۇ، قازان سەككىز پارچە بوپتۇ. چۈشن ئۇچۇپ بېرىپ پېتە-لىنىڭ بېشىغا قونۇپتۇ.

ــ ۋاي خوتۇن، ــ دەپتۇ شېتىلە، ــ مىدىرلىماي تۇر، بۇ قۇرغۇر سېنىڭ بېشىڭغا قوندى، بۇنىڭ ئەدىپىنى بەرمىسەم بولمايدۇ، ــ دەپ، ناھايىتى ئېھتىيات بىلەن بېرىپ بىر قويغانىكەن، خوتۇنىنىڭ بېشى ئىككى پارچە بولۇپ ئۆلۇپتۇ. ھېلىقى چۈشن «غىڭ» قىلىپ ئۇچۇپ تۇۋرۇككە قونۇپتۇ. شېتىلىنىڭ ئەرۋاھى ئۇچۇپ، تومۇرلىرى كۆپۈپ، ئاچچىقى ئىچىگە، غە-زىپى بېشىغا ئۆرلەپتۇ.

ــ سەن ھېيلىگەر قۇۋ چۈشن، ــ دەپتۇ شېتىلە، ــ ئاشنى ئىچىڭ، قازاننى چېقىڭ، خوتۇننى ئۆلتۇرۇڭ، ئەمدى تۇۋرۇككە قونۇپ ئۆگزىنى كۆتۈرۈڭما؟ ھىم... مەن سېنىڭ شۇنداق ئەدىپىڭنى بېرەيكى، خەپ توختا!

ئۇ پالتىنى ئارقىسىغا يوشۇرۇپ، ئاستا پۇتىنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ تۇۋرۇككە يېقىنلاپ كېلىۋاتقاندا، تۇيۇق-سىزلا ئىشىك ئېچىلىپتۇ، قارىسا ھېلىقى ئاچ كۆز ئادەم كىرىپ كېلىۋاتقۇدەك. ئۇ كۆڭلىدە بۇگۈن نەق سامسا تەي-يارلاپ قويغاندۇ، دېگەن ئوي بىلەن كىرگەنكەن. ئۇ شې-تىلىنىڭ «خەپ شۇك» دېگەن شەرتى بىلەن جىم تۇرۇپ قاپتۇ، شېتىلىنىڭ قولىدا پالتا بارلىقىنىمۇ ئۇقماپتۇ. شېتىلە ئەپلەپ تۇرۇپ تۇۋرۇككە راسا كەلتۈرۈپ بىرنى قويغانىكەن، تۇۋرۇك بىلەن بىللە لىممۇ چۈشۈپتۇ. چۈشن ئۇچۇپ تالاغا چىقىپ كېتىپتۇ، سۇنغان يوغان لىم ياغاچ توپتوغرا ھېلىقى ئاچ كۆز ئادەمنىڭ قاق چوققىسىغا چۈ-شۈپ، «ۋايجان» دېيىشكىمۇ ئۈلگۈرەلمەي، جان بېرىپتۇ. شېتىلە بولسا، ئۇنىڭ بىلەن چاتىقى يوق چۈننى قوغلاپ كېتىپتۇ.

ئۇچ يالغاندا قىرتق يالغان

ـار ئىكەنۇ يوق ئىكەن، ئاچ ئىكەنۇ توق ئىكەن، تۇلكە ياساۋۇل ئىكەن، بۆرە ھاكاۋۇر ئـ-
كەن، غاز كانايچى ئىكەن، ئۆردەك سۇنايچى ئىكەن، قاغا قاراقچى ئىكەن، سېغىزخان يالاق-
چى ئىكەن، پاقا پوستەكچى ئىكەن، يىلان تۇگمەنچى ئىكەن. ئەنە شۇ زاماندا بىر پادىشاھ بولغانىكەن. ئۇ پادىشاھنىڭ ئاي دېسە ئاي ئەمەس، كۈن دېسە كۈن ئەمەس، ناھايىتى چىرايلىق بىر قىزى بار ئىكەن. قىز بويىغا يەتكەندە، ئەتراپتىكى پادىشاھلارنىڭ شاھزادىلىرى بەس - بەس بىلەن قىزغا ئەلچى ئەۋەتىشىپتۇ. پادىشاھ ئۇنىسىمۇ، قىز زادىلا ئۇنماپتۇ.

بىر كۈنى پادىشاھ قىزىنىڭ ئالدىغا ئىنىكئانىسىنى كىرگۈزۈپ، قىزىنى ياتلىق بولۇشقا كۆندۈر-
مەكچى بوپتۇ. ئىنىكئانا پادىشاھنىڭ ئېيتقىنى بويىچە، راھەت - پاراغەتتىن، زىبۇزىننەتتىن، نەغمە - ناۋادىن، تاجۇ تەختتىن سۆز ئاچقانىكەن، قىز:

— مەن ھايۋاندىن پەرقلىنىمەن، مال - بايلىقتىن ئۇستۇنمەن. كىمكى شەرتىمنى ئادا قىلسا، شۇ-
نىڭ گۈلىمەن، — دەپتۇ.

ئىنىكئانا قىزنىڭ سۆزىگە ئەجەبلىنىپ، خەير، نېمىلىكى بولسا قېنى بىر ئاڭلاپ باقاي، دەپ ئويلاپتۇ، ئاندىن:

— خوش، شەرتىڭنى سۆزلە، قىزىم، مەن بىر ئۇقاي، مۇناسىپ كەلسە، پۇتۇن ئالەمگە جاكار قىلاي، — دەپتۇ.

— ئۇچ يالغاندا قىرتق يالغاننى ئېيتالىغان يىگىتكە ياتلىق قىلىنسام رازىمەن، مېنىڭ شەر-
تىم شۇ، — دەپتۇ قىز.

پادىشاھ ئىنىكئانىدىن بۇ گەپنى ئاڭلاپ، ۋەزىر، ئۆلىمالىرىنى چاقىرىپ، ئۇلارغا بارلىق شاھزادە-
لەرنىڭ ئەلچىلىرىگە قىزنىڭ شۇ شەرتىنى ۋە كىمكى راستىنى يالغان دېسە، بېشى ئېلىنىدىغانلىقىنى جاكارلاپ قويۇشنى بۇيرۇپتۇ.

ئۇزۇن ئۆتمەي بۇ گەپنى ئاڭلىغان مەملىكەتلەرنىڭ شاھزادىلىرى، چوڭ - كىچىك يۇرتنىڭ بەگزا-
دىلىرى ۋە ھەرقايسى خانلىقنىڭ خانزادىلىرى كېلىشكە باشلاپتۇ، لېكىن بەزىلىرى بۇ شەرتنى ئادا قە-
لىشقا كۆزى يەتمەي، قىزنىڭ مېھرىدىن كېچىپتۇ. بەزىلىرى بولسا، قىزنىڭ ئوت - پىراقىدا شەرتىنى ئادا قىلالماي باشلىرىنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بېرىپتۇ.

پادىشاھ ئاخىر ئىنىكئانا ئارقىلىق قىزىغا بۇ شەرتنى ئادا قىلىدىغان بىرەر ئەقىللىق شاھزادە،

خانزادە ۋە بەگزادىنىڭ يوقلۇقىنى ئېيتىپتۇ، قىزىنى ئەقىلسىزلىقتا ئەيىبلەپتۇ. لېكىن، قىز بۇنىڭغا زادىلا كۆنمەپتۇ. قىز ئىشەنچ بىلەن: «بۇنى ئېيتالايدىغان كىشى چىقىدۇ، دادام سەۋر قىلسۇن، ئەگەر چىقمىسا مەيلى» دەپتۇ.

شۇ تەرىقىدە كۈنلەرنىڭ كەينىدىن كۈنلەر ئۆتۈپتۇ، قىزنىڭ شەرتىنى نى ـ نى شاھزادىلەر، خانزادىلەر ۋە بەگزادىلەرنىڭ ئادا قىلالمىغانلىقى چۆچەك بولۇپ، ئېغىزدىن ـ ئېغىزغا كۆچۈپ تەرەپ ـ تەرەپكە تارقاپتۇ.

ئەمدى گەپنى مۇشۇ پادىشاھنىڭ شەھىرىگە قاراشلىق يىراق يېزىدىكى بىر كەمبەغەل مومايىنىڭ ئوغلىدىن ئاڭلايلى:

يىراق بىر يېزىدا ناھايىتى كەمبەغەل بىر موماي ياشايدىكەن، ئۇنىڭ يالغۇز بىرلا ئوغلى بار ئىكەن، ئانا ـ بالا ئىككىسى ئەتىدىن ـ كەچكىچە كىشىلەرنىڭ ئىشىكىدە ئىشلەپ، كۈننىي ئاران ئۆتكۈزىدىكەن. يىگىت شۇنچە چاققان بولسىمۇ، بايلار ئۇنى زاڭلىق قىلىپ، ئۆز ئىسمىنى ئاتىمايلا «گال» دەپ ئاتايدىكەن.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە گال بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ، ئانىسىنىڭ ئالدىغا كىرىپ رۇخسەت سوراپتۇ. مومايلا ئوغلىنىڭمۇ قىزنىڭ شەرتىنى ئورۇندىيالمايلا ھالاك بولۇپ كېتىشىدىن ئەنسىرەپ، جاۋاب بەرمەپتۇ. گال ئانىسىنىڭ بۇ ئەندىشىسىنى سەزگەندىن كېيىن، ئانىسىغا تەسەللى بېرىپ:

ــ خاتىرجەم بول، ئانا، قىزنىڭ شەرتىنى ئورۇندىماق ئاسان، ــ دەپ، ئۆزىنىڭ راسلىغان سۆزلىرىنى بىر ـ بىرلەپ دەپ بېرىپتۇ. ئانىسى ئىلاجسىز دۇئا قىلىپ رۇخسەت بېرىپتۇ. گال پادىشاھنىڭ ئوردىسىغا قاراپ يول ئاپتۇ. ئاز ماڭدىمۇ، كۆپ ماڭدىمۇ، بۇنىسى نامەلۇم، ئىش قىلىپ، بىر كۈنى گال پادىشاھ ئوردىسىنىڭ ئالدىغا كەپتۇ. ياساۋۇللار بۇ يىگىتنى كۆرۈپ، ئالدىنى توسۇپتۇ:

ــ سەن گادای بۇ يەردە نېمە قىلىپ يۈرىسەن؟ ــ دەپ قوغلاپتۇ. گال ئۇلارنىڭ گۇمانلىرىنى سېزىپتۇ ـ دە، مۇنداق دەپتۇ:

ــ مەن ئوغرىمۇ ئەمەس، قاراقچىمۇ ئەمەس، لېكىن بىر باينىڭ سادىق قۇلى. مەن شۇ باينىڭ پادىشاھتىن يوشۇرۇپ تىقىپ قويغان بورداق قويلىرى توغرىسىدا خەۋەر بېرىشكە كەلدىم، لېكىن قويلارنىڭ سانىنى شاھنىڭ ئۆزىگە ئېيتىمەن.

ياساۋۇللار شاھقا خەۋەرنى يەتكۈزگەندىن كېيىن، ئاچ كۆز شاھ خۇشاللىقىدىن گالنى چاقىرىپ:

ــ قېنى، قويلار ھەققىدە چاققانراق سۆزلىگىن، ــ دەپتۇ. گال ھېچبىر ھودۇقماستىن، تېتىكلىك بىلەن:

ــ مەن ئاۋۋال سىلىگە راسلىغان سۆزلىرىمنى ئېيتاي، قىزلىرىمۇ كېلىپ ئاڭلىسۇن. سىلى بۇنىڭ بىلەن قويلارنىڭ نەدىلىكىنى بىلىلا،

سىلى بىلمىسىلە، قىزلىرى چۈشىنىدۇ، ــ دەپتۇ. پادىشاھ قىزىنى چاقىرىشقا مەجبۇر بوپتۇ. گال يالـ
غاننى باشلاپتۇ:

بىرىنچى يالغان

ــ ئۇلۇغ شاھىم، مېنىڭ ئېتىم گال، ئۆزۈم بىر كەمبەغەل، دادامدىن يالغۇز قالغان يېتىمـ
مەن. لېكىن، مەن ناھايىتى ئۇزۇن ئۆمۈر سۈرۈپ، ئۆلە ـ ئۆلە، ئاخىر ئاكا ـ ئۇكا بولۇپ ئۇچىـ
مىز قالدۇق. مەن بۇنىڭغا ھەيرانمەن، لېكىن ئەجەبلەنمەيمەن. بىز ئۇچ بولغاندىن كېيىن ئاردـ
مىزدا دوستلۇق، بۇرادەرلىك پەيدا بولدى، بىراق بىر ـ بىرىمىزنىڭ كىملىكىنى بىلمەيتتۇق ھەم
تونۇشمايتتۇق. شۇ چاغدا ئۇچمىزغا قارىساق كىيىملىرىمىزنىڭ گۈزەللىكىگە ئەقلىمىز
ھەيران قالدى: بىرىمىزنىڭ ياقىسى يوق، بىرىمىزنىڭ ئېتىكى يوق، يەنە بىرىمىزنىڭ غولى يوق.
بىز شۇنداق قىلىپ، ئىككى ئەما زۇلمەتتە ئۇچرىشار، دېگەندەك، بىر چۆلدىكى سايدا بىر ـ بىرىدـ
مىز بىلەن مۇڭداشساقمۇ ئاڭلىماستىن، بىللە ماڭساقمۇ كۆرمەستىن، يولدا يۇرمەي، چەتكە چىقـ
ماي، ئوتتۇرىدا مېڭىپ كېتىۋەردۇق. خېلى يول ماڭغاندىن كېيىن، يول ئۇستىدە ئۇچ تەڭگە
ئۇچراپ قالدى. كۆزىمىزنى يۇمۇپ قارىساق، بىرىنىڭ تامغىسى يوق، بىرىنىڭ رەڭگى يوق، يەنە
بىرىنىڭ ئېغىرلىقى يوق ئىكەن. بۇ ئۇچ تەڭگىنى مۇشتلاشساقمۇ ئەرز قىلىشماي، تەڭ بولمىسىمۇ
ياخشى ـ يامىنىنى سۈرۈشتۇرمەي، ئادالەتلىك بىلەن بۆلۈشۈۋالدۇق. يەنە مېڭىۋەردۇق، مېڭىۋەرـ
دۇق، يول ماڭساقمۇ مىدىرلىماي، سۆيى يوق كۆلى بار بىر سايغا چۈشتۇق...

سۆز مۇشۇ يەرگە كەلگەندە، پادىشاھ شۇنداق غەزەپكە كەپتۇكى، سۆز قىلالماي ھوشىدىن كېتىپتۇ،
بىرھازادىن كېيىن ھوشىغا كېلىپ، گالنى مىدىرلاتماي بېشىنى ئېلىشنى بۇيرۇپتۇ. گال ناھايىتى
مەردلىك بىلەن تېتىك تۇرۇپ، مىيىقىدا كۈلۈپتۇ:

ــ ئۇلۇغ شاھىم، مەن ئېيتاي، سىلى ئاڭلىسىلا، كاللام چېپىلماس، سۆزۈم توختىماس، سۆزىدە
تۇرمىغان ئادەم بولماس. ھازىرچە ئىختىيارنى قىزلىرىغا بەرسىلە، قىزلىرى بۇيرۇق قىلسۇن، ــ دەپتۇ.

تەختىنىڭ ئارقىسىدا تۇرۇپ گالنىڭ ئېيتقان ھەممە سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، سۆزلەۋاتقان يىگىتنىڭ
ئېتى گال بولسىمۇ، سۆزى بال ئىكەن، دېگەن خىيال بىلەن ئۇنىڭ سۆزلىرىنى زوق بىلەن ئاڭلاپ ئولـ
تۇرغان مەلىكە تەختىنىڭ ئالدىغا چىقىپ:

ــ كىشى جانانىدىن جانىن ئايارمۇ؟ كۆرۈڭ، پەرۋانىلەر ئوتتىن يانارمۇ؟ ھەقىقەت ئەزىز جانىدىن
ئۇستۇن دېگەن قىلىچ ئالدىدا تەسلىم بولارمۇ؟ ئەقىللىق كىشىلەر باشقىلارنىڭ سۆزىنى ئاخىرغىچە
سەۋر ـ تاقەت بىلەن ئاڭلىيالايدۇ... قېنى، ئاڭلاپ باقايلى! ــ دەپ، يىگىتكە ئىشارەت قىپتۇ. پادىشاھ
نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي قاپتۇ. پادىشاھنىڭ ئەتراپىدا ئولتۇرغان ئوردا ئۆلىمالىرى، ۋەزىرلىرى قۇللۇق
قىلىشىپ، مەلىكىگە تەزىم قىلىپ ئولتۇرۇشۇپتۇ. گال يەنە سۆزلەپتۇ:

ــ سۆيى يوق كۆلى بار بىر سايغا چۈشتۇق. سۆيى يوق كۆلدە ئۇچ بېلىق ئۇيناقلاپ ئۇزۇپ يۈرۈپـ
تۇ. بۇ بېلىقلارنىڭ ئىككىسى ئۆلۈك، بىرىنىڭ جېنى يوق ئىكەن. بىز ھېلىقى بېلىقلارنى ئېلىپ، ئېـ
تىكى يوقنىڭ ئېتىكىگە سېلىپ، سايدىن چىقىپ يولغا چۈشتۇق، يولدا ماڭماي، يولدىن چىقماي كېتىـ
ۋەردۇق، كېتىۋەردۇق، قارىساق ئالدىمىزدا ئۇچ ئۆي كۆرۈندى، بىز شۇ ئۆيلەرگە كەلدۇق. ئىككى ئۆينىڭ

تېمى يوق. بىرىنىڭ ئورنى يوق. بىز ئورنى يوق ئۆيگە كىرسەك، ئۇچ قازان تۇرۇپتۇ. قازانلارنىڭ ئىككىسى تۆشۈك، بىرىنىڭ تۈۋى يوق. ئېتىكى يوق ئاكام ئېتىكەدىكى جېنى يوق بېلىقنى ئېلىپ، تۈۋى يوق قازانغا سالدى. بىز ئۇنى پىشۇرماقچى بولۇشتۇق، قارىساق، ئوتۇن يوق، شۇنىڭ ئۈچۈن ئوت ياقماي، ئوتۇننى ئايماي قالاۋەرسەك، قازان قاينىماي گۆشى پىشىپ، سۆڭىكى مىلىق ـ مىلىق بولۇپ كېتىپتۇ، يەپ باقساق، ئىسسىقمۇ ئۆتمەپتۇ، نېمە بولسا بولسۇن دەپ، ئۇچىمىز راسا يېدۇق، يېگەندىمۇ بىر ـ بىرىمىزنى تەكلىپ قىلىشماستىن يەۋەردۇق. بىراق، يېگەن گۆش قورسىقىمىزنىڭ بىر بۇرجىكىگىمۇ كەلمەپتۇ. ئويلىساق قورسىقىمىز راسا تويۇپ كېتىپتۇ. كەتمەكچى بولدۇق. ئۆيدىن چىقايلى دېۋىدۇق، ئىشىكتىن پاتمىدۇق. ئامالىنىڭ يوقلۇقىدىن، ئىلاجىنىڭ تولىلىقىدىن تام تۆشۈكىدىن چىقىپ كەتتۇق.

يەنە يول يۇردۇق، يول يۇرگەندىمۇ مول يۇردۇق، يۇرۇپېرىپ بىر ئېتىزغا چىقىپ قالدۇق. قارىساق، ئۇنمىگەن چىغ تۇۋىدە تۆرەلمىگەن توشقان يېتىپتۇ. شېخى يوق دەرەختىن پۇتمىغان چوماقنى ئېلىپ، هېلىقى توشقاننى راسا بىر ئۇرۇۋىدۇق، توشقان جىم يېتىپ، يۇگۇرگەن پېتى كولىمىغان ئورىغا چۈشۈپ جان بەردى. توشقانغا پىچاق سالماي، قول تەگكۈزمەي سويساق، چىقتى ئون پاتمان گۆشى، يىگىرمە پاتمان چاۋىسى، ئالتە ئايدىن بېرى يەۋاتقىنىمىز، هېلىمۇ بار تەك ـ يارتىسى. شۇنىڭدىن بۇيان بىز ئاچ قېلىپ، ئاكام مەندىن خاپا بولۇپ، ئۆزى بىلگەن يەرگە كەتتى. يىگىرمە پاتمان چاۋا ياغ ماڭا قالدى. بۇ ياغنىڭ هەممىسىدە چورۇقۇمنى ياغلىدىم، ياغ چورۇقۇمنىڭ بىرىگە يەتمىدى. خېير، شۇنداق بولدى. هېرىپتىكەنمەن، ئۇخلاۋاتسام بىر چاغدا جاھان زىلزىلىگە كېلىپ غوۋغا كۆتۈرۈلۈپ كەتتى. ئويغانسام، چورۇقلىرىم: «ساڭا ياغ تەگدى، ماڭا يوق» دەپ، گالاچلىتىپ مۇشتلىشىپ، قاپاقلىرىنى يېرىشىپتۇ، سۆزۈمگە كۆنمىدى، مەسلىھەتكە كىرمىدى. ئىلاج يوق، ئاخىر چورۇقلىرىمىنىڭ ئىككى قۇلىقىدىن تۇتۇۋېلىپ ھەر ـ بىرىنى ئۈچ شاپىلاقتىن ئۇرۇپ: «جىم تۇرۇش، ئەمدى ئۇرۇش» دەپ، يەنە ئۇيقۇغا كەتتىم. بىر ۋاقىتدا ئويغىنىپ قارىسام، ياغلانغان چورۇقۇم غولى يوق چاپىنىمنى سالدۇرۇۋېلىپ، ئۆزى يېپىنىپ راسا ئۇخلاۋېتىپتۇ، ياغ تەگمىگىنى خاپا بولۇپ قېچىپ كېتىپتۇ. ياغلىغان چورۇقۇمنى ئويغىتىپ، بىر كەسلەنچۇكنى هارۋىغا قېتىپ يولغا راۋان بولدۇق. چورۇقۇم هارۋىنى هەيدىدى، مەن يول كۆرسەتتىم، شۇنداق قىلىپ، مېڭ بىر مۇشەققەتتە ئۆيگە ئاسانلا يېتىپ كەلدىم.

مەن ئۆيدىن چىقىش ۋاقتىدا ئۆيدە بىر موماي، بىر خوراز بار ئىدى، قايتىپ كەلسەم ئۆي يوق، ئۆي بولسىمۇ ئورنى يوق، تېمى بولسىمۇ لېيى يوق، ئەتراپقا قارىسام، هېچنېمە يوق. ماڭا بۇ تازا تارتقۇلۇق بولدى. ئەمدى ئۆينى، مومانى، خورازنى نەدىن تاپاي، پادىشاھىم؟ ! ئەرزىمنى بايان قىلاي دەپ، هۇزۇرلىرىغا كەلدىم، ـــ دەپ، گال ئېڭىكىنى سلاپ خاتىرجەم تۇرۇپتۇ.

پادىشاھ گال ئېيتىۋاتقان هېكايىنىڭ مەنىسىگە يېتەلمەي، ئەتراپىدىكى ۋەزىر، ئۆلىمالىرىغا قاراپتۇ. ئۆلىمالىردىن بىرى پادىشاھقا:

ـــ گالنىڭ ئېيتقانلىرىنىڭ هەممىسى يالغان، يالغان ئېيتقان كىشى شاھ خەنجىرىنىڭ ئوزۇقىدۇر، ـــ دەپتۇ. قىز بۇ سۆزگە كايىپ:

ـــ هۆرمەتلىك ئاتا، گالغا رۇخسەت قىلىڭىز، هېكايىسىنىڭ ئاخىرىنى يەنە ئېيتسا، ـــ دەپتۇ.

پادىشاھ جاۋاب بەرگۈچە، گال:

ـــ تەقسىر... ـــ دەپ سۆزىنى باشلاپتۇ:

ئىككىنچى يالغان

ــ تەقسىر، ئاڭلاۋاتىلا، مومای يوق، خورازمۇ يوق، چورۇقۇمنىڭ بىرى تېخى يوق. بۇلارسىز ياشىماق تېخى تەس. شۇڭا، دېمىم ئىچىمگە چۈشتى، كۆڭلۈم بۇزۇلدى. خەير دېدىم. مومای، خوراز، چورۇقنى يەنە بىر ئىزدىدىم. ماڭدىم، مېڭىۋەردىم، ئورنۇمدا قېلىۋەردىم. شۇنداق قىلىپ، بىر قىشلاققا يېتتىم. خورىزىم شۇ قىشلاقتا بىر بايغا ئىشلەۋېتىپتۇ، باينىڭ دېھقانچىلىق ئىشلىرى پەقەت شۇ خوراز بىلەن مېڭىۋېتىپتۇ. خورىزىم بىلەن كۆرۈشتۇم، قۇچاقلىشىپ سۆيۈشتۇم. بىر ــ بىرىمىزنى شۇنچىلىك سېغىنىپ كېتىپتۇقكى، كۆرۈشمەي، يىغلىشىپ كېتىپتۇق. خورىزىم بايغا ئالتە ئاي كېچە ــ كۈندۈز ئىشلەپتۇ. خورازنى ئېلىپ كېتىش ئۈچۈن باي بىلەن سۆزلەشتىم، بولمىدى، سوقۇشتۇم، بولمىدى. بايغا بۇ ئىشلار ئەرمەك بولدى، ئاخىر ھەققىگە بىر جۈۋالدۇرۇز بەرمەك بولدى. باي بۇنىڭغىمۇ ئاسان كۆنمىدى. جۈۋالدۇرۇزنى ئالغىنىمغا خۇش بولدۇم، خۇش بولۇپ، يەنە يولغا چىقماق بولدۇم، لېكىن خورىزىم ئۇنىمىدى، ئۇ يەنە ئۈچ ئاي ئىشلەپ، ئاندىن ھەققىنى تولۇق ئېلىپ قايتماق بولدى. مەن جۈۋالدۇرۇزنى ئېلىپ خۇرجۇنۇمغا سېلىپ، خورىزىمغا خەير دەپ، ئارقامدىن تېز كەل دەپ، يەنە يولغا راۋان بولدۇم، مومای بىلەن بىر پای چورۇقنى ئىزدەپ كېتىۋەردىم، كېتىۋەردىم، ھېچ يەردىن تاپالمىدىم، ئېگىز تاغلارنىڭ ئۈستىگە چىقىپ پۈتۈن ئالەمگە قارىدىم، كۆرۈنمىدى، ئاخىر بىر قېلىن جاڭگالنىڭ ئىچىدىكى چوڭقۇر ھاڭغا چۈشۈپ قارىسام، يەتتە تاغنىڭ ئۈستىدە، يەتتە دەريانىڭ بۇ تەرىپىدە، بىر كىچىك ئۆستەڭ بويىدا مومای كىر يۇيۇپ ئولتۇرۇپتۇ، بېرىپ يىغلاپ كۆرۈشۈپ: «كېتەيلى، ئانا، يۇر» دېسەم، «بايغا ئىشلىگىلى ئالتە ئاي بولدى، توققۇز ئاي بولغاندا ھەق بەرمەكچى، ھەققىمنى ئالماي كەتمەيمەن» دەپ ئۇنىمىدى. مەن قايتىپ كېتىشكە تەمشىلىۋىدىم، ئۇسساپ كەتكىنىمگە ئۈچ كۈن بولغانلىقى ئېسىمگە چۈشتى. ھاۋا ناھايىتى ئىسسىپ قاينىاپ تۇرغان بىر چاغ ئىدى. مەن دەريا بويىغا بارسام، سۈيى غاچچىدە توڭلاپ كېتىپتۇ، مۇزنى چېقىشقا تاش تاپالماي، بېشىمنى قۇلىقىمدىن تۇتۇپ بىر قويغانىدىم، مۇز يېرىلدى، سۇنى راسا ئىچتىم، ئۇسسۇزلۇقۇم قېنىپ، يەنە يولغا چۈشتۇم، بىر يەرلەرگە بارغاندىن كېيىن قارىسام، بېشىمنىڭ تېڭى يوق، ئويلىسام دەريادا قاپتۇ، جۈۋالدۇرۇزغا قارىسام ئۇنىڭ بىسى يوق. شۇنىڭ بىلەن «ئاپلا» دېدىم ــ دە، بېشىمنى تېپىشنى ئۇنتۇپ مومامنى ئالغىلى باردىم. ۋاقىت ئۈچ ئايغا توشقانىدى. مومای يوق، سۇرۇشتۇرسەم، ئىش ھەققىنى ئالماقچى بولغىنىدا باي مومايغا تۆھمەت توقۇپ، ئۇنى دەسسەپ ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈپ قويۇپتۇ. مانا پادىشاھىم، ئەھۋال شۇ! ھەممە تارتقۇلۇق پېقىرلارغىمۇ؟ ئويلاپ كۆرسىلە، دەرگاھلىرىغا شۇنى ئېيتقىلى كەلدىم، ــ دەپ جاۋاب كۈتكەندەك تۇرۇپتۇ.

پادىشاھ ھودۇقۇپ، ۋەزىر ــ ئۆلىمالىرىغا قاراپتۇ، ئەقىل سورىغاندەك قىلىپ، كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا ماراپتۇ. ۋەزىرلەردىن بىرى:

ــ يالغانچىنىڭ بۇ ئېيتقانلىرى پادىشاھقا ھاقارەت. پادىشاھىمىزنىڭ زامانىسىدا بۇنداق ئادالەتسىز ئىشلارنىڭ بولۇشى مۇمكىن ئەمەس! ــ دەپ تۇرۇشىغا، گال:

ــ تەقسىر، تېخى گەپ بۇ يەردە! ــ دەپ سۆزىنى يەنە باشلاپتۇ:

ئۈچىنچى يالغان

ــ مومامنىڭ خۇن قىساسىنى ئېلىش ئۈچۈن باينىڭ ئۆيىگە بېرىپ، ياقىسىدىن سۆرەپ، شەرئىەتكە ئېلىپ باردىم. شەرئىەت ئۇنداق دەپ، مۇنداق دەپ، مومامنىڭ خۇنىغا بىر ئېشەك بۇيرۇپ، «شەرئىەتـ

نىڭ ھۆكمى قەرز، ئادا قىلىش پەرز» دەپ، يولغا سالدى. موماي ئۇچۇن يىغلاپ، نائىلاج ئېشەكنى مىندىم ـ دە، يولغا چىقتىم. كەڭ دەشت ـ باياۋاندا كېتىۋاتسام، قىرىق كارۋان ئۇچراشتى. ئۇلارنىڭ بىرى ماڭا قاراپ: «ھەي گال، ئېشىكىڭ يېغىر بولۇپ قاپتۇ، باشقىدىن توقۇۋال» دېدى. ئېشەكتىن چۈشۈپ قارىدىم، راستتىنلا ئېشەكنىڭ دۇمبىسىنى يېغىر بېسىپ كېتىپتۇ. بۇنى قانداقمۇ ساقايتارمەن دەپ، كارۋانلاردىن سورىسام، كۆيدۇرۇپ باسقىن دەپ، بىر دانە ياڭاق بەردى. ياڭاقنى كۆيدۇرۇپ بېسىۋىدىم، بىردىنلا ئېشەكنىڭ دۇمبىسىدىن بىر تۇپ ياڭاق دەرىخى ئۇنۇپ چىقتى، ھەش ـ پەش دېگۈچە كۆكلەپ، چېچەكلەپ كەتتى، ياڭاقلىرى پىشىپ قالدى. ئېشەك ياڭاقنى كۆتۈرەلمەي بېلى ئېگىلىپ، قورسىقى يەرگە يەتتى. مەن ياڭاقلارنى چۈشۈرۈش ئۈچۇن ئېشەكنى يېتىلەپ شۇدىكەرلىككە ئېلىپ باردىم. كۇ-چۇمنىڭ بارچە ياڭاقنى چالما ئېتىشقا باشلىدىم، لېكىن بىر تالمۇ ياڭاق چۈشمىدى. شۇنچىۋالا ياڭاقتىن بىرەرسى چۈشمىگىنىگە ئىچىم پۈشۈپ، ئاستا ئاۋايلاپ ياڭاقنىڭ تۆپىسىگە چىقتىم. قارىسام، ياڭاقنىڭ ھەممىسى شور باغلاپ كېتىپتۇ. شاختىن شاختا چىقىپ كۆزدىن كەچۈرسەم، ياڭاق دەرىخىنىڭ ئۈستى ئېتىزغا ئايلىنىپ قاپتۇ، بىر تەرىپىدە بىر ئۆستەڭ سۇ شارقىراپ ئېقىۋېتىپتۇ، بىر تەرىپىدە تاۋۇز تېرىلغان ئېتىز تۇرۇپتۇ. مەن تاۋۇزنى پەرۋىش قىلىپ ئۆستۈردۇم. پېلەكلەردىن ھەر يوغان تاۋۇزلار چۈشكىلى تۇردى، نېمىسىنى دەيلا، بىردەمدە ھەممىسى شالاقلاپ پىشتى. مەن بىر كۈنى پىچىپ يەي دەپ، بىر تاۋۇزنى ئۈزدۇم، پىچاقنى شۇنداق سېلىشىمغا تاۋۇز تاراسلاپ يېرىلىپ، پىچاق تاۋۇزنىڭ ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى. پىچاقنى ئالاي دەپ، تاۋۇزنىڭ ئىچىگە چۈشتۇم، قارىسام، پىچاق ئاقتىمۇ يوق، كۆكتىمۇ يوق، ئىزدەپ تاپالمای يۈرسەم، بىر ئادەم ئۇچراشتى. ئۇنىڭدىن:

— ئاكا، پىچاق كۆردىڭىزمۇ؟ — دېسەم، ئۇ ئادەم:

— ئاۋۋال سەن ماڭا جاۋاب بەر، ئەسلىدە بىز قىرىق كارۋان ئىدۇق، ھەر بىرىمىزدە قىرىقتىن ئۇلاغ بار ئىدى، يوقتىپ قويۇپ تاپالمايۋاتىمىز، كۆردۇڭمۇ؟ — دەپ مېنىڭدىن سورىدى.

— پادىشاھىئالەم، دەرگاھلىرىغا شۇنى ئېيتقىلى كەلدىم، ئېيتىدىغىنىمنى ئېيتىپ بولدۇم، ئەمدى قۇلىقىم سىلىدە، — دەپتۇ گال.

پادىشاھ ۋەزىر، ئۆلىمالىرىنىڭ مەسلىھەت بېرىشىنى ئۆتۈنۈپتۇ، ئۇلار ھېچبىر مەسلىھەت بېرەلمەپتۇ. ئۆلىمالاردىن بىرى ئورنىدىن تۇرۇپ:

— بۇنى خىزىردىن باشقىسى بىلمەس، — دەپ تۇرۇشىغا، پادىشاھنىڭ قىزى:

— بۇنى بىلمىگەن تەبىر بېرەلمەيدۇ. يىگىت مېنىڭ شەرتىمنى ئادا قىلدى. دادا، ئەمدى تويغا رۇخسەت قىلسىڭىز، — دەپتۇ.

پادىشاھ رازىلىق بېرىپ، ۋەزىر ۋە ئۆلىمالىرىنى تويغا ھازىرلىق قىلىشقا بۇيرۇپتۇ.

ئۇچ ئەخمەق

ئۇرۇن بىر يۇرتتا ئۇچ كىشى بار ئىكەن، ئۇچىلىسى يىگىت ئىكەن، يىگىت بولغاندىمۇ قۇ-رۇق سۆلەت، بىكار تەلەپ، تاينى يوق ئىكەن. ئۇلار يازنىڭ تازا ئىش قاينىغان بىر كۈنى-سى، تاماشا قىلمىز، گۈل قىسمىز دەپ، بەشئىبرىق دېگەن يەرگە مېڭىپتۇ، بىر پېشىنى ئۇستۇن، بىر پېشىنى تۆۋەن قىلىشىپ كېتىپ بارسا، ئۆزى راسا كېلىشكەن، چاچلىرى تېقىمىغا چۈش-كەن نوچى بىر ئايال ئۇچراپتۇ. چوكان بۇلارغا تەبەسسۇم بىلەن تەزىم قىپتۇ. يىگىتلەر ھاڭۇبقىپ بىر-بىرىگە قارىشىپ تۇرۇپتۇ. ئاڭغىچە ئۇ چوكان خېلى يەرگە كېتىپ قاپتۇ. بۇلارنىڭ ھەربىرى ئۆز ئالدىغا كۈلۈشۈپ، ماختىنىشىپ، شۇ يەردىن خېلى يەرلەرگىچە بېرىشىپتۇ. بىر ھازادىن كېيىن بىرى ئارقا-سىغا قاراپ قولىنى كۆتۈرۈپ:

ــ نېمىدېگەن كېلىشكەن چوكان، ماڭا سالام قىلدى، كۆردۈڭلارمۇ؟ ــ دەپ كۆرەڭلەپتۇ. ئىككىنچىسى ئۇنىڭ قولىنى تارتىپ چۈشۈرۈپ:

ــ نېمە دەيسەن؟ ماڭا سالام قىلدى، ماڭا! ــ دەپتۇ. ئاڭغىچە ئۇچىنچىسى تاقەتسىزلىنىپ:

ــ بىكار ئېيتىسىلەر، ئاكاڭغا سالام قىلدى، ئاكاڭغا! ــ دەپ ۋارقىراپتۇ. بۇ ئۇچەيلەن تالىشا-تالىشا، ئاخىر جالاقلىشىپ مۇشتلىشىپ كېتىپتۇ. شۇ ئاردا بۇ يەرگە كېلىپ قالغان بىر بۇۋاي ھەيران بولۇپ:

ــ توختاڭلار، ھاي توختاڭلار، نېمە ئۇچۇن مۇشتلىشىسىلەر؟ ــ دەپ سوراپتۇ. ئۇچەيلەن تەڭلا:

ــ قارىمامىلا، بىر چوكان تەزىم قىلىپ ئۆتۈۋىدى، شۇ تەزىمنى تالىشىپ قالدۇق، ــ دەپتۇ. بۇۋاي:

ــ مانا قىزىق! سىلەر مۇنداق ئۇرۇشۇپ تۇرغۇچە شۇ چوكاننىڭ ئۆزىدىن سورىساڭلار بولا-مامدۇ؟ ــ دەپتۇ.

ئۇچ يىگىت بۇۋاينىڭ مەسلىھىتى بويىچە ھېلىقى چوكاننىڭ ئارقىسىدىن يۈگۈرۈپ بېرىپ، ئارقا-ئارقىدىن ھۇقۇيتۇپتۇ:

ــ خېنىم! ۋاي خېنىم! سەل توختىسىلا، بايا قايسىمىزغا سالام قىلدىلا، قايسىمىزغا؟ ــ دەپ سوراپتۇ. چوكان توختاپتۇ ۋە بۇلارنىڭ قىلىقلىرىغا ھەيران بولۇپ:

ــ قايسىڭلار بەك ئەخمەق بولساڭلار، شۇنىڭغا تەزىم قىلدىم، ــ دەپ، يولىغا راۋان بوپتۇ.

ــ مەن ئەخمەق، مەن بەك ئەخمەق، ــ ئۇچەيلەن شۇنداق دېيىشىپ، يەنە مۇشتلاشقىلى تۇرۇپتۇ. ئاڭغىچە ھېلىقى بۇۋاي ئارقىسىدىن يېتىپ كېلىپ:

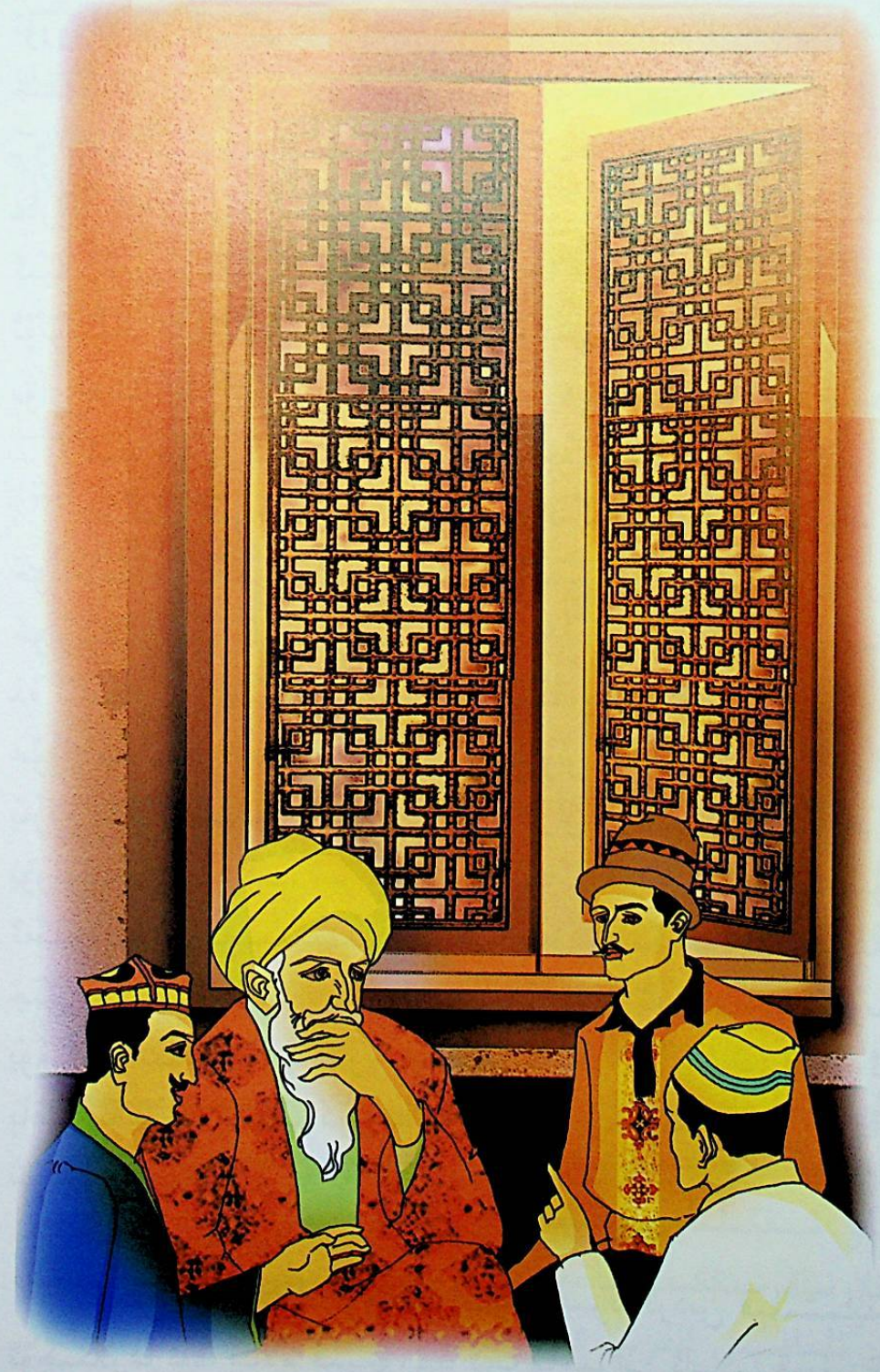
— يەنە نېمە دەپ ئۇرۇشۇۋاتسىلەر؟ — دەپ سوراپتۇ. بۇلار بولغان ۋەقەنى ئېيتىپتۇ. بوۋاي:

— ئۇنداق بولسا، سىلەر ئۆزۈڭلارنىڭ ئەخمەقلىقىڭلارنى بىر - بىرلەپ ئېيتىپ بېرىڭلار، ئاندىن قايسىڭلارغا سالام قىلغانلىقىنى ئايرىپ بېرەي، — دەپتۇ. شۇ يەردىلا: «مەن ئېيتاي، مەن» دەپ، بىر-چىسى سۆز باشلاپتۇ:

— قارىسىلا، تاغا، بىر كۈنى ئۆيگە كىرىپ ئىسسىناي دەپ شۇنداق ئوچاققا يېپىلسام، ئوچاق ئال-دىدىكى كۈل دومباق بولۇپ تۇرۇپتۇ. قولۇمغا كۆسەينى ئېلىپ، كۈلنى پاتاڭگۇشلىسام[1] قولۇمغا تۆت تۇخۇم چاچراپ چىقتى. دەررۇ بىر تۇخۇمنىڭ شاكىلىنى سويۇۋېتىپ ئاغزىمغا كاپىدە سالدىم. سېلىپ تۇرسام، ئىچكەركى ئۆيدىن ئانام چىقىپ قالدى. ئانامدىن ئۇياتقۇم كېلىپ، ئاغزىمنى چىڭ يۇمۇۋالدىم ۋە قوۋۇزۇمنى پوزنەك قىلىپ تۇرۇۋالدىم. ئاڭغىچە دادام كىردى:

— ۋاي ئوغلۇم، نېمە بولدى، ئېڭىكىڭ ئېشىشىپ قالدىمۇ؟ — دەپ سورىدى. كۆزۈمنى پارقىرىتىپ:

— ھمم، — دېدىم. دادام ئانامغا بىرنېمىلەرنى دەپ تالاغا يۈگۈردى. ئا-نام:

— ئاغزىڭنى جىم تۇت، — دەپ، نېرى كەتمەي قادىلىۋالدى. ھېچقانچە ۋاقىت ئۆتمەي، دادام بىر ساتىراشنى باشلاپ كىردى.

— بالامنىڭ قوۋۇزى پوزنەك بوپ-قاپتۇ، يامىنىغا ئۆرۈلۈپ كەتمەسۇن، يېرىپ ئېلىۋەتسىلە، — دېدى.

ساتىراش ئۇستىرىسى بىلەن قو-ۋۇزۇمنى يارىدى. «مانا، قېپى چىقتى» دەپ تۇخۇمنىڭ ئېقىنى ئالدى، «مانا، يىرىڭى چىقتى» دەپ سېرىقىنى ئال-دى. شۇنداق قىلىپ، ھەممىسىنى ئې-لىۋەتتى، ساقايسۇن، دەپ ئاغزى - بۇرنۇمنى تېڭىۋەتتى... مەن قاراپ تۇ-رۇپ ياڭىقىمنى يارغۇزغان مانا شۇنداق ئەخمەقمەن.

— شۇمىدى سېنىڭ سۆزۈڭ؟ — دەپ ئىككىنچىسى سۆز باشلاپتۇ، — سېنىڭ ئەخمەقلىقىڭ مېنىڭ ئەخمەق-لىقىمغا سۇ قۇيۇپ بېرەلمەيدىكەن. قارىسىلا، تاغا، مېنىڭ بىر ئاغىچام[2] بار ئىدى، مەن ئۇنىڭغا ناھايىتى

ئامراق ئىدىم. بىر كۈنى بازارغا بارغىلى قوپسام، ئاغىچام: «هوي، ماڭا ئىككى پۇللۇق ئۈپا ئالغاچ كەل. سىلە جۇمۇ» دېدى. شۇ يەردىن بازارغا بارغۇچە ئاغزىمدىن چۈشۈرمەي، «ئۈپا، ئۈپا، ئۈپا» دەپ باردىم. بازارنىڭ قېشىغا كەلگەندە ئالدىمغا يوغان بىر ئېرىق ئۇچرىدى. ئالدىمغا بىر، كەينىمگە بىر مېڭىپ، ئېرىقتىن بىر ئاتلىۋىدىم، ئۈيانغا يۇمىلاپ چۈشتۈم. ئورنۇمدىن تۇرسام، ئاغزىمدىكى ئۈپا هېلىقى ئېرىققا چۈشۈپ قاپتۇ. ئېرىقنىڭ ئىچىگە سەكرەپ كىرىپ سۇنى ئىككى كۇنگىچە مالتىلاپ ئىزدىدىم. شۇنداق ئىزدەپ تۇرسام، بىر ئادەم كېلىپ: «نەچچە كۈندىن بېرى بۇ سۇنى ئەجەب ئىزدەپ كەتتىڭ، نېمە ئىشىڭ كەتكەنتى شۇنچىۋالا؟» دەپ سورىدى. «سودىلىقىم ئاغزىمدىن سۇغا چۈشۈپ يىتىپ كەتتى، يا يادىمدا يوق، يا سۇدا. شۇنى ئىزدەۋاتىمەن» دېۋىدىم، ئۇ كىشى: «سەن مۇنداق ئىزدەپ تاپالمايسەن، ئۇنىڭدىن كۆرە مەدرىسىدىكى هەزرىتىمنىڭ قېشىغا بېرىپ سورىساڭ، يادىڭغا سېلىپ قويىدۇ» دېدى. شۇ يەردىن مەدرىسگە بېرىپ ۋەقەنى ئېيتىۋىدىم، هەزرىتىم بىر كۈلۈپ، بىر ئۆڭۈپ: «نېمە دەيدىكىن دەپ. تىمەن بەچچەرنى... ماڭ مەدرىسنى قالايمىقان قىلماي!» دەپ قوغلىدى. مەن ئۇنماي: «سادىغىلىرى كېتەي، ئاخۇنۇم! سىلىنىڭ خوتۇنلىرىمۇ شۇنداق سودا بۇيرۇغان بولغىيدى، بىر ئېيتىپ بەرسىلە» دەپ تۇرۇۋالدىم. يەنە كايىپ كەتتى. كەشىنىڭ ئۇچۇپ كەتكىنىگە قارىماي كاسامغا نەچچىنى تېپىۋەتتى، بولمىدى. ئاخىر: «سەن بەشئېرىق كوچىسىدىكى جىگدە تۇۋىگە بارساڭ، ئۇتتۇرۇۋەتكەن قىمارۋازلاردىن بىرى يولۇقمىدۇ، شۇنىڭدىن سورىساڭ، هەممە ئىش جىمىقمىدۇ» دېدى. بارسام، راست دېگەندەك بىر قىمارۋاز ئۆزى بىلەن ئۆزى سۆزلىشىپ ئولتۇرۇپتۇ. «ماڭا قارىسىلا» دەپ ۋەقەنىڭ هەممىسىنى ئۇنىڭغا ئېيتىۋىدىم، خاپا بولۇپ كەتتى، ئاغزىغا كەلگەننى دەپ سەكرەپ كەتتى: «مەن بىر مىنۇت ۋاقتىمنى خۇتۇنۇمنىڭ ئۈپىسىغا تەڭ قىلمايمەن!» دەپ، مۇشت بىلەن ئوننى ئۇرۇپ، پەشۋا بىلەن سەككىزنى سالدى. «ۋاي هەشقاللا، ئۇپا، ئۇپا، ئۇپا... سىلى دېمىسىلە، يادىمغا يەتمەيتتى، ئاكا» دەپ، ئارقامغا ياندىم...

گەپ شۇ يەرگە يېتە ـ يەتمەيلا ئۇچىنچىسى سۆز باشلاپتۇ:

ـــ نېمە دەيدىكىن دېسەم... سېنىڭ ئەخمەقلىقىڭ مېنىڭ ئەخمەقلىقىمغا ياماقمۇ بولمايدىكەن. مەن خوتۇنۇمغا سەندىنمۇ بەكرەك ئامراق ئىدىم. قارىسىلا، ئاكا، بىر كۈنى مەنمۇ بازارغا بارغىلى قوپۇۋىدىم، خوتۇنۇم: «هەي، بارمىسىلا، ئەنسىرەيمەن» دېدى. «ياق»، دېۋىدىم، «ئۇنداق بولسا توختىسىلا، بازار دېگەندە ئادەم جىق، يەڭگۈش بولۇپ كەتمىسىلە، سىلىگە بىر نىشان قىلىپ قويماي» دەپ، بوينۇمغا يوغان بىر جۇۋاز قاپقىنى ئېسىپ قويدى. بۇ دۇرۇس بولدى دەپ، يولغا راۋان بولدۇم. بازارغا كىرگۈچە ئون ئالتە يەردە تىنىپ، سەككىز يەردە يېتىپ، ئاران باردىم. بازاردا ئادەم مىغ ـ مىغ، قىيامەت. ئۇقمايمەن نەدە يۇردۇم، قايان باردىم. بىر چاغدا هېرىپ ـ ئېچىپ، ئۆزۈمگە شۇنداق قارىسام، قاپاق يوق. «ئاپىلا! مەن ئەمدى يېتىپ كېتىپتىمەن...» دەپ، هەزرىتىمگە يۈگۈردۇم. يىقىلىپ ـ قوپۇپ كېتىپ بارسام، ئالدىمغا جىق بالىلار ئۇچرىدى. «ۋاي ئاكا، نەگە؟ نېمە ئىش؟» دەپ سورىدى. «ئۆزۈم يېتىپ كېتىپتىمەن... قاپاق يوق! نېمىمۇ دەر ئاچاڭلار» دېۋىدىم، بالىلار: «ۋاي ئەنە، قاپاق ئارقىلىرىدا تۇرىدىغۇ» دېدى. بالىلار قاپاقنى ئالدىمغا ئېلىپ كۆرسەتكەندە قارىسام، راست، قاپاق ئارقامغا ئۆتۈپ قالغانىكەن. مەن دېگەن مانا شۇنداق ئەخمەق!

هېلىقى بوۋاي:

ـــ ئۇنداق بولسا، ئۇچىڭلار بىر ـ بىرىڭلاردىن قېلىشمايدىغان ئەخمەق ئىكەنسىلەر، ئۇ چوقۇم ئۇچىڭلارغا تەڭ سالام قىپتۇ، ـــ دەپ ماجىرانى ئايرىپ قويۇپتۇ.

يەتتە لىتگىلتاق بىلەن بىر شىتگىلتاق

لمساققا يېقىن زاماندا، نامەلۇم بىر ماكاندا بىر يۇرت بولغانكەن. بۇ يەردە ھالال لەقەملىك بىر دېھقان بار ئىكەن. ئۇ ئۆمۈر بويى ئېتىزدا كەتمەن كۆتۈرۈپ يۇرۇپ، ماڭلايلىرىدىن تەپچىرەپ تامغان پاك تەرلىرىنى زېمىنغا ئاققۇزۇپ، ئايالى بىلەن بىر ئوغلىنى باقىدىكەن. بۇ ئادەمنىڭ ئەسلىي ئىسمىنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى ھېچكىم بىلمەيدىكەن. ئۇ ئەر ئۆمرىدە ئەجرى سىڭمىگەن بىر تال دانغا، ئۇچراپ قالغان بىر بۇردا نانغىمۇ كۆز سالمىغان ھالال ئادەم بولغاچقا، يۇرت ئەھلى بارا ـ بارا ئۇنىڭ ئەسلىدىكى ئىسمىنى ئۇنتۇپ، ھالال ئاخۇن دەپ ئاتايدىغان بولغانكەن. ھالال ئاخۇننىڭ يالغۇز ئوغلىمۇ دادىسىنى تارتىپتۇ. چۈنكى، ھالال ئاخۇن ئوغلىنىمۇ كىچىكىدىن ئىشتا پىشۇرۇپ، دىلىغا ياخشى خۇلق سىڭدۈرۈپ، كۆچىنىڭ يېتىشچە ئەقىل ئۆگىتىپ چوڭ قىپتۇ. ئۇ ھەقەتەنمۇ زېرەك ئادەم بولۇپ چوڭ بولۇشقا باشلاپتۇ.

بۇ يۇرتتا يەنە ھالال ئاخۇننىڭ ئوغلى بىلەن تەڭتۇش يەتتە ئوغۇل بار ئىكەن. بۇ يەتتەيلەن باشقا بىر دۇنيا، ھالال ئاخۇننىڭ ئوغلى باشقا بىر دۇنيا ئىكەن. يەتتەيلەن ھۇرۇن، تەييارتاپ، ھېچقانداق ئىش قولىدىن كەلمەيدىغان، ھەمىشە شامال سوققان يېكەندەك لىڭشىپ يۇرىدىغان لايغەزەل نېمىلەر ئىكەن. شۇڭا، كىشىلەر ئۇلارنى «يەتتە لىڭگىلتاق» دەپ ئاتايدىكەن. ھالال ئاخۇننىڭ ئوغلى ئاتىسىغا مېھرىبان، ئىشچان، ئۆيىگە كۆيۈنىدىغان زېرەك بالا ئىكەن. ئۇ كۈن بويى ئۆيىنىڭ، ئېتىزنىڭ ئىشى بىلەن مەشغۇل بولۇپ، يەتتە لىڭگىلتاقنى ئارىلاشماي يۇرىدىكەن. شۇڭا، كىشىلەر ئۇنى يەتتەيلەندىن پەرقلەندۈرۈش ئۈچۈن «بىر شىڭگىلتاق» دەپ ئاتىشىدىكەن. يەتتە لىڭگىلتاق بېشى قايغان، پۇتى تايغان يەرلەردە يۇرۇپ، يۇرت ئەھلىنى نارازى قىلىدىغان ئىشلارنى قىلىدىكەن. شىڭگىلتاق ئۇنىڭ ئەكسىچە نەدە ياخشى ئىش بولسا شۇ يەردە تېپىلىدىكەن. يۇرت چوڭلىرى يەتتە لىڭگىلتاقنى كۈشەندە دەپ بىلىدىكەن، شىڭگىلتاقنى ناھايىتى ياخشى كۆرىدىكەن. يەتتە لىڭگىلتاق قانچە قىلىپمۇ شىڭگىلتاقنى ئۆزلىرىگە قوشالمىغاچقا، ئۇنىڭغا بەكمۇ ئۆچلۈك قىلىدىكەن، ئۇنى بىرنېمە قىلىپ بابلاشنىڭ قەستىدە يۇرىدىكەن. شىڭگىلتاقمۇ ئۇلارنىڭ ئۆزىگە ئۆچلۈكىنى، ئۇلارنىڭ داۋاملىق ئۆزىنى پايلاپ يۇرىدىغانلىقىنى بىلگەچكە، بىر ئامال قىلىپ ئۇلاردىن ئۆزىنى تارتىپ، ئۇلارنىڭ شۇملۇقىدىن ھەزەر ئەيلەپ يۇرىدىكەن.

ئارىدىن كۈنلەر، ئايلار، يىللار ئۆتۈپتۇ. شىڭگىلتاق چوڭىيىپ ئون ئالتە ياشقا كىرىپ قاپتۇ. يىللارنىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ لىڭگىلتاقلارنىڭ شىڭگىلتاققا بولغان ئۆچمەنلىكى بارغانچە كۈچىيىپ بېرىپتۇ. بىر يىلى شىڭگىلتاقنىڭ دادىسى تاسادىپىي ئاغرىپ ئورۇن تۈتۈپ يېتىپ قاپتۇ ۋە ئۇزاق ئۆتمەي

مەي بۇ دۇنيا بىلەن خوشلىشىپتۇ. شىڭگىلتاق دادىسىنىڭ ھازىسىنى ئېچىپ، نەزىر - چىراغلىرىنى ئەل قاتارى ئوبدان ئۆتكۈزۈپتۇ. ئۆينىڭ بارلىق ئېغىرچىلىقلىرى ئۇنىڭ زىممىسىگە چۈشۈپتۇ. ئۇ دادىسىنىڭ نەسىھەتلىرىنى ئۇنتۇپ قالماي، تىرىشىپ - تىرمىشىپ ئانىسىنى ئوبدان بېقىپتۇ.

شۇ يىلى يەتتە لىڭگىلتاقلارنىڭ دادىلىرىمۇ ئارقا - ئارقىدىن ئالەمدىن ئۆتۈپتۇ. لىڭگىلتاقلار يىغلاپ - قاقشاپ دادىلىرىنى بىر - بىرلەپ كۆمۈپ قويۇپتۇ. كۈنلەردىن بىر كۈنى ئۇلار بىر يەرگە جەم بولۇپ، شىڭگىلتاقنى قانداق جايلاش ھەققىدە مەسلىھەتلىشىپتۇ. ئۇلارنىڭ بىرى:

— بۇ شىڭگىلتاق يەتتىمىزگە كەلگەن ئاپەت بولدى. ئۇ بولسىلا بىزگە كۈن يوق، — دەپتۇ.

— ھەممە ئادەم شىڭگىلتاق ئوبدان، شىڭگىلتاق ئىشچان دەپ ماختاپ، بىز يەتتىمىزنى تىللايدىكەن. تۇنۇگۈن يۇقىرىقى مەھەللىدىكى ئاقساقال قېرى مېنى باشقىلارغا كۆرسىتىپ: «يەتتە مەرەزنىڭ بىرى، سىياقى ئادەمگە ئوخشىغان بىلەن ئادەم دېگىلى بولمايدۇ. بۇ يەتتىسىنى بىر شىڭگىلتاقنىڭ تىرنىقىغا تېگىشكىلى بولمايدۇ. شىڭگىلتاق يۇرتىمىزنىڭ گۈلى بولسا، بۇ يەتتەيلەن يۇرتنىڭ ئارامىنى بۇزىدىغان يەتتە باشلىق يالماۋۇز» دەپ تىللاپ كەتتى. ئەگەر ئاشۇ شىڭگىلتاق بولمىغان بولسا، خەقلەر بىزنى ئاشۇنداق تىللامتى؟ ئۇنى كۆزدىن يوقاتماي بولمايدۇ، — دەپتۇ يەنە بىرى.

— خەقلەرنىڭ ئۇنداق - مۇنداق گەپلىرىغۇ ھېچقانچە گەپ ئەمەس، — دەپتۇ ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى بۇرۇتلىرى ئۆسۈپ قالغان بىرى، — ھازىر يۇرتنىڭ قىزلىرىنىڭ ھەممىسى ئاشۇ بالا تەگكۇر شىڭگىلتاقنى چۈشەيدىكەن، ئۇنىڭ بىلەن بىرەردەم بولسىمۇ بىللە تۇرۇۋېلىشنى، بىر - ئىككى ئېغىز سۆزلىشىشنى تەمە قىلىدىغان بولۇپ قاپتۇ. ھەممىسىنىڭ ئاغزىدا ئۇنىڭ ياخشى سۆزلىرى، بىزنىڭ يامان گەپلىرىمىز بار ئىكەن.

— ئۇ راستتىنلا بىزگە بالاقازا بولدى، — دەپتۇ يەنە بىرى، — ئۇنىڭ دادىسى ئۆلگەندى، بىز - نىڭمۇ دادىلىرىمىز ئارقا - ئارقىدىن كۆز يۇمدى. ھەقىچان ئۇ دادىسىنىڭ ئىچ ئاغرىقىدا بىزنىڭمۇ دادىلىرىمىزنى قارغىغان گەپ. ئۇ ھارامىلىقنى ئۆلتۈرۈپ كۆمۈۋەتسەممۇ دەردىم چىقمايدۇ.

— توختا، ئىش ئۇنداق ئاسان بولمايدۇ، — دەپتۇ ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى چوڭراق بىرى، — ئەلنىڭ كۆزى ئەللىك، شامال چىقسا دەرەخ لىڭشىماي قالمايدۇ. ئۆلتۈرگەن بىلەن ھۆددىسىدىن چىقماق تەس. ئۇنى ئەپلىك يول بىلەن جايلاپ، ئۆز گۆشىنى ئۆزىگە يېگۈزۈپ تۈگەشتۈرۈش كېرەك.

لىڭگىلتاقلارنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ سۆزىگە قوشۇلۇپ، شىڭگىلتاقنى زادى قانداق جايلاش ھەققىدە ئۇزاق دەتالاش قىلىشىپتۇ ۋە پەيت كۈتۈشكە كېلىشىپتۇ.

بىر يىلى شىڭگىلتاق بەش چارەكلىك يەرگە بۇغداي تېرىپتۇ. بۇنى كۆرگەن ئىچى قوتۇر يەتتە لىڭگىلتاقمۇ ئۇنى دوراپ ئېتىزدا سۆرىلىپ يۇرۇشۇپ ئاران دېگەندە ئون چارەكلىك يەرگە بۇغداي تېرىپتۇيۇ، بىر تېرىپ قويغان پېتى تا بۇغدايىنى ئوردىغان چاغقىچە بىرەر قېتىممۇ يوقلاپ قويماپتۇ. شىڭگىلتاق كۈندە دېگۈدەك ئېتىز بېشىغا كېلىپ قىرلارنى ئارىلاپتۇ، ئوتاپتۇ، ۋاقتى - ۋاقتىدا ئوغۇتلاپ، پەيتىدە سۇغىرىپ تۇرۇپتۇ. كۈز بولغاندا شىڭگىلتاقنىڭ بۇغدىيى بىر غېرىچ - ئىككى غېرىچ باشاق تۇتۇپتۇ. لىڭگىلتاقلارنىڭ بۇغدىيى قىردىن ئاشالماي، كۆپىنچىسى قۇرۇپ قاپتۇ. ساق قالغان ئۇنچىلىرى بىرنەچچە تالدىنلا دان تۇتۇپتۇ.

ھەممە ئادەم ئورمىغا چۈشۈپتۇ. شىڭگىلتاقمۇ ئورغىقىنى چاقلاپ، قاپىقىغا چاي تولدۇرۇپ، بېلىگە ئانىسى ئوچاققا كۆمۈپ پىشۇرۇپ بەرگەن قىيما كۆمەچنى تۈگۈپ ئېتىزغا كەپتۇ. ئۇ ئورغىقىنى ئۇنچە-

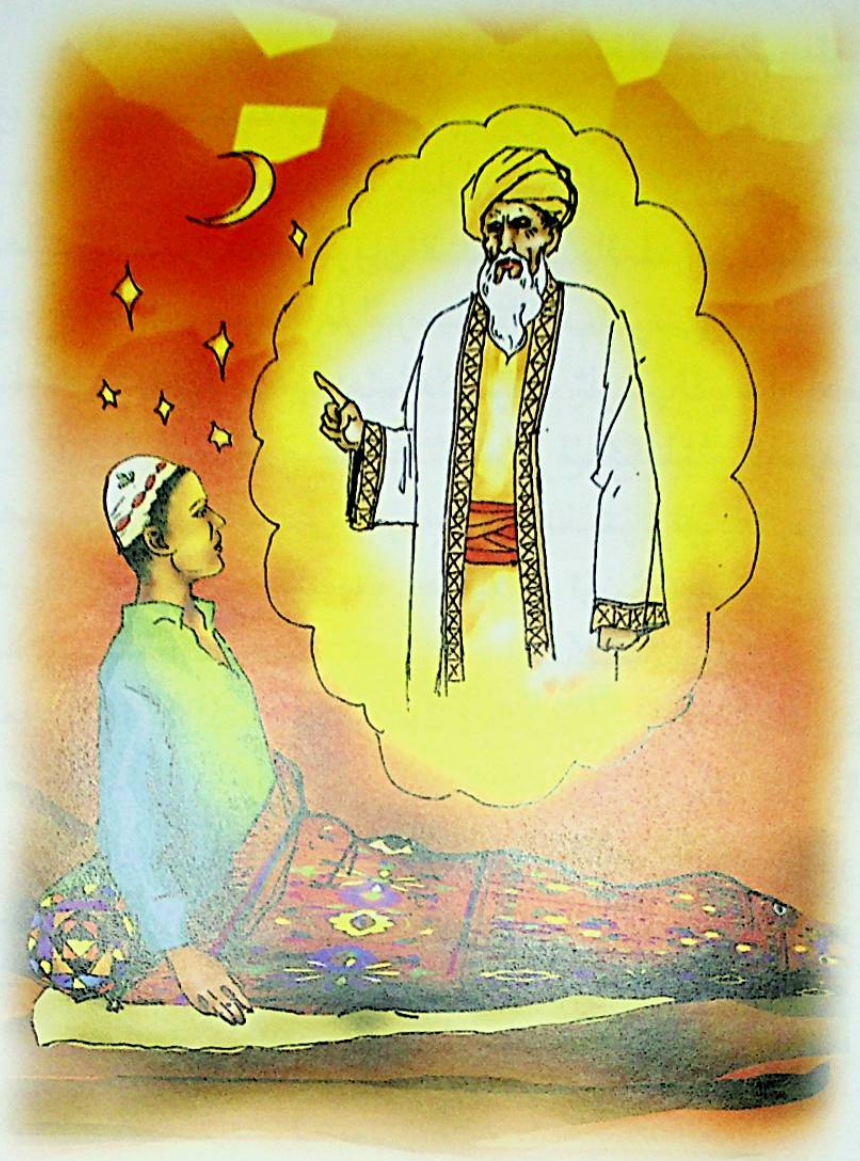
لەرگە شارتىلدىتىپ سۇرۇپ ئورۇشقا باشلاپتۇ.

بۇ چاغدا لىڭگىلتاقلار قىر بېشىغا كېلىپ يانپاشلاپ يېتىپ بەك تارتىشىپ ئولتۇرۇپتۇ. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ بۇغدىيى بىلەن شىڭگىلتاقنىڭ بۇغدىيىغا قاراپ ھەسەت ئوتىدا پۇچىلىنىپتۇ، ئىچى قىزىپ شىڭگىلتاقنى ئۆلتۈرۈۋەتكۈسى كەپكېتىپتۇ. ئۇلار بىر كۈنى شۇنداق ھەسرەت ـ نادامەت ئىچىدە كەچ قىلىپ، لەلەڭشىپ ئۆيلىرىگە قايتىپتۇ.

ئۇلار ئەتىسى ئاش ۋاقتى بىلەن كەلسە شىڭگىلتاق ئورمىسىنىڭ يېرىمدىنى ئورۇپ، ئۇنچىلىرىنى يىغىپ بولغاندىكەن. لىڭگىلتاقلارمۇ ئامالسىز بۇغدايىنى ئورۇشقا كىرىشىپتۇ. ئۇچىنچى كۈنى شىڭگىلتاقمۇ، لىڭگىلتاقلارمۇ ئىشنى تۈگىتىپتۇ. شىڭگىلتاق ئۇنچىسىنى خامانغا دۆۋىلىگەنىكەن، گويا تاغدەك بوپتۇ.

بۇنى كۆرگەن ئىچى يامان لىڭگىلتاقلار نىڭ يۈرەك ـ باغرى زەھەر قۇيغاندەك ئېچىشىپ، خەپ دەپ قوللىرىنى چىشلىشىپتۇ. ئۇلار ئۇيان ئويلاپ ـ بۇيان ئويلاپ، ئاخىر شىڭگىلتاقنىڭ خامىنىغا ئوت قويۇۋەتمەكچى بولۇشۇپتۇ. راست دېگەندەك، شۇ كۈنى تەڭ كېچە بىلەن كېلىپ خامانغا ئوت قويۇۋېتىپتۇ. ئۇنچە چاراسلاپ كۆيۈپ، ئاسمان ـ پەلەك يالقۇن كۆتۈرۈلۈپ بىر دەمنىڭ ئىچىدە بىر دۆۋە كۈلگە ئايلىنىپتۇ.

ئەتىسى تاڭ يورۇپتۇ. مەھەللىدىكى ھەممە ئادەم بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ قاتتىق ھەسرەت چېكىپتۇ، شىڭگىلتاقنى ھېسداشلىق بىلدۈرۈشۈپتۇ. بۇ ئوتنى كىم قويۇۋەتكەنلىكى ھەممە ئادەمگە ئايان بولسىمۇ، ھېچكىم گەپ ـ سۆز قىلماپتۇ، چۈنكى زەھەرخەندە لىڭگىلتاقلارنىڭ ئۆزلىرىگىمۇ زىيان سېلىشىدىن قورقىدىكەن. جامائەت ئادەم ئەۋەتىپ شىڭگىلتاقنى چاقىرىپ كەپتۇ. شىڭگىلتاق كۈلگە ئايلانغان خامانىنى كۆرۈپ ھېچنېمە دېمەپتۇ، قايغۇرۇپ ئولتۇرماپتۇ. ئۇ خامانىنى بىر ئايلىنىپ چىقىپ، بىرەر ئېغىز گەپمۇ قىلماي، ئۆيىگە قاراپ يول ئاپتۇ. كىشىلەر ئۇنىڭ بۇ ھالىتىگە ھەيرانۇھەس قاپتۇ. شىڭگىلتاق بولغان ئىشنى ئانىسىغىمۇ دېمەي، ئۇدۇل ئۆگزىگە چىقىپ ئاپتاپقا قاقلىنىپ يېتىپتۇ، خىيال سۈرۈپ يېتىپ ئۇخلاپ قاپتۇ. چۈشىدە ئۆزى خامانىنىڭ قېشىدا كۈلنى قۇچاقلاپ يىغلاپ ئولتۇرغۇدەك، شۇ چاغدا بىر بوۋاي يەردىن ئۇنگەندەك كۆز ئالدىدا پەيدا بولۇپ مۇنداق دەرمىش: «ئوغلۇم، كۆپ قايغۇرۇپ كەتمە، دۇنيادا بىر خاپىلىقنىڭ بىر خۇشاللىقى بولىدۇ. خاپىلىقلارنىڭ ھەممىسى خاپىلىق پېتى ئۆتۈپ كېتىدۇ. ئۆرمەيدۇ. خاپىلىقنىڭمۇ بەزىدە ئېلىپ كېلىدىغان ئاجايىپ خۇشاللىقلىرى بار. بۇ كۈلگە ئايلانغان

بۇغدايلارنى تاغارلارغا تولدۇرۇپ شەھەرگە ئېلىپ بار. خۇدايىم ساڭا ئالتۇننىڭ پۇلىنى نېسىپ قىلغۇسى.»

بوۋاي سۆزىنى تۈگىتىپ شىڭگىلتاقنىڭ يېشىنى سۆرتۈپ قويۇپلا كۆزدىن غايىب بوپتۇ. شىڭگىلتاق ئويغىنىپ ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپتۇ ـ ده، ئۆگزىدىن ئالدىراپ چۈشۈپتۇ، ئۆيدىكى تاغارلارنى ئېلىپ خامانغا بېرىپتۇ ـ ده، تاغارلارغا كۇلنى لىقلاپتۇ. كۆرگەنلەر، بۇ بالا دەردكە چىدىماي ئېلىشىپ قالغان ئوخشايدۇ دەپ، گۇمان قىلىشىپ ياقىلىرىنى چىشلىشىپتۇ. شىڭگىلتاق بولسا بىر خىلدا غەلىتە شىپ ناخشا ئېيتىپ، تاغارلىرىنىڭ ئىزمىلىرىنى ئېتىپتۇ، ئاندىن قوشنىلىرىدىن بەش ئېشەكنى بىر كۇنلۇك تىلەپ، تاغارلارنى ئېشەكلىرىگە ئارتىپ، ئوبدان باغلاپ بازارغا قاراپ يول ئاپتۇ.

بازاردا ئادەم مىغ ـ مىغ ئىكەن. شىڭگىلتاق تاغار ئارتىلغان ئېشەكلىرىنى ئالدىغا سېلىپ شەھەرنىڭ كوچىلىرىنى بىرەم ئايلىنىپتۇ. ئۇ پات ـ پات: «كۇل ئالامسىلەر، كۇل؟ كىم كۇل ئالىدۇ؟» دەپ توۋلاپ قويۇپتۇ. ھېچكىم ئۇنىڭغا خېرىدار بولماپتۇ، ھەتتا بەزى ئادەملەر ئۇنى ئىچىدە تىللاپ مەسخىرىلىك كۇلۇشۇپتۇ. شىڭگىلتاق ئويلاپ ئولتۇرمايلا گېپىنى ئۆزگەرتىپ: «ئالتۇن ئالامسىلەر، ئالتۇن؟» دەپ توۋلاپ مېڭىپتۇ. ئۇ شۇنداق توۋلاپ كېتىۋاتسا، ئۆگزىسىدە ئاپتاپقا قاقىلىنىپ ياتقان بىر كاتتا ھاماقەت باي بۇ گەپنى ئاڭلاپ قاپتۇ ـ ده، دەرھال ئۆگزىسىدىن چۈشۈپ شىڭگىلتاقنىڭ ئالدىغا كېلىپ:

ـــ ئالتۇن ساتىمەن دېدىڭما؟ قېنى چىقىرىپ باقە، مەن ئالاي، ـــ دەپتۇ. شىڭگىلتاق تاغارلاردىكى كۇلنى كۆرسىتىپ:

ـــ مانا مۇشۇ تاغاردىكى ئالتۇن، ئالتۇن بولغاندىمۇ ساپ ئالتۇن، ئالسىلا، ئەرزان بېرىمەن، ـــ دەپتۇ. باي تاغاردىكى كۇلنى كۆرۈپ:

ـــ ھەي، بۇ قانداق گەپ؟ مەن دۇنيادا نۇرغۇن ئالتۇنلارنى ئۇياق ـ بۇياق قىلغان ئادەم، ئەجەبا، مۇنداق كۇلگە ئوخشاش نېمىنى كۆرۈپ باقمىغانكەنمەن. ئالدامچىلىق قىلىپ يۇرمە يەنە، ـــ دەپتۇ.

ـــ بۇ نېمە دېگەنلىرى؟ باي ئاكا، ئۆزلىرى دۇنيانىڭ ئىشلىرىدىن خەۋەرسىز ئوخشايلا. مۇنچىلىك ئالتۇن ئەسلىي پېتىچە تۇرسا، قەست بولماي قالامدۇ؟ ! يامان كۆزلەردىن خالىي قىلىش ئۈچۈن ئالتۇنلارغا بىر قەۋەت قارا رەڭ بېرىپ، كۆرسە كۇل، كۆرمىسە ئالتۇن قىلىۋەتكەن گەپ. ئۆزلىرى «كۆرسە كۇل، كۆرمىسە ئالتۇن» دېگەن گەپنى ئاڭلىغانمۇ؟ ـــ دەپتۇ شىڭگىلتاق چاندۇرماي گەپ يورغىلىتىپ.

ـــ ياق، ئۇنداق گەپنى ئاڭلىمىغانكەنمەن، ـــ دەپتۇ باي ھەيران بولۇپ.

ـــ بۇنىڭدىن ئەجەبلىنىشكە بولمايدۇ، چۈنكى سىلى ئۆزلىرىنى ناھايىتى چوڭ باي ھېسابلاپ يۈرگەنلىرى بىلەن، بىزدەك بايلارنىڭ ئالدىدا تولىمۇ كىچىك باي ھېسابلىنىلا، ئۆمۇر بويى بۇنداق كۆپ ئالتۇننى كۆرمىگەن. بىز چوڭ بايلاردا ئالتۇننى «كۆرسە كۇل، كۆرمىسە ئالتۇن قىلىش» دېگەن گەپ بار. بۇنىڭ مەنىسى ئوغرى ـ قاراقچىلاردىن ساقلىنىش ئۈچۈن ئالتۇنغا قارا رەڭ سۈركەش دېگەنلىك. ئوغرى كۆرسىمۇ كۇل ئىكەن دەپ، قول تەگكۈزمەيدۇ. بۇ ئالتۇنلار يورۇق يەردە قارا تۇرغان بىلەن قاراڭغۇ ئۆيدە ۋالىلداپ كېتىدۇ، ـــ دەپتۇ.

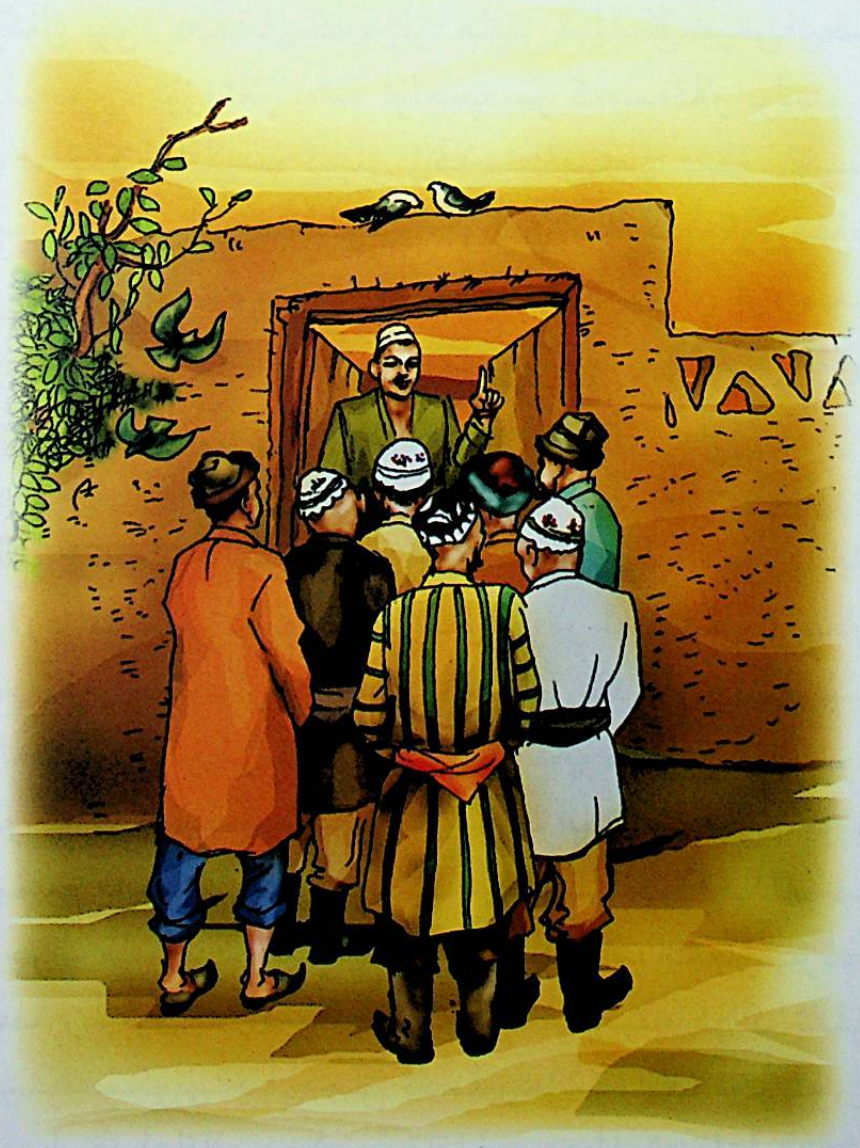
ھاماقەت باي بىر ئىشىنىپ ـ بىر ئىشەنمەي، قاراڭغۇ ئۆيدە كۆرۈپ باقماقچى بوپتۇ. بىر تاغار كۇلنى شىڭگىلتاق بايىنىڭ ئۆيىنىڭ ئوتتۇرىسىغا تۆكۈپتۇ. باي بولسا ئىشكىلەرنى تاقاپ تۈگىلۈكتىن كۆرۈپ باقماقچى بولۇپ ئۆگزىگە چىقىپ كېتىپتۇ. باي ئۆگزىگە چىقىپ بولغۇچە شىڭگىلتاق ئوچاقتا تاۋلىنىپ تۇرغان چوغدىن بەش ـ ئالتە تالنى كۇلگە سېلىپ پۈۋلەپتۇ. شۇنداق پۈۋلىگەنىكەن، چوغ

كۇلنىڭ ئىچىدە ۋال - ۋۇل يېنىپتۇ. باي تۇڭلۇكتىن قارىسا، بايا كۇلدەك تۇرغان نەرسە تىللادىنمۇ بەكرەك ۋالىلداپ تۇرغۇدەك. باي خۇشاللىقىنى ئىچىگە سىغدۇرالماي، ئۆگزىدىن چۈشۈپ:

— بولدى، بولدى، راستتىنلا ناھايىتى ئېسىل ئالتۇن ئىكەن. نەرخىنى قانداق كېلىشىمىز؟ — دەپ سوراپتۇ.

— باي ئاكا، — دەپتۇ شىڭگىلتاق، — ئەسلىدە بۇ ئالتۇنلارنى ساتماقچى ئەمەستىم. تاسادىپىي باشقا مەملىكەتلەرگە چىقىپ، ئالەمنى كۆرۈپ كېلىش ھەۋىسىم قوزغالدى. بۇ نەرسىلەر ماڭا بىر يۈك بولدى. تاشلاپ كېتەي دېسەم خاتىرجەم بولالمايمەن. شۇڭا، بىرەر ياخشىراق بايغا تاپشۇرۇپ قويۇپ كېتەي دەپ ئويلىغانىدىم. مانا ئۆزلىرى ئۇچراپ قالدىلا. ماڭا ئارتۇق پۇل لازىم ئەمەس، بۇ ئالتۇنلارغا بىر يولى پۇل چىقىرىپ بولۇشلىرىمۇ ناتايىن، شۇڭا ماڭا ھازىرچە ئالتۇنلارنىڭ پۇلىنىڭ يېرىمىنى بەرسىلە، يېرىمىنى مەن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن بېرەلا.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ بايىنىڭ ئاغزى قۇلىقىغا يېتىپتۇ ۋە ئالدىراپ دېگۈدەك ئۆيىدىكى بارلىق نەق پۇلنى جەملەپ ئىككى تاغارغا توشقۇزۇپ بېرىپتۇ. شىڭگىلتاق باي بىلەن خوشلىشىپ، ئىككى تاغار پۇلنى ئېلىپ يولغا راۋان بوپتۇ. ئۇ مال بازىرىغا بېرىپ بەش قېچىر سېتىۋېلىپ، شەھەردىن چىقىپتۇ، شەھەردىن چىقىپ ئۇزاق ئۆتمەي بىر دېھقانىنىڭ خامىنىدىن توققۇز تاغار بۇغداي سېتىۋېلىپ، ئېشەك، قېچىرلارغا يۈكلەپ مەھەللىسىگە كەپتۇ. مەھەللىدىكى كىشىلەر شىڭگىلتاقنىڭ بازارغا بىرقانچە تاغار كۇل ئېلىپ كىرىپ كېتىپ، شۇنچىۋالا نەرسىلەرنى ئېلىپ چىققانلىقىنى كۆرۈپ ھەيران بولۇشۇپتۇ ۋە قانداق قىلىپ بىردەمدە بۇنداق باي بولۇپ كەتكەنلىكىنى سورىشىپتۇ. ئەمما، شىڭگىلتاق: «ئۆزۈڭ تاپقان يولنى ئاتاڭغا دېمە، دېگەن گەپ بار. خاپا بولمايسىلەر، مەن سىلەرگە بۇ ئىشنىڭ يولىنى ئېيتىپ بېرەلمەيمەن» دەپ چىڭ تۇرۇۋاپتۇ. خالايىقمۇ ئۇنى ئارتۇق قىستىماسلىقنى راۋا كۆرۈپتۇ.

شىڭگىلتاق ئانىسى بىلەن خۇشال بولۇشۇپ، كۇلۇشۇپ، ئۆمۇر بويى كۆرۈپ باقمىغان ئامەتتىن يۇرىكى يېرىلاي دەپتۇ. ئانا ـ بالا ئىككىيلەن پۇللارنى كۆزدىن يىراق يەرگە جايلاشتۇرۇپتۇ. ئەتىسى تاڭ ئەمدى يوراي دېگەندە، بىرى ئۇنىڭ ئىشىكىنى قېقىپتۇ. شىڭگىلتاق ئېرىنگەن ھالدا ئورنىدىن تۇرۇپ، ئال-

دىرماي - هودۇقماي بىرىپ ئىشكنى ئېچىپتۇ، قارىسا يەتتە لىڭگىلتاق سولاشقان هالدا قاراپ تۇرغۇ-دەك. شۇڭگىلتاق ئۇلارنىڭ بىچارە هالىتىگە قاراپ كۈلۈۋەتكىلى تاس قاپتۇ، لېكىن چاندۇرماي:

— بۇنچە سەھەردە كېپقاپسىلەر، بىرەر ئىش بارمىدى؟ — دەپ سوراپتۇ.

— دوستۇم، باغرى كەڭ ئاغىنەم، بىز تۇزكورلارنى نېمە قىلساڭ قىل، بىز ساڭا ئاز ئەسكىلىك قىلمىدۇق، لېكىن سەن دائىم ياخشىلىقلا ئويلاپ كەلدىڭ. بۇ قېتىممۇ شۇنداق قىل، «ياخشىلىققا ياخشىلىق ھەر كىشىنىڭ ئىشى، يامانلىققا ياخشىلىق ئەر كىشىنىڭ ئىشى» دېگەن گەپ بار ئەمەسمۇ. بىز-گە رەھىم قىلىپ، ئۆزۈڭنىڭ قانداق بېيىغانلىقىڭنى ئېيتىپ بەرسەڭ، بىزمۇ ئازدۇر - كۆپتۇر پۇل تې-پىپ كۇننىڭ سېرىقىنى كۆرسەك، — دەپ يېلىنىپتۇ ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى چوڭراق بىرى.

— شۇنچىۋالا تۇزۇت قىلىپ نېمە قىلىسىلەر؟ قېنى ئۆيگە كىرىڭلار، قانداق گەپ بولسا ئولتۇرۇپ دېيىشمەمدىمىز، — دەپتۇ شىڭگىلتاق چاندۇرماي. لىڭگىلتاقلار ئۆيگە كىرىپ ئولتۇرۇپتۇ. شىڭگىلتاق ئۇلارغا چاي، مەزە كەلتۇرۇپتۇ ۋە مۇنداق دەپتۇ:

— مەن سىلەرگە يالغان سۆزلەشنى راۋا كۆرمەيمەن. مېنىڭ باشقا يول تاپقىنىم يوق. ئۆزۈڭلارغا مەلۇم، بۇغدايلىرىم ئوبدان ئوخشىغانىدى. ئۇنچىلەر تازا قۇراي دېگەندە كىمدۇر بىرى ئوت قويۇپ بەر-دى. بىر يىللىق ئەجرىمنى ئويلاپ، كۈللىرىنى بولسىمۇ بازارغا ئاپىرىپ باقاي دەپ، بازارغا ئەكىردىم. كۈتمىگەندە كۇلنىڭ نەرىسى ئالتۇن بىلەن تەڭ چىقىپ قالدى. بىر باي كۈل ئالماقچىكەن، بىراقلا سې-تىۋالدى. تاغارلاپ پۇل ئېلىپ ياندىم، مېنىڭ پۇلۇم ئەنە شۇ. خالىساڭلار، سىلەرمۇ شۇنداق قىلىپ بې-قىڭلار، خالىمىساڭلار ئۆزۈڭلار بىلىڭلار، مەن سىلەرگە بۇ ئىشتا ھۆددە قىلالمايمەن. «تۇنۇگۈنكى بازار بۇگۈن يوق» دەيدىغان گەپ بار. ھازىر كۇلنىڭ نەرىسى تېخىمۇ ئۆسۈپ كەتتىمۇ ياكى چۈشۈپ كەتتىمۇ بىلمەيمەن، ئۆزۈڭلار يەتتە ئۆلچەپ بىر كەسسەڭلار بولىدۇ.

لىڭگىلتاقلار بۇ گەپنى ئاڭلاپ داڭقېتىپ قاپتۇ. ئۆينىڭ ئىچىنى جىملىق قاپلاپتۇ. ئاخىر ئۇلار شىڭگىلتاق بىلەن خوشلىشىپ ئۆيدىن چىقىپتۇ. ئۇلار كۆپ ئويلاپ ئولتۇرماي، ئۇدۇل خامانغا بېرىپ ئۇنچىلەرگە ئوت يېقىپتۇ. قۇرۇپ كەتكەن بۇغداي ئۇنچىلىرى گۇركىرەپ كۆيۈپ، بىردەمنىڭ ئىچىدە بىر دۆۋە كۈلگە ئايلىنىپتۇ. قوقاسلار ئۆچۈپ بولغۇچە ئۇلار تاغارلارنى تەييارلاپتۇ ۋە كۈلنى تاغارغا ئۇ-سۇپ، ئېشەكلەرگە ئارتىپ بازارغا قاراپ يول ئاپتۇ.

ئۇلار بازارغا كىرىپ: «كۈل ئالامسىلەر، كۈل؟ ياخشى كۈل، ئەرزان ساتىمىز، كۇلنىڭ باھاسى ئاران ئالتۇن نەرخىدە، بىر تاغار كۈل بىر تاغار پۇل» دەپ، كانايلىرى يىرتىلغۇچە توۋلاپ يۇرۇپتۇ. ئادەملەر ئۇلارغا قاراپ كۈلۈشۈپتۇ. خالايىق، ئۇلار ئەقلىدىن ئاداشقان بىر توپ سارىڭ بولسا كېرەك دەپ، قاتتىق ئىچ ئاغرىتىپتۇ. ئەمما، ھېچكىمۇ كۈل ئالمەن، دېمەپتۇ. ھەتتا بەزى ئادەملەر ئۇلارغا: «سارىڭ بولۇپ قالدىڭلارمۇ؟ كۇلنى ئالغان نەدە بار؟» دەپ مەسخىرىلىك سوئال قويۇپتۇ. ئۇلار باشقىلارنىڭ گەپ - سۆز-لىرىگە پەرۋا قىلماي، بىر خىل ۋارقىراپ - جارقىراپ يۇرۇشۇپتۇ. كۈن كەچ بوپتۇ. شەھەر كوچىلىرى جىمىپ قاپتۇ. قاراڭغۇ چۈشكەندە لىڭگىلتاقلار: «كۈللىرىمىزگە قەست بولۇپ قالمىسۇن، قاراقچىلارغا ئۇچراپ قالمايلى» دېيىشىپ، ئادەم ئاياغ باسمايدىغان يەرگە مۆكۈنۈپتۇ. كېچە ئۆتۈپ، تاڭ ئېتىپتۇ. شەھەر بازىرى يەنە قىزىشقا باشلاپتۇ. ئۇلار يەنە كۇلگە ئالتۇن نەرخىدە خېرىدار چاقىرىپ ئالەمنى كەچ قىپتۇ، بۇ كۈنى خېلى جىق ئادەملەردىن ئاھانەت ئاڭلاپتۇ.

لىڭگىلتاقلار يىغلاپ - قاقشاپ مەھەللىگە قايتىپ كەپتۇ. ئۇلارنىڭ شىڭگىلتاققا غەزەپ - نەپرىتى

قاياپ تېشىپتۇ. بۇ قارا نىيەتلەر شۇ كېچىسى يېرىم كېچە بىلەن شىڭگىلتاقنىڭ ئۆيىگە كىرىپ، ئۇنىڭ ئانىسىنى بوغۇزلاپ تاشلاپتۇ. ئەتىسى ۋەقە يۈرت ـ مەھەللىگە مەلۇم بوپتۇ. ھەممە ئادەم بۇ ئايالنىڭ قا-تىلى ئاشۇ قارانىيەت يەتتە لىڭگىلتاقنى ئېنىق بىلىسمۇ، ھەركىم ئۆزىنىڭ ئامانلىقىنى ئەڭزەل بىلىپ غىڭ قىلماپتۇ. خالايىق شىڭگىلتاققا تەسەللى بېرىپ: «جەسەتنى دەپنە قىلىۋېتەيلى» دېيىشىپتۇ. ئەمما، شىڭگىلتاق بىر كېچە قوندۇرۇشنى ئېيتىپ تۇرۇۋاپتۇ ۋە قولۇم ـ قوشنىلارنى قايتىپ كېتىشكە دەۋەت قىلىپ، ئانىسىنىڭ قېشىدا يالغۇز قاپتۇ.

ئۇ ئانىسىنىڭ جەسىتىنى قۇچاقلاپ قار ـ يامغۇر يىغلاپتۇ. ئاخىر كۆڭلىدىن بىر ئەقىل كېچىپ، يېرىم كېچە بىلەن ئانىسىنى خانىشتەك ياساپ كىيىندۇرۇپ، يۈزىگە چۈمبەل ئارتىپ، ئاتقا مىندۇرۇپ، ئۆزى ئاتىنى يېتىلەپ شەھەرگە كىرىپتۇ. ئۇ چۈشكىچە بازار ئارىلاپ: «خانىش كەلدى، پوش! خانىش كەلدى، يولنى بوشىتىڭلار!» دەپ توۋلاپ يۈرۈپتۇ. ئادەملەر ھۆرمەت بىلەن قول باغلاپ، ئېگىلىپ سالام بەجا كەلتۈرۈپ يول بېرىپتۇ. چۈشتىن سەل قىيىلغاندا، ئۇ ئاتىنى يېتىلەپ شەھەرنىڭ تېشىدىكى ناھا-يىتى چوڭ بىر باينىڭ چەشلەنگەن خامىنىنىڭ قېشىغا كەپتۇ. خاماندا ھېچكىم يوق ئىكەن. پۈرسەتنى غەنىيمەت بىلگەن شىڭگىلتاق ئاتىنى خامانغا قويۇپ بېرىپ، ئۆزى تەرەتكە ئولتۇرغان بولۇپ بىر چىتنىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈۋاپتۇ. چەشلەنگەن بۇغداينى ھە دەپ يەۋاتقان ئاتىنى كۆرگەن باينىڭ قىزى ئاتىنىڭ ئۈستىدىكى «خانىش»نى بولۇشىغا تىللاپ، ئارىنى كۆتۈرگىنىچە ھويلىدىن يۈگۈرۈپ چىقىپتۇ ـ دە، ئاتىنى ئارا بىلەن كېلىشتۈرۈپ بىرنى ساپتۇ. ئارىنىڭ زەربىسىدىن قاتتىق چۆچۈگەن ئات پۇشقۇرۇپ قاچقانىكەن، ئۈستىدىكى ئايال يەرگە پوككىدە چۈشۈپتۇ. بۇنى كۆرگەن شىڭگىلتاق چىتنىڭ ئارقىسىدىن سەكرەپ چىقىپ ئانىسىنى قۇچاقلاپتۇ. باينىڭ قىزىمۇ قورقىنىدىن يۈرىكى قېپىدىن چىقىپ كېتەي دەپ قاپتۇ. شىڭگىلتاق ئانىسىنى مەھكەم قۇچاقلاپ:

ـــ ۋاي ئانام، ۋاي ئانام، مەن قانداق قىلارمەن، ئانام، قانداق ئېتەرمەن، ئانام، مېنى كىمگە تاشلاپ كەتتىڭىز، ئانام، مېنى كىم باقىدۇ، ئانام، ـــ دەپ ۋارقىراپ ئۆپكىدەپ يىغلاپتۇ. شۇ ئارىدا باي ئۆيىدىن يۈگۈرۈپ چىقىپ ئەھۋالنى ئۇقۇپتۇ.

ـــ ھوي بالام، يىغلىما، نېمە دېسەڭ شۇنى بېرەي، بالام، يىغلىما، ـــ دەپ يېلىنىپتۇ باي. ئەمما، شىڭگىلتاق پەرۋا قىلماي:

ـــ مەن يالغۇز قالدىم، ئانام، مەن يېتىم بولدۇم، ئانام، ـــ دەپ يىغلاۋېرىپتۇ. باي نېمە قىلىشىنى بىلەلمەي قاپتۇ. ئۇياق ـ بۇياقتىن كەلگەن ئادەملەر شىڭگىلتاقنىڭ قېشىغا توپلىشىشقا باشلاپتۇ. باي ئەھۋالنىڭ چاتاقلىقىنى پەملەپ شىڭگىلتاققا يالۋۇرۇپتۇ:

ـــ بولدى، يىغلىما، تەقدىر شۇنداق ئوخشايدۇ، مەن قىزىمنى ساڭا بېرەي، يىغلىمىغىن، ـــ دېگەنىكەن، شىڭگىلتاق:

ـــ قىزىڭنى بەرگەن بىلەن ئولتۇرغىلى ئۆي بولمىسا، ئانام، ئانام، ـــ دەپ يەنە يىغلاپتۇ. باي ئۆزىنىڭ كاتتا ئۆيلىرىنى بېرىشكە ۋەدە قىپتۇ، ئەمما شىڭگىلتاق يىغىسىدىن توختىغىلى ئۇنمای: «ئۇنى بەرگەن بىلەن پۇل بولمىسا، ئانام ـ ئانام» دەپ، بايدىن قازان ـ قوموشقىچە ئاپتۇ.

شۇنىڭ بىلەن شىڭگىلتاق شەھەردە ئەڭ كاتتا بايغا ئايلىنىپ كېتىپتۇ. ئۇنىڭ بايلىقى پۈتۈن شەھەرگە پۇر كېتىپتۇ. بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقان لىڭگىلتاقلار شىڭگىلتاقنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈشۈپ كېلىپ، ئۇنىڭ باي بولۇش جەريانىنى سوراپتۇ. شىڭگىلتاق:

— ئانامنى بىرى ئۆلتۈرۈۋەتكەنكەن، بازارغا ئەكىرىپ سېتىپ مۇشۇنچە نەرسىگە ئىگە بولدۇم، — دەپتۇ. لىكگىلتاقلار: «بىزمۇ شۇنداق قىلايلى» دەپىشىپ قايتىپتۇ. راست دېگەندەك، يەتتە لىكگىلتاق كېچىسى ئانىلىرىنى ئۆلتۈرۈپتۇ، ئەتىسى يەتتە ئۆلۈكنى ئاتقا ئارتىپ بازارغا ئەكىرىپتۇ. ئۇلار رەستە ئايلىنىپ:

— ئۆلۈك ئالامسىلەر، ئۆلۈك؟

— كىم ئۆلۈك ئالىدۇ؟

— ئۆلۈك ساتىمەن، — دەپ ۋارقىرىشىپ يۈرگەنكەن، بازاردىكى ئادەملەر ئۇلارنىڭ يۈزلىرىگە تۈكۈرۈپ، كۆتىگە تېپىپ بازاردىن ھەيدەپتۇ. بۇ ئىش لىكگىلتاقلارغا دەرد ئۇستىگە دەرد ئېلىپ كەپتۇ. لىكگىلتاقلار كېچىچە ئۇخلىماي مەسلىھەتلىشىپتۇ. ئۇلار ئاخىر شىكگىلتاقنى ئۆلتۈرۈۋېتىپ قىساس ئالماقچى بوپتۇ.

ئەتىسى تاڭغا يېقىن شىكگىلتاق ئەمدى قوپاي دەپ تۇرۇشىغا، دەرۋازا قېقىلىپتۇ. شىكگىلتاق دەرۋازىنى ئاچقانكەن، يەتتە لىكگىلتاق كاپ قىلىپ ئۇنى تۈتۈپ تاغارغا سولاپتۇ. تاغارنىڭ ئاغزىنى مەھكەم بوغۇپ، بىر ئېشەككە ئارتىپ دەريا بويىغا قاراپ مېڭىپتۇ. خېلى ئۇزاق ماڭغاندىن كېيىن، ئۇلار دەريا بويىغا يېتىپ كەپتۇ. يەتتە لىكگىلتاق، شىكگىلتاقنى دەريانىڭ چوڭقۇر يېرىگە تاشلۇۋېتەيلى دەپ، دەريا بويلاپ يۈرۈپتۇ. كۈن قىزىرىپ، ئالەم نۇرغا كۆمۈلۈشكە باشلاپتۇ. شۇ چاغدا لىكگىلتاقلارنىڭ نەشە چەككۈسى كەپتۇ. ئارىدىن بىرى:

— ئاغىنىلەر، بىر تارتىشۇالمايلىمۇ؟ — دەپتۇ.

— شۇنداق قىلساققۇ بەك ياخشى بولاتتى، — دەپتۇ يەنە بىرى. يەتتە لىڭگىلتاق دەريا بويىدا ئولـ
تۇرۇپ چېكىشكە باشلاپتۇ. ئېشەك شىڭگىلتاقنى ئېلىپ دەريانى بويلاپ تۆۋەنگە كېتىۋېرىپتۇ. لىڭگىلـ
تاقلارنىڭ بىرى ئېشەكنى توختىتىۋالايلى دېگەنىكەن، قالغانلىرى:

— بولدى، مېڭىۋەرسۇن، يېتىشىۋالمىز، — دەپتۇ. شۇنداق قىلىپ، يەتتە لىڭگىلتاق نەشىگە تۇـ
تۇش قىپتۇ. شىڭگىلتاق تاغارغا سولانغان پېتى ئېشەك بىلەن كېتىۋېرىپتۇ. شىڭگىلتاق تاغارنىڭ ئـ
چىدە يېتىپ قۇلاق سالسا، لىڭگىلتاقلارنىڭ شەپىسى يوقمىش. بىردەم ماڭغاندىن كېيىن، نۇرغۇن
قويلارنىڭ مەرىگەن ئاۋازى ئاڭلىنىپتۇ. شىڭگىلتاق ئىچىدە: «خۇدا، ئۆزۈڭ قۇتقۇزغايسەن» دەپتۇ.

ئەمدى گەپنى باشقا ياقتىن ئاڭلايلى:

بىر پادىچى دەريا بويىدا قوي بېقىۋاتقانىكەن، ئۇ قويلارنىڭ سانىنى ساناپ تۈگەتكىلى بولمايدىكەن.
پادىچى دەريا بويىدا قويلىرىنى سۈغىرىپ تۇرسا بىر ئېشەك كەپتۇ، ئۇستىدە بىر تاغار تۇرغۇدەك. ئېشەك
كەلگەن تەرەپكە قارىسا ھېچكىم كۆرۈنمەپتۇ. پادىچى، بۇ كىمنىڭ ئېشىكىدۇ، تۇگمەنگە بارغان بىرەر ئادەمـ
نىڭ ئېشىكى بولسا كېرەك، دەپ ئويلاپتۇ. پادىچى ئېشەككە ئارتىلغان تاغارغا قارىسا، ئىچىدە بىرنېمە مـ
ەلۇم. يېقىن بارغانىكەن، تاغارنىڭ ئىچىدىن مۇنداق گەپلەر ئاڭلىنىپتۇ: «مەن پادىشاھ بولمايـ
مەن، مەن پادىشاھ بولمايمەن، مېنى قويۇپ بېرىڭلار!...» پادىچى ھەيران بولۇپ يېقىن بېرىپ ۋارقىراپتۇ:

— تاغارنىڭ ئىچىدىكى نېمىسەن؟

— مەن ئادەم، بىزگە قوشنا دۆلەتنىڭ ئادەملىرى مېنى پادىشاھ بولۇپ بەر، دېگەنىدى، ئىككى يىلـ
ىدىن بېرى ئۇنىمىغانىدىم. ئۇلار مېنى تاغارغا سولاپ ئېلىپ ماڭدى.

تاغارنىڭ ئىچىدىن چىققان بۇ گەپلەرگە پادىچى تېخىمۇ ھەيران بوپتۇ ۋە سوراپتۇ:

— پادىشاھ بولساڭ ياخشىغۇ؟

— پادىشاھ بولۇشقۇ ياخشى، ئەمما مېنىڭ ياقا يۇرتقا بارغۇم يوق.

پادىچى بىردەم تۇرۇپ قاپتۇ ۋە سوراپتۇ:

— ئەمىسە، قانداق قىلماقچىسەن؟

— ئامالسىز قالدىم. مېنى قۇتقۇزۇپ قويۇڭ!

پادىچى تاغارنىڭ ئاغزىنى ئېچىپ شىڭگىلتاقنى چىقىرىپتۇ. ئۇلار مەسلىھەتلىشىپ، پادىچى
بىر يايلاق قوي ـ چارۋىسىنى شىڭگىلتاققا بېرىدىغان، شىڭگىلتاق پادىشاھلىقنى پادىچىغا ئۆتۈنـ
ىدىغان بوپتۇ.

شۇنداق قىلىپ، پادىچى تاغارنىڭ ئىچىگە كىرىپتۇ. شىڭگىلتاق قويلارنى ھەيدەپ كېتىپ قاپتۇ.

بىر چاغدا يەتتە لىڭگىلتاق مەست ـ ئەلەس ھالدا يۆگۈرۈشۈپ قويلارنىڭ قېشىدىن ئۆتۈپ كېتىپـ
تۇ. شىڭگىلتاق ئۇلار كەتكەن تەرەپكە قاراپ ئولتۇرۇپتۇ. يەتتە لىڭگىلتاق ئېشەككە يېتىشىپتۇ. ئۇلار
دەريانىڭ تازا قاينام بىر يېرىگە بېرىپ «ھە، ھۇ» دەپ تاغارنى دەريا‌غا تاشلاپتۇ. يەتتە لىڭگىلتاق ئېقىـپ
كېتىۋاتقان دەريا‌غا قاراپ قاقاقلاپ كۈلۈشۈپتۇ.

ئۇلار خۇش بولۇشۇپ ئۆيلىرىگە قايتىشىپتۇ، ئەمدى شىڭگىلتاقنىڭ ئۆي ـ مۈلكى، خوتۇنىنى
قانداق بۆلۈشۈش ئۈستىدە دەتالاش قىلىشىپتۇ. ئۇلار ئاش ۋاقتىدىن تارتىپ پېشىنگىچە تالىشىپ
كېلىشەلمەپتۇ.

ئۇلار شۇنداق تۇرسا، دەريا بويى تەرەپتىن نەچچە مىڭ قوينىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىپتۇ، قاراشقۇدەك بولسا، شىڭگىلتاق قويلارنى ھەيدەپ كېلىۋاتقۇدەك. لىڭگىلتاقلار ھەيران بولۇپ، ئۇنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ بېرىپتۇ.

— ھوي شىڭگىلتاق ئاداش، بۇ قويلارنى نەدىن ئەكەلدىڭ؟

— خۇدا بەرسە شۇنداق بېرىدىكەن، — دەپتۇ شىڭگىلتاق، — كېچىدە بىرنەچچەيلەن مېنى تاغارغا سولاپ دەريادا تاشلىۋەتتى. كىملىكىنى بىلەلمىدىم، بەلكى پەرىشتىلەر بولسا كېرەك. دەريانىڭ تەكتىگە چۈشسەم بوۋام، مومامىلار باشلىق ئۆلۈپ كەتكەن تۇغقانلىرىم يولۇمغا قاراپ تۇرغانىكەن. ئۇلار مېنى ناھايىتى قىزغىن كۈتۈۋالدى. ئۇ يەر ناھايىتى بايلىقلار دۇنيا ئىكەن. تولىمۇ كاتتا زىيارەت ئۆتكۈزۈپ بەردى. زىيارەتكە ھەممىگىلارنىڭ ئاتا ـ بوۋاڭلار كەلدى، ئۇلار سىلەرنى سورىدى.

— ئۇلار نېمىلەرنى دېدى؟ — دەپتۇ لىڭگىلتاقلار ھەيران بولۇپ قوللىرىنى چىشلىشىپ.

— ئۇلار، بالىلىرىمىزغا سالام دەپ قويۇڭ. ئۆزىڭىز كۆردىڭىز، بىزنىڭ كۈنلىرىمىز مانا مۇشۇنداق بايلىقلار. بالىلىرىمىزنىڭ ۋاقتى بولسا كېلىپ بىرەر يايلاقتىن مال ـ چارۋا ئېلىپ كەتسۇن دېدى، — دەپتۇ شىڭگىلتاق.

لىڭگىلتاقلار شىڭگىلتاققا يېلىنىپ:

— جېنىم ئاداش، ئاغىنىدارچىلىقىڭ يۈزىنى قىلىپ بىزنى باشلاپ بارساڭ!

— خۇش بولۇپ كېتەيلى، ئاغىنە!

— شۇنداق قىل، دوستۇم، — دېيىشىپتۇ ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي. شىڭگىلتاق بىرپەس ئويلىنىپ مۇنداق دەپتۇ:

— بولىدۇ. مەن ئەتە قويلارنى سۇغارغىلى دەريا بويىغا بارىمەن، شۇ چاغدا مەن سىلەرگە يولنى كۆرسىتىپ قويايى.

لىڭگىلتاقلار خۇشال بولۇشۇپتۇ. ئەتىسى شىڭگىلتاق قويلىرىنى ھەيدەپ، لىڭگىلتاقلارنى ئەگەشتۈرۈپ دەريا بويىغا كەپتۇ. قويلارنىڭ ھەممىسى دەريانىڭ لېۋىگە كېلىپ سۇ ئىچىشكە باشلاپتۇ. قويلارنىڭ شولىسى سۇغا چۈشۈپ، دەريانىڭ ئىچىدە نۇرغۇن قويلار يۈرگەندەك كۆرۈنۈپتۇ. شىڭگىلتاق لىڭگىلتاقلارغا قويلارنىڭ سۈدىكى ئەكسىنى كۆرسىتىپ:

— ھەي ئاغىنىلەر، دەريانىڭ ئىچىدىكى قويلارنى كۆردۈڭلارمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ.

— كۆردۇق. كۆرمەمدىغان، — دەپتۇ ئۇلار ئالدىراپ.

— ئاشۇ قويلارنىڭ ھەممىسى سىلەرنىڭ ئاتا ـ بوۋاڭلارنىڭ قويلىرى ئىكەن. بۇ دەريا شېھىتلار ياتقان تىلسىم دەريا. «يا، خۇدا» دەپ ئۆزۈڭلارنى سۇغا تاشلاڭلار، مېنىڭ ئاتا ـ بوۋىلىرىم ئۇچراپ قالسا، سالام دەڭلار! — دەپتۇ.

لىڭگىلتاقلار قويلارنىڭ شولىسىغا قاراپ ئالدىراپ ـ تېنەپ ئۇلۇغ دەريانىڭ بىراقلا تەڭ سەكرەپتۇ. كۆچلۇك ئېقىن ئۇلارنى ئۆز قوينىغا ئاپتۇ. بەتنىيەتلەر ئاخىر ئۆز بېشىنى يەپ، شىڭگىلتاق ئۆمۈرلۈك خاتىرجەم بوپتۇ.

ئۆرگىلىۋاي بىلەن چۆرگىلىۋاي

ئۇرۇنقى زاماندا، شەھەردىن بىر كۈنلۈك يىراقلىقتىكى چوڭ يول بويىدىكى بىر ئۆتەڭدە بىر جۈپ ئەر ـ خوتۇن ياشايدىكەن. ئەرنىڭ ئىسمى ئۆرگىلىۋاي، ئايالىنىڭ ئىسمى دوقۇشخان ئىكەن. ئۇلار ئوغرى ئىكەن. ئۇلاردا ئاتا مىراس بىر ئالتۇن لېگەن بولۇپ، يولدا ئۆتكەن يولۇچى ۋە كارۋانلارغا ئاشۇ لېگەندە ئاش قويۇش ئارقىلىق ئۆزىنىڭ تەقۋادار، ئالىيجاناب كىشىلەردىن ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈپ، ئۇلارنى بىخۇدلاشتۇرۇپ، كېچىسى مال ـ مۈلۈكلىرىنى ئوغرىلايدىكەن. كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بۇ يەردە كارۋان ۋە يولۇچىلار قونمايدىغان بولۇپ قاپتۇ. بۇنىڭدىن قايغۇرغان ئوغرىلار يول تۆپىسىگە چىقىپ، ئۆتكەن ـ كەچكەنلەرنى ئالاھىدە ھۆرمەت بىلەن تەكلىپ قىلىسىمۇ، كىشىلەر قونۇشقا ئۇنماپتۇ.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ئۇلار يول تۆپىسىدە كارۋانلارنىڭ ياكى بىرەر يولۇچىنىڭ كېلىشىنى كۈتۈپ تۇرسا، يىراقتىن بىر ئادەمنىڭ قارىسى كۆرۈنۈپتۇ. بۇنى كۆرگەن ئەر ئوغرى خوتۇنىغا دەرھال ئوخشىتىپ پولۇ ئېتىشنى بۇيرۇپتۇ، ئۆزى كېلىۋاتقان مېھمانغا قاراپ تۇرۇپتۇ. ئاشنىڭ پىشىشىغا يېقىن ھېلىقى يولۇچىمۇ يېتىپ كەپتۇ. كۆپ تەكەللۇپلاردىن كېيىن ھېلىقى يولۇچى قونۇپ ئۆتۈشكە كۆنۈپتۇ ۋە ئۆيگە كىرىپتۇ. ھايال بولمايلا ئالتۇن لېگەندە ئاش كەلتۈرۈپتۇ. ئىككى ئەر كىشى ھەمداستىخان بولۇپ ئاشقا تۇتۇش قىلىشىپتۇ.

ئەسلىدە ھېلىقى يولۇچىمۇ ئوغرى بولۇپ، ئۆز يۇرتىدا ئامانلىق تاپالماي، ياقا يۇرتلاردا جان بېقىشنىڭ كويىغا كىرىپ، بۇ تەرەپكە سەپەر قىلغانىكەن. ئۇلار ئاش يېگەچ پاراڭغا چۈشۈپ، ئاۋۋال بىر ـ بىرىنىڭ ئىسمىنى سورىشىپتۇ. يېڭى كەلگەن ئوغرىنىڭ ئىسمى چۆرگىلىۋاي ئىكەن.

ـــ ئەسلىي مەن بىر خان ئەۋلادى ئىدىم، ـــ دەپ سۆز باشلاپتۇ ئۆرگىلىۋاي، ـــ بىرنەچچە يىل ئىلگىرى يۇرتىمىزدا ناھايىتى چوڭ توپىلاڭ بولغانلىقتىن، تۇرۇشقا ئىمكان بولماي، ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرىدا بولسىمۇ بىرەر ساۋابلىق ئىش قىلاي، دەپ مۈشۈ يەرنى ماكان قىلدىم.

خېلىدىن بېرى ئالتۇن لېگەندىن كۆزىنى ئۈزمەي قاراپ تۇرغان چۆرگىلىۋاي، ئالتۇن لېگەن ساقلىغۇدەك ئادەم بولغاندىكىن ھەرھالدا شۇنداق ئوخشايدۇ، بۇ كىشىدە ئالتۇن لېگەندىن باشقا يەنە قىممەت باھالىق نەرسىلەرمۇ بولۇشى مۈمكىن، نېمىلا بولسا مۈشۈ لېگەننى قولغا چۈشۈرۈۋالسام، ئۆمرۈم بويى يېتىدۇ. ئىلاج بار بۇگۈن مۈشۈ يەردە قونۇپ لېگەننى ئېلىپ قولغا كىرگۈزۈۋالاي، دېگەنلەرنى خىيالىدىن ئۆتكۈزۈپتۇ ـ دە، ئۆرگىلىۋاينىڭ گېپىگە يارىشا دەرھال:

— مەنمۇ سودىگەرچىلىك ئىشى بىلەن بۇياقتا سەپەر قىلىپ چىققانىدىم. يۇك - تاقلار بىر قونالغۇ كەينىمدە قالدى. ھازىر جاھان تىنچ ئەمەس، ئوغرى - يالغان كۆپ بولۇپ كەتكەچكە، بىرەر ئىشەنچلىك قونالغۇ جاي تاپقاچ تۇراي دەپ ئالدىن كېلىشىم، — دەپتۇ.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان ئۆرگىلىۋاينىك تېنى تېرىسىگە سىغماپتۇ. چۈنكى، ئۇ چۆرگىلىۋاينى بۇگۈن كېچە ئۆيدە قوندۇرۇپ، خۇرجۇندىكى نەرسىلەردىن ئېلىۋالماقچى بوپتۇ. چۆرگىلىۋاينىك نىيىتى بولسا ئالتۇن لېگەننى قولغا چۈشۈرۈش ئىكەن.

كەچمۇ كىرىپتۇ. ئۆز تۆشەكلىرىدە ياتقان ئوغرىلار خىيالغا كېتىشىپتۇ. ئەر - خوتۇن ئوغرىلار مەسلىھەت قىلىشىپتۇ:

— بۇ كىشىنىك كىيىم - كېچەك، تەقى - تۇرقى راستىنلا سودىگەرگە ئوخشاۋاتىدۇ. ئەگەر بىز بۇگۈن بۇنىك نەرسە - كېرەكلىرىگە چېقىلىپ قويساق، ئەتە كارۋانلىرى كەلسە، بۇ يەردە قونغىلى ئۇ- نىمايدۇ. بېلىقنىك كىچىكىنى قويۇپ بېرىپ، يۇغىنىنى تۇتۇشىمىز ئۇچۇن، بۇگۈن ئۇنىك نەرسە - كېرەكلىرىگە تەگمەيلى، ئەتە چوڭراق بىرنەرسىگە ئىگە بولايلى. ئۇ بىزنىك ھەقىقي خان جەمەتى ئە- كەنلىكىمىزگە ئىشەنسۇن، ئۇنىك ئىشەنچىسىنى قولغا كەلتۇرۇش ئۇچۇن ئالتۇن لېگەننى ئۇ كۆرىدىغان جايغا قويايلى، — دەپتۇ ئۆرگىلىۋاي.

— نەگە قويساق، ئوغرى ئالماي ساق تۇرار؟ — دەپتۇ دوقمۇشخان.

— ئەك ياخشىسى، بېشىمىزدىكى تەكچىگە لىق سۇ بىلەن ئېلىپ قويساق ھېچكىم ئالالمايدۇ. ئە- گەر ئالىمەن دېسە، سۇ تۆكۈلىدۇ، بىز دەرھال ئويغىنىمىز، — دەپتۇ ئېرى.

بۇ مەسلىھەت ئايالىغىمۇ يېقىپتۇ. بۇ چاغدا چۆرگىلىۋايمۇ خىيالغا كەتكەنكەن. ئۇ قانداق قىلىپ ئالتۇن لېگەننى قولغا كىرگۈزۈشنىك پىلانىنى ئويلاپ، ئاخىر ئىشىك يوچۇقىدىن مارىسا، ئالتۇن لېگەن ھېلىقىلارنىك بېشىدا تۇرغۇدەك، سەھەرگە يېقىن ئۇلار راسا شېرىن ئۇيقۇغا كەتكەندە، پۇتىنىك ئۇچىدا دەسسەپ ئاستا ئۆيگە كىرىپ، لېگەنگە قول ئۇزاتقانكەن، چىمەلتىكى سۇغا چىلىشىپتۇ. چۆرگىلىۋاي ناھايىتى تەستە تەكچىگە ئېسىلىپ تۇرۇپ، لېگەندىكى سۇنى تېمىم قويماي ئىچىۋاپتۇ - دە، لېگەننى ئېلىپ سىرتقا چىققاندىن كېيىن شال ئېتىزلىنىك بويىغا كەپتۇ، لېگەننىك ئورنىچىلىك يەردىكى شالنى يۇلۇۋېتىپ، لېگەننى شۇ يەرگە يوشۇرۇپتۇ، شالنى يەنە جايىغا تىكىپ قويۇپ، دەرھال قايتىپ كېلىپ ئورنىدا يېتىۋاپتۇ.

كېچىدىن بېرى لېگەننىك ۋەسۋەسىچىلىكىدە نەچچە قېتىم ئۆندەرەپ قوپۇپ كەتكەن ئۆرگىلىۋاي چۆچۇپ ئويغىنىپ قارىسا، لېگەن يوق تۇرارمىش، ھودۇققانلىقىدىن نېمە قىلارىنى بىلمەي دوقمۇشخانىنى ئويغىتىپتۇ. ئۇلار بىردەم بىر - بىرىگە تاپا - تەنە قىلىشقان بولسىمۇ، لېكىن چۆرگىلىۋاينىك جايىدا ياتقانلىقىنى كۆرۈپ، دەرھال لېگەننى ئىزدەپ تېپىش ئۇچۇن سىرتقا چىقىپتۇ.

بۇ كۈنلەردە ھاۋا ناھايىتى ئوچۇق بولۇپ، سۇتتەك ئايدىڭدا ھەممە نەرسىنى كۆرگىلى بولىدىكەن. ئىز ئىزدەپ سىرتقا چىققان ئەر - خوتۇن ئاي يورۇقىدا چۆرگىلىۋاينىك چىغىر يول بىلەن ئۇدۇل شال- لىق تەرەپكە ماڭغان ئىزىنى كۆرۈپتۇ - دە، شۇ يانغا يول ئاپتۇ. شاللىقنىك تۈگىگە كەلگەندە، چۆرگە- لىۋاي ئىزنى يوقتىپتۇ. خاپا بولغان ئۆرگىلىۋاي زوڭزىيىپ ئولتۇرۇپ ئەتراپقا سىنچىلاپ قارىسا، شاللارغا چۈشكەن شەبنەم كۈموش مونچاقتەك يالتىراپ كۆرۈنۈشكە باشلاپتۇ، لېكىن يېقىنلا يەردىكى لېگەنچىلىك يەرنىك شال مايسىلىرىدا شەبنەم يالتىرىماپتۇ. ئۆرگىلىۋاي دەرھال شۇ يەردىن گۇمان قە-

لىپ يېقىن بارسا، دېگەندەك، يېڭىلا تىكىلگەن شال مايسىلىرىنىڭ تېگىدىكى لايغا ئالتۇن لېگەن پاتۇ-رۇقلۇق تۇرغۇدەك. بۇنى كۆرگەن ئەر - خوتۇن ئوغرى لېگەننى ئېلىپ، ئورنىنى ئەسلىدىكىدەك تۇزەپ قويۇپ، خۇشال هالدا ئۆيگە قايتىشىپتۇ.

تاڭ ئېتىپتۇ. ئۇلار بىلىندۇرمەي ئۆز ئىشلىرى بىلەن مەشغۇل بولۇشۇپتۇ. چۆرگىلىۋاي كارۋانلىرىنىڭ كېلىشىنى كۈتۈپ سىرتنى ئايلانغان كىشى قىياپىتىدە، پات - پات هېلىقى لېگەننى يوشۇرغان جايغا بېرىپ، لېگەن بارمۇ، يوق دەپ، يىراقتىن قارايدىكەن.

كەچمۇ كىرىپتۇ. چۆرگىلىۋاينىڭ «كارۋانلىرى» يېتىپ كېلەلمىگەچكە، مالنىڭ قەستىدە تۇرغان ئۆرگىلىۋاي سودىگەرنى قوندۇرۇپ قالماقچى بولۇپ، كەچتە يەنە ئوخشىتىپ پولۇ ئېتىپ، هېلىقى لېگەنگە ئۇسۇپ مېهمانغا ئېلىپ كەپتۇ. بۇ قېتىمقى ئاشنىڭ يەنە ئالتۇن لېگەندە كەلتۇ-رۇلگەنلىكىنى كۆرگەن چۆرگىلىۋاي بۇنىمۇ ئەپلەپ قولغا كەلتۇرۇشنىڭ نىيىتىدە بۇگۈنمۇ يەنە قونۇپ قالماقچى بوپتۇ.

چۆرگىلىۋاي ئۇخلاپ قالغاندا، ئۆرگىلىۋاي بىلەن دوقمۇشخان مەسلىھەتكە چۈشۈپتۇ.

— بۇ كىشى سودىگەر ئەمەس، تۇغما هەم ئۇستا ئوغرى ئىكەن، — دەپتۇ ئۆرگىلىۋاي، — قېرىپ، ماغدۇرۇمدىن كېتەي دەۋاتقىنىمدا، بۇنىڭ كەلگىنىمۇ ئوبدان بولدى. بۇگۈن كېچە يەنە بىر قېتىم سىناپ كۆرۈپ، ئەگەر سىناقتىن ئۆتسە، مۇشۇ يەردە قالدۇرۇپ ئوقەتكە سالايلى.

— ئۇنداق بولسا، — دەپتۇ دوقمۇشخان، — ئۇ كىشىنى ناهايىتى ئىنچىكە بىر ئىشتا سىناپ باقايلى.

— سىنىڭچە قانداق قىلساق بولار؟

— مېنىڭچە بولغاندا، ئۇ بۈگۈن يەنە ئالتۇن لېگەننىڭ قەستىدە بولۇشى مۇمكىن. بىز لېگەننى تېگىمىزگە باستۇرۇپ ياتايلى. لېگەننى ئېلىش ئۈياقتا تۇرسۇن، يوشۇرغان يەرنى تېپىپ بىزگە شەپە بېرىپ قويسىمۇ ناهايىتى چوڭ ئىش قىلغان بولىدۇ، — دەپتۇ دوقمۇشخان.

بۇ مەسلىھەت ئۆرگىلىۋايغىمۇ يېقىپتۇ. بۇلارنىڭ ئالتۇن لېگەننى تېگىگە باستۇرۇپ ياتقىنىنى چۆرگىلىۋاي كۆرۈپ قاپتۇ. ئۇ كۆڭلىدە، مانىمۇ ئالسام، ئالتۇن لېگەن ئىككى بولىدۇ. قانداق خەجلەسەم ئۆمرۈم بويى يېتىپ ئاشىدۇ. ئەپلەپ بۇنىمۇ قولغا كىرگۈزەي، دەپ ئويلاپ، كېچىچە كىرپىك قاقماپتۇ. ئاخىر سەھەرگە يېقىن بىر چارە ئويلاپ تېپىپتۇ: ئۇ قىپيالىڭاچ بولۇپ، ئەر - خوتۇن ياتقان تۆشەكنىڭ ئايىغى تەرەپكە كەپتۇ - دە، هەر ئىككىيلەننىڭ پۇتىنى ۋە ئۇ يەر - بۇ يەرلىرىنى ناهايىتى ئۇستىلىق بىلەن سىلاپ، ئاستا - ئاستا ئىككىيلەننىڭ ئارىسىغا قىستىلىپ كىرىپتۇ. ئۇيقۇلۇقتا ياتقان ئۆرگىلىۋاي، ئايالىم ئۇيقۇسىنى قاچۇرۇش ئۈچۈن پۇتۇمنى سىلاۋاتقان بولۇشى مۇمكىن، دەپ ئويلاپ، كۆزىنى ئاچماي يېتىۋېرىپتۇ. ئايالىمۇ، ئېرىم ئالتۇن لېگەننى ساقلايمەن دەپ، ئۇخلىماي ئۇيقۇسىنى قاچۇرۇش ئۈچۈن مېنىڭ پۇتۇمنى سىلاۋاتقان بولۇشى مۇمكىن، دەپ ئويلاپ، كۆزىنى ئاچماي ئۇخلاۋېرىپتۇ. چۆرگىلىۋاي مىڭ تەستە ئىككىيلەننىڭ ئارىسىغا قىستىلىپ كىرىپ، دوقمۇشخاننى ئاستا-ئاستا بىر تەرەپكە قىستاپ چىقىرىپ، كۆرپىنىڭ تېگىدىن لېگەننى ئاپتۇ - دە، ئاندىن يەنە ئۇنىڭ ئۇ يېنىغا ئۆتۈپ، بۇ تەرەپكە قىستاپ ئېرىنىڭ بىقىنىغا ئەكېلىپ قويۇپتۇ. دوقمۇشخان كۆڭلىدە ئېرىدىن يامانلاپ، ئەجەبمۇ شۇك ياتمىدى، دەپتۇيۇ، ئۇيقۇلۇقتا كۆزىنى ئاچالماپتۇ. ئالتۇن لېگەننى قولغا چۈشۈرگەن چۆرگىلىۋاي خۇشاللىقتا دەرهال يۈگۈرۈپتۇ - دە، لېگەننى بىر قىغ دۆڭسىگە يوشۇرۇپتۇ. شۇ ئارىلىقتا ئۇنىڭ كېچىك تەرتى ناهايىتى قىستاپ كېتىپ، قىغ دۆڭسىنىڭ يېنىغىلا كېچىك تەرەت

قىپتۇ ۋە ئۆيگە قايتىپ، ئورنىدا بەخىرامان يېتىپ ئۇخلاپتۇ.

ئۆرگىلىۋاي بىلەن دوقمۇشخان ئويغىنىپ قارىسا، لېگەن يوق.

— سەن كېچىچە ئۆزۈڭ ئۇخلىمىغانىنىڭ ئۈستىگە مېنىمۇ ئۇخلاتماي، ئۇ يەر - بۇ يەرلىرىمنى سىلاپ چىقىپ، يەنە نېمىشقا لېگەننى يىتتۈردۈڭ؟ — دەپتۇ ئايال ئېرىگە تاپا قىلىپ.

— سەنمۇ كېچىچە ئۇچىلىرىمنى تۈتۈپ چىقتىڭغۇ، سەن ئۇخلىماي تۇرۇپمۇ نېمىشقا لېگەننى يىتتۈردۈڭ؟ — دەپتۇ ئېرى خوتۇنىغا.

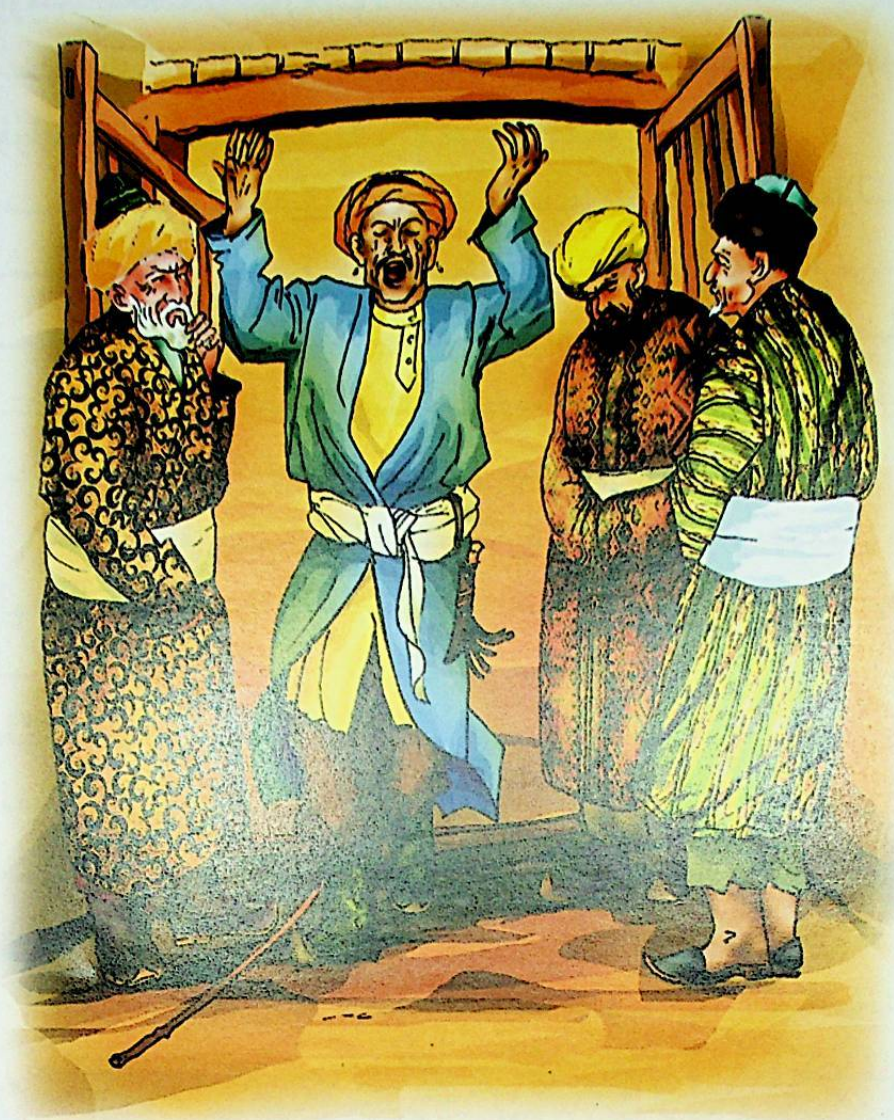
ئۇلار شۇنداق تاپا - تەنە، تالاش - تارتىش قىلىپمۇ ھېچبىر نەتىجە چىقىرالماي، ئاخىر ئىز-دەشكە چۈشۈپتۇ. ئۇلار ئىز ئىزدەپ قىغ دۆڭسىنىڭ تۈڭىگە بارغاندا ئىزنى يوقىتىپ قويۇپ خاپا بولۇپ ئولتۇرغىنىدا، چۈمۇلىلەر پۇتلىرىغا يامىشىپ بەكمۇ خاپا قىپتۇ. ئەسلىي چۆرگىلىۋاي كىچىك تەرەت قىلغان يەر چۈمۇلىلەرنىڭ ئۇڭسى بولۇپ، ئۇڭسىغا سۇ كىرگەن چۈمۇلىلەر چۈڭۇلۇپ چىقىپ كەتكەنىكەن. ئەر - خوتۇن ئوغرىلار سىنچىلاپ قاراپ، يېڭى تەرەتنىڭ ئورنى بارلىقىنى كۆرۈپتۇ ۋە شۇ ئەتراپنى ئىزدەڭېرىپتۇ. ئاڭغىچە تاڭمۇ سۈزۈلۈپ، تەرەپ - تەرەپتىن خورازلار چىللاشقا باشلاپتۇ. خاپا بولغان ئۆرگىلىۋاي نېمە قىلارىنى بىلەلمەي، قىغنىڭ تۆپىسىدە زوڭزىيىپ ئولتۇرغانىكەن، دۆڭلەنگەن قىغنىڭ بىر يېرىدىن بۇس چىقىڭاتقانلىقىنى بىلىپتۇ - دە، كۆڭلىگە گۇمان چۈشۈپتۇ. ئەسلىدە دۇمىلەپ كۆمۈڭەتكەن قىغ ناھايىتى قىزىپ كەتكەن بولۇپ، بىر يېرىگە كەتمەن تەگمىگۈچە ئىچىدىكى سېسىق بۇس سىرتقا چىقمايدىكەن. ئۆرگىلىۋاي گۇمان قىلىپ ھېلىقى بۇس چىققان يەرگە كېلىپ قارىسا، ئالتۇن لېگەن شۇ يەرگە كۆمۈكلۈك تۇرغۇدەك. خۇشال بولغان ئۆرگىلىۋاي لېگەننى ئېلىپ، قىغنى بىلىندۇرمەي ئوڭلاپ قويۇپ، دوقمۇشخان بىلەن ئۆيگە قايتىپتۇ.

تاڭ ئېتىپتۇ. ھەر ئىككى ئوغرى بىلىندۇرمەي ئىشلىرىنى قىلىشۇېرىپتۇ. كەچ كىرىشكە يېقىن يەنە پولۇ ئېتىلىپ، يەنە ھېلىقى لېگەنگە ئۇسۇپ مېھماننىڭ ئالدىغا كەلتۇرۇلۇپتۇ. چۆرگىلىۋاي قارىسا، يەنە بىر ئالتۇن لېگەندە ئاش كەلتۇرۇلۇۋاتقۇدەك. كۆڭلىدە، بۇنىمۇ ئالسام ئۇچ بولىدىكەن، ئۆزۈملا ئەمەس، بالا - چاقىلىرىمنىڭمۇ پۇتۇن ئۆمرىگە خەج بولىدىكەن. ئۇچ لېگەننى ئۇچ تەكچىگە تىزىپ قويسىمۇ، ئۆيگە زىننەت بەرگەننىڭ سىرتىدا، پۇتۇن خەلق مېنىڭ بايلىقىمغا ھەيران قالماي تۇرالمايدۇ. بۇ ئەجەب ھېلىقى ئىككىسىگە قۇيۇپ قويغاندەك ئوخشايدىكىنا، بىر ئۇستىنىڭ قولدىن چىققانمىدۇ يا، دې-گەنلەرنى خىيالىدىن ئۆتكۈزۈپ، ئىختىيارسىز لېگەنگە ئېڭىشىپ قارىغانىكەن، چۆرگىلىۋاينىڭ كۆڭلى-دىكىنى دەرھال بىلىپ بولغان ئۆرگىلىۋاي:

— چۆرگىلىۋاي، بىزنىڭ ئۆيدە لېگەن بىر. لېگەنگە باقماي، ئاشقا بېقىڭ! — دەپتۇ. بۇ گەپ-نى ئاڭلاپ دەرھال ھوشىنى يىغقان چۆرگىلىۋاي ئۆزىنىڭ ئالدانغانلىقىنى بىلىپتۇ - دە، گەپ قىلماي شۇڭ تۇرۇپتۇ.

— ئۇچ كۈندىن بېرى سىزنى ئوبدان سىناپ باقتۇق، قولىڭىزدىن خېلى ئىش كېلىدىكەن، بىرگە ئوقەت قىلايلى، — دەپتۇ ئۆرگىلىۋاي.

بۇ مەسلىھەت چۆرگىلىۋايغىمۇ خوپ كەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار بىرلىشىپ ئوغرىلىق قىلىشقا باشلىغان بولسىمۇ، لېكىن بۇ ئۆتەڭدە سودا كارۋانلىرىنىڭ قونماسلىقى سەۋەبلىك ئۇلارنىڭ ئىش - ئوقەتلىرى كۈندىن - كۈنگە يۇرۇشمىگىلى تۇرۇپتۇ. بىرەر ئورۇنغا ئوغرىلىققا كىرەي دېسە، ئۆرگىلىۋاي قېرىپ قالغان بولغاچقا ماداري يەتمەيدىكەن.

بىر كۈنى ئۆرگىلىۋايغا بىر ئەقىل كەپتۇ ۋە ئايالىغا ئىشىك ـ تۆشۈكلەر ـ نى مەھكەم ئېتىشنى بۇيرۇپ، ئۆزىنىڭ ئويلىغانلىرىنى ئۇلارغا دەپتۇ، ئۇچى شۇ بويىچە ئىش قىلماقچى بولۇشۇپتۇ.

ئەسلىدە ئۇلار تۇرغان ئۆتەڭنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدە ناھايىتى كاتتا بىر سودىگەر بولۇپ، ئۇ كىشى ئۇشتۇمتۇت ئۆلۈپ كەتكەنگە بۇگۈن يەتتە كۈن بولغا ـ نىكەن. سودىگەرنىڭ زاراتگاھلىقى يۇرتـ ـنىڭ شىمال تەرىپىدىكى ئېگىز تۆپە ـ لىكتىكى يول بويىغا جايلاشقان بولۇپ، ئۇ يەر مەھەللىدىن خېلى يىراق ھەم قا ـ قاسراق جاي بولغاچقا، زۆرۈر ئىشلىرى بولمىسا، كىشىلەر ئانچە بارمايدىكەن. ئۆرگىلىۋاي بىلەن چۆرگىلىۋاي كېچە ـ لەپ زاراتگاھلىققا بېرىپتۇ ـ دە، سودە ـ گەرنىڭ قەبرىسىنىڭ يېنىدىكى شام گۆرنىڭ ئىچىدىن سودىگەر ياتقان قەبرە ـ گە قاراپ بىر لەخمە كولاپ، چۆرگىلىۋاي سودىگەرنىڭ گۆرىدە ئولتۇرۇپتۇ.

گەپنى ئەمدى بۇ ياقتىن ئاڭلايمىز:

ئۆرگىلىۋاي ناھايىتى قۇۋ كىشى بولۇپ، ھىيلىگەرلىكتە خېلى ـ خېلى ئىشلارنى قىلاشتۇرۇپ كېتەلەيدىكەن. ئۇ موللام سۈپەت ياسىنىپ، قولىغا ئۈزۈن بىر ھاسىنى تۇتۇپ، سودىگەرنىڭ مەھەللىسـ ـگە يېقىن كەلگەندە، ئۆلۈپ كەتكەن سودىگەرنىڭ ئىسمىنى ئاتاپ:

ـــ ۋاي مېھرىبان قېرىندىشىم، دىدار كۆرۈشەلمەپتۇق، جىگىرىم، بىئەجەل ئۆلۈپ كەتكەن قېرىنـ ـدىشىم، ـــ دەپ، ھۆڭگىرەك ئېتىپ يىغلاپ سودىگەرنىڭ ئۈيىگە كىرىپتۇ. بۇگۈن دەل سودىگەرنىڭ نە ـ زىرىنى بېرىۋاتقان كۈن بولغاچقا، سورۇن ئەھلى ۋە سودىگەرنىڭ بالا ـ چاقىلىرىمۇ تەڭ يىغلىشىپ، يېڭىدىن ھازا ئېچىلىپتۇ. ئۆرگىلىۋاي بىر تەرەپتىن يىغلاپ، يەنە بىر تەرەپتىن:

ـــ مېنىڭ ئامانىتىمنى بەرمەي كەتكەن قېرىندىشىم، مەندەك بىر كەمبەغەلگە ئۇۋال قىلغان قېرىندە ـ شىم... ـــ دەپ، ھويلىنى ئايلىنىپ يىغلاشقا باشلاپتۇ. جامائەت ئۆرگىلىۋاينىڭ بۇ گەپلىرىگە ھەيران بو ـ لۇشۇپتۇ، لېكىن بىرى چىش يېرىپ بىرنەرسە دېيەلمەپتۇ. ئۆرگىلىۋاي ئۈيگە كىرگەندىن كېيىن ئۈزۈن ئا ـ يەتتىن بىرنى باشلاپ، يىغا ئارىلاش تىلاۋەت قىلغاندىن كېيىن، دۇئانى: «مېھرىبان قېرىندىشىم، مەندەك بىر مىسكىن ئادەمنىڭ ھالىغا ئىچ ئاغرىتماي پۇلنى ئېلىپ كەتسەڭ، مەن قانداق قىلارمەن؟ مەنغۇ تىرىك جان بولغاندىكىن بىر ئامال قىلارمەن، سەن قىيامەتتە قانداق قىلارسەن؟ قانچە قېينىلارسەن؟ باللىرىڭنىڭ ئىنساپى بولسىغۇ بېرەر، بولمىسا، ماڭا ئۇۋال بولغىنى بولغان ـ دە، ئىسىت ! ئىسىت !» دەپ ئاخىرلاش ـ

تۇرۇپ، يىغلاپ ئولتۇرۇپتۇ.

يۇرت ئاقساقاللىرى ۋە سودىگەرنىڭ چوڭ ئوغلى بۇ گەپكە ھەيران بولۇپ، نېمە ئىش ئىكەنلىكىنى سوراپتۇ. ئۆرگىلىۋاي:

— سىلەرگە دېگەن بىلەن سىلەر بىر تەرەپ قىلالمايسىلەر. مەن قىيامەتتە ئۆزۈم ھېسابلىشىمەن، — دەپ چىقىپ كېتىشكە تەمشىلىپتۇ. بۇ گەپنى ئاڭلىغان سودىگەرنىڭ چوڭ ئوغلى:

— ئاتا، قانداق گەپلىرى بولسا دەۋەرسىلە، ئاتامنىڭ قانچىلىك قەرزى بولسىمۇ تۆلەيمىز، — دەپتۇ.

— راست تۆلىيەلەمسىلەر؟ — دەپتۇ ئۆرگىلىۋاي.

— ئاتىمىز ئۇچۇن جېنىمىز پىدا! — دەپتۇ ئوغۇللار.

— ئۇنداق بولسا، — دەپتۇ ئۆرگىلىۋاي، — رەھمىتى داداڭلار كارۋانلار بىلەن بىسيار شەھىرىگە مال ئېلىپ بارغاندا، ئىككىمىز بىر دەڭدە قونغان. مۆھتەرەم تېخى سودا قىلماي تۇرۇپلا، يېڭى بىر مال ئالماقچى بولۇپ قالدى. مالنىڭ خېرىدارى كۆپ، داداڭلارنىڭ يېنىدا پۇل ئازراق بولغانلىقتىن، ئېپسىدە كەلگەن مالنى قاچۇرۇۋەتمەي دەپ، مەندىن مىڭ تىللا قەرز ئالغانىدى. داداڭلار ناھايىتى يۇزلۈك ئادەم بولغاچقا، بىرەر ئىسپات ئېلىۋالماپتىكەنمەن. بۇنداق بولۇشىنى بىلگەن بولساملا، ئۇنىڭدىن بىرەر ھۆججەت ئېلىۋالار ئىكەنمەن. مەنغۇ مەيلى، بىچارە قىيامەتتە كۆپ دەرد تارتىدىغان بولدى - دە، — دەپ، تېخىمۇ ئۇن سېلىپ، ئادەمنىڭ يۇرىكىنى ئەزگۈدەك يىغلاشقا باشلاپتۇ.

سورۇن ئەھلى بۇ ئىشقا ھەيران بولۇپ جىم تۇرۇشۇپتۇ. بىرئازدىن كېيىن شۇ يەرنىڭ ئىمامى ئۆرگىلىۋاينىڭ تەقى - تۇرقى ۋە تەسىرلىك گەپلىرىگە قاراپ، ئۇنىڭ كۆز يېشىغا ئىچ ئاغرىتقان بولۇپ، ئۆلۈپ كەتكەن سودىگەرنىڭ مەھشەرگاھتا يۇزىنىڭ يورۇق بولۇشى ئۈچۇن كۆپ دۇئا قىلىپ، سودىگەرنىڭ بالىلىرىنىڭ ئايىغىدىن شامال ئۆتۈپ تۇرسىلا، بۇ قەرزنى تۆلەيدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپتۇ. ئوغلى:

— بىرىنچىدىن، دادامنىڭ قەرز ئالغانلىقى ھەققىدە قىلچە ئىسپات يوق؛ ئىككىنچىدىن، دادام شۇنچە تولغان باي تۇرۇپ بۇ ئادەمدىن بۇنچىۋالا كۆپ پۇل قەرز ئالمايدۇ، — دەپ، بەرمەسلىكتە مەھكەم تۇرۇۋاپتۇ.

— ئىشەنمىسىلە، — دەپتۇ ئۆرگىلىۋاي، — بىز زاراتگاھلىققا بېرىپ، دادىلىرىدىن سوراپ باقايلى. ئەگەر «راست» دېسە، بېرىشسىلە، «يالغان» دېسە، مېنى قانداق قىلىشسىلا مەيلى.

شۇنىڭ بىلەن، ئۇ جامائەتنى باشلاپ زاراتگاھلىققا يول ئاپتۇ ۋە يېقىن كەلگەندە:

— مېنىڭ پۇلۇمنى بەرمەي يەرلىكىدە يېتىۋالغان باي ئاخۇنۇم، ئەمدى ئۇنىڭ ئۇۋالىغا قانداق چىداۋاتقانسەن؟! — دەپ قاتتىق ئۇن سېلىپ، يەرلىككە يېقىن كەپتۇ ۋە سودىگەرنىڭ كىچىك ئوغلىغا:

— قېنى، ئۆزلىرى مۇشۇ يەردە تۇرۇپ، دادىلىرىدىن بىر سوراپ كۆرسىلە، — دەپتۇ.

بۇ چاغدا، سودىگەرنىڭ گۆرىدە ئولتۇرغان چۆرگىلىۋاي قەبرە سىرتىدىكى تاراق - تۇرۇق ۋە يىغا ئاۋازىنى ئاڭلاپ تۇرۇپتۇ. سودىگەرنىڭ كىچىك ئوغلى توۋلاشقا باشلاپتۇ:

— دادا، بىسيار شەھىرىدە ئۆرگىلىۋاي دېگەن سودىگەردىن مىڭ تىللا قەرز ئالغىنىڭ راستمۇ؟

بۇ ئاۋاز چۆرگىلىۋايغا ئېنىق ئاڭلىنىپ تۇرۇپتۇ، ئەمما ئۇ جاۋاب بەرمەپتۇ. سوئال ئۈچ قېتىم تەكرارلانغاندا، يەر تېگىدىن:

— ۋاي جېنىم بالىلىرىم، جېنىم بەك قىينىلىپ كەتتى. سىلەر بىرىنچى قېتىم توۋلىغاندا، مەن

دوزاخنىڭ تەھتى ئەسراسىغا چۈشۈپ كەتكەن؛ ئىككىنچى قېتىم توۋلىغاندا، ھايات ۋاقتىمدا تۆلىيەل-مىگەن قەرزىمنى تۆلىۋالاي دەپ، يۈگۈرىغا چىقىۋاتاتتىم؛ ئۈچىنچى قېتىم توۋلىغاندا، ئاران چىقىپ بولالىدىم. جېنىم بالىلىرىم، مېنى ئۇ دۇنيا - بۇ دۇنيا رازى قىلاي دېسەڭلار، ئۆرگىلىۋايدىن ئالغان مىڭ تىللاغا يەنە يۈز تىللا قوشۇپ، مەن مىنىدىغان ئارغامىقا مىندۈرۈپ يولغا سېلىپ قويۇڭلار. مەن سىلەردىن رازى بولۇپ كېتەي. جېنىم بەك قىينىلىپ كەتتى، ماڭا ئىچىڭلار ئاغرىسۇن! — دېگەن سادا كەپتۇ.

جامائەت تېخىمۇ ھەيران بولۇپ، ياقىلىرىنى تۇتۇشۇپ توۋا قىپتۇ. ئىمام ئاخۇنۇم ئۇزۇن سۈرىدىن بىرنى باشلاپ، جامائەتنى توۋا قىلىشقا ئۈندەپ، دۇئانى تۇگەتكەندىن كېيىن، زاراتگاھلىقتىن قايتىپتۇ ۋە ئۆيگە كىرگەندىن كېيىن، ئۆرگىلىۋايغا تون كىيگۈزۈپ، سودىگەرنىڭ ئېتىنى جابدۇپ، بىر مىڭ بىر يۈز تىللانى بېرىپ يولغا سېلىپ قويۇپتۇ.

ئاتقا مىنگەن ئۆرگىلىۋاي جامائەت بىلەن خوشلىشىپ، ئاتقا بىر قامچا سالغانكەن، زاراتگاھلىقنىڭ ئالدىدىكى يول بىلەن ئۇدۇل ئۆيگە قاراپ چېپىپتۇ.

ئەمدى گەپنى چۆرگىلىۋايدىن ئاڭلايمىز:

چۆرگىلىۋاي ئۇپۇر - توپۇر يوقالغاندىن كېيىن، سودىگەرنىڭ يەرلىكىدىن چىقىپ، لەخمىنى پۇخ-تىلاپ ئېتىپ، بىر قەبرىنىڭ ئارقىسىغا مۆكۈپ ئولتۇرسا، بىر ۋاقىتتا ئۆرگىلىۋاي ئات چېپىپ كې-لىۋاتقۇدەك. ئۇ ئۆرگىلىۋاينى توختايدىغۇ دەپ ساقلاپ تۇرسا، ئۆرگىلىۋاي ئېتىنى قامچىلە-غانچە كېتىپ قاپتۇ. چۆرگىلىۋاي ئاتنىڭ كەينىدىن قوغلاپتۇ. چۆرگىلىۋاينىڭ قوغلاپ كې-لىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن ئۆرگە-لىۋاي خۇرجۇنىدىكى تىللادىن ھەر ئون ماڭدامدا بىردىن تاشلاپ مېڭىپتۇ. چۆرگىلىۋاي، ئۆرگە-لىۋاي تىللانى كۆپ ئالغانكەن، خۇرجۇنغا پاتماي چۈشۈپ قې-لىۋاتىدۇ، دەپ ئويلاپ، يولدىكى تىللانى تېرىش بىلەن ئاۋارە بوپ-تۇ. ئۆرگىلىۋاي ئېتىنى تىنماي قامچىلاپ ئۆيگە كېلىپلا دوق-مۇشخانىنى توۋلاپتۇ، ئۇ ئايالىغا دەرھال:

— خوتۇن، توخۇدىن بىرنى بوغۇزلاپ قېنىنى ئېقىتىپ، چۆرگىلىۋاي كىرگەندە مېنى:

«قان قۇسۇپ ئۆلدى» دېگەن ۋە خۇرجۇندىكى تىللانىڭ يېرىمىنى بىر يەرگە جەمئەتۈرۈپ، كىچىك خۇر-جۇنغا يېرىمىنى قاچىلاپ ئاتقا ئارتىپ قوي! — دەپتۇ.

دوقمۇشخان ئالدىراپ - تېنەپ يۈرۈپ شۇنداق قىپتۇ ۋە ئۆرگىلىۋاتقان بېشىدا ھازا ئېچىپ ئول-تۇرۇپتۇ. بىر ۋاقىتتىن كېيىن چۆرگىلىۋاي يېتىپ كەپتۇ، قارىسا ئۆرگىلىۋاي ئۆلگەن، دوقمۇشخان ھازا ئېچىپ ئولتۇرغان. بۇ ھالنى كۆرگەن چۆرگىلىۋاي بۇنىڭ بىر ھىيلە ئىكەنلىكىنى بىلىۋاپتۇ - دە، دوقمۇشخانغا:

— رەھمىتى ناھايىتى شەپقەتلىك ئادەم ئىدى، بىئەجەل دۇنيادىن ئۆتۈپتۇ، بۇمۇ ئۇنىڭ قىسمىتى. بۇ، خۇدانىڭ ئۇنىڭغا بەرگەن ئىلتىپاتى ئوخشايدۇ. دەرھال يەرلىكىدە قويايلى، — دەپتۇ. دوقمۇشخان:

— بولدى، مەن ئۆزۈم يەرلىكىدە قويۇۋالاي، سىلى ئاتنى ئېلىپ، خۇرجۇندىكى تىللانىڭ يېرىمىنى ماڭا قالدۇرۇپ كېتىپ قالسىلا، سودىگەرنىڭ جەمەتى ئۇقۇپ قالسا چاتاق بولىدۇ، — دەپ تۇرۇۋاپتۇ. چۆرگىلىۋاي ئۇنماي:

— رەھمىتى ماڭا يولدا كەلگۈچە: «مەن ئۆيگە بېرىپلا ئۆلۈپ كېتىمەن، مېنى ئۆز قولۇڭ بىلەن دەپنە قىلغىن. دەپنە قىلىشتىن ئىلگىرى قۇرۇق يانتاقنىڭ ئۈستىدە بىرنەچچە قېتىم دومىلىتىۋېتىپ، ئاندىن ئۇ يانتاققا ئوت قالاپ سۇ ئىسسىتىپ يۇيۇپ - تاراپ يەرلىكىمدە قويغىن» دېگەن. سىلى كېيىن تەييارلىسىلا، مەن يانتاق تەييارلاي، — دەپتۇ - دە، بىر دۆۋە يانتاقنى بىر كىچىك ئۆيگە ئەكىرىپ ئۆر-گىلىۋاينى يالىڭاچلاپ، يانتاق ئۈستىدە دومىلىتىشقا باشلاپتۇ. لېكىن، ئۆرگىلىۋاي ناھايىتى مەككار ئا-دەم بولغاچقا، بىردەم بەرداشلىق بەرسەم، ئۇ مېنى يەرلىكىمدە قويىدۇ - دە، كېتىدۇ، ئاندىن ئايالىم مې-نى ئېچىپ ئەكېلىدۇ، ئۇ چاغدا ئالتۇن لېگەن ۋە نۇرغۇنلىغان تىللا ماڭا قالمىغان گەپ، دەپ ئويلاپ، لېۋىنى مەھكەم چىشلەپ يېتىپتۇ. بۇ چارىنىڭمۇ ئۇنۇم بەرمەيۋاتقانلىقىنى كۆرگەن چۆرگىلىۋاي قۇرۇق يانتاققا ئوت قالاپ، سۇنى راسا قاينىتىپتۇ - دە:

— مېنىڭ ئىشىم ئەمەس، ئاللانىڭ ئەمرى، تىرىلسەڭ تىرىل، بولمىسا، قاينىق سۇدا پىشىلاق قىلە-مەن، — دەپ، بىر قاپاق قاينىق سۇنى بىر قۇيغانكەن، چىداشلىق بېرەلمىگەن ئۆرگىلىۋاي «ۋايجان!» دەپ ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپتۇ.

— جان تاتلىقمۇ، پۇلمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ چۆرگىلىۋاي قاينىق سۇ ئېلىنغان قاپاقنى تەڭلەپ تۇرۇپ.

— جېنىمنى ئالساڭ ئال، پۇلنى بەرمەيمەن، — دەپتۇ ئۆرگىلىۋاي تەختىراۋاندا يېتىپ تۇرۇپ.

ئاچچىقىغا چىدىمىغان چۆرگىلىۋاي يەنە بىر قاپاق سۇ قۇيماقچى بولغانكەن، ئۆرگىلىۋاي:

— بولدى، جان تاتلىق، نېمىنى ئالساڭ ئال، لېكىن ماڭىمۇ ئازراق قوي! — دەپ يالۋۇرۇپتۇ.

— ماڭا ئالتۇن لېگەننى، ئاتنى، يەنە تىللانىڭ يېرىمىنى بېرىسەن، — دەپتۇ چۆرگىلىۋاي. ئۆرگە-لىۋاي دوقمۇشخاننى چاقىرىپ، ئالتۇن لېگەننى، خۇرجۇندىكى تىللانىڭ يېرىمىنى بېرىشنى ئېيتىپتۇ. چۆرگىلىۋاي لېگەن ۋە تىللالارنىڭ ھەممىسىنى ئاپتۇ - دە، ھېچ نەرسىگە قارىماي ئاتقا مىنگەنچە ئۆيە-دىن چىقىپتۇ. ئۆرگىلىۋاي بىلەن دوقمۇشخان: «تىللانى تەڭ بۆلۈشەيلى، بىزگە ئۇۋال بولدى» دېگەنە-كەن، چۆرگىلىۋاي:

— ئۆيدە قالغىنى سىلەرنىڭ بولسۇن، — دەپتۇ - دە، ئاتقا قامچا سېلىپ ئۇچقاندەك كېتىپ قاپتۇ.

ئامەتلىك بايۇەچچە

ئۇرۇن ئاتىسىدىن نۇرغۇن مال ـ دۇنيا قالغان بىر بايۇەچچە بولغانكەن. ئۇ كىچىكىدىنلا يەپ ـ ئىچىپ، خۇشال ـ خۇرام ئۆيناپ ـ كۈلۈپ كۈن ئۆتكۈزۈشنى ئادەت قىلىۋالغاچقا، ئەيش ـ ئىشرەتتىن باشقىنى ئويلىمايدىكەن، «مېلىك مىڭغا يەتكۈچە، دۇستۇك مىڭغا يەتسۇن» دەپ، ھەر كۈنى مېھمان چاقىرىپ، شەھەرنىك بىكار تەلەپلىرىنىك ۋاك ـ چۈشلىرى ئىچىدە غەرق مەست بولۇپ كۈن ئۆتكۈزىدىكەن، پۇل دېگەننى غازاتنىك ئورنىدا كۆرىدىكەن.

«يېتىپ يېسەك تاغمۇ توشۇماپتۇ» دېگەندەك، ھېچقانداق ئوقەتنىك پېشىنى تۈتۈپ باقمىغان بايۇەچچىنىك ئەيش ـ ئىشرىتى ئاتىسىدىن قالغان مال ـ دۇنيانى تېزلا خورىتىۋېتىپتۇ، ئاغىنىلىرىمۇ بىر ـ بىرلەپ ئازىيىشقا باشلاپتۇ. شۇنداق قىلىپ، بىر كۈنلەرگە كەلگەندە ئۇنىك مال ـ دۇنياسى تەلتۆكۈس تۈگەپتۇ، قالغان ئاغىنىلىرىمۇ كۆزدىن غايىب بوپتۇ، بايۇەچچىنىك ئائىلىسىنى ئېغىر غۇربەتچىلىك بېسىپتۇ.

ـــ ئاغىنىلىرىڭىزنى ئىزدەپ باقسىڭىز بوپتىكەن، ـــ دەپتۇ خوتۇنى بايۇەچچىگە يالۋۇرۇپ، ـــ شۇنچە كۆپ تۇز ـ تائاممىزنى تېتىغاندىكىن، بىرەر نانغا بولسىمۇ ياراپ قالار.

بايۇەچچە ئاغىنىلىرىنى ئىزدەپ كۆرۈپتۇ، بىراق ھەممە دۇنياسىنى يەپ تۈگەتكەن بۇ ئەخمەق بايۇەچچىنىك يەپ قاچار ئاغىنىلىرى ئۇنى قەستەن تونۇماسقا ساپتۇ. بايۇەچچە ئامالسىز ئۇيان ئايلىنىپ، بۇيان ئايلىنىپ، بىرەر ئىش تېپىپ ئىشلىمەكچى بولۇپ، مەدىكارلار بازىرىغا بېرىپ تۇرۇپتۇ. مەدىكار ئالغۇچىلار كەلسىلا، ئۇلارنىك ئالدىغا يۈگۈرۈپ بېرىپتۇ. مەدىكار ئالغۇچىلار ئۇنىك سايىدە ئۆسكەن چېچەكتەك نۇرسىز چىرايىغا ۋە پاختىدەك ئاق ھەم يۇمشاق ئالىقانلىرىغا قاراپ:

ـــ سەن بۇ قوللىرىك بىلەن دوپپىغا گۈل تىكىشنى ئۆگەنسەك بولغۇدەك، ـــ دېيىشىپ، ئۇنى كۈلكىگە قويۇپتۇ.

ماي ئىچىدىكى بۆرەكتەك ئەركىن يايراپ ئۆسكەن بايۇەچچە ئۆزىنىك ئەخمەقلىق بىلەن قىلغان بەتخەجلىكلىرى تۈپەيلىدىن خورلىنىۋاتقانلىقىغا قاتتىق ئۆكۈنۈپ، ئىچىدە ئۆزىنى تىللاپتۇ ـ دە، مەدەكارلار بازىرىدىن ئۇمىد ئۈزۈپ، ئۆيىگە قاراپ مېڭىپتۇ. يولدا ئۇنىڭغا بىر رەمچى ئۇچراپ قاپتۇ. قارىغۇدەك بولسا، ئۇ قېلىن كىتابنى ئېچىپ قويۇپ، رەم ئاچقۇزغۇچىلارغا خالىغانچە بىرنېمىلەرنى سۆزلەپ قويۇپلا، ئۇلاردىن جىرىڭلاپ تۇرغان تەڭگىلەرنى ئېلىۋاتقۇدەك. بۇ ئىش بايۇەچچىنى قاتتىق قىزىقتۇرۇپتۇ. ئۇ كۆڭلىدە، بۇ ئىشمۇ بولغۇدەك، قېنى بىر قېلىپ كۆرەي دەپتۇ ـ دە، ئۆيىگە قاراپ يۈگۈرۈپتۇ.

بايۇەچچىنىڭ خىيالى خوتۇنغىمۇ يېقىپتۇ. بىراق، ئۇلاردا كىتاب ئالغۇدەك پۇلمۇ يوق ئىكەن. ئۇ- يان ئويلىنىپ، بۇيان ئويلىنىپ، ئاخىر ئۇلارنىڭ كۆزى ئەڭ ئاخىرقى مۇلىكى بولغان بىر پارچە ئاق كىگىزگە چۈشۈپتۇ. ئايال ئۇنى سېتىۋېتىشكە قىيمىسىمۇ، ھەرھالدا دەسمايە سالماي ئىش باشلاشقا بولمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ، قاتلاپ ئېلىپ بايۇەچچىگە تۇتقۇزۇپتۇ. بايۇەچچە ئۇنى قولتۇقىغا قىس- تۇرۇۋېتىپ، بىردىنلا:

— توختا، خوتۇن، بۇنى سېتىپ كىتاب ئالمىز، دەپ ئاۋارە بولغۇچە، مۇشۇنىڭ ئۆزىنىلا كىتاب قىلىپ كۆرمەيمىزمۇ؟ — دەپتۇ - دە، ئۇنى قايچا بىلەن پارچىلاپ كىتاب قىلىپ تىكىپتۇ، ئاندىن لاخشىگىرنى قىزىتىپ، ئۇنىڭ بەتلىرىگە خەتكە ئوخشايدىغان ئاللىقانداق ئىمىر - چىمىر شەكىللەرنى قىلىپ سىزىپ چىقىپتۇ. شۇنداق قىلىپ، كىتابمۇ پۈتۈپتۇ. بىراق، بايۇەچچە يەنە ئويلىنىپ قاپتۇ.

— مېنى شەھەر خەلقىنىڭ ھەممىسى تونۇيدۇ، — دەپتۇ ئۇ خوتۇنىغا، — مۇشۇ ھالەتتە كو- چىغا چىقسام، كىشىلەر مېنى سارائ بولۇپ قاپ- تۇ، دېيىشەر.

— ئەمىسە قانداق قىلىمىز؟

— باشقا شەھەرگە كۆچۈپ كېتەيلى.

شۇنداق قىلىپ، ئۇلار ئۆي - جايلىرىنى ئې- لىشىغا سېتىۋېتىپ، يىراق بىر شەھەرگە كۆچۈپ بېرىپتۇ - دە، ئوبدان ئورۇنلىشىۋېلىپ، بايۇەچچە ئۆز ھۆنىرىنى ئاشكارىلاش ئۈچۈن، خوتۇنىنىڭ بىر پاي ھالقىسىنى ئۆينىڭ ئارقىسىدىكى ئەخلەت دۆڭىسىگە كۆمۈپ قويۇپتۇ. بۇلارنىڭ ئۆيىگە بىر قانچە ئايال مېھمان يىغىلغان كۈنى بايۇەچچىنىڭ خوتۇنى ئېرى بىلەن كېلىشىپ قويغىنى بويىچە، بىرپاي ھالقىسىنىڭ يوقاپ كەتكەنلىكىنى ئېيـ- تىپتۇ.

— ياخشىراق ئىزدەپ باق، تېپىلىپ قالار، — دەپتۇ بايۇەچچە.

— ئىزدەپ ئاۋارە بولغۇچە كىتابىڭىزغا قاراپ باقسىڭىز بولمامدۇ؟ — دەپتۇ خوتۇنى. بايۇەچچە:

— ئۇنداق قىلساقمۇ بولىدۇ، بىراق بۇنىڭ- دىن كېيىن ئۆزۈڭگە پۇختا بول، مېنى ئاۋارە قى- لىدىغان ئىشنى ئىككىنچى قىلما، — دەپتۇ - دە، كىگىز كىتابىنى قولىغا ئاپتۇ. مېھمانلار ھەيران بولۇپ ئۇنىڭغا تىكىلىپتۇ. بايۇەچچە كىگىز كىتا- بىدىكى ئىمىر - چىمىر سىزىقلارغا سىنچىلاپ

قارىغىنىچە كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ:

ــ مانا دېمىدىمۇ، سەن خوتۇن ئۇنى ئەخلەت بىلەن بىللە ئۆيىنىڭ ئارقىسىغا تۆكۈۋېتىپسەن، دەرھال ئەخلەت دۆۋىسىنى ئاختۇر، ــ دەپتۇ.

خوتۇنى ئۆيىنىڭ ئارقىسىغا يۈگۈرۈپتۇ، باشقا ئاياللارمۇ ئۇنىڭ كەينىدىن مېڭىپتۇ. ھالقا راست دېگەندەك ئەخلەتنىڭ ئارىسىدىن چىقىپتۇ. بولۇپ ئۆتكەن بۇ ئىش كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچىلا خوتۇنلارنىڭ ئاغزى ئارقىلىق شەھەرنىڭ ھەممە يېرىگە تارقىلىپ كېتىپتۇ. بىرى:

ــ شەھىرىمىزگە يېڭى كۆچۈپ كەلگەن كىشى ئۇستا رەمچىكەن، ــ دېسە، يەنە بىرى:

ــ ئۇنىڭدا ھېچكىمنىڭكىگە ئوخشىمايدىغان خاسىيەتلىك كىتاب بار ئىكەن، ــ دەيدىكەن.

ئەنە شۇ چاغلاردا ئېشىكىنى يېتىلەپ قويۇپ، ھەممە يەرنى ئاختۇرۇپ تاپالماي يۇرگەن بىر كىشى بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپلا دەرھال رەم ئاچقۇزۇشقا كەپتۇ. بايۇەچچە كىگىز كىتابىنىڭ داغلانغان بەتلىرىگە بىر ھازا تىكىلگەندىن كېيىن، ئېشەك يېتىلەرگەن كىشىگە قاراپ:

ــ سىز سۇرگە دورىسى ئىچسىڭىز بولغۇدەك، ــ دەپتۇ.

تۇلۇمدىن توقماق چىققاندەك بۇ گەپ ئېشەك يېتىلەرگەن كىشىنى قاتتىق چۆچۈتۈۋېتىپتۇ.

ــ سىز ساراڭمۇ، ئوڭمۇ؟ ــ دەپتۇ ئۇ كىشى تېرىكىپ، ــ مەن ئېشەك توغرۇلۇق رەم ئاچقۇزۇاتسەن، سىز بولسىڭىز...

ــ كىتابتىن شۇنداق چىقىپ قالدى، ــ دەپتۇ بايۇەچچە دۇدۇقلاپ، ــ مەندە نېمە ئامال؟!

ئېشەك يېتىلەرگەن كىشى:

ــ سىز ھەقىقەتەنمۇ ئېلىشىپ قالغان كىشى ئىكەنسىز، سىزنى ئىزدىگەن مەنمۇ ئەخمەق، ــ دەپتۇ ـ دە، چىقىپ كېتىپتۇ.

ــ مانا، رەسۋاچىلىق، ــ دەپتۇ بايۇەچچىنىڭ خوتۇنى تېرىكىپ، ــ سىزنىڭ ساراڭلىقىڭىزنى ئەتىلا ئۇ پۇتۇن شەھەرگە يېيىپ بولىدۇ. ئەمدى كىشىلەر سىزگە رەم ئاچقۇزۇش ئۈچۈن ئەمەس، بىزنى شەھەردىن قوغلاپ چىقىرىشقا كېلىدۇ. ئادەم دېگەن شۇنداقمۇ ئەخمەق بولغان بارمۇ؟

بايۇەچچىنىڭ خوتۇنى ئەلەمگە چىدىمايۇ يىغلۇۋېتىپتۇ. بايۇەچچە ئۆزىنىڭ ھەقىقەتەنمۇ ئويلىمايۇ گەپ قىلىپ قويغانلىقىغا ئۆكۈنۈپ، بۇ يەرنىڭ خەلقى راستىنلا بىزنى قوغلۇۋېتەرمۇ، دېگەن دەككە ـ دۈككە ئىچىدە تاڭ ئاتقۇچە ئۇخلىيالماپتۇ. تاڭ ئېتىپتۇ، ئۇلار ئورۇنلىرىدىن يېڭىلا تۇرۇشقا، ئىشكى قېقىلىپتۇ. بايۇەچچە: «مانا ئەمدى كۆرگۈلۈكمىزنى كۆرىدىغان بولدۇق» دېگىنىچە ئالاقزادە بولۇپ ئىشكىنى ئېچىپتۇ ـ دە، ئالدىدا كۈلۈمسىرەپ تۇرغان ئېشەك يېتىلەرگەن كىشىنى كۆرۈپ، تېخىمۇ تەمتىرەپ كېتىپ، ئىشكىنى يېپىۋاپتۇ.

ــ رەمچى ئۇستام، ــ دەپتۇ ئېشەك يېتىلەرگەن كىشى، ــ خاپا بولمىسىلا، سىلى ھەقىقەتەنمۇ ئەۋلىيا ئىكەنلا. مەن سىلىنى ئورۇنسىز رەنجىتكەنلىكىم ئۈچۈن ئەپۇ سوراپ كەلدىم، ئىشكىنى ئاچسىلا.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ بايۇەچچىنىڭ قوللىرى ئىشىك تۇتقۇچىدىن ئىختىيارسىز بوشاپ كېتىپتۇ. ئېشەك يېتىلەرگەن كىشى ئۆيگە كىرىش بىلەنلا بايۇەچچىگە ئېگىلىپ تەزىم قىلغىنىچە، يانچۇقىدىن پارقىراپ تۇرغان كۈمۈش تەڭگىلەرنى ئېلىپ، ھاڭ ـ تاڭ بولۇپ تۇرغان بايۇەچچىنىڭ ئالقىنىغا تۇتقۇزۇپ، قايتا ـ قايتا رەھمەت ئېيتىپ، كەچكە ئۆز ئۆيىگە مېھمانغا چىللاپ قويۇپ چىقىپ كېتىپتۇ. بايـ

ۋەچچە ھاك ـ تاك بولغىنىچە تۇرۇپلا قاپتۇ. ئەھۋال ئەسلىي مۇنداق بولغانىكەن:

ئېشەك يىتتۇرگەن كىشى بايۇەچچىنىك كىتابقا قاراپ بەرگەن جاۋابىنى ئاڭلاپ قاتتىق تەرىكىپ كېتىۋاتقىنىدا، يولدا بىر دوستى بىلەن ئۇچرىشىپ قاپتۇ. دوستى ئۇنىڭ ئەھۋالىنى ئۇقۇپ:

ــ «پالغا ئىشەنمە، پالسىزمۇ يۇرمە» دېگەن گەپ بار. سۇرگە دورىسى ئىچ دېگەن بولسا، ئىچىپ باقمامسەن، ئېشىكىڭ تېپىلمىغان تەقدىردىمۇ، ساڭا ئوشۇقچە زىيىنى يوققۇ، ــ دەپ مەسلىھەت بېرىپ-تۇ. ئېشەك يىتتۇرگەن كىشى بۇنىڭغا كۆنۈپ، بىر تەۋىپتىن سۇرگە دورىسى سېتىۋېلىپ ئىچىپتۇ ـ دە، يەنە ئېشىكىنى ئىزدەشكە مېڭىپتۇ. ئۇ بىر ئەسكى تاملىقنىڭ يېنىغا كەلگەندە قورسىقى تازا تولغاپ ئاغرىشقا باشلاپتۇ، ئۇ ئالدىراپ ـ تېنەپ ئەسكى تامنىڭ كەينىگە ئۆتسە، ئېشىكى شۇ يەردە توپلىشىپ قالغان سۇلاردىن پەيدا بولغان كىچىككىنە لاي ئورىكىگە پېتىپ قېلىپ چىقالماي ياتقانىكەن...

بايۇەچچە ئۆزىنىڭ ئويلىمايلا ئېيتقان سۆزىنىڭ ئويلىمىغان نەتىجىگە ئېرىشىپ قالغانلىقىدىن ئىنتايىن خۇش بولۇپ كېتىپتۇ، خوتۇنىمۇ خۇشاللىقىدىن ئۆزىنى قويىدىغان يەر تاپالماي قاپتۇ.

بايۇەچچە شۇ كۈنى كەچقۇرۇن ئېشەك يىتتۇرگەن كىشىنىڭ قايتا ـ قايتا تەكلىپ قىلىشى بىلەن ئۇنىڭ ئۆيىگە مېھمانغا بېرىپتۇ. بۇ چاغدا يۇرت كاتتىلىرى ئۇنىڭ ئۆيىگە يىغىلىپ، «رەمچى»گە تۆردىن ئورۇن قالدۇرۇپ، ئۇنى كۈتۈپ ئولتۇرۇشقانىكەن، بايۇەچچە ئۆيگە كىرىشى بىلەن ھەممە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ، ئۇنى تۆرگە تەكلىپ قىپتۇ. بايۇەچچە ئۇلارنىڭ كۆزلىرىدىن قانداقتۇر بىر سىناش نەزەرىنى سەزگەندەك بولۇپ، بۇ يەرگە كەلگەنلىكىگە قاتتىق ئۆكۈنۈپتۇ ۋە تۆرگە چىقىپ سەتچىلىككە قالغاندىن كۆرە، قېچىپ كېتىشكە ئاسان بولۇش ئۈچۈن، پەگادىلا ئولتۇرمايمەنمۇ، دەپ ئويلاپ:

ــ رەھمەت، «ياقا سەكرەپ ـ سەكرەپ ئورىغا چۈشەر» دەپتىكەن، تۆرگە چىققىنىمدىن كۆرە، پەگادا تۇرغىنىم ياخشىدەك قىلىدۇ، ــ دەپ ساپتۇ. شۇئان ھەممە: «ۋاي، تاپتى... تاپتى !...» دەپ چۇقان

كۆتۈرۈشۈپ، «رەمچى»گە قالدۇرۇلغان تۆردىكى كىگىزنى قايرىپ ئاستىدىن يوغان بىر پاقىنى ئېلىپ تالاغا ئاچىقىپ تاشلىۋېتىپتۇ. ئەسلىدە ئۇلار شەھەرگە كېلەر - كەلمەي داڭق چىقارغان بۇ «ئەۋلىيا رەمچى»نى سىناپ كۆرمەكچى بولۇپ، ئەتەي شۇنداق ئورۇنلاشتۇرغانىكەن. «رەمچى»نىڭ ئۇنى دەرھال «تېپىۋېلىشى» ئۇلارنى ھەقمەتەنمۇ قايىل قىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ «رەمچى»نىڭ شۆھرىتى تېخىمۇ ئېشىپتۇ. شۇ چاغلاردا پادىشاھنىڭ ياخشى كۆرىدىغان بىر ئۇزۇكى يوقاپ كېتىپتۇ. پادىشاھ بارلىق موللا - ئۆلىمالارنى يىغىپ، ئۇچ كۈنگىچە ئۇزۇكنى تېپىشنى، ئەگەر تاپالمىسا، ھەممىسىنىڭ كاللىسى ئېلىنىدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ. ئۇلار قانچە كىتاب كۆرسىمۇ، ئۇزۇكنى تاپالماپتۇ. ئۇچ كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، پادىشاھ ئۇلارنى ئوردىغا چاقىرىپتۇ. شۇ چاغدا ئارىدىن بىرى پادىشاھقا ئېگىلىپ تەزىم قىلىپ:

— ئى پادىشاھىئالەم، ئاڭلىساق شەھىرىمىزگە بىر رەمچى كەپتۇ، ئۇ يىتىپ كەتكەن ھەرقانداق نەرسىنى تاپالايدىكەن. شۇ كىشىنى ئەكەلدۇرۇپ سوراپ باقسىلا. مۇبادا ئۇمۇ تاپالماي قالسا، بىزنى شۇ چاغدا ئۆلتۈرسىلىمۇ كېچىككەن بولمايلا، — دەپتۇ. چاپارمەنلەر «رەمچى»نى دەرھال ئېلىپ كەپتۇ. «ئوغرىنىڭ يۈرىكى پوك - پوك» دېگەندەك، بۇ «رەمچى» ئۆزىنى تۇتۇشقا ھەرقانچە تىرىشسىمۇ، پۈت - قولى تىترەشكە باشلاپتۇ. پادىشاھ ئۇنىڭغا قاراپ:

— ئەگەر سەن رەمچى قىياپىتىگە كىرىۋالغان ئالدامچى بولمىساڭلا، ئۇزۇكنى دەرھال تاپالايسەن، تاپالمىساڭ، بۇ يەردىن تىرىك چىقىپ كېتىمەن دەپ خىيال قىلما ! — دەپتۇ.

— بېشىم بىلەن، — دەپتۇ بايۇەچچە ئۆزىنى تەسلىكتە بېسىپ، — بىراق، بۇ ئىش خېلى چىگىش-تەك قىلىدۇ، شۇڭا مېنىڭ كىتاب كۆرۈپ، توغرا ھۆكۈم چىقىرىشىم ئۈچۈن ئۇچ كۈنلۈك سۈرۈك بېرىشكە بولامدىكىن؟

بايۇەچچە بۇ سۆزنى ئېيتىشتا، قاراپ تۇرۇپ ئۆزىنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بەرگەندىن كۆرە، غېپلا قىلىپ باشقا شەھەرگە قېچىپ كېتىش پۈرسىتىنى يارىتىشنى كۆزدە تۇتقانىكەن. پادىشاھ خۇددى ئۇنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلىۋالغاندەك:

— بولىدۇ، بىراق ئوردىدىن چىقىپ كەتمەيسەن، مەن سېنى مەخسۇس ئۆي، مەخسۇس تاماق بىلەن تەمىنلەيمەن، ئۈچىنچى كۈنى ئەتىگەندە كۆرۈشىمىز، — دەپ سۆزنى تۇگىتىپتۇ. ئەمدى بايۇەچچىگە مەخسۇس ئۆيگە سولىنىۋېلىپ، ئۆلۈمنى كۈتۈپ يېتىشتىن باشقا يول قالماپتۇ. بىر كۈن ئۆتۈپتۇ، ئىككى كۈنمۇ ئۆتۈپتۇ، ئەمدى تاڭ ئاتسىلا ئۇزۇكنى تاپالمىغانلىقى ئۈچۈن كاللىسىنىڭ ئېلىنىدىغانلىقىدا گەپ يوق.

بايۇەچچە ئويلىغانسېرى قاتتىق ۋەھىمىگە چۈشۈپ، خۇددىنى يوقتىشقا باشلاپتۇ، ئاخىر ئۇ پادىشاھنىڭ ئالدىدا سوراققا تارتىلىپ، ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنغاندىن كۆرە، ئۆزىنى - ئۆزى ئۆلتۈرۈۋېلىش قارارىغا كەپتۇ - دە، قاراڭغۇ چۈشۈپ، ئەل ئايىغى بېسىلىشى بىلەن ئىشىك - تۆشۈكنى مەھكەم تاقاپ، ئېسىلىپ ئۆلۈۋېلىش ئۈچۈن ئۆزىگە سىرتماق ساپتۇ، بىراق ئۆزىنى بىراقلا تاشلاشقا جۈرئەت قىلالماي، ئارغامچىنى بوينىغا سېلىپ تۇرۇپ، ئۇنى قولى بىلەن ئاستا چىڭىتىپتۇ - دە، «چىق جان، چىق جان» دەپ ئىلتىجا قىلىشقا باشلاپتۇ. دەل شۇ چاغدا ئىشىك قېقىلىپ، ناله قىلغان ئاۋاز ئاڭلىنىپتۇ. بايۇەچچە قۇلاق سالغۇدەك بولسا، ئىشىك ئالدىدا بىرى : «مەن سىلىدىن ئۆتۈنەي، ئۇلۇغ ئەۋلىيا غوجام، ئۇزۇكنى مەن ئالغان. بىر قوشۇق قېنىمنى تىلەيمەن» دەۋاتقۇدەك. بايۇەچچە ھەيران بولۇپ، ئار-غامچىلىرىنى يېغىشتۇرۇپ قويۇپ ئىشىكنى ئاچقانىكەن، بىر كىشى ھۆركىرەپ يىغلىغىنىچە بايۇەچچە-

ىنىڭ ئايىغىغا ئۆزىنى تاشلاپتۇ.

— سەن كىم بولىسەن؟ — دەپتۇ بايۇەچچە ئۆچكەن ئۇمىد شامىنىڭ قايتا پىلىلداپ يېنىشقا باشلىغانلىقىنى سېزىپ، يۇرىكى ئوينىغان هالدا.

— مەن پادىشاهنىڭ ساراي خىزمەتچىسى، ئۇزۇن يىللاردىن بېرى پادىشاهقا سادىق بولۇپ ئىشلەۋاتقانىدىم، يېقىندا قايسى شەيتان ئازدۇردىكىن، سارايدا پادىشاهنىڭ ئۇزۇكىنى ئوچرىتىپ قېلىپ تەقۋالغانىدىم. سىلى ئوردىغا پەيدا بولغان كۈندىن باشلاپ ماڭا ئەندىشە چۈشتى، چۈنكى سىلىنىڭ داڭقىلىرىنى مەنمۇ ئاڭلىغان. شۇڭا، ئىككى كۈندىن بېرى كېچىسى ئىشىكلىرىگە قۇلىقىمنى يېقىپ ئۆينىڭ ئىچىدىكى شەپىنى تىڭشاۋاتىمەن. بۇگۈن «شەيخىجان، شەيخىجان» دەپ ئېتىمنى ئاتاۋاتقانلىرىنى ئاڭلاپ قالدىم. سىلىدىن گۇناهىمنى تىلەي، مېنى ئۆلۈمدىن ساقلاپ قالسىلا، — دەپتۇ.

بايۇەچچە ئىشىنىڭ تېگى ـ تەكتىنى چۈشىنىپتۇ. ئۇ ئۇيان ئويلىنىپ، بۇيان ئويلىنىپ، قانداقلا بولمىسۇن ئۆزىنىڭ ئۆلۈمدىن قۇتۇلۇپ قېلىشىغا سەۋەبچى بولغان بۇ كىشىنىمۇ قۇتقۇزۇپ قېلىشنىڭ چارىسىنى ئىزدەشكە كىرىشىپتۇ. ئاخىر چارىمۇ تېپىلىپتۇ. ساراي خادىمى بۇ چارىنىڭ ئوڭۇشلۇق بولىدىغانلىقىدىن كۆڭلى تىنىپ، ئۆزىگە تېگىشلىك ۋەزىپىنى ئادا قىلىشقا خۇشال ـ خۇرام چېقىپ كېتىپتۇ. بايۇەچچىمۇ هەقىقىي بايۇەچچىلەرگە خاس خاتىرجەملىك بىلەن ئۇيقۇغا كېتىپتۇ.

تاڭ ئېتىپتۇ، بايۇەچچە تېزلىك بىلەن كىيىنىپ، ئەتىگەنلىك تاماقنى ئىشتىها بىلەن يەپ، كىگىز كىتابىنى قولتۇقىغا قىستۇرۇپ، مەغرۇر قەدەم تاشلاپ پادىشاهنىڭ ئالدىغا كىرىپتۇ.

— قۇدرەتلىك شاهىم، — دەپتۇ ئۇ سالام بەجا كەلتۈرگەندىن كېيىن، — پېقىرلىرى تاپشۇرۇلغان ۋەزىپىنى ئادا قىلىپ ئالدىلىرىغا كەلدى.

— ناهايىتى ياخشى، — دەپتۇ شاه ئۇنىڭغا خۇشاللىق بىلەن نەزەر تاشلاپ، — قېنى، بايان قىل.

— كىتابنىڭ ئىزهار قىلىشچە، ئۇزۇك ئوغرىلانمىغان ياكى يىتمىگەن.

— هە، بۇ نېمە دېگىنىڭ؟ — دەپتۇ شاه قاشلىرىنى يىمىرىپ.

— ئۇنى غازلىرىدىن بىرى دانغا ئارىلاشتۇرۇپ يەۋالغان.

— مەيلى، شۇنداقمۇ دەيلى، — دەپتۇ پادىشاه ئىشەنگۈسى كەلمەي، — سەن شۇ غازنى تاپالامسەن؟

— ئەلۋەتتە تاپقىلى بولىدۇ، — دەپتۇ «رەمچى» ئۆزىنى خاتىرجەم تۇتۇپ، — بۇنىڭ ئۈچۈن غازلارنى بىر ـ بىرلەپ كۆزدىن كەچۈرۈشكە توغرا كېلىدۇ.

— بولىدۇ، — دەپتۇ شاه يەنىلا ئىشەنمىگەن قىياپەتتە، — قېنى، غازلار رەمچىنىڭ ئالدىغا كەلتۈرۈلسۇن.

غازلار كەلتۈرۈلۈپتۇ، «رەمچى» بىر كىتابقا، بىر غازنىڭ كۆزى ۋە قانات ـ قۇيرۇقلىرىغا قاراپ، ئۇلارنى ئالدىدىن بىر ـ بىرلەپ ئۆتكۈزۈشكە باشلاپتۇ. غازلارنىڭ كۆپ قىسمى ئۆتۈپ بوپتۇ، ئۇزۇكنى «يەۋالغان» غاز تېخىچە كۆرۈنمەپتۇ. پادىشاهنىڭ تاقىتى ـ تاق بولۇشقا باشلاپتۇ، بايۇەچچىمۇ جىددىيلىشىپ قاپتۇ، «ئەگەر بۇ ئىش بېجىرىلمىگەن بولسا...» بايۇەچچىنىڭ دەرگۇمان بولغان كۆزلىرى كىشىلەر ئارىسىدىكى ساراي خادىمىغا تىكىلىپتۇ، ساراي خادىمى ناهايىتى خاتىرجەم كۆرۈنۈپتۇ. دېمەك، ئىش بېجىرىلگەن. بايۇەچچە يەنە بىرقانچە غازنى ئالدىدىن ئۆتكۈزۈپتۇ. ئۇلارنىڭ ئىچىدىمۇ ئۇزۇك «يەۋالغان» غاز كۆرۈنمەپتۇ. شۇنداق قىلىپ، ئۇ ئۆتكۈزە ـ ئۆتكۈزە ئاخىرقى غازغا كەلگەندە، ئۇنىڭ نۇرسىز لىشىپ كەتكەن كۆزىگە قاراپلا ئۇنىڭ ئۇزۇك «يەۋالغان» غازنىڭ دەل ئۆزى ئىكەنلىكىنى بىلىۋاپتۇ.

دەرھەقىقەت، ساراي خادىمى بىلەن كېلىشكىنى بويىچە ئۇنىڭ قانىتىدىن بىر پەي بەلگە ئۈچۈن سۈندۈ-رۈلغان. بايۇەچچە ئۇنى پادىشاھقا شەرەت قىلىپ:

— بىز ئىزدىگەن غاز مانا مۇشۇ، — دەپتۇ. پادىشاھ غازنى سويۇشقا بۇيرۇپتۇ. غاز سويۇ-لۇپتۇ، ئۇزۇك ئۇنىڭ يەملىكىدىن چىقىپتۇ. بۇنى كۆرگەن پادىشاھ چىرايى نۇرلىنىپ، «رەم-چى»نىڭ ئەۋلىيالىقىغا ناھايىتى قايىل بوپتۇ ۋە ئۇنىڭ ئۇنىمىغىنىغا قويماي، ئۇنى ئۆزىگە مەسلىھەتچى قىلىپ ئوردىدا ئېلىپ قاپتۇ.

بەتخەجلىكى تۇپەيلىدىن مال - دۇنياسىدىن ئايرىلىپ، بىر پارچە نانغىمۇ زار بولۇپ قالغان باي-ۋەچچە ئەنە شۇ كۈندىن باشلاپ ياخشى تۇرمۇش كەچۈرۈشكە باشلاپتۇ، بىراق غەم - ئەندىشىدىن خالىي بولالماپتۇ. ئۇ قاچاندۇر بىر كۈنى ئۆزىنىڭ ساختا قىياپىتىنىڭ ئاشكارىلىنىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ يۈرىدىكەن، ھەتتا چۈشىدىمۇ مۆڭدەرەپ تۇرۇپ كېتىدىغان ھالەتكە كېلىپ قاپتۇ. ئەنە شۇ كۈنلەردە پا-دىشاھ ئۇنى تۈيۇقسىز ئالدىغا چاقىرىپتۇ. ئەسلىدە بۇرۇندىن تارتىپ بۇ پادىشاھلىققا چىشىنى بىلەپ كېلىۋاتقان قوشنا پادىشاھلىق لەشكەر تارتىپ كېلىۋاتقانىكەن. بۇنىڭدىن قاتتىق ھودۇقىغان پادىشاھ «قارشى تۇرۇش كېرەكمۇ ياكى تىز پۈكۈپ، ئۇلارنىڭ بۇلاڭ - تالاڭ قىلىپ كېتىشىگە يول قويۇش كې-رەكمۇ؟» دېگەن مەسىلە ئۈستىدە «رەمچى»دىن مەسلىھەت سورىماقچىكەن. «رەمچى» ئەھۋالىنى ئاڭلاپ، ئۆزىنىڭ بەربىر بىر كۈنى بولمىسا بىر كۈنى ئاشكارىلىنىپ رەسۋا بولىدىغانلىقىنى كۆزدە تۇتۇپ، ئىككى تەرەپنى ئۇرۇشقا سېلىپ قويۇپ، پاتىپاراقچىلىقتىن پايدىلىنىپ قېچىپ كەتمەيمۇ، دېگەن خە-

يالدا، كىگىز كىتابىنى ۋاراقلاپ تۇرۇپ، پادىشاھقا:

ــ كىتابقا قارىغاندا، نۇسرەت بىز تەرەپتە، ئەلۋەتتە جەڭ قىلىشىمىز كېرەك، ــ دەپتۇ.

ــ ئەمىسە، جەڭگە سىز قوماندانلىق قىلىڭ، ــ دەپتۇ پادىشاھ «رەمچى»نىڭ سۆزىگە ماقۇل بولۇپ، ــ بىز ئارقا سەپتە تۇرۇپ سىزگە ياردەملىشىمىز.

بايۇەچچە پادىشاھنىڭ بۇيرۇقىنى رەت قىلالماپتۇ. ئۇ دەرھال لەشكەر باشلىقلىرىنى يىغىپ، باستۇ-رۇپ كېلىۋاتقان دۇشمەنگە قارشى قايتۇرما جەڭ قىلغۇچى قوشۇننى تەخمۇتەخ قىلىپ قويۇپ، ئالدىراپ ئۆيىگە كەپتۇ. ئەسلىدە ئۇ ئۆيدىن تالاغا چىقماي، ئۆز ئۆمرىنى ئەيش - ئىشرەت بىلەنلا ئۆتكۈزۈپ كەل-گەنلىكى ئۈچۈن ئات مىنىشنىمۇ بىلمەيدىكەن، شۇڭا ئۇ خوتۇنىغا بىر قازان يار يېلىم قاينىتقۇزۇپ، ئۇ-نى ئۆزىگە توقۇلغان ئاتنىڭ ئېگىرىگە راسا سۇركەپتۇ - دە، ئۇستىگە چىقىپ مىنىۋاپتۇ، يار يېلىم دەرھاللا قېتىپ، ئۇنى ئېگەر بىلەن مەھكەم بىرلەشتۇرۇۋاپتۇ. ئۇ قوشۇننىڭ ئالدىغا كېلىپ، يۇرۇش قىلىشقا بۇيرۇق بېرىپتۇ. شۇئان ناغرا - كانايلار چېلىنىپ، نەچچە مىڭ ئاتلىق لەشكەر شىددەت بىلەن ئىلگىرىلەپتۇ. بايۇەچچە مىنگەن ئات جەڭ ۋە بەيگە كۆرگەن، ئەڭ يۈگۈرۈك ئاتلاردىن بولغاچقا، باشقا ئاتلاردىن يول تالىشىپ، ھەممىنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپتۇ - دە، كېلىۋاتقان دۇشمەن توپىغا قاراپ ئوقتەك ئې-تىلىپتۇ. قورقمىدىن ئالاقزادە بولۇپ كەتكەن بايۇەچچە كەينىگە ياناي دېسە، ئاتنىڭ تىزگىنىنى باش-قۇرالماپتۇ، ئۆزىنى يەرگە تاشلاي دېسە، ئېگەردىن ئاجرىيالماپتۇ. ئات بولسا، دۇشمەنگە قارشى چېپىۋې-رىپتۇ. ئۆز قوماندانىنىڭ بۇ «قەھرىمان»لىقى قوشۇننى تېخىمۇ روھلاندۇرۇۋېتىپتۇ. ھەممسى قوماندانغا ئەگىشىپ، قىقاس - چۇقان بىلەن ئالغا ئىلگىرىلەۋېرىپتۇ. شۇنداق قىلىپ، بايۇەچچىنىڭ ئېتى دۇشمەن قوشۇنى بىلەن ئۇچرىشىشقا ئازلا قاپتۇ. ئۇ كۆز يۇمۇپ - ئاچقۇچە يۇز بېرىدىغان قاتتىق توقۇنۇشتىن خۇددىنى يوقتىپ كېتىۋاتقىنىدا، ئېتى بىر يانغا ئېگىلىپ ئۆسكەن بىر توغراقنىڭ ئاستىدىن ئۆتۈپ قاپتۇ. بايۇەچچە ئاتتىن ئاجرىۋېلىش ئۈچۈن تېزلىك بىلەن توغراقنى قۇچاقلاپتۇ، كىم بىلسۇن، تېگى پورلىشىپ قاقشال بولۇپ قالغان بۇ توغراق شۇئان قاراسلاپ سۇنۇپ ئېگەرنىڭ ئالدىغا چۈشۈپتۇ، ئات بولسا، يۇلقۇنۇپ توغراقنى سۆرىگەن پېتى دۇشمەن لەشكەرلىرىنىڭ ئارىسىغا كىرىپ كېتىپتۇ - دە، نۇرغۇن دۇشمەن لەشكەرلىرى توغراق پۇتاقلىرىغا ئورۇلۇپ ھالاك بوپتۇ. قالغانلىرى يوغان بىر تۇپ توغراقنى يۇلۇۋېلىپ باستۇرۇپ كېلىۋاتقان بۇ مىسلى كۆرۈلمىگەن «باتۇر»غا دۇچ كېلىشتىن قورقۇپ ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ قېچىپتۇ. بايۇەچچىنىڭ لەشكەرلىرى قاچقانلارنى قوغلاپ يۇرۇپ قىرىشقا باشلاپتۇ. شۇ ئەسنادا بايۇەچچىنىڭ ئېتى ئۇلۇغ سۇغا دۇچكېلىپ، ئېقىننى يېرىپ ئۆزۈپ ئۆتۈپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئېگەرگە يېپىشتۇرۇلغان يار يېلىمنى ئېرىپ، بايۇەچچىنى ئېگەردىن ئاجراپتۇ. ئۇ ئاتتىن چۈشۈپ، كە-يىملىرىنى يۇيۇپ قۇرۇتۇپتۇ. شۇ چاغدا ئۇنىڭ بىرمۇ ئادەم چىقىم قىلماي دۇشمەن ئۇستىدىن تولۇق غەلىبە قىلغان قوشۇنى يېتىپ كېلىپ، ئۇنى چۆرىدىگەن ھالدا خۇشال - خۇرام شەھەرگە قايتىپتۇ. بۇ-نىڭدىن خۇشاللانغان پادىشاھ بايۇەچچىگە ئۆز تەختىنىڭ يېنىدىن ئورۇن بېرىپ، ئۇنىڭ شەرىپىگە تۆت كېچە - كۈندۈز زىياپەت ئۆتكۈزۈپ بېرىپتۇ ۋە ئۇنى: «ئەۋلىيا رەمچى، چاقماق سەركەردە» دەپ ئاتاپتۇ.

ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئۇنىڭ ئاشۇ نامى مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىنى بەكمۇ زىلزىلىگە سېلىۋەت-كەچكە، ئۇنىڭ قايتا كىگىز كىتابىنى قولغا ئېلىشىغا ياكى جەڭ ئېتىغا مىنىپ سەركەردىلىك قىلىش-غا تېگىشلىك ھېچقانداق ۋەقە چىقمىغانمىش، شۇڭا ئۇ ئاخىرقى ئۆمرىنى ئوردا ئىچىدە خۇشال - خۇرام ئۆتكۈزگەنمىش.

بىر تىللانىڭ ئاقىۋىتى

ئار ئىكەنۇ، يوق ئىكەن، ئاچ ئىكەنۇ، توق ئىكەن. كۆپ زامانلار ئىلگىرى مەلۇم شەھەردە هايانكەشلىك قىلىپ بېيىغان ئاتاق باي دېگەن بىر بېخىل سودىگەر بولغانكەن. ئۇ بىر قېتىم يىراق بىر شەھەرگە بېرىپ سودىگەرچىلىك قىلىپ كۆپ پايدا تېپىپتۇ، ئۆيدىن چىققىلى ئۇچ ئاي بولدى دېگەن كۈنى يورغا ئېتىغا مىنىپ، قىرىق قېچىرغا تاۋار ـ دۇردۇن ئارتىپ بىر نەچچە مالىيىغا هەيدىتىپ، ئۆز يۇرتىغا قاراپ يولغا چىقىپتۇ، بىرنەچچە كۈن يول يۈرۈپ، يول يۈرگەندىمۇ مول يۈرۈپ، نەچچە تاغ ـ دەريادىن، نەچچە شەھەر ـ دالادىن، نەچچە يېزا ـ سەھرادىن ئۆتۈپ، بىر كۈنى كەچ پېشىن مەزگىلدە ئۆزى تۇرۇشلۇق شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى چوڭ مازارغا يېتىپ كەلگەندە، بىر پۇچۇق گۈمبەزنىڭ ئالدىدا بىرنىڭ ناله ـ پەريادىنى زارلىنىۋاتقان ئاۋازى ئاڭلىنىپتۇ. ئاتاق باي: «بۇ نېمە ئىشتۇ؟» دەپ، ئېتىنىڭ بېشىنى بۇراپ، هېلىقى پۇچۇق گۈمبەزنىڭ قېشىغا بېرىپ قارىغۇدەك بولسا، بىر قارىغۇ سوپى ئىككى قولىنى كۆتۈرۈپ: «ئەي قۇدرىتى ئۇلۇغ ئاللا ئىگەم، بىر سېخىينىڭ قولى ئارقىلىق بىر تىللا ئاتا قىلساڭ، مەن ئۇنى كۆزۈمگە ئۇچ قېتىملا سۈرتۈپ قولۇمغا بەرسەم، كۆزۈم ئېچىلىپ، مۇراد ـ مەقسىتىم هاسىل بولاتتى» دەۋاتقۇدەك. ئاتاق باي بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ هەيران قاپتۇ ۋە قارىغۇ سوپىنى سىناپ كۆرمەكچى بولۇپ، ئېتىنى دېۋىتىپ كەپتۇ ـ دە، هەمياندىن بىر تىللانى چىقىرىپ:

ـــ هەي سوپى، مانا ماۋۇ تىللانى ئېلىپ كۆزۈڭگە قانغۇچە سۈرتۈۋال، ـــ دەپ تەڭلەپتۇ.

سوپى تىللانى قولىغا ئېلىپ: «يا رەببىم، هىممىتىڭگە كۆپ رەهمەت!» دېگىنىچە كۆزىگە سۈرتۈشكە باشلاپتۇ. ئاتاق باي بولسا تىللانى قاچان قايتۇرۇپ بېرەركىن دەپ تەقەززالىق بىلەن قاراپ تۇرۇپتۇ. سوپى تىللانى خېلى ئۇزاققىچە كۆزىگە سۈرتكەندىن كېيىن ئەپچىللىك بىلەن قويۇپ تىقىپ، تىللا بەرگەن كىشىنىڭ كەتكەن ـ كەتمىگەنلىكىنى بىلىش ئۈچۈن يەنە هېلىقى سۆزلىرىنى تەكرارلاپتۇ. ئاتاق باي ئاچچىقلىنىپ:

ـــ هەي مۇتتەهەم، مەن بەرگەن تىللانى كۆزۈڭگە ئۇچ قېتىم ئەمەس، ئۇچ يۈز قېتىم سۈرتۈڭ، كۆزۈڭمۇ ئېچىلمىدى. تىللايمىنى قايتۇرۇپ بېرىش بۇياقتا قېلىپ، تېخى ئۇنى قوينۇڭغا سېلىۋېلىپ، يەنە نومۇس قىلماي تىللا تىلەۋاتامسىنا؟ ـــ دەپ قاتتىق غەزەپكە كەپتۇ. سوپى ئاتاق بايىنىڭ سۆزىگە پەرۋا قىلماستىن، ئۆز مۇناجىتىنى تەكرارلاپتۇ. قەهر ـ غەزەپتىن ئۆتى يېرىلغۇدەك بولغان ئاتاق بايىنىڭ تاقىتى ـ تاق بولۇپ، ئەرۋاهى پەلەككە ئۆرلەپ، ئۆزىنى باسالماستىن

ئاتتىن ئېڭىشىپ سوپىنىڭ ياقىسىدىن قامالالاپ ئاپتۇ ـ دە:

ــ ھەي كاززاپ سوپى، تىللانى قايتۇرۇپ بەر ! ــ دەپ ۋارقىراپتۇ. سوپى ئىككى قولى بىلەن گۈمبەزنىڭ تېمىنى مەھكەم تىرەجەب تۇتۇپ تۇرۇپ، يەنىلا ھېلىقى سۆزنى تەكرارلاپتۇ. ئىككىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا قاتتىق ماجىرا چىقىپتۇ. چوڭ يولدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان يولۇچىلار بۇ جاڭجالنى ئاڭلاپ گۈمبەزنىڭ يېنىغا كېلىشىپتۇ ۋە شۇنچىۋالا باي بىر سودىگەرنىڭ مىختەك تۇرۇپ بىر قارىغۇدىن تىللا تالىشىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ: «توۋا، شۇنچە كاتتا باي تۇرۇپمۇ، ئۆتكەن ـ كەچ-كەنلەردىن تىلەپ جان بېقىۋاتقان ئاشۇ قارىغۇ سوپىغا ئېسىلىۋېلىپ، تىللا تالىشىۋاتقىنىنى قارامسۇ» دەپتۇ. يەنە بەزىلىرى: «ئاتاق باي مانا مۇشۇنداق بىرەر ـ يېرىم يارماقنىڭ تۆشۈكىدىن پىل ئۆتكۈزۈپ، مىسكىنلەرنى قاقتى ـ سوقتى قىلىپ، مال ـ دۇنيانى كۆپ يىغىپ باي بولغان» دېيىشىپتۇ. كىشىلەرنىڭ تاپا ـ تەنىسىگە چىدىيالمىغان ئاتاق باي: «خەپ، توختاپتۇر، سوپى، مەن سېنى ئاناڭدىن تۇغۇلغىنىڭغا تويغۇزمىسام، ئاتامنىڭ بالىسى بولماي كېتەي» دەپتۇ ـ دە، ئېتىغا مىنىپ ئۆيگە راۋان بوپتۇ. ئۇ كېتىۋېتىپ ئۆز ـ ئۆزىگە غوڭشىپ، ماۋۇ بىر قارىغۇ سوپىنىڭ مېنى ئەخمەق قىلغىنىنى قارا، دەپ ئويلاپ، يولۇچىلارنىڭ تاپا ـ تەنە، ئاھانەتلىرىگە ئاچچىقلىنىپتۇ، ئۆيىگە كىرگەندىن كېيىنمۇ ئاچچىقى زادىلا يانماپتۇ، ھەتتا گېلىدىن تاماقمۇ ئۆتمەپتۇ. ھە دەپ ئۇنىڭ: «ئەستاغپۇرۇللا، ئەستاغپۇرۇللا !» دەپ، ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ، ئېڭەك تىرەپ ئولتۇرغانلىقىنى كۆرگەن خوتۇنىنىڭ كۆڭلىدىن ئېرىم بۇ قېتىمقى سەپەردە بىرەر پېشكەللىككە ئۇچرىغان ئوخشايدۇ، دېگەن خىيال كېچىپ، ئىشنىڭ تېگى ـ تەكتىنى بىلىپ باقماقچى بولۇپ:

ــ دادىسى، نېمە بولدىلا؟ بەكمۇ پەرىشان كۆرۈنىلىغۇ؟ يولدا بىرەر كېلىشمەسلىك بولدىمۇ ـ يا؟ ــ دەپ زىغىرلاپ سوراشقا باشلاپتۇ. باي خوتۇنىغا سوپى بىلەن ئىككىسىنىڭ ئارىسىدا بولۇپ ئۆتكەن

تللا ماجراسىنى سۆزلەپ، راسا قاياپ كېتىپتۇ. ئۇ خوتۇنىنىڭ تەسەللى بېرىشىگىمۇ قۇلاق سالماي مازارغا بېرىپتۇ.

ئەسلىدە بۇ مازاردا ئۇچ قارىغۇ سوپى بولۇپ، ئۇلار بىر - بىرلىرى بىلەن ئىجىل ئىكەن. ئۇلار خىلمۇخىل ئالدامچىلىق ئۇسۇللىرىدىن پايدىلىنىپ پۇل تېپىشنى ئۆزلىرىگە كەسىپ قىلغان بولۇپ، بۇلارنىڭ ئىككىسى خېلى بالدۇرلا بىردىن تللالىق بولغانىكەن. ھېلىقى سوپى قالغان ئىككى سوپىغا ئۆزىنىڭ بىر تللانى قولغا چۈشۈرۈش كويىدا ئىشلەتكەن ھىيلىسىنى سۆزلەپ بېرىۋاتقان چاغدا ئاتاق باي يېتىپ كەپتۇ ۋە ئېتىنى نېرىراق يەرگە باغلاپ قويۇپ، پۇتىنىڭ ئۈچىدا مېڭىپ، شەپە چىقارماي كېلىپ قارىغۇ سوپىلار ياتقان گۈمبەز تۈۋىدە ئۇلارنىڭ گەپ - سۆزلىرىنى تىڭشاپ تۇرۇپتۇ. ئۆزىنىڭ تللاسىنى ئېلىۋالغان ھېلىقى سوپىنىڭ ئۆزىنى ماختاپ: «باي سودىگەرنى راسا بىر بابلىدىم - دە» دېگىنىنى ئاڭلاپ ئىچى ئۆرتىنىپ كېتىپتۇ، ئۇ دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ، سوپىلارنىڭ يەنە نېمە دېيىشىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ باقماقچى بوپتۇ.

— ھەممىمىز بىردىن تللالىق بوپتۇقتە! — دېيىشىپتۇ قارىغۇ سوپىلار. ئارىسىدىن بىرى ھەمراھلىرىدىن:

— ئاغىنىلەر، سىلەر تاپقان تللايىڭلارنى قەيەرگە قويدۇڭلار؟ — دەپ سوراپتۇ.

— مەن تللايىمنى ھاسامغا جايلىدىم، — دەپتۇ بۇلۇڭدا ياتقان سوپى. يەنە بىرى:

— مەن جەندەمنىڭ ياقىسىغا جايلىدىم، — دەپتۇ. ئاندىن ئۇلار يېڭى تللالىق بولغان سوپىدىن:

— سەنچۇ، ئاغىنە، تللايىڭنى نەگە يوشۇرۇپ قويدۇڭ؟ — دەپ سوراپتۇ. ئۇ كۆرەڭلىگەن ھالدا:

— تۇمىقىمنىڭ قاسقىسىغا، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. ئاتاق باي ئۇچ تللانىڭ گېپىنى ئاڭلاپ ناھايىتى خۇش بوپتۇ ۋە بىر ئامال قىلىپ بۇ ئۇچ تللانى قولغا چۈشۈرۈۋالماقچى بوپتۇ. ئۇ ئۇشكىتىن غىپىدە كىرىپتۇ - دە، سوپىلارنىڭ يېنىغا بېرىپ جىم تۇرۇپتۇ. شۇ چاغدا سوپىلارنىڭ بىرى يەنە بىرىگە:

— قېنى، ھاساڭنى ماڭا سۇنۇپ باققىنا، تللا ئوبدان جايلاشتۇرۇلدىمۇ، يوق، كۆرۈپ باقاي، — دەپتۇ.

— ماقۇل، — دەپتۇ ھاسىلىق سوپى، — سەنمۇ جەندەڭنى سالغىن، مەنمۇ كۆرۈپ باقاي.

ئۇلار بىر - بىرىگە ھاسا ۋە جەندىلىرىنى سۇنۇپتۇ. ئاتاق باي بۇ پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ، جەندە بىلەن ھاسىنى ئەپچىللىك بىلەن ئېلىۋېلىپ، يەنە پايلاپ تۇرۇپتۇ. بىردەمدىن كېيىن ئىككى سوپى يېڭىدىن تللالىق بولغان سوپىغا:

— سەن تاپقان تللايىڭنى تۇمىقىڭغا جايلىغان بولساڭ، قېنى، قانداقراق يوشۇرىدۇڭ، بىر كۆرۈپ باقمايلىمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ.

— مانا، كۆرسەڭلار، كۆرۈپ بېقىڭلار، — دەپتۇ ھېلىقى سوپى تۇمىقىنى تەڭلەپ. ئاتاق باي تۇماقىنىمۇ قوشۇپ ئېلىۋاپتۇ - دە، گۈمبەزنىڭ سىرتىغا چىقىپ، بۇ قارىغۇلار ئەمدى قانداق قىلىشاركىن دەپ، ماراپ تۇرۇپتۇ.

سوپىلار بىر - بىرىدىن جاۋاب كۈتۈشۈپ بىرھازا ئولتۇرۇشقاندىن كېيىن، ئارىسىدىن بىرى قوپۇپ:

— ئاغىنىلەر، كۆرۈپ بولدۇڭلارمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ. قالغان ئىككىسى:

— نەدىكىنى، بىز ھېچنېمىنى كۆرمىدۇق، ھەنىۋانى سەنلا كۆرۈۋاتقان ئوخشىمامسەن؟ — دېيىشىپتۇ.

— نەدىكىنى، مېنىڭ قولۇمدا ھېچ نەرسە يوق، سىلەر ئۆزۈڭلار ئېلىۋېلىپ، نېمىشقا يالغان سۆزلەيسىلەر؟! — دەپ كايىپتۇ ھېلىقى سوپى. بۇنى ئاڭلىغان ئىككى سوپى: «سەن ئالغان ئەمەس-مىدىڭ؟ سەن ئالدىڭ، سەن ئالدىڭ» دەيىشىپ، بىر - بىرىگە يامىشىپتۇ، ھېلىقى سوپىمۇ يامىشىپتۇ، چىرمىشىپتۇ. ئۇلار ئۆزئارا بىر - بىرىنى تاتىلىشىپ، ئۇرۇشۇپ - سوقۇشۇپ، ئۇسۇشۇپ دېگەندەك ئۇستۇاشلىرىنى قىيما - چىيما قىلىشىپ، باش - كۆزلىرىنى يېرىشىپتۇ. ئاتاق باي بولسا ئۇلارنى ئۇرۇشقا سېلىپ قويۇپ تاماشا كۆرۈپ، ئىچىدە، خوپ بولدى، مېنى ئەخمەق قىلغاز-نىڭ جاجىسى شۇ! دەپ ئويلاپتۇ. كۆپرەك تاياق يېگەن سوپى:

— ھەي ئاغىنىلەر، بىردەم تەخىر قىلىڭلارچۇ! — دەپ ۋارقىراپتۇ.

— ھە، نېمە بولدى؟ — دەپ سوراپتۇ قالغان ئىككى سوپى بىر - بىرلىرىنى ئۇرۇشتىن توختاپ. ھېلىقى بىرى پەس ئاۋاز بىلەن:

— ئاغىنىلەر، ئارىمىزغا بىرەر يات كىشى كىرىپ قالغان ئوخشايدۇ، — دەپتۇ.

— توغرا، — دەپتۇ يەنە بىرى، — بىزنىڭ كۆزىمىز كۆرمەيدۇ. سىرتتىن يوچۇن ئادەم كىرىپ بىزنىڭ تۇماق، جەندە، ھاسىلىرىمىزنى ئېلىۋالغان ئوخشايدۇ.

— ئۇنداق بولسا، — دەپتۇ يەنە بىرى، — بىرىمىز ئىشىكنى توسۇپ تۇرايلى، قالغان ئىككىمىز ئۆيئىچىنى ئاختۇرۇپ، بىزنى ئالدىغان شۇ مۇناپىقنى تۇتۇۋېلىپ، ئەدىپىنى راسا بىر بېرىپ قويايلى.

سوپىلار ماقۇل بولۇشۇپتۇ. بىرى ئىشىكنى توسۇپتۇ، قالغان ئىككىسى گۇمبەزنىڭ تېمىنى يا-قىلاپ، ئوغرىنى ئىزدەپتۇ. بىرپەستىن كېيىن ئۇلار بىر - بىرىگە دۇقۇرۇشۇپ:

— مانا ئوغرى! ئوغرىنى تۇتۇڭلار! — دەپ ۋارقىرىشىپتۇ. ئۇلار ۋاڭ - چۇڭ كۆتۈرۈشۈپ، بىر - بىرىنى مۇشتلاپتۇ، تېپىپتۇ، يۇز - كۆزلىرىنى تاتىلاشقا باشلاپتۇ. گۇمبەز ئىچىدە قىيا - چىيا، غەلۋە -

غوڭغا، تاراق ـ تۇرۇق تازا ئەڭجىگە كۆتۈرۈلۈپتۇ. ئاخىر ئۇلار يەنە ئۆزئارا بىر ـ بىرىنى ئۇرۇپ ـ تىللاڭاتقانلىقىنى بىلىپ، بۇ بىمەنە قىلىقلىرى ھار كېلىپ ئۇن سېلىپ يىغلىشىپتۇ. ئاتاق باي ئىشىك ئالدىدا تۇرۇپ بۇ ھالەتنى كۆرۈپ ھۇزۇرلىنىپ كۈلۈپتۇ ـ دە، ئۇچ تىللانى ئېلىپ، جەندە، ھاسا، تۇ ـ ماقلارنى ئىشىك ئالدىغا تاشلاپ قويۇپ ئۆيىگە قاراپ راۋان بوپتۇ.

ئاتاق باي ئۆيىگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، مازارلىققا بېرىپ ئۇچ قارىغۇ سوپىنى بىر ـ بىرى بىلەن ئۇرۇشقا سېلىپ قويۇپ تاماشىسىنى كۆرۈپ، ئۇچ تىللانى ياندۇرۇپ كەلگەنلىكىنى خوتۇنىغا سۆز ـ لەپ بېرىپ ماختىنىپ كېتىپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان خوتۇنى ئېرىدىن نارازى بولۇپ:

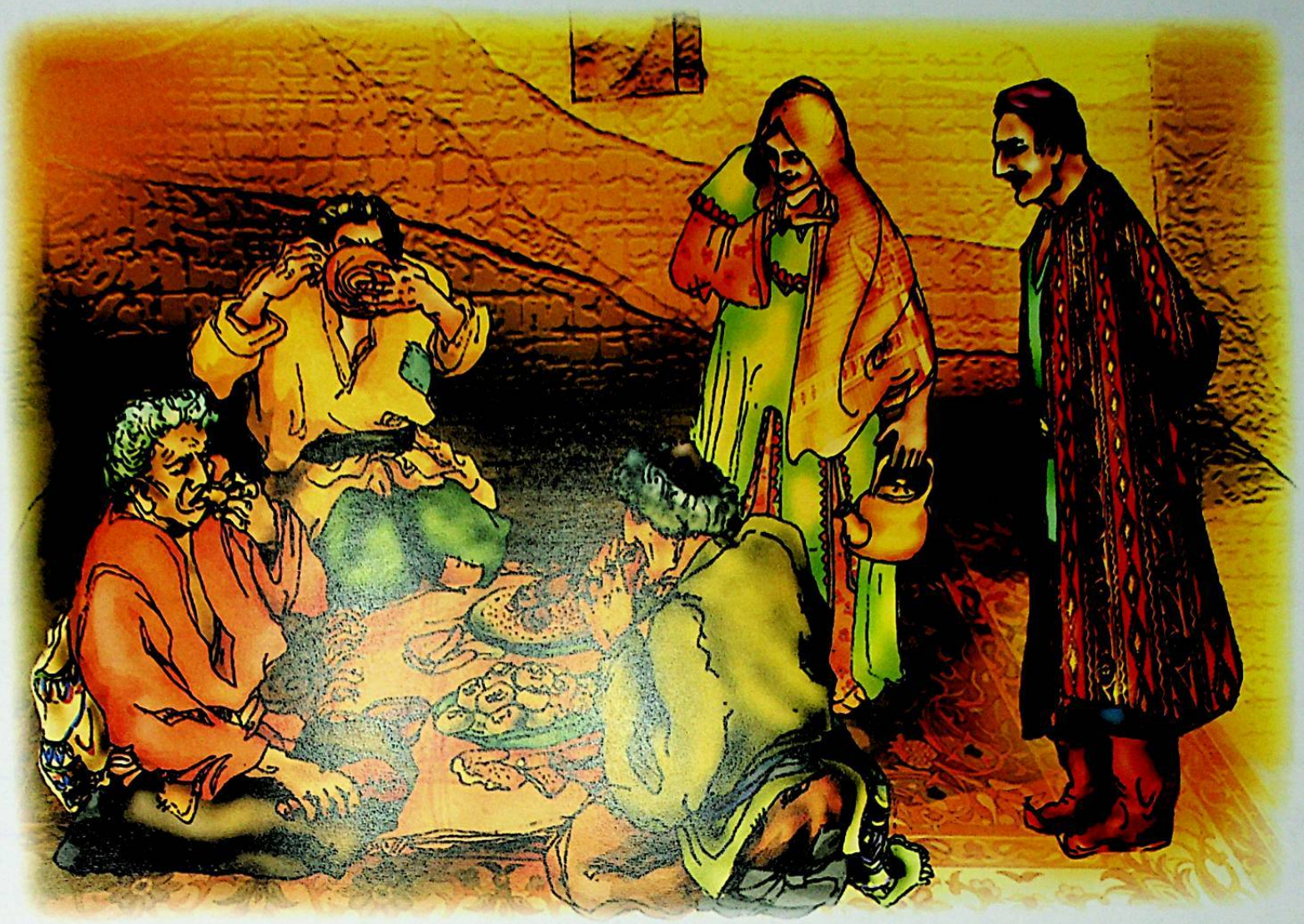
ــ دادىسى، شۇمۇ قىلىق بولدىمۇ؟ بىر تىللانى دەپ ئۇچ قارىغۇغا شۇنچىۋالا ئازار بەرگىنىڭىز نېـ ـمىسى؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئۇلارنىڭ مىڭ تەسلىكتە تاپقان تىللالىرىنىمۇ قوشۇپ ياندۇرۇپ كەپسىز، ــ دەپ كايىشقا باشلاپتۇ ۋە تىللالارنى ئىگىلىرىگە قايتۇرۇپ بېرىشنى ئېيتىپ غەلۋە قىلىپ، ئېرىنى كېـ ـچىچە ئۇخلاتماپتۇ. خوتۇننىڭ ئۆز گېپىگە كىرگۈزەلمىگەن ئاتاق باي تىللالارنى ئۆز ئىگىلىرىگە قايتـۇـ ـرۇپ بەرمىگۈچە ئارام تاپالمايدىغانلىقىنى ئويلاپ، خوتۇنىدىن:

ــ ماقۇل، سېنىڭ دېگىنىڭچە بولسۇن، قايتۇرۇپ بەرسەم بېرەي، بىراق بۇ تىللالارنى قانداق ئۇـ ـسۇل بىلەن قايتۇرۇپ بېرىشىم كېرەك؟ ــ دەپ مەسلىھەت سوراپتۇ. ئەر ـ خوتۇن ئىككىسى ئويلـ ـشىپ، قارىغۇ سوپىلارنى ئۆيىگە مېھمانغا چاقىرىش ئۈسۈلى بىلەن ئەكېلىپ تىللالارنى قايتۇرۇپ بېرىش قارارىغا كەپتۇ.

ئەتىسى ئاتاق باي بىر مالىيىنى ئەۋەتىپ قارىغۇ سوپىلارنى چاقىرتىپ كەپتۇ ـ دە، ئۇلارنى بىر خالىي ئۆيگە ئورۇنلاشتۇرۇپتۇ. خىلمۇخىل تائاملارنى راسلاپ، سوپىلارنى تازا مېھمان قىپتۇ. كېچىچە جېدەل قىلىشىپ، بىر ـ بىرىدىن تاياق يەپ، تىللا دەردىدە يىغلاپ ـ قاقشاپ تۇزۇكرەك ئۇخلىماي، ئاچ قورساق تاڭ ئاتقۇزغان بۇ قارىغۇ سوپىلار ئالدىلىرىغا ئېلىپ كېلىنگەن پولۇ، مانتا، قەنت ـ گېزەك، ياغلىق توقاچلارنى مۇگدىشىپ ئولتۇرۇپ تويغىنىنى بىلمەي يەپتۇ. تاماقتىن كېيىن چاي، چايدىن كېـ ـيىن تاماق تارتىلىپ تۇرۇپتۇ. سوپىلار بولسا خۇددى كالىدەك پۇشۇلداپ يەپ ـ ئىچۈبرىپتۇ، قورساقـ ـلىرى باداڭدەك كېرىلىپ، ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ماڭالماي ياكى ئاپىرىپ قويىدىغان ئادەم چىقماي كۈن كەچ بوپتۇ. ئاتاق باي كەچقۇرۇنلۇقى سوپىلارنىڭ تىللالىرىنى قايتۇرۇپ بېرەي دېسە، چىدىماي، بەرمەـ ـي دېسە، خوتۇنىنىڭ جېدەل قىلىشىدىن قورقۇپ، خېلى ئۇزۇنغىچە دېلىغۇل بولۇپ ئويلىنىپتۇ ـ دە، ئاـ ـخىر خوتۇنغا تۈيدۇرماي تىللالارنىڭ ئورنىغا ئاز ـ تولا بىرنەرسە بېرىپ يولغا سېلىۋەتمەيمۇ دېگەن نـ ـيەتكە كېلىپ، قارىغۇ سوپىلارنىڭ يېنىغا كىرىپتۇ. سوپىلار ھەددىدىن زىيادە تويۇپ كەتكەنلىكتىن ھاـ ـسراپ ـ ھۆمۈدىشىپ:

ــ ئەي ھۆرمەتلىك باي خوجىكا، بۇگۈن بىز ماكانىمىزغا قايتىپ كېتەلمەيدىغان ئوخشايمىز. ھۇـ ـزۇرلىرىدا بىر كېچە قونۇپ، ئەتە كەتسەك، ــ دەپ تەلەپ قويۇپتۇ. ئاتاق باي، كېچىچە قوندۇرسام قـونـ ـدۇراي، «ئېغىز يېسە، يۇز ئۆيىلىدۇ» دېگەن گەپ بار، ئەتە بۇ قارىغۇلار مېنىڭ ئىززىتىنى قىلىپ كۈتـ ـكىنىمنى ئويلاپ، يۈزلىرى قىزىرىپ، تىللالارنى تەلەپ قىلماس، دەپ ئويلاپتۇ ۋە ئۇلارنىڭ قونۇپ قېلـ ـشىغا ماقۇل بوپتۇ.

قارىغۇ سوپىلار ئاچ قورساقلىرىغا قۇۋۇۋەتلىك تاماقلارنى ھەددىدىن زىيادە كۆپ يەۋەتكەنلىكىدىن سىڭدۇرەلمەي تۇن بويى غىڭشىپ، دومىلاپ ـ ئېغىناپ تاڭ ئاتارغا يېقىن ئۆلۈپ قاپتۇ.

ئەتىسى ئەتىگىنى ئاتاق باي سوپىلارنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالماقچى بولۇپ كىرسە، ئۇلار قورساقلىرى ئېسىلگەن ھالدا ئۆلۈك ياتقۇدەك. كۆتۈلمىگەن بۇ ئەھۋالدىن ساراسىمگە چۈشكەن ئاتاق باي بېشىنىڭ ئىچىمۇ - تېشىمۇ قېتىپ، نېمە قىلىشىنى بىلەلمەي قاپتۇ. ئاخىر ئۇ بىر ھىيلە ئويلاپ تېپىپتۇ ۋە مەدىكار بازىرىغا بېرىپ ئۆزىنىڭ دىتىغا ياقتۇدەك مەدىكاردىن بىرنى تېپىپ كەلمەكچى بولۇپ يولغا چىقىپتۇ. ئۇ مەدىكار بازىرىنى كەچ پېشىنگىچە ئارىلاپ يۈرۈپ، تەپسە تەۋرىمەيدىغان، توۋلىسا «ھە» دېمەيدىغان بىر تەلۋىنى ئاران كۆندۈرۈپ، بىر كېچىلىك مەدىكارلىققا يالالىۋېلىپ ئۆيىگە باشلاپ كەپتۇ. ئاتاق باي مەدىكارنى ئايرىم بىر ھۇجرىغا ئەكىرىپ چاي كەلتۈرۈپتۇ، ئاندىن ئۇنىڭغا:

— سەن ئالدى بىلەن چاي ئىچىپ قورساق تويغۇزۇۋال. مەن بىرئاز ۋاقىتتىن كېيىن يېنىڭغا كىرىپ ئىش بۈيرۈيمەن، — دەپ چىقىپ كېتىپتۇ.

ئاتاق باي قازناق ئۆيگە كىرىپ ئۇچ قارىغۇنى ئوخشاش كېپەنلەپتۇ. ئاندىن ئۇلارنىڭ بىرىنى ئاچىقىپ دالاندىكى تاختاينىڭ ئۈستىگە ياتقۇزۇپ قويۇپ، كەچ بولغاندا ھىلىقى مەدىكارنىڭ يېنىغا كىرىپتۇ ۋە:

— مانا ئەمدى سېنىڭ قىلىدىغان ئىشىڭنى كۆرسىتىپ بېرەي، ئەگەر بۇنى كۆڭۈلدىكىدەك ئورۇندىساڭ، سېنى ئوبدان رازى قىلىمەن. دادام رەھمىتى بۇندىن قىرىق يىل بۇرۇن ئۆلگەنىدى. گۆرىدە ئوتتۇز توققۇز يىل جىم ياتتى. بىر يىلدىن بېرى مېنى كۆپ سېغىنىپ قالدى بولغاي، كېپەنلىكلىرىنى سۆرەپ پات - پات يېنىپ كېلىۋالىدىغان بولۇپ قالدى. مەن تولا كۆمۈپ زېرىكىپ كەتتىم. سەن يىراقراق بىر جاڭگالغا ئاپىرىپ يەرلىكىنى چوڭقۇرراق كولاپ، ئۈستىنى قاتتىق چىڭداپ، چىقىپ كې-

تەلمەيدىغان قىلىپ كۆمۈپ قويۇپ كەلسەڭ، ــ دەپتۇ. بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغان مەدىكار ئىچىدە، توۋا قىلدىم، گۆرگە كۆمۈلگەن كىشىنىڭ يېنىپ كەلگىنىنى شۇ كەمگىچە ئاڭلاپ باقماپتىكەنمەن، مۇشۇنداق ئىشلارمۇ بولىدىكەن. ئېھتىمال بۇ قېرى ھايات ۋاقتىدا ئاسمانغا پىچاق ئاتىدىغان ئادەم بولسا كېرەك، شۇڭا يەرلىكىدىمۇ شۇك ياتالماپتۇ ـ دە، دەپ ئويلاپتۇ ۋە:

ــ بوپتۇ، مەن دادىگىزنى قېچىپ كېلەلمەيدىغان قىلىپ كۆمۈپ قويۇپ كېلەي، بىراق ئىش ھەقـ قىم ئۇچ تىللادىن كەم بولماسلىقى كېرەك، ــ دەپتۇ.

ــ ماقۇل، ئۇچ تىللا بەرسەم بېرەي، ــ دەپتۇ باي سوپىلارنى تېزرەك كۆمدۈرۈۋېتىپ جاۋابكارلىقـ تىن قۇتۇلۇشقا ئالدىراپ.

كەچلىكى ئاتاق باي مەدىكارنى دالانغا باشلاپ كىرىپ مۇردىنى كۆرسىتىپتۇ. مەدىكار مۇردىنى بىر ئايلىنىپ كۆرۈپ، ئاتاق بايدىن:

ــ دادىگىز قارىغۇمىدى؟ ــ دەپ سوراپتۇ.

ــ ھەئە، قارىغۇ ئىدى، ــ دەپ جاۋاب بېرىپتۇ باي ئۇنى ئالدىرىتىپ.

مەدىكار مۇردىنى ئۆشىنىسىگە ئارتىپ، يوغان كەتمەننى كۆتۈرۈپ ئۆيدىن چىقىپ كېتىپتۇ. ئاتاق باي مەدىكار ئۇزاپ كەتكەندىن كېيىن ئىككىنچى مۇردىنى دالاندىكى تاختىنىڭ ئۈستىگە ياتقۇزۇپ قويۇپ، ئىشىككە مەھكەم قۇلۇپ سېلىپ ئۆز ئۆيىگە كىرىپ يېتىپتۇ. تۈن يېرىم بولغاندا مەدىكار قايتىپ كەپـ تۇ ـ دە، بايىنى چاقىرىپتۇ. ئاتاق باي مەدىكارنىڭ ئالدىغا چىقىپ:

ــ ھە، كۆمۈپ قويۇپ كەلدىڭمۇ؟ نەگە ئاپىرىپ كۆمدۈڭ؟ ــ دەپ سوراپتۇ.

ــ دادىگىزنى يۇقىرىقى مەھەللىدىن ئۆتۈپ، بىر يۇلغۇن دۆۋىسىنىڭ تۈۋىنى چوڭقۇر كولاپ كۆمۈـ ۋەتتىم، ــ دەپتۇ مەدىكار. ئاتاق باي بېشىنى چايقاپ تۇرۇپ:

ــ ھەي، بەكمۇ يېقىن يەرگە كۆمۈپسەن، يەنە قېچىپ كېلەرمىكىن. يۈرگىن، دالانغا چىقىپ كۆرۈپ باقايلى، ئەگەر قېچىپ كەلمىگەن بولسىلا، تىللايدىغىنى ئېلىپ قايتساڭ بولىدۇ، ــ دەپتۇ ۋە مەدىكارنى باشلاپ دالانغا چىقىپتۇ. مەدىكار قارىغۇدەك بولسا ھېلىقى مۇردا تاختىنىڭ ئۈستىدە ياتقۇدەك. ئۇ ئۆز كۆزىگە ئىشەنمىگەن ھالدا يېقىن بېرىپ قارىسا، بايىقى قارىغۇ مۇردىنىڭ نەق ئۆزى. ئەستاغپۇرۇللا، شۇنچە قىينىلىپ ئاپىرىپ كۆمۈپ قويۇپ كەلسەم، مەندىن بۇرۇن قېچىپ كەلگىنىنى قارا بۇ كاساپەتـ نىڭ، دەپ ئويلاپتۇ ئۇ نېمە قىلارىنى بىلەلمەي گەجگىسىنى تاتىلاپ.

ــ مەن دېمىدىمۇ، ــ دەپتۇ ئاتاق باي، ــ يىراقراق ئاپىرىپ چوڭقۇرراق كۆمۈۋەتمىسەڭ، مانا مۇشۇنداق ئاۋارە قىلىدۇ.

مەدىكار بىرئاز ئويلانغاندىن كېيىن بىر ئامال تاپقاندەك بوپتۇ ـ دە:

ــ بۇ نۆۋەت شۇنداق پۇختا كۆمۈۋېتەيكى، دادىگىز زادى قېچىپ كېلەلمەيدۇ، ــ دەپتۇ.

ــ شۇنداق قىلغىن، ــ دەپتۇ ئاتاق باي، ــ زادى قايتىپ كېلەلمەس قىلىپ كۆمۈۋەتسەڭ، سېنى يەنىمۇ ئوبدانراق رازى قىلىمەن.

مەدىكار مۇردىنى كۆتۈرۈپ يەنە يولغا چىقىپتۇ، نۇرغۇن يول يۈرۈپ ھېرىپ ـ ئېچىپ كەتكەن بولـ سىمۇ، مۇردىنىڭ قېچىپ كېلىشىدىن ئەنسىرەپ ھاردۇق ئېلىشتىن ۋاز كېچىپ مېڭىۋېرىپتۇ، ئاخىر بىر قورام تاشلىق سايغا بېرىپ قاپتۇ. ئۇ، مۇشۇ يەر تازا مۇۋاپىق ئىكەن، دەپ ئويلاپ، بىرىيەرنى كولاپ، مۇردىنى قورام تاشلار بىلەن باستۇرۇپ كۆمۈپتۇ ۋە قېنى، چىقالىغىنىڭنى كۆرەي دەپ، بىردەم قاراپ

ئولتۇرۇپ، مۇردىنىڭ چىقمىغىنىنى كۆرۈپ كۆڭلى تىنىپ قايتىپتۇ. مەدىكار ئاتاق باينىڭ ھويلىسىغا كىرىپ ئۇنى چاقىرىپتۇ.

— ھە، قانداق كۆمدۈڭ؟ — دەپ سوراپتۇ ئاتاق باي مەدىكارغا سىناق نەزەرى بىلەن تىكىلىپ.

— باي ئاكا، قورام تاشلىق ساينى چوڭقۇر كولاپ، يوغان - يوغان تاشلار بىلەن باستۇرۇپ كۆمۈۋەتتىم، ئەمدى ھەرگىزمۇ قېچىپ كېلەلمەيدۇ، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ مەدىكار. ئاتاق باي يەنە:

— قېنى، كۆرۈپ باقايلى، — دەپ مەدىكارنى دالانغا باشلاپ كىرىپتۇ. ھېلىقى مۇردا يەنىلا تاختا ئۈستىدە ياتقۇدەك. مەدىكارنىڭ بېشى راسا قېتىپتۇ.

— «مەرتەم، مەرتەم ئۈچ مەرتەم» دەپتىكەن، سەن يەنە بىر قېتىم كۆمۈپ باق، بارلىق ئۈسۈل - چارىلىرىڭنى ئىشلىتىپ كۆر. ئىش ھەققىڭ ئۈچۈن يەنە ئىككى تىللا قوشۇپ بېرەي، — دەپتۇ ئاتاق باي.

مەدىكار ئۈچىنچى مۇردىنى كۆتۈرۈپ يولغا راۋان بوپتۇ. ئاتاق باي ھىيلە - مىكىر ئىشلەتىپ، ئۈچ قارىغۇ سوپىنىڭ جەستىنى كۆمدۈرۈۋېتىلگەنلىكىنى ئويلاپ خۇشال بوپتۇ. كېچىچە مۇردا كۆتۈرۈپ ھېرىپ - ئېچىپ، كۆزلىرىنى ئۇگدەك بېسىپ ئارانلا كېتىپ بارغان مەدىكار ئېزىپ - تېزىپ قېلىپ، باشقا بىر مەھەللىگە كىرىپ قاپتۇ. بۇ چاغدا تاڭمۇ ئېتىشقا ئازلا قالغانىكەن. ئۇ مۇردىنى كۆتۈرۈپ كېتىۋېتىپ، مەھەللە ئىچىدىكى تۆت تەرىپى جىغانلىق بىر چوڭ كۆلنى كۆرۈپتۇ - دە، بۇ مۇناپىقنى كۆلگە تاشلىۋېتەي، كۆلگە چۆكۈپ كەتسە يېنىپ چىقالماس، دەپ ئويلاپ كۆل تەرەپكە قاراپ مېڭىپتۇ.

دەل شۇ چاغدا مەزىن ئاخۇنۇم بامدات نامىزىغا ئەزان ئېيتىش ئۈچۈن كۆل بويىغا چىقىپ تاھارەت ئېلىۋاتقانىكەن. مەدىكار چېتىنىڭ ئۈستىدىن مۇردىنى كۆلگە تاشلىغاندا، ئاپئاق رەختكە يۆگەلگەن ئاجايىپ - غارايىپ بىر يوغان نەرسىنىڭ بېشى ئۈستىدىن ھالقىپ ئۆتۈپ كۆلگە چۈشۈپ كەتكىنىنى كۆر-

گەن مەزىن خوجىنى يوقاتقان ھالدا ئۆزىنى قاشقا ئېتىپ بەدەر قېچىپتۇ. مەدىكار ئويقۇسىرىغان كۆزلىرىنى ئېچىپ قارىسا، ھېلىقى مۇردا كۆلىنى ياقىلاپ قېچىپ كېتىۋاتقۇدەك. مەدىكار:

— ھۇ مۇناپىق، كېچىچە قېچىپ يۈرۈپ ھالىمنى قويمىدىڭ، مانا ئەمدى سېنى ئېنىق كۆردۈم، سېنىڭ مەندىن قېچىپ قۇتۇلۇپ باققىنىڭنى كۆرۈپ باقاي، — دەپ ئونىڭ كەينىدىن قوغلاشقا باشلاپتۇ. بۇ ھالىنى كۆرۈپ قورققىنىدىن تېخىمۇ خوجىنى يوقاتقان مەزىن: «ئى خۇدا، ئەتىگەندىلا ماڭا يولۇققۇچىلار نېمە پېشكەللىدۇ بۇ؟» دەپ زارلىنىپ، جاڭگاللىققا قاراپ ئۆلە - تىرىلىشىگە قارىماي يۈگۈرۈپتۇ. مەددىكارمۇ، مۇردا قېچىپ كەتمىسۇن دەپ، ھاسىراپ - ھۆمۈدەپ قوغلاپتۇ. قوغلا - قوغلا جاڭگالدىكى بىر تۇپ قېرى توغراقنىڭ قېشىغا بارغاندا مەزىنگە يېتىشۋېلىپ، قولىدىكى كەتمەنىنىڭ چۈلدىسى بىلەن مەزىنىنىڭ بېشىغا شۇنداق قاتتىق ئۇرۇپتۇكى، بەختسىز مەزىن ئاخۇنۇم شۇ يەردىلا تىنى تارتماي جان ئۈزۈپتۇ. مەدىكار توغراق تۈۋىنى چوڭقۇر كولاپ مەزىننى كۆمۈۋېتىپ، ھالسىرىغان ھالدا پۈتلىرىنى سۆرەپ ئاتاق بايىنىڭ ئۆيىگە بەش تىللا ئىش ھەققىنى ئالماق بولۇپ كىرىپ كەپتۇ. مەدىكار بولغان ئەھۋالنىڭ ھەممىسىنى بايىغا سۆزلەپ بېرىپتۇ:

— كەتمەن بىلەن مېڭىسىنى چۈۋۈۋەتتىم. دادىگىز ئەمدى ھەرگىزمۇ قېچىپ كېلەلمەيدۇ، — دەپ تۇرۇشىغا، سىرتتىن بىر كىشى ئالدىراش كىرىپ، ئاتاق بايىغا:

— يۇقىرىقى مەھەللىدىكى قېينىاتىلىرى بۇگۈن تاڭ سەھەردە قازا تېپىپتىكەن، — دەپ خەۋەر يەتكۈزۈپتۇ.

— نېمە سەۋەب بىلەن قازا تېپىپتۇ؟ — دەپ سوراپتۇ ئاتاق باي چۈشەنمىگەن ھالدا.

— تېخى ھېلىلا جەستىنى جاڭگالدىكى قېرى توغراق تۈۋىدىن تېپىپ ئەكەلدۇق. ئۇرۇق - جەمەتلىرى جەم بولۇپ سىلىگە قاراپ قالدى، يەڭگەمگە ئۆزلىرى خەۋەر قىلىپ قويارلا. ئۆلۈم سەۋەبى قىسقىچە مۇنداق: جامائەت بامدات نامىزىغا يىغىلىپ، مەسچىتتە تەخ بولۇپ تۇرساق، مەرھۇم قېينىاتىلىرى — مەزىن ئاخۇنۇم خېلى ۋاقىچە يېتىپ كېلەلمىدى. ئۆيگە ئادەم ئەۋەتىپ سۈرۈشتۇرسەك، قېينىانىلىرى: «ھېلىلا تاھارەت ئالغىلى كۆل بويىغا چىقىپ كەتكەن» دېدى. كۆلگە قارىغۇدەك بولساق، بىر جەسەت سۈدا لەيلەپ تۇرىدۇ، ئەمما بۇ مەزىن ئاخۇنۇم ئەمەس. كۆل بويىغا مەزىن ئاخۇنۇمنىڭ بىر پاي كەشى چۈشۈپ قاپتۇ، بىرەر چاقىرىم يەرگە سەللىسى چۈشۈپ قاپتۇ. «بۇ نېمە ئىشتۇ؟» دەپ، ئىز قوغلاپ ماڭساق، مەھەللە سىرتىدا يەنە بىر پاي كەشى تۇرۇپتۇ. يالاڭ ئاياغ ئىزىنى بويلاپ بىر توغراقنىڭ تۈۋىگە بارساق، ئونىڭ تۈۋىدە ئەمدىلا كولاپ تىندۇرۇلغان توپا دۆۋىسىنى كۆردۇق. ئېچىپ قارىساق، قېينىاتىلىرى ئىكەن، ئەھۋالدىن قارىغاندا، بىرەرى ئۆلتۈرۈپ كۆمۈۋەتكەن ئوخشايدۇ.

بۇ گەپنىڭ ئاخىرىغا ئاتاق بايىنىڭ خوتۇنى كىرىپ قاپتۇ. ئاتاق باي بىلەن مەدىكار تۇرغان يەرلىرىدە قاتقان پېتى بىر - بىرىگە ئالمىشىپ تۇرۇپ قاپتۇ. بىردەمدىن كېيىن ئاتاق باي ئېلىشىپ قېلىپ تام بارمۇ، ئادەم بارمۇ، ئىشىك بارمۇ، ئۆسۈشكە باشلاپتۇ. ئۇ ئۈسۈۋېرىپ باش - كۆزلىرىنى يېرىپ، جان ئاچچىقىدا ئاغزىغا كەلگىنىچە ۋارقىراپتۇ. ئەھۋالنى سەزگەن خوتۇنى مەدىكار بىلەن بايىنىڭ ياقىسىدىن قاماپ: «دادامنى تۆلەپ بېرىش» دەپ جار سالىپتۇ. يۇرت - مەھەللە، قولۇم - قوشنىلار يىغىلىپتۇ. ئاتاق باي سارىڭ بولۇپ ئۆلۈپتۇ. ئونىڭ قاقتى - سوقتى قىلىشىغا ئۇچرىغان كەمبەغەللەر، مەدىكارلار: «ئەجەب ئوبدان بولدى، ئۆز قىلمىشىغا يارىشا جاجىسىنى تارتتى» دېيىشىپتۇ.

پادشاھ بىلەن قىزىقچى

ئۇرۇن بۇرۇنكەن، توخۇ تۇرنىكەن، قىرغاۋۇل جەدىكەن، قۇيرۇقى يەردىكەن. مانا شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە پادىشاھ تەختىدە يېتىپ بىر چۈش كۆرۈپتۇ ۋە چۆچۈپ ئويغىنىپ كۆزىنى ئېچىش بىلەن چۈشىنى ئۇنتۇپتۇ، ئىچى پۇشۇپ، كۆڭلىگە غەم تولۇپتۇ، بىرەر ھەپتە شۇنداق ئولتۇرۇپتۇ. شاھتىن قورقۇپ ھېچكىم گەپمۇ قىلالماپتۇ. ئاخىر ئەلمىگە چىدىمىغان شاھ باش ۋەزىرىنى قىچقىرىپتۇ:

— مېنى قىزىق گەپ بىلەن كۈلدۈرىدىغان ئادەم تېپىپ كەل، ئەگەر ئۇ مېنى كۈلدۈرەلمىسە، يۈز تىللا بېرىمەن، كۈلدۈرەلمىسە، يۈز دەررە ئۇرۇپ زىندانغا سالىمەن، — دەپ بۇيرۇق قىپتۇ.

ۋەزىر شاھنىڭ بۇ ئىلتىماتىدىن سۆيۈنۈپ، شەھەر كېزىپ، بىرقانچە قىزىقچىنى ئەكەپتۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ سۆز ـ چۆچەكلىرى شاھنىڭ غېمىنى يېنىكلىتەلمەپتۇ. پادىشاھ ئۇلارنى يۈز دەررە ئۇرغۇزۇپ، زىندانغا ساپتۇ. باش ۋەزىر قورقىنىدىن يەنە كوچىغا چىقىپ، شەھەر ئارىلاپ يۈرسە، بىر گەپچى خەلقنى يىغىپ ھە دەپ كۈلدۈرۈۋاتقۇدەك، قېشىغا بېرىپ بىردەم تۇرۇپتىكەن، ئۇنىڭ سۆزلىرى ۋەزىرگە قىزىق تۇيۇلۇپتۇ. ۋەزىر ئۇ سۆزمەن كىشىنى ئوردىغا تەكلىپ قىپتۇ. سۆزمەن كىشىمۇ ماقۇل بوپتۇ. يولدا كېتىپ بېرىپ، ۋەزىرنىڭ كۆڭلىگە، بۇ ئادەم بەك گەپدان كۆرۈنىدۇ، بېرىپلا پادىشاھنى كۈلدۈرسە، يۈز تىللا ئىنئام بېرىدۇ، يۈز تىللانىڭ ھەممىسىنى مۇشۇ ئېلىپ كېتەرمۇ؟ مېنىڭ ئاۋارە بولغىنىم بىكار كېتەرمۇ؟ دېگەن خىيال كەپتۇ ـ دە، ئاخىر ئۇنى پادىشاھنىڭ بېرىدىغان ئىنئامىنى تەڭ ئېلىشقا كۆندۈرمەكچى بوپتۇ ۋە شۇ غەرەزدە:

— بۇرادەر، سېنى ئوردىغا باشلاشتىن مەقسەت، شاھىمىز ھەپتىدىن بېرى قاتتىق قايغۇدا. ئۇ: «كىم مېنى كۈلدۈرەلىسە، ئۇنىڭ ئەجرىگە لايىق ئىنئام بېرىمەن» دەپ ۋەدە قىلغانىدى. قارىسام، سېنىڭ شاھنى كۈلدۈرۈپ كۆڭلىنى ئاچىدىغان ئەپتىڭ بار. ئەگەر شاھنى كۈلدۈرۈپ ئىنئامغا سازاۋەر بولغىنىڭدا پېقىرغا نېمە بېرىسەن؟ — دەپتۇ.

— شۇ خەيرخاھلىقىڭىز ئۈچۈن شاھنىڭ ماڭا بەرگەن ئىنئامىنىڭ ئۈچتىن بىرىنى سىزگە بېرەي، — دەپتۇ قىزىقچى.

— ياق، بولمايدۇ، ئۇنداق بولسا، ئوردىغا ئۆزۈڭ بار، — دەپ پەش قىپتۇ ۋەزىر. قىزىقچى كۆپ تالاشمايلا:

— خەير، مەيلى، مەندىن كەتسە سىزگە كېتىدىكەن، شاھ نېمە ئىنئام قىلسا، يېرىمى سىزنىڭ بولسۇن، — دەپتۇ.

ۆەزىر بۇ سۆزدىن قانائەت ھاسىل قىلىپ، قىزىقچىنى ئوردىغا باشلاپ كىرىپ پادىشاھقا تونۇشتۇرۇپ. پادىشاھ:

— قېنى، قىزىق گەپنىڭنى باشلا! — دەپ قىزىقچىغا قارايتۇ. قىزىقچى قولىقى ئاڭلىغان، ئۆزى بىلمىدىغان ھەممە قىزىق سۆز - چۆچەك ۋە لەتىپىلەرنى ئېيتىپ ھېرىپ توختايتۇ. پادىشاھنىڭ كۆلۈش ئورنىغا غەزىپى ئېشىپتۇ، قىزىقچىغا قاراپ:

— گەپنىڭ تۇغىدىمۇ؟ — دەپتۇ.

— تۇغىدى، شاھىم، — دەپ بوينىنى قىسىپ تۇرۇۋېتۇ قىزىقچى. پادىشاھ يېنىدىكى ياساۋۇللىرىغا قاراپ:

— قېنى، بۇنىڭ ئەجرىنى بېرىڭلار! — دەپتۇ.

ياساۋۇللار قىزىقچىنى بېسىپ دەررە بىلەن ئورۇشقا باشلاپتۇ. دەررە ئەللىككە يەتكەندە، قىزىقچىنىڭ يادىغا ۆەزىر بىلەن قىلىشقان شەرتى چۈشۈپتۇ. ئۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ:

— شاھىم، بىر ئېغىز سۆز يادىمغا چۈشۈپ قالدى، ھېلى ھەم بولسا رۇخسەت قىلىسىڭىز، دەپ باقسام، — دەپتۇ.

— ئورنىدىن تۇرغۇزۇڭلار! — دەپ بۇيرۇپتۇ شاھ. ياساۋۇللار قىزىقچىنى قولتۇقىدىن يۆلەپ تۇرغۇزۇپتۇ.

— قىلە گەپنىڭنى!

— شاھىم، — دەپتۇ قىزىقچى، — ماڭا سىلى ھەرقانداق نەرسە ئىنئام قىلسىلا، ئۇنىڭ يېرىمىنى جانابىي ۆەزىرگە بەرمەكچى بولغانىدىم. ھازىر مەن ئىنئام ئورنىغا يۈز دەررە جازا ئالدىم. بۇنىڭدىنمۇ ۆەزىر قۇرۇق قالمىسا، قالغان ئەللىك دەررە ۆەزىرگە بېرىلسە.

شاھ بۇ گەپنى ئاڭلاپ ئىككى يوتىسىغا ئۇرۇپ كۈلۈپ كېتىپتۇ ۆە قالغان دەررىنى ۆەزىرگە بۇيرۇپ، قىزىقچىغا يۈز تىللا بېرىپتۇ.

گەپ بەرمەس بىلەن نەپ بەرمەس

ئۇرۇننىڭ بۇرۇنسىدا، بىر باي بىلەن بىر دانىشمەن خىزمەتچى ئۆتكەنىكەن. باينىڭ ئېتى نەپ بەرمەس، خىزمەتچىنىڭ ئېتى گەپ بەرمەس ئىكەن. گەپ بەرمەس باينىڭ ئۆيىگە كەلگۈچە، نەپ بەرمەس ناھايىتى نۇرغۇن مالايلىرىنى قاقشىتىپ ئۆتكەنىكەن. گەپ بەرمەس كەلگەندىن كېيىن ئۇنىمۇ خېلى قاقشىتىپتۇ، لېكىن گەپ بەرمەس ئۇنىڭدىن ئاخىر ئۆچۈمنى ئالمىدى. غۇ، دەپ ئويلاپ، لېۋىنى چىشلەپتۇ. كۈنلەرنىڭ بىرىدە قوشنا يېزىدىن باينى بىر دوستى تويغا ئېيتىپ كەپتۇ. بۇ ئىشتىن خۇشال بولغان باي:

— ھوي ئۆلگۈر مالاي، بارمۇسەن؟ — دەپ ۋارقىراپتۇ.

— مەن بار، باي ئاكا! — دەپ يۈگۈرۈپ كىرىپتۇ گەپ بەرمەس.

— ئاتىنى توقۇ، تويغا بارىمىز، — دەپتۇ باي. گەپ بەرمەس:

— ئوبدان، — دەپ، چىقىپ ئاتىنى توقۇپ چۈلۈۋۇرىدىن تۇتۇپ تۇرۇپتۇ. باي چىقىپ:

— نېمە ھاڭۋېقىپ تۇرىسەن؟ ئاتىنىڭ چۈلۈۋۇرىنى ئۆشنەڭگە سېلىپ ماڭ، ئالدىمغا چۈش، ھارىمى! — دەپتۇ.

گەپ بەرمەس ئاغزىدا: «ماقۇل» دېسە، ئىچىدە: «خەپ توختا!» دەپ، يولغا راۋان بوپتۇ. ئاز ماڭدىمۇ، كۆپ ماڭدىمۇ ئۇنىسى نامەلۇم، يولنى تۈگىتىپ توي بولغان ئۆيگە يېتىپ كەپتۇ. باي ئاتتىن چۈشۈپ ئېتىنىڭ چۈلۈۋۇرىنى مالايغا تۇتقۇزۇپ قويۇپ، ئۆزى سورۇن راسلىغان ئۆيگە كىرىپ كېتىپتۇ.

توي تۈگەپ مېھمانلار قايتىپ چىقىپتۇ. باي ئۆي ئىگىسى بىلەن خوشلىشىپ، جامائەتنىڭ ئالدىدا كېرىلىپ چىقىپ:

— ھەي مالاي! — دەپتۇ.

— خوش تەقسىر، — دەپتۇ گەپ بەرمەس.

— تويدىن ساڭا بىرەرنەرسە تەگدىمۇ؟

— تەگدى، تەقسىر، تەگدى.

— نېمە تەگدى؟

— ئىمام ئاخۇنۇمدىن كېيىن سىلى غاجىلاپ تاشلىۋەتكەن سۆڭەك قاڭقىپ كېلىپ پېشانەمگە تەگدى.

— ھوي قارا يۈز، مەن سېنى بىرنەرسە يېدىگىمۇ دەۋاتىمەن؟

— ۋاي يېمەمدىغان، تەقسىر، يېدىم.

— نېمە يېدىڭ؟

— سىلىنى تويدا پولۇ تېپىپ يېيەلەرمۇ، يېيەلمەسمۇ؟ دەپ غەم يېدىم.
— ئەستاغپۇرۇللا ! هوي، مەن قارىنىڭغا بىرنېمە ئىچتىڭمۇ؟ دەپ سوراۋاتىمەن !
— ئىچتىم، باي ئاكا، ئىچتىم.
— هە، مانى دېمەمسەن ! نېمە ئىچتىڭ؟ — دەپ يەنە سوراپتۇ باي.
— ئىككىنچى ئۆزلىرى بىلەن بىللە يول ماڭماسلىققا قەسەم ئىچتىم، — دەپتۇ گەپ بەرمەس.
مالىيىنى گەپتە يېڭەلمەيدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن باي ئۇنىڭدىن باشقا گەپ سورىماي، ئېتىغا

مىنىڭ يېزىسىغا قايتىپتۇ. يولدا كېتىۋېتىپ، مەن بۇ گەپ بەرمەسنىڭ قورسىقىنى بىر ئامال قىلىپ تويدۇرۇپ قويمىسام، مېنى تېخىمۇ رەسۋا قىلغۇدەك، دەپ ئويلاپ، يولغا يېقىن بىر ئاغىنىسىنىڭ ئۆيىگە قارىتىپ ئاتنى يېتىلەشكە بۇيرۇپتۇ. ئۇزاق ئۆتمەي باي بۇ ئۆيگىمۇ يېتىپ كەپتۇ. ئاغىنىسى ئۇنى ھۆرمەتلەپ داستىخانغا ياغلىق توقاچ بىلەن قېتىق قويۇپتۇ. باي قورسىقىنىڭ چالا قالغان يېرىنى تويدۇرۇپ بولۇپ:

— سىلىنىڭ ئۆيدە قېتىقنى ئوخشىتىپ ئۇيۇتمىدىكەن. بىزنىڭ بالىلار قېتىق ئۇيۇتۇشنى ۋە توقاچ يېقىشنى بىلمەيدۇ. قېتىقتىن كۆنەلگۈلۈك، توقاچتىن ئۇلگە كۆرسىتىشكە ئازراق بەرسەڭلار، — دەپتۇ.

— ۋاي بولمىدۇ، تەقسىر، — دەپتۇ ئۆي ئىگىسى ۋە يەتتە چارا قېتىق بىلەن يەتتە قاتلىما ئۇستىگە يەتتە توقاچ قويۇپ، يۆگەپ ئېلىپ چىقىپتۇ. باي ئۇنى ئۆي ئىگىسىنىڭ قولىدىن «رەھمەت، ھەشقالىلا» بىلەن ئېلىپ ئىشىك تۈۋىگە ئېلىپ چىقىپ، گەپ بەرمەسكە بېرىپ:

— بۇنىڭدىن بىر چارا قېتىقنى ئىچ، بىر توقاچنى يە، قالغان ئالتە چارا قېتىق بىلەن قاتلىما، توقاچلارنى ئۆيگە ئېلىپ بارسەن، — دەپ جېكىلەپتۇ. گەپ بەرمەس:

— بولمىدۇ باي ئاكا، — دەپ قولىدىن ئاپتۇ ۋە باي ئۆيدىكىلەر بىلەن خوشلىشىپ چىقىۋېچە قورسىقى ئاچقانلىقتىن قېتىق بىلەن توقاچ، قاتلىمىنى پاك - پاكىز سوقۇۋېتىپ، قۇرۇق چارىلارنى داستىخانغا يۆگەپ قويۇپتۇ. باي خېلىدىن كېيىن ئاغىنىسى بىلەن خوشلىشىپ چىقىپ ئېتىغا مىنىپ يولغا چۈشۈپتۇ. ئۆيگە يېقىن قالغاندا گۈگۈم چۈشۈپتۇ. گەپ بەرمەس پۈتلىشىپ يېقىلغان بولۇپ ئېغىناپتۇ. باي:

— ھوي ھارىمى، قېتىق تۆكۈلۈپ كەتمىسۇن يەنە ! — دەپتۇ.

— ھە، تۆكۈلگەنتى، تاپالمايۋاتىمەن، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ گەپ بەرمەس.

— نان ئۇۋۇلۇپ كەتمىسۇن، — دېگەنىكەن،

— ھە، ئۇۋاقلىرىنى ئىزدەۋاتىمەن، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

باي بۇ سۆزدىن قېتىق بىلەن توقاچنىڭ ئاللىقاچان جىمقتۇرۇلۇپ بولغانلىقىنى، گەپ بەرمەسنىڭ ھازىرقى قىلىقى، سۆزى ئۇنىڭ ھېيلىسى ئىكەنلىكىنى سېزىپ ئاچچىقى كەپتۇ، تېرىكىپ گەپ قىلالماپتۇ. ئۆيگە بارغاندىن كېيىن ئاچچىقى بىلەن ئاتنى بېرىپ:

— ھازىر ئاتنى يېتىلەيسەن، ئاندىن قاڭتۇرىسەن، تاڭغا يېقىن ئوتقا قويىسەن، — دەپ قاتتىق تاپىلاپ قويۇپ مېھمانخانىسىغا كىرىپ كېتىپتۇ. گەپ بەرمەس، خەپ، سېنىڭدىن ئۆچۈمنى ئالىدىغان ۋاقىت ئەمدى يەتتىغۇ، دەپ كۆڭلىگە بىر نەرسىنى پۈكۈپ، سۆز قىلماي ئاتنى ئاپتۇ. تاڭغا يېقىن ھويلىنىڭ ئۇدۇلىغا بېكىتىلگەن دارغا ئاتنى تېڭىپ، پاخال دۆۋىلەپ ئۇنىڭغا ئوت قويۇپتۇ. تاڭ ئېتىپ باي چىقسا ئېتى چۈچىلا بولۇپ كەتكەنىكەن.

— ھوي، بۇ نېمە قىلغىنىڭ؟ ! — دەپتۇ باي چىدىيالماي.

— ئوتقا قويغىنىم، تەقسىر، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ گەپ بەرمەس.

بۇ گەپ بىلەن بايىنىڭ ئۇنى ئىچىگە چۈشۈپ كېتىپتۇ ۋە مالاينى كۆزدىن يوقاتمىسا ئۆزىنىڭ يەنمۇ كۆرىدىغىنى بارلىقىنى پەملەپ قاپتۇ - دە، گەپ بەرمەسنى: «كۆزۈمدىن يوقال !» دەپ، ئۆيدىن ھەيدەۋېتىپتۇ.

شۇنداق قىلىپ، گەپ بەرمەس نەپ بەرمەسنىڭ دەككىسىنى بېرىپ، كېلىشتۇرۇپ ئۆچىنى ئاپتۇ.

مۇنۇكباي

ئۇرۇنقى زاماندا، مەلۇم بىر يېزىدا مۇنۇكباي دېگەن بىر كەمبەغەل جۇۋازچى ئۆتكەنكەن. ئۇ كۈندە ئىككى قاپاق ياغ تارتىپ ئېشىكىگە ئارتىپ، يېزىمۇ يېزا، مەھەللىمۇ مەھەللە ئايلاپ يۈرۈپ سېتىپ تىرىكچىلىك قىلىدىكەن. كۈنلەردىن بىر كۈنى مۇنۇكباي ئېشىكىگە ئىككى قاپاق ياغنى ئارتىپ ساتقىلى مېڭىپتۇ.

بىر يېزىنىڭ دوقمۇشىدا ئۆچ قىمارۋاز تام يۆلەپ نەشە چېكىپ، غەيۋەت قىلىشىپ ئولتۇرغانكەن. ئۇلار مۇنۇكبايىنىڭ يىراقتىن كېلىۋاتقىنىنى كۆرۈپ، قورسىقىغا جىن كىرىپتۇ ـ دە، ئۆزئارا تىللىشىپ، مۇنۇكبايىنى نەشە چەكتۇرۇپ مەست قىلىپ قويۇپ ياغنى ئېپقېچىپ كېتىپ، بۆلۈشۈۋالماقچى بولۇشۇپتۇ. شۇ ئارىدا مۇنۇكباي يېتىپ كەپتۇ. قىمارۋازلار ئورنىدىن تۇرۇشۇپ مۇنۇكبايغا سالام ـ سەھەت قىلىشىپتۇ. ئۇنى ئارىغا ئېلىۋېلىپ ئىنتايىن ھۆرمەت قىلغان بولۇشۇپ، نەشىنى تەڭلەپ تۇرۇپ:

ـــ بىزنىڭ كۆڭلىمىز ئۇچۇن بولسىمۇ بۇنى بىر تارتىپ قويسىلا ! ـــ دېيىشىپتۇ. مۇنۇكباي ئۆزىڭ رىخاھلىق بىلدۇرۇپ، رەت قىلغان بولسىمۇ، قىمارۋازلار چىڭ تۇرۇۋالغانلىقتىن نائىلاج نەشىنى قولىغا ئاپتۇ، ئۇ بىر ـ ئىككى قېتىم شورا ـ شورىمايلا كۆڭلى ئېلىشىپ، بېشى قېيىپ مەست بولۇپ يېتىپ قاپتۇ. قىمارۋازلار ھەش ـ پەش دېگۈچە ئۇنىڭ ساقال ـ بۇرۇت، قاش ـ كىرپىكلىرىنى قويماي پاكىز پاكىز قىرىپ چۇشۇرۇۋېتىپ، ئېشەكتىن ئىككى قاپاق ياغنى ئېلىپ قېچىپ كېتىپتۇ.

كۈن چۈشتىن قايرىلغاندا مەيىن شامال چىقىپتۇ. مۇنۇكباي ئاستا ـ ئاستا ھوشىغا كېلىپتۇ ـ دە، كۆزىنى ئېچىپ ئېشىكىگە قارىسا ئىككى قاپاق ياغ يوق. «ئەستاغپۇرۇللا ئەلئەزىم، بۇ نېمە ئىش-تۇ؟...» دەپ، ساقلىنى سىيپىسا، ساقال ـ بۇرۇتىمۇ يوق ئىمىش. مۇنۇكباي خاپا بولۇپ كېتىپتۇ ـ دە، ئۆز ـ ئۆزىگە: «مېنىڭ ئېتىم مۇنۇكباي، ساقال بۇرتۇم قەنىكباي...» دەپتۇ. ئۇنداق ئويلىنىپ، بۇنداق ئويلىنىپ، بۇ ھېلىقى نەس باسقان، شۇم ئۆچ قىمارۋازنىڭ ئىشى ئىكەنلىكىنى بىلىپ قاپتۇ. مۇنۇكباي لېۋىنى چىشلەپ، ئۆيىگە يېنىپ كەپتۇ.

مۇنۇكباي بىر ھېيلە ئويلاپ تېپىپتۇ. ئېشىكىگە ئىككى قاپاق ياغنى ئارتىپ، غانجۇغىسىنى تارتىپ، ھېچ ئىش بولمىغاندەك يەنە ياغ ساتقىلى مېڭىپتۇ. ھېلىقى مەھەللىنىڭ دوقمۇشىغا ئاز قالغاندا، يانچۇقىدىن ئۆچ تىللا ئېلىپ ئېشىكىنىڭ قۇيرۇقىغا قىستۇرۇپ قويۇپتۇ ـ دە، بەھۇزۇر كېتىۋېرىپتۇ. ھېلىقى ئۆچ قىمارۋاز يەنە شۇ تامنىڭ تۆۋىدە ئاپتاپقا قاقلىنىپ ئولتۇرۇشقانكەن. مۇنۇكباي ئۇلارنىڭ قېشىغا كەلگەندە ئېشىكىگە: « تېزەكلەك ئېشىكىم، تېزەكلەك ! ئالتۇن ـ تىللا تېزەكلەك ! » دەپتۇ.

ئېشەك تېزەكلەپتۇ. ئېشەكنىڭ تېزىكى بىلەن بىللە ئۇچ تىللا جىرىڭلاپ يەرگە چۈشۈپتۇ. بۇنى كۆرگەن قىمارۋازلارنىڭ كۆزى قىزىرىپ كېتىپتۇ. ئۇلار ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇشۇپ، مۇنۇكبايىنىڭ قېشىغا كېلىپ ئۇنىڭدىن كەچۈرۈم سورىشىپتۇ.

— مۇنۇكباي ئاكا، ئۆتكەندە بىز سىلىنىڭ ئالدىلىرىدا ھۆرمەتسىزلىك قىلىپ ئىككى قاپاق ياغ-لىرىنى ئېپقېچىپتۇق. بىزنى كەچۈرسىلە، بىز ئۇنى تۆلەپ بېرەيلى. نېمە خالسىلا، شۇنى ئالسىلا، مۇنۇ ئېشەكلىرىنى بىزگە سېتىپ بەرسىلە، — دېيىشىپتۇ.

مۇنۇكباي ئۇلار بىلەن كۆپ باھا تالىشىپتۇ، ئاخىر ئۇچ يۈز ئەللىك بەش تەڭگىگە ئېشىكىنى ئىككى قاپاق ياغ بىلەن قىمارۋازلارغا سېتىپتۇ. قىمارۋازلار مۇنۇكبايدىن:

— بۇ ئېشەك قانداق قىلسا ئالتۇن - كۈموش تېزەكلەپ بېرىدۇ؟ — دەپ سوراپتۇ. مۇنۇكباي:

— مېھمانخانا ئۆينى زىلچا - گىلەم بىلەن زىننەتلەپ ياساڭلار، ئۇ ئۆيگە مايسا بېدە، يېڭى گۈرۈچ-نى دۆۋىلەپ، ئېشەكنى ئۇ يەرگە بىر ھەپتە سولاپ قويۇپ ياخشى بېقىڭلار. ئۇ ئۆيگە ھېچكىمنى كىر-گۈزمەي، بىر ھەپتىدىن كېيىن ئۇچىڭلار كىرىپ، قولۇڭلارغا كالتەك ئېلىپ، نۆۋەت بىلەن: «تېزەكلەك ئېشىكىم، تېزەكلەك ! ئالتۇن - تىللا تېزەكلەك !» دەپ، قوغلىساڭلار، ساپلا ئالتۇن - تىللا تېزەكلەپ بېرىدۇ، — دەپتۇ. ئۇچ قىمارۋازنىڭ ئاغزى قۇلىقىغا يېتىپ، ئېشەكنى ھەيدەپ كېتىپتۇ.

قىمارۋازلار مۇنۇكبايىنىڭ دېگىنىدەك بىر ئۆينى ئېسىل قىلىپ ياساپ، زىلچا - گىلەم بىلەن زىن-نەتلەپتۇ، ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىغا ئون بەش تاغار يېڭى گۈرۈچ، يۈز باغ مايسا بېدىنى دۆۋىلەپ قويۇپ، ئې-شەكنى سولاپ، ئىشىكىنى تاقاپتۇ.

ئەمدى گەپنى مۇنۇكبايدىن ئاڭلايلى:

مۇنۇكباي ئۆيگە كېلىپ بولغان ۋەقەنى خوتۇنىغا سۆزلەپ بېرىپتۇ - دە:

— قىمارۋازلار ئەمدى مېنى ساق قويمايدۇ. مەن ئاۋۇ شام گۆرگە كىرىپ مۆكۈۋالاي، قىمارۋازلار مېنى ئىزدەپ كەلسە، سەن چاندۇرماي ئالدىغا چىقىپ، يالغاندىن ھازا ئېچىپ، مېنى ئۆلۈپ كەتتى دې-گىن، — دەپتۇ ۋە مۇنۇكباي شام گۆرگە كىرىپ يوشۇرۇنۇپ يېتىپتۇ.

بىر ھەپتە ئۆتۈپتۇ. ئۇچ قىمارۋاز ئىشىكنى زور تەمەدە ئېچىپ ئۆيگە كىرىپ، قوللىرىغا بىردىن كالتەك ئېلىشىپ ئېشەكنى نۆۋەت بىلەن: «تېزەكلەك ئېشىكىم، تېزەكلەك ! ئالتۇن - تىللا تېزەكلەك !» دەپ، ئۇرۇپ قوغلاپتۇ. مايسا بېدە، يېڭى گۈرۈچ يەپ قورسىقى كۆپۈپ كەتكەن ئېشەك ئۇچ قىمارۋازنىڭ باش - كۆزىنى شاتراقلاپ بۇلغىۋېتىپتۇ. ئۆيدىكى زىلچا - گىلەم، تاۋار يوتقان - كۆرپىلەرمۇ بۇلغە-نىپ، ئۆي ئېغىلدەك بولۇپ كېتىپتۇ. ئۇچ ئەخمەق قارىغۇدەك بولسا، ھېچ نەرسە يوق، ئۆي سەرەمجا-لىرى بۇلغىنىپ كېرەكتىن چىققان. ئۇلار ئۆزىنىڭ كولدۇرلىتىلغانلىقىنى بىلىپ، غەزەپتىن يېرىلىپ كەتكىلى تاس قاپتۇ. ئۇچ قىمارۋاز قوللىرىغا بىردىن خەنجەر ئېلىپ، مۇنۇكبايدىن ئۇچ ئالغىلى ئۆيگە قاراپ مېڭىپتۇ، كۆزلىرىگە قان تولۇپ، ھاسىراپ - ھۆمۈدەپ مۇنۇكبايىنىڭ ئۆيگە يېتىپ كەپتۇ. مۇ-نۇكبايىنىڭ خوتۇنى قارىلىق تۇتۇپ، ھازا ئېچىپ، ئۇلارنىڭ ئالدىغا چىقىپ:

— ئى مۇرەببىم، ئارمىنىغا يېتەلمەي كەتكەن مۇرەببىم، كۆزى ئوچۇق كەتكەن مۇرەببىم، مېنى تاشلاپ نەگە كەتتىڭ مۇرەببىم؟ ! — دەپ يىغلاپتۇ. ئۇچ قىمارۋاز چىشىنى چىشلەپ، يالغاندىن كۆز يې-شى قىلغان بولۇپ، ئۇ خوتۇنغا:

— بىز مۇنۇكبايىنىڭ يېقىن دوستلىرى، ھاياتلىقىمىزدا: «ئەگەر بىرەرىمىز ئۆلۈپ - تارتىپ قال-

ساق، تۇپراق بېشىمىزنى بولسىمۇ يوقلاپ تۇرىمىز» دەپ ۋەدىلەشكەنىدۇق، ئۇنىڭ يۈزىنى كۆرەلمىگەن بولساقمۇ، تۇپراق بېشىنى بولسىمۇ بېرىپ كۆرەيلى، قەبرىسىنى كۆرسىتىپ قويسىلا، خەتمىقۇرئان قىلىپ قايتايلى، ــ دەپتۇ. خوتۇن ئۇلارغا ئىس چىقىۋاتقان بىر شام گۆرنى كۆرسىتىپ قويۇپتۇ.

ئۇلار شام گۆرنىڭ قېشىغا كەپتۇ. بىر قىمارۋاز:

ــ بۇ قېرى قاقۇاش ئوغرى بىزنى راسا بابلاپ رەسۋا قىلدى. بىز ئۇنىڭ بېشىغا تەرەت قىلىپ قويۇپ كېتەيلى! ــ دەپ شام گۆرنىڭ ئۈستىگە چىقىپ ئولتۇرۇپتۇ.

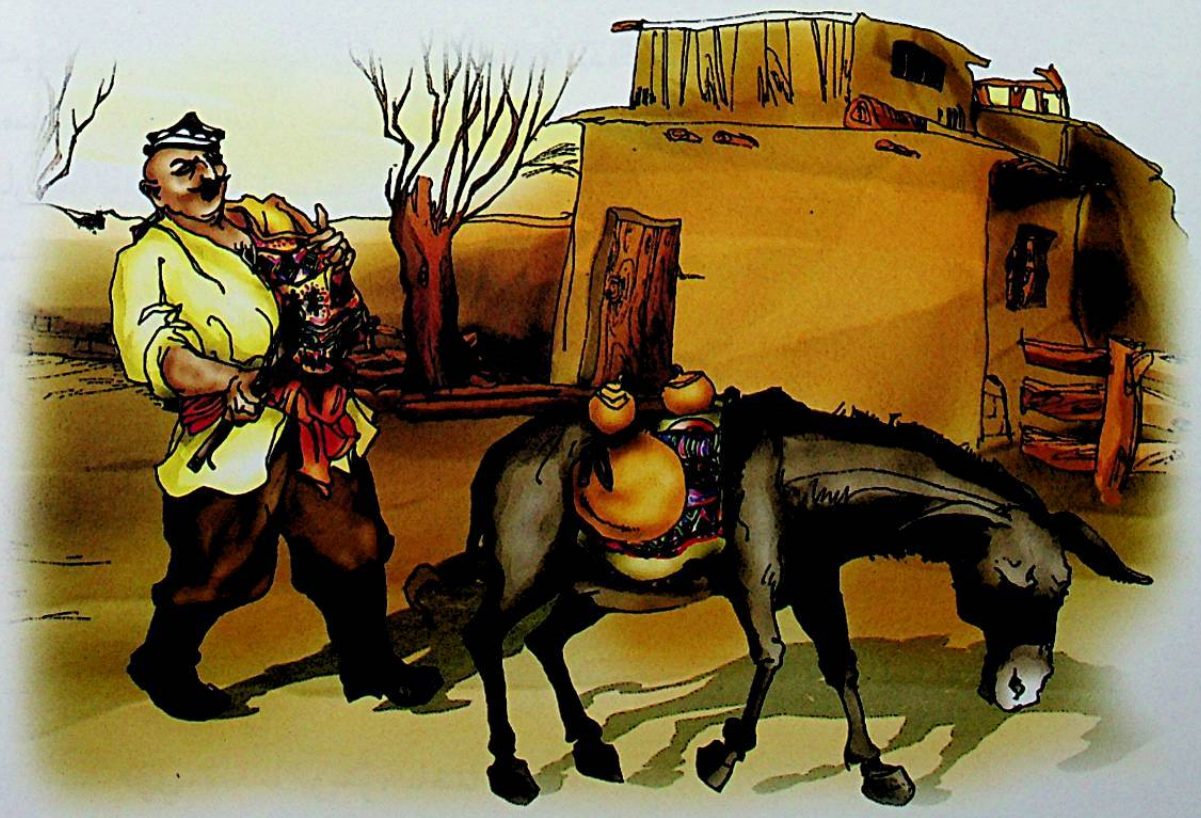
مۇنۇكباي گۆرنىڭ ئىچىدە زىخنى قىزىتىپ ئولتۇرغانكەن، قىزىپ كەتكەن بىر زىخنى قىمارۋازنىڭ سۆڭگىچىگە سانجىپتۇ، ئۇ ئاغرىققا چىدىيالمىسىمۇ لېۋىنى چىشلەپ ئۇندىمەي قويۇپ كېتىپتۇ. مۇنۇكباي ئىككىنچىسىنىمۇ شۇنداق قىپتۇ. ئارقىدىنلا ئۇچىنچى قىمارۋاز ئولتۇرۇپتۇ. مۇنۇكباي چوغدەك قىزىرىپ كەتكەن زىخنى ئۇنىڭمۇ ساغرىسىغا سانجىپتىكەن، ئۇ «ۋايجان!» دەپ چىرقىراپ سەكرەپ، تۇرۇپ كېتىپتۇ. بۇنىڭ بىلەن ئۇچ قىمارۋاز قورققىنىدىن ئالدى ـ ئارقىسىغا قارىماي قېچىپ كېتىپتۇ.

مۇنۇكباي شام گۆردىن بەخىرامان چىقىپ، ئۆيىگە قايتىپ كەپتۇ. ئۇ ئويلىنىپ تۇرمايلا ئۇدۇل پادىشاھنىڭ سارىيىغا ئەرز قىلغىلى بېرىپتۇ. ئۇ پادىشاھقا:

ــ داد، پادىشاھىئالەم! سىلىگە بىر ئەرزىم بار ئىدى. ئاتامدىن ماڭا ئۇچ قۇل قالغان. ئۇ قۇللار ماڭا نۇرغۇن قەرزدار بولغانىدى. ئۇلار قەرزىنى ياندۇرۇش ئۈياقتا تۇرسۇن، ئەكسىچە مېنىڭ ئېشىكىمنى ئېلىپ قېچىپ كەتتى، ــ دەپ ئەرز قىپتۇ.

پادىشاھ ئادەم ئەۋەتىپ، ئۇچ قىمارۋازنى ھەيدىتىپ كەپتۇ. پادىشاھ ئۇلاردىن سورىسا، ئۇلار: «بۇ ئىش ئەزىرايىلى خۇدا يالغان» دەپ تۇرۇۋاپتۇ. مۇنۇكباي:

ــ دادامنىڭ ئۇلارنىڭ ساغرىسىغا بېسىپ قويغان مۆھرى بار، تەكشۈرۈپ باقسىلا، ــ دەپتۇ. پادىشاھ ئۇلارنى تەكشۈرۈپتۇ. دېگەندەك ئۇلارنىڭ ساغرىسىغا زىخنىڭ ئىزى خۇددى مۆھۈر شەكلىدە چۈشۈپ قالغانكەن. پادىشاھ ئۇلارنىڭ بارلىق مال ـ مۈلكىنى مۈسادىرە قىلىپ مۇنۇكبايغا ئېلىپ بېرىپ، ئۇلارنى مۇنۇكبايغا ئۆمۈرلۈك بۇيرۇپ بېرىپتۇ.

مۇنۇكباي قىمارۋازلاردىن دەردىنى مانا مۇشۇنداق ئېلىپ، ئاخىرقى ئۆمرىنى خاتىرجەم، بایاشات ئۆتكۈزۈپتۇ.

كاج بىلەن جاھىل

ئورۇن غۇلجىنىڭ بىر يېزىسىدا ئوبۇل دېگەن بىر كىشى بار ئىكەن. ئۇنىڭ قول ئىلكىدە خېلى بىرنەرسىلىرى بولۇپ، هاللىق تۇرمۇش كەچۈرىدىكەن. ئوبۇل كېيىنكى كۈنلەردە تېخىمۇ باي بوپتۇ ۋە ئۆزۈمنىڭ قىلغىنى ـ قىلغان دەپ، كاجلىقى هەرقانداق جاهىللارنى هەيران قالدۇرغۇدەك بولۇپ كېتىپتۇ. ئەھلىمەھەللە ئۇنى «ئوبۇل كاج» دەپ ئاتايدىغان بوپتۇ. نەگىلا بارسا، ئوبۇل كاجنىڭ گېپى...

نېمىشقىدۇر، ئوبۇل كاجنىڭ ئۆيىدە خوتۇن تۇرمايدىغان بولۇپ قاپتۇ. ئۆيلىنىي دېسە، «ۋايىيە، هېلىقى ئوبۇل كاجغىمۇ؟... ئۇنىڭ بايلىقى قۇرۇسۇن !» دەپ، هېچ يەردىن خوتۇن تېپىلماپتۇ. ئۇ هارۋىسىغا بىر دەللىنى ئولتۇرغۇزۇپ شەهەرگە مېڭىپتۇ...

ئەمدى شەهەردىن گەپ ئاڭلايدىغان بولساڭلار، يەنە قىزىق:

شەهەردىمۇ يەنە بىر جاهىل بار ئىكەن. ئۇ هەمىشە: «ۋىيەي، ئاپتاپتا كۆيۈپ كېتىدۇ كىشى. سەهرايى قىيامەت دەپ، بىكار دەمدۇ كىشىلەر. مەيلى بولسا، ئاق بۇغدايمۇ ئالدىمغا كەلسۇن، قوغۇن - تاۋۇزلىرىمۇ...» دەپ، ئۆمرىدە سەهراغا چىقىپ باقمىغانىكەن. نېمىشقىدۇر، ئۇنىڭ ئۆيىدىمۇ ئەر تۇخۇم تىمايدىكەن. كىم؟ دېسە، جىمىلەك جاهىل، دەپ هەممىگە پۇر ئىكەن... ئوبۇل بايمۇ شەهەرگە يېتىپ كەپتۇ. «تېپىشمىغۇچە ئېلىشماس» دېگەندەك تېپىشىپتۇ. ئوبۇل باي: «هەرنېمە بولسا، باي ئۆتكەن ئادەمنىڭ قىزىكەنغۇ... نىكاه غايىب دېگەن شۇ» دەپ، ئۇ جۇۋاننى ئاپتۇ، بىرەر كۈن ئۆتە ـ ئۆتمەي، ئالغان خوتۇننى هارۋىسىغا ئولتۇرغۇزۇپ، ئاتنى ئۆزى هەيدەپ سەهراغا ئېلىپ مېڭىپتۇ، كۈزلەككە يېقىنلاشقاندا، كۆرەڭلەپ ئېتىزلارنى تاماشا قىلدۇرۇپتۇ، مالىخىيىنى قىرلاپ:

ـــ ئاشۇ كۆز يەتمەيدىغان قىرلارمۇ بىزگە قارايدۇ، ـــ دەپ هارۋىنى بۇغدايلىق تەرەپكە تارتىپتۇ، ـــ قارىغىنا، بىزنىڭ بۇغدايلار نېمىدېگەن تەكشى تاختا بولۇپ كەتكەن !

ـــ ۋاي ئاتام... راستلا، بۇ بۇغدايلارنى ئەجەب تەكشى قىرقىپتا، قانداقمۇ قىرقىپ بولغاندۇ؟ !

ـــ قىرقىمغان، تاختا بوپتۇ...

ـــ نېمە دېگەنلىرى ئۇ؟ قىرقىپتۇ.

ـــ ياق، قىرقىمغان.

ـــ قىرقىپتۇ.

ـــ هوي، تاختا بوپتۇ، تاختا !

ــ قىرقىپتۇ !

ــ قىرقىمىغان دەيمەن، قىرقىمىغان !

ــ قىرقىپتۇ.

ئوبۇل «تاختا بولغان» دېگۈزەلمەي، ئاچچىقىدا: «مانا قىرقىپتۇ» دەپ، خوتۇنىنىڭ تىلىنى قىرقىۋېتىپتۇ. جىمىلەك يەنە «قىرقىپتۇ» دېگەن ئىشارە بىلەن ھە دەپ ئىككى قولىنى قايچىدەك ھەرىكەتلەندۈرۈپتۇ. ئوبۇلنىڭ چاچلىرى تىكەنگە ئايلىنىپ، كاجلىقى مېڭىسىدىن تېشىپ چىقىپتۇ. «مانا ئەمىسە» دەپ تۇرۇپ، خوتۇنىنىڭ ئىككى قولىنى دولىسىغا يېقىن يېرىدىن چورتلا كېسىپ تاشلاپتۇ. خوتۇن يىقىلىپتۇ، يەنە بوي بەرمەي، يېتىپ تۇرۇپ، «قىرقىپتۇ» دېگەن مەنىدە ئىككى پۇتىنى قايچىدەك ھەرىكەتلەندۈرۈۋېرىپتۇ. ئوبۇلنىڭ ئوغىسى تېخىمۇ قاينىاپ، كۆزىگە «خۇن» تولۇپتۇ، غالجىرلىشىپ ئۆزىنىمۇ ئۇنتۇپتۇ ـ دە، خوتۇنىنى ھارۋىغا بېسىپ ئاپىرىپ تىك قىرغاقتىن دەريانىڭ تاشلۇۋېتىپتۇ:

ــ ھە، مانا توي ! ــ دەپ قارىسا، خوتۇن سۇ ئۈستىدە ئوڭدا يېتىپ، دولىسى بىلەن سۇنى ئۇرۇپ، يەنە بوي بەرمەي، ئىككى پۇتىنى قايچىدەك ھەرىكەتلەندۈرۈپ، قىرقىپتۇ، قىرقىپتۇ دېگەندەك قىلىپ ئېقىپ كېتىپ بارغۇدەك. ئوبۇل قىرغاق ياقىلاپ يۈگۈرۈپ توۋلاپ: «تاختا بولغان، دە، تاختا !» دەپ تىللاپتۇ ۋە:

ــ توختا، مەن سېنى سۇدىن سۈزۈپ چىقىپ، ئىككى پۇتۇڭنى كېسىپ تاشلىمىسام! ... ــ دەپتۇ ـ دە، ئۆزىنى تىك ياردىن دەريانىڭ تاشلاپتۇ، تازا قىرقىپتۇ. كاجلىق ئىككىلىسىنىڭ ئۆمرىنى قىرقىپتۇ.

بەڭگىسىڭ خىيالى

امانلارنىڭ بىرىدە، دەريا بويىغا يېقىن بىر قەدىمىي شەھەردە ئالتە بەڭگى بىر - بىرىنى ئىزدىشىپ، ئاخىر بىر كوچىدا تېپىشىپتۇ - دە، نەشە چەككىلى شەھەر سىرتىغا چىقىپ-تۇ. دەريا بويىدىكى بىر چوڭ باغقا كىرىپ دۇم يېتىشىپ سەيخانىدىن گۈلخان چىقىرىپ، يوغان بىر دولانا دەرىخىنىڭ تۈۋىنى ئاۋات قىپتۇ. بەڭگىلەرنىڭ مەستلىكى راسا قىيامىغا يېتىپ، يۇقىرىغا چىقىپ ئەرشىنى، تۆۋەنگە چۈشۈپ كەشىنى كۆرۈشۈپ تۇرغانلىرىدا، ئارىدىن بىرىنىڭ كۆزى ھېلىقى دولاناغا چۈشۈپتۇ.

— ئاغىنىلەر، كۆردۈڭلارمۇ ماۋۇ دولانانى؟ ئەگەر بۇنىڭدىن چۆچەك ياسىساق، چوڭ - كىچىك بۇلۇپ سەككىز يۈزى چىقارمۇ؟ — دەپتۇ.

— ھە، ھە، دۇرۇس! چوڭ - كىچىك دېمەي خىللىغانىنىڭ ئۆزىدە مىڭى چىقىدۇ! — دەپ قۇۋۈەتلەپتۇ ئىككىنچىسى.

— باركاللا! — دەپ سۆز ئاپتۇ ئۈچىنچىسى، — بۇنى ياخشى قىلدۇق، ھەر دائىسىنى قانچىدىن ئالار؟

— قويۇڭلار، دائىلاپ پۇچەك ئىش قىلامدۇق؟! — دەپ قىزىشىپ ئوتتۇرىغا چىقىپتۇ تۆتىنچىسى، — ئېپى كېلىپ قالسا، مىڭ چۆچەك نېمىشقا مىڭ قويغا توختىمايدۇ؟!

— ھەببەللى، قويمۇ بەرىكەتلىك مال، بىردىن قوزىلىسىمۇ بىر يىلدا ئىككى مىڭ بولۇشى ئەجەب ئەمەس، — دەپتۇ بەشىنچىسى.

— ھە مانا، ئىككى يىلدا تۆت مىڭ قوي، — دەپتۇ بىرى ئۆزىنى تۇتالماي.

خىلىدىن بېرى نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي ئولتۇرغان تەقۋادارراق ئالتىنچىسى ۋاقىتنى غەنىيمەت بىلىپ سۆزگە كىرىشىپتۇ:

— توختاڭلار، ھەممىمىز مۇسۇلمان بولغاندىن كېيىن، ئاۋۋال مۇشۇ تۆت مىڭ قوينىڭ ئۆشرە - زاكىتىنى ئايرىۋالايلى، مىسالى قانچىلىك كېلەر؟ — دەپتىكەن، ھەممىنىڭ بېشى قېتىپ، قاينىۋاتقان قازانغا سۇ قۇيغاندەك جىم بوپتۇ. خىيال سۈرۈشۈپتۇ، بىر - بىرىگە قاراشماي ئىچىدە ھېسابلاپ كۆرۈشۈپتۇ، بارماقلىرىنى سانىشىپتۇ، ئاخىر بىرىنىڭ ئىچى پۇشۇپ:

— مۇنداق قىينالغۇچە ئاخۇنۇمنى باشلاپ كەلمەيمىزمۇ؟ — دەپ مەسلىھەت قىپتۇ. بۇ مەسلىھەت ھەممىگە ماقۇل كەپتۇ. ئۇ بىردەم يۈگۈرۈپ، بىردەم توختاپ، نەچچە ئېرىقتىن ئاتلاپ، نەچچە دوقمۇشتىن ئايلىنىپ، ئاخۇنۇمنىڭ ئۆيىگىمۇ يېتىپتۇ. ئاخۇنۇم بەڭگىنىڭ تۇرقىغا قاراپلا ئەرۋاھى ئۇچۇپ،

گېپىنى ئاڭلىماي، كەچ قالغان بازارچىدەك باينىڭ نەزىرىگە مېڭىپتۇ. بەڭگىمۇ بوش كەلمەپتۇ:

ــ تەقسىر... قازاخۇنۇمدىن كۆرە ئۆزلىرىنى يېقىن كۆرۈپ، تۆت مىڭ قوينىڭ زاكىتىنى بىر تە-رەپ قىلىشنى ئىلتىماس قىلغانىدۇق. سىلى ئالدىراش بولغاندىن كېيىن، قازاخۇنۇمغا باراي ئەمىسە، ــ دەپ ماڭغانىكەن، ئاخۇنۇم:

ــ هاي، هاي، توختاپ تۇرۇڭلار، قازاخۇنۇمنى ئاۋارە قىلىپ يۈرمەي، ئۇنچىلىك ئىشلارنى ئۆزۈم تۈگىتىۋېتەي، ــ دەپ، غەنىيمەت خەزىنە ئالدىدا نەزىردىن كېچىپتۇ. ئۇ يولدا بارغۇچە بەڭگىگە هېچ-كىمگە دېمەسلىك، ئادەم ئولاشتۇرماسلىق توغرىسىدا جېكىلەپ مېڭىپتۇ. ئويلىغانسېرى ئاخۇنۇمنىڭ خۇشاللىقى ئىچىگە سىغماي، ئاغزىلىرى ئېچىلىپ، دادىسىدىن هېيتىلىق ئالغان بالدەك هەجىيىپ ئەتراپىغا قاراپ مېڭىپتۇ. ئۇ ئالدىراشلىقتا كەشنىڭ چۈشۈپ قېلىشىغا باقماي يول يۈرۈپ، يول يۈر-سىمۇ مول يۈرۈپ، بىرھازادىن كېيىن چىلىملىرى چېچىلىپ، ئېغىزلىرى يېرىم ئېچىلىپ ياتقان بەڭگە-لەرنى كۆرۈپ، ئاپلا ! بۇلار كاشىلا قىلمىسا ئىدى... دەپ ئويلاپ، بۇ يەردىن ئىلاج بار ئىتتىكرەك ئۆتۈپ كېتىشكە تەرەددۇت قىلغىنىدا، بەڭگىلەر قازاندەك سەللىنى يۆگەپ تەرلەپ ـ پىشىپ كېلىۋاتقان ئاخۇ-

نۇمنى كۆرۈپ خۇشاللىقىدا ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ، قول قوشتۇرۇپ ئالدىغا چىقىشىپ سالام بېرىپتۇ:

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم! مۆتىۋەرلەرنىڭ كاتتىسى، يۇرتنىڭ ئاتىسى، رەھمىدىللىكتە ئايىغىدا قۇرت ئۆلمەيدىغان، ئادىللىقتا ھەققەتكە قارىمايدىغان، ھېسابتا قىلنى قىرىق يارىدىغان، كۆپنى كۆرگەن ئاخۇنۇم، — دەپتۇ. ئاخۇنۇم:

— ھوي بۇرادەرلەر، نېمە دېمەكچىسىلەر؟! مەن سىلەرنىڭ ئەرزىڭلارنى ئاڭلاشقا كەلمىدىم، مېنىڭ ۋاقتىم يوق، — دەپ مېڭىشقا تەمشىلىپتۇ ھەم ھېلىقى بىللە ماڭغان ئادىمنى ئېلىپ كەتمەكچى بولغىنىدا، بەڭگىلەردىن بىرى:

— ئۆزلىرىنى ئاۋارە قىلغۇدەكمۇ ئىش يوقتى، تەقسىر. ئەلۋەتتە بىزمۇ تىرىك بەندە بولغاندىن كېيىن، ساۋابتىن تولا گۇناھىمىز بار. مۇسۇلمان بولغانلىقىمىز ئۈچۈن ئاز - تولا يېتىم ھەققى ئاجراتماقچى بولۇپ، ئۆزلىرىنى ئايرىپ بېرەمدىكىن دەپ چاقىرىۋىدۇق، — دەپتۇ. ئاخۇنۇم سەل يۇمشاپ، توختا، بۇلاردىن بىرنېمە چىقىدىغاندەك تۇرىدۇ، دەپ ئويلاپتۇ. شۇ چاغدا بىر بەڭگى:

— ئاخۇنۇم، شەرىئەتنىڭ ھۆكمى، ئۆزلىرىنىڭ ھەقدار ئارىلىشىشلىرى بىلەن بىزنىڭ مۇشۇ دولانا ياغىچىدىن چۆچەك ياساپ تېگىشمەكچى بولغان قويىمىز تۆت مېڭىغا يەتكەندە قانچىلىك زاكات كېلىدىكىن؟ — دەپ سوراپتۇ.

ئاخۇنۇمنىڭ كۆزلىرى چۆچەكتەك ئېچىلىپ، بېشى گاڭگىراپ، نېمە دېيىشىنى بىلمەي: «نېمە، نېمە... يەنە بىر دېگىن؟» دەپ خىتاب قىپتۇ. بەڭگىلەر بايىقى سۆزنى يەنە تەكرارلاپتۇ. ئاخۇنۇم ئىشنىڭ تېگىگە يېتىپ شۇنداق غەزەپلىنىپتۇكى، ھېلىقى نەزىرنى ئويلاپ، ئۇنىڭ قولدىن كەتكىنىگە چىدىماي، بەڭگىلەرنى يۇزمېڭنى تىللاپتۇ.

— يوقال، ھارامزادە نائەھلىلەر، مېنى شۇنداقمۇ پېشكەللىك باسامدىغان! — دەپ ۋايۋايلاپتۇ.

— ئەپۇ قىلسىلا، تەقسىر، ئەپۇ قىلسىلا، ۋاقىتلىرى يەتمىسە بىزمۇ بۇ چۆچەكلەرنى ياساپ، قوي بېقىپ ئاۋارە بولۇپ يۈرمەيلى، — دەپ شەھەرگە قاراپ كېتىپتۇ.

نادان ۋە تادان

ئۇرۇننىڭ بۇرۇنسىدا بىر نادان بىلەن بىر تادان ئۆتكەنىكەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە، بۇ ئىككىلەنگە لىققىدە پۇل سېلىنغان پۇل قاپچۇقى ئۇچراپتۇ. ئىككىسى ئۇنى تالىشىپ قاپتۇ. تادان مۇنداق دەپتۇ:

— ھەي نادان، ئاۋۇ يول بويىدىكى ئۇجمە دەرىخىنى كۆردۇڭمۇ؟

— كۆردۇم، — دەپتۇ نادان.

— ئىككىمىزدىن بىرىمىز ئۇجمە دەرىخىگە چىقايلى، بىرىمىز پەستە قېلىپ ئۇجمىنىڭ غولىغا تېپەيلى. تەپكىنىمىز ئۇجمە ئۇستىگە چىققانىنى يەرگە چۈشۈرۈۋېتەلىسەك، تەپكىنىمىز ئۇتقان بولايلى. چۈشۈرۈۋېتەلمىسەك، ئۇجمە ئۇستىدىكىمىز ئۇتقان بولايلى، بۇنىڭغا نېمە دەيسەن؟ — دەپتۇ تادان.

نادان ئويلىمايلا:

— ئۇنداق بولسا ئۇجمىگە مەن چىقاي، سەن ئۇجمىنى تەپكىن، — دەپتۇ. شۇنداق قىلىپ، ئۇلار ۋەدىلىشىپتۇ.

نادان ئۇجمىگە چىقىپ يوغان بىر شاخنى مەھكەم قۇچاقلاپ تۇرۇپتۇ.

— قانداق، جايلىشىپ بولدۇڭمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ تادان.

— جايلىشىپ بولدۇم، قېنى تەپكىن، — دەپتۇ نادان.

— ئۇنداق بولسا قاراپ تۇر، — دەپتۇ تادان ۋە ئۇجمىگە پۈتىنىڭ ئۇچى بىلەن ئاستا بىرنى تېپىپ قويۇپ قىرغا بېرىپ ئولتۇرۇپتۇ. نادان، ئەمدى پۇل قاپچۇقى مېنىڭ بولدى دەپ، ئۇجمىدىن خۇشال سەكرەپ چۈشۈپتۇ. تادان ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ، پۇل قاپچۇقىنى قوينىغا ساپتۇ.

بۇنى كۆرگەن نادان:

— بۇ نېمە قىلغىنىڭ، ۋەدەڭدە تۇرمامسەن؟ ! — دەپتۇ. تادان بەخىرامان ھالدا:

— ئېيتتىم باقە، مەن ئۇجمىگە بىرنى تەپتىم، مانا سەن يەرگە چۈشتۇڭغۇ، سەن ھازىر ئۇجمە ئۇستىدىمۇ ياكى يەردىمۇ؟ — دەپتۇ.

نادان ئاغزىنى ئېچىپلا قاپتۇ. تادان پۇل قاپچۇقىنى ئېلىپ، ناخشا ئېيتقىنىچە كېتىپ قاپتۇ.

بەش گاس

ـۇرۇنقى زاماندا بىر سوپى ئۆتكەنىكەن، ئۆزىمۇ، خوتۇنىمۇ گاس ئىكەن. ئۆمرىدە بىرلا قىز پەرزەنت كۆرۈپتۇ، قىزىمۇ گاس تۇغۇلۇپتۇ. يىللار ئۆتۈپ، قىزىمۇ چوڭ بولۇپ قاپتۇ. ئۇلار بىر ـ بىرىگە مەقسەتلىرىنى ناھايىتى تەستە بىلدۈرۈشىدىكەن. سوپىنىڭ يىگىرمە تۈياق قوي ـ ئۆچكىسى بولۇپ، ئۇ ھەر كۈنى شۇلارنى بېقىش بىلەن مەشغۇل ئىكەن. سوپىنىڭ خوتۇنى بولسا ئۆينىڭ ئاش ـ تامىقىنى ئېتىدىكەن. قىزى ئولتۇرسا ـ قوپسا ئەرگە تېگىشىنىڭ غېمىدە ئىكەن.

بىر كۈنى سوپى ئادىتى بويىچە، نامازىنى بامدادتا مېڭىشتىن ئىلگىرى قويلارنى قوتاندىن چىقىرىپ ئۆينىڭ ئارقىسىدىكى يايلاققا ھەيدەپ قويۇپ، نامازىنى ئوقۇشقا كېتىپتۇ، نامازدىن كېلىپ قارىسا، قويلار كۆرۈنمەپتۇ. ئۇ ئالدىراپ ـ تېنەپ خېلى بىر يەرگىچە بېرىپ ئىزدەپمۇ قويلارنى تاپالماپتۇ، ئاخىر ئۆيگە قايتىپ كېلىپ، خوتۇنىدىن:

ـ قويلارنى ئوتلىسۇن دەپ يايلاققا قويۇۋەتكەنىدىم، يوق تۇرىدۇ، سىلەر كۆردۈڭلارمۇ؟ ـ دەپ سوراپتۇ. ئېرىنىڭ گېپىنى ئۇقالمىغان خوتۇنى قىزىغا قاراپ:

ـ قوپ، قىزىم، چاققان بولغىن، داداڭنىڭ قورسىقى بەك ئېچىپ كەتكەن ئوخشايدۇ، ئىتتىكرەك ئاش ئېتەيلى، ـ دەپتۇ. ئانىسىنىڭ گېپىنى ئۇقالمىغان قىزى:

ـ مەن سىلەرگە ئەرگە تېگىمەن دېدىمۇ؟ ! ئەرگە تەگمەيمەن، بولدىمۇ؟ ! ـ دەپتۇ. خوتۇنىدىن جاۋاب ئالالمىغان سوپىنىڭ ئەرۋاھى قىرىق گەز ئۆرلەپ، ئاۋازىنىڭ بارچە ۋارقىراپ:

ـ قويلارنى كۆردۈڭلارمۇ دەيمەن؟ ! ـ دەپتۇ. ئېرىنىڭ ئەلپازىنى كۆرگەن خوتۇنى قىزىغا قاراپ ۋارقىراپتۇ:

ـ قوپ دېدىم، قوپ ! داداڭنىڭ قورسىقى ئېچىپ ئۆلگۈدەك بولغان ئوخشايدۇ.

قىزى ئانىسىنىڭ چىرايىغا قاراپ يىغلاشقا باشلاپتۇ:

ـ مەن سىلەرنى ئەر تېپىپ بېرىڭلار دېدىمۇ، ھۇ ـ ھۇ... تويدۇمغۇ، ھۇ، ھۇ...

خوتۇنى ئېرىگە قاراپ قولى بىلەن كۈننى كۆرسىتىپ:

ـ تېخى كۈن ئەنە، تاماق يېگىلى نېمانچە ئالدىرايلا؟ ـ دەپتۇ.

ئېرى بولسا خوتۇنىنىڭ قول ئىشارىتىدىن «قوي شۇ تەرەپكە كەتكەن ئوخشايدۇ» دەپ چۈشىنىپ:

ـ سەن قوينىڭ شۇ تەرەپكە كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ تۇرۇپ نېمىشقا توسمىدىڭ؟ ! ـ دەپ بىر شاپىلاق ئۇرۇپ ئۆيدىن چىقىپ كېتىپتۇ. شاپىلاق يېگەن خوتۇنى:

— سەن مېنى تاياققا قويدۇڭ، زادى تاماققا يارەملىشەمسەن - يوق؟ ! — دەپ قىزغا كايىپتۇ.
ئانىسىنىڭ تەنبىھىگە چىدىمىغان قىزى:
— كىمگە بەرسىڭىز شۇنىڭغا تېگىمەن، ھى، ھى، قېنى، مېنى ئالمىغان يىگىتنى كۆرسەتمەمسىز؟ ! — دەپ، يىغلاپ ئۆيىنى بېشىغا كىيىپتۇ. شۇنداق قىلىپ، بىر - بىرىنىڭ گېپىنى ئۇقالمىغان ئانا - بالا يىغلىشىپ، قىرقىراپ ئاللا - تۇۋا كۆتۈرۈپتۇ.
ئەمدى گەپنى سوپىدىن ئاڭلايلى:
سوپى ئەتىگەندىن - چۈشكىچە قويلارنى ئىزدەپ بارمىغان يېرى قالماپتۇ. ئۇ ئىزدە - ئىزدە ئۆز يېزىسىدىن باشقا بىر يېزىغا بېرىپ قاپتۇ. سوپى كېلىۋاتسا، يولدا بىر كىشى ھارۋا ياساپ تۇرغانىكەن. سوپى، قويلارنى مۇشۇ كىشى كۆرگەن بولمىسۇن، دەپ سوراپتۇ:
— ھەي بۇرادەر، بۇ ئەتراپقا بىر توپ قوي كېلىپ قالغىنىنى كۆردۈڭلارمۇ؟
ھارۋا ياساۋاتقان كىشى سودىگەر بولۇپ، ئۇمۇ گاس ئىكەن.
— ھە، تۆۋەنكى مەھەللىدىن كېلىشىمدە ھارۋىنىڭ ئوقى سۇنۇپ كەتتى، — دەپتۇ ئۇ قولىنى تۆۋەن مەھەللە تەرەپكە چېنەپ. سوپى قول ھەركىتى بىلەن:
— ئۇ يەرگە باردىم، يوق، بۇ تەرەپكە باردىم، يوق. مۇشۇ يەرگە كېلىپ قالدىمىكىن، دەپ سىلىدىن سوراۋاتىمەن، — دەپتۇ.
— ھەئە، ھېچ گەپ يوق، بۇنداق ھارۋىدىن نەچچىنى ياسىغانمەن، — دەپتۇ سودىگەر.
— ئەگەر قويلىرىم كەتكەن جاينى كۆرسىتىپ بەرسەڭلار، بىر ئوغلىقىم بار، بېرىمەن، — دەپتۇ سوپى بىتاقەت بولۇپ. سودىگەر قولى بىلەن كۇنپېتىش تەرەپنى كۆرسىتىپ:
— ھارۋىنى تېزرەك ياسىۋالمىسام، ئۆيگە كۇن ئولتۇرۇشتىن بۇرۇن بارالمايمەن، — دەپتۇ.
سوپى سودىگەرنىڭ قول ئىشارىتىنى قويلىرىم كەتكەن تەرەپنى كۆرسىتىپ بەردى دەپ خۇش بولۇپ:
— رەھمەت بۇرادەر، — دەپتۇ - دە، كۇنپېتىش تەرەپكە قاراپ مېڭىپتۇ. ئازراق مېڭىپلا قارىسا، قويلىرى بىر چوڭ ئۆستەڭنىڭ بويىدا ئوتلاۋاتقۇدەك. بۇنى كۆرگەن سوپى ناھايىتى خۇش بوپتۇ. ئۇ خۇشاللىقىنى باسالماي، سودىگەرگە رەھمەت بىلدۈرۈش ئۈچۈن ھېلىقى توكۇر ئوغلاقنى بەرمەكچى بولۇپ ئۇنىڭ يېنىغا كەپتۇ ۋە:

— بۇرادەر، سىلىگە مىڭ رەھمەت، ئەگەر سىلى قوي بار جاينى كۆرسەتسەڭ بەرمىگەن بولسىلا، قويلىرىمنى تاپالمايت-

تىم، ياخشىلىقلىرى ئۈچۈن مۇنۇ ئوغلاقنى بېرەي، ئۆلتۈرۈپ يېسىلە، — دەپتۇ. بۇ توكۇر ئوغلاقنى كۆرۈپ سودىگەرنىڭ جان - ئىمانى چىقىپ:

— ھەي ئوغرى، سېنىڭ ئوغلىقىڭنىڭ پۇتىنى مەن سۇندۇردۇممۇ؟ ھۇ مۇتتەھەم، يوقال كۆزۈمدىن! — دەپتۇ. سوپىمۇ بوش كەلمەي:

— قويۇمنىڭ بار يېرىنى كۆرسىتىپ بەرگەنگە بىر ئوغلاق بەرسەم بولمىدىمۇ؟ چوڭ قوي بەرسەم بولامتى؟! ھۇ ئىنساپسىز، سەن ماڭا قوي بېقىشىپ بەرگەنمىدىڭ؟! — دەپتۇ. سوپىنىڭ ئەلپازىنى كۆرگەن سودىگەر ماڭا تۆھمەت قىلدى، دەپ چۈشىنىپ مۇشت كۆتۈرۈپ ئېتىلىپ كەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار جېدەللىشىپ تۇتۇشۇپ قاپتۇ.

— ھۇ، تۆھمەتخور!

— ھۇ، نائەھلى، ئىنساپسىز!

شۇنداق قىلىپ، ئۇلار مۇشتلىشىپ كېتىپتۇ، بىردەمدە ھەر ئىككىسىنىڭ ئېغىز - بۇرۇنلىرى قان بوپتۇ. ئۇلار سۆرىشىپ قازىنىڭ ئالدىغا كەپتۇ. ھەر ئىككى دەۋاگەر قازىغا ئۆز گەپلىرىنى ئېيتىشىپتۇ. قازىمۇ گاس بولغاچقا، ئۇلارنىڭ گېپىنى ئاڭلىيالماپتۇ. سودىگەر قىبلە تەرەپنى كۆرسىتىپ:

— دەۋايىمنى تېزرەك سورىسىلا، ئاۋۇ يەردە ھارۋام قالدى، — دەپتۇ. سوپىمۇ قويلىرىدىن ئەنسىرەپ، قول ھەرىكىتى بىلەن:

— ئەتىگەندىن كەچ بولغۇچە بىرنەرسە يېمىدىم، قويلىرىمنى يەنە يوقىتىپ قويماي، بۇ ئوغرىغا بېرىدىغان ئوغلىقىممۇ يوق، — دەپتۇ.

بۇ دەل رامىزان كۈنلىرى بولۇپ، روزى ھېيتقا ئۈچ كۈن قالغانىكەن. قازى ئۇلارنىڭ ئىشارىتىدىن بىرنەرسە سەزگەندەك قىلىپ:

— ھە، سىلەرنىڭ ئاسماندا بۇگۈن ئاخشام ئاي كۆرگىنىڭلار راستمۇ؟ — دەپتۇ. سوپى بىلەن سودىگەر ئۆز سۆزىنى يەنە تەكرارلاپتۇ. قازى:

— شەرىئەت ھۆكمىدە، ئىككى مۇسۇلمان ئاي كۆردۇق، دەپ گۇۋاھلىق بەرسە، روزا ھېيت نامىزدىنى ئوقۇسا بولىدۇ. قېنى، ناغرا چېلىنسۇن! — دەپ بۇيرۇق چۈشۈرۈپتۇ. ناغرا ئۇرۇلغاندىن كېيىن، تەرەپ - تەرەپتىن كىشىلەر يىغىلىشقا باشلاپتۇ. كىشىلەر ھەيرانلىقتا، قازىدىن:

— قازى ئاخۇنۇم، بۇ نېمە ناغرا؟ — دەپ سوراپتۇ. قازى سورىغانلارغا قاراپ:

— بۇ ئىككىيلەن ئاسماندا ئاي كۆردۇق، دەپ گۇۋاھلىق بەردى، ئەتە روزى ھېيت نامىزىنى ئوقۇيمىز، — دەپتۇ.

قازىنىڭ دۆتلۈكىدىن غەزەپلەنگەن كىشىلەر قازىنىڭ سەللىسىنى چۆرۈپ تاشلاپ، قازىكالانغا ئەرز قىلىپ بۇ پاراخور قازىنى ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلاپتۇ.

سوپى بىلەن سودىگەر گاس بولسىمۇ خەت تونۇيدىكەن. ئاخىر بۇلارنىڭ دەۋايىنى سورايدىغان كىشى چىقمىغاندىن كېيىن، ئۇلار خەت ئارقىلىق بىر - بىرى بىلەن مەسىلەت - مۇددىئاسىنى چۈشىنىشىپتۇ، بىر - بىرى بىلەن كېلىشىپتۇ، ئاخىر كۆلۈشۈپتۇ، شۇنداق قىلىپ، يېقىن دوستلارغا ئايلىنىپتۇ. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن سوپى خوتۇنى بىلەن قىزىغا خەت ئوقۇشنى ۋە يېزىشنى ئۆگىتىپتۇ، خەت ئارقىلىق مەسىلەتلىرىنى ئېنىق بىلىشىدىغان بوپتۇ.

تېۋىپنىڭ ئوغلى

ئۇرۇنقى زاماندا بىر يېزىدا بىر تېۋىپ ياشىغان بولۇپ، تېبابەتچىلىك بىلەن جاھاندار-چىلىق قىلىپ جېننىي جان ئېتىپ ئۆتكەنىكەن. ئۇ ئۆزىنىڭ تېبابەتچىلىك جەھەتتە-كى «ماھارىتى»گە تايىنىپ نۇرغۇن بىمارنى داۋالاپ ساقايتىپ، خالايىقنىڭ ھۆرمىتىگە ئېرىشكەنىكەن. تېۋىپ يېشى چوڭايغانسېرى «مۇشۇ كۈنگە كەلگۈچە بىرەرمۇ شاگىرت تەربىيىلە-مەپتىمەن. ناۋادا ئۆلۈپ كېتىپ قالسام، كەسپىمگە كىم ۋارىسلىق قىلار؟» دېگەن مەسىلە ئۇستىدە كۆپ باش قاتۇرىدىغان بوپتۇ، ياشلاردىن مۇۋاپىق بىرەرىنى تاللاپ ئۆزىگە شاگىرت قىلىپ يېتىش-تۇرۇشكە ئالدىراپتۇ. تېۋىپ ئۇيان ئويلاپ، بۇيان ئويلاپ ئاخىر: «يات كىشىنىڭ بالىسىنى تەربىيە-لىگەندىن كۆرە، يەنىلا ئۆزۈمنىڭ يالغۇز ئوغلىنى تەربىيىلىگىنىم تۈزۈك» دېگەن قارارغا كەپتۇ. تېۋىپنىڭ تولىمۇ ئەركە ئۆسكەن، ئەقىلسىز، بەكۈاش بىرلا ئوغلى بولۇپ، دائىم داپ داراڭلىغان، ئېشەك ھاكىرغان يەرلەردە لاغايلاپ يۈرىدىكەن. «تۆگىنىڭ مازار بىلەن نېمە ئىشى» دېگەندەك، ئاتا-سىنىڭ كەسپىگە قىلچە قىزىقمايدىكەن.

تېۋىپ بىر كۈنى ئۆز قارارىنى ئوغلىغا ئېيتىپتۇ. ئوغۇل كۆڭلىدە ئاتىسىنىڭ كەسپىنى ئۆگە-نىشنى خالىمىسىمۇ، ئاتىسىنىڭ سۆزىنى يىرالماي، زورمۇزور رازى بوپتۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ تېۋىپ ئۆز كەسپىنى ئوغلىغا ئۆگىتىشكە باشلاپتۇ. ئارىدىن ئۇچ يىل ئۆتكەن بولسىمۇ، ئوغلى تېبابەتچىلىكنى زادىلا ئۆگىنەلمەپتۇ. ئوغلىنىڭ ئەقىلسىزلىقى كۆڭلىگە قاتتىق تەككەن تېۋىپ كېسەل بولۇپ يېتىپ قاپتۇ، ئوغلۇم مەندىن كېيىن قالسا قانداق جان باقار، دەپ غەم قىلىپ قاتتىق قايغۇرۇپتۇ، قايغۇسى كۈچەيگەنسېرى كېسىلىمۇ ئېغىرلىشىپتۇ. بىر كۈنى جان ئۈزۈش ئالدىدا ئوغلىنى يېنىغا چاقىرىپ:

— شۇنچە ئۆگەتكەن بولسامۇ، مېنىڭ كەسپىمنى زادىلا ئۆگىنەلمەيدىڭ، ئەمدى ساڭا جان بېقىش-نىڭ بىرەر يولىنى ئۆگىتىپ قويىمسام بولمىدى. ساڭا دەيدىغان گېپىم شۇكى، مەن ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىن بىر ئامال قىلىپ مېنىڭ يولۇمنى تۇتقىن، چۈنكى كىشىلەر، سېنى تېۋىپنىڭ ئوغلى دەپ قارا-غاچقا، ئاتا كەسپىنى بىلمىدۇ، دېيىشىدۇ. ساڭا كېسەل كۆرسىتىشى مۇمكىن. بەزى ئادەملەرنىڭ كېسەلگە گىرىپتار بولۇشى ئۇلارنىڭ يېگەن نەرسىلىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. شۇڭا، سەن كېسەل بولغۇچىنىڭ كېسەلگە مۇپتىلا بولۇشنىڭ ئالدىدا نېمىلەرنى يېگەنلىكىنى بىلىۋېلىشقا ھەرىكەت قىل. بۇنىڭ ئۈچۈن كېسەل كۆرگىلى بارغان چېغىڭدا، كېسەل بولغۇچىنىڭ ئىشىكىنىڭ ئالدى - كەينى ۋە ھويلا - ئارام-لىرىغا ئوبدان سەپسېلىپ قارا. نېمىشقا دېسەڭ، ئۇ يەرلەردە ئۇلارنىڭ يېگەن نەرسىلىرىنىڭ قالدۇقى

بولىدۇ. ئۇ نەرسىلەرنى كۆرۈۋالغاندىن كېيىن، ئۆيگە كىرىپ بىمارنىڭ تومۇرىنى تۇتىسەن، ئاندىن: «ئۆزلىرى پالانى ياكى پوكۇنى نەرسىنى يېگەن ئىكەنلا، شۇ نەرسە زىيان قىپتۇ» دەيسەن. ئاندىن كېيىن كېسەلگە پايدا قىلمىسىمۇ، ئەمما زىيانمۇ قىلمايدىغان دورا بۇيرۇپ بېرىسەن، شۇنىڭ بىلەن كېسەل بولغۇچى ۋە ئۇنىڭ ئائىلىسىدىكىلەر سېنىڭ «تاپقاق» لىقىڭغا قايىل بولىدۇ. مۇنداق «تاپقاق»لىق بىرنەچچە قېتىملا بولسا، نامىڭ چىقىدۇ، كىشىلەر ئۆزىلا ئىزدەپ كېلىدىغان بولىدۇ. ئىشىكىڭگە ئادەم كەلدى دېگەنلىك ــ پۇل كەلدى دېگەنلىك. شۇنىڭ بىلەن جېنىڭنى گۈلدەك بېقىپ كېتىسەن، ــ دەپ-تۇ. تېۋىپ ئوغلىغا «نەسىھەت» قىلىپ ئاردىدىن ئانچە ئۇزاق ۋاقىت ئۆتمەي دۇنيادىن كۆز يۇمۇپتۇ.

تېۋىپ ئۆلگەندىن كېيىن، ئوغلى ئاتىسىدىن مىراس قالغان مال ـ دۇنيانى خالىغانچە يەپ ـ ئىچىپ، بۇزۇپ ـ چېچىپ، بىر يىلغا يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە پاك ـ پاكىز قۇرۇتۇپ بوپتۇ. بارا ـ

بارا ئۇنىڭغا قورساق بېقىشمۇ تەس كېلىپ، ئەتىگەنلىكىنى تاپسا، چۈشلۈكىنى تاپالمايدىغان، چۈشلۈكىنى تاپسا، كەچلىكىنى تاپالمايدىغان ھالغا چۈشۈپ قاپتۇ. ئاخىر ئۇ تىلەمچىلىك قىلماقچى بوپتۇ، شۇ چاغدا بىردىنلا ئاتىسىنىڭ ۋەسىيىتى ئۇنىڭ يادىغا كېلىپ، تىلەمچىلىك قىلىشتىن يېنىپتۇ، «تېۋىپلىق» قىلماقچى بوپتۇ.

بىر كۈنى ئۇ يىراق بىر يېزىدا بىر كىشىنىڭ قاتتىق ئاغرىپ قالغانلىقىنى ئاڭلاپ، شۇ يېزىغا قاراپ مېڭىپتۇ. ئۇ كېسەل بولغۇچىنىڭ ھويلىسىغا قەدەم باسقان چاغدا، بىردىنلا ئاتىسىنىڭ «تومۇر تۇتۇشتىن بۇرۇن بىمارنىڭ نېمىلەرنى يېگەنلىكىنى بىلىۋېلىشقا ھەرىكەت قىل» دېگەن سۆزى يادىغا كەپتۇ ـ دە، ھويلا ئىچىگە قاراپتۇ، لېكىن ھېچ نەرسىنىڭ قالدۇقىنى كۆرەلمەپتۇ. ئاستا ئېغىلغا كىرىپ ئوقۇرغا قارىغانكەن، ئوقۇردا قوغۇن ـ تاۋۇزنىڭ شاپاقلىرى تۇرغۇدەك. ئۇ ئۆزىنىڭ «يىپ ئۈچى» تاپقانلىقىغا خۇشال بولۇپ، كېسەل بولغۇچىنىڭ ئۆيىگە كىرىپتۇ. بىمارنىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ بېقىپ: «ئۆزلىرى قوغۇن ـ تاۋۇزنى كۆپرەك يەۋەتكەن ئوخشايلا، شۇ نەرسىلەر زىيان قىلىپ قورساقلىرىنى ئاغرىتىپتۇ» دەپتۇ. دېمىسىمۇ، كېسەل كىشى ئالدىنقى كۈنى راستىنلا قوغۇن ـ تاۋۇزنى جىق يەۋەتكەنكەن. ئۆيدىكىلەر بۇ ياش «تېۋىپ»قا قايىل بولۇپ، ئاغزىغا تەگمەي ماختىشىپتۇ. «تېۋىپ» ئاتىسىنىڭ دېگىنىدەك قىلىپ، كېسەلگە پايدىمۇ قىلمايدىغان، زىيانمۇ قىلمايدىغان بىرنەچچە خىل دورا بۇيرۇغاندىن كېيىن قايتماقچى بوپتۇ. بىمارنىڭ بالا ـ چاقىلىرى ئۇنىڭغا خېلى جىق ھەق بېرىپ، چىرايلىق ئۇزىتىپ قويۇپتۇ.

يەنە بىر كۈنى ئۇ باشقا بىر يېزىدا بىر ئايالنىڭ تۇيۇقسىز كېسەل بولۇپ يېتىپ قالغانلىقىدىن خەۋەر تېپىپ، شۇ يېزىغا قاراپ چېپىپتۇ، ئايالنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا كېلىپ قارىسا، بىر ئىت دەرۋازىنىڭ يېنىدىكى يۇندا تۆكىدىغان جايدا سۆڭەك غاجىلاۋاتقۇدەك. ئۇ ئوڭايلا «يىپ ئۈچى» تاپقانلىقىدىن خۇشال بولۇپ، بىمارنىڭ يېنىغا كىرىپتۇ، ئايالنىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ بولۇپ: «خېنىم، ئۆزلىرى گۆشنى جىق يەۋەتكەن ئىكەنلا، گۆش ئېغىر كېلىپ كېسەل بولۇپ قاپلا» دەپتۇ. بۇ ئۆيدىكىلەرمۇ بۇ ھۆكۈمنىڭ جايىدىن چىققانلىقىدىن قايىل بولۇپ، ئۇنى «ئەۋلىيا تېۋىپ»، «ياش لوقمان ھەكىم ئىكەن» دەپ ماختىشىپتۇ. ھەقىقەتەن ئايال ئالدىنقى كۈنى گۆش يېگەنكەن. «تېۋىپ» بىمارغا پايدىسىمۇ، زىيىنىمۇ يوق بىرنەچچە خىل دورا بۇيرۇپ بېرىپتۇ. بىمار ئايال ئۇنىڭغا جىقلا پۇل بېرىپ، ئىززەت ـ ئىكرام بىلەن ئۇزىتىپ قويۇپتۇ.

كۈنلەر ئۆتۈپ، ئايلار ئۆتۈپتۇ. ئوغۇلنىڭ ھال ـ كۈنى بارغانسېرى ياخشىلىنىپتۇ. ئۇ ئۆز ھۈنىرىنىڭ ئاققانلىقىدىن خۇشال بولۇپ يۈرۈپتۇ. شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە بىر يىگىت ئۇنى ئىزدەپ كەپتۇ، ئۇنىڭدىن بىرنەچچە ئايدىن بۇيان ئېغىر كېسەل بولۇپ يېتىپ قالغان ئاتىسىنىڭ كېسىلىنى كۆرۈپ بېقىشنى ئىلتىماس قىپتۇ. ئۇ دەرھال ماقۇل بوپتۇ، يىگىتنىڭ ھويلىسىغا كىرگەندە، ئىلگىرىكى ئادىتى بويىچە ھويلا ئىچىدىن «يىپ ئۈچى» ئىزدەپتۇ. ھويلىدا پەقەت ئېشەكنىڭ توقۇمى تۇرغۇدەك. ئۇ ئۆيگە كىرگەندىن كېيىن، كېسەل كىشىنىڭ تومۇرىنى تۇتۇپتۇ.

ــ ئاتا، ئۆزلىرى توقۇم يېگەن ئوخشايلا، شۇ زىيان قىپتۇ، ــ دەپتۇ. ئۆيدىكىلەر بۇ گەپنى ئاڭلاپ دەسلەپ ئۈچەيلىرى ئۈزۈلگۈدەك بولۇپ كۈلۈپتۇ. ئارقىدىن قاتتىق غەزەپكە كېلىپ: «كىمىكنى زاڭلىق قىلىسەن، ئالدامچى !» دەپ، ئۇنى گەجگىسىدىن تۇتۇپ ئىتتىرگىنىچە ئۆيدىن قوغلاپ چىقىرىپتۇ.

ئېيتىشلارغا قارىغاندا، «ئالدامچىنىڭ قۇيرۇقى بىر تۇتام» دېگەن ماقال شۇنىڭدىن قالغانكەن.

تەلۋە كۆيئوغۇل

امانىنىڭ زامانىسىدا بىر ئادەمنىڭ بەش قىزى بولغانىكەن. بۇ قىزلار بىر - بىرلەپ ياتلىق قىلىنىپ، ئاخىردا تولۇنئاي قاپتۇ. تولۇنئاي تولىمۇ زېرەك، دانىشمەن قىز بولۇپ، كۆز-لىرى چولپاندەك، يۈزى تولۇن ئايدەك گۈزەل ئىكەن. ئاتا - ئانىسى بەش قىزىنىڭ ئىچىدە تۆت قىزنى بىر سېرى، تولۇنئايىنى بىر سېرى كۆرىدىكەن. قىزىنىڭ ئاتا - ئانىسى، قىزىمىزنى بىرەر چوڭ بايىنىڭ بالىسىغا بەرسەك قىزىمىزمۇ راھەت كۆرسە، بىز شۇ يۇرت ئىچىدە ئاتاق - ئابرۇي قازانساق دەپ ئارزۇ قىلىدىكەن.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە شۇ يۇرتتىكى ئەڭ چوڭ باي ئۆزىنىڭ قاۋۇل ئىسىملىك ئوغلىغا تولۇنئايىنى سورىتىپ ئەلچى ئەۋەتىپتۇ. قىزىنىڭ ئاتا - ئانىسى باي بىلەن قۇدىلىشىش خۇشاللىقىدا يىگىتنى كۆرۈپ بېقىش ئىسىگىمۇ كەلمەپتۇ ۋە قىزىنىڭ رايىغا باقماي ماقۇل بوپتۇ. باي ئۇزۇن ئۆتمەي تولۇنئايىنى قا-ۋۇلغا نىكاھلاپ، يەتتە كېچە - كۈندۈز توي قىلىپ بېرىپتۇ.

بىراق، قىز بىلەن يىگىت ئوت بىلەن سۇدەك زادى ماسلىشالماپتۇ. ئىسمى - جىسمىغا قىلچە ماسلاشمىغان قاۋۇل تولىمۇ بىغەرەز بولۇپ، تەلۋە، ھۇرۇن، قورسىقىنىڭ تويغىنىنى بىلمەيدىغان، ئال-تىنچى ئايدا چاقىرسا، يەتتىنچى ئايدا ھە دەيدىغان، ھوشۇر ئىيىدا مانتا يەپ، سەپەر ئىيىدا كېكىرىدە-غان، باغدىن گەپ سورىسا، تاغدىن جاۋاب بېرىدىغان، ئەدەپ - ئەخلاق، قائىدە - يوسۇننى بىلمەيدىغان گالۋاڭ يىگىت ئىكەن.

ئايلار ئۆتۈپتۇ، يىللار ئۆتۈپتۇ، تولۇنئاي ئۆزىنىڭ بەختسىزلىكىگە ناھ قىلىپ يىغلاپتۇ، قاقشاپتۇ، ئاخىر تەقدىرگە بويسۇنۇشقا مەجبۇر بوپتۇ. تولۇنئاي كۆپ ئەجىر قىلىپ ئېرىگە ئەدەپ - ئەخلاق، قائە-دە - يوسۇنلارنى، ھەتتا ئولتۇرۇپ - قوپۇش، گەپ - سۆز، مېڭىش - تۇرۇشلارنىڭ ھەممىسىنى ئۆگە-تىپتۇ، ئېرى ھەرھالدا خىلى كۆپ ئوڭشالغاندەك قىلسىمۇ، «قان بىلەن كىرگەن خۇي جان بىلەن چە-قىپتۇ» دېگەندەك، يەنىلا دۆتلۈكى تۇگىمەپتۇ. ھەرقانداق مەرىكە - يوسۇنلارغا قاۋۇل قاتنىشىپلا قالسا، كۈلكىنىڭ نىشانىغا ئايلىنىپ قالىدىكەن، ئېرىنىڭ دۆتلۈكى تۇپەيلى تولۇنئايمۇ يەرگە قارايدىكەن. بۇ توغرۇلۇق دىلى ئازار يېگەن تولۇنئاي ئېرىنى ھېچ يەرگە بارغۇزمايدىغان بولۇپ قاپتۇ.

بىر كۈنى قىزىنىڭ ئاتا - ئانىسى كۈيئوغۇل، بالا - چاقىلىرىنىڭ ھەممىسىنى مېھمانغا چاقىرىپ-تۇ. بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان تولۇنئاينىڭ بېشىغا غەم چۈشۈپتۇ. ئۇ ئاتا - ئانىسىنىڭ ئۆيىگە ئېرىنى ئا-يرای دېسە، ئۇنىڭ تاقا - تۇقا سۆزلەپ، باشقا كۈيئوغۇللارنىڭ ئالدىدا مەسخىرىگە قېلىشتىن ئەنسە-

رەپتۇ، ئۆزى يالغۇز بېرىشنى بىلەپ بىلمەپتۇ، ھەر ئىككىمىزلا بارماي قويايلى دېسە، ئاتا ـ ئانىسىنىڭ كۆڭلىگە كېلىشىدىن ئەندىشە قىپتۇ. ئاخىر تولۇنئاي «ئادەم قۇلاقتىن، ھايۋان تۇياقتىن» دېگەن گەپ بار، مەن قاۋۇلغا ئەدەپ ـ قائىدىلەرنى زېرىكمەي ـ تېرىكمەي ئۆگىتىپ، مېھمانغا بىللە ئاپىراي، دېگەن قارارغا كەپتۇ. ئۇ ئېرىگە:

ـــ ئالدىمىزدىكى ھەپتىدە داداملارنىڭ ئۆيىگە مېھمانغا بارىمىز. سىز مېنىڭ دېگىنىمنى قىلىڭ، ئەگەر يەنە ئۆزىڭىزنىڭ بىلگىنىنى قىلىپ، تاقتا ـ تۇققا سۆزلەپ يۈزۈمنى چۈشۈرىدىغان بولىسىڭىز، ئەمدى ھەرگىز كەچۈرمەيمەن، ـــ دەپتۇ. قاۋۇل:

ـــ خۇدا ھەققى، جېنىم خوتۇن، سىز ماڭا نېمە قىل دېسىڭىز، شۇنى قىلىمەن، سىز نېمىنى ئۆگەتسىڭىز، شۇنى ئۆگىنىمەن، ئەمدى سىزنى ھەرگىز يەرگە قاراتمايمەن، ـــ دەپ قاتتىق ۋەدە بېرىپتۇ ھەم خۇشاللىقىدىن دوپپىسىنى ئاسمانغا ئېتىپتۇ.

ـــ ئۇنداق بولسا، مېنىڭ قىلغان گەپلىرىمنى ئوبدان ئاڭلاپ تۇرۇڭ، ـــ دەپتۇ تولۇنئاي ئېرىگە قاراپ، ـــ بىز ئاتا ـ ئانىلارنىڭ ئالدىغا بارمىغىلى ئۇزاق بولدى، ئۇلارغا ئازراق سوۋغا ـ سالام ئالمىز. بۇنى سىز كۆتۈرىسىز، ئىشكىتىن بۇقمەدەك ئۇسۇپلا كىرمەي: «ئەسسالامۇئەلەيكۇم» دەپ، دادام بىلەن ئاپامغا سالام بېرىسىز. ئۇلار سىزگە جاۋابەن: «ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، كېلىڭلار، بالىلىرىم، سالامەت تۇردۇڭلارمۇ؟ ئۆيىڭچى تىنچلىقمۇ؟» دەيدۇ. سىز يەنە: «خۇداغا شۈكۈر، ھەرقايسىلىرىنىڭ دۇئا ـ تەكبىرلىرىنىڭ بەركىتىدىن ياخشى تۇردۇق» دەيسىز. دادام بىلەن ئاپام: «قېنى، ئولتۇرۇڭ، بالام» دەپ، ئولتۇرۇشقا ئىجازەت بەرگەندە ئاندىن ئولتۇرىسىز، بىراق ئولتۇردۇم دەپ، يۇگۇرۇپ تۆرگە چىقىپ كەتمەي، چوڭلار ئولتۇرۇپ بولغاندا ئاندىن مۇڭاپىق ئورۇندا ئولتۇرىسىز، قائىدە بويىچە ھەرگىزمۇ چوڭلارنى پەگادا قويۇپ كىچىكلەر تۆرگە چىقىۋالمايدۇ، تۆت ئاچامنىڭ ئەرلىرىدىن كېيىن سىز ئولتۇرىسىز. چوڭلارنىڭ ئاغزىدىن گەپ تارتىۋېلىپ، ئاقساقاللىق قىلىش ئەدەپسىزلىك بولىدۇ. سىز چوڭلارنىڭ ۋە

باشقىلارنىڭ سۆزى تۈگىمەي تۇرۇپ قوشۇق سالماڭ، گەپ قىلىش توغرا كەلسە، باشقىلارنىڭ سۆزى تۈ-
گىگەندە شۇ سۆزگە مۇئاپىق كەلگۈدەك، ئورۇنلۇق گەپنى قىلىڭ، سورۇننىڭ كەيپىياتىغا تەسىر يەتكۈ-
زۈپ چىرايىڭىزنى تۇرۇۋالماڭ، ئوچۇق - يورۇق كۆلۈپ ئولتۇرۇڭ. سورۇندا باشقىلارنىڭ سۆزىگە قۇلاق
سالماي، ھاڭۋېقىپ، بۇرۇن كوچىلاپ، باش قاشلاپ... ئولتۇرۇشنىڭ ھەممىسى بىھۆرمەتلىك بولىدۇ... —
دەپتۇ ئىبرىدىن خاتىرجەم بولالمايۋاتقان تولۇنئاي سۆزىنى داۋام قىلىپ، — ئالدىڭىزغا تاماق كەلتۈرگەن-
دە، قورسىقىڭىز ھەرقانچە ئېچىپ كەتسىمۇ تاماققا قىيا كۆزىڭىزنى سالماڭ، چوڭلارنىڭ ئېلىشىنى كۈ-
تۈڭ. تاماق كەلتۈرۈلگەندە تاكى دادام، ئاپام تەكەللۇپ بىلەن: «قېنى بالىلىرىم، تاماققا بېقىڭلار» دەيدۇ.
بۇ چاغدا سىز: «مەرھەمەت، چوڭلاردىن كەلسۇن» دەيسىز. چوڭلار «بىسمىللا» دەپ تاماق يېيىشنى باشلاپ
بېرىدۇ، سىز ئاندىن يېيىشكە باشلايسىز. بىراق، ئېچىرقاپ كەتكەن بۆرىدەك باشقىلارنىڭ يېرىملاشقۇچە
سىز قاچىڭىزنى قۇرۇقداپ قويىسىڭىز بولمايدۇ... بۇ قېتىم سىز مېنىڭ دېگىنىمدەك قىلىسىڭىز، دادام،
ئاپاملارمۇ خۇش بولۇپ قالىدۇ، مەنمۇ سىزنى پات - پات بىللە مېھمانغا ئاپىرىمەن، — دەپتۇ تولۇنئاي
ئىبرىنى ئاگاھلاندۇرۇپ. قاۋۇل خوتۇنىنىڭ دېگەنلىرىنى ئورۇنداشقا ۋەدە بېرىپتۇ.

— شۇنمۇ ئېيتىپ قويماي، — دەپتۇ تولۇنئاي ئىبرىگە ئىشەنچ قىلالماي، — ئەگەر ئاپام مېھمانلار-
غا پولۇ ئەتكەن بولسا، سىز ئالدىرىماي، بىر كاپام - بىر كاپامدىن يەڭ، ناۋادا مانتا ئەتكەن بولسا، بىر-
نى بىراقلا ئاغزىڭىزغا سالماي، بىر چىشلەم - بىر چىشلەمدىن چاينىپ يەڭ، — دەپتۇ.

قاۋۇل تولۇنئاي ئېيتىپ بەرگەن قائىدە - يوسۇنلارنى بىر ھەپتىگىچە يادلاپتۇ. بىراق، تولۇنئاينىڭ
كۆڭلى زادىلا خاتىرجەم بولماپتۇ، ئۇ ئۇنداق ئويلاپ، بۇنداق ئويلاپ، ئاخىر تاماق ئالدىغا كەلسە، ھەممە-
نى ئۇنتۇيدىغان تەلۈە ئىبرىگە ئۆزى ئەڭ ئىشەنچلىك دەپ ئويلىغان بىر چارىنى ئۆگىتىپتۇ.

— مەن ئاپامنىڭ «يىغىنچاقلىقراق، مانتا ئەتسەم بولارمىكىن» دېگىنىنى غەل - پال ئاڭلاپ قېلە-
ۋىدىم، بەلكىم بىز بارغاندا مانتا ئېتىپ قېلىشى ئېھتىمالغا ناھايىتى يېقىن. بىزنىڭ بەلگىمىز چوكا
بولسۇن، مەن چوكىنى بىرنى چەكسەم، سىز مانتىدىن بىرنى ئالىسىز، چوكا چېكىلمىگۈچە ئالماي-
سىز، — دەپتۇ تولۇنئاي ئىبرىگە قايتا - قايتا جېكىلەپ.

— بۇ ئىشەنچلىك چارە بولدى، ئەمدى مەنمۇ خاتىرجەم بولدۇم، — دەپتۇ قاۋۇل خۇشال بولۇپ.

قاۋۇل بىلەن تولۇنئاي ئاتا - ئانىسىنىڭ ئۆيىگە مېھمانغا بېرىپتۇ. تولۇنئاينىڭ دادىسى، ئاپىسى ۋە
باشقا تۇغقانلىرى ئۇلارنىڭ ئالدىغا چىقىپ قارشى ئاپتۇ. ئۇلار مېھمانلارنىڭ ئالدى - كەينى يىغىلغۇچە
قورۇ ئىچىگە تىكىلگەن ھەر خىل مېۋىلىك كۆچەتلەرنى، رەڭگارەڭ ئېچىلىپ كەتكەن گۈللەرنى تاماشا
قىلىشىپتۇ. شۇ ئاردا كۆيئوغۇللاردىن بىرەيلەن قېينىتىسىغا زوقى كېلىپ:

— دادا، سىلىنىڭ قوللىرى گۈلكەن، قىلغان ئەجرلىرى زايە كەتمەپتۇ. يەنە بىر - ئىككى يىلدىن
كېيىن ئۇزۇم تاللىرى مېۋە بەرگۈدەك، — دەپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان قاۋۇلنىڭ ئاغزى قىچىشىپ، گەپ
قىستۇرغۇسى كەپتۇ ۋە:

— دادا، ماۋۇ تىككەن كۆچەتلەر يوغىنىسا يەنە ئىككى يىلدىن كېيىن ھارۋىغا چاق بولغۇدەك، —
دەپتۇ. بۇنىڭغا ھەيران بولغان باشقا كۆيئوغۇللار كۈلۈشۈپتۇ، بىراق قېينىتىسى قاۋۇلنى ئىزا تارتقۇز-
ماسلىق ئۈچۈن جىم تۇرۇۋاپتۇ. قاۋۇل يەنە بىرئازدىن كېيىن:

— دادا، — دەپتۇ يەردە تۇرغان كىچىككىنە بىز تاشنى كۆرسىتىپ، — بۇ تاش يوغىنىسا، ئۇچ
يىلدىن كېيىن تۇلۇققا يارىغۇدەك تاش بولغۇدەك، — دەپتۇ. بۇ گەپتىن ھەممەيلەن ئۈچەيلىرى ئۈزۈلگۈ-

دەك كۈلۈشۈپتۇ. قاۋۇل ئۆزىنىڭمۇ باشقىلارنىڭ ئالدىدا گەپ قىستۇرغىنىغا خۇشال بولۇپ مەغرۇرانە تۇرۇپتۇ. تولۇنئاي بىچارە بەكلا ئىزا تارتىپ خورلۇق ھېس قىپتۇ، قاۋۇلنى بىللە ئېلىپ كەلگىنىگە بەكلا پۇشايمان يەپتۇ.

تاماق تەييار بولۇپ، مېھمانلار تېگىشلىك جايدا ئولتۇرۇشۇپتۇ. تاتلىق - تۇرۇملار بىلەن چاي ئىچىلىپ بولغاندىن كېيىن، چىنە تاۋاقلاردا ئوخشىغان مانتا كەلتۇرۇلۇپتۇ. مانتىنىڭ مەززىلىك پۇرىقى قاۋۇلنىڭ نەپسىنى غىدىقلاپ، يېگۈسى كېلىپ تاقىتى - تاق بولغان بولسىمۇ، تولۇنئاينىڭ چوكا چېكىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈپ ئۇنىڭ كۆزلىرىگە تەلمۈرۈپتۇ. چوڭلار بىردىن مانتا يەپ بولغاندىن كېيىن چوكىنىڭ «تاڭ» قىلىپ چېكىلىشى بىلەن تەڭ قاۋۇل ئالدىراپ كېتىپ مانتىنى ئېلىپ ئاغزىغا موكلا ساپتۇ ۋە چاينىمايلا يۇتۇپتۇ - دە، يەنە قاچان چوكا چېكەركىن دەپ، كۆزىنى خوتۇنىدىن ئۇزمەي قاراپلا تۇرۇپتۇ. تولۇنئاي كېچىكتۈرۈپ يەنە بىر چوكا چاپتۇ. قاۋۇل بايقىمەكلا چاينىمايلا يۇتۇپتۇ. بۇنداق ئەھۋال بىرنەچچە قېتىم داۋام قىلغاندىن كېيىن، قاۋۇلنىڭ بۇ ھەركىتى كۆپچىلىكنىڭ دىققىتىنى قوزغاپ، ھەممەيلەن بىر - بىرىگە مەنىلىك قارىشۇاپتۇ. شۇ ئەسنادا بايىقى قىزىق كۆرۈنۈشلەرگە دىققەت قىلىپ ئولتۇرغان بىر كىچىك بالا قولىدىكى ئىككى تال چوكىنى رېتىم بىلەن تاۋاققا ئۇرغانىكەن، قاۋۇل: «ئايالىم ئۇرغان چېغى» دەپ ئويلاپ، ئەتراپقا قاراپمۇ قويماي ئىككى قولى بىلەن چوكىنىڭ رېتىمىغا ماسلاشتۇرۇپ كاپۇر - كۇپۇر قىلىپ، كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە بىر تاۋاق مانتىنى يەۋېتىپتۇ. چاي كۆتۈرۈپ كىرىۋاتقان تولۇنئاي بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ نومۇس كۈچىدىن يىغلىغان پېتى ئۆيدىن چىقىپ كېتىپتۇ. «ئۆزۈم تاپقان بالاغا، نەگە باراي دەۋاغا» دېگەندەك، تولۇنئاينىڭ دادىسى بىلەن ئاپىسى نام - شۆھرەتنى دەپ قىزىنىڭ رايىغا باقماي، بېشىنىڭ ئوبدانلا سۆيى بار بىر تەلۋىگە ئايدەك قىزىنى بېرىپ قويغىنى ئۈچۈن دەردىنى ئىچىدە بىلىشىپتۇ. تولۇنئاي شۇنىڭدىن بېرى ئېرى قاۋۇلنى ھېچقانداق يەرگە ئاپارمايدىغان بوپتۇ، ئەمما ئۇ يەنىلا ئېرىگە ئىنسان بولغاندىن كېيىن ئوڭلىنىپ قالار، دېگەن ئۈمىد بىلەن ياخشى مۇئامىلە قىلىپ، زېرىكمەي - تېرىكمەي ئەدەپ - ئەخلاق ئۆگىتىپ يۈرۈپتۇ.

كۈنلەردىن بىر كۈنى تولۇنئاينىڭ دادىسى كېسەل بولۇپ، ئورۇن تۈتۈپ يېتىپ قاپتۇ. كۈيئوغۇللار كەينى - كەينىدىن بېرىپ قېينىتىسىنى يوقلاپ، ئۇنىڭ رازىلىقىنى ئېلىشىپتۇ. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان قاۋۇل تولۇنئايغا: «مەنمۇ قېينىتامدىن رازىلىق ئېلىۋالاي» دەپ، يالۋۇرۇپ تۇرۇۋاپتۇ. تولۇنئاي:

— ياق، بارماڭ، كېسەل كىشىگە گەپ خۇشياقمايدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە، دادام سىزنىڭ تاقىقا - تۇققا گېپىڭىزنى ئاڭلىسا بىر كېسىلى ئىككى بولىدۇ ... — دەپ، ئېرىنىڭ دادىسىنى يوقلاپ كېلىشىگە زادى قوشۇلماپتۇ.

قاۋۇلمۇ باشقا كۈيئوغۇللارغا ئوخشاش قېينىتىسىنى يوقلاپ، رازىلىق ئېلىپ كېلىشنى بەكلا خالايدىكەن، شۇڭا ئۇ تولۇنئايغا يېلىنىۋېرىپتۇ. تولۇنئاي مەڭ تەسلىكتە ماقۇل بوپتۇ ھەم دادىسىنىڭ قېشىغا بارغاندا، قىلىشقا تېگىشلىك گەپلەرنى بىرمۇبىر ئۆگىتىپتۇ. تولۇنئاي:

— سىز دادام ياتقان ئۆيگە كىرىپ: «ئەسسالامۇئەلەيكۇم، دادا، ئوبدان تۇرامىلا؟ كېسەللىرى قانداقراق؟ بىرئاز ياخشى بولۇۋاتامىلا؟» دەيسىز. دادام سىزگە جاۋابەن: «خۇداغا شۈكۈر، خېلى ياخشى بولۇپ قالدىم» دەيدۇ. سىز: «ناھايىتى ياخشى، ھەرنېمە بولسا شۇنداق بولغاي» دەيسىز. يەنە: «دادا، سىلىنى قايسى تېۋىپ داۋالاۋاتىدۇ؟» دەپ سوراڭ. دادام سىزگە جاۋابەن كۆرۈنۈۋاتقان تېۋىپنى ئېيتىپ بېرىدۇ. ئاندىن كېيىن سىز: «ياخشى بوپتۇ، ئۇ تېۋىپنىڭ قولى شىپالىق، سىلىنىڭ ئاغرىقلىرىنى تېز بىر تە-

رەپ قىلىدۇ» دەيسىز، ئارقىدىن دورىلىرىنى سورايسىز، دادام يەڭاتقان دورىلىرىنى ئېيتىپ بېرىدۇ. ئاندىن سىز دادامغا: «بۇ بەك شىپالىق دورا، داۋاملىق يەپ بەرسىلە» دەيسىز. دادام سىزدىن خۇرسەن بولۇپ قالىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا ئارتۇق گەپ قىلمايسىز، — دەپ جېكىلەپ يولغا ساپتۇ.

قاۋۇل قېينىتىسىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، تولۇنئايىنىڭ ئۆگەتكەنلىرى بويىچە:

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، دادا، ياخشى تۇرۇپلا، كېسەللىرى قانداقراق؟ — دەپ سوراپتۇ.

— ئارىدا بىرئاز ياخشى بولۇپ قالغانىدىم، يېقىندىن بېرى ئەھۋالىم ئانچە ياخشى ئەمەس، كۆڭلۈم ھېچ نەرسە تارتمايدۇ، ئۆزۈم كۈندىن - كۈنگە ئاجىزلاپ كېتىۋاتىمەن، ماڭا قېرىلىق يەتتىمۇ ياكى ئەجەل يېقىنلىشىپ كېلىۋاتامدۇ، بىلمەيمەن، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ قېينىتىسى.

— ناھايىتى ياخشى، ھەرنېمە بولسا شۇنداق بولغاي، — دەپتۇ قاۋۇل يادلىۋالغىنى بويىچە.

كۈيئوغلىنىڭ بۇ سۆزىنى ئاڭلىغان قېينىتىسىنىڭ ئەرۋاھى قىرىق گەز ئۆرلىگەن ھالدا لېۋىنى چىشلەپ، يۈزىنى تام تەرەپكە ئۆرۈپ جىم يېتىپتۇ. قاۋۇل يەنە:

— دادا، سىلىنى قايسى تېۋىپ داۋالاۋاتىدۇ؟ — دەپ سوراپتۇ.

— ئەزرائىل ... — دەپتۇ قېينىتىسى زەردە بىلەن.

— پاھ، بۇ تېۋىپ بەك ياخشى داۋالايدۇ، قولى يەڭگىل، سىلىنىڭ ئاغرىقلىرىنى تېز بىر تەرەپ قىلىدۇ، — دەپتۇ قاۋۇل ۋە يەنە سوئالىنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ، — تېۋىپ سىلىگە قانداق دورىلارنى بېرىۋاتىدۇ؟

— زەھەر بېرىۋاتىدۇ، زەھەر ! — دەپتۇ دادىسى تەنە ئارىلاش ئاچچىقلاپ.

— بۇ بەكمۇ شىپالىق دورا، داۋاملىق يېسىلە، — دەپتۇ قاۋۇل پەرۋايى پەلەك ھالدا.

بۇ تەلۋە كۈيئوغۇلىنىڭ گەپلىرى قېينىتىسىنىڭ يۈرىكىگە ئەجەل ئوقى بولۇپ سانجىلىپتۇ - دە: «يوقال كۆزۈمدىن !» دەپ، قاتتىق بىر ۋارقىرىغىنىچە مەڭگۈلۈك كۆز يۇمۇپتۇ.

كۆسەي قاشلىق ۋاپادار

ـۆھتەرەم جامائەتلىرىم، ئوغۇل بالا چاققان، كۆسەي قاشلىق ۋاپادار دېگەن مانا مەن بولىمەن. هازىر هېكايەمنى باشلايمەن. گەپلەشسەڭلار ئېزىپ كېتىمەن، جىم ئولتۇرۇپ ئاڭلىساڭلار قىزىپ كېتىمەن. قۇلىقىڭلار ئەن بولسۇن، چاينىشىڭلار قەن بولسۇن.

بۇرۇننىڭ بۇرۇنسىدا، قېرى خوتۇننىڭ تىزى دولىسىدا، ئېشەك ئۆگزە تاتىلىغاندا، خوراز جىرىم غاجىلىغاندا، پايپاققا ناهال قاققاندا، جاڭگالغا قۇلپا سالغاندا، تۇموچۇققا مەشرەپ بەرگەندە، ئېغىلغا زە- دۋال تارتقاندا مېنىڭ بېشىمدىن مۇنداق ئالامەتلەر ئۆتكەندى:

مەن ئوغۇل بالا چاققان، كۆسەي قاشلىق ۋاپادار تىزا، داچەن دېگەن پاخال نەرخى، ئاق تەڭگە دېگەن سامان نەرخى كۇنلەردە، پۇلنى جىمىتىپ چىقاي دەپ، بازارغا چىقماقچى بولدۇم، شەنبە كۇنلۇكتە تەڭ كېچە بىلەن ئېگىز بوز هاڭگىغا مىنىپ يولغا چىقتىم، يېتىۋالسا، يۇگەننى كەينىگە چىڭ تارتىپ، يۇ- گۇرۇپ توختىغلى ئۇنىمىسا، ئالدىغا سۆرەپ، يەكشەنبە كۇنى نامار پېشىن ۋاخ بىلەن قاراقاشنىڭ بازا- رىغا باردىم، بوز هاڭگىنى دەڭگە باغلاپ قويۇپ رەستىگە چىقتىم. قولۇمنى كەينىمگە تۇتۇپ، چوڭ نەزەر بىلەن غادىيىپ كېتىۋاتسام، دوقمۇشتىكى سامسىپەزنىڭ شاگىرتى: «ياغدا پىشتى، ياغدا پىشتى، بىرنى يېسەڭ تىك تۇرسەن، ئىككىنى يېسەڭ شۇڭ تۇرسەن» دەپ توۋلاۋەردى. ئوغۇل بالا چاقان، كۆسەي قاشلىق ۋاپادارنىڭ قورسىقى بەك ئاچمىدىكەن، پۇتلىرىم مەندىن بىخەۋەر سامسىخانىغا كىرىپ بولدى. سامسىپەز ئۇستام ماڭا سالام بېرىپ: «كەلسىلە تۇغقىنىم، كەلسىلە. بىر جىڭ گۆشنى ئوتتۇزغا سالدۇق، بىر چارەك پىيازنى ئۇششاق توغراپ توققۇزغا سالدۇق، تويغۇچە يەۋەرسىلە» دېدى هەم ئالدىمغا بىر لېگەندە لىق گۆشگىردە قويدى. مەن بۇنىڭغا قاراپ دادامنىڭ تۇغقىنىمكەن دەپتىمەن، ئوڭ قوۋۇزۇمغا ئىككىنى، تىلمىنىڭ ئۇستىگە ئىككىنى، ئاستىغا ئىككىنى تىقىپ، قىزىق بولسىمۇ چىداپ تۇرۇپ يەپتىمەن. سامـ- سىپەز ئۇستام ماڭا: «تارتىنماي يەۋەرسىلە» دېدى. مەن بۇنى ئاڭلاپ ئانامنىڭ تۇغقىنىمكەن دەپتىمەن، «كېيىن يەنە كېلىپ يەي» دەپ، سامسىخانىدىن چىقتىم، قورسىقىمنىڭ تويغىنىغا خۇشال بولۇپ «ناي - ناي»غا ناخشا ئوقۇپ كېتىۋاتسام، سامسىپەزنىڭ شاگىرتى كەينىمدىن كېلىپ قولۇمدىن كاپ قىلىپ تۇتتى، چېلىشامدىكەن دەپتىمەن، پەم بىلەن بېشىمدىن ئېگىز كۆتۇرۇپ چۆرگىلىتىپ - چۆرگىلىتىپ، ئۆزۇم بۇرۇن يىقىلىپ، ئۇنى ئۇستۇمگە يىقتىپتىمەن. سامسىپەزنىڭ شاگىرتى ئورنىدىن قوپۇپ:

— سىلى يېگەن گۆشگىردىنىڭ پۇلى قېنى؟ — دېۋىدى، هاڭ - تاڭ قاپتىمەن.

— ۋۇي ئۇكام، مەزەگە قويغان گۆشگىردىگە پۇل ئالامتىڭ؟ — دېسەم، ئۇ:

— ئەخمەقمۇ مەن بازارغا كەلگەنلەرنى مېھمان قىلىدىغان، — دېدى.

— ۋۇي ئۇكام، پۇلدىن قۇتۇلالماي يۈرگىنىمگە نەچچە يىل بولغانىدى، يانچۇقۇمدىن ئۆزۈك چاغلاپ ئېلىۋالغىنا، — دەپ، قولۇمنى ئېگىز كۆتۈرۈپ تۇردۇم. ئۇ يەتتە يانچۇقۇمنىڭ ئون يەتتە يېرىنى تېشىپ، ئاران يەتتە پۇل تېپىپتۇ ۋە ماڭا ئۈيدەك ئالىيىپ قاراپ:

— بۇ پۇل يەتمەيدۇ، — دېدى.

— يەنە نەچچە پۇل كەم؟

— ئوتتۇز ئۇچ پۇل.

— ئۇ پۇلۇڭنى يېنىشىمدا بېرىپ كېتەي، خۇدا ئۆمۈر بەرسە سېنى يەنە بىر قېتىم كۆرۈپ كېتەي، — دەپ، ئۇنى مەڭ تەسلىكتە قايتۇرۇۋەتتىم.

شۇ كۈنلەردە كىيىۋالغان ئۆتۈكۈم قالتىس نوچى ئىدى، غىسىلدىغان ئاۋازى بازارنىڭ بۇ بېشىدىن ـ ئۇ بېشىغا ئاڭلىناتتى. قانداقراق ئۆتۈككىن دەپ ھەيران قالماڭلار، بۇ ئۆتۈكنىڭ ساقىسى ئىككى غېرىچ، تاقىسى ئۇچ غېرىچ كېلەتتى. ئۆتۈككە توپا قونمىسۇن دەپ، يولنىڭ قاتتىق يېرىدىن كېتىۋاتىمەن. بىردەمدىن كېيىن پۇتلىرىم سىرتماققا كىرىپ قالغاندەك قەدەم ئېلىشىم مۇشكۈللىشىپ كەتتى. كەينىمگە شۇنداق قارىسام، ئۆتۈكۈمنىڭ قونچىدىن چىقىپ قالغان لاتا ـ پۇتلار قاسساپنىڭ جىڭ ـ كارلىرىنى، باققالنىڭ سېۋەتلىرىنى، ناۋايلارنىڭ زىخ ـ چۇقاللىرىنى ئىلىۋېلىپ سۆرەپ كەپتۇ. بازاردا مۇشۇنداق ماڭغۇلۇق دەپ سۆرەپ تارتىپ كېتىۋەردىم. بىردەمدىن كېيىن قاسساپ، باققال، ناۋايلار كېلىپ بىرى قولۇمغا، بىرى دولامغا، بىرى پۇتۇمغا ئېسىلىپ، مېنى مەڭ مۇشەققەتتە توختاتتى. ئاندىن زىخ ـ چۇقال، جىڭ ـ سېۋەتلىرىنى پېتىر ناندىن قىل سۇغۇرغاندەك ئۆتۈكۈمنىڭ قونچىدىن چىقىپ قالغان لاتا ـ پۇتلىرىدىن ئاجرىتىپ ئېلىپ كېتىشتى. مەن ئوغۇل بالا چاققان، كۆسەي قاشلىق ۋاپادار پايتىمىلىرىمنى تېرىپ تىقىپ، بىر قولۇمدا ئۆتۈكۈمنىڭ ساقىسىدىن يېرىپ تىقىپ، ئۆتۈكۈمنى ياماق چىغا يامىتىپ، بىر پېيىنى قىزىل، بىر پېيىنى قارا مايلىتىپ، تەۋەككۈلنى ئاللاغا قويۇپ، ئاق نانىنى ئۆزۈم يەپ، زاغرا نانىنى بالىلارغا قويۇپ، قېتىق ئىچكەن موللامەدەك غىپىلداپ مېڭىۋەردىم، مېڭىپ ـ مېڭىپ بىر خىيابانلىققا چىقىپ قالدىم، غېرىبچىلىقتا بىردەم ئارام ئالاي دەپ سارايغا كىرسەم، بىر لاتا قالپاق بېگىم ئاسمانغا قاراپ ئوڭدىسىغا، بوسۇغىنى توسۇپ توغرىسىغا يېتىۋاپتۇ.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، بېگىم، — دېدىم.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، نەدىن كەلدىڭ، ئوغلۇم؟ — دېدى بېگىم.

— بىزنىڭ مەھەللىدىن.

— سېنىڭ مەھەللەڭ نەدە؟

— ئۆيىمىزنىڭ ئەتراپىدا.

— نېمە ئىش قىلاي دەپ كەلدىڭ؟

— ئۆزلىرىگە باشلىق بولاي دەپ كەلدىم.

— نېمە دېدىڭ؟ — دېدى بېگىم ئۈيدەك چەكچىيىپ.

— ئۆزلىرىگە باخشى بولاي دەپ كەلدىم، — دەپ گېپىمنى ئۆزگەرتىۋالدىم.

— باخشىلىقتىن خەۋىرىڭ بارمىدى، قانداقنى ئويناىسەن؟ — دەپ سوردى بېگىم.

— ئوينىغاندىكىن جىڭ ئالا بوزنى ئويناي، — دېدىم.

— ئەمىسە ئۆيدىكى قونداقتا بەش دانە قارچىغا قوندۇرۇقلۇق، ئۆزۈك چاغلاپ بىرنى ئېلىپ

چىقىپ ئويىنىغىن، — دېدى بېگىم. مەن بەش قارچىغىدىن بىرنى قولۇمغا قوندۇرۇپ، نەدە كەچ بولسا شۇ يەردە قوندۇرۇپ، سوغۇققا راسا توڭدۇرۇپ، «ناي ـ ناي ـ ناي»غا ناخشا توۋلاپ، مازارمۇ-مازار، بازارمۇبازار مېڭىۋەردىم.

مەن قارچىغىنى قوندۇققا قوندۇرۇپ قويسام ئولتۇرالمىدى، قورسىقى ئاچقان ئوخشايدۇ، نېمە يېگۈزسەم بولىدىكىن؟ دەپ ئويلىنىپ، تەكچىگە قارىسام ئىككى ئاياقتا قېتىق تۇرۇپتۇ، قېتىقنى ئەكېلىپ ئالدىغا قويسام ئىچمىدى. نان چېلىپ بەرسەم ئىچەمدىكىن، دەپ قوشنىلاردىن خامان ۋاقتىدا بېرىشكە ئىككى ئارپا نېنىنى ئۆتنە ئالدىم، ئىككىگە تويماسمىكىن دەپ تۆتنى ئالدىم، نانىنى قېتىققا چىلاپ ئالدىغا قويسام يەنە يېمىدى. مەن، تارتىنىپ قالغان ئوخشايدۇ، ئۆزۈم يېگۈزۈپ قويای دەپ، قارچىغىنى ئىككى تىزىمغا قىسىپ ئولتۇرۇپ، ئاغزىنى يېرىپ ئولتۇرۇپ، بۇگۈنكى چاققان جۇۋانلار قوشۇقنىڭ دەستىسىدە ياغلىق ئوچەي قۇيغاندەك تىققىلى تۇرۇۋىدىم، بىر ئاياق قېتىق بىلەن ئىككى ئارپا نېنى تۈگىگەندە قارچىغا «غىق» قىلىپ بىرنى كېكىردى. قورسىقى تويدى، پۇت ـ قولىغا ماغدۇر كىردى، دەپ ئويلاپ قوندۇققا قوندۇرۇپ قويسام، يەنە ئولتۇرالمىدى. لاتا قالپاق بېگىم:

— ئوغۇل بالا چاققان! — دەپ مېنى چاقىردى.

— خوش بېگىم، — دەپ، ئۇنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ چىقتىم.

— قارچىغا قېنى؟ — دەپ سورىدى بېگىم.

— سېۋەتكە باستۇرۇپ قويدۇم.

— ھەي ئوغرى، سېۋەتكە باستۇرۇپ قويغىلى ئاناڭنىڭ قاردا قالغان قۇشقىچمىدى ئۇ؟

— يوقسۇ بېگىم، ئۆزلىرىنىڭ قارچىغىلىرى.

— يۈگۈرگىنە، قارچىغىنى ئېلىپ چىق، — دېدى. مەن كىرسەم قارچىغا قېتىق قۇسۇپ يېتىپتۇ، تۇمشۇقىنى پاكىز سۈرتۈۋېتىپ، پالاقلىتىپ ـ شالاقلىتىپ كۆتۈرۈپ چىقتىم.

— ھەي ئوغرى، ئاۋايلاپ ئېلىپ چىقساڭ بولمامدۇ؟ بىر قارچىغا دېگەن نەچچە پۇل؟ مەدىكار دېگەنى، ئەستاغپۇرۇللا...

— بېگىم، قورسىقىنىڭ توقلۇقىغا شوخلۇقى تۇتۇپ كېتىپ باشقۇرماق تەس بولۇپ كېتىۋاتىدۇ بۇنى.

— ماڭا بەرگىنە، — دەپ قولۇمدىن سىلكىپلا ئالدى. ماڭا ئوبدان باھانە تېپىلدى:

— بۇنداق سىلكىسىلە قارچىغا تۈگۈل ئادەمنۇ ساق قالمايدۇ، بېگىم. بۇرۇن قىرىق توققۇزى كەم ئەللىك قارچىغا كۆندۈرگەنمەن، بۇنى كۆندۈرسەم ساقمۇ ساق ئەللىك بولاتتى. قارچىغا دېگەن جېنى ناـزۇك جانىۋار، سىلكىشلىرىگە چىدىمايۋ ئۆلۈپ قالدىمىكىن دەيمەن.

لاتا قالپاق بېگىم قارچىغىنىڭ ئۇ يەر ـ بۇ يېرىگە قاراپ بېقىپ:

— ھەي ئوغرى، قېتىق ئىچكۈزدۈڭمۇ بۇنىڭغا؟ — دېدى.

— يوقسۇ، بېگىم، قېتىق ئىچكۈزمىدىم.

— ماڭغىنا ئوغرى، قېتىقنى ئېلىپ چىق! — دەپ ۋارقىرىدى. ئەمدىغۇ بالانىڭ چوڭ كاللىسىغا ئۇسىدىغان بولدۇم دەپ قورقتۇم. بوسۇغىدا پۇتلاشقاندەك، كۆزۈم ئەجەب تورلاشقاندەك پالاقشىپ قويدۇم.

— ھەي ئوغرى، قېتىقنى تۆكتۈڭمۇ؟ — دەپ ۋارقىرىدى.

— يوقسۇ، بېگىم، قېتىق قولۇمدا بار، ئاياقنى تاپالمايۋاتىمەن.

— يىقىلىپ چۈشتۈڭمۇ يا؟

— يىقىلىپ چۈشمىدىم، ئورنۇمدىن قوپالمايۋاتىمەن، — دېدىم.

— چاققان ئالدىمغا چىق! — دەپ ۋارقىرىدى بېگىم. يۈگۈرگىنىچە ئۇنىڭ ئالدىغا چىقتىم.

— بۇ قارچىغا ئۆلۈپ قاپتۇ، يىراققا تاشلۇەت، — دېدى. قارچىغىنى تاشلۇېتىشكە كۆزۈم قىيماي كاللامغا تەلپەك قىلىپ كىيىپ، راۋابنىڭ تارىسىنى بوم قىلىپ، بۇ يەرگە كەپقالغىنىمغا غوم قىلىپ، ياخشى غىزا تاپسام ئاغزىمغا كوم قىلىپ، ئاپتاپلىققا چىقىپ ياتتىم. بىر چاغدا:

— ئوغۇل بالا چاققان، — دەپ قىچقاردى.

— خوش بېگىم، — دەپ ئالدىغا يۈگۈرۈپ كىردىم.

— بىكار يۈرسەڭ بۇزۇلۇپ كېتىسەن، خىزمىتىڭگە بىر مەدىكار قوشۇپ بېرەي، پاكار ئېشەكتىن بىرنى توقۇپ بېرەي، بىر لاچىنىم بار ئاپىرىپ كۆندۈرۈپ كەلگىن، — دېدى.

— ئوبدان، شۇنداق قىلاي، بېگىم، — دەپ يولغا چىقتىم. خېلى ئۇزۇن ماڭغاندىن كېيىن يېنىمدىكى خىزمەتچىم:

— ئوغۇل بالا چاققان، لاچىنىنى بىرنەرسىگە سالغاچ ماڭمايلا، — دېدى. مەن، بۇ لاچىن كەينىمىزدىن كېلىۋاتقان ئاۋۇ ئادەملەرنىڭ ئوخشايدۇ، يوشۇرۇپ ماڭسام بولغۇدەك، دەپ ئويلاپ، ئېشەكنىڭ بىلدىن سەكرەپ چۈشتۇم، لاچىنىنى چاپانىنىڭ يېڭىگە سېلىپ، ئېشەكنىڭ ئۇستىگە ئارتىپ، تۆپىسىگە مىنىپ ئولتۇرۇۋالدىم. خىزمەتچىم ھەيران بولۇپ:

— ئاداش، ئوغۇل بالا چاققان، لاچىنىنى ئاۋۇ سازلىقتىكى ئۆردەك، قاشقالداققا سالامدىكىن دېسەم، ئاستىلىرىغا باسۇرۇپ ئولتۇردىلا. سىلى لاچىنىنى كۆندۈرۈشنى بىلمەيدىكەنلا، قايتىپ كەتسىلە، لاچىنىنى

ئۆزۈم كۆندۈرۈپ چىقاي، ــ دېۋىدى، بۇ گەپ ماڭا خۇش ياقتى. مەن ئېشەك بىلەن چالا ئۆلۈك بولۇپ قالغان لاچىننى ئۇنىڭغا بېرىپ، كەينىمگە ياندىم، بېگىمنىڭ تېخىچە كىشىگە كۆرسەتمىگەن موينا جۇ-ۋىسىنى دولامغا غېرىبچە ئارتىپ «ناي ـ ناي ـ ناي»غا ناخشا توۋلاپ، قەدەمنى كىچىك بېسىپ، ئالدىرماي ماڭدىم. مېنىڭ دىڭ قۇلاق ئالىتاغىل دەپ بىر ئىتىم بار ئىدى، ئاسماندىن چۈشكەندەك ئالدىمدا پەيدا بولۇپ قالدى. مەن، يۈكلىرىمنى كۆتۈرۈشۈپ بەرگىلى كەپتۇ دەپ، خۇشال بولدۇم، موينا جۇۋىنى دىڭ قۇلاق تاغلىنىڭ ئۈستىگە ئارتىپ، ئىككى بېشىدىن تۆشىنى چىڭ تارتىپ قويدۇم. دىڭ قۇلاق ئالدىتاغىل جۇۋا بىلەن تالىشىپ، چىشلەپ تارتىپ بەزى يېرىنى باشتەك، بەزى يېرىنى ياپىلاق تاشتەك ئۇزۇپ تاشلاپ مېڭىۋەردى. مەن بىرنەمۇ قويماي تېرىپ يىغىپ لاتا قالپاق بېگىمنىڭ ئېگەر ـ توقۇم قويىدىغان ئۆيىگە تۆكۈپ قويدۇم. ئۇخلاپ ياتقان بېگىم مېنىڭ شەپەمنى ئاڭلاپ كۆزى ئېچىلىپ كەتتى.

ــ ئوبدان چاغدا كەپسەن، ئوغلۇم، بەزگەك بولۇپ قالدىم، ۋاي سوغۇق، موينا جۇۋامنى ئۈستۈمگە يېپىپ قويغىنا، ــ دېدى. مەن جۇۋىنىڭ پارچىلىرىنى پۈتى تەرەپتىن تىزىپ بېلىگە كەلگەندە، بېگىم ئوڭ يان تەرىپىگە ئۆرۈلۈۋىدى، جۇۋا چۈۋۈلۈپ كەتتى، قايتىدىن كاللىسى تەرەپتىن تىزىپ بېلىگە قەدەر يېپىپ قويسام، سول يان تەرىپىگە يەنە بىر ئۆرۈلۈۋىدى، جۇۋا يەنە چۈۋۈلۈپ كەتتى. بېگىم:

ــ ۋاي سوغۇق، هوي ئوغرى، جۇۋىنى تېزرەك ياپقىن! ــ دەپ ۋارقىرىدى.

ــ مىدىرلىماي ياتسىلا، بېگىم، بولمىسا جۇۋا چۈۋۈلۈپ كېتىدۇ.

ــ چۈۋۈلۈپ كەتكىلى ياۋا قارىسايلىقنىڭ كونا سېۋەتلىرىمدى ئۇ؟

ــ يوقسۇ، بېگىم، ئۆزلىرىنىڭ موينا جۇۋىسى.

ــ ماڭغىنا، ئوغرى، كۆزۈمدىن يوقال! ــ دەپ كۆزىنى ئالايتتى. قورقۇپ قېچىپ تاشقىرقى دەرۋازىدىمۇ هەرگىز توختىمىدىم، ئوتتۇرا ئىشكىتە يۆلىنىپ تۇرۇۋالدىم.

ــ نېمىشقا كەتمەي تۇرىسەن؟

ــ كېسەللىرى ئېغىركەن، ئۆلۈپ قالسىلا ئېچەكلىرىنى تېڭىشقا لازىم بولارمەن، ــ دېدىم. ئۇنىڭ كېسىلى تۇيۇقسىز ئېغىرلىشىپ، جان تالاشقىلى تۇردى. مەن قاراپ تۇرسام ئەزرائىل مەندىنمۇ سورىماي، ئۇنىڭ جېنىنى تېنىدىن يىپ سۇغۇرۇپ ئېلىپ كەتتى، كۆزۈمگە لىق ياش ئېلىپ، قاپاقتىن سۇ تۆكۈلگەندەك يىغلاپ كەتتىم: «قاراپ تۇرسام مەن، ئۆلۈپ كەتتىڭ سەن، ئۆلسەڭ سەن ئۆلدۇڭ، ماڭا نېمە غەم. ئايىغىڭىزغا بارسام، بېشىڭىز قالدى، بېگىم، بېشىڭىزغا بارسام، ئايىغىڭىز قالدى، بېگىم. خۇدا يارىتىپتۇ تاغ ئارىسىدا بۇ ساينى، قاچانغىچە سىزنى يادلاپ ئىچەلمەي يۇرىمەن چاينى! كىشىنىڭ شەھىرىدە غېرىبچىلىقتا قالدىم، سىزدەك گالۋاڭ بېگىمدىن خويمۇ ئوبدان قۇتۇلدۇم. ئاچلىقتىن ئۆلدىمىكىن دېسەم، تەرەت قىلىپ يېتىپسىز، بېگىم، توڭلاپ ئۆلدىمىكىن دېسەم، تەرلەپ كېتىپسىز، بېگىم، ئاھ بېگىم...» مۇشۇ تەرىقىدە ئۇزۇنغىچە يىغلىدىم. ئاندىن مەن ئوغۇل بالا چاققان، كۆسەي قاشلىق ۋاپادار ئىمام بولدۇم، قاناتلىق قارا جامائەتلەر مېھمان بولدى، بېگىمنىڭ قەبرىسى ئۈستىدە يۇكۇنۇپ ئولتۇرۇپ، قولۇمنى ئېگىز كۆتۈرۈپ مۇنداق قىرائەت ئوقۇدۇم:

«ئاللاهۇمە بارىك ئەلا، ياغ ئالدىم دەپ جىگەر بىلەن بۆرەك ئالا، ئاياقۇ قوشۇقۇ قازانۇ تۇۋاق، ياۋا قاراسايى، جىگدە قۇدۇق، بىجاقا، ئاق ئۇزۇم، قىزىل ئۇزۇم، سايۋا هەم مۇناقا، ئات ـ ئېشەك، قوي ـ ئۆچكە، كالايۇ توپاقا، ئۆرۈك ـ شاپتۇل، بېھى ـ ئەنجۇر، ئالما ـ ئانار، ياڭاقا... ئۇلۇغ پەرۋەردىگارىم، لاتا قالپاق بېگىمنىڭ ياتقان يېرىنى دوزاخنىڭ تۇۋرۇكى يېنىدىن قىلغايسەن، ئامىن ئاللاهۇئەكبەر».

نەغمجان

ھۆرۈنلارنىڭ بۇرۇنسىدا، يىراق بىر يېزىدا بىر جۈپ ئەر - خوتۇن ئۆتكەنىكەن. ئۇلار يا-شىنىپ قالغاندا بىر ئوغۇل پەرزەنت كۆرۈپتۇ. بۇ بالا بوۋاي بىلەن مومانىڭ بۇ دۇنيالىق-تىكى بىردىنبىر ئوغلى بولغاچقىمۇ، بالىنى تولىمۇ ئەتىۋارلاپ بېقىپتۇ. كۈنلەر ئايلارنى، ئايلار يىللارنى تولدۇرۇپتۇ. ئوغۇلمۇ كۆزگە كۆرۈنۈشكە باشلاپتۇ، بۇرۇتى خەت تارتىپ، رەسمىي يىگىت-لەر قاتارىغا ئۆتۈپتۇ. ئەمما، ئۇنىڭ ئەقلى چولتىراقكەن، يىگىت بولۇپ قالغىنىغا قارىماي يەنىلا ئۇش-شاق بالىلار بىلەن لايدىن قورچاق ياساپ ئويناىدىكەن. بۇ ئىشقا بوۋاي بىلەن مومانىڭ بەكلا ئىچى پۇ-شىدىكەن. گەرچە بوۋاي بىلەن مومای بالىسىغا نەغمجان دەپ ئىسىم قويغان بولسىمۇ، مەھەللىدىكى با-لىلارنىڭ ھەممىسى ئۇنى بىغەمجان دەپ چاقىرىشىدىكەن.

بىر كۈنى نەغمجاننىڭ ئاتىسى ئۇنى يېنىغا چاقىرىۋېلىپ:

— ئوغلۇم، ئەمدى چوڭ بولدۇڭ، ئۇششاق بالىلار بىلەن ئويناىدىغان ۋاقتىڭ كەتتى. ئۆز ھالىڭغا قويۇپ بەرسەك، ساقلىڭ مەيدەڭگە چۈشسىمۇ ئۆيلىنىشىڭ كېپىنى قىلمايدىغان ئوخشايسەن. قىز - جۇۋانلار گەپ قىلسا بوينۇڭنى تولغاپ ھۆرپىيىپ قارىما. يىگىت دېگەن قىز - جۇۋانلارغا قاش - پاش، تاش - پاش ئاتمىسا قانداقمۇ يىگىت بولالايدۇ؟ — دەپ نەسىھەت قىپتۇ.

ئەتىسى نەغمجان ئاتىسىنىڭ نەسىھىتىنى كۆڭلىگە پۈكۈپ، كوچىدىن بىرەر قىزنىڭ ئۆتۈشىنى كۈتۈپ تۇرۇپتۇ. نەغمجان خېلى كۈتسىمۇ كوچىدىن بىرەر قىز ئۆتمەپتۇ. نەغمجان خىيالغا پېتىپ، تۇرغان يېرىدە ئولتۇرۇپلا ئۇخلاپ قاپتۇ. بۇ دەل رامزان ئېيى ئىكەن. گۈگۈم بىلەن مەھەللىدىكى بالىلار رامزان ئېيىتىپ كېلىۋېتىپ نەغمجاننى كۆرۈپ قاپتۇ - دە، ئۇنىڭ قۇلاقلىرىنى سوزۇشتۇرۇپ ئويغا-تىپتۇ. نەغمجان قورسىقى ئاچقانلىقىنى سېزىپ دەرھال ئۆيىگە يۈگۈرۈپتۇ. ئەتىسى ئۇ يەنە بىر تامنىڭ دالدىسىدا كوچىدىن ئۆتكەنلەرنى ماراپ تۇرۇپتۇ. بىر چاغدا قارىسا، يىراقتىن قىزىل تاۋار كۆڭلەك كىيگەن بىر جۇۋان كېلىۋاتقۇدەك. جۇۋان يېقىن كەلگەندە نەغمجان ئۇنىڭغا سەپسېلىپ قاراپتۇ، جۇۋان ھەقىقەتەن چىرايلىق ئىكەن. نەغمجان ئىچىدە، قاش ئاتسىمۇ، تاش ئاتسىمۇ بولغۇدەك جۇۋانكەن، دەپ ئويلاپتۇ - دە، جۇۋانغا قاراپ قاش ئېتىپتۇ، ئەمما جۇۋان ئۇنىڭغا قاراپمۇ قويماي ئۆتۈپ كېتىۋاتقۇدەك. بۇ ئىشقا نەغمجاننىڭ ئاچچىقى كەپتۇ. ئۇ، قاش ئاتسا قارىمغان جۇۋانغا تاش ئاتقۇلۇق، دەپتۇ - دە، ئالدىدىكى يوغان بىر كېسەك پارچىسىنى ئېلىپ، جۇۋاننىڭ كەينىدىن ئوقتەك ئېتىلىپ بېرىپ ئۇنىڭ قولاق تۈۋىگە كۈچەپ بىرنى ئۇرۇپتۇ. ھېلىقى جۇۋان ئاۋاز چىقىرىشقىمۇ ئۇلگۈرەلمەي جايىدىلا يىقە-

لىپتۇ. نەغەمجان ھېلىقى جۈۋانغا قاراپ:

— ھوي ئاپئاق جۈۋان، ئورۇنلىرىدىن تۇرسىلا، ئەتىگەن ناشتا قىلماي چىققانمىتىلە؟ تاۋار كۆتكۈدەك بىلەن دۇخاۋا كەمزۇلنى توپا قىلىۋەتسىلە ئاپىلىرى تىللايدۇ، يۇمشاق توپا ئىكەن، دەپ يېتىۋەرمەسىلە، — دەپتۇ. ھېلىقى جۈۋان يەنىلا گەپ قىلماپتۇ. نەغەمجان يەنە:

— ھوي خېنىم، مەپىدە ئۇخلىغاندەكلا ئۇخلاپ كەتتىلىغۇ، بىزنىڭ قورۇدىكى باراڭنىڭ تېگىگە كۆرپە سېلىپ بېرەي، شۇ يەردە ئۇخلىسىلا، — دەپتۇ. جۈۋان يەنىلا زۇۋان سۇرمەپتۇ. نەغەمجان:

— ھوي... ياتسىلا، يېتىۋەرمەملا، — دەپ كېتىپتۇ.

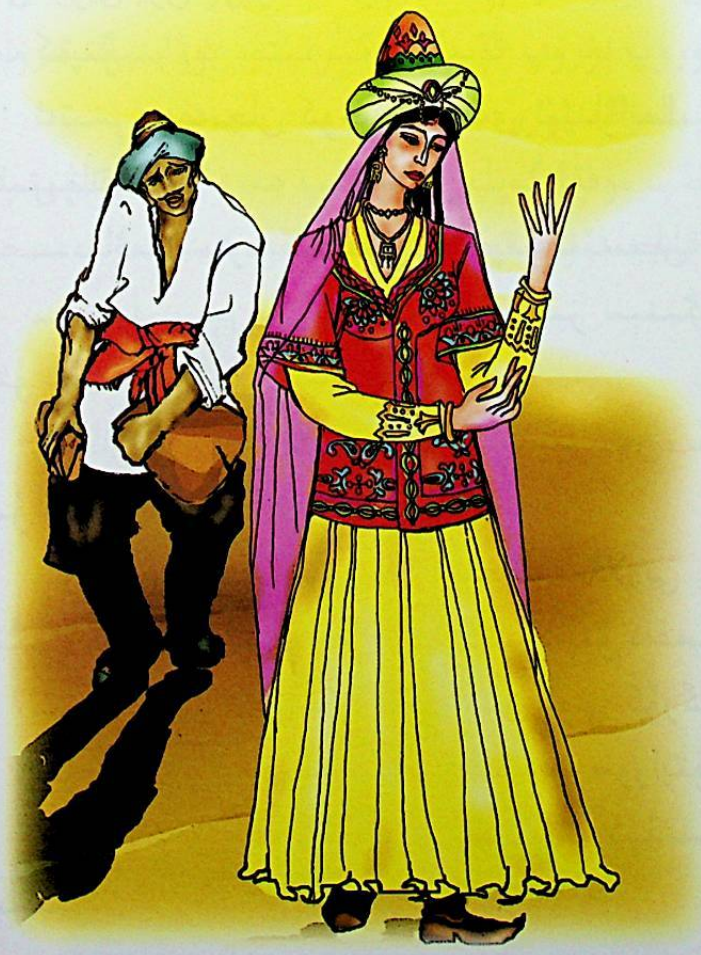
ئۇ ئۆيگە كىرىپلا ئاپىسىنىڭ قولىغا ئېسىلىۋېلىپ سەكرىگىلى تۇرۇپتۇ. نەغەمجاننىڭ ئاپىسى ئەمدىلا چاي دەملىگىلى چەينەكنى ئېلىپ ئوچاق بېشىغا ماڭغانىكەن، قولىدىكى چەينەك يەرگە چۈشۈپ چېقىلىپتۇ.

— ۋاي جېنىم بالام، بالا ـ قازا مۇشۇ چەينەك بىلەن كەتسۇن. ساڭا بۇگۈن قانداق خۇشاللىق كەلدى؟ — دەپ سوراپتۇ ئاپىسى.

— بىر جۈۋانغا تاش ئاتسام، گەپ قىلماي كوچىدا يېتىۋالدى، — دەپتۇ نەغەمجان.

— ۋاي جېنىم بالام، تاش نەرىگە تەگكەنىدى؟ ئەمدى قانداق قىلارمىز؟ كىم سېنى كوچىدىن ئۆتكەنلەرگە تاش ئاتسۇن دېدى؟ — دەپتۇ ئاپىسى.

— ۋاي ـ ۋۇي، ئوغلۇم قىز ـ جۈۋانلارغا تاش ئاتقۇدەك بوپتۇ دەپ، خۇشال بولماقتا يوق، تېخى مېنى ئەدەپلەيمەن دەۋاتامسەن؟ سېنىڭ گېپىڭنى ئاتاممۇ ئاڭلىمايۋاتسا، مەن ئاڭلامتىم، — دەپ، ئاپىسىغا ھۇرپىيىپتۇ. ئاڭغىچە ئۆيگە بوۋاي كىرىپ كەپتۇ. نەغەمجان ھېجايغىنىچە ئاتىسىنىڭ ئالدىغا كېلىپ:

— ئاتا، ئاتا، كوچىدا بىر جۈۋان كېلىۋېتىپتىكەن، كېسەك پارچىسى بىلەن قۇلاق تۇۋىگە كېلىشتۇرۇپ بىرنى قويۇۋېدىم، گەپمۇ قىلماي يېتىۋالدى، — دەپ قاقاقلاپ كۈلۈپ كېتىپتۇ. بوۋاي دەررۇ ئىشنىڭ تېگىگە يېتىپتۇ ـ دە:

— بىرەرى كۆردىمۇ، بالام؟ — دەپ سوراپتۇ. نەغەمجان:

— سېتىنىياز مالمانىنىڭ ئالا ئىنىكى كۆردى، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

بوۋاي دەرھال بىر تاغارنى ئېلىپ، ئوغلىنى باشلاپ كوچىغا چىقىپتۇ. بوۋاي ئەتراپقا قارىغۇدەك بولسا ھېچكىم كۆرۈنمەپتۇ. ئۇلار ھاپىلا ـ شاپىلا ھېلىقى جۈۋاننى تاغارغا سېلىپ قوتانغا يوشۇرۇپ قويۇپتۇ. بوۋاي ئوغلىغا:

— ئوغلۇم، بۇ ئىشنى ھېچكىمگە دېگۈچى

بولما، بولمىسا بېشىمىزغا بالا تېرىۋالمىز، — دەپتۇ. نەغەمجان:

— مەن سېنىڭ دېگىنىڭدەك قىلسامۇ ماۋۇ ئاپام يەنە مېنى دۇشكەلەۋاتىدۇ. جېنىم ئاتا، مېنىڭ ئۈچۈن مۇشۇ ئاپام دېگەن گالۋاڭنى بىر شاپىلاق ئۇرۇپ بەرگىنە. ئۇنداق قىلمىساڭ، بۇ ئىشنى مەن ھازىرلا كوچىغا چىقىپ ھەممە بالىغا دەۋېتىمەن، — دەپ تۇرۇۋاپتۇ.

ئەر ـ خوتۇن ئىككىسى نەغەمجاننى نېمە دېسە شۇنى قىلىپ بېرىپ ئەركە ئۆستۈرگەچكە، ئۇنىڭ كۆڭلىنى ياندۇرالماپتۇ. بوۋاي مومانىنى يالغاندىن بىر شاپىلاق ئۇرۇپ بەرگەن بولۇپ تەستە قۇتۇلۇپتۇ. بوۋاي نەغەمجانغا كۇن بويى چۆچەك ئېيتىپ بېرىپ كوچىغا چىقارماپتۇ. ئەمما، بوۋاينىڭ خىيالى ھېلە-مىقى جۇۋاننىڭ ئۆلۈكىنى قانداق بىر تەرەپ قىلىش بىلەنلا بوپتۇ. گۇگۇم چۈشمەيلا نەغەمجان ئۇخلاپ قاپتۇ. بوۋاي قاتتىق ساراسىمە ئىچىدە خۇپتەنگىچە خىيال سۈرۈپ، جەسەتنى يىراق بىر يەرگە ئاپىرىپ بىر تەرەپ قىلىۋېتىشنى كۆڭلىگە پۈكۈپتۇ، ئەمما بوۋاينىڭ يا ئېشىكى، يا ھارۋىسى يوق ئىكەن. بوۋاي ياشىنىپ قالغاچقا، بۇ ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن ئۆزى يالغۇز چىقالمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ، يەنە نەغەمجاننى ئويغىتىپتۇ.

— نېمە بولدى، ئاتا؟ — دەپتۇ نەغەمجان كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ. بوۋاي:

— يۇر، بالام، سەيلە قىلىپ كىرىمىز، — دەپ، تاغارنى نەغەمجانغا كۆتۈرگۈزۈپ يولغا چىقىپتۇ. ئۇلار مەھەللىدىن خېلى يىراق بىر يەرگە كېلىپ توختاپتۇ. بۇ يەردە بىر سۇيى يوق قۇدۇق بار ئىكەن. ئۇلار تاغارنى ئاشۇ سۇيى يوق قۇدۇققا تاشلۇۋېتىپ قايتىپ كېتىپتۇ. بوۋاي قايتىپ كېلىپ يەنىلا كۆڭ-لى ئىمىن تاپماپتۇ. ئۇلارنىڭ بۇ دۇنيالىقتا ئاشۇ ئارزۇلۇق ئەركە ئوغلىدىن باشقا يەنە بىر تېكىسى ۋە بىر سەركىسى بار ئىكەن. بوۋاي سەركىنى قالدۇرۇپ قويۇپ، تېكىنى يېتىلەپ چىقىپ كېتىپتۇ. بۇ چاغدا نەغەمجان قاتتىق چارچاپ كەتكەنلىكتىن بېشىنى ياستۇققا قويۇپلا ئۇيقۇغا كەتكەنكەن. بوۋاي تې-كىنى سۇيى يوق قۇدۇقنىڭ بېشىغا يېتىلەپ كېلىپ ئۆلتۈرۈپتۇ ـ دە، ئۇنىمۇ قۇدۇققا تاشلۇۋېتىپ قاي-تىپ كەپتۇ.

ئەتىسى نەغەمجان كوچىدا ۋاللەي ئويناۋاتسا، بىرنەچچە كىشى ئۇششاق بالىلارغا قاق، جىگدە، ياڭاق تارقىتىۋاتقۇدەك.

— ماڭىمۇ بەرمەمسىلەر؟ — دەپتۇ نەغەمجان.

— مەيلى، بېرەيلى يىگىت، ئەمما بىز سېنىڭدىن بىر ئىشنى سورايمىز، شۇنى دەپ بەرگىن، — دەپتۇ شاپ بۇرۇتلۇق كىشى.

— ئاۋۋال بەرسەڭلار، ئاندىن دەپ بېرىمەن، — دەپ تۇرۇۋاپتۇ نەغەمجان. ھېلىقى كىشى نەغەمجا-نىمۇ قاق، جىگدە، ياڭاقتىن بېرىپتۇ.

— سىلەرنىڭ نېمىنى سورايدىغانلىقىڭلارنى بىلىمەن، ھەقچان ھېلىقى قىزىل تاۋار كۆڭلەك كىيگەن جۇۋاننى سورايدىغانسىلەر؟ — دەپتۇ نەغەمجان.

— ھە، ھە... دەل ئۆزى شۇ، سەن ئۇنى كۆرگەنمىدىڭ؟ — دەپ سوراپتۇ ھېلىقى كىشىلەر.

— سىلىنىڭ قىزلىرىمىدى؟ — دەپ سوراپتۇ نەغەمجان ھېلىقى شاپ بۇرۇت كىشىدىن.

— ھەئە... مېنىڭ قىزىم... ياق، ياق، كېلىنىم، — دەپتۇ ھېلىقى كىشى ئالدىراپ ـ تېنەپ، — ئاپىسىنىڭ ئۆيىگە ئازنا قىلغىلى كەتكەنىدى.

— نېمىلا قىلغىلى كەتسە مېنىڭ نېمە كارىم؟ — دەپتۇ نەغەمجان.

— بۇ نېمە دېگىنىڭ؟ — دەپتۇ ياشراق بىرى، — سەن تېخى ھېلىلا ئۇنىڭ قىزىل تاۋار كۆڭلەك كىيگەنلىكىنى ئېيتمىغانمىدىڭ؟

— قىزىل تاۋار كۆڭلەك كىيگەن بولسا نېمە بوپتۇ؟ يېشىل دۇخاۋىدىن كەمزۇل كىيگەن بولسا نېمە بوپتۇ؟ ئالتۇن ھالقا سالغان بولسا نېمە بوپتۇ؟ ئالتۇن ھالقا دېگەنچۇ، بىزنىڭ مەھەللىدىكى ھېلىقى سېيىت توقۇمىنىڭ قىزى ھېپىزەكنىڭ قۇلىقىدىمۇ بار. باشقا ئادەمدە يوقتەكلا قىلىشىپ كەتتىغۇ ماۋۇ نېمىلەر، — دەپ، ئەتراپىدىكىلەرگە ئالىيىپتۇ نەغەمجان.

— ۋاي، دەل ئۆزى شۇ ! سەن ئۇنى نەدە كۆردۇڭ ؟ — دېيىشىپ، ھېلىقى كىشىلەر نەغەمجانغا چىڭ ئېسىلىۋاپتۇ.

— ھوي، قانداق توخۇ پوقى نېمىلەر بۇ؟ ئۇرۇشساڭ ئۆزۈڭنىڭ مەھەللەڭگە بېرىپ ئۇرۇشمامسەن، خەقنىڭ مەھەللىسىگە كېلىپ ئۇرۇشامدىكىنە، — دەپتۇ نەغەمجانمۇ بوش كەلمەي.

— بىز ئۇرۇشقىلى كەلمىدۇق، ئادەم ئىزدەپ كەلدۇق، سەن كۆرمىسەڭ، ئۇنىڭ بەلگىلىرىنى قانداق بىلەتتىڭ؟ — دېيىشىپتۇ ھېلىقى كىشىلەر.

— كۆرسەم قانداق قىلىشماقچىدىڭ؟ كۆردۇمغۇ. قاش ئاتسام قارىمىدى، تاش ئاتسام يېتىۋالدى. كەچتە ئاتام ئىككىمىز تاغارغا سېلىپ قوتانغا يوشۇرۇپ قويدۇق. كەچتە مەھەللىنىڭ چېتىدىكى سۇيى يوق قۇدۇقتا تاشلىۋەتتۇق ! قانداق؟ ئەمدىغۇ سورايدىغان گېپىڭلار قالمىغاندۇ؟ — دەپتۇ نەغەمجان. ھېلىقى بىرنەچچە كىشى نەغەمجاننى دۇشكەلەپ، سۆرەشتۇرۇپ يۇرۇپ ئۆيىگە ئەكىرىپتۇ. بۇۋاينىڭ ئەرۋاھى ئۇچۇپتۇ، ئەمما چاندۇرماسلىققا تىرىشىپ ھېلىقى كىشىلەرگە ئۆزرە قويۇپتۇ:

— بۇ بالا تۇغۇلۇشتىلا چالا تۇغۇلۇپ قالغان. تاققا ـ تۇققا گەپلەرنى قىلىپ ھەرقايسىلىرىنى رەنجىتىپ قويۇپتۇ، كەچۇرۇشسىلە، — دەپتۇ. بۇۋاي ھەرقانچە ئۆزرە قويسىمۇ، ھېلىقى كىشىلەر نەغەمجانىڭ دېگەنلىرىنى راستقا چىقىرىپ تۇرۇۋاپتۇ. بۇۋاي ئۇلارنى زادىلا گەپكە كۆندۈرەلمەپتۇ. ھېلىقى كىشىلەر، سۇيى يوق قۇدۇققا بېرىپ قاراپ باقمىز، دەپ چىڭ تۇرۇۋاپتۇ. ئاخىر ئۇلار بۇۋاي بىلەن نەغەمجاننى ئېلىپ سۇيى يوق قۇدۇقنىڭ بېشىغا بېرىپتۇ. قارىغۇدەك بولسا قۇدۇق ئىنتايىن چوڭقۇر بولۇپ، ئىچىمۇ ناھايىتى قاراڭغۇ ئىكەن. ھېچكىم قۇدۇققا چۈشۈشكە جۈرئەت قىلالماپتۇ. ئۇلار ئۇزاققىچە تالاش ـ تارتىش قىلىشىپ-تۇ، يەنىلا نەغەمجاننى چۈشۈرمەكچى بولۇشۇپتۇ. نەغەمجاننىڭ بېلىگە ئارغامچىنى باغلاپ قۇدۇققا چۈشۈرۈپتۇ. يۇقىرىدىكىلەر قۇدۇق ئاغزىغا كېلىپ:

— هەي، بارمىكەن؟ — دەپ سوراپتۇ. نەغەمجان ئۇلارغا:
— توختاپ تۇرۇڭلار، باردەك قىلىدۇ، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. نەغەمجان قارائاغۇدا بىرھازا ئەتراپ-نى مالتىلاپ، تېكىنىڭ ساقلىنى تۇتۇۋاپتۇ ۋە يۇقىرىغا قاراپ:
— ھوي، قىزىڭلارنىڭ ساقلىلى بارمىدى؟ — دەپ ۋارقىراپتۇ. جۇۋاننىڭ قېينىاتىسى ئەتراپىدىكى-لەرگە قاراپ گاڭگىراپ قاپتۇ. ئاردىن بىرى: «تېپىلغىنى ئەۋزەل، بار ئىدى دەيلى، ئىشىنىڭ ئاخىرىنى كۆرمەيمىزمۇ» دەپ مەسلىھەت بېرىپتۇ. جۇۋاننىڭ قېينىاتىسى تۆۋەنگە قاراپ:
— ھە، ھە... بار ئىدى، تېپىلدىمۇ؟ — دەپ ۋارقىراپتۇ. نەغەمجان يەنە سىلاشتۇرۇپ، تېكىنىڭ بىر جۇپ مۇڭگۈزىنى تۇتۇۋاپتۇ ۋە يۇقىرىغا قاراپ:
— ھوي، قىزىڭلارنىڭ مۇڭگۈزى بارمىدى؟ — دەپ ۋارقىراپتۇ. «بار ئىدى، دەيلى» دەپ مەسلىھەت بېرىپتۇ ھېلىقى كىشى جۇۋاننىڭ قېينىاتىسىغا. جۇۋاننىڭ قېينىاتىسى تۆۋەنگە قاراپ:
— ھەي، ئاڭلاۋاتامسەن؟ بار ئىدى، بار ئىدى ! — دەپ ۋارقىراپتۇ. نەغەمجان يەنە سىلاشتۇرۇپ، تېكىنىڭ قۇيرۇقىنى تۇتۇۋاپتۇ ۋە يۇقىرىغا قاراپ:
— قىزىڭلارنىڭ قۇيرۇقى بارمىدى؟ — دەپ ۋارقىراپتۇ.
— چېچىنى دەۋاتسا كېرەك، — دەپتۇ ئاردىن بىرى. قىزنىڭ قېينىاتىسى يەنە تۆۋەنگە قاراپ:
— ۋاي بار ئىدى، بار ئىدى. ئەزمەڭنى ئەزمەي بولمامسەن ! — دەپ ۋارقىراپتۇ. نەغەمجان يەنە سىلاشتۇرۇپ تېكىنىڭ پۇتلىرىنى بىردىن ساناپ چىقىپتۇ ۋە يۇقىرىغا قاراپ:
— قىزىڭلار ئىككى ئاياغلىقمىدى، تۆت ئاياغلىقمىدى؟ — دەپ ۋارقىراپتۇ. قولىنىمۇ پۇت دەپ يۈ-رەمدۇ نېمە بۇ؟ دەپ ئويلاپتۇ جۇۋاننىڭ قېينىاتىسى ۋە تۆۋەنگە قاراپ:
— نەچچىلا ئاياغلىق بولسا مېنىڭ كېلىنىم. ئاۋۋال ئارغامچىغا باغلا، تارتىپ چىقارغاندىن كېيىن ساڭا كۆرسىتىپ قويىمەن، — دەپ ۋارقىراپتۇ. بۇ گەپلەر بىلەن نەغەمجاننىڭ كارى بولماپتۇ. ئۇ تېخى-مۇ ئىنچىكىلەپ تېكىنىڭ بەدەنلىرىنى سىلاشتۇرۇپتۇ ـ دە، يۇقىرىغا قاراپ:
— ۋاي ـ ۋۇي... نېمىدېگەن يۇڭلۇق جۇۋان بۇ؟ قانداقمۇ ئەر ئالغان بولغىيتى بۇنى؟ — دەپ ۋارقىراپتۇ. جۇۋاننىڭ قېينىاتىسى غەزەپ بىلەن تۆۋەنگە قاراپ ۋارقىراپتۇ:
— قانداق نائەھلى بىرنېمىسەن؟ كېلىنىمنىڭ ھەممە يېرىنى ئالا قويماي مىجىقلاپ چىقتىڭغۇ. ئە-گەر يەنە ئارغامچىغا باغلىمايدىغان بولساڭ، ئۈستۈڭدىن تاش ئېتىپ مىجىقىڭنى چىقىرىۋېتىمەن !
بىر چاغدا نەغەمجاننىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىپتۇ:
— ھوي خالايىق، ئىشىنىڭ قىزىقى تېخى ماۋۇ يەردىكەن.
يۇقىرىدىكىلەر: «نېمە دەيدىغاندۇ؟» دېيىشىپ، قۇلىقىنى دىڭ تۇتۇپ تۇرۇشۇپتۇ. نەغەمجان سىلاش-تۇرۇپ تېكىنىڭ چاتىرىقىدىكى كىچىك بالىنىڭ پومزىكىدەك بىرنېمىنى تۇتۇۋاپتۇ ۋە يۇقىرىغا قاراپ ئاۋازىنىڭ بارىچە ۋارقىراپتۇ:
— ھوي... قىزىڭلارنىڭ پوردىقى بارمىدى؟
يۇقىرىدىكىلەر بۇ گەپنى ئاڭلاپ نېمە دېيىشىنى بىلمەي قېتىپلا قاپتۇ. ئاڭغىچە بوۋاي:
— ھوي بۇرادەرلەر، مەن بايىلا ئېيتتىمغۇ، ئوغلۇمنىڭ خېلىلا دەردى بار. بېجىرىم ئادەم بۇنداق گەپنى قىلامدۇ؟ — دەپتۇ. ھېلىقى كىشىلەر:
— راستتىنلا سارىڭ نېمىكەن بۇ، بىزنى كولدۇرلىتىپتۇ، — دېيىشىپ، كېتىپ قاپتۇ.

ئۇستا ھۇنەرمەن

قۇرۇقتى زاماندا بىر زالىم پادىشاھ بولغانىكەن. ئۇنىڭ ئادەم ئۆلتۈرۈش خىزمىتى تۇتۇپ قالسا، ئوردا ئەمەلدارلىرى ۋە نۆكەرلىرىنى ئېلىپ كوچا ئايلىنىدىكەن. ئەگەر ئۇنىڭغا يولۇققان پۇقرالارنىڭ بىرەرى قىلدىن قىيىق كېتىپ قالسا ياكى مەجەزىگە ئازراق ياقمىسا، ئۇنى شۇ زامات ئۆلتۈرمەكچى بولىدىكەن، شۇڭا بۇ يۇرتتا سەھرادىكى كىشىلەر شەھەرگە كىرىشتىن، شەھەردىكى كىشىلەر كوچا ـ كويلارغا چىقىپ ئەركىن يۈرۈشتىن، بولۇپمۇ پادىشاھنىڭ كۆزىگە چېلىقىپ قېلىشتىن ھەزەر ئەيلەيدىكەن.

بىر كۈنى شۇ يۇرتنىڭ يىراق تاغلىق يېزىلىرىنىڭ بىرىدە ياشايدىغان بىر دېھقان شەھەرگە كىرىپ قاپتۇ. بۇ ئۇنىڭ شەھەرگە بىرىنچى قېتىم كىرىشى ئىكەن. شەھەردىكى ھەممىلا نەرسە ئۇنىڭغا يېڭىلىق كۆرۈنۈپ ئارىلاپ يۈرگىنىدە، بىر ھەيۋەتلىك توپقا يولۇقۇپ قاپتۇ. بۇ ساددا دېھقان بۇلارنىڭ نېمە ئادەم-لەر ئىكەنلىكىنى بىلمىگەچكە، ھاڭۋېقىپ تۇرۇپ قاپتۇ. بۇ ئەسلىدە قان تۆكۈش خىزمىتى تۇتقان زالىم پادىشاھ باشچىلىقىدىكى توپ ئىكەن. ھېلىقى دېھقانىنى كۆرگەن پادىشاھ دەرغەزەپ بولۇپ، جاللاتلىرىغا بۇيرۇپتۇ:

— ماڭا سالام قىلمىغان بۇ ئەدەپسىز دەرھال جازا مەيدانىغا ئېلىپ بېرىلىپ دارغا ئېسىلسۇن!

پادىشاھنىڭ ئاغزىدىن بۇيرۇق چىقىپ بولغۇچە، جاللاتلار ھېلىقى بىچارە دېھقانىنى چەمبەرچاس قىلىپ باغلاپ جازا مەيدانىغا ئېلىپ مېڭىپتۇ. پادىشاھ دېھقاننىڭ دارغا ئېسىلىشىنى «تاماشا» قىلىش ئۈچۈن ئۆزىنىڭ ئوردا ئەمەلدارلىرى ۋە نۆكەرلىرى بىلەن بىللە يىراقتا قاراپ تۇرۇپتۇ.

دېھقان دار تۈۋىگە كېتىپ بېرىپ:

— ئىسىت، ھۇنىرىم، ئىسىت، ھۇنىرىم! ئۆزۈم ئۆلسەممۇ مەيلى، ھۇنىرىمنى بىللە ئۆلۈپ كېتىدىغان بولدى، — دەپ، توختىماي يىغلىغۇدەك. جاللاتلار ھەيران بولۇپ:

— شۇنچە «ئىسىت» دەپ كەتكۈدەك نېمە ھۇنىرىڭ بار ئىدى؟ — دەپ سوراپتۇ. دېھقان:

— پادىشاھ بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچسە ئېيتىمەن. ئەگەر پادىشاھ ھۇنىرىمنى ئاڭلايدىغان بولسا، چوقۇم بىر قوشۇق قېنىمدىن كېچىدۇ، — دەپتۇ ـ دە، يەنە «ئىسىت، ھۇنىرىم» دەپ يىغلاشقا باشلاپتۇ. جاللاتلار ئۇنىڭ ھۇنىرىنى شۇنچە بىلىۋالغۇسى كەلگەن بولسىمۇ، بىراق دېھقان: «بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچسە ئېيتىمەن» دەپ زادىلا دېگىلى ئۇنىماپتۇ. ئۇنى ئۆلتۈرمىدىن قۇتقۇزۇش جاللاتلارنىڭ قولىدىن كېلىمەيدىكەن.

جاللاتلار ئەنە شۇنداق ئارىسالدى بولۇپ تۇرغان ۋاقىتتا، دېھقاننىڭ تېخىچە دارغا ئېسىلمىغانلىقىدىن غەزەپلەنگەن پادىشاھ نېمە ئىش بولغانلىقىنى ئۇقۇش ئۈچۈن بىر نۆكەرنى ئەۋەتىپتۇ. نۆكەر قايتىپ كېلىپ، پادىشاھقا:

— ئى قۇدرەتلىك شاھىم، دېھقان «ئۆزۈم ئۆلسەممۇ مەيلىدى، بىراق ھۈنىرىمنى بىلىلە ئۆلۈپ كېتىدىغان بولدى، ئىسىت، ھۈنىرىم» دەپ يىغلاۋېتىپتۇ، — دەپتۇ. پادىشاھ:

— نېمە ھۈنىرى بار ئىكەن؟ — دەپ سوراپتۇ.

— پادىشاھ بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچسە ئېيتىپ بېرەتتىم، دەپ دېگىلى ئۇنمايۋاتىدۇ، — دەپتۇ نۆكەر.

پادىشاھ، قىزىق، ئۆزىنىڭ جېنىدىنمۇ ئوشۇق كۆرىدىغان قانداق ھۈنەردۇ بۇ، دەپ ئويلاپتۇ ـ ده، دېھقاننى قايتۇرۇپ كېلىشنى بۇيرۇپتۇ. جاللاتلار شۇ ھامان دېھقاننى پادىشاھنىڭ ئالدىغا يەتكۈزۈپ كەپتۇ.

— نېمە ھۈنىرىڭ بار ئىدى؟ ئېيتە ! — دەپتۇ پادىشاھ دېھقانغا.

— بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچسىلە ئېيتىمەن، — دەپتۇ دېھقان. ئۇنىڭ ھۈنىرىنى ئاڭلاشقا تەقەززا بولغان پادىشاھ:

— بىر قوشۇق قېنىڭدىن كەچتىم، ئېيت! — دەپتۇ. دېھقان:

— ئى قۇدرەتلىك شاھىم، مېنىڭ قېيىقىقا نان چىلاپ يەيدىغان ھۈنىرىم بار ئىدى، — دەپتۇ.

ئەتراپتا تۇرغانلارنىڭ ھەممىسى كۈلۈشۈپ كېتىپتۇ. زالىم پادىشاھ يا غەزەپلىنىشىنى، يا كۈلۈشىنى ئۇقالماي قاپتۇ. شۇنداق قىلىپ، دېھقان ئۆلۈمدىن قۇتۇلۇپ قاپتۇ.

«قېيىقىقا نان چىلاپ يەيدىغان ھۈنىرى بار» دېگەن گەپ شۇنىڭدىن قالغانمىكەن.

ئۈكۈگەرى

ئورۇننىڭ بۇرۇنىسىدا ئىككى گەرى ئۆتكەنكەن. بىرىنىڭ ئىسمى مەتباقى، يەنە بىرىنىڭ ئىسمى مەتساقى ئىكەن. بۇ ئىككىسى شۇنداق دوست ئىكەنكى، ئۆزئارا سىر ساقلاشمايدىكەن.

بىر كۈنى مەتباقى ئاغىنىسى مەتساقىنى مېھمان قىلماقچى بولۇپ، ئېتىز ئارىلاپ بېرىپ قىسماق قۇرۇپ، بىر قۇشقاچ تۇتۇپ كەپتۇ. ئۇ قۇشقاچنى سويۇپ پولۇغا بېسىپ مەتساقىنى چاقىرتىپتۇ. مەتساقى پولۇنى يەپ راسا مېھمان بولۇپ قايتىپتۇ. ئۆيگە بېرىپ، بۇ ئاغىنەم مېنى بىر قۇشقاچ ئۆلتۈرۈپ پولۇ ئېتىپ چاقىردى، مەنمۇ ئۆيۈمگە بىر چاقىرىپ مېھمان قىلىپ قويسام بولاتتى، دەپ ئويلاپ، بىر كۈنى شۇنداق كېتىپ بارسا، بىر تېرەكنىڭ كامىرىدىن بىر پاختەكنىڭ ئۇچۇپ چىقىپ كېتىپ بارغانلىقىنى كۆرۈپتۇ ـ دە، پاختەكنىڭ ئۇۋىسىدىن ئۇچ تۇخۇمنى تېپىپ ئەكېلىپ، پولۇ ئېتىپ مەتباقىنى مېھمان قىپتۇ. مەتباقى پولۇنى يەۋېتىپ، بۇ ئاداش مېنى ئاران پاختەكنىڭ ئۇچ تۇخۇمنى بېسىپ مېھمان قىلدى. مەن بىر قۇشقاچ ئۆلتۈرگەن تۇرسام. بۇ ئادەمنى كۆزگە ئىلمىغانلىق ئەمسۇ، دەپ ئويلاپ، قايتىپ چىقىپ ئۇنىڭ ئۇستىدىن ئۇدۇل يامۇلغا بېرىپ ئەرز قىپتۇ. يامۇلدىن دورغا ئەۋەتىپ مەتساقىنى چاقىرتىپ ئەكېلىپتۇ ۋە يامۇل بېگى مەتساقىنى سوراق قىلىپ:

— ھەي گەرى! پاختەكنىڭ ئۇچ تۇخۇمنى بىر داچەنگە ئالىدۇ، بىر قۇشقاچنى ئۇچ داچەنگە ئالىدۇ، سەن مەتباقىغا ئىككى داچەننى ئۇچ كۈن مۆھلەت ئېچىدە تۆلەپ بېرىسەن! — دەپ بۇيرۇپ قويۇپتۇ. شۇنداق قىلىپ، ئۇچ كۈن ئۆتكەندىن كېيىن مەتباقى مەتساقىنىڭ ئۆيگە قەرزىنى سۈيلەپ بارغانكەن، مەتساقىنىڭ ئىككى داچەن تۇگۇل بىر داچەن پۇلىمۇ چىقماپتۇ. مەتباقى ئۇنىڭدىن:

— قاچان بېرىسەن؟ — دەپ سوراپتۇ.

— ئۆگۈنلۈككە بېرەي، — دەپ ۋەدە بېرىپتۇ مەتساقى.

مەتباقى كەتكەندىن كېيىن، مەتساقى خوتۇنىغا:

— ۋاي خوتۇن، مەتباقى ئۆگۈنلۈككە يەنە كېلىدۇ. بىز بۇ ئىككى داچەننى بېرەيلى دېسەك ھېچ نەرسىمىز بولمىسا، نېمىنى بېرەرمىز؟ شۇنىڭ ئۈچۈن مەن ئۆلگەن بولۇپ يېتىۋالاي، سىلى مېنىڭ ئېكىمنى تېڭىپ، پۇتۇمنى چېتىپ قويۇڭلا، ئاندىن ئۆگزىگە چىقىپ: «ۋاي ئاخۇنۇم» دەپ، راسا يىغلاڭلا. مۇشۇنداق قىلىپ بۇ ئىككى داچەندىن بىر قۇتۇلۇپ كېتەيلى، — دەپتۇ.

— ۋاي ماقۇل، شۇنداق قىلايلى، — دەپتۇ خوتۇنى.

ئۆگۈنمۇ كەپتۇ. بۇ كۈنى مەتساقىنىڭ خوتۇنى ئۆيىنىڭ ئۆگزىسىگە چىقىپ شۇنداق قارىغۇدەك

بولسا، يىراقتىن بىر ئادەم چاپىنىنىڭ پېشىنى سۆرەپ كېلىۋاتىمىش.

— ۋاي ئەركىشى، ھېلىقى بىرنېمە كېلىۋاتىدۇ، — دەپتۇ مەتساقىنىڭ خوتۇنى ئۆيگە كىرىپ.

— ئۇنداق بولسا مەن دېگەندەك قىلىڭلا، — دەپتۇ مەتساقى.

خوتۇنى دەرھاللا مەتساقىنىڭ ئېڭىكىنى تېڭىپ، پۇتىنى چېتىپ قويۇپتۇ. مەتساقى ئۆلگەن بولۇپ يېتىپتۇ. ئارقىدىن خوتۇنى ئۆينىڭ ئۆگزىسىگە چىقىپ:

— ۋاي ئاخۇنۇم، ۋاي ئاخۇنۇم ... — دەپ، ناله ـ پەريات قىلىپ يىغلاشقا باشلاپتۇ.

مەتباقى ئىشىك ئالدىغا يېتىپ كەپتۇ ۋە يىغلاۋاتقان خوتۇنغا قاراپ:

— ۋاي نېمە بولدىلا؟ — دەپ سورىغانىكەن، خوتۇن يىغلاپ تۇرۇپ:

— ۋاي دېمىسىلە، ئاخۇنۇم تۇيۇقسىز قازا قىپكەتتى ئەمەسمۇ ! — دەپتۇ. مەتباقى بۇنى ئاڭلاپ:

— ۋاي ئىسسىت، بۇ ئاغىنەمدە ئىككى داچەن پۇلۇم بار ئىدى، شۇنى بېرەلمەي ئاخىرەتكە بىرگە ئېلىپ كېتىدىغان ئوخشايدۇ. بىز ئىككىمىز نەچچە يىلدىن بېرى بىر ـ بىرىمىزگە شۇنداق ئامراق ئاغىنە بولۇپ ئۆتكەنىدۇق. ئەمدى ئۆلۈكىنى ئۆز قولۇم بىلەن يۇيۇپ ـ تاراپ يەرلىككە قويۇۋېتىپ كېتەي، — دەپ، ئۆرۈك ئوتۇنىنى ئوچاققا راسا قالاپ قازانىنى قاينىتىپ، نوگايغا قاينىق سۇنى ئېلىپ «ئۆلگەن» مەتساقىنىڭ قۇلقىنىڭ تۆشۈكىگە قۇيغانىكەن، مەتساقى «ۋايجان !» دەۋېتىپ يەنە جىم يېتىۋاپتۇ. مەتباقى يەنە بىر نوگاي قاينىق سۇنى ئەكېلىپ ئىككىنچى قۇلقىغا قۇيۇپتىكەن، «ۋايجان !» دەپ يەنە جىم يېتىۋاپتۇ. مەتباقى: «ھە، ئەمدى بۇ ئاغىنەمنى يەرلىكىدە قويىمەن» دەپ، جامائەت بىلەن بىللە يەرلىككە ئەكىرىپ قويۇپتۇ. مەتباقى يەرلىككە توپا تاشلاشقا تەمشەلگەن جامائەتكە قاراپ:

— ئۇنىڭ تاش يەرلىكىنى ئەتمەي قويۇڭلار، بۇ ئاغىنەمدە مېنىڭ ئىككى داچەن پۇلۇم بار، بۇ دۇنيادا ئالالماي، ئۇ ئالەمگە قالغانىدى. ئەمدى بۇ يەرگە ئازاب پەرىشتىلىرى كىرىدۇ، مەن شۇ پەرىشتىلەر ئارقىلىق قىيامەتتە ئالىمەن، — دەپ، مەتساقىنىڭ ئۆلۈكىنى گۆرنىڭ بىر چېتىگە ئىتتىرىپ قويۇپ، ئۆزى يەرلىكنىڭ بىر بۇلۇڭىغا كىرىپ قىستىلىپ ئولتۇرۇۋاپتۇ. قورسىقى ئاچسا، گۆردىن چىقىپ ئۆيىگە بېرىپ تاماق يەپ كەپتۇ. بۇ پۇرسەتتە مەتساقىنىڭ خوتۇنىمۇ ئېرىگە ئاش تۇشۇپ بېرىپتۇ. مۇشۇنداق ئۇچ كۈن ئۆتۈپتۇ. بىر كېچىسى ئۇچ ئوغرى ئوغرىلىغان نەرسىلىرىنى ئولەشمەكچى بولۇپ، ھېلىقى زاراتلىققا

بېرىپ ئۇندا مېڭىپ، مۇندا مېڭىپ گىرىلەر ياتقان گۆرنىڭ قېشىغا كەلگەندە، ئوغرىلاردىن بىرى:

— ھەي، بۇ يامبۇلارنى قەيەردە ئۇلىشىمىز؟ — دەپتۇ. يەنە بىرى دەپتۇ:

— ۋاي ئاغىنىلەر، مانا بۇ يەردە ئاغزىنى ئەتمىگەن يەرلىك تۇرامدۇ، مۇشۇ يەرلىككە كىرىپ ئۇلەشمەيمىزمۇ.

بۇ ئۇچ ئوغرى ماقۇل بولۇشۇپ ئارقا - ئارقىدىن يەرلىك ئىچىگە كىرىپتۇ - دە، بېشىدىكى تۇماق-لىرىنى يېنىغا ئېلىپ قويۇپ، ئوغرىلاپ كەلگەن يامبۇنى ساناپتىكەن، ساق ئون يەتتە يامبۇ چىقىپتۇ. ئۇچ ئوغرى ئۇلىشىپتىكەن، بەشتىن تېگىپ ئىككى يامبۇ ئېشىپ قاپتۇ. ئوغرىلار ئېشىپ قالغان ئىك-كى يامبۇنى ئۇلىشەلمەي جېدەللەشكىلى تۇرۇپتۇ. ئاشۇ پەيتتە گۆرنىڭ بىر بۇلۇڭىغا كىرىۋالغان مەتباقى:

— مەن جاپانى كۆپ تارتتىم، بۇنى مەن ئالىمەن، — دەپ، ئورنىدىن قوپۇپتىكەن، ئۇچ ئوغرىنىڭ جان - پېنى چىقىپ ئون يەتتە يامبۇنى تاشلاپ قېچىپتۇ. ئوغرىلار بىر يەرگە بېرىپ توختاپتۇ. ئوغ-رىلاردىن بىرى شېرىكلىرىگە:

— ۋاي ئاداشلار، بۇ ئون يەتتە يامبۇنى يەرلىككە كىرمەيمۇ بۆلۈشۈۋالاركەنمىز، قاراپ تۇرۇپ بۇ بايلىقنى تاشلىۋېتىپ كەلدۇق، ئارقىمىزغا يېنىپ بېرىپ ئەكېلىۋالايلى، — دەپتۇ، لېكىن قالغان ئىك-كىسى ئۇنماپتۇ. ھېلىقى ئوغرى:

— سىلەر بارمىساڭلار، مەن بېرىپ ئېلىپ كېلىمەن، — دەپ، ئارقىسىغا يېنىپ يەنە ھېلىقى يەر-لىككە بېرىپتۇ. ئۇ، كىرەيمۇ دەپ، يەرلىك بېشىدا بىرھازا قاراپ ئولتۇرۇپ ئاخىر كىرىپ بېقىش قارارىغا كېلىپ، ئاستا بېشىنى تىقىپ قاراپ باققۇدەك بولسا، ھېلىقى يەرلىكنىڭ ئىچى قاپ-قاراڭغۇ تۇرغۇدەك، نېمىلا بولسا بىر كىرىپ باقاي دەپ كىرىپتىكەن، يەرلىكنىڭ ئىچىدە ماراپ تۇرغان مەتباقى پەملەپ تۇرۇپ ئوغرىنىڭ ئارقا دوقمىسىغا بىرنى ئۇرۇپتىكەن، ئوغرى ئالدىغا دۈملا چۈشۈپتۇ. ئوغرى ئورنىدىن شۇ ھامان تۇرۇپتۇ - دە، گۆردىن چىققان پېتى ئالدى - كەينىگە قارماي قېچىپتۇ. شۇ قاچقانچە ھېلىقى ئىككى شېرىكىنىڭ يېنىغا بېرىپتۇ. ئوغرىلاردىن بىرى:

— ۋاي ئاداش، نېمە كارامەت كۆردۈڭ؟ — دەپ سوراپتىكەن، ئۇ:

— ۋاي ئاغىنىلەر، يەرلىككە كىرىپ ئاجايىپ بىر كارامەتنى كۆردۈم، جان - پان چىقىپ كەتكىلى تاس قالدى دەڭلا. ئاخۇنۇملار: «گۆرگە كىرگەندە ئوتلۇق گۈرزە بار، بىرنى قويسا ئادەم تېرىقتەك چېچىلىپ كېتىدۇ» دەيتتى. راست دېگەندەك، گۆردىكى سوئال - سوراق ئۇستىگە كىرىپ قالغانىكەنمەن، پە-رىشتىلەر ئارقا دوقمىغا بىرنى قويۇۋېدى، تاس قالدى جېنىم چىقىپ كەتكىلى. شۇنىڭ بىلەن قورقۇپ قېچىپ كەلدىم. ئۇ يەرگە ئىككىنچى بارمايمەن، — دەپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان ئىككى ئوغرى تېخىمۇ قورقۇپ كېتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ ئۇچ ئوغرى قورقۇنچىلىقتا قېچىپ كېتىپتۇ. ئوغرىلار قېچىپ كەتكەندىن كېيىن، مەتباقى ئورنىدىن تۇرۇپ يالغان ئۆلۈۋالغان مەتسىقىغا:

— ھەي، ئەمدى ئورنۇڭدىن قوپقىن ! خۇدا بىزگە ئون يەتتە يامبۇ بەردى. مەن تىرىك بولغا-دىكىن ماۋۇ ئون بەش يامبۇنى ئالاي، ھېلىقى ئىككى داچەن پۇلدىنمۇ ئۆتتۈم. سەن ئۆلۈك بولغا-دىكىن پۇلمۇ خەجلىمەيسەن، شۇڭا سەن ئىككى يامبۇنى ئالغىن، — دەپ ئىككى يامبۇنى ئالدىغا قويۇپتۇ.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ مەتسىقى ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ھەرقايسىسى ئۆزلىرىنىڭ يو-لىغا قاراپ راۋان بوپتۇ.

كاج خوتۇنىڭ ئۆلۈمى

بىر موزدۇرنىڭ خوتۇنى بەكمۇ كاج ئىكەن. بۇ خوتۇن نېمە قىلغۇسى كەلسە، شۇنى قىلىدىكەن، ئېرىنىڭ ۋە باشقىلارنىڭ پايدىلىق مەسلىھەتىگە ھەرگىز قۇلاق سالمايدىكەن، ھەتتا تاكاللىشىدىكەن، قىلما دېگەن ئىشنى ئۇچ كۈن بۇرۇن قىلىدىكەن، بارما دېگەن يەرگە ھەپتە بۇرۇن بارىدىكەن. موزدۇر بۇ كاج خوتۇننىڭ دەستىدىن ئارامخۇدا ئىشمۇ قىلالمايدىكەن. بىر كۈنى ئاخشىمى موزدۇر ئىش قىلىپ ئولتۇرۇپ، خوتۇنىغا:

— خوتۇن، ئەتە كۈنگە يەكشەنبە، سىلە ئاتا ـ ئاناڭلىنىڭ ئۆيىگە بارماڭلا، ئىشىم ئالدىراش، ماڭا بىرئاز يېمەك ئېشىپ بېرىڭلا ماقۇلمۇ؟ — دەپتۇ.

— نېمە؟ ئۆلسەممۇ بارىمەن! — دەپتۇ خوتۇنى. موزدۇر خوتۇنىنىڭ كاجلىقىنى ئويلاپ:

— بوپتۇ، بارساڭلىمۇ بېرىڭلا، خوتۇن، لېكىن كېچىدە ماڭماڭلا، — دەپتۇ.

— مۇشۇنداق دېگەنلىرى ئۈچۈن بولسىمۇ كېچىدە ماڭمەن تازا! — دەپتۇ خوتۇنى چالۋاقاپ.

— ئۇنداق بولسا، لىك ـ لىك كۆۋرۈكتىن ئۆتمەي، ئايلىنىپ چوك كۆۋرۈكتىن ئۆتۈڭلا، — دەپتۇ ئېرى.

— ئاشۇ لىك ـ لىك كۆۋرۈكتىن ئۆتمەنغۇ! قانداق، گەپلىرى بارمىدى؟!

— سىلىنىڭ بېلىڭلىنى باغلاپ، قوينۇڭلىغا تاش سېلىۋالمىغان بىر ئەسكى ئادىتىڭلار بار، ئەگەر لىك ـ لىك كۆۋرۈكتىن ئۆتسەڭلا، ھەرگىز بۇ ئىشنى قىلماڭلا.

— لىك ـ لىك كۆۋرۈككە بارغاندا بېلىمنى باغلاپ، قوينۇمغا يوغان تاشتىن سېلىۋالمەن، قانداق قىلاتتىڭلا؟

— نېمە قىلساڭلا قىلىڭلا، خوتۇن، لېكىن لىك ـ لىك كۆۋرۈكتىن سىلىق ئۆتۈپ كېتىڭلا، كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقاندا ھەرگىز سەكرىمەڭلا! — دەپتۇ موزدۇر نائىلاج.

— ئۆزۈمنىڭ ئىختىيارى، — دەپتۇ خوتۇنى جاھىللىق بىلەن، — تازا سەكرەپ ئۆتمەن!

شۇنىڭ بىلەن بۇ كاج خوتۇن يېرىم كېچە بولغاندا، ئېرىگە تۇيدۇرماي ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ يولغا چىقىپتۇ. چوڭ كۆۋرۈك بىلەن ماڭماي، ئۇدۇل لىك ـ لىك كۆۋرۈككە قاراپ مېڭىپتۇ. كۆۋرۈكنىڭ ئالدىغا كەلگەندىن كېيىن بېلىنى چىڭ باغلاپ، يوغان تاشتىن ئىككىنى قوينىغا ساپتۇ ـ دە، لىڭشىپ ئارانلا تۇرغان ئاجىز كۆۋرۈكنىڭ ئوتتۇرىسىغا كەلگەندە: «مېنى تېخى سەكرىمەي، سىلىق ئۆتۈپ كېتىڭلا دەيدا!» دەپ، ئېرىنى تىللىۋېلىپ بىر سەكرىگەنكەن، كۆۋرۈك قاق ئوتتۇرىسىدىن سۇنۇپ كېتىپتۇ. كاج خوتۇنمۇ سۇغا غەرق بولۇپ بېشىنى يەپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن «جاھىل ئۆزى بېشىنى يەيدۇ» دېگەن سۆز كىشىلەر ئارىسىغا تارالغانىكەن.

گول چامغۇۋاي

ئۇرۇنقى زاماندا، كۈنپېتىش تاماندىكى بىر يۇرتتا بىر ئەر ـ خوتۇن ياشايدىكەن. ئەرنىڭ ئىسمى گول چامغۇۋاي، ئايالنىڭ ئىسمى شادىخان ئىكەن. شادىخان ھەر كۈنى تاماقتىن كېيىن ئوچاققا بەش نان ياقىدىكەن، ئىككى نانلىق خېمىر ئېشىپ قالدىكەن.

بىر كۈنى گول چامغۇۋاي خوتۇنىدىن سوراپتۇ:

ــ ھەر كۈنى نان ياققىنىڭدا ئىككى نانلىق خېمىرنى ئاشۇرۇپ قويىسەن، بۇنىڭ سەۋەبى نېمە؟

ــ ۋاي تاڭەي، ھېچ بىلەلمىدىم. مالال كەلمىسە ئانامدىن سوراپ كەلسىلچۇ؟ ــ دەپتۇ شادىخان.

گول چامغۇۋاي قېينانىسىنىڭ ئۆيىگە قاراپ يولغا چىقىپتۇ. ئۇ، كۈن تاغ كەينىگە قايرىلغاندا قېينانىسىنىڭ ئىشىكىگە كەپتۇ ۋە:

ــ ئانا، مەن كەلدىم، ئىشىكنى ئاچسىلا، ــ دەپتۇ.

ــ كەلسىلە، بالام، ــ دەپتۇ ئۇنىڭ قېينانىسى ئۆيدىن چىقىپ ئىشىكنى ئېچىپ، ئاندىن ئۇنىڭ ئۇستۇاشلىرىنى قېقىشتۇرۇشقا باشلاپتۇ. گول چامغۇۋاي قېينانىسىنىڭ سالام ـ سەھەت ۋە گەپ ـ سۆزىنى زىگمۇ قارىماستىن بەلۋېغىنى ئاقتۇرۇشقا باشلاپتۇ. قېينانا بۇ ئىشتىن ھەيران قاپتۇ ھەم قىزىم بەرىرنەرسە ئەۋەتكەن بولسا تاپالمايۋاتامدىكىن، دەپ ئومۇنۇپ قاپتۇ. ئاخىر گول چامغۇۋايدىن سوراپتۇ:

ــ بالام، بىر نەرسىلىرى يوقمۇ؟

ــ ھە، يوق، يوق. خوتۇن بىر گەپ دېگەندى، ئۇنى بەلۋېغىمغا چىگىپ قويسام يوق تۇرىدۇ، ــ دەپتۇ گول چامغۇۋاي ۋە ئاختۇرۇشنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ. قېينانا سەممىي ھالدا:

ــ يۇرسىلە، بالام، يىتكەن نەرسىمۇ چىقىپ قالار، ئۆيگە كىرىپ چاي ـ پاي ئىچىپ ئىزدەيلى، ــ دەپتۇ.

گول چامغۇۋاي ئۆيگە كىرگەن پېتى پۇتلىرىنى كېرىپ سوزۇلۇپ يېتىۋاپتۇ، قولىغا سۇ، ئالدىغا مەزە ئەكەلسىمۇ قويماپتۇ. بىر چاغدا قاقاقلاپ كۈلگەن پېتى چاچراپ تۇرۇپ:

ــ تاپتىم، تاپتىم، ــ دەپتۇ.

ــ نېمىنى تاپتىلا، بالام، ئېيتسىلا قېنى؟ ــ دەپتۇ قېينانا.

ــ قىزلىرى شادىخان ئوچاققا ھەر كۈنى بەش نان ياقىدۇ، لېكىن ئىككى نانلىق خېمىر ئېشىپ قالىدۇ. قانداق قىلسا ئىككى نانلىق خېمىر ئېشىپ قالمايدۇ، دەپ بەرسىلە، ئانا! ــ دەپتۇ گول چامغۇۋاي.

گول چامغۇۋاينىڭ گېپىنى تىڭشاپ ئولتۇرغان قېينانا ئۇنىڭغا سەممىي جاۋاب بېرىپ مۇنداق دەپتۇ:

— بالام، بىر جىك ئۇندا ئىككى نان بولىدۇ، يەنە بىر چاڭگال ئۇندا ئىككى نان بولىدۇ. ئۇنىڭغا بىر سىقىم ئۇن قوشسا جەمئىي بەش نان بولىدۇ. بۇنى قىزىمغا ئۇنتۇپ قالماي ئېيتىپ قويسىلا، — دەپتۇ.

گول چامغۇرۇاي چۈشىنەلمەي ھاڭقېتىپ ـ داڭقېتىپ تۇرۇپ قاپتۇ، قوللىرىنى جۇپلەپ قېيىنىدى. سىغا ئوخشاش قىلىپ بېقىپمۇ قاملاشتۇرالماپتۇ. كۆيئوغلىنىڭ ھېچ نەرسىنى ئاڭقىرالمىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن قېينانا ئىككى ئالقىنىنى بىر ـ بىرىگە جۇپلەپ تۇرۇپ ھەركەت بىلەن كۆرسىتىپ بېرىپتۇ:

— مۇشۇنچىلىك ئۇندا ئىككى نان، يەنە مۇشۇنچىلىك ئۇندا ئىككى نان بولىدۇ، — ئۇ بىر ئوچۇ. مىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ سۆزىنى داۋام قىپتۇ، — مۇنچىلىك ئۇندا بىر نان بولىدۇ. ئۇنتۇپ قالماي مۇنداقراق، مۇنداقراق، مۇنچىلىك دەپ ماڭسىلا، بالام!

گول چامغۇرۇاي قېينانىسى كۆرسەتكەندەك «مۇنداقراق، مۇنداقراق، مۇنچىلىك» دەپ، مېڭىپ بىر جاڭگالغا يېتىپ كەپتۇ. جاڭگالدا بىر ئۇۋچى كېيىكنى قارىغا ئېلىپ ياتقانكەن، گول چامغۇرۇاينىڭ سۆزى ۋە ھەركىتىدىن كېيىك ئۇركۈپ كېتىپ قېچىپتۇ. غەزەپلەنگەن ئۇۋچى گول چامغۇرۇاينى تۇتۇۋېلىپ بولۇشىغا ئۇرۇۋېتىپتۇ. لېكىن، گول چامغۇرۇايمۇ بوش كەلمەپتۇ، ئۇ ئۇۋچىنىڭ ياقىسىغا ئېسىلىپ تۇرۇپ:

— سەن مېنى ئۇرۇپ، گېپىمنى يېتتۇرۇۋەتتىڭ، تۆلە، مەن ئەمدى نېمىدەپ ماڭىمەن؟ — دەپتۇ. ئۇۋچى ئۇرۇشتىن توختاپ، قاقاقلاپ كۈلۈپ كېتىپتۇ ـ دە:

— بىرى ئون بولسۇن، ئونى يۈز بولسۇن، يۈزى مىڭ بولسۇن، مىڭلداپ كەتسۇن، دەپ ماڭ، — دەپتۇ.

گول چامغۇژاي بۇ سۆزنى تەكرارلاپ يولنى داۋام قىپتۇ، بىر يەرگە بارسا، بىر پادىچى بالا قويغا چۇشكەن پىتلارنى تېرىپ بولالماي تېرىكىپ تۇرغانكەن. گۇل چامغۇژاي ئوۋچى ئۆگەتكەن سۆزنى تەكرارلاپ ئۇنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپتۇ. پادىچى بالا بۇ سۆزنى ئاڭلاپ غەزەپتىن چىشلىرى كىرىشىپتۇ ـ دە، ئۇنى بولۇشىغا ئۇرۇپتۇ. گول چامغۇژايمۇ بوش كەلمەپتۇ، ئۇ:

ــ سەن مېنىڭ گېپىمنى يىتتۇرۇژەتتىڭ، تۆلە، ئەمدى مەن نېمىدەپ ماڭىمەن؟ ــ دەپتۇ.

ــ بىرى بولسىمۇ ئۆلسۇن، ئىككىسى بولسىمۇ ئۆلسۇن، ئۈچى بولسىمۇ ئۆلسۇن، قۇرۇپ تۇگەپ كەتسۇن، دەپ ماڭ، ــ دەپتۇ پادىچى.

گول چامغۇژاي پادىچىنىڭ دېگىنىنى تەكرارلاپ مېڭىپتۇ. مەھەللە ئىچىگە كىرگەندە مېيىت نامىزى چۇشۇرۇژاتقان بىر توپ جامائەت ئۇچراپتۇ. گول چامغۇژاي يۇرت ـ جامائەت ئالدىدا ھېلىقى سۆزنى تەكرارلاپ مېڭىۋېرىپتۇ. جامائەت ئۇنى تۇتۇۋېلىپ بولۇشىغا ئۇرۇپتۇ. تاياق يېسىمۇ، گول چامغۇژاي بوش كەلمەپتۇ.

ــ مېنى ئۇرۇپ گېپىمنى يىتتۇرۇژەتتىڭلار، ئەمدى مەن نېمىدەپ ماڭىمەن؟ ــ دەپتۇ ئۇ.

ــ تۇز ماڭ، ــ دەپتۇ جامائەت. ئۇ جامائەتنىڭ دېگىنى بويىچە گىدىيىپ مېڭىپ كېتىۋېرىپتۇ. بىر تارچۇقتا باپكار خام يۆگەۋاتقانكەن، ئۇ باپكارنىڭ يىپلىرىنى ئۇزۇپ بېشىغا ئارتىپ مېڭىۋېرىپتۇ. غەزىپىگە پايلىمىغان باپكار گول چامغۇژاينى گەز بىلەن ئۇرۇپ، ھالىنى قويماپتۇ. تاياق يېسىمۇ، باپكار-نىڭ ياقىسىغا ئېسىلىۋالغان گول چامغۇژاي:

ــ ئېيتە، مەن قانداق ماڭىمەن؟ ــ دەپتۇ. باپكار كۆلۈپ كېتىپ:

ــ ئېرىقنىڭ ئىچى بىلەن ئۆمىلەپ ماڭ، ــ دەپتۇ.

گول چامغۇژاي ئېرىق ئىچىدە ئۆمىلەپ كېتىۋاتقاندا، ئوغرىنىڭ ئىزنى ئىزدەپ يۈرگەن بىر توپ كىشىگە ئۇچراپتۇ. ئۇلار ئېرىق ئىچىدە ئۆمىلەپ كېتىۋاتقان گول چامغۇژاينى كۆرۈپ قاپتۇ ـ دە، ئوغرى دېيىشىپ، تۇتۇۋېلىپ كالتەكلەشكە باشلاپتۇ. لېكىن، گول چامغۇژاي ئېرىق ئىچىدە يەرگە چاپلىشىپ يېتىۋالغاچقا، تاياق ـ توقماقلار گول چامغۇژايغا تەگمەي ئېرىقنىڭ قېشىغا تېگىۋېرىپتۇ. گول چامغۇژاي ئۆلگەن بولۇپ يېتىۋاپتۇ. جامائەتمۇ «ئۆلۈك»نى تاشلاپ كېتىپ قاپتۇ.

گول چامغۇژاي ئېرىق ئىچىدە راسا ھۇزۇرلىنىپ ئۇخلاپتۇ. ئۇ يېرىم كېچە بولغاندا ئورنىدىن تۇرۇپ ئۆيگە كەپتۇ ۋە شادىخانىنىڭ تاپشۇرمىلىرىنىڭ جاۋابىنىمۇ بەرمەستىن، ئۇنىڭغا:

ــ خوتۇن، مەن ئۆلدۇم، كېپەنلىك ھازىرلاڭلا، ــ دەپتۇ.

ــ ھوي، نېمە بولدىلا، سارىڭ بولۇپ قالدىلىمۇ نېمە؟ ــ دەپتۇ شادىخان.

ــ ئوشۇق گەپ ئېشەككە يۈك، جامائەت مېنى «ئۆلدى» دېدى ئەمەسمۇ؟ ــ دەپتۇ گول چامغۇژاي.

ئەخمەق ئېرىدىن بىزار بولغان خوتۇن كېچىچە يەرلىك تەييارلىتىپتۇ. بامدات نامىزىدا جامائەت گول چامغۇژاينى يۇيۇپ ـ تاراپ يەرلىكدە قويماقچى بوپتۇ ۋە جىنازىغا سېلىپ ئېلىپ مېڭىپتۇ. جامائەت تۇپراق بېشىغا كېلىپ گول چامغۇژاينى يەرلىكدە قويماي دېيىشىگە، گول چامغۇژاي جىنازا ئىچىدە تۇرۇپ:

ــ ياق، ياق، جامائەت، مەن ساق، ــ دەپتۇ. ئەخمەقتىن قۇتۇلغىنىغا خۇش بولغان جامائەت ئۇنى ئۇنىمىغىنىغا ئۇنىماي يەرلىكىگە قويۇپتۇ. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ئەخمەقلەر تۇگەپ، يۇرت تىنچىپتۇ.

قوغۇنچىنىڭ باھاسى

بىقىنقى زاماندا، شەھەرگە بىقىن بىر يېزىدا مامۇت دېگەن بىر قوغۇنچى ئۆتكەنكەن. ئۇ-نىڭ قوغۇنلىرى شۇنداق چوڭ، شۇنداق تاتلىق ئىكەن، بىر قېتىم بىگەن كىشى يەنە بىر قېتىم بېسەم دەپ ئارزۇ قىلىدىكەن. مامۇت ھەر يىلى قوغۇنى پىشقاندا، باش - بۇرنىنى يۇرت چوڭلىرىغا، ئاندىن قوۋۇم - قېرىنداشلىرىغا ئېغىز تەگكۈزىدىكەن. ئۇلارنىڭ رازىلىقىنى ئالغاندىن كېيىن بازارغا ئەكىرىپ ساتىدىكەن.

مامۇت بىر كۈنى ئەتىگەندە پىشقان قوغۇنلارنى ئۈزۈپ بازارغا ماڭدۇرۇپتۇ - دە، قوغۇنلۇقنىڭ ئوتـ-تۇرىسىدىكى كەپىدە ئارام ئېلىپ ئولتۇرسا، ناتونۇش بىر ئادەم ئېرىق ياقىلاپ كېلىپ، غىپپىدە قوغۇن-لۇققا كىرىپتۇ. ئۇ چوڭنىڭ ئارىلاپ بىر قوغۇننى ئۈزگەندە، قوغۇنچىنىڭ ئوغلى بۇنى كۆرۈپ قېلىپ، دادىسىغا:

— دادا، ئاۋۇ ئادەمنى قارىغىنا، قوغۇننى ئۈزۈۋاتىدى، — دەپتۇ. مامۇت قاراپ:

— بوپتۇ، بالام، ئۇ يولۇچى ئوخشايدۇ، قوغۇن يەپ ئۇسسۇزلۇقىنى قاندۇرۇۋالسۇن، — دەپتۇ.

— ۋۇي دادا، قوغۇندىن يەنە بىرنى ئۈزدى، — دەپتۇ ئوغلى دادىسىنى نوقۇپ.

— بوپتۇ، بالام، ئۇ ئادەم موللا ئوخشايدۇ، موللا دېگەن نەپسىگە ئامراق بولىدۇ، بىرىنى ئۆزى يەپ، يەنە بىرىنى ئۆيگە ئېلىپ كەتمەكچى ئوخشايدۇ، — دەپتۇ.

— ۋۇي دادا، ئۇ تويمىغۇر يەنە بىرنى ئۈزدى، — دەپتۇ ئوغلى تېپچەكلەپ.

— بوپتۇ، بالام، ئۇ ئادەم يولۇچى ئەمەس، موللىمۇ ئەمەس، ھاجى ئوخشايدۇ، ھاجىلارنىڭ بەزىلىرى سودىگەر كېلىدۇ، بىرنى ئۆزى يەپ، ئىككىسىنى ساتماقچى ئوخشايدۇ، — دەپتۇ.

— ۋۇي دادا، ۋۇي دادا، ئۇ ئادەم يەنە بىرنى ئۈزدى، يەنە ئۈزگىلىۋاتىدۇ، — دەپتۇ تېپىرلاپ ئوغلى.

مامۇت قوغۇنچى دىككىدە ئورنىدىن تۇرۇپ:

— بالام، ئەمدى بولمىدى، ئۇ ئوغرى ئوخشايدۇ، ئوغرى دېگەن پىشقانىنىمۇ، سويمىنىمۇ ئۈزۈپ، قوغۇنلۇقنى نابۇت قىلىۋېتىدۇ. يۈر، ئۇنى تۇتۇۋالايلى، — دەپ، قولىغا كالتەك ئېلىپ، كەپىدىن يۈگۈ-رۈپ چىقىپتۇ. قوغۇنچىنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن ئوغرى ئۈزگەن قوغۇنلارنى قولتۇقىغا قىسىپ قېچىپتۇ. بىراق، ئوغرىنىڭ قولتۇقىدىكى تۆت قوغۇن ئېرىقتىن ئۆتە - ئۆتمەيلا سىيرىلىپ چۈشۈپ قاپتۇ.

مەمتىكام يالغان بىلەن ئەمتىكام دىك-دىك

ئار ئىكەن، يوق ئىكەن، ئاچ ئىكەن، توق ئىكەن، بۇرۇنقى زاماندا بىر مەھەللىدە مەمتىكام يالغان بىلەن ئەمتىكام دىك ـ دىك دەيدىغان ئىككى بوۋاي ئۆتكەنكەن. مەمتىكام يالغان خۇش چاقچاق، قىزىقچى ئادەم بولۇپ، يالغان گەپ تاپالمىغاندا راستىنى قوشۇپ سۆزلەپ كىشىلەرنىڭ كۆڭلىنى خۇش قىلىدىكەن. ئەمتىكام داۋاملىق دىكىلداپ مەمتىكامنىڭ ئالدىغا بېرىپ چىشىغا تېگىدىكەن.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە مەمتىكام يالغان ئالدىراش بىر ئىش بىلەن كېتىۋاتسا، ئىشكىنىڭ ئالدىدا ئولـ تۇرغان ئەمتىكام دىك ـ دىك ئورنىدىن تۇرۇپ سالام بېرىپ كۆرۈشۈپتۇ. ئۇلار تىنچلىق ـ ئامانلىق سورىشىپ بولغاندىن كېيىن، مەمتىكام مېڭىشقا تەمشەلگەندە، ئەمتىكام:

ـــ ھەي مەمتىكا، شۇنچە ئالدىراش نەگە كېتىۋاتىسەن؟ ـــ دەپ ئالدىنى توسۇۋاپتۇ. ئىشنىڭ زۆـ رۈرلۈكىدىن بەكمۇ ئالدىراۋاتقان مەمتىكام يالغان:

ـــ ھە، نېمە زۆرۈر گېپىڭ بار ئىدى؟ قېنى چاپسانراق دېگىن، ـــ دەپتۇ.

ـــ باشقا زۆرۈر گېپىمىمۇ يوق، ئەمما زېرىكىپ ئىت بولۇپ كېتەي دېدىم، بىردەم ئولتۇرۇپ بىر يالغان ئېيتىپ بەرسەڭ ياخشى بولاتتى، ـــ دەپ، ئەزمىسىنى ئېزىپتۇ ئەمتىكام دىك ـ دىك.

شۇ ئەسنادا كۆڭلىگە بىر ھىيلىنى پۈككەن مەمتىكام يالغان، توختا، بۇ قېرى دىك ـ دىكنى ئۆزىـ ئىڭكىنى ئۆزىگە، توپىسىنى كۆزىگە قىلىپ بىر بابلاي، دېگەننى خىيالىدىن ئۆتكۈزۈپتۇ ـ دە، جىلە بولغان قىياپەتتە:

ـــ مەن ئالدىرايمەن ماڭغىلى، ئېشكىم ئالدىرايدۇ ياتقىلى، دېگەندەك، ئىشىمنىڭ زۆرۈرلۈكىدىن بىر ئېغىز گەپ قىلىشقىمۇ تاقىتىم قالمايۋاتسا، بىر پۇڭغا ئەرزىمەيدىغان قۇرۇق گەپ ئۇچۇن مېنى ئاۋارە قىلمىساڭچۇ. بۇگۇن دەريادا كەلكۇن كېلىپ نۇرغۇنلىغان ياغاچ ـ تاش، ئوتۇن ـ چاۋارلارنى ئېـ قىتىپ كېلىۋاتقۇدەك. ساڭا ئېيتىپ بېرىدىغان «يالغان» ئامانەت تۇرۇپ تۇرسۇن. ياغاچ ـ تاشلارنى سۇـ زۇۋېلىپ خاتىرجەم بولغاندىن كېيىن، خۇدا ئامان قىلسا، راسا قىزىقىنى ئېيتىپ بىر كۆڭلۇڭنى خۇش قىلىۋېتەرمەن، ـــ دەپ، مېڭىشقا ئالدىراپتۇ.

ياغاچ ـ تاشنىڭ گېپىنى ئاڭلىغان ئەمتىكام دىك ـ دىكنىڭ بۇ تەييار ئولجىنى قولدىن كەتكۈزۈپ قويغۇسى كەلمەي:

ـــ بەللى، مەمتىكا، بالدۇرراق دېسەڭ بولماسمىدى. بىرئاز تەخىر قىلىپ بىزنىڭ مەمەتنىمۇ بىرگە

ئېلىۋال. ئۇ ساڭىمۇ يارەملەشكەچ ياغاچ ـ تاش سۆزۈپ كەلسۇن، ـــ دەپتۇ. ئەمتىكام دىك ـ دىكىنىڭ ئالدانغانلىقىنى پەملىگەن مەمتىكام يالغان:

ـــ ئەمسە مەن ماڭغاچ تۇراي، ئوغلۇڭ ئارقامدىن يەتسۇن، ـــ دەپ، يولغا چۈشۈپ ئالدىراش ئىشىنى تېزلا تۈگىتىپ، غېپىدە ئۆز ئۆيىگە كىرىپ، ئىشكىنى مەھكەم تاقاپتۇ ۋە يوتقانغا يۆگىنىپ ئۇخلاشقا باشلاپتۇ.

ئەمتىكام دىك ـ دىكىنىڭ چوڭ ئوغلى مەمەت دادىسىنىڭ دېگىنى بويىچە مەمتىكامنى ئىزدەپ دەريا بويىغا يېتىپ كەپتۇ. قارىغۇدەك بولسا مەمتىكام ھېچ يەردە كۆرۈنمەپتۇ. دەريادا نە كەلكۈن، نە ياغاچ ـ تاشنىڭ قارىسىمۇ كۆرۈنمەپتۇ. مەمەت كەچكىچە ساقلاپ ئۆزىنىڭ ئالدانغانلىقىنى بىلىپ، دادىسىنىڭ تەنتەكلىكىگە ئۆكۈنۈپ، چېلىشتا يېقىلغان ئادەمدەك سولىشىپ ئۆيگە قاراپ يول ئاپتۇ.

ئەمدىلا ئۈيقۇسىدىن ئويغانغان مەمتىكام يالغان ھويلىغا چىقىپ كۈنگە قارىغۇدەك بولسا، كۈن ئولتۇرىدىغان ۋاقىت بولۇپ قاپتۇ. ئۇ ئىشىك ئالدىغا چىقىشىغا، ئەمتىكام دىك ـ دىك ئاسماندىن چۈشكەندەكلا ئالدىدا پەيدا بوپتۇ ـ دە:

ـــ ھوي مەمتىكا، دەريا بويىدىن قاچان كەلدىڭ؟ بىزنىڭ مەمەت قېنى؟ ـــ دەپ سوراپتۇ.

ـــ قويغىنا، ئاداش، شۇنىمۇ بالام بار دەپ بېقىپسەن، ـــ دەپتۇ مەمتىكام. بۇنى ئاڭلىغان ئەمتىكام ساراسىمىگە چۈشۈپ:

ـــ ئېنىقراق بىرنېمە دېسەڭچۇ؟ زادى نېمە ئىش بولدى؟ ـــ دەپتۇ.

ـــ ئېيتمىسام بولمىدى، ئاداش. ئوغلۇڭ دەريادىن ئېقىپ كېلىۋاتقان بىر تال ياغاچنى سۆزىمەن دەپ ئۆزىنى دەريا‌غا شۇنداق ئېتىشىغا، ئۇلۇغ كەلكۈن ئۇنى بىرلا يۆگەپ قاينامغا تاشلىدى. مەن كۆپ ئۇرۇنغان بولساممۇ، قۇتقۇزۇشقا قۇربىم يەتمەي قايتىپ كەلدىم، ـــ دەپتۇ مەمتىكام كۆزلىرىدىن ياشنى سۈرتكەن بولۇپ. چىرايى تاتىرىپ كەتكەن ئەمتىكام دىك ـ دىك لاغىلداپ تىترەشكە باشلاپتۇ ۋە:

ـــ ۋاي بالام، باغرىم بالام، يۈرىكىمنىڭ پارىسى بالام، سەن قەيەردە؟ ـــ دېگىنىچە ئۆيگە كىرىپ

ئەھۋالنى ئۆيدىكىلەرگە مەلۇم قىپتۇ. پۇتۇن ئائىلىدىكىلەر پاتپاراق بولۇپ، مەمەتنىڭ ھازىرسىنى ئېچىپ زار - زار يىغلىشىپتۇ. پۇتۇن مەھەللە - كويمۇ بىر - بىرلەپ جەم بوپتۇ.

قاش قارايغان مەزگىلدە، مەمتىكام مەمەتنىڭ دەريا بويىدىن يېنىشىنى كۈتۈپ مەھەللە دوقمۇشىدا ساقلاپ تۇرۇپتۇ. دېگەندەك مەمەتمۇ ئېشەكتە يانتۇ ئولتۇرۇپ، ئېشەكنىڭ لىڭشىشىغا ماسلىشىپ غىڭشىپ ناخشا ئېيتىپ يېتىپ كەپتۇ.

— يا ھەزرەت، تولىمۇ مىس - مىس بىرنېمىكەنسەن، ئادەمنى شۇنچىمۇ تەقەززا قىلامسەن؟ — دەپ- تۇ مەمتىكام يالغان ئەنسىز قىياپەتكە كىرىۋېلىپ.

— ئاشۇ بىر باغ بېدىدەك ساقلىڭنىڭ ھۆرمىتىنى قىلمايدىغان بولسام، بېلىڭدىن قۇشتەك قاماپ ئېلىپ دەريا‌غا تاشلىۋەتسەممۇ دەردىم چىقمايدۇ، — دەپتۇ مەمەت ئاچچىقىنى ئاران بېسىپ.

— بۇنچىلىك چاقچاققا شۇنچىلا چېچىلىپ كېتىسەنۇ، ئۆيۈڭدىكى بالا - قازانى ئاڭلىساڭ، ئۆزۈڭ- نى ئۆلتۇرۇۋالمىدىغان ئوخشىمامسەن؟ بۇ يەردە مېنىڭ ساقلىمىغا يامىشىمەن دېمەي، دەرھال ئۆيۈڭگە بار. بايىلا كىچىك ئوغلۇڭ سۇ‌غا چۈشۈپ ئۆلۈپ كېتىپتۇ. سېنى دەريا بويىدا ساقلاتقان گۇناھىمنى يۇ- يۇش ئۈچۈن ئالدىراپ ساڭا خەۋەر قىلغىلى كېتىۋاتقانىدىم، — دەپتۇ مەمتىكام.

مەمەت بېشىغا بىر چېلەك سوغۇق سۇ قۇيۇلغاندەك، ئاغزىدىن كىرگەن ئوق تاپىنىدىن چىقىپ كەتكەندەك بولۇپ، ئېشەكتىن سەكرىگەن پېتى ئەلەڭ - سەلەڭ ھالدا ھويلىغا كىرسە، ئۆيئىچىدىن «ۋاي بالام، ۋاي بالام» دېگەن يىغا ئاۋازى ئاڭلىنىپتۇ. ئۇمۇ ئاۋازىنى بولۇشىغا قويۇۋېتىپ:

— ۋاي بالام، جىگىرىم بالام، ئاھ بالام، ئاپئاق قوزام، — دەپ، يىغلىغان پېتى ئۆيگە كىرىپتۇ. ئۆ- يىدىكىلەر «مەمەتنىڭ ئوت - پىراقىدا» زار - زار يىغلاپ چىراغ يېقىشنىمۇ ئۇنتۇپ قالغاچقا، ھېچكىم ھېچكىمنى پەرق ئېتەلمەپتۇ. ھەممەيلەن يىغا -زار قىلىشىپ ئۆينى بېشىغا كىيىپتۇ. شۇ ئەسنادا بىر- نىڭ ئەقلىگە چىراغ يېقىش كېلىپ، قاراڭغۇدا سىلاپ - سىيپاپ يۈرۈپ چىراغنى ياندۇرۇپ قارىغۇدەك بولسا، «كەلكۈن ئېقىتىپ كەتكەن» مەمەت «ۋاي بالام» دەپ، داد - پەريات قىلىۋاتقۇدەك، «سۇ‌غا چۈشۈپ ئۆلۈپ قالدى» دېگەن بالىنى ئانىسى كۆتۈرۈپ يىغلاۋاتقۇدەك. نېمە ئىش بولغانلىقىنى بىلەلمىگەن ھا- زىدارلار مەمەتكە قاراپ، مەمەت بولسا بالىسىغا قاراپ داڭقېتىپ قاپتۇ. ئۇلار ئېسىگە كېلىپ پۇتۇن بىر ئائىلىنىڭ ئالدانغانلىقىنى ھېس قىلىپ، مۇشۇنداق سورۇقچىلىققا سالغان مەمتىكام يالغان بىلەن تۇ- زۇكرەك ھېسابلاشماقچى بولۇپ قوللىرىغا كالتەك ئېلىپ، مەمتىكام يالغانىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا كەپتۇ ۋە ھەممەيلەن تەڭلا ۋارقىراپتۇ:

— ھوي يالغانچى كاززاپ، بۇ ياققا چىق! سەن بىلەن ئوبدان ھېسابلىشىمىز!

مەمتىكام يالغان ئۇلارنىڭ مۇشۇنداق كېلىدىغانلىقىنى ئالدىن پەملىگەندەك، مىيىقىدا كۈلگەن پې- تى ئۆيدىن چىقىپتۇ. ھەممىنىڭ ئالدىدا كالتەك كۆتۈرۈۋالغان ئەمتىكام دېك - دېك ئاچچىقلانغىنىدىن ساقاللىرىنى دىر - دىر تىترىتىپ مەمتىكام يالغانىنىڭ ياقىسىدىن ئالماقچى بولۇپ، ئۇنىڭ ئالدىغا دې- ڭەيلەپ كەلگەنىكەن، مەمتىكام يالغان ئەمتىكامدىن چاقچان كېلىپ، ئۇنىڭ دولىسىغا بىر شاپىلاق ئۇرۇپ:

— ئەمتاخۇن، ئۆزۈڭلا بىر يالغان ئېيتىپ قىزىقچىلىق قىلىپ بەر دەپ، دېكىلداپ ئالدىمغا كەل- دىڭلا، يالغان دېگەن مۇشۇ ئەمەسمۇ؟ — دەپ، قاقاقلاپ كۈلگىنىچە ئۇلارغا قاراپمۇ قويماي ئۆيگە كىرىپ كېتىپتۇ. ئۆزىگە ئۆزى خاپىلىق تاپقان ئەمتىكامنىڭ ئائىلىسىدىكىلەر نائىلاج ئۆيگە قايتىپتۇ. «يالغا- چىغا ئالدانساڭ، ئۆز ئۇۋاڭنىڭ ئۆزۈڭگە» دېگەن ماقال ئەنە شۇنىڭدىن قالغانىكەن.

بۇقا موزايلاپتۇ

ۋاقتى زامانداا بىر ئاق كۆڭۈل كەمبەغەل ئۆتكەنكەن، ئۇنىڭ موزايلىق بىر ئىنىكى بار ئىكەن. بىر كۈنى دېھقان ئىنەكنى سۇغارغىلى ئاچقىپتۇ. موزاي ئىنەكنىڭ ئارقىسىدىن ئەگىشىپتۇ. دەل شۇ چاغدا يەنە بىر كىشىمۇ بۇقىسىنى سۇغارغىلى ئاچىققانىكەن، قايتار چېغىدا موزاي بۇقىغا ئەگىشىپ كېتىپ قاپتۇ. موزاينىڭ ئىگىسى ئىنىكىنى ئۆيگە ئاپىرىپ باغلاپ قويۇپ، بۇقىسى بار ئادەمنىڭكىگە موزاينى ئەكەلگىلى بېرىپتۇ. بىراق، بۇقىنىڭ ئىگىسى:

— بۇ موزاي مېنىڭكى. مېنىڭ بۇقام موزايلايدىغان خاسىيەتلىك بۇقا. بۇ موزايغا ھەرقانداق كىشىنىڭ چىشى پاتمايدۇ، — دەپ، مۇتتەھەملىك قىلىپ موزاينى بەرمەپتۇ. ئىككىيلەن تالىشىپتۇ، ئاخىر قازىنىڭ ئالدىغا بارماقچى بولۇشۇپتۇ. بۇقىنىڭ ئىگىسى ھېلىقى موزاينىڭ تېزىكىدىن بىر ياغلىق ئېلىپ قوينىغا سېلىۋاپتۇ. موزاينىڭ ئىگىسى بولسا ھېچ نەرسە ئالماپتۇ. ئۇلار قازىنىڭ ئالدىغا كىرىپ ئېگىلىپ تەزىم قىلىشىپتۇ.

— ھە، نېمە گەپ؟ — دەپتۇ قازى خۇشياقا ـ ياقماس قىياپەتتە. موزاينىڭ ئىگىسى ئېگىلىپ تۇرۇپ ئۆزىنىڭ ئەرزىنى بايان قىپتۇ:

— ھۆرمەتلىك قازىم، مېنىڭ بىر موزايلىق ئىنىكىم بولۇپ، ئۇنى تۇنۇگۈن كۆلگە سۇغارغىلى ئاچقانىدىم. قايتار چاغدا موزىيىم بۇ كىشىنىڭ بۇقىسىغا ئەگىشىپ ئۇنىڭكىگە كىرىپ كەتتى. موزاينى ئەكەتكىلى بارسام، بۇ كىشى: «بۇ مېنىڭ موزىيىم، بۇ موزاينى مېنىڭ بۇقام تۇغقان» دەپ بەرمەيۋاتىدۇ. جاھاندا مۇشۇنداقمۇ مۇتتەھەملىك بولامدۇ، قازىم؟ ! بۇقىمۇ تۇغامدۇ، قازىم؟ ! بۇ دەۋانى ھەق سوراپ قويامدىكىن، دېگەن ئۈمىدتە ئۆزلىرىنىڭ ئالدىغا كەلدۇق، — دەپتۇ. موزاينىڭ ئىگىسى ئەرزىنى تۇگىتىشىگە، بۇقىنىڭ ئىگىسى سۆزىنى باشلاپتۇ:

— قارىمامىلا، قازىم، ماۋۇ قارا يۇز بەندە ئېغىلىمدىكى موزاينى «مېنىڭ» دەپ، ئېلىپ كەتمەكچى بولۇۋاتىدۇ. بۇ، قاراپ تۇرۇپ كىشىنى بوزەك قىلغانلىق ئەمەسمۇ؟ ! سىلىمۇ ناھايىتى ئوبدان بىلىلا، بۇقا دېگەنمۇ بەزىدە موزايلايدۇ ئەمەسمۇ؟ موزاي مېنىڭ، بۇنىڭدا شەك يوق. بۇ دەۋانى ئوبدانراق سوراپ قويسىلا، قازىم، — دەپتۇ. بۇقا ئىگىسى سۆزلەۋېتىپ تېزەك چىگىلگەن ئاق ياغلىقنى ئۇچ ـ تۆت قېتىم مۇشتلاپ قويۇپتۇ. قازى نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي، بىردەم ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن:

— مەن ئىچكەركى ئۆيگە كىرىپ كىتابقا قاراپ باقاي، كىتابتا نېمە يېزىلغان بولسا، شۇ بويىچە سورايمەن، — دەپ، ئىچكەركى ئۆيگە كىرىپ كېتىپتۇ. قازىنىڭ تويماس كۆزى بۇقا ئىگىسى مۇشتلاپ

قويغان ئاق ياغلىققا چۈشكەنىكەن، ئۇ ياغلىقتىكىنى تىللا دەپ ئويلاپ، بۇقا ئىگىسىگە پايدىلىق سۆز قىلىپ، تىللانى قولغا چۈشۈرۈش كويىغا چۈشۈپتۇ. بىر دەمدىن كېيىن قورسىقىغا بىر ھېيلىنى پۈكۈپ ئۆيدىن چىقىپتۇ ـ دە، گېپىنى قىرىپ تۇرۇپ موزاينىڭ ئىگىسىگە:

ـــ مەن بۇرۇن بىلمەپتىكەنمەن، كىتابتا يېزىلىپتۇ، بۇقىمۇ بەزىدە موزايلايدىكەن. بۇ كىشىنىڭ بۇقىسىنىڭ موزايلىغىنى راست. موزايدا سېنىڭ ھەققىڭ يوق، ماڭ بېرىپ ئىشىكنى قىل، بۇنىڭدىن كېيىن يەنە مۇشۇنداق مۇتتەھەملىك قىلساڭ، كۆرگۈلۈكۈكنى كۆرىسەن ! ـــ دەپتۇ. موزاينىڭ ئىگىسى سۆز ياندۇرۇشقا جۈرئەت قىلالماي گەدىنىنى قاشلاپ، ئىككى كۆزىنى ياشلاپ، ھەسرەتلىك تىنىپ ئاستا چىقىپ كېتىپتۇ. بۇقا ئىگىسىمۇ خۇشال بوپتۇ ۋە چوڭ قەدەملەر بىلەن تالاغا مېڭىپتۇيۇ، قازىغا قويۇنىدىكى ياغلىقنى بەرمەپتۇ. قازى ھاپىلا ـ شاپىلا كىچىك ئوغلىنى:

ـــ ئاۋۇ ئېگىز كىشىدە بىر ئاق ياغلىق بار، «دادام بەرسۇن دېدى» دەپ، ئېلىپ كەلگىن، ـــ دەپ ئەۋەتىپتۇ.

ئوغۇل بېرىپ ھېلىقى ئېگىز ئادەمنىڭ پېشىگە چىڭ ئېسىلىپ: «ياغلىقنى بېرىڭ» دەپ، چىڭ تۇرۇۋاپتۇ. بۇقىنىڭ ئىگىسى ياغلىقنى بېرىپ كەينىگە قارىماي كېتىپ قاپتۇ، بالا ياغلىقنى دادىسىغا ئەكېلىپ بېرىپتۇ. قازى: «بىر ياغلىق تىللاغا ئىگە بولدۇم» دەپ، خۇشاللىقىدىن قىنىغا پاتماي قاپتۇ، ياغلىقنى باغرىغا بىرنەچچە قېتىم بېسىپتۇ، ئاندىن ئېچىپ قارىغانكەن، ياغلىقتىكى قېتىپ كەتكەن موزاي تېزەكلىرى چېچىلىپ كېتىپتۇ، قازى يىلان چېقىۋالغاندەك تولغىنىپ، تاتىرىپ كېتىپتۇ، نېمە قىلىشىنى بىلمەي بۇتتەكلا تۇرۇپ قاپتۇ.

بىرنەچچە كۈندىن كېيىن بۇ قىزنىڭ ۋەقە ئەلگە ئاڭلىنىپ، سۆز چۆچەك بولۇشقا باشلاپتۇ. قازى شۇ قېتىملىق سوراقتىن كېيىن جامائەت ئارىسىدا باش كۆتۈرەلمەس بولۇپ كېتىپتۇ.

ساقى كاج

ۇرۇن بۇرۇن ئىكەن، چاشقان ساماداا، ئۆردەك كاماردا، بۇرگە ھاۋادا ئىكەن. ئاشۇ زاماندا يىراقمۇ ئەمەس، يېقىنمۇ ئەمەس بىر ماكاندا بىر جۈپ ئەر ـ خوتۇن بولۇپ، ئۇلارنىڭ بىر ئوغلى بار ئىكەن، ئوغلىنىڭ ئىسمى ساقى ئىكەن. ساقى تولىمۇ گۇمانخور، كاج ئىكەن، دائىم باشقىلار ياخشى نەسىھەت، مەسلىھەت بەرسە قوبۇل قىلمايدىكەن. ھەتتا، ھەرقانداق بىرەر جىددىي ئىشتىن خەۋەر يەتكۈزسىمۇ، ئۆزىنىڭ گۇمانخورلۇقى بىلەن «ئىشەنمەيمەن» دەپ ئۆز خىيالىغا كەلگەننى قىلىدىكەن. ئۇنىڭ كاجلىقى، گۇمانخورلۇقى ئون سەككىز ياشقا توشۇپ، قۇرامىغا يەتكەندە تېخىمۇ ئەدەپ كېتىپتۇ. لېكىن، بۇ قىلىقى دەسلەپ ئۇنىڭغا ئامەت، بەخت ئېلىپ كەپتۇ.

بىر كۈنى ساقى كۆرگەن چۈشىنى ئەسلەپ ئولتۇرسا، ئاتىسى ئۇنىڭ خىيالىنى بۇزۇپ ئىشقا بۇيرۇپ:

ــ ئوغلۇم ساقى، مەن سېنى يالغۇز ئوغۇل دەپ ئەتىۋارلاپ ئېغىر ئىشقا سالمايچوڭ قىلدىم. ئەمدى سەن ماڭا يارەملىشىپ ئىشنىڭ ئېپى ـ جېپىنى بىل، مەندىن كېيىن قالسالا، جاپا چېكىپ قالىسەن. ماڭ، بېرىپ قوغۇنلارنى سۇغىرىۋېتىپ كەل، بۇ يىل قوغۇنلار ئوخشىدى، كۈزدە قوغۇنلار سېتىلغاندا سېنى ئۆيلەپ قويىمەن، ــ دەپتۇ.

ساقى ئاتىسىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ، ئاتام مېنى ئىشقا سېلىش ئۈچۈن ئۆيلەپ قويىمەن دەپ ئەخمەق ئەتمەكچى بولۇۋاتىدۇ، دەپ ئويلاپ:

ــ ئىشەنمەيمەن، ــ دەپتۇ. ئاتىسى ئوغلىنىڭ سۆزىگە ھەيران بولۇپ:

ــ نېمىگە ئىشەنمەيسەن؟ ــ دەپ سوراپتۇ. ساقى:

ــ ئۆيلەپ قويۇشۇڭغا ئىشەنمەيمەن، ــ دەپتۇ.

ئاتىسى، ساقىنى قىزىقچىلىق قىلىۋاتىدۇ، دەپ ئويلاپ:

ــ ئىشەنمەمسەن، بۇنى كۈزدە كۆرەيلى، ئاۋۋال بېرىپ قوغۇنلارنى سوغىرىۋېتىپ كەل، ھېچبولمىسا سەنمۇ يەيسەن ئەمەسمۇ؟ ــ دەپتۇ.

ساقى ئاتىسىغا كاجلىقىنى ئاقتۇرالماي، قوغۇنلارنى سۇغارغىلى بېرىپتۇ. ساقى سۇنى يەر قوشنىسى باينىڭ قوغۇنلۇقىنىڭ چۆنەكلىرىگە باشلاپ قويۇپ، خىيال سۈرۈپ ئولتۇرۇپ قاپتۇ. سۇ كېرىپ قوغۇن چۆنەكلىرى توشۇپ تاختىلارغا چىقىشقا باشلاپتۇ. ئۇنىڭ بىخەستەلىكىدىن ئاخىر پۈتۈن قوغۇنلۇق سۇ ئاستىدا قاپتۇ. بۇنى كۆرگەن يەنە بىر يەر قوشنىسى ساقىنى چاقىرىپ:

ــ ھەي ساقى، باي ئاكامنىڭ قوغۇنلىرىنى سۇغا باستۇرۇۋەتتىڭ. ئەمدى بايدىن قانداق قۇتۇلار-

سەنكىن؟ ــ دەپتۇ. ساقى بۇ گەپنى ئاڭلاپ، بۇ ئادەم باينىڭ قوغۇنلىرىنى ئۆزى سۇغا باستۇرۇۋېتىپ، بالاسىنى ماڭا ئارتىپ، ئۆزى قۇتۇلىمەن، دەپ ئويلاۋاتىدۇ، مەن بۇنداق ئاسان ئەخمەق بولىدىغانلاردىن ئەمەس، دەپ ئويلاپ:

ــ ئىشەنمەيمەن، ــ دەپ، ئورنىدىن تەۋرەپمۇ قويماپتۇ. ئۇ دېھقان ساقىنىڭ تەۋرىمەي ئولتۇرۇ-شىغا قاراپ بۇنىڭدا بىرەر كارامەت بار ئوخشايدۇ، دەپ ئويلاپ، ئاستا بېرىپ، سۇنى ئۆز يولىغا ماڭدۇرۇ-ۋېتىپ كېتىپ قاپتۇ.

ساقى قوغۇنلۇقتىن قايتىپ كېلىشىگىلا، ئاتىسى كايىپ:

ــ سەن قەستەن باينىڭ قوغۇنلىرىنى سۇغا باستۇرۇۋېتىپسەن، سېنى ئىشقا بۇيرۇپ مېنى نەس باستىغۇ، نېمە تارتقۇلۇق بۇ ! ــ دەپتۇ.

ساقى ئاتىسىنىڭ كايىشىنى ئاڭلاپ، ھېلىقى دېھقاننىڭ خەۋرنى ئاتىسىغا يەتكۈزۈپ بولغانلىقىنى بىلىپ:

ــ ئىشەنمەيمەن، ــ دەپتۇ. ئاتىسى بۇنىڭغا ھەيران بولۇپ:

ــ نېمىگە ئىشەنمەيسەن؟ ــ دەپ سوراپتۇ. ساقى:

ــ سېنى نەس بېسىشىغا ئىشەنمەيمەن، ــ دەپتۇ.

ــ نېمىشقا ئىشەنمەيسەن؟ ــ دەپتۇ ئاتىسى. ساقى:

ــ باينىڭ تۆلەم تۆلىتىشىگە ئىشەنمەيمەن، ــ دەپتۇ.

ــ نېمىشقا ئىشەنمەيسەن؟ ــ ياندۇرۇپ سوراپتۇ ئاتىسى.

— ئىشەنمەيمەن ! — ساقى ئاچچىق بىلەن ۋارقىراپتۇ. ئاتىسى ئوغلىنىڭ غەلىتە گەپ قىلىۋاتقا-
لىقىغا قاراپ ئارتۇقچە گەپ قىلماي ئويلىنىپ قاپتۇ. بىر چاغدا باي كىرىپ كەپتۇ. ئۇ ساقىنىڭ ئاتىسىغا:
— ئوغلۇڭ قوغۇنلىرىمنى سۇغا باستۇرۇۋېتىپتۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن مەن سېنىڭ قوغۇنلۇقۇڭدىن
چىققان پۈتۈن قوغۇنلارنى ئېلىۋالىمەن. بولمىسا، قوغۇننى سېتىپ تاپقان پۇلۇڭنىڭ هەممىسىنى تۆ-
لەمگە بېرىسەن، بۇنىڭغا كۆنمىسەڭ ئۇستۇڭدىن قازىغا ئەرز قىلىمەن، — دەپتۇ.
ساقى باينىڭ بۇ ئىشتىن تېز خەۋەر تېپىپ كەلگەنلىكىنى بىلىپ، بۇنىڭدا بىر ئويۇن بار، بولما-
سا، باي بۇنچىلىك تېز خەۋەر تېپىپ كېتەمدۇ، دەپ گۇمانلىنىپ:
— ئىشەنمەيمەن، — دەپتۇ. باي بۇ گەپكە هەيران بولۇپ:
— نېمىگە ئىشەنمەيسەن؟ — دەپ سوراپتۇ. ساقى:
— سېنىڭ قوغۇننى تۆلىتۈۋېلىشىڭ، هەتتا بىزنىڭ بىر تال مويىمىزغا تېگەلىشىڭگە ئىشە-
مەيمەن ! — دەپتۇ.
باي ئۇنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ، بۇنىڭدا بىرەر كارامەت بارمۇ، قانداق؟ شۇنداق بولسا تېخىمۇ چوڭ زە-
يان سېلىۋەتمىسۇن، دەپ ئويلاپ، قوغۇننىڭ دەۋاسىدىن كېچىپ، جىممىدە چىقىپ كېتىپتۇ. بۇ ئىش
شۇنىڭ بىلەن جىمىپ قاپتۇ. لېكىن، ساقىنىڭ «كارامىتى» توغرۇلۇق گەپ يۇرتقا تارىلىپتۇ. ساقىنىڭ
«كارامىتى» سىرلىق تۇسكە ئىگە بولۇپ، ئۇ ئالدىن بىلەرمەن ئاجايىپ ئادەمگە ئايلىنىپ قاپتۇ.
ياز كېتىپ كۈز كەپتۇ، قوغۇنلار پىشىپتۇ. ساقىنىڭ ئاتىسى قوغۇنلارنى خىللاپ ئۈزۈپ، يارىيار
هارۋىغا بېسىپ كېلىپ:
— ئوغلۇم، قوغۇنلار بالدۇر پىشىپ، بازارغا ئالدىدا كىردى، بازىرى ئىتتىك بولىدۇ، سەن سېتىپ
كەلگىن ! — دەپتۇ. ساقى ئاتىسىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ، بازىرى ئىتتىك بولسا، ئۆزى سېتىپ كەلمەي،
مېنى بۇيرۇغىنىغا قارىغاندا بۇ يەردە بىر ئويۇن بار، دەپ گۇمانلىنىپ:
— ئىشەنمەيمەن، — دەپتۇ. ئاتىسى هەيران بولۇپ:
— ئوغلۇم، يەنە نېمىگە ئىشەنمەيسەن؟ — دەپتۇ. ساقى:
— قوغۇنلارنىڭ بازىرى ئىتتىك بولۇشىغا ئىشەنمەيمەن.
ئاتىسى ئوغلىنىڭ ئىلگىرىكى ئىشلاردا «ئىشەنمەيمەن» دېگەن سۆزىنىڭ راست چىققانلىقىغا، بۇ-
نىڭدا بىرەر كارامەت بارلىقىغا چىنپۇتۇپ قالغاچقا، ئوغلىنىڭ ئېغىزىدىن يەنە باشقىچە سۆزنىڭ چىقىپ
كېتىشىنى خالىماي جىم بولۇپ قاپتۇ. لېكىن، قانداقلا بولمىسۇن، بازارغا ئاپىرىپ بېقىش توغرىسىدا
ساقىنى زورلاۋېرىپتۇ. ساقى ئاتىسىنىڭ زورى بىلەن يارىيار هارۋىنى هەيدەپ بازارغا كىرىپتۇ. ئۇ بىر
قوغۇننى ساتقۇچە ئۇششاق بالىلار ئىككى قوغۇننى ئېقىچىپتۇ. بۇنى كۆرگەن بىر كىشى:
— هەي ئۇكام، قارا، ئۇششاق بالىلار قوغۇنلىرىڭنى ئېلىپ قاچتى. ئالدى ـ كەينىڭگە قاراپ ئول-
تۇر، — دەپتۇ. ساقى ئۇ ئادەمنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ:
— ئىشەنمەيمەن، — دەپتۇ. ئۇ ئادەم ساقىنى بىلمىگەچكە:
— نېمىگە ئىشەنمەيسەن؟ — دەپ سوراپتۇ.
— كىچىك بالىلارنىڭ ئۆزى بىلەن تەڭ قوغۇنلارنى ئېلىپ قاچالىشىغا ئىشەنمەيمەن، — دەپتۇ سا-
قى. ئۇ ئادەم ساقىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ، بۇ بىر ئەخمەقمۇ نېمە، دەپ ئويلاپ، ئارتۇقچە گەپ قىلماي كې-
تىپ قاپتۇ. بۇنىڭ بىلەن ساقى قوغۇندىن بىرنى ساتسا، ئىككىنى كىچىك بالىلارغا ئالدۇرۇپ قويۇپ

قۇرۇق قول دېگۈدەك ئۆيگە قايتىپ كەپتۇ. ئاتىسى بۇنى كۆرۈپ:

ــ ئوغلۇم، قوغۇنلار سېتىلىپ راسا پۇل بولغان ئوخشىمامدۇ، بالدۇرلا قايتىپ كەپسەنغۇ؟ ــ دەپ-تۇ. ساقى ئاتىسىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ، قوغۇنلارنىڭ ھېچقانچە پۇلغا يارىمىغانلىقىنى ئويلاپ، بۇ يەردە بىر ئويۇن بار، شۇڭا ئاتام ئەتىگەندە مېنى قوغۇن سېتىپ كېلىشكە شۇنچە زورلاپ كەتكەنىكەندە دەپ، ئاتىسىدىن گۇمانلىنىپ:

ــ ئىشەنمەيمەن، ــ دەپتۇ. ئاتىسى يەنە ھەيران بولۇپ:

ــ ئوغلۇم، يەنە نېمىگە ئىشەنمەيسەن؟ ــ دەپتۇ.

ــ قوغۇنلارنىڭ سېتىلىپ راسا پۇل بولغانلىقىغا ئىشەنمەيمەن.

ساقى قوغۇن ساتقان نەچچە تەڭگىنى ئاتىسىنىڭ ئالدىغا تاشلاپ قويۇپتۇ. ئاتىسى يا كۈلۈشىنى، يا ئاچچىقلىنىشىنى بىلمەي جىمىپ قاپتۇ، لېكىن بۇ ئىشنىڭ تەكتىگە يەتمەكچى بولۇپ، ئۇيان ئويلاپتۇ، بۇيان ئويلاپتۇ، ئاخىر بۇ ئىشنىڭ «ئۆيلەپ قويىمەن» دېگەن سۆز چىققاندىن باشلانغانلىقىنى ئويلاپ يېتىپ، ئوغلۇمغا خوتۇن جىنى چاپلاشقان ئوخشايدۇ، ئۇنى ئۆيلەپ، كېسەلدىن خالاس قىلاي، دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزۈپ، خوتۇنى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، ئوغلىنى ئۆيلىمەكچى بوپتۇ. ئۇلار كۆپ باش قاتۇرۇپ، بىر قىزنى ئۇنىڭغا كۆرسەتكەنىكەن، ساقى يەنىلا:

ــ ئۇنىڭ ماڭا خوتۇن بولالىشىغا ئىشەنمەيمەن، ــ دەپتۇ. ئاتىسى خاپا بولۇپ:

ــ باينىڭ قىزىنى ئالامسەن يا؟ ــ دەپ ۋارقىراپتۇ. ساقى جاۋاب بەرمەپتۇ. ئاپىسى ساقىنىڭ ئاغزىدىن گەپ چىقىپ كېتىشىدىن ئەنسىرەپ:

— ۋاي دادىسى، نېمە دەپ جۆيلۇيدىغانلا، بىز باينىڭ خىلى ئەمەس، باي بىزگە قىزىنى بېرەمدۇ؟ — دەپتۇ. ساقى ئاپىسىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ، ئاپام باينىڭ قىزىنى بېرىدىغان - بەرمەيدىغانلىقىنى ئۆيدە ئولتۇرۇپ قانداق بىلگۈدەك، بۇ يەردە بىر ئويۇن بار، بۇلار مېنى ئەخمەق ئەتمەكچى، دەپ ئويلاپ:

— ئىشەنمەيمەن، — دەپتۇ. ئاپىسى كايىغىنىچە:

— ئوغلۇم، نېمىگە ئىشەنمەيسەن؟ — دەپتۇ. ساقى دەرھاللا:

— باينىڭ قىزىنى بەرمەيدىغانلىقىغا ئىشەنمەيمەن، — دەپتۇ.

— باي قىزىنى بەرسە ئالامسەن؟ — دەپ سوراپتۇ ئاپىسى.

— ئالىمەن، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ ساقى.

ئاتا - ئانىسى بۇ گەپنى ئاڭلاپ، ئوغلىمىزنىڭ باينىڭ قىزىنى ئالغۇسى بار ئىكەن دەپ، باينىڭ ئۆيگە ئەلچىلىككە بېرىپتۇ. باي ئۇلارنىڭ كېلىش مەقسىتىنى بىلىپ:

— ئوغلۇڭلار نېمە دەيدۇ؟ — دەپ سوراپتۇ. ئۇلار بىر - بىرىگە قارىشىۋېلىپ:

— باينىڭ قىزىنى بەرمەيدىغانلىقىغا ئىشەنمەيمەن دەيدۇ، — دەپتۇ.

باي «ئىشەنمەيمەن» دېگەن گەپنى ئاڭلاپ چۆچۈپتۇ ھەم يۈرت ئىچىدىكى ساقى توغرۇلۇق بولغان گەپلەرنى ئېسىگە ئېلىپ، قىزىمنى بەرمەسەم كارامىتىنى كۆرسىتىپ بىر پالاكەتكە يولۇقتۇرمەسۇن، دەپ ئويلاپ، قىزىنى بېرىشكە ماقۇل بوپتۇ.

قىز - ئوغۇل تەرەپ تەييارلىقىنى پۈتكۈزۈپ توي ئۆتكۈزۈپتۇ.

تويدىن كېيىن ساقىنىڭ ئاتا - ئانىسى كېلىنىنى ئازنا قىلدۇرۇپ كېلىشنى مەسلىھەتلىشىپتۇ. لېكىن، ھەر ئىككىسى باينىڭ ئالدىغا بېرىشتىن تەپ تارتىپ، بىر - بىرىگە زورلىشىپ بىر يەرگە كېلەلمەپتۇ. ئاتىسى ئاخىر ساقىنى چاقىرىپ:

— ماڭ، خوتۇنۇڭنى ئازنا قىلدۇرۇپ ئەكەل ! — دەپتۇ. ساقى بۇ گەپنى ئاڭلاپ، بۇلار مېنى دامىغا دەسسەتمەكچى، دەپ ئويلاپ:

— ئۇنىڭ يەنە خوتۇنۇم بولۇپ كېتىشىگە ئىشەنمەيمەن، — دەپتۇ. بۇ گەپنى ئاڭلىغان باينىڭ قىزى، بۇ مېنىڭ كۆڭۈل سىرىمنى بىلىپ قالغان ئوخشايدۇ، دەپ ئويلاپ، سىرىنىڭ ئاشكارىلىنىپ قېلىشىدىن قورقۇپ، ساقىغا چىڭ چاپلىشىپ، ئۇ نېمە دېسە «ھە» دەپ ئۆتۈۋېرىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ياخشى ئەر - خوتۇنلاردىن بولۇپ، تۇرمۇشى خاتىرجەم ئۆتۈشكە باشلاپتۇ.

ئايلار ئۆتۈپتۇ، يىللار ئۆتۈپتۇ، ساقىنىڭ ئاتا - ئانىسىغا قېرىلىق يېتىپتۇ. كۈنلەرنىڭ بىرىدە ساقى ئېتىزغا ئىشقا كېتىپتۇ. كەينىدىنلا ئۆيگە ئوت كېتىپتۇ. ئاتىسى ئوت كەتكەن ئۆينىڭ ئىچىدە قاپسىلىپ قاپتۇ. ئىككى ئايال ھېچ ئامال قىلالماي ناله قىلىپ تۇرۇپتۇ. بىر چاغدا ئاپىسى:

— ۋاي جېنىم قىزىم، نېمىگە قاراپ تۇرىلا، بېرىپ ساقىنى چاقىرىپ كەلسىلە، ئاتىسىنى ئوتنىڭ ئىچىدىن ئاچقىۋالسۇن ! — دەپتۇ. خوتۇنى يۈگۈرۈپ ساقى ئىشلەۋاتقان يەرگە بېرىپ:

— ۋاي بولمىدى، تېز بولۇڭ، ئاتام ئوتنىڭ ئىچىدە قالدى ! — دەپتۇ.

— ئاتام ئوتنىڭ ئىچىگە كىرىۋالىدىغان سارىڭ بولمىسا، ماڭ كەت، بۇ گېپىڭگە ئىشەنمەيمەن ! — دەپتۇ ساقى ھېچ ئىش بولمىغاندەك. خوتۇنى:

— ۋاي نېمىگە ئىشەنمەيسەن؟ — دەپتۇ. ساقى:

— ئاتامنىڭ ئوتنىڭ ئىچىدە قالغانلىقىغا ئىشەنمەيمەن، — دەپتۇ. ھەرقانچە قىلسىمۇ ساقىغا كار

قىلماپتۇ. ئاخىر قايتىپ كېلىپ قارىسا، قولۇم ـ قوشنىلار ئاتىسىنى چالا ئۆلۈك ھالەتتە ئوتنىڭ ئـ-چىدىن ئاچىقىپ يالتۇزۇپ قويغانىكەن.

ساقى ئۆز خىيالى بويىچە ئىشنى توغىتىپ، لەلەڭشىپ قايتىپ كەپتۇ. ئۇ ئىشكىتىن كىرىشىگە، ئاپىسى كايىپ:

— ۋاي ئوغلۇم، ئاتاڭ شۇ ھالەتتە ياتسا نەلەردە لەلەڭشىپ يۈردۈڭ؟ چاقىرغاندىن كېيىن قايتىپ كەلسەڭ بولماسمىدى؟ ! ئەمدى ئاتاڭدىن ئايرىلىپ قالمىغان ئوخشايمىز، — دەپتۇ.

ساقى، ئاپام مېنى قورقۇتۇۋاتىدۇ، دەپ ئويلاپ:

— ئىشەنمەيمەن، — دەپتۇ. ئاپىسى ئۇنىڭدىن:

— نېمىگە ئىشەنمەيسەن؟ — دەپ سوراپتۇ. ساقى:

— ئاتامدىن ئايرىلىپ قېلىشقا ئىشەنمەيمەن، — دەپتۇ.

ئاپىسى ئۇنىڭ سۆزىگە ئىشىنىپ تېۋىپ چاقىرىپ كېلىشكە ئالدىرىماپتۇ. كۈنلەر ئۆتۈپ ئاتىسى سەكراتقا چۈشۈپ جان تەسلىم قىپتۇ. ئۇلار يىغلاپتۇ ـ قاقشاپتۇ، ئورنىغا كەلمەپتۇ.

كۈنلەردە بىر كۈن ساقى كېچە ـ كۈندۈز پەرىشان يۈرۈۋاتقان ئاپىسىنى خوتۇنى بىلەن بىرگە ئېلىپ دەريا بويىغا بېرىپ سەيلە قىلدۇرماقچى بوپتۇ. ساقى قانداق قىلغان، ئىككى توشقان تۇتۇۋاپتۇ. ساقى توشقاننى سويۇپ بېرىپ يەنە توشقان ئوۋلاشقا كېتىپتۇ. ئاپىسى سۇ ئالغىلى دەريا بويىغا بېرىپتۇ. موماي ئېھتىياتسىزلىقتىن تېيىلىپ كېتىپ دەرياغا چۈشۈپ كېتىپتۇ. بۇنى كۆرگەن ساقىنىڭ خوتۇنى ساقىنىڭ يېنىغا يۈگۈرۈپ بېرىپ:

— ۋاي بولمىدى، ۋاي بولمىدى، تېز بولغىن ! — دەپتۇ. ساقى:

— بولمايدىغانلىقىغا ئىشەنمەيمەن، بولىدۇ، — دەپتۇ.

— ئاپام دەريادا چۈشۈپ ئېقىپ كەتتى ! — دەپتۇ خوتۇنى.
ساقى بۇ گەپنى ئاڭلاپ، بۇ ماڭا توشقان ئۇۋلاتماسلىققا تاپقان باھانىسى دەپ گۇمانلىنىپ:
— ئىشەنمەيمەن، — دەپتۇ. خوتۇنى چۈشەندۈرۈپتۇ. ساقى ئالدىرىماي كېلىپ قارىسا، ئاپىسى يوق تۇرغۇدەك. ساقى ئۆزىنىڭ يۈزىگە ئۆزى كاچاتلاپ، بۇقىدەك ھۆكۈرەپ يىغلاپ ئۆيىگە قايتىپتۇ. ئۇ ئۆمرىدە تۇنجى قېتىم پۇشايمان قىلىپ، ئۆيىدىن تاشقىرى چىقماي يېتىپتۇ.
ساقىنىڭ ئاتا ـ ئانىسى ۋاپات بولغاندىن كېيىن، باي ئۇلارغا ئاتىدارچىلىق قىلىش ئۈچۈن ئىككىسىنى ئۆيىگە قايتۇرۇپ كەپتۇ. كۈنلەر ئۆتۈپ، ساقى قېينىتىسىغا:
— ئاتا، مەن بىرەر ئىش ـ كۈش قىلسام بولاتتى، — دەپتۇ.
— ئوغلۇم، نېمە ئىش قىلاي دەيسەن؟ نېمە قىلىشنى خالىساڭ، شۇ ئىشنى قىلغىن، — دەپتۇ.
— نېمىشقىكىن، ئۆزۈمۇ بىلمەيمەن، كۆڭلۈم تاغنى تارتىپ تۇرىدۇ، — دەپتۇ.
— كۆڭلۈڭ تاغنى تارتقان بولسا، مەيلى بارغىن، تاغدا مېنىڭ نۇرغۇن مالىلىرىم بار، مالچىلار سېنىڭ ھالىڭدىن ئوبدان خەۋەر ئالىدۇ، — دەپتۇ باي. باي گېپىنى تۈگىتىشىگە، ساقى تۇلۇمدىن توقماق چىققاندەك:
— ئىشەنمەيمەن، — دەپتۇ.
— ئوغلۇم، نېمىگە ئىشەنمەيسەن؟ — دەپ سوراپتۇ باي.
— شۇنچە كۆپ مالىلارنىڭ بولۇشىغا ئىشەنمەيمەن.
باي ئارتۇقچە گەپ قىلىشقا پېتىنالماي:
— ئوغلۇم، خالىساڭ بېرىپ كەلگىن ! — دەپتۇ.
ساقى ئۈزۈن يولنى بېسىپ تاغقا بېرىپتۇ. باينىڭ يايلاقتىكى مالچىلىرى ساقىنى باينى كۈتكەندەك ناھايىتى قىزغىن قارشى ئېلىپ ھۆرمەت بىلدۈرۈپتۇ. ئاردا گەپتىن ـ گەپ چىقىپ، قويچىلاردىن بىرى:
— ھازىر تاغدا بۆرە بەك كۆپەيىپ كەتتى، بىر كۈنى بولمىسۇن بىر كۈنى بۆرىلەرنىڭ بىزگە ئاپەت ياغدۇرۇپ قويلارنى بوغۇۋېتىشىدىن ئەنسىرەيمىز، — دەپتۇ. ساقى ئۇنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ، بۇلار بۆرە بوغۇۋەتتى دەپ، بۆرە ئورنىدا ئۆزلىرى سويۇپ يېمەكچى بولۇۋاتىدۇ، دەپ گۇمانلىنىپ:
— ئىشەنمەيمەن ! — دەپتۇ. قويچىلار:
— ۋاي ساقى ئاخۇن، نېمىگە ئىشەنمەيسەن؟ — دەپتۇ.
— بۆرىلەرنىڭ قويلارنى بوغۇۋېتىشىگە ئىشەنمەيمەن، — دەپتۇ.
— ئىشەنمىسەڭ، قويلارنى بىرنەچچە كۈن بېقىپ باققىن، بۆرىنىڭ تولىلىقىنى كۆرسەڭ، ئىشىنىپ قالىسەن، — دەپتۇ مالچىلار. ساقى ماقۇل بوپتۇ.
ساقى قويلارنى ھەيدەپ بۆرىلەر جىق بىر جايغا بېرىپتۇ. بىر چاغدا بۆرىلەرنىڭ ھەممىسى تەڭ ھۇۋلىشىپ يەر ـ جاھاننى تىترىتىپ بىراقلا قويلارغا قاراپ يوپۇرۇلۇپ كەپتۇ. ساقى نېمە ئىش بولۇپ كەتكەنلىكىنى بىلىپ بولغۇچە، بۆرىلەر قويلارنىڭ تەڭدىن تولىسىنىڭ قارىنىنى يېرىپ تاشلاپتۇ. ساقى بۇنى كۆرۈپ، قورقىنىدىن دەرھال بىر قورام تاشنىڭ كەينىدىكى كامارغا يوشۇرۇنۇپتۇ. بۇ چاغدا باشقا مالچىلار بۆرىلەرنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ، تاياق ـ توقماق كۆتۈرۈشۈپ كېلىپ قارىسا، قويلارنىڭ نۇرغۇنى ئۆلۈك تۇرغان. بۇنى كۆرگەن مالچىلار پۇشايمان قىلىپ، ئاخىر:
— نۇرغۇن قويلارغۇ ئۆلۈپتۇ، بىراق قويلارنى بۆرىگە يەم قىلىۋەتكەن ئادەم يوقاپ كېتىپ يامان

بولدى. ئۇ بولمىسا، بايغا جاۋاب قىلىشنىمىز تەسكە توختايدۇ، ــ دېيىشىپ، ساقىنى چاقىرىشقا باشلاپ-تۇ. خېلىدىن كېيىن يېقىن بىر يەردىن بوش ئىكىرىغان ئاۋاز ئاڭلىنىپتۇ. ئۇلار ئىزدەپ ساقىنى قورام تاشنىڭ كەينىدىكى مۆكۈۋالغان كاماردىن تارتىپ چىقىرىپتۇ. ساقىنىڭ رەڭگى سارغىيىپ، پۈتۈن بەدىنى تىترەۋاتقۇدەك. مالچىلار ئۇنىڭ ھالىنى كۆرۈپ ئارتۇقچە گەپ قىلماپتۇ، لېكىن بايغا قانداق جاۋاب قىلارمىز؟ ــ دەپ زارلىنىپتۇ. ساقى:

ــ ئىشەنمەيمەن، ــ دەپتۇ. مالچىلار ھەيران بولۇشۇپ:

ــ سەن يەنە نېمىگە ئىشەنمەيسەن؟ ــ دەپ سوراپتۇ.

ــ بايىنىڭ سىلەر بىلەن شۇنچە قاتتىق ھېساب ـ كىتاب قىلىپ كېتىشىگە ئىشەنمەيمەن، ــ دەپتۇ ساقى.

ئۇلار ئوتاققا قايتىپ كېلىپ بايغا خەۋەر قىلىشىپتۇ. باي تاغقا كېلىپ، بولغان ئەھۋالنى بىلىپ، ئۇنىڭ ئۆزىگە يەنە بىر يېڭى پالاكەت كەلتۈرۈشتىن ئەنسىرەپ، ئەلەمدە بوغۇلۇپ، ئاچچىقىنى ئىچىگە يۇتۇپ:

ــ بۇ بىر تەقدىر، ــ دەپلا قويۇپتۇ. باي شۇ ئاچچىقىدا تاغدىن تېزلا كېتىپ قاپتۇ.

مالچىلار بايدىن شۇنچە ئاسان قۇتۇلغانلىقىغا خۇشال بولۇپ، ساقىنىڭ سۆزىگە ھەيران بولۇپ، ئۇنى سىرلىق ئادەم چاغلاپ قايتىدىن ھۆرمەتلەشكە باشلاپتۇ.

كۈنلەرنىڭ بىر كۈنى مالچىلار ساقىنى يايلاقنىڭ ساپ ھاۋاسىدىن ھۇزۇرلاندۇرۇپ، مەنزىرىسىنى تاماشا قىلدۇرۇش ئۈچۈن تاغنىڭ گۈزەل مەنزىرىلىك جايلىرىغا ئېلىپ بېرىپتۇ. ئۇلار كەيپى خۇشال ھالدا چۈقان سېلىپ ئات چاپتۇرۇپتۇ. ئۇلار چۈقان ـ سۈرەن بىلەن خېلى يەرلەرگە بېرىپتۇ. تۇيۇقسىز ئالدىدىن بىر كېيىك چىقىپتۇ. ئۇلار كېيىكنى قوغلاپتۇ، قوغلاپتۇ، لېكىن يېتەلمەپتۇ، چىملىق، ئوتلاق تۈگەپ تاقىر يەرگە چىقىپ قاپتۇ. شامالدەك چېپىپ كېتىۋاتقان كېيىك چاڭ ـ توزان كۆتۈرۈپ كۆزدىن غايىب بوپتۇ. ساقى كېيىكنى كۆزدىن يىتتۈرۈپ قويۇپ توختاپ قاپتۇ. ئالدىدىن كۆكۈچ تۇمان كۆرۈنۈپتۇ، ئۇ ئىس ئىكەن. ئىسنى كۆرگەن قويچىلارنىڭ ئارىسىدىن چوڭ ياشلىق بىرى:

ــ ۋاي توختاڭلار، كۈل دېگىزغا كېلىپ قاپتىمىز، بۇ يەرگە كىرگەن ئادەمنىڭ قايتىپ چىققانلىقىنى تېخى ئاڭلاپ باقمىدۇق، ــ دەپتۇ. ھەممىسى ئاتلىرىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ توختاپ قاپتۇ. ساقى بۇ سۆزگە ئىشەنمەي:

ــ ئىشەنمەيمەن! ــ دەپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان مالچىلار يەنە ھەيران قېلىپ:

ــ نېمىگە ئىشەنمەيسەن؟ ــ دەپ سوراپتۇ. ساقى يەنە:

ــ ئادەم كىرسە قايتىپ چىقالمايدىغانلىقىغا ئىشەنمەيمەن، ــ دەپلا، ئاتقا قامچا سېپتۇ. تۇيۇقسىز تەگكەن قامچىدىن ئات ئۇركۈپ، ئورنىدىن چاچراپ چىقىپ قۇيۇندەك چېپىپ، كۈل دېگىزى ئىچىگە كىرىپ كېتىپتۇ. ئۇزۇنغا بارماي بىر پارچە تۇمان ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈپ، ساقى كۆزدىن غايىب بوپتۇ. مالچىلار ساقىدىن ئۇمىد ئۈزۈپ، تۇرار جايىغا قايتىشىپتۇ.

ساقى ئۆزىنىڭ گۇمانخورلۇقى، كاجلىقى بىلەن دەسلەپتە ئامەتلەرگە ئېرىشكەن بولسىمۇ، ئاخىر ئۆزىنىڭ بېشىغا چىقىپتۇ. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، «بېشىڭغا ھەر بالا كەلسە، ئۆزۈڭنىڭ خۇيى ـ پەيلىڭدىن كۆر» دېگەن ماقال شۇنىڭدىن قالغانمىش.

پادشاهنىڭ خانىشى خوراز غا نىكاھ قىلدۇرۇشى

ھۆرۈنقى زاماندا بىر پادىشاھ ئۆتكەنكەن. ئۇ قول ئاستىدىكى پۇقرالىرىغا دىنىي قائىدە-لەرگە قاتتىق ئەمەل قىلىش، خىلاپلىق قىلماسلىق توغرىسىدا ۋەز - نەسىھەت قىلىدىكەن ۋە خىلاپلىق قىلغۇچىلارنى رەھىمسىزلىك بىلەن قاتتىق جازالايدىكەن.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە پادىشاھ كىچىك خوتۇنى ئايخانىنى ئۆچ تالاق قىلىۋېتىپتۇ. ئايخان تولىمۇ چىرايلىق، كېلىشكەن ئايال بولغانلىقتىنمىكىن، ئىشقىلىپ، پادىشاھ ئۆز ئىشىغا پۇشايمان قىلىپ، ئۇنى قايتا ئۆز نىكاھىغا ئالماقچى بوپتۇ. دىنىي قائىدە بويىچە، ئەر كىشى خوتۇننىنى ئۈچ تالاق قىلىۋېتىپ يەنە ئۆز نىكاھىغا ئالماقچى بولسا، تالاق قىلىۋەتكەن ئايالنى باشقا بىر ئەر كىشىگە نىكاھ قىلدۇرۇشى، بۇ ئىككىيلەن ئاز دېگەندە بىر كېچە بىر ئۆيدە بولۇشى، ئاندىن ئىككىيلەننى ئاجراشتۇرۇپ، ئەسلىدىكى ئېرى نىكاھىغا ئېلىشى شەرت ئىكەن. بۇ، تالاق قىلىۋەتكەن خوتۇننى «تەلى قىلدۇرۇش» دەپ ئاتىلىدىكەن.

پادىشاھنىڭ ئايخاندىن ئاجرىشىپ كېتىشكە كۆڭلى چىدىمايتۇ ھەم ئۇنى باشقا بىر ئەر كىشىگە تەلى قىلدۇرۇشقىمۇ كۆڭلى ئۇنىماپتۇ. ئۇ، تەلى قىلدۇرمايدىغان باشقىچە بىرەر يول تېپىلىپ قالارمىكىن، دېگەن ئۈمىد بىلەن يۇرت دائىرىسىدىكى بارلىق دىنىي ئۆلىمالارنى يىغىپتۇ.

— ئى مۆتىۋەرلەر، — دەپتۇ پادىشاھ ھەممەيلەن يىغىلىپ بولغاندىن كېيىن، — مەن خوتۇنۇم ئايخانىنى ئۈچ تالاق قىلىۋەتكەنىدىم، ھازىر ئۇنى يەنە ئۆز نىكاھىمغا ئېلىش قارارىغا كەلدىم. شۇڭا، ئايخانى تەلى قىلدۇرماي ئۆز نىكاھىمغا ئېلىشقا بىرەر يول كۆرسىتەرمىكىن، دەپ چاقىرتقانىدىم.

دىنىي ئۆلىمالار كىتاب كۆرۈپتۇ، ئۆزئارا تالاش - تارتىش قىپتۇ. ئاخىر:

— تالاق قىلىۋەتكەن خوتۇننى قايتا ئۆز نىكاھىغا ئېلىش ئۈچۈن تەلى قىلدۇرماقتىن ئۆزگە يول يوق، — دەپ خۇلاسە چىقىرىپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان پادىشاھ قاتتىق غەزەپلىنىپتۇ - دە، قازاخۇنۇمغا ۋارقىراپتۇ:

— سىز ئېيتىپ بېقىڭا، بۇنىڭ تەلى قىلدۇرماقتىن ئۆزگە ھېچقانداق ئامالى يوقمۇ؟

پادىشاھنىڭ غەزەپلەنگەنلىكىنى كۆرگەن قازاخۇنۇم دەرھال پادىشاھنىڭ كۆڭلىگە ياقىدىغان بىر پەتۋا ئويدۇرۇپ چىقىپتۇ.

— ئى پادىشاھىم، — دەپتۇ قازاخۇنۇم، — تالاق قىلىۋەتكەن خوتۇننى قايتا ئۆز نىكاھىغا ئېلىش ئۈچۈن تەلى قىلدۇرۇش پەرزدۇر، ئەمما ئۇنى ئادەمگىلا تەلى قىلدۇرماي، ئەركەك جان - جانۋار، ئۇچار قۇشلار بىلەن تەلى قىلدۇرسىمۇ بولىۋېرىدۇ.

بۇنى ئاڭلىغان پادىشاھنىڭ چىرايى ئېچىلىپتۇ. بۇ پەتىۋانىڭ پادىشاھنىڭ كۆڭلىگە ياققانلىقىنى پەملىگەن سورۇن ئەھلى نارازىلىق بىلدۈرۈشكە جۈرئەت قىلالماپتۇ. پادىشاھ دەررۇ بىر چار خورازنى ئەكەلدۈرۈپتۇ. قازاخۇنۇم بىرھازا نىكاھ پاتىھەسىنى ئوقۇغاندىن كېيىن، پادىشاھ تۈتۈپ تۇرغان خوراز تەرەپكە بويۇنداپ مۇراجىئەت قىپتۇ:

— ئاگاھ بولۇڭكى، ئۆزىڭىز ھازىر تۇرۇپسىز. كەندىر چاخوراز بايىنىڭ ئوغلى قارا چاخوراز ئاخۇن، قادىر موللامنىڭ قىزى ئايخاننى ئىككى دۇنيانىڭ ھالال جۈپتىلىكى ئۈچۈن ئۆز رازىلىقىڭىز بىلەن ئەمرىڭىزگە ئالدىڭىزمۇ؟

بۇ ۋاقىتدا پادىشاھ خورازنىڭ يانپىشىغا پاققىدا بىرنى ئۇرغانىكەن، خوراز «ۋىك» قىپتۇ.

— مانا، ئالدىم دېدى، — دەپتۇ قازاخۇنۇم.

كېچىسى ئايخان بىلەن خوراز «ئەر ـ خوتۇن» بولۇپ بىر ئۆيدە يېتىپتۇ. ئەتىسى تاڭ سەھەردە، پادىشاھ خورازنىڭ يانپىشىغا يەنە بىرنى ئۇرغانىكەن، خوراز يەنە «ۋىك» قىلىپ توۋلاپتۇ.

— ئۇچ تالاق، ئەرگە تەگ، دېدى، — دەپتۇ قازاخۇنۇم. ئاندىن ئايخاننى پادىشاھقا قايتا نىكاھ قىلىشقا پاتىھەنى باشلاپتۇ.

پادىشاھنىڭ سازىنى ئاڭلىشى

ـار ئىكەن، يوق ئىكەن، ئاچ ئىكەن، توق ئىكەن، ئۆتكەن زامانىدا ناھايىتى كاتتا بىر پادىـشاھ ئۆتكەنىكەن. ئۇنىڭ ئىش ـ ئەمەلى تاماشا قىلىش، نەغمە ـ ناۋا ئاڭلاپ بەزمە قىلىش بىلەن ئۆتىدىكەن، ئاۋام ـ خەلقى بىلەن قىلچە كارى يوق ئىكەن.

پادىشاھ بىر كۈنى ۋەزىرى ۋە ئوردا ئەمەلدارلىرىنى چاقىرىپ، ۋەزىرئەزەمگە پۈتۈن شەھەردىكى سازەندىلەرنى ئوردىغا كەلتۈرۈشكە بۇيرۇق بېرىپتۇ. ۋەزىرئەزەم ئاتارمەن ـ چاپارمەنلىرىنى باشلاپ، شەھەرنىڭ بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلىرىغىچە قويماي ئاختۇرۇپ نۇرغۇن سازەندە، ناخشىچىلارنى ئوردىغا يىغىپتۇ.

ۋەزىرئەزەم:

ــ بۈگۈن ساز چېلىپ پادىشاھى ئالەمنىڭ كۆڭلىنى ئاچمىز، كىمنىڭ چالغان سازى، ئېيتقان ناخشىسى پادىشاھ ئالىيلىرىغا يارىسا، شۇ كىشىگە ئىنئام ۋە مەنسەپ بېرىلىدۇ، ــ دەپتۇ.

بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغان سازەندە، ناخشىچىلار خۇش بولۇشۇپ، ۋەزىرئەزەمگە «ھەشقالالا» دەپ تەزىم قىلىشىپتۇ. ۋەزىرئەزەم پادىشاھ تاپشۇرغان بۇ ۋەزىپىنىڭ ناھايىتى كۆڭۈلدىكىدەك ئورۇندالغانلىقىدىن خۇرسەن بوپتۇ ھەمدە ئۆزىنىڭمۇ ئىنئام ـ تارتۇقتىن قۇرۇق قالمايدىغانلىقىنى ئويلاپ ھۇزۇرلىنىپتۇ. بىرھازادىن كېيىن ۋەزىر پادىشاھنىڭ ئالدىغا كىرىپ، ھەممە ئىشنىڭ پۈتكەنلىكىنى ئېيتىپتۇ. پادىشاھ، ئوردا ئەمەلدارلىرى ھەم شاھزادە، خانزادە، بەگزادە، ھەرەم خىزمەتچىسى، مەلىكىزادىلەرنىڭ ھەممىسى بەزمىخانىغا كىرىپ ئولتۇرۇپتۇ. ۋەزىرئەزەم پۈتۈن ساز ئەھلى، ناخشىچىلارنى بەزمىخانىغا كىرىشكە بۇيرۇپتۇ. ئۇلار پادىشاھقا تەزىم قىلغاندىن كېيىن، ساز چېلىپ، ناخشا ئېيتىشقا باشلاپتۇ. ئۇلار شۇنداق باشلاپتۇكى، ئەييۇھەننەس، سازچىلارنىڭ چالغان سازلىرىنىڭ بىرى بوم، بىرى زىل، ناخشىچىلارنىڭ بىرىنىڭ ئاۋازى يۇقىرى، بىرىنىڭ تۆۋەن. ئۇلار ئۆزلىرى بىلگەن سازلارنى چېلىپ، ناخشىلارنى ئېيتىپتۇ، خۇددى ئاسمىساندىن ئايرىلغان قوزا، ئوغلاق، تايچاقلارنىڭ ئاۋازىدەك بەزمىخانىنى بىر ئاپتۇ. قۇلاقنى يارغۇدەك بۇ ئەبجەش ئاۋازدىن ھېچكىم ھېچ نەرسە ئاڭلىيالماپتۇ. شۇ ئەسنادا پادىشاھ ۋە ئوردا ئەمەلدارلىرى دەرغەزەپ بولۇشۇپ، ۋەزىرئەزەمگە ئالىيىشىپتۇ. بۇ ئەھۋالنى بايقىغان ۋەزىرئەزەم ئىشارەت بىلەن سازچىلار ۋە ناخشىچىلارنى توختىتىپتۇ. پادىشاھ:

ــ نېمىدېگەن قالايمىقانچىلىق بۇ، بۇنى قانداقمۇ ساز چېلىش، ناخشا ئېيتىش دېگىلى بولسۇن؟! كىمنىڭ نېمىگە چالغانلىقىنى، نېمىگە ئېيتىۋاتقانلىقىنى قانداق بىلگىلى بولسۇن؟! ــ دەپ كايىپتۇ.

قورقۇپ كەتكەن ۋەزىر ئويلىنىپ، سازچى، ناخشىچىلارنى يەككىمۇيەككە ئورۇنداشقا بۇيرۇپتۇ.

ئۇلار پۇتۇن ئىشتىياقى بىلەن ساز چېلىشقا، ناخشا ئېيتىشقا باشلاپتۇ. سازچىلار قارا تەرگە چۆمۈلۈپ، ناخشىچىلارنىڭ گاللىرى پۈتۈپ كېتىپتۇ. پادىشاھ بىرئازمۇ خۇشال بولماپتۇ، ئەكسىچە چىرايى بارغانچە تۇتۇلۇپ كېتىپتۇ. ۋەزىر پادىشاھنىڭ ئەلپازىغا قاراپ كۆڭلى غەشلىك ئىچىدە بەزمىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ-تۇ. سازچى، ناخشىچىلار پادىشاھنىڭ ئاغزىدىن رەھمەت دېگەن بىرەر ئېغىز گەپمۇ ئاڭلىيالماي قايتى-شىپتۇ. كېيىن پادىشاھ ۋەزىرنى چاقىرىپ، ئۆزىنىڭ بۇگۈنكى بەزمىدىن ئازراقمۇ ھۇزۇر ئالالمىغانلىقى-نى، ئېيتىلغان ناخشا، چېلىنغان سازلارنىڭ قۇلىقىغا مۇشت ئۇرغاندەك ئاڭلانغانلىقىنى، ئەمدى باشقا سازچى ۋە ناخشىچىلارنى ئىزدەپ تېپىپ كۆڭلىنى ئېچىشنىڭ لازىملىقىنى ئېيتىپتۇ. ۋەزىر: «باش ئۇستىگە» دەپ، تەزىم بەجا كەلتۇرگەندىن كېيىن، غەم - قايغۇغا پاتقان ھالدا نەچچە لەشكەرنى ئەگەشتۇرۇپ سازچى ۋە ناخشىچىلارنى تېپىپ كېلىش ئۈچۈن يەنە شەھەرگە چىقىپتۇ. ئۇيان ئايلىنىپتۇ، بۇيان ئايلىنىپتۇ، بىرەر سازەندە، ناخشىچى ئۇچرىتالماي بېشى قېتىپتۇ. شۇنداق تۇرغاندا، يىراقتىن بىر غەيرىي تەۋىش ئاڭلىنىپ بارغانچە يېقىنلاپ كېلىشكە باشلاپتۇ. ۋەزىر تاقەت قىلالماي، ئاۋاز چىقىۋاتقان تەرەپكە قاراپ مېڭىپتۇ. قارىغۇدەك بولسا، بىر دېھقان ياغسىراپ كەتكەن ياريار ھارۋىسىنى ھەيدەپ كېلىۋاتقۇدەك. ۋەزىر دەرغەزەپ بولۇپ لەشكەرلەرگە بۇ دېھقاننى ئۇرۇشنى بۇيرۇپتۇ. بىگۇناھ دېھقان بەدەر قېچىپتۇ. ۋەزىر دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ كىشىلەرنىڭ ھويلا - ئارامىلىرىغچە زەن قويۇپ كېتىۋاتسا، بىر ئۆيدىن «دۇككا - دۇك، دۇككا - دۇك، دۇز - دۇز» قىلغان بىر خىل رىتىمدىكى ئاۋاز چىقىۋاتقان. ۋەزىر دەرھال لەشكەرلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ كىرگۈدەك بولسا، ناماتمان دېگەن تاز دۇكان قۇرۇپ يۈك تى-تىۋاتقانىكەن. ۋەزىر ناماتمان تازنىڭ قولىدىكى «ساز»نى كۆرۈپ خۇشاللىقىدىن يۇرىكى يايراپ كېتىپتۇ ۋە ئۇنى ئۇدۇل ئوردىغا باشلاپ بېرىپ پادىشاھنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كىرىپتۇ. پادىشاھ، پۇتۇن شەھەردىكى سازەندە، ناخشىچىلار مېنى خۇشال قىلالمىغان يەردە بۇنىڭ مېنى خۇشال قىلالىشى ناتايىن، قانداقلا بولمىسۇن بىر ئاڭلاپ باقاي، دەپ ئويلاپ:

— ھەي تاز، بۇ قانداق ساز؟ — دەپ سوراپتۇ. ناماتمان تاز قىلچە تەپ تارتماي:

— ساتارنىڭ دادىسى، دۇتارنىڭ بوۋىسى، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. پادىشاھ:

— ئۇنداقتا چېلىپ باقمامسەن، — دەپتۇ.

ناماتمان تاز دۇكىنىنى قۇرۇپ، چىرايلىق ياسىۋالغان ياغاچ موستەك بىلەن زەيگە ئۇرۇشقا باشلاپ-تۇ. پادىشاھ ئۆمرىدە ئاڭلاپ باقمىغان بۇ «ساز»نىڭ مۇڭدىن يۇرىكى ئېرىپ، كۆزى يۇمۇلۇپ، سازنىڭ رىتىمىغا تەڭكەش بولۇپ، بېشى ھېلى بۇيان لىڭشىشقا باشلاپتۇ. بۇنى كۆرگەن ۋەزىر پادە-شاھقا قاتتىق ياردى، دەپ خۇش بولۇپ ئولتۇرالماي قاپتۇ. ناماتمان تاز بۇ قىسمەتلەردىن ئەقلى ھەيران بولۇپ، زور ئىشتىياق بىلەن «ساز»نى توختاتماي چېلىۋېرىپتۇ. ئالاھازەل نەچچە سائەتتىن كېيىن پادە-شاھ توختاش ئىشارىتىنى قىپتۇ ۋە مەنۇنىيەت بىلەن ناماتمان تازنىڭ چالغانلىرىنى ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي ماختاپ كېتىپتۇ. ناماتمان ھەممە ئىشنى ئىچىدە بىلىپ، كۈلكىسىنى ئىچىدە كۈلۈپ تۇرۇپتۇ. ئاخىردا پادىشاھ ناماتمان تازغا نۇرغۇن ئالتۇن - كۈمۈش ئىنئام قىپتۇ ھەمدە ھەپتىدە بىر كۈن كېلىپ ساز چېلىپ بېرىشنى بۇيرۇپتۇ. ناماتمان توساتتىن كەلگەن بۇ ئامەتتىن خۇش بولۇپ ئۆيگە قايتىپتۇ.

مازاقخور مازاقتائوله‌ر

ھۇرۇنقى زاماندا بىر سودىگەر ئۆتكەنىكەن. ئۇنىڭ زىبالىقتا بىر - بىرىدىن قېلىشمايدىغان تۆت قىزى بار ئىكەن. قىزلار رەسمىدە بولۇپ بويىغا يەتكەن بولسىمۇ، لېكىن سودىگەر ھېچقايسىسىنى ياتلىق قىلماپتۇ. «قىزلىق ئۆي - خان كۆۋرۈكى» دېگەندەك، يېقىن - يىراقلاردىن ئەلچىلەر كەپتۇ، لېكىن ئۇلار ھەسرەت بىلەن قايتىشقا مەجبۇر بوپتۇ. چۈنكى، قىزلارنىڭ كەنجىسى تولىمۇ مازاقخور بولۇپ، كەلگەن يىگىتلەرنى ياراتماي مازاق قىلىدىكەن.

قىزلارنىڭ يۇرتىغا يىراق بولغان يايلاقتا بىر چارۋىچى ياشايدىكەن، ئۇنىڭ راسا قۇرامىغا يەتكەن ئۈچ ئوغلى بار ئىكەن. ئوغۇللارنىڭ چوڭى پەم - پاراسەتلىك يىگىت بولۇپ، ئىسمى مۇرادىل ئىكەن. ئۇ مال بېقىپ يۈرگەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە بۇ قىزلارنىڭ داڭقىنى ئاڭلاپ قاپتۇ - دە، ئىككى ئىنىسىنى ئېلىپ يولغا چىقىپتۇ. ئۇلار ئۈچ كۈنلۈك يولنى توپتوغرا بىر يېرىم كۈندە بېسىپ چۈش بولاي دېگەندە، مەنزىلگە يېتىپ كەپتۇ ۋە ئۆزلىرىنى تۇزەشتۇرۇپ سودىگەرنىڭ قورۇسىغا قەدەم بېسىپتۇ.

ئۆيدە سودىگەر يوق ئىكەن. قىزلار ئۇلارنى قىزغىن قارشى ئېلىپ ئۆيگە تەكلىپ قىپتۇ ۋە ئالدىغا داستىخان ساپتۇ. داستىخانغا بىر پەتنۇس بۇغداي قومىچى قويۇپ يىگىتلەرنى قوماچ يېيىشكە تەكلىپ قىپتۇ. ئۆزلىرىمۇ داستىخانغا كېلىپ ناز بىلەن ئولتۇرۇشۇپتۇ. قىزلار ياقىسىدىن بىردىن يىڭنە چىقىرىپ، بۇغداي قومىچىنى يىڭنە بىلەن سانجىپ ئېلىپ يېيىشكە باشلاپتۇ. يىگىتلەر دەسلەپتە بۇ ئىشتىن ھەيران قاپتۇ. كېيىن قىزلارنىڭ چىرايلىق تەكلىپلىرى بىلەن قوماچنى ئوچۇملاپ - ئوچۇملاپ ئېلىپ يەپ، ھايت - ھۇيت دېگۈچە پەتنۇسنى بىكارلاپ قويۇپتۇ. بىر ئاز جىمجىتلىقتىن كېيىن، مۇرادىل ئۇرنىدىن قول باغلاپ تۇرغىنىچە ئۆزلىرىنىڭ كېلىشتىكى مەقسىتىنى بايان قىپتۇ.

قىزلارنىڭ چوڭى ئەدەپ بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ ئەمدىلا: «ئوبدان، ئوبدان» دەپ، گەپ باشلاپ بولغۇچە ھېلىقى مازاقخور كەنجى قىز مىيىقىدا كۈلۈپ:

— ۋاي بولدىيەي، سىلەر بەكمۇ ئاچ كۆز، تويمىغۇر ئىكەنسىلەر. بىز سىلەرنىڭ خىلىگلار ئەمەس. ئۆز خىلىگلارنى سەھرادىكى دوتەينىڭ پوتىسىدىن تېپىۋېلىگلار، — دەپ گەپنى ئۇزۇپتۇ. ئاچىلىرى بولسا لېۋىنى چىشلەپ يەرگە قاراشقا مەجبۇر بوپتۇ. چوڭ ئۇمىدتە كەلگەن يىگىتلەر بۇ گەپنى ئاڭلاپ، كەلگىنىگە پۇشايمان قىپتۇ، بولۇپمۇ مۇرادىل ئىنىلىرىنىڭ ئالدىدا بەك خىجىل بوپتۇ. ئۇ ئۇن - تىنسىز چىقىپ كېتىۋېتىپ ئاشخانىدىكى قازاندا بىر تورپاقنىڭ كاللا - پاقالچىقى پورۇقلاپ قاينىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قاپتۇ - دە، دەرھال كاللىسىغا

بىر ئەقىل كەپتۇ. ئۇ ئىنىلىرىنى ئۆيىنىڭ ئارقىسىغا باشلاپ كېلىپ:

— ئىنىلىرىم، بىزنى مازاق قىلغان شۇ مازاقخور قىزنى بىزمۇ راسا كېلىشتۇرۇپ بىر مازاق قىلىپ قويايلى، — دەپتۇ ۋە ئىنىلىرىنى ئاستاغىنا ئاشخانىنىڭ ئۆگزىسىگە باشلاپ چىقىپتۇ. ئۇلار تۆڭلۈكتىن ئاشخانىغا قاراپ ئولتۇرۇشۇپتۇ. بىر پەستىن كېيىن قىزلار ئاشخانىغا يۈگۈرۈشۈپ كىرىپ تۇلۇمۇ ئالدىراشلىق بىلەن قازاندىن كاللا ـ پاقالچەكلەرنى ئېلىپ يېيىشكە باشلاپتۇ. قىزلارنىڭ كەنجىسى تورپاقنىڭ بىر قۇلىقىنى ئاپتۇ ـ دە، پۈۋلەشكىمۇ ئۇلگۈرمەي قىزىق پېتى ئاغزىغا سالىتۇ. دەل شۇ پەيتتە تۆڭلۈكتىن ئۆيئىچىگە قاراپ تۇرغان مۇرادىل:

— بەللى، ئاش ـ تاماققا كۆز ـ قارنى توق پاشاقىز، قوماچ پاتمىغان ئېغىزلىرىغا تورپاق قۇلىقى بوش كەلدىغۇ دەيمەن، — دېگىنىچە ئىنىلىرى بىلەن قاقاقلاپ كۈلۈشۈپتۇ. بۇ تاسادىپىي مەسخىرىدىن بەك ئوسال بولغان مازاقخور قىز ئاغزىدىكى تورپاق قۇلىقىنى يا چىقىرىۋېتەلمەي، يا يۇتۇۋېتەلمەي نەپەسسىز قاپتۇ ـ دە، شۇ يەردە يىقىلىپ جان بېرىپتۇ.

كېيىنكى كۈنلەردە مۇرادىل ۋە ئۇنىڭ ئىنىلىرى سودىگەرنىڭ قالغان ئۇچ قىزىغا ئۆيلۈك ـ ئوچاقلىق بوپتۇ ۋە ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە بەختلىك تۇرمۇش كەچۈرۈپتۇ. «مازاقخور مازاقتا ئۆلەر» دېگەن ماقال شۇنىڭدىن ئەل ئىچىگە تارقالغانكەن.

گول قىز

ـۇرۇن بۇرۇنسىدا بىر يېزىدا بىر تۇل ئايال بولۇپ، ئۇنىڭ بويىغا يەتكەن بىر قىزى بار ئىكەن، ئۇنىڭدىن باشقا ھېچقانداق ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى يوق ئىكەن. بۇلارنىڭ پەقەت بىر سېغىن كالىسى بار بولۇپ، ئۇنىڭ سۈت ـ قېتىقلىرىنى سېتىش ئارقىلىق تۇرمۇش كەچۈرىدىكەن.

بۇ ئايال ھېيت ـ ئايەم كۈنلىرى غېرىبسىنىپ قالماسلىقى ئۈچۈن ئازغىنا تاپقان پۇلىغا ھېيتلىق ياغ، گۈرۈچ قاتارلىق نەرسىلەرنى تەييارلاپ قويۇپتۇ. قىزى بولسا، تولىمۇ گول ۋە دۆت ئىكەن، شۇڭا ئۇ ئاپىسىنىڭ كۆڭلىدىكىنى چۈشەنمەي بىر كۈنى ئاپىسىدىن:

— ئاپا، بىز بەزىدە توق، بەزىدە ئاچ ياشايدىكەنمىز، يىغىپ قويغان گۈرۈچ ۋە ياغلارنى يېمەيمىزمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ. ئاپىسى جاۋاب بېرىپ:

— قىزىم، بىزنىڭ باراتمىتىكام، روزىمىتىكام، ھېيتمىتىكام دەيدىغان تۇغقانلىرىمىز بار، ئاشۇلار كەلگەندە يەيمىز، — دەپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان قىز سىرتلارغا ئوينىغىلى چىققاندا كۆرگەن ـ بىلگەنلىرىگە:

— مېنىڭ ئاپام بىرمۇنچە گۈرۈچ ۋە ياغ يىغىپ قويدى. «قاچان يەيمىز؟» دېسەم، بىزنىڭ باراتمەتىكام، روزىمىتىكام، ھېيتمىتىكام دەيدىغان تۇغقانلىرىمىز بار، ئاشۇلار كەلگەندە يەيمىز دەيدۇ، — دەپ ماختىنىپ يۈرۈپتۇ.

بۇ گەپ قۇلاقتىن ـ قۇلاققا ئاڭلىنىپ يىراق بىر يېزىدىكى «ئادىمىي شەيتان» دەپ ئاتالغان مولا يۈسۈپنىڭ قۇلىقىغا يېتىپتۇ. مولا يۈسۈپ تاپسا يەپ، تاپالمىسا ئاچ قورساق يۈرىدىغان، ئەپ تاپسا كىشىلەرنى قاقتى ـ سوقتى قىلىپ جان باقىدىغان ئادەم ئىكەن. ئۇ بۇ گەپنى ئاڭلاپ، ئۇنىڭ يېنىگە چۈشۈپ يەيت كۈتۈپ يۈرگەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە ھېلىقى ئايال قىزىنى ئۆي باققىلى قويۇپ بازارغا كېتىپتۇ. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان مولا يۈسۈپ يەنە ئىككى ئاغىنىسىنى باشلاپ بۇ ئايالنىڭ ئۆيىگە كېلىپ قىزدىن:

— ئانىڭىز نەگە كەتتى؟ — دەپ سوراپتۇ.

— بازارغا كەتتى، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ قىز.

— ئۇنداق بولسا، — دەپتۇ مولا يۈسۈپ، — بىز سىزنىڭ تاغلىرىڭىز بولىمىز، ئاۋۇ كىشى باراتمىتىكام، ئاپىڭىزنىڭ ئىنىسى بولىدۇ. ماۋۇ كىشى ھېيتمىتىكام، ئۇ ئاپىڭىزنىڭ ھەممىدىن چوڭ ئاكىسى بولىدۇ. روزىمىتىكام دېگەن مەن، ئاپىڭىزنىڭ كىچىك ئاكىسى بولىمەن. بۇگۈن سىلەرنى يوقلاپ

كەلگەنىدۇق، — دەپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان قىز ئىنتايىن خۇشال بولۇپ، ئاپىسى يىغىپ قويغان ھېيت تەيـ
يارلىقى بىلەن كەچكىچە ئۇلارنى مېھمان قىلىپ ھەممىنى تۈگىتىپتۇ. كەچقۇرۇن ئاپىسى بازاردىن قايـ
تىپ كېلىپتۇ. قىز ئاپىسىنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ چىقىپ:

— ۋاي ئاپا، سەن ماڭا دېگەن باراتمىتىكام، روزىمىتىكام، ھېيتمىتىكام دېگەن تۈغقانلىرىڭ كەلـ
گەنىكەن، ناھايىتى ئوبدان مېھمان قىلىپ يولغا سېلىپ قويدۇم، — دەپتۇ.

ئاپىسى، بۇ نېمە دەيدىغاندۇ دەپ، ئۆيگە كىرىپ قارىسا يېمەي ـ ئىچمەي يىغىپ قويغان گۈرۈچ بەـ
لەن ماي، قايماقلارنىڭ ھەممىسى يوق تۇرغۇدەك. ئايال قاتتىق غەزەپلىنىپ:

— ھەي ئەخمەق، ئادەم شۇنداقمۇ دۆت بولامدۇ؟ ! باراتمىتىكام دېگەن بارات ئېيى، روزىمىتەـ
كام دېگەن روزا ئېيى، ھېيتمىتىكام دېگەن ھېيت ئەمەسمۇ ! ئەمدى بىز نېمە يەيمىز ! — دەپ،
قىزنىنى راسا دۇمبالاپتۇ.

بىلىمەن

ئورۇنقى زاماندا بىر ـ بىرىدىن «بىلەرمەن» ئەر ـ خوتۇن بولغانكەن. خوتۇنى ئېرىگە بىر مەسلىھەت سالسا، ئېرى گەپنىڭ تېگى ـ تەكتىگە يەتمەيلا «بىلىمەن» دەيدىكەن. خوتۇنمۇ ئېرىنىڭ گېپى تۇگە ـ تۇگىمەيلا «بىلىمەن» دەپ تۇرىدىكەن. بۇلار بىلەرمەنلىكنى ئۆيدىلا ئەمەس، يۇرت ئىچىدىمۇ قىلىشقا باشلاپتۇ. باشقىلار بىر نەرسە دېسىلا، «بىلىمەن» دەپ يۇرىدىكەن. كىشىلەر بۇلاردىن زېرىكىپ، قانداقمۇ قۇتۇلارمىز، دەپ پاراڭلىشىۋاتسا، ھېلىقى «بىلىمەن» كېلىپ قېلىپ:

— بىلىمەن، سىلەر بىكارلا قۇرۇق گەپ قىلىپ ئولتۇرىسىلەر، — دەپ گەپنىڭ بېلىگە تېپىدىكەن، شۇنىڭ بىلەن ئۆزى بىلگەن يولغا كېتىدىكەن.

بىر كۈنى «بىلەرمەن» بازارغا بېرىپتۇ، ئۇياق ـ بۇياققا مېڭىپ مال كۆرۈپتۇ. بىر بۇۋاي، ئۆز لايىقىدا خېرىدار چىقسا ساتارمەن دەپ، بىر چاپاننى كۆتۈرۈپ يۈرۈپتۇ. بۇ چاپان بۇۋايغا تۆتىنچى بۇۋىسىدىن قالغانكەن. بۇ چاپاننىڭ خىسلىتى «ئۇچ چاپىنىم» دېسە ئۇچىدىكەن، «چۇش شەيتىنىم» دېسە چۈشىدىكەن. «بىلەرمەن» باي بۇۋاينى كۆرۈپ، قىچقىرىپ سوراپتۇ:

— بۇ چاپاننى ساتامسەن؟

— ساتىمەن، تەقسىر.

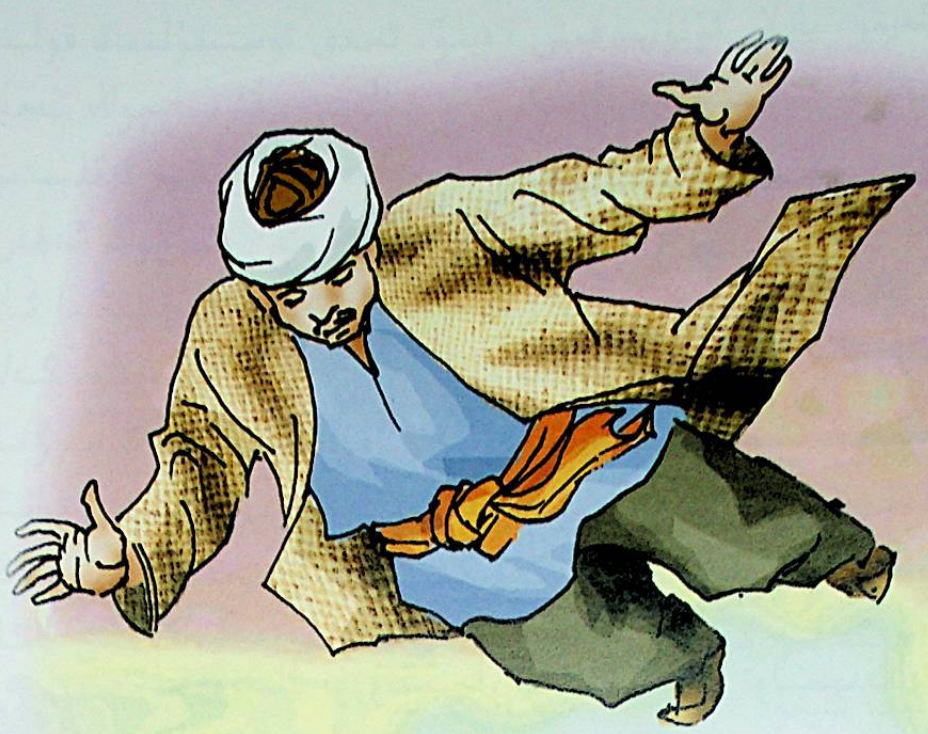
— ساتىدىغىنىڭنى بىلىمەن، — دەپتۇ قولىغا ئېلىپ كۆرۈپ، كۆڭلىگە ياققاندىن كېيىن، — باھاسى قانچە؟

— بىكارغا بېرىشنىڭ ئورنى يوق، تەقسىر، ئون تەڭگە بەرسىلە.

— پاھ، پاھ، سېنىڭ باھا قويىدىغانلىقىڭنى بىلىمەن. بازار دېگەندە ئوشۇق گەپ بولىدۇ. تۆت تەڭگە بېرەي.

بۇۋاي توققۇز تەڭگىگە چۈشۈپتۇ. «بىلەرمەن» باي بەش تەڭگىگە چىقىپتۇ. ئەتراپتىكىلەر يەتتە تەڭگىگە سالا قىلىپ قويۇپتۇ.

ــ سىلەرنىڭ يەتتە تەڭگە قىلىپ قويىدىغىنى بىلمەن. ئۇنىڭدا قىممەت بولۇپ كېتىدۇ. ما- قۇل، بەش يېرىم تەڭگە، بولامدۇ؟

«بىلەرمەن» باي تۆمۈر- دەك قاتتىقلىق قىلىپ، ئالتە تەڭگىگە ئاپتۇ. پۇلنى ساناپ بېرىۋېتىپ، بوۋايغا:

ــ سېنىڭ ئالتە تەڭ- گىنى كۆزلەپ تۇرغىنىڭنىمۇ بىلمەن، ــ دەپتۇ. بوۋاي:

ــ تەقسىر، بۇ چاپاننىڭ بىر خىسلىتى بار... ــ دېيىشىگە، گەپنى كېسىپ:

ــ بىلمەن، چاپان دېگەننىڭ نېمە خىسلىتى بولاتتى، ــ دەپتۇ. بوۋاي يەنە:

ــ ياق، گېپىمگە قۇلاق سالسىلا، بۇ چاپاننى كىيىپ، «ئۇچ چاپىنىم» دېسىلە ئۇچىدۇ. چۇشىدىغان چاغدا... ــ بوۋاي سۆزىنى تۇگەتكۈچە، «بىلەرمەن» باي يەنە گەپنى تارتىۋېلىپ:

ــ بىلمەن، ھەي، بىلمەن ! ئالتە تەڭگىلىك چاپان ئەلۋەتتە ئۇچىدۇ ـ دە، ــ دەپ گەپنى ئاخىرىنى تىڭشىمايلا، چاپاننى قولتۇقلاپ ئۆيگە كېتىپتۇ. ئۆيگە كېلىپ:

ــ ھەي خوتۇن، ھاي باللىنىڭ ئانىسى، مەن بىر چاپان ئېلىپ كەلدىم...

ــ ھە، نېمە دەيلا؟ بازارغا بارغاندىن كېيىن چاپان ئېلىپ كېلىدىغانلىقلىرىنى بىلمەن، ــ دەپتۇ خوتۇنى.

ــ توختا، بىز بۇ چاپاننى كىيىپ، ئاسمانغا چىقىپ، دۇنيانى كۆرىمىز.

ــ ۋىيەي، تازىمۇ ئوبدان چاپانكەنغۇ ! مۇنداق چاپانىڭ ئۇچىدىغانلىقىنى بىلمەن. قېنى، كىيىپ باقسىلا.

«بىلەرمەن» باي چاپاننى كىيىپ، «ئۇچ چاپىنىم» دەپتىكەن، چاپان تەۋرىنىپ، ئاستا كۆتۈرۈلۈشكە باشلاپتۇ. خوتۇنى تۆۋەندە تۇرۇپ:

ــ ۋاي دادىسى، چۈشۈشنى ئۇنتۇپ قالمىسىلا ! ــ دەپتۇ.

ــ ھەي ئەخمەق، سەن دېمىسەڭمۇ بىلمەن، ــ دەپ، ئۆرلەپ كېتىپتۇ. دەرەخ بويى ئۆرلىگەندە بېشى قېيىپ، چۈشۈپ كەتمەكچى بوپتۇ، «چۈش چاپىنىم» دېسە، چۈشمەپتۇ. ئۇنداق قىلىپ، مۇنداق قىلىپ زادى چۈشۈرەلمەپتۇ. ئاخىر بولمىغاندىن كېيىن تۆۋەنگە قاراپ:

ــ ۋاي خوتۇن، مېنى تۇتۇۋال، مېنى تۇتۇۋال ! ــ دەپ ۋارقىراپتۇ.

خوتۇنى بۇنى ئاڭلاپ، ئۆزۈ ـ ئۆزىگە: «بىلمەن، سېنى مەن تۇتۇۋالمىسام چۈشەلمەيسەن» دەپ، ئېـ- رىنى تىڭشىمايلا، چاپاننى قولتۇقلاپ ئۆيگە كېتىپتۇ. ئېرى بارغانسېرى ئۆرلەپ كېتىپتۇ. خوتۇنى ھاسىراپ ھۆمۈدەپ تاغقا چىقىۋاتقاندا، پۇتى سېيرىلىپ كېتىپ دومىلاپ كېتىپتۇ، تاشتىن تاشقا سوقۇلۇپ ئۆلۈپ- تۇ. ئېرى بۇلۇتلارنىڭ ئارىسىغا كىرىپ كېتىپ يوقاپتۇ، خوتۇنىنىمۇ كۆرەلمەپتۇ. «ئۇچۇشنى بىلمەگەن» دېگەن تەمسىل مانا شۇنىڭدىن قالغانمىش.

ئەينەك

ئورۇننىڭ بۇرۇنسىدا، بۇ ئىقلىمنىڭ تولىسىدىلا ئىشلار ناھايىتى ئاددىي ئىكەن، كىشىلەر ناھايىتى ساددا ئىكەن.

شۇ زامانلاردا بىر ئەر ـ خوتۇن بولۇپ، ئەرنىڭ ئېتى ئۇستىقۇل، خوتۇننىڭ ئېتى ئايخان ئىكەن. ئېرى ھۇنەرگە تىرىشچان، خوتۇنى ئۆيدە ئىشچان، شۇنداق بىللە ياشايدىكەن. ئەمما، بۇلارنىڭ ئوقىتى زادى ئىلگىرى باسماپتۇ، قانچە قىلىپ باقسىمۇ چاپسىنى تىزىدىن ئاشماپتۇ.

كۈنلەردىن بىر كۈنى ئۇستىقۇل:

ــ خوتۇن، مەن ئەمدى بۇ كىچىككىنە ئاسمىنى ئەگلەكتەك شەھەردە ئولتۇرۇۋەرمەي، چوڭراق بىر شەھەرلەرنى ئايلىنىپ كەلسەم قانداق بولار؟ ئەگەر سەن رازى بولساڭ، ئاتا ـ ئاناڭدىنمۇ بىر رازىلىق ئېلىپ بەرگىن، بىچارە ساددا ئادەملەر ئىشنى ئۇقۇپ، ئۆزلىرى يولغا سالغىنى ياخشى، ــ دەپتۇ.

شۇ چاغقىچە ئېرىدىن ئايرىلىپ باقمىغان، ئۆي ئىشىدىن باشقىغا قايرىلىپ باقمىغان بىچارە ساددا خوتۇن ئۇنۇماپتۇ:

ــ قويسىلا، كۆڭلۈم ئەنسىرەيدۇ... ــ دەپ يىغلاپتۇ. ئۇستىقۇل:

ــ سەپەر قىلماق بوۋايلاردىن قالغان. «يالجىمىساڭ يەر يۆتكەل» دەپتىكەن، يۆتكىلىپ كۆرەي، ئىككىمىزنىڭ بەختى، بىر ئايلىنىپ كېلەي، ــ دەپتۇ ئۇستىقۇل. خوتۇنى ئاخىرى كۆنۈپتۇ، «بىزنى دېسىلە چاپسان كەلسىلە جۇمۇ !...» دەپ كۈلۈپتۇ. قېيناتىلارمۇ ئاڭلاپ، ئاخىردا رازى بوپتۇ، «بارسا كەلمەس يولدىن ئۆزۈڭ ساقلىغايسەن خۇدايىم !» دەپ دۇئا قىلىپ، يولغا ساپتۇ. شۇنداق قىلىپ، ئۇستەقۇل جاھانىنىڭ نېرىسىغا، ئالتە شەھەرنىڭ بىرسىگە، بولغاندىمۇ يوغىنىغا، ھەممىگە داڭلىق بولغىنىغا رەببىم دەپ راۋان بوپتۇ.

كۈنلەر ئۆتۈپ، ھەپتىلەر كەپتۇ. ھەپتىلەر ئۆتۈپ، ئاي كەپتۇ. ئۇستىقۇلنىڭ ئالدىغا نۇرغۇن ساي كەپتۇ. ئۇ ساي كەلسە، سۈيىنى پاچاق تۇرۇپ كېچىپتۇ، چۆل كەلسە، يانتاقىنىڭ سۈيىنى سقىپ ئىچىپتۇ، دەريا كەلسە ئۇزۇپتۇ، خۇرجۇنىغا بېلىقنى سۈزۈپتۇ، ئىشقىلىپ، مىدىرلاپ، جاننى ئەپلەپ بېقىپتۇ، جاڭگاللاردىن يول تېپىپ، لەڭگەلەردىن پۇل تېپىپ، مەنزىلگە ئاران يېتىپ ھوشىدىن كېتىپتۇ، ھوشىغا كېلىپ قارىسا، راست دېگەندەك چوڭ شەھەر... ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ، مىڭ غوڭغا كېچە ـ كۈندۈز، شامۇ سەھەر. ئۇستىقۇل شەھەرنىڭ ئەلمى ـ تەلمىلىرىنى بىلىپ، ئاستا ئوقەتكە كىرىشىپتۇ، ئۆز شەھىرىدە يوق ھۇنەرلەرنى بىلىۋېلىشقا تىرىشىپتۇ.

شۇنداق قىلىپ، ئايلار ئۆتۈپ، يىل كەپتۇ، يازلار ئۆتۈپ، قىش كەپتۇ، ئەمدى ئۇستىقۇلنىڭ قولـ
دىنمۇ يېڭى ـ يېڭى ئىش كەپتۇ، كۆزلىرىمۇ ئېچىلىپتۇ، ئەمما پىكرى چېچىلىپتۇ. قارىسا چوڭ شەھەر
دېگەن باي كېلىدىكەن، بارغا سۇزۇك سۇ، يوققا لاي كېلىدىكەن. بازىرىمۇ چوڭ ئىكەن، يەتتە ئىقلىمدىن
تۇرلۇك تۇغمەس مال كېلىدىكەن، ئۇنىڭغا ئەگىشىپ تۇرلۇك تويماس گال كېلىدىكەن. ئۇ چوڭ شەھەر ـ
نى شەھەر قىلغان كىچىك شەھەر ئىكەن، ئۇنىڭ ئىچىدە بىرى بىزنىڭ شەھەر ئىكەن، ئاسمىنىڭدا ئاي
بارمۇ؟ ئاي خېنىمدەك يار بارمۇ دەپ، ئۆز شەھرىگە كېتىش كويىغا چۈشۈپتۇ، كەتمەي بولماپتۇ، كەلـ
گىنىگە پۇشايمان قىلىپ، شۇنداق بولسىمۇ بىر خالتا سايمان قىلىپ، خوتۇنىغا ئېلىپ ئەينەك سۇۋغا،
ئاستىغا ئېلىپ بىر يورغا، بىر كۈنى يولىغا راۋان بوپتۇ. مىڭ مۇشەققەت ـ جاپا يولمۇ ئاخىرى تامام
بوپتۇ. ئۇستىقۇل تازا ھېرىپ ـ ئاچقاندا، ئۆيىگە يېقىن قالغاندا، كەچ كىرىپ زاۋال بوپتۇ، بىر لەڭـ
گەرگە كېلىپ سايمان خالتىسىنى لەڭگەرچىگە بىر كۈنلۈك ئامانەت قويۇپ يېتىپ قاپتۇ، ئەتىسى ئاما ـ
نەتنى ئۇنتۇپ، سوۋغىتىنى كۆتۈرۈپ كېتىپ قاپتۇ.

ئۇستىقۇل تاڭ بىلەن تەڭ ئۆز ئۆيىگە يېتىپ كەپتۇ، كەلسە، ئايخان ئامان، چىرايلىرى سامان. ئىككىسى كۆرۈشۈپتۇ، خۇشال بولۇپ كۈلۈشۈپتۇ. ئۇستىقۇل دەررۇ خۇرجۇنىنى ئېچىپ:

ــ خوتۇن، ساڭا ئاجايىپ بىر سوۋغات ئەكەلدىم. قارىساڭ ۋال ـ ۋۇل بىر نېمە، ئۆزى بۇ يۇرتتا يوق نېمە، ئېتى بۇنىڭ «ئەينەك»، ساڭا ئوخشاش ئايدەك... ــ دەپ، يەڭلىكتەك ئوراقلىق بىر نەرسىنى خوتۇنىغا بېرىپتۇ، بېرىپلا ھويلىغا يۈگۈرۈپتۇ: «خوتۇن، يولدا بىر نەرسەم ئۇنتۇلۇپ قاپتۇ، ئەكېلىۋال ـ مىسام بولمايدۇ، قېينىاتىلىرىمغا سالام دە...» دەپ، چىققان بويى ئاتقا مىنىپ يەنە يولغا راۋان بوپتۇ.

ئايخان يېرىم خۇشال ئۆيگە كىرىپ، سوۋغاتنى ئېچىپ قارىسا، راست يوغان بىر سۇزۇك تاش، ئـ
چىگە قارىسا تۇرغۇدەك بىر قەلەمقاش... ئايخان ئېسىنى بىلمەي، ۋال ـ ۋۇل تاشنى تۆرگە يۆلەپ قويۇپ، كۆزىنى راسا بىر ئۇۋلىۋېتىپ قارىسا، ھېلىقى چوكان يەنە تۇرغۇدەك. شۇ يەردىن ئايخان: «ۋاي ئۆلەي، نېمىكىن دەپتىمەن، ئايدەك... سوۋغات دەپ ئۇستۇمگە خوتۇن ئېلىپ كەپتۇ ئەمەسمۇ؟ ! ئىسىت ئەقىدەم !» دەپ، يىغلىغان بويى دادلاپ، تام قوشنا ئانىسىنىڭكىگە يۈگۈرۈپتۇ...

ئانا ھەيران بولۇپ:

ــ تۇزۇك سۆزلە، قىزىم، توۋا دېگىن... ــ دەپ ئىشەنمەپتۇ. ئاخىرى قىزىنىڭ داد ــ پەريادىغا چىدىماي، كۈيئوغلىنىڭ ئۆيىگە كىرىپ قارىسا، تۆردە بىر نېمە پارقىرىغۇدەك. يېقىن بېرىپ قارىسا، بىر قېرى خوتۇن تۇرغۇدەك. چاندۇرماي «ئەسسالام، تىنچ ـ ئامان كەللە، ئولتۇرسىلا، ئولتۇرسىلا» دەپ، يۇقىرىغا مىدىرلاپ قويۇپ، مىڭ قىلسىمۇ ئۆزىنى تۇتالماي ئۆيدىن غىپپىدىلا يوقلىپتۇ. تالاغا چىقىپلا پېشانىسىگە مۇشتلاپ: «ۋاي ئۆلەي، راست ئىكەن ئەمەسمۇ، قانداق قىلارمىز، نېمىدېگەن سەتچە ـ لىك...سوۋغىتى قۇرۇسۇن !...» دەپ، يىغلاپ ھويلىسىغا يۈگۈرۈپتۇ، چىقىپ قىزىغا قوشۇلۇپ، ھويلا ـ ئارامنى بېشىغا ئاپتۇ. ئاڭغىچە قېينىاتا ناماز بامداتتىن يېنىپ، ئەسنەپ مېڭىپ، ھويلىسىغا كىرىپتۇ، كىرسە خۇددى ھازىنىڭ ئاۋازى. ئانا يۈگۈرۈپ كېلىپ:

ــ ۋاي قارىمامىلا، ئاتىسى، قوزىدەك كۈيئوغلىمىز: «ھۇنەر تېپىپ كېلىمەن» دەپ، بۇزۇلۇپ كەپتۇ، بۇزۇلۇپ ــ ... دەپ، ھۆڭكىرەك ئېتىپ يىغلىۋېتىپتۇ. ئاتا:

ــ ۋاي، قانداق بۇزۇلۇپتۇ؟ ئېچىپ ئېيتساڭچۇ. خۇدا نېمە بالا ئەۋەتكەندۇ بۇ يۇرتقا ! ــ دەپ پەـ
شىنى قىستۇرۇپ پىرقىراپتۇ. ئانا:

— بېرى كەلسە- لە، قۇلاقلىرىغا ئېيە- تاي، جۇۋاينىمەك كۆي- ئوغلىمىز ئايدەك قە- زىمىنىڭ ئۈستىگە مە- دەك بىر قېرى خوتۇننى ئېلىپ كەپتۇ. ياقا يۈرتقا بارمىسۇن دېسەم ئۇنىمىدىلا، مانا شەر- مەندىچىلىك، تويسىلا ! قىزىم ئەمدى ئۇ قېرى- نىڭ قولىدا نېمە كۈن- لەرنى كۆرەر ! ئاللا خۇدايىم، ئاللا ! — دەپ، ئاھ ئۇرۇپ توۋلاپ- تۇ. ئاتا ئەمدى كايىپ- تۇ:

— توۋلىما ئانە- سى، توۋا دە، قېنى، ئۇ خوتۇن قەيەردە؟ مەن بىر كۆرەي، يۈر ! — دەپتۇ. ئانا زادى ئۇنىماپتۇ:

— مېنى ئۇ يەرگە سۆرىمەي، كۆرۈپ چىقسىلا ئۆزلىرى. كۆزۈم كۆرمىسۇن ئۇ دەللە، باشقا بالا قېرىنى ! — دەپ يەنە يىغلاپتۇ.

ئاتا شۇ يەردىن ئاستا كۆيئوغلىنىڭ ئۆيىگە كىرىپ، تۆرگە شۇنداق قارىسا، بىر سۈزۈك تاش پار- قىراپ تۇرغۇدەك، ئېچىشىپ قارىسا، بىر ئاقساقال ئادەم...

— ئەسسالامۇئەيكۇم قۇدا، بۇيان كەپلا، ئامىن ئاللاھۇئەكبەر، ۋاي ئولتۇرسىلا ! — دەپتۇ. «مېھ- مان» شۇنداق ئولتۇرۇشىغا، ئاتا قايرىلغان بويى لىپلا قىلىپ ئۆزىنى تالاغا ئاپتۇ. تالاغا چىقىپ ساقە- لىنى تۇتاملىغان پېتى ئۆيىگە يۈگۈرۈپتۇ...

— ۋاي ئانىسى، راست ئىكەن. سەن دېگەن خوتۇن ئۆزىنى چەتكە ئالدى ئەتمالىم، مەن كىرسەم ئۇ خوتۇننىڭ دادىسى ئولتۇرۇپتۇ، — دەپتۇ. ئانا:

— ۋاي تېخى ئۇ قېرىنىڭ دادىسىمۇ بىللە كەپتىمۇ، مانا كەلگۈلۈك ! تويۇڭ... — دەپ، چۈقانىنى باشقىدىن كۆتۈرۈپتۇ...

ئاخىر بۇ ئىككى قېرى نېرى - بېرى ئويلاپ، ئاخۇنۇمغا خەۋەر قىپتۇ. ئاخۇنۇم كەپتۇ، كېلىپ «تەقدىر» دەپتۇ. دەۋاگەرلەر ئۇنىماي سۆزلەپتۇ:

— سادىغىلىرى بولايلى، ئاخۇنۇم، دەردىمىزگە يەتسىلە ! يالغان بولسا، ئۆزلىرى كىرىپ كۆرۈپ كەتسىلە. خىزمەتلىرىنى ئۆتەيلى، چارىلىرىنى كۈتەيلى.

بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ ئاخۇنۇم: «مەنمۇ ھەرقايسىلىرىنىڭ خىزمەتلىرىدە» دەپ، ئۇستىقۇلىنىڭ ئۆيىگە يول ساپتۇ، كىرىپ تۆرگە كۆز ساپتۇ، قارىسا يوغان سىلىق تاش، ۋال - ۋۇل قىلغۇدەك، يېقىن كەلسە ئۆزىدەك بىر ئاخۇنۇن تۇرغۇدەك...

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، تەقسىر ! — دەپ، شۇنداق قول ئۇزاتسا، تىماق تېگىپ تاشقا، ئوت تۇتىشىپتۇ باشقا. ئاخۇنۇم يامان قورقۇپتۇ، ئايتەلكۇرسىنى ئوقۇپتۇ، تالاغا قاراپ ھاسىسىنى ئاران - ئاران چوقۇپتۇ.

ئاخۇنۇم تالاغا چىقىشغا، دەۋاگەرلەر كېلىپ قېشىغا:

— كۆردىلىمۇ، تەقسىر؟ — دەپ سوراپتۇ. ئاخۇنۇم دۇدۇقلاپ:

— كۆردۇم، ئەمما، لېكىن...ئۇ خوتۇن بىلەن «قۇدا» يوق. تۆرگە قارىسام بىر ئاخۇنۇم مۇزدەك پار - قىراپ تۇرىدۇ، ئەتىمالىم ئۇ ئۆزى سىلى دېگەن خوتۇننىڭ يۇرتىدىن كەلگەن بولسا كېرەك. كۆرۈشەيلى دېسەم قوللىرى تاش، ئەزايى باشقا... تىترەپ قالدى تېنىم... ئۆزى ساقلىغاي پىرىم، — دەپتۇ.

قېينانا تېخىمۇ غەم - قايغۇغا چۆكۈپتۇ.

— دۇنيايىمىز كەتسىمۇ، بېشىمىزنى سىلى ئوڭشاپ قويسىلا، ئاخۇنۇم، — دەپتۇ. ئاخۇنۇم دۇنيانى ئاڭلاپ:

— ئۇنداق بولسا، شۇ كەلگەن مېھمانلارنىڭ ھۆرمىتىگە يۇرتقا بىر چاي قۇيسىلا، ۋاللاھۇئەلەم، شۇ ۋاقىتتا ئاندىن بىر گەپ بولۇپ قالار، — دەپ، ئۆيىگە كېتىپتۇ.

شۇنىڭ بىلەن دەردى - بالا تېخىمۇ يوغىناپ چوڭ بوپتۇ، بىردەمدىلا بۇ ۋەقە يۇرت ئىچىگە پۇر بوپتۇ.

پېشىنغا قالماي ئۇستىقۇل كەلسە، خوتۇنى يوق ئۆيدە، خۇرجۇنلىرى تاشلاقلىق، ئەينەك تۇرغۇدەك تۆردە. ھەيران بولۇپ ئۇستىقۇل قېينىتىسىنىڭكىگە چىقىپتۇ، چىقسا ۋاڭ - چۇڭ، تاپا - تەنە، ھەممە ئۇنىڭدىن قېچىپتۇ... ئۇستىقۇلنىڭ بېشى قېتىپتۇ، كېيىن ئويلىسا، ھەممە گەپ — سىر «تاشتا»، ئۇ - قۇشماسلىق تۇغۇلۇپتۇ، چۈشەندۈرمىگەچكە باشتا. شۇ يەردىن ئۇستىقۇل ئولتۇرۇپ، بىر خاپا بولۇپ، بىر كۈلۈپ، نېمە قىلىشىنى بىلمەپتۇ. قېينىتىسىغا ھۆزۈر قويۇپ، ئايخانىنى ئۆيگە يۇر دەپتۇ. ئايخان يىغلاپ، ئېسەدەپ «ئۆيدە ئۇ تۇرسۇن، يا مەن...» دەپ چىقىشقا زادى كۆنمەپتۇ. قانچە قىلسىمۇ، بەۋا كەل - مەپتۇ سۆز - تەزىم، ئۇستىقۇل ئەمدى قانداق قىلىش لازىم؟

ئۇستىقۇل ئاخىر ئۆيگە قايتىپ، ئەينەكنى ئېلىپ چىقىپتۇ، قېينانا، قېينىتا، ئايخان دەرقەمتە تۇرغاندا ئاستا ئېلىپ قوينىدىن ئۇلارنىڭ يۈزىگە تۇتۇپتۇ. ئىككى قېرى ھەيران بولۇپ، ئەينەككە داجىپ قاراپتۇ. ئايخان قارىسا ئەينەككە، ئاتا - ئانىسى تۇرغۇدەك. ئاتا قارىسا ئەينەككە، ئانا بىلەن قىز تۇرغۇ - دەك. ئانىسى قارىسا ئەينەككە، دادا بىلەن قىز تۇرغۇدەك. بۇ ئۇچەيلەن كۈلۈشۈپ، كۈيئوغلىغا قاراپتۇ، ئۇقۇشماسلىق كۆڭۈلدىن شۇندىن باشلاپ تاراپتۇ. ئاندىن كېيىن كۈيئوغۇل ئەينەكنى تۇتقۇزۇپ ئانىغا، ئۆتۈپتۇ قاتارغا. شۇ چاغ بۇلار قارىسا، كۈيئوغۇل ئەينەكتە تۇرغۇدەك. ئاتا سۆزىنى باشلاپتۇ:

— خاپا بولمىساق بولغۇدەك...

ئاخىر ھەممىسى ئەينەكنى قولىغا ئېلىپ كۆرۈشۈپتۇ، «خۇدايا توۋا...ھېكمەت» دەپ، ئۇزاققىچە كۈ - لۈشۈپتۇ.

شۇنىڭ بىلەن ئەر - خوتۇن ياخشى - خوپ بولۇپ قاپتۇ. ئەل ئىچىدە بۇ ۋەقە چۆچەك بولۇپ تاراپتۇ.

مس قازان

ـۇرۇنقى زاماندا بىر ئادەمنىڭ بىر مىس داش قازىنى بار ئىكەن. بۇ قازان تولـمـۇ يـوغـان بولغىنى ئۈچۈن ئىشلىتەلمەپتۇ. ئۇ ئادەم بۇ قازانىنى قازانچىنىڭ دۇكىنىغا ئىككى قـازان قىلدۇرۇش ئۈچۈن ئاپىرىپ بېرىپتۇ. قازانچى بۇنى كۆرۈپ كۆڭلىگە باشقىچە بىر خيالنى پۈكۈپتۇ ـ دە:

ــ بولىدۇ، ئىككى قازان قىلىپ بېرەي، بىر ھەپتىدىن كېيىن كەلسىلە، ـ دەپتۇ.

قازاننىڭ ئىگىسى كېيىن كېلىپ:

ــ ئۇستام، قازان پۈتتىمۇ؟ ــ دەپتىكەن،

ــ يوقسۇ، قازاننىڭ مىسى بەك بېزەپ بولۇپ كېتىپتۇ، ئىككى قازان چىقمىغۇدەك، ــ دەپتۇ قازانچى. قازان ئىگىسى:

ــ ئۇنداق بولسا، بىر قازان چىقار، بىر قازان بولسىمۇ ياساپ بەرسىلە، ــ دەپتۇ.

ــ ماقۇل، ئۇنداق بولسا، يەنە بىر ھەپتىدىن كېيىن كەلسىلە، ــ دەپتۇ قازانچى.

قازان ئىگىسى بىر ھەپتىنى ئۆتكۈزۈپ كەلسە، قازانچى ۋايساپ:

ــ بىر قازانمۇ چىقمىدى، كۆرسىلە، ــ دەپتۇ.

ــ ئۇنداق بولسا، ــ دەپتۇ قازان ئىگىسى، ــ بىر چۆگۈنغۇ چىقار، ھېچ بولمىغاندا چۆگۈن ياساپ بەرسىلە.

قازانچى:

ــ ھەر نېمە چىقسا بىر ھەپتىدىن كېيىن كۆرەيلى، ــ دەپتۇ.

قازان ئىگىسى دېگەن قارارىدا كەلسە، قازانچى:

ــ ۋاي ئاكا، چۆگۈنگە تۇشلۇقمۇ مىس يوق ئىكەن، ــ دەپتۇ. قازان ئىگىسى:

ــ ئۇنداق بولسا، بىر قوشۇق ياساپ بەرسىلە، ــ دەپتۇ.

ــ ماقۇل، يەنە بىر ھەپتىدىن كېيىن كەلسىلە، ــ دەپتۇ قازانچى.

قازان ئىگىسى كۈننى ساناپ بىر ھەپتىنى توشقۇزۇپ كەلسە، قازانچى يەنە:

ــ ۋاي ئاكا، قوشۇق ياسىغۇدەكمۇ مىس چىقمىدى، ــ دەپتۇ. قازان ئىگىسى خاپا بولماي، يالۋۇرۇپ تۇرۇپ:

ــ جېنىم ئۇستام، بۇ قازان ئاتا ـ بوۋىمىزدىن قالغان بىر نەمۇنە ئىدى، شۇ قازاننىڭ ئىزى يوقاپ كەتمىسۇن، ھېچ بولمىغاندا بىر بىگىز چىقار. خاپا بولماي بىر بىگىز ياساپ بەرسىلە، ــ دەپتۇ. قازانچى «ماقۇل» دەپ، بىر ھەپتىدىن كېيىن:

— ۋاي ئاكا، بىگىز قىلغۇدەك بىر نەرسىمۇ چىقمىدى، — دەپ قاپاقنى ئۇچۇرۇپ ئولتۇرۇپتۇ.

قازاننىڭ ئىگىسى ئۆز ئىشىغا مىڭ بىر پۇشايمان قىلىپ، دېمىنى سىرتقا چىقارماي ئۆيىگە قايتىپ كەپتۇ. ئويلا ـ ئويلا، توختا، بۇ قازانچى قاراپ تۇرۇپ يوغان بىر قازاننى يەپ كەتتى، مەن ئۇنىڭدىن بىر ئۆچۈمنى ئالاي، دېگەن يەرگە كەپتۇ، بىراق قانداق قىلىپ دەردىنى چىقىرىشنىڭ يولىنى تاپالماپتۇ.

قازانچى قازان ئىگىسىنى ساددا كۆرۈپ، بىر پۇتۇن قازاننى يەپ كېتەلىگىنىگە تازا خۇشال بولۇپتۇ ۋە كېيىن ئويلاپ شاگىرتىغا:

— ئۇ ئادەم نېمە دېسە، ماقۇل دەيدىغان تازا ساددا ئادەم ئىكەن. بىز ئۇنىڭ قازىنى بىلەن قانائەت-

لەنمەي: «قازىنىڭىزنى بۇزۇپ ئىككى قازان قىلىشقا، ئاندىن چۆگۈن قىلىشقا، كېيىن بولماي قوشۇق قىلىشقا، ھەتتا بىگىز قىلىشقا بىر قانچە كۈن ئەمگەك قىلدۇق. شۇ ئەمگىكىمىزنىڭ ھەققىنى بېرىڭ» دەپ، ئىككىمىز ئۈنىڭ ئۆيىگە بارايلى، — دەپتۇ.

مەسلىھەت بويىچە، بىر كۈنى قازانچى شاگىرتى بىلەن ئىككى ئېشەككە مىنىپ، ئىككى تاغارنى ئاستىغا سېلىشىپ، ھېلىقى قازان ئىگىسىنىڭ ئۆيىگە مېڭىپتۇ. قازانچى يولدا شاگىرتىغا:

— مەن ئىككى تاغارنى كۆتۈرۈپ ئۈنىڭ ئۆيىگە كىرىمەن، سەن ئىشىك ئالدىدا تۇرۇپ سالا قىلىپ بەر. ئۇ تايىنلىق بىزگە خېلى بىر نېمە بېرىدۇ. «مۇشۇ بولار؟» دېسە، سەن «ياق، ئاز بولۇپ قالدى، يەنە ... يەنە...» دەپ تۇرغىن! — دەپ جېكىلەپتۇ. ئۇلار قازان ئىگىسىنىڭ ئۆيىگە يېتىپ كەلگەندە شاگىرتى ئىشىك ئالدىدا قاپتۇ. ئۇستىسى ئۆيىگە كىرىپ:

— ئۇستام، ئەمگەك ھەققىمىزنى بېرىۋەتسىلە! — دەپ تۇرۇۋاپتۇ.

— قانچىلىك نەرسە بەرسەم بولار؟ — دەپ سوراپتۇ قازاننىڭ ئىگىسى. قازانچى بولسا تەمتىرىمەستىن تۇرۇپ:

— ئىشىك تۆۋىدە شاگىرتىم بار، ئۇ خالىس نەرسە، شۇ تالادا تۇرۇپ تۇرىدۇ، سىلى بەرگەننى بېرىپ، «بولدىمۇ؟» دەپ شۇنىڭدىن سورىسىلا، — دەپتۇ.

ئۇزۇندىن بېرى قازاننىڭ ئەلىمىدە تىت - تىت بولۇپ يۈرگەن قازان ئىگىسى ئىشىكنى ئېتىپ، ئوچاق يېنىدىكى يوغان بىر كالتەكنى ئېلىپ:

— مانا سىزنىڭ ھەققىڭىز! — دەپ، قازانچى ئۇستىنى راسا ساۋاپ ھېرىپ كېتىپ، تالادىكى شاگىرتىدىن:

— بولدىمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ.

بايىاتىن بېرى ئۇستامغا قوناق سوقۇپ بېرىۋاتسا كېرەك، دەپ ئويلىغان شاگىرت، ئۇستىسىنىڭ يولدىكى جېكىلىشى بويىچە:

— يوقسۇ، ئاز بولۇپ قالدى. يەنە ... يەنە...! — دەپ ۋارقىراپتۇ. ئۆي ئىگىسى ئۇستىنى يەنە ئۇرۇپتۇ. ھېرىپ توختاپ:

— بولدىمۇ؟ — دېسە، شاگىرت:

— يەنە، يەنە ... — دەپتۇ.

ئۆي ئىگىسى ئۇستىنى ئۇرۇپ يېرىم جان قىلىپ قويۇپ، ئاخىر ئىشىكنى ئېچىپ شاگىرتىغا:

— ئەمدى ئۆزىڭىز كىرىپ كۆرۈپ بېقىڭ، بولار ئەمدى، — دەپتۇ.

شاگىرت كىرسە، ئۇستىسى يېرىم جان بولۇپ، تاياق زەربىدىن تولغىنىپ ياتقۇدەك. ئۇمۇ قورقۇپ كېتىپ، دەررۇ ئۇستىسىنى ئېشەككە ئارتىپ ئۆيىگە ئەكەپتۇ.

بىر چاغدا ئۇستىسى كۆزىنى ئېچىپ شاگىرتىنى كۆرۈپ:

— ھوي، نىمانداق قىلىسەن؟ ئۇ ئۇرۇپ ھارسا، سەن تالادا تۇرۇپ «يەنە» دەۋاتسىنا، — دەپ جان ئاچچىقىدا تىللاپتۇ.

— ئۇستام، ئۆزلىرى يولدا كېتىۋېتىپ ئۆيدە «بولدىمۇ؟» دېسە، سەن تالادا تۇرۇپ «ئاز بولۇپ قالدى، يەنە، يەنە...» دېگىن دېمەپمىدىلا؟ مەن، قوناق بېرىۋاتىمدۇ، دەپ ئويلاپ، «بولدىمۇ؟» دېسە، «ئاز بولۇپ قالدى، يەنە، يەنە...» دەۋېرىپتىمەن. ئۇنىڭ قوناق ئورنىغا كالتەك بەرگىنىنى مەن نەدىن بىلەي، — دەپتۇ.

پادشاهنىڭ كۈننى ئۇزارتىشى

ھەممكى زاماندا بىر باي ئۆتكەنىكەن. ئۇ تولىمۇ بېخىل بولۇپ، تاپقان ـ تەرگىننىنى ئەر ـ خوتۇن ئىككىسىلا جىمىقتۇرىدىكەن. ئۇنىڭدىن كىشىلەر پايدا ئەمەس، خورلۇقلا كۆرىدىكەن.

بۇ باي بىر يىلى نۇرغۇن يەرگە بۇغداي تېرىپتۇ. ياز ئۆتۈپ، كۈزمۇ كەپتۇ. باي بۇغدايلىرىنى يىغىۋالماقچى بولۇپ، ئون ئورمىچى ياللىۋاپتۇ. كېيىن باي بۇلارغا كېتىدىغان پۇلنىڭ جىقلىقىنى ئويلاپ، ئۇنى قىسقارتماقچى بولۇپ، مۇنداق بىر پىكىرگە كەپتۇ ـ ده، خوتۇنىغا مەسلىھەت سالىتۇ.

ــ ھەي خوتۇن، ــ دەپتۇ باي، ــ مۇشۇ ئون ئورمىچى پۇتۇن بۇغدايلىرىمىزنى ئورۇپ بولغۇچە-لىك كۈننى ئۇزارتقىلى بولارمۇ؟

ــ بۇ ئىش پادىشاھنىڭ قولىدىن كېلىدۇ، سىلى بېرىپ پادىشاھ بىلەن سۆزلىشىپ كۆرسىلە، ـ دەپتۇ پىخسىق باينىڭ خوتۇنى. باي خوتۇنىنىڭ مەسلىھىتىنى ماقۇل كۆرۈپ، پادىشاھنىڭ قېشىغا بې-رىپتۇ.

ــ ئەي ئۇلۇغ شاھىم، سىلىگە بىر ئەرزىم بار ئىدى، ــ دەپتۇ باي.

پادىشاھمۇ بۇ بايىنى ناھايىتى ياخشى بىلىدىكەن، شۇڭا ئاۋۋال ئۇنىڭ ئېيتقان كەلگەن سۆزىغا ـ سالاملىرىنى قوبۇل ئېلىپ:

ــ ھە، ئەمدى ئەرزىڭنى ئاڭلاي، ئېيت ! ــ دەپتۇ.

ــ مەن نۇرغۇن يەرگە بۇغداي تېرىغانىدىم، ــ دەپتۇ باي، ــ بۇغدايلىرىم پىشىپ قاپتۇ. ئۇنى ئو-رۇش ئۈچۈن ئون ئورمىچى ياللىۋالدىم. شۇلارغا كۈننى ئۇزارتىپ بەرسىڭىز. ئۇنداق بولمىغاندا، بىر كۈنلۈك ئىشقا ئىككى كۈن كېتىپ، ئۇلار مەندىن ھەقنى كۆپ ئېلىپ كېتىدىغاندەك تۇرىدۇ.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان پادىشاھ مۇنداق دەپتۇ:

ــ ئۇنداق بولسا، سەن ئورمىچىلارنىڭ قورسىقىنى تويغۇزىسەن. ئۇلارنى ئېتىز بېشىغا ئېلىپ بې-رىپ ئىشقا سېلىپ قويۇپ، ئۆزۈڭ ئۇزۇن چاپاندىن بىرنى كىيىپ، بېلىڭنى مەھكەم باغلاپ، تۇماقىنى چۆكۈرۈپ كىيىپ ئولتۇرساڭ، كۈن ئۇزىراۋېرىدۇ. ئەگەر بۇ دېگەنلىرىمگە خىلاپلىق قىلساڭ، كۈن قىسقىراپ كېتىدۇ، بەلكى شۇ ھامان ئولتۇرۇپمۇ كېتىدۇ.

باي شۇ شەرتكە كۆنۈپ ئۆيگە بېرىپتۇ ـ ده، ئورمىچىلارغا ئاش يېگۈزۈپ، ئۆزىمۇ پادىشاھ دېگەندەك كىيىنىپ، ئېتىز بېشىغا بېرىپتۇ، ئورمىچىلارغا ئىشنى كۆرسىتىپ بېرىپ، ئۆزى قىر بېشىغا چىقىپ ئولتۇرۇپتۇ. كۈن چۈش بولغۇچە باي چىلىق ـ چىلىق تەرگە چۆمۈلۈپ، ئۇسساپ چىدىغۇچىلىكى قالـ

ماپتۇ. ئاخىر ئۇ پادىشاھنىڭ ئالدىغا بېرىپتۇ.

ــ ۋاي پادىشاھىئالەم، ــ دەپتۇ باي، ــ سىلى بۇگۈن كۈننى بەكمۇ ئۇزارتىۋېتىپتىلا. ئەمدى قىسقارتىپ بەرسىلە، مېنىڭ چىدىغۇچىلىكىم قالمىدى.

ــ ئۇنداق بولسا، ــ دەپتۇ پادىشاھ، ــ ئۆيۈڭگە بېرىپ بىر دەم ئارام ئال.

باي بۇ گەپنى ئاڭلاپ ئۆيگە بېرىپ بىر دەم ئارام ئاپتۇ، ئاندىن ئېتىز بېشىغا بارسا، ئورمىچىلار تېخىچە ئورما ئورۇۋاتقۇدەك. ئېتىز بېشىدا تۇرسا، بېشىغا يەنە كۈن چۈشۈشنى بىلگەن باي ئورمىچىلارنى ئېلىپ يانماقچى بولۇپ:

ــ ھاي ئورمىچىلار، ئەمدى بولدى، قايتىڭلار ! ــ دەپتۇ.

ــ باي ئاكا، سىلىگە نېمە بولدى؟ ــ دەپ ھەيران بوپتۇ ئورمىچىلار، ــ بىز قايتىدىغان ۋاقىت بولمىدى، بىر كۈنلۈك ئىشىمىز تۇگىمىدىغۇ؟

ــ قايتىڭلار دېگەندىكىن قايتىڭلار، بۇگۈنكى كۈنىڭ ھەددىدىن ئارتۇق ئۇزۇن بولۇپ كەتكەنلىكىنى سىلەر بىلمەيسىلەر، بۇ ماڭىلا مەلۇم، شۇنىڭ ئۈچۈن قايتىڭلار دەۋاتىمەن، ــ دەپتۇ باي يېڭىدىن ئۇسسۇۋاتقانلىقىنى سېزىپ.

ئورمىچىلار قايتىشقا رازى بوپتۇ. ھەر كۈنى مۇشۇنداق بولۇۋەرگەچكە، ئون بەش كۈنلۈك ئىش بىر ئايغا سوزۇلۇپ، پىخسىق باي لېۋىنى چىشلەپ قاپتۇ.

نادانلىق تادان چىقار

بىر كەمبەغەل دېھقان يەر ھەيدەۋېتىپ، ئادەم بېشىدەك بىر كالله‌ك ئالتۇن تېپىۋاپتۇ. دېھقان، ئەمدى بۇنى قانداق قىلىش كېرەك؟ بۇ ئالتۇننى پادىشاھقا تەقدىم قىلسام، ماڭا سوۋغات بېرەر، دېگەن ئويغا كەپتۇ ـ دە، ئالتۇننى ئېلىپ يولغا چىقىپتۇ. ئۇ يولدا كېتىۋېتىپ، بۇنى يالغۇز ئېلىپ بارسام، پادىشاھ، سەن گاداي بۇنى نەدىن ئالدىڭ؟ دەپ زىندانغا سالىۋېتىپ، بىر ئابروۋيلۇق ئادەم بىلەن بىللە باراي دەپ، قارىسا، پادىشاھنىڭ چاپارمىنى ئات چاپتۇرۇپ ئېتىزنىڭ قېشىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقانكەن، نادان دېھقان:

ــ ھوي چاپارمەن، بۇياققا كېلىڭ ! ــ دەپ ۋارقىراپتۇ. ئۇ ئېتىنىڭ بېشىنى بۇراپ، بۇ تەرەپكە ماڭغاندا، دېھقان، بۇ ئاتلىق ئىكەن، ئالتۇننى ئېلىپلا قېچىپ كەتسە، مەن ساقال سىيپاپ قالمايمەن، دەپ ئويلاپتۇ. شۇ چاغدا ئات چېپىپ كەلگەن چاپارمەن:

ــ خوش، نېمە گەپ، نېمىگە چاقىرىدىڭ؟ ــ دەپ سوراپتۇ. دېھقاننىڭ تادانلىق قىلغۇسى كەپتۇ ـ دە:

ــ مۇنۇ ئىككى ئۆكۈزنىڭ بىرى شېرىكمىنىڭ، بىرى ئۆزۈمنىڭ ئىدى، ئېيتىڭا قېنى، ئىككىسىنىڭ قايسىسى ھېرىپ قالار؟ ــ دەپ سوراپتۇ. چاپارمەن:

ــ سارىڭمۇ سەن؟ مەن نەدىن بىلەي، ــ دەپ ئېتىنى قامچىلاپ كېتىپ قاپتۇ.

بىر چاي قاينام ۋاقىت ئۆتكەندە، چاپارمەن ئىشلىرىنى تۈگىتىپ يەنە شۇ يولدىن ئۆتۈپتۇ. دېھقان ئۇنى كۆرۈپ، ئالتۇننى تاغارغا ساپتۇ ـ دە، ئۆزۈم كۆتۈرۈپ ئۇنىڭ بىلەن بىللە بارسام، ئۇ ئېلىپ قاچالمايدۇ، دەپ ئويلاپ، چاپارمەننى يەنە چاقىرىپتۇ.

ــ يەنە نېمە دەيسەن؟ ــ دەپتۇ چاپارمەن.

دېھقان، ئالتۇننىڭ يېرىمىنى بۇ ئېلىۋالارمىكىن، دېگەن ئەندىشىگە چۈشۈپ قاپتۇ.

ــ مۇنۇ يەرنىڭ يېرىمى ئوتۇنچىنىڭ، يېرىمى ئۆزۈمنىڭكى، ئېيتىڭا قېنى، ئاشلىق قايسىمىزنىڭ يېرىدە ياخشى ئوخشار؟ ــ دەپتۇ ئۇ. چاپارمەننىڭ ئاچچىقى كېلىپ دېھقانىنى:

ــ سەن سارىڭ ئوخشايسەن ، ــ دەپ، قامچا بىلەن بىر ـ ئىككىنى ئۇرۇپتۇ ـ دە، كېتىپ قاپتۇ.

دېھقان ئالتۇننى كۆتۈرۈپ ئۆيىگە كەپتۇ.

ــ خوتۇن، ماڭا قارا ! ــ دەپتۇ ئۇ.

ــ لەببەي ! ــ دەپتۇ خوتۇنى.

ــ چاپسان چاي قاينات، كالله‌ك ئالتۇن تېپىۋالدىم. ئۇنى پادىشاھقا تەقدىم قىلىپ، بەرگەن

سوۋغىتىمغا گۆش ئەكىلىپ، شورپا قىلايلى.

خوتۇن ئېرىنىڭ گەپلىرىگە ھەيران بولۇپ، بۇ «نادانلىق» دەپ ئويلاپتۇ ـ دە، ئېرى چايغا ئولتۇرغاندا، تاغاردىكى ئالتۇننى ئېلىۋېلىپ، ئورنىغا بىر پارچە قارا تاشنى سېلىپ قويۇپتۇ. دېھقان قورسىقىنى تويغۇزۇپ، بۇرۇتىنى تولغاپ، شاھنىڭ ئوردىسىغا كەپتۇ.

ــ خوش، نېمە ئىش بىلەن كەلدىڭ؟ ئېيىت، ــ دەپتۇ پادىشاھ.

ــ پادىشاھىئالەم، مەن سىزگە لايىق بىر نەرسە تېپىپ كەلدىم، ــ دەپ تاغاردىن «ئالتۇن»نى چىقىرىپتۇ. پادىشاھ قاپقارا تاشنى كۆرۈپ:

ــ ماڭا مۇشۇ لايىقمۇ؟ مېنى زادىلىق قىلماقچىمۇ سەن؟ ! ــ دەپ دېھقاننى ئۆلۈمگە بۇيرۇپتۇ.

ئۇنى دارغا ئاسار چاغدا، چاپارمەن پادىشاھقا:

ــ پادىشاھىئالەم، بۇ بىر سارىڭ، ئۇنى ئۆلتۈرۈشكە ئەرزىمەيدۇ، ــ دەپ، ئۇنىڭ سارىڭلىقىغا دەلىل قىلىپ، دېھقاننىڭ ئۆزىدىن سورىغانلىرىنى سۆزلەپ بېرىپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنى ئۆلۈمدىن قالدۇرۇپ، سىناپ باقماق بولۇپ زىندانغا ساپتۇ. دېھقان زىندانداىا يېتىپ يوقالغان ئالتۇنىنىڭ چوڭلۇقىنى قوللىرى بىلەن شەرەت قىلىپ: «مۇنچىلىك يوغان ئىدى، يايسا داستىخاندەك بولاتتى» دەپ، غۇلىچىنى يېيىپتۇ. دېھقاننىڭ ئۆز ـ ئۆزى بىلەن شەرەت قىلىپ سۆزلىشىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن پادىشاھ ئۇنىڭدىن:

ــ بۇ نېمە قىلغىنىڭ؟ ــ دەپ سوراپتۇ.

ــ تەقسىر، ــ دەپتۇ دېھقان، ــ ئاشۇ قارا تاش ئالتۇن بولۇپ قالسا، يايسا قانچىلىك يېيىلار؟

ــ بۇ خىيالىي سارىڭ ئىكەن، بۇنى زىنداندىن چىقىرىۋېتىڭلار، سارىڭنىڭ زىنداندا تۇرغىنىنى زىيان، ــ دەپ بۇيرۇق بېرىپتۇ پادىشاھ.

دېھقان خوتۇن ۋە بالا ـ چاقىلىرى بىلەن ئالتۇننى خەجلەپ بايىشات ياشاپتۇ.

ئىككى باي

ئۇرۇنقى زاماندا پالتىۋاي ۋە پاسىۋاي دېگەن ئىككى باي ئۆتكەنىكەن. پالتىۋاي يۇقىرىقى مەھەللىنىڭ، پاسىۋاي تۆۋەندىكى مەھەللىنىڭ پۈتۈن يەر، سۇ، چارۋىلىرىغا ئىگە ئىكەن. بۇلار سىرتتىن قارىغاندا ناھايىتى ئىناق، يېقىن ئاغىنىدەك كۆرۈنسىمۇ، ئەمما ئىچىدە بىر - بىرىنى ئۆلگۈدەك يامان كۆرۈشىدىكەن، ھەممىشە بايلىق، مەنسەپ، ئابرۇي تالىشىپ، ئارقىلىرىدىن غەيۋەت - شىكايەت قىلىشىپ، بىر - بىرلىرىگە ئورا كولىشىدىكەن، ئەپ تاپسىلا بىر - بىرىنى ئورىغا چۈشۈرۈشكە، ھېچ بولمىغاندا بىر - بىرلىرىنى كەم سۈندۈرۈشقا تىرىشىدىكەن.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە بۇلار بىر چوڭ مەرىكىگە بېرىپتۇ. مەرىكىگە پالتىۋاي بۇلماقتەك سېمىز، قو-مۇش قۇلاق، تورۇق قاشقا يورغا ئات مىنىپ كەپتۇ. پالتىۋاينىڭ بۇ ئېتىنى كۆرۈپ ھەسەتخور پاسىۋاي-نىڭ ئىچى ئاداپ كېتىپ تۇرالماي قاپتۇ. شۇ يەردىلا ئۇ ئۆزىنىڭ يېقىن بىر غالچىسىغا:

— سەن ئاستا بېرىپ، پالتىۋاينىڭ ئاشۇ تورۇق قاشقا ئېتىغا بىزنىڭ ئاتنىڭ ئېنىنى سېلىپ قويغىن ، بۇنى ھېچكىم ئۇقمىسۇن جۇمۇ؟ — دەپتۇ. باينىڭ غالچىسى:

— خوپ، باي ئاكا، — دەپتۇ - دە، كۆرۈنمەي بېرىپ، تورۇق قاشقىنىڭ قۇلىقىغا پاسىۋاينىڭ ئې-تىنىڭ ئېنىنى سېلىپ قويۇپ قايتىپ كەپتۇ. تاقەتسىزلىك بىلەن كۈتۈپ تۇرغان پاسىۋاي ئۇنى كۆرۈپ ئاستا ئىشارەت بىلەن «ئىشنى توغرىلىدىڭمۇ؟» دەپ سوراپتۇ. باينىڭ يېقىنى «ھەئە» دېگەننى ئىشارەت قىلىپ، بېشىنى لىڭشىتىپ قويۇپتۇ. پاسىۋاي ئىچ - ئىچىدىن خۇشال بولۇپ: «ئەمدىغۇ رەسۋا قىلار-مەن» دەپ ئويلاپتۇ.

— پالتىۋاي، بۈگۈن ئۆزلىرى بۆلەك ئات مىنىپ كەپتىلا، نەچچە ۋاقىتتىن بېرى مىنىپ يۈرگەن ئاتلىرى قېنى؟ — دەپ سوراپتۇ پاسىۋاي.

— بۈرۈنقى ئېتىم ئەجەللەپ قالغانىدى، — دەپتۇ پالتىۋاي.

— بۇ ئاتنى نەدىن ئالدىلا؟ — دەپ سوراپتۇ يەنە پاسىۋاي. بۇ گەپكە ھەيران بولغان پالتىۋاي:

— ئەجەب گەپ قىللىغۇ؟ ! مەن بۇ ئاتنى نەدىن ئالاتتىم، يايلاقتىكى ئاتلىرىمنىڭ ئارىسىدىن تاللاپ ئەكەلدۇردۇم، — دەپتۇ غەزەپ بىلەن. پاسىۋاي پىسەنت قىلماستىن:

— ئاچچىقلىرى كەلمىسۇن، پالتىۋاي، مېنىڭ يايلاقتا ئۆزۈم مىنىمەن دەپ ئويلاپ يۈرگەن مۇ-شۇنداق بىر تورۇق قاشقا ئېتىم بار ئىدى، ئۇچ ئاي بولدى يوقاپ كەتتى، بۇ ئات شۇنىڭغا ئوخشايدىكەن، سىلىنىڭ ئاتلىرىغا قوشۇلۇپ قالغان بولسا، شۇنى مىنىپ كەلدىمكىن دەيمىنا، — دەپتۇ پاسىۋاي. بۇ

گەپنى ئاڭلىغاندىن كېيىن پال-
تىۋاينىڭ جان - پېنى چىقىپ كېـ-
تىپتۇ - دە:

— كۆزۈڭگە چۈمبەل تار-
تىۋالدىڭمۇ؟ ! كىمنى ئوغرى تۇتۇۋا-
تىسەن؟ ! ئاغزىڭغا بېقىپ جۆيلۈ-
گىن ! — دەپ، بىردىنلا سەنلەپ
چۈشۈپتۇ. پاسىۋايمۇ بوش كەلمەي:

— مال ئىگىسىدىن ئوغرى
كۈچلۈك دەپ، نىمانداق يوغان
سۆزلەيسەن؟ ! ئاتىڭ ئېنىنى كۆ-
رۈپ ئاندىن چوڭ گەپ قىل ! —
دەپتۇ.

شۇنىڭ بىلەن سورۇن بۇزۇ-
لۇپ، پۇتۇن جامائەت ئاتىڭ قې-
شىغا چىقىپتۇ. قارىغۇدەك بولسا،
ئاتتا، راست دېگەندەك، پاسىۋاينىڭ
ئېنى تۇرغان. پالتىۋاي ئاتتىنمۇ

كۆرە، ئىزا - ئاھانەتكە چىدىماي، پاسىۋاينىڭ تۆھمىتىنى تەن ئالماپتۇ، ئىككىلىسى يەنە تەگىشىپ، سەن - پەن دېيىشىپ قاپتۇ. جېدەل ئۇلغىيىپ بۇلار شەرىئەتكە بېرىشىپتۇ. قازى ئىككى باينىڭ گەپلە-
رىنى تولۇق ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئىككى ئارىدىن كۆپرەك بىر نەرسە يۇلۇش قەستىگە چۈشۈپتۇ. بىر كۈن ئۇ بايغا، بىر كۈن بۇ بايغا يان بېسىپ، دەۋانى ئەتەي كەينىگە سۈرەپتۇ. بۇلار بىر نەچچە كۈن دەۋا-
لىشىپ يۈرۈپتۇ، لېكىن دەۋا بىر تەرەپ بولماپتۇ. پالتىۋاي قازىنىڭ دەۋانى ئەتەي كەينىگە سۈرەۋاتقانلە-
قىنى ئۇقۇپ، ئاخشىمى ئۇنىڭ ئۆيىگە بېرىپتۇ - دە:

— تەقسىر، بۇ ئات ئەسلىدە مېنىڭ ئىدى، پاسىۋاي ئۆز ئېنىنى سېلىپلا، قەستەن ماڭا تۆھمەت قىلىۋاتىدۇ. سىلى دەۋانى ئادالەت بىلەن سورىسىلا. ھە، راست، سىلى چوڭراق پالتام يوق دەپ يۈرەتتە-
لە، تەقسىر، بۇنى سىلى تۇتسىلا، — دەپ، بىر پالتا پارا بېرىپ قايتىپتۇ.

ئەتىسى قازى دەۋادا ھەدەپ پالتىۋايغا يان بېسىپتۇ. پاسىۋاي قازىنىڭ بۇ ھەرىكىتىدىن پالتىۋاينىڭ ئۇنىڭغا بىرەر پارا بەرگەنلىكىنى بايقاپتۇ - دە، ئاخشىمى ئۇمۇ قازىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، ئۇنىڭغا بىر موزاي پارا بېرىپتۇ. ئەتىسى قازى بىردىنلا پاسىۋايغا يان بېسىپتۇ. پالتىۋاي قازىنىڭ بۇ ئىشىغا چىدە-
ماي، ئاچچىقى بىلەن:

— تەقسىر، دەۋانى چوڭ پالتىدا ئوتۇن يارغاندەك ئادىل، كەسكىن سورىسىلىچۇ ! — دەپتۇ. قازى پىسەنت قىلماستىن:

— ئۇ دېگەنلىرى توغرا، لېكىن كېچە پالتىنىڭ سېپىغا موزاي تېزەكلەپ قويۇپتۇ، — دەپ، ئاتنى پاسىۋايغا بۇيرۇپ بېرىپتۇ.

سالام ئېيت

ئۇرۇنقى زاماندا بىر خەلىپىتىم ئۆتكەنىكەن. شۇ چاغلاردا بىر ئادەم ئۆز بالىسىنى ئۇنىڭغا ئوقۇتقىلى بېرىپتۇ. ئاردىدىن بىر قانچە ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن ئۇ ئادەم: «بالامنى ئوبدانراق ئوقۇتۇپ، چاپسانراق موللا قىلامدىكىن» دېگەن ئوي بىلەن خەلىپىتىمنى ئۆز ئۆيگە چاقىرىپتۇ. خەلىپىتىم مېھمان بولۇپ كەلگەن ھامان بالىنىڭ ئانىسىغا كۆزى چۈشۈپ، نىيىتى بۇزۇلۇپتۇ. قايتقاندىن كېيىن ئۇزاق ئويلاپتۇ. ئەتىسى بالا مەكتەپتىن قايتقاندا:

— بالام، ئاناڭغا مەندىن سالام ئېيت! — دەپتۇ. بالا ئۇقماستىن موللىسىنىڭ سالىمىنى ئانىسىغا يەتكۈزۈپتۇ. بۇ «سالام» ئۇچ ـ تۆت قېتىم تەكرارلانغاندىن كېيىن، بالىنىڭ دادىسى بىلەن ئانىسى: «بۇ سالامنىڭ تېگىدە بىر ئىش بولۇپ يۈرمىسۇن يەنە» دەپ مەسلىھەتلىشىپ، موللامنى سىنىماقچى بولۇشۇپتۇ. مەسلىھەت بويىچە ئېرى تۇڭمەنگە كېتىپتۇ. بالا مەكتەپكە بېرىپ موللامغا سالام قىلغاندا:

— بالام، سالىممىنى ئاناڭغا ئېيتتىڭمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ خەلىپىتىم.

— يەتكۈزدۈم، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ بالا.

— نېمە دېدى؟ — دەپتۇ خەلىپىتىم.

— بۇگۈن مەندىن سالام ئېيتقىن، دېدى، — دەپتۇ بالا.

— دادىڭ نەگە كەتتى؟ — دەپ سوراپتۇ خەلىپىتىم.

— تۇڭمەنگە، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ بالا.

— ئۇنداق بولسا، ئاناڭغا بېرىپ ئېيت، مەن سىلەرنىڭكىگە مېھمان بولۇپ بارىمەن، — دەپ، بالىغا كېتىش ئىجازىتى بېرىپتۇ.

بالىسىدىن بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان ئانا خەلىپىتىمگە تاماق ھازىرلاشقا كىرىشىپتۇ. كەچ كىرىپ كۈن قايرىلغاندا، خەلىپىتىم «مېھمان» بولۇپ كەپتۇ. ئۇ كېتىشنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمەي، بالىنىڭ ئانىسىنى گەپكە سېلىپ ئولتۇرۇۋېرىپتۇ. كەچ كىرىپ ئەل ياتقۇ بولغاندا:

— مەن كېچىدە يول ماڭالمايمەن، مۇشۇ ئۆيدە قونۇپ قالسام، — دەپ تۇرۇۋاپتۇ خەلىپىتىم.

— بالىنىڭ دادىسى يوق، قونسىلا يامان بولماسمۇ؟

— مەن مۇشۇنداق چاغنى ئىستىگەنىدىم، — دەپ چاقچاق قىپتۇ خەلىپىتىم.

ئايال خەلىپىتىمنىڭ نىيىتىنىڭ بۇزۇلغانلىقىنى پەملەپ، ئۆزىنى ئوڭلاشقا ئورنىدىن تۇرغانىكەن، دەرۋازا قېقىلىپتۇ. ئايال:

— كىم؟ — دەپتۇ.

— مەن، — دەپتۇ ئېرى. ئايال:

— ھوي مولالام، ئېرىم كېلىپ قاپتۇ، ئەمدى قانداق قىلىمىز؟ — دېگەنىكەن، خەلپىتىم:

— خېنىم، ئۆزلىرى بىر ئىلاجىنى قىلمىسىلا، مەن قانداق قىلالايمەن؟ — دەپ گۆشىيىپ تۇرۇپتۇ.

— ئۇنداق بولسا، مەيەردە سىلى كېلىشتىن بۇرۇن ئۆلگەن موزاينىڭ تېرىسى بار، شۇنى يېپىنسىلا. مەن سىلىنى بويۇنلىرىدىن شوينا بىلەن ئوقۇرغا باغلاپ قويايي، — دەپتۇ ئايال، ئاندىن خەلىپىتىمنى ھويلىغا ئاچىقىپ باغلاپ، ئىشىكنى ئېچىپتۇ. ئېرى:

— ئىشىكنى نېمشقا ئىتتىك ئاچمەدىڭ؟ — دەپ كايىغان بولۇپتۇ.

— ماۋۇ موزاي بوشىنىپ كېتىپتىكەن، ئىشكىنى ئاچسام قېچىپ كەتمىسۇن دەپ، باغلىغۇچە ساقلاپ قالدىلا، — دەپتۇ.

ئېرىنىڭ قولىدا كېلىشكەن قامچا بار ئىكەن، ئۇ «موزاي»نى «سەن مەن بولمىساملا ئۆيدىكىلەرنى بوزەك قىلغىنىڭ قىلغان!» دەپ، راسا ئۇرۇشقا باشلاپتۇ. پاقالچاق ۋە يالىڭاچ بەدەنلىرىگە تەگكەن قامچا بىلەن تاقىتى - تاق بولغان خەلىپىتىم شوينىنى ئۇرۇپ، ئوچۇق تۇرغان ئىشىكتىن ئۆزىنى تالاغا ئېتىپتۇ.

— خوتۇن، موزىيىڭ ئەمدى ئۇنداق قىلمايدۇ، — دەپتۇ ئېرى.

ئەتىسى بالىسى مەكتەپكە ماڭغاندا، ئانىسى:

— بالام، موللاڭغا مەندىن ھەم داداڭدىن سالام ئېيتقىن، — دەپتۇ.

ئۆزىنى شۇغا كەلمىگۈچە

ئۇرۇنقى زاماندا زامان زورنىڭ، تاماشا كورنىڭ ئىكەن. شۇ زاماندا بىر پادىشاھ ئۆتكەنىكەن. بىر كۈنى ئۇ، ئاتارمەن ـ چاپارمەنلىرىنى بۇيرۇپ، يەتتە ياشتىن يەتمىش ياشقىچە بولغان پۇقرانىڭ بەرىنى ئوردا ئالدىغا يىغدۇرۇپ مۇنداق جاكار قىپتۇ:

ـــ خالايىق، ئوڭ قۇلاق ـ سول قۇلاق، ئاڭلىمىدىم دېمەڭلار ! مۇشۇ دەقىقىدىن باشلاپ مەندىن بـ ـ سوراق قىل تەۋرىمەيدۇ، ئىش ـ پىش، مېڭىش ـ تۇرۇش، توي ـ تۆكۈن، يىغى ـ زار... ھەممىسىدە ئـ ـ جازەت ئالمايدىكەنسىلەر، ئەمرىمگە بويسۇنمىغان ھېسابلاپ، بوينۇڭلاردا قىلىچ ئويناتمەن !

پادىشاھ ھەر دائىم ئەمرىنى جاكارلاپ بولۇپ ئورنىدىن تۇرغاندا، پۇقرالارمۇ دەس تۇرۇپ، تـوقـۇز تەزىم قىلىشى، ھەربىرى خەزىنىگە ئەمر ھەققى ئۇچۇن ئوتتۇز تەڭگە تاپشۇرۇشى شەرت ئىكەن. بـۇ قـ ـ تىم پۇقرالار مىدىر ـ سىدىر قىلىشماي ئولتۇرۇۋېرىپتۇ. پادىشاھ ئاچچىقلاپ:

ـــ ھۆرمىتىم قېنى؟ تەڭگەمچۇ؟ ـــ دەپ ۋارقىراپتۇ.

ھېچكىم جاۋاب بەرمەپتۇ، بىرەرىمۇ قىمىرلاپ قويماپتۇ. پادىشاھ ھەيران بولۇپ، يېنىدىكى خانىش ـ تىن سوراپتۇ:

ـــ بۇ نېمە ئىش؟

ـــ ئۆزلىرىدىن سورىسىلا، ـــ دەپ جاۋاب بېرىپتۇ خانىش. پادىشاھ ئويان ئويلىنىپ، بۇيان ئويلـ ـ نىپ جاۋاب تاپالماپتۇ، ئاخىر يالۋۇرۇپتۇ.

ـــ بايا ئۆزۈڭلار، ـــ دەپتۇ خانىش، ـــ «مەندىن بىسوراق قىل تەۋرىمەيدۇ...» دېمىگەنمىدىلە.ئىجا ـ زەت كۈتۈپ تۇرغاندۇ.

پادىشاھ گەدىنىنى قاشلاپ: «ھۆرمىتىمنى قىلمىڭلار !» دەپتىكەن، پۇقرالار ئوپۇر ـ توپۇر قوپۇشـۇپ تەزىمنى ئادا قىپتۇ، لېكىن خەزىنە تەرەپكە قەدەم باسماپتۇ. پادىشاھ يەنە ئەمر قىلىشقا مەجبۇر بـوپـتـۇ. پۇقرالار ئەمرنى بىجا كەلتۈرگەندىن كېيىن ئۆيلىرىگە قايتىشىپتۇ.

بىر كۈن ئۆتۈپتۇ، ئىككى كۈن ئۆتۈپتۇ. جاللاتلار مەھەللىمۇ مەھەللە ئارىلاپ، پادىشاھ ئـەمـرىـنـى تۈتمىغانلارنى مارىلاپ يۈرگەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە، پادىشاھنىڭ كەنجى ئوغلى يىغلاپ ئوردىنى كۆتـۇرۇۋېـ ـ تىپتۇ. ئىنىكئانىلار، كېنىزەكلەر ئۇنى دەپمۇ، بۇنى بېرىپمۇ پەسكويغا چۈشۈرەلمەپتۇ، خانىش بالـىـنـى كۆتۈرۈپ پادىشاھ ھۇزۇرىغا كىرىپ:

ـــ ھوي، ھەممىگە قادىر شاھىم، دەردىمگە دەۋا، مۇڭلىرىمغا ناۋا باشپاناھىم، بۇ شۇمتەكلىـرىـنـى

قانداق قىلغۇلۇق؟ — دەپتۇ. پادىشاھ چالۇا-قاپتۇ:

— بۇنى سورىغان بارمۇ؟ يىغلىسا ئۆزىدىغان ئاغزى، سەن ئۆزۈڭ بىر نېمە قىل، مالۇ!

— ئۇنداق بولسا، جاللاتنى چاقىراي، كاللىسىنى ئالسۇن.

— ھوي، نېمە دەۋاتىسەن خوتۇن؟! ئەقلىڭدىن ئازدىڭمۇ ياكى شاھزادەمدىن تاز-دىڭمۇ؟

خانىش كۈلۈپ كېتىپ، ئېرىنىڭ ئەمرى پۈتۈلگەن قەغەزنى قولىغا ئاپتۇ:

— مانا بۇنىڭغا پۈتۈكلۈك تۇرۇپتۇ، — دەپتۇ خانىش، — شاھزادەم، بىرىنچىدىن، يىغلاشتىن بۇرۇن سىلىدىن ئىجازەت ئالمىدى، ئىككىنچىدىن، يىغلاۋېرىپ ئەمرلىرىنى كۆزىگە ئىلمىدى. ئۆز دادىسىنىڭ ئەمرىگە بويسۇنمىغان بالىنى دادىسىنىڭ ئەمرىگە بىنائەن ئۆلتۈرمەك دۇرۇس. پادىشاھ ئەمرى ئۆز جەمەتىگە كەڭرى، پۇقرالارغا جەبرى بولسا، تەڭرى راۋا كۆرمەيدۇ.

پادىشاھ بالىسىنى قۇچقىغا ئېلىپ بەزلەپ بېقىپتۇ، بالا زادى پەسكويغا چۈشمەپتۇ. پادىشاھ ئۇنىڭ كۆزىگە قاراپ ياشلىرىنى تۆكۈپ، ئەمرى پۈتۈلگەن قەغەزنى ئوچاققا تاشلاپتۇ، ئوتتۇز تەڭگە ئالۋاڭنىڭ مېھرىدىن كەچكەنلىكىنى جاكارلاپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن بالا يىغىدىن توختاپتۇ. پۇقرالار ئامان - ئېسەن تىرىكچىلىك ئۆتكۈزۈشكە باشلاپتۇ.

يامان خوتۇندىن بەزگەك جىن قاچار

ئۇرۇنقى زاماندا بىر قورايچى بوۋاي بولغانكەن. ئۇنىڭ خوتۇنى ناھايىتى جاۋىلداق، مەرەز ئىكەن، تولا ئۇرۇشۇپ، كەلسە ـ كەلمەس تىللاۋېرىپ، بوۋايغا كۇن كۆرسەتمەيدىكەن.

بىر كۇنى بوۋاي قورايلىقتىن كەچ قايتىپ كەپتۇ. ئۇ كىلىشى هامان خوتۇنى: «سېنىڭ شۇ يەردە بىر نېمەڭ بار، بولمىسا نېمىگە كەچ قالدىڭ؟» دەپ كۇنلەپ غوۋغا چىقىرىپتۇ. بۇ ئىش هېرىپ كەتكەن بوۋايغا ناھايىتى هار كەپتۇ. ئەتىسى خوتۇن بوۋاي بىلەن قورايلىقنى تەكشۇرمەككە بىللە بېرىپ-تۇ. ئۇ قىلىن قورايلىقنى ئاختۇرىمەن دەپ، بىر چوڭقۇر قۇدۇققا چۈشۈپ كېتىپتۇ. بوۋاي يامان خوتۇن-دىن قۇتۇلغىنىغا خۇش بوپتۇ، لېكىن يەنە، يامان بولسىمۇ، كۆپ ۋاقىت ئۆي ـ ئوچاقلىق بولغانىدۇققۇ، دې-گەن ئويغا كەپتۇ. قۇدۇققا ئارغامچا ساپتۇ. ئارغامچىغا يامىشىپ مومايىنىڭ ئورنىغا بەزگەك جىن چىقىپتۇ.

ـ هوي، سەن نېمىسەن؟ ـ دەپ سوراپتۇ بوۋاي.

ـ مەن بەزگەك جىنى ئىدىم، بۇ قۇدۇق مېنىڭ ئۇزۇن يىللىق ماكانىم ئىدى، بۇگۇن بىر جاۋىلداق قېرى خوتۇن چۈشۈپ، ماڭا ئارام بەرمىدى، سەن ئارغامچا تاشلىمىساڭ، ئۇ مېنى ئۆلتۈرۈپ قوياتتى، قۇتۇلدۇرغىنىڭغا رەهمەت! مەن سېنى ئارمىنىڭغا يەتكۈزىمەن، ـ دەپتۇ بەزگەك جىنى.

ـ قانداق قىلىپ سەن مېنى ئارمىنىمغا يەتكۈزەلەيسەن؟ ـ دەپ سوراپتۇ بوۋاي.

ـ مەن يۇرتىنىڭ ئۇلۇغىغا بېرىپ چاپلىشىمەن، ـ دەپتۇ بەزگەك جىنى، ـ ئۇ دەررۇ بەزگەك كېسىلىگە گىرىپتار بولىدۇ، سەن ئۇنى ساقايتىدىغان تېۋىپ بولىسەن. سەن ئۇنىڭ قېشىغا بېرىپ «ئاي-تەلكۇرسى»نى ئوقۇيسەن، شۇ چاغدا مەن ئۇنىڭدىن ئاجراپ باشقىسىغا يۇقىمەن. ساقايغۇچى بولسا، ماڭا نۇرغۇن هەق تۆلەيدۇ. شۇنداق قىلىپ، باي بولۇۋالسەن، ئوتۇنچىلىقتىن قۇتۇلۇپ، جاپا ـ مۇشەققەتتىن نېرى بولسەن، ـ دەپتۇ.

بۇ ئەقىل ئوتۇنچى بوۋايغا مايەڭ يېقىپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن رازىلىق بېرىپ، خوتۇننى قۇدۇققا قالدۇرۇپ، جىن بىلەن كېتىپتۇ.

كۇنلەردىن كۇنلەر ئۆتۇپتۇ، بوۋاي نۇرغۇن بەزگەكلەرنى ساقايتىپ، باي بولۇپ كېتىپتۇ. شۇ چاغدا جىن بوۋايغا:

ـ هەي بوۋاي، سەن ئەمدى باي بولدۇڭ، تۇرمۇشۇڭ ياخشىلاندى، ئەمدى مەنمۇ ئۆز ئالدىمغا ئوقە-تىمنى قىلسام، سەن ماڭا ئىجازەت بەرسەڭ؟ ـ دەپ سوراپتۇ.

بوۋاي رازىلىق بېرىپ، ئىككىسى خوشلىشىپ، ياخشىلىقچە ئاجرىشىپتۇ. جىن بولسا، ياقا يۇرتقا بېرىپ، يۇرت چوڭىغا يۇقۇپتۇ. يۇرت چوڭى هېچ ئىلاج قىلىپ ساقىيالمىغاندىن كېيىن، بەزگەكنى سا-

قايتىشتا داڭقى چىققان ھېلىقى بوۋاينى چاقىرتىپ كەپتۇ. بوۋاي يۇرت چوڭىنىڭ ئۆيىگە كىرىپ، ھېلىقى بەزگەكنىڭ جىنىنىڭ يۇرت چوڭىغا چاپلىشىۋېلىپ ئولتۇرغىنىنى كۆرۈپتۇ. ۋەدىسىنى بۇزۇپ كەلگەن بوۋاينى كۆرگەن جىن بوۋايغا رەنجىپ:

— قېنى ۋەدە؟ ئىككىمىز ۋەدە قىلغانغۇ، ھەرقايسىمىز ئۆز ئالدىمىزغا كۇن كۆرمەك بولغانغۇ، — دەپ كايىپتۇ.

— كايىما، — دەپتۇ بوۋاي.

— ۋەدىمىز بويىچە سەن مەن چاپلاشقان ئادەمنى ساقايتىشقا كەلمەس بولغانىدىڭغۇ؟ — دەپ، جىن قۇيقا چاچلىرىنى تىك قىپتۇ.

— توختا، سەۋر قىل، مەن بۇنى ساقايتقىلى كەلمىدىم، سېنى ئىزدەپ كەلدىم، — دەپتۇ بوۋاي.

— مېنىڭدە نېمە ئىشىڭ بار؟ — دەپتۇ جىن.

— ئېسىڭدە بارمۇ؟ ھېلىقى ياماڭ خوتۇنمۇ قۇدۇقتىن چىقىۋاپتۇ. ئۇ تاڭ ئاتقۇچە سېنى تۇتۇپ بەر دەپ، مېنى قىينىاپ چىقتى. سېنى تۇتۇپ بەرمىسەم، ئۇ مېنى ئۆلتۈرىدۇ، مانا شۇنىڭ ئۈچۈن كەلدىم، — دەپتۇ بوۋاي.

بەزگەك جىنى ناھايىتى قورقۇپ كېتىپ بوۋايغا:

— خۇدا ھەققىدە بىر قوشۇق قېنىمنى تىلەيمەن، مېنى ئۇ خوتۇنغا تۇتۇپ بەرمە، ھەرقانداق بەزگەكنىڭ قولىنى سىيپاپلا قويساڭ، دەررۇ ساقىيىدۇ. سەن بەزگەك تېۋىپى بولۇپ قال، مەن ياماڭ خوتۇنۇڭدىن قۇتۇلاي، — دەپ، بوۋاينىڭ پۇتلىرىغا ئېسىلىپ، يىغلاپ يالۋۇرۇپتۇ.

شۇنىڭدىن كېيىن بوۋاي ياقا يۇرتنىڭ چوڭىنىڭ قولىنى سىيپاپ قويۇپلا ساقايتىپتۇ. بەزگەك جىنى بارسا كەلمەس شەھەرگە كېتىش ئۇچۇن، ئىشكىتىن چىقىۋاتقاندا، بوۋاي ئۇنىڭغا:

— ھەي، ياماڭ خوتۇنۇم كېلىۋاتىدۇ! — دەپتىكەن، بەزگەك جىنى يار تەرەپكە قاراپ قېچىپتۇ. «ياماندىن يار بويى بىلەن قاچ» دېگەن ماقال شۇنىڭدىن قالپتىكەن.

توخۇنى يولداچىللىتارمۇن

ئۇرۇن - بۇرۇنتى، بۇرە خىزىرتى، تۈلكە ۋەزىرتى. ئاتام تۇغۇلمىغان، ئانام تۇرەلمىگەن، مەن چوڭ ئاتامنىڭ پادىسىنى بېقىپ يۈرگەن زاماندا، بىر كەمبەغەل ئېشىكىنى توقۇپ، يۇك - تاقلىرىنى ئارتىپ، ئارغامچىدا تارتىپ، نەق ئۇستىگە ئولتۇرۇپ، باشقا بىر يۇرتقا يول ساپتۇ، بىر جايغا كېلىپ ئېشىكىنى سېتىپتۇ، يۇك - تاقلىرىنى يۇدۇپتۇ، ماڭا - ماڭا مەنزىلگە يېتەلمەپتۇ ياكى يېنىپ ئۆز جايىغا كېتەلمەپتۇ، يەنە مېڭىپتۇ، قورساقلىرى ئېچىپتۇ، ئاچلىقتىن ھال-سىزلىنىپ ئاران دېگەندە تاغارنى ئېچىپتۇ، ئوتتۇز كۈن بولغان قاتتىق نانىنى ئاغزىغا تىقىپتۇ، چىشى ئۆتمەپتۇ، قاتتىقراق چىشلىگەنىكەن، ئىككى چىشى سۇنۇپتۇ، ئاغزىدىن قانلار ئېقىپتۇ. بۇ بىچارە ئاچ-چىقىغا پايلىماي، ھېچ نەرسىگە قارىماي مېڭىپتۇ، تاغ - دەشتىلەرنى، چۆل - جەزىرىلەرنى، پاتقاق - سازلىقلارنى، ئادەم يەيدىغان يىرتقۇچ ھايۋانلار ياشايدىغان قېلىن ئورمانلىقلارنى بېسىپ ئۆتۈپتۇ، شۇنداق قىلىپ، بىر يۇرت ئىچىگە كىرىپتۇ، كىرەي دېسە ئۆي يوق، مىنەي دېسە ئېتى يوق، يەي دېسە نېنى يوق، ئېغىر ئەھۋالدا قاپتۇ، قانداق قىلىشنى بىلمەي، ھېچنېمىنى سەزمەي يۇرتنى ئارىلاپ مېڭىپتۇ، بىر موماينىڭ ئۆيىگە كېلىپ، بىركېچە قونۇشنى ئۆتۈنۈپتۇ. موماي بېخىل ئىكەن، كىرگۈزمەپتۇ. بىچارە ئادەم يالۋۇرۇپ تۇرۇۋاپتۇ. ئاخىر ئۇنىڭدىن قۇتۇلالماسلىققا كۆزى يەتكەن موماي تەسلىكتە ئۆيىگە كىرگۈزۈپتۇ.

موماينىڭ ئىككى ئوغلى بار ئىكەن، بالىلارنىڭ بىرى ئوچاققا ئوتۇن سېلىۋاتقانىكەن، قازاندا توخۇ گۆشى بار ئىكەن. بىر چاغدا شورپا قاينىپتۇ - قاينىپتۇ، لېكىن موماي ئالماپتۇ. يەنە ئوت قالاپتۇ. شورپىنىڭ تەمى ئوچاق ئالدىدىكىلەرنى جەلپ قىپتۇ. موماينىڭ بالىلىرى شورپىنى ئۇسۇشقا ئۇندەپتۇ. موماي توخۇنىڭ گۆشى قازاندا پىشىپ كەتسىمۇ، يولۇچىدىن قىزغىنىپ، بالىلىرىنىڭ بىقىنىدىن چىمداپ، كۆزلىرىنى چىملىدىتىپ قويۇپتۇ. بالىلىرى شۇك بوپتۇ. تۇن يېرىملىشىپتۇ. ئىككى بالا ئۇخلاپتۇ. يولۇچى مومايغا ئۆزىنى سەھەردە ئويغىتىپ قويۇشنى ئېيتىپ يېتىپتۇ، مومايمۇ ئۇخلاپتۇ. موماينىڭ ئۆزىمۇ، بىچارە بالىلىرىمۇ، يولۇچىمۇ ئاچ يېتىپتۇ.

يولۇچىنىڭ قورساقلىرى ئاچ، ئۇيقۇسى كەلمەپتۇ. ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپتۇ، قازاندىكى توخۇ شورپىسىدىن بىر قاچا ئىچىپتۇ، توخۇ گۆشىنى بەلۋىغىغا تۇگۈپتۇ، موماينىڭ بىر پاي ئاياغ كىيىمىنى قازانغا سېلىپ قويۇپ، موماينى ئويغىتىپتۇ. موماي:

— تېخى توخۇ چىللىمىدى، سەل يېتىپ ئاندىن مېڭىڭ، — دەپتۇ. يولۇچى:

— توخۇنى يولدا چىللىتارمەن، — دەپ ئۆيدىن چىقىپ كېتىپتۇ.

مومايى ئىشىكنى ئېتىپ، لېگەننى يۇيۇپتۇ، «توخۇ گۆشى»نى ئاپتۇ، شورپىسىنى ئۇسۇش ئۈچۈن قاچا يۇغلى تۇرۇپتۇ. بالىلىرى كۈتۈپتۇ، لېگەندىكى «گۆش»نى تارتىپتۇ، قولىغا چىقماپتۇ. مومايى كېـ
لىپ پىچاقتا كېسىپ بالىلىرىغا بېرىپتۇ. بالىلىرىنىڭ چىشى ئۆتمەپتۇ، مومايى «مېيى» بار يەردىن كېـ
سىپ ئاغزىغا سالغان بولسىمۇ، چىشى ئۆتمەپتۇ. تاڭ يورۇپتۇ، قارىسا ئۆزىنىڭ بىر پاي كەشسى لېگەـ
دە تۇرغۇدەك.

شۇنداق قىلىپ، پىخسىق مومايى مېھماندىن توخۇنى قىزغىنىپ، زىمىستاندا كىيىدىغان ئاياغ كـ
يىمىدىنمۇ ئايرىلىپتۇ. مۇساپىر يولۇچى ياغ يەپتۇ، مومايىنىڭ كۆڭلى داغ بوپتۇ.

ئىككى ئالدامچى

تكەن زاماندا ئىككى ئالدامچى بولغانكەن. بىرى كونىشەھەرلىك باقى، يەنە بىرى يېڭىشەھەرلىك ساقى ئىكەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە بۇ ئىككى ئالدامچى يېڭىشەھەر بىلەن كونىشەھەر ئوتتۇرىسىدا ئۇچرىشىپ قاپتۇ. باقىنىڭ دۇمبىسىدە بىر قاپ قوي قۇملىقى، ساقىنىڭ دۇمبىسىدە بىر قاپ تۆگە مايىقى بار ئىكەن.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ساقى، نەگە كېتىپ بارىسەن؟ — دەپ سوراپتۇ باقى.

— سىلەرنىڭ شەھەرگە كېتىپ بارىمەن، ئۇ ياقتا ياڭاق قىممەت دەپ ئاڭلىدىم، مۇنۇ يوغان يا-ڭاقلارنى پۇل قىلىپ كېلەي، — دەپتۇ ساقى.

— ھە، مەنمۇ سىلەر تەرەپكە كېتىپ بارىمەن، — دەپتۇ باقى، — سىلەرنىڭ شەھەردە ئۆزۈم قىم-مەت دەپ ئاڭلاپ، بىر قاپ ئۆزۈم ئېلىپ كېتىپ بارىمەن.

باقى ساقىنى ئالدىماقچى بولۇپ:

— ئىككىمىز بىكارغا ۋاقتىمىزنى زايە قىلمايلى! ئۇنىڭدىن كۆرە، ساتقىلى ئېلىپ كېتىپ بارغان نەرسىلىرىمىزنى تېگىشىپ، ھەرقايسىمىز ئۆز شەھىرىمىزگە ئاپىرىپ ساتساق بولمامدۇ؟ — دەپتۇ.

— ئۇنداق بولسا قاپلىرىمىزنىڭ ئاغزىنى ئاچمايلا تېگىشەيلى، — دەپتۇ ساقى.

شۇنداق قىلىپ، ئىككىسى مۇرىلىرىدىكى قاپلىرىنى ئالماشتۇرۇپ، ئۆز مەھەللىلىرىگە قاراپ ئۇچ-قاندەك راۋان بوپتۇ. ھەرئىككىسى ئۆيلىرىگە ھاسىراپ - ھۆمۈدەپ يېتىپ كېلىپ، قاپلىرىنى ئېچىپ كۆرۈپ باقسا، بىرىنىڭكىدىن قوي قۇمۇلىقى، يەنە بىرىنىڭكىدىن تۆگە مايىقى چىقىپتۇ. ھەر ئىككىلىسى «خەپ» دېگىنىچە دېمىنى ئىچىگە يۇتۇپتۇ - دە، يولى كەلگەندە بىر - بىرىنى راسا بىر قاپقانغا چۈشۈرۈپ، پۇخادىن چىقىشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ قويۇپتۇ.

كۈنلەر ئۆتۈپ باقى بىلەن ساقى يەنە ئۇچرىشىپ قاپتۇ.

— يول بولسۇن؟ — دەپتۇ باقى ساقىغا.

— جېلىل باينىڭكىگە ئىش ئىزدەپ كېتىپ بارىمەن، — دەپتۇ ساقى.

— ئۇنداق بولسا مەنمۇ باراي، ئىككىمىز بىللە ئىشلەپ قالساق ياخشى ئەمەسمۇ؟ — دەپتۇ باقى.

جېلىل بايغا مال بېقىپ بېرىشكە بىرمالچى، چوڭ قورۇسىنىڭ ئىشلىرىنى قىلىپ بېرىشكە بىر مالاي لازىم ئىكەن. باقى مال باقماقچى، ساقى باي قورۇسىنىڭ ئىشلىرىنى قىلماقچى بولۇپ ئىشقا كى-رىشىپتۇ.

باقى ئەتىگەن تۇرۇپ، بىر پارچە قاتتىق نانىنى قوينىغا سېلىپ، بىر قوتان مالنى ھەيدەپ چىقىپ كېتىدىكەن. ئۇ دالىدا ئەتىدىن - كەچكىچە كۈنگە قاقلىنىپ، ئۇسسۇزلىقتىن سۇغا زار بولغانلىقى ئۈستىگە، تارىلىپ كەتكەن مالىلارنى يىغىمەن دەپ، قوش جاپا تارتىدىكەن. تاپىنىغا كىرگەن تىكەنلەر پۇتىدىن قان ئېقىتسا، تاپاندىن ئۆتكەن ئىسسىق كۆزىدىن ياش چىقىرىدىكەن. باقى بىرنېچى كۈنلا شۇنچىلىك ھېرىپ كېتىپتۇكى، ئېلىپ كەلگەن قاتتىق نانىنى يېيىشكىمۇ دەرمانى قالماي، كەچقۇرۇن ئۆلەي - ئۆچەي دەپ ئۆيگە ئاران يېتىپ كەپتۇ.

باي ئۆيىنىڭ ئىشىمۇ ساقىغا ئاسان چۈشمەپتۇ. ئۇنىڭغا ئازراق دەم ئېلىپ، بىرەر چىشلەم بىر نەرسە يەۋېلىشقىمۇ ۋاقىت چىقماپتۇ. ئۇ راسا ھېرىپ، ھالى قالماي، ھويلا سۈپۈرۈۋاتقاندا، توپىنىڭ ئاستىدىن بىر كۈمۈش پۇل تېپىۋېلىپ، شۇنىڭ بىلەن كۆڭلى توق بولۇپ، باقى كەلگەندە راسا ماختىنىپ، ئۇنى بىر ئالداشنى كۆڭلىگە پۈكۈپتۇ.

كەچلىكى ئۇلار ئوچاقنىڭ بېشىدا ئولتۇرۇپ پاراڭ سېلىشقا باشلاپتۇ:

— پاھ، ئاغىنە ! مالچى بولۇش نېمىدېگەن ياخشى، تىپتىنچ، راھەت، مالنى يىغىپ قويىسەن - دە، ئۇخلايسەن، ئۇزاق كۈننى ئۇيقۇ بىلەن ئۆتكۈزىسەن. ئۆيگە كەلگەندە، باي ئاتام بىلەن ئاغچا ئاپام قەنت بىلەن چاي، بوغۇرساق بىلەن ماي بېرىدۇ. نېمە يەيمەن، نېمە ئىچىمەن دېسەڭ، شۇ تەييار. شۇڭا، قوينۇمدىكى نېنىمنى يېگىنىم يوق، كۆردۇڭمۇ؟- دەپتۇ باقى.

— ئۇي ۋە ھويلا ئارامنىڭ ئىشىمۇ يوقنىڭ ئورنىدا ئىكەن، بارلىق ئىشنى بىردەمدە تۈگىتىۋېتىسەن - دە، ئاندىن بوشاپ قالىدىكەنسەن، شۇنىڭ بىلەن قىلىدىغان ئىش يوق، ئۇسسۇل ئويناپ كېتىمەن. باي ئاكام بىلەن ئاغچا ھەممىگە ئۇسسۇلۇم يېقىپ كەتكەن بولسا كېرەك، «بەللى يىگىت !» دەپ ماڭا بىر مۇنچە پۇل بەردى، كەچكىچە

خەجلىسەم يەنە بىرى ئېشىپ قالدى، ــ دەپ ھېلىقى تېپىۋالغان كۈموش پۇلنى كۆرستىپتۇ ساقى. پۇل-نى كۆرۈپ باقىنىڭ كۆزى قىزىرىپتۇ - دە، ساقىنى ئالدىماقچى بولۇپ:

ــ بىراق، مال باققاندا ئادەم يالغۇزچىلىقتا زېرىكىپ كېتىدىكەن، ــ دەپ كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا ساقىغا قارا قويۇپتۇ.

ــ ئۇنى بىر دېمە ! بۇ يوغان ھويلىدىكى تۆت تامنىڭ ئىچىدە مەنمۇ زېرىكىپ كېتىدىكەنمەن، ــ دەپتۇ ساقى.

ــ بولمىسا ئىشلىرىمىزنى تېگىشمىزمۇ يا؟ ــ دەپتۇ ھەر ئىككىلىسى تەڭلا.

ئەتىسى ساقى مال بېقىشقا چىقىپ، ئەتراپقا پىتىراپ كەتكەن مالالارنى يىغالماي جېنى تۇمشۇقىغا يېتىپتۇ، ئۆزىنىڭ ئالدانغانلىقىنى سېزىپ «خەپ» دېگىنىچە بايىنىڭ مالىلىرىنى تاشلاپ قېچىپ كېتىپ-تۇ. باقمۇ ھويلىنىڭ ئىشلىرىنى تۈگىتەلمەي كۆرمىگەننى كۆرۈپتۇ، كەچكە يېقىن بولالماي ئۇمۇ قۇيرۇقىنى تىكىۋېتىپتۇ.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۇلار ئىككىسى يەنە ئۇچرىشىپ قاپتۇ. «قوشماق مېغىزدەك يېقىن دوستلار تۇ-رۇپ، نېمە ئۈچۈن بىر - بىرىمىزنى ئالداپ يۈرىمىز؟ ئۇنىڭدىن كۆرە ئىناق بولۇپ، باشقىلارنى بابالايلى» دېيىشىپتۇ ئۇلار. مەسلىھەتلىشىپ خانىنىڭ خەزىنىسىنى ئوغرىلىماقچى بولۇشۇپتۇ. باقى بىر ئارغامچا، ساقى بىر ساندۇقنى ئېلىپ، خانىنىڭ خەزىنىسىگە كېچىلەپ يېتىپ كەپتۇ. ئۇلار قاراۋۇللارنىڭ ئۇخلاپ قالغان ۋاقتىدىن پايدىلىنىپ، خەزىنىنىڭ ئۈستىدىن تېشىپتۇ. باقى ساقىنى ساندۇققا سېلىپ ئارغامچا بىلەن خەزىنىگە چۈشۈرۈپتۇ. ساقى ساندۇقتىن چىقىپ، چوڭقۇر خەزىنىنىڭ تېگىدىكى ئالتۇنلارنى كۆ-رۈپ ھەيران بوپتۇ، ساندۇقنى يېرىمىغىچە ئالتۇنغا توشتۇرۇپ، باقىغا قاراپ:

ــ يېرىم ساندۇق بولسا بولارمۇ؟ ــ دەپ سوراپتۇ.

ــ توشتۇر، توشتۇر، لىق توشتۇر ! ــ دەپتۇ باقى.

ئاغىنىسىنىڭ خۇي - پەيلىنى بىلگەن ساقى، ساندۇقنى لىق توشتۇرۇپ بەرسەم، ساندۇقنى تارتا-ۋېلىپلا، مېنى تاشلاپ قاچمىسۇن، دەپ ئويلاپتۇ - دە، ساندۇقنىڭ ئىچىگە ئۆزى چۈشۈپ «تارت !» دەپتۇ. ساندۇقنىڭ ئاغزى يېپىلا - يېپىلمايلا باقى ساندۇقنى بار كۈچى بىلەن تارتىۋاپتۇ. ئاندىن ئۇ ھېلىقى تۆشۈكتىن خەزىنە ئىچىگە قاراپ:

ــ ھەي قارا يۈز، مېنى ئالداپ نېمە ئىشلارنى قىلمىغانسىڭ؟ ! ئەمدى مەن ئالتۇننى ئالدىم، سەن خەزىنىدە قالدىڭ. ئەتە ئۆزۈڭنى داردا كۆرسەن، ــ دەپ، شامال ھەيدىگەن قامغاقتەك يولغا راۋان بو-پ-تۇ، لېكىن، خەزىنە يېنىدىن ئانچە يىراقلا بارمايلا نەپسى تاقىلداپ ئالتۇنلارنى كۆرۈپ باققۇسى كېلىپ كېتىپتۇ، ساندۇقنى يەرگە قويۇپ ئاغزىنى ئېچىپتۇ. شۇ چاغدا ساندۇق ئىچىدىكى ساقى:

ــ ھوي قارا نىيەت، سەن مېنى ئۆلۈمگە تۈتۈپ بەرمەكچىمىسىڭ؟ ! ــ دېگىنىچە ئىرغىپ قوپۇپ باقىغا ئېسىلىپتۇ. ئاجرىتىدىغان ئادەم يوق، بۇ ئىككىسى بىر - بىرىنى تازا مۇشتلاپ، ئاغزى - بۇرنى قان بولۇشۇپتۇ. پادىشاھنىڭ خەزىنىسى ئەتراپىدا ئۇخلاۋاتقان لەشكەرلەر بۇ ئوپۇر - توپۇرنى ئاڭلاپ، ئۇيقۇلىرىنى ئېچىپ كېلىپ قارىسا، بىر ساندۇق ئالتۇننىڭ يېنىدا ئىككى ئادەم مۇشتلىشىۋاتقۇدەك. لەشكەرلەر ئۇلارنىڭ پۈت - قوللىرىنى باغلاپ ئوردىغا ئېلىپ مېڭىپتۇ. ئەتىسى ئۇلارنىڭ خەزىنىگە تەگكەن ئوغرىلار ئىكەنلىكى مەلۇم بولۇپ، ھەر ئىككىلىسى دارغا ئېسىلىپتۇ. «يالغانچىنىڭ قۇيرۇقى بىر تۇتام» دېگەن سۆز ئەنە شۇنىڭدىن قالغانكەن.

ئىككى ھورۇنلۇك ئۆلۈمى

لگىرىكى زاماندا ھاسان دەۋلەك ۋە ساۋۇت قاپاق دېگەن ئىككى ھورۇن بولغانىكەن. ئۇ ئىككىسى ناھايىتى ھورۇن ئىكەن. ئۇلار ئاتىسىنىڭ تاپقىنىنى يەپ، ئۆزلىرى زادى ئىشلەمەيدىكەن، ئەتىدىن ـ كەچكىچە دۇمبىسىنى تامغا يۆلەپ ئاپتاپقا قاقلىنىپ ئولتۇرۇپ باشقىلارنىڭ غەيۋىتىنى قىلىدىكەن.

شۇنداق قىلىپ يۈرۈپ، ئۇلار ئاتا ـ ئانىلىرىنىڭ كۆزىگىمۇ يامان كۆرۈنۈپ قاپتۇ. كۈنلەردىن بىر كۈنى ئۇلارنى ئاتا ـ ئانىلىرى ئۆيدىن قوغلاپ چىقىرىۋېتىپتۇ. ئۇلار قورسقىغا بىر پارچە نانمۇ تېپىپ يېيەلمەي، بىر نەچچە كۈن ئاچ يۈرۈپتۇ. بىر كۈنى ئاخشىمى ئۇلار تونۇر بېشىدا ئولتۇرۇپ ئەمدى نېمە قىلىش كېرەكلىكى توغرىسىدا مەسلىھەتلىشىپتۇ.

ـــ ئىشلىمىسىمۇ يېمەك ـ ئىچمەك، كىيىم ـ كېچەك تەييار بىر يەرلەرگە كەتسەك ياخشى بولاتتى ـ ده، قەيەردە شۇنداق ياخشى يەرلەر بار ئىكىن؟ ـــ دەپتۇ ھاسان دەۋلەك.

ـــ كىم بىلىدۇ، يەر يۈزىدە ئۇنداق يەرلەر بارمۇ، يوقمۇ، لېكىن ئاسماندا بولسا كېرەك، چۈنكى ئاسماندا پەرىشتىلەر ۋە باشقا خاسىيەتلىك مەخلۇقلار ياشايدۇ دېيىشىدۇ، ـــ دەپتۇ ساۋۇت قاپاق.

ـــ ئۇنداق بولسا، بىزمۇ شۇ ئاسمانغا چىقىپ كېتەيلى، بۇ مېھنەتنى كۆپ يەرلەردە خار بولۇپ نېمە قىلىمىز؟ ـــ دەپتۇ ھاسان دەۋلەك.

ـــ مەيلى، چىقساق چىقىپ كېتەيلى، ئەمما قانداق چىقىمىز؟ ئاسمانغا يەتكۈدەك ئۇزۇن شوتا تېپىپ بولامدىكىن؟ ـــ دەپتۇ ساۋۇت قاپاق.

ـــ ئاسمانغا يەتكۈدەك ئۇنداق ئۇزۇن شوتىغۇ تېپىلماس، لېكىن شوتىسىز چىقىشنىڭ يولى بار، ـــ دەپتۇ ھاسان دەۋلەك.

ـــ قانداق؟ ـــ دەپ سوراپتۇ ساۋۇت قاپاق.

ـــ تاغدىكى ھاڭدا بىر سۇمۇرغ قۇشنىڭ ئۇۋىسى بار. مەن ئۇنى بىر كۈنى ئاتامغا ئەگىشىپ تاغقا بارغاندا كۆرگەنمەن. بىر ئامال قىلىپ ئەنە شۇ قۇشنى تۇتۇۋالساق ئاسمانغا شۇ ئاچىقىپ قويىدۇ، ـــ دەپتۇ ھاسان دەۋلەك.

ـــ بۇ ياخشى گەپكەن، مەيلى، بولمىسا، ئەتىلىككە شۇنداق قىلىلى، ـــ دەپتۇ ساۋۇت قاپاق.

ئىككى ھورۇن ئاخىر شۇ مەسلىھەتكە كەپتۇ ـ ده، ئەتىسى سەھەر تۇرۇپ تاغقا قاراپ مېڭىپتۇ. بىر ۋاقىتلاردىن كېيىن تاغقا يېتىپ كېلىپ ھاڭدىكى سۇمۇرغ قۇشنىڭ ئۇۋىسىنى تېپىپتۇ ۋە ئۇنىڭ يېنى-

غا يوشۇرۇنۇپ يېتىۋاپتۇ. كۈن چۈشتىن ئېگىلگەن ۋاقىتتا سۈمۈرغ قۇش غۇيۇلداپ ئۇچۇپ كېلىپ ئۇ-ۋىسغا قونۇشى بىلەن، هاسان دەۋلەك قۇشنىڭ بىر پۇتىنى مەهكەم تۇتۇۋاپتۇ ـ دە، دوستىغا:

ــ مېنىڭ پۇتۇمنى تۇت! ــ دەپ ۋارقىراپتۇ. ساۋۇت قاپاق شۇ زامان دوستىنىڭ پۇتىنى تۇتۇپتۇ. قۇش قورققىنىدىن يەنە هاۋاغا كۆتۈرۈلۈپ ئۇچۇپتۇ. شۇنداق قىلىپ، ساۋۇت قاپاق هاسان دەۋلەكنىڭ پۇتىنى تۇتۇپ، هاسان دەۋلەك بولسا قۇشنىڭ پۇتىنى تۇتۇپ پۈلاڭلىغىنىچە ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈپتۇ. قۇش بۇلارنى يەتتە قات بۇلۇتلارنىڭ ئۈستىگە ئېلىپ چىقىپ ئەگىپ يۈرۈپتۇ.

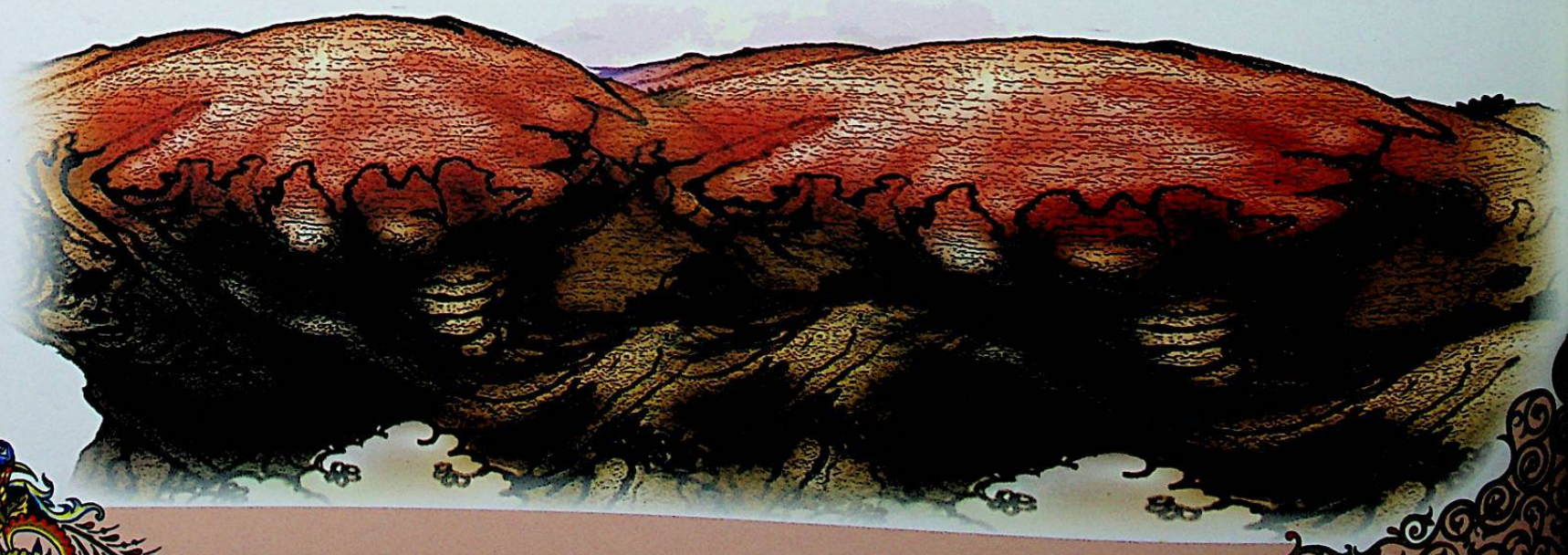
ــ ئاسمانغا يېتەي دېدۇقمۇ؟ قوللىرىم تېلىپ كەتتىغۇ؟ ــ دەپ سوراپتۇ ساۋۇت قاپاق.

ــ هەئە، ئاز قالساق كېرەك، تۆشۈكى كۆرۈنۈپ قالدى، ــ دەپ جاۋاب بېرىپتۇ هاسان دەۋلەك ئۈستىدە بىر نەرسىنىڭ قارىسىنى كۆرۈپ.

ــ ئاسماننىڭ تۆشۈكى قانچىلىك بار ئىكەن؟ بىز پاتمىزمىكەن؟ ــ دەپ سوراپتۇ ساۋۇت قاپاق.

هاسان دەۋلەك ئۈستىدىكى تۆشۈك دەپ ئويلىغان نەرسىنىڭ يوغانلىقىنى كۆرسەتمەكچى بولۇپ:

ــ مانا مۇنچىلىك بار ئىكەن، ــ دەپ، قۇشنىڭ پۇتىنى قويۇۋەتكەنىكەن، هەر ئىككىلىسى يەرگە پۈلاڭلاپ چۈشۈپ، مىجىلىرى چىقىپ ئۆلۈپتۇ.

ئېشەكنى ئۇرۇپ خوتۇنىنى قورقۇتۇش

ـۇرۇن يۇسۇپ ئىسىملىك بىر ئادەم ئۆتكەنىكەن. ئۇ، خۇش چىراي، كىشىلەر بىلەن چىقىشاق، ياماندىن قورقمايدىغان، ياۋاشىنى بوزەك قىلمايدىغان، ناھەق ئىشقا چىداپ تۇرالمايدىغان يىگىت ئىكەن.

يۇسۇپ يىگىرمە بەش ياشقا كىرگەندە، يىراق يۇرتتىكى خاسىيەت ئىسىملىك بىر قىز بىلەن توي قىپتۇ ۋە ناھايىتى ئىناق تۇرمۇش كەچۈرۈپتۇ. كۈنلەرنىڭ بىرىدە، يۇسۇپ خاسىيەتنى ئېشەككە مىندۈرۈپ، ئانىسىنىڭ ئۆيىگە ئېلىپ بېرىپتۇ. يۇسۇپ تاشقىرىقى ئۆيدە ئۇخلىماقچى بولۇپ يېتىپتۇ.

— قىزىم، — دەپتۇ ئانىسى ئىچكەركى ئۆيدە تاماق ئېتىۋاتقان خاسىيەتنىڭ يېنىغا كىرىپ، — ئېرىڭ قانداقراقكەن، قاملىشىپ قالدىڭلارمۇ؟

— ناھايىتى ياۋاش، ئوبدان ئادەمكەن، راسا ئوبدان قاملىشىپ قالدۇق.

— ئەخمەق، — دەپتۇ ئانىسى خاسىيەتنىڭ سۆزىدىن نارازى بولۇپ، — قاملىشىپ قالغان بىلەن ھېساب ئەمەس، ئەر كىشى دېگەننى خوتۇن كىشىنىڭ سۆزىدىن چىقمايدىغان قىلىپ بويسۇندۇرغان ھېساب. ئەر كىشىنى بارغۇ، خېمىر يۇغۇرۇۋېتىپ: «قولۇمغا سۇ قۇيۇۋېتىپ، ئاندىن ئوچاققا ئوت يېقىۋېتىڭ» دەپ، ئىشقا بۇيرۇغۇلۇق. ئۇنى كۆزگە ئىلمىغاننى قىلىپ «كارت ـ كۇرت» ئوسۇرۇپ قويغۇلۇق. شۇنداق قىلساڭ، ئۇ بارا ـ بارا ساڭا بويسۇنىدىغان بولىدۇ.

بۇنى ئاڭلىغان يۇسۇپنىڭ راسا ئاچچىقى كېلىپتۇ. قولۇمغا سۇ قۇيۇپ بېرىڭ، ئوچاققا ئوت يېقىۋېتىڭ دېسىغۇ ئۇ ئىشلارنى قىلىۋېتەرمەن. ئەگەر يېنىمدا تۇرۇپ مېنى كۆزگە ئىلماي ئوسۇرىدىغان بولسا، كۆرگۈلۈكىنى كۆزىگە كۆرسىتەرمەن، يۇسۇپ شۇلارنى ئويلاپتۇ يۇ، لېكىن ھەرگىز چاندۇرماپتۇ...

قايتىپ يولدا كېلىۋاتقاندا، خوتۇنى مىنىپ كېلىۋاتقان ئېشەك ھاڭرىيالماي ئىككى ـ ئۈچنى ئوسۇرۇپ قويۇپتۇ. يۇسۇپ دەرھال خوتۇنىنى ئېشەكتىن چۈشۈرۈپتۇ ـ دە، ئېشەكنى بىر تۇپ سۇغىتىكە مەزمۇت باغلاپتۇ ۋە:

— ھۇ يۇزى قېلىن، مەن سېنى كۇندە ئوت ـ سۇ، يەم ـ بوغۇز بېرىپ بېقىۋاتسام، مېنىڭ ئالدىمدا كېتىۋېتىپ، مېنى كۆزۈڭگە ئىلماي ئوسۇرغىنىڭ نېمىسى؟! — دەپ، كالتەك بىلەن ئېشەكنى بىر ھازا دۇمبالاپتۇ.

ئېشەكنى قاتتىق ئۇرغانلىقىنى كۆرگەن خاسىيەت قورقۇپ لاغىلداپ تىترەپ كېتىپتۇ، ئۆيگە بار-غۇچە بىر ئېغىزمۇ گەپ ـ سۆز قىلماپتۇ...

— قانداق، ئېرىڭنى ئىشقا بۇيرۇپ باقتىڭمۇ؟ ئانچە ـ مۇنچە ئوسۇرۇپمۇ قويدۇڭمۇ؟ — دەپ

سوراپتۇ ئانىسى خاسىيەت يەنە بىر قېتىم ئۆيگە كەل-
گەندە.

— ۋاي ئانا، — دەپتۇ خاسىيەت ئانىسىنىڭ سوئا-
لىغا جاۋاب بېرىۋېتىپ، — يۇسۇپ ئۆتكەن قېتىم ئۆيـ-
گە قايتىشىمىزدا، ئېشەك ھاڭرىيالماي بىر - ئىككىنى
ئوسۇرۇپ قويۇۋېدى، «مېنى كۆزۈڭگە ئىلمىدىڭ» دەپ
ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈۋەتكىلى ئاز قالدى. ئەگەر مەن ئۇنىڭ
يېنىدا ئوسۇرۇپ قويمىغان بولسام، مېنى ئۆلتۈرۈۋېـ-
تىشتىن يانمايدىكەن. ھېلىمۇ خۇداغا شۈكۈر.

شۇندىن كېيىن خاسىيەت ئانىسىنىڭ گېپىگە
كىرمەي، ئېرىنى ھۆرمەتلەپ ئىناق تۇرمۇش كەچۈرۈۋـ-
تۇ. «چاقنى بۇزغان تانىسى، قىزنى بۇزغان ئانىسى»
دېگەن گەپ شۇنىڭدىن قالغانكەن.

قارامۇقچىنىڭ پىيىزى

ئۇرۇن قارامۇقچى دېگەن يېزىدا موللاخۇن دەپ بىر كىشى ياشىغانىكەن. بۇ يېزىدا قەدىمدىن تارتىپ پىياز بەكمۇ ئوخشايدىكەن. موللاخۇنمۇ ھەر يىلى پىيازنى كۆپ تېرىپ نۇرغۇن ھوسۇل ئالىدىكەن. ئۇنىڭ بازار ئىچىدە بىر قاسساپ ئاغىنىسى بار ئىكەن. موللاخۇن ھەرقېتىم بازارغا كىرگەندە، قاسساپ ئاغىنىسىگە بىرەر خالتا پىياز ئالغاچ كىرىدىكەن. قاسساپ بولسا، دائىم ئۇنىڭغا گۆشلۈك، مايلىق پېتىر مانتا، قورداق، پولۇ، پەرمۇدە قاتارلىق ئالىي تاماقلارنى ئەتكۈزۈپ بېرىدىكەن، ئەمما موللاخۇن ئالدىغا كەلگەن ھەرقانداق تاماققا بىرىنچى ئېغىز تەگكەندىلا:

— ھەي، ھەي، بىزنىڭ قارامۇقچىنىڭ پىيىزىدا تاماق قالتىس ئوخشايدۇ، جۇمۇ! — دەيدىكەن. ئۇنىڭ دائىم قاسساپنىڭ گۆش ـ مېيىنى تىلغا ئالماي، ئۆزىنىڭ پىيىزىنى ماختاپ تاماق يېيىشى قاسساپنىڭ بەكمۇ جېنىغا تېگىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە، موللاخۇن قاسساپنىڭ ئۆيىگە كەلگەندە، قاسساپ خوتۇنىغا:

— خوتۇن، بۈگۈن پېتىر مانتا ئەت. غىچلا پىياز چاناپ، پەقەت گۆش ـ ماي ئارىلاشتۇرمايلا بىر تەخسە چىققۇدەك مانتا تۈگۈپ قوي، ئۆزىمىزگە ئادەتتىكىدەك گۆشلۈك تۈگەرسەن، — دەپتۇ.

خوتۇن ئېرىنىڭ دېگىنى بويىچە تاماقنى تەييارلاپتۇ. داستىخان سېلىنىپ، ھورى پۈرقىراپ، تىترەپ تۇرغان مانتا كەلتۈرۈلۈپتۇ. قاسساپ ھېلىقى ئالاھىدە تەييارلانغان پىياز مانتىسىنى مېھمانىنىڭ ئالدىغا قويۇپتۇ:

— قېنى، بېقىڭلار بۇرادەر، — دەپتۇ قاسساپ مېھمانىنى غىزاغا تەكلىپ قىلىپ.

موللاخۇن مانتىدىن بىرنى قورساقنىڭ ئاچلىقىدىن يەۋېتىپتۇ. ساھىبخانىنىڭ زورلىشى بىلەن يەنە بىرنى تەستە يەپتۇ، ئەمما قاتىق پىيازنىڭ تەمى كۆڭلىنى ئاينىتىپتۇ ـ دە، قايتا داستىخانغا قول ئۇزاتماپتۇ.

— قېنى، قېنى مەرھەمەت، تاماق سوۋۇپ قالدى، — دەپتۇ قاسساپ.

— ھەي، ھېچلا ئىشتىھايىم يوق ياكى مەجەزىم يوقمۇ بىلمىدىم، ئىشقىلىپ تاماق ئاغزىمغا بىر قىسمىلا تېتىيدىغۇ، — دەپتۇ موللاخۇن ئوڭايسىزلىنىپ.

— ئەمسە، ماۋۇنىڭدىن يەڭلا، قېنى مەرھەمەت، — دەپتۇ قاسساپ ئالدىدىكى تاۋاقنى مېھمان تەرەپكە سۈرۈپ. مېھمان ئۇنىڭدىن بىرنى يەپتىكەن، ناھايىتى مەززىلىك تېتىپتۇ.

— هه، ماۋۇنىڭ تەمى بۆلەكچىلا ياخشىغۇ، — دەپتۇ ئۇ. قاسساپ تەنىلىك كۈلۈمسىرەپ:

— ئاۋۇ بولسا، قارامۇقچىنىڭ داڭلىق پىيىزى بىلەنلا تۇگۈلگەن مانتا، ماۋۇنىڭغا بولسا، قاسساپ-نىڭ گۆش - يېغىمۇ ئارىلاشقان. دېمەك، قارامۇقچىنىڭ پىيىزىغا قاسساپنىڭ گۆش - يېغى ئارىلاشمىسىمۇ تاماقنىڭ لەززىتى بولمايدۇ - دە، — دەپتۇ.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان موللاخۇن خىجالەتتىن لام - جىم دېيەلمەي قاپتۇ. شۇندىن كېيىن ئۇ بازارغا كىرگەندە، ئاغىنىسىنىڭ ئالدىدا قارامۇقچىنىڭ پىيىزى ھەققىدە پەقەتلا ئېغىز ئاچمايدىغان بوپتۇ.

بېخىل

ئۇرۇن بىر بېخىل ئادەم ياشىغانىكەن. ئۇ كىشى بېخىللىقتا شۇنداق ئۇچىغا چىققانىكەنكى، ھەتتا يەيدىغان بىر پارچە نېنىغمۇ قورسىقى ئاغرىيدىكەن، تاماقنىمۇ پەقەت ئاچتىن ئۆلمەس-لىك ئۇچۇنلا يەيدىكەن. شۇنداق قىلىپ، بۇ كىشى ئۆزىگە نۇرغۇن پۇل - بايلىق توپلاپتۇ.

بىر كۈنى ئۇ ئۆز ئەتراپىدىكى بايلارغا قاراپ، ئۆزىنى شۇلارغا سېلىشتۇرۇپ كۆرۈپتۇ ۋە نومۇس كۈچىدىن پۇل كەتسىمۇ ئۆزىگە بىر ئۆتۈك سېتىۋالماقچى بوپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ، بىر خۇرجۇنغا ئازراق نان سېلىپ، پوتىسىغا ئاز - تولا پۇلنى تۈگۈپ بازارغا بېرىپتۇ، بازارغا كېلىپ قارىسا، دەرۋەقە بازار شۇنچىلىك ئاۋات، توخۇ سۈتىدىن باشقا ھەممە نەرسە تېپىلىدىكەن. ئۇ بازارنى كەچ كىرگۈچە ئايلىنىپتۇ ۋە نۇرغۇن ئۆتۈكلەرنى كۆرۈپتۇ، ئەمما پۇلنى قولدىن چىقارغۇسى كەلمەي، قاتتىق ئازابلىنىپتۇ. كەچ كىرگەندە ئۇنىڭ ئەتراپىغا بىر قانچە دەللال ئولىشىپتۇ، ئۇلار نۇرغۇن تالاش - تارتىش، سالا - سۇلھ بىلەن ئاخىر بىر سودىگەرنىڭ بىر پارە ئۆتۈكىنى بۇ بېخىلغا ئوتتۇز تەڭگىگە سودىلىشىپ ئېلىپ بېرىپتۇ.

شۇنىڭ بىلەن ئۇ بۇ ئۆتۈكنى ئاۋايلاپ، سۈرتۈپ، كىشىلەرنىڭ كۆزىچە پارقىرىتىپ كىيىپ، غا-چىلداتقان پېتى يېزىسىغا مېڭىپتۇ. ئۇ ئادەملەر شالاڭلىغان چەت بىر يەرگە كەلگەندە، ئۆتۈكنى يېشىپ خۇرجۇنغا ساپتۇ - دە، يالاڭ ئاياغ ھالدا يولىغا راۋان بوپتۇ. ئۇ كېلىۋېتىپ، چوڭقۇر ۋە كەڭرەك بىر ئېرىققا دۇچ كېلىپتۇ. ئۇ ئېرىققا قاراپ، توختا، كۆچەپ تۇرۇپ بىرلا سەكرىسەم، بەلكى ئۆتۈپ كېتەر-مەن، دەپ ئويلاپتۇ ۋە خۇرجۇننى ئۇ قىرغاققا چۆرۈۋېتىپ، بارلىق كۈچىنى يىغىپ بىر سەكرىگەنىكەن، «پولتۇڭ» قىلىپ سۇنىڭ ئوتتۇرىسىغىلا چۈشۈپتۇ - دە، ئېرىقنىڭ ئىچىدىكى بىر ئۇچلۇق قوزۇق ئۇڭ پۇتىنىڭ ئۇ تەرىپىدىن بۇ تەرىپىگە تېشىپ ئۆتۈپ كېتىپتۇ. ئېرىقتىكى سۇ قىپقىزىل قانغا بويىلىپ، ئۇ ئاغرىق ئازابىدىن جان قويىدىغان يەر تاپالماي، سۇنىڭ ئىچىدە يۇمىلىنىپ كېتىپتۇ، ئاخىر مېڭ بىر مۇشەققەتتە تىركىشىپ - تىرمىشىپ يۇرۇپ قىرغاققا چىقىپ پۇتىنى قۇچاقلىغان پېتى بىر-دەم ۋاي - ۋايلاپتۇ، بىرئازدىن كېيىن ئېسىنى يىغىپ پۇتىغا سەپسېلىپ قارىسا، ھەقىقەتەن پۇتى ئوبدانلا زەخمە-لەنگەنىكەن. بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ ئۇ: «ھېلىمۇ ياخشى ئۆتۈكنى سېلىۋەتكەنىكەنمەن، ئەگەر بۇ ئەقىل كاللامغا كەلمىگەن بولسا، ئوتتۇز تەڭگىلىك ئۆتۈكۈم مۇشۇ يەردىلا تۇگەپ، ئوتتۇز تەڭگەمۇ ھارام كە-تەر ئىكەن» دەپتۇ ئۆز - ئۆزىگە. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ، ئاسقاقلىغان پېتى، خورجۇ-نى مۇرىسىگە سېلىپ ئۆيىگە راۋان بوپتۇ.

داستخان مەيداندىكى ماجىرا

1

تكەن زامانىنىڭ يەر تەۋرىگەن يىلى، جۇمبىل ئەۋلىنىڭ بىرى كەم ئوتتۇزى ئىكەن. ئوچاق مەملىكىتىنىڭ قازان شەھىرىدە ئولتۇرۇشلۇق مانتىگۇل بېگىمنىڭ چوڭ قىزى چۆچۈرە بۇۋىم پۈتۈن غىزا ئەربابلىرىنى يىغىپ توختام سۆھبىتى قىلىش نىيىتىدە، داستىخان مەيدانىنى تۈزۈپ، غىزا مېھمانلىرىنىڭ بىر - بىرلەپ كېلىشىنى كۈتۈپ تۇردى. مىسكەر شەيخ ئاخۇ - نۇمنىڭ بېقىۋالمىش، رەڭگىرويى سارغايغان يايپاڭ چىلاپچا شالدام غوجا، ئۇنىڭ كەينىدىن تۇچ مەخ - سۇمنىڭ ئامراق ئوغلى ئاپتۇۋا مەخسۇم نازۇك بويۇنلىرىنى غازدەك سوزۇپ كىرىپ، تەۋەززۇ بىلەن مېھ - مانلار بىلەن بىر - بىرلەپ كۆرۈشۈپ چىقىپ كەتتى.

قازان شەھىرىنىڭ بۇرۇنقى مەرھۇم پادىشاھىنىڭ چوڭ خوتۇنى لۆڭگە خان ھاجىم ھەرەمدىن كەل - گۈچە پالەچ كېسىلىگە مۇپتىلا بولۇپ تېز مېڭىشتىن قاپتىكەن، ئۇمۇ ئارقىدىنلا قانچە غەيرەتلەر بىلەن سۆرۈلۈپ كېلىپ مېھمانلار بىلەن قولمۇ قول كۆرۈشۈپ چىقىپ كەتتى.

بۇ ۋاقىتتا ئۆينىڭ تاشقىرىسىدا، ئالتۇن ئىشتان كىيگەن بۇزرۇك خوجىنىڭ مۇرىتلىرىدىن بولغان ھەزرىتى ساماۋار پىرىم ئەتراپىغا چەينەك ھاپىزلىرىنى يىغىپ، زىكرى - سۆھبەت باشلىماقتا ئىدى. شۇ ئەسنادا جاراڭ - جۇرۇڭ، داغدۇغا بىلەن، يۇرتنىڭ ياشلىرىدىن بولغان پىيالە يىگىتلەر سەپ - سەپ بولۇپ مەيدانغا يېتىپ كەلدى. ئۇندىن كېيىن، تاشقىرىدىن ھەيۋەت بىلەن «پوش - پوش !» دېگەن سۇر - لۇك ئاۋاز ئاڭلاندى. بۇ تاشقىرىدىكى ساماۋار پىرىمنىڭ ئاۋازى بولۇپ، ئۇنىڭ پوش - پوشلىرى چەينەك مۇرىتلىرىنىڭ قىيا - چىيالىرى بىلەن پىيالە يىگىتلىرىنىڭ ۋاڭ - چۇڭلىرىنى پەسەيتتى. بىراق، پە - يالە يىگىتلەر ئاسمانىنى قوينىغا يوشۇرماقچى بولۇشتى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئەرشىنىڭ تۇۋرۇكلىرى لىڭ - شىپ، جاھان زىلزىلىگە كېلىپ كەتتى. ئارقىدىن داستىخان مەيدانىغا ئۈزۈن چوڭ كوچىدىن «پوش - پوش» دېگەن خۇشامەتلىك ئاۋازلار بىلەن پەتنۇس تەختىگە ئولتۇرۇپ، تونۇر ئىقلىمىنىڭ ئەۋلىيالىرىدىن ئىككى يېنىدا مۇھاپىزەتچىلەر توختاتقان ھالدا مەزە تۆرەم چىنە - چەينەك، قازىكالان ۋە ھاپىزلىرىنى ماڭغۇزۇپ يېتىپ كەلدى.

پۈتۈن مەيداندىكىلەر مەزە تۆرەمنى زىيارەت قىلىپ تۇرۇشىغا، مەجلىسكە ئازادە ۋە سۈپەتلىك كەل - گەن سىنچايخان ھاجىم شاما ھاسىلىرىنى قولتۇقلىرىغا قىستۇرغان، تىنغان رەڭگىنى قىزارتقان ھالدا پىيالە ھارۋىسىدا مۇلايىم سۈپەت بىلەن بويۇنلىرىنى جىم ئېگىپ ئولتۇرۇشىغا، قاتلىما قازاخۇنۇم چۇ -

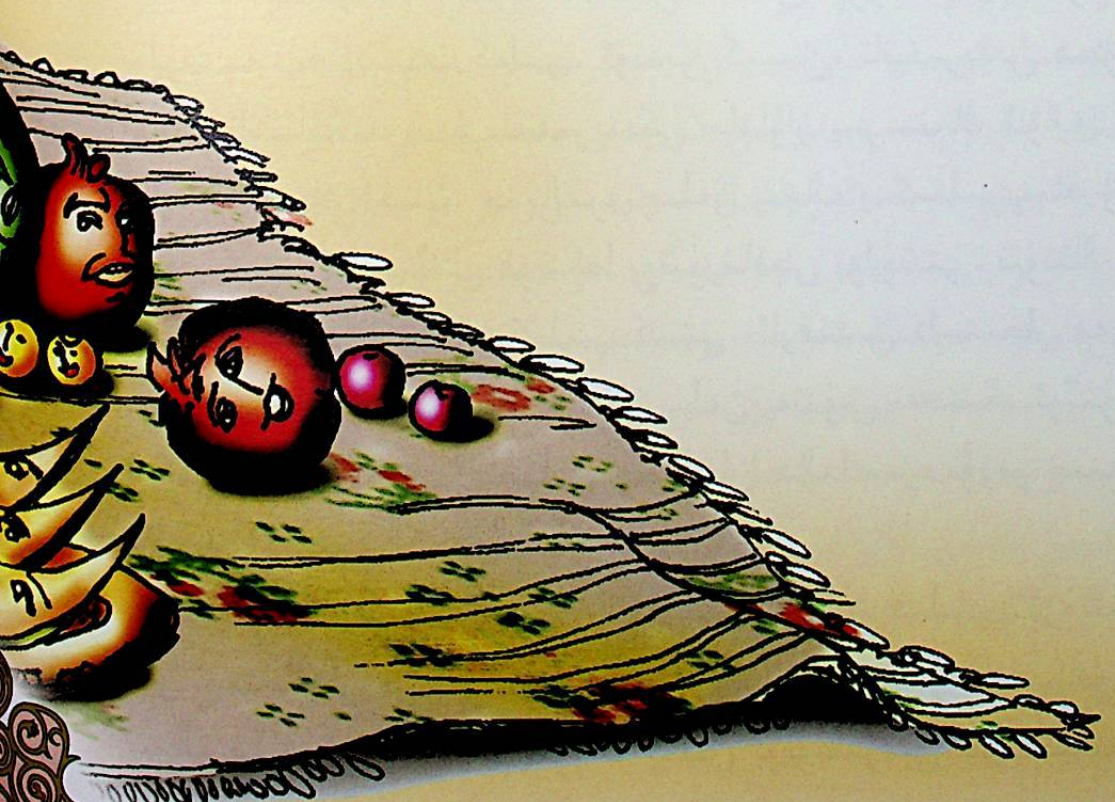
ۇۇلغان سەللىلىرىنى تۇزەپ، پەرىشان كۆڭلى بىلەن، ھەزرىتى مەزە تۆرەمگە غەزىپى كېلىپ، ئۇنىڭ لەشكەرلىرىنى تىرىپىرەن قىلغاندىن كېيىن، مەزە تۆرەمنىڭ دۇپدۇگىلەك سېمىز پالۋانلىرىدىن بولغان سامسا باتۇر، قاتلىما قازىنى يەر بىلەن يەكسان قىلىپ، ئۆزى بەدەشقانىنى كەڭ قۇرۇپ ئولتۇردى. ئۇلار شېكەر باغ مەھەللىسىدىن مېھمانلار ھۇزۇرىغا يىلدا بىر قېتىم كېلىدىغان بىشەكشۇن ھاجىم، پىلەك ـ مىلەكلىرىنى تاشلاپ ئالا بەقەسەم تونلىرىنى كىيىپ كەلگەن كۆكچى نوچى، شېكەرشۇن خېنىم، ئاقچى بايۇەچچە، سەۋزى نازۇك كېلىنچەك، تاۋۇزجان قارىمالارنى ناله ـ پەريادلىرىغا قۇلاق سالماستىن ئارقا ـ ئارقىدىن شېھىت قىلدۇرۇۋەتتى. مەرھۇم بىشەكشۇن ھاجىم، تاۋۇزجان قارىمالارنىڭ قانلىرى دەريا ـ دەريا بولۇپ ئاقتى. تاۋۇزجان قارىمنىڭ مۇبارەك تەسۋىلىرى دانه ـ دانه بولۇپ داستىخان مەيدانىغا تېرە ـ لىپ كەتتى.

بىرئازدىن كېيىن ئەھلىمەھەللە ئاخۇنلىرى بۇ شېھىتلار شەنىگە سۇرە ـ تىلاۋەتلەر بىلەن دۇئا قىلىشتى. بىراق، بۇنىڭغا ئوخشاش قان تۆكۈشكە تاقەت قىلالمىغان مەزە تۆرەمنىڭ تومۇرى ھەددىدىن زىيادە كۆپۈپ دەرغەزەپ بىلەن:

ـــ قان تۆكۈشكە سەۋەبچى بولغانلار داستىخان مەيدانىغا ھازىر قىلىنسۇن! ـــ دەپ ئەمر قىلغاندىن كېيىن، چۆموچ مىرشەپلىرى بىلەن ئىستىقامەت قىلىپ يۇرگەن شورپا خوجامنى چىنە كۆلچەكلىرىگە قاچىلاپ، قارىموچ تەسۋىلىرىنى يانجىپ، يۇزلىرىگە چېچىپ ئېلىپ كېلىشتى. شورپا خوجام ناھايىتى قورقۇپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ تۇرۇشىغا، بۇ ئەيىبنىڭ چۆچۈرە بۇۋىدە ئىكەنلىكى مەلۇم بولۇپ، دەرھال چۆچۈرە بۇۋىگە دورغا ماڭغۇزۇلدى.

چۆچۈرە بۇۋىم رومالىلىرىنى باشتىن ـ ئاخىر ساڭگىلىتىپ، يۇمغاقسۇتتىن ئوسما قويۇپ، چىرايـ ـنى پۇرۇشتۇرۇپ، چامغۇر بوقچىلىرىنى قولتۇقىغا قىستۇرغان ھالدا، دورغىغا تۇتۇق بەرمەي ئۇ بۇلۇڭـ ـدىن، بۇ بۇلۇڭغا قېچىپ يۇرگەنلىرىدە، ھەزرىتى مەزە تۆرەمنىڭ ئاچچىقى زىيادە بولدى ـ دە، دەرھال قوشۇق دورغىسىغا چۆچۈرە بۇۋىمنى سوراقىغا تارتىش توغرۇلۇق بۇيرۇق چۈشۈرـ دى. چۆچۈرە بۇۋىمنىڭ تەخـ ـتىراۋانى قازان شەھىرىدىكى داس بېگىمگە ئامانەت قويۇلـ ـدى.

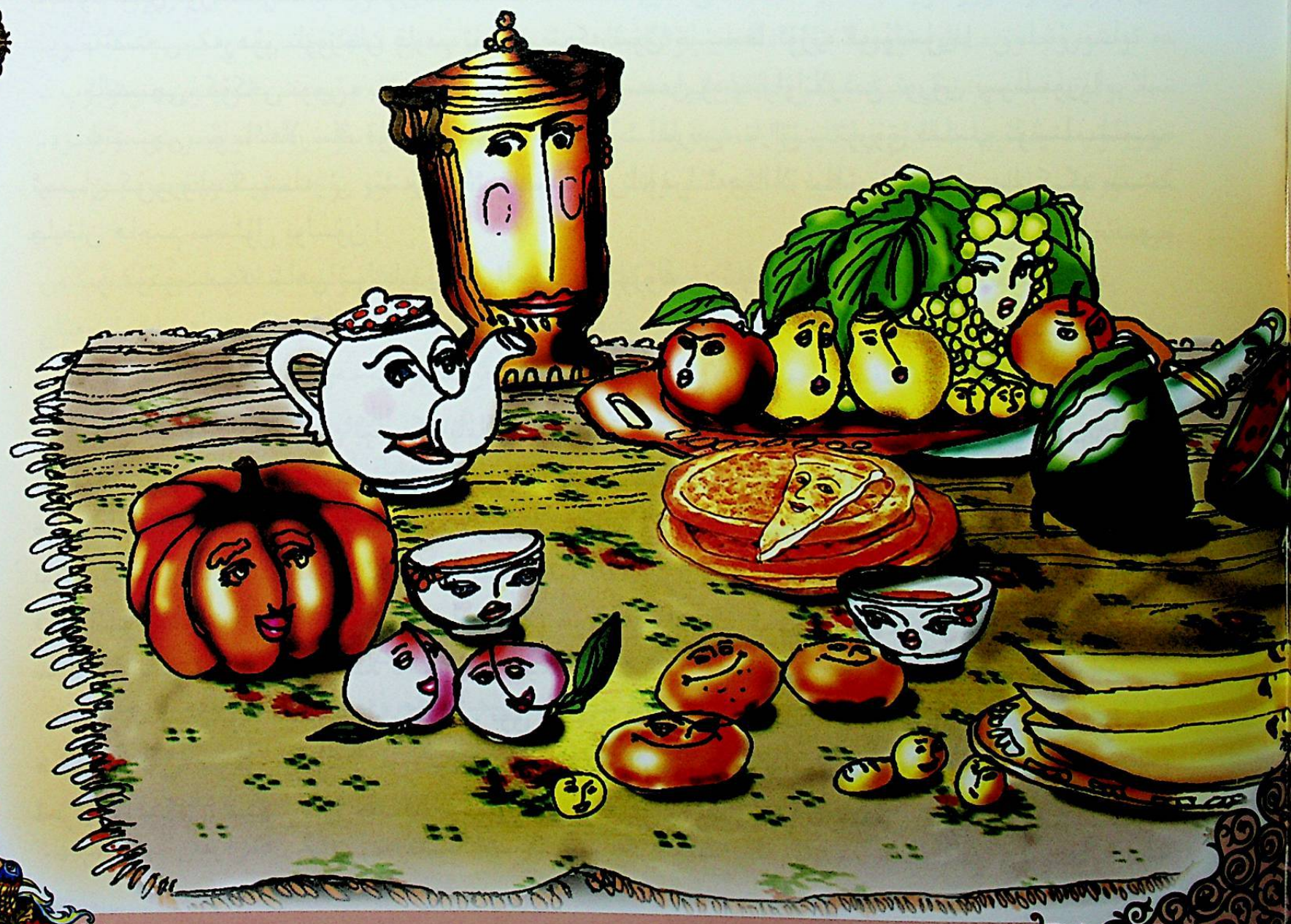
بۇ ماجىرادىن كېيىن، يۇتازا مەخسۇم قاسقان ھۇجـ ـىرىسىدىن ئالدىراشلىق بىلەن تەرلەپ ـ تەپچىپ چىقىقان پېتى جىگەردەك سەللىلىرـ ـنى ئوراپ، بەللىرىنى بوشراق باغلاپ، لېگەن هارـ ـۋىسىغا ئولتۇرۇپ ماڭاي دېـ

يىشىگە، مانتا باداڭ قاپاقلىرىنى يۇمۇپ، قورساقلىرىنى دومبايتىپ، ئاتىكاچىلىق بىلەن دەررۇ يۇتازا مەخسۇمنىڭ ئۇستىگە چىقىپ ئورۇن ئالدى. ئۇلار بىر - بىرىگە ماي تارتىشىپ مەيدان تەرەپكە مېڭىشتى.

بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان تۆڭشياڭ ئامبىلى لازا دارىن، شوسەي كوجاڭ، چەيزە شىجاڭ، ئاچچىقسۇ لوزۇڭ، تۇرۇپ شاھىتلار چىنە - تەخسىلەردە ئولتۇرۇپ، چۆكا مىلتىقلىرىنى بەتلەپ، شېشە جاڭلىرىنى ئۇرۇپ جاراڭلىتىپ مەيدانغا يېتىپ كەلدىلەر. ھەممەيلەن دەرھال ئۆرىتۆپە بولۇپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ ئۇلارنى تۆرگە باشلاشتى.

بىر ئازدىن كېيىن شوسەي كوجاڭنىڭ غەزەپلىك كۆزى مانتا بەككە چۈشۈپ قالدى. بۇلار بۇندىن بۇرۇن بىرنەچچە قېتىم مەنسەپ ئاداۋىتىدە بولۇشقانىدى. شوسەي كوجاڭ دەرھال پۇتلىرىنى يەرگە ئۇرۇپ لازا شىجاڭغا ئەرز - مەلۇمات قىلدىلەر. لازا شىجاڭ مانتا بەگنى كۆرسىتىپ: «چوكا مىلتىق بىلەن ئۆلتۇرۇپ، ئاچچىقسۇ لوزۇڭنىڭ غەزىپىنى كۆرسىتىپ، قورساقلىرىنى يېرىپ، ئۇچەي - باغرىنى چۇۋۇپ تاشلاپ جازا بېرىڭلار !» دەپ بۇيرۇق چۈشۈردى. تەرەپ - تەرەپتىن «خوش، خوش !» دېگەن تەۋەززۇ كۆتۇرۇلۇپ، ھۆكۈم ئورۇندالدى. كېيىن بۇ پىتنە - ئىغۋانىڭ سەۋەبچىسى بولغان يۇتازا مەخسۇمنى چەمبەرچاس باغلاپ، تەختىدىن ئاغدۇرۇپ، شاھانە سەللىلىرىنى چۈۋۈپ تاشلاپ، تىرىپىرەن قىلىشقا

هۆكۈم چىقىرىلدى. شۇ ئەسنادا سىنچاي سۇلھىچىلىرى بۇ ماجىرادىن ئەندىشە قىلىپ تەرەپ - تەرەپكە يۈگۈرمەكتە ئىدى.

بىر ئازدىن كېيىن، كۆپ ئىلتىماسلار ئارقىلىق، ھەزرىتى شاھى سۇلتان پولۇ كەپكۈر دۈمباقلىرىنى چېلىپ، چىنە پاساتلىرىنى تەييار قىلىپ، قوۋۇرغا دەرىسىنى ئېلىپ، بېھى تامغىسىنى بېسىپ، سەۋزە ئوقيالىرىنى بەتلەپ مەيدانغا يېتىپ كەلدى. مەيدانى داستىخانغا يىغىلغان پۈتۈن تائام ماشايىخلىرى تارقىلىپ قېچىشقا باشلىدى...

ھەممە ۋەقەدىن خەۋەر تاپقان ھەزرىتى شاھى سۇلتان پولۇ داستىخان سورۇنىغا ئۇلۇغۋار نەزەر تاشلاپ، ئاخىر مۇنداق مەزمۇندا ھۆكۈمنامە ئېلان قىلدى:

بىرىنچى، مانتىگۇل بېگىمنىڭ چوڭ قىزى جۇۋاۋىخان يەل باتۇرنىڭ ھەيدىشى بىلەن ئاچچىق ئۇچەي، تاتلىق ئۇچەي كوچىلىرى ئارقىلىق تۇرۇمتاي كۆلبېشى، كوزىچى يار بېشى بىلەن كونا داتاڭغا ھەيدەپ كىرگۈزۈلۈپ، تۆشۈك دەرۋازىسىدىن قوغلاپ چىقىرىلسۇن!

ئىككىنچى، بۇ پىتنە - ئىغۋانى تۇغدۇرۇشقا سەۋەبچى بولغان چۆچۈرە بۇۋى داستىخان مەيدانىغا چىقىشتىن قالدۇرۇلۇپ، ئورنىغا ئەۋۋىلى مۇقەددەم ساپ نىيەتلىك مەنچىزە خېنىم تەينىلەنسۇن!

ئۇچىنچى، مەزە تۆرەمنىڭ مەنسەپلىرى بىلەن تامغىلىرى ئېلىنىپ تاشلىنىپ، ھاكىملىققا تۇقاچ پالۋان بەلگىلەنسۇن!

تۆتىنچى، سابىق مەزە تۆرەمنىڭ يۇمىلاق لەشكەرلىرىدىن بولغان سامسا باتۇرلار تۇتۇلۇپ، كېكىر-دەك ۋە كاناي تۇرمىلىرىگە قامالسۇن!

بەشىنچى، مەرھۇم تاۋۇزجان قارىم ئۇچۇن شېكەرشۇنِ خېنىمغا ئۆزرە قويۇلسۇن!

ئالتىنچى، كۆكچى نوچى، بىشەكشۇن ھاجىملارغا سەمەن ۋە پەيزاۋاتلاردىن ئورۇن بېرىلسۇن!

يەتتىنچى، بۇ تائاملارنىڭ قورساق ئىچىدە گۇلدۇر - قاراس، تاراق - تۇرۇق قىلىپ مۇشتلىشىپ ئىسيان كۆتۇرۇپ، كىشىلەرنى بىسەرەمجان قىلىدىغان ناتوغرا ئەھۋاللارنىڭ يەنە ئۆتۈلمەسلىكىگە سەنچايخان ھاجىم مەسئۇل بولسۇن!

بۇ ھۆكۈمنامىگە شاھى سۇلتان پولۇ، ئاچچىقسۇ لوزۇڭ ۋە شوسەي كوجاڭلار ئىمزا قويۇپتۇ.

2

مەن ھەممەت كەمىرنى بېلىمگە باغلاپ، تىلمىنى ئەقىل سۆزى بىلەن ياغلاپ، ھەرقايسىلىرىنىڭ بۇ چوڭ سورۇنىغا كېلىپ قالدىم، بىر قاراپلا «كۇلۇۋالساق» دېگەن تەمەلىرىنىمۇ بىلىپ قالدىم. مېنى ھەرقايسىلىرى بىلىشمەيلا، بۇ چاغقىچە كۆرگەن بولساقمۇ، كۆرۈشمىگەنلىكىمىز ئۇچۇن تازا ئوبدان تونۇشمايلا، ھەقىچان: «بۇ قېرى قانچىلىك بىر نەرسە دەپ بېرەر» دەپ، كۆزلىرىگە ئېلىشمايلا، شۇڭا تەزىم قىلسامۇ پىسەنت قىلماي چاۋاكمۇ چېلىشمايلا. شۇنداق بولسىمۇ گەپ قىلىپ بېرەي، ئاڭلايلا، كۇلۇشمەيلا، تالاغا چىققاندا، نۆزەمبىللا باشقىلارغا دېيىشمەيلا.

بار ئىكەنۇ، يوق ئىكەن، ئاچ ئىكەنۇ، توق ئىكەن. ئېيىق باقاۋۇلكەن، بۆرە ھاكاۋۇركەن، تۇلكە ھىيلىگەركەن، سۇغۇر جادۇگەركەن، يولۋاس قاراقچىكەن، مۇشۇك ماراقچىكەن، ھۆپۈپ دورغىكەن، ئات-لىرى يورغىكەن، سېغىزخان جەدىكەن، قۇيرۇقى يەردىكەن، قۇشناچىم ئەردىكەن، نورمىسى سەردىكەن،

هۇنەرۋەن شەھەردىكەن، ئاققۇشقاچ چىقىمچىكەن، سوپى تورغاي بېقىمچىكەن، سالما غېجەكچىكەن، پاقا دۇمباقچىكەن، ئالا قاغا ئەزانچىكەن، قارا قاغا يالغانچىكەن.

شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئوچاق ئىقلىمىنىڭ قارا قازان ۋىلايىتىدىن دىڭ قۇلاق چۆچۈرە بۇۋىم بىلەن قاسقانچوڭنىڭ ئوتتۇرانچى ئوغلى مانتا بېگىم سۇپرا ئوردىسىدا بولۇپ ئۆتكەن تويلىرىدا قارد. مۇچلۇق قىيما خەلپىتىمنىڭ گۈزاھلىقى بىلەن ئەھدە نىكاھ قىلىشقان بولسىمۇ، بىر — بىرىدىن ئېسىللىك تالىشىپ، غىزا ئىقلىمىنىڭ يۇرت كاتتىلىرىنى تەكلىپ قىلىپ، دەزا ئېيتىپ بىر تەرەپ بولۇپ كېتىشمەك بولۇشتى.

پاختەكلىدىن سەزە بۇرۇت پولو مەخسۇم، قاقۇللىدىن چامغۇر سۆڭەك ئاقشاق باخشى، ئوپالدىن گۈلە گۈللۈك ئۇماچ دورغا، ئاققاشتىن مونەك ساقال يوبدان ئەلەم، يامانيارىدىن توڭكاي چىش ياما سو. پى، چويلا مەھەللىسىدىن سۆرەپ سالا لەڭمەنچوڭ بىلەن پالكۆز تەڭمەنگۈل، جۇمبىلە كوچىسىدىن يوغان سەللە يۇتازا ھاجىم بىلەن ئەمەلدارلار تائىپىسىدىن لازا سوجاڭ، ئاچچىقسۇ كوجاڭ، بەسەي جۇرىن، جاڭيۇ جۇيجاڭ، باغ ئايمىقىنىڭ مېۋىلەر تەبىقىسىدىن ئانار چوڭ، ئەنجۇر باي، ئامۇت يۇزبېشى، ئالمىخان سەتەڭ قاتارلىقلار نەق مەيدانغا ھازىر بولۇشتى. ۋاكالەتچى ساھىبخانلىققا تەينىلەنگەن داستىخان ئايىم مېھمانلار بىلەن كۆرۈشۇشكە ئالدىراۋاتقاندا، مىسكەرچى شەيخ ئاخۇنۇمنىڭ بېقىۋالدى ئوغلى سىرىق چىراي چىلاپچا شالدام بىلەن تۇچ مەخسۇمنىڭ ئامراق ئوغلى ئاپتۇۋا مەخسۇمزادە قىز بالىنىڭ نازۇك بوينىمدەك ئۇزۇن بويۇنلىرىنى غازدەك سوزۇپ، نازاكەت ۋە تەۋەززۇ بىلەن ئايلىنىپ بارلىق مېھمانلار بىلەن بىرمۇبىر كۆرۈشۇشۇپ چىقىپ كېتىشتى. مېھمانخانا مەملىكىتىنىڭ تۆر شەھىرىدىكى قوزۇق تەختىدە ئولتۇرۇشلۇق، ياش تۇرۇپلا تۇل قالغان لۆڭگىخان ھاجىم ھەرەمدىن كەلگۈچە، پالەچ كېسىلىگە مۇپتىلا بولۇپ قېلىپ، يول مېڭىشتىن قالغان بولسىمۇ، كەلگەن مېھمانلارنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن مۇدۇرۇپ — سۇرۇلۇپ، چىلاپچا شالدام ۋە ئاپتۇۋا مەخسۇمغا ئەگىشىپ، مېھمانلارنىڭ تەۋەررۇك قوللىرىنى يۇزلىرىگە سۇرتۇپ تاۋاپ قىلىپ چىقىپ كەتتى. شۇ زامان داستىخان ئايىمۇ ئۆز نۆۋىتىنى قولدىن بەرمەي مېھمانخانىغا ئۆزىنى ئاتتى.

پەتنۇس تەختىدە ئولتۇرۇپ گېزەك كېنىزەكلىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا سۆلەت بىلەن يېتىپ كەلگەن مەزەگۈل خېنىم تونۇر ئىقلىمىدىن بولغان قاتلىما قازاخۇنۇم ھەمراھلىقىدا شىرمان شاھزادە، توقاچ بايۇەچچە، سامسىگۈل ۋە گۆشگىردە باتۇرلارنى يېتىلىشىپ «پوش - پوش، مەرھەمەت، قېنى - قېنى» تەكەللۇپلىرى ئارا سۆلەت ۋە نازاكەت بىلەن داستىخان تۆرىدىن ئورۇن ئالدى. ئۆز ئەدەپ - ئىناۋەتلىرى نى ساقلىماي ساڭزا - سامبۇسا گېزەك كېنىزەكلەر بىلەن ئاپاق - چاپاق بولۇشۇپ، تونۇش، ناتونۇش مېھمانلارنىڭ قوللىرىغا ئېسىلىۋاتقان ئەركە نايناق گۆشگىردە باتۇر بىلەن سامسىگۈلنىڭ شوخلۇقىدىن رەنجىگەن قاتلىما قازاخۇنۇم شۇنداق ئاچچىقلاندىكى، قەۋەت - قەۋەت يۆگەلگەن سەللىلىرى چۈۋۈلۈپ، سېمىز يۇزلىرىدىن ياغلىرى تەپچىپ كەتتى.

دەل شۇ پەيتتە ھويلىدا ئالتۇن تونلۇق تۇچ مەۋلىۋىنىڭ باش مۇرىت ھەزرىتى ساماۋار ئىشان ئەتراپىغا چەينەك ھاپىزلىرىنى ۋە پىيالە مۇرتلىرىنى يىغىپ ھالقا قۇرۇپ زىكرى - سۆھبەت باشلىدى. ۋەتكەندى. ئۇلارمۇ تەكلىپ بىلەن جەرىلىرىنى توختىتىپ مېھمانخانا پەگاھىدىكى شىرە ئۇستىدىن ئورۇن ئېلىشتى. داستىخان ئۇستىدە مەزەخان تۆرەمنى تاۋاپ قىلىشىپ تۇرۇشقانلارنىڭ تەكلىپى بىلەن شاما گۈللىرىنى چېكىسىگە قىستۇرغان سىنچاي خېنىم تارتىنچاقلىقىدىن رەڭگى قىزارغان پېتى مېھ-

مانلارنىڭ ھەممىسى بىلەن لەۋ يېقىشىپ كۆرۈشتى. لەۋ يېقىپ كۆرۈشۈش شېرىنلىكىدىن ھەمەيلەن مەستۇمۇستەغراق بولۇشتى بولغاي، سورۇننى بىر دەملىك سۈرلۈك جىمجىتلىق قاپلىدى. شۇ پەيتتە شېكەر باغ مەھەللىسىدىن دۈپدۈگلەك بېشەكشۇن ھاجىم بىلەن يېشىل تونلۇق كۆكچى نوچى، سەۋزە نا-زۇك قارىقاش خېنىم بىلەن بەقەسەم نەمچە كىيگەن شېكەرشۇن ئاغىچا، ئاقچى بايۇەچچە بىلەن ئاچچىقى يامان چاچۇرۇك نوچىلار ھەيۋەت بىلەن كىرىپ كېلىشتى. بۇلارنىڭ ئۆزىدىن بالدۇر كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن تاۋۇز قارىمىنىڭ ئاچچىقى شۇنداق كەلدىكى، غەزىپىگە پايلىماي پىچاق تېگە - تەگمەيلا قارنى يېرىلىپ كەتتى. باغرى يۇمشاق بېشەكشۇن ھاجىمنىڭ شېھىتلىك مۇقامىغا يەتكەن تاۋۇز قارىمغا شۇنداق چىلىك ئىچى ئاغرىدىكى، كۆز ياشلىرى دەريا - دەريا بولۇپ ئاقتى. تاۋۇز قارىمىنىڭ قىپقىزىل قانلىرى داستىخانىنى بويىۋەتتى، مۇبارەك تەسۋىلىرى دانە — دانە بولۇپ چېچىلىپ كەتتى. بۇ ئالامەتنى كۆرۈشكە كېچىكىپرەك كەلگەن شورپا مەخسۇمنىڭ قورقۇپ كەتكەنلىكىدىن كۆزلىرى ھەيرانلىقتىن پارقىراپ كەتتى. سىنچاي خېنىم پىيالە بەتىنكىلىرىنى جىرىڭشىتىپ، چېكىسىگە قىسۋالغان شاما گۈللىرىنىڭ چۈشۈپ قالغانلىقىغىمۇ قارىماي پەتنۇس خادىكلىرىغا ئولتۇرۇپ، ساماۋار ئىشان بىلەن چەينەك ھاپىز-لىرىغا دادخورلۇق ئېيتىش ئۈچۈن بەدەر قاچتى. بۇ ئارىدا ماجىرانى سورۇن بىلەن تەمىنلىگەن چۆچۈرە بۇۋىمنى شۇ گۈناھى ئۈچۈن جاۋاب بېرىشكە چاقىرىش ئۈچۈن چۆمۈچ يۇزبېشى بىلەن قوشۇق ئونبېشى ماڭدۇرۇلدى. گۈناھىدىن قورقۇپ كېتىپ پىننە - يۇمغاقسۇتنىڭ ئاستىغا يوشۇرۇنۇۋالغان چۆچۈرە بۇ-ۋۇم ئاخىر چۆمۈچ يۇزبېشىدىن قېچىپ قۇتۇلغان بولسىمۇ، قوشۇق ئونبېشىغا تۇتۇلۇپ قالدى. چۆچۈرە بۇۋىم يەنە قېچىپ كەتمىسۇن ئۈچۈن، يۇندىپۇرۇش تۇتقاۋۇلنىڭ تۇنكا ھويلىسىغا قاماپ قويۇلدى. ئۇ-زۇندىن بۇيان تاپاۋەت كويىدا قازىلىقنى تەمە قىلىپ يۈرگەن يۇتازا مەخسۇم مانتا بېگىمنىڭ يوقلۇقىدىن پايدىلىنىپ، مۇۋەققەت قازى بولىمەن دەپ، ئۆز - ئۆزىنى تەينەپ كېرىلگىنىچە تەلەڭگە تېيىغا مىنىپ سورۇنغا يېتىپ كەلدى. ئەزەلدىن يۇتازا مەخسۇم بەگلىگىمنى تارتىۋالمىغىيدى، دېگەن ئەندىشە بىلەن ئورۇقلاپ، تېرىسى نېپىزلەپ، يۇتازا مەخسۇمنى ئاستىرتتىن كۆزىتىپ يۈرگەن گۈمانخور مانتا بېگىم يوشۇرۇنۇپ تۇرغان قاسقان ھۇجرىسىدىن تەخسە كەشنى چالا سېپىپ، ھور پەرەنجىسىنى يېپىنغىنىچە سورۇنغا كىرىپلا غەزەپتىن يېرىلىپ كەتتى. بۇ ماجىرانى تۇغىتەلمەي تۇرغاندا تۆپە - تۆپىلەپ ماجىرا قاياناپ كېتىپ سورۇن ئەھلىنىڭ ھەممىسىنى سارىاسىمىگە سالدى. يەنمۇ يوغانراق ئىش چىقىپ قېلىش-ىدىن ئەندىشىگە چۈشكەن داستىخان ئايمىنىڭ يۈرت ئامبىلى توكا لويى بىلەن ئاقساق شويىغا قىلغان ئەرزى بىلەن، لازا سوجاڭ، ئاچچىقسۇ كوجاڭ، شوسەي لەنجاڭ، شەنسەي پەيجاڭلار چوكا مىلتىقلىرىنى بەتلىشىپ ماجىرا مەيدانىدا ھازىر بولۇشتى. سورۇن ئەھلى قورقۇنچىدىن ئۆرىتۆپە بولۇشۇپ ئورۇنلىرى-دىن تۇرۇپ كېتىشتى. خۇشامەتكە پۇرسەت تاپقانلار بولسا، تەمەلىك تەزىملىرى بىلەن بۇ ئەمەلدارلارغا داستىخان تۆرىدىن ئورۇن كۆرسەتتى. لازا سوجاڭ بىلەن ئاچچىقسۇ كوجاڭ، شوسەي لەنجاڭ بىلەن شەن-سەي پەيجاڭلار دەرھال سوراقتا تۇتۇش قىلدى. ئالدى بىلەن مانتا بېگىم قاياناپ تۇرۇپ يۇتازا مەخسۇم ئۇستىدىن شىكايەت باشلىۋىدى، يۇتازا مەخسۇمۇ بوش كەلمەي، قاقشاپ تۇرۇپ ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ شىكايەت قىلىپ كەتتى.

ئەمەل - مەنسەپ، ھوقۇق - نەپ تالىشىپ بىر - بىرىنىڭ ئۇستىدىن خىجىل بولماي، يالغان - ياۋىداق شىكايەت باشلاپ سوراق تەرتىپىنى بۇزغان مانتا بېگىم بىلەن يۇتازا مەخسۇمغا مۇناسىۋەتلىك جازا ھۆ-

بىر - بىرىنىڭ ئۇستىدىن يالغان - ياۋىداق شىكايەت قىلىپ، سوت تەرتىپى ۋە سورۇن ئىنتىزا-مىنى بۇزغان مانتا بېگىم بىلەن يۈتازا مەخسۇمنىڭ قارنى يېرىلىپ، سەللىلىرى چۆۋۈۋېتىلىسۇن. بۇ جازانى شوسەي لەنجاڭ نەق مەيداندا ئىجرا قىلسۇن.

ھۆكۈم ئىجرا قىلىنىشى بىلەن پۈتۈن مەيدانىنى ۋەھىمە قاپلىدى. سىنچاي خېنىمۇ دەرھال سۈلھى يورغىسىنى سورۇندا چاپتۇرۇشقا باشلىدى. شۇ ئەسنادا بۇ دەۋا بىلەن ماجىرانىڭ ئۇزۇل - كېسىل بىر تەرەپ قىلىنمىغانلىقىدىن خەۋەر تاپقان ھەزرىتى شاھى سۈلتان پولۇ غەزەپتىن يۈزىدىن مېيى تەپچىپ تىترەپ تۇرغان ھالدا نەغمە - ناۋالىرىنى ياڭرىتىپ، لېگەن تەختىراۋاندا ئولتۇرۇپ، قوۋۇرغا تاجىنى كىيىپ، بېھى تامغىلىرىنى كۆتۈرۈپ سورۇنغا يېتىپ كەلدى. ئومۇمىي ئەھۋالدىن بىر قۇر خەۋەر تاپقاندىن كېيىن داستىخان مەيدانىدىكى شاھانە ئورۇننى ئۆزى ئىگىلەپ مۇنداق بىر قەتئىي ھۆكۈم چىقاردى:

بىرىنچى، مانتا بېگىمنىڭ خوتۇنى چۆچۈرە بۇۋىم جۇۋاۋىگۈلدىن ئېرىنى كۈنلەپ ماجىرا پەيدا قىلغانلىقى ئۈچۈن ئۇگرە ئارغامچىسىدا چەمبەرچاس باغلىنىپ، ئوتتۇز ئىككى چىشلىق جاددا توغرىلىپ، يۈتقۇنچاق دەرۋازىسىدىن ئۆتكۈزۈلۈپ، كاناي، قىزىل ئۆڭگەچ مەھەللىسى ئارقىلىق ئاشقازان زىنداندا مەلھەم قىلىنسۇن. ئاچچىق ئۇچەي يولى، تاتلىق ئۇچەي كوچىسىدا سازايى قىلىنىپ، سۈيۇقى سۈيدۇڭ دەرۋازىسىدىن، قويۇقى كۈيتۇڭ دەرۋازىسىدىن سۈرگۈن قىلىنسۇن. مەرھۇم مانتا بېگىمنىڭ بەگلىك ئەملى غىزا ئەھلى يىغىلىپ بەگ سايلىۋالغۇچە، مەزكۇر مەزەگۈل تۆرەمگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلسۇن. بۇ پەرمان توقاچقا تۈكچە تامغا بېسىلغان مەخسۇس نامە بىلەن ئەھلى غىزاغا جاكار قىلىنسۇن.

ئىككىنچى، مەزكۇر ماجىرا توختىتىلىپ بىر تەرەپ قىلىش ئىشى ئاخىرلاشقۇچە ماجىرانىڭ غوۋغا بىلەن تىل بىرىكتۇرۇپ سوراق ۋە سوت ئىشلىرىغا پۈتلىكاشاڭ بولۇشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن بىشەك-شۇن ھاجمغا قوغاندىن، ئاقچى بايۋەچچىگە ئاقتامدىن، كۆكچى نوچىغا كۆكچىدىن، قارا كۆسەي بايغا ئىشلەمچىدىن، شېكەرشۇن خېنىمغا شېكەر باغ بىلەن قاقۇللىدىن، ئاچچىقى چۇس ئاق ناۋاتقا كاندىرىدىن، سەۋزى نازۇك ئايىمغا سۇللۇغدىن، چاچۇرۇككە ئۇجمىلىكتىن، چىلگە گۈل يۇمىلاققا سەمەندىن، چارقوغۇنغا مورتۇمدىن، مەرھۇم تاۋۇز قارىمنىڭ ئۇرۇق، ئايماقلىرىغا پاختەكلىدىن، قۇنا دارازىغا مۇشتىن، قارىقاش چوكانغا يېڭىيېرىق بىلەن چېچەكلىكتىن، ئانار مارجانچى بىلەن ئەنجۇر ھەسەلچىگە بەشكېرەمدىن، ئۇزۇم سوپىغا سايۋاغدىن، چىلان قىزىلمۇشقا بويلا بىلەن قاغىلىقتىن، ياڭاق بىلەن بادامغا زەمىندىن، ئامۇت كۆك تۇمشۇققا يېڭى ئۆستەڭدىن، ئاغچا ياغلىق سوقا جانانى خېنىملار بىلەن خۇۋەينى بوڭبوڭغا تاشمىلىقتىن ئورۇن بېرىلىپ، دەرھال بەلگىلەنگەن ئورۇنغا تاپشۇرۇلسۇن.

ئۇچىنچى، نەشە ئوغا، تاماكا غوۋغانىڭ قەغەز - سەرەڭگە ئوت قۇيرۇقلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ كىرىپ، داستىخان مەيدانىدا ئوت يېقىپ، بۇس چىقىرىپ ئىس - تۈتەك تارقىتىشى قەتئىي چەكلەنسۇن.

تۆتىنچى، ئەھلى سورۇن ئالدىدا ئەيمەنمەستىن تىغ كۆتۈرۈپ تاۋۇزقارىم قاتارلىقلارنى شېھىت قىلغان پىچاق قاتىل ئاسما يامۇلنىڭ غىلاپ زىندانىغا بېشىنى يەرگە، پۇتىنى ئاسمانغا قارىتىپ ئېسىپ قويۇلسۇن.

بۇ ھۆكۈم ھازىردىن باشلاپ كۈچكە ئىگە، دەرھال ئىجرا قىلىنسۇن.

ھۆكۈم چىقارغۇچى: شاھى سۈلتان پولۇ.

تارىخي بىر مىسال، تەخمىنى تۆت يۈز ھىجرىيە جامادىيەلئاخىرىنىڭ 367 ــ كۈنى.

كېكىردەك لەشكىرى بىلەن تاغام لەشكىرى ئوتتۇرىسىدىكى جەڭ

نداق رىۋايەت قىلىپتۇركى، ئىبنى شاكىر دېگەننىڭ زامانىسىدا، كېكىردەك لەشكىرى بىلەن تاغام لەشكىرى جەڭ قىلماق بولدى. بۇ ۋاقىتدا پولۇ پادىشاھ، ئۆپكە پالۋان، مانتا قازى، چۆچۈرە چەپپىگى[3]، جىگىموما دوپپىگى[4]، لەشمەن يايى، قاتلىما شەيخۇلئىسلام، توغاچ يوسۇل[5]، چوۋات مۇنەججىملەر بىر جايغا كېلىپ باش قوشۇپ كېكىردەك لەشكەرلىرىگە قانداق تاقابىل تۇرۇشنىڭ پىلانىنى تۈزۈشتى. توغاچ يوسۇل بىلەن چوۋات مۇنەججىم: «مۇبادا كېكىردەك لەشكەرلىرى يېتىپ كېلىدىغان بولسا، ئۇنىڭ كەڭ يەرلىرىنى قىستاپ، تار يەرلىرىنى نەقتاپ، قامچىسىنى نابۇت قىلىۋېتىپ رەمز» دېيىشىپ، ئۆزلىرىنىڭ غەيرەت ـ جاسارىتىنى بىلدۇرۇشتى. بۇلارنىڭ مۇنداق غەيرەتلىك پالۋانلار ئىكەنلىكىنى ئاڭلىغان پولۇ پادىشاھتا زور ئىشەنچ پەيدا بولدى. شۇنىڭ بىلەن جىمى تاغام لەشكەرلىرىنى سەپ تۈرغۇزۇپ، ئۆزى جەڭنىڭ ئالدىنقى سېپىگە كېلىپ تۇردى. بۇ چاغدا نۇقۇت قورۇقچى يۇگۇرۇپ كېلىپ:

ــ ھەي ئۇلۇغ شاھىم، بىزلەر ناھايىتى خىرامان تۇرۇپتىمىز. بىزدە بىرئاز جەڭ تەرەددۇتى بولمىسا، كېكىردەك لەشكەرلىرى كېلىپ بىزنى نابۇت قىلىۋەتمەسۇن، ــ دېدى. پولۇ پادىشاھ باش لىڭشىتىپ:

ــ ھەي نوقۇت قورۇقچى، ئاۋۇ كۆرۈنگەن چوققىنىڭ بېشىغا چىقىپ قاراپ تۇرغىن، ئەگەر كېكىردەك لەشكەرلىرىنىڭ بارانىنى كۆرسەڭ بىزلەرگە دەرمەھەل خەۋەر قىلغىن، ــ دېدى.

«خوپ!» دەپ نوقۇت قورۇقچى چوققىغا قاراپ يۇگۇرۇپتۇ. نوقۇت قورۇقچى چوققىغا چىقىپ بىرئاز قاراپ تۇرغاندىن كېيىن كېكىردەك لەشكەرلىرىنىڭ نەرە تارتىپ، تۇغ ـ تۇمانلىرىنى قاينىتىپ، ئاجايىپ ھەيۋەت بىلەن كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، بۇ خەۋەرنى دەرھال پولۇ پادىشاھقا ئېيتتى. پولۇ پادىشاھ جىمى تاغام لەشكەرلىرىنى سەپ تۈرغۇزۇپ، قەلئەئىي لېگەنگە بەتلىنىپ، گۆشنى ئۆزىگە سىپەر[6] قىلىپ، جەڭنىڭ ئالدىنقى سەپ مەيدانغا كىرىپ تۇردى. كېكىردەك لەشكەرلىرى يېتىپ كېلىپ، شۇنداق قاتتىق جەڭ بولۇپ كەتتىكى، گويا كى قوتاندىكى قويغا بۆرە تەككەندەك، قومۇشقا ئوت تۇتاشقاندەك بولىدى. ئەيىۋەننا س! ئەلمىساقتىن بېرى ئادەم پەرزەنتى مۇنداق كەسكىن جەڭنى كۆرگىنى يوق. چاشقا ۋاقتى بىلەن باشلانغان جەڭ نامازدىگەر بىلەن ئاخىرلاشتى. ناھايەت كېكىردەك لەشكەرلىرى غالىب كېلىپ، پولۇ پادىشاھنى يەسىر ئەيلىدى. ئاندىن كېيىن بېشىغا دەستۇر ئورىغان، ئۇزۇن پەرىجە كىيىپ بېلىنى چىڭ باغلىغان مانتا قازى غەزەپ بىلەن قىلىچ، نەيزىلىرىنى ئوينىتىپ قەلئەئىي لېگەنگە بەتلىنىپ تۇرغاندى، كېكىردەك لەشكەرلىرى غالىب كېلىپ، مانتا قازىنىمۇ نابۇت قىلدى. بۇ جەڭدىن كې-

يىن جىگىموما دوپپىگى، لەڭمەن يايى، قاتلىما شەيخۇلئىسلاملار قەلئەئىي لىگەنگە چىقىپ تۇرۇۋېدى، ئۇلارنى ھەم نابۇت قىلدى. ئاندىن كېيىن شۇنداق بىر نەرسە چىقىپ كەلدىكى، قارىغۇدەك بولسا جەببىي - جوشلىرىنى[7]، گازا[8]، قالپاقلىرىنى كىيگەن بولۇپ، لەشكەرلىرىنىڭ كىيىنىشى ئىخچام ھەم سانى نۇرغۇن ئىدى. بۇ كىمدۇر دېسە، چۆچۈرە چەپپىگى، دەپ جاۋاب بەردى نۇقۇت قورۇقچى. كىچىكىرەك لەشكەرلىرى ھەربىر تىنىق ئارىلىقىدا ئۇلارنىڭ بىرنى دېگۈدەك نابۇت قىلدى.

چىقتى قازاندىن بىر تۇمان، باستى مەيداننى مانان، قازان قەلئەسىدىن چىقىپ، يول ئالدى لىگەن قەلئەسى تامان. ئو كىمدۇر دېسە، ئۇ ئۆپكە پالۋان. ئۆپكە پالۋان ناغرىلىرىنى ئۇرۇپ، كارنايلىرىنى قېقىپ، تۇغ - ئەلەملىرىنى تارتىپ، ئاجايىپ ھەيۋەت بىلەن قەلئەئىي لىگەنگە چىقىپ بەتلەندى. ئۇنىڭ ھەيۋەت بىلەن كېلىشى مەيداننى زىلزىلىگە كەلتۇرۇپ، كىكىردەك لەشكەرلىرىنى ۋەھىمە ئىچىدە قالدۇرغاندى. بىراق، كىكىردەك لەشكەرلىرىنىڭ بىر قىسمى ئۆتكۇر جادا بىلەن قوراللانغان بولۇپ، ئۆپكە پالۋاننى ئەمبەل مەيدانىدا قورشاپ ئېلىپ، تۇتقۇن قىلىپ، بىرمۇبىر جادىغا بېسىپ، جانلىرىنى تەلىرىدىن جۇدا ئەيلىدى. ئاندىن كېيىنلا گويا ئەجدىھادەك گاھى تۇگۇلۇپ، گاھى سوزۇلۇپ، ئاجايىپ قالتىس بىر نەرسە قەلئەئىي لىگەنگە بەتلىنىپ چىقىپ تۇردى. بۇ كىمدۇر دېسە، ھېسىپ، دەپ جاۋاب بەردى نۇقۇت قورۇقچى. كىكىردەك لەشكەرلىرى غالىب كېلىپ، ئۇنى ھەم چېپىپ قىيما - چىيما قىلىۋەتتى.

بىردىنلا جەڭ مەيداننىڭ ئاسمىنىدا بۇلۇتلار پەيدا بولۇپ، گۇلدۇرماما گۇلدۇرلەپ، يالت - يۇلت چاقماقلار چېقىلىپ، ۋەھىمىلىك سادالار زېمىن كۆكسىنى قاپلىدى. تائام لەشكەرلىرى شۇنداق كۆچلۈك قوشۇن تۇزۇپ، ھەيۋەت بىلەن يېتىپ كەلدىكى، ناھايىتى يىراقتىنلا ئوق - دورا پۇرىقى دىماغقا ئۇرۇلاتتى. بۇ كىمدۇر دېسە، شوچا[9] ئىشتەي بېگى، دەپ جاۋاب بەردى نۇقۇت قورۇقچى. شوچا ئىشتەي

بېگى لەشكەرلەرنى پال - پۇل، ۋال - ۋۇل زەبەرجەتتىن كۆز قويغان كىيىملەر بىلەن كىيىندۇرگەن بو-
لۇپ، پىنتوزىدىن كەمەر باغلىغان، قۇيرۇق مېيىنى قېيىق، لەڭپۇڭلارنى قولۇاق قىلىپ، جاسارۇ، جا-
سۇەنزىلەردىن ياسالغان پارتلاتقۇچ بومبىلار بىلەن قوراللىنىپ جەڭ مەيدانىغا كەلدى. لەشكەرلەرنىڭ
شەپەقتەك قىزغۇچ تونلىرى قوشۇنغا قالتىس سەلتەنەت بېغىشلىغانىدى. بۇ قېتىم شوچا ئىشتەي بېگى
بۇ جەڭگە سەرخىل قوشۇن تەشكىللىگەنىدى.

كېكىردەك لەشكەرلىرى نۇرغۇن جەڭ قىلغانلىقتىن ئېغىر دەرىجىدە هارغىنلىق ۋە چارچاش هېس
قىلدى. شۇنداقتىمۇ كېكىردەك لەشكەرلىرى تائام لەشكەرلىرىگە قارشى ئەڭ ئاخىرقى لەشكىرىي كۆچە-
نى توپلاپ هۇجۇمغا ئۆتتى. ئەمدىلا هۇجۇمنى باشلىۋېدى، زەبەرجەتتىن كۆز قويغان، قىزغۇچ تون كى-
گەن شوچا لەشكەرلىرىنىڭ شىددەتلىك ئوت كۆچى كېكىردەك لەشكەرلىرىنى گويا قوقاسقا چۈشكەن
يىلاندەك تولغاندۇرۇۋەتتى. پىيادە لەشكەر لازا نەشتەر بىلەن قوراللانغان بولۇپ، كېكىردەك لەشكەرلىرى-
گە ئالماس نەيزىدەك سانجىلاتتى. كېكىردەك لەشكەرلىرى قاتتىق يۆتەلگە مۇپتىلا بولۇپ، ئىچى سانجىق-
قا تولۇپ، كۆز چەشمىلىرىدىن سۇلار بۇلدۇقلاپ ئېقىپ، بەدەنلىرىنى مونچاق - مونچاق تەر تامچىلىرى
قاپلىغانىدى. كېكىردەك لەشكەرلىرى بىرئاز چېكىنىپ ئۆزىنى ئوڭشۇۋېلىپ ئون ئىككى بال كۈھىقاپ
بورىنى چىقاردى. شوچا ئىشتەي بېگى لەشكەرلىرى تۇرۇپ ئىلگىرىلەپ، تۇرۇپ چېكىنىپ، كېكىردەك
لەشكەرلىرى بىلەن قاتتىق ئېلىشىۋەردى. بىراق، كېكىردەك لەشكەرلىرى بۇنداق ئۇزۇنغا سوزۇلغان ئۇ-
رۇشتىن قاتتىق هالسىرىغانلىقى ئۈچۈن چېكىنىدى. خەيۋەن[10] دېگىزىدا نۇرغۇنلىغان لەشكەرلەر گاهى
پىنهانە، گاهى ئاشكارا بەتلىنىپ تۇردى. بۇ جەڭنىڭ ۋاقتى بەكمۇ سوزۇلدى. ئەلمىساقتىن بېرى ئادەم
پەرزەنتى مۇنداق شىددەتلىك هەم ئۇزۇنغا سوزۇلغان بىرەر جەڭنى ئەسلا كۆرۈپ باققىنى يوق ئىدى.

كېكىردەك لەشكەرلىرى ئوبدان دەم ئېلىپ، ئۆزلىرىنى رۇسلۇالغاندىن كېيىن تۇيۇقسىزلا شۇنداق
شىددەت بىلەن هۇجۇمغا ئۆتۈپ شوچا ئىشتەي بېگىنى يەسىر ئەيلىۋەتتى. چۈنكى، كېكىردەك لەشكەر-
لىرى كۈچلۈك ئىنتىزام، پولاتتەك چىڭ ئىتتىپاقلاشقان لەشكىرىي كۈچكە، مول بىلىم ۋە ئۇرۇش قە-
لىش تەجرىبىسىگە ئىگە قوماندانلارغا ئىگە ئىدى.

ئاندىن كېيىن بۇ جەڭنىڭ سېپى چۈۋات مۇنەججىمگە يېتىپ كەلدى. چۈۋات مۇنەججىم مۇراجىئەت
قىلدىكى: «هەي يار - بۇرادەرلەر، شۇنچە زەبەردەست قوشۇن تەشكىللىگەن شوچا ئىشتەي بېگىمۇ نابۇت
بولدى. مەن يېڭىلا كېسەلدىن ساقايغان، تولۇق ماغدۇرۇمغا كېلەلمىدىم. ئەگەردە كېكىردەك لەشكەرلىرى
يېتىپ كېلىپ، ماڭا ئازار بېرىدىغان بولسا، ئۇستىخانلىرىم رىزە - رىزە بولۇپ كېتىدۇ».

توغاچ يوسۇل: «بىز ئىككىمىز ئاغىنە ئىدۇق، بارنى تەڭ يېگەنىدۇق، تونۇر قەلئەسىدە بىللە تاۋلا-
غانىدۇق. ماڭا بەردىڭ كۆپ بىلىم، ساڭا سادىق ئاق دىلىم. ئەگەر خەۋپ كەلسە ساڭا، ئىتەرگىل دەرمە-
هەل ماڭا. سېنىڭ يۈكۈڭنى مەن كۆتۈرەي، كەلسە رەقىبىڭ هامان ئۆلتۈرەي. ئاۋۋال مەن ئۆتەي سەپىنىڭ
ئالدىغا، يوشۇرماي ئۆزۈمنى دالدىغا» دېۋىدى، چوۋات مۇنەججىم توغاچ يوسۇلنىڭ ئاستىغا چۈشۈپ، تە-
زلىپ تۇردى. كېكىردەك لەشكەرلىرى شىددەت بىلەن يېتىپ كېلىپ، بىردەمدىلا توغاچ يوسۇلنى يەسىر
ئەيلىۋەتتى. چوۋات مۇنەججىم توغاچ يوسۇلنىڭ ئاستىدا ساق - سالامەت قوغدىلىپ قالدى.

شۇنداق قىلىپ، كېكىردەك لەشكەرلىرى تائام لەشكەرلىرىنىڭ هەممىسىنى ئەسىر ئېلىپ هەيدەش-
تۇرۇپ، ئۇستىخان دەرۋازىسىدىن ئۆتكۈزۈپ، قورساق زىندانىغا بەند قىلدى.

ئاچ كۆزلۈكنىڭ ئاقىۋىتى

ئۇرۇنقى زاماندا ناھايىتى ئاچ كۆز بىر ئاخۇنۇم ئۆتكەنىكەن، ئۇ تالىپلىرى بىلەن توي - تۆكۈن، نەزىر - چىراغلارغا بارغاندا، نازۇ نېمەتلەرنىڭ ھەممىسىنى ئۆزى يەۋېتىدىكەن - دە، ئاندىن تالىپلارغا قاراپ:

— مەن يېسەم سىلەر يېگەنگە ئوخشاش، — دەيدىكەن.

بىر كۈنى ئاخۇنۇم تالىپلارنى سايادىكى باشلاپ چىقىپتۇ. كۈن ناھايىتى ئىسسىق بولغاچقا، دەريادا چۆمۈلۈۋالاي دەپ، كىيىملىرىنى يېشىپ چۆمۈلۈپتۇ. تالىپلار ئاخۇنۇمنىڭ چۆمۈلۈپ بولۇشىنى كۈتۈپ ئولتۇرۇپتۇ. تۇيۇقسىز دەريادا كەلكۈن كېلىپ ئاخۇنۇمنى ئېقىتىپ كېتىپتۇ. ئاخۇنۇم تالىپلارغا قاراپ:

— مېنى قۇتۇلدۇرۇۋېلىڭلار! مېنى قۇتۇلدۇرۇۋېلىڭلار! — دەپ، جېنىنىڭ بارىچە ۋارقىراپتۇ. تالىپلار:

— ئاخۇنۇم، بىز ئامان قالساق، سىلى ئامان قالغانغا ئوخشاش، — دەپ ئولتۇرۇۋېرىپتۇ. ئاخۇنۇم ئېقىپ كېتىپتۇ.

ئىزاھلار:

1، پاتاڭگۇش — قاغىلىق شېۋىسىدە قوچۇش، ئاختۇرۇش دېگەن سۆز.

2، ئاغىچا — قاغىلىق شېۋىسىدە خوتۇنۇم دېگەن سۆز.

3، چەپىبىگى — ئەمەل نامى.

4، دوپىبىگى — ئەمەل نامى.

5، يوسۇل — ئەمەل نامى.

6، سىپەر — قالقان.

7، جەببىي - جوش — دۇبۇلغا.

8، گازا — پەشمەت.

9، شوچا — شورپىنىڭ بىر خىلى.

10، خەيۋەن — چوڭ چىنە.

تېپىشماقلىق چۆچەكلەر

تېپىشماقلىق چۆچەكلەر

مۇندەرىجە

بۇ قىز قايسى سۆزى بىلەن ئاتا - بالىغا يارىدى.....345
بۇ قىز كىمگە تەئەللۇق.....347
شۇنداقمۇ جاۋاب بولامدۇ.....350
قىزنى كىمگە بەرسە مۇۋاپىق.....351
قىزنىڭ چارىسى.....355
مالچىنىڭ ئەقلى.....356
پادىشاھ ۋە شاھماتچى.....359
مىڭ تەڭگە پۇل.....361
قەيەردە مېڭىش توغرا.....363
قىز ئوغۇلنىڭ نېمىسى بولىدۇ.....364
مۇغەمبەر تۇلكە.....366
ئوتۇنچى يىگىتنىڭ جاۋابى.....368
ئۇچ تۆگە.....370
ئوغرى بىلەن قاراقچى.....372
گۆھەرنى قانداق قىلىش كېرەك.....375
تۇردى ماقۇلنىڭ قىزلىرى.....380
ئۇ قانداق قۇتۇلۇپ قالدى.....383
ھاكىم يىتكەن ئېشەكنى قانداق تاپتى.....384
موللام ئوغرىنى قانداق تاپتى.....385
دانىشمەن نېمە دېدى.....386
بەش نان.....387
تېپىشماقلىق چۆچەكلەرنىڭ جاۋابلىرى.....388

بۇقنى قايسى سۆزى بىلەن ئاتا - بالىغا يارىدى

ئار ئىكەنۇ، يوق ئىكەن، بەزىدە ئاچ بولسا، بەزىدە توق ئىكەن، بەزىلىرى جۇپ بولسا، بەزىلىرى تاق ئىكەن. شۇنداق زامانلارنىڭ بىرىدە، بىر يۇرتتا بىر كىشى بولغانكەن، ئۇ كىشىنىڭ مەمەتنىياز دېگەن بىر ئوغلى بار ئىكەن. كۈنلەر ئۆتۈپ، يىللار ئۆتۈپ ئوغۇل چوڭ بولغانچە، مەمەتنىياز دېگەن بۇ ئىسىم مەتنىيازغا ئۆزگىرىپتۇ. قىش ئۆتۈپ ئەتىياز كەپتۇ، كېيىن ياز ئۆتۈپتۇ، كۈز تۈگەپتۇ، قىشمۇ ئارقىسىدىن قوغلاپ كەپتۇ. كىشىلەر تۇنجى ياغقان قارنىڭ شەرىپىگە ئۆزلىرىنىڭ قائىدە - يوسۇنى بويىچە كاتتا زىياپەتلەرنى راسلاپ، قارلىق ئويۇنى ئوينىتۇ، كىشىلەرنىڭ دىلى شاد - خۇراملىقتىن يايراپتۇ، ئۆي - ئۆيلەردە تويلار قاينىتۇ، يۇرت - جامائەت توي ئوينىاپ هارماپتۇ، ئوينىغانچە تويغا قانماپتۇ، مەتنىيازمۇ هەممە تويدىن قالماپتۇ. شۇنداق كۈنلەردە مەتنىيازمۇ بالىغەتكە يېتىپ چوپچوڭ يىگىت بولۇپ قاپتۇ. ئوغۇل «جۆيلۈمەك» بوپتۇ، دادىسى بالىسىنى «ئۆيلىمەك» بوپتۇ. شۇنداق قىلىپ، دادىسى ئەل - يۇرت ئارىسىدىن ئۆزىگە يارىغۇدەك بىر كېلىن تېپىش ئۈچۈن ئوغلىنى يېتىلەپ مەھەللىمۇمەھەللە ئايلانماق بوپتۇ. ئوغۇل بۇنىڭغا ماقۇل بوپتۇ. ئۇلار ئايلىنىشىنى باشلۇپتىپتۇ، كاللىسىدىكى بارلىق خىياللارنى تاشلۇپتىپتۇ، ئۆيلەرنىڭ ئالدىغا بىرمۇبىر كېلىۋېرىپ-تۇ. دادىسى ھەربىر قىزى بار ئۆينىڭ ئالدىغا كەلگەندە بار ئاۋازى بىلەن ۋارقىراپ - جارقىراپ، ۋاڭ - چۇڭ كۆتۈرۈپ ئوغلىغا كايىپتۇ، گۇناھلارنى قويۇپتۇ. بۇ ۋاراڭ - چۇرۇڭلارنى ئاڭلىغان قىزلار ئۆيلىرىدىن يۈگۈرۈشۈپ چىقىپتۇ، ئىشىك ئالدىدىكى بولغان ئىشنى كۆرۈپتۇ، بىردەم ھەيرانلىقتا تۇرۇپتۇ، ئاندىن ئەقلى لال بولغان ھالدا:

— ۋاي ئاتا، ئوغۇللىرىغا نېمانچىلا كايىيلا، ئاچچىقلىرىنى بېسىۋالسىلا، — دەپتۇ. ھېلىقى كىشى:

— مەن نېمە قىل دېسەم شۇنى قىلىدۇ، — دەپ دادلاپتۇ. قىزلار كۆڭلىدە، قانداق سارىڭ ئادەم بۇ، دەپ ئويلاپ:

— دېگەنلىرىنى قىلسا، يەنە نېمە كايىش؟ شۇنداقمۇ بولامدۇ ئىش؟ — دەپتۇ.

بۇ كىشى قىزنىڭ جاۋابىنى ئاڭلاپ، كۆڭلىدە، ھە، بۇ قىز يارىمايدىكەن، دەپتۇ - دە، باشقا بىر كىشىنىڭ ئىشكى ئالدىغا ئوغلىنى يېتىلەپ بېرىپ يەنە بايىقىدەكلا كايىپتۇ، ئۇ ھويلىدىنمۇ قىزلار چىقىپ بايىقىدەكلا سوراپتۇ ۋە ئۇ كىشىنىڭ بەرگەن جاۋابىغا بايىقى قىزلار بەرگەن جاۋابنى بېرىپتۇ. ئوغۇلنىڭ دادىسى ئۇلارنمۇ يارىمايدىكەن دەپ، ئۇ يەردىنمۇ كېتىپتۇ. ئۇلار مەھەللىنى قويماي ئارىلاپ-تۇ، لېكىن ھېچقايسى قىزنىڭ جاۋابى يارىماپتۇ. ئۇلارنىڭ كۆڭلىگە ياققۇدەك قىز تېپىشتىن ئۈمىدى

ئۇزۇلۇپتۇ، ئارزۇيىغا يېتەلمىگەنلىكتىن كۆڭلى بۇزۇلۇپتۇ، ئەمدى قانداق قىلىش ھەققىدە تولا ئويلاپ بېشى قېتىپتۇ، شۇ خىياللار بىلەن نۇرغۇن يەرلەردىن ئۆتۈپتۇ، مەھەللىدىن خېلى يىراق جايلارغىمۇ كېتىپتۇ. ئۇلار شۇ مېڭىش بىلەن كېتىپ بېرىپ ئالدىغا شۇنداق بىر قارىسا، ئېتىز بېشىدا يالغۇز بىر ئۆي كۆرۈنۈپتۇ. ئۇلارنىڭ ئۈمىد شامى كۆڭلىدە ۋاللىدە يېنىپتۇ، قانداقلا بولسۇن شۇ ئۆيگە بېرىپ بېقىش نىيىتىگە كېلىپتۇ. ئۇلار بىر دەمدە ئۇ ئۆينىڭمۇ ئالدىغا كېلىپتۇ، بۇرۇنقىدەك ئوغلىنىڭ ئوستىدىن دادىسى قاتتىق كايىشقا باشلاپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ ئۆيدىنمۇ بىر قىز چىقىپ:

— ئەسسالام، ئاتا، ئوغۇللىرى نېمە گۇناھ قىلدى، نېمانچە كايىيلا؟ — دەپ سوراپتۇ. دادىسى قىزىنىڭ سالىمىغا جاۋاب بېرىپ:

— قارىمامسىز، قىزىم، بۇ بالا مەن نېمە دېسەم شۇنى قىلىدۇ، — دەپ دادلاپتۇ.

قىز بۇ گەپنى ئاڭلاپ بىر دەم ئويلىنىپ تۇرغاندىن كېيىن، دەپتۇ:

— توغرا، ئوغۇللىرى ئەيىبلىك ئىكەن، ئەلۋەتتە كايىشقا تېگىشلىك ئىكەن. شۇنداق بولسىمۇ، ئۆيگە بېرىپ نەسىھەت قىلسىلا بولاتتىغۇ، كوچىدا بۇنداق قىلىش سەت ئەمەسمۇ، ئىش دېگەننى ھەممىشە سىلى دېگەندەك قىلماي، ئەلۋەتتە ... قىلىشى كېرەك. شۇنداق ئەمەسمۇ، ئاتا!

— رەھمەت، قىزىم، يارايسىز، — دەپتۇ ھېلىقى كىشى.

شۇنىڭ بىلەن ئۇ قىز ھېلىقى كىشىنىڭ سىنىقىدىن ئۆتۈپ كېلىنلىككە ياراپتۇ.

بۇ قىزنىڭ قايسى سۆزى بىلەن ئاتا ـ بالىغا يارىغانلىقىنى دەپ بېرەلەمسىز؟

بۇقۇرگىمگە تەئەللۇق

ئار ئىكەنۇ، يوق ئىكەن، ئاچ ئىكەنۇ، توق ئىكەن، بۇرۇنقى زاماندا ياسىن ئاخۇن ئىسىملىك بىر دېھقان ئۆتكەنكەن. بۇ دېھقاننىڭ ئۈچ ئوغلى بولۇپ، چوڭ ئوغلىنىڭ ئىسمى ئاۋۇت، ئوتتۇرانچى ئوغلىنىڭ ئىسمى داۋۇت، كىنجى ئوغلىنىڭ ئىسمى ساۋۇت ئىكەن. ئايلار ئۆتۈپتۇ، يىللار ئۆتۈپتۇ. بۇ ئوغۇللارنىڭ بۇرۇتلىرى خېت تارتىپ، ئۆيلەيدىغان ۋاقىت بولۇپ قاپتۇ. بىر كۈنى ياسىن ئاخۇن قوشنىسى سادىر ئاخۇننى چاقىرىپ:

— مەن ئوغۇللىرىم بىلەن توي تۇغرۇلۇق يۈزتۇرا سۆزلىشىشنى ئەپسىز كۆردۈم، شۇڭا ئۆزلىرى ئوغۇللىرىم بىلەن ئايرىم ـ ئايرىم پاراڭلىشىپ، كىمنىڭ كىمگە كۆڭلى بارلىقىنى ئۇقۇپ باقسىلا، شۇ ـ نىڭغا قاراپ ئەلچى ئەۋەتسەك، — دەپتۇ. سادىر ئاخۇن ياسىن ئاخۇننىڭ دېگىنى بويىچە ئاۋۇت بىلەن كۆرۈشۈپتۇ.

— كىمنى ئالغۇڭىز بار؟ — دەپ سوراپتۇ سادىر ئاخۇن ئاۋۇتتىن.

— مېنىڭ ئۆستەڭنىڭ ئۇ قېتىدىكى نىزامىدىن ئاخۇننىڭ قىزى پاتەمخاننى ئالغۇم بار، مېنى شۇ ـ نىڭ بىلەن بىر ئۆيلۈك قىلىپ قويسا، دادامدىن مېڭە مەرتە خۇش بولاتتىم، — دەپتۇ ئاۋۇت.

سادىر ئاخۇن ئاۋۇت بىلەن كۆرۈشۈپ بولغاندىن كېيىن داۋۇت بىلەن كۆرۈشۈپتۇ.

— داۋۇت بالام، سىز كىم بىلەن توي قىلىشنى خالايسىز؟ — دەپ سوراپتۇ سادىر ئاخۇن. داۋۇت:

— دادام مېنى مۇرادىغا يەتسۇن دېسە، نىزامىدىن ئاخۇننىڭ قىزى پاتەمخاننى ماڭا ئېلىپ بەرسە ئىكەن، — دەپتۇ. سادىر ئاخۇن ئۇ يەردىن چىقىپ ساۋۇتنى ئىزدەپ تېپىپ:

— سىز ئۆيلەنگۈدەك بولۇپ قالدىڭىز، كۆڭلىڭىز كىمنى خالايدۇ؟ — دەپ سورىغانكەن، ئۇ:

— ئالسام، نىزامىدىن ئاخۇننىڭ قىزى پاتەمخاننى ئالىمەن، بولمىسا، ئۆمۈر بويى خوتۇن ئالـ مايمەن، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

سادىر ئاخۇن بۇ ئۇچ ئوغۇلنىڭ ئەھۋالىنى ياسىن ئاخۇنغا مەلۇم قىپتۇ. ياسىن ئاخۇن بۇ ئىشتىن ھەيران بولۇپ، بېشىنىڭ ئىچىمۇ، تېشىمۇ قېتىپتۇ. ئۇنداق ئويلاپ، بۇنداق ئويلاپ، ئوغۇللىرىنىڭ بـ ـرىنى بولسىمۇ، مۇرادىغا يەتكۈزەي دېگەن قارارغا كېلىپ، نىساخان دېگەن قوشنىسىنى پاتەمخاننىڭ يـ ـنىغا ئەۋەتىپتۇ. پاتەمخان مەقسەتنى چۈشەنگەندىن كېيىن:

— ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ كارامەتلىرىنى كۆرسەتسۇن. مەن شۇنىڭغا قاراپ بىرىنى تاللايمەن، — دەپتۇ.

نىساخان پاتەمخاننىڭ گېپىنى ئېقىتماي ـ تېمىتماي ياسىن ئاخۇنغا ۋە ئۇچ ئوغۇلغا يەتكۈزۈپتۇ.

ئۇچ ئوغۇل مەسلىھەتلىشىپ، قايسىمىز كارامەتلىك بولساق، پاتەمخان شۇنىڭغا نىسىپ بولسۇن، دەپ پۇ-
تۇشۇپتۇ. ئۇچ ئوغۇل ئۆزلىرىنى سىناش ئۈچۈن سەپەرگە ئاتلىنىپتۇ. ئۇلار مېڭىپ - مېڭىپ، قىرىق
كۈندىن كېيىن بىر كاتتا شەھەرگە بېرىپ قاپتۇ. ئۇلار قىرىق قېچىرغا يۈكلەپ كەلگەن مەشۇت يىپلە-
رىنى ۋە قېچىرلىرىنى سېتىپ پۇلىنى تەڭ بۆلۈشۈپتۇ، ئۇچ ئايدىن كېيىن ئۈچرىشىدىغان سارايىنى مۇ-
قىملىۋېلىپ، ھەربىرى ئۆزى خالىغان كوچىغا كىرىپ كېتىپتۇ.

بىز ئەمدى گەپنى ئاۋۇتتىن باشلايلى:

ئاۋۇت مېڭىپ - مېڭىپ، چوڭ، ئاۋات بىر بازارغا چىقىپ قاپتۇ. ھەر خىل تاۋار - دۇردۇن، گەز-
مال، خام، چەكمەنلەرنىڭ نەرخ - ھاۋاسىنى سۈرۈشتۈرگەندىن كېيىن، ئالدى - ساتتى بىلەن شۇغۇلل-
نىپتۇ، ئىككى ئاي ئىچىدە پۇلى نەچچە ئون ھەسسە كۆپىيىپتۇ. ئۇ خۇشال بولۇپ، پاتەمخانىنىڭ كۆڭلە-
گە ياققۇدەك بىرنەرسە تېپىش ئۈچۈن دۇكان - يايمىلارنى كۆزدىن كەچۈرۈپ، بىر دوقمۇشقا كېلىپ قا-
رىسا، بىر ئاقساقال بوۋاي ئۆردەك - غازلار ئۈزۈپ يۈرگەن كۆلنىڭ نۇسخىسى چۈشۈرۈلگەن چىرايلىق
بىر گىلەمنى يېيىپ ئولتۇرغۇدەك. ئاۋۇت بۇ گىلەمگە قىزىقىپ:

— نەچچە پۇلغا ساتىلا؟ — دەپ سوراپتۇ. بوۋاي:

— ئون مىڭ تىللاغا ساتىمەن، — دەپتۇ. ئاۋۇت:

— نېمانچە قىممەت؟ ئون مىڭ تىللا دېگەنگە مىڭ پارچە گىلەم كېلىدۇ، — دەپتۇ. بوۋاي:

— بۇ ئادەتتىكى گىلەم ئەمەس، ئۈچار گىلەم، ئاڭلىغانمۇسىز؟ — دەپ سوراپتۇ. ئاۋۇت:

— ئاڭلىغان، ئەمما كۆرمىگەن، — دەپتۇ. بوۋاي ئاۋۇتنى گىلەمدە ئولتۇرغۇزۇپ: «ئۇچۇڭ، گىلە-
مىم!» دېگەنىكەن، گىلەم ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈپ ئۇچۇشقا باشلاپتۇ. بوۋاينىڭ ئېيتقىنىچە، بۇ گىلەمدە
ئولتۇرۇپ بىر يىللىق يىراقتىكى جايغا بىردەمدىلا بارغىلى بولىدىكەن. ئاۋۇتنىڭ تەلىپى بىلەن بوۋاي
گىلەمنى يەرگە چۈشۈرۈپتۇ. ئاۋۇت بۇ گىلەمنى ئون مىڭ تىللاغا سېتىۋاپتۇ.

بىز ئەمدى گەپنى داۋۇتتىن ئاڭلايلى:

داۋۇت كىرگەن كوچا يېمەك - ئىچمەك بازىرى ئىكەن. ئۇ كوچىنىڭ ئايىغىدىن بىر دۇكانلىق يەر
سېتىۋېلىپ، ناھايىتى چوڭ بىر دۇكان ئېچىپ، كەچ يېتىپ، سەھەر تۇرۇپ، ھەر كۈنى نەچچە مىڭ خې-
رىدارنى ئۇزىتىپتۇ. ئىككى ئايدىن كېيىن پۇلنىڭ ھېسابىنى ئالالمىغۇدەك دەرىجىدە باي بولۇپ كېتىپ-
تۇ. داۋۇت ئەمدى، پاتەمخانىنىڭ كۆڭلىگە يارىغۇدەك بىرنەرسە تاپاي، دەپ، بازارنى ئايلىنىشقا باشلاپتۇ.
بىر يەرگە بارسا، بىر مومانىڭ بىر تال ئالمىنى كىشىلەرگە كۆرسىتىپ:

— بۇ ئالمىنى ھەرقانداق كېسەل كىشى يېسە، دەرھال ساقىيىدۇ، — دەۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپتۇ ۋە
ئالمىنىڭ باھاسىنى سوراپتۇ. موماي:

— ئون مىڭ تىللادىن بىر پۇل كەم ساتمايمەن، — دەپتۇ ۋە ئالمىنى داۋۇتقا بىر پۇرتىپ قويغا-
نىكەن، داۋۇت شۇ ھامان تاغنى بىر بارمىقى بىلەن كۆتۈرگۈدەك كۈچ - قۇدرەتكە تولۇپتۇ. شۇنىڭ بىلەن
داۋۇت ئون مىڭ تىللا بېرىپ ئالمىنى ئاپتۇ.

ئەمدى بىز گەپنى ساۋۇتتىن ئاڭلايلى:

ساۋۇت كىرگەن كوچا زىننەت بۇيۇملىرى بازىرى ئىكەن. ئۇ ھەر خىل زىبۇزىننەت بۇيۇملە-
رىنى ئېلىپ - سېتىپ، شۇ شەھەردىكى ئەڭ كاتتا بايلارنىڭ بىرى بولۇپ قاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن
ساۋۇت پاتەمخانىنى ھەيران قالدۇرغۇدەك بىرنەرسە ئېلىش ئۈچۈن بازارنى ھەر كۈنى ئايلىنىشقا

باشلاپتۇ. بىر كۈنى بىر جۈۋان ساۋۇتنىڭ ئالدىغا كېلىپ:

— غوجام، بۇ ئەينەكنى ئېلىشىڭ، — دەپ، ئادەمنىڭ كۆزىدىن چوڭراق بىر ئەينەكنى كۆرسىتىپتۇ. ساۋۇت باھاسىنى سوراپتۇ. جۈۋان:

— ئون مىڭ تىللاغا ساتىمەن، — دەپتۇ. ساۋۇت ھەيرانلىقتىن پېشانىسىگە بىرنى ئۇرۇپ:

— ياۋاللا، نېمانچە قىممەت؟ — دەپتۇ. جۈۋان ئەينەكنىڭ خاسىيىتىنى سۆزلەپ بولغاندىن كېيىن:

— ئىشەنمىسىڭىز، ئۆزىڭىز كۆرۈپ بېقىڭ، — دەپتۇ. ساۋۇت ئەينەككە شۇنداق قارىغانىكەن، قەلەم قاشلىق، سۇمبۇل چاچلىق، ئاي دېسە ئاغزى بار، كۈن دېسە كۆزى بار، گۈزەللىكتە تەڭدىشى يوق پەرىمخانىنى كۆرۈپ ھوشىدىن كەتكىلى تاس قاپتۇ. مىڭ تەسلىكتە ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ، ئەينەكنى سېتىۋالماقچى بولۇپ، ئىككى ئاكىسى بىلەن ئۇچرىشىدىغان سارايغا كېلىپ ئاكىلىرى بىلەن ئۇچرىشىپتۇ. ئاۋۇت بىلەن داۋۇت گىلەم بىلەن ئالمىنىڭ خاسىيىتىنى سۆزلىگەندىن كېيىن، ساۋۇت:

— ماۋۇ ئەينەككە قاراپ بېقىڭلار، — دەپتۇ. ئۇچ ئوغۇل ئەينەككە بىللە قارىغانىكەن، پەرىمخانىنىڭ جان تالىشىپ سەكراتتا ياتقانلىقىنى كۆرۈپتۇ. بۇنى كۆرگەن ئاۋۇت:

— ئۇچار گىلەمگە ئولتۇرۇپ ئۇنىڭ يېنىغا دەرھال بارايلى ! — دەپتۇ. ئۇچ ئوغۇل گىلەمگە ئولتۇرۇپتۇ. ئاۋۇت:

— ئۇچۇڭ، گىلىمىم ! — دەپتۇ. ئۇچار گىلەم ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈپ ئۇچۇپ، بىر دەمدىلا پەرىمخانىنىڭ ھويلىسىغا چۈشۈپتۇ، ئوغۇللار يۈگۈرگىنىچە پەرىمخانىنىڭ يېنىغا كىرىپتۇ. ساۋۇت يانچۇقىدىن ئالمىنى ئېلىپ پۈراتقانىكەن، پەرىمخان شۇ ھامان كېسەلدىن ساقىيىپ ئورنىدىن قوپۇپتۇ. پەرىمخان ئۆزىنىڭ ساقىيىپ كېتىشىدە ئۇچ ئوغۇلنىڭ ئوخشاش تۆھپىسى بارلىقىنى ئۇققاندىن كېيىن، تەڭلىكتە قېلىپ:

— مېنىڭ كىمگە تېگىشىمنى ئۆزۈڭلار بەلگىلەڭلار، — دەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئاكا ـ ئۇكىلار ئوتتۇرىسىدا جېدەل باشلىنىپتۇ. ئاۋۇت:

— گىلەمدە ئولتۇرغۇزۇپ دەل ۋاقتىدا ئەكەلمىگەن بولساڭ، ئالمىنى پۈراتقىلى بولامتى؟ — دەپتۇ. داۋۇت:

— ئالمىنى پۈراتمىغان بولساڭ، پەرىمخان كېسەلدىن ساقىيالمايتتى، — دەپ تۇرۇۋاپتۇ. ساۋۇت:

— مېنىڭ ئەينىكىمدە پەرىمخانىنىڭ كېسەل ئىكەنلىكى كۆرۈنمىگەن بولسا، گىلەم بىلەن ئالمىنىڭ خاسىيىتى جارى بولمايتتى، شۇڭا پەرىمخاننى مەن ئېلىشىم كېرەك ! — دەپ تۇرۇۋاپتۇ.

ئويلاپ بېقىڭ، پەرىمخاننى كىم ئۆز ئەمرىگە ئېلىشى كېرەك؟

شۇنداقمۇجاۋاب بولامدۇ

ـۇرۇننىڭ بۇرۇنسىدا، يەتتە تاغنىڭ نېرىسىدا، ئاۋات يۇرتلارنىڭ بىرىدە، كىچىكىمۇ ئە-
مەس، چوڭمۇ ئەمەس، ئەمما نامى شۇ يۇرتقا پۇر كەتكەن بىر توي بولغانمىش. توي ئۆزىنىڭ
نازۇنېمەتلىرىنىڭ موللۇقى بىلەن ھەم ئەتىگەندىن تا كەچكىچە توختىماي چېلىنغان داقا -
دۇمباقلىرىنىڭ ھەيۋىتى بىلەن يۇرتقا پۇر كەتمەستىن، بەلكى تويدىكى بارلىق قىز - يىگىتنىڭ ئەقلـ-
ىنى لال قىلغان ئاجايىپ بىر ئىش بىلەن نامى پۇر كەتكەنمىش.

توي راسا قىزىۋاتقان چاغدا تويغا كەلگەن يىگىتلەردىن بىرى بىردەم ئۇياققا، بىردەم بۇياققا، بىردەم ئىشىككە قاراپ تەقەززالىق بىلەن تىت - تىت بولۇپ ئولتۇرغانمىش. ئەسلىدە بۇ تويغا يىگىتنىڭ جاز-
دىن ئەزىز مەشۇقى كەلمەكچىكەنمىش، بىراق يىگىت شۇنچە كۈتسىمۇ قىز كېلەلمەپتۇ. ئاخىر يىگىتنىڭ
سەۋر قاچىسى چېقىلىپ، تولا تەلمۇرۇپ كۆزلىرى ئېچىشىپ، ئاچچىقىدا ئەقلى كېسىلىپ زادى بولالماي
قاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن يىگىت سىڭلىسىنى چاقىرتىپتۇ ۋە كىشىلەردىن يوشۇرۇن ھالدا:

— ئۇكام، ئالدىنقى كۈنى ساڭا مېغىز بەرگەن قىزنى چاقىرىپ كەلگىن، — دەپ ئەۋەتىپتۇ.

قىزچاق خېلىدىن كېيىن يالغۇز قايتىپ كەپتۇ. يىگىت سىڭلىسىنى يالغۇز كۆرۈپ، ئۆزىنى باسالـ-
مىغان ھالدا باشقىلارنىڭ يېنىدىلا:

— ئۇكام، سەن چاقىرىپ كەلمەكچى بولغان ئادەم قېنى، نېمىشقا كەلمىدى؟ — دەپ سوراپتۇ.

قىزچاق ئاكىسىنىڭ سورىغان سوئالىغا دەرھاللا مۇنداق جاۋاب بېرىپتۇ:

بېرىۋىدىم قىچقارغىلى، كەلسىمۇ كېلەر ئىدى،
يوق ئىكەن، كېلەي دېدى. كېلىپ قېلىپ، كېلەلمىدى.

يىگىت قىزنىڭ جاۋابىنى دەرھال چۈشىنىۋاپتۇ، بىراق بۇ جاۋابنىڭ مەنىسىنى ئەتراپىتا تۇرغانلارنىڭ ھېچقايسىسى چۈشىنەلمەپتۇ، ئۆزئارا بەس - مۇنازىرە قىلىشىپتۇ، يىگىتتىن سورىشىپتۇ. يىگىت ئۇلارغا زادى ئېيتالماپتۇ. شۇنىڭ بىلەن توي بارا - بارا بەس - مۇنازىرىگە ئايلىنىپ كېتىپتۇ. بۇ ئىش شۇ ھامان مەھەللىگە تارقىلىپتۇ، ئۇ گەپلەر شۇ قىزنىڭ قۇلىقىغمۇ يېتىپتۇ. بۇ ئىش قىزنىڭ كۈلكىسىنى قىستاپ-
تۇ، بىراق قىزمۇ ھېچكىمگە تىنماپتۇ. شۇنداق قىلىپ، بۇ جاۋاب كىشىلەرگە بىر سىر بولۇپ قاپتۇ. بۇ ئىش
بىلەن تويىنىڭ نامىمۇ پۇر كېتىپتۇ، تا ھازىرغىچە كىشىلەر بۇ ئىشنى سۆزلىشىدىكەن، ئەمما قىزنىڭ جاۋا-
بىنى ھېچكىم چۈشىنەلمەپتۇ. قېنى، سىز بۇ جاۋابنىڭ مەنىسىنى ئېيتىپ بېرەلەمسىز؟

قىزنى كىمگە بەرسە مۇۋاپىق

ئۇرۇننىڭ بۇرۇنسىدا، قۇم چېچەكلىگەندە، تۆگىنىڭ قۇيرۇقى يەرگە تەگكەندە، پاقا بالداق-قا سەكرىگەندە، تۈلكىۋاي قاپقانغا دەسسىگەندە، كۆرۈنگەن تاغنىڭ نېرىقى تەرىپىدىكى يۇرتنىڭ ئاۋات شەھىرىدە ئابلاباي ئىسىملىك بىر كىشى ئۆتكەنىكەن. ئۇ كىشى خۇدانىڭ ئۈچ يۈز ئاتمىش كۈننىى ئالا قويماي سودا - سېتىق بىلەن ئۆتكۈزىدىكەن. ئابلابايىنىڭ دۇنيالىقتا بىرلا قىزى بولۇپ، ئايالى قىزى تۇغۇلۇپ ئۇزۇن ئۆتمەي ئۇ دۇنياغا سەپەر قىلغانىكەن. ئابلاباي قىزىنى خۇددى كەپتەر باچكىسىنى ئاسرىغاندەك ئاسرايدىكەن، قىزى نېمە دېسە شۇنى بەجا كەلتۈرۈپ بېرىدىكەن. ئايلار ئۆتۈپ، يىللار ئۆتۈپ، قىز سەككىز ياشقا كىرىپتۇ. ئابلاباي قىزىنىڭ ئەقىل - پاراسەت، ئەدەپ - ئەخلاق جەھەتتە ياخشى ئۆسۈپ يېتىلىشىنى نەزەردە تۇتۇپ، ئۇنى يېقىن ئەتراپتىكى مەدرىسىگە ئاپىرىپ ئوقۇشقا بېرىپتۇ. مەدرىسىنىڭ مۇدەررىسى ئابلابايىنىڭ يېقىنلىرىدىن ئىكەن. مۇدەررىس ئابلابايغا بالىنى ياخشى تەربىيىلەيدىغانلىقى توغرىسىدا ۋەدە بېرىپ يولغا سالىپتۇ. ئابلاباي بولسا، سودا - سېتىق بىلەن كۈننى ئۆتكۈزۈپتۇ. قىز ئەتىگەن تۇرۇپ مەدرىسىگە بېرىپ كەچتە قايتىپ كېلىدىكەن. ئاتا - بالىنىڭ تۇرمۇشى شۇ يوسۇندا داۋاملىشىپتۇ. ھەش - پەش دېگۈچە ئاردىدىن ئۈچ يىل ئۆتۈپ كېتىپتۇ. ئابلابايىنىڭ سودىسى ئېقىپ، شەھەردە سانىغۇدەك بايلاردىن بولۇپ قاپتۇ. قىزنىڭ بوي - تۇرقى ئۆسۈپ، ھۆسنىگە تولۇپتۇ، ئىلىم - ھېكمەتتە كامالەتكە يېتىپتۇ. ئابلابايدا ھەرەمگە بېرىپ ھاجى بولۇپ كېلىش ئارزۇسى تۇغۇلۇپتۇ، بۇ ئارزۇسىنى دوست - بۇرادەرلىرىگە ئېيتقانىكەن، ئۇلار قوللاپ ياخشى مەسلىھەتلەرنى بېرىپتۇ. ئابلاباي سەپەر تەييارلىقىنى قىلىپ، ھەممىنى تەخ قىلىپ قويۇپتۇ ۋە بىر كۈنى كەچتە قىزىنى يېنىدا ئولتۇرغۇزۇپ:

— قىزىم، سىز ئاپىڭىز رەھمەتلىكتىن كىچىك قالغانىدىڭىز، مەن سىزگە ھەم ئاتا، ھەم ئانا بولۇپ ھېچكىمنىڭ قولىغا قاراتماي چوڭ قىلدىم. ئىنشائاللا، بۇنىڭدىن كېيىنمۇ شۇنداق بولغۇسى. ماڭا كۈندىن - كۈنگە قېرىلىق يېتىپ، پۈتۈمدىن ماغدۇر قېچىۋاتىدۇ. تىرىكلىكىمدە ھەرەمگە بېرىپ ھەج قىلىپ كەلسەم، دەيدىغان بىر ئارزۇيۇم بار ئىدى. مال - بىسات، بايلىقىمىز ئۆمرىمىزگە يېتىپ ئاشىدۇ، شۇڭا مۇشۇ ۋاقىتتا خۇدا يولىدا بېرىپ كېلىۋالساممىكىن، سىزنىڭچە قانداق؟ — دەپتۇ. قىز ئۆزىنىڭ باشقىچە ئويدا ئەمەسلىكىنى، دادىسىنىڭ ساق - سالامەت قايتىپ كېلىشىنى تىلەيدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ.

— ئۇنداق بولسا، — دەپتۇ ئابلاباي، — مۇشۇ ئۆي، مال - مۈلۈك ھەممىسى سىزگە قالدى. مەن كەل-

گۈچە خاتىرجەم يەپ ـ ئىچىپ، خەج ـ خىراج قىلىپ تۇرۇڭ. سىزنى بىر ئاللاغا، ئاندىن قالسا ئۈستازىڭىز ـ غا تاپشۇرىمەن. ئۇ ئىلىم ـ مەرىپەتلىك، قائىدە ـ يوسۇنلۇق مۆتىۋەر، ئۇنى مېنىڭ ئورنۇمدا كۆرەرسىز.

قىز ھەممە گەپ ـ سۆزلەرگە ماقۇللۇق بىلدۈرۈپتۇ. ئەتىسى ئابلاباي قىزى بىلەن مەدرىسىگە بىللە بېرىپ، مۇدەررىسكە قىزىنى تاپشۇرۇپ، ئاتا ئورنىدا مۇئامىلە قىلىشىنى تاپىلاپ، نۇرغۇن سوۋغا ـ سالاملارنى ھەدىيە قىپتۇ. ئاخىردا ئابلاباي مۇدەررىسنى چەتكە تارتىپ تۇرۇپ:

ـــ بۇرادىرىم، نەچچە ۋاقىتتىڭ مابەينىدە قىزىمنىڭ دىلىغا كۆپلىگەن ھېكمەتلەرنى سالدىلا، مەن سىلىدىن مېڭە مەرتە رازى. ئەمدى مەن يىراق سەپەرگە مېڭىش ئالدىدا تۇرۇۋاتىمەن، قىزىم بولسا بار ـ غانچە چوڭ بولۇۋاتىدۇ. خۇدا ساق ـ سالامەت قايتىپ كەلگىلى نېسىپ قىلار، لېكىن «جان بار يەردە قازا بار» دېگەن گەپ بار. ئەگەر مەن سالامەت قايتىپ كېلەلمەي قالسام ياكى كېلىش ۋاقتىم بەك ئۇزىراپ كېتىپ قالسا، قىزىمغا مېنىڭ ئورنۇمدا ئاتىدارچىلىق قىلىپ قويارلا، ئۆزلىرى مۇۋاپىق دېگەن بىرىگە ياتلىق قىلىپ قويسىلا. «ئايال كىشى ئەردە ياخشى، ئەردە بولمىسا يەردە ياخشى» دەيدىغان گەپ بار ئە ـ مەسمۇ ! ـــ دەپتۇ. مۇدەررىس ئابلابايىنىڭ دېگەنلىرىنى ماقۇل كۆرۈپ، خاتىرجەم سەپەرگە مېڭىشنى ئېيىتىپتۇ.

ئابلاباي خۇدانىڭ قۇتلۇق بىر كۈنىگە توغرىلاپ، قىزى ۋە بارلىق ئەل ـ جامائەت بىلەن خوشلىشىپ ھەرەمگە قاراپ يولغا چىقىپتۇ. ئۇ يول يۈرۈپتۇ، يول يۈرگەندىمۇ مول يۈرۈپتۇ، تاغ ـ دەريا، دەشت ـ چۆللەرنى بېسىپ، كۆزلىگەن قەرەلدە ھەرەمگە كېلىپ ھەج رەسمىيىتىنى ئۆتەپتۇ. ئابلاباي قارىسا، ھەرەمدە سودا ـ سېتىق قىلىدىغان ئادەم ئىنتايىن ئاز ئىكەن، پۇلنى ئۆز يۈرتىدىكىدىن نەچچە ھەسسە ئارتۇق تاپقىلى بولىدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ، بىر مەزگىل يۈرتىغا قايتماي تىجارەت قىلىش قارارىغا كەپتۇ، شۇ يوسۇندا ئېلىپ ـ سېتىش بىلەن شۇغۇللىنىپتۇ، دېگەندەك ئۆز يۈرتىدا نەچچە يىلدا تاپىدىغان پۇلنى نەچچە ئايغا قالماي تېپىپ بوپتۇ. كۈن، ئاينىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئابلابايىنىڭ ھەرەمدە تۇرغىنىغا ئۇچ يىل بوپتۇ، تاپقان پۇلىمۇ ھەددى ـ ھېسابسىز كۆپەيىپتۇ. ئۇ ئەمدى قايتىش پەيتىنىڭ يېتىپ كەلگەنلىكىنى پەملەپ، تاپقان مال ـ دۇنيا، پۇللىرىنى تۆگىگە ئارتىپ ئۆز يۈرتىغا قاراپ يولغا چىقىپتۇ، بېرىشتا قايسى يول بىلەن ماڭغان بولسا، يېنىشتىمۇ شۇ يول بىلەن مېڭىپتۇ، سەپەر جەريانىدا نۇرغۇن جاپا ـ مۇشەققەتلەرنى تارتىپتۇ. ئۆز يۈرتىغا يېتىپ كېلىشكە بىر ئاي قالغاندا، ئابلاباي يول ئۈستىدىكى بىر دەڭگە چۈشۈپتۇ، ئات ـ ئۇلاغ، مال ـ سەرەمجانلىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئەمدى چاي ـ پاي ئىچەي دەپ ئولتۇرسا، يېنىغا ئون يەتتە ـ ئون سەككىز ياشلار چامىسىدىكى بۇرۇتى ئەمدىلا خەت تارتقان بىر يىگىت كېلىپ ئولتۇرۇپتۇ. ئۇلار ئۆزئارا ئۇ يەر ـ بۇ يەرنىڭ گېپىنى قىلىشىپ، ئاخىر ئۆزلىرىنىڭ بىر شەھەردىن ئىكەنلىكىنى بىلىشىپتۇ. ئابلاباي يىگىتتىن:

ـــ نېمە سەۋەب بىلەن يۈرتتىن ئايرىلىپ بۇ يەرگە كېلىپ قالدىڭ، ئوغلۇم؟ ـــ دەپ سوراپتۇ. يىگىت:

ـــ مەن ئەسلىدە ئاتا ـ ئانامدىن نۇرغۇن مال ـ مۈلۈك بىلەن يالغۇز قالغانىدىم، تۆت ـ بەش يىل مابەينىدە ھەۋەسنىڭ كەينىگە كىرىپ، ياخشى ـ ياماننى پەرق ئەتمەي، ئەسكى بالىلار بىلەن ئارىلىشىپ قېلىپ، نۇرغۇن مال ـ دۇنيانى سورۇپ تۈگەتتىم. يېقىنلار نەسىھەت قىلدى، لېكىن قۇلىقىمغا كىرمەدى. كۈنلەر ئۆتۈپ ھالىم بارغانچە خاراپلىشىپ كەتتى، ئاخىردا ماڭا تەئەللۇق بىر تۈگۈنچە قالدى، ئويلاپ باقسام ئۇنى خەجلەپ تۈگەتسەم، ھەممىدىن ئايرىلغۇدەكمەن، ھوشۇمنى يىغىپ، ئۆتۈپ كەتكەن ئىشلارغا كۆپ پۇشايمان قىلدىم، تۈگۈنچىنى يېشىپ قارىسام، نەچچە تال زىنجە ئالتۇن ئىكەن، ئۇنى

يۇرۇشتۇروۋپ تىجارەت قىلىپ زىياننىڭ ئورنىنى تولدۇرۇۋېلىش ئويىدا خەقلەردىن ئۇقۇشسام، ھەرەمدە پۇلنى جىق تاپقىلى بولىدىكەن، بىر كېچىسى ھېچكىمگە بىلىندۇرمەي ھەرەمگە قاراپ يولغا چىقتىم، بۇ دەڭگە بىر كېچە ـ كۈندۈزلۈك يول قالغاندا قاراقچىلارغا يولۇقۇپ ھەممىنى تارتقۇزۇپ قويدۇم، ئاخىر مۇشۇ دەڭگە ئۇلىشىپ كېلىۋالدىم. ئەمدى يا ئالدىمغا مېڭىشنى، يا كەينىمگە يېنىشنى بىلمەيمەن، ــ دەپ سۆزىنى ئاخىرلاشتۇرۇپتۇ.

يىگىتنىڭ سەرگۈزەشتلىرىنى ئاڭلىغان ئابلاباينىڭ ئۇنىڭغا ئىچى ئاغرىپ، ئۇنى ئۆزىگە ھەمراھ قىلىپ ئەكېتىشنى ئويلاپتۇ ۋە:

ــ ئوغلۇم، سەن كۆپ جاپا چېكىپسەن، ھازىرچە سەن يۇرتقا قايتىپ كەتكىن. ئەگەر سەن بۇ مەسىلىھەتىمنى مۇڭاپىق دەپ قارىساڭ، مەن سېنى ئالغاچ كېتەي، قانداق؟ ــ دەپتۇ.

بۇ مەسلىھەت يىگىتكە ياغدەك يېقىپتۇ. ئابلاباي ئۇ يەردە بىر كېچە قونۇپ، ئەتىسى تاڭ سۈزۈلگەن ھامان يىگىتنى ئەگەشتۇرۇپ يولغا چىقىپتۇ. ئۇلار ئوبدان سەپەرداش بولۇپ يول يۇرۇپتۇ، يول بويى يىگىت ئابلاباينىڭ ئىشلىرىغا شۇ دەرىجىدە يارەملىشىپتۇكى، ئابلاباي بىر ئايلىق سەپەرنى بىر كۈندە تۈگەتكەندەك ھېس قىپتۇ ھەمدە يىگىتنى چىن قەلبىدىن ياخشى كۆرۈپ قاپتۇ. ئابلاباي ئۆز كۆڭلىدە، بۇ

بالا ناھايىتى سەممىي، ئاق كۆڭۈل، قولىدىن ئىش كېلىدىغان بالا ئىكەن. شۇ تاپتا ئۇنىڭ بېشىغا كۈن چۈشۈپتۇ. مەن ئۇنى ئۆزۈمگە بالا قىلىۋېلىپ ياخشى يولغا باشلاپ قويسام، خۇدا ئالدىدىمۇ ئىككىنچى نۆۋەت ھەرىمگە بارغانغا باراۋەر بولمامدۇ، دەپ ئويلاپ:

— ئوغلۇم، سەن ماڭا يول بويى ياخشى ھەمراھ بولۇپ ئىشلىرىمغا ياردەملەشتىڭ، سەن بولمىغان بولساڭ، يالغۇزچىلىقتا سەپەر ئازابىنى يەتكۈدەك تارتقان بولاتتىم. مەن سېنى كۆڭلۈمدە ئۆز ئوغلۇمدەك ھېس قىلىۋاتىمەن. ماقۇل كۆرسەڭ، مەن سېنى ئوغۇل قىلىۋالسام ھەمدە كېيىنكى ئىشلىرىڭنى ئۆزۈم ئورۇنلاشتۇرسام، قانداق؟ — دەپتۇ. يىگىت بولسا، مىڭ مەرتە رازى ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈپتۇ.

— ئۇنداق بولسا، مېنىڭ ئەقىل ـ پاراسىتىم، ئەدەپ ـ ئەخلاقىمنا يېتىشكەن بىر قىزىم بار، شۇ قىزىمنى ساڭا بېرىشنى لايىق كۆرۈۋاتىمەن. ئەگەر چىقىشقۇدەك بولساڭلار، مەن سىلەرنىڭ تويۇڭلارنى لايىقىدا قىلىپ، ئۆي تۇتۇپ بېرىمەن، — دەپتۇ ئابلاباي. يىگىت بۇ سۆزلەرگە ئىنتايىن خۇشاللىق بىلەن ماقۇللۇق بىلدۈرۈپتۇ. ئابلاباي بولسا، يىگىتكە قىزىنى چوقۇم بېرىش توغرىسىدا ۋەدە بېرىپتۇ. ئۇلار بىر ئايلىق سەپەرنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، ئاخىر ئۆز يۇرتىغا ساق ـ سالامەت يېتىپ كەپتۇ.

ئۇلار تۇرۇپ تۇرسۇن، ئەمدى گەپنى قىزى ۋە ئۇستازىدىن ئاڭلايلى:

ئابلاباي قىزىنى ئۇستازىغا تاپشۇرۇپ ھەجگە كەتكەندىن كېيىن، قىز بىلەن ئۇستازى خۇددى ئاتا ـ بالىلاردەك ئۆتۈپتۇ. ئۇستازى بولسا، قىزغا كۆپ تەرەپتىن بىلىم ئۆگىتىپتۇ. قىزنىڭ داڭقى شەھەرنى بىر ئاپتۇ. قىزنىڭ ھۆسن ـ جامالدا، ئەقىل ـ پاراسەتتە تەڭداشسىز چوڭ بولغانلىقىنى ئاڭلىغان شەھەر كاتتىلىرىنىڭ بەگزادىلىرى قىزغا ئەلچى كىرگۈزۈپتۇ. ئۇستاز بولسا، ئەلچىلەرنى ھەر خىل باھانە ـ سەۋەبلەر بىلەن قايتۇرۇپتۇ. يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن قىز چوڭ بوپتۇ. ئۇستاز ئابلابايدىن ھېچقانداق خەۋەر ئالالمىغاندىن كېيىن قىزنى ياتلىق قىلمىسا بولمايدىغانلىقىنى ئويلاپ، ئۇنى شەھەردە داڭقى بار بىر سودىگەرنىڭ ئوغلىغا بېرىشكە قوشۇلۇپتۇ. ئىككى تەرەپ توي تەييارلىقىغا تۇتۇش قىپتۇ. شۇ ئەسنادا ئابلا باي بۇ شەھەرگە يېتىپ كەپتۇ ھەمدە ئۆيىگىمۇ بارماستىن، يىگىتنى باشلاپ ئۇدۇل قىز ۋە ئۇستازنىڭ ئۆيىگە بېرىپتۇ. ئاتا ـ بالا قۇچاقلىشىپ كۆرۈشۈپتۇ، ئامانلىق سورىشىپتۇ.

ئابلاباي باشلاپ كەلگەن يىگىت قىزنى بىر كۆرۈپلا ئاشىقى بىقارار بوپتۇ. ئابلاباي قىزنىڭ ئۇستازى بىلەن پاراڭلىشىپ بېشىدىن كەچۈرگەنلىرىنى سۆزلەپ بېرىپتۇ، ئاخىردا باشلاپ كەلگەن يىگىتنى تونۇشتۇرۇپ، يولدا ئىنتايىن ياخشى ھەمراھ بولۇپ كەلگەنلىكىنى، ئۆزىگە ئوغۇل قىلىپ، قىزىنى ئۇنىڭغا بېرىشكە ۋەدە قىلغانلىقىنى ئېيتىپتۇ. قىزنىڭ ئۇستازى بولسا غەمگە پېتىپ، ئابلاباي كەتكەندىن كېيىن قىزنى ئاسراپ تەربىيىلىگەنلىكى، ۋاقتىنىڭ ئۆتۈشى بىلەن قىزنىڭ چوڭ بولۇپ قالغانلىقى، نۇرغۇن ئەلچىلەرنىڭ كەلگەنلىكى، ئۇچ يىلغىچە ئابلاباينىڭ دېرىكىنى ئالالمای ئاخىر قىزنى بىر سودىگەرنىڭ ئوغلىغا ياتلىق قىلىشقا پۇتۇشۇپ توي تەييارلىقى قىلىۋاتقانلىقىنى ئېيتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلارغا باش قېتىنچىلىقى چۈشۈپتۇ. ئۇلار ئويلاپ ـ ئويلاپ، قانداق قىلىشنىڭ ئامالىنى تاپالماپتۇ، بىر ـ بىرىگە يا ئۇنداق، يا بۇنداق بولسۇن، دېيىشىلمەپتۇ.

ئۇلار غەمدىن خالاس بولۇش ئۈچۈن، قىزنى ئىككى يىگىتتىن قايسىبىرىگە بېرىش كېرەك؟

ئوقاندىق قوتولوپ قالدى

پادىشاھ ۋەزىرلىرىنى سىناپ بېقىش ئۈچۈن پات ـ پات ھەر خىل چارىلەرنى قوللىنىپ بىرەر ئىشنى قىلدۇرۇپ باقىدىكەن، چۈنكى پادىشاھ ۋەزىرلىرىنىڭ ئەقىللىق، تەدبىرلىك، ماھارەتلىك بولۇشىنى تولىمۇ ئارزۇ قىلىدىكەن. بىراق، ۋەزىرلەر دائىم پادىشاھنىڭ دېگەن يېرىدىن چىقالمايدىكەن، ئىشلارنى يا ئۇنداق، يا مۇنداق بۇرۇپ قويۇپ، پادىشاھنىڭ غەزىپىگە قالىدىكەن. بۇنىڭدىن پادىشاھنىڭ كۆڭلى تولمۇ يېرىم ئىكەن. شۇنداق قىلىپ، كۈنلەر ئۆتىۋېرىپتۇ، ئۆمۈر ئاز ـ ئازدىن كېتىۋېرىپتۇ، پادىشاھمۇ قېرىشقا باشلاپتۇ. پادىشاھنىڭ ئوغلى چوڭىيىپ، پادىشاھلىق تەختىگە ئولتۇرىدىغان ۋاقتى بولۇپ قاپتۇ. پادىشاھ ئوغلى تەختكە ئولتۇرغاندىن كېيىن ۋەزىرلەر توغرا مەسلىھەت ۋە تەدبىر كۆرستىپ بېرەلمەي، تەختنى ۋەيران قىلىۋېتىشتىن تولىمۇ ئەنسىرەيدىكەن، بۇلارنى ئويلىسا بەكمۇ بېشى قاتىدىكەن.

كۈنلەر ئۆتۈپتۇ، ئايلارمۇ ئۆتۈپتۇ. پادىشاھ يەنە ۋەزىرلىرىنى سىناپ باقماقچى بولۇپ، بىر ۋەزىرىگە:

ــ ساڭا بىر ۋەزىپە بار، ئەتىلىككە سەن ئىككى مىڭ قوينى بازارغا ئاپىرىپ سېتىپ، كەچتە ساتقان پۇل بىلەن قويلارنى قايتۇرۇپ كېلىسەن. ئېسىڭدە بولسۇنكى، قويدىن بىرىمۇ كەم بولمىسۇن، ــ دەپتۇ.

ۋەزىر نائىلاج ماقۇل بوپتۇ، لېكىن كۆڭلىدە، قوينى ساتسام، ئىككى مىڭ تۈياق قوينى ساق تاپشۇرۇش مۇمكىن ئەمەس، ئەگەر ئىككى مىڭ تۈياق قوينى ساق ياندۇرۇپ كەلسەم، قوي ساتقان پۇل يوق بولىدۇ، دەپ تازا بېشى قېتىپتۇ، بىرەر مۇڭاپىق چارە تاپالماي گاڭگىراپتۇ، ئۆيگە گويا ئۇزۇن يىل كېسەل تارتقان كىشىدەك سولغۇن قايتىپ كەپتۇ، بېشى ئايلانغاندەك بولۇپ دۇم چۈشۈپ يېتىپتۇ، خېلى ئۇزۇنغىچە ئۇندىمەپتۇ. دادىسىنىڭ بىر قىسما بولۇپ قالغانلىقىنى كۆرگەن قىزى دادىسىدىن ئەھۋال سوراپتۇ:

ــ دادا، نېمە بولدىلا، تاۋلىرى يوقمۇ؟ باشلىرىغا بىرەر مۇشكۈلات كەلدىمۇ؟

ۋەزىر ھەسرەتلەنگەن ھالدا پادىشاھنىڭ بەرگەن پەرمانىنى قىزىغا بىر ـ بىرلەپ دەپ بېرىپتۇ. قىزى دادىسىنىڭ گېپىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، بىردەم ئويلىنىپ تۇرۇپ دادىسىغا بىر چارە كۆرسىتىپتۇ. ۋەزىر پادىشاھنىڭ بۇيرۇقىنى قىزىنىڭ كۆرسەتكەن چارىسى بويىچە ئورۇنداپ، پادىشاھنىڭ ئالدىغا كەپتۇ. پادىشاھ ۋەزىرنىڭ ۋەزىپىنى ئورۇندىغانلىقىغا بارىكاللا ئېيتىپتۇ، ئەمما بۇ ئىشلارنى ئۆزى قىلغانلىقىغا ئىشەنمەپتۇ، كۆڭلىدە، چوقۇم بىرى ئەقىل كۆرسەتتى، دەپ ئويلاپتۇ، ۋەزىردىن كىمنىڭ ئەقىل كۆرسەتكەنلىكىنى سوراپتۇ. ۋەزىر قىزىنىڭ ئەقىل كۆرسەتكەنلىكىنى راستچىللىق بىلەن دەپ بېرىپتۇ. پادىشاھ ۋەزىرنىڭ قىزىغا بارىكاللا ئېيتىپتۇ، كۆڭلىدە بۇ قىزنى ئوغلىغا ئېلىپ بېرىشنى لايىق كۆرۈپتۇ.

قېنى، قىزنىڭ دادىسىغا قانداق ئەقىل كۆرسەتكەنلىكىنى كىم ئېيتىپ بېرەلەيدۇ؟

ماڭچىسىڭ ئەقلى

ئورۇن بىر باي ئۆتكەنمىكەن. ئۇ تولىمۇ بېخىل، قۇۋۇ بولغاچقا، ئەل ئىچىدە ياخشى نامى ئەمەس، يامان نامى پۈر كەتكەنمىكەن. ئۇ بېخىللىقتىن مالايلىرى تۈرماق، ئۆزىنىڭ قورسىقىغا يېيىشكىمۇ كۆڭلى قىيمايدىكەن، كىشىلەردىن قەرز ئالسا، قەرزنى قايتۇرۇپ بېرىش ئۇخلاپ چۈشىگىمۇ كىرمەيدىكەن، كىشىلەردە ئېلىشى بار بولسا، كېچىسى جۆيلۈپ ئۇخلىيالماي، شۇ كىشىنىڭ ئىشىكىنى قېقىپ ئارام بەرمەيدىكەن. شۇڭا، بىر نۆۋەت ئۇ باينىڭ دامىغا چۈشكەن كىشىلەر ئىككىنچى قېتىم ئۇنىڭ بىلەن ھېچبىر ئالغۇ ـ بەرگۈ قىلىشمايدىكەن. يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بۇ باي قاقتى ـ سوقتىلىق بىلەن قىلىدىغان تاپاۋىتى كۈندىن ـ كۈنگە ئازىيىپ، تىت ـ تىت بولۇپ ئولتۇرالماي، ئۆز مالايلىرىنى قاقتى ـ سوقتى قىلىشنى كۆڭلىگە پۈكۈپتۇ.

356

كۈنلەر ئۆتۈپتۇ، ھەپتىلەر ئۆتۈپتۇ، كۈز كېتىپ، قارا قىش كىرىشى بىلەن باي ئۆز كۆڭلىگە پۈكەن غەرەزنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنىڭ يولىنى ئىزدەشكە باشلاپتۇ، لېكىن نەچچە كۈنلەرگىچە مۇڭاپىق چارە تاپالماي تىت ـ تىت بولۇپ، ئۇيقۇسى كەلمەي جۇدەپ كېتىپتۇ، ئاخىر ھەر قىشلىقى مالايلىرىنىڭ قىشتىن چىقىۋېلىشى ئۈچۈن ئېلىپ بېرىدىغان جۇۋىدىن پايدىلىنىشنى كۆڭلىگە پۈكۈپتۇ. شۇنىڭ بىلەن باي غەرىزىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن ئىككى جۇۋا تىكتۇرۇپتۇ. ئۇ، سەمەت، ئەمەت، مەمەت قاتارلىق ياۋاش، كۆپ ئىش كۆرمىگەن مالايلىرىنى ئالدىغا چاقىرىپ، ئۇلارنىڭ ئالدىغا ئىككى جۇۋىنى تاشلاپ:

ــ سىلەرگە شاپائىتىم كېلىپ، قىشنى خاتىرجەم ئۆتكۈزۈۋېلىشىڭلار ئۈچۈن جۇۋا قىلىپ بەردىم، ــ دەپتۇ مۇغەمبەرلىك بىلەن. بۇنى ئاڭلىغان مالايلار، باينىڭ راستىنلا ئۆچكە يېغى ئېرىپ قالغان ئوخشايدۇ، دەپ ئويلاپ، جۇۋىلارنى ئاپتۇ. قارىسا، بىر جۇۋا كەم ئىكەن. ئۇلار بۇنىڭدىن ھەيران بولۇپ، بىر بايغا قارىسا، بىر ئۆزئارا قارىشىپ، كۆزلىرىنى چەكچەيتكىنىچە تۇرۇپ قاپتۇ. بۇ چاغدا باي مۇغەمبەرلىك بىلەن كۈلۈپ:

ــ ھا ـ ھا ـ ھا... جۇۋا كەمىكەن؟ ــ دەپتۇ كۆزىنى پارقىرىتىپ تۇرۇپ، ــ سىلەرچە بولسا، بىرىڭلارغا بىردىن بولسا بولاتتى، بىراق سىلەر مېنىڭ ئەمرىمگە بويسۇنۇشۇڭلار كېرەك، ئەگەر بويۇن تولغىساڭلار، ھەيدىۋېتىمەن، قارا قىشتا توڭلاپ ئۆلسەڭلارمۇ كارىم يوق، ــ دەپتۇ. مالايلار باينىڭ قولىدىن ھەرقانداق يامانلىقنىڭ كېلىدىغانلىقىنى بىلگەچكە، ھېچقانداق قارشىلىق قىلماي، قىشتىن ساق ـ سالامەت ئۆتۈۋېلىشنى ئويلاپ:

— خوش، باي ئاكا، دېگەنلىرىدەك بولسۇن، — دەپ، باينىڭ ئالدىدا قول قوشتۇرۇپ تۇرۇپتۇ. باي ئۆز مالايلىرىنىڭ ئىتائەتمەنلىكىدىن مەمنۇن بولۇپ، مىيىقىدا كۈلۈپ:

— سىلەر مۇشۇنداق ئىتائەتمەن بولغاچقا، جۇۋىنى سىلەرگە ئېلىپ بەردىم. قاراڭلار، بۇ جۇۋىلارنى كىيىشتە مۇنداق بىر شەرت بار. ئەگەر مېنىڭ شەرتىمنى ئورۇندىيالىساڭلار، جۇۋىنى سىلەرگە بىكارغا بېرىۋېتىمەن، ئورۇندىيالمىساڭلار، ھەربىرىڭلار بىر جۇۋىنىڭ ئورنىغا ئىككى جۇۋا قەرزدار بولىسىلەر، — دەپتۇ. مالايلار بىر - بىرىگە قارىشىپ تۇرۇپ قاپتۇ. مالايلىرىنىڭ ئەھۋالىنى كۆرگەن باي:

— بۇ ئىككى جۇۋىنى سىلەر ئۈچىڭلار بىر ئاي ئىچىدە يىگىرمە كۈندىن كىيىسىلەر. بىر جۇۋىنىڭ ئىچىگە ئىككى ئادەم كىرىۋېلىشقا، ئىككى جۇۋىنى قوشۇپ بىر ئادەم كىيىۋېلىشقا بولمايدۇ. مۇشۇ شەرتىنى ئورۇندىيالىساڭلار، جۇۋا سىلەرنىڭ، بولمىسا، ھەربىرىڭلار ئىككى جۇۋىنى تۆلىمەي قۇتۇلمەن دەپ، خام خىيال قىلمىشماڭلار ! — دەپتۇ.

مالايلار بايىنىڭ ۋەھىمىسىدىن قورقۇپ، باي قويغان شەرتنىڭ تېگى - تەكتىنى ئويلاپ كۆرمەيلا غەم - ئەندىشىگە پېتىپتۇ. چۈنكى ئۇلار، بىر تەرەپتىن، بايىنىڭ شەرتىنى ئورۇندىيالماي قېلىشتىن قورقسا، يەنە بىر تەرەپتىن، قارا قىشتا ئۆي - ماكانسىز قېلىشتىن قورقۇپتۇ. ئاخىر: «جان بولسا جاھان، ئاش بولسا قازان» دەپ ئويلاپ، جۇۋىلارنى قولتۇقلىغىنىچە باشلىرىنى ساڭگىلىتىپ، روھى چۈشكەن، چىرايلىرى سولغۇن ھالدا بايىنىڭ ئالدىدىن چىقىپ كېتىۋېتىپ، بايىنىڭ ئاق كۆڭۈل، ئەقىللىق، زېرەك مالچىسىغا ئۈچراپ قاپتۇ. مالچى ئۆز ھەمراھلىرىنىڭ پەرىشان ھالىنى كۆرۈپ، سۈكۈت قىلىپ تۇرۇشقا كۆڭلى قىيماي، ئۇلارنىڭ ئالدىغا بېرىپ:

— ھالىڭلار پېتىر تۇرىدۇ، بېشىڭلارغا كۈن چۈشكەن ئوخشايدۇ، — دەپ ئەھۋال سوراپتۇ. مالايلار كۆزلىرىنى سەبىي بالىلاردەك مۆلدۈرلىتىپ، ئۆزلىرىنىڭ ئىلاجسىز قالغان بىچارە قىياپىتىنى ئىپادىلەپ، لام - جىم دېمەي تۇرۇشۇپتۇ. ئۆز ھەمراھلىرىنىڭ ئەھۋالىنى كۆرگەن مالچىنىڭ باغرى پۈچىلىنىپ، تىنچ تۇرالماي، تاقەتسىزلىنىپ:

— گەپ قىلىساڭلارچۇ، بامەسلىھەت ئىش قىلمايمىزمۇ، — دەپ تىت - تىت بولۇپ كېتىپتۇ. بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن مالايلار مالچىنىڭ ئۆزلىرىگە ھېسداشلىق قىلىپ، ياردەم بەرمەكچى بولۇۋاتقانلىقىنى چۈشىنىپ، باي بىلەن ئۆزلىرى ئوتتۇرىسىدا بولۇپ ئۆتكەن ئىشنى سۆزلەپ بېرىپتۇ. مالچى بىرھازا قوشۇمىسىنى تۇرۇپ تۇرغاندىن كېيىن:

— سىلەر جۇۋىلارنى خاتىرجەم كىيىڭلار. بايىنىڭ سىلەرگە كۇلىغان ئورىسىغا ئۆزىنى چۈشۈرەيلى، — دەپتۇ ۋە ئۆزىنىڭ ئويلىغانلىرىنى مالايلارغا چۈشەندۈرۈپتۇ.

مالايلار مالچىنىڭ ئەقىل - پاراسىتىگە ئاپىرىن ئېيتىشىپ، مالچىنىڭ كۆرسەتكەن ئەقلى بويىچە خۇشاللىق بىلەن جۇۋىنى كىيىشكە باشلاپتۇ.

ئاي توشقاندا، باي مالايلىرىنى ئالدىغا چاقىرتىپ، كۆرەڭلىگەن ھالدا:

— قانداق، شەرتنى ئورۇندىيالمىدىڭلارمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ. بۇ سوئالغا مالايلارنىڭ ئۈچىلىسى تەڭلا:

— ئورۇندىدۇق، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. مالايلارنىڭ جاۋابىنى ئاڭلىغان بايىنىڭ قۇيقا تۈكلىرى تىك تۇرۇپ، كۆزلىرى چاناقلىرىدىن چىقىپ كېتىدىغاندەك پارقىراپ كېتىپتۇ. باي ئاغزىدىن كۆپۈكلىرىنى چاچرىتىپ، زەردە بىلەن:

— قېنى، قانداق ئورۇندىدىڭلار؟ — دەپ ۋارقىراپتۇ. سەمەت بىر قەدەم ئالدىغا چىقىپ، مالچىنىڭ

ئۆگەتكىنى بويىچە ھەممىنى سۆزلەپ بېرىپتۇ.

ئۆزىنى ئەقىللىق ساناپ، شۇنچە ۋاقىتنى سەرپ قىلىپ تاپقان چارىسىنىڭ مالايلارنىڭ ئالدىدا كار-غا كەلمەي، جۇۋىسىدىن ئايرىلىپ قالغانلىقىغا چىدىمىغان باي:

ــ مېنىڭ جۇۋام... ــ دەپ كەينىگە ئۆرۈلۈپ كېتىپتۇ. مالايلار ئىككى جۇۋىنى ئېلىپ چىقىپ كېتىپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن مالايلار بىر - بىرى بىلەن ھەمدەمدە بولۇپ، ئىتتىپاقلىشىپ، باينىڭ ھەرقانداق ھىيلە - مىكىر، قۇۋۇلۇقلىرىنى يېڭىپ، تىنچ - خاتىرجەم ياشاپتۇ.

قېنى، ئويلاپ كۆرۈڭلار، مالچى ئۇلارغا قانداق ئەقىل ئۆگەتكەن؟

پادىشاھ ۋە شاھماتچى

ـاھمات ئويناش ئەۋج ئالغان بىر زامانلاردا، بىر ئەلدە نۇرغۇنلىغان داڭدار شاھماتچىلار بولغا-نىكەن، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا داۋاملىق شاھمات مۇسابىقىسى بولۇپ تۇرىدىكەن. شۇ دۆلەتنىڭ پادىشاھى شاھمات ئويناشنى بىلمەسمۇ، شاھماتچىلارغا كۆڭۈل بۆلىدىكەن، ئۇلارنى پات ـ پات مۇكاپاتلاش ئىشلىرىنىمۇ ئېلىپ بارىدىكەن.

شۇ شاھماتچىلارنىڭ ئارىسىدا ناھايىتى داڭدار بىر شاھماتچى بولغانىكەن، ئۇنىڭ داڭقى شۇ دۆلەتتە بىر ئىكەن، نامىنى ھەممە ئادەم بىلىدىكەن، يىراق ـ يېقىن دۆلەتلەردىن شاھمات ئويناش ئۈچۈن ئۇنى ئىزدەپ كېلىدىكەن، ئەمما ئۇتتۇرۇپ قويۇپ، ئەل ـ يۇرت ئالدىدا يۈزى چۈشۈپ قايتىپ كېتىدىكەن. ئۇ شاھماتتا دائىم ئۇتۇۋالغاچقا، پادىشاھتىن پات ـ پات ئىنئام ئېلىشنى كۈتىدىكەن. پادىشاھمۇ شاھماتچىنىڭ كۆڭلىگە يارىشا ئىنئام بېرىپ تۇرىدىكەن.

شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە، پۈتۈن مەملىكەت بويىچە ۋە يېقىن ـ يىراقتىكى دۆلەتلەر بويىچە شاھ-مات مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلمەكچى بوپتۇ. شاھماتچىلار مۇسابىقە تەييارلىقىنى قىلىشىپتۇ. ئۇزۇن ئۆتمەي شاھمات مۇسابىقىسىمۇ باشلىنىپتۇ. شاھماتچىلار مۇسابىقىگە بەس ـ بەس بىلەن چۈشۈپتۇ. بۇ قېتىمقى مۇسابىقە راسا قىزىپتۇ، ئەل ـ جاماەت توپ ـ توپ بولۇپ يىغىلىپتۇ، ماھىرلار جان ـ جەھلى بىلەن ئېلىشىپتۇ. مۇسابىقە مۇشۇنداق قاينام ـ تاشقىنلىق بىلەن ئۇدا ئون ئۇچ كۈن داۋاملىشىپتۇ. ئون تۆ-تىنچى كۈنى مۇسابىقىنىڭ نەتىجىسى ئېلان قىلىنىپتۇ. ھېلىقى داڭلىق شاھماتچى يەنىلا بىرىنچى بو-لۇپتۇ. ئۇ دۆلەتكە شەرەپ كەلتۈرگەنلىكى ئۈچۈن پادىشاھ ئۇنى راسا بىر مۇكاپاتلىماقچى بولۇپ يېنىغا چا-قىرىپتۇ. پادىشاھ ئۇنىڭغا:

— بۇ قېتىم شاھماتتا ئۇتۇپ چىقىپ مەملىكەتكە زور شان ـ شەرەپ كەلتۈردۈڭ، سېنىڭ بۇ ئەج-رىڭ ئۈچۈن سېنى مۇكاپاتلىماقچى. بۇ قېتىم سەن مېنىڭ نېمە بىلەن مۇكاپاتلىشىمنى خالايسەن؟ — دەپتۇ. شاھماتچى سەل ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن، شاھمات تاختىسىنىڭ ئاتمىش تۆت كاتەكچىسىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ:

— بىرىنچى كاتەكچىگە بىر تال، ئىككىنچى كاتەكچىگە ئىككى تال، ئۈچىنچى كاتەكچىگە تۆت تال، تۆتىنچى كاتەكچىگە سەككىز تال... دىن نىسبەتلەشتۇرۇپ بۇغداي بەرسىلە، رازى بولىمەن، — دەپتۇ. شاھماتچىنىڭ گېپىنى ئاڭلىغان پادىشاھ مەسخىرە ئارىلاش كۈلۈپ:

— بەشىنچى كاتەكچىگە ئون ئالتە تال بېرىمەن، كېيىنكىلىرىگىمۇ شۇ نىسبەت بويىچە بىر ھەسسىدىن

ئاشۇرۇپ بېرىمەن، شۇنداقمۇ؟ — دەپتۇ.

شاھماتچى «شۇنداق» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

پادىشاھ شاھماتچىنىڭ گېپىگە ئېرەن قىلماي، بۇ چاغلىقلا ئىش ئىكەنغۇ، دەپ قاراپ، شاھماتچىغا شۇ بويىچە بۇغداي بېرىشنى ۋەزىرگە تاپىلاپتۇ. ۋەزىر خەزىنىدار بىلەن بۇنى ھېسابلاپ كۆرۈپ، پادىشاھقا:

— ئەگەر شۇ بويىچە ھېسابلىساق، پۈتۈن مەملىكەتتىكى بۇغدايمۇ بۇ سانغا يەتمەيدىكەن، — دەپتۇ.

پادىشاھ ھەيران قاپتۇ، ئەمما دېگەن گېپىدىن يېنىۋېلىشقا يۈزى چىدىماپتۇ.

قېنى، كىم ھېسابلاب باقىدۇ، پادىشاھ شاھماتچىغا قانچىلىك بۇغداي بېرىشكە تېگىشلىك ئىكەن؟

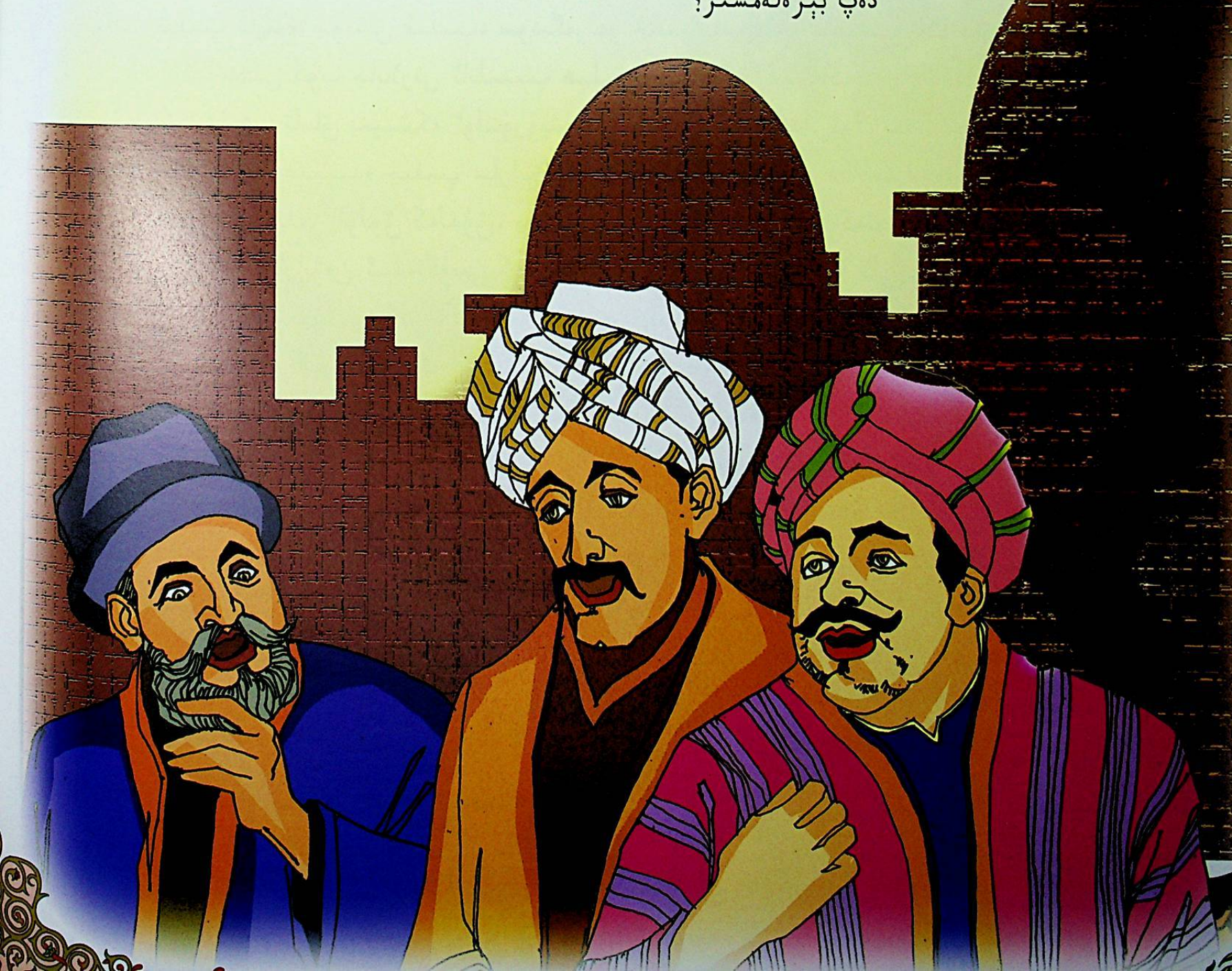
مىڭ تەڭگە پۇل

تكەن زاماندا بىر سودىگەر بار ئىكەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۇ ئىككى ھەمراھى بىلەن ياقا يۇرتلارغا قاراپ سودا ئىشلىرى بىلەن يۈرۈپ كېتىپتۇ. ئۇلار خېلى يوللارنى بېسىپ، تاغ ـ داۋانلاردىن ئېشىپ، بىر شەھەرگە كېلىپ بىر سارايغا چۈشۈپتۇ. ئۇلار بۇ يەردە بىرنەچچە كۈن تۇرغاندىن كېيىن، يەنە باشقا يەرگە بېرىشقا تەرەددۇت قىپتۇ. ئۇلار مېڭىش ئالدىدا ئۆزلىرى چۈشكەن سارايىنىڭ ئىگىسىگە مىڭ تەڭگە پۇلنى بېرىپ، قايتىشىدا ئالدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ ۋە پۇلنى ئۇ چى تەڭ كەلگەندىن كېيىن ئاندىن بېرىش ھەققىدە سارايۇەن بىلەن خەت ـ توختام قىلىشىپتۇ. سارايۇەن پۇلنى ئېلىپ قاپتۇ. شۇنداق قىلىپ، سودىگەرلەر خاتىرجەم يولغا چىقىپتۇ. كۈنلەر ئۆتۈپتۇ، ئايلار ئۆتۈپتۇ، ئۇلار خېلى كۆپ جايلارنى ئايلىنىپ ھېلىقى سارايغا قايتىپ كەپتۇ، ياتاقتا ئورۇنلىشىپ، يۈز ـ كۆزلىرىنى يۇيۇپ تاماق يېيىشكە ئولتۇرۇپتۇ. تاماق يېيىلىۋاتقاندا، ئۇلارنىڭ ئىچىدىن بىرى پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ، غىپپىدە چىقىپ سارايۇەننىڭ ئۆيىگە كىرىپتۇ ـ دە، سارايۇەنگە:

ــ بىز ئۇچەيلەن تولۇق كەلدۇق، بۇگۈن پۇلنى ئېلىپ قايتىپ كەتمەكچىمىز، پۇلنى بېرىۋەتسەڭىز، ــ دەپتۇ. سارايۇەن ئىشەنگۈسى كەلمەي ئۇلار چۈشكەن ھۈجرىغا قاراپ بېقىپتۇ، قارىسا، راست دېگەندەك ئۆيدە ئىككى سودىگەر تاماق يەۋاتقانىكەن. سارايۇەن سودىگەرنىڭ گېپىگە ئىشىنىپ پۇلنى بېرىۋېتىپتۇ. پۇلنى ئالغان سودىگەر ئىككىسىنىڭ تاماق يەۋاتقان پۇرستىدىن پايدىلىنىپ غىپپىدە تىكىۋېتىپتۇ. ئارىدىن خېلى ۋاقىت ئۆتۈپتۇ. ئىككى سودىگەر تاماقلىرىنى يەپ بولۇپ ئۇچىنچى سودىگەرنى خېلى ساقلاپتۇ، ئەمما ئۇ كەلمەپتۇ. ئاخىر ئۇلار سارايۇەننىڭ قېشىغا كىرىپتۇ، پۇلنى ئېلىپ كېتىدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ. بۇ ئىككى سودىگەرنىڭ گېپىنى ئاڭلىغان سارايۇەن داڭقېتىپ تۇرۇپ قاپتۇ، نېمە ئىشلارنىڭ بولغانلىقىنى ئاڭقىرالماپتۇ، ھېلىلا سودىگەرگە پۇلنى بەرگەنلىكىنى ئېيتىپتۇ. ئەمما، ئىككى سودىگەر پۇلنى ئالمىغانلىقىنى دەپتۇ. بۇلار خېلى تالاش ـ تارتىش قىپتۇ، ئاخىر سارايۇەن ئۆزىنىڭ ئالدانغانلىقىنى بىلىپتۇ. ئىككى سودىگەر بۇرۇنقى كېلىشىمنى كۆرسىتىپ، پۇلنى تۆلەپ بېرىشكە قىستاپتۇ. سارايۇەن ئۆزىنىڭ زىيان تارتىدىغانلىقىنى ئويلاپ بەكمۇ ئازابلىنىپتۇ، ئاھ ئۇرۇپتۇ، چارە ئىزدەپتۇ، ئامال تاپالماپتۇ، كەچ بولغاندا غەمكىن، سالپىيىپ ئۆيگە قايتىپتۇ. بوۋىسىنىڭ پەرىشانلىقىنى كۆرگەن كىچىك نەۋرە قىزى بوۋىسىدىن نېمە ئىش بولغانلىقىنى سوراپتۇ. بوۋاي خورسىنغان ھالدا:

ــ ئەي قىزىم، نېمىش بولاتتى، بېشىمغا كۈن چۈشتى، بىر كاززاپ مېنى ئالداپ كەتتى. ئەمدى مەن مىڭ تەڭگە زىيان تارتىدىغان بولدۇم، قېرىغاندا بۇ ئىش ماڭا ئېغىر كېلىۋاتىدۇ، بېشىم قاتتى. بۇ ـ

نىڭغا نېمە چارە؟ ! قولىدا ئىسپات خەت تۇرسا، ئامال قىلىش مۇمكىن-
مۇ؟ — دەپتۇ. قىز:
— نېمە ئىش ئىكەنلىكىنى مەن بىلىپ باقسام بولارمۇ؟ سىزنى
كاززاپ قانداق ئالداپ كەتتى؟ — دەپتۇ.
سارايۇەن بولغان ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى نەۋرە قىزغا دەپ بېرىپ-
تۇ. قىز بوۋىسىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ:
— غەم قىلماڭ، بوۋا، بۇ ئاسان ئىشكەنغۇ، سىز مۇنداق...
مۇنداق... قىلىڭ، — دەپ مەسلىھەت بېرىپتۇ. قىزنىڭ جاۋابى سارايـ-
ۋەننى شادلاندۇرۇپتۇ، كۆڭلىدىن غەم تۇمانلىرى تارقىلىپتۇ، دىلى نەۋرە
قىزىدىن سۆيۈنۈپتۇ، كېچىنى خاتىرجەم ئۇيقۇ بىلەن ئۆتكۈزۈپتۇ.
ئەتىسى سارايۇەن ئىككى سودىگەرگە نەۋرە قىزىنىڭ كۆرسەتكەن
ئەقلى بويىچە جاۋاب بېرىپتۇ. سارايۇەننىڭ گېپىنى ئاڭلىغان ئىككى سو-
دىگەر تىلى تۇتۇلۇپ غىڭ قىلالماپتۇ، باشلىرى ساڭگىلاپ ئۆز يوللىرىغا
راۋان بوپتۇ.
سارايۇەننىڭ چېچەن نەۋرىسى ئۇنىڭغا قانداق ئەقىل كۆرسەتتى،
دەپ بېرەلەمسىز؟

قەيەردە مېڭىش توغرا

تكەن زاماندا مەلۇم بىر يېزىدا بىر ئىمام ئۆتكەنكەن. ئۇ ئانچە دۆت بولمىسمۇ، دېگەندەك ئەقىللىقلاردىنمۇ ئەمەس ئىكەن، ئۆزىنىڭ قىلغان ئىشىنىڭ توغرا ـ خاتالىقىغا ھۆكۈم قىلالمايدىكەن، شۇنداق بولغاچقا، باشقىلار تەرىپىدىن دائىم كۈلكىگە قالىدىكەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئىمام جامائەتنى باشلاپ تويغا بېرىشقا توغرا كېلىپ قاپتۇ. ئىمام ئۆزىنى جامائەتنىڭ ئاتىسى دەپ قارىغاچقا، توپنىڭ ئالدىدا مېڭىپتۇ، بىراق ئويلىمىغان يەردىن، بىرى:

ــ موللىكا، سىلى سەركىدەكلا توپنىڭ ئالدىغا ئۆتۈۋاپلىغۇ، بۇ نېمە قىلغانلىرى، ئەدەپ ـ قائىدە ـ نى ئۇنتۇپ قالدىلىمۇ؟ ــ دەپتۇ.

ئىمام قاتتىق خجالەت بولۇپ، ئاستا ـ ئاستا توپنىڭ ئارقىسىدا قېلىشقا باشلاپتۇ، بۇ ئىشقا قارىتا كۆڭلىدە نارازىلىقى بولسىمۇ، بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلماي توپنىڭ ئارقىسىدىن مېڭىۋېرىپتۇ. ئەمما، ئىمامنىڭ توپنىڭ ئارقىسىدا مېڭىشى جامائەتكە ياقماپتۇ، جامائەت ئۆز ئىمامىنىڭ ئۆزلىرىنى باشلاپ مېڭىشىنى خالايدىكەن. ئىمامنىڭ ئارقىدا قالغانلىقىغا نارازى بولغان جامائەتتىن بىرى، ئىمامغا:

ــ موللىكا، سىلىگە نېمە بولدى، پۇتى كۆيگەن توخۇدەك مېڭىپ جامائەتكە يېتىشەلمەيلىغۇ؟ ــ دەپ تەنە قىپتۇ. ئىمام چاندۇرماستىن ئاستا توپنىڭ ئىچىگە كىرىۋاپتۇ. ئىمام شۇ قاتاردا بىردەم مېڭىپتۇ، كۆڭلىدە، ئەمدى ماڭغان ئورنۇم بولغان ئوخشايدۇ، دەپ خېلى خاتىرجەم بوپتۇ. ئەمما، ئىمامنىڭ توپنىڭ ئوتتۇرىسىدا ماڭغانلىقىنى كۆرگەن بىرى، ئىمامغا:

ــ موللىكا، يۈرەكلىرى قۇشقاچنىڭ يۈرىكىدەك نېمانچە كىچىك، قورقۇنچاقلىق قىلىپ توپنىڭ ئىچىگە كىرىۋاپلىغۇ، بۇ نېمە قىلغانلىرى؟ ــ دەپتۇ. ئىمام خجالەتچىلىكتە يەرگە كىرىپ كەتكىلى تاس قاپتۇ، كۆڭلى پاراكەندە بوپتۇ، ئۆزىنىڭ جامائەتنىڭ ئالدىدا توغرا ئىش قىلالماي گەپكە قالغانلىقىدىن نومۇس قىپتۇ.

ئەمدى ئىمام يولنى خاتا ماڭماسلىق ئۈچۈن كۆڭلىدە مۇڭاپىق بىر چارە تېپىشنى نىيەت قىپتۇ. خېلى ئۇزۇن باش قاتۇرۇپتۇ، ئەمما مۇڭاپىق بىر ئامال تاپالماپتۇ، تولا ئويلاپ، بېشىنىڭ ئىچىمۇ، تېشىمۇ قېتىپتۇ، خىياللار تېنىگە تاش بولۇپ پېتىپتۇ، ئەمما ئۇ توي بولغان ئۆينىڭ ئالدىغا كەلگۈچە زادى قەيەردە مېڭىشى لازىملىقىنى تاپالماپتۇ.

ئىمام زادى قەيەردە ماڭسا توغرا بولاتتى، ئېيتىپ بېرەلەمسىز؟

قىزئوغۇلنىڭ نېمىسى بولىدۇ

تكەن زاماندا بىر سودىگەرنىڭ ئاقىل ئىسىملىك بىر ئوغلى بولغانىكەن. سودىگەر ئوغلىنى جېنىدىنمۇ ئەزىز كۆرىدىكەن. ئاقىلمۇ ناھايىتى شوخ، ئەقىل ـ پاراسەتلىك چوڭ بولۇشقا باشلاپتۇ. سودىگەر ئوغلىدىن خۇش بولۇپ، ئۇنىڭغا بىر ئارغىماق سېتىۋېلىپ مەشىكە بېرىپتۇ. ئاقىل دادىسىنىڭ شاپائىتىدىن ئىنتايىن خۇش بولۇپ، يىراق ـ يېقىنغا ئات چاپتۇرۇپ ئويناپ نايدىغان بوپتۇ.

كۈنلەر، ئايلار ئۆتۈپ، ئاقىل ئون تۆت ياشقا كىرىپتۇ. ئۇنىڭ زېھنى كۈندىن ـ كۈنگە ئۆتكۈرلىشىپتۇ، دادىسىنىڭ سودا ئىشلىرىغا ياردەملىشىپ، ئېلىم ـ بېرىمدە دادىسىغا مەسلىھەت بەرگۈدەك ھالەتكە يېتىپتۇ. سودىگەر ئوغلىنىڭ ئۆزىگە يارىملىق يانتاياق بولغۇدەك ھالەتكە كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ، شەھەرنىڭ ئاۋات رەستىلىرىنىڭ بىرىدە دۇكان ئېچىپتۇ. ئاقىل كۈندە چۈشتە ئېتىغا مىنىپ، دادىسىغا ئۆيدىن تاماق توشۇيدىكەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئاقىل ئادەتتى بويىچە دادىسىغا ئاپىسى راسلاپ بەرگەن چۈشلۈك تاماقنى ئاپىرىش ئۈچۈن جابدۇنۇپتۇ. شۇ ئەسنادا ئۆيىگە ئويىنغىلى كەلگەن بىر قىز ئاقىل بىلەن شەھەرگە بىرگە بارىمەن دەپ غەلۋە قىلىپ تۇرۇۋاپتۇ. ئاقىل ئۇ قىزنى ئېتىنىڭ كەينىگە مىندۇرۇپ يولغا چىقىپتۇ. قىز ئاتتىن چۈشۈپ كېتىشتىن قورقۇپ ئاقىلغا مەھكەم يېپىشىۋاپتۇ. ئاقىل بولسا ئېتىنى چاپتۇرغىنىچە يول يۈرۈپتۇ. ئۇ زاماندا ئەر ـ ئاياللار ھەرگىز كوچىغا بىرگە چىقىپ قول تۇتۇشۇپ ماڭمايدىكەن. ئاقىل ئېتىنى شۇ چاپتۇرغىنىچە شەھەر قوۋۇقىغا يېقىنلاپ كەپتۇ. يىراقتىن ئات ئۈستىدە بىر ئوغۇل بىلەن بىر قىزنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ تۇرغان قوۋۇق قاراۋۇلى ئۇلارنىڭ يولىنى توسۇپ، ئاتنىڭ باشۇېغىدىن تۇتۇپ ئاتنى چەتكە تارتىپتۇ. ئاقىل قاراۋۇل گەپ ئېچىپ بولغۇچە:

ـــ ھەي تاغا، سىز نېمىشقا بىكاردىن ـ بىكار يولۇمنى توسىسىز، زادى مېنىڭ گۇناھىم نېمە؟ ـــ دەپتۇ. قاراۋۇل:

ـــ ھەي شۇمتەك، سەن نېمە گۇناھىڭنىڭ بارلىقىنى بىلىشتە يوق، ماڭا سوئال قويۇۋاتامسىنا؟ بۇ قىزنى نېمە ئۈچۈن ئېتىڭنىڭ ئارقىسىغا مىنگەشتۇردۇڭ؟ ـــ دەپتۇ. ئاقىل چاقچاقلىق بىلەن:

ـــ جېنىمنىڭ جانانىسى، يۈرىكىمنىڭ سەكپارىسى، بۇ خېنىمنىڭ ھاماچىسى مېنىڭ ئاپامنىڭ قېينانىسى، ـــ دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. بۇ جاۋابنى ھەرقانچە ئويلاپمۇ چۈشىنەلمىگەن قاراۋۇل ئاقىل بىلەن قىزنى قويۇپ بېرىپتۇ. ئۇلار ئېتىغا يەنە مىنگىشىپ شەھەر ئارىلاپ كېتىۋاتسا، بىر ئايغاقچى كېلىپ ئۇلارنى تۇتۇۋاپتۇ. ئاقىل ئايغاقچىغا كۆپ يالۋۇرۇپ چۈشەندۈرگەن بولسىمۇ، ئايغاقچى قازىخانىغا ئاپە-

ېرىمەن دەپ تۇرۇۋاپتۇ. ئاقىل بىلەن قىز ئاخىر ئۇنىڭغا ئەگىشىپ قازىخانىغا مېڭىپتۇ. ئايغاقچى قازىخا-نىنىڭ ئالدىغا كەلگەندىن كېيىن قىزغا ئاتىنى تۇتقۇزۇپ قويۇپ، ئاقىلنى قازىنىڭ ئالدىغا باشلاپ كى-رىپتۇ. قازى نېمە ئىش بولغانلىقىنى سورىغانكەن، ئايغاقچى بولغان ئەھۋالنى بايان قىپتۇ. ئاندىن قازى ئاقىلدىن:

— ئىسمىڭ كىم؟ — دەپ سوراپتۇ. ئاقىل:

— ئىسمىم ئاقىل، ھۆرمەتلىك قازى ئاخۇنۇم، — دەپ جاۋاب قايتۇرۇپتۇ. قازى:

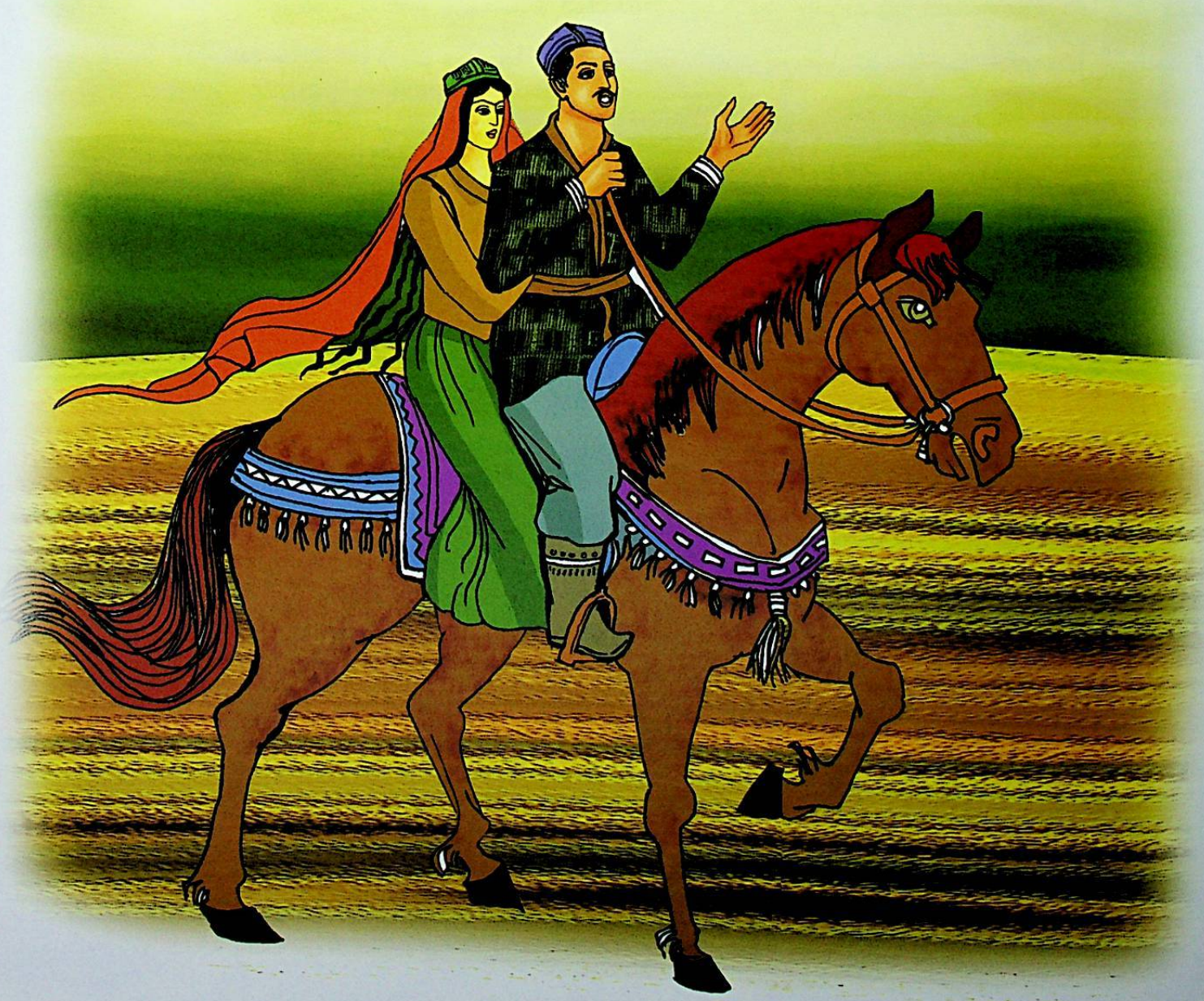
— ئىسمىڭغۇ ئاقىل ئىكەن، بۇ شەھەرنىڭ قائىدە - نىزامىنى بىلمەمسەن؟ — دەپ كايىپتۇ. ئاقىل تەمكىنلىك بىلەن:

— جېنىمنىڭ جانانىسى، يۈرىكىمنىڭ سەكپارىسى، بۇ خېنىمنىڭ ھاماماچىسى مېنىڭ ئاپامنىڭ قېينانىسى، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. قازى شۇنچە ئويلىسىمۇ بۇ سۆزنىڭ مەنىسىنى ھېچ چۈشىنەلمەي:

— ھەي بالا، سۆزۈڭنى ھېچ چۈشىنەلمىدىم. ماڭا بۇ سۆزلەرنى چۈشەندۈرۈپ قويساڭ، گۇناھىڭدىن كېچىمەن، — دەپتۇ.

ئاقىل سۆزىنى قازىغا بىرمۇبىر چۈشەندۈرۈپ قويۇپتۇ. قازى بولسا ئاقىلنىڭ چېچەنلىكىگە ھەيران بولۇپ، ئۇنىڭ گۇناھىدىن كېچىپتۇ ھەمدە بۇنىڭدىن كېيىن ئۇنداق قىلماسلىقنى تاپىلاپ، قايتىشقا ئىجازەت بېرىپتۇ. ئاقىل قازىخانا ئالدىدا ساقلاپ تۇرغان قىزنى ئېلىپ، دادىسىنىڭ دۇكىنىغا راۋان بوپتۇ.

قىز ئاقىلنىڭ قانداق تۇغقىنى بولىدۇ، ئىككى مىنۇت ئىچىدە تېپىپ چىقالامسىز؟

مۇغەمبەر تۇلكە

ـۇيلارنىڭ ئېيتىشچە، مەھەللىمىزگە يېقىن ئورماندا، ھايۋانلار ئارىسىدا ئادەمنى ئويلاندۇرىدىغان بىر ئىش بولغانمىش. ئۇ ئىشنىڭ راست بولغانلىقىنى ياكى بولمىغانلىقىنى ھېچكىم بىلمەيدىكەن، ئەمما بۇ ئىش ھازىرغىچە سورۇنلاردا دائىم تېپىشماق ئورنىدا ئېيتىلىدىكەن. سىز بۇنىڭ قانداق ئىش ئىكەنلىكىنى بىلىشنى خالامسىز؟ ئۇنداقتا مەن سىزگە بۇنى ئېيتىپ بېرەي:

بىر كۈنى تۈلكە ئۇزۇق ئىزدەپ كېتىپ بېرىپ، ئېيىققا ئۇچراپ قاپتۇ. ئېيىقنىڭ قولىدا تۆت باش سەۋزە بار ئىكەن. بۇنى كۆرگەن تۈلكە ئېيىقنىڭ قولىدىكى سەۋزىگە قىزىقىپ قاپتۇ، بۇنى قانداق قىلىپ قولغا چۈشۈرۈش كويىدا چارە ئىزدەپتۇ، ئەمما مۇۋاپىق بىر چارە تاپالماپتۇ. ئاخىر مۇغەمبەر تۈلكە ئېيىققا قاراپ:

— ئېيىق ئاداش، مەندىمۇ ئىككى باش سەۋزە بار، ھەممىسىنى قوشۇپ شورپا قىلىپ ئىچمەيلىمۇ؟ — دەپتۇ. تۈلكىنىڭ بۇ گېپىنى ئاڭلىغان ئېيىق قىلچە ئويلانمايلا دەرھال ماقۇل بوپتۇ.

ئېيىقنىڭ جاۋابىنى ئاڭلىغان تۈلكە ئىچ ـ ئىچىدىن خۇشال بولۇپ كېتىپتۇ. شۇنداق قىلىپ، ئۇلار شورپىنى تەييارلاشقا كىرىشىپتۇ. بىرھازادىن كېيىن شورپىمۇ تەييار بوپتۇ. ئۇلار شورپىنى تازا مەززە قىلىپ ئىچەي دەپ تۇرۇشىغا، نەدىندۇر بىر يەردىن بىر قاقىر ئۇچۇپ كەپتۇ ـ دە، ئېيىق بىلەن تۈلكىگە مۇراجىئەت قىلىپ:

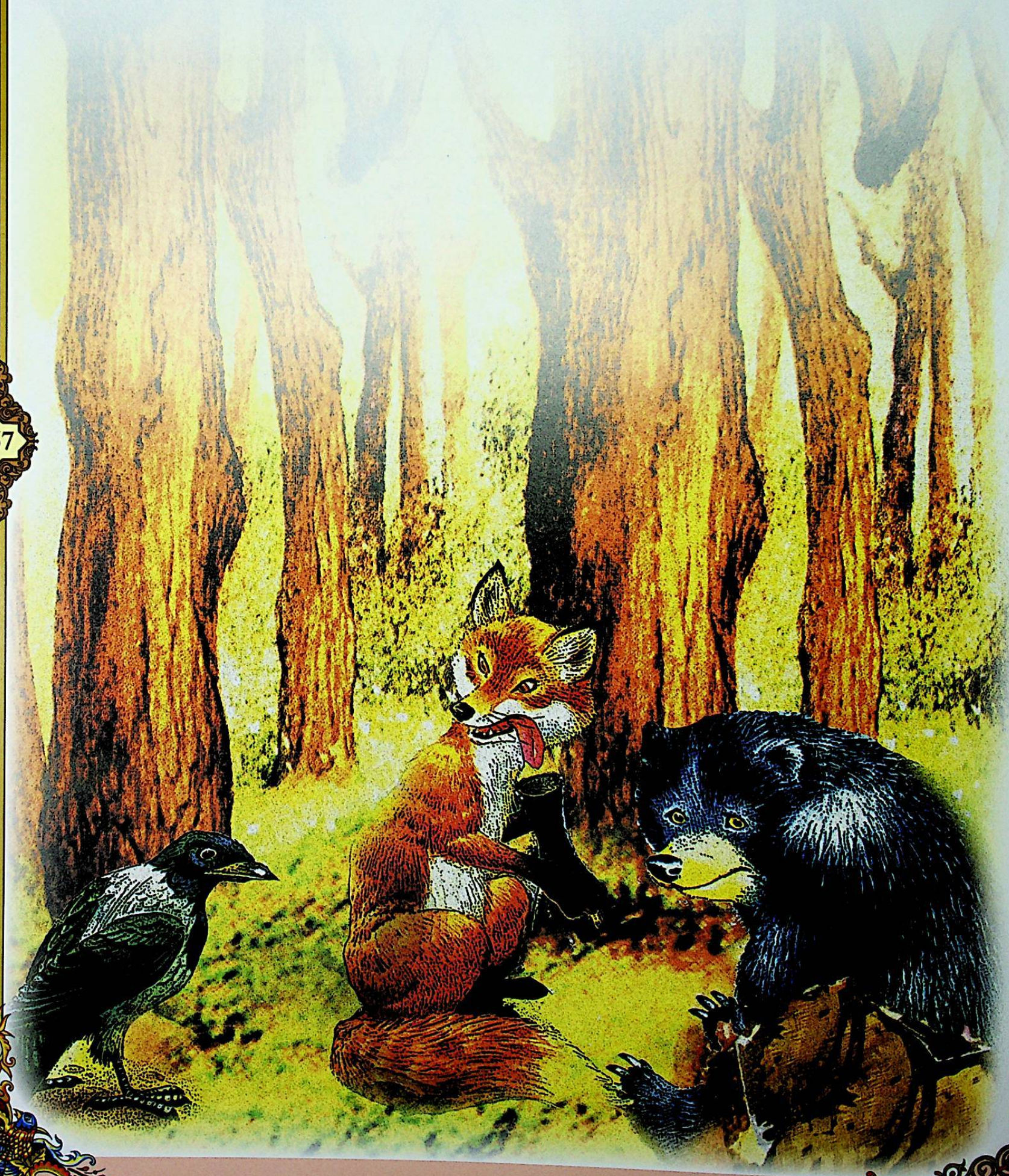
— شورپاڭلارنى مەنمۇ بىللە ئىچەي، ئالتە دانە بېلىقىم بار، ئۇلارنى سىلەرگە بەرسەم، قانداق؟ — دەپتۇ.

قاقىرنىڭ گېپىنى ئاڭلىغان تۈلكە بىلەن ئېيىق شۆلگەيلىرىنى ئېقىتىپ، دەرھال ماقۇل بولۇشۇپتۇ. شۇنداق قىلىپ، ئۇلار شورپىنى ئۆچ قاچىغا تەڭمۇتەك بۆلۈشۈپتۇ، ھەربىرى بىر قاچىدىن ئىچىپتۇ، قورساقلىرىنى ئازراق بولسىمۇ ئەستەرلىشىپتۇ. بىردەمدىن كېيىن قاقىر بېلىقلارنى ئۇلارغا بېرىپ خوشلىشىپ، يەنە ئۇزۇق ئىزدەپ ئۆز يولىغا راۋان بوپتۇ. قاقىر كەتكەندىن كېيىن، تۈلكە بىلەن ئېيىق قاقىر بەرگەن بېلىقلارنى بۆلۈشۈۋېلىش نىيىتىگە كەپتۇ. ئېيىق ئالدى بىلەن:

— تۈلكە بۇرادەر، مېنىڭ سەۋزەم تۆت باش، سېنىڭ سەۋزەڭ ئىككى باش بولغاندىكىن، بېلىقنىمۇ شۇنداق بۆلۈشەيلى، سەن ئىككىنى ئالغىن، مەن تۆتنى ئالاي، — دەپتۇ.

بۇ گەپ تۈلكىگە راسا خۇشيېقىپتۇ ـ دە، شۇنداق بۆلۈشۈپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ئىككىسى ئۆز

يوللىرىغا راۋان بوپتۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ تۈلكە ئورمان ئىچىنى ئارىلاپ، ئۈچرىغانلىكى ھايۋانغا: «مەن ئېيىقنى ئالدىدىم» دەپ ماختىنىپتۇ. بۇ گەپ ئورماندىكى ھايۋانلارغا پۈر كېتىپتۇ، ھەتتا بۇ گەپ بارا ـ بارا يېقىن ئەتراپتىكى مەھەللىلەرگىمۇ يېتىپ بېرىپ، ھەممە كىشى بىلىپ كېتىپتۇ، ئەمما تۈلكىنىڭ ئېيىقنى قانداق ئالدىغانلىقىنى ھېچكىم بىلەلمەپتۇ. قېنى، ئويلاپ بېقىڭ، تۈلكە نېمە ئۈچۈن ئېيىقنى ئالدىدىم دەيدۇ. ئەسلىي ئۈلار بېلىقنى قانداق بۆلۈشسە توغرا بولاتتى؟

ئوتوپچى يىگىتنىڭ جاۋابى

ھەممىگە زاماندا، ئوچ تاغنىڭ بېرىسىدا، ئوچ دەريانىڭ بېرىسىدا ئاپئاق خان ئىسىملىك بىر سەلتەنەتلىك پادىشاھ ئۆتكەنمىكەن. بۇ پادىشاھ ئەقىل - پاراسەتتە قابىل، يۈرت سوراشتا ئادىل ئىكەن. شەھەردىكى سەكسەن ياشتىن سەككىز ياشقىچە خەلق ئاپئاق خان پادىشاھنى ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي تەرىپلىشىدىكەن. ئەمما، پادىشاھنىڭ سەلتەنىتى تەختىگە ھۆسىن قوشىدىغان بىرلا نەرسىسى — پەرزەنتى يوق ئىكەن.

ئاپئاق خان پادىشاھ ئۆز پۇشتىدىن بىرمۇ بالا بولمىغانلىقتىن، چەكسىز ھەسرەت چېكىپ، كېچە - كۈندۈز خۇداغا سېغىنىپ ناله - پەريات قىلىدىكەن، يېتىم - يېسىر، غېرىب - غۇرۇالارنىڭ بېشىدىن تەڭگە چېچىپ نەزىر قىلىدىكەن. لېكىن، شۇنچە قىلسىمۇ ئاپئاق خان پادىشاھنىڭ تەلىپى ئىجابەت بولماپتۇ. ئۇنىڭ ھەسرىتى كۈندىن - كۈنگە ئېشىپتۇ، كۈنلەر، ئايلارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن پۈت - قولىدىن ماغدۇر قېچىپتۇ. ئاپئاق خان ئۆلۈم ئەلچىسىنىڭ ئۆزىگە يېقىنلاپ كېلىۋاتقانلىقىنى خىيال قىلىپ، كۆزى ئوچۇق ۋاقتىدا شاھلىق سەلتەنىتىنى پاراسەتلىك، ئەلسۆيەر، ھەققانىيەتچى بىرىگە ئۆتۈنۈپ بېرىش ئويىغا كەپتۇ. پادىشاھ بىر كۈنى ۋەزىر - ۋۇزرا، مەسلىھەتچىلىرىنى يىغىپ ئۆزىنىڭ ئويلىغانلىرىنى ئۇلار بىلەن كېڭىشىپتۇ. باشقىلار پادىشاھنىڭ مەسلىھىتىگە قوشۇلۇپتۇ.

— ئۇنداق بولسا، — دەپتۇ پادىشاھ، — بۇگۈندىن قالدۇرماي، پۈتۈن شەھەر تەۋەسىگە مېنىڭ پەرمانىمنى يەتكۈزۈڭلار ! سەكسەن ياشتىن سەككىز ياشقىچە بولغان ھەممە ئادەم ئوردا ئالدىغا يىغىلسۇن، ئاشۇ چاغدا شاھلىقىمنى كىمگە ئۆتۈنۈپ بېرىشىمنى جاكارلايمەن.

ئاپئاق خان پادىشاھنىڭ قول ئاستىدىكى ئاتارمەن - چاپارمەنلەر شۇ كۈنى تەرەپ - تەرەپكە يۈگۈرۈپ پەرماننى يەتكۈزۈپتۇ. ئەتىسى ئوردا ئالدى ئادەملەرگە لىق تولۇپتۇ. پادىشاھ ئوردا پەشتىقىغا چىقىپ، پۈتۈن خەلققە سالام قىلغاندىن كېيىن:

— ئى ئەزىز خەلقىم، مېنىڭ سىلەرنى ئاۋارە قىلىپ بۇ يەرگە يىغىپ كەلگەنلىكىمنى كەچۈرگەيسىلەر ! مەن سىلەرگە بۈگۈن بىر مۇھىم ئىشنى جاكارلايمەن، ئۇ بولسىمۇ ئوچ كۈن ئىچىدە شاھلىق تەختىمنى باشقا بىرىگە ئۆتۈنۈپ بېرىش. بۇنىڭ ئۈچۈن مېنىڭ بىرلا شەرتىم بار، كىمدە كىم ئاشۇ شەرتنى ئورۇندىيالىسا، شۇ شاھلىق سەلتەنەتتە ئولتۇرىدۇ. بۇنداق قىلىشىم سىلەر ئۈچۈن. دۆلەت باشقۇرۇش ئۈچۈن ئادالەتنى دوست تۇتقان، يۈرەكلىك، ۋىجدانلىق ھەمدە ئەقىل - پاراسەتلىك كىشى لازىمدۇر. شەرتىم شۇكى، قانداق ئادەم بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، بىزنىڭ بۇ ئەلدە بىر ئورۇندا ئولتۇرۇپ ماڭا

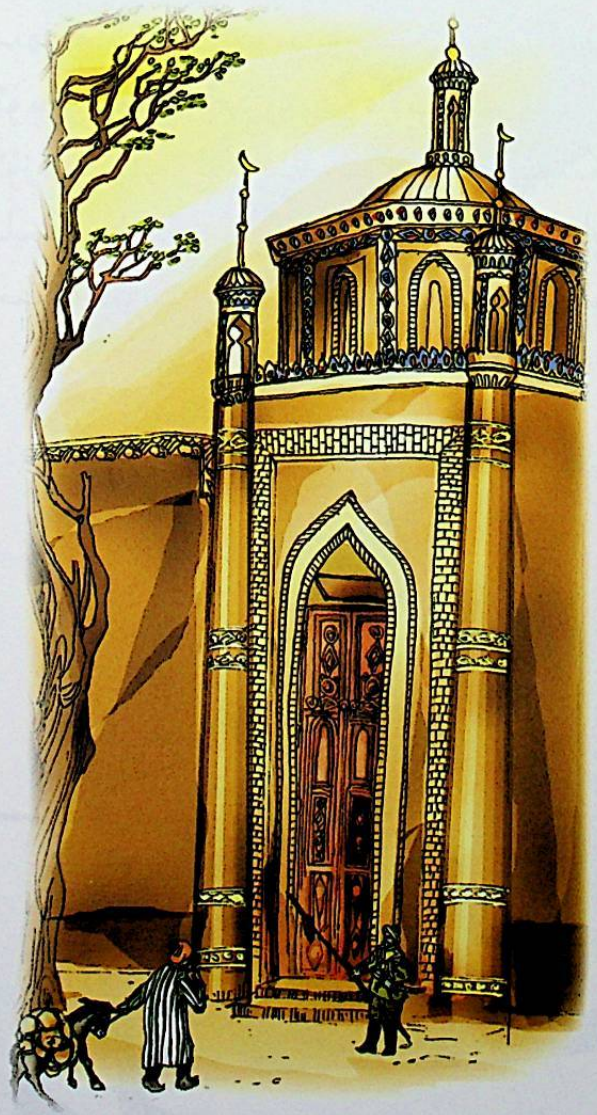
ئۆزىنىڭ دېگىنىنى بەجا كەلتۈرۈشكە پەرمان چۈشۈرەلەيدىغان ئەزىمەت بارمۇ، يوق؟ — دەپ سۆزىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، ئادەملەر توپىدىن جاۋاب كۈتۈپتۇ.

توپ ئارىسىدىكىلەردىن بىرمۇ ئادەم چىقىپ بۇ سوئالغا يا ئۇنداق، يا بۇنداق دەپ جاۋاب بېرەلمەپتۇ. بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن ئاپئاق خان پادىشاھ:

— بوپتۇ، ئۇنداق بولسا ئۇچ كۈن مۆھلەت ئىچىدە بۇ سوئالىمغا جاۋاب بەرمەكچى بولغان كىشىگە ئوردامنىڭ ئىشىكى ئوچۇق، — دەپ، خەلقنى تارقىلىشقا ئىجازەت بېرىپتۇ.

ئۇلار تارقىلىپ تۇرسۇن، ئەمدى گەپنى باشقا ياقتىن ئاڭلايلى:

شاھنىڭ ئوردا ئالدىغا يىغىلىش توغرىسىدىكى پەرماندىن، ئوتۇن ئەكېلىش ئۈچۈن جاڭگالغا كەتكەن خەۋەردار بولالمىغان تۇل خوتۇننىڭ تۇردى ئىسىملىك ئوغلى ئېشىكىنى ھەيدەپ ئوتۇن ساتقىلى شەھەرگە كىرىپ قارىغۇدەك بولسا، كىشىلەر تەرەپ ـ تەرەپكە توپ ـ توپ بولۇپ كېتىۋاتقۇدەك ھەمدە بىر ئىش توغرىسىدا مۇنازىرە قىلىشىۋاتقۇدەك. تۇردى نېمە ئەھۋال بولغانلىقىنى تازا ئاڭقىرالماي ئوتۇننى سېتىپ، ئېشىكىنى قىيپاش مىنىپ ئۆيىگە قايتىپتۇ، يولدا بىر كىشى ئۇچراپتۇ. تۇردى بۇ ئادەمگە سالام قىلىپ، بۇگۈن شەھەردە نېمە ئىش بولغانلىقىنى سوراپتۇ. ئۇ ئادەم پادىشاھنىڭ شەرتىنى ئۇنىڭغا سۆزلەپ بېرىپتۇ. تۇردى ھېلىقى ئادەمگە رەھمەت ئېيتىپ، ئۆيىگە قايتىپ ئەھۋالنى ئانىسىغا ئېيتىپتۇ ھەمدە ئۆزىنىڭ پادىشاھنىڭ سوئالىغا جاۋاب بېرىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، ئانىسىدىن ئىجازەت سوراپتۇ. ئانىسى ئوغلىدىن ئەنسىرەپ بېرىشقا قوشۇلماپتۇ، ئەمما تۇردى پادىشاھنىڭ ئالدىغا بېرىشنى نەيتىدىن يانماي، ئىككىنچى كۈنى تاڭ سەھەردە ئانىسىغا ئوتۇنغا ماڭدىم دەپ قويۇپ، ئېشىكىنى مىنىپ ئۇدۇل ئاپئاق خان پادىشاھنىڭ ئوردىسىغا بېرىپتۇ، ئىشىكبا قارغا ئۆزىنىڭ كېلىش مەقسىتىنى ئېيتىپتۇ. ئىشىكباقار پادىشاھتىن كىرىشكە ئىجازەت سوراپ چىقىپ تۇردىنى كىرگۈزۈپتۇ. ئۇ پادىشاھقا چوڭقۇر تەزىم قىلغاندىن كېيىن، كېلىش سەۋەبىنى سۆزلەپتۇ. پادىشاھ سوئالنى يەنە بىر قېتىم تەكرارلاپ، تۇردىدىن جاۋاب كۈتۈپتۇ. تۇردى سوئالغا شۇنداق جاۋاب بېرىپتۇكى، پادىشاھ ئۇنىڭ ئەقلىگە ھەيران بوپتۇ. شۇ ھامان پۈتۈن ئوردا ئەمەلدارلىرىنى يىغىپ، ئۆزىنىڭ تاجۇ تەختىنى ئوتۇنچى تۇردىغا ئۆتۈنۈپ بەرگەنلىكىنى جاكارلاپتۇ. شۇ كۈندىن باشلاپ پادىشاھ ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قېلىپ، ئۇزاققا بارماي ئۇ ئالەمگە سەپەر قىپتۇ. تۇردى بولسا، ئانىسىنى ئوردىغا ئەكېلىپ ھالىدىن ئوبدان خەۋەر ئاپتۇ، يۇرتنى ئادالەت بىلەن سوراپ، خەلقنىڭ ھىمايىسىگە ئېرىشىپتۇ.

ئوتۇنچى يىگىت پادىشاھقا نېمە دەپ جاۋاب بەردى؟

ئۇچ تۆگە

ئۇرۇننىڭ بۇرۇنسىدا، تېخى كىشىلەر نام قويمىغان بىر يۇرتتا شۇنداق بىر ئىشلارمۇ بولـ
غانكەنمىش. بۇ ئىشلار كىشىلەرنىڭ ئەقلىنى لال قىلغانمىش، بۇ ئىشلارنىڭ يۈز بېرىشـ
گە بىر باي سەۋەبچى بولغانكەنمىش. بۇ باي ھېسابسىز مال ـ دۇنياسى بىلەن شۇ يۇرتتـا
كاتتا ئىكەن، ئەمما ھەددىدىن زىيادە تويماس، پىخسىقلىقى بىلەن يۇرت ـ جامائەت ئالدىدا نەزەردىن سـا
قىت ئىكەن. ئۇنىڭ كىشىلەردە ئېلىشى بولسا ھەر باب بىلەن ئالىدىكەن، ئەمما كىشىلەرگە بېرىدىغـان
چاغدا: «تۆگىنىڭ قۇيرۇقى يەرگە يەتكەندە ئالىسەن» دەيدىكەن. مۇشۇ يوسۇندا كۈنلەرنى قوغلىشىپ
ئايلار ئۆتۈپتۇ، باشقىلارنىڭ بايدىكى ھەققى ھەسسىلەپ ئېشىپتۇ، كىشىلەرنىڭ غەزىپىمۇ پاراقلاپ قاياپ
تېشىپتۇ. بۇ ئىشلار ئاخىر بېرىپ ھەممىگە قادىر ئۇلۇغ ئاللا ئىگەمنىڭ سەمىگە يېتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن
مېھرىبان ئاللا ئىگەم يۇرتتىكى بەندىلىرىنىڭ ئۆچىنى ئېلىپ بېرىش، ئۇلارنى ئازابتىن قۇتۇلدۇرۇش
ئۈچۈن بايغا شۇنداق بىر بالانى بېرىپتۇ: باينىڭ تۆگىلىرى ئىچىدىن ئۇچ تۆگە يامان خۇيلۇق بولۇپ
ئۆزگىرىپتۇ. ئۇلارنىڭ بىرى توقۇم يەيدىكەن، بىرى تۆگە يەيدىكەن، بىرى ئادەم يەيدىكەن. بۇ ئۇچ تۆگە
باينىڭ نۇرغۇن مال ـ مۈلكىگە زىيان سالىتۇ، تۆگىلىرى كۈندىن ـ كۈنگە ئازلاشقا باشلاپتۇ، مالايلىرى
خىزمەتلىرىنى تاشلاپتۇ، ھەتتا بىر بالىسىنمۇ تۆگە يەپ كېتىپتۇ. بۇ بالايىئاپەت باينىڭ بېشىنى قاتۇـ
رۇپتۇ، زىياننىڭ دەرـ
دىدە رەڭگىرويى سارـ
غىيىپ، ئورۇقلاپ گېـ
لىدىن غىزا ئۆتەس
بولۇپ قاپتۇ. ئاخىر باي
تۆگىلەرنى ئۆلتۈرۈشـ
كە كۆڭلى ئۇنىمايـ،
زىيانغا تېخى چىدىمايـ،
ئۇچ تۆگىنى بىر يوـ
لىلا ئاپىرىپ سېتىۋېـ
تىش قارارىغا كەپتۇ،
ئەمما تۆگىلەرنى ساقـ

سالامەت بازارغا ئاپىرىپ ساتقۇدەك بىر ئامالنى قىلالماپتۇ. مۇنداق تىزىپ يېتىلىسە ئادەم ئۆلىدۇ، ئۇنداق تىزىپ يېتىلىسە تۆگە ئۆلىدۇ، قانداق قىلىش كېرەك؟ ھېچ بىلەلمەپتۇ. شۇنداق بىلەن باي پۈتۈن يۇرتقا جاكار چىقىرىپتۇ. نۇرغۇن كىشىلەر تۆگىنى بازارغا ئاپىرىشىپ بەرمەكچى بولۇپ كەپتۇ، ئەمما ھېچقايسىسى مۇڭاپىق بىر چارە تاپالماپتۇ. بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان بىر تۆگىچى بوۋاي باينىڭ ئۆيىگە دەر-ھال يېتىپ كېلىپ:

— ئەگەر مەن بۇ تۆگىلەرنى شەھەرگە بىخەتەر ئاپىرىپ سېتىپ كەلسەم، نېمە بېرىسەن؟ — دەپتۇ.

ئۇچ تۆگىنى يېتىلەپ بېرىپ سېتىشقا كۆزى يەتمىگەن ئەخمەق باي ئاخىر بىر تۆگىنى بوۋايغا بېرىشكە ماقۇل بوپتۇ. تۆگىچى بوۋاي ئەل - جامائەتنىڭ ئالدىدا باي بىلەن خەت - توختام قىلىشىپ، ھېلىقى تۆگىلەرنى بىر - بىرىگە چېتىپ، شەھەرگە خېيىمخەتەرسىز ئەكىرىپتۇ، ئىككى تۆگىسىنى سېتىپ پۇلىنى بايغا بېرىپ، بىر تۆگىنى مىنىپ يولغا راۋان بوپتۇ. باي لېۋىنى چىشلىگىنىچە ئولتۇرۇپ قاپتۇ.

تېپىكلارچۇ، تۆگىچى بوۋاي قانداق ئامال بىلەن تۆگىلەرنى بىر - بىرىگە چېتىپ بازارغا ئەكىرەلىدى؟

ئوغرى بىلەن قاراقچى

ئورۇنقى زاماندا بىر شەھەردە بىر ئوغرى ۋە بىر قاراقچى بار ئىكەن، ئىككىسىنىڭ خوتۇنى بىر ئىكەن. بۇ سىرنى بۇ خوتۇندىن باشقا ھېچكىم بىلمەيدىكەن. بىر كۈنى ئوغرى ئۆيىگە كېلىپ، خوتۇنىغا:

— پادىشاھ: «ئوغرى ـ قاراقچىلارنى دارغا ئېسىڭلار» دەپ يارلىق چۈشۈرۈپتۇ. يېمەكلىك تەييارلاپ بەرسەڭ، باشقا يۇرتقا بېرىپ جاھان تىنچىغۇچە بىر مەزگىل تۇرۇپ كېلەي، — دەپتۇ. خوتۇنى:

— بىر كۆمەچ چىققۇدەك ئۇن بار، — دەپتۇ. ئوغرى:

— ئۇنداق بولسا شۇ ئۇندا بىر كۆمەچ كۆمگىن، مەن سىرتقا چىقىپ بىر خەۋەر ئۇقاي، — دەپ چىقىپ كېتىپتۇ. خوتۇنى بىر كۆمەچ پىشۇرۇپ، يېرىمىنى يوشۇرۇپ داستىخانغا يۆگەپ قويۇپتۇ. ئوغرى كىرىپ:

— يېرىمى قېنى؟ — دەپ سوراپتۇ.

— ئۆزۈم يېدىم، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ ۋە يېرىم كۆمەچ بىلەن ئوغرىنى يولغا ساپتۇ. ئارقىدىن قاراقچى كىرىپتۇ ۋە ئۇمۇ ئوغرى دېگەن گەپلەرنى دەپ، خوتۇنىدىن:

— بىرنەرسەڭ بارمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ. خوتۇنى:

— بىر كۆمەچ پىشۇرۇۋىدىم، يېرىمىنى ئۆزۈم يېدىم، يېرىمى بار، — دەپ، يېرىم كۆمەچنى قاراقچىغا بېرىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن قاراقچىمۇ يولىغا راۋان بوپتۇ.

ئۇلار ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ بىر تەرەپكە مېڭىپتۇ، ئالدىدا چىققىنىغا ئارقىدا چىققىنى يېتىشۈپلىپ، ھال ـ ئەھۋال سورىشىپ، ئىككىسى بىر ـ بىرىگە ھەمراھ بولۇپ يول يۈرۈپتۇ، بىر سۇ بويىغا كەلگەندە بىرنەرسە يەيلى دەپ ئولتۇرۇپ، ھەر ئىككىسى ئۆزلىرىنىڭ كۆمەچلىرىنى چىقىرىشىپتۇ ۋە بىر ـ بىرىنىڭ قولىغا قارىشىپ ھەيران قاپتۇ ھەمدە يېرىمدىن كۆمەچنى بىر ـ بىرىگە جۈپلەپ كۆرسە، بىر كۆمەچ ئىكەنلىكى مەلۇم بوپتۇ. بۇلارنىڭ كۆڭلىگە گۇمان چۈشۈپتۇ. ئوغرى:

— ھەي قاراقچى، سېنىڭ ئۆيۈڭ قەيەردە؟ — دەپ سوراپتۇ. قاراقچى:

— ئۆيۈم شەھەردىكى ئوي مەھەللىدە. خوتۇنۇمنىڭ ئىسمى ئايشەمخان، — دەپتۇ.

— بەس! — دەپتۇ ئوغرى، — خۇمپەر، ئۇ مېنىڭ ئۆيۈم، ئۇ مېنىڭ خوتۇنۇم، يالغان ئېيتىۋاتسەن!

شۇنداق قىلىپ، ئىككىسى ناھايىتى قاتتىق جېدەللىشىپتۇ. ئاخىر ئىككىسى ھېرىپ ھالىدىن كەتكەندىن كېيىن: «ئىككىمىزنى ياراشتۇرىدىغان ھېچكىم يوق، شۇ ئۆيگە بېرىپ بىر تەرەپ قىلايلى» دېيىشىپ، يولدىن يېنىپ ئۆيگە قايتىپ كەپتۇ، قارىسا، ئۆيىدە ئايشەمخان ئولتۇرغۇدەك. ئىككىسى خو-

تۇنىدىن سوراپتۇ:

ــ سەن قايسىمىزنىڭ خوتۇنى؟

ئۇ خوتۇن:

ــ مەن ھەر ئىككىڭلارنىڭ خوتۇنى، ــ دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. ئۇلار:

ــ بىر خوتۇن بىرلا ۋاقىتتا ئىككى ئەرگە تەگكەن نەدە بار؟ ! ــ دەپتۇ. خوتۇن جاۋاب بېرىپ:

ــ بىرىڭلار قاراقچى، بىرىڭلار ئوغرى، بىر ـ بىرىڭلاردىن ھېچ پەرقىڭلار يوق. شۇ سەۋەبتىن ئىككىڭلارنى بىر ئادەم دەپ ھېسابلىدىم، ــ دەپتۇ. ئوغرى بىلەن قاراقچى:

ــ ئەمدى بۇنداق قىلىشقا بولمايدۇ. بۇگۈندىن باشلاپ بىرىمىزگە تەۋە بولىسەن، قايسىمىزنى تاللاش ئۆزۈڭنىڭ ئىختىيارى، ــ دەپتۇ. خوتۇن:

ــ ئۇنداق بولسا، ئىككىڭلار ھۇنەر كۆرسىتىڭلار، قايسىڭلار ھۇنەردە ئۇستۇن بولساڭلار، شۇنىڭغا خوتۇن بولىمەن، ــ دەپتۇ. ئوغرى:

ــ ئۇنداق بولسا، ئالدى بىلەن مەن ھۇنىرىمنى كۆرسىتەي، ــ دەپ ئايشەمخاننى قاراقچى بىلەن بازارغا ئاچىقىپتۇ. ئۇلار ئايلىنىپ بىر يەرگە كەلسە، تۇماقچى بىر تۇماقنى يەتتە تەڭگىگە سېتىپتۇ ۋە پۇلنى ئېلىپ قوينىغا ساپتۇ. ئوغرى پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ، تۇماقچىغا بىر سۇركىلىپلا ئۇنىڭ قوينىدىكى پۇلنى ئېلىۋېلىپ، ئورنىغا بىر تاشنى سېلىپ قويۇپتۇ. تۇماقچى بىرئاز ماڭغاندىن كېيىن قوينىدىكى پۇلنى ئېلىپ قاراپ، پۇلنىڭ تاشقا ئايلىنىپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ، تۇماق ئالغان كىشى جاـ دۇگەر ئىكەن، ماڭا پۇل بەرمەي تاش بېرىپتۇ، دەپ، سودا قىلىشقان كىشىنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ بېـ رىپتۇ. ئوغرىمۇ تۇماقچىنىڭ كەينىدىن بېرىپ بىر سۇركىلىپلا تاشنى ئېلىۋېلىپ، پۇلنى تۇماقچىنىڭ قوينىغا سېلىپ قويۇپتۇ. تۇماقچى بۇنى بىلمەي تۇماق ئالغان كىشىنى تۇتۇۋېلىپ:

ــ سەن جادۇگەر ئىكەنسەن، ماڭا پۇل بەرمەي تاش بېرىپسەن، ــ دەپ قوينىغا قولىنى سېلىپ تۇگۇچىنى ئالغانكەن، قوينىدىكى تاش بولماي، پۇل بولۇپ چىقىپتۇ. كۆرگەنلەر تۇماقچىنى مەسخىرە قىلىشىپتۇ. تۇماقچى خىجالەتچىلىكتە قايتىپ يولىغا راۋان بوپتۇ. ئوغرى تۇماقچىغا ئەگىشىپ يەنە پۇلنى ئېلىۋېلىپ، تاشنى ئۇنىڭ قوينىغا سېلىپ قويۇپتۇ. تۇماقچى يىراققا بېرىپ قوينىدىن پۇلنى چىقىرىپ قارىسا پۇل ئەمەس، تاش چىققان، تۇماقچى ھەيران قاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئوغرى، قاراقچى ۋە ئۇلارنىڭ خوتۇنى ئۆيىگە قايتىپ كەپتۇ ھەم ئوغرىغا ئاپىرىن ئوقۇشۇپتۇ. كەچ بولغاندا، قاراقچى:

ــ ئەمدى مېنىڭ ھۇنىرىمنى كۆرۈپ بېقىڭلار، ــ دەپ، ئوغرى بىلەن خوتۇننى ئۇدۇل پادىشاھـ نىڭ ئوردىسىغا باشلاپ كەپتۇ. قارىسا، جېسەكچىلەر مۇگدەپ ئولتۇرغۇدەك. پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلگەن قاراقچى ھەممىسىنىڭ بېشىنى كېسىپتۇ، خوتۇنىغا خىمىر يۇغۇرۇشنى، ئوغرىغا ئوت قالاشنى بۇيرۇپ، ئۆزى پادىشاھنىڭ يېنىغا كىرىپ قارىسا، پادىشاھ ياتقان، بىر مۇلازىم پادىشاھنىڭ پۇت ـ قوللىرىنى تۇـ تۇۋاتقانكەن. قاراقچى تۇيدۇرماي كېلىپ مۇلازىمنىڭ كانىيىدىن بوغۇپ سىرتقا ئاچىقىپ بېشىنى كېـ سىپتۇ ۋە ئۇنىڭ ئورنىدا پادىشاھنىڭ پۇت ـ قوللىرىنى تۇتۇشقا باشلاپتۇ، پادىشاھقا ناھايىتى خۇشيېـ قىپتۇ. پادىشاھ كۆزىنى ئاچماي تۇرۇپ:

ــ ئەي مۇلازىم، بۇ خىزمەتكە خېلى ئۇستا بولۇپ قاپسەن، ــ دەپتۇ. قاراقچى:

ــ مېنىڭ ئوي ـ پىكرىم مۇشۇ ئىشقا ئۇستا بولۇشتا، پادىشاھ ئالىيلىرى، ــ دەپتۇ. پادىشاھ:

ــ ھېكايە ئېيتقاچ تۇت ! ــ دەپتۇ. قاراقچى:

ـــ مەن ھېكايە بىلمەيمەن، شۇنداق بولسىمۇ ئېيتىپ باقاي، ـــ دەپ، ئۆز بېشىدىن كەچۈرگەنلەرنى ئېيتىپتۇ، ئاخىردا ئۆزىنىڭ مۇلازىمنى ئۆلتۈرۈپ، ئۇنىڭ ئورنىغا پادىشاھنىڭ پۇت ـ قوللىرىنى تۇتۇپ ئولتۇرغانلىقىنى دەپتۇ. شۇ ئەسنادا پادىشاھ شېرىن ئۇيقۇغا كېتىپتۇ. قاراقچى بولسا، شاھنىڭ تاجىنى ئېلىپ ئوردىدىن چىقىپ كېتىپتۇ.

ئوغرى بىلەن ئايشەمخان قاراقچىغا ئاپىرىن ئوقۇشۇپتۇ، ئەمما ھەر ئىككىسى بىر ـ بىرىگە تەن بېرىشمەي، ئايشەمخاننى تالىشىپ يەنە جېدەللىشىپتۇ.

قېنى ئېيتىڭا، بۇلاردىن قايسىسى «ھۈنەر» دە ئۇستۇن ئىكەن؟ ئايشەمخان قايسىسىغا مەنسۇپ بولۇشى كېرەك؟

گۆھەرنى قانداق قىلىش كېرەك

ئۇرۇنقى زاماندا، بىزگە يېقىنمۇ ئەمەس، يىراقمۇ ئەمەس بىر شەھەردە، ھال - كۈنى ئوتتۇراھال تۆمۈر ئاخۇن ئىسىملىك بىر كىشى ئۆتكەنىكەن. ئۇ ئېتىز - ئېرىق ئىشلىرى بىلەن تەنىمسىز مەشغۇل بولۇپ، ھالال ئىشلەپ، ھالال يەپ، ئۆز كۈنلىرىنى شۈكۈر - قانائەت بىلەن ئۆتكۈزىدىكەن. تۆمۈر ئاخۇننىڭ ئايالى بولسا چۆچۈرىدەك ئۇچ ئوغلىنى بېقىش ھەلەكچىلىكىدە ئىكەن. ئوغۇللار كۈندىن - كۈنگە چوڭىيىپ كۆزگە كۆرۈنۈپ قاپتۇ. ئەمما، بالىلارنىڭ ئاپىسىغا كېسەلىلىك يېپىشىپ، ئورۇن تۈتۈپ يېتىپ قاپتۇ. تۆمۈر ئاخۇننىڭ كۆرسەتمىگەن داخان، تېۋىپى، ئىچكۈزمىگەن دورىسى قالماپتۇ، لېكىن ئايالىغا ھېچقانداق سەۋەب كار قىلماپتۇ. كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئايالىنىڭ كېسىلى ئېغىرلىشىپ، بۇ دۇنيا بىلەن ۋىدالىشىپتۇ. تۆمۈر ئاخۇن ۋە ئۇچ ئوغۇل ئىنتايىن قايغۇرۇپتۇ. تۆمۈر ئاخۇننىڭ ئۇستىدىكى يۈك ئېغىرلىشىپ، ئېتىز - ئېرىق ۋە ئۆي ئىشلىرى ئۇنىڭغا قاراشلىق بولۇپ قاپتۇ. ئۇ كېچىنى كۈندۈزگە ئۇلاپ، بالىلارغا ھەم ئانا، ھەم دادا بولۇپ يەتتە - سەككىز يىلنى جاپالىق ئۆتكۈزۈپتۇ. بالىلارنىڭ ئالدى ئون يەتتە ياشقا كىرىپ رەسمىي كارغا كەپتۇ. ئۇلار ئۆز لايىقىدا تۆمۈر ئاخۇنغا ھەمدەم بولۇپ، دادىسىنىڭ زىممىسىدىكى يۈكنى يەڭگىللىتىپتۇ. دادا بالىلار بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، تاشلاندۇق يەرلەرنى ئېچىپ، زىرائەت تېرىپ مول ھوسۇل ئاپتۇ. شۇ يوسۇندا ئۇچ - تۆت يىل ئۆتۈپتۇ، بالىلارمۇ قۇرامىغا يېتىپتۇ. ئۇ چوڭ ئىككى ئوغلىنى ئارقا - ئارقىدىن ئۆيلەپ قويۇپتۇ، ئايرىم ئۆي تۈتۈپ بېرىپتۇ، ئۆزى كەنجى ئوغلى بىلەن قېلىپ، يەنە ئېتىز - ئېرىق ئىشنى داۋام قىپتۇ. بىر يىلى ئەتىيازلىقى تۆمۈر ئاخۇن ئوسا قىلغان يەرلەرنى ھەيدەۋېتىپ بىر قارلىغاچنىڭ ئېتىزلىقتا پالاقلاپ يۈرگەنلىكىنى كۆرۈپ دەرھال قوشنى تاشلاپ، قارلىغاچنىڭ يېنىغا بېرىپتۇ، قارىسا، قارلىغاچنىڭ قاناتلىرى يۇلۇپ تاشلانغانىكەن. تۆمۈر ئاخۇن قارلىغاچقا رەھمى كېلىپ، ئۇنى قوينىغا سېلىپ كەچ كىرگەندە ئۆيىگە ئەكېلىپ، دان، سۇ بېرىپ، سېۋەتكە سولاپ بىر كېچە بېقىپتۇ، ئەتىسى ئۆينىڭ پېشايۋىنىغا بىر ئۇۋا ياساپ بېرىپتۇ، ئاندىن ئوغلىغا قارلىغاچنى ياخشى بېقىشنى تاپىلاپتۇ. كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن قارلىغاچنىڭ قاناتلىرى ئۆسۈپ يېتىلىپتۇ، ئۇياق - بۇياقلارغا ئۇچۇپ دانلايدىغان، تاڭ سەھەردە مۇڭلۇق ئۇنلەيدىغان بوپتۇ. بىر كۈنى قارلىغاچ ئاسمانغا ئۇچۇپ پەرۋاز قىلىپ كۆزدىن غايىب بوپتۇ. كەنجى ئوغۇل قارلىغاچنىڭ ئەمدى قايتىپ كەلمەيدىغانلىقىنى ئويلاپ مۇڭلىنىپتۇ. تۆمۈرئاخۇن بولسا، جانۋار ساق - سالامەت قولدىن چىقىپ، ئۆز ئەركىنلىكىنى تاپتى، دەپ ئويلاپتۇ. بارا - بارا قارلىغاچ بۇ ئائىلىنىڭ ئېسىدىن كۆتۈرۈلۈپ كېتىپتۇ. كۈن، ئاي ئۆتۈپ كۈز

كەلگەندە، تۆمۇرئاخۇن كەنجى ئوغلىنى ئۆيلەپ قويۇش تەييارلىقىنى قىلىپ، بىر دېھقانىنىڭ ئەدەپ - قا-
ئىدىلىك، ئىشقا پىشقان قىزى بىلەن ئوغلىنىڭ تويىنى قىلىپ قويۇپتۇ. كېلىن ياخشى مىجەزلىك بولۇپ
چىقىپتۇ، ئاتا - بالىنىڭ ئاش - تامىقىنى ۋاقتىدا ئېتىپ، هويلا - ئارامنى پاكىز تۇتۇپتۇ. ئۇلار بىر
ئائىلىدە خۇشال - خۇراملىق بىلەن قىشنى ئۆتكۈزۈپتۇ. تۆمۇر ئاخۇن ئۆزىنىڭ زىممىسىدىكى ئېغىر
ۋەزىپىنىڭ تۈگەپ، يېنىكلىشىپ قالغانلىقىنى هېس قىپتۇ. ئالدىنقى ئىككى ئوغۇللىرىمۇ ئۆز ئىشلى-
رىغا پۇختا بولۇپ ئوبدان ئۆيى تۇتۇۋاپتۇ. ئۇلارنىڭ بىر - ئىككىدىن بالىسى بوپتۇ.

ياندۇرقى يىلى ئەتىياز مەزگىلى يېتىپ كەپتۇ. تۆمۇر ئاخۇن بولسا، يەرلىرىنى بالدۇر ئوسا قە-
لىپ، زىرائەت تېرىشقا تۇتۇش قىپتۇ. بىر كۈنى سەھەردە قوش هەيدەۋاتسا، بىر قارلىغاچ ئاسماندىن
ئوقەتەك شۇڭغۇپ ئېتىزلىققا چۈشۈپتۇ. تۆمۇر ئاخۇن، نېمە ئىش بولغاندۇ، دەپ زەن سېلىپ قارىسا،
بىر قارلىغاچ پارقىراق بىرنەرسىنى چىشلەپ تۆمۇر ئاخۇن تەرەپكە يورغىلاپ كەپتۇ. تۆمۇر ئاخۇن بولسا،
بۇنىڭ چوقۇم ئۆتكەن يىلى مۇشۇ ئېتىزلىقتا ئۇچراپ ئۆيىگە ئاپىرىپ باققان قارلىغاچ ئىكەنلىكىنى پە-
رەز قىپتۇ. قارلىغاچ تۆمۇر ئاخۇننىڭ يېنىغا كېلىپ تۇمشۇقىدىكى پارقىراق نەرسىنى يەرگە تاشلاپ،
زۇۋانغا كىرىپ:

— ئەي ئاق كۆڭۈل، مېهىر - شەپقەتلىك دېھقان، سەن مېنى تونۇدۇڭمۇ؟ مەن ئۆتكەن يىلى مۇشۇ
مەزگىلدە، مۇشۇ ئېتىزلىقتا سېنىڭ شەپقىتىڭگە ئېرىشكەن قارلىغاچ بولىمەن. مەن شۇ چاغدا بىر نا-
بابنىڭ قولىغا چۈشۈپ قېلىپ، جېنىم نابۇت بولغىلى تاس قالغانىدى. سەن ماڭا ئۇنتۇلغۇسىز ياخشىلىق
قىلدىڭ، مېنى ئۆيۈڭگە ئاپىرىپ باقتىڭ، مەن سېنىڭ بۇ قىلغان ياخشىلىقىڭنى قانداق قايتۇرارمەن،
دېگەن خىيال بىلەن ساڭا دېمەي ئۆيۈڭدىن ۋاقىتسىز ئايرىلدىم. مەن ئەسلىدە ئالەمدىكى پۇتۇن قارلە-
غاچلار پادىشاهىنىڭ ئارزۇلۇق بالىسى بولىمەن. مېنىڭ ماكانىم بۇ يەردىن نەچچە ئاي ئۇچسا يەتكىلى
بولىدىغان يەردە. مەن ئۆيۈڭدىن ئۇچۇپ چىقىپ شاه دادامنىڭ قېشىغا بېرىپ، ئۆيىمىزدە نەچچە ئەۋلاد
ساقلاپ كېلىۋاتقان بىر دانە گۆھەرنى ساڭا ئەكەلدىم. بۇ مېنىڭ ساڭا قىلغان ئازراق رەھمىتىم، قوبۇل
قىلغايسەن ! — دەپتۇ.

تۆمۇر ئاخۇن گۆھەرنى قولىغا ئېلىپ هاڭ - تاڭ قاپتۇ. گۆھەر شۇ دەرىجىدە ئېسىل بولۇپ، ئۇ-
نىڭدىن هەر خىل رەڭلەر جۇلالىنىپ تۇرىدىكەن. تۆمۇر ئاخۇن:

— هەي قارلىغاچ، مەن سېنى قانداقتۇر بىرنەرسە تەمە قىلىپ قۇتۇلدۇرغان ئەمەس ئىدىم، سەن
كايىپ، كۆپ جاپا - مۇشەققەتلەرنى تارتىپ بۇ گۆھەرنى ماڭا ئەكەپسەن، هېممىتىڭگە مىڭ مەرتە رەھ-
مەت، خۇدا سېنى ئۆز پاناهىدا ساقلىسۇن ! — دەپ قارلىغاچقا دۇئا قىپتۇ. قارلىغاچ:

— بۇ گۆھەرنىڭ خاسىيىتى شۇكى، بۇنى ساقلىغان ئادەمنىڭ ئۆمرى ئۇزۇن، تېنى ساغلام بولىدۇ،
ئىشلىرىغا بەرىكەت، بەخت - سائادەت يار بولىدۇ. سەن بۇ گۆھەرنى ئەۋلادمۇئەۋلاد ساقلىغايسەن، بۇنى
هەرگىز ساتما، چاقما، يېنىڭدىن ئايرىما، — دەپ تاپىلاپتۇ. تۆمۇر ئاخۇن بۇ گەپلەرنى كۆڭلىگە مەھكەم
پۈكۈپتۇ. قارلىغاچ تۆمۇر ئاخۇن بىلەن خوشلىشىپ ئاسمانغا ئۆرلەپ ئۇچۇپ كېتىپتۇ.

تۆمۇر ئاخۇن گۆھەرنى قوينىغا ئاۋايلاپ سېلىپ، خۇشلۇقىدا، بىر كۈن كەچكىچە هەيدەپ بولىدىغان
يەرنى پېشىنغا قالماي ئاغدۇرۇپ ئۆيىگە يېنىپ كەپتۇ. ئۆزىنىڭ خۇشاللىقىدىن ئوغۇللىرىنىمۇ تەڭ
بەھرىمەن قىلىش نىيىتىگە كېلىپ، بالىلارنى تېپىپ كېلىشكە كېلىنىنى ماڭغۇزاي دەپ تۇرۇپ ئويلاپ
قاپتۇ: «هازىر بۇ بىر دانە گۆھەرنى بالىلارغا كۆرسەتسەم، ساق بېشىمغا پىت سېلىۋالمەنمۇ، قانداق؟

ئۇلار بۇنىڭدىن تەڭ بەھرىمەن بولۇش ئويىدا بولسىغۇ ناھايىتى ياخشى، ئەگەر نىيىتى بۇزۇلۇپ ئۇنىڭغا يالغۇز ئىگە بولۇشنى ئويلاپ، بىر - بىرى بىلەن دۇشمەنلىشىپ قالسا، ھېچبولمىغاندا ئارازلىق تۇغۇلۇسا، ئۇ چاغدا بۇ خاسىيەتلىك گۆھەر يامانلىقنىڭ ئۇرۇقى بولمىدۇ، خالاس. ئەڭ ياخشىسى، بۇنى ھازىرچە ھېچقانداق ئىنىس - جىنغا تىنماي ساقلاش لازىم».

تۆمۇر ئاخۇن ئويلىغانلىرىنى ماقۇل كۆرۈپ، كۇنلىرىنى ئاۋۇالقىدەك ئۆتكۈزۈشكە باشلاپتۇ، گۆھەرنى بولسا كېچە - كۇندۇز يېنىدىن ئايرىماي ساقلاپتۇ، بارغانچە ئوغۇللىرىنىڭ ۋە ئۆزىنىڭ تاپقان - تەرگىنى كۆپەيىپ، قىلغان - ئەتكەنلىرى ئوڭۇشلۇق بولۇپ، بەخت - سائادىتى ئېشىپتۇ. كۇنلەر ئايلارنى قوغلاپ، ئايلار يىللارنى قوغلاپ ئاردىدىن نەچچە ئون يىل ئۆتۈپ كېتىپتۇ. تۆمۇر ئاخۇنغا قېرىلىق يېتىپتۇ. ئۇچ ئوغۇل بولسا، شەھەردە نامى چىققان سودىگەرلەردىن بولۇپ قاپتۇ، توختىماي كارۋان ماڭغۇزۇپ، بارمىغان داڭلىق شەھەرلەر قالماپتۇ. ئۇلار دادىسىغا ياخشى قاراپ، ئۆزلىرىنىڭ ئوغۇللۇق بۇرچىنى يەتكۈزۈپتۇ. كۇنلەر ئۆتۈپ بىر كۇنى كېچىسى بۇۋاي شېرىن ئۇيقۇدا بىر چۈش كۆرۈپتۇ. چۈشىدە مۇنداق بىر ئىش كۆرۈپتۇ: بىر ئەتىياز مەزگىلى ئىمىش، بۇۋاي ئادىتى بويىچە يەر ھەيدەۋاتقۇدەكمىش، بىر چاغدا گۆھەرنى سوۋغات قىلىپ كەتكەن قارلىغاچ يەنە بۇۋاينىڭ يېنىغا ئۇچۇپ كەپتۇمىش ۋە بۇۋاينىڭ ئوڭ مۇرىسىگە قونۇپ تۇرۇپ، زۇۋاڭغا كىرىپ:

«ئەي دېھقان، مەن ساڭا ھەدىيە قىلغان گۆھەرنىڭ خاسىيىتى بىلەن مۇشۇ چاغقىچە ئاغرىق - سىلاق، بالا - قازادىن خالىي بولۇپ، ئوبدان ياشىدىڭ، بارلىق مۇراد - مەقسىتىڭ ھاسىل بولدى، گۆھەرنىمۇ ئىنتايىن ئەزىزلەپ ساقلىدىڭ. ئەمدى بەس، ئۆلۈم نۆۋىتى ساڭا كېلىپ قالدى. بۇ يىل توپتوغرا يۇز ياشقا كىرىپسەن، ئۇنىڭدىن ئارتۇق ياشىساڭ، ئۆزۈڭگە ئۆزۈڭ يۈك بولىسەن. ئاخىرەتنىڭ تەييارلىقىنى قىلغىن، خەير - خوش» دەپ، پۇرراپ ئۇچۇپ كۆزدىن غايىب بوپتۇمىش. تۆمۇر بوۋاي قارلىغاچنى ئاسماندىن ئىزدەيمەن دەپ كۆزىنى شۇنداق ئاچقانكەن، كۆرگىنى چۈش بولۇپ چىقىپتۇ. ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ ئىككى رەكەت نامار ئوقۇپ، خۇداغا شۈكۈر - قانائەت ئېيتىپتۇ، ئويلىسا، ئۆزى بىلەن تەڭتۇشلاردىن بىرىمۇ قالمىغان، شۇنىڭ بىلەن كۆرگەن چۈشىگە ئىشىنىپ، جان ۋەسۋەسىسىگە چۈشۈپ، تۇ ھەم تاڭ ئېتىش بىلەن تەڭ ئوغۇللىرىنى چاقىرىپ ئەتراپىغا يىغىپ:

— بالىلىرىم، سىلەرنى يىغىشىمىنىڭ سەۋەبى مۇنداق: مەن بولسام پۈت - قولۇمدىن ماغدۇر قېچىپ، قېرىپ كەتتىم، ئەتىمۇ، ئۆگۈنمۇ بۇنىسى نامەلۇم، لېكىن پانىي ئالەمدىن باقىي ئالەمگە يېنىش نۆۋىتى كېلىپ قالدى. سىلەر بولساڭلار ئۆي - ئوچاقلىق، بالا - چاقىلىق بولۇپ، ھەرقايسى تەرەپلەردىن بىھاجەتلىك پەللىسىگە يەتتىڭلار، مۇشۇ ئاغزىمدىن زۇۋان قاچمىغان پەيتتە سىلەرگە ۋەسىيەت قىلىش قارارىغا كەلدىم. ۋەسىيىتىمنىڭ بىرىنچىسى، مېنىڭ كۆزۈم يۇمۇلغاندىن كېيىن، مەن بارىدىكەدەك ئۆم - ئىتتىپاق بولۇپ، بىر - بىرىڭلارغا پۈت - قول بولۇپ ئۆتسەڭلار، بىر - بىرىڭلارنىڭ گېپىنى ئېلىپ، كېڭەش بىلەن ئىش قىلساڭلار. ئىككىنچىسى، سىلەرگە نەچچە ئون يىل مابەينىدە سىر تۇتۇپ كەلگەن بىر ئىشنى ئېيتماقچىمەن، ئۇ بولسىمۇ، بىر قارلىغاچنى ئۆلۈمدىن قۇتۇلدۇرۇپ قويۇش سەۋەبلىك بىر خاسىيەتلىك گۆھەرگە ئىگە بولغانىدىم، بۇ بىر قوۋمنىڭ بەخت - سائادىتى مۇشۇ گۆھەردىن نېسىپ بولغانىدى، بۇنىڭدىن كېيىنمۇ شۇنداق بولغۇسى. ئەمدى بۇ گۆھەرنى سىلەرگە مىراس قالدۇرۇش پەيتى يېتىپ كەلدى، لېكىن گۆھەر بىر، سىلەر بولساڭلار ئۈچ، بۇنى بىرىڭلارغا بېرىپ، ئىككىڭلارنى قارىتىپ قويسام ياخشى بولمايدۇ. شۇڭا، قانداق قىلغاندا گۆھەرنى ئەۋلادتىن ئەۋلادقا قالدۇرۇپ ساقلىغىلى بولىدۇ.

دىغانلىقىنى ئويلاپ كۆرسەڭلار، ــ دەپ سۆزىنى ئاخىرلاشتۇرۇپتۇ. بۇ ئىشتىن ئەمدى خەۋەر تاپقان ئوچ ئاكا ـ ئۇكا تېڭىرقاش ۋە ھەيرانلىق ئىچىدە لام ـ جىم دېمەي تۇرۇشۇپ قاپتۇ. بالىلارنىڭ بۇ ھالىتىنى كۆرگەن تۆمۈر ئاخۇن:

ــ ئۇنداق بولسا، سىلەرگە ئەتە ئەتىگەنگىچە مۆھلەت بېرەي، ھەرقايسىڭلار بۇ ئىشنى ئۆز ئالدىڭلارغا ئويلاپ كېلىڭلار، ــ دەپ، بالىلارنى ئۆز ئۆيلىرىگە يولغا سالىتۇ. بىر كۈن ئۆتۈپ، ئەتىسى بالىلار يىغىلىپتۇ. تۆمۈر ئاخۇن ئۇلارنىڭ قانداق قارارغا كېلىشكەنلىكىنى سورىغانكەن، چوڭ ئوغۇل گەپ باشلاپ:

ــ دادا، مېنىڭچە، بۇ گۆھەرنى سېتىپ پۇلىنى ئوچمىزگە ئۈلەشتۇرۇپ بەرگىنىڭىز تۈزۈك، ئۇنداق بولمىغاندا، بىزنىڭ ئارىمىزغا ئارازلىق چۈشۈپ قالىدۇ، ــ دەپتۇ. ئوتتۇرانچى ئوغۇل:

ــ مېنىڭ ئويۇمچە، ئەڭ ياخشى چارە، گۆھەرنى ئوچكە پارچىلاپ، ھەرقايسىمىزغا تېگىشلىكىنى ئايرىپ بەرسىڭىز، ــ دەپتۇ. نۆۋەت كەنجى ئوغۇلغا كەپتۇ. ئۇ:

ــ دادا، ئاكىلىرىمۇ بىر قىسىم مەسلىھەتلەرنى بەردى، لېكىن ئوچمىزنىڭ ئويلىغىنى بىر يەردىن چىقمايدىغاندەك قىلىدۇ. ئەڭ ياخشىسى، بۇنىڭغا دانىشمەن يۇرت كاتتىسىدىن بىرى مەسلىھەت بەرسە دەپ ئويلايمەن. شۇنداق قىلغاندا زىخمۇ، كاۋاپمۇ كۆيمەسمىكىن، ــ دەپتۇ.

تۆمۈر ئاخۇن ئوغۇللىرىنىڭ دېگەنلىرىنى ئاڭلاپ ئويلىنىپ، ئاخىر كەنجى ئوغۇلنىڭ بەرگەن مەسلىھىتىنى مۇۋاپىق كۆرۈپتۇ. شۇنىڭ بىلەن كەنجى ئوغۇلنى بۇ شەھەردە دانىشمەنلىكتە شان ـ شۆھرەتلىك بىر ئۇلۇغ بىر مۆتىۋەرنى چاقىرىپ كېلىشكە ئەۋەتىپتۇ. ھايال بولماي مۆتىۋەر يېتىپ كەپتۇ. ئۇلار ئۆزئارا سالام ـ سەھەت قىلىشقاندىن كېيىن داستىخان راسلىنىپتۇ. تۆمۈر ئاخۇن بولسا، خاسىيەتلىك گۆھەرنىڭ ئۆز قولىغا چۈشۈپ ھازىرغا قەدەر ساقلىنىپ كېلىش جەريانىنى بىرمۇبىر سۆزلەپتۇ ھەم ئەڭ ئاخىردا ئوچ ئوغۇل ئۇنىڭدىن قانداق قىلغاندا تەڭ بەھرىمەن بولىدىغانلىقى توغرىسىدا مەسلىھەت سوراپتۇ. مۆتىۋەر كىشى بولسا، بىردەم ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن، ئوچ ئوغۇلغا ئىنتايىن باب كېلىدىغان دانا مەسلىھەت بېرىپتۇ. مۆتىۋەرنىڭ مەسلىھىتىگە ھەممەيلەن رازى ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈشۈپتۇ. مۆتىۋەر كىشى:

ــ ئۇنداق بولسا، ئوچىڭلار مۇشۇ پۇتۇشكەن مەسلىھەتنىڭ بۇزۇلۇپ كەتمەسلىكىگە قەسەم قىلىڭلار، ــ دەپتۇ. ئوچ ئوغۇل ئاللانى تىلغا ئېلىپ قەسەم قىپتۇ. تۆمۈر ئاخۇن مۆتىۋەرگە رازىمەنلىك بىلدۈرۈپ، سوۋغا ـ سالام بىلەن يولغا سالىتۇ.

تۆمۈر ئاخۇن ھەپتە ئۆتمەي كېچىلىك ئۇيقۇسىدىن ئويغىنالماي ئۇ دۇنياغا سەپەر قىپتۇ. ئوچ ئوغۇل بولسا، دادىسىنىڭ ئاخىرەتلىك ئىشلىرىنى ئوبدان بىر تەرەپ قىپتۇ. ئۇلار مۆتىۋەر بەرگەن مەسلىھەتكە ئەمەل قىلىپ، كېيىنكى ئەۋلادلىرىغىمۇ ئاشۇ مەسلىھەت بويىچە ۋەسىيەت قالدۇرۇپتۇ. خاسىيەتلىك گۆھەر ئەۋلادتىن ئەۋلادقا مىراس بولۇپ، ئۇلارغا بەخت ـ سائادەت ئاتا قىپتۇ. ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، خاسىيەتلىك گۆھەر ھازىرغىچە تۆمۈر ئاخۇننىڭ ئەۋلادلىرىنىڭ قولىدا ساقلاقلىق بولۇپ، ئۇلارغا ھەممە ئىشتا ئۈستۈنلۈك ئاتا قىلىپ بېرىۋاتقانمىش.

قېنى، ئويلاپ بېقىڭا، مۆتىۋەر كىشى قانداق مەسلىھەت بەرگەن؟

تۇردى ماقۇلنىڭ قنزلرى

ـۇرۇننىڭ بۇرۇنسىدا، ياقا يۇرتلارنىڭ بىرىدە تۇردى ئىسىملىك بىر كىشى ئۆتكەنـكـەن. ئۇ شۇنداق ئاق كۆڭۈل، ساددا ئىكەنكى، كىچىك بالا ئىشقا بۇيرۇسمۇ ياق دېمـەيـدىـكـەن، شۇڭلاشقا باشقىلار ئۇنىڭ ئىسمىنى «ماقۇل» دېگەن لەقەم بىلەن قوشۇپ چاقىرىدىكەن.

تۇردى ماقۇلنىڭ ئانىسىدىن كىچىك قېلىپ، كەپتەر باچكىسىنى ئاسرىغاندەك بېقىپ چوڭ قىلغان بىر قىزى بار ئىكەن. بۇ قىز ئاتىسىنىڭ ئېتىز ـ ئېرىق ئىشلىرىغا يارەملەشكەچ ئاش ـ تاماق ئې-تىپ، ئۆينىڭ چوڭ ـ كىچىك ئىشلىرىنى قىلىدىكەن. كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن قىز بويىغا يېتـىـپ، ھۆسن ـ لاتاپەتتە تولۇپ يېتىلىپتۇ. قىزنىڭ ياۋاش، ئاق كۆڭۈل، چېۋەرلىكى ئۇنىڭ ھۆسنىگە ھـۆسـن قوشقانىكەن. نۇرغۇن يىگىتلەر قىزغا ئاشىق بولۇپ، مەھەللە ئارىلاپ ناخشا ئېيتىدىغان بولۇپ قـاپـتـۇ. تۇردى ماقۇل ئۆز ئىشىنىڭ ھەلەكچىلىكىدە يۇرىۋېرىپتۇ. كۈنلەردىن بىر كۈنى تۇردى ماقۇل نامازشام-دىن قايتىپ ئۆيگە كىرسە، ھويلىدىكى ئۇزۇم بارىڭى ئاستىدا بىر ئايال بىلەن بىر ئەر ئـولـتـۇرغـۇدەك. ئۇلار تۇردى ماقۇل بىلەن سالام ـ سەھەت قىلىشىپ كۆرۈشۈپتۇ. تۇردى ماقۇل ئۇلارنىڭ ئالدىغا داستـ-خان ساپتۇ، ئۇلار بىر پىيالىدىن چاي ئىچىشىپتۇ. ئارىلىقتا ئەر كىشى گەپ باشلاپ:

— تۇرداخۇن، بىز يۇقىرىقى مەھەللىدىن، ئۆزلىرى بىلەن بىر ئىش ئۈستىدە مەسلىھەتلەشكىلى كېلىۋىدۇق. ئۆزلىرىگە مەقسىتىمىز ئايان بولسۇنكى، ئىنىمىزنىڭ ئوغلىنى ئۆزلىرىگە ئوغۇل قىلىپ بېرىش ئويىدىمىز. قارىساق، قىزلىرىمۇ بويىغا يېتىپ قاپتۇ. ئۆزلىرى قانداق قارايلىكىن؟ بىزمۇ يامان ئادەملەردىن ئەمەس، — دەپ، ئۆز جەمەتىنىڭ تەرىپىنى قىلىشقا باشلاپتۇ. تۇردى ماقۇل ئۇ كىشىنىڭ گەپلىرىنى ئاڭلاپ بولۇپ، ئويلىنىپ ئولتۇرمايلا:

— سىلىدەك كۆپنى كۆرگەن بىر ئادەم ئالايىتەن كەلسىلە، مەن قانداقمۇ ئۇنداق ـ مۇنداق دەي. بوپتۇ، قىزىمنى سىلەرگە كېلىنلىككە بېرەي، — دەپتۇ.

شۇ ئەسنادا ئايال كىشى يېنىدىكى داستىخاننى ئالدىغا تارتىپ ئېچىپ، توققۇز نان بىلەن بىر كە-يىملىك رەختنى تۇردى ماقۇلنىڭ ئالدىغا قويۇپتۇ. تۇردى ماقۇل ئۇنى رەھمەت دەپ ئاپتۇ. ئۇلار ئۆزئارا پاراڭلىشىپ، توي كۈنىنى پۈتۈشۈپتۇ. مېھمانلار قايتىپتۇ. ئەتىسى كەچتە تۇردى ماقۇل نامازدىن يېنىپ ئۆيگە كىرسە، يەنە بىر ئەر بىلەن بىر ئايال ئولتۇرغۇدەك. ئۇلار قىزغىن سالاملىشىپتۇ. داستـخان ئۈستىدە ئەركىشى سۆز باشلاپ:

— تۇرداخۇن، بىر ئىش بىلەن سىلىنىڭ قاشلىرىغا كەلدۇق. بىز بىلىشىمىزچە ئادەملەر ئەمەس،

شۇڭا گەپنى ئوچۇق دېيىشەيلى. قىزلىرىمۇ چوڭ بولۇپ قالدى، ئوغلىمىزمۇ شۇنداق. ئىككىسىنىڭ بە-
شىنى قوشۇپ قويساق، دېگەن نىيەتتىمىز. ئۆزلىرى بۇ ئىشقا قانداق قارايلىكىن؟ بىز سىلىنىڭ ماقۇل
دەيدىغانلىقلىرىغا ئىشىنىپ كەلدۇق، — دەپتۇ. تۇردى ماقۇل بىرئاز تېڭىرقاپ قاپتۇ ھەمدە ئاغزىغا
باشقا گەپ كەلمەي:

— سىلەر دېگەندەك، مەن قانداقمۇ ماقۇل دېمەي، بالا چوڭ بولغاندا ئۆيلىمەك، ئەرگە بەرمەك بىز
ئاتا ـ ئانىلارنىڭ پەرزى، — دەپ گەپنى تۇگىتىپتۇ.

— ئۇنداق بولسا، تويىنى كىلەر ئاينىڭ ئاخىرقى يەكشەنبە كۇنىگە توغرىلىساق، قانداق؟ — دەپتۇ
ھېلىقى كىشى. تۇردى ماقۇل ئويلىنىپ ئولتۇرمايلا ماقۇل دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. مېھمانلار پۇتۇشكىنى
بويىچە قايتىپتۇ. ئەتىسى، ئۆگۈنى يەنە ئەلچىلەر كەپتۇ. تۇردى ماقۇل بولسا ئۇلارغىمۇ قىزىنى بېرىش
توغرىسىدا ۋەدە قىلىپ يولغا ساپتۇ. شۇنداق قىلىپ، بىر قىزغا تۆت يەردىن ئەلچى كەپتۇ، ئۇمۇ ھەم-
مىسىگە ماقۇل دەپتۇ. بۇ ئەھۋالنى ئۇققان قىز دادىسىنىڭ ياۋاش، ساددا، ھەممە ئادەمنىڭ سۆزىنى
يىرالمايدىغان كۆڭۈلچەكلىكىنى ئويلاپ غەمگە پېتىپتۇ. پۇتۇشكەن توي كۇنى يېقىنلاپ كەپتۇ. تۇردى
ماقۇل بولسا، قىزىنىڭ نىكاھ ئىشىدا قاملاشمىغان ئىش قىلىپ قويغانلىقىنى، ئاقىۋەتتە ئىنتايىن
سەتچىلىك بولىدىغانلىقىنى ئويلاپ بەكمۇ ئازابلىنىپتۇ، كۇنلەر ئۆتكەنسېرى تېخىمۇ غەم ـ ئەندىشىگە
پېتىپتۇ، كېچە ـ كېچىلەپ بۇ غەم ـ غۇسسىدىن قانداق قۇتۇلۇش ھەققىدە ئويلاپتۇ، لېكىن مۇڭاپىق
چارە تاپالماپتۇ. بىر كۇنى كېچىسى ئۇ چۇش كۆرۇپتۇ، چۈشىدە مۇنداق ئىش كۆرۇپتۇ: بىر ئاق ساقال،
چىرايىدىن نۇر يېغىپ تۇ-
رىدىغان بوۋاي تۇردى ما-
قۇلنىڭ ئالدىغا كېلىپ:
«ھەي خۇدانىڭ مۆمىن بەن-
دىسى! سەن ئۆزۈڭنىڭ ئاق
كۆڭۈل، ساددىلىقىڭدىن يا-
مان ئەھۋالغا چۈشۈپ قال-
دىڭ. تەدبىرىڭ ياخشى بول-
مىسا، ئاقىۋىتىڭ يامان بو-
لىدۇ. مەن ساڭا بىر مەس-
لىھەت بېرەي، شۇ بويىچە
ئىش قىلساڭ، غەمدىن
خالاس بولىسەن. سەن ئالدى
بىلەن، كىشىلەرگە بىلدۇر-
مەي بىر ئىتنىڭ كۇچۇكـ-
نى، بىر مۇشۇكنىڭ ئاس-
لىنىنى، بىر توشقاننىڭ
بۆجىنىنى تېپىپ ئاخشىمى
قىزىڭ ئۇخلاپ قالغاندا

ئۇلارنى چاندۇرماي ئۇ ياتقان ئۆيگە بىر كىچە سولاپ قويساڭلا بولدى. ئامىن ئاللاھۇئەكبەر!» دەپ دۇئا قىلىپ كۆزدىن غايىب بوپتۇ. تۇردى ماقۇل چۆچۈپ ئويغىنىپتۇ، كۆرگەن چۈشىنى ئويلاپتۇ، بىر ئىشنىڭ ئىنىپ، بىر ئىشەنمەي، قانداقلا بولسۇن، چۈشىدە كۆرگەن ئادەمنىڭ دېگەنلىرىنى قىلىپ باقماقچى بوپتۇ. تاڭ ئېتىپتۇ. ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ مەھەللە ئارىلاپ ئاسلان، كۈچۈك ۋە بۆجەن تېپىپ قىزىدىن يوشۇرۇن بىر يەرگە سولاپ قويۇپتۇ. كەچ كىرىپ قىزى ئۇخلاش ئۈچۈن ئۆيگە كىرىپ كېتىپتۇ. بىر ئاش پىشىرىدىن كېيىن تۇردى ماقۇل ئۇ ئاسلان، كۈچۈك ۋە بۆجەننى بىر - بىرلەپ قىز ياتقان ئۆيگە كىرگۈزۈپ، ئىشكنى سىرتتىن قۇلۇپلاپ قويۇپ، ئۇزاق تىڭ تىڭلاپ باقسا، ھېچقانداق سادا چىقماپتۇ. تۇردى ماقۇل ئىچىدە، نېمە ئالامەتلەر بولار؟ بىچارە قىزىمغا ئاۋارىچىلىك يېتىپ قالارمۇ؟ خۇدا ئۇنى ئۆز پاناھىدا ساقلىغاي، نېمە بولسا ئەتىگەندە كۆرەرمەن... دەپ ئويلاپ، ئۆز ئۆيىگە كىرىپ ئۇخلاپتۇ. تاڭ ئېتىپتۇ. ئۇ قىزى ئورنىدىن تۇرغۇچە بېرىپ، قىزى ياتقان ئۆيگە سېلىپ قويغان قۇلۇپنى ئېچىپ ئىشىك يېنىدا ئولتۇرۇپتۇ. بىرھازادىن كېيىن ئۆينىڭ ئىچىدىن گۇدۇڭ - گۇدۇڭ ئاۋاز چىقىپ، ئىشىك ئېچىلىپ، ئىچىدىن تۆت قىز چىقىپتۇ. بۇ قىزلار كىيىم - كېچەك، چىراي - شەكىل، يۈرۈش - تۇرۇش جەھەتلەردىن بىر - بىرىگە شۇنداق ئوخشاش ئىكەنكى، تۇردى ماقۇل بۇلارنىڭ ئىچىدىن قايسىسىنىڭ ئۆز قىزى ئىكەنلىكىنى ئاڭقىرالماپتۇ. قىزلار تەڭلا: «دادا» دەپ تەزىم قىپتۇ. تۇردى ماقۇل ھەيرانلىق ئىچىدە قىزلارنىڭ سالامىنى ئېلىك ئاپتۇ. ئۇ بۇ ۋەقەنى ئىنىس - جىنغا تىنماي، بېشىنى ئىچىگە تىقىپ يۇرۇبرىپتۇ. كۈنلەر ئۆتۈپ، قۇدىلار بىلەن پۇتۇشكەن توي ۋاقتى يېتىپ كەپتۇ. ئۇ قىزلىرىنى بىر كۈنده دېگۈدەك توي قىلىپ چىقىرىپتۇ. ئۇلار ئەرلىرى بىلەن ئوبدان قاملىشىپ قاپتۇ. قىزلار ئازنا شەنبىدە كېلىپ دادىسىنى يوقلاپ تۇرۇپتۇ. ئەمما، تۇردى ماقۇل بۇلارنىڭ ئىچىدە زادى قايسىسىنىڭ ئۆز قىزى ئىكەنلىكىنى بىلەلمەپتۇ، بىلەلمىگەنسېرى ئىچى پۇشۇپتۇ. ئۇنداق ئويلاپ، مۇنداق ئويلاپ، ئاخىر ئۆز قىزىنى بىلۈپلىش ئۈچۈن بىر چارە تېپىپتۇ. بىر كۈنى قىزلىرى ئۆزىنى يوقلاپ كەلگەن پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ:

— قىزلىرىم، سىلەر توي قىلىپ، ئۆي - ئوچاقلىق بولغىلى خېلى ۋاقىت بولۇپ قالدى. ئەرلىرىڭلار بىلەن قانداقراق ئۆتۈۋاتىسىلەر؟ — دەپ، ئۇلارنى گەپكە سالىتۇ. شۇ ئەسنادا قىزدىن بىرەيلەن گەپ باشلاپ:

— مېنىڭ ئېرىم بەك ياۋاش، مەن نېمە دېسەم شۇنى قىلىپ بېرىدۇ. بازاردىن ئەكەلگەن نەرسىلەرنى ئۇ يوق چاغدا يەۋېلىپ كۆرمىدىم دېسەمۇ، گەپ قىلمايدۇ. مېنىڭ بەختىم تازا ئېچىلدى، — دەپتۇ. ئىككىنچىسى بولسا:

— مېنىڭ ئېرىم سېنىڭكىدىنمۇ ياۋاش، ئاچچىقىم كەلگەندە تىللىسامۇ، چىشلىۋالسامۇ غىڭ قىلمايدۇ، — دەپتۇ. ئەمدى ئۆچىنچىسىگە كەپتۇ. ئۇ:

— مېنىڭ ئېرىم بەك ياخشى، مەن ئۇنى ياخشى كۆرىمەن، ئۇمۇ مېنى ياخشى كۆرىدۇ. بىز بىر - بىرىمىزنى ھۆرمەتلەپ ئۆتۈشىمىز، — دەپتۇ. ئەڭ ئاخىردا تۆتىنچى قىز يىغلامسىراپ:

— قارىغاندا، ئىچىڭلاردا ئەڭ بەختسىزى مەن ئوخشايمەن. ئېرىم ناھايىتى قاپىقى يامان، كۈلۈشنى بىلمەيدۇ. مەن ئۇنى ھەر كۆرسەم، قورقىنىمدىن ئۆزۈمنى دالدىغا ئالىدىغان جاي تاپالماي قالىمەن، — دەپتۇ. بۇ گەپلەرنى زەن قويۇپ ئاڭلاپ تۇرغان تۇردى ماقۇل قىزلارنىڭ گەپلىرىنىڭ ئۇرانىدىن ئۆزىنىڭ قىزىنى تونۇۋاپتۇ.

قېنى، سىز ئويلاپ كۆرۈڭ، تۇردى ماقۇل ئۆز قىزىنى قانداق بىلۈۋالدى؟

ئۇقانداق قۇتۇلۇپ قالدى

ئۇرۇنقى زاماندا شەرق ئېلىدە ئىنتايىن چاققان بىر ئوغرى ئۆتكەنكەن. ئۇ ئەتراپ قاراڭغۇلۇققا چۆمگەن بىر ئاخشىمى سودىگەرنىڭ ئۆيىگە ئوغرىلىققا كىرىپتۇ. ئۇ ئەمدىلا پۇل ساندۇقىنى ئېچىشىغا سودىگەر بىلىپ قاپتۇ ـ دە، ئۇنى تۇتۇۋېلىش ئۈچۈن ئېتىلىپتۇ. ئوغرى دەرھال قېچىپتۇ، سودىگەر قوغلاپتۇ. سودىگەر قانچە كۈچەپ يۈگۈرسىمۇ ئوغرىغا يېتەلمەپتۇ. ئون چاقىرىمچە يول باسقاندىن كېيىن ئوغرى پايانسىز سازلىققا كېلىپ قاپتۇ. ئۇ قورقۇنچ ئىچىدە ئاياغلىرىنى سالغۇچە سودىگەر يېقىنلىشىپ قاپتۇ ۋە: «تۇتۇۋالسام، چوقۇم ئۆلتۈرۈۋېتىمەن!» دەپ ۋارقىراپتۇ.

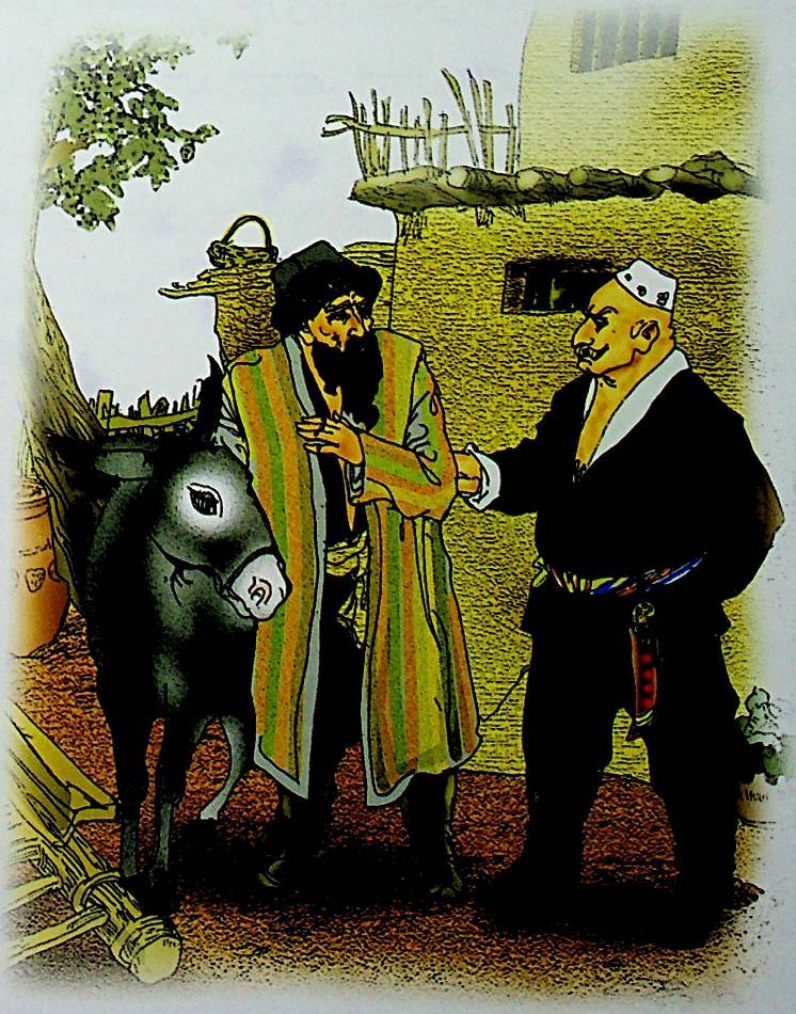
ئوغرى ئۆز جېنىنى ساقلاپ قېلىش مەقسىتى بىلەن سازلىق ئىچىگە يۈگۈرۈپتۇ، ئون نەچچە قەدەم مېڭىپلا پېتىپ قاپتۇ. سودىگەر بۇ ھالنى كۆرۈپ تۇرۇپ قاپتۇ. ئوغرى يا ئالدى تەرەپكە، يا سودىگەر تۇرغان قۇرۇقلۇق تەرەپكە ماڭالماي، سازلىققا پېتىپ كېتىشكە باشلاپتۇ. سودىگەر ئىچ ئاغرىتىپتۇ، لېكىن قۇتۇلدۇرۇۋېلىشقا ئامالسىز قاپتۇ. ئوغرى ھاياتىدىن ئۈمىدىنى ئۈزۈپ، ئىككى كۆزىنى چىڭ يۇمۇۋاپتۇ، كېيىن يورۇقلۇقنى ئەڭ ئاخىرقى قېتىم بىر كۆرۈۋېلىش نىيىتى بىلەن كۆزىنى ئاچقانىكەن، ئۆزىنى قۇرۇقلۇقتا كۆرۈپتۇ.

قەدىرلىك دوستلار، ئويلاپ بېقىڭلار، ئوغرى سازلىقتىن قانداق چىقىپ، ئۆلۈمدىن قۇتۇلۇپ قالدى؟

ھاكىم يېتكەن ئىشنى قانداق تاپتى

ەدىمكى زاماندا بىر سەھرالىق دېھقان ئېشىكىنى مىنىپ شەھەرگە كىرىپتۇ، شەھەرگە كىرگەندىن كېيىن ئېشىكىنى ئۇلاغ باغلايدىغان جايغا باغلاپ قويۇپ، ئۆزى بازار ئارىلاپ يۈرۈپتۇ. شەھەردىكى قىزىقچىلىقلاردىن بېشى ئايلانغان دېھقان ئېشىكىنىمۇ ئەستىن چىقىرىپ قويۇپتۇ. بىرچاغدا ئېشىكى ئېسىگە چۈشۈپ، دەرھال ئېشىكى باغلانغان يەرگە كەلسە، باغلاقلىق تۇرغان بىر توپ ئۇلاغلار ئارىسىدا ئېشىكى يوق تۇرغۇدەك. بۇنىڭغا ئەجەبلەنگەن دېھقان، بىرى مىنىپ كەتكەن بولسا ئەكېلىپ قويار، دەپ، كەچ كىرگۈچە ساقلاپتۇ، بىراق ئېشەكتىن دېرەك بولماپتۇ. باغلاقلىق تۇرغان ئۇلاغلارنى بولسا ئىگىلىرى ئەكېتىپتۇ. ئۇ يەردە پەقەت قوتۇر، كۆرۈمسىز بىر ئېشەك قاپتۇ، ئەمما ئۇنى ھېچكىم ئالغىلى كەلمەپتۇ. بۇنى كۆرگەن دېھقان ئويلا ـ ئويلا، ئاخىر ئۆز ئېشىكىنى مۇشۇ ئېشەكنىڭ ئىگىسى ئەكەتكەنلىكىنى جەزملەشتۈرۈپ، نېمە قىلىشنى بىلمەي تۇرغاندا، ئۆتۈپ كېتىۋاتقان بىر ئادەم ئۇنىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەردار بوپتۇ ھەمدە ئۇنى ھاكىمغا ئەرز قىلىشقا ئۇندەپتۇ. دېھقان كېچىچە شۇ يەردە تۇنەپ، ئەتىسى ھاكىمنىڭ ھۇزۇرىغا بارسا، ئاخشام ئۆزىگە مەسلىھەت بەرگەن ئادەم ھاكىمنىڭ ئورنىدا ئولتۇرغۇدەك. ھاكىم دېگىنىنى كۆرۈپ كۈلۈپتۇ ۋە ئۇنىڭغا:

ــ ئەجەبلەنمە، مەن بۇ شەھەرنىڭ ھاكىمى بولىمەن، پات ـ پاتلا پۇقراچە ياسىنىپ ئەھۋال تەكشۈرىمەن. سەن ھېلىقى قوتۇر ئېشەكنى ماڭا تاپشۇرۇپ، ئۆيۈڭگە خاتىرجەم كېتىۋەر. ئېشىكىڭ چوقۇم بىر ـ ئىككى كۈنىڭ ئىچىدە تېپىلىدۇ. مەن ئۇنى ياساۋۇللاردىن ئەۋەتىپ بېرىمەن، ــ دەپتۇ.

ھاكىمنىڭ سۆزىنى ئاڭلىغان دېھقان ئۇنىڭدىن بەكمۇ سۆيۈنۈپتۇ. دېھقانىنىڭ ئېشىكى راستىنلا تېپىلىپتۇ. ئەسلىدە ھېلىقى قوتۇر ئېشەكنىڭ ئىگىسى ئۇنى ئۆزىنىڭ ئېشىكىگە تېگىشىۋالغانىكەن. قېنى، ھاكىم ئېشەكنى قانداق تاپتى؟

موللام ئوغرنى قانداق تاپتى

ئۇرۇنقى زاماندا بىر موللام بولۇپ، ئۇنىڭغا ئاتىسىدىن بىر دانە مەرۋايىت مىراس قالغانىكەن، بۇ مەرۋايىتقا كۆزگەنلا كىشىنىڭ زوقى كېلىدىكەن. موللام مەرۋايىتنى بىر كىچىك ساندۇقتا ساقلايدىكەن، ھەر كۈنى ئەتىگەندە ساندۇقنى ئېچىپ مەرۋايىتنى بىر كۆرىدىكەن. بىر كۈنى موللام ئادىتى بويىچە مەرۋايىتنى كۆرمەكچى بولۇپ ساندۇقنى ئاچسا، مەرۋايىت يوق تۇرغۇدەك. موللام ئۆز ئۆيىدە ئوقۇتۇۋاتقان تالىپلاردىن گۇمانلىنىپتۇ، لېكىن ئون نەچچە تالىپنىڭ ئىچىدە زادى قايسىسىنىڭ ئالغانلىقىنى بىلمەك ئوڭاي ئەمەستە. قانداق قىلىش كېرەك؟ موللام ئويلا ـ ئويلا، ئاخىر بىر ئامال تېپىپتۇ. ئۇ ئوغۇللىرىنى ۋە تالىپلىرىنى بىر يەرگە يىغىپ دەپتۇ:

— ئۆيىمىزدىكى مەرۋايىتنىڭ يوقالغانلىقى مەلۇم بولدى. مەرۋايىت يوقالغان بىلەن، ئۆيىمىزدە ئوغرى تۇتقىدىغان بىر كوزا بار، بۇ كوزىنى ھەممىڭلار نۆۋەت بىلەن تۇتۇپ باقسىلەر، مەرۋايىتنى كىم ئوغرىلىغان بولسا، شۇنىڭ قولى كوزىغا چاپلىشىپ قالىدۇ، — دەپتۇ ـ دە، بىر كوزىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ چىراغنى ئۆچۈرۈۋېتىپتۇ.

موللامنىڭ ئوغۇللىرى ۋە تالىپلار نۆۋەت بىلەن كوزىنى تۇتۇپتۇ، ئەمما ھېچكىمنىڭ قولى كوزىغا چاپلاشماپتۇ. موللام ھەممىسىنىڭ قولىغا قاراپ چىقىپ، ئاردىدىن بىرىگە:

— مەرۋايىتنى سەن ئوغرىلاپسەن، — دەپ ئۇنى باغلاشقا بۇيرۇپتۇ، ئوغرىمۇ ئىقرار قىپتۇ. قېنى، ئويلاپ بېقىڭلار، موللام ئوغرىنى قانداق تاپتى؟

دانىشمەن نېمە دېدى

ھۇرۇن ئۇچ مەرگەن ئوۋغا چىقىپ بىر - بىرىنى سىنىشىپتۇ. ئۇلار ئوقيا ئېتىشۋاتقاندا، ئۇچقۇر ئات مىنگەن بىر يولۇچى ئادەم كەپتۇ. ئاتقا مەرگەنلەرنىڭ كۆزى چۈشۈپ:

— تۇلپارىڭىزنى سېتىپ بەرسىڭىز؟ — دېيىشىپتۇ. يولۇچى ئۇلارغا:

— تۇلپارىمنى ساتمايمەن، لېكىن ئۇچىڭلارغا ئۇچ خىل يانىڭ ئوقىدىن بىرقانچە تالدىن بېرىمەن، كىمنىڭ نىشانغا تەگمىگەن ئوقى كۆپ بولسا، ئېتىم شۇنىڭ بولىدۇ. ئەمما، شەرت شۇكى، نىشانغا تەگكۈزۈش ئۇچۇن پۇتۇن ماھارىتىڭلارنى ئىشقا سالىسىلەر، — دەپتۇ.

ئۇچ مەرگەن ماقۇل بوپتۇ. يولۇچى ئۇلارنىڭ بىرىنچىسىگە ئاق، ئىككىنچىسىگە قىزىل، ئۇچىنچى مەرگەنگە قارا ئوقلارنى بېرىپ، نىشانغا بىر دانە تاۋۇزنى قويۇپ:

— ئوقنى ئېتىڭلار ! — دەپتۇ.

مەرگەنلەر تۇلپارنى قولغا چۈشۈرۈش مەقسىتىدە ئوقنى نىشاندىن باشقا تەرەپلەرگە ئېتىۋېرىپتۇ. شۇ چاغدا ئۇلارنىڭ يېنىغا بىر دانىشمەن كېلىپ:

— بۇ نېمە قىلغىنىڭلار؟ — دەپتۇ. ئۇچ مەرگەن بولغان ئىشنى سۆزلەپ بېرىپتۇ. دانىشمەن بۇلارنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ:

— مۇنداق قىلساڭلار، ئاتنى ئالالمايسىلەر. بۇنىڭ ئۇچۇن مۇنداق قىلساڭلار بولىدۇ، — دەپتۇ. ئېيتىڭلارچۇ، دانىشمەن زادى نېمە دېدى؟

بەش نان

ـللە سەپەرگە چىققان دېھقان بىلەن سودىگەر يولدا بىر دەرەخ سايىسىدە ئولتۇرۇپ نان يې-يىشمەكچى بوپتۇ ـ دە، دېھقان ئۈچ نان، سودىگەر ئىككى نان چىقىرىپتۇ. بۇ چاغدا ئوزۇق-لۇق ئالماي يولغا چىققان بىر ناتونۇش كىشى كېلىپ، ئۇلاردىن بىرئاز نان بېرىشنى ئۆتۈ-نۈپتۇ. دېھقان بىلەن سودىگەر ماقۇل بوپتۇ، بۇ ئۈچ كىشى بەش نانىنى بىللە يەپتۇ. نان يېيىلىپ بولغاـ-دىن كېيىن، ناتونۇش ئادەم بەش تەڭگە چىقىرىپ:

ــ ئاق كۆڭۈل بۇرادەرلەر، بۇنى ئېلىپ قويۇڭلار، بۇ مېنىڭ ئازراق بولسىمۇ كۆڭلۈم! ــ دەپتۇ. ناتونۇش ئادەم كېتىپتۇ. دېھقان سودىگەرگە:

ــ بۇرادەر، مەن ئۈچ نېنىم ئۈچۈن ئۈچ تەڭگە ئالاي، سەن ئىككى نېنىڭ ئۈچۈن ئىككى تەڭگە ئال، ــ دەپتۇ. سودىگەر بۇنىڭغا قوشۇلماي:

ــ نانىنى تەڭ يېدۇق، پۇلنىمۇ تەڭ بۆلۈشەيلى! ــ دەپتۇ. ئىككىيلەن تالىشا ـ تالىشا، بىر پە-كىرگە كېلەلمەپتۇ. ئاخىر يولدا كېتىۋاتقان بىر يولۇچى بوۋاينى بۇ ئىشنى لىللا بىر تەرەپ قىلىپ قويۇشقا تەكلىپ قىپتۇ. يولۇچى بوۋاي بۇلارنىڭ گېپىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن:

ــ دېھقان بۇرادەر تۆت تەڭگە ئېلىشى، سو-دىگەر بۇرادەر بىر تەڭگىلا ئېلىشى كېرەك. مۇشۇنداق بولسا، تازا مۇۋاپىق بولغان بولىدۇ! ــ دەپتۇ. سودا-گەرمۇ بۇنىڭغا قايىل بوپتۇ.

يولۇچى بوۋاينىڭ تەقسىماتى ئادىل بولدىمۇ، يوق؟

ئۇ قىز: «ئەلۋەتتە، ھەر ئىشنى ئۆزى بىلىپ قىلىشى كېرەك» دېگەن سۆزى بىلەن ئاتا - بالىغا يارىغان.

پاتمىخان ساۋۇتقا تەئەللۇق بولۇشى كېرەك، چۈنكى ساۋۇت جاھانمۇ ئەينىكىدە پاتمىخاننىڭ سەكراتقا چۈشۈپ قالغىنىنى كۆرمىگەن بولسا، ئاۋۇت بىلەن داۋۇت خەۋەرسىز قالاتتى - دە، پاتمىخاننىڭ قېشىغا ئۇنداق تېزلىك بىلەن بارالمايتتى، نەتىجىدە پاتمىخان جان تەسلىم قىلاتتى.

قىزچاق يىگىتنىڭ سۆيگۈنىنى چاقىرغىلى بارغاندا، ئۆيدە قىزنىڭ ئۆگەي ئانىسى يوق ئىكەن، شۇنىڭ ئۈچۈن، «يوق ئىكەن، كېلەي دېدى» دېگەن. ماڭاي دەپ تۇرغاندا ئۆگەي ئانىسى كېلىپ قېلىپ، يىگىتنىڭ قېشىغا بېرىشقا ئامال قىلالمىغان، بۇ ئەھۋالنى: «كېلىپ قېلىپ، كېلەلمىدى» دەپ ئۇقتۇرغان.

قىزنى ئۇستاز بىلەن پۇتۇشكەن يىگىتكە بەرسە مۇڭاپىق، چۈنكى ئابلاباي ھەج سەپىرىگە مېڭىشتىن ئىلگىرى ئۆزىنىڭ قايتىپ كېلىش ۋاقتى ئۇزىراپ كەتسە، ئۇستازنىڭ قىزىغا ئاتىدار - چىلىق قىلىپ ياتلىق قىلىشىنى تاپىلىغان. دەرھەقىقەت ئابلاباي قايتىپ كەلگۈچە نەچچە يىل ئۆتۈپ، قىز بويىغا يېتىپ قالغان.

ۋەزىر قىزىنىڭ كۆرسەتكەن ئەقلى بويىچە، قويلارنى بازارغا ئاپىرىپ قىرقىپ يۇڭىنىلا ساتقان، كەچقۇرۇن ئۇ قويلارنى قايتۇرۇپ كەلگەن ۋە يۇڭ ساتقان پۇلنى پادىشاھقا تاپشۇرغان.

مالچى ئۇلارغا: ئالدى بىلەن بىر جۈۋىنى ئەمەتنىڭ يىگىرمە كۈن كېيىشىنى، يەنە بىر جۈۋىنى سەمەت ئون كۈن كېيىپ مەمەتكە بېرىشنى، مەمەتنىڭ بۇ جۈۋىنى يىگىرمە كۈن كېيىشىنى، ئەمەت كېيىگەن جۈۋىنى سەمەت كېيىپ كەم قالغان ئون كۈننى تولدۇرۇشنى، شۇنداق قىلسا، ئۈچ ئادەمنىڭ بىر ئاي ئىچىدە ئىككى جۈۋىنى يىگىرمە كۈندىن كېيىپ چىققىلى بولىدىغانلىقىنى ئېيتقان.

ئىككىنىڭ ئاتمىش تۆت دەرىجىسىگە تەڭ بۇغداي بېرىش لازىم.

سارايۇەننىڭ نەۋرىسى: «بىز خەت - توختام بويىچە ئىش قىلايلى، پۇلنى ئۈچ كىشى تەڭ كەلگەندە

تۆلەيمەن دەڭ» دېگەن. سارايۇەن نەۋرىسىنىڭ كۆرسەتكەن ئەقلى بويىچە بۇ گەپنى قىلغان. ئىككى سودا-گەرنىڭ تىلى تۇتۇلۇپ، قېچىپ كەتكەن ھېلىقى بىرىنى تېپىپ كېلىش ئۈچۈن سەپەرگە ئاتلانغان.

ئىمامدا باشلامچىلىق قىلىش ئىقتىدارى يوق، شۇنىڭ ئۈچۈن جامائەتنىڭ كۆلكىسىگە قالغان. باشلامچىلىق قىلىش ئىقتىدارى بولسا، باشقىلارنىڭ نېمە دېيىشىدىن قەتئىينەزەر، ھامان جامائەتنىڭ ئالدىدا مېڭىۋېرەتتى، كۆلكىگىمۇ قالمايتتى.

قىزنىڭ ئاپىسى بىلەن ئوغۇلنىڭ دادىسىنىڭ ئاپىسى بىر تۇغقان، قىز بىلەن ئوغۇلنىڭ دادىسى بىر نەۋرە تۇغقان بولىدۇ، ئوغۇل بولسا، قىزنىڭ نەۋرە ئاكىسىنىڭ ئوغلى بولىدۇ.

ھەقمەتەن ئېيىق ئالدىنىپ قالغان، چۈنكى تۈلكە ئۆزىنىڭ ئىككى باش سەۋزىسى بەدىلىگە بىر قاچا شورپا ئىچتى، دېمەك قازانغا قوشقان سەۋزىسىنى ئۆزى يەپ بولدى. قاقىر ئىچكەن بىر قاچا شورپا بەدىلىگە كەلگەن ئالتە دانە بېلىق ئەلۋەتتە ئېيىقنىڭ بولۇشقا تېگىشلىك، بۇنىڭدا تۈلكىنىڭ ھەققى يوق ئىدى. ئېيىق ھېسابىنى توغرا قىلماي، تەبىئىي ھالدا تۈلكىگە ئالدىنىپ قالدى.

ئوتۇنچى يىگىت: «يوق» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. پادىشاھ «نېمە ئۈچۈن؟» دەپ سورىغاندا، ئوتۇنچى يى-گىت: «پادىشاھنى بۆشۈكتە ياتقان بالىسى ئۆز ئورنىدا تۇرۇپ ئىشقا سالالايدۇ، ئۇنىڭدىن باشقا ئادەم ئەي-مىنىپ ئىشقا بۇيرۇيالمايدۇ. ھەزرەتلىرىنىڭ بالىسى بولمىغاندىكىن، مەن يوق دېدىم» دەپ پادىشاھنى قايىل قىپتۇ.

تۆگىچى بوۋاي تۆگە يېدىغان تۆگىنى مىنىۋالىدۇ، توقۇم يېدىغان تۆگىنى ئۇنىڭ كەينىگە چاتىدۇ، توقۇم تۆگىچىنىڭ ئاستىدا بولغانلىقتىن، كەينىدىكى تۆگە يېيەلمەيدۇ، ئادەم يېدىغان تۆگىنى ئەڭ كەي-نىگە چاتىدۇ.

ئايالنى قاراقچى ئالسا توغرا بولىدۇ. ئوغرىنىڭ ھۇنىرىگە قارىغاندا قاراقچىنىڭ كۆرسەتكەن ھۇنە-رى ئۇستۇن، چۈنكى قاراقچى يۇرەكلىك ھالدا پادىشاھقا ئۆز بېشىدىن كەچۈرگەنلىرىنى ھېكايە قىلىپ سۆزلەپ بېرىشكە جۈرئەت قىلالىغان.

مۆتىۋەر كىشى ئۇچ ئوغۇلنىڭ ھەرقايسىسى گۆھەرنى ئۆز ئۆيىدە بىر كېچە - كۈندۈزدىن ساقلاش-نى، مۇشۇنداق نۆۋەتلىشىپ ئايلاندۇرۇپ ساقلاشنى ئۆمۈرۋايەت داۋاملاشتۇرۇشنى، مۇشۇنداق بولغاندا، ئاكا - ئۇكىلارمۇ بىر - بىرى بىلەن كۈن ئاتلاپ دېگۈدەك كۆرۈشۈپ تۇرالايدىغانلىقىنى ئېيتقان. شۇنىڭ بىلەن بۇ چارە ئەۋلادتىن ئەۋلادقا قېلىپ، گۆھەر يېتىمگەن ۋە خاسىيىتىنى يوقاتمىغان.

تۇردى ماقۇل قىزلارنى گەپكە سېلىپ، ئۇلارنىڭ ئەرلىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىدىن مىجەزىنى بىلگەن ۋە بۇنى مۇشۇك، ئىت، توشقانلارنىڭ ئالاھىدىلىكى بىلەن سېلىشتۇرۇپ، بىرىنچى بولۇپ سۆز-لىگەن قىزنىڭ مۇشۇك، ئىككىنچى بولۇپ گەپ قىلغانلىقى ئىت، ئەڭ ئاخىردا گەپ قىلغانلىقى توشقا-نىدىن ئۆزگەرگەنلىكىنى، ئۇچىنچى بولۇپ سۆزلىگەن قىزنىڭ ئۆزىنىڭ قىزى ئىكەنلىكىنى بىلىۋالغان.

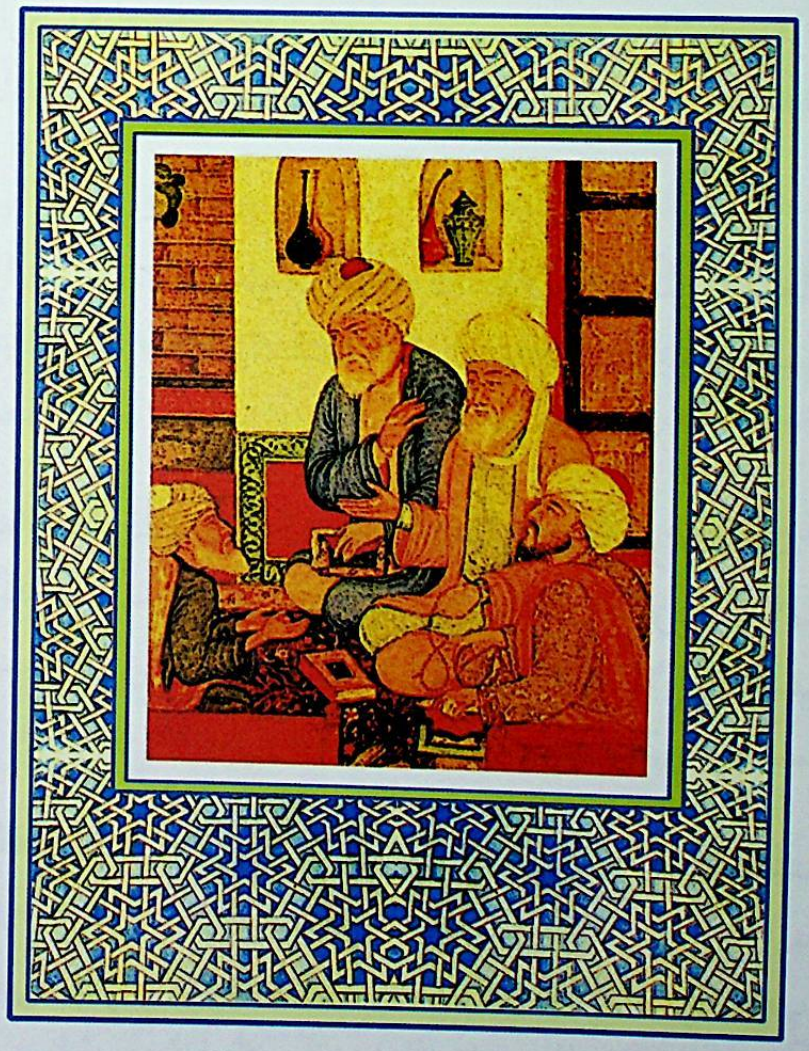
ئوغرى چۈش كۆرگەن. ئۇ ئۆلۈم ۋەھىمىسىدىن قورقۇپ چۆچۈپ ئويغىنىپ كەتكەن.

هاكىم هېلىقى قوتۇر ئېشەكنى بىر كېچە - كۈندۈز ئاچ قويىدۇ، ئەتىسى ئېشەكنى قويۇۋېتىپ، ئۇنىڭ ئارقىسىغا پايلاقچى سېلىپ قويىدۇ. ئاچ قالغان ئېشەك ئۆزىگە يەم بېرىپ ئۆگەتكەن ئىگىسىنىڭ ئۆيىگە بارىدۇ. شۇنداق قىلىپ، ئوغرى تۇتۇلۇپ، ئېشەك ئىگىسىگە قايتۇرۇلىدۇ.

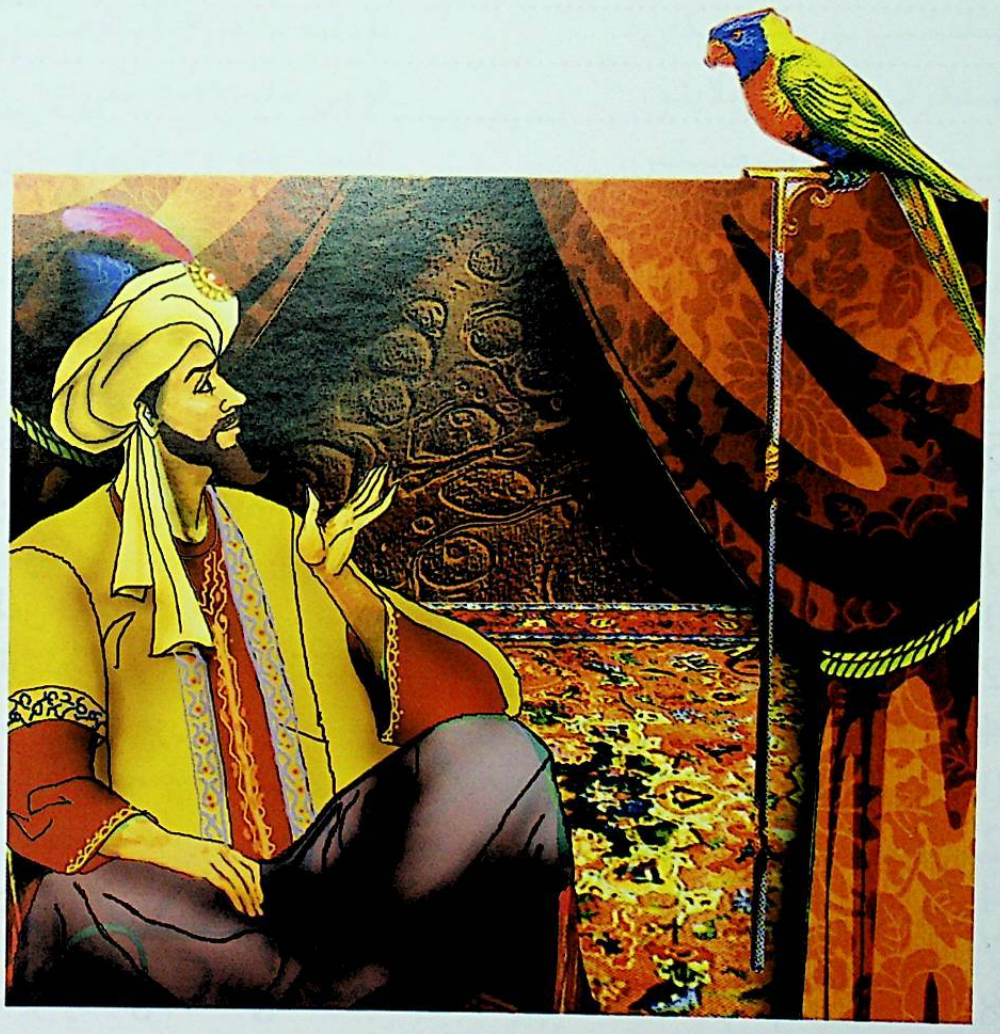
موللام كوزىغا قازانىنىڭ كۈيىسىنى سۈركەپ قويغان. ئوغرى قولىنىڭ چاپلىشىپ قېلىشىدىن قورقۇپ كوزىنى تۇتمىغان. كوزىنى تۇتقانلارنىڭ قولىغا كۈيە يۇقۇپ قالغان، پەقەت ئوغرىنىڭ قولىغىلا هېچنېمە يۇقمىغان. مانا شۇنىڭغا قاراپ موللام ئوغرىنى تېپىۋالغان.

ئۇلارغا ئوقلىرىنى ئۆزئارا ئالماشتۇرۇپ نىشانغا ئېتىش هەققىدە مەسلىهەت بېرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار پۇتۇن ماهارىتىنى ئىشقا سېلىپ، نىشانغا تەگكۈزۈش ئۈچۈن ئاتىدۇ.

ئۇلار بەش نانىڭ هەربىرىنى چوڭ - كىچىكلىكى ئوخشاش ئۈچ پارچىغا بۆلگەن. بۇنداق بولغاندا دېهقاننىڭ توققۇز پارچا، سودىگەرنىڭ ئالته پارچا، جەمئىي ئون بەش پارچا بولىدۇ. ئۈچ ئادەمنىڭ هەر بىرى بەش پارچىدىن يەيدۇ. بۇنىڭدىن كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇكى، دېهقان ناتونۇش يولۇچىغا تۆت پارچا، سودىگەر بولسا، بىر پارچا نان بەرگەن بولىدۇ. بۇنداق بولغاندا دېهقان تۆت تەڭگە، سودىگەر بىر تەڭگە ئېلىشى كېرەك. دېمەك، يولۇچى بوۋاينىڭ تەقسىماتى ناهايىتى ئادىل بولغان.

هایۋانلار هەققىدىكى چۆچەكلەر

هایۋانلار هەققىدىكى چۆچەكلەر

مۇندەرىجە

بۆرە، تۈلكە ھەم بۆدۇنە.....393
باتۇر ئۆچكە.....401
تۈلكىنىڭ شاپائىتى.....405
تاۋۇس ئەللەيمن.....410
قورقماق 414
بۆرىنىڭ ئۆلۈمى.....419
قۇتلۇق بىلەن قارلىغاچ.....423
قازان تۈۋى.....427
ئۈلاي بىلەن قاغا.....429
تېكە، قوچقار ۋە بۇقا.....432
ئۇچ دوست.....434
كەكلىكلەر.....436
شاھ بىلەن شاتۇتى.....438
تۈلكىنىڭ ئۆلۈمى.....442
بۆرە، تۈلكە ۋە ئېشەك.....445
بېلىقئالغۇچ.....447
بالا بىلەن تۈلكە.....449
كىرپە بىلەن توشقان.....450
تۈلكە بىلەن توشقان 452
ئېشەك، قوچقار ۋە خوراز.....454
چاشقان قىز.....460
ھېيلىگەر توشقان.....462
ئادەم قالتىسمۇ، ھايۋانمۇ.....464
ھېيلىگەر تۈلكە.....467
تۈلكىنىڭ يولۋاسنى بابلىشى.....468
قوينى قايسىسى يېدى.....470
مۇشۇك پادىشاھ.....473
تۆت دوست.....475
موماي بىلەن بۆرە.....477
يولۋاسنىڭ مۇشۇكنى ئۇستاز تۇتۇشى.....480
خورازنىڭ ئەقلى.....483

بۇرە، تۈلكە ھەم بۆدۇنە

بۇرۇن زاماندا، كونا خاماندا،
ئۇچى تۈيۇقسىز كۆرۈشكەنكەن.
كىشى بارمىغان چۆل ـ باياۋاندا،
سەپەر قىلىشپ يۈرۈشكەنكەن.
جاڭگاللىقلارنى تۈلكە ئارىلاپتۇ،
ھېچقايسىسى بۇنى تۈيمىغانكەن.

ئاچ كۆز بۆرىدىن جانلار زارلاپتۇ،
ئۇچرىغانلا قويمىغانكەن.
تۈلكە مۇغەمبەر، بۆرىسى ئاچ كۆز،
بۆدۇنە ساددا، ئۇقمىغانكەن.
ئۇچى سەپەردە، پەسلى دەل كەچ كۈز،
ئەمما، بۆدۇنە قورقمىغانكەن.

ئۆتكەن زامانلارنىڭ بىرىدە، كەنجى بىدە ئورۇمى ۋاقتىدا، بىر بۆدۇنە بىر كونا خامانىڭ قىرغىقىدىكى چىملىقتا ئۆز جورىلىرىنى ئىزدەپ: «ۋىت ـ ۋالاق، ۋىت ـ ۋالاق» دەپ سايراپ تۇرغاندا، بىر تۈلكە قۇيرۇقىنى يۇقىرىغا كۆتۈرۈپ بۆدۇنىنىڭ يېنىغا كەپتۇ. بۆدۇنە بىلەن تۈلكە بىر ـ بىرىگە قارىشىپ تۇرۇشقانىنىڭ ئارىلىقىدىلا، بىر بۆرە بىر چامداپ، ئىككى ئالىيىپ ئۇلارنىڭ قېشىغا كېلىپ تۇرۇپتۇ. بۆدۇنە، بۆرە، تۈلكە ئۇچى ئۇشتۇمتۇتلا ئۇچرىشىپ قالغانلىقتىن، لام ـ جىم دېيىشمەي، خېلى ئۇزۇن ۋاقىتلارغىچە بىر ـ بىرىگە قارىشىپ قاپتۇ.

بىر ۋاقىتلار ئۆتكەندىن كېيىن تۈلكە ئاۋۋال بۆرىگە، كېيىن بۆدۇنىگە تازا سەپسېلىپ قارىۋېلىپ، ئاستا ئېغىشىپ سالام بېرىپتۇ ـ دە، مۇنداق دەپتۇ:

ـــ ئۇچىمىز ئۇچ ياقتىن كەلدۇق، ئۇزۇن يوللارنى بېسىپ ئاران تېپىشتۇق، دوست بولايلى، دوست بولغاندىمۇ، تازا چىن دوستلاردىن بولايلى، تاپقان ـ تەرگىنىمىز تەڭ بولسۇن، ئۆمرىمىز بىللە ئۆتسۇن.

بۆدۇنە بىلەن بۆرە ئاۋۋال بىر ـ بىرىگە قارىشىۋېلىپ، كېيىن ئىككىسى تەڭ ئېگىلىپ تۈلكىگە تەزىم قىلىشىپتۇ ـ دە، تۈلكىنىڭ تەكلىپىنى ماقۇل كۆرۈپتۇ. بۇ ئۇچى شۇ كۈندىن باشلاپ دوست بولۇپ، ئۇزۇن زامانغىچە بىر كونا خاماندا كۈن ئۆتكۈزۈشۈپتۇ.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە بۇ ئۇچى يىراق بىر جايغا سەپەرگە جابدۇنۇپ يولغا راۋان بوپتۇ. ئۇلار قويۇق چاتقال ـ لىق، جاڭگاللارنى، ئېگىز ـ ئېگىز تاغ ـ ئېدىرلارنى ۋە ئويمان ـ چوڭقۇر سايلارنى بېسىپ ئۆتۈپتۇ، سەپەر ـ نىڭ دەسلىپىدە غەملىۋالغان ئوزۇقلىرىدىن كەڭتاشا يەپ ـ ئىچىپ مېڭىشىپتۇ، يول يۈرۈشمۇ كۆڭۈللۈك بوپتۇ، ئەمما يولى بەك ئۇزىراپ، ئوزۇقلىرى تۈگەشكە باشلاپتۇ، ئاخىردا يېگۈدەك بىرەر نەرسىمۇ قالماپتۇ ھەم يولدىنمۇ تېپىلماپتۇ. بۆرە قورساق ئاچلىقىغا چىداشلىق بېرەلمەپتۇ، بۆدۇنە بىلەن تۈلكە بۆرىنىڭ ئال ـ

دىغا چۇشۇپ، لىپىلداپ كېتىۋېرىپتۇ. بۇرە غەيرىتىگە ئېلىپ ئۇلارنىڭ كەينىدىن خېلى يىرلەرگىچە مېڭىپ بېقىپتۇ، ئاخىر بولالماي يولنىڭ ئوتتۇرىسىدا يېتىۋاپتۇ. بۆدۈنە بىلەن تۈلكە ئارقىسىغا قارىسا، بۇرە يولنىڭ ئوتتۇرىسىدا پالاستەك سوزۇلۇپ ياتقۇدەك. يېقىن كېلىپ قارىسا، بۇرىنىڭ چىرايى تاتىرىپ، يەتتە يىل كېزىك تارتقاندەك سارغىيىپ كەتكەن. بۇرە:

— قورسىقىم بەك ئېچىپ كەتتى، يەيدىغانغا بىرنەرسە تېپىلمىسا يول يۈرەلمەيمەن، — دەپتۇ.

تۈلكە بۇرىنىڭ بۇ ئەھۋالىنى كۆرۈپ، قۇيرۇقىنى كۆتۈرۈپ، بىر ئۇياققا، بىر بۇياققا مېڭىپتۇ، ئاندىن سوزۇلۇپ ياتقان يولغا كۆز ساپتۇ، بايقىغۇدەك بولسا، بىر خوتۇن ئېتىزدا كۈزگى ئېڭىز ئاغدۇ-رۇۋاتقان ئېرىگە قاچىدا تاماق ئېلىپ كېتىۋاتقۇدەك. تۈلكە دەررۇ بۇرىگە قاراپ:

— دوستۇم، غەم قىلما، قورسىقىڭنى ھازىر تويغۇزىمىز، — دەپتۇ ۋە بۆدۈنىنى يېنىغا تارتىپ، — بۇرادەر، بۆدۈنە، ئاۋۇ كېتىۋاتقان خوتۇننى كۆردۈڭمۇ؟ سەن ئاشۇ خوتۇن كېتىپ بارغان تەرەپكە قاراپ ئۇچىسەن، ئۇنىڭ يېنىغا بارغاندا، ئالدىغا چۈشىسەن. ئۇ سېنى تۇتۇۋالمەن دەپ قاچىنى قويۇپ قوغلايدۇ، سەن بولساڭ بىر قونۇپ، بىر ئۇچۇېرىسەن، قاچىدىكى تاماق بولسا بىزگە قالىدۇ، — دەپتۇ.

بۆدۈنە تۈلكىنىڭ مەسلىھىتىگە «ماقۇل» بولۇپ، ھېلىقى خوتۇن تەرەپكە قاراپ ئۇچۇپتۇ. بۆدۈنىنىڭ ئارقىسىدىنلا تۈلكە بىلەن بۇرە ھېلىقى خوتۇن كېلىۋاتقان يولنىڭ چېتىدىكى ئېرىقنىڭ ئىچىگە يېتىپ بېرىپ ماراپ يېتىشىپتۇ. بۆدۈنە ئۇچقان بويىچە خوتۇننىڭ ئالدىغا بېرىپ چۈشۈپ، بوينىنى ئۇزۇن سوزۇپ چۇرۇلداپ يورغىلاپ مېڭىپتۇ. قاچا كۆتۈرۈپ كېتىۋاتقان خوتۇن:

— ئەجەب چىرايلىق جانىۋار ـ دە، سەن. چۇرۇلداشلىرىڭ خويمۇ يېقىملىق. سېنى تۇتۇپ بالامغا بېقىپ بېرەي، — دەپ، قاچىنى يەرگە قويۇپ، بۆدۈنىنى قوغلاپتۇ. بۆدۈنە بولسا، ھېلىقى خوتۇنىنىڭ ئالدىدا بىر ئۇچۇپ، بىر يورغىلاپ كېتىۋېرىپتۇ، ئۇ خوتۇن خۇشال بولۇپ: «ئەنە تۇتۇۋالدىغان بولدۇم، مانا بىر ئۇچۇپ، بىر يورغىلاپ كېتىۋېرىپتۇ، ئۇ خوتۇن خۇشال بولۇپ: «ئەنە تۇتۇۋالدىغان بولدۇم، مانا تۇتۇۋالدىغان بولدۇم» دەپ، بۆدۈنىنىڭ كەينىدىن قوغلاپ كېتىۋېرىپتۇ. قاچا بولسا، ئۇنىڭ يادىدىن چىقىپ كېتىپتۇ. خوتۇن شۇ قوغلىغىنىچە ئېرىنىڭ يېنىغا يېتىپ كېلەي دەپ قاپتۇ.

قوش ھەيدەۋاتقان ئېرى خوتۇنىغا قارىسا، پۇلاڭلاپ چىقىپ كېلىۋاتقۇدەك، ئۇنىڭ چاچلىرى چۈۋۈلۇپ كەتكەن، يېقىنراق كەلگەندە بايقىسا، بىر بۆدۈنە خوتۇنىنىڭ ئالدىدا بىر ئۇچۇپ، بىر قونۇپ يورغىلاپ كېتىۋاتقۇدەك. دېھقان ھەيدەۋاتقان قوشىنى توختىتىپتۇ، ئاڭغىچە بۆدۈنىمۇ ئۇچۇپ كېلىپ قوشقا قېتىلىپ ئۇي ھېرىپ كەتكەنلىكتىن مۇڭگۈزىنى سىلكىپىمۇ قويماپتۇ.

— توختا، خوتۇن، توختا! — دەپ، دېھقان ئالدىراشلىق بىلەن قولىغا بىر كالتەكنى ئېلىپ ئاتقانىكەن، بار كۈچى بىلەن ئېتىلغان كالتەك بىچارە ئۇينىڭ مۇڭگۈزىنى تاق تۇۋىدىن قومۇرۇپ چۈشۈپتۇ. بۆدۈنىگە كالتەك تېگەمدۇ، ئۇ ئاللىقاچان پەيدەك ئۇچۇپ كۆزدىن يىتۈپتۇ.

ئۇينىڭ مۇڭگۈزى كالتەك بىلەن تەڭلا يەرگە چۈشكەندە، دېھقاننىڭ خوتۇنى قاچىنى ئەسلەپ، ئۇنى ئېلىپ كېلىش ئۈچۈن كەينىگە يېنىپ يۈگۈرۈپتۇ، بېرىپ قاچىنى قولىغا ئاپتۇ ـ دە، ئۇينىڭ مۇڭگۈزى يامان بولدى، ئەمدى قوش توختاپ قالسا، بار بالانى تەرگەن سەن خوتۇن، دەپ، ھېلىقى كىشى مېنى ئۆلگۈچە دۇمبالاپ يۈرمىسە بولاتتىغۇ، دەپ، قايغۇ ئىچىدە ئېرى تەرەپكە مېڭىپتۇ، ئېرىنىڭ يېنىغا يېقىن بېرىپ قارىسا، ئۇنىڭ رەڭگىرويى قار ـ يامغۇر ياغىدىغاندەك تۇرغۇدەك. خوتۇن ئېرىنىڭ بۇ پەيلىدىن قورقۇپ، پۇتىنىڭ ئۇچىدا بىر دەسسەپ، ئىككى چامداپ كەپتۇ. ئەندىشىدە خىيالى تېرىقتەك چېچىدىن

لىپ كەتكەن خوتۇن نېمە قىلارىنى بىلمەستىن ئورنىدىلا تۇرۇپ قاپتۇ، ئېرى خاپىلىق بىلەن ساڭگىلد-تىپ ئولتۇرغان بېشىنى كۆتۈرۈپ:

— هوي هاڭۇاقتى، بولساڭچۇ، قورساق ئېچىپ ئۆلەي دېدىغۇ كىشى، — دەپ، خوتۇنىنى بىر مۇد-چە جونۇپتۇ. خوتۇن قاچىنىڭ ئاغزىدىكى ئورالغان لۆڭگىنى يېشىپ قارىسا، كورىنىڭ ئاغزى بىلەن تەڭ تېزەك تۇرغۇدەك. بۇ ئالامەتنى كۆرگەن خوتۇن: «ۋاي ئۆلدۇمەي» دەپ، پېشانىسىگە بىرنى ئۇرۇپتۇ - دە، بېشىدىن بىر قاپاق سوغۇق سۇ قۇيۇلغاندەك بولۇپ، تۇرغان جايىدا تاشتەك قېتىپ قاپتۇ.

بىچارە خوتۇن كورىنى كۆتۈرۈپ ماڭغاندا ئۇنىڭ ئىچىگە قارىمغانىكەن. ئۇ بۆدۇنىنى تۇتمەن دەپ قوغلاپ ماڭغاندا، ئېرىقنىڭ ئىچىدە ماراپ ياتقان تۇلكە بىلەن بۆرە مانىتىنى تويغۇچە يەپ، ئېشىپ قال-غانلىرىنى بۆلۈشۈۋېلىپ، قاچىنىڭ ئىچىگە ئاغزى بىلەن تەڭ ئات تېزىكىنى تولدۇرۇپ، ئۇستىنى ئاۋۇالقىدەك لۆڭگە بىلەن ئوراپ قويۇشقانىكەن.

خوتۇن هوشىنى يىغىپ ئەتراپىغا قارىسا، ئالدىدا تۇرغان ئېرى يوقتەك، ئەتراپىغا سىنچىلاپ قارد-غۇدەك بولسا، ئېرى ئۇيىنى يېتىلەپ ئۆيى تەرەپكە قاراپ كېتىۋاتقۇدەك. خوتۇن نېمە ئىشلار بولۇپ كەت-كەنلىكىنى ئويلاپتۇ - ئويلاپتۇ، ئۇنىڭ چىگىش ئويى يېشىلمەپتۇ. ئۇ ئۆرە تۇرۇپ «ئۇھ» دەپتۇ، «ئاھ» دەپتۇ، ئاخىردا: «ئۆزۈم تاپقان بالاغا، نەگە باراي دەۋاغا» دەپ، ئۆيى تەرەپكە قاراپ كېتىپتۇ. ئەر - خوتۇن ئىككىسى خاپىچىلىق بىلەن ئۆيگە بارغاندىن كېيىن، ئۆتكەن ئىشنى تەگىشىپ، بىر - بىرى بىلەن ئۇ-رۇشۇپ ئاجرىشىپ كەتتىمۇ ياكى: «ئۆتكەن ئىشقا سالاۋات» دەپ، يەنە ئاۋۇالقىدەك ئۆي تۇتۇشۇەردىمۇ، ئۇنىڭ تېگى - تەكتىنى سۈرۈشتۈرۈپ كۆرگەن كىشى بولماپتۇدەك.

بۆدۇنە مەسلىھەت قىلغان جايىغا كېلىپ، تۇلكە بىلەن بۆرىدىن ئېشىپ قالغان بىر مانىتىنى كېچىك تۇمشۇقى بىلەن چوقۇلاپ، ئۇششاق توغرالغان كاۋا بىلەن تۇگۈرلىشىپ قالغان جىگىردەكلەرنى يەپ قورسىقىنى تويغۇزۇپتۇ، ئاندىن بۇ ئۇچى يەنە يولغا چۈشۈپتۇ. بىرئاز ماڭغاندىن كېيىن بۆرە تۇلكە بىلەن بۆدۇنىنى توختىتىۋېلىپ:

— ئاغىنىلەر، قورسىقىم ئاچقاندەك قىلىۋاتىدۇ. قورساقىنىڭ ئاچقانلىقىنى ئىلگىرىرەك ئېيتىپ قويمىسام، كېيىن چىداپ تۇرالمايدىكەنمەن، — دەپتۇ. تۇلكە بۆدۇنىگە قاراپتۇ - دە، ئاندىن كېيىن بۆ-رىگە:

— راست دەيسەن، دوستۇم، قورسىقىڭنىڭ ئېچىۋاتقانلىقىنى ئالدىنراق ئېيتقىنىڭ ياخشى بولدى، ئالدىنراق مەسلىھەتلىشىۋالايلى، — دەپ، بۆدۇنىنى يولىنىڭ بىر چېتىگە تارتىپ:

— دوستۇم، بۆدۇنە، بۇ بۆرە بىزگە بىر بالا بولدى، ئۇنىڭدا قورساق جېدىلىدىن باشقا ھېچ گەپ يوق، ئولتۇرسا - قوپسا يەيمەنلا دەيدۇ، — دەپتۇ تۇلكە. بۆدۇنە تۇلكىگە يېقىنراق كېلىپ:

— دوستۇم، بۆرىنىڭ پەيلى شۇنداقلا بولسا، بىر كۈنى بولمىسا، بىر كۈنى بىزنىمۇ يەپ قويىدىغان ئوخشايدۇ، — دەپتۇ.

— ياق، ئالدىرىما، ئۇنى جايلايمىز، — دەپتۇ تۇلكە.

— قانداق جايلايمىز؟ — دەپ سوراپتۇ بۆدۇنە.

— ھازىر ئالدىمىزغا قاراپ ماڭمىز، بىر دۆڭدىن ئۆتۈپ توختايمىز، ئۇ يەردە ناھايىتى چوڭ بىر باغ بار. سەن شۇ باغنىڭ ئىچىگە ئۇچۇپ كىرىسەن، ئارقاڭدىنلا بۆرە بىلەن ئىككىمىز سۆڭگۈچتىن كد-رىمىز. سەن باغدىكى باراڭغا قونۇپ تۇرۇپ ئۇزۇمنى چوقۇلاپ يەرگە چۈشۈرۈپ بېرىسەن، بىز ئۇنى يەيد-

مىز، يېگەندىمۇ ئاغزى ـ بۇرنىمىزدىن چىققۇچە يەيمىز، ئاندىن مەن ساڭا شەرەت قىلىمەن، سەن شۇ چاغدا: «ۋاي ئىگىسى، باغقا ئوغرى كىردى» دەپ راسا ۋارقىرايسەن ـ دە، قاچىسەن، ئەنە شۇ چاغدا ئۇ تەييارتاپتىن قۇتۇلىمىز، ـــ دەپتۇ تۈلكە.

بۆدۈنە «ماقۇل» دەپتۇ. ئاندىن بۇ ئۈچى يولغا چىقىپ، خېلى يوللارنى بېسىشىپ ھېلىقى باغقا يېتىپ كەپتۇ. باغنىڭ ئەتراپى ئېگىز سېپىلدەك تاملار بىلەن قورشالغانىكەن. بۆدۈنە ئۈچقان پېتىچە باغقا كىرىپ كېتىپتۇ. تۈلكە بىر ئۈياققا مېڭىپ بېقىپ، بىر سۈڭگۈچنى تېپىپ، بۆرىنى يېنىغا قىچقىرىپ مۇنداق دەپتۇ:

ـــ دوستۇم، باغقا كىرگەندىن كېيىن ئۈچ كۈنلۈك تاماقنى بىراقلا يەۋالىمىز، مۇنداق قىلمىغاندا يولدا تاماق تېپىلمايدۇ. بۇ باغدىكى ئۈزۈم ناھايىتى شېرىن، قانچە كۆپ يېسەك، شۇنچە سىڭۈپرىدۇ، بۇرنىمىزدىن چىققۇچە يېيىش كېرەك، بولمىسا، قورساق تويغان ھېسابلانمايدۇ، ـــ دەپ جېكىلەپتۇ. بۆرە:

ـــ بولدى، يەيدىغانلا نېمە بولسا، مەن تەييار، ـــ دەپ مەيدىسىگە ئۇرۇپتۇ.

تۈلكە بىلەن بۆرە سۈڭگۈچتىن قىسىلىشىپ باغنىڭ ئىچىگە كىرىپ قارىسا، باراڭدىكى ئۈزۈملەر راسا پىشىپ مەي بولۇپ كەتكەنىكەن. بۆدۈنە ئۈزۈمنى چوقۇپ يەرگە چۈشۈرۈپ بېرىپتۇ، مۆلدۈردەك يەرگە چۈشۈۋاتقان ئۈزۈملەرنى بولسا، بۆرە بىلەن تۈلكە نەرخىنى سورىماي يەۋېرىپتۇ. بىر ۋاقىتلاردىن كېيىن تۈلكە بۆرىگە كۆز سەتمەي ئىككى تال ئۈزۈمنى بۇرنىنىڭ ئىككى تۆشۈكىگە تىقىۋاپتۇ. بۆرە بىر ئارىلىقتا تۈلكىگە قارىسا، ئۇنىڭ بۇرنىنىڭ تۆشۈكىدە ئۈزۈم تۇرغۇدەك. بۇنى كۆرگەن بۆرە تۈلكىدىن سوراپتۇ:

ـــ دوستۇم، بۇ نېمەڭ؟

— يادىڭدىن چىقىرىپ قويدۇڭمۇ؟ بايا ساڭا ئېيتمىدىممۇ، قورسىقىم توپۇپ، ئۇزۇم بۇرنۇمدىن چىقتى، — دەپتۇ.

بۆرە گەپ - سۆز قىلماستىنلا يەردىكى ئۇزۇملەرنى ئوچۇملاپ ئاغزىغا سېلىشقا باشلاپتۇ، لېكىن قانچە يېسىمۇ بۇرنىدىن چىقماپتۇ. تۈلكە بولسا:

— بۇرنۇڭدىن چىقمىغىنىغا قارىغاندا، قورسىقىڭ توپماپتۇ، يەنە يېگىن، — دەپ زۇرلاۋېرىپتۇ. بۆرە بولسا يەۋېرىپتۇ، ئاخىردا بۆرىنىڭ قورسىقى توپۇپ كەتكەنلىكتىن، ئورنىدىن تۇرالماي قالغۇدەك هالغا چۈشۈپتۇ. ئەنە شۇ ۋاقىتتا تۈلكە بۆدۈنىگە ئىشارەت قىلىپ قويۇپتۇ. بۆدۈنە قونۇپ تۇرغان ئۇرنىدا ئۆزىنى جۆندىۋېلىپ:

— ۋاي ئىگىسى، باغقا ئوغرى كىردى، ۋاي ئىگىسى، ئۇزۇمنى بۆرە يەپ كەتتى ! — دەپ، باغنى چاڭ كەلتۇرگۈدەك بەش - ئالتە قېتىم ۋارقىراپتۇ - دە، ئۇچۇپ چىقىپ كېتىپتۇ. ئۆزىنى رۇسلاپ تۇرغان تۈلكىمۇ قۇيرۇقىنى دىڭ تۈتۈپتۇ - دە، سۈڭگۈچتىن چىقىپ قېچىپتۇ. بۆرە بولسا، كۆك بېدە يەپ قارنى كۆپكەن كالىدەك پۇشۇلداپ ئورنىدىن ئاران تۇرۇپتۇ ۋە قورسىقىنى سۆرەپ سۈڭگۈچكە قاراپ يۈگۈرۈپتۇ، بىراق سۈڭگۈچكە كەپلىشىپ قاپتۇ. باغنىڭ ئىگىسى: «ماھ - ماھ» دەپ، تايغانلىرىنى چاقىرغانىكەن، بۇ ئاۋازنى ئاڭلىغان بۆرە ھازىرلا جېنى چىقىپ كېتىدىغاندەك قورقۇپ كېتىپتۇ. ئۇ سۈڭگۈچنىڭ ئىچىدە بىردەم دۇم بولۇپ بېقىپتۇ، بىردەم ئوڭدا بولۇپ بېقىپتۇ، سۈڭگۈچتىن چىقىپ كېتەلمەپتۇ، ئاخىر سۈڭگۈچنىڭ يان - يېنىنى بار كۈچى بىلەن تاتىلاپتۇ - دە، سۈڭگۈچنى بىرئاز كېڭەيتكەن بوپتۇ ۋە سۈڭگۈچتىن چىقىپ قېچىپتۇ.

باغنىڭ ئىگىسى ئۇزۇن بىر كۆسەينى ئاپتۇ - دە، جەدە بايتىلىنى ياۋداق مىنىپ، ئىككى تايغىنى - نى ئەگەشتۈرۈپ، بۆرىنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپتۇ. بۆرە ئۆلەر - تىرىلىشىگە باقماي ئويمان - چوڭقۇر - لۇقلاردا پۇتلىشىپ، يىقىلىپ - قوپۇپ قېچىۋېرىپتۇ. قانداقلا قىلسىمۇ جان ساقلاپ قېلىشقا كۆزى يەتمىگەن بۆرە گاڭگىراپ ئەتراپىغا كۆز سالسا، بىر بوۋاي قوش ھەيدەۋاتقۇدەك. بۆرە بوۋاينىڭ قارىسىنى ئاپتۇ - دە، بوۋاي تەرەپكە بۇرۇلۇپ:

— ۋاي بوۋاي، تاغارنىڭ ئاغزىنى ئاچ، ۋاي بوۋاي، تاغارنىڭ ئاغزىنى ئاچ ! — دەپ يۈگۈرۈپتۇ. بوۋاي ناھايىتى ئېغىر ئەھۋالدا زارلاپ كېلىۋاتقان بۆرىنى كۆرۈپ، ھەيدەۋاتقان قوشنىسى توختىتىپ، تاغارنى قولىغا ئېلىپ، ئۇنىڭ ئاغزىنى بۆرىگە قارىتىپ ئېچىپ تۇرۇپتۇ. بۆرە ئوقتەك ئېتىلىپ كېلىپ تاغارنىڭ ئىچىگە كىرىپ جايلىشىپتۇ. بوۋاي بولسا، تاغارنىڭ ئاغزىنى بوغۇپ، ئۇنى سۆرەپ بىر دالدىغا ئەكېلىپ تاشلاپ قويۇپتۇ. بوۋاي قوشنىڭ يېنىغا كېلىشىگە، باغنىڭ ئىگىسى بوۋاينىڭ يېنىغا يېتىپ كېلىپ:

— يېنىڭىزدىن بىر بۆرە ئۆتتىمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ. بوۋاي پاڭ ئادەمنىڭ قىياپىتىگە كىرىۋېلىپ:

— ئۇكام، بۇگۈن سەل كېچىكىپرەك كېلىۋىدىم، يامان ئەمەس، بىر يېرىم پۇت ئۇزۇق چېچىپ بولدۇم، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. باغنىڭ ئىگىسى، بوۋاينىڭ قۇلىقى ئېغىر بولسا كېرەك، دەپ، ئېتىنى دېۋېتىپ، بوۋايغا تېخىمۇ يېقىنراق كېلىپ:

— بوۋا، مەن قانچىلىك ئۇزۇق چاچقانلىقىڭىزنى سورىمىدىم، يېنىڭىزدىن بىر بۆرە قېچىپ ئۆتتىمۇ دەۋاتمەن؟ ! — دەپتۇ ئۇنلۇك ۋارقىراپ. بوۋاي بىر كۈلۈپ قويۇپ:

— ھەي ئۇكام، سىلەرگە ئوخشاش ھال - ئوقىتى بار كىشىلەر يەرنى جىق تۇتمىسا، بىز كەمبە-

غەللەر جىق يەرنى نېمە قىلىمىز ؟ ــ دەپتۇ.

باغنىڭ ئىگىسى بۇ جاۋابنى ئاڭلاپ، ئاينىپ قالغان بوۋايمۇ نېمە، كاللا دېسە پا-قالچاق دەپ يۈرمەمدۇ، دەپ، ئېتىنىڭ بېشى-نى بۇراپ ئارقىسىغا يېنىپ كېتىپتۇ. باغ-نىڭ ئىگىسى خېلى يىراقلاشقاندىن كېيىن، بوۋاي تاغارنىڭ ئاغزىنى يېشىۋېتىپتۇ. بۆرە تاغاردىن چىقىۋېلىپ، رەھمەت ئېيتىشنىڭ ئورنىغا بوۋاينىڭ قوشقا قېتىقلىق ئۈيلىرى-نىڭ ئالدى ـ كەينىگە ئۆتۈپ:

ــ بوۋاي، قورسىقىم ئاچتى، ئۈي-لىرىڭدىن بىرنى يېمەسەم بولمىدى. قايسىسىنى يېسەم بولىدۇ؟ ــ دەپتۇ. بوۋاي بۆرىنىڭ سۆزىگە ھەيران بولۇپ:

ــ ئۈيۈمدىن بىرنى يېسەڭ دېھقانچە-لىقىمنى قانداق قىلىمەن؟ ــ دەپتۇ. بۆرە:

ــ دېھقانچىلىقىڭ بىلەن نېمە كارىم، قورسىقىم تويسا بولدى، ــ دەپتۇ. بوۋاي غەزەپ بىلەن كەتمەننى قولىغا ئېلىپ:

ــ ئۈينى يەيدىغان ھەددىڭ ئەمەس ! ــ دەپ، بۆرىنىڭ ئالدىنى توسۇپتۇ. تازا مۇشۇ جاڭجالنىڭ ئۈستىگە بۆدۈنە بىلەن تۈلكە كېلىپ قاپتۇ. تۈلكە:

ــ ھوي دوستۇم، بارمۇسەن؟ ئەھۋالىڭ قانداق؟ قانداق قۇتۇلدۇڭ؟ ــ دەپ سوراپتۇ. بۆرە بولۇپ ئۆتكەن ۋەقەنى سۆزلەپ بېرىپتۇ. تۈلكە:

ــ دوستۇم، بۇ سۆزۈڭگە ئىشەنگىلى بولمايدۇ، تاغارنىڭ ئىچىگە قانداقمۇ پاتقانسەن؟ ئۇنىڭ ئۈس-تىگە، باغنىڭ ئىگىسى ئىككى تايغان بىلەن كەينىڭدىن ئىز بېسىپ قوغلاپ كېلىۋاتسا، سېنىڭ قەيەرگە مۆكۈۋالغىنىڭنى كۆرمەي قالامدۇ؟ ــ دەپتۇ. بۆرە:

ــ مېنىڭ بۇ سۆزۈمگە ئىشەنمەمسىلەر؟ قانداق قىلىپ قۇتۇلغىنىمنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن بوۋاي ئەنە قاراپ تۇرىدىغۇ، سوراپ كۆرمەمسىلەر؟ ــ دەپتۇ. تۈلكە بىلەن بۆدۈنە يەنە:

ــ ياق ـ ياق، بۇ گەپلىرىڭگە زادى ئىشەنگىلى بولمايدۇ. ئەگەر گېپىڭ راست بولسا، شۇ ئامالىڭنى بىزگە يېڭىۋاشتىن كۆرسىتىپ باققىنا، ــ دەپتۇ.

بۆرە ئولتۇرغان ئورنىدىن دەس تۇرۇپتۇ ـ دە، يۈگۈرۈپ كېلىپ تاغارغا كىرىپ كۆرسەتمەكچى بو-لۇپ مېڭىپتۇ. بۆرە سەل يىراقتا كەتكەندىن كېيىن، تۈلكە بوۋايغا قاراپ:

ــ بوۋاي، بۆرىنىڭ ساڭا قىلغان بۇۋاپالىقىنى كۆرۈپ تۇردۇڭ، ئەمدى پەيتى كەلدى، ئەپلەپ تۇرۇپ بۆرىنىڭ جاجىسىنى بېرىشىڭ چارىسىنى قىلمامسەن ! ــ دەپتۇ. ئاڭغىچە بۆرە يۈگۈرۈپ كەپتۇ ـ دە:

ــ ۋاي بوۋاي، تاغارنىڭ ئاغزىنى ئاچ ! تاغارنىڭ ئاغزىنى ئاچ ! ــ دەپ ۋارقىراپتۇ. بوۋاي تاغارنىڭ

ئاغزىنى يوغان كېرىپ بوۋىگە قارىتىپ تۇرۇپتۇ، بوۋە كېلىپ تاغارنىڭ ئىچىگە كىرىپتۇ. بوۋاي «ھىم» دەپ چىشىنى چىشىغا بېسىپتۇ ـ دە، ئارغامچىنى قولىغا ئېلىپ، ئاۋۇالقى قېتىمدا تاغارنىڭ ئاغزىنى ئىككى قات قىلىپ باغلىغان بولسا، بۇ نۆۋەت تۆت قات قىلىپ بوغۇپتۇ.

ـــ خوش، قولغا چۈشتۇڭمۇ؟ ئۇينى يەيدىغان ھەددىڭ ئەمەس، دېمەپمىدىم، ـــ دەپتۇ بوۋاي.

ـــ تاغارنىڭ ئاغزىنى يېشىۋەت، چاپسان بول، ـــ دەپ، بوۋە بىر دەم مەمەدانلىق بىلەن ۋارقىراپ بېقىپتۇ، لېكىن تاغاردىن چىقىشنىڭ ھېچبىر ئىلاجىنى تاپالماپتۇ. بوۋۇنە بىلەن تۇلكە ئۇچەيلىرى ئۇزۇلۇپ كەتكۈدەك كۈلۈشۈپتۇ ـ دە، بوۋايغا قاراپ:

ـــ بوۋاي، بوۋرىنىڭ ئەدىپىنى كېلىشتۇرۇپ بېرەرسەن، ـــ دەپ، بۇ جايدىن كېتىشىپتۇ.

بوۋاي بوۋرىنىڭ ۋاپاسىزلىقىدىن غەزىپى ئۆرلەپ، ئۇنى كەتمەن بىلەن سالغىلى تۇرۇپتىكەن، ئاي ـ ھاي، بوۋە دۇنياغا كەلگىنىگە مىڭ بىر پۇشايمان يەپتۇ. بوۋاي ھېرىپ ـ چارچاپ تاغارغا قارىسا، بوۋرىنىڭ پۇت ـ قوللىرى كۆكۈم ـ تالقان بولۇپ، تېنى بىر تۇلۇمغا ئوخشاپ قاپتۇدەك. بوۋاي ئۇنىڭ تېرىسىنى پىچاق تەگكۈزمەستىن سويۇپ ساتقانكەن، پۇلىغا بىر ئات كەپتۇدەك. شۇنىڭ بىلەن بوۋاي يىراق ـ يېقىنغا پىيادە يول ماڭماس بولغانكەن.

بوۋۇنە بىلەن تۇلكە ئاچ كۆز بوۋىدىن قۇتۇلغاندىن كېيىن، خېلى ئۇزاق زامانلارغىچە بىللە ياشاپ، بىللە ئويناپ، بىللە كۈلۈپ يۇرۇشۇپتۇ. كۈنلەردىن بىر كۈنى تۇلكە بوۋۇنىگە:

ـــ دوستۇم، ئىككىمىز تولىمۇ چىرايلىق ئۆتتۇق، ھەممىلا جايدا ئويۇن ـ كۈلكە بىلەن كۈن ئۆتكۈزدۇق، كۈلۈپرىپ زېرىكتىم، ئەمدى مېنى بىر قورقۇتۇپ باقمامسەن، قورقۇش دېگەن قانداق بولىدىغانلىقىنى بىر كۆرۈپ باقاي، ـــ دەپتۇ. بوۋۇنە:

ـــ بولىدۇ، دوستۇم، مۇشۇ كەمگۈچە سېنىڭ سۆزۈڭنى يەردە قويمىدىم، ھېلى بولسىمۇ بۇ سۆزۈڭنى بەجا كەلتۈرەي. بىراق، بۇ ئىشنىڭ ئاخىرى خاپىلىق بىلەن ئاياغلىشارمىكىن دەيمىنا، ـــ دەپتۇ. بۇ چاغدا تۇلكە:

ـــ ياق، دوستۇم، ئىككىمىزنىڭ ئوتتۇرىسىدا كۆڭۈلسىزلىك تۇغۇلماس، ئۇياقلىرىدىن خاتىرجەم بول، ـــ دەپتۇ.

بوۋۇنە تۇلكىنى جاڭگاللىقتا تۇرغۇزۇپ قويۇپ، ئۆزى ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈپ، جاڭگاللىقنىڭ ئەتراپىغا كۆز سالسا، بىر ئوۋچى بۇركۇتىنى قولىغا قوندۇرۇپ، ئىككى تايغىنىنى ئەگەشتۈرۈپ ئاتلىق كېلىۋاتقۇدەك. بوۋۇنە ئۇنى كۆرۈپ تۇلكىنىڭ يېنىغا كەپتۇ، ئۇ تۇلكىنى ئارقىسىغا سېلىپ جاڭگاللىقتىن چىقىپ، لويلا كۆكاتلىق جايلار بىلەن ئوۋچىنىڭ ئالدىغا ئۇدۇل ئېلىپ مېڭىپتۇ. كۆكاتلىقلار تۈگەپ، تاقىر يەرگە چىققان ۋاقىتتا، ئوۋچى تۇلكىنىڭ قارىسىنى كۆرۈپ قاپتۇ. ئۇ تايغانلىرىنى قىچقىرىپ، بۇركۇتنى تۇلكىگە قارىتىپ قويۇۋېتىپتۇ. ئاسماندىن بۇركۇت، يەردىن تايغانلار تۇلكىگە قاراپ ئوقەتىك ئېتىلىپتۇ. بۇلارنىڭ ئارقىسىدىن ئوۋچى ئېتىنى بولۇشىغا چاپتۇرۇپ، قىقاس سېلىپ مېڭىپتۇ. بوۋۇنە ئۆزىنى دالدىغا ئاپتۇ. تۇلكە ئۆزىنى بىر بىلىپ، بىر بىلمەي، ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ جاڭگاللىققا قاراپ قېچىپتۇ، مىڭ مۇشەققەتتە جاڭگاللىققا ئۇلىشىپتۇ، لېكىن تۇلكە جاڭگاللىققا كىرىپمۇ جان ساقلىغۇدەك جاي تاپالماي گاڭگىراپ قاپتۇ، دەل ـ دەرىخى شالاڭراق يەرگە بېرىپ تۇراي دېسە، ئۇستىدە ئەگىپ يۇرگەن بۇركۇت ئۇنى كۆرۈۋالىدۇ، بۇككىدە جاڭگاللىقنىڭ ئىچىگە كىرىپ بىر يەردە ياتاي دېسە، ئىككى تايغان ئۇستىدىن چۈشۈپ باسىدۇ. تۇلكە نەگە بارسا، تايغانلار ئىز بېسىپ ئۇنى ئارقىسىدىن قوغلاپ كېـ

لمۇھرىپتۇ. ئۇ جاڭگالمۇجاڭگال قىچىپ يۈرۈپ ھېچبىر دەرمانى قالماپتۇ، بەدىنىنى جىغانلار سىجاپ ھېچبىر ھالىنى قويماپتۇ، تەنلىرىدىن قان چىقىشقا باشلاپتۇ. تۈلكە شۇنداق قورقۇپتۇكى، ئۇنىڭغا جەنى ھازىرلا چىقىپ كېتىدىغاندەك تۇيۇلۇپتۇ. بۆدۈنە بولسا، ئېگىز دۆڭلەنگەن بېدىنىك ئارىسىغا كىرىۋېلىپ، تۈلكىنىڭ تاماشىسىنى كۆرۈپ ئولتۇرۇپتۇ.

تۈلكە ھېچ بولالماي، بۇك جاڭگاللىق بىلەن ئورالغان يار باغرىغا بۇرۇلۇپتۇ، قارىسا، بىر ياردا تۆشۈك تۇرغۇدەك. تۈلكە شۇ تۆشۈككە بار كۈچى بىلەن ئېتىلىپتۇ. تايغانلارمۇ تۈلكىنىڭ ئارقىسىدىن قالماي تۆشۈككە كىرىپتۇ. بىراق، تايغانلار قاراڭغۇ تۆشۈكنىڭ نېرىسىغا بارغاندا سىغماي قايتىپ چىقىپتۇ. تايغانلار شۇ ئۆپچۆرىدە خېلى تۇرۇپ، كېيىن قايتىپ كېتىپتۇ. بىر مەزگىللەردىن كېيىن تۈلكە تۆشۈكتىن قايتىپ چىقىپتۇ، ئەمما ئۇ ناھايىتى قورقۇپ كەتكەنلىكتىن، پۈتۈن بەدىنى لاغىلداپ تىترەيدىكەن. تۈلكىنى كۆرگەن بۆدۈنە:

— دوستۇم تۈلكە، قورقۇش دېگەن قانداق بولىدىكەن؟ — دەپ، كۈلۈپ تۇرۇپ سوراپتۇ. تۈلكە بۆدۈنىگە يېقىن كەپتۇ ـ دە، ئۇنى كاپىلا قىلىپ چىشلىۋاپتۇ ۋە:

— قورقۇت دېسە، شۇنچىۋالامۇ قورقۇتامسەن ـ ھە؟ ! يۈرىكىم ئورنىدىن قوزغىلىپ، جان تۇمشۇققا كېلىپ قالدى. سېنى بىر چاينايكى، ئۇستىخىنىڭنى ئاسمانغا پۈرقۇي ! — دەپتۇ غەزەپلىنىپ.

تۈلكىنىڭ ئاغزىغا تۈيۇقسىز چۈشۈپ قالغان بىچارە بۆدۈنە بىر توغرام تېنى بىلەن نېمە ئامال قىلالىسۇن؟ ئۇ كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ تۇرۇپ مۇنداق دەپتۇ:

— بوپتۇ، دوستۇم، مەن ئۆلۈش ئالدىدا تۇرۇپتىمەن، كەڭچىلىك قىلساڭ، ئاتا ـ ئانام، قوۋم ـ قېرىنداشلىرىم بىلەن خوشلىشىۋالاي، — دەپ يالۋۇرۇپتۇ. تۈلكە: «بوپتۇ» دەپ، بۆدۈنىنى بوشراق چىشلەپ تۇرۇپتۇ. بۆدۈنە: «ۋىت ـ ۋالاق، ۋىت ـ ۋالاق، ۋىت ـ ۋالاق» دەپ ئۇچ قېتىم سايراپتۇ.

— بولدۇڭمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ تۈلكە بۆدۈنىدىن. بۆدۈنە جىم تۇرۇپتۇ. تۈلكە يەنە تېرەكىپ:

— بولدۇڭمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ. بۆدۈنە ئۈن چىقارماي تۇرۇۋاپتۇ. تۈلكە ئاچچىقى بىلەن:

— ھوي، بولدۇڭمۇ؟ — دەپ قەھرى بىلەن سوراپتىكەن، ئۇنىڭ ئاغزىنىڭ يوغان ئېچىلغان ۋاقتىدىن پايدىلىنىپ، بۆدۈنە پۈرركىدە قىلىپ ئۇچۇپ چىقىپ كېتىپتۇ. بىراق، بۆدۈنىنىڭ قۇيرۇقىنى تۈلكە چىشلەپ ئۈزۈپ ئېپقاپتۇ.

ئېيتىشلارغا قارىغاندا، بۆدۈنىنىڭ قۇيرۇقى ئەنە شۇ كۈندىن باشلاپ چولاق بولۇپ قالغانكەن.

باتۇرئۆچكە

ئۇرۇنقى زاماندا بىر بوۋاي بىلەن بىر موماي ناھايىتى نامراتچىلىقتا كۈن ئۆتكۈزگەنىكەن. ئۇلارنىڭ دۇنيادا بىرلا ئۆچكىسى بار ئىكەن، ئۆچكىگە ھەر كۈنى بىر تۇتام قۇرۇق ئوت بېرىپ، يېلىنلىرىغا مۇشتلاپ يۇرۇپ، كۈنىگە بىر ئاپقۇر سۈت سېغىۋالىدىكەن. بىچارە ئۆچكە ھەر ھەپتىدە بىر كۈن دەم ئېلىشقا قويۇپ بېرىلىدىكەن، ئۆچكە شۇ كۈنلا ئەركىن ئوتلاپ يۇرەلەيدىكەن، باشقا كۈنلىرى بولسا، بوينىدىن باغلانغان پېتى قۇرۇق ئوتنى يەپ، قوزۇق تۇۋىدە كۆشەپ ياتقىنى ياتقانىكەن.

ئۆچكە كۆكلەمدىكى دەم ئېلىش كۈنلىرىنىڭ بىرىدە، كەڭ توقايلىقتا چۆپنىڭ ئۇچىنى يەپ يايلاپ يۇرگىنىدە، ئۇنىڭ يېنىغا بىر ساغلىق قوي كېلىپ سالام بېرىپتۇ. ئۆچكە ئۇنىڭغا سىنچىلاپ قارىسا، بىچارە ساغلىقنىڭ ئەھۋالى ناھايىتى خاراب، يېلىنلىرى خالتىلىشىپ، تېرىسى ئۇستىخانلىرىغا يېپىشىپ كەتكەن، ھەربىر قوۋۇرغىسى مانا مەن دەپ چىقىپلا تۇرغۇدەك. ئۆچكە ساغلىق قوينىڭ سالىمىنى ئىلىك ئېلىپ:

ئەي بىچارە قوي، كۆپ يول يۇرۇپسەن،
مۇشكۇل ئازابنى تازا كۆرۇپسەن.
تېرەڭدە سېنىڭ ئاندا ـ ساندا تۇك،
ئەمدى ئۇ ساڭا بوپتۇ ئېغىر يۈك.

دەپتۇ. ئۆچكىدىن بۇ پاراڭنى ئاڭلاپ، ساغلىق:

ئەي دوستۇم ئۆچكە، قارا ئۆزۇڭگە،
كىملەر كۈلمەيدۇ قىلغان سۆزۇڭگە.
ئۆزۈڭنى بىلگىن، ئۆزگىنى قويغىن،
سېنىڭ ئەھۋالىڭ بەتتەرغۇ مەندىن.

دەپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن بۇ ئىككىسى بىر ـ بىرى بىلەن تونۇشۇپ، ھال ـ مۇڭدىشىپ، پاراڭغا چۈشۈپ كېتىپتۇ. ئۆچكە:

ـــ مېنىڭ ئىگەم بار، ئۇنىڭ مېنىڭدىن باشقا ھېچ نەرسىسى يوق، يەيدىغان ئوزۇقمۇ يوق، پەقەت ئەر ـ خوتۇن ماڭا زورغا بىر تۇتام قۇرۇق ئوتنى تېپىپ بېرىپ، بىر ئاپقۇر سۈتۈمنى سېغىۋالىدۇ، بالامغا سۈت قالدۇرمايدۇ. ئۇلار شۇنىڭ بىلەن جان بېقىشىدۇ. مەن بولسام، پەقەت جۈمە كۈنلا ئەركىن دەم ئېلىپ، يۇرىكىمنىڭ چىگىچىنى يېشىۋالىمەن، ـــ دەپتۇ.

ئۆچكىدىن كېيىن ساغلىقمۇ بېشىدىن ئۆتكەنلىرىنى سۆزلەپتۇ. ئۇنىڭ تۇرمۇشىمۇ ئۆچكىنىڭكىگە ئوخشاشلا ئىكەن، ئۇمۇ جۈمە كۈنلا بىر كۈن دەم ئالىدىكەن.

ئۆچكە بىلەن ساغلىق قوي خوجايىنلىرىنىڭ جەبىر ـ زۇلۇملىرىدىن قۇتۇلۇشنىڭ يوللىرىنى ئىز ـ

دەپتۇ، ئاخىر باشقا بىر جايغا قېچىپ كېتىشنى نىيەت قىلمىشپتۇ.

ــ ئۇنداق بولسا، نەگە قاچىمىز؟ ــ دەپتۇ ساغلىق قوي. ئۆچكە تۆت ئەتراپىغا قاراپ، يىراقتىكى تاغنى كۆرسىتىپ:

ــ ئانام ماڭا: «بالام، ئاشۇ كۆرۈنگەن تاغ ناھايىتى ئوتلۇق، سۈلىرى ياخشى، ھاۋاسى ئۇنىڭدىنمۇ ياخشى، بىر ئىلاج قىلىپ شۇ يەرگە يېتىۋالساق، ئۆمۈر بويى راھەتتە ئۆتەتتۇق، بۇ يەردە كۆرگەن ۋە چەككەن ئازابلىرىمىزمۇ يادىمىزدىن چىقىپ كېتەتتى» دەپ ئېيتقانىدى، لېكىن ئانام رەھمەتلىك شۇ يەرگە يېتەلمەي، بىزنىمۇ يەتكۈزەلمەي ئالەمدىن ئۆتتى. لېكىن، ماڭا يەنە: «ئەگەر بىر ئىلاج قىلىپ شۇ يەرلەرگە بارالساڭ، كەڭ يايلاقلاردا ئەركىن ـ ئازادە يۈرگىنىڭدە مېنىمۇ يادلاپ قويارسەن» دەپ ۋەسىيەت قىلغان. شۇ يەرگە بارساق ياخشى بولاتتى، ــ دەپتۇ.

بۇ گەپ ساغلىققا تازا يېقىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئىككىسى تەۋەككۈل دەپ شۇ كۆرۈنگەن تاغقا قاراپ مېڭىپتۇ. ئۇلار يولدا كېتىۋېتىپ، يىراقتىكى بىرنېمىنىڭ قارىسىغا كۆزى چۈشۈپتۇ. دەسلەپ: «بۇ قانداق نەرسىدۇ؟» دەپ قورقۇشۇپتۇ، يېقىنلاشقاندىن كېيىن، ئۇ بىر ئۆكۈز بولۇپ چىقىپتۇ. ئۆكۈز پۇتلىرىنى ئارانلا يۆتكەپ، سەنتۈرۈلۈپ كېلىۋاتقانىكەن. ئۆچكە بىلەن ساغلىق يېقىن كېلىپ قارىسا، ئۆزى كۆتۈرەم بولغان، مۈڭگۈزلىرى غۇلاچتىن ئاشقان، دۇمبىسىنى يېغىر باسقان، كۆزلىرى ئوردەك، بۇرۇنلىرى موردەك، بوينى ئۇزۇن تالدەك، گەدىنى دومباق ئىششىق، سۆزلەشكىمۇ ھالى يوق ئۆكۈز ئىكەن. ئۆچكە ئۆكۈزگە سالام بېرىپتىكەن، ئۆكۈز بېشىنى لىڭشىتىپ، سالامغا ئارانلا جاۋاب قايتۇرۇپتۇ. ئۆچكە يەنە:

ــ ھە، ئۆكۈزۇاي، يول بولسۇن، ــ دەپتۇ. ئۆكۈز بىر پۇشۇلدىۋېتىپ، مۇدۇرۇلۇپ تۇرۇپ:

ــ ھە، بالىلار، ھەپتە ئىشلىدۇق، بۇگۈن بىر ھاردۇق ئېلىپ، پۇت ـ قولۇمنى ئۇزۇن سۇنۇپ راھەتلىنەي دەپ كېلىۋاتىمەن، ــ دەپتۇ.

ئۆچكە بىلەن ساغلىق ئۆز باشلىرىدىن ئۆتكەنلەرنى سۆزلەپ، شۇ كۆرۈنگەن تاغقا كېتىۋاتقانلىقىنى ئېيتىپتۇ. ئۆكۈز بۇلارنىڭ سۆزى ئاياغلاشقاندىن كېيىن، بىر ئۇھ تارتىپ:

ــ دۇنيادىكى ئېغىرچىلىقتىن تويدۇم. سەھەر تۇرۇپ كەچكىچە ئىشلەيمەن، تىرەجەپ قوش تارتىمەن، كەچقۇرۇنلۇقى ھېچ ماجالىم قالمىغاندىلا قوشتىن چىقىمەن. «ئۆلگەنىڭ ئۇستىگە تەپمەك» دېگەندەك، ئۆيگە قايتىشتا قۇرۇق كەتمىسۇن دەپ، ئىگەم يەنە بىرمۇنچە يۈكنى ئۇستۇمگە ئارتىدۇ. ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ ئۆيگە كەلسەم تۇزۇكرەك تاماق بولسىچۇ كاشكى، بىر تۇتام پاخالدىن باشقا ھېچ نەرسە يوق. ئەمدى كۈچۈمۇ تۈگىدى، تاقىتىممۇ قالمىدى، بۇ جەبىر ـ جاپادىن قانداق قۇتۇلارمەن، دەپ، كۆپ ۋاقىتلاردىن بېرى ئويلاپ يۈرگەنىدىم، ياخشى بولدى، سىلەر بۇ مەسلىھەتنى ئوبدان قىپسىلەر، مەنمۇ سىلەرگە يولداش بولۇپ، سىلەر بىلەن بىللە كېتەي، ــ دەپتۇ.

شۇنداق قىلىپ، ئۇلار ئۈچى جەم بولۇپ تاغقا قاراپ مېڭىپتۇ، كۆپ يول يۈرۈپتۇ، يول يۈرگەندىمۇ مول يۈرۈپتۇ، ئاخىر كۆرۈنگەن تاغقىمۇ يېتىپ بېرىپتۇ.

بۇ تاغ ئۆچكە ئېيتقاندىنمۇ ياخشى، ئازادە جاي ئىكەن، ھاۋاسى تازا، ئوت ـ چۆپى مول، سالقىن شامالىلىق، ئېرىق ـ ئۆستىكى كۆپ چەكسىز يايلاق ئىكەن. ئۇلار بېرىشى بىلەن ئاياغ تەگمىگەن ئوتلارنى يەپ، سۈزۈك سۇلارنى ئىچىپ قورساقلىرىنى تويغۇزۇپ، چاقچاق قىلىشىپ، ئويناپ ـ كۈلۈشۈپ بىر چىنارنىڭ تۈۋىگە كەپتۇ ۋە شۇ چىنارنىڭ تۈۋىدىكى غارنى ماكان قىلىپ يېتىشىپتۇ. سەھەر ۋاقتى بول-

غاندا، ئۆچكە ئۈيقۇسىدا چۈش كۆرۈپتۇ، چۈشىگە خوجايىنلىرى كىرىپتۇ. خوجايىن: «نەگە يوقالدىڭ؟ ئەمدى سېنىڭدىن نەچچە كۈنلۈك سۈتنى بىراقلا سېغىۋالىمەن» دەپ، پۈتىنى چۈشەپ ساغقىلى تۇرغاندەك، ئەمچەكلىرىنى تارتسىمۇ بىر ئاپقۇر سۈتتىن باشقا سۈت چىقمىغانمىش. خوجايىنى غەزەپلىنىپ: «قالغان سۈتلىرىڭنى نېمە قىلدىڭ؟» دەپ، قولىغا يوغان سويلىنى ئېلىپ ھە دەپ ئۇرۇشقا باشلىغاندا، ئۆچكە ئاۋازىنىڭ بارىچە: «بە - بە - بە» دەپ ۋارقىرىۋېتىپتۇ. ئۆچكىنىڭ ئاۋازىدىن چۆچۈپ ئويغانغان ساغلىق قوي بىلەن ئۆكۈز: «ۋاي نېمە بولدى؟ نېمە بولدى؟» دەپ قورقۇپ كېتىشىپتۇ. ئۆچكە ئويغىنىپ كۆزىنى ئېچىپ، يۇرىكى جايىغا چۈشۈپ:

— خۇداغا شۈكۈر، چۈشۈم ئىكەن... — دەپ، چۈشىدە كۆرگەنلىرىنى بىر - بىرلەپ سۆزلەپ بېرىپتۇ.

كۈندىكىدەك سەھەر ئويغىنىش، بويىنىغا ئارغامچا سېلىش، قىيناش، ئازابلاش يوق. ئۇلار ئەمدى تېزلا سەمرىشكە باشلاپتۇ، بولۇپمۇ ئۆكۈز ناھايىتى بەك سەمرىپتۇ. ئۇنىڭ سۆلىتىنى كۆرگەن ھەر قانداق ياۋايى ھايۋانمۇ قاچىدىغان بوپتۇ.

بىر كۈنى ئۆكۈز ئۆچكە بىلەن ساغلىققا:

— مەن غارنىڭ ئىچىدە ئىسسىققا چىدىيالمايۋاتىمەن. بۈگۈن چىنارنىڭ تۈۋىدە ياتاي، — دەپتۇ. ئەمما، بۇ كېچە سوغۇق بولۇپ كېتىپ، ئۆكۈزنىڭ پۈت - قولى ئۇيۇشۇپ قاپتۇ، ئەتىگەنلىكى يولداشلىرى چىقىپ قىچقارسا، ئۇنچىقمىغۇدەك، «نېمە بولدىكىنە بۇ؟» دەپ، بېرىپ قارىسا، سوغۇقتا كاسىلداپ تترەپ ياتقۇدەك. ئىككىسى مەسلىھەتلىشىپ، ئوت تېپىپ ئۆكۈزنى ئىسسىتىش قارارىغا كەپتۇ. ئۆچكە چىنارنىڭ ئۈستىگە چىقىپ ئۈياق - بۈياققا قاراپتۇ، بىر چاغدا ئۇ پەس تەرەپتە ئىس چىقىۋاتقان ئۆڭكۈرنى كۆرۈپتۇ. ئۆچكە چىنارىدىن دەررۇ چۈشۈپتۇ، ساغلىق ئىككىسى ئۆكۈزنى ئاران يۆلەپ قوپقۇزۇپ، ئىس چىققان تەرەپكە قاراپ مېڭىپتۇ، يولدا كېتىۋاتسا، بىر يەردە يولۋاس تېرىسى ئۇچراپتۇ، ئۆچكە تېرىنى ئېلىپ ئۆكۈزنىڭ ئۈستىگە يېپىپتۇ، يەنە بىرئاز ماڭغاندىن كېيىن بىر بۆرە تېرىسى ئۇچراپتۇ، ئۇنىمۇ ئۆكۈزنىڭ ئۈستىگە يېپىپتۇ. ئۇلار ئاخىر ئىس چىققان يەرگە يېتىپ بېرىپتۇ، قارىسا، بۇ جايغا پۈتۈن يىرتقۇچ ھايۋانلار يىغىلغانكەن، ئەسلىدە بۇ يىرتقۇچ ھايۋانلارنىڭ مەشرەپ قىلىدىغان جايى ئىكەن. ساغلىق بىلەن ئۆكۈز قورقۇپ كەينىگە يانماقچى بوپتۇ. ئۆچكە ئۇلارنى توختىتىپتۇ ۋە ئالدى بىلەن ئۆزى سالام بېرىپ ئۆڭكۈرگە كىرىپتۇ، كەينىدىن ساغلىق بىلەن ئۆكۈز كىرىپتۇ، كىرىپ قارىسا، شىر، يولۋاس، بۆرە، تۈلكىدىن تارتىپ ھەممە يىرتقۇچ ھايۋانلار ئولتۇرغانكەن. يولۋاس پادىشاھ تەخت ئۈستىدە ئولتۇرۇپ، تۈلكىنى: «بۈگۈن سېنىڭ مەشرەپ قىلىپ بېرىش نۆۋىتىڭ تۇرۇپ، نېمىشقا تاماق تېپىپ كەلمىدىڭ؟» دەپ قىستاۋاتقانكەن. تۈلكە:

— ھەممە يەرنى ئاخ-

تۇرۇپ كەلدىم، ھېچقانداق ئوزۇق ئۇچراتمىدىم. خۇدا ئۆزى يەتكۈزمىسە، بەندىنىڭ نېمە ئامالى؟ — دەپ تۇرغاندا، ئۆچكە، ساغلىق، ئۆكۈزلەر بۇ سورۇنغا كىرىپ كەلگەنكەن. ئۇلار كىرىشى بىلەن تۇلكە ناھايىتى خۇرسەن بولۇپ:

بۇ ئولتۇرغان ھەممىزگە يولۋاس ئۆزى باش، ئالدىمىزغا ئۆزى كەلدى، قوي بىلەن ئۆچكە،
بۇنداق سېمىز بورداق ماللار بىزگە تەييار ئاش. ئاتمىش پۇتلۇق ئۆكۈز ئولجا، توپىمىز گۆشكە.

دەپتۇ. بۇنى ئاڭلاپ قوي بىلەن ئۆكۈزگە تىترەك ئولىشىپ، سۇر بېسىشقا باشلاپتۇ، لېكىن ئۆچكە ئۆزىنى توختىتىپ، يولۋاسقا قاراپ تۇرۇپ مۇنداق دەپتۇ:

چارباغلىق، ئېگىز تاغلىق جايدا قاسساپمەن، توختام قىلغان دۇكانچىمەن داڭلىق ئۆلكىگە.
سۆزلىرىمگە قۇلاق سېلىپ ئاڭلا ئەمدى سەن. خۇدايىمغا شۈكۈر قىلاي، تاپتىم كاندىن،
ئاتمىش يولۋاس، ئاتمىش بۆرە ھەم ئاتمىش تۇلكە، قېنى چىقسۇن باتۇرلىرى، كەچسۇن جاندىن.

شۇنىڭدىن كېيىن بۇ يەردىكى يىرتقۇچ ھايۋانلار بىر ـ بىرىگە قارىشىپ، ئاستا ماڭىشىپ، بىر ـ بىرلەپ تالاغا چىقىپتۇ. ئۇلار ھېلىقى يولۋاس، بۆرە، تۇلكىلەرنىڭ تېرىلىرىنى كۆرۈپ ئەڭ ئاخىرى ئۇركۈپ-تۇ ۋە ھەر تەرەپكە پىتىراپ قېچىپتۇ. يولۋاس پادىشاھ بولسا، ئۆڭكۇرنىڭ ئىچىدە يالغۇز قاپتۇ. ئۇ قورقمىدىن ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ ماڭغانكەن، ئۆكۈز يۈگۈرۈپ كەلگەن پېتى ئۇنىڭ قورسىقىغا ئۇ-سۇپتۇ، ئۆچكە بىلەن ساغلىقمۇ يارەمگە كېلىپ، يولۋاسنى ئۇسۇشكە باشلاپتۇ. يولۋاس ئۆلەر ھالەتكە يېتىپ، ئاخىر يالۋۇرۇپ:

— جان ئاكىلار، بۇنىڭدىن كېيىن سىلەرگە زادى تەگمەيمەن، سىلەر تەرەپكە بىر ئەر يىرتقۇچ ھايۋان-نىمۇ قەدەم تاشلاتمايمەن. مېنى قويۇۋېتىڭلار ! — دەپتۇ.

بايىقى يىرتقۇچ ھايۋانلار بۇلاردىن قېچىپ بېرىپ بىر يەرگە توپلىشىپتۇ، قورقۇنچلىرى بېسىلغان-دىن كېيىن، ئاشۇ ئۇچ لوق گۆشتىن قاچتۇقمۇ؟ دەپ، قاچقىنىغا پۇشايمان قىلىشىپ، ئۇلارنىڭ كەينى-دىن قوغلاپ مېڭىپتۇ.

ئۆچكە بۇلارنىڭ كېلىۋاتقىنىنى يىراقتىن كۆرۈپلا، دەررۇ ساغلىق بىلەن ئۆكۈزنى چىنارنىڭ ئۇس-تىگە چىقىرىۋېتىپ، ئۆزى بىر پىنھان جايغا مۆكۈۋاپتۇ ۋە ساغلىق بىلەن ئۆكۈزگە:

— ئەگەر ھېلىقى يىرتقۇچ ھايۋانلار بىزنى ئىزدەپ كېلىپ تاپالماي شۇ جايدا ئولتۇرۇپ قېلىشسا، قاتتىق ئاۋاز بىلەن ۋارقىراپ، ئۆزۈڭلارنى چىنارىدىن تاشلاڭلار، — دەپتۇ.

يىرتقۇچلار بۇلارنى ئىزدەپ كېلىپ تاپالماي، چىنارنىڭ تۇۋىگە يىغىلىپ، تۇلكىگە يالۋۇرۇپتۇ:

— سەن پالچى ئىدىڭ، بىر پال ئاچقىن، ئۇلار نەگە مۆكتىكىن؟

تۇلكە چوقچىيىپ ئولتۇرۇپ پال ئاچقىلى تۇرۇپتۇ، باشقىلىرى ئۇنىڭغا قارىشىپ ئولتۇرۇپتۇ. دەل شۇ چاغدا ئۆكۈز بىلەن ساغلىق ئاۋازىنىڭ بارچە ۋارقىراپ، چىنارنىڭ ئۇستىدىن ئۆزلىرىنى تاشلاپتۇ. شۇ ئارىدا نېرىقى تەرەپتىن:

— پالچىنى تۇت ! — دېگەن دەھشەتلىك بىر ئاۋاز ئاڭلىنىپتۇ. بۇ تۇيۇقسىز يۈز بەرگەن ئەھۋالدىن قورقۇشۇپ كەتكەن ۋەھشىي ھايۋانلار ئالدى ـ كەينىگە قارىماي قېچىپتۇ ۋە ئىككىنچى بۇ ئەتراپقا يو-لىماپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۆكۈز، ئۆچكە، ساغلىق قوي بۇ يەردە ئۆمۈرۈلىيەت خاتىرجەم ياشاپ ئۆتكەنكەن.

تۇلكسىڭ شاپائىتى

تەن زاماندا، شەھەردىن يىراق قىشلاقتا بىر كەمبەغەل كىشى ئۆتكەنىكەن. بۇ كىشىنىڭ ئىشىكى ئالدىدا بىر تۇپ جىگدىسى بولۇپ، پۇتۇن ئائىلىسى مۇشۇ بىر تۇپ جىگدىگە تايىنىپ تۇرمۇش كەچۈرىدىكەن. يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بۇ كىشى ئالەمدىن ئۆتۈپ، جىگدە ئۇنىڭ ئوسمان ئىسىملىك يالغۇز ئوغلىغا قاپتۇ. ئوسمانمۇ تۇرمۇشىنى مۇشۇ جىگدىگە تايىنىپ ئۆتكۈزۈپتۇ. شۇنداق قىلىپ، ئۇ يىگىرمە ياشلارغا كىرىپتۇ. ئۇنىڭ جىگدىسى شۇ يىلىمۇ ناھايىتى ياخشى بوپتۇ. كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ئوسمان جىگدە مېۋىسىنىڭ بارغانسېرى ئازلاپ كېتىۋاتقانلىقىنى بايقاپ قاپتۇ. ئۇ كۆڭلىدە، بۇنىڭدا بىر سىر بولسا كېرەك، دەپ ئويلاپتۇ ـ دە، كېچىسى بىر خالىي جايغا مۆكۈپ تۇرۇپ، جىگدىنى كۆزىتىشكە باشلاپتۇ. يېرىم كېچە بولغاندا قارىسا، بىر تۈلكە ئاستا كېلىپ، ئەتراپتا ھېچكىم يوقلۇقىنى كۆرگەندىن كېيىن جىگدىگە يامىشىپ چىقىپ، ئۇنى راسا يەپ تويغاندىن كېيىن غىپپىدە تىكىۋېتىپتۇ. ئوسمان بۇنى كۆرگەندىن كېيىن تۈلكىنى بابلىماقچى بوپتۇ ـ دە، ئەتىسى بىر قاچا قارا يېلىمنى قاينىتىپ، كەچقۇرۇن تۈلكە كېلىدىغان ۋاقىتقا يېقىن ئۇنى جىگدىنىڭ ھەممە شاخلىرىغا سۈۋاپ قويۇپ، ئۆزى يوغان بىر توقماقنى تۇتۇپ ھېچىقىپ تۇرىدىغان جايغا مۆكۈپ تۇلكىنى كۈتۈپ ئولتۇرۇپتۇ. يېرىم كېچە بولغاندا ھېلىقى تۈلكە يەنە كېلىپ ئۇدۇل جىگدىگە چىقىپ ئۇنى يېيىشكە تەمشەلگەنىكەن، پۇتلىرى يېلىمغا يېپىشىپ قېلىپ، قىمىر قىلالماپتۇ. شۇ چاغدا ئوسمان مۆكۈنگەن جايىدىن چىقىپ تۈلكىنى ئۇرۇشقا باشلاپتۇ، تۈلكە توقماقنىڭ زەربىسىگە چىدىماپتۇ. شۇ چاغدا ئۇ تىلغا كىرىپ:

— ھەي ئادەمزات، مېنى ئۇرمىسىڭ، مېنىڭ ئۇششاق بالىلىرىم بار، ماڭا رەھىم قىلغىن، — دەپ يىغلاپ يالۋۇرۇپتۇ. بۇ گەپنى ئاڭلىغان ئوسمان:

— ھەي ھارامزادە، سەن مېنى ئالدايمەن دېمە، بىز پۇتۇن ئائىلىمىز بويىچە مۇشۇ بىر تۇپ جىگدىگە تايىنىپ ھايات كەچۈرۈۋاتىمىز، سەن جىگدىنى يەپ كەتسەڭ، بىز نېمە بىلەن تىرىكچىلىك قىلىمىز؟ — دەپتۇ ـ دە، تۈلكىنى تېخىمۇ قاتتىق ئۇرۇشقا باشلاپتۇ. تۈلكە يەنە يالۋۇرۇپ:

— ھەي ئادەمزات، سەن مېنى قويۇپ بەرسەڭ، مەن سېنى ئۆمۈر بويى يەتكۈدەك بايلىقىغا ۋە پادىشاھلىق تەختىگە ئىگە قىلىمەن، — دەپتۇ. ئوسمان ئىشەنمەي ئۇرۇشنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ. تۈلكە يالغان ئېيتمايدىغانلىقىنى، ئۇنى چوقۇم مۇرادىغا يەتكۈزىدىغانلىقىنى قايتا ـ قايتا ئېيتىپتۇ. بۇنىڭ بىلەن ئوسمان يۇمشاپ، تۈلكىنى جىگدىدىن چۈشۈرۈپتۇ. بۇ چاغدا تۈلكە:

— هەي ئادەمزات، سەن ھېچقانداق ئاغرىنماي بۇ جىگدەكنى كەسكىن، — دەپتۇ. ئوسمان بۇ گەپنى ئاڭلاپ:

— هەي هارامزادە خۇمپەر، سەن يەنە جىگدىنى كەستۇرۇپ ئازغىنا ئېشىمدىنمۇ قۇرۇق قويماي دەمسەن؟ — دەپ، ئۇنى ئۇرۇشقا تەمشىلىپتۇ. تۈلكە ھەرگىز ئۇنداق نىيىتىنىڭ يوقلۇقىنى، جىگدىنى كەسمىسە بايلىققا ۋە پادىشاھلىق تەختىگە ئېرىشكىلى بولمايدىغانلىقىنى قايتا - قايتا ئېيتىپتۇ. ئوسمان بۇ گەپكە ئىشىنىپ جىگدىنى كېسىپتۇ. تۈلكە ئېيتىپتۇكى:

— هەي ئادەمزات، سەن بۇ جىگدىنى سۆرەپ كەينىمدىن شەھەرگە قاراپ ماڭسەن، قالغىنىنى ئۆزۈم بابلايمەن، — دەپتۇ. شۇنداق قىلىپ، ئوسمان جىگدىنى سۆرەپ يولدا چاڭ - توزان چىقىرىپ، تۈلكىنىڭ كەينىدىن شەھەرگە قاراپ يولغا چىقىپتۇ. تۈلكە ئالدىدا مېڭىپ، ئۇدۇل پادىشاھنىڭ ئېھور-

دىسىغا كىرىپتۇ - دە:

— ئى شانۇ شەۋكەتلىك شاھ ئالىيلىرى، بۇگۈن سىزنىڭ شەھرىڭىزگە ئۇلۇغ ئوسمان پادىشاھلىقىنىڭ شاھزادىسى نۇرغۇن مال - مۈلۈك بىلەن زىيارەتكە كەلدى، بۇ خەۋەرنى يەتكۈزۈش ئۈچۈن مېنى ئالدىن ئەلچى قىلىپ ئەۋەتتى، — دەپتۇ. پادىشاھ بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ۋەزىر - ئۆلىمالارنى ئېلىپ ئوردىنىڭ راۋىقىغا چىقىپ قارىغانكەن، يىراقتىن بۇ تەرەپكە قاراپ كېلىۋاتقان قويۇق چاڭ - توزاننى كۆرۈپتۇ ھەمدە بۇ خەۋەر راست ئىكەن، دەپ، شاھزادىنى قارشى ئېلىش ئۈچۈن ئالدىغا ئادەم ئەۋەتمەكچى بوپتۇ. تۈلكە دەرھال كەينىگە يېنىپ ئوسماننىڭ ئالدىغا كەپتۇ - دە، ئۇنىڭ كالتە ئىشتىنىدىن باشقا كىيىملىرىنىڭ ھەممىسىنى سالدۇرۇپ، كىيىملەرنى يوشۇرۇپ قويۇپتۇ - دە، ئۇنى شۇ جايدىكى بىر تۇپ دەرەخقە باغلاپ قويۇپ:

— هەي ئوسمان، پادىشاھنىڭ ئەلچىلىرى سېنى كۈتۈۋېلىشقا كېلىۋاتىدۇ، ئۇلار كەلگەندە سەن ئۇلارغا، بۇ شەھەرنىڭ قاراقچىلىرى يامان ئىكەن، ئۇلار تۇيۇقسىز ئالدىمدىن چىقىپ بارلىق مال - مۈلكۈمنى بۇلاپ، مېنى مۇشۇ دەرەخكە باغلاپ قويدى، دېگىن، — دەپتۇ ھەمدە دەرھال كەينىگە قايتىپتۇ. بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتكەندە پادىشاھنىڭ ئەلچىلىرى كېلىپ، بىر كىشىنىڭ دەرەخكە باغلاقلىق تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، نېمە ئىش ئىكەنلىكىنى سورىغانكەن، ئوسمان بايا تۈلكە ئېيتقان گەپلەرنى تەكرارلاپتۇ. ئەلچىلەر ئوسماننى يېشىپ، بىر پارچە رەخ بىلەن ئوراپ ئوردىغا ئېلىپ قايتىپتۇ، ئوردىغا قايتقاندىن كېيىن ئۇنىڭغا شاھانە كىيىملەرنى كىيگۈزۈپ، شاھزادىلەردەك كۈتۈپتۇ. ئۇزۇن ئۆتمەي، پادىشاھ ئۆز قىزىنى بۇ «شاھزادە»گە نىكاھلاپ قويۇپتۇ. ئوسمان بۇ يەرگە كېلىپ قىرىق كۈن بولغاندا، ئۆز يۇرتىغا قايتماقچى بوپتۇ. پادىشاھ كۈيئوغلى ۋە قىزىغا ھەمراھ بولۇپ بېرىش ئۈچۈن ئىككى يۈز

لەشكەر، بەگ، سىپاھلارنى ۋە نۇرغۇن بايلىقنى قوشۇپ يولغا ساپتۇ. ئۇلار شۇنداق يول يۈرۈپ يەتتىنچى كۈنىگە قەدەم قويغاندا، قاراغول پادىشاھلىقىنىڭ ئوردىسىغا يېقىنلاپتۇ. قاراغول پادىشاھلىقى چەكسىز كەتكەن يايلاقلىرى، ھېسابسىز قوي، يىلقا، كالىلىرى بار، نۇرغۇن ئەلگە قارايدىغان ئىنتايىن چوڭ بىر پادىشاھلىق ئىكەن. تۇلكە ئالدىن مېڭىپ چوڭ بىر قوي پادىسىغا يولۇقۇپتۇ. ئۇ پادىچىنىڭ ئالدىغا بېرىپ:

— ھەي پادىچى، ئاۋۇ چاڭ - توزاننى كۆردۈڭمۇ؟ ئۇ ئوسمان پادىشاھلىقىنىڭ لەشكەرلىرى. ئۇلار كېلىپ: «بۇ كىمنىڭ قويلىرى؟» دەپ سورىسا، سەن: «ئوسمان شاھنىڭ» دېگىن، بولمىسا، جېنىڭدىن ئايرىلىسەن، — دەپتۇ. پادىچى جېنىدىن قورقۇپتۇ. ئىككى ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتكەندە سەپەرگە چىققانلار بۇ جايغا يېتىپ كېلىپ، بۇ قوي پادىلىرىنى كۆرۈپ:

— ھەي پادىچى، بۇ كىمنىڭ قويلىرى؟ — دەپ سورىغانىكەن، پادىچى:

— تەقسىرلەر، بۇلار ئوسمان شاھنىڭ قويلىرى، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. ئۇلار يولنى يەنە داۋاملاشتۇرۇپتۇ. تۇلكە يېرىم كۈنلۈك يولنى ئالدىن مېڭىپ بىر جايغا كەلگەنىكەن، چوڭ بىر توپ يىلقا ئۇچراپتۇ. تۇلكە يىلقىچىنىڭ ئالدىغا بېرىپ:

— ھەي يىلقىچى، ئاۋۇ كۆرۈنگەن چاڭ - توزاننى كۆردۈڭمۇ؟ ئۇ ئوسمان پادىشاھلىقىنىڭ لەشكەرلىرى. ئۇلار كېلىپ: «بۇ كىمنىڭ يىلقىلىرى؟» دەپ سورىسا، سەن: «ئوسمان شاھنىڭ» دېگىن، بولمىسا، جېنىڭدىن ئايرىلىسەن، — دەپتۇ. بۇنى ئاڭلاپ يىلقىچى جېنىدىن قورقۇپتۇ. ئىككى ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتكەندە سەپەرگە چىققانلار بۇ جايغا يېتىپ كېلىپ، يىلقىلارنى كۆرۈپ:

— ھەي يىلقىچى، بۇ كىمنىڭ يىلقىلىرى؟ — دەپ سوراپتۇ. يىلقىچى:

— تەقسىرلەر، بۇ ئوسمان شاھنىڭ يىلقىلىرى، — دەپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان بەگ - سىپاھلار، ئوسمان شاھ ھەقىقەتەن باي ئىكەن، دەپ ئويلاپتۇ. يەنە يېرىم كۈن يول يۈرگەندىن كېيىن تۇلكە بىر كالا پادىسىغا يولۇقۇپتۇ. ئۇ پادىچىنىڭ ئالدىغا بېرىپ:

— ھەي پادىچى، ئاۋۇ چاڭ - توزاننى كۆردۈڭمۇ؟ ئۇ ئوسمان پادىشاھلىقىنىڭ لەشكەرلىرى. ئۇلار كېلىپ: «بۇ كالا پادىسى كىمنىڭ؟» دەپ سورىسا، سەن: «ئوسمان شاھنىڭ كالا پادىسى» دېگىن، بولمىسا، جېنىڭدىن جۇدا بولىسەن، — دەپتۇ. پادىچى ئۆز جېنىدىن قورقۇپتۇ. ئىككى ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتكەندە سەپەرگە چىققانلار بۇ يەرگە كېلىپ، پادىچىدىن:

— ھەي پادىچى، بۇ كالىلار كىمنىڭ؟ — دەپ سوراپتۇ. پادىچى:

— تەقسىرلەر، بۇ ئوسمان شاھنىڭ كالىلىرى، — دەپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان بەگ - سىپاھلار ھەيران قېلىشىپ، ساقاللىرىنى تۇتۇشۇپتۇ.

قاراغول پادىشاھلىقىغا يېقىن بىر جەزىرىدە تاشلاندۇق شەھەر بار ئىكەن، بۇ شەھەرنى بىر ۋەھشي يالماۋۇز ئىگىلىۋالغانىكەن. بۇ يالماۋۇز نۇرغۇن بىگۇناھ كىشىلەرنى شەھەرگە قاماپ قويۇپ، ئۆزىگە ئوزۇق قىلغانىنىڭ سىرتىدا، ئەتراپتىكى كىچىك پادىشاھ ۋە بەگلەرنى قورقۇتۇپ، ئۇلارنىڭ نۇرغۇن ئالتۇن - كۈمۈش، ئۇنچە - مەرۋايىتلىرىنى ئۆزىنىڭ قىلىۋالغانىكەن. تۇلكە ئۇدۇل بۇ شەھەرگە كېلىپ، يالما - ۋۇزغا:

— ھەي تەقسىر، چاتاق بولدى، سىزگە ئاپەت كېلىۋاتىدۇ، — دەپتۇ. يالماۋۇز ھېچنېمىنى ئاڭ - قىرالماي غەزەپتىن كۆزلىرى ئالىيىپ، بۇرۇتلىرى تىترەپ كېتىپتۇ - دە:

— هەي ئالجىغان قۇرت، سەن نېمە دەپ بىلـ
جىرلاۋاتسەن؟ ! مەن دېگەن جاھاننىڭ پالۋىنى، ماڭا
خىرس قىلىدىغانغا كىمنىڭ ھەددى؟ ! — دەپ ھۆر-
كىرەپتۇ. تۈلكە:

— هەي تەقسىر، بۇ قېتىم كېلىۋاتقىنى ئادەتـ
تىكى ئادەملەر ئەمەس، بەلكى سۈلايمان پادىشاھ ئەۋەتـ
كەن دىۋە لەشكەرلەر، ئىشەنمىسىڭىز ئۆزىڭىز كۆرۈپ
بېقىڭ، — دەپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان يالماۋۇزنى قورقۇنچ
بېسىپتۇ. ئۇ شەھەر سىرتىغا چىقىپ قارىغانىكەن،
يىراقتىن قويۇق چاڭ ـ توزانىڭ ئۆزلىرى تەرەپكە
يېقىنلاپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، تىترەك بېسىپ،
تۈلكىگە يالۋۇرۇپ:

— هەي تۈلكىجان، سەن كۆپنى كۆرگەن، تەجرى-
بىلىك جانىۋار، مەن ئەمدى قانداق قىلسام بولار؟ سەن
بىر ئەقىل كۆرسەتكىن، — دەپتۇ. تۈلكە بۇ غەنىيمەت
پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇپ:

— هەي تەقسىر، مەن بۇنىڭ ئامالىنى بۇرۇنلا
ئويلاپ قويغان. سەن ئاۋۇ ئورەككە چۈشۈپ مۆكسەن،
مەن ئۇنىڭ ئۈستىنى شاخ ـ شۇمبىلار بىلەن يېپىپ قويىمەن. سەن خاتىرجەم بولغىن، قالغان ئىشنى
ئۆزۈم توغرىلايمەن، — دەپتۇ. يالماۋۇز ئالمان ـ تالمان ئورەككە چۈشۈپ مۆكۈپتۇ. تۈلكە بولسا، ئورەكـ
نىڭ ئۈستىگە نۇرغۇن شاخ ـ شۇمبىلارنى دۆۋىلەپتۇ ـ دە، ئۇنىڭغا ئوت يېقىپتۇ. شۇنداق قىلىپ،
ۋەھشىي يالماۋۇز ئوتتا كۆيۈپ كۈلگە ئايلىنىپتۇ. تۈلكە دەرھال ھەربىكەتكە كېلىپ ئاۋۇال بىگۇناھ كـ-
شىلەر سولانغان ئۆيلەرنى ئاچقانىكەن، چىرايلىرى سارغايغان، ئورۇقلاپ ئۈستىخان بولۇپ قالغان ئادەمـ-
لەر: «مەن ئورۇق، سەن سېمىز» دەپ چۈرقىراشقىلى باشلاپتۇ. تۈلكە بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ، ئۇلارغا:

— هەي بىگۇناھ كىشىلەر، ئەمدى ۋارقىراشماڭلار، ۋەھشىي يالماۋۇز كۆيۈپ ئۆلدى، سىلەر ئازاد
بولدۇڭلار، تېز سىرتقا چىقىڭلار، — دەپ جاكارلاپتۇ. ئۇزۇن يىللار سولاقتا ياتقان كىشىلەر بۇ گەپكە
بىر ئىشىنىپ، بىر ئىشەنمەي، سىرتقا چىقىپ قارىغانىكەن، يالماۋۇزنىڭ ئورەكتە كاۋاپ بولۇپ ياتقانلىقىنى
كۆرۈپ كۆڭۈللىرى تىنچىپتۇ. بۇ چاغدا تۈلكە باشقا كىيىم ـ كېچەك بار ئۆيلەرنى ئېچىپ ھەممە ئا-
دەمگە يېڭى كىيىملەرنى كىيگۈزۈپ تەييار قىلىپ، شەھەردىكى يالماۋۇزنىڭ ئوردىسى ۋە باشقا سارايلارنى
رەتلەپ پاكىزلەپ، ئېسىل گىلەم ۋە رەختلەر بىلەن بېزەپتۇ ھەمدە ئالتۇن ـ كۈمۈش، ئۇنچە ـ مەرۋايىت
قاچىلانغان ئۆيلەردىن نۇرغۇن بايلىقنى ئېلىپ چىقىپ ئوردىنىڭ ۋە سارايلارنىڭ كۆزگە كۆرۈنەرلىك
جايلىرىغا تىزىپتۇ. بۇ ئىشلار تۈگىگەندىن كېيىن، كىشىلەرنى شەھەر دەرۋازىسىنىڭ ئىككى تەرىپىگە
قاتار تىزىپتۇ. ئۇزاق ئۆتمەي ئوسمان ۋە ئۇنىڭغا ھەمراھ بولۇپ كەلگەنلەر بۇ يەرگە يېتىپ كەلگەنىكەن،
كىشىلەر ئۇلارنى ئىززەت ـ ئىكرام بىلەن كۈتۈۋېلىپ، ئېسىل مېھمانلارنى ئوردىغا، قالغانلىرىنى
سارايلارغا باشلاپتۇ. ھەمراھ بولۇپ كەلگەنلەر ئوردا ۋە سارايلاردىكى دۆۋە ـ دۆۋە ئالتۇن ـ كۈمۈش،

ئۇنچە ـ مەرۋايىتلارنى كۆرۈپ كۆزلىرى ئالاچەكمەن بولۇشۇپ، ئوسمان شاھنىڭ تەڭداشسىز باي ئىكەنلىكىگە ھەقىقىي ئىشىنىپتۇ. مېھمانلار بىر ئاي تۇرۇشقاندىن كېيىن، ئوسمان ۋە ئۇنىڭ ئايالى بىلەن خوشلىشىپ، ئۆز يۇرتىغا قايتىپتۇ. يالماۋۇزنىڭ زۇلمىدىن قۇتۇلغان خەلق مۇشۇ شەھەرنىڭ پۇقراسى بوپ-تۇ. شۇنداق قىلىپ، تۇلكە ۋەدىسىگە ۋاپا قىلىپ، ئوسماننى بىر تۇپ جىگدىگە تايىنىپ تۇرمۇش كەچۈرىدى-غان نامراتتىن بىر شەھەرنىڭ پادىشاھىغا ئايلاندۇرۇپتۇ. كۇنلەرنىڭ بىرىدە تۇلكە ئوسمانغا:

— ھەي ئوسمان، مەن ۋەدەمدە تۇرۇپ سېنى پادىشاھلىق تەختكە ئولتۇرغۇزدۇم، بۇنىڭ بەدىلىگە سەن ماڭا قانداق جاۋاب قايتۇرىسەن؟ — دەپ سوراپتۇ. ئوسمان تۇلكىگە:

— ھەي تۇلكە، راست ئېيتىسەن، سەن ۋەدەڭنى ئورۇنداپ مېنى مۇرادىمغا يەتكۇزدۇڭ. بۇنىڭ بەدىلىگە مەن سېنى ئۆمۇر بويى ياخشى باقىمەن، ئەگەر ئۆلۈپ كەتسەڭ، ئۆلۈكۇڭنى كاتتا مۇراسىم ئۆتكۇ-زۇپ ئۇزىتىمەن، قەبرەڭنى ئالتۇندىن ياسايمەن، — دەپتۇ.

ئايلار، يىللار ئۆتۈپتۇ، ۋاقىت ئۇزارغانسېرى ئوسمان تۇلكىنىڭ قىلغان ياخشىلىقلىرىنى ئۇنتۇشقا باشلاپتۇ، تۇلكىمۇ ئوسماننىڭ بەزى ھەرىكەتلىرىدىن گۇمانلىنىپ، ئۇنى سىناپ كۆرمەكچى بوپتۇ-ده، بىر كۇنى يالغاندىن ئۆلگەن بولۇپ يېتىپتۇ. ئوسمان تۇلكىنىڭ ئۆلگەنلىكىنى كۆرۈپ، خوتۇنىغا:

— ھەي خوتۇن، تۇلكە ئۆلۈپتۇ. ئۇ ھايات ۋاقتىدا ماڭا نۇرغۇن ياخشىلىقلارنى قىلغان، مەنمۇ ئۇ ئۆلگەندىن كېيىن كاتتا مۇراسىم بىلەن ئۆلۈكىنى ئۇزىتىشقا، قەبرىسىنى ئالتۇندىن قىلىشقا ۋەده بەر-گەنىدىم، ئەمدى قانداق قىلىمىز؟ — دەپ مەسلىھەت سورىغانىكەن، خوتۇنى:

— بىر سېسىق تۇلكە ئۆلگەن بولسا نېمە بوپتۇ؟ ئۆلگەندىن كېيىن مۇراسىم ئۆتكۇزسىڭىز ئۇ بە-لەتتىمۇ؟ ئۇنىڭ ئۆلۈكىنى شەھەرنىڭ سىرتىغا ئاچىقىپ تاشلىسىڭىز تۇگىمەمدۇ؟ — دەپتۇ.

ئوسمان ئايالىنىڭ گېپىگە كىرىپ، تۇلكىنى شەھەر سىرتىغا ئاچىقىپ بىر ئورەككە تاشلاپتۇ. ئوسماننىڭ بۇ قىلغانلىرى تۇلكىگە بەك ئەلەم بوپتۇ ـ ده، ئەتىسى ئوسماننىڭ ئالدىغا كىرىپ:

— ھەي ئوسمان، سېنىڭ مېنىڭ ياخشىلىقلىرىمغا قايتۇرغان جاۋابىڭ مۇشۇمۇ؟ مەن يېقىندىن بېرى سېنىڭ بەزى ئىشلىرىڭدىن گۇمانلىنىپ يۇرگەنىدىم، مانا بۇگۇن سەن ئۆزۇڭنىڭ ئىشەنچسىز ئادەم ئىكەنلىكىڭنى ئىسپاتـ-لىدىڭ ! — دەپتۇ. ئوسمان تۇلكىنى كۆرۈپ بەك ئوڭايسىزلىنىپتۇ ھەمدە:

— ھەي تۇلكە، مەن سېنىڭ ئالدىڭدا خجىلمەن، مەن ۋاپاغا جاپا قىلدىم، مەن گۇناھكار، مېنى كەچۈر-گىن، بۇنىڭدىن كېيىن ساڭا بەرگەن ۋەدەمنى راستىنلا ئورۇندايمەن ! — دەپتۇ.

بىرنەچچە يىللار ئۆتكەندىن كېيىن تۇلكە قېرىپ راستىنلا ئۆلۈپتۇ. ئوسمان ۋەدىسىگە ئەمەل قىلىپ، ئۇ-نىڭ ئۆلۈكىنى كاتتا مۇراسىم ئۆتكۇزۇپ ئۇزىتىپتۇ ھەمـ-دە ئالتۇندىن قەبرە تۇرغۇزۇپ، ئۆز شەپقەتچىسىگە بولغان ساداقىتىنى ئىپادىلەپتۇ.

تاۋۇس ئەللىبىن

ـار ئىكەن، يوق ئىكەن، ئاچ ئىكەن، توق ئىكەن، ئۆتكەن زاماندا بىر جاڭگالدا تۇرلۇك هايۋانلار، رەڭمۇرەڭ، خىلمۇخىل قۇشلار ئىناق، خۇشال - خۇرام ياشايدىكەن، ئۇلارغا يولۋاس شاھلىق قىلىدىكەن.

كۈنلەردىن كۈن ئۆتۈپتۇ. بىر ئېيىق جاڭگالدىكى جامائەتتىن ئۆزگىچە بولۇپ قاپتۇ. ئۇ توپتىن بۆلۈنۈپ، ئۆزى يالغۇز ئوۋ ئوۋلاپ، سەيلە - تاماشا قىلىدىكەن. كۆپ ئۆتمەي ئېيىق شۇ ئەتراپتىكى كىچىكرەك بىر مەھەللىگە ئۆگىنىپ قاپتۇ، كېچىلىرى بېرىپ كىشىلەرنىڭ قوتانلىرىدىن قوي - قوزا، غاز - ئۆردەكلەرنى ئوغرىلايدىكەن، تاپالمىسا، كوچىلاردىكى ئاشقان - تاشقان سۆڭەكلەرنى تېپىپ غاجىلايدىكەن. ئېيىقۇاي بۇ ئىشنى تاپقىنىغا ناھايىتى خۇشال بولۇپ، كۆرەڭلەپ، ئۆزىنى ئەقىللىق، باشقىلارنى دۆت چاغلاپتۇ.

بىر كۈنى كېچىدە ئېيىقۇاي ئۆگەنگەن ئادىتى بويىچە مەھەللىگە كەپتۇ ۋە ئايلىنىپ يۈرۈپ يېگۈدەك بىرەر نەرسە تاپالماپتۇ. ئاخىر مەھەللىنىڭ چېتىدىكى بىر كونا ئۆينىڭ ئالدىغا كېلىپ قاپتۇ، ئۆينىڭ ئىشىكى ئوچۇق ئىكەن. ئۆي ئىگىلىرى تاقاشنى ئۈنتۈپ قالغانمۇ ياكى باشقا سەۋەبمۇ، ئەيتاۋۇر، ئېيىقۇاينىڭ بۇنىڭ بىلەن ئىشى بولماپتۇ. «نېمىدېگەن ياخشى، ــ دەپ ئويلاپتۇ ئېيىقۇاي، ــ ئەمدى قورساقنى تازا ئوبدان تويغۇزىدىغان بولدۇم». ئۇ مانا شۇنداق خىيال بىلەن بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ ئوچۇق ئىشىكتىن ئۆي ئىچىگە كىرىپتۇ. قارىسا، ئۆي ئىچىدە يوغان - يوغان ياغاچ كۈپلەر تۇرغۇدەك. ئېيىقۇاي تېخىمۇ خۇشال بولۇپ، كۈپكە ئېڭىشىپ ئىچىدىكى نەرسىنى تېتىپ كۆرمەكچى بولغانىدا، تۇيۇقسىز پۇتى بىرنەرسىگە تېگىپ كېتىپ، جاراڭلىغان سادا چىقىپتۇ، بۇنىڭدىن ئۆلگۈدەك قورقۇپ كەتكەن ئېيىقۇاي مەڭدەپ كېتىپ كۈپكە موللاق ئېتىپ چۈشۈپتۇ، قارىسا، كۈپ ئىچىدە لىقمۇلىق سۇ تۇرغۇدەك. ئۇ كۈپتىن ئاران چىقىپ، سەكرەپ قاچاي دەپ تۇرۇشىغا، تەڭپۇڭلۇقىنى يوقىتىپ، يېنىدىكى ئىككىنچى كۈپكە چۈشۈپ كېتىپتۇ. شۇنداق قىلىپ، ئېيىقۇاي قاتار تىزىلغان ئون بەش - يىگىرمىدەك كۈپكە بىر قېتىمدىن چۈشۈپ چىقىپتۇ، ئاخىر مىڭ بالادا كۈپلەردىن قۇتۇلۇپ چىقىپتۇ - دە، بەدەنلىرى چۆپ - سۈزمە ھۆل بولۇپ، غال - غال تىترىگەن ھالدا مەھەللىنىڭ چېتىدىكى چاتقالنىڭ تۈۋىدە ئاچ پېتى ئۇخلاپ قاپتۇ.

ئەتىسى ئويغىنىپ قارىسا، كۈن ئېچىلىپ، چۈش بولاي دەپ قالغانكەن. ئېيىقۇاي بەدەنلىرىگە قاراپ ھەيران قاپتۇ، چۈنكى، تۈكلىرى كۈن نۇرىدا يەتمىش خىل پارقىراپ، تېرىسى غەلىتە بىر تۈسكە

كىرىپ قالغانىكەن. ئۇ قانچە باش قاتۇرسىمۇ بۇنىڭ تېگىگە يېتەلمەپتۇ، ئەسلىدە ھېلىقى ئۆي بىر بو-
ياقچىنىڭ ئۆيى بولۇپ، ئۆزى چۈشۈپ كەتكەن كۆپلەر بويىاق چىلانغان كۆپلەر ئىكەنلىكى خىيالىغىمۇ
كەلمەپتۇ. ئېيىق ئويلاپ - ئويلاپ، ئۆزىدىكى بۇنداق ئۆزگىرىشتىن ناھايىتى خۇشال بوپتۇ ۋە كاللىسى-
غا بىر ھىيلە كەپتۇ: ئەمدى مېنىڭ ئەسلىمنى ھېچكىم بىلەلمەيدۇ، جاڭگالغا قايتىپ بارسام، ھەممە
ھايۋانلار چوقۇم مەندىن قورقىدۇ، جاڭگالدىكىلەر ئەزەلدىن مېنى كۆزگە ئىلمايتتى، يولۋاس، شىر، يىل-
پىز دېگەنلىرى مېنى دەپسەندە قىلغانىدى، ئەمدى ئۇلارنى راسا قورقۇتۇپ، ئەخمەق قىلىپ، جاڭگالىنى
سوراپ يېمەيمەنمۇ. ئۇنىڭ خىيالى ئۆزىگە قالتىس يېقىپ كېتىپ، ئۆزىگە «تاۋۇس ئەللەيسن» دېگەن نام-
نى قويۇپ، كۆرەڭلىگەن ھالدا جاڭگالغا جۆنەپتۇ.

يولۋاس پادىشاھ، شىر ۋەزىر ۋە باشقا جاڭگال ئەھلى ئۆزلىرىنىڭ ئىناق يۇرتلىرىنىڭ تىنچ - ئا-
مانلىقىنى مۇھاپىزەت قىلىش ئۈچۈن ئەتراپلارغا ساقچىلار قويۇشقانىكەن، بۇ ساقچىلار ئېيىقۇاينى كۆ-
رۈپ ھەيران قاپتۇ ۋە قورقۇپ كېتىپتۇ، چۈنكى ئۇلار بۇنداق يەتمىش خىل رەڭدە پارقىرايدىغان ھەيۋەت-
لىك مەخلۇقنى زادى كۆرمىگەنىكەن. ئۇلار دەرھال بۇ ئىشتىن يولۋاس، شىر باشلىق جاڭگال ئەھلىنى
خەۋەردار قىپتۇ. جاڭگال ئەھلىنىڭ تىنچلىقى ۋە خاتىرجەملىكى بۇزۇلۇپتۇ، كۆڭۈللىرىگە پاراكەندىچە-
لىك ھەم ۋەھىمە چۈشۈپتۇ، «بىز
بىلمەيدىغان بۇ مەخلۇق يامان نەر-
سە بولسا كېرەك، ئېھتىيات قىلغان
تۈزۈك، ئۇنى ئىززەت بىلەن كۈ-
تۈۋالايلى» دېيىشىپتۇ. ئاندىن
يولۋاس پادىشاھ ھېلىقى مەخلۇقنى
جاڭگالغا مېھماندارچىلىققا تەكلىپ
قىلىشقا باقاۋۇللارنى بۇيرۇپتۇ. با-
قاۋۇللار دەرھال ئېيىقىقا بۇ تەك-
لىپنى يەتكۈزۈپتۇ. ئېيىقۇاي كۆ-
رەڭلەپ، ئالچاڭلاپ، گويا خۇشياق-
مىغان قىياپەتتە جاڭگالغا يول ئاپ-
تۇ. ئىككى تەرەپتە تىزىلىپ قارشى
ئېلىۋاتقان جاڭگال ئەھلىگە ئۇ كۆز
قىرىنىمۇ سالماي، غادايغان پېتى
ئۇدۇل مېڭىپ، يولۋاس پادىشاھ
ئولتۇرىدىغان تەختتە ئولتۇرۇۋاپ-
تۇ. بۇ ئىشقا شىر، يىلپىز باشلىق
مۆتىۋەرلەر ھەيران بولۇشۇپ، بىر-
بىرىگە قارىشىپ قويۇشۇپتۇ، لېكىن
بىرنەرسە دېيەلمەپتۇ. يولۋاسمۇ خا-
پىلىقىنى ئىچىگە يۇتۇپ گەپ قىل-

ماپتۇ. جاڭگال ئەھلى «مېھمان»نىڭ ئاجايىپ رەڭگارەڭ تاۋلىنىپ تۇرغان ھەيۋەتلىك تۇرقىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ زادى قايسى نەسەب، قايسى جىنسقا مەنسۇپ، ھايۋان ئىكەنلىكىنى بىلەلمەپتۇ، ئەتىسى ئاران ئۇ-نىڭ نامىنى سوراشقا پېتىنىپتۇ.

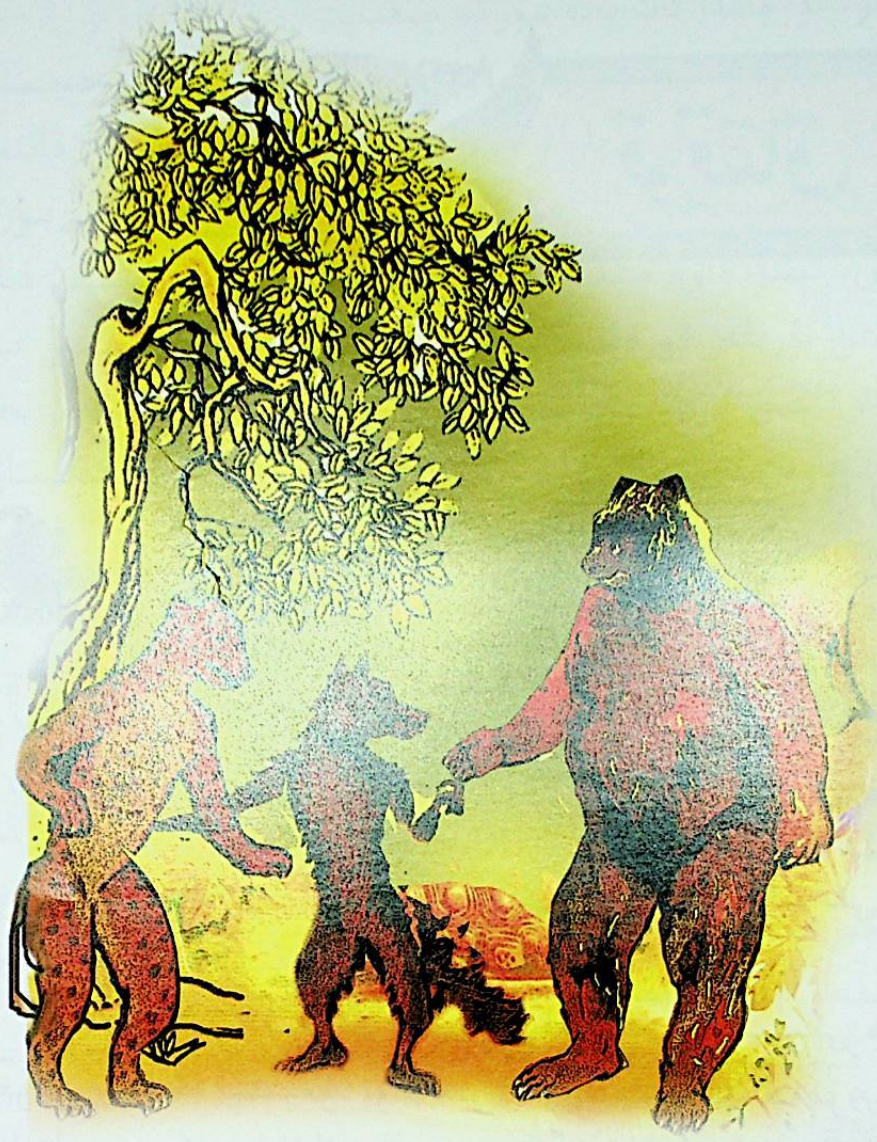
— نامىم «تاۋۇس ئەللەيىن» بولىدۇ. ئەللەيىنلەر جىنسى ھايۋانلار دۇنياسىدا كەم ئۇچرايدىغان ئەڭ ئالىي جىنستۇر! — دەپتۇ ئېيىق كۆرەڭلەپ.

شۇنىڭدىن باشلاپ «تاۋۇس ئەللەيىن» جاڭگالغا خوجايىن بوپتۇ، نەتىجىدە جاڭگالنىڭ بۇرۇنقى خاتىرجەملىكى تۈگەپ، پىتىنە - پاسات، جېدەل - غوۋغا ئاۋۇپتۇ، چۈنكى «تاۋۇس ئەللەيىن» جاڭ-گالدىكىلەرنى دائىم گىژ - گىژگە سالىدىكەن. ئۇنىڭ بۇ خۇلقى شىر، يىلپىز باشلىق مۆتىۋەر-لەرگە ياقماپتۇ ۋە دىللىرىدا ئۇنىڭغا ئۆچمەنلىك كۈچەيمەپتۇ. جاڭگالدىكى باشقا ھايۋانلارمۇ «تاۋۇس ئەللەيىن» كەلگەندىن باشلاپ ئۆزلىرىنىڭ ئىناقلىقى يوقالغانلىقى، پىتىنە - پاسات كۆپەيىپ، جېدەل - ماجىرانىڭ ئاۋۇغا-لىقىنى سېزىشكە باشلاپتۇ.

شۇنداق قىلىپ، «تاۋۇس ئەللەيىن» ھەممىنىڭ كۆزىگە سەت كۆرۈنۈشكە باشلاپتۇ. ۋاقىت ئۆتكەنسېرى «تاۋۇس ئەللەيىن» ھەددىدىن ئېشىۋېرىپتۇ. ئۇنىڭ خورلۇقلىرىغا چىدىمىغان مەيسىپىتلەردىن بىرقانچىسى شىر، يىلپىزلارنى ۋەكىل قىلىپ، يولۋاس پادىشاھنىڭ ئالدىغا كىرگۈزۈپتۇ.

— پادىشاھىئالەم، — دەپتۇ ئۇلار، — ئەسلىدە بىز ناھايىتى ئىناق، تىنچ ياشاپ كەلگەنىدۇق، بۇ «تاۋۇس ئەللەيىن» دېگەن نەرسە كېلىپلا ئىشلار باشقىچە بولۇپ كەتتى، تىنچلىق بۇزۇلۇپ، جېدەل - غوۋغا كۆپەيدى، ئۇ ھېچقايسىمىزنى كۆزگە ئىلمايۋ، ھەممىمىزنى خورلىدى. ھەمە «تاۋۇس ئەللەيىن»دىن بىزار، لېكىن

گەپ قىلالمايۋاتىدۇ. «تاۋۇس ئەللە-يمن» دېگەن زادى قانداق نەرسە؟ قايسى نەسىلدىن؟ نېمە مۇددىئاسى بار؟ قانداق كارامىتى بار؟ بىز تەك-شۇرۇپ كۆرمەيلا، يەتمىش خىل پار-قىرايدىغان رەڭگىدىن قورقۇپ، ئۇنى بېشىمىزغا چىقىرىپ قويدۇق. بۇ-نىڭغا بىرەر چارە قىلمىساق بولمايدۇ، — دەپتۇ. «تاۋۇس ئەللەيمن»نى جاڭگالغا تەكلىپ قىلغىنىغا پۇشايمان قىلىپ، قانداق چارە قىلىشنى ئويلىنىپ يۇرگەن يولۋاس پادىشاھقا بۇ مەسىلىھەت ناھايىتى ماقۇل كەپتۇ. ئاخىر ئۇلارنىڭ مەسلىھىتى، پادىشاھنىڭ بۇيرۇقى بىلەن پۈتۈن جاڭگال ئەھلى يىغىلىپ چوڭ مەرىكە ئۆيۈشتۇرىدىغان، بۇ مەرىكىدە بارلىق ھايۋانلار ئۆز خىلى بويىچە ئايرىلىپ، ئۆزىگە خاس ھۈنەر، ئويۇن كۆرسىتىدىغان، قايسىسى ياخشى ھۈنەر، ئويۇن كۆرسەتسە مۇكاپات ئالىدىغان توختام بوپتۇ.

بۇيرۇق چىقىرىلىپ، پۈتۈن جاڭگال ئەھلى يىغىلىپ مەرىكە باشلىنىپتۇ. مەرىكە شۇنداق قىزىپ كېتىپتۇكى، بارلىق ھايۋانلار ۋە قۇشلار ئۆز خىللىرى قاتاردا ئۆزىگە خاس ئويۇنلىرىنى ئويناپ، جاڭگالنى زىلزىلىگە كەلتۈرۈپتۇ. شىر، يىلپىز، ھەتتا يولۋاس پادىشاھىمۇ ئوتتۇرىغا چۈشۈپ، ئۆز توپلىرىغا قوشۇلۇپ ئويناپ كېتىپتۇ. «تاۋۇس ئەللەيمن» چوڭچىلىق قىلىپ، چاندۇرماي ئۆزىنى بېسىپ ئولتۇ-رۇپتۇ. ئېيىقلار توپى ئۆز ماھارەتلىرىنى كۆرسىتىشكە باشلىغاندا، «تاۋۇس ئەللەيمن» ئۆزىنى تۇتالماي، دەرھال ئېيىقلار توپىغا قوشۇلۇپ، ھەۋەس بىلەن ئېيىقلارچە ئويناپ كېتىپتۇ.

كۆپچىلىك، «تاۋۇس ئەللەيمن» دېگەن ئەسلىي بىر ئېيىق ئىكەنغۇ! دەپ، ئۇنىڭ ئالدامچىلى-قىدىن قاتتىق غەزەپلىنىپ، چۈقان ـ سۈرەنلەر بىلەن ئۇنىڭغا تاشلىنىپتۇ. ئاردىدىن كۆپ ئۆتمەي «تاۋۇس ئەللەيمن»نىڭ رەڭگارەڭ تۈكلىرى تامام يۇلۇنۇپ، بەدەنلىرى تىتما ـ تىتما بولۇپ، ئاخىر-ىتكە سەپەر قىپتۇ.

جاڭگالدىكى بارلىق ھايۋانلار بۇ ئاپەتنى يوقاتقىنىغا ئىنتايىن خۇشال بوپتۇ. ئۇلار يېڭىۋاشتىن تىنچ ۋە ئىناق ياشاشقا باشلاپتۇ.

قورقاق

ـۇرۇن بۇرۇندىكەن، تېرىق تۇلۇمدىكەن، بۆره قاراقچىكەن، تۇلكە ماراقچىكەن، توخۇ داڭگالچىكەن، ئۆچكە جاڭگالچىكەن، قىرغاۋۇل جەدىكەن، قۇيرۇقى يەردىكەن. ئۇششاقۇ چوڭ، پىششىقۇ توڭ، توشقان بىلەن بىر كەم قىرىق ئاتۇ ئېشەك، ئۆچكە ـ قوي، بۇغا ـ مارال، تۆگە ـ تايلاق ھەممىسى بولۇپ بىر جاڭگالدا ياشايدىكەن.

جاڭگالدىكى ياۋاش ھايۋانلار دەريادىكى قېيىقتەك، سۇدىكى بېلىقتەك ئۇيناپ ـ كۇلۇپ، خاتىرجەم ئوتلاپ يۈرگەن كۇنلەرنىڭ بىرىدە، يېقىن ئەتراپتا بىر توپ بۆره پەيدا بولۇپ قېلىپ، ھايۋانلارنىڭ ئاق ـ ساق ـ چولاق، قوزا ـ بوتىلاق، ئاجىز، يېتىم ـ يېسىرلىرىنى ئۇرۇپ ـ سوقۇپ كېتىپتۇ، ئۇلارغا ھېچبىر ئارام بەرمەپتۇ.

كۇنلەر ئۆتۈپ، ئايلار كېتىپ، بۆرىلەرنىڭ ۋەھشىيلىكى ھەددىدىن ئېشىپتۇ، ھايۋانلارنىڭ غەم ـ قايغۇسى چېكىگە يېتىپتۇ. بۇنىڭدىن غەزەپلەنگەن ئات سەكرەپ ئوتتۇرىغا چىقىپتۇ ـ دە، جاڭگالدا يا ـ شايدىغان جەمكى ھايۋانلارنىڭ بىر يەرگە يىغىلىشىنى سوراپ خەت ـ خەۋەر ئەۋەتىپتۇ. بۇ خەتتىن خە ـ ۋەر تاپقان ئۇششاق ـ چوڭ چارپاي ھايۋانلار تۇشمۇتۇشتىن بىر سورۇنغا يىغىلىپتۇ. شۇ چاغدا ئات يى ـ غىلغانلارغا مۇنداق دەپتۇ:

ـــ بۇرادەرلەر، بۆره دېگەن خۇمپەر جاڭگىلىمىزدىكى بالىلارنى، قوزا ـ پاقلان، تېكە ـ تايلاقلارنى ئۆلتۈرۈپ، قىرىپ، ئاتىنى بالىدىن، بالىنى ئاتىدىن ئايرىپ، تىنچ ـ ئامان كۇن كۆرگىلى قويمايدىغان بولۇپ كەتتى. بۆرىلەرنى جاڭگىلىمىزدىن يوق قىلمىغۇچە ھېچقايسىمىزغا ياخشى كۇن يوق. مېنىڭ گې ـ پىمنى ماقۇل كۆرسەڭلار، ھەممىمىز بىرلىشىپ، قولىمىزغا قورال ـ ياراغ ئالايلى، بۆره دېگەن كاسا ـ پەتنىڭ ھۇجۇمىغا قارشى جەڭ قىلايلى. قېنى، سىلەر بۇنىڭغا نېمە دەيسىلەر؟

ھايۋانلار قۇلاقلىرىنى دىڭ تۇتۇشۇپ:

ـــ دۇرۇس گەپ قىلدىڭ، ئەقىللىق ئاتۇاي. بۆرىلەرنى يوق قىلمىغۇچە ھېچقايسىمىزغا ئامانلىق يوق، شۇنداق قىلايلى، ـــ دەپتۇ. شۇ ئاردا ئۆچكە ئوتتۇرىغا چىقىپ:

ـــ توختاڭلار، جامائەت، توختاڭلار ! ئۇرۇش قىلىشنىمۇ قىلمىز، ئۇرۇشنى نېمە بىلەن قىلمىز؟ قۇرۇق قولىمىز بىلەنمۇ؟ سىلەر بۆرىلەرنىڭ ئۆتكۇر چىشلىرىنى بىلمەمسىلەر؟ ! ئۇنىڭ چىشىغا ئۇچراپ قالساق، دۇنيادا ساق قالامدۇق. خۇدايا توۋا دەپ، شۇ جەدەلنى قويۇپ، سىڭگەن نېنىمىزنى يەيلى. ناھايە ـ تى يېسە بىر يىلدا بىرنەچچىمىزنى يەپ كېتەر؟ شۇ بىرنەچچە قوزا ـ تايلاقنى دەپ ئۇرۇش قىلساق،

بالاغا قالمىز، هەممىز ۋەيران بولۇپ تۇگەيمىز، ــ دەپتۇ.

ئۆچكىنىڭ بۇ گەپىنى ئاڭلىغان باشقا هايۋانلار بىردەم خىيالغا چۆمۈپ، دېلىغۇل بولۇپ قاپتۇ، ئۇزۇن بويۇن تۆگىمۇ ئاغزىنى ماكىلدىتىپتۇ. بۇ چاغدا ئات يەنە سۆزگە چىقىپ:

ــ ئۆچكىنىڭ گەپى توغرا ئەمەس، دوستلىرىم، بىزدە قورال يوق دېگىنى نېمىسى؟! بىز هەممىمىز ئۆملىشىپ بىر تۇغنىڭ ئاستىغا جەم بولساق، قورال - ياراغ دېگەن ئۆزىمىزدە بار. مانا مەن قاتتىق پۇتۇم بىلەن بۆرىنىڭ پۇتىغا تېپىمەن. ئۆچكە ئاغىنە، سەن بېشىڭدىكى قاتتىق مۇڭگۈزۈڭ بىلەن بۆرىنىڭ بىقىنىغا ئۇسۇپ قورسىقىنى تېشىسەن. ئېشەكۡاي، سېنىڭ تۇيىقىڭمۇ مېنىڭكىگە ئوخشاش قاتتىق، ئۇنىڭ ئۇستىگە هاڭرايسەن، ئاۋازىڭدىن بۆرىلەر قورقۇپ كېتىدۇ، تۆگىۡاي دوستۇم، سەنمۇ غەم قىلما، تاپىنىڭنى بىر ئاتساڭ بەئەينى چارەك تاشنى ئاتقاندەك تېگىدۇ، بۆرە شۇ يەردىلا جان بېرىدۇ. باشقىلارنىڭمۇ ئۆزۈڭلارغا لايىق قورال - يارىغىڭلار بار. مانا شۇ قوراللارنى ئەپلەپ ئىشقا سالساق، ئەلۋەتتە بۆرىلەرنى يەر بىلەن يەكسان قىلىپ، توپىسىنى ئاسمانغا سورىيالايمىز.

ئاتنىڭ بۇ سۆزىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، تۆگە «بوف!...» دەپ سۆزگە كىرىشىپتۇ:

ــ ئۇغۇ شۇنداق، ئاتۇاي، قاراپ باقسام، ئۆچكىنىڭ گەپى ئورۇنلۇق. دۇشمەن بىلەن تەڭ بولىمىز، دەپ قان تۆككۈچە سۇلهى قىلىپ، بىللە ئۆتكىنىمىز ياخشى. بىزدىن كەتسە ناهايىتى هەر يىلىغا بىر نەچچىلا كىچىك بالا قۇربان بولار. ئىلاج بار ئەلچى ئەۋەتىپ، هۇجۇم قىلماسلىققا توختام تۇزەيلى، ــ دەپ گەپىنى تۇگىتىپتۇ.

باشقا هايۋانلارمۇ: «تۆگىنىڭ بويى ئېگىز، ئەقلىمۇ چوڭ» دەپ ئويلىشىپ، بۆرىلەر بىلەن سۇلهى - توختام تۇزمەكچى بوپتۇ، ئاتنىڭ شۇنچە قىلغان نەسىهەتلىرىگە قۇلاق سالماپتۇ. ئاردىدىن بىرى چىقىپ:

ــ بۆرىلەر بىلەن كېلىشىم تۇزۇشكە كىم ئەلچى بولۇپ بارىدۇ؟ ــ دەپ سوراپتىكەن، هېچقايسىسى جاۋاب بەرمەپتۇ. شۇ چاغدا تاغ تېكىسى قوپۇپ:

ــ جاڭگىلىمىزنىڭ چېتىدىكى بىر مەسچىتتە تۇلكە دەيدىغان بىر مەخلۇق بار، ئۇ خېلىدىن بۇيان تەسۋى تارتىپ، سوپىلىق قىلىۋاتىدۇ، گەپكىمۇ ئۇستا، ئۆزى هەممىگە يېقىنلىشالايدۇ. ئاشۇ مەخلۇقنى خالىس ۋەكىل قىلىپ ئەۋەتسەك، ــ دەپتۇ. باشقىلار:

ــ سۆھبەت ئۇستىدە قاراپ تۇرۇشقا قىرغاۋۇلمۇ بىللە بارسۇن، ــ دەپ مەسلىهەت بېرىپتۇ.

شۇنداق قىلىپ، تۇلكە بىلەن قىرغاۋۇل بۆرىلەرنىڭ ئالدىغا ۋەكىل قىلىپ ئەۋەتىلىپتۇ.

تۇلكە هارامزادە بۇ تەكلىپنى بەجانىدىل قوبۇل قىپتۇ، قانچە ئويمان - دۆڭلەردىن ئۆتۇپ، بۆرىلەرنىڭ غارىغا يېتىپ بېرىپتۇ. ئۇ ياۋۇز بۆرىگە خۇشامەت بىلەن تەزىم قىلىپ تۇرۇپ پىچىرلاپتۇ:

ــ هۆرمەتلىك بۆرە جانابلىرى، «ئەلچىگە ئۆلۈم يوق، جارچىغا كۆرۈم». مەن ئۆزلىرىنىڭ خالىس قۇلىمەن. يېقىندىن بۇيان جاڭگالدىكى هايۋانلار ئۆزلىرىگە قارشى بىر ياقىدىن باش چىقىرىپ جەڭ قىلماقچى بولغانىكەن، پېقىر - كەمتىلىرى ئۇلارنى بۇ يامان نىيىتىدىن قايتۇرۇپ، بۆرىلەرگە قارشى مۇشت كۆتۇرگەن توغرا ئەمەس، ئۇنىڭ ئىككى تال خەنجەر چىشىغا هېچقايسىڭلار تەڭ كېلەلمەيسىلەر، ئۇنىڭدىن كۆرە، بۆرىلەرنىڭ پادىشاهىغا ئەرز يېزىپ، سۇلهى - توختام قىلغىنى ئىڭلار ياخشى، دەپ مەسلىهەت بەردىم. هەممىسى مېنىڭ گېپىمنى ماقۇل كۆرۈپ، بۇ خىزمەتنى ئادا قىلىشقا پېقىر - كەمتىلىرىنى هۇزۇرلىرىغا ۋەكىل قىلىپ ئەۋەتتى، ــ دەپتۇ. بۆرىلەرنىڭ باشلىقى تۇلكىنىڭ گېپىگە ئىشەنمىگەندەك قىلىپ:

— سەنمۇ يىرتقۇچلارنىڭ ئەۋلادى تۇرساق، قانداق قىلىپ ياۋاش ھايۋانلارغا ۋەكىل بولۇپ كەلدى- لەيسەن؟ — دەپ سوراپتۇ.

— يوقسۇ، جانابلىرى، ئىشەنمىسىلە، ئەنە ئاۋۇ دەرەخنىڭ ئۈستىدە تۇرغان ئۇزۇن قۇيرۇق قىرغا- ۋۇلدىن سوراپ باقسىلا، — دەپ قىرغاۋۇلنى شەرەت قىلىپ كۆرسىتىپتۇ، شۇنىڭدىن كېيىن ئاۋازىنى تېخىمۇ بوشراق چىقىرىپ، — خېلى زامانلار بولۇپ قالدى، جانابلىرى، بېشىمغا سەللە يۆگەپ، ھايۋانلارغا يېقىن يەردىكى بىر مەسچىتتە دۇئا - تەلەپ قىلىپ، ئېتىكاپتا ئولتۇرۇۋاتىمەن، بىر كۈندە يۇز مەرتە ئۆزلىرىنىڭ ھايۋانلار ئۈستىدىن غەلىبە قىلىشلىرىنى خۇدايىمدىن تىلەيمەن، — دەپتۇ.

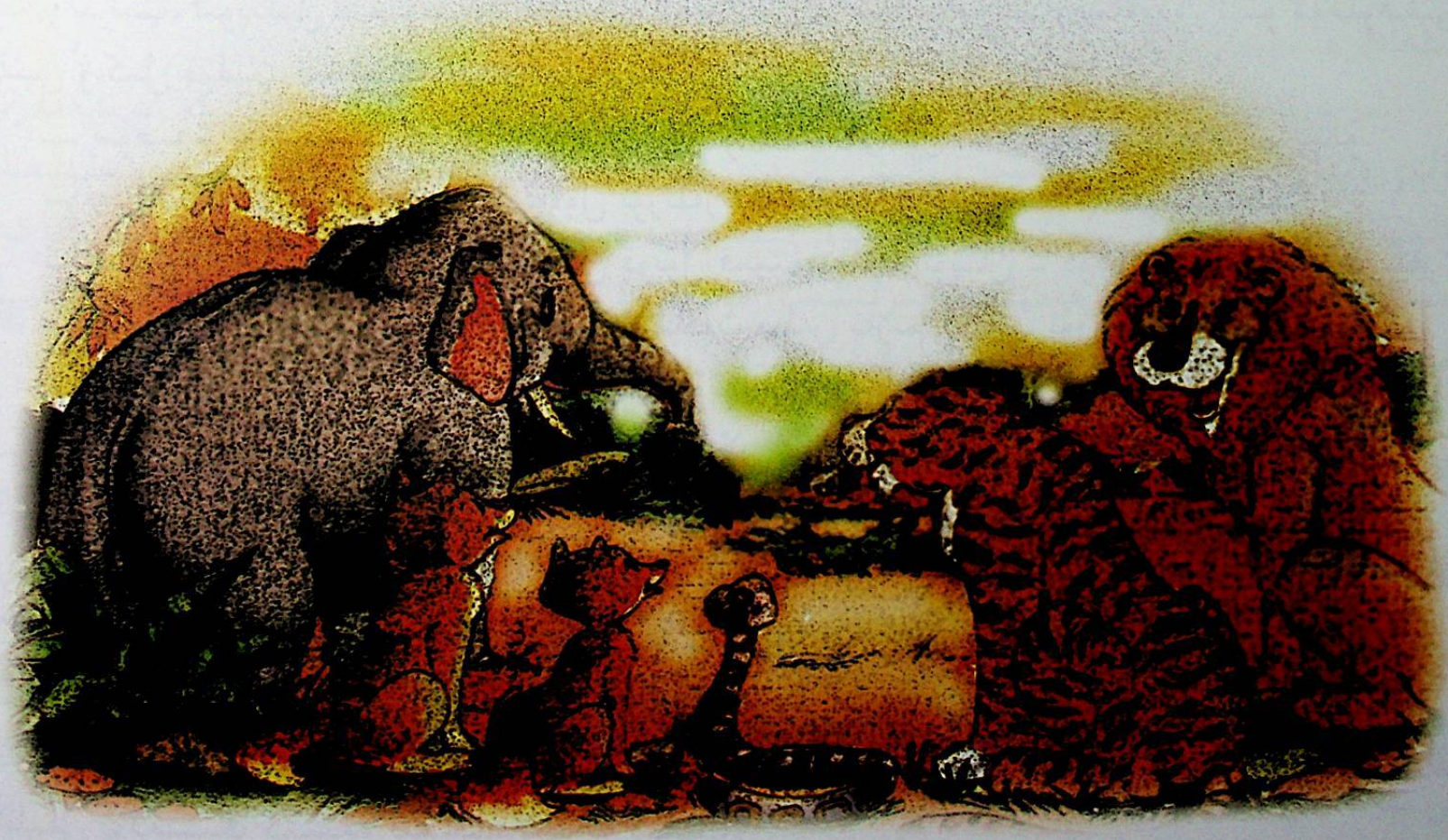
بۆرىلەر بىلەن ئۇنىڭ باشلىقى تۈلكىنىڭ سۆزىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئۆزئارا مەسلىھەتلىشىپ مۇنداق دەپتۇ:

— ئۇنداق بولسا، مۇنۇ شەرتلىرىمىزنى تولۇق قوبۇل قىلسۇن: ھەر ئايدا بىزگە ئوتتۇز تۆگە، ئوت- تۇز قوي، ئوتتۇز ئۆچكە، ئوتتۇز ئات، ئوتتۇز بۇغا، ئوتتۇز توشقان... ئىشقىلىپ، جاڭگالدا ياشايدىغان ھايۋانلارنىڭ ھەرقايسى خىلدىن ھەر كۈنىگە توغرىلاپ ھەق تۆلىسۇن، ئۆز ئىختىيارى بىلەن ئالدىمىزغا ئېلىپ كېلىپ تاپشۇرسۇن. شۇنداق قىلغاندا، ھۇجۇم قىلمايمىز، ئەبەدىي خاتىرجەملىك بولىدۇ. بۇ پىكرىمىزنى تولۇق يەتكۈز، — دەپتۇ.

تۈلكە ھارامزادە بۇنى راسا پۇرسەت دەپ بىلىپتۇ - دە، ئوتتۇزغا بىرنى قوشۇپ، ھايۋانلارغا مۇنداق خەۋەر ئېلىپ كەپتۇ:

— ھەرقايسى ھايۋانلاردىن ھەر ئېيىغا ئوتتۇز بىردىن ھەق تۆلىسۇن، بۇ خىزمەتنى ئورۇنداشقا ئوتتۇرىدا خالىس تۈلكە ۋاستىچى بولسۇن، دېدى، — دەپتۇ.

تۈلكىنىڭ خەۋىرىنى ئاڭلاپ ھايۋانلار ئېغىر قايغۇ - مۇسىبەتكە چۆكۈپتۇ. شۇ چاغدا ئات مەيدانغا

چىقىپ مۇنداق دەپتۇ:

— قېرىنداشلىرىم، سىلەر مېنىڭ گېپىمگە كىرمەي، ئۆچكە ۋە تۆگىنىڭ پىكرى بىلەن تۇلكىنىڭ مەسلىھىتىنى ئاڭلاپ دۇشمەن بىلەن سۇلھىلىشىشنى تەلەپ قىلدىڭلار. ئاشۇ ئېغىر شەرت بىلەن ئەھۋا-لىمىز نېمە بولىدۇ؟ بۇ شەرتلەرگە كۆنۈش نەسلىمىزنى قۇرۇتۇش دېگەن گەپ ئەمەسمۇ؟ قېنى، ئەمدى نېمە دەيسىلەر، دۇشمەن بىزگە ھۇجۇم قىلسا، قارشى تۇرماي قول قوشتۇرۇپ ياتمىزمۇ؟

بۇ قېتىم تۆگە بىلەن ئۆچكە ئۆزىنىڭ باشتا خاتا ئويلىغانلىقىغا پۇشايمان قىلىپ، ئاتىنىڭ پىكرىنى قۇۋۋەتلەپتۇ. جاڭگالدىكى ھەممە ھايۋانلار جەم بولۇپ، بۆرىلەرنىڭ ھۇجۇمىغا قارشى تەييارلانماقچى بو-لۇ. شۇ ئارىدا توشقان سەكرەپ چىقىپ:

— ئاكىلار، تۇغقانلار، مەن بۇ ئىشقا قاتنىشالمايمەن. بۆرىنىڭ چىشى يامان، سىلەرنىڭ قورال - ياراغلىرىڭلار بولغان بىلەنمۇ ئۇنىڭ چىشىغا تەڭ كېلەلمەيدۇ. مېنىڭ تېرەمۇ نېپىز. ياق، ياق، مەن بۇ ئىشقا ئارىلىشالمايمەن، مەن قورقمەن، — دەپتۇ. توشقاننىڭ گېپىگە كىچىككىنە قوزىچاق مۇنداق جاۋاب بېرىپتۇ:

— سېنىڭ قورال - يارىغىڭ بولمىغان بىلەن ناھايىتى ياخشى يۈگۈرەلەيسەن، دوستۇم، سەن بىزگە خەۋەرچى بولۇپ بەرگىن. جاڭگالنىڭ بىر چېتىدە تۇرۇپ، بۆرىلەرنىڭ قارىسىنى كۆرگەن ھامان قىسقا ئايىغىڭ بىلەن دىكىلداپ ئۇچقاندەك خەۋەر ئېلىپ كەلسەڭ، مانا شۇ سېنىڭ خىزمىتىڭ. بۇ شە-رەپلىڭ ئىش ئەمەسمۇ، توشقانجان؟

توشقان قوزىچاقنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ كۆزىنى راسا بىر ئالايتىپتۇ - دە، ئاچچىقى بىلەن بېشىنى سىلكىپ:

— ياق، ياق، مەن بارالمايمەن، بارالمايمەن، خەۋەر ئېلىپ كېلىمەن دەپ ھەممىنىڭ ئالدىدا بۆرىنىڭ ئاغزىغا بېرىپ تۇرامدىمەن؟ مېنىڭ بالىلىرىم بار، قاتناشمايمەن، — دەپ تۇرۇۋاپتۇ. باشقىلار قانچە - قانچە نەسىھەت قىلسىمۇ ئۇنىماپتۇ، ھېچكىمنىڭ دېگىنىگە كۆنمەپتۇ. ھايۋانلارمۇ ئۇنىڭ قورقۇنچاقلى-قىغا نەپرەتلىنىپ زورلىماپتۇ.

بۆرىلەر كۈز كۈنلىرىنىڭ بىرىدە زەھىرى تولغان ئۇششۇك ھەرىسىگە ئوخشاش ۋەھشىيلىكى چې-كىدىن ئېشىپ، جاڭگالدىكى ھايۋانلارغا ھۇجۇم باشلاپتۇ. جاڭگالدىكى ھايۋانلارمۇ بوش كەلمەپتۇ. قىرىق كىچە - كۈندۈز جەڭ بوپتۇ، بولغاندىمۇ شۇنداق قاتتىق جەڭ بوپتۇكى، ھاي، ھاي! «جالاقۇ جۇلۇق، ۋالاقۇ ۋۇلۇق، تاراقۇ تۇرۇق، شاراقۇ شۇرۇق...» ئۆلگەنلەر ئۆلۈپتۇ، ساق قالغانلار ساق، ئاخىر ھايۋانلار بۆرىلەرنىڭ بىرىنى قويماي ھەر تەرەپتىن دەسسەپ يانجىپ، چىشلەپ، ئۇسۇپ، چەيلەپ، ئۇشـ-تىدىن - پۇشتىغىچە ئۇلارنى بۇ جاڭگالغا قەدەم باسماس قىلىۋېتىپتۇ. توشقانباي بۇ ئاجايىپ جەڭنى جاڭگالنىڭ ئىچىدە ماراپ تۇرۇپ كۆرۈپتۇ، مەيداندا ھايۋانلارنىڭ قانغا بويىلىپ جەڭ قىلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، كۆزلىرى قارائۇغۇلىشىپ كېتىپتۇ.

ھايۋانلار غالىب كەپتۇ، بۆرىلەر مەغلۇپ بوپتۇ، ئەمما بىر ئاقساق بۆرە ھايۋانلارنىڭ كۆزىنى غەلەت قىلىپ، غىپىدە جاڭگالنىڭ باشقا چېتىگە قېچىپتۇ - دە، چاتقاللىقنىڭ ئىچىگە كىرىپ كېتىپتۇ. بۇنى كۆرگەن قىرغاۋۇل، ئۇنىڭ نەگە مۆكىدىغانلىقىنى كۆرۈۋېلىپ، ھايۋانلارغا خەۋەر قىلايچۇ، دەپ، ئارقىسىدىن مېڭىپتۇ.

تۇيۇقسىزلا ئاغزى - بۇرنى قان بىر ئاقساق بۆرىنىڭ چاتقاللىقنىڭ ئىچىگە كىرىپ كەلگەنلىكىنى

كۆرگەن چاتقال ئىچىدىكى ھېلىقى توشقاننىڭ قورقۇنچىدىن كۆزىگە دۇنيا قاراڭغۇ كۆرۈنۈپتۇ. ياۋۇز بۆرە چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ:

ــ ھىم... سەنمۇ مېنىڭ دۇشمىنىم بولسەنغۇ، شەيتان. ئەمدى قولغا چۈشتۈڭمۇ؟ بۇگۈن جېنىڭ دەرد ـ ئەلىمىنى سەندىن ئالمىسام، توختا!... ــ دەپ دېۋىلەپتۇ. توشقان شۇ چاغدا كۆزلىرىدىن مونچاق ـ مونچاق ياش تۆكۈپ:

ــ تەقسىر، شەپقەتلىك بۆرە ئاتا، مەن ئۇرۇشقا قاتناشمىدىم. سىلىگە قارشى جەڭ قىلمىز دېگەن چاغدا: «ياق، بۆرە پادىشاھ ناھايىتى كۆچلۈك، سىلەرنىڭ كۈچۈڭلار يەتمەيدۇ» دېدىم، ماڭا رەھىم قىلا سىلا، بۆرە ئاتا، ــ دەپ يالۋۇرۇپتۇ.

ــ رەھىم قىلسىلا؟! كىمگە؟! ئەگەر سەن مەن تەرەپتە بولغان بولساڭ، نېمىشقا ھايۋانلارنىڭ مەسلىھەتلىرىنى ئالدىن ماڭا خەۋەر قىلمىدىڭ؟ دېمەك، ئەسلىدە سەنمۇ ئاشۇلار تەرەپتە!

ــ يوقسۇ، بۆرە ئاتا، مەن سىلەر تەرەپتە.

ــ ئۇنداق بولسا، ــ دەپتۇ بۆرە، ــ مەن قىرىق كېچە، قىرىق كۈندۈز جەڭ قىلىپ ھاردىم، ئاچتىم. قېنى، يېقىن كەل، مېنىڭ يارىلىرىمنى تېڭىپ، ئۆزۈڭ ياخشىلاپ كۈتكىن.

توشقان لاغىلداپ تىترەپ، يا ئالدىغا، يا كەينىگە ماڭالماي، ئاخىر بۆرىنىڭ يېنىغا يېقىنلاشقانكەن، ياۋۇز بۆرە بىر باسماقداپ تۇتۇپتۇ ـ دە، ئىككى چاينىپ يۇتۇپتۇ.

بىچارە توشقاننىڭ بۇ ئېچىنىشلىق ئەھۋالىنى كۆرگەن دەرەخ ئۈچىدىكى قىرغاۋۇل ئۈچۈپ بېرىپ ھايۋانلارغا خەۋەر قىلماق بوپتۇ. ئۇ يولدا كېلىۋاتقاندا، سەللىسى چۈۋۈلۈپ، ئالاق ـ جالاق قېچىپ كېلىۋاتقان تۈلكىگە ئۇچراپتۇ.

ــ ھە، تۈلكىۋاي، نېمىشقا قاچىسەن؟ ھايۋانلار بۆرىگە قارشى جەڭ قىلىۋاتىدىغۇ؟ ــ دەپ سوراپتۇ قىرغاۋۇل. تۈلكە قورقۇنچىدىن ئەتراپقا قاراپ:

ــ ھايۋانلارنىڭ غەزىپى چېكىگە يەتتى. «يېغىدىن يار بويى قاچ» دېگەننى ئاڭلىمىغانمىدىڭ. بۇنداق چاغدا قايسى بۆرە، قايسى تۈلكە ئىلغاپ تۇرمايدۇ، ئۇلارغا ھەممىسى بەربىر. بەش ـ ئون كۈن بىرەر ياققا يوشۇرۇنۇپ تۇراي دەيمەن، ــ دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

قىرغاۋۇل تۈلكىنىڭ ھىيلىسىنى قورسىقىغا پۈكۈپتۇ ـ دە، خەپ توختا، ھايۋانلارغا ئېيتىپ ئەدىپىنى بەرمىسەم، دەپ جاڭگال تەرەپكە قاراپ ئۇچۇپتۇ.

بۇ چاغدا ھايۋانلار چوڭ مەرىكە تۈزۈپ، كىم تىرىك، كىم ئۆلۈك، كىم ساق، كىم قانداق، سۈرۈشتۈرۈپ، دۇشمەننى يوقاتقانلىقىنىڭ خۇشلۇقىدا بىر ـ بىرىنى تەبرىكلەپ توي قىلىۋاتقانكەن.

ئۇلار قىرغاۋۇلدىن ئەھۋالنى ئۇقۇپ، بىچارە توشقانغا ئىچ ئاغرىتىپ قايغۇرۇشۇپتۇ، تۈلكە ھارامزادىگە نەپرەتلىنىپتۇ. ئات سورۇندا تەنتەنە بىلەن سۆزگە چىقىپ:

ــ باتۇر دوستلىرىم، مانا كۆردۈڭلار، ھەممىز بىرلىشىپ ياۋۇز دۇشمەننى يوق قىلدۇق. قورقاق توشقان بولسا بۆرىنىڭ قولىدا ھالاك بولدى. سىلەرگە شۇنى ئېيتىپ قويايكى، «بۆلۈنگەننى بۆرە يەر» دېگەن مانا شۇ. بۇ سۆز ئۆمۈر بويى ھېچقايسىمىزنىڭ يادىدىن چىقمىسۇن، ــ دەپتۇ.

ئۇششاق ـ چوڭ ھايۋانلار ئالقىشلىرى ئېگىز ـ پەس ئاۋاز چىقىرىپ: «باركاللا» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ، بىر قانچە كۈن ئۆتكەندە تۈلكىلەرنىمۇ تىرىپىرەن قىپتۇ. شۇنىڭدىن تارتىپ ئۇلار تېخىمۇ ئۆملىشىپ، تىنچ ـ ئامان، خاتىرجەم ياشاشقا باشلاپتۇ.

بۆرىنىڭ ئۆلۈمى

ئار ئىكەن، يوق ئىكەن، زامانى ئاۋۋالدا ئىككى جاڭگال بولۇپ، بىرىدە قوي ـ ئۆچكە، بۇغا ـ مارال، ئات ـ قېچىرلار، يەنە بىرىدە بىر ياۋۇز بۆرە ياشايدىكەن.

كۈنلەر، ئايلار ئۆتۈپ، بۆرىنىڭ يېمىكى تۈگەپ قاپتۇ. بىر كۈنى ئۇ ئوزۇقلۇق ئىزدەپ كېتىۋاتسا، ئالدىغا بىر قېرى تۈلكە ئۇچراپتۇ. بۆرە ئۇنى «كاپ» قىلىپ تۇتۇۋېلىپ:

ــ تۈلكە ئاداش، قورسىقىم ئېچىپ، ماجالىم قالمىغانىدى، خويمۇ ۋاقتىدا كەلدىڭ، ئەمدى مەن سېنى يەيمەن، نېمە دەيسەن؟ ــ دەپ سوراپتۇ. تۈلكىنىڭ جان ـ پېنى چىقىپ كېتەي دەپ قاپتۇ، ئەمما ئۇ دەررۇ ئېسىنى يىغىپ، قۇيرۇقىنى شىپاڭشتىپ ھىجىيىپتۇ.

ــ مەن ئۇكا، ئۆزلىرى ئاكا، ــ دەپتۇ تۈلكە، ــ ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزنى رازى قىلاي دېسىلە، مېنى يولۇمغا ماڭغىلى قويسىلا.

ــ ئەمىسە قانداق قىلىمەن؟

ــ ھايۋانلارنىڭ ياۋىشى، سېمىزلەرنىڭ ئالدىلىرىدىكى جاڭگالدا ئوتلايدۇ، شۇ يەرگە بار ـ سىلا ئوزۇقلىرى تۈگىمەيدۇ.

ــ ئۇنداق بولسا، ئۆزۈڭ باشلاپ بارسەن، گېپىڭ راست چىقمىغۇچە قويۇپ بەرمەيمەن.

تۈلكە «ماقۇل»غا كەپتۇ، بۆرىنى ئەگەشتۈرۈپ، جاڭگال ياقىسغىچە ئېلىپ بېرىپتۇ. بۆرە بىر تۈپ دەرەخنىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈپ، راسا جايلىشىپ مۆكۈپ، قۇلىقىنى دىڭگايتىپ، كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ سەپسالسا، ئۇششاقۇ چوڭ، پىششىقۇ توك جىمى ھايۋان بىر يەردە ئوتلاۋاتقۇدەك. توپتىن بىرەرىنى ئايرىپ چىقىشقا كۆزى يەتمىگەن بۆرە:

ــ ئۇنى قانداق يەيمەن؟ تۈرسا تارالماي توپلىشىپ، بارسام تۈتۈۋالمامدۇ بىرلىشىپ؟ ــ دەپتۇ.

ــ بۆرە ئاكا، مەن بېرىپ ئۇلارنىڭ ئارىسىغا قىچا چاچاي، جېدەللەشسۇن، بىر ـ بىرىنى چاقاي، ــ دەپتۇ تۈلكە ئەقىل كۆرسىتىپ.

تۈلكىنىڭ مەسلىھىتى بۆرىگە يېقىپتۇ، ۋەدە ئېلىپ يولغا سالىپتۇ. تۈلكە چوڭ يولنى تاشلاپ، سۆڭ ـ گىچىنى قاشلاپ ئېرىق بىلەن مېڭىپتۇ. قاشتا بىر پادا قوي ئوتلاۋاتقانكەن، يېقىن بېرىپ:

ــ قوي ئاداش، ئېلىپ كەلدىم خەۋەر، بولمىساڭلار چېۋەر، تۈگەيسىلەر قوزا ـ ئوغلاقلىرىڭلارغا قەدەر، ــ دەپتۇ. قويلار:

ــ ھەي بۇرادەر، ئۇ نېمە دېگىنىڭ، ئوچۇقراق ئېيتقىنچۇ؟ ــ دەپ سوراپتىكەن، تۈلكە:

— بۇگۈن توخۇ - ئۆردەك ماراپ كېتىۋاتسام، چوڭ هايۋانلار: «قوي - ئۆچكە بىلەنمۇ بىر جاڭ-گالدا ياشامدىغان، ئۇ تويماسلار قۇرتتەك غولداپ، ئوت - چۆپىمىزنى يەپ بولغىلى تۇردى، ئەدىپىنى بەرمەسەك بولمىدى» دېيىشىۋاتقىنىدەك، «ئۇنداق قىلماڭلار» دېيىشىمنى بىلەرمەن، قېچىر: «ماڭ، ئد-شىڭنى قىل» دەپ بىرنى تەپتى، جاندىن ئايرىلىپ قالغىلى تاس قالدىم، ئەمدى مەن قانداق قىلاي، نەگە بېرىپ، نەدە تۇراي! — دەپ دىڭگوسلاپ يىغلاپتۇ.

قويلار غەزەپكە كېلىپ، چوڭ هايۋانلارغا قارشى جەڭگە ئۆتۈشكە تەييارلىنىش ئۈچۈن ئۆيلىرىگە كېتىپتۇ. تۈلكە غىپپىدە يانتاقلىققا سەكرەپ، قەدىمىنى چوڭ - چوڭ يۆتكەپ، بىر قېچىرنىڭ يېنىغا كەپتۇ - دە:

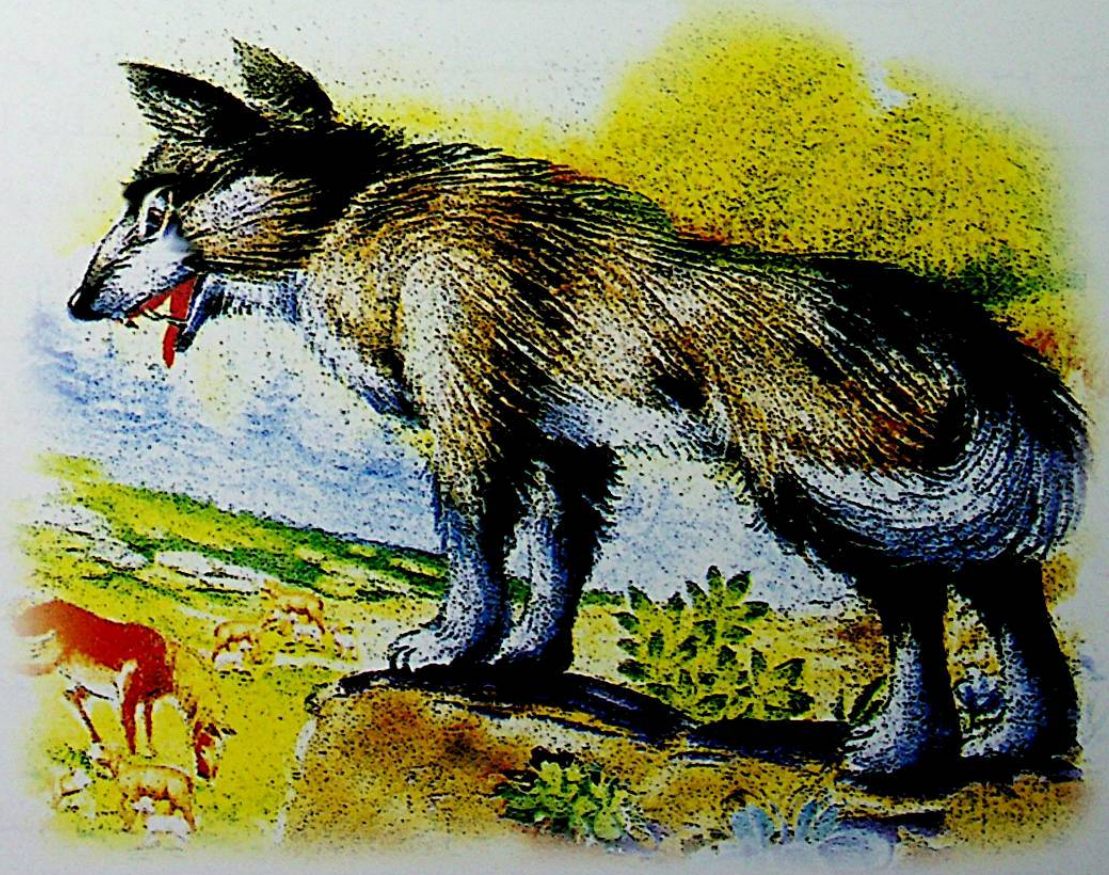
— هەي بۇرادىرىم، قۇلاق سال گېپىمگە، دەردىڭنى يۇتۇۋەرمەي ئىچىڭگە، — دەپتۇ. قېچىر تۈلكىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ ئاچچىقلاپتۇ:

— نېمە دەيسەن، تۈلكە هەييار؟ گەپنى ئوچۇق دېمەسەڭ پەشۋايىم تەييار.

تۈلكە قورقۇپ تىترەپ كېتىپتۇ، قېچىرنىڭ ئالدىدا كۇچۇكلىنىپ يېتىپتۇ:

— سۆزلەپ كەلسەم گەپ تولا، ئۇزۇننى قويۇپ قىسقىسىنى ئېيتسام بولار: ئۆز ماكانىمغا قاراپ، توخۇ - ئۆردەك ماراپ كېتىۋاتسام، لەكمىڭ - لەكمىڭ قوي: «چوڭ هايۋانلارنىڭ قارنى يامان، ئوت - چۆپلىرىمىزنى قويمىدى ئامان، قوغلىۋەتمەسەك بولمايدۇ هامان» دېيىشىپ، قورال - جابدۇقلىرىنى ئېلىشىپ، سىلەرگە قارشى جەڭگە تەييارلىنىۋېتىپتىكەن، توسسام ئۇنمايلا قېلىشتى. بولمىسا چاققان، قالىسەن بالاغا، بىلمەي يۇردۇڭمۇ تېخىچە، ئات خوجاكاڭ كىرىپ بولغان كامارغا.

قېچىر تۈلكىنىڭ گېپىگە بىر ئىشىنىپ، بىر ئىشەنمەي تۇرسا، ئالدى تەرەپتىن چاڭ - توزان كۆتۈرۈلۈپ، قوي - ئۆچكىلەرنىڭ ۋاراڭ - چۇرۇڭلىرى ئاڭلىنىپتۇ. قېچىرنىڭ ئەرۋاهى ئۇچۇپ، ئەتراپىنى تىكىلەرنى چاقىرتىپتۇ. ئاتتىن باشقىسى يىغلىپتۇ. ئات يىراق يايلاقتا كەتكەنلىكتىن خەۋەر تاپالماپتۇ. قېچىر، تۈلكىنىڭ گېپى راست ئىكەن، ئات — بىر خۇيى يات، دېگەن مانا شۇ ئىكەن، دەپ، ئاتتىن يامانلاپ پېشىنى قېقىپتۇ، تاياق - توقماق راسلاپ، هەمراهلىرىنى باشلاپ، قوينىڭ ئالدىغا يۇگۇرۇپتۇ. بۇغا - مارالار هاڭ - تاڭ قېلىپ قاراپ قاپتۇ.

تۈلكىنىڭ خۇشلۇقتىن گۈلقەلىرى ئېچىلىپ كېتىپتۇ، كەلدى بەختىم ئوڭدىن، قۇتۇلدۇم ئەمدى بۆرىۋايدىن، دەپ ئويلاپ،

ئېرىقنى بويلاپ يۈگۈرە - يۈگۈرە بۆرىنىڭ قېشىغا كەپتۇ. بۆرە بولغان ۋەقەنى كۆرۈپ تۇرغانكەن، تۈل-كىگە ئاپىرىن ئوقۇپ، يولغا سېلىپ قويۇپتۇ، ئۆزى چىشلىرىنى بىلەپ، رەقىبلىرىنى كۆزلەپ يولغا چىقىپتۇ.

قوي بېشىنى كۆتۈرۈپ قارىسا، قېشىدا ئاچلىقتىن قورساقلىرى تارتىشىپ كەتكەن بىر بۆرە چىش-لىرىنى ھېڭگايتىپ تۇرغۇدەك. قوي، يالۋۇرۇپ بولماس يىرتقۇچقا، تەڭ كېلەلمەسمەن ھەم يالغۇز بول-غاچقا، ئىشلىتىپ پەم، قاچاي دەرھال، بولماي ئۇنىڭغا يەم، دەپ ئويلاپ:

— بۆرە ئاداش، مەنمۇ سېنى كۈتۈپ ياتقىلى ئۇچ كۈن بولدى، قورسقىڭ راستىنى ئېچىپتۇ، يې-سەڭ يېگىن، لېكىن بىر ئېلتىماسىم بار، — دەپتۇ.

— ئېيتقىن ئەمىسە، ئاڭلاپ باقاي، — دەپتۇ بۆرە. قوي تەمتىرىمەي سۆزلەپتۇ:

— كىچىك ۋاقتىمدا ئانام ماڭا بىر ھۈنەر ئۆگىتىپ قويغانىدى، ساڭا كۆرسىتىپ قويماي، سېنىڭ-دىن باشقىلار ئۆگىنىۋالسا، سېنىڭمۇ دۇنيادا نام - ئاتىقىمىز قالمىدۇ.

بۆرە تاقىلداپ كەتكەن نەپسىنى بېسىپ:

— بوپتۇ، قېنى، ھۈنىرىڭنى كۆرسەت، — دەپتىكەن، قوي:

— سەن ماۋۇ دۆڭنىڭ ئۈستىگە چىقىپ داپ چېلىپ بېرىسەن، مەن پەستە تۇرۇپ ئۇسسۇل ئويناي-مەن، ھۈنىرىمنى شۇ چاغدا بىلىسەن، — دەپتۇ.

بۆرە «خوپ» دەپ، قولىغا داپنى ئېلىپ دۆڭگە يامىشىپتۇ. ئۇ مىڭ بىر جاپادا دۆڭگە چىقىپ پەسكە قارىسا، قوي قېچىپ كېتىۋاتقۇدەك، قوغلاي دېسە، چامى يەتمىگۈدەك. بۆرە قوينىڭ مەردىن كېچىپ، ئىككىنچى ئالدانماسلىققا ئانت ئىچىپ كېتىۋاتسا، بىر بوغاز بۇغا ئۇچراپ قاپتۇ. بۆرە خۇش بولۇپ:

— ھەي بۇغا، تۈلكە ئىنىم كۆرسىتىپ قويدى سېنى، بىر قېتىم ئالداندىم، ئەمدى ئالدىيالمايسەن مېنى، قىمىرلىما، يەيمەن سېنى، — دەپتۇ.

بۇغا ھەقەمسايىلىرىدىن ئايرىلىپ قالغىنىغا ئېچىنىپ تۇرغانكەن، بۆرىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ، ھەممە شۇملۇق تۈلكىدىن كەلگەنلىكىنى پەملەپ ئىچىدە قاتتىق غەزەپلىنىپتۇ، ئاچچىقىنى ئىچىگە يۇ-تۇپ، بۆرىگە دەپتۇ:

— سېنىڭ كېلىشىڭنى بىلەتتىم. يېسەڭ ئاغرىنمايمەن. ئەمما، مەن سەندىن نەچچە ھەسسە چوڭ، قورسقىمدا بالىلىرىم بار تېخى، يەپ تۇگىتەلمەسلىكىڭدىن غەم قىلمەن. بۇنىڭ ئۈچۈن ماۋۇ تاغقا چىقىپ، پىياز، زىرە ئېلىپ چۈشۈپ، گۆشۈم بىلەن مەلھەم قىلساڭ، تامام يەپ بولالايسەن، ئۇچ كۈنگىچە قورسقىڭ ئاچمايدۇ.

بۆرە بىرئاز ئويلىنىپ:

— راست ئېيتتىڭ، دوستۇم، يەنە ئۇۋ قىلمەن دەپ يۈرەيمۇ؟ تۇرۇپ تۇرغىن، ھازىرلا ئېلىپ چۈ-شەي، — دەپ تاغقا قاراپ مېڭىپتۇ.

بۇغا بۆرىنى ئۈزىتىپ قويۇپ، ھەمشىرىلىرىنىڭ يېنىغا قېچىپتۇ، قېچىپ كېتىۋېتىپ قېچىرغا خەۋەر قىلىپ قويۇپتۇ، قېچىر ئۆزىنى چەتكە ئاپتۇ. بۆرە بۇغىنى تاپالمىغاندىن كېيىن، ئاچچىقىغا پاي-لىماي، ئالدى - ئارقىسىغا قارىماي پىياز بىلەن زىرىنى چۆرۈۋېتىپ تاغدىن ئېشىپتۇ. تاغ باغرىدا بىر ئات يولغا قاراپ تۇرغانكەن، بۆرە ئالدىغا بېرىپ:

— تۈلكە ئىنىم «قاچتى» دېگەنتى سېنى، مۆكۈۋاپسەن ئوتلاقتا، ئوخشاپ قاپسەن بوتىلاقتا، يېمەك-

چىمەن سېنى، ئېيت، نېمە دەيسەن قېنى؟ — دەپتۇ.

ئات بۆرىنىڭ ئوزۇق ئىزدەپ يۈرگەنلىكىنى قويدىن ئاڭلاپ، ئۇچرىشىش پەيتىنى تاڭ تىڭلاپ ئال-دىغا چىققانىكەن، بۆرىنى كۆرۈپ:

— ۋاي قەدىناس ئادىشىم، تاپالماي سېنى قاتقانتى باشىم. ئوبدان كەپسەن، مۇرادىمغا يەتكۈزسەڭ مېنى، گۆشۈم بىلەن تويغۇزىمەن سېنى، — دەپتىكەن، بۆرە شۆلگەيلىرىنى ئېقىتىپ:

— نېمە تىلىكىڭ بار؟ — دەپ سوراپتۇ.

— تۇغۇلغان كۈنۈم ئانام ماڭا: «بالام، پۇتۇڭدا خەت بار ئىكەن، كۈنلەرنىڭ بىرىدە بىر مولا بۆرە سېنى يېگىلى كېلىدۇ، شۇنىڭغا ئوقۇتۇۋالغىن، باشقىسى ئوقۇيالمايدۇ» دېگەنىدى. نېمىلەر يېزىلغانلى-قىنى بىلەلمەي يۈرەتتىم، ئاڭلىۋېلىپ ئۆلسەم، مۇرادىمغا يېتەتتىم، — دەپتۇ ئات.

— ئۇنداق بولسا، — دەپتۇ بۆرە، — مەرد ئىكەنسەن، سەنمۇ مۇراد - مەقسىتىڭگە يەت، مەنمۇ ئار-مىنىمغا يېتەي، خەت قايسى پۇتۇڭغا يېزىلغان، كۆرسەت!

— مانا مۇشۇنىڭغا، — دەپ، ئات ئوڭ ئارقا پۇتىنى كۆرسىتىپتۇ.

بۆرە يىراقتىن تۇرۇپ، ئۇيان قاراپ، بۇيان قاراپ خەتنى كۆرەلمەي بېشىنى كۆتۈرۈۋاتقاندا، ئات چۈشەندۈرۈپتۇ:

— مەن سېنى ئۇزاقتىن - ئۇزاققا ئىزدەپ، كەزمىگەن چۆل - جەزىرە، چىقمىغان تاغ - داۋان، كىرمىگەن سازلىق قالمىدى، ماڭغان يولۇم ئاز ئەمەس، خەتنىڭ ئۈستىگە لاي چاپلىشىۋالغاندۇ، يې-قىنراق كەلسەڭ كۆرەلەيسەن.

بۆرە «ماقۇل» دەپ، يېقىنلاپ ئېڭىشكە-نىكەن، ئات تازا كېلىشتۇرۇپ ۋاققىدە بىرنى تېپىپتۇ. بۆرىنىڭ چىشلىرى تۆكۈلۈپ، بېشى يېرىلىپ ئوڭدا چۈشۈپتۇ - دە: «ئاتام ئوقۇ-مىغان قارا خەت-نى، ئوقۇيمەن دەپ بىكار تاپتىم، جېنىمغا توختىغان دەردنى» دەپ، ھەسرەت بىلەن جان ئۈزۈپتۇ.

ئات خۇشلۇقتا ئوتلاقمۇئوتلاق بېرىپ، بۆرىنىڭ ئۆلۈمى، تۈلكىنىڭ شۇملۇقىنى قوشنىلىرىغا يەتكۈزۈپتۇ. قوي - ئۆچكە، بۇغا - مارال، ئات - قېچىر يېڭىۋاشتىن بىر يەرگە جەم بولۇپ، ئاداۋەتلىرىنى يۇيۇپ، بىر تۇغقان - قېرىنداشتەك ئۆملىشىۋاپتۇ، تۈلكىنى قورشاپ تۇتۇپ، كۈلىنى كۆككە سورۇپتۇ.

قوتلوق بىلەن قارلىغاچ

ئار ئىكەنمۇ، يوق ئىكەن، ئاچ ئىكەنمۇ، توق ئىكەن، ئاچىنىڭ غېمى ئاچلىقتا، توقنىڭ غېمى يوق ئىكەن. شۇ زامانلاردا بىر يەردە بىر بالا بوپتىكەن، ئۇنىڭ ئىتى قوتلوق ئىكەن، يۇرد-كى ئوتلوق ئىكەن.

كۈنلەردىن بىر كۈنى قوتلوقجان چۈش مەزگىلى ئىتىزدىن قايتىپ، يۈگۈرۈپ ئۆيىگە كەلسە، دالان ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر قارلىغاچنىڭ بالىسى پالاقلاپ ياتقۇدەك، ئاستا قولىغا ئېلىپ قارىسا، بىچارە-نىڭ بىر پۇتى سۇنغان، ھالى بەك خاراب، زار - زار يىغلاپ تۇرغان...

قوتلوق بۇ قارلىغاچ بالىسىغا ئىچ ئاغرىتىپ قاناتلىرىنى سىلاپتۇ، باشلىرىغا سۆيۈپ، كۆزلىرىگە سۇ ۋاپتۇ، نېمە بولدى، پوتۇڭ... دەپ ھالىنى سوراپتۇ. ئاڭغىچە تام - تورۇسلاردا ئۇچۇپ يۈرگەن ئانا قارلىغاچلار قوتلوققا قاراپ:

— ۋاي - ۋاي ئىسىت، ۋىچىر - ۋىچ، بىلەلمىدۇق سىرنى ھېچ. ئېيتىڭ بىزگە، قوتلوقجان، نېمە بوپتۇ، نېمە ئىش؟ — دەپ سايراپتۇ. قوتلوقجان:

— ۋىچىر - ۋىچىر قارلىغاچ، سىلەر يوقتا بۇ بەكۋاش، پېتىشماستىن ئۇۋىدا، مېيىپ بوپتۇ يە-قىلغاچ... — دەپ، بولغان ۋەقەنى سۆزلەپ بېرىپتۇ. ئانا قارلىغاچلار بۇنى ئاڭلاپ، بالىسىغا قاراپ:

— دېمىدىمۇ بىز ساڭا، ئىناق بولۇپ تۇرغىن تىنچ. ئەمدى قانداق قىلىمىز، ئاڭلىمىساڭ گەپنى ھېچ؟ — دەپ چىچىلىپتۇ، ئىچىنىپتۇ، ئاخىر قوتلوقجانغا قاراپ:

— ئەمدى قانداق قىلىمىز، ئۆلۈپ قالسا بالىمىز؟ بۇنىڭ ئۈچۈن چارىنى، ئىزدەپ نەگە بارىمىز؟ — دەپ مەسلىھەت سوراپتۇ. قوتلوق بىرئاز ئويلىنىپ:

— ۋىچىر - ۋىچىر قارلىغاچ، تاپتىم چارە ئويلىغاچ. بۇنىڭ ئىشى: بىر تال يىپ، كىچىككىنە جۇپ ياغاچ... — دەپ، ئانىسىنىڭ يېنىغا يۈگۈرۈپتۇ، ئانىسىنىڭ يېنىغا كىرىپ، بىر قېتىم يىپ، بىر چىمدىم پاختا سوراپ ئېلىپ، ئوتۇندىن ئىككى تال كىچىككىنە شىشىق چىقىرىپ، بۇلار بىلەن تېڭىقچىلىق قىپتۇ، بىردەمدىلا قارلىغاچنىڭ پۇتىنى ئوبدان تېڭىپ، ئاستا ئۆز ئۇۋىسىغا سېلىپ قويۇپتۇ.

ئانا قارلىغاچلار:

— ۋىچىر - ۋىچىر، ۋىچىر - ۋىچ، ئەمدى بولدى كۆڭۈل تىنچ. ياخشىلىقنى ياخشىلىق... ئۇنتۇمايمىز بۇنى ھېچ، — دەپ، ناھايىتى خۇش بولۇپ، قوتلوقجانغا رەھمەت ئېيتىپتۇ. ئاندىن كۆڭلى

تىنىپ، بالىلىرىغا دان توشۇغىلى يەنە ئۇچۇپ كېتىپتۇ.

كۈنلەر ئۆتۈپتۇ، كۈن كەپتۇ، قىلغان چارە ئوڭ كەپتۇ. ھېلىقى قارلىغاچ بالىسىنىڭ سۈنغان پۇتى ئوڭشى-
لىپ، ئاتا ـ ئانىسىغا قوشۇلۇپ، كەچ كۈزگىچە تۇنەپتۇ. قىشقا قالماي قارلىغاچلار ئىسسىق جايغا جۆنەپتۇ.

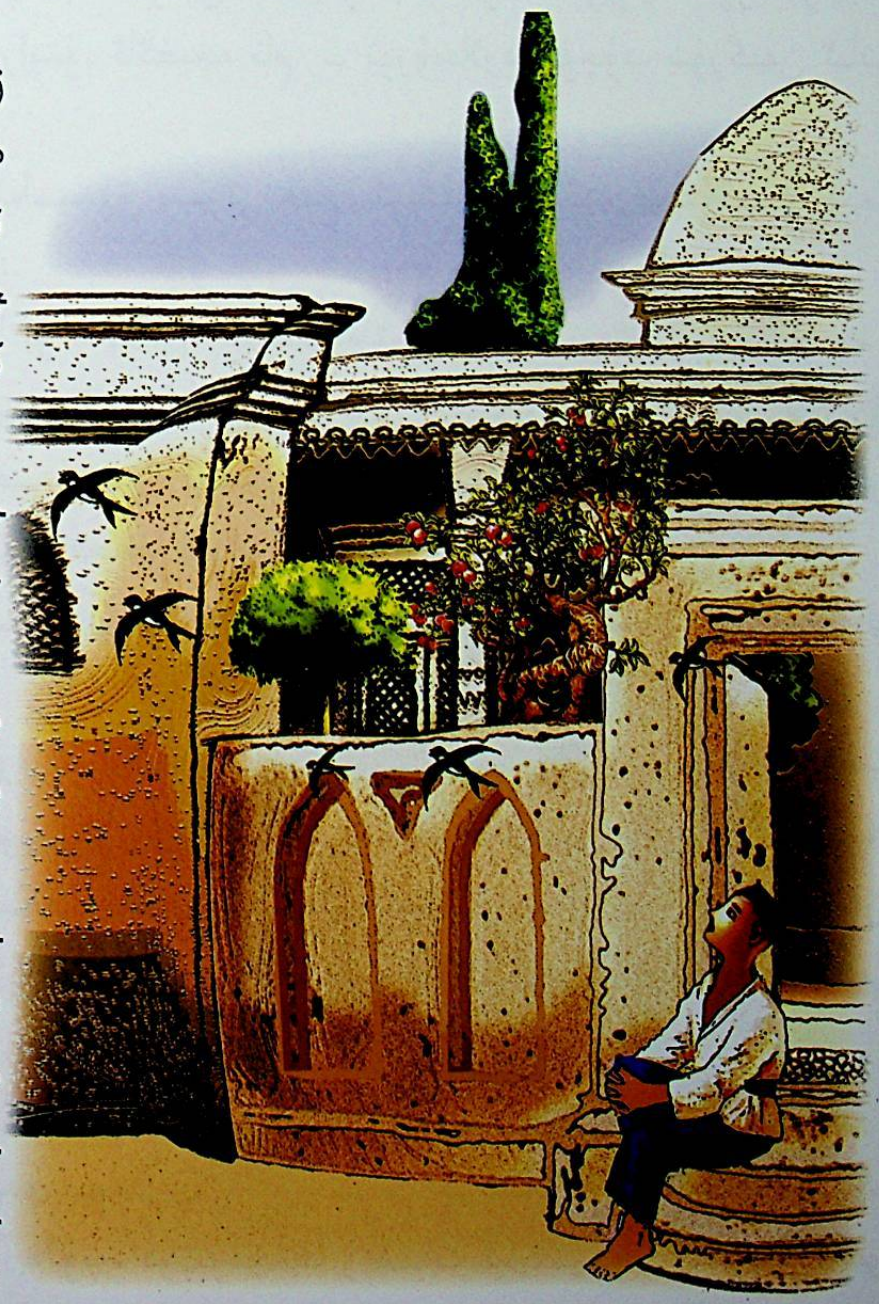
كېلەر يىلى كۆكلەمدە، قۇتلۇق ئولتۇرسا بىركەمدە، بىر قارلىغاچ كەپتۇ ھويلىسىغا، قاراپ تۇرسا، ئاغزىدا دان، قونۇپتۇ ئۆيىنىڭ تورۇسىغا، بۇلتۇرقى كونا ئۇۋۇسىغا.

قۇتلۇقجان تونۇغاندەك قىلىپ، قارلىغاچقا قاراپ كۈلۈپتۇ، قارلىغاچنىڭ ئاغزىدىكى «دان» ئاڭغىچە ئالدىغا «توك!» قىلىپ چۇشۇپتۇ. قۇتلۇق دەررۇ داننى قولىغا ئېلىپ قارىسا، تاۋۇزنىڭ بىر تال ئۇرۇقى. شۇ يەردىن قۇتلۇقجان خۇش بولۇپ، كۆڭلىگە قانداقتۇر ئۈمىد تولۇپ، ئېتىزغا قاراپ يۈگۈرۈپتۇ، ئې-
تىزغا بېرىپ يەر تاللاپ، ئۇرۇقنى ئوبدان تېرىپتۇ، ئۇرۇق پاتلا ئۇنۇپتۇ. قۇتلۇق يەنە توختىماي پەرۋىش قىلىپ بېرىپتۇ.

كۈنلەر ئۆتۈپ، كۈز كەپتۇ، پىلەك يېيىلىپ ھەر يانغا، چوڭ ئېتىزغا بىر كەپتۇ. قۇتلۇق قارىسا، ھەر تاۋۇز، ھەر بىغىشتا بىر تاۋۇز. قۇتلۇق يەنە قارىسا، تاۋۇزلارنىڭ ئارىسىدا كۆزنىڭ يېغە-
نى يېگۈدەك يوغان بىر تاۋۇز تۇرغۇدەك! قۇتلۇقجان ئۇنى سىناپ «تاك ـ تاك» قىلىپ چېكىپتۇ، پىش-
قانلىقىنى بىلىپتۇ، كۆتۈرەلمەسلىكىنى ئويلاپ، ئۆيىگە قاراپ چېپىپتۇ...

ـــ ۋاي دادا، ۋاي ئاپا! تېرىغان تاۋۇز چۇشۇپتۇ. ئارىدا بىرى ئاجايىپ... چېكىپ باقسام پىشىپتۇ. زەمبىل بىلەن كۆتۈرەيلى، ئۆيگە چاپسان ئەكېلەيلى... ـــ دەپتۇ، دادىسىغا يېلىنىپتۇ.

ئاخىر دادىسى بىلەن بېرىپ، ھېلىقى تا-
ۋۇزنى زەمبىلگە سېلىپ، يولدا نەچچە كىشى ھەمدەملىشىپ، ئانىسىمۇ يارەملىشىپ، ئۆيگە ئاران ئەكەپتۇ. ئەكېلىپ ئولاش ـ چولاش پە-
چىشسا، تاۋۇزنىڭ ئىچىدىن ئۇرۇقلار ئالتۇن ـ كۈموش بولۇپ يەرگە جىرىڭلاپ چېچىلىپتۇ...

تاۋۇزنى ھەممەيلەن، قوشنا ـ قولۇم جە-
مىلەن بىللە تۇرۇپ يەپتۇ، يەپ بولۇپ جامائەت خۇشال، شۇنداق دەپتۇ:

ـــ مانا بۇ ئىش ئەسلىدە، ياخشىلىقتىن بولغان ئىش... باركاللا، قۇتلۇقجان، قۇتلۇق بولسۇن قۇتلۇق ئىش!

قۇتلۇقنىڭ خۇشلۇقىدىن، ئاغزىنىڭ بوش-
لۇقىدىن، بۇ ئىشنى ئەتىسى باينىڭ باقى دېگەن بالىسى ئاستا بايقاپ بىلىۋاپتۇ، ئالتۇن ـ كۈ-
مۇشنى تارتىۋېلىش ئۈچۈن، ئارقىسىغا كە-
رىۋاپتۇ، بىراق ھېچنېمە قىلالماپتۇ، شۇنداقتە-
مۇ ئاچ كۆز باقى قۇتلۇقنى كۆرەلمەپتۇ، تىت ـ تىت بولۇپ دائىما خاتىرجەم يۈرەلمەپتۇ. كۆر-

گەن يەردە: «ئەقىللىق دېگەن سەنمۇ؟ سەن قىلغان ئىشنى مەن قىلالمايمەنمۇ!» دەپ، قۇتلۇقنى سۆكۈپتۇ. ئەڭ ئاخىر كۆڭلىگە بىر ئىشنى پۈكۈپتۇ.

ئەتىياز بولغاندا، قارلىغاچ بالىسى چىققاندا، باقى چىقىپ تورۇسقا، بىرنى ئوغرىلاپتۇ، پۈتىنى قەستەن سۇندۇرۇپ ياغاچ بىلەن تېڭىپ قويۇپ، ئۇۋۇسىغا سېلىپ قويۇپ، ئىشنى توغرىلاپتۇ. بىر ئاز ئۆتمەي قارلىغاچلار ئۇۋۇسىغا كېلىپلا، بولغان ئىشنى تۈيۈپتۇ:

— ۋىچىر - ۋىچىر، ۋىچىر - ۋىچ، بالىلىرىم، نېمە ئىش؟ باينىڭ ئوغلى سىلەرنى، قويماپتۇ - دە ئاخىر تىنچ! — دەپ سوئال قويۇپتۇ. ئاڭغىچىلىك بالىلىرى دەرد تۆكۈپتۇ. ئاندىن كېيىن ئانا قارلىغاچ:

— ۋىچىر - ۋىچىر، ۋىچىر - ۋىچ، سىلەردە يوق گۇناھ ھېچ. يامانلىققا يامانلىق... ئۇنتۇماڭلار بۇنى ھېچ، — دەپ، بالىلىرىنى قۇچۇپتۇ، پۈتى سۇنغان بالىسىنى بەزلەپ، دان ئۇچۇن ئېتىزغا يەنە ئۇچۇپتۇ.

كۈنلەر ئۆتۈپ كۈن كەپتۇ، ھەپتە ئۆتۈپ ئاي كەپتۇ. بالا قارلىغاچ ئوڭشىلىپ، قاناتارغا ئاران قوشۇلۇپ، كۈزگە كەلگۈچە تۇنەپتۇ، ئاقساپ يۈرۈپ كەچ كۈزدە ئىسسىق جايغا جۆنەپتۇ.

ئاڭغىچىلىك قىش كەپتۇ. باقى ئالتۇن كويىدا قىشنى ئاران چىقىرىپتۇ، ئەتىيازلىقى ھەر كۈنى قارلىغاچ ئۇۋۇسىغا قاراپتۇ، ئوغرى مۇشۇكتەك ماراپتۇ. بىر چاغلاردا قارلىغاچلار كەلگىلى باشلاپتۇ، بىرى كېلىپ باقمىغا بىرنېمە تاشلاپتۇ. باقى دەررۇ ئېلىپ قارىسا، كۆزىگە سۇۋاپ يالىسا، تاۋۇزنىڭ بىر

تال ئۇرۇقى ! باقى خۇشاللىقىدىن پىرقىراپ، ئېتىزلىققا بېرىپ، يەرنى بىرئاز تاتىلاپ، ئۇرۇقنى كۆمۈپ قويۇپتۇ. ئۇرۇق ئۇنۇپ چىققۇچە، تاۋۇز چۈشۈپ پىشقۇچە، جاندىن نەچچە تويۇپتۇ.

شۇنداق قىلىپ، بىر كۈنى باقى قارىسا، پېلەكتە يوغان بىر تاۋۇز چۈشۈپتۇ، ئۇزاق ئۆتمەي پىشىپ-تۇ. باقى تاۋۇزنى ئۇزۇپ، ئۆزى يالغۇز پىچىپتۇ. پىچىشىغىلا، تاۋۇزنىڭ ئىچىدىكى ئۇرۇقلار ھەرە بولۇپ غۇژۇلداپ، راسا قوغلاپ چىقىپتۇ. باقى: «ئاللا، ۋايجان !» دەپ، ئوقرۇق تەگكەن موزايدەك مەھەللىگە قاراپ قېچىپتۇ، يىغلاپ ـ قاقشاپ، ۋارقىراپ، يۇرتنى بېشىغا كىيىپتۇ.

تەرەپ ـ تەرەپ، تۇش ـ تۇشتىن خالايىقلار ئولىشىپ:

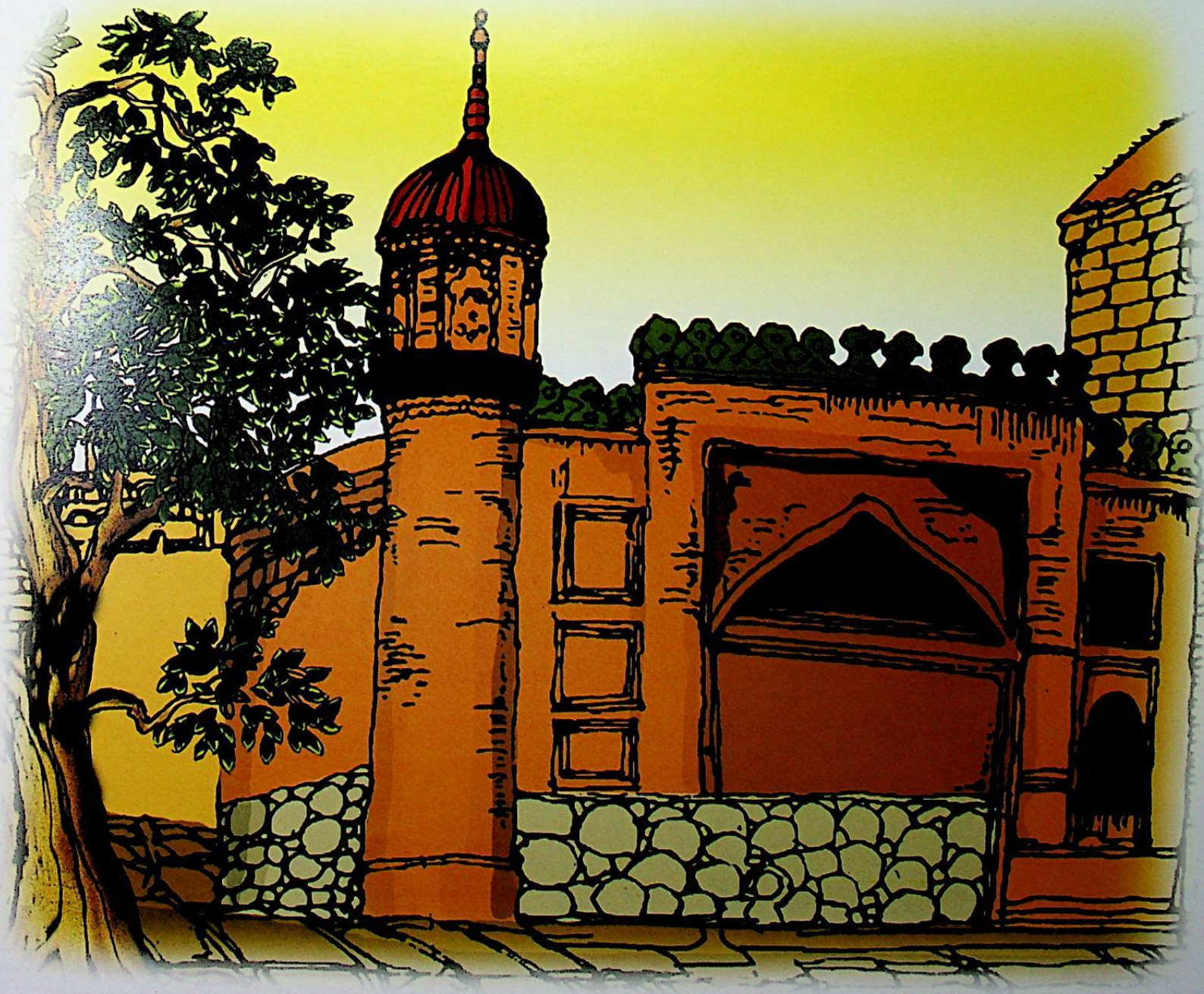
ـــ نېمە سىر بۇ؟ توختاڭلار ! ئاجراتماڭلار، تىنچ ! ـــ دەپتۇ. ھەممە قاراپ باقىغا:

ـــ ساڭا لايىق ئىش، ـــ دەپتۇ. قارلىغاچلارمۇ ئولىشىپ:

ـــ ۋىچىر ـ ۋىچىر، ۋىچىر ـ ۋىچ، ساڭا لايىق شۇنداق ئىش. يامانلىققا يامانلىق، جايىدا كەلسە ئوبدان ئىش ! ـــ دەپ توۋلىشىپتۇ. ئۇششاق بالىلارمۇ:

ـــ نەپسى يامان باقى باي، ئەمدى قالدىڭ چاتاققا. ئەقلىڭ بولسا ۋارقىرىماي، كىرىۋالغىن پاتقاق-قا... ـــ دەپ زاڭلىق ئېتىشكە باشلاپتۇ.

شۇ چاغدا باقىنىڭ: «ھەرە چاققان يەرلەرگە لاي سۈۋسا ساقىيىمىش» دېگەن سۆزلەر ئېسىگە كېلىپ، پاتقاقلىققا ئۆزىنى بېشىچىلاپ تاشلاپتۇ.

قازان تۇۋى

ئار ئىكەن، يوق ئىكەن، ئۆتكەن زاماندا، يىراق بىر جاڭگالدا يالغۇز ئۆيلۈك بىر بوۋاي بىلەن بىر مومای كۈن كەچۈرىدىكەن. ئۇلارنىڭ دۇنيالىقتا بار - يوق بىر كالىسى ۋە بىر كونا قازىنى بار ئىكەن. بۇ ئەتراپتا يىرتقۇچ ھايۋانلار ۋە ئوغرى - قاراقچىلار پات - پات پەيدا بولۇپ قالىدىكەن. بوۋاي بىلەن مومای پۈتۈن ھاياتىدا ئىككى نەرسىدىن، بىرى، كالىسىنى يىرتقۇچ ھايۋانلارنىڭ يەپ كېتىشى ياكى ئوغرىلاپ كېتىشىدىن، ئىككىنچىسى، بار - يوقى بىر دانە قازىنىنىڭ تۇۋى تېشىلىپ كەتسە، تاماق ئېتىپ يېيەلمەيدىغانلىقىدىن ئەندىشە قىلىدىكەن. شۇڭلاشقا، بوۋاي بىلەن مومای ھەر كۈنى ئاخشىمى ئىشىك - تۆڭلۈكنى چىڭ تاقاپ، كالىسىنى ئارىلىقىغا سولاپ، دائىم ئاشۇ ئىككى ئەندىشىسى ئۈستىدە سۆزلىشىپ يېتىپ قالىدىكەن.

كۈنلەردىن بىر كۈنى بىر يولۋاس ۋە يەنە بىر ئوغرى بۇلارنىڭ كالىسىنى قەستلەپتۇ، ئەمما يولۋاس بىلەن ئوغرى بىر - بىرىدىن خەۋەرسىز ئىكەن. بىر كۈنى كەچتە ئوغرى ئۆگزىگە چىقىپ دۇم يېتىپ: «بۇلار ئۇخلىدىمۇ، يوق؟» دەپ، تۆڭلۈككە قۇلاق يېقىپتۇ. يولۋاسمۇ ئۇنىڭ ئالدىراق كېلىپ كالا سولانغان ئارىلىقىنىڭ ئىشىكىدە مارىلاپ ياتقانىكەن. مومای بىلەن بوۋاي يەنە ئادەتتىكىدەك سۆزگە كىرىشىپ كېتىپتۇ.

— خوتۇن، مۇشۇ كالىمىزدىن ئايرىلىپ قالساق، ئوقەت قىلىشىمىز تەس بولىدۇ جۇمۇ، قېرىغاندا ئىككى قولىمىز بىلەن نېمىمۇ قىلالايتۇق، — دەپتۇ بوۋاي.

— ئۇمۇ بىر جان ئىگىسى، بۇ دۇنيالىق ئەمەس. مەن ئوغرىدىنمۇ، يولۋاستىنمۇ قورقمايمەن، ئەمما خۇدايىم قازان تۇۋىدىن ساقلىسۇن، — دەپتۇ مومای.

تۆڭلۈكتە تىڭشاپ ياتقان ئوغرى، ياۋاللا، بۇلار ئوغرىدىنمۇ قورقمىسا، يولۋاستىنمۇ قورقمىسا، قازان تۇۋىدىن قورقسا، قىزىق ئىش ئىكەن، مەن بىلمەيدىغان قازان تۇۋى دەيدىغان بىر بالا - قازا بار ئوخشايدۇ، دېگەن ئەندىشىگە چۈشۈپتۇ، قورققىنىدىن ئەتراپقا قاراپتۇ، ئۆمىلەپ ئىشىك بېشىدىن چۈشۈپ قېچىپ كەتمەكچى بولۇپ يەرگە كۆز تىكسە، ئىشىك ئالدىدا بىر يوغان نەرسە ياتقۇدەك. بۇنىڭ يولۋاس ئىكەنلىكىنى بىلمىگەن ئوغرى ئۇنى قاراڭغۇدا بوۋاي بىلەن مومانىڭ كالىسى دەپ ئويلاپ قاپتۇ.

يولۋاسمۇ بوۋاي بىلەن مومانىڭ: «يولۋاستىنمۇ قورقمايمەن، خۇدايىم قازان تۇۋىدىن ساقلىسۇن» دېگەن گېپىنى ئاڭلاپ، قازان تۇۋى دەيدىغان مەندىنمۇ يامان بىر بالا بار ئوخشايدۇ، دەپ قورقۇپ ياتقانىكەن. يولۋاسنى كالا دەپ ئويلاپ قالغان ئوغرى خۇشال بولۇپ كېتىپ، ئۇنى مىنىپلا قاچماقچى بولۇپ،

ئۆگزىدىن ئۆزىنى توپتوغرا يولۋاسنىڭ ئۈستىگە تاشلاپتۇ. يولۋاس ئۆز ئۈستىگە مىنۋالغان ئوغرىنى قازان تۈۋى دەپ ئويلاپ قاپتۇ - دە، ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ بەدەر قېچىپتۇ. تاڭ ئاتقۇچە قېچىپ، يولۋاسنىڭ ھېچ ھالى قالماپتۇ. تاڭ ئاتقاندا ئۇلار بىر جاڭگالغا بېرىپ قاپتۇ. ئوغرى قاراپ باقسا، ئاسىتىدا مىنۋالغىنى كالا ئەمەس، يولۋاس. سەكرەپ چۈشۈپ، قورقۇنچلۇقىدا بىر ئېگىز دەرەخكە يامىشىپ چىقىپ كېتىپتۇ. يولۋاس قىرىق - ئەللىك قەدەم نېرىغا بېرىپ ھېرىپ يېتىپ قاپتۇ. شۇ يەردە يۈرگەن بىر تۈلكە بۇ ھالغا ھەيران بولۇپ، يولۋاسقا سالام بېرىپ، ئۇنىڭدىن ئەھۋال سوراپتۇ.

— سەن كىچىك بىر ھېيلىگەرسەن، دەرھال جېنىڭنى جايلا، دەرەخنىڭ ئۈستىدە قازان تۈۋى بار، تاڭ ئاتقۇچە مېنى مىنىپ ھالىمنى قويمىدى، — دەپتۇ يولۋاس.

— ۋاي يولۋاس پادىشاھىم، ئۇ قازان تۈۋى ئەمەس، ئادەم، — دەپتۇ تۈلكە قۇيرۇقىنى شىپالىلىتىپ.

— ياق، قازان تۈۋى، — دەپتۇ يولۋاس كۆزلىرىنى ئالايتىپ.

— ئۇنداق بولسا، ئىككىمىز دەرەخنىڭ تۈۋىگە بارايلى. سىلى قاراپ تۇرسىلا، مەن دەرەخنىڭ ئۈستىگە چىقىمەن، مۇبادا ئۇ ئادەم بولماي، راست سىلى ئېيتقاندەك قازان تۈۋى بولسا، ئاستا كۆزۈمنى چىمچىقلىتىپ قويىمەن، سىلى دەرھال قېچىپ كەتسىلە. مەن قېچىشنىڭ يولىنى ئۆزۈم تاپىمەن، — دەپتۇ تۈلكە. يولۋاس ماقۇل كەپتۇ، بىراق شەرت قويۇپتۇ:

— سەن تۈلكە ھارامزادە. ئۆزۈڭ قېچىپ كېتىپ، مېنى قازان تۈۋىگە تۈتۈپ بېرەمسەن تېخى. شۇنىڭ ئۈچۈن مەن سېنى بوينۇمغا باغلىۋېلىپ بارىمەن، نېمە بولساق تەڭ بولىمىز، — دەپتۇ يولۋاس.

بۇلار دەرەخ تۈۋىگە كەپتۇ. يولۋاسنىڭ بوينىغا باغلانغان تۈلكە ئارغامچىنى سۆرەپ دەرەخكە چىقىشقا باشلاپتۇ.

قورقۇپ ئەرۋاھى ئۇچۇپ كەتكەن ئوغرى دەرەخ ئۈستىدە ئۆزىنى قويىدىغان يەر تاپالماي، قورقۇنچلۇقىدا تۈلكىگە قارىتىپ جىڭغىۋېتىپتۇ. بۇنىڭدىن تۈلكىنىڭ كۆزلىرى چەمىلداپ كەتكەنكەن، يولۋاس تۈلكىنى ۋە ئارغامچا ئوردىلىپ قالغان دەرەخنى قومۇرۇپ بەدەر قېچىپتۇ. ئوغرى ئاسماندىن چۈشكەن خېمىر دەك، جاڭگالدا قىمىر قىلماي يېتىپتۇ.

بىر رېۋايەتكە قارىغاندا، يولۋاس ھازىرغىچە تۈلكىنى سۆرەپ يۈرگەنمىش، تۈلكىنىڭ بولسا، تېرىسىدىن باشقا ھېچ نەرسىسى قالماپتىمىش.

ئۇلاي بىلەن قاغا

ئۇنلەرنىڭ بىرىدە، ئۇلاي بىلەن قاغا چېلىشماقچى بوپتۇ. كىم يېقىتسا، يېقىتقۇچى يېقىلغۇچىنى يېيىشنى توختام قىلىشىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ ئىككى جانۋار يەتتە كېچە - كۈندۈز چېلىشىپ، ئاخىر قاغا ئۇلاينى يېقىتىپ، ئۇنى يېيىشكە تەمشىلگەندە، ئۇلاي ئورنىدىن تۇرۇپ:

— ھەي قاغا، سەن بولساڭ ئۇچار جانۋارلار ئىچىدە ئەڭ سەت، پاسكىنا بىرنەرسە، شۇنىڭ ئۈچۈن قەيەردىن بولسۇن سۇ تېپىپ، تۇمشۇقۇڭنى پاكىزلاپ كېلىپ مېنى يېگىن، — دەپتۇ.

قاغا قىرىق بىر كېچە - كۈندۈز سۇ ئىزدەپ، چۆل - جەزىرىلەردە ناھايىتى كۆپ ئاۋارە بولۇپ، ئاخىردا سۇيى بار بىر قۇدۇقنى تېپىپتۇ، لېكىن ئۇنىڭ ئىچىگە چۈشەي دېسە، كېيىن قايتىپ چىقىش قىيىن، چۈشمەي دېسە، باشقا بىر يەردە سۇ يوق، ھېچبىر ئىلاج قىلالماي، قۇدۇقتىكى سۇغا قاراپ:

— قۇدۇق ئاداش، بەرسەڭ سۇ، يۇياي تۇمشۇق، ئۇلاينى يەپ، بولاي سېمىز، ئۇچاي ئېگىز، — دەپتۇ. قۇدۇق مىيىقىدا كۈلۈپ قويۇپ:

— مەن بۇ سۇنى غېرىب - مۇساپىر، ئۆتكەن - كەچكەن كارۋانلار ئۈچۈن ساقلاپ قويغانمەن، سېنىڭ بۇ قۇرۇق گېپىڭگە سۇ چىقىرىپ بېرەلمەيمەن. ئەگەر خالىساڭ، كوزا تېپىپ كېلىپ سال، ئۇنىڭدىن كېيىن ئىختىيارىڭچە سۇ بېرەي، — دەپتۇ.

قاغىنىڭ بېشىغا چوڭ غەم چۈشۈپ، ئېڭىكىنى تۇتۇپ ئۇزۇن ئولتۇرۇپتۇ، بۇ چۆللۈكتە سۇ تارتقۇدەك قاچا تېپىشقا كۆزى يەتمەي، بىرنەچچە كۈن يول يۈرۈپتۇ. بىر يېزىغا كېلىپ، بىر ئەخلەتخانىغا قارىسا، بىر پۈچۈق كوزا تۇرغۇدەك. قاغا:

— كوزا ئاداش، بولساڭ پۈتۈن، تارتاي سۇ، يۇياي تۇمشۇق، ئۇلاينى يەپ، بولاي سېمىز، ئۇچاي ئېگىز، — دەپ يالۇرغانىكەن، پۈچۈق كوزا ئورنىدىن دىككىدە تۇرۇپ:

— مەن سۇپۇرۇندىخانىدا تۇرسام، كۆزۈڭگە ئىلماي ھەر قىسما گەپ قىلىۋەرمە، مېنى ئىگىلىرىم نۇرغۇن ئەجىر قىلىپ، تاغدىن سېغىز توپا ئەكېلىپ، خۇمدانغا سېلىپ پىشۇرۇپ كوزا ياسايدۇ، ئاندىن كېيىن سۇ تارتىدۇ، — دەپتۇ.

قاغا ئۆلەر - تىرىلىشىگە قارىماستىن، ئىزدە - ئىزدە بىر سېغىزلىقنى تېپىپ تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ، سېغىز توپىغا قاراپ:

— سېغىز ئاداش، بەرسەڭ سېغىز، ئېتەي كوزا، تارتاي سۇ، يۇياي تۇمشۇق، ئۇلاينى يەپ، بولاي

سېمىز، ئۇچاي ئېگىز، — دەپتۇ.

سېغىز چىرايىنى ئانچە ئاچماستىن، قاغىغا قاراپ مۇنداق دەپتۇ:

— مەن بولسام ئۇزۇن يىللاردىن بېرى مۇشۇ يەردە ساقلىنىپ ياتتىم. ئەتراپىمدا ياشاۋاتقان نۇرغۇن كىشىلەر پېشانىلىرىدىن تەر ئاققۇزۇپ، مېنى كولاپ ئېلىپ، نۇرغۇن مېھنەت بىلەن كوزا ياساپ ئىشلەتىپ كەلدى. سېنىڭ مۇنداق قۇرۇق سۆزلىرىڭگە چىقىپ كوزا ياسىلىپ بەرمەيمەن. خالىساڭ، سەنمۇ خەقلەرگە ئوخشاش كېيىك مۇڭگۈزى تېپىپ كېلىپ، ئەجىر قىلىپ ئېلىپ كەتسەڭ مەيلى.

قاغىنىڭ بېشىغا يەنە غەم چۈشۈپتۇ، يالتىيىپ قالاي دېسە، ئۇلاينىڭ گۆشى تاتلىق. مەيلى دەپ، ئۇ يەنە يولغا راۋان بوپتۇ. نەچچە كۈن يول يۈرۈپ، تاغنىڭ بىر كامىرىدىن ئىككى بالىسى بار بىر كېيىكنى تېپىپتۇ. ئۇنىڭغا قاراپ:

— كېيىك ئاداش، بەرسەڭ مۇڭگۈز، چۈخچىلاي سېغىز، ئېتەي كوزا، تارتاي سۇ، يۇياي تۇمشۇق، ئۇلاينى يەپ، بولاي سېمىز، ئۇچاي ئېگىز، — دەپتۇ كۆزىگە مۆللىدە ياش ئېلىپ. كېيىك يېنىدا ياتقان بالىسىنى كۆرسىتىپ:

— ماڭا مۇشۇ يەردە ياشىغىلى ئۇزۇن يىللار بولدى. نۇرغۇن ھەلەكچىلىك بىلەن تىرىكچىلىك قىلىۋاتىمەن، مۇشۇ ئۇششاق بالىلىرىمنى يىراق يەرلەردىن ئوت - چۆپ ئەكېلىپ باقىمەن. مۇڭگۈزۈم بولسا، ياۋايى يىرتقۇچلاردىن ساقلىنىش ئۈچۈن كېرەك بولىدۇ. سېنىڭ مۇنچىلىك ئۇزۇن يوللاردىن كەلگىنىڭ ئۈچۈن مەيلى بېرەي، لېكىن بىرنەچچە كۈنلۈك ئوزۇقۇم ئۈچۈن ئوت - چۆپ ئېلىپ بەرگىن، — دەپتۇ.

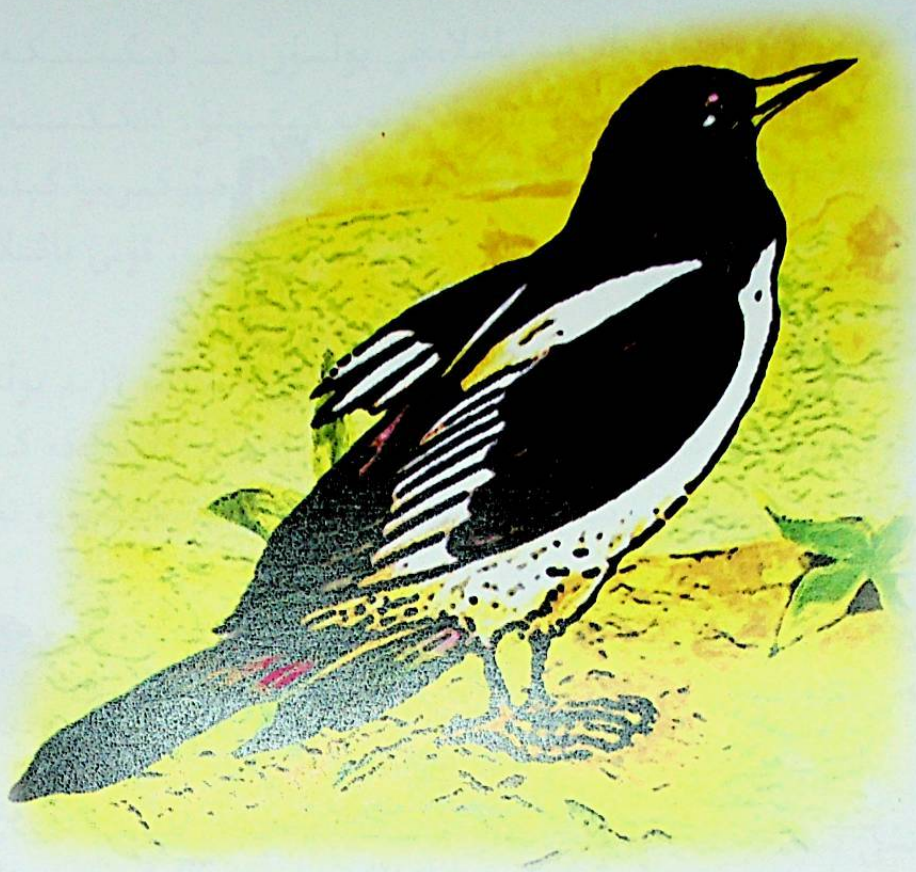
قاغا ئۆز ئىشىنىڭ مۇنداق چىگىش بولۇپ كېتىپ بارغانلىقىنى سېزىپ، كۆپ پۇشايمان يەپتۇ،

ئىلاج يوق، مىڭ بىر نادامەتلەر ئاستىدا يولغا چىقىپ، بىرنەچچە كۈندىن كېيىن ئوت - چۆپلۈك تاغقا كېلىپ، ئوت - چۆپلەرگە قاراپ:

— چۆپ ئاداش، بەرسەڭ چۆپ، يېسۇن كېيىك، بەرسۇن مۈڭگۈز، چۈخچىلاي سېغىز، ئېتەي كوزا، تارتاي سۇ، يۇياي تۇمشۇق، ئۇلاينى يەپ، بولاي سېمىز، ئۇچاي ئېگىز، — دەپ زارلىنىپ تۇ. ئوت - چۆپلەر قاغىغا قاراپ:

— سەن بولساڭ كېرەكسىز، ئىنسانغا ھېچ پايداڭ تەگمەيدىغان نەرسىسەن، بىز ساڭا نېمىدەپ ئۇزۇق بېرىمىز؟ ! بىزدىن نۇرغۇن جان - جانىۋار ئوزۇقلىنىپ پايدىلىنىدۇ. ئەمگەك قىلغانلار بىزنى ئورۇپ ئېلىپ كېتىدۇ. ئەگەر خالىساڭ، ئورغاق تېپىپ كېلىپ ئورۇپ كەت، — دەپتۇ.

قاغا ئىلاجسىز يولغا چىقىپ، بىر ئورغاقنىڭ يېنىغا كېلىپ:

— ئورغاق ئاداش، بەرسەڭ ئورغاق، ئوراي ئوت، بەرسۇن چۆپ، يېسۇن كېيىك، بەرسۇن مۈڭگۈز، چۈخچىلاي سېغىز، ئېتەي كوزا، تارتاي سۇ، يۇياي تۇمشۇق، ئۇلاينى يەپ، بولاي سېمىز، ئۇچاي ئېگىز، — دەپتۇ.

ئورغاق بەللىرىنى ئېگىپ تۇرۇپ:

— مەن ئۆزۈمچىلا مۇنداق بولغان ئەمەس، مېنى تۆمۈرچى ئۇستام نۇرغۇن ئەمگەك بىلەن ياسىغان، شۇ تۆمۈرچىنىڭ قېشىغا بېرىپ ياستىپ كەل، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

قاغا ئۇلاي بىلەن چېلىشقىنىغا مىڭ بىر پۇشايمان قىلىپ، نۇرغۇن ئويلاپ، ئاخىر تۆمۈرچى ئۇستىنىڭ يېنىغا بېرىپ، نەچچە ۋاقىتتىن بېرى تارتقان يول ئازابىنى ئېيتىپ، تولا قاقشىغانلىقىتىن، تۆمۈرچى:

— ئورغاقنى ياساپ بەرسەم قانداق ئېلىپ كېتىسەن؟ — دەپتۇ.

— پۇتۇمغا ئېسىپ قوي، — دەپتۇ قاغا.

— بولمايدۇ، پۇتۇڭدىن چۈشۈپ قالىدۇ.

— بولمىسا، بوينۇمغا ئېسىپ قوي.

— مەيلى، — دەپ، تۆمۈرچى ئورغاقنىڭ ئەگمىچىدىن قاغىنىڭ بوينىغا ئېسىپ قويۇپتۇ.

قاغا ئىچ - ئىچىگە پاتماي خۇشال بولۇپ، بىرلا كۆتۈرۈلۈپ بىرئاز ئۇچقاندىن كېيىن، ئورغاق قاغىنىڭ بوينىنى شىرت قىلىپ كېسىپتۇ، قاغا يەرگە پۇلاڭلاپ چۈشۈپ كېتىپتۇ.

قاغا ئۇلاينى يەپ سەمرىيەلمەي چۆلدە قاپتۇ.

تېكە، قوچقار ۋە بۇقا

ـۇرۇنقى زاماندا بىر باي بولغانىكەن، ئۇنىڭ نۇرغۇن چارۋا مېلى بولۇپ، بىر كۈنى باي ئۆچكە قوتىنىغا كىرسە تېكىنىڭ، قوي قوتىنىغا كىرسە قوچقارنىڭ، كالا قوتىنىغا كىرسە بۇقىنىڭ قوتۇر بولۇپ قالغانلىقىنى كۆرۈپتۇ. باي، ئاپلا، بۇلار قوتۇرىنى باشقا مالالارغا يۈقتۇرىدىغان بولدى، دەپ، بۇلارنى قوتاندىن قوغلاپ چىقىرىپتۇ. قوتاندىن قوغلانغان بۇ ئۈچ ئاغىنە بىر يەرگە بېرىپ ئوتلاپ يۈرۈپ، ئۆزئارا:

— ئەمدى قانداق قىلارمىز؟ بۇ يەردىن كېتەيلى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، يىراق بىر يەردە بىر ئادىل پادىشاھ بار دەيدۇ، شۇ پادىشاھنىڭ ئالدىغا بارساق، — دېيىشىپتۇ ـ دە، شۇ ياققا قاراپ يولغا چىقىپتۇ. ئۇلار ئادىل پادىشاھنىڭ شەھرىگە يېتىپ بېرىپ قارىغۇدەك بولسا، بىر تۈۋرۈك تۇرغۇدەك. ئۇلار بېرىپ تۈۋرۈككە سۈركىلىشكە باشلاپتۇ. بۇ چاغدا بىرى پادىشاھنىڭ ئالدىغا بېرىپ: «شەھرىمىزگە ئۇچ دەۋا-گەر كەلدى» دەپتۇ. پادىشاھ ياساۋۇللاردىن بىرىنى چىقىرىپتۇ. ياساۋۇل ئۇلارغا قاراپ بېقىپ قايتىپ كىرىپ، پادىشاھقا:

— قوتۇر بېسىپ كەتكەن ئۇچ ھايۋان ئىكەن، — دەپ مەلۇم قىپتۇ. پادىشاھ دەرھال پەرمان چىقىرىپ-تۇ. پەرماندا: «بۇ قوتۇر باسقان ئۇچ ھايۋان مەيلى كىمنىڭ ئوت ـ چۆپ، زىرائەتلىرىنى يېسۇن، ئۇلارغا چې-قىلىشقا بولمايدۇ. ئەگەر ئۇلارغا ئازار بەرگۈچىلەر بولسا، ئۆزى ئۆلۈمگە، مېلى تالاڭغا مەھكۇم!» دېيى-لىپتۇ. ياساۋۇللار بۇ پەرماننى كوچا ـ كوچىلارغا چاپلىۋېتىپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن بۇ ھايۋانلار بازاردا سېتىۋاتقان قوغۇن ـ تاۋۇز، ناۋايخانىدىكى نان قاتارلىق نەرسىلەرنى ئۆزلىرى خالىغانچە يەيدىغان بوپتۇ. باشقىلار ئۇلارنى ئۇراي دېسە، پەرمان بولغاچقا ئۇرالمايدىكەن. ئۇلار شۇ بويىچە شەھەردە يۈرۈپ خېلى سەمرىگەندىن كېيىن، بۇقا:

— ئاغىنىلەر، ئەمدى قاچمىساق بولمىدى، بىز بۇلارنىڭ نەزىرىدىن چۈشۈپ قالدۇق، — دەپتۇ. باشقىلارمۇ بۇنىڭغا قوشۇلۇپ، شەھەر سىرتىغا چىقىپ كېتىپتۇ. سىرتتا يۈرۈپ باشقىلارنىڭ زىرائەتلە-رىنى يەنىلا خالىغانچە يەپتۇ، دەسسەپ ـ چەيلەپتۇ. شۇنداق قىلىپ، ئۇلار خېلى ئوبدانلا سەمرىپ قاپتۇ. ئۇلارنىڭ سەمرىگەنلىكىنى كۆرگەن كىشىلەردىن بىرنەچچىسى پەيلىنى بۇزۇپ، بىرلىشىپ كەچتە سوي-ماقچى بوپتۇ. ئۇلارنىڭ مەسلىھەتىنى تېكە ئاڭلاپ قېلىپ ئاغىنىلىرىگە دېگەندىن كېيىن، ئۇلار مەس-لىھەتلىشىپ بۇ يەردىنمۇ قېچىپتۇ. ئۇلار قېچىپ كېتىپ بېرىپ ئۆزئارا باشلامچىلىقنى تالىشىپ قاپتۇ، ھېچقايسىسى بىر ـ بىرىگە يول قويماپتۇ. ئۇلار شۇنداق تالاش ـ تارتىش بىلەن كېتىپ بارغاندا، چوڭ

بىر ئۆستەڭگە دۇچ كېلىپ قاپتۇ. تېكە:

ــ مۇشۇ ئۆستەڭدىن قايسىمىز سەكرەپ ئۆتۈپ كەتسەك شۇ باشلامچى بولسۇن، ــ دېگەنىكەن، قوچقار بىلەن بۇقا بۇنىڭغا قوشۇلۇپتۇ. ئالدى بىلەن تېكە بىر سەكرەپلا ئۆتۈپ كېتىپتۇ. ئىككىنچى قېتىمدا قوچقار سەكرەپ ئۆستەڭنىڭ ئوتتۇرىسىغا چۈشۈپتۇ. ئاخىردا بۇقا يىراقتىن ھۆركىرەپ كېلىپ ئۆستەڭنىڭ قىرىغا كەلگەندە موللاق ئېتىپ سۇغا يىقىلىپتۇ. ئۇلار تېكىگە قايىل بولۇپ، ئۇنى باشلامچى قىپتۇ. ئۇچ ئاغىنە يولىنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ.

ئۇلار بىر يەرگە بارغاندا بىر پارچە يولۇاس تېرىسى ئۇچراپتۇ. تېكە: «مۇشۇ تېرە بىزگە لازىم بولۇپ قالىدۇ» دەپ، تېرىنى بۇقىغا ئارتىپتۇ. ئۇلار يولىنى داۋاملاشتۇرۇپ مېڭىپ بىر ئەسكى كۇزلەككە كەپتۇ. ئۇلار بۇ يەردە قونماقچى بولۇپ كۇزلەك قورۇسىغا كىرىپتۇ، قورۇغا كىرسە، بەش ـ ئالتە بۆرە تۇرغۇدەك. بۆرىلەر ئۇلارنى كۆرۈپ:

ــ كېلىڭلار، ئاغىنىلەر، بۇقا تەپكەك باتۇر ئاخشاملىقىمىز بولار، قوچقار باتۇر چۈشلۈكىمىز بولار، تېكىچەك باتۇر ناشتىلىقىمىز بولار، ــ دەپتۇ. بۇنى ئاڭلاپ قوچقار بىلەن بۇقا غەمگە چۆكۈپتۇ. بۇ چاغدا تېكە:

ــ ھەي بۆرە، ئالتە بۆرىنىڭ تېرىسى بىر جۈۋىغا ياقا بولىدۇ، بىر يولۇاسنىڭ تېرىسى چاپانغا بوي بولىدۇ، ــ دەپتىكەن، ئۇلارنىڭ كۆزى چەكچىيىپ، ئەرۋاھى ئۇچۇپتۇ. بۆرىلەردىن بىرى سىرتقا چىقىپ قارىسا، ئىشىك ئالدىدا يولۇاسنىڭ تېرىسى تۇرغۇدەك، بۇنى كۆرۈپ بۆرىلەر بىر ـ بىرلەپ قېچىشقا باشلاپتۇ. ئاخىردا سەللە باتۇر دەيدىغان بىرى قاپتۇ. تېكە يۈگۈرۈپ بېرىپ ئۇنى بىرنى ئۇسۇپتۇ، ئارقىدىنلا قوچقارمۇ شوخشۇپ بېرىپ بىرنى ئۇسۇپتۇ، سەللە باتۇر ئاغزى ـ بۇرنى قان بولۇپ، قېچىشقا باشلاپتۇ. ئۇ قېچىپ كېتىپ بارسا، تاغدىكى ئەللە باتۇر دەيدىغان بىر بۆرە ئۇچراپ قاپتۇ. ئەللە باتۇر ئۇنىڭدىن:

ــ ھەي سەللە باتۇر، نېمە بولدۇڭ؟ ــ دەپ سوراپتۇ. سەللە باتۇر ئۆزىنى توختىتىپ:

ــ ئۇچ رىزىق ئۇچرىتىدى، ئۇنى ئەمدى يەيلى دېسەك، تاس قالدى ئۇلار بىزنى يەۋەتكىلى، ــ دەپتۇ. بۇنى ئاڭلاپ ئەللە باتۇر ئۇنى مازاق قىلىپ:

ــ يۇرە، مېنى باشلاپ بارغىن، ــ دەپتۇ. ئۇ ئىككىسى يولغا چۈشۈپ مېڭىپتۇ.

ئۇچ ئاغىنە بۆرىلەرنى قاچۇرۇۋەتكەندىن كېيىن: «ئەمدى بىز ئۆزىمىزنى دالدىغا ئالمىساق، ئۇلار يەنە كېلىدۇ» دەپ، بىر ياققا قاراپ قېچىشقا باشلاپتۇ. ئۇلار شۇ قاچقانچە يوغان بىر دەرەخكە ئۇچراپتۇ. ئۇلار شۇ دەرەخنى دالدا قىلماقچى بوپتۇ. تېكە ئالدى بىلەن دەرەخكە چىقىۋاپتۇ، ئارقىدىن قوچقارمۇ چىقىپتۇ. ئىككىسى بۇقىنىمۇ سۆرەپ يۇرۇپ بىر شاخقا چىقىرىپتۇ.

ئۇلار ئەمدى قۇتۇلدۇق دەپ تۇرسا، ئەللە باتۇر بىلەن سەللە باتۇر يېتىپ كەپتۇ. بۇنى كۆرۈپ ئۇلار جانلىرىدىن ئۈمىد ئۈزۈپ تۇرغاندا، قىبلىدىن بىر شامال چىقىپتۇ. شامالنىڭ كۈچى بىلەن بۇقا چىقۇالغان شاخ قاراسلاپ سۇنۇپتۇ. بۇنى كۆرۈپ، سەللە باتۇر:

ــ بىر دەرەخ تەڭ كېلەلمەيۋاتقان نەرسىگە سەن بىلەن مەن قانداق تەڭ كېلىمىز؟ قاچايلى، ــ دەپتۇ ـ دە، ئىككىسى قېچىپ كېتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇچ ئاغىنە ئەركىن يايراپ سەپىرىنى داۋام قىپتۇ.

ئۇچ دوست

ئورۇنقى زاماندا ئۇچ دوست ئۆتۈپتۇ. ئۇلار تۇلكە، تاشپاقا، سالجا ئىكەن. ئۇلار شۇنداق ئىجىل ـ ئىناق ئىكەن. كۈنلەردىن بىر كۈنى ئۇلار مەسلىھەتلىشىپ دېھقانچىلىق قىلىشقا تۇتۇش قىپتۇ. دېھقانچىلىق قىلغان يېرىنىڭ ئۈستى يار، ئاستى چەكسىز كەتكەن مۇنبەت ئېتىزلىق ئىكەن. بىر كۈنى تۇلكە ئېتىزدا ئىشلەۋېتىپ شۇنداق دەپتۇ:

— ۋاي دوستلار، ئۈستىمىزدىكى يار ئۆرۈلۈپ كېتىدىغان ئوخشايدۇ. مەن بېرىپ يۆلەۋالاي، بولمىسا، زىرائەتلىرىمىزنى بېسىۋېلىپ ۋەيران قىلىۋېتىدۇ.

شۇنىڭ بىلەن تۇلكە يار تۈۋىگە بېرىپ سايىدە ئوخلايدىغان بوپتۇ، سالجا بىلەن تاشپاقا بولسا، ھېرىپ ـ ئېچىپ ئىشلەيدىكەن.

كۈنلەر ئۆتۈپتۇ، ئايلار ئۆتۈپتۇ، بۇغدايمۇ پىشىپ قاپتۇ. سالجا بىلەن تاشپاقا بۇغدايىنى ئورۇپ، تېپىپ، چەش قىلىپ تەييار قىلغاندا، تۇلكە يېتىپ كەپتۇ ـ دە:

— ۋاي دوستلار، ئاشلىقىمىز تەييار بولدى. ئەمدى بۇنى قانداق بۆلۈشىمىز؟ — دەپتۇ. سالجا بىلەن تاشپاقا:

— سىز ھەممىدىن چوڭ بولغاندىكىن، ئاقىلانە بىر مەسلىھەت كۆرسىتىڭ، — دەپتۇ. تۇلكە:

— ئۇنداق بولسا، مېنىڭ مەسلىھىتىم مۇنداق: بىز ئىككى چاقىرىم يىراقلىققا بېرىپ خامانغا يۇگۈرۈپ كېلىمىز. كىم خامانغا بۇرۇن يېتىپ كەلسە شۇ ئەڭ كۆپ ئالىدۇ، ئىككىنچى بولۇپ كەلگىنى ئۇنىڭدىن ئاز ئالسۇن، ئاخىردا كەلگىنى ئەڭ ئاز ئالسۇن. مۇشۇنداق بۆلۈشسەك، قانداق؟ — دەپتۇ. بۇنىڭغا سالجا بىلەن تاشپاقىمۇ قوشۇلۇپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار خاماندىن ئىككى چاقىرىم يىراقلىققا بېرىپ ۋە «بىر»، «ئىككى» دېگەن بۇيرۇق بىلەن تەڭ يۈگۈرۈپتۇ. بۇيرۇق بېرىلىشى بىلەن سالجا تۇلكىنىڭ پۇتىغا چاپلىشىۋاپتۇ. تۇلكە ئۆلەر ـ تىرىلىشىگە قارىماي خامانغا قاراپ چېپىپتۇ. ئۇ ھېرىپ ـ ئېچىپ ئۆلەي دېگەندە خامانغا ئاران يېتىپ كېلىپ، ھەممىدىن بۇرۇن مەن كەلدىم. مەن ھەممىدىن جىق ئالىدىغان بولدۇم، دەپ، تازا خۇشال بولۇشىغا، سالجا تۇلكىنىڭ پۇتىدىن ئاستا چۈشۈۋېلىپ:

— ۋاي ئاداش، مېنى دەسسىۋەتمىگىن، — دەپتۇ. تۇلكىنىڭ ئۆڭى ئۆچكەن ھالدا:

— سەن قاچان كەلدىڭ؟ — دەپتۇ. سالجا:

— مەن «بىر»، «ئىككى» دېگەن بۇيرۇق بېرىلگەن ھامانلا خامانغا قاراپ ئۇچقاندەك چاپقانىدىم، سەندىن بۇرۇن يېتىپ كەپتىمەن ! — دەپتۇ.

سالجا بىلەن تۈلكە ئىككىسى تاشپاقىنى ساقلاپ ئولتۇرۇپتۇ. تاشپاقا يېرىم يولغا كېلىپ ئۆزىنىڭ ئاغزىغا ئۆزى ئۇرۇپ قانىتىپ خامانغا يېتىپ كەپتۇ. بۇنى كۆرگەن سالجا بىلەن تۈلكە:

— ۋاي ئاداش، نېمە بولدۇڭ؟ — دەپ سوراپتۇ.

— ۋاي قويساڭلارچۇ، نېمىسىنى ئېيتاي، يولدا بىر توپ ئوۋچىلار تايغانلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ كېلىۋېتىپتىكەن، مېنى تۇتۇۋېلىپ: «مۇشۇ ياققا ھېلىلا بىر تۈلكە ئۆتۈپ كەتكەندەك قىلىۋىدى، كۆردۇڭمۇ، يوق؟» دەپ سوردى. مەن: «كۆرمىدىم» دېدىم. ئۇلار گېپىمگە ئىشەنمەي، مېنى راسا ئۇردى. شۇنىڭ بىلەن مەن ئامالسىز: «مۇشۇ ياققا كەتتى» دېۋېدىم، ئۇلار مۇشۇ ياققا كېلىۋاتىدۇ، — دەپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان تۈلكىنىڭ ئەرۋاھى قىرىق گەز ئۇچۇپتۇ - دە: «مېنى كۆرمىدىم دەڭلار، مەن جېنىمنى قۇتقۇزاي» دەپ خاماندىن بەدەر قېچىپتۇ. تەييار بولغان ئاشلىق سالجا بىلەن تاشپاقىغا قاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئۆز ئەجرىنىڭ مېۋىسىنى ئۆزلىرى يەپتۇ.

كەكلىكلەر

ـار ئىكەن، يوق ئىكەن، ئۆتكەن زاماندا ئاق تاغنىڭ ئالدىدا، قارا تاغنىڭ كەينىدە بىر توپ كەكلىك بەك ئىناق ياشايدىكەن، ئۇلار دائىم ئۆزلىرىنىڭ قېرى باشلىقىنىڭ مەسلىھىتى بىلەن ئىش ئېلىپ بارىدىكەن.

كۈنلەردىن كۈنلەر ئۆتۈپ، ئايلاردىن ئايلار ئۆتۈپ، بىر كۈنى قېرى باشلىق ھەممە كەكلىكلەرنى ئۆز ئەتراپىغا يىغىپتۇ ۋە ئۇلارغا ۋەسىيەت قىلىپ:

ــ بالىلىرىم، بىز بەك ياخشى ياشاپ كەلگەنسۈرۈق، بىر ـ بىرىمىزنىڭ مەسلىھىتى بىلەن ئىش ئېـ لىپ بارغانسۈرۈق. مانا كۆرۈپ تۇرۇپسىلەر، بىزنىڭ ئارىمىزدا تا مۇشۇ كۈنگىچە يا ئۇرۇش ـ تالاش، يا رەنجۈ ئاداۋەت كۆرۈلمىدى. مېنىڭ بولسا، ئىككى پۇتۇم گۆرگە ساڭگىلىدى، مۇبادا ئۆلۈپ ـ تارتىپ كەتسەممۇ، ئاز ـ تولا پايدىسى بولۇپ قالار، سىلەرگە كىچىككىنە ۋەسىيىتىمنى ئېيتىپ قويای. بىرىنـ چى ۋەسىيىتىم، دائىم مۇشۇنداق ياشاڭلار، ئۇرۇشماڭلار، سوقۇشماڭلار، باشلىقىڭلارنىڭ مەسلىھىتى بىـ لەن ئىش ئېلىپ بېرىڭلار؛ ئىككىنچى ۋەسىيىتىم، ھېچقاچان توپتىن ئايرىلماڭلار، يالغۇز ياشىماڭلار؛ ئەڭ ئاخىرقى ۋەسىيىتىم، مۇشۇ كۆرۈنگەن قارا تاغنىڭ ئارقىسىغا ئۆتمەڭلار، ئەگەر بەك ئۆتكۈڭلار كېـ لىپ كەتسە، ھەممىڭلار بىللە ئۆتۈڭلار، ــ دەپتۇ. قېرى باشلىقنىڭ سۆزىنى ئاڭلىغان كەكلىكلەر:

ــ خاتىرجەم بولۇڭ، ئاتا، دېگەنلىرىڭىزنىڭ ھەممىسىنى بەجا كەلتۈرىمىز ــ دەپتۇ.

ئارىدىن كۆپ ئۆتمەي قېرى كەكلىك ئۆلۈپ كېتىپتۇ، شۇنداقتىمۇ ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ يېڭى باشلـ قىنىڭ مەسلىھىتى بىلەن بۇرۇنقىدىنمۇ ياخشى كۈن كەچۈرۈپتۇ. بىر كۈنى چۈشلەر بىلەن ئوزۇقلۇق ئىزدىگىلى چىققان كەكلىكلەر ئوۋدىن قايتىۋاتقاندا، ئارىسىدىن بىرى ئايرىلىپ قاپتۇ. ئۇ كۆپ ۋاقىتلاردىن بېرى شۇنىلا ئويلايدىكەن: نېمە ئۈچۈن ئاتىمىز بىزنى بۇ تاغنىڭ ئۇ قېتىغا ئۆتمەڭلار، دې- دى؟ مۇشۇنىڭدا بىر گەپ بار. «كۆزۈڭنىڭ بارىدا شەھەر كۆر، چىشىڭنىڭ بارىدا گۆش يە» دەپتىكەن، تە- ۋەككۈل قىلىپ بىر ئۆتۈپ باقمايمۇ. ئۇ ئارزۇسىغا بۇگۈن راسا ئوبدان بىر پەيت تۇغۇلغىنى ئۈچۈن خۇشال بولۇپ، قىن ـ قىنىغا پاتماي قارا تاغقا قاراپ ئۈچۈپتۇ، ئۈچۈپتۇ، ئۈچۈپتۇ... ئاز ئۈچۈپتۇ، كۆپ ئۈچۈپتۇ، ئاخىر قارا تاغقا يېتىپ بېرىپتۇ، شۇنداق قارىغۇدەك بولسا، ھەممە ياق ياپيېشىل، سۇلار شار- قىراپ ئېقىپ تۇرغان. شۇ چاغدا كەكلىك: «ھە، ئاتىمىز بىزدىن بۇ يەرلەرنى قىزغىنىپ، شۇ قىزىل تاشلىق گىياھسىز تاغدىلا ئۆلۈپ كەتسۇن، دەپ ئويلاپتىكەن ـ دە» دەپ، ئىچ ـ ئىچىدىن تىت ـ تىت بولۇپ كېتىپتۇ. ئۇ شۇنداق ئۈچۈپ كېتىپ بارسا، بىر يەردە بىر ئوچۇم قوناق چېچىلىپ تۇرغان. كەك-

لىك بۇنى كۆرۈپ نەپسى تاقىلداپ شۇ قوناققا قاراپ ئۆزىنى ئېتىپتۇ. دەل شۇ چاغدا ئۇگدەپ قالغان ئۇۋچىنىڭ قولىدىكى يىپ سىلكىنىپتۇ، شۇنداق بېشىنى كۆتۈرسە، بىر كەكلىك قىلتاقتىكى قوناقنى يەۋاتقان، ئۇۋچى دەررۇ يىپنى تارتقانىكەن، كەكلىكنىڭ ئىككىلا پۇتى قىلتاققا چۈشۈپتۇ.

شۇ ۋاقىتتا ھېلىقى تاغدىكى كەكلىكلەر چۆرىدىشىپ ئولتۇرۇپ بىر - بىرىنى ساناشقا كىرىشىپ-تۇ، قارىغۇدەك بولسا، ئارىدىن بىر كەكلىك يوق، ئاخىر ئۇلار شۇ كەكلىكنى ئىزدەش ئۈچۈن يەنە بىر كەكلىكنى ئەۋەتىپتۇ. ئۇمۇ خۇددى بۇرۇنقى كەكلىك ئۇچقان يوللاردىن ئۇچۇپ كېلىۋېتىپ شۇنداق قا-رىغۇدەك بولسا، ھېلىقى كەكلىك پوكۇننىنى يەرگە يېقىپ ياتقۇدەك، ئالدىدا قوناقلار چېچىلىپ تۇرۇپتۇ. بۇنى كۆرۈپ، ئىزدەشكە كەلگەن كەكلىك، ھە، بۇ تويغۇچە يەۋېلىپ ئۇچالماي قاپتۇ - دە، دەپ، كەكلىك-نىڭ قېشىغا چۈشۈپ، تىنچلىقمۇ سوراشماي، چېچىلىپ كەتكەن قوناقلارنى تېرىپ يېيىشكە باشلاپتۇ. بۇنى كۆرگەن ئۇۋچى، ھە، يەنە بىرىنى تۇتتۇم، دەپ خۇشال بولۇپ، قىلتاقنى بىر تارتىپتىكەن، ئۇنىڭ پۇتىمۇ قىلتاققا چۈشۈپتۇ... ئۇۋچى، ئىككىنى بەرگەن خۇدا ئۇچىنىمۇ بېرەر، دەپ، يىپنى تۇتۇپ ئولتۇ-رۇپتۇ... بۇ ئىككى كەكلىك ئۆزىنى ئۇياققا ئۇرۇپ، بۇياققا تاشلاپ بېقىپتۇ، ھېچ قىلتاقتىن قۇتۇلالماپ-تۇ. كۇن ئاستا ئولتۇرۇشقا باشلاپتۇ. ئىككىلا كەكلىكتىن خەۋەر ئالالمىغان كەكلىكلەر ئاخىر ئۇلارنى تېپىش كويىغا چۈشۈپتۇ ۋە ھەممىسى قېرى ئاتىسىنىڭ ۋەسىيىتىنى يادىغا كەلتۇرۇپ، بىرلىكتە ئاس-مانغا كۆتۈرۈلۈپتۇ. ئۇلار ئۇچۇپ كېتىپ بېرىپ قارىغۇدەك بولسا، ئىككىلا كەكلىك دانلاپ تۇرغان...

بىرئاز پەسلەپ يەنە بىر سىنچىلاپ قاراپتىكەن، ئۇلارنىڭ پۇتىدىكى قىلتاقلار ئوچۇقلا كۆرۈنۈپتۇ. بۇ بىر توپ كەكلىكلەرنى كۆرۈپ ئۇۋچىمۇ قىن - قىنىغا پاتماي، يۇرەكلىرى دۈكۈلدەپ كېتىپتۇ. قېرى باشلىقى شۇ چاغدا:

— بۇلار قىلتاققا چۈشۈپ قاپتۇ. ھەممىز بىر يولىلا ئۆزىمىزنى قىلتاققا ئاتايلى - دە، ئۇلارنى قىلتاقلىرى بىلەن كۆتۈرۈپ چىقايلى، — دەپتۇ.

دېگەندەك ھەممىسى گۈرۈلدەپ كېلىپ قىلتاققا ئۆزلىرىنى ئۇرۇپتۇ، قىلتاقنى كەكلىكلەر بىلەن بىلە-لىلا چىشلىرىدا چىشلەپ ئاسمانغا كۆتۈرۈپ چىقىپ كېتىپتۇ. بۇلارنى كۆرگەن ئۇۋچىنىڭ ئاغزى ئېچە-لىپلا قاپتۇ. بىرھازادىن كېيىن كەكلىكلەر ئۆزلىرىنىڭ ماكانلىرىغا يېتىپ كېلىپ، ئۇلارنىڭ پۇتلىرىدىكى يىپلارنى چىشلىرى بىلەن قىيىپ ئۇزۇپتۇ ۋە قالغان ئۆمرىنى ھەممىسى بىللە ئىناق ئۆتكۈزۈپتۇ.

شاھبىلەن شاتۇتى

تكەن زامانلارنىڭ بىرىدە نامان ئىسىملىك بىر پادىشاھ ئۆتكەنىكەن. ئۇ پادىشاھنىڭ خىزمىتىدە بەش ۋەزىر، نۇرغۇن لاۋۇلەشكەر، يۈزدىن ئارتۇق قاۋۇل سەركەردە ھەم پادىشاھ ئوردىسى ئىچىدە خەۋپ ـ خەتەر، بەخت ـ سائادەتتىن بېشارەت بېرىپ تۇرىدىغان، پادىشاھ ھەر قانداق نەرسىدىن ئەزىز كۆرىدىغان دانا بىر شاتۇتى بار ئىكەن، شۇڭا شاھ سەلتەنەتلىك تەختىدە خاتىرجەم ئولتۇرىدىكەن.

بىر كۈنى شاتۇتى شاھنىڭ ھۇزۇرىغا كىرىپ، شاھتىن مۇنۇلارنى ئىلتىماس قىپتۇ:

ــ ئى ھۆرمەتلىك شاھ، ماڭا قىرىق كۈنلۈك رۇخسەت بەرسىلە. مەن ئاتا ـ ئانامدىن، قان قېرىنداشلىرىمدىن ئايرىلىپ، ئۆزلىرىنىڭ خىزمەتلىرىدە بولغىلى ئون ئىككى يىل بوپتۇ، مەن ئۇلار بىلەن كۆرۈشۈپ كېلىۋالسام!

شاھ ساراسىمگە چۈشۈپ:

ــ ئەي ئەزىز شاتۇتى، ساڭا رۇخسەت بەرسەم سەن كەلمەيسەن، شۇڭا بارمىسالىڭ، ــ دەپتۇ. شاتۇتى شاھقا يالۋۇرۇپ:

ــ بىزنىڭ نەسلىمىز ئەزەلدىن ۋەدىگە خىلاپلىق قىلمايدۇ، يالغان سۆزلىمەيدۇ، مەنمۇ ھەرگىز يالغان سۆزلىمەيمەن، قايتىپ كەلمەسلىككە ھەددىم ئەمەس، ــ دەپتۇ. شاھ ئىلاجسىز شاتۇتىغا قىرىق كۈنلۈك رۇخسەت بېرىپتۇ.

شاتۇتى شاھنىڭ رۇخسىتىنى ئالغاندىن كېيىن يولغا راۋان بولۇپ، ئاچلىق، تەشنالىق، ھارغىنلىقا بەرداشلىق بېرىپ، كېچە ـ كۈندۈز ئۇچۇپ تاغ ـ ئېدىرلارنى، چۆل ـ جەزىرىلەرنى ئارقىدا قالدۇرۇپ ئۆز يۇرتىغا بېرىپتۇ، باشقا شاتۇتىلار بىلەن دىدارلاشقاندىن كېيىن مەلۇم بوپتۇكى، ئۇنىڭ ئاتىسى قازا تاپقانغا يەتتە يىل، ئانىسى قازا تاپقانغا تۆت يىل بوپتۇ. شاتۇتىلار:

ــ ئەگەر سەككىز كۈن بۇرۇن كەلگەن بولساڭمۇ، ئاكاڭ بىلەن كۆرۈشۈۋالغان بولاتتىڭ، ئاكاڭمۇ ئۇزۇن مۇددەت ئاغرىپ سەككىز كۈن ئىلگىرىلا قازا قىلدى، ــ دەپتۇ.

شاتۇتىنىڭ قايتىش ۋاقتىمۇ بولۇپ قاپتۇ. بىچارە شاتۇتى ئانا ماكانىنى قانغۇدەك ئايلىنىپ بولالماپتۇ، بىراق ۋەدىگە ۋاپا قىلىش لازىم ئىكەن. مۇساپىر دوستىنىڭ دەردىنى چۈشەنگەن باشقا شاتۇتىلار:

ــ سەن يەنە قايتماقچى بولۇۋاتىسەن. بىزنىڭ ساڭا سۇغات قىلغۇدەك، پادىشاھنىڭ نەزىرىدىن ئۆتكۈدەك چوڭ سۇغىتىمىز يوق، شۇنداقتىمۇ بىر تال ئۇرۇق سۇغات قىلايلى. بۇ ئۇرۇقنى تېرىپ

ئۇندۇرۇپ، ئۆستۇرۇپ مېۋىلەتكەندىن كېيىن مېۋىسىنى يېگەن ئادەم قېرىمايدۇ، قېرى بولسا، ياشلىقىغا يانىدۇ، — دەپ ئۇرۇقنى شاتۇتىغا بېرىپتۇ.

شاتۇتى بۇ خىسلەتلىك ئۇرۇقنى چىشلەپ، بۇرادەرلىرى بىلەن خوشلىشىپ نامان شاھنىڭ دەرگاھىغا قاراپ ئۇچۇپتۇ. ئۇ مەنزىللەرنى ئارقىدا قالدۇرۇپ، مىڭ بىر رەنج - مۇشەققەتلەرگە چىداپ، ئاخىر شاھ بىلەن كۆرۈشۈپتۇ. شاھ دانا شاتۇتىنىڭ قايتىپ كەلگەنلىكىگە خۇشال بولۇپ، ئوردىدا ئون كۈن بەزمە - زىياپەت ئۆتكۈزۈپتۇ. شاتۇتى شاھ ئۈچۈن ئېلىپ كەلگەن خاسىيەتلىك مېۋە ئۇرۇقىنى شاھقا تەقدىم قىپتۇ. شاھ:

— ئى دانا شاتۇتى، بۇ ئۇرۇقنىڭ خاسىيىتى نېمە؟ — دەپ سورىغانىكەن، شاتۇتى ئۇرۇقنىڭ خىسلەتلىرىنى سۆزلەپ بېرىپتۇ. پادىشاھ:

— مەن ئۇزۇندىن بۇيان ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈشنى، ياشىرىشنى ئارزۇ قىلىپ يۈرەتتىم، مۇرادىم ھاسىل بولمىدىغان بوپتۇ، — دەپ تېخىمۇ خۇشال بوپتۇ. نامان شاھ ئۆزىنىڭ ئوڭ قول ۋەزىرىنى چاقىرىپ:

— بۇ ئۇرۇقنى مۇنبەت يەرگە تىكىپ، سۇغىرىپ، ئۆستۈرۈڭ، مېۋىسى پىشقاندا ئالدىمغا ئەكىلىڭ، ئۇنىڭسىز ئالدىمغا كەلمەڭ، — دەپ بۇيرۇپتۇ.

ۋەزىر پەرمان بويىچە ئوردىدىن چىقىپ تەجرىبىلىك باغۋەندىن بىرنى تېپىپ، مەسلىھەت بىلەن ياخشى يەرنى تاللاپ، ھېلىقى ئۇرۇقنى تېرىپ ئۇندۇرۇپتۇ.

كۆچەت بەش يىللىق پەرۋىشتىن كېيىن چېچەكلەپ مېۋە بېرىپتۇ. لېكىن، شۇ كۆچەت تىكىلگەن جايىنىڭ يېنىدىكى كونا تاملىقتا بىر يىلان ياشايدىكەن، يىلان ۋەزىرىنىڭ گەپ - سۆزىدىن بۇ كۆچەتنىڭ مېۋىسىنىڭ ئادەمنى ياشارتىدىغانلىقىنى بىلىۋالغانىكەن، شۇڭا ئۇ يىلان كامارىدىن بېشىنى چىقىرىپ دەرەخنىڭ مېۋىسىنىڭ پىشىشىنى كۈتۈپ تۇرۇپتۇ. ۋەزىرمۇ تەقەززالىق بىلەن مېۋىنىڭ پىشىشىنى كۈتۈپتۇ. ئاخىر مېۋە پىشىشقا باشلاپتۇ. پەيت كۈتۈۋاتقان ھېلىقى يىلان ھەر كۈنى كېچىسى ئۇۋىسىدىن سويلاپ چىقىپ دەرەخكە يامىشىپ، قايسى مېۋە پىشقان بولسا، شۇ مېۋىگە زەھەرلىك نەشتىرىنى سانجىپ، مېۋە شىرنىسىنى شورىۋاپتۇ. بۇنى ۋەزىر سەزمەپتۇ.

بىر كۈنى ۋەزىر پىشقان مېۋىلەرنى ئالتۇن لېگەنگە ئېلىپ پادىشاھنىڭ ئالدىغا ئەكىرىپتۇ. پادىشاھ:

— بۇ خىسلەتلىك مېۋىنى ئالدى بىلەن دادامنىڭ تامىقىنى ئېتىدىغان ئاشپەز ئۇستامغا بېرەي، ئۇنىڭدىن كېيىن مەن يەي، — دەپ، دەرھال ئاشپەزنى چاقىرىپتۇ. پادىشاھ ئاشپەزگە:

— ئۆزلىرى نەچچە يىلدىن بېرى خىزمىتىمدە بولۇپ قېرىپ قالدىلا، بۇ مېۋە دانا شاتۇتىنىڭ ئالاھىدە سوۋغىتى. بۇ مېۋىنى كىم يېسە ياشىرىدۇ، شۇڭا ئالدى بىلەن ئۆزلىرىنى ئېغىز تەگسۇن دەپ چاقىرغانىدىم، يەپ كۆرسىلە، — دەپتۇ. ئاشپەز ئالەمچە خۇشاللىق بىلەن مېۋىدىن بىرنى ئېلىپ شۇنداق يېگەنىكەن، جايىدىلا يىقىلىپ ئۆلۈپ قاپتۇ. پادىشاھ غەزەپلىنىپ:

— بۇ ئەبلەخ شاتۇتى مېنى قەستلىگەنىكەن، ھالاك بولغىلى تاس قاپتىمەن. جاللات، بۇ شاتۇتىنى ئۆلتۈرۈڭلار ! — دەپ پەرمان قىپتۇ. شاتۇتى بولسا، دەرھال ئۇچۇپ كۆكتە ئىككى ئايلانغاندىن كېيىن:

— ئەي يېنىك پىكىرلىك شاھىم، مەن سىزگە يامانلىق ئويلىغان ئەمەس. بىر كۈنى بولمىسا بىر كۈنى سىر ئېچىلىدۇ. ھازىرچە بىز خوشلىشايلى، — دەپتۇ - دە، ئۇچۇپ كېتىپتۇ.

شۇنىڭدىن باشلاپ خەلق ئىچىدە: «پادىشاھنىڭ بېغىدا ئادەم يېسە ئۆلىدىغان مېۋە بار ئىكەن» دېگەن گەپلەر تارقىلىپتۇ.

ئەمدى گەپنى شاتۇتتىدىن ئاڭلايمىز:

شاتۇتى پادىشاھنىڭ ئوردىسىدىن چىقىپ ئۆز يۇرتىغا بېرىپ، ئۆزىنىڭ بۇرادەرلىرىگە خاسىيەتلىك ئۇرۇقتىن ئەجەل مېۋىسى پىشقانلىقىنى سۆزلەپ بېرىپتۇ. دانا شاتۇتىلار تەئەججۇپ بىلەن ھەر خىل پەرەزلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشۇپ: «ياخشىسى كىلەر يىلى مېۋە پىشىشتىن ئىلگىرى سەن شاھنىڭ بېغىغا بېرىپ كېچە - كۈندۈز يوشۇرۇنۇپ مېۋىنى كۆزەتكىن» دېيىشىپتۇ. شاتۇتى ياخشى مەسلىھەتلەر بويىچە قايتىپ، ھېلىقى خاسىيەتلىك مېۋىنى كۆزىتىشكە باشلاپتۇ ۋە مېۋە پىشقاندا كېچىسى يىلان چىقىپ مېۋىنىڭ شىرنىسىنى شورايدىغانلىقىنى سېزىپتۇ - دە، يەنە قايتىپ ئەھۋالنى باشقا شاتۇتىلارغا ئېيتىپتۇ. شاتۇتىلار ئۇنىڭغا ھەر خىل مەسلىھەتلەرنى بېرىپتۇ.

ئەمدىكى گەپنى مۇشۇ شەھەردىكى داڭق چىقارغان قىمارۋازدىن ئاڭلايلى:

بۇ شەھەردە بىر قېرى قىمارۋاز بار ئىكەن. بىر كۈنى بۇ قېرى قىمارۋاز ئۆزىنىڭ بارلىق مال - دۇنيالىرىنى ئۇتتۇرۇپ بولۇپ، باشقا قىمارۋازلاردىن پۇل ئۆتنە ئېلىپ يەنە قىمار ئوينىماقچى، ئۇنىمۇ ئۇتتۇرۇۋېتىپتۇ. ئۇنىڭغا ئاسمان يىراق، يەر قاتتىق كەپتۇ. قىمارۋازلار:

— پۇلىمىزنى ھازىر بەر، بولمىسا، جېنىڭنى ئالىمىز، — دەپتۇ. ئامالسىز قالغان قىمارۋاز ئۆلۈۋېلىشنى ئويلاپ، باشقىلارغا:

— مەن پادىشاھنىڭ بېغىدىكى بىر تۇپ دەرەخنىڭ تۇۋىگە بىرئاز پۇل كۆمۈپ قويغان، شۇ يەردىكى پۇلۇمنى ئېلىپ بېرەي، بىللە بارايلى، — دەپتۇ. باشقا قىمارۋازلارمۇ ماقۇل بولۇشۇپ، ھېلىقى دەرەخنىڭ تۇۋىگە كېلىشىپتۇ. قەرزدار قىمارۋاز بولسا، ئۆلۈۋېلىش نىيىتىدە ھېلىقى دەرەخنىڭ تۇۋىگە كەپ-

تۇ. پايلاپ تۇرغان شاتۇتى دەرەخنىڭ ئېگىز شېخىدىكى يىلان يېقىن كەلمىگەن بىر تال مېۋىنى ئۇنىڭ ئالدىغا تاشلاپتۇ. قىمارۋاز ئالدىغا چۈشكەن مېۋىنى ئېلىپ يېگەنىكەن، ئۆلۈش ئۈياقتا تۇرسۇن، ياش يىگىتكە ئايلىنىپ قاپتۇ. بۇنى سەزمىگەن قىمارۋازلار:

— ھەي، ھېلىقى بىزگە قەرزدار قېرى قېنى؟ يوقاپ كەتتىغۇ، — دېيىشىپتۇ. قەرزدار قىمارۋاز:

— ھەي، كىمنى ئىزدەيسىلەر؟ مانا مەن يېنىڭلاردا تۇرىمەنغۇ ! — دەپتۇ. باشقىلار:

— ماڭ، بىز سېنى نېمە قىلىمىز؟ ! بىز قەرزدار قېرىنى ئىزدەيمىز، — دەپتۇ. قېرى قىمارۋاز بولسا:

— ۋاي ئاغىنىلەر، قەرزدار قېرى قىمارۋاز مەن بولمەن. مەن ئۆلۈۋېلىش نىيىتىدە بۇ يەرگە كېلىپ ئەجەل دەرىخىنىڭ مېۋىسىنى يېگەنىدىم، ئۆلمەي، ئەكسىچە ياشىرىپ قالدىم، — دەپتۇ. باشقا قىمارۋازلار:

— سەن قەرزنى بېرىشتىن قېچىپ ئۆزگىرىۋاپسەن، پادىشاھنىڭ ئالدىغا بارىمىز، — دەپ جېدەل - غوۋغا بىلەن پادىشاھنىڭ ئوردىسىغا كىرىشىپتۇ.

پادىشاھ غوۋغاچىلارنىڭ گەپلىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، قەرزدار قىمارۋازدىن سوراپتۇ:

— سەن قانداق قىلىپ ياش بولۇۋالدىڭ؟

— مەن، — دەپتۇ قېرى قىمارۋاز، — قىمار ئويناپ قەرزدار بولۇپ قالغانىدىم، بۇلار قىستاپ تۇرۇۋالدى، قەرزىمنى تۆلىيەلمىگەچكە ئۆلۈپ قۇتۇلاي، دەپ، ئەجەل مېۋىسىنى يېگەنىدىم، مۇشۇنداق ياشىرىپ قالدىم.

پادىشاھ ھەيرانۇ ھەس قېلىپ، ياساۋۇللاردىن بىرىنى چاقىرىپ ھېلىقى مېۋىنى ئېلىپ كېلىشكە بۇيرۇپتۇ. مۇشۇ ۋەقەلەر بولۇۋاتقاندا، شاتۇتى يىلان شىرنىسىنى شورىۋالغان مېۋىلەرنىڭ ھەممىسىنى ئۈزۈپ ئادەم بارمايدىغان يېراق يەرگە تاشلىۋېتىپ ئۆلگۈرۈپتۇ. بىردەمدىلا مېۋە كەلتۈرۈلۈپتۇ.

ۋەزىرلەر ئارىسىدا قېرى بىر ۋەزىر بار ئىكەن، پادىشاھ ئاشۇ قېرى ۋەزىرنى ھېلىقى مېۋىنى يېيىشكە بۇيرۇپتۇ. ۋەزىر مېۋىدىن بىر تال ئېلىپ يېگەنىكەن، دەرھال ياش يىگىتكە ئايلىنىپتۇ، ئاندىن پادىشاھمۇ يەپ ياشلىقىغا يېنىپتۇ. پادىشاھ بۇ قەرزدار قىمارۋازنىڭ قەرزىنى تۆلەپ بېرىپتۇ ھەمدە ھەر بىر قىمارۋازغا ئۆمۈر بويى يەتكۈدەك ئالتۇن - كۈمۈشلەرنى ئىنئام قىپتۇ.

بۇ ئەھۋاللاردىن خەۋەردار بولۇپ تۇرغان شاتۇتى شاھ ئوردىسىغا كىرىپ ھۆرمەت بىلدۈرگەندىن كېيىن، شاھقا قاراپ:

— ئى پادىشاھىئالەم، مەندىن ئورۇنسىز گۇمانلىنىپ، مېنى ئۆلۈمگە بۇيرۇغانىدىلە، ئەمدى مەن سوۋغات قىلغان ئۇرۇقنىڭ مېۋىسىنى يەپ ياشىرىپ قالدىلا. «گۇمان ئىمانىنى قاچۇرۇپتۇ» دېگەن گەپ راست ئىكەن. ھېلىھەم بولسا، قېرى ئاشپەزنىڭ ئۆلۈشىگە سەۋەبچى بولغان يىلاننى كونا تاملىقتىن تېپىپ ئۆلتۈرمىسىلە، يىللارنىڭ بىرىدە يەنە بىركىم غەزەپلىرىگە ئۇچرايدۇ. ئەمدى مېنى ئۆلتۈرسىلمۇ مەيلى، — دەپتۇ - دە، پادىشاھنىڭ ئالدىدا تۇرۇپتۇ.

شاھ شاتۇتىدىن ئەپۇ سوراپتۇ ۋە ئوردىدا قېلىپ، دانا مەسلىھەتلىرىنى بېرىشنى ئۆتۈنۈپتۇ. ئەمما، شاتۇتى قانات قاققىنىچە ئۇچۇپ كېتىپتۇ. پادىشاھ بولسا، شاتۇتىنى ئالدىراپ - سالدىراپ ئۆلۈمگە بۇيرۇپ قويغىنىغا ھەسرەت - نادامەت چېكىپ كۆپ قايغۇرۇپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ئاقىللار: «پىتنىڭ ئاچچىقىدا چاپانىنى ئوتقا سالما !» دېگەن ھېكمەتلىك سۆزنى قالدۇرغانىكەن.

تۈلكىنىڭ ئۆلۈمى

تكەن زاماندا مۇنداق بىر ۋەقە بولغانكەن: بىر چاشقان ئۇۋىسىدىن چىقىپ، خېلى ئۇزاق بىر جايغا بېرىپ ئەتراپنى سەيلە قىلىپ يۈرسە، توساتتىن ھاۋا گۈلدۈرلەپ، چاقماق چېقىپ، مۆلدۈر يېغىپ كېتىپتۇ. چاشقانغا ئالەم ـ مالەم بولغاندەك بىلىنىپتۇ ـ دە، ئۇۋىسىغا قاراپ بەدەر قېچىپتۇ. چاشقان كېلىۋاتىپ مۇشۇككە يولۇقۇپ قاپتۇ. مۇشۇك چاشقانىنىڭ ھالىغا يەتمەك بولۇپ سوراپتۇ:

— ۋاي ئاداش، نېمە بولدۇڭ؟

— يېغى كەلدى، يېغى كەلدى، تىرىك ئۆلەر چېغى كەلدى. ئاتقان ئوقى گۈمبىرەك، تەگكەن يېرى دۇپدۇگلەك، قېچىۋەرگىن، قېچىۋەرگىن، — دەپتۇ چاشقان. مۇشۇك شۇ ھامان چاشقانغا قوشۇلۇپ قېچىپتۇ. چاشقان بىلەن مۇشۇك قېچىپ بىر يەرگە كەلگەندە ئىتقا يولۇقۇپ قاپتۇ. ئىت سوراپتۇ:

— ۋاي مۇشۇك ئاداش، نېمە بولدۇڭ؟

— چاشقان ئاداشتىن سورا.

— چاشقان ئاداش، ساڭا نېمە بولدى؟

— يېغى كەلدى، يېغى كەلدى، تىرىك ئۆلەر چېغى كەلدى. ئاتقان ئوقى گۈمبىرەك، تەگكەن يېرى دۇپدۇگلەك، قېچىۋەرگىن، قېچىۋەرگىن، — دەپتۇ چاشقان. ئىتمۇ دەرھال چاشقان بىلەن مۇشۇككە قوشۇلۇپ قېچىپتۇ. چاشقان، مۇشۇك، ئىت كۆپ ماڭمايلا تۈلكىگە يولۇقۇپ قاپتۇ. تۈلكە سوراپتۇ:

— ۋاي ئىت ئاداش، نېمە بولدۇڭ؟

— مۇشۇك ئاداشتىن سورا.

— مۇشۇك ئاداش، نېمە بولدۇڭ؟

— چاشقان ئاداشتىن سورا.

— چاشقان ئاداش، نېمە بولدۇڭ؟

— يېغى كەلدى، يېغى كەلدى، تىرىك ئۆلەر چېغى كەلدى. ئاتقان ئوقى گۈمبىرەك، تەگكەن يېرى دۇپدۇگلەك، قېچىۋەرگىن، قېچىۋەرگىن ! — دەپتۇ چاشقان. تۈلكە ئۇن چىقارماي چاشقان، مۇشۇك، ئىتقا ئەگىشىپ قېچىپتۇ. ئۇلار ئازمۇ ماڭماي، كۆپمۇ ماڭماي بۆرىگە يولۇقۇپ قاپتۇ. بۆرە سوراپتۇ:

— تۈلكە ئاداش، نېمە بولدۇڭ؟

— ئىت ئاداشتىن سورا.

— ئىت ئاداش، نېمە بولدۇڭ؟
— مۇشۇك ئاداشتىن سورا.
— مۇشۇك ئاداش، نېمە بولدۇڭ؟
— چاشقان ئاداشتىن سورا.
— چاشقان ئاداش، نېمە بولدۇڭ؟
— يېغى كەلدى، يېغى كەلدى، تىرىك ئۆلەر چېغى كەلدى. ئاتقان ئوقى گۈمبىرەك، تەگكەن يېرى دۆپدۈگىلەك، قېچىۋەرگىن، قېچىۋەرگىن ! — دەپتۇ چاشقان. بۆرە چاشقان، مۇشۇك، ئىت، تۈلكىلەرگە قوشۇلۇپ قېچىپتۇ. ئۇلار ئالدى ـ كەينىگە قارىماي كېتىۋېتىپ، ئېيىق باتۇرغا يولۇقۇپ قاپتۇ. ئېيىق بىر ـ بىرىگە ئۆچ نېمىلەرنىڭ جەم بولۇپ قالغانلىقىغا ھەيران بولۇپ سوراپتۇ:
— بۆرە ئاداش، نېمە بولدۇڭ؟
— تۈلكە ئاداشتىن سورا.
— تۈلكە ئاداش، نېمە بولدۇڭ؟
— ئىت ئاداشتىن سورا.
— ئىت ئاداش، نېمە بولدۇڭ؟
— مۇشۇك ئاداشتىن سورا.
— مۇشۇك ئاداش، نېمە بولدۇڭ؟
— چاشقان ئاداشتىن سورا.
— چاشقان ئاداش، نېمە بولدۇڭ؟
— يېغى كەلدى، يېغى كەلدى، تىرىك ئۆلەر چېغى كەلدى. ئاتقان ئوقى گۈمبىرەك، تەگكەن يېرى دۆپدۈگىلەك، قېچىۋەرگىن، قېچىۋەرگىن ! — دەپتۇ چاشقان. ھېچنېمىدىن قورقمايدىغان ئېيىق يېغىنىڭ كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ، چاشقان، مۇشۇك، تۈلكە، بۆرىلەرگە قوشۇلۇپ قېچىپتۇ. ئۇلار ئانچە ماڭمايلا يولۇاسقا يولۇقۇپ قاپتۇ. يولۋاس سوراپتۇ:
— ئېيىق ئاداش، نېمە بولدۇڭ؟
— بۆرە ئاداشتىن سورا.
— بۆرە ئاداش، نېمە بولدۇڭ؟
— تۈلكە ئاداشتىن سورا.
— تۈلكە ئاداش، نېمە بولدۇڭ؟
— ئىت ئاداشتىن سورا.
— ئىت ئاداش، نېمە بولدۇڭ؟
— مۇشۇك ئاداشتىن سورا.
— مۇشۇك ئاداش، نېمە بولدۇڭ؟
— چاشقان ئاداشتىن سورا.
— چاشقان ئاداش، نېمە بولدۇڭ؟
— يېغى كەلدى، يېغى كەلدى، تىرىك ئۆلەر چېغى كەلدى. ئاتقان ئوقى گۈمبىرەك، تەگكەن يېرى دۆپدۈگىلەك، قېچىۋەرگىن، قېچىۋەرگىن ! — دەپتۇ چاشقان. ھېچنېمىدىن قورقمايدىغان يولۋاسمۇ

ئۇلارغا قوشۇلۇپ قېچىپتۇ. «بىر قېتىم يىلاندىن قورققان كۆلمەنمۇ قورقىدۇ» دېگەندەك، كۈن ئېچىلىپ، مۆلدۈر توختاپ كەتكەن بولسىمۇ، ئۇلار ئارقىسىغا قارىماي قېچىپتۇ، دەريا كەلسە كېچىپتۇ، تاغ كەلسە ئېشىپتۇ، داۋان كەلسە ئاتلاپتۇ، ھېرىپ - ئېچىپ، ھەممىسىنىڭ يۈرىكى ئاغزىغا تىقىلاي دېگەندە بىر ئۆڭكۈر يولۇقۇپتۇ، ئۆڭكۈرنىڭ ئىچى قاراڭغۇ بولسىمۇ، ئالتىسى بەخۇدۇك سىغقۇدەك كەڭ ئىكەن، ئۇلار مەسلىھەت بويىچە ئۆڭكۈرگە كىرىپ ئارام ئاپتۇ.

ئۇلارنىڭ ھاردۇقى بېسىلىپ، يۈرىكى ئورنىغا چۈشكەندىن كېيىن، قورسىقى ئېچىشقا باشلاپتۇ. ئۆڭكۈرنىڭ ئىچىدە چىشقا باسقۇدەك بىرنېمە يوق ئىكەن. تۇلكە قۇيرۇقىنى چۆرۈپ ئوتتۇرىغا سەكرەپ چۈشۈپ:

— يولۇاس بىزنىڭ ئاتىمىز، ئېيىق بىزنىڭ ئانىمىز، بۆرە بىزنىڭ ئاكىمىز، ئىت بىزنىڭ ئىگىمىز، مۇشۇك بىزنىڭ ئىنىمىز، چاشقان بىزنىڭ نېمىمىز؟ ھازىر بېسىپ يەيلى بىز، — دەپلا، چاشقاننى كاپ قىلىپ چىشلەپ يۇتۇۋاپتۇ. ئاردىدىن توپتوغرا يېرىم كۈن ئۆتكەندە، تۇلكە يەنە كۆزلىرىنى ئوينىتىپ ئوتتۇرىغا چۈشۈپ:

— يولۇاس بىزنىڭ ئاتىمىز، ئېيىق بولسا ئانىمىز، بۆرە بىزنىڭ ئاكىمىز، ئىت بىزنىڭ ئىگىمىز، مۇشۇك بىزنىڭ نېمىمىز؟ ھازىر بېسىپ يەيلى بىز، — دەپ، مۇشۇكنىمۇ يەپ قويۇپتۇ، مۇشۇك ئاچ كۆز تۇلكىگە كۈنلۈكمۇ بولماپتۇ. ئۇنىڭ قورسىقى يەنە ئېچىپتۇ. ئۇ تىلىنى چىقىرىپ ئوتتۇرىغا چۈشۈپ:

— يولۇاس بىزنىڭ ئاتىمىز، ئېيىق بىزنىڭ ئانىمىز، بۆرە بىزنىڭ ئاكىمىز، ئىت بىزنىڭ نېمىمىز؟ ھازىر بېسىپ يەيلى بىز، — دەپ، ئېچىرقاپ كەتكەن ئىتقا بىر ئېسىلىپ، بوغۇپ ئۇنىمۇ يەپ قويۇپتۇ. يولۇاس، ئېيىق، بۆرىلەرگە بىر چىشلەمۇ بېرىپ قويماپتۇ. ئاردىدىن بىر ئاخشام ئۆتكەندىن كېيىن تۇلكىنىڭ قورسىقى يەنە ئېچىپتۇ، ئۇ بىر سەكرەپ ئۆڭكۈرنىڭ ئېغىزى تەرەپكە ئۆتۈپ:

— يولۇاس بىزنىڭ ئاتىمىز، ئېيىق بىزنىڭ ئانىمىز، بۆرە بىزنىڭ نېمىمىز؟ ھازىر بېسىپ يەيلى بىز، — دەپ بىر سەكرەپ بېرىپ، بۆرىنىڭ كانىيىدىن ئېلىپ بوغۇپتۇ. تۇلكە ئېچىرقاپ كەتكەن ئىتىمقا بىر قاراپ قويۇپ، ئۆزىنىڭ قورسىقىنى بۆرىنىڭ گۆشى بىلەن يېرىلغۇچە تويغۇزۇۋاپتۇ. يولۇاس بىلەن ئېيىقنىڭ قورسىقى ئېچىپ تارتىشىپ كېتىپتۇ. تۇلكە:

— يولۇاس بىزنىڭ ئاتىمىز، ئېيىق بىزنىڭ ئانىمىز، ئۆڭكۈر بىزنىڭ ئۆيىمىز، يېغى ئۆتۈپ كەتكۈچە، مىدىرلىماي ياتىمىز، — دەپ، ئۆڭكۈرنىڭ ئېغىزىنى توراپ يېتىپتۇ. يېغىمۇ كەلمەپتۇ. يولۇاس بىلەن ئېيىق: «تۇلكە راست ئېيتىدۇ» دەپ ئىشىنىپ مىدىرلىماپتۇ. بىر چاغدا تۇلكىنىڭ قورسىقى يەنە ئېچىپتۇ. ئۇ ئورنىدىن قوپۇپ، مۇغەمبەرلىك بىلەن بىر كېرىلىپ قويۇپ:

— يولۇاس بىزنىڭ ئاتىمىز، ئېيىق بىزنىڭ نېمىمىز؟ مىدىر قىلماي تۇرسۇن ئۇ، ھازىر بېسىپ يەيلى بىز، — دەپ، ئېيىقنى بېسىۋاپتۇ. ئاچ قورساق ئېيىق مىدىر قىلالماپتۇ. تۇلكە ئۆزىنىڭ ھۇنىرىنى ئىشلىتىپ يۇرۇپ، ئېيىقنىمۇ ئۆلتۈرۈپ يەپ تۇگىتىپتۇ. ئۆڭكۈردە يولۇاس بىلەن تۇلكىلا قاپتۇ. نۆۋەتنىڭ ئۆزىگە كېلىپ قالغانلىقىنى بىلىپ قالغان يولۇاس تۇلكىنى گەۋدىسى بىلەن بىر ئۇرۇپ يىقىتىپلا، ئۆڭكۈردىن چىقىپ قېچىپتۇ. تۇلكە ئورنىدىن دەس تۇرۇپ يولۇاسنى قوغلاپتۇ. تۇلكە يولۇاسنى قوغلاپ كۆپ ئۆتمەيلا، يول بويىغا قويۇپ قويۇلغان قاپقانغا چۈشۈپ ئۆلۈپتۇ. يولۇاس شۇ قاچقىنىچە بىر قېلىن جاڭگاللىق ئىچىگە كىرىپ، خۇداغا شۈكۈر قىپتۇ.

بۇ ۋەقەنى ئاڭلىغانلار: «كىشىگە قىلغان كىشىدە قالماپتۇ، دېگەن راست ئىكەن» دېيىشىپتۇ.

بۆرە، تۈلكە ۋە ئېشەك

ـبر كۈنى جاهىل بۆرە، قۇۋ تۈلكە ۋە ئەخمەق ئېشەك ئۆزلىرىنىڭ جىنايەتلىرى ھەقىدە پاراڭلىشىپتۇ. دەسلەپتە سۆزنى بۆرە ئاپتۇ. ئۇ سۆھبەتداشلىرىدىن ئۆز جىنايىتى ئۈچۈن كەچۈرۈم سورىغان ھالدا مۇنداق دەپتۇ:

— مەن بىر كۈنى ناھايىتى غەزەپلىنىپ يوغان ھەم سېمىز بىر چوشقىنى يەۋەتتىم، لېكىن مەن كېيىنرەك توغرا ئىش قىلمىغانلىقىمنى بىلدىم، چۈنكى ئۇ ئون ئىككى بالىسىنى يالغۇز قالدۇرۇپ، ئۆزى جاڭگالغا ئوزۇق ئىزدەپ چىققانىكەن. ئانىسىنى يەۋېتىپ بولۇپ قايتىشىمغا، بالىلىرى چىرقىرىشىپ ئالدىمغا چىقتى. مەن ئۇلارنىڭ ئانىسىغا بالىلىرىنى يالغۇز قالدۇرۇپ جاڭگالغا كەتكىنى ئۈچۈن ناھايىتى نەپرەتلەندىم، بالىلىرىغا ئىچىم ئاغرىپ كەتتى. شۇڭلاشقا، ئانىسى قىلغان پەسلىكنى مەن قىلمىدىم، ئۇلارنىڭ بىرىنمۇ يالغۇز قالدۇرماي بىر - بىرلەپ يەۋەتتىم.

— ۋاي، سىز ناھايىتى توغرا ئىش قىپسىز، — دەپ ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپتۇ قۇۋ تۈلكە، — بالىلىرىنى يالغۇز قالدۇرۇپ جاڭگالغا كىرگەن چوشقىنىڭ جازاسىنى تازىمۇ بېرىپسىز. ئەگەر سىز ياخشىلىق قىلىپ چوشقىنىڭ بالىلىرىنى يەۋەتمىگەن بولسىڭىز، بىچارە ناھەسىدىلەر ئانىسىز قانداقمۇ ياشار ئىدى؟ بۇ ئىشىڭىز ھېچقانداق جىنايەتكە ياتمايدۇ.

ئەمدى تۈلكە سۆز باشلاپتۇ:

— مەنمۇ ئۆز ئەيىبىمنى ئېيتاي، دوستلار، لېكىن ئۇ جىنايەتكە ياتامدۇ، ياتمامدۇ، ئۆزۈڭلار باھا بېرەرسىلەر. مەن بىر كۈنى بىر خورازنىڭ بېشىنى يۇلۇپ تاشلىدىم، لېكىن ئۇنىڭغا خورازنىڭ ئۆزى سەۋەبچى. تاڭ سەھەردە قاتتىق قىچقىرىپ ھەممىزنى ئويغىتىۋەتتى. مەن سىزگە ئوخشاش جاڭگالنىڭ ھۆرمەتلىك ھايۋانلىرىنىڭ ئۈيقۇسى بۇزۇلمىسۇن دەپ، ئىشنىڭ ئالدىنى ئالدىم. يەرگە يوروق چۈشكەندە بېشى كېسىلگەن خورازنى كۆرگەن مېكىيانلار قاقاقلاپ قۇلاق - مېڭەمنى يەۋەتتى. ئۇلارنىڭ ئۇنىنى ئۆچۈردۈم. ئۇلارمۇ ئەلۋەتتە ئۆزلىرى ئەيىبلىك.

— سەن توغرا ئىش قىلىپ ئۆگەنگەنسەن، سېنىڭ ھەممىزنىڭ غېمىنى يېگىنىڭنىڭ ئۆزى بىر ياخشى ئىش. ئۆزلىرىنىڭ ئەيىبى ئۈچۈن ئۆلتۈرۈلگەن خوراز - مېكىيانلار ئۈچۈن ھېچكىم سېنى جىنايەت سادىر قىلدى دەپ ئېيتالمايدۇ، — دەپتۇ بۆرە تۈلكىنىڭ دۈمبىسىنى قېقىپ.

ئەمدى نۆۋەت ئېشەككە كەپتۇ:

— مەن بىر جىنايىتىم ئۈچۈن تا بۈگۈنگىچە ئۆزۈمنى كەچۈرەلمەي يۈرىمەن. قورسىقىم ناھايىتى

ئاچ بىر كۈنى خوجايىنىمنىڭ رۇخسىتىسىز باغلاقلىق تۇرغان چۆپتىن بىر تۇتام يەۋەتكەنىدىم، — دەپ-
تۇ مۇڭلانغان ئېشەك بېشىنى تۆۋەن سالغىلىتىپ.
— ئاھ! — دەپ ۋارقىراپتۇ بۆرە، — سەن ناھايىتى ئىنساپسىز ئىكەنسەن، ئۆزۈڭنىڭ خوجايى-
نىڭغا خىيانەت قىلىشقا قانداقمۇ پېتىنىدىڭ؟!
— ناھايىتى توغرا ئېيتتىڭىز، — بۆرىگە قوشۇلۇپتۇ تۈلكە، — مەن بۇنىڭغا ئوخشاش خىيانەتچى-
نى ھېچقاچان كۆرمىگەن. بۇ جىنايىتىڭىزنى بىز كەچۈرەلمەيمىز.
بۆرە بىلەن تۈلكە بىچارە ئېشەكنى پارچە - پارچە قىلىپ راھەتلىنىپ يەۋېتىپتۇ.

بېلتقائالغۇچ

ۋۇجۇدىمنىڭ ئاۋۇنداق زامانىسىدا، يەر ـ زېمىن تېخى پەيدا بولمىغان چاغدا، پەقەت دېڭىزلا بولغانىكەن، هايۋانلار ۋە قۇشلار سۇدا ياشاپ، سۇدا كۆپىيىدىكەن. بۇ هال ئۇلارنىڭ راسا چىشىغا تېگىپتۇ.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە پۈتۈن هايۋان، قۇشلار يىغىلىشىپ مەجلىس ئۆتكۈزۈپتۇ ۋە ئۆزلىرى ياشاۋاتقان بۇ قۇلايسىز شارائىتنى ئۆزگەرتىپ، قۇرۇقلۇق بەرپا قىلىشقا بەل باغلاپتۇ، لېكىن هېچقايسىسى قانداق قىلىپ قۇرۇقلۇق بەرپا قىلىشنىڭ يوللىرىنى بىلمەي باشلىرى قېتىپتۇ. ئاخىر هايۋانلار ۋە قۇشلار دېڭىزدا ئۇزۇپ يۈرگەن بېلىقلارغا يالۋۇرۇشقا باشلاپتۇ:

— هەي بېلىقلار، بىزگە دېڭىزنىڭ ئاستىدىن لاي ئېلىپ چىقىشقا يارەمليدىغۇ؟

— لاينى نېمە قىلماقچىسىلەر؟ — دەپ سوراپتۇ بېلىقلار.

— قۇرۇقلۇق ياسايمىز، — دەپ جاۋاب بېرىشىپتۇ قۇشلار ۋە هايۋانلار.

— ياق، — دەپتۇ بېلىقلار، — قۇرۇقلۇق ياسىشىڭلار ئۈچۈن توپا بەرمەيمىز، بىزگە قۇرۇقلۇقتىن سۇ ياخشى، خالىغان يېرىمىزدە ئۇزۇپ سەيلە ـ تاماشا قىلالايمىز.

قۇشلار ۋە هايۋانلار كېتىپتا:

— سەن بېلىقلارنىڭ پادىشاهىسەن، بىزگە رەهىم ـ شەپقەت قىلغىن!

— ياق، سىلەرگە قۇرۇقلۇق ياساپ بېرىشكە بولمايدۇ، — دەپتۇ كىت ۋە قۇيرۇقى بىلەن سۇنى بىر ئۇرۇپتۇ ـ دە، دېڭىزغا شۇڭغۇپ كىرىپ كېتىپتۇ.

قۇشلار ۋە هايۋانلار قايغۇرۇشۇپتۇ. بىردىنلا توپ ئارىسىدىن ئۆتكۇر تۇمشۇقلۇق بىر قۇش — بېلىقئالغۇچ چىقىپتۇ ۋە:

— قېنى، مەن بىر ئۇرۇنۇپ كۆرەي، بەلكى دېڭىزنىڭ تېگىگىمۇ يېتىپ قالارمەن، — دەپتۇ. قۇشلار ۋە هايۋانلار لاپپىدە بېلىقئالغۇچقا قارىشىپتۇ، ئۇنىڭغا تەهسىن ـ ئاپىرىنلار ئېيتىشىپتۇ.

بېلىقئالغۇچ سۇنىڭ تېگىگە شۇڭغۇپ كىرىپ كېتىپتۇ. بېلىقئالغۇچنى ساقلاپ، قۇشلار ۋە هايۋانلارنىڭ كۆزلىرى تۆت بوپتۇ. بىراق، بېلىقئالغۇچتىن دېرەك بولماپتۇ، دېڭىزمۇ جىمجىت، پەقەت سۇنىڭ ئىچىدىن ئاپئاق كۆپۈكلەرلا ئېتىلىپ چىقىپ تۇرۇپتۇ. قۇشلار ۋە هايۋانلارنىڭ بۇ كىچىككىنە ۋۇجۇك قۇشقا ئىچى ئاغرىپتۇ. ئۇلار خىيالغا پېتىپ ئولتۇرۇشقاندا، بېلىقئالغۇچ سۇ ئۈستىدە پەيدا بوپتۇ ۋە سۇ يۈزىدە ئولتۇرغان پېتى ئېغىر نەپەس ئاپتۇ. بۇنى كۆرۈپ قۇشلار ۋە هايۋانلارنىڭ بەكمۇ ئىچى

ئاغرىپتۇ، بولۇپمۇ ئۇنىڭ كۆزلىرى قىزىرىپ كەتكەنلىكىنى، تۇمشۇقىدا قان يۇقى تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، ئېسىل تاۋاملار كەلتۈرۈپ، راسا مېھمان قىلىپ كۈتۈپتۇ.

— قوي ئەمدى، — دەپتۇ ئۇلار ئىچ ئاغرىتىپ، — سەن بىز ئۈچۈن كۆپ جاپا چەكتىڭ، دەم ئال. بەربىر بىز مۇراد - مەقسىتىمىزگە يېتەلمەيدىغان ئوخشايمىز.

بېلىقئالغۇچ زادىلا ئۇنچىقارماپتۇ، نەپىسىنى رۇسلىۋېلىپ يەنە سۇنىڭ تېگىگە شۇڭغۇپ كىرىپ كېتىپتۇ. قۇشلار ۋە ھايۋانلار بۇ باتۇر قۇشنىڭ غەيرىتىگە باركاللا ئوقۇپ، ئۇ شۇڭغۇغان سۇغا قاراپ تۇرغىنىدا، سۇدىن قىپقىزىل كۆپۈكلەر ئېتىلىپ چىقىپتۇ. قۇشلار ۋە ھايۋانلار يېغا - زار قىلىشىپ غۇلغۇلا باشلاپتۇ:

— ئەنە، قىزىل كۆپۈكلەر چىقىشقا باشلىدى.

— بۇ بېلىقئالغۇچنىڭ قېنى.

— دېڭىز بېلىقئالغۇچنى يەپ كەتكەن ئوخشايدۇ.

— ۋاي ئىسىت ! ئەمدى باتۇر بېلىقئالغۇچنى كۆرەلمەيدىغان بولدۇق.

قۇشلار ۋە ھايۋانلار ھەسرەت - نادامەت بىلەن دېڭىز ئۈستىدە يەنمۇ قاتتىق يېغا - زار قىلىشقا باشلاپتۇ. ئارىدىن خېلى ئۇزۇن ۋاقىت ئۆتكەندە ئۇلار قارىغۇدەك بولسا، باتۇر بېلىقئالغۇچ سۇغا كىرىپ كەتكەن جايدا قانداقتۇر قارا بىرنەرسە غىل - پال كۆرۈنۈپ، ئاستا سۇنىڭ ئۈستىگە چىقىۋاتقۇدەك. ئاخىر پۇتلىرى يۇقىرىغا كۆتۈرۈلگەن پېتى بېلىقئالغۇچ سۇ ئۈستىگە چىقىپتۇ، قۇشلار ۋە ھايۋانلار ئۇنىڭ پۇتلىرىنى تۆۋەن قىلىپ تۇرغۇزۇپتۇ. قارىغۇدەك بولسا، بېلىقئالغۇچ ئاران نەپەس ئېلىۋاتقان، كۆزلىرى قانغا تولغان، تۇمشۇقىنىڭ ئۇچىدا دېڭىز تېگىدىن ئېلىنغان بىر چىمدىم لاي تۇرغۇدەك. قۇشلار ۋە ھايۋانلار خۇشال بولۇشۇپ كېتىپتۇ. ئۇلار بېلىقئالغۇچنىڭ تۇمشۇقىدىكى توپىنى ئاپتۇ ۋە ئۇنىڭدىن يوغان - يوغان ئاراللارنى ياسىشىپتۇ.

كۆرسەتكەن خىزمىتى ئۈچۈن، قۇشلار باتۇر بېلىقئالغۇچنى پادىشاھ قىپتۇ. قۇشلار ۋە ھايۋانلارنىڭ ياشاش شارائىتى ياخشىلىنىپ، ئۇلار ئۈچۈن نېمەتلەر كەڭتاشا بوپتۇ.

بالا بىلەن تۈلكە

بىر كۈنى بىر بالا جاڭگالدا ئويناپ يۈرسە، بىر ئېيىق كېلىپ قاپتۇ.

— ھەي بالا، مەن سېنى يەيمەن، — دەپتۇ ئېيىق. بالا قورقۇپ كېتىپتۇ، ئۇ ئېيىققا: «ئەتە كېلىپ يېسەڭ، مەن ساڭا بىر قوزامنى ئالغاچ كەلسەم» دەپ يالۋۇرۇپتۇ. ئېيىق بالا-نىڭ يەنە بىر قوزا ئالغاچ كېلىمەن، دېگىنىدىن خۇش بولۇپ: «بوپتۇ، ئەتە جەزمەن ئەكەل» دەپ كېتىپ قاپتۇ. بالا غەمكىن كېتىپ بارسا، بىر تۈلكە ئۇچراپتۇ.

— ھەي بالا، بەكمۇ غەمكىن كۆرۈنىسەنغۇ؟ — دەپ سوراپتۇ.

— بىر ئېيىق كېلىپ، ئەتە يەيمەن دەپ كەتتى، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ بالا.

— مەن سېنى ئېيىقتىن قۇتۇلدۇرسام نېمە بېرىسەن؟ — دەپ سوراپتۇ تۈلكە.

— نېمىنى سورىسا شۇنى بېرەي، — دەپتۇ بالا.

— ماڭا ئىككى بۆرىكىڭنى بەرگىن، — دەپتۇ تۈلكە. بالا ماقۇل بوپتۇ. تۈلكە بالىغا دەپتۇ:

— مەن ئەتە دۆڭنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ مۆكۈپ تۇرىمەن، ئېيىق كەلگەندە توپا توزىتىمەن، ئېيىق، بۇ نېمە ئىش، دەپ سورىسا، سەن، ئۇۋچىلار كېلىۋاتىدۇ، دېگىن. ئېيىق ئۇۋچىلاردىن قورقۇپ، مېنى قۇ-تۇلدۇرغىن، دەيدۇ، سەن ئېيىقنى تاغارغا سېلىپ، كالتەك بىلەن راسا دۇمبالاپ ئۆلتۈر.

بالا ئەتىسى كەلمەي دېسە، ئېيىقنىڭ ئۆيىگە بېرىپ ئاتا - ئانىسى بىلەن قوشۇپ يەۋېتىشىدىن قورقۇپ ئامالسىز كەپتۇ. ئېيىقمۇ كەپتۇ. ئېيىق شۇنداق قارىسا، دۆڭدە توپا - چاڭ كۆتۈرۈلگەن، بالا-دىن: «بۇ نېمە ئىش؟» دەپ سوراپتىكەن، بالا: «ئۇۋچىلار كېلىۋاتىدۇ» دەپتۇ. ئېيىق: «قۇتۇلدۇرغىن» دەپ يالۋۇرۇپتىكەن، بالا ئۆيىدىن ئەكەلگەن تاغارغا سولاپ ئاغزىنى باغلاپتۇ ۋە تەييارلاپ قويغان كالتىكى بە-لەن ئۇرۇپ، ئېيىقنى ئۆلتۈرۈپتۇ. شۇ ھامان تۈلكە دۆڭدىن چۈشۈپ كەپتۇ ۋە بالىغا:

— قېنى، ئەمدى بۆرىكىڭنى بەرگىن، — دەپتۇ.

بالا قورقۇپ، ئۇياق - بۇياققا تولغانغانكەن، قورسىقى غولدۇر - غولدۇر قىپتۇ.

— ھوي، قورسىقىڭدا نېمە بار؟ — دەپ سوراپتۇ تۈلكە.

— بىر تايغاننى يۇتۇۋەتكەنىدىم، تايغان كۈچۈكلىگەن بولسا كېرەك، بالىلىرى چىقىمەن، دەپ، جېدەل قىلىۋاتىدۇ، — دەپتۇ بالا.

تۈلكە تايغاندىن بەك قورقىدىكەن، شۇڭا ئۇ، بۇ كاساپەتلەر چىقىپ قالسا، مېنى تالاپ ئۆلتۈرىدۇ، بالىنىڭ بۆرىكىنى دەپ ئۆلۈپ كەتمەي، دەپ، قۇيرۇقىنى قىسقىنچە بەدەر قېچىپتۇ.

كىرپە بىلەن توشقان

تىياز كۈنلىرىنىڭ بىرىدە بىر كىرپە ئەتىگەنلىكى دالىدا ئايلىنىپ يۈرسە، يىراقتىن بىر توشقان كېلىپ قاپتۇ. كىرپە توشقانغا قاراپ سالام بېرىپتۇ. توشقان كىرپىنىڭ سالىمىنى ئېلىك ئالماقتا يوق، مەسخىرە قىلىپ:

— ھە، كىرپە، نەگە بارىسەن؟ — دەپ سوراپتۇ.

— توشقان تەقسىر، بۈگۈن ھاۋا ئىنتايىن ياخشى ئىكەن، سايادىكە ماڭدىم، — دەپ جاۋاب بېرىپ-تۇ كىرپە. توشقان ئۇنى مەنسىتمىگەن ھالدا:

— سېنىڭ پۇتلىرىڭ مايماق، بەللىرىڭ دوڭغاق تۇرۇپ، قانداق سايادىت قىلالايسەن؟ — دەپتۇ. كىر-پىنىڭ ئاچچىقى كېلىپ تۇرسىمۇ، كۈلۈپ تۇرۇپ:

— تەقسىر، مېنىڭ پۇتۇم مايماق بولسىمۇ، يۈگۈرىدىغان بولسام، سىزدىن ئۆتۈپ كېتىمەن، — دەپتۇ. توشقاننىڭ غەزىپى ئۆرلەپ:

— كېلە ئەمسە، چېپىشىپ باقايلى، — دەپ ۋارقىراپتۇ.

— بولىدۇ، مەن ئەتىگەنلىك چېيىمنى تېخى ئىچمىدىم، ئىچىپ چىققۇچە سىز كۈتۈپ تۇرۇڭ، — دەپتۇ كىرپە.

شۇنداق قىلىپ، توشقان بىلەن كىرپە ئىككىسى يۈگۈرۈشىدىغانغا كېلىشىپتۇ. كىرپە ئۇۋۇسىغا كىرىپ، يەنە بىر سەپدىشىنى چاقىرىپ:

— بول، چاققان تەييارلان، بىز توشقان بىلەن مۇسابىقىگە چۈشىدىغان بولدۇق، — دەپتۇ. سەپدىشى چۆچۈگەن ھالدا:

— بىز توشقان بىلەن يۈگۈرۈشتە قانداق تەڭ كېلەلەيمىز؟ — دەپتۇ.

— ھەي، ئەخمەق ئىكەنسەن، مەن توشقان بىلەن ئۇ باشقا بارىمەن، سەن بۇ يەردە تۇرىسەن. توشقان يېنىڭغا يېتىپ كەلگەندە: «مەن ئاللىقاچان كېلىپ بولغان» دەيسەن.

شۇنداق قىلىپ، توشقان بىلەن كىرپە ئېتىزنىڭ بېشىغا بېرىپ كەينىگە بۇرۇلۇپ يۈگۈرۈشنى باشلاپتۇ. شۇ ۋاقىتتا توشقان بار كۈچى بىلەن يۈگۈرۈپ پەللىگە يېتىپ كېلىپ، يەنە بىر كىرپىنى كۆ-رۈپ ھەيران قاپتۇ ۋە:

— سەن قاچان كەلدىڭ؟ — دەپ سوراپتۇ. كىرپە:

— مەن ئاللىقاچان كېلىپ بولغان، — دەپتۇ. توشقاننىڭ ئاچچىقى كېلىپ:

— كېلە، يەنە بىر قېتىم چېپىشىپ كۆرەيلى، — دەپتۇ.

كىرپە:

— بولىدۇ، — دەپ يۇگۇرۇشكە تەمشىلىپتۇ.

بۇ قېتىم توشقان بار كۈچى بىلەن قۇيۇندەك چېپىپتۇ. ئۇ پەللىگە يېتىپ كېلىپ قارىسا، ھېلىقى كىرپە ئۆز جايىدا تۇر-غۇدەك. شۇنداق قىلىپ، توشقان بىرقانچە قېتىم يۇگۇرگەندىن كېيىن ماغدۇرسىزلىنىپ، يولدا يېقىلىپ ئۆلۈپتۇ. ئىككى كىر-پە توشقانلىق ئۆزىگە تەمەننا قويۇپ، ئۆز بېشىغا چىققانلىقىنى مەسخىرە قىلىپ ئۆز ئۇۋىسىغا قايتىشىپتۇ.

تۈلكە بىلەن توشقان

ـۇرۇننىڭ بۇرۇنسىدا بىر تۈلكە بىلەن بىر توشقان ئۆتكەنكەن. تۈلكىنىڭ مۈزدىن ياسالغان كىچىك بىر ئۆيى بار ئىكەن، توشقانىنىڭمۇ قوۋزاقتىن ياسالغان كىچىك بىر ئۆيى بار ئىكەن.

گۈزەل نەۋباھار كېلىشى بىلەن تۈلكىنىڭ ئۆيى ئېرىپ كېتىپتۇ، توشقانىنىڭ بولسا ساپسارى تۇرۇپتۇ. شۇنىڭ بىلەن تۈلكە توشقانىنىڭ ئۆيىنى بىر كېچە قونۇۋالاي دەپ ئارىيەت ئاپتۇيۇ، توشقانىنى ھەيدەپ چىقىرىپتۇ. توشقانچاق يول بويى يىغلاپ مېڭىپتۇ. بىر ئىت ئۇنى كۆرۈپ:

— ھاۋ ـ ھاۋ، توشقانچاق، نېمىگە يىغلايسەن؟ — دەپتۇ.

— مەن نېمىشقا يىغلىماي ! ئەسلىدە مېنىڭ دەرەخ قوۋزىقىدىن ياسالغان بىر ئۆيۈم بار ئىدى، تۈلكىنىڭ مۈزدىن ياسالغان ئۆيى بار ئىدى. ئۇنىڭ ئۆيى ئېرىپ كەتكەندىن كېيىن، مېنىڭ ئۆيۈمدە بىر كېچە قونۇۋالاي، دەپ، مېنى ھەيدەپ چىقاردى.

— يىغلىما، توشقانچاق، مەن ساڭا ياردەم قىلاي، — دەپتۇ ئىت. ئۇلار ئىككىسى ئىشىك ئالدىغا كەپتۇ. ئىت ھاۋشىغلى تۇرۇپتۇ:

— ھاۋ ـ ھاۋ ـ ھاۋ! ھەي تۈلكىۋاي، يوقال بۇ يەردىن !

تۈلكە كاڭ ئۈستىدە تۇرۇپ، ئۇلارغا:

— مەن بىرلا سەكرەپ ئېتىلىپ چىقىدىغان بولسام، ھەممىلا يەرنى قۇم ـ شېغىل، تاشلار قاپلاپ كېتىدۇ، — دەپتۇ. ئىت قورقۇپ كېتىپ بەدەر تىكىۋېتىپتۇ.

توشقانچاق يەنە يىغلىغان پېتى يولغا راۋان بوپتۇ. بىر ئېيىق ئۇنىڭغا ئۇچراپ:

— توشقانچاق، نېمىگە يىغلايسەن؟ — دەپ سوراپتۇ.

— نېمىشقا يىغلىمايتتىم ! مېنىڭ دەرەخ قوۋزىقىدىن سېلىنغان بىر ئۆيۈم بار ئىدى، تۈلكە بىر ئاخشام قونۇۋالاي، دەپ، ئۆيۈمنى ئارىيەت ئېلىپ مېنى ھەيدەپ چىقاردى.

— يىغلىما، مەن ساڭا ياردەم قىلاي.

— ياق، سەن ماڭا ياردەم بېرەلمەيسەن. ئىت تۈلكىنى قوغلۇۋېتىمەن دەپ بېرىپ قوغلۇۋېتەلمىدى، سەنمۇ قوغلۇۋېتەلمەيسەن.

— ياق، قوغلۇۋېتەلەيمەن.

ئۇلار ئىككىسى ئۆينىڭ ئالدىغا كەپتۇ. ئېيىق دەرھال ھۆركىرەپ:

— ھەي تۈلكە، يوقال بۇ يەردىن، — دەپتۇ. بىراق، تۈلكە كاڭ ئۈستىدە تۇرۇپ:

— مەن بىرلا سەكرەپ ئېتىلىپ چىقىدىغان بولسام، ھەممىلا يەرنى قۇم ـ شېغىل، تاشلار قاپلاپ

كېتىدۇ، ــ دەپتۇ. ئېيىقمۇ قورقۇپ تىكىۋېتىپتۇ.
توشقانچاق يەنە يولغا راۋان بوپتۇ، ئۇنىڭغا بىر بۇقا ئۇچراپ:
ــ توشقانچاق، نېمىگە يىغلايسەن؟ ــ دەپتۇ.
ــ نېمىشقا يىغلىمايتتىم ! مېنىڭ دەرەخ قوۋزىقىدىن سېلىنغان بىر ئۆيۈم بار ئىدى، تۈلكىنىڭ مۇزدىن ياسالغان بىر ئۆيى بار ئىدى. ئۇ بىر ئاخشام قونۇۋالاي، دەپ، مېنى قوغلاپ چىقاردى.
ــ يۇر، بىللە بارايلى، مەن ساڭا ياردەم قىلاي.
ــ ياق، بۇقا، سەن ماڭا ياردەم بېرەلمەيسەن. ئىت قوغلىۋېتىمەن دەپ بېرىپ قوغلىۋېتەلمىدى، ئېيىقمۇ قوغلىۋېتىمەن دەپ بېرىپ قوغلىۋېتەلمىدى. سەنمۇ ئۇنى قوغلىۋېتەلمەيسەن.
ــ ياق، مەن قوغلىۋېتەلەيمەن !
ئۇلار ئىككىسى ئۆيىنىڭ ئالدىغا كەپتۇ. بۇقا دەرھال ھۆركىرەپتۇ:
ــ ھەي تۈلكە، يوقال بۇ يەردىن ! ــ دەپتۇ. بىراق، تۈلكە كاك ئۇستىدە تۇرۇپ:
ــ مەن بىرلا سەكرەپ ئېتىلىپ چىقىدىغان بولسام، ئالەمنى قۇم ـ شېغىل، تاشلار قاپلاپ كېتىدۇ، ــ دەپتۇ. بۇقا قورقۇپ كېتىپ بەدەر قېچىپتۇ.
توشقانچاق يەنىلا يىغلىغان پېتى ئۆز يولىغا راۋان بوپتۇ، بەلكى ئىلگىرىكىدىنمۇ بەكرەك يىغلاپتۇ.
ئورغاق تۇتقان بىر خوراز ئۇنىڭغا ئۇچراپتۇ:
ــ قۇ ـ قۇ ـ قۇ! توشقانچاق، نېمىشقا يىغلايسەن؟ ــ دەپتۇ.
ــ نېمىشقا يىغلىماي ! مېنىڭ ئەسلىدە دەرەخ قوۋزىقىدا سېلىنغان بىر ئۆيۈم بار ئىدى، تۈلكىنىڭ مۇزدىن ياسالغان ئۆيى بار ئىدى. ئۇ بىر ئاخشام قونۇۋالاي، دەپ، ئۆيۈمدىن مېنى ھەيدەپ چىقاردى.
ــ يۇر، ئىككىمىز بارايلى، مەن ساڭا ياردەم بېرىمەن.
ــ ياق، خوراز، سەن ماڭا ياردەم بېرەلمەيسەن. ئىت قوغلىۋېتىمەن دەپ بېرىپ قوغلىۋېتەلمىدى. ئېيىق قوغلىۋېتىمەن دەپ بېرىپ قوغلىۋېتەلمىدى. بۇقىمۇ قوغلىۋېتەلمىدى. سەن قوغلىۋېتەلمەيسەن.
ــ ياق، مەن قوغلىۋېتىمەن !
ئۇلار ئۆيىنىڭ ئالدىغا كەپتۇ، خوراز راسا بىر سەكرەپ، قانىتىنى قېقىپ تۇرۇپ قىچقىرىپتۇ:
ــ قۇ ـ قۇ ـ قۇ! مەن ئۆتكۈر تىرناقلىرىم بىلەن ماڭمەن، مۇرەمدە بىر ئورغىقىم بار، تۈلكىنىڭ كاللىسىنى چېپىپ تاشلىماقچىمەن. ھەي تۈلكىۋاي، كاڭنىڭ ئۇستىدىن ئىلدام چۈشۈپ چىق بۇ يەرگە !
بۇنى ئاڭلاپ قورقۇپ كەتكەن تۈلكە:
ــ ئايىغىمنى كىيىۋاتىمەن ! ــ دەپتۇ. خوراز يەنە قىچقىرىپتۇ:
ــ قۇ ـ قۇ ـ قۇ! مەن ئۆتكۈر تىرناقلىرىم بىلەن ماڭمەن، مۇرەمدە بىر ئورغىقىم بار، تۈلكىنىڭ كاللىسىنى چېپىپ تاشلىماقچىمەن. ھەي تۈلكىۋاي، كاڭدىن چاپسان چۈشۈپ چىق بۇ يەرگە !
ــ چاپىنىمنى كىيىۋاتىمەن... ــ دەپتۇ يەنە تۈلكە.
خوراز ئۇچىنچى قېتىم يەنە چىللاپتۇ:
ــ قۇ ـ قۇ ـ قۇ! مەن ئۆتكۈر تىرناقلىرىم بىلەن ماڭمەن، مۇرەمدە بىر ئورغىقىم بار، تۈلكىنىڭ كاللىسىنى چېپىپ تاشلىماقچىمەن. ھەي تۈلكىۋاي، كاڭدىن ئىلدام چۈشۈپ چىق بۇ يەرگە !
تۈلكە خۇددىنى يوقاتقان ھالدا يۇگۈرۈپ چىققانىكەن، خوراز ئورغاق بىلەن بىرلا چېپىپ جېنىنى ئاپتۇ.
شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ئۇ دەرەخ قوۋزىقىدا سېلىنغان ئۆيدە توشقان بىلەن ھايات كەچۈرۈپتۇ.

ئېشەك، قوچقار ۋە خوراز

زۇن زامانلار ئىلگىرى ئۇچار قۇشلار، ھايۋانلار بىر - بىرىنىڭ تىلىنى چۈشىنىدىكەن. لېكىن، ھەممىسىنىڭ ياشاش دائىرىسى بولغاچقا، بىر - بىرى بىلەن كەمدىن - كەم ئۇچرىشىدىكەن. شۇ زامانلاردا يۇرتتىن يىراق بولغان بىر جاڭگالغا يېقىن يەردە خوراز، قوچقار، ئېشەك ئۇچرىشىپ قاپتۇ. ئۇلار ئىلگىرى بىر - بىرىنى كۆرمىگەچكە، دەسلەپتە يىراقتىن خىرىس قىلىشىپ، يېقىن كېلىشكە جۈرئەت قىلالماپتۇ. خوراز بىچارە قېرىپ بوينىنى تىك تۇتالمايدىغان ھالەتكە يېتىپ قالغان بولسىمۇ، باشقىلارنىڭ ئالدىدا چاندۇرۇپ قويماسلىق ئۈچۈن گىدىيىپ كۆكرىكىنى كېرىپ، ئىرغاڭلاپ، بىردە يەرنى چوقۇپ، بىردە بوينىنى ئاسمانغا سوزۇپ مېڭىپتۇ. قوچقار بىچارە ئېشەكنى كۆرۈپ، ئۆزىنى تەسلىكتە كۆتۈرۈپ كېلىۋاتقان بولسىمۇ، قوچقار سوقۇشتۇرۇش مەيدانىدا رەقىبىگە دۇچ كەلگەندەك، بېشىنى تۆۋەن سېلىپ، دەرھال ھۇجۇمغا ئۆتىدىغاندەك قەدىمىنى بىر - بىر ئېلىپ، يەرگە پاق - پاق ئۇرۇپ تۇرۇپتۇ. ئەخمەق ئېشەك بۇ ئىككى جانىۋارنىڭ نېمە قىلىۋاتقانلىقىنى چۈشىنەلمەي، سەت ھاڭراپ، تۇرغان ئورنىدىن تەۋرىمەي تېزەكلەپ ساپتۇ. تېزەكنى كۆرگەن خوراز: «كوك - كوك» قىلىپ ئېشەكنى ئايلىنىپ يېقىن كەپتۇ. ئېشەك خورازنىڭ نېمە قىلىۋاتقىنىنى چۈشەنمىگەچكە، قۇيرۇقىنى پۇلاڭلاتقانكەن، خوراز قورقمىدىن ئۆزىنى چەتكە ئالىمەن دەپ، ئۇچۇپ بارغانچە قوچقارنىڭ بېشىغا قونۇپتۇ. قوچقار: «ئۇلار تۈيۇقسىز ھۇجۇم قىلدى» دەپ قورقۇپ كېتىپ، كەينىگە داجىپ يۈگۈرۈپ بېرىپ ئېشەكنى بىرنى ئۇسۇپتۇ. تۈيۇقسىز بولغان بۇ زەربىدىن ئۇركۈپ كەتكەن ئېشەكنىڭ سول پۇتى بىلەن بىر تەپكەنكەن، قوچقارنىڭ بېشىغا تېگىپ كەينىگە ئۇچۇرۇۋېتىپتۇ. ئۇقۇشماسلىق بىلەن بىر - بىرىگە قىلىشقان ھۇجۇم ئاخىرلىشىپ قاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئاستا - ئاستا يېقىنلىشىپ كەپتۇ. بۇ چاغدا تەكەببۇر قېرى خوراز:

— ھەي سالپاق قۇلاق، سەن نېمە مەخلۇق؟ — دەپ سوراپتۇ.

— مەن ئېشەك، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ ئەخمەق ئېشەك ئۆزىنى ھاقارەتلەۋاتقانلىقىغا پەرۋا قىلماي. ئېشەكنىڭ جاۋابىنى ئاڭلىغان خوراز يەنە ھالىتىنى ئۆزگەرتمەي:

— ھەي، سەنچۇ، بېشىڭغا كۆتەك ئارتىۋالغان كىمسەن؟ — دەپ سوراپتۇ.

— بېشىمدىكى كۆتەك ئەمەس، مۇڭگۈز. مەن قوچقار، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ قوچقار.

— ھە، مۇنداق دەڭلار، بىرىڭلار سالپاق قۇلاق ئېشەك، بىرىڭلار قوچقار ئىكەنسىلەر، ھۇنىرىڭلار نېمە؟ — دەپ سوراپتۇ خوراز.

— مېنىڭ ھۇنىرىم تېپىش، — دەپتۇ ئېشەك.

— مېنىڭ ھۇنىرىم ئۇسۇش، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ قوچقار.

— ھەي، سەن ئۆزۈڭ كىم؟ بويىڭنى چۆمۈچىنىڭ ساپىقىدەك سوزۇپ، سورىمساق ئۆزۈڭنى تو-
نۇشتۇرمايسەنغۇ؟ — دەپ سوراپتۇ قوچقار بىلەن ئېشەك. بۇ چاغدا خوراز:

— قى - قى - قىق، مەن خورازباي، تاڭ ئەلچىسى، غەپلەت ئۇيقۇدا ياتقانلارنى ئويغىتىمەن، — دەپ قانات قېقىپتۇ. ئۇلار ئۆچىلىسى ئۆزلىرىنىڭ نام - شەرىپىنى بىلىشىپ، بىر يەرگە جەم بولۇشۇپتۇ. بۇ چاغدا سالپاڭ قۇلاق ئېشەك سۆز ئېلىپ:

— نام - شەرىپىمىزگە، ھۇنىرىمىزگە قارىغاندا، بىر - بىرىمىزگە زىيان يەتكۈزمەيدىغان ئوخشاي-
مىز. ھەممىمىز بىرلىكتە ياشىساق قانداق؟ — دەپ سوراپتۇ. بۇ سوئالغا خوراز بىلەن قوچقار تەڭلا:

— بولىدۇ، بىرلىكتە ياشايلى، — دەپ ئىپادە بىلدۇرۇپتۇ. لېكىن، خوراز ئۆز بۇرادەرلىرىنىڭ تە-
قى - تۇرقىغا قاراپ، ئۆزىنىڭ جۇغىنىڭ كىچىكلىكىدىن ئەنسىرەپ، ئۇلار مېنى ئالداپ يەپ سالمە-
سۇن، دەپ، خاتىرجەم بولالماي:

— ئېشەك بۇرادەر، شۇنچە زور قورسىقىڭنى نېمە يەپ تويغۇزىسەن؟ — دەپ سوراپتۇ.

— ئوت - چۆپ يەيمەن، تېپىلسا قوناق، — دەپ ئېشەك پەرۋاسىزلا جاۋاب بېرىپتۇ. ئېشەكتىن
كۆڭلى خاتىرجەم بولغان خوراز يەنە قوچقاردىن:

— سەنچۇ، قوچقار بۇرادەر؟ — دەپ سوراپتۇ.

— مەنمۇ سالپاڭ قۇلاقنىڭ ئۇلپىتى، بىراق مېنىڭ كانىيىم سەل زىلراق، دائىم ئوت - چۆپلەر-
نىڭ ئۈچىنى يېگۈم كېلىدۇ، — دەپتۇ قوچقار.

— سەنچۇ، سەن نېمە يەيسەن؟ — دەپ ئېشەك بوينىنى تولغاپ خورازدىن سوراپتۇ. خوراز ئېشەكنىڭ قا-
رىشىدىن قورقۇپ كېتىپ:

— قى - قى - قىق، مەن سېنىڭ تې-
زىكىڭنى چوقۇپ جان باقىمەن، — دەپتۇ.

خورازنىڭ جاۋا-
بىنى ئاڭلاپ قوچقار بىلەن ئېشەك كۈلۈ-
شۇپتۇ. ئۇلارنىڭ كۈل-

كىسىدىن خىجىل بولغان خوراز:

— قى - قى - قىق، يەنە قۇرت - قوڭغۇز، ئوت - چۆپلەرنىڭ ئۇرۇقىنى تېرىپ يەيمەن، — دەپ سۆزدى. گە تۇزىتىش بېرىپتۇ.

ئۇلار بىر - بىرىنىڭ مىجەز - خاراكتېرىنى چۈشىنىپ يولىنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ. بىرھازا جىم يول ماڭغاچقا، ئىچى پۇشۇپ كەتكەن خوراز:

— بۇرادەرلەر، ھەرقايسىڭلارنىڭ بۇ جاڭگالغا كېلىپ قېلىشىدا بىرەر سەۋەب باردۇ؟ كەچۈرىمىشلىرىمىزنى سۆزلىگەچ ماڭساق، قانداق دەيسىلەر؟ — دەپتۇ.

— بولىدۇ، بۇرادەرلەر، قېنى ئالدى بىلەن سېنىڭ كەچۈرىمىشىڭنى ئاڭلايلى، — دەپتۇ قوچقار بىلەن ئېشەك. خوراز ئۆز كەچۈرىمىشىنى سۆزلەشكە باشلاپتۇ:

— مەن ئەسلىي بىر توخۇبازنىڭ خورىزى ئىدىم. مەن چۈجلىكىمنى تاشلاپ، چىللاشقا باشلىغان كۈندىن تارتىپ ئۇ مېنى سوقۇشۇشقا سالدى، سوقۇشۇشقا سالغان شۇ كۈندىن باشلاپ مېنىڭ باش - كۆزۈم جاراھەت بولۇپ، قان ئېقىپ كېتەتتى، بۇنى ئاز دەپ، سوقۇشۇشنى توختىتىشىمغا، كىگىزگە داڭگالنى ئوراپ كانىيىمغا تىقاتتى، جاراھەت بولغان يەر ھەپتە، ئون كۈن ساقايمايتتى، جاراھىتىم سا- قايماي تۇرۇپ يەنە سوقۇشۇشقا سالاتتى. بۇنىڭ بىلەن باش - كۆزۈمدىن يىرىڭ ئېقىپ تۇراتتى. ئىگەم مېنىڭ شۇ قانلىرىم بەدىلىگە جاھاندارچىلىق قىلاتتى. ئۇنىڭ بۇنىڭدىن باشقا ھېچ ئىشقا بېلى چىدى- مايتتى. شۇنداق بولغاچقا مەن ئۆمرۈمنىڭ تېڭىنى ئۆز ئەجدادىم بىلەن سوقۇشۇپ، قان تۆكۈپ ئۆتكۈز- دۈم. كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن شۇ ئىشتىن رايىم يېنىپ، مەيدانغا چۈشسەمۇ ھۈجۈمغا ئۆتەمەيدىغان بو- لۇۋالدىم، چۈنكى ئۆز ئەجدادىمنىڭ قېنى بەدىلىگە ئىگەمنى سەمرىتىدىكەنمەن ئەمەسمۇ، شۇڭا نېمە ئۈ- چۈن بۇ ئىشتىن باش تارتمايمەن، دەپ رايىم يانىدى. شۇ كۈنلەردە ئىگەم مېنى يەنە سوقۇشۇشقا سالدى. سوقۇشۇشقا رايىم بارمىغاچقا، قەستەن يېڭىلىپ قالدىم. بۇنىڭ بىلەن ئىگەمنىڭ ئۆمۈر بويى يىغقان بىساتىنىڭ يېرىمى قولدىن چىقىپ كەتتى. ئۇ ئەلەمگە چىدىماي، مېنى ئۆلتۈرۈپ يېمەكچى بولدى. مەن ئۇنىڭغا:

— ماڭا رەھىم قىلىپ، مېنىڭ قېنىمنى ئەمدى بولسىمۇ تۆكمىسەڭ. مۇشۇ كۈنگىچە قېنىمنى شورى- غىنىڭ يېتىپ ئاشار، ماغدۇرۇمدىن قالغان بولسامۇ، كۈننىڭ سېرىقىنى كۆرەي، — دەپ يالۋۇردۇم. ئۇ:

— مەن سېنى بوغۇزلىۋەتمىسەم كۆڭلۈم تىنچىمايدۇ. ئاخىرقى بىر مەيدان سوقۇشۇشتا بىساتى- ڭنى يېرىمدىن ئايرىدىڭ، — دېدى غەزەپ بىلەن. مەن يەنە:

— سېنىڭ بىساتلىرىڭ مېنىڭ قانلىرىم بەدىلىگە كەلگەن. شۇ بىساتلىرىڭنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن بولسىمۇ مېنى ياشىغىلى قويساڭ، — دېدىم. ئۇ سەل ئويلىنىپ قالدى. مەن ئۇنىڭغا قاراپ:

— سەن بىلىسەن، مەن تالاي خوراز بىلەن تېپىشىپ بەدىنىم چىڭىپ كەتتى، يەنە بىر تەرەپتىن قېرىپ قالدىم، گۆشۈمگە چىشىڭ ئۆتمەيدۇ، — دېدىم. بۇنىڭ بىلەن ئىگەم:

— بوپتۇ، كۆزۈمدىن يوقال، — دەپ قولىغا يامداقنى ئېلىپ قوغلاپ كەتتى. شۇ قاچقىنىمچە سە- لەرگە ئۇچراشتىم. بايا سالپاق قۇلاق بۇرادەر قۇيرۇقىنى پۇلاڭلىتىۋىدى، كۆز ئالدىمغا ئىگەمنىڭ يامدە- قىدەك كۆرۈنۈپ كېتىپ، ئۆزۈمنى قويىدىغان يەر تاپالمىغانلىقىم شۇنىڭدىن، — دەپ خوراز ئۆز كە- چۈرمىشىنى قىسقىچە سۆزلەپ بېرىپتۇ. خوراز سۆزىدىن توختىغاندىن كېيىن، قوچقار سۆز ئاپتۇ:

— مېنىڭ كەچۈرمىشىمۇ خوراز بۇرادەرنىڭ كەچۈرمىشىگە ئوخشىشىپ كېتىدىكەن. مەن بىر

قوچقار سوقۇشتۇرۇپ جان باقمدىغان ئادەمنىڭ قولىدا ياشىدىم. ئۆمرۈمدە قانچە قېرىنداشلىرىمنىڭ بېشىنى ئىككى پارچە قىلمۇەتكەنلىكىمنى بىلمەيمەن. يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن مەيدانغا چۈشۈپ سو-قۇشسام بېشىم پىرقىراپ، جاھان ئايلىنىپ، كۆز ئالدىم قاراڭغۇلىشىدىغان بولۇپ قالدى، شۇنداقتىمۇ ئىگەم مېنى دائىم سوقۇشۇشقا سالدى. مەن ھەر نۆۋەت سوقۇشۇشتا بىر قېرىندىشىمنىڭ بېشىنى ئىكـ-كى پارچە قىلىپ تاشلاپ، شۇنىڭ جېنى بەدىلىگە ئىگەمنى ئىنئامغا ئىگە قىلدىم. مەنمۇ بىر نۆۋەتلىك سوقۇشۇشتا ماغدۇرۇمدىن قالغاچقا يېڭىلىپ، مىڭ تەسلىكتە جېنىمنى قۇتۇلدۇردۇم. بۇنىڭ بىلەن ئـ-گەمگە كۆپ زىيان بولدى. بۇ ئەلەمگە چىدىمىغان ئىگەم مېنىڭ ئەمدى كارغا كەلمەيدىغانلىقىمنى بـ-لىپ، مېنى سويۇپ يېمەكچى بولۇپ، پىچىقىنى پارقىرىتىپ يېتىپ كېلىپ مېنى تۇتماقچى بولدى. مەن ئۇنىڭدىن نېمە قىلىدىغانلىقىنى سورىسام:

— ئەمدى سەن كارغا كەلمەيسەن، سېنى ئۆلتۈرۈپ سوقۇم قىلماقچى، — دېدى.

ئۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ ئاچچىقىم كەلگەن بولسىمۇ، ئۆزۈمگە ھاي بېرىپ:

— نېمە ئۈچۈن مېنى ياشىغىلى قويمايسەن؟ — دېدىم. ئۇ:

— سەن قانچە ئۇزۇن ياشىساڭ، شۇنچە بوغۇزۇمغا زىيان، — دېدى.

ئۆمۈر بويى جېنىمنى تىكىپ خىزمەت قىلغان بولسامۇ، ئەمدى بىر ۋاخلىق بوغۇزغا ئەرزىمەيدىغان بولۇپ قالغانلىقىمنى ئاڭلاپ، كەينىمگە

بىر شوخشۇپ، بايا سالپاڭ قۇلاق بۇرا-

دەرنى ئۈسكەندەك بىر ئۈسۈۋۈندىم، ئـ-گەم كەينىگە ئۆرۈلۈپ كەتتى. مەن كەي-نىمگىمۇ قارىماي بەدەر قاچتىم. شۇ قاچقانچە سىلەرگە ئۈچراشتىم، — دەپ قوچقارمۇ ئۆز كەچۈرمىشىنى تۈگىتىپ-تۇ. نۆۋەت ئېشەككە كەپتۇ.

— ھەي بۇرادەرلەر، — دەپتۇ ئۇ گەپ باشلاپ، — ھەممىزنىڭ دەردى بار ئىكەن، مېنىڭ دەردىممۇ سىلەرنىڭ دەردىڭلاردىن قېلىشمايدۇ. مەن ئالتە ئايلىق چېغىمدا بىر ئوتۇنچىنىڭ قو-لىغا چۈشتۈم، شۇ كۈندىن باشلاپ ئـ-گەم ھەر كۈنى قىرىق چاقىرىم يىراق يەردىن ئىككى نۆۋەت ئوتۇن ئەكېلىپ بازاردا ساتىمدۇ. ئوتۇن سېتىپ تاپقان پۇلىغا ئۆزلىرى ئۈچۈن ياغ، تۇز، ئۇن سېتىۋالىدۇ، مەن ئۈچۈن بولسا بىرەر قېتىم كېپەك ياكى قوناق سېتىۋېلىپ باقمىدى. ئۆمۈر بويى سېسىق سامان

بىلەن قوروق بېده يەپ جان باقتىم. بۇنى ئاز دېگەندەك، ئوتۇن يالاپ بەدىنىمنى يېغىر قىلىۋەتسە، ئىگەم ئاۋايلىماقتا يوق، يېغىرىمغا تاياق سانجيدۇ، شۇ ئەلەمگە چىدىماي چىچاڭشىپ كەتسەم، خۇش بولۇپ كۈلىدۇ. قېرىپ هالىمدىن كەتكەن چېغىمدا دۇمبەمگە ئوتۇن ئارتقۇچىلىك يەر قالمىدى، كۆزۈمنى چاپاق باستى، پۈتۈمدا ماغدۇر، بەدىنىمده دەرمان قالمىدى. شۇ چاغدا ئەمدى تىنچ، خاتىرجەم ياشارمەن دەپ ئويلاپ يۈرسەم، بىر كۈنى ئىگەم بېشىمدىن نوختامنى سىيرىۋېلىپ:

— ئەمدى كارغا كەلمەس بولۇپ قالدىڭ، مېنىڭ ئالدىمدا ئۆلۈپ قالساڭ، ئۆلۈكۈڭنى ئىت يېمەيدۇ. ئۇنىڭدىن كۆرە، سەن ۋاقتىدا بىرەر يەرگە بېرىپ ئۆلۈكۈڭنى يوشۇرغۇدەك ئورۇن تېپىۋال، — دەپ كۆمۈگە تېپىپ هەيدىۋەتتى. شۇ ئەلەمگە چىدىماي بۇ تەرەپكە مېڭىپ سىلەر بىلەن ئۇچرىشىپ قالدىم، — ئۇ ئۆز كەچۈرمىشىنى سۆزلەپ تۈگىتىپتۇ.

ئۇلار كەچۈرمىشىنى ئاڭلىشىپ بىر - بىرىگە ئىچى ئاغرىپ هېسداشلىق قىلىشىپتۇ، هەمدەمنىڭ كۆڭلى يېرىم بولۇپ، بىر ۋاقىتلارغىچە جىم بولۇشۇپ كېتىپتۇ. ئاردىدىن بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتكەندە، قوچقار هەمراهلىرىدىن:

— ئەمدى قانداق قىلىشنى ئويلىشىۋاتسىلەر؟ — دەپ سوراپتۇ. ئېشەك بىلەن خوراز بىر - بىرىگە قارىشىپ، جاۋاب بېرەلمەي:

— سەن ئۆزۈڭ قانداق قىلماقچى؟ — دەپ ياندۇرۇپ سوراپتۇ.

— مەن بىر ئىشنى كۆڭلۈمگە پۈكتۈم، سىلەرگە ياقماسمىكىن دەپ ئېيتىشقا پېتىنالماي تۇرۇۋاتىمەن، — دەپتۇ قوچقار.

— قېنى ئېيتقىنا، ئاڭلاپ بېقىپ مەسلىھەتلىشىپ بىر ئىش قىلمايلىمۇ، — دەپتۇ ئۇلار. قوچقار:

— مەن، هەممىز بىرلىشىپ ئەنتىمىزنى ئالساقمىكىن دەيمەن، سىلەرچە قانداق بولار؟ — دەپ، ئۇلارغا تەشۋىش بىلەن قاراپتۇ.

— بۇ مۇمكىن بولارمۇ؟ — دەپتۇ خوراز بىلەن ئېشەك تەشۋىش ئىچىده. قوچقار كۆڭلىگە پۈككەن پىلانلارنىڭ هەممىسىنى ئېيتقانىكەن، خوراز بىلەن ئېشەكمۇ ئۇنىڭ پىكرىگە قوشۇلۇپ، قايتىپ بېرىپ ئەنتىنى ئىلىشقا ماقۇل بوپتۇ. ئۇلار شۇ يەردىن كەينىگە يېنىپتۇ. ئۇلار شۇ ماڭغانچە، ئاز ماڭدىمۇ، كۆپ ماڭدىمۇ، ئىشقىلىپ ئەتىسى

سەھەر ئوتۇنچىنىڭ ئىشىكى ئالدىغا يېتىپ كەپتۇ، ئۆزلىرى كېلىشكەن بويىچە خوراز پۇررىدە ئۇچۇپ تام تۆپىسىگە چىقىپ:

— قى - قى - قىق، بىز كەلدۇق، ئەمدى سېنىڭ قېنىڭنى ئىچىمىز! — دەپتۇ. ئوتۇنچى خورازغا چالما ئېتىپتۇ، خوراز چاققانلىق بىلەن ئۇچۇپ چۇشۇپ كېتىپتۇ. خوراز قايتا تام تۆپىسىگە ئۇچۇپ چىقىپ، چىللاپ ئۆز سۆزىنى تەكرارلاپتۇ. بۇنىڭغا خاپا بولغان ئوتۇنچى:

— قېنى، كىمنىڭ قېنىنى كىم ئىچىدىكىن؟ — دەپ، خورازنى تۇتۇپ يۇڭدىماقچى بولۇپ ئىشكىنى ئېچىپ سىرتقا چىققانىكەن، تەييار بولۇپ تۇرغان قوچقار يۇگۇرۇپ كېلىپ بىر ئۇسۇپتۇ - دە، ئوتۇنچىنى كەينىگە ئۇچۇرۇۋېتىپتۇ. ئېشەكمۇ يۇگۇرۇپ كېلىپ چىشلەپ، سىلكىشلەپ تېپىپتۇ. قوچقار كەينى - كەينىدىن ئۇسۇشكە باشلاپتۇ. خوراز تام تۆپىسىدە تۇرۇپ:

— قى - قى - قىق، تازا ئۇرا! — دەپ بېرىپتۇ. ئەلەمگە چىدىمىغان ئوتۇنچى ئاللا - تۇۋا كۆتۇرۇپ، داد - پەرياد ئېيتىپتۇ، لېكىن ئۇلاردىن قۇتۇلالماپتۇ.

ئۇلار ئېشەكنىڭ ئەنتىنى ئېلىپ يەنە مېڭىپتۇ، شۇ ماڭغىنىچە قوچقارنىڭ ئىگىسىنىڭ ئىشىكى ئالدىغا كېلىپ توختاپتۇ. خوراز يەنە تام تۆپىسىگە ئۇچۇپ چىقىپ:

— قى - قى - قىق، قېنىڭنى ئىچىمىز! — دەپ چىللاپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان قوچقارنىڭ ئىگىسى سىرتقا چىقىپ قاراپ باقماقچى بولۇپ ئىشىكتىن چىققانىكەن، تەييار بولۇپ تۇرغان ئېشەك كۇچ بىلەن راسا كەلتۇرۇپ دوۋسۇنغا بىرنى تەپكەنىكەن، شۇ يەردىلا تىن تارتماي جان بېرىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار كۆپ ۋاقىت سەرپ قىلمايلا قوچقارنىڭ ئەنتىنى ئېلىپ بېرىپتۇ.

ئۇلار ئەمدى خورازنىڭ ئەنتىنى ئېلىش ئۈچۈن يولغا چۇشۇپتۇ. ئۇلار شۇ ماڭغىنىچە ئۇدۇل توخۇ - بازنىڭ ئىشىكى ئالدىغا كېلىپ توختاپتۇ. خوراز يەنە تام تۆپىسىگە چىقىپ:

— قى - قى - قىق، مەن كەلدىم، نوچى بولساڭ چىق، قېنىڭنى ئىچىمەن! — دەپ چىللاپتۇ. توخۇباز ئۆزى قوغلىۋەتكەن خورازنى تونۇپ:

— مەن سېنىڭ قېنىڭنى ئىچمىدىم، ئەمدى مېنىڭ قېنىمنى ئىچمەكچى بولدۇڭمۇ؟ قېنى كىمنىڭ قېنىنى كىم ئىچىدىكىن؟! — دەپ سىرتقا قاراپ يۇگۇرۇپتۇ. سىرتتا توخۇبازنىڭ چىقىشىنى كۇتۇپ تۇرغان ئېشەك بىلەن قوچقار يۇگۇرۇپ بېرىپ تەڭ ھۇجۇمغا ئۆتۇپتۇ. ئۇنى قوپالماس قىلىپ قويغاندا، خوراز:

— بۇرادەرلەر، توختاڭلار، بۇ نائەھلى مېنىڭ تېپىكىم بىلەن چوقۇلۇشۇمنىڭ تەمىنمۇ تېتىپ باقسۇن، — دەپ، ئۇنىڭ باش - كۆزىنى چوقۇلاپ تېپىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار خورازنىڭمۇ ئەنتىنى ئېلىپ بېرىپتۇ.

شۇنىڭدىن ئېتىبارەن بۇ ئۇچ جانۋار ئايرىلماي بىرلىكتە ياشاپتۇ ھەم نەگىلا بارسا ئېشەك خورازنى ئۇستىگە ئېلىپ يۇرۇپتۇ. شۇڭا، ھازىرمۇ توخۇلار ئېشەكنىڭ ئۇستىگە چىقىپ ئۇخلىسە مۇ، ئۆز ئەجدادىدىن قالغان دوستلۇقنى قەدىرلەش يۇزىسىدىن ئېشەك قۇلىقىنى ساڭگىلىتىپ تىنچ تۇرۇپ بېرىدىكەن.

چاشقان قنز

تەن زاماندا، بۇ دۇنيانىڭ خۇشلۇق ۋە مۇشەققەتلىرىدىن ئۆزىنى تەرك قىلىشنى ئويلايدىغان بىر زاھىت تاغ ئۆڭكۈرىنى ماكان ئەيلەپ، بىرنەچچە ئون يىلنى شۇ يەردە ئىبادەت بىلەن ئۆتكۈزۈپتۇ. زاھىت بارغانسېرى كۈچ ـ قۇۋۋىتىنىڭ تۈگەپ ياشىنىپ قالغانلىقىنى، مادا-رىنىڭ ئاجىزلاپ، ئۆمرىنىڭ ئاخىرلاشقانلىقىنى سېزىپ، تەڭرىدىن بىرەر ھەمراھ بېرىشنى ئىلتىجا قىپتۇ.

تەڭرى بۇ زاھىتنىڭ ئىلتىجاسىنى مەقبۇل كۆرۈپ، زاھىت بىلەن ئۆزۈن يىل بىللە ياشىغان بىر چاشقان بالىسىنى ئون ياشلىق قىز سىياقىغا كەلتۈرۈپ بېرىپتۇ.

چاشقان قىز زاھىتقا ياخشى خىزمەت قىپتۇ. چاشقان قىز زاھىت ئۇچۇن خۇددى ئۆز پەرزەنتىدەك بولۇپ قاپتۇ. يىللار ئۆتۈپتۇ، كۈنلەرنىڭ بىرىدە زاھىت قىزغا قارىسا، تازا بالاغەتكە يەتكەن. ئۇ قىزنى ھۇزۇرىغا چاقىرىپ:

ــ سىز ماڭا ئۆزۈن يىل ھەمراھ بولدىڭىز، مەن سىزدىن بەكمۇ رازى. سىز ھازىر رەسىدە بولۇپ قالدىڭىز، سىزنىڭ بېشىڭىزنى ئوڭلاش مېنىڭ بۇرچۇم. مەن بۇ ئىشتا ئىختىيارنى سىزگە قويۇپ، ئۆزىڭىز خالىغان كىشىگە بەرمەكچى. كىمنى خالىسىڭىز ئېيتىڭ، مەن خالىس ئەلچى بولۇپ، يولىڭىزنى مېڭىپ سىزنى خاتىرجەم قىلاي، ــ دەپتۇ.

چاشقان قىز زاھىتنىڭ ياخشى كۆڭلىگە مىڭ رەھمەتلەرنى ئېيتىپ مۇنداق دەپتۇ:

ــ مەن ئۆزلىرى بىلەن بىللە تۇرۇشنى ئەڭ زور بەخت ـ سائادەت دەپ بىلەتتىم، بىراق ئۆزلىرى ماڭا كۆيۈنۈپ ياتلىق بولۇشۇمغا قوشۇلدىلا، بۇ ئىلتىپاتلىرىنى ئۆلگۈچە ئۇنتۇمايمەن. مېنىڭ تەلىپىمنى قاندۇرۇش ئارزۇلىرى بولسا، مېنى ئەڭ باتۇر، قورقماس نەرسىگە بەرسىلە.

زاھىت بۇ مۇشكۈل تەلەپنى ئورۇنداشقا بەل باغلاپتۇ. ئۇ، ئاينى ئەڭ باتۇر بولسا كېرەك، دەپ ئويلاپ، ئاينىڭ يېنىغا بېرىپتۇ ـ دە:

ــ ئەي ئاي، دۇنيادا سەندەك گۈزەل، باتۇر، سەندەك ئېگىز، يورۇقى كۈچلۈك نەرسە بولمىسا كېرەك، دەپ ئويلايمەن، سېنىڭ ئەلگە قىلغان خىزمىتىڭ ئۇچۇن ساھىبجامال، ئىشچان قىزىمنى ماڭا بېرىشنى ئىختىيار قىلدىم، ــ دەپتۇ. ئاي زاھىتنىڭ بۇ ياخشى كۆڭلىگە تەشەككۈر ئېيتىپ:

ــ مەن سەن ئېيتقاندەك ئۇنچىلىك گۈزەل ئەمەس، يۇزۇمدىكى بۇ داغلارنى كۆرمىدىڭمۇ؟ مەن سەن ئېيتقاندەك ئۇنچىلىك ئېگىز ئەمەس، مەندىنمۇ ئېگىزلەرنىڭ بارلىقىنى بىلمىدىڭمۇ؟ مەندە تەڭداشسىز

يورۇق يوق، پەقەت كۈندىن ئالغان يورۇقنى زېمىنغا تارقىتىمەن. باتۇرلۇققا كەلسەك، بۇلۇت مەندىن كۆپ ئۈستۈن، ئۇ يورۇقنى توسۇۋالالايدۇ ھەم مېنى كۆمۈۋېتەلەيدۇ، شۇڭا ساھىبجامال قىزنىڭ بۇلۇت باتۇر-غا بەرسەك ياخشىراق بولارمىكىن، — دەپ مەسلىھەت بېرىپتۇ.

زاھىت ئايدىن نائۈمىد بولۇپ، بۇلۇتنىك يېنىغا كەپتۇ - دە، سالام بەجا كەلتۈرگەندىن كېيىن:

— ئەي، ئاينىك يورۇقنى توسۇپ قالالايدىغان باتۇر، ئاڭلىسام سەن ئايدىنمۇ باتۇر ئىكەنسەن. مېنىڭ بىر قىزىم بار، ئۇ ساھىبجامال، ئەقىللىق، شۇ قىزىمنى ساڭا بېرىشنى لايىق كۆرۈپ يېنىڭغا كەلدىم، — دەپتۇ. بۇلۇت ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ:

— مەن بەك خىجىل بولۇۋاتىمەن، مەن ئۇنداق باتۇر ئەمەسمەن، مەن ئاينىك يورۇقنى توسالىغىنىم بىلەن، شامالدىن ئىنتايىن قورقىمەن. ھەقىقىي باتۇر دېسە شامالنى دېسە بولىدۇ، ئۇ مېنى سۈرۈپ قوغلۇۋېتەلەيدۇ، كۆپ ھاللاردا شامال ئارزۇ - ئارمانلىرىمغا يەتكۈزمەيدۇ. شامال بىلەن كۆرۈشۈپ باقمىن، — دەپتۇ. زاھىت كەشنى قولتۇقىغا قىستۇرۇپ شامالنىڭ يېنىغا كەپتۇ ۋە:

— ئەي شامال باتۇر غوجام، مەن بىر باتۇرنى ئىزدىگىلى خېلى بولدى، سۈرۈشتۈرە - سۈرۈشتۈرە ئاخىر باتۇرلارنىڭ باتۇرى ئۆزلىرى بولۇپ چىقتىلا. ئۆزلىرىنىڭ تەرىپلىرىنى ئاڭلاپ ساھىبجامال قىزنىڭ ئۆزلىرىگە بېرىپ كۆيئوغۇل قىلىۋېلىش نىيىتىدە يانلىرىغا كەلدىم، — دەپتۇ. شامال زاھىتنىڭ مەقسىتىنى چۈشەنگەندىن كېيىن:

— خاتا ئاڭلاپ قالغان ئوخشايلا، مېنىڭ باتۇرلۇقۇمۇ چاغلىق. مەن كونا تامدىن ئىنتايىن قورقىمەن، ھەرقانچە ھەيۋە بىلەن كەلسەممۇ، كونا تام يولۇمنى توسۇپ، ئۇ تەرەپكە ئۆتكىلى قويمايدۇ، ئۇنىڭ ئالدىدا بوينۇمنى ئەگمەسكە ھەددىم ئەمەس. باتۇر بولار، كونا تامدەك بولماس، شۇڭا تامنىڭ قېشىغا بېرىپ باقسىلا، — دەپتۇ. زاھىت ئەسكى تامنىڭ يېنىغا بېرىپ:

— ئەي شامالنى توسۇپ قالغۇچى باتۇر، مەن سېنىڭ غەيرىتىڭ - شىجائىتىڭگە قايىل! جاھاندا سەندەك باتۇر چىقمىدى. مېنىڭ ساھىبجامال، ئىشچان بىر قىزىم بار، ساڭا بېرەي، قوبۇل قىلغىن، — دەپتۇ. ئەسكى تام دەپتۇ:

— مەن شامال بىلەن بوراننى توسقىنىم بىلەن، چاشقان دېگەن نەرسىدىن ئىنتايىن قورقىمەن. چاشقان ئاستىمدىن لەخمىلەرنى كولاپ مېنى غۇلىتىپ تاشلاش كويىدا يۈرىدۇ، خالىسا مېنى ئۆرۈپ تاشلايدۇ، شۇڭا چاشقان بىلەن كۆرۈشۈپ باققىن.

زاھىت شۇنداق قارىسا، بىر چاشقان ھېلىقى ئەسكى تامنىڭ تۈۋىنى كولاۋاتقۇدەك. ئۇ چاشقانغا:

— ھەي چاشقان، قىزىمنى ساڭا بەرسەم ئالامسەن؟ — دەپتۇ. ھېلىقى چاشقان زاھىتقا تازا بىر قاراپ:

— ئالىمەن، — دەپتۇ.

زاھىت كۆڭلىنى توختىتىپ، ئۆزىنىڭ تۇرار جايىغا بېرىپ، بولغان ئەھۋاللارنى قالدۇرماي چاشقان قىزغا سۆزلەپ بېرىپتۇ. چاشقان قىز ناھايىتى خۇشال بولۇپ:

— مېنىڭمۇ ئارزۇ قىلغىنىم دەل قىران يىگىت چاشقان ئىدى، مەن بۇنداق بەختىنىڭ چوقۇم كېلىدىغانلىقىغا ئىشەنگەنىدىم، — دەپ، خۇشاللىق ياشلىرىنى تۆكۈپ، زاھىتقا تەشەككۇر بىلدۈرۈپتۇ ۋە بىر يۇمىلاپلا چاشقانغا ئايلىنىپتۇ. زاھىت چاشقانغا ئايلانغان قىزنىڭ چاشقان كامېرىغا كىرىپ كەتكەندىلىكىنى كۆرۈپ، دۇنيادىكى ئىشلارغا ھەيران قاپتۇ.

ھېيلىگەر توشقان

ئورمانلىقنىڭ بۇرۇنسىدىكەن، قاغا پاختەكنىڭ ئۇۋىسىدىكەن. شۇ زامانلاردا يېزىغا يېقىن ئورماندا ئۆزى ناھايىتى چىرايلىق، ئەمما تولىمۇ ھېيلىگەر بىر توشقان ياشايدىكەن. ئۇ تولىمۇ ھېيلىگەر، قارا نىيەت ئىكەن.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ئۇ توشقان ئوتلاپ يۈرگەن تايچاق بىلەن ئۇچرىشىپ، ئۇنىڭغا كۆڭۈل ئىزھار قىلىپ «دوستلىشىپتۇ». بىر كۈنى بۇ ئىككىسى ئورماندا بىللە سەيلە قىلىپ يۈرسە، بىردىنلا ھاۋا بۇزۇلۇپ، يامغۇر يېغىپ كېتىپتۇ. ئۇلار يامغۇردىن پاناھلىنىش ئۈچۈن ئورمانىنىڭ نېرىسىدىكى غارغا قاراپ يۈگۈرۈپتۇ. ئۇلار غارنىڭ تۆۋىگە كېلىشىگىلا يامغۇر توختاپتۇ. ئۇلار غارنىڭ ئوستىگە چىقىپ ئوت قالاپ قاقلىنىپتۇ، بىرئاز ئىسسىغاندىن كېيىن، توشقان تايچاقنىڭ چاتىرىقىغا ئوت چېچىپ چاقچاق قىپتۇ. تايچاق شوخلۇق بىلەن ئارقىسىغا بىرلا سەكرەپ غارغا چۈشۈپ كېتىۋېتىپ، غار ئىچىدىكى قۇرۇپ قالغان قاپاق تېرەكنىڭ شېخىغا ئىلىشىپ قاپتۇ. بۇنى كۆرۈپ توشقاننىڭ گۈلقەلبىرى ئېچىلىپ كەتكەن بولسىمۇ، لېكىن چاندۇرماسلىققا تىرىشىپ، تايچاققا ھېسداشلىق قىلغان قىياپەتكە كىرىۋېلىپ:

— دوستۇم تايچاق، تۇرۇۋاتقان يېرىڭ قۇرۇپ قالغان شاخ ئىكەن، سەكرىۋال، — دەپتۇ. تايچاق بۇنى ئاڭلاپ بىرلا سەكرىگەنكەن، غارنىڭ ئىچىگە چۈشۈپ تىن تارتماي ئۆلۈپتۇ.

نىيىتى يامان، ھېيلىگەر توشقان شۇ ھامان ئورمانغا قاراپ يۈگۈرۈپتۇ. ئورمانغا كەلسە، شۇ يېزىدىكى باينىڭ مالچىلىرى ئات بېقىپ يۈرگۈدەك. يەنە بىر شۇملۇقنى ئويلىغان توشقان ئۇلارغا:

— ھەي ئاكىلار، ئاۋۇ غاردا بىر ئات ئۆلۈپ قاپتۇ، ئۇنىڭ تېرىسىنى سويۇۋېلىپ پۇل قىلساڭلار قانداق؟ — دەپتۇ.

— بارالمايمىز، باينىڭ ئاتلىرىنىڭ ھەممىسى يېغىر. بىز بۇ يەردىن ئايرىلساق، ئاۋۇ دەرەختىكى قاغىلار كېلىپ ئاتلارنىڭ يېغىرىنى چوقۇسا، يېغىردىن قان - يىرىڭ ئېقىپ كەتسە، باي بىزنى ئورمانىدۇ؟ — دەپتۇ مالچىلار. توشقان:

— خاتىرجەم بولۇڭلار، ئاكىلار، ئاتلارغا قايرىلىپ قارىغان ھەرقانداق قاغىنىڭ قانىتىنى قايرىۋېتىمەن، — دەپ ۋەدە بېرىپ، مالچىلارنى يولغا سالىپتۇ.

مالچىلار ئاتنىڭ ئۆلۈكى بار تەرەپكە كەتكەندىن كېيىن، توشقان ئورماندىكى چاڭگىسىدا تۇخۇم بېسىپ ياتقان قاغىلارغا قاراپ:

— ئەي قارا قۇمچاق قېرىنداشلىرىم، قارىساڭلارچۇ، سىلەر بىكار ياتقۇچە ئالدىڭلاردىكى ئاتلارنىڭ

قېنىدىن مەززە قىلساڭلارچۇ، بۇ ئاتلارنىڭ ھەممىسى يېغىر، ئۇنىڭ تەمى بىر تاتلىق بېغىر، — دەپتۇ.

— توشقان ئاكا، سىزگە رەھمەت، لېكىن بىز بىكار ئەمەس، ئەۋلاد قالدۇرۇش ئۈچۈن تۇخۇم بېسىپ يېتىۋاتىمىز. بىز بۇ يەردىن ئايرىلساق، كىچىك بالىلار تۇخۇملىرىمىزنى ئوغرىلاپ كېتىدۇ، — دەپتۇ قاغىلارنىڭ بىرى.

— خاتىرجەم بولۇڭلار، ئۇنىڭغا ئۆزۈم كېپىل، — دەپ مەيدىسىگە مۇشتلاپتۇ توشقان. قاغىلار توشقانغا قاراپ:

— توشقان ئاكا، خاتىرجەم بولالمايمىز، — دېيىشىپتۇ. بۇ سۆز توشقاننىڭ «غۇرۇرى»غا تازا تېگىپتۇ.

— ئەگەردە ئۇ ھارامزادىلەر بۇ يەرگە كېلىدىغان بولسا، قېنىدا تۇغمەن چۆرۈپ، سۆڭىكىدە ئۇن تارتىپ يەيمەن، — دەپ كېرىلىپتۇ توشقان. ئالدانغان قاغىلار ئۇۋلىرىدىن قوزغالغاندىن كېيىن، ئالدامچى توشقان مەھەللىگە كەپتۇ. ئۇ ئېرىق بويىدا چاقپەلەك ئويناۋاتقان ئون ئۈچ - ئون تۆت ياشلار-دىكى بەش ئوغۇل بالىنى كۆرۈپ:

— ئاغىنىلەر، ئاڭلاپ قېلىڭلار، ئاۋۇ تېرەكلەردىكى قاغا چاڭگىلىرىدا نۇرغۇن تۇخۇملار تۇ-رۇپتۇ. بۇنداق لەززەتلىك ئويۇننى ئويىنىغۇچە، قاغا چاڭگىسىدىن تۇخۇم ئوغرىلىساڭلار كۆڭۈللۈك ئەمەسمۇ؟ — دەپتۇ.

— سىزگە كۆپ رەھمەت. ئاتا - ئانىمىز سىرتقا چىقىپ كەتكەنىدى، بىز ئۆيلەرگە قاراۋاتىمىز، ئۇ يەرگە كېتىپ قالساق، ئۆيلىرىمىزدىن خاتىرجەم بولالمايمىز، — دەپتۇ چوڭراق بىر بالا.

توشقان بالىلارنىڭ ئۆيلىرىنى ئۆزى ساقلاپ بېرىدىغانلىقىغا ۋەدە بېرىپ، ئۇلارنى يولغا سالىپتۇ. ئۆزى بولسا يېگۈدەك بىرنەرسە ئىزدەپ ئۆينىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈپتۇ - دە، داق يەردە چاپانلىرىنى غېرىبچە يې-پىنىپ ياتقان ئۇچ ئادەمنى كۆرۈپتۇ. بۇ ئۇچەيلەن ئوغرى بولۇپ، قەيەرگە قول سېلىشنى ئويلىشىپ ياتقانكەن.

— ئاكىلار، نەدۇر ئىسمى - زاتىڭلار؟ نى سەۋەبتىن ياتتىڭلار؟ — دەپ سوراپتۇ توشقان ئۇلارغا ھېجىيىپ سالام بېرىپ. ئۇلاردىن بىرى بېشىنى كۆتۈرۈپ:

— مېنىڭ ئىسمىم شاغىرىب، ئاچارچىلىق دەستىدىن يۇرۇيمەن سارغىيىپ. بىز ئۇچىلىمىز مۇسا-پىر غېرىب، قورساق ئاچ، ماڭالمىدۇق ھېرىپ، — دەپتۇ.

— ئەخمەق ئاكىلار، — دەپ قولىنى شىلتىپتۇ توشقان، — مەھەللىنىڭ كۇنچىقىش تەرىپىدىكى بەش ئائىلىلىكنىڭ ھەممىسىدە ئادەم يوق. «ئۇجمە پىش، ئاغزىمغا چۈش» دەپ ياتقۇچە، تىرىكچىلىكنىڭ يولىنى قىلساڭلار بولمامدۇ؟

ئوغرىلار توشقاندىن بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ دەرھال قوزغىلىپتۇ.

شۇنىڭدىن كېيىن ھېيلىگەر توشقان ئۆزى ئورۇنلاشتۇرغان شۇملۇقلارنىڭ نەتىجىسىنى تاماشا قى-لىشقا باشلاپتۇ. قارىسا، قاغىلار چوقۇغان ئاتلارنىڭ دۇمبىسىدىن قان - يىرىڭ ئېقىپ، باي ئاتقا ياخشى قارىمىدىڭ، دەپ مالچىلارنى ئۇرۇۋاتقۇدەك؛ بالىلار قاغىنىڭ چاڭگىسىدىكى تۇخۇملارنى ئېلىپ چىقىپ تۇرغاندا، قاغىلار كېلىپ بالىلارنىڭ باش - كۆزىنى چوقۇۋاتقۇدەك؛ قاغىلاردىن مىڭ تەستە قۇتۇلغان با-لىلارنىڭ ئاتا - ئانىلىرى، ئۆينى ياخشى ساقلىماي ئوغرىغا بېرىپسەن، دەپ ئۇلارنى قوغلاپ ئۇرۇۋاتقۇدەك.

توشقان ئۆزىنىڭ ئىش قاملاشتۇرالايدىغان چېچەنلىكىدىن رازى بولۇپ كۇلۇپتۇ، كۇلۇپتۇ، كۇلۇۋې-رىپ تېلىپتۇ. خۇدايىم ساق يارىتقان ئوستۇن كالپۇكى كۇلۇۋېرىپ يېرىلىپتۇ.

ئادەم قالتسمۇ، ھايۋانمۇ

ۇرۇن بىر جاڭگالدا، شىر، ئېيىق، مولۇن، توشقانلار ئارىسىدا: «ئادەم قالتسمۇ، ھايۋان-مۇ؟» دېگەن مەسىلە ئوستىدە چوڭ بىر دەتالاش باشلىنىپ كېتىپتۇ. بىر كۈنى تالاش-تارتىشلار ئاخىرلىشىپ، شىر: «ئادەم ھېچقاچان ھايۋانلارغا تەڭ كېلەلمەيدۇ، ھايۋانلار قال-تىس!» دېگەن ھۆكۈمنى چىقىرىپتۇ. ھۆكۈمگە چىن كۆڭلىدىن قوشۇلمىغان كۆپچىلىك: «قېنى، شىر غوجامنىڭمۇ ئەھۋالىنى كۆرەرمىز!» دېيىشىپ، ئاستا ئۆز جايلىرىغا قايتىشىپتۇ. تالاش-تارتىشلارغا تولكە بەگ قاتناشمىغانىكەن، ئۇ قايسى تەرەپتىكىن، بۇ نامەلۇم. ئىشقىلىپ، قالغانلىرىنىڭ ھەممىسى ئۆيلىرىگە كېتىۋېتىپ: «ھەرھالدا، بىز ئادەملەرنىڭ چىشىغا تەگمەي، ئۆز ئىشىمىز بىلەن بولايلى» دېيىشىپتۇ.

تېخى ئارىدىن ئۇزۇن كۈنلەر ئۆتمەي، شۇ ئەتراپتا بىر ئادەمنىڭ بېشىغا كۈن چۈشۈپتۇ، ئۆز بېشى-نى يىراق يەرلەرگە ئېلىپ كەتمەك بولۇپ ئويلاپتۇ، ئويلا-ئويلا: «ياخشى ئات — ئوغۇل بالىغا قانات» دېگەن ماقال ئۇنىڭ ئېسىگە كەپتۇ. گادايلارغا ياخشى ئات نەدە تۇرۇپتۇ. نېمە قىلىش كېرەك؟ ئاخىر ئۇ ئادەم جاڭگال بايىنىڭ تاغدىكى ئاتلىرىنىڭ ئارىسىدىن بىر ئاتنى تاللاپ مىنىپ قاچماقچى بوپتۇ. شۇنىڭ بىلەن «تەۋەككۈل» دەپ يولغا چىقىپ، مېڭىپتۇ، مېڭىپتۇ، بىرنەچچە كۈنلەردىن كېيىن كەچتە ھېلىقى تاغقا يېتىپ بېرىپتۇ، ئەتراپقا ئوبدان سەپسېلىپ، ئىنىس-جىنىغا تۈيدۇرماي، ئاتلار سولانغان قاشانىڭ يېنىغا كەپتۇ.

مانا قىزىق، دەل شۇ كۈنى كەچ شىر غوجامنىڭ «شىرلىقى» تۈتۈپ كېتىپ، ئۆز قولى بىلەن چوڭراق بىر ئولجا ئېلىپ كېلىش ئۈچۈن شۇ ئەتراپقا سەپەرگە چىققانىكەن.

بۇ ئادەم ئۇ ئىشلارنى نەدىن بىلسۇن؟ پۈتۈن ئەس-يادى ئۆز كويى بىلەن، ئۆز ئىشىنى قىپتۇ، ھېلىمۇ ياخشى شىر يولۇقماپتۇ. ئادەم چېۋەرلىك بىلەن ئاستا قاشانىڭ ئوستىگە چىقىپ، ئاتلارغا راسا سەپسىپتۇ. ئەتراپ سۈرلۈك، گۆردەك قاراڭغۇ، قاشانىڭ ئىچى گۇلدۇر-گۇلدۇر... ئاتلارنىڭ ۋەھىمىلىك پۇرقۇشلىرى قۇلاققا كىرىپ تۇرىدىكەن. ھە دېگەندە ھېچنېمىنى بايقىغىلى بولماپتۇ. ھېلىقى ئادەم: «قايسى ئات ئەرگە قانات... مىندىملا ئۇچۇپ كېتەلەيدۇ؟» دەپ، پۈتۈن دىققىتى ۋە ئۆتكۈر كۆزلىرى بىلەن ئاتلارغا نەزەر سالىپتۇ. ئېگىشىپ تازا سەپسېلىپ قارىسا، ئاتلارنىڭ ئىچىدە بىر ئات سوزۇلۇپ لىڭ-لىڭ ئىرغىپ يۈرگۈدەك. ئادەم: «ئەمدى تاپتىم!» دېگەن خۇشاللىق بىلەن، ئالدىدىن ھېلىقى ئات شۇنداق ئۆز-تۇشىگە ئوقتەك ئېتىلىپ بېرىپ «شارت»لا قىلىپ مىنىۋالماپتۇ، ئات ئوستىگە يەلەشكەن-

دەك چۇشۇپ مىخلىنىۋاپتۇ. «جاھاندا ئۆزۈم بىرلا!» دەپ ماختىنىپ يۈرگەن بۇ توسۇن ئات غەزەپ بىلەن چاپچىپ قاشا ئۇستىدىن ئوقتەك شۇڭغۇپ چىققانچە، تاغۇ تاش، باياۋانلارغا قاراپ ئۇچۇپتۇ. ئادەم ياخشى ئاتقا يېتىشسەم دېگەن كىشىلەر ھېچ يەردە مەندەك مۇرادىغا يەتمىگەندۇ، دەپ، تېخىمۇ خۇشال بولۇپ، ئاتنىڭ يالىدىن مەھكەم تۇتقانچە، ئارىلاپ تېقىمداپ قويۇپ چىڭ ئولتۇرۇپتۇ. ئات كېچىچە چېپىپتۇ، ئۇستۇمگە يېپىشقان قانداق بالا ـ قازادۇ، دەپ، جىمىكى كۇچى بىلەن قۇتۇلۇشقا تىرىشىپتۇ. تاشتىن تاشقا، پەستىن ـ ئۆرىگە، ئۆرىدىن ـ پەسكە چېپىپتۇ، بولماپتۇ؛ چوڭ ئۆستەڭلەرنىڭ ئۇ قېتىدىن، بۇ قېتىغا سەكرەپتۇ، تۇز يەرلەردە ئاسمانغا ئۆرلەپ چىچاڭلاپ بېقىپتۇ، بولماپتۇ؛ قۇيۇندەك كېتىپ بېرىپ بىردىنلا ئارقىغا، يانغا بۇرۇلۇپ بېقىپتۇ، يەنە بولماپتۇ؛ ئاخىر كۆز يەتكۈسىز يىراقلارغا بوراندەك ئۇچۇپمۇ بېقىپتۇ، زادى قۇتۇلالماپتۇ. ئات قانچە ئېتىشسا، ئادەممۇ شۇنچە يېپىشىپ، «ئۆلگەننىڭ ئۈستىگە تەپكەن»دەك، ھە دەپ بىقىنىغا تېپىپ تىنىم تاپقۇزماپتۇ. شۇنداق قىلىپ، تاڭمۇ سۈزۈلەي دەپ قاپتۇ. ئامال قانچە، ئاتمۇ كۆنۈپتۇ، مىدىرلاشقا دەرمانى قالماپتۇ، ھەتتا يىقىلىپمۇ چۈشۈپتۇ. ئادەم، ئاپلا! بىچارە، نېمە بولدىكىن، دەپ، ئاتنىڭ ئۈستىدىن شۇنداق چۈشۈپ قارىسا، شىر. ئاتلاردىن بىرەرىنى ئولجا ئېلىش ئۈچۈن قاشانىڭ ئىچىگە كىرگەن شىر ئىكەن، شىر بولغاندىمۇ شىرلارنىڭ پادىشاھى ئىكەن.

ئادەم، توختا، ھايۋان ھايۋانلىقىنى قىلمىسۇن يەنە، دەپ، چاققانلىق بىلەن ئۇدۇلدا تۇرغان ئېگىز دەرەخنىڭ ئۈستىگە چىقىۋاپتۇ. ئاڭغىچە كۇنمۇ تاغ ئارقىسىدىن ئارتىلىپ چىقىپتۇ.

شىر بىرھازادىن كېيىن ھوشىغا كېلىپ شۇنداق قارىغۇدەك بولسا، ئۇتتۇرىدىكى دەرەخ ئۈستىدە، قويسىلا مىنۋالىدىغاندەك قىلىپ بىر ئادەمزات تۇرغۇدەك. شىر قورقىنىدىن دەررۇ كۆزىنى يۇمۇپ، ئىچىدە: «نىزامبىللا... پاناھ بەرگەيسەن ئاللا! ئېزىپتىمەن...» دەپ، يەنە ئۆلگەندەك يېتىۋېلىپ قۇتۇلۇشنى ئويلاپتۇ. شۇ ئارىدا بىر تۇلكە كېلىپ:

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم شىر پادىشاھ! ـــ دەپتۇ. شىر، بىرەر مەدەتكار كېلىپ قالدىمۇ، نېمە، خۇدا، دەپ، ئاستا پەم بىلەن كۆزىنى ئېچىپ قارىسا، ھېلىقى دەتالاشتىن خەۋىرى يوق تۇلكە بەچچىغەر ئىكەن. شىر كۇسۇرلاپ:

ـــ ھىم، زۇۋانىڭنى چىقارما، ئادەم، ئادەم... ـــ دەپتۇ. تۇلكە:

ـــ تەقسىر، ئادەم دېگەن قانچىلىك نېمىتى... سىلى شۇنچىۋالا قورقسىلا، باشقىلار قانداق قىلار... ـــ دەپتۇ. شىر تېخىمۇ جىلە بولۇپ:

ـــ كاساپەت، جىم! ئادەمنى ھەرقانچە كۆزگە ئىلمىسىڭ مەنچىلىك ئىلماسسەن. جىمىنىڭنى ئاستا چەتكە ئال، مېنىڭمۇ بېشىمغا چىقسەن... ـــ دەپ خىرىلداپتۇ. تۇلكە تەكەببۇرلۇق بىلەن ئۇستىلىق قىلىپ:

ـــ تەقسىر، ئادەم دېگەن ئەخمەق كېلىدۇ... مەن ھازىرلا ئۇنى جايلاپ، جانابلىرىنىڭ ناشتىلىقىغا تەييارلايمەن، ـــ دەپ، شىرنى قايىل قىلغاندەك بولۇپ، ئادەمگە قاراپ مېڭىپتۇ. شىر: «ھەي، قانداق بولاركىن...» دەپ قاراپ يېتىپتۇ. تۇلكە دەرەخنىڭ قېشىغا بېرىپ ئادەمگە شۇنداق قاراپ، يۇگۇرۇپلا چىقسام قولىدىكى تاياق بىلەن كاللامغا بىرنىلا ئۇرۇپ ئىشنى تۇگەتمىسۇن، ئۇنىڭدىن كۆرە بىر ئامال قىلىپ ئۇنى ئاۋۇال پەسكە چۈشۈرۈۋالاي، دەپ ئويلاپتۇ، دەرەخ تۇۋىدە ئېغىناپ ھەر خىل قىلىقلار بىلەن ئەركىلەپتۇ...

ئادەم، شىرنى كۆزدىن يوقىتالماي تۇرسام، ئەمدى بۇ ھارامزادە نەدىن كەلدى، توختا، دەپ، دەرەختىن سۇندۇرۇۋالغان قولىدىكى ئۇزۇن تاياقنىڭ ئۇچىغا بەلۋېغىدىن چىقىرىپ ئەشكەن تانا بىلەن قىلتاق ياساپ چىڭ باغلاپ، ئاستا تۆۋەنگە چۈشۈرۈپتۇ. بۇنى كۆرگەن تۈلكە قىلتاقنى نەدىن ئۇقسۇن، تېخى ئۇنى ئانچە - مۇنچە ئويناپ قويۇپ، قۇيرۇقلىرىنى شىپاڭلىتىپتۇ، ئوڭدا يېتىپ ئەركىلىگەن بوپتۇ. ئادەم قىلتاقنى پەم بىلەن تۈلكىنىڭ بوينىغا سېلىپ، ئاندىن «مۇشۇككە ئويۇن، چاشقانغا قىيىن» دېگەندەك، يۇقىرىغا شۇنداق بىر تارتىپتىكەن، تۈلكە بىر - ئىككى چىرقىراپتۇ، كېيىن خىرقىراپتۇ، ئاندىن تېرىدەك ساڭگىلاپ قاپتۇ. بۇ ھادىسىدىن تېخىمۇ قورقۇپ، شىر: «مەن دېمىدىمۇ، كاساپەت! خەير، ئۆزۈڭگىمۇ قىلدىڭ، ماڭىمۇ قىلدىڭ» دەپ ۋارقىراپ، ئاخىرقى كۈچىنى گەۋدىسىگە يىغىپ شۇنداق قېچىپتۇكى، ھەش - پەش دېگۈچە بۇ دەرگاھلىقتىن غايىب بولۇپ، ئادەمزاتقا كۆرۈنمەپتۇ. تۈلكە دەرەخ ئۇچىدا ئېسىلغان بويى قاپتۇ. ئادەم بولسا، خاتىرجەم ئۆز ناخشىسىنى ئېيتىپ، ئۆز يولىغا راۋان بوپتۇ.

«تادان تۈلكە تۇمشۇقىدىن ئىلىنەر» دېگەن ماقال مانا شۇنىڭدىن قالغانمىش.

ھېيلىگەر تۇلكە

ئىر توپ توخۇ يالاڭ تاج خورازغا ئەگىشىپ، تۇلكىنىڭ ئۇستىدىن ئەرز قىلغىلى ئېيىقنىڭ ئالدىغا بېرىپتۇ.

— ئېيىق پالۋان، — دەپتۇ ئۇلار، — شۇم تۇلكە بىزگە كۈن بەرمەس بولدى، ھېچ-قايسىڭلاردىن ئەيمەنمەستىن، بىز توخۇلارنى قىرغىنى قىرغان.

— تۇلكما؟ ! ئۇ مۇتتەھەمنىڭ جاجىسىنى ئۆزۈم بېرەي، — دەپتۇ ئېيىق، ئاندىن تۇلكىنى چاقىر-تىپ كەپتۇ. تۇلكە قۇيرۇقىنى شىپاڭلىتىپ:

— ئېيىقباي، مەن سىزنىڭ بىقىنىڭىزغا تاش پاتمىسۇن دەپ، پەي ياستۇق تەييارلاشنىڭ غېمىدە بولدۇم، — دەپ قولتۇقىدىكى بىر ياستۇقنى ئۇزىتىپتۇ، — مەن سىزنىڭ غېمىڭىزدە يۇرسەم بولار مېنى يامان دەپ سىزگە ئەرز قىلىشىپتۇ...

ئېيىق يۇمشاق تەكىيگە يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ، توخۇلارغا:

— يوقىلىڭلار، ئەخمەقلەر ! ئىككىنچى مۇنداق بىمەنە سۆزلەرنى كۆتۈرۈپ مېنىڭ ئالدىمغا ئەرز قىلىپ كەلمەڭلار ! — دەپ، توخۇلارنى قوغلۇۋېتىپتۇ.

شۇ كېچە يەنە ئىككى توخۇنىڭ شورى قۇرۇپتۇ. توخۇلار ئەمدى بۆرىگە ئەرز قىپتۇ.

— تۇلكىنىڭ دەستىدىن قىينالدۇق، — دېيىشىپتۇ ئۇلار. بۆرە تۇلكىنى ھەيدىتىپ كەپتۇ.

— بۆرە جانابلىرى، مەن بىقىنىڭىزغا قاتتىق يەر پاتمىسۇن دەپ ياستۇق ئەكەلدىم. ئۇ پۆپۈكلۈك ئەخمەقلەر سىزنىڭ غېمىڭىزدە يۈرگىنىمنى بىلمەيدۇ، — دەپتۇ تۇلكە قۇيرۇقىنى شىپاڭلىتىپ.

بۆرە پەي ياستۇققا يۆلىنىپ راھەتلىنىپتۇ - دە، توخۇلارغا ۋارقىراپ:

— كۆزۈمدىن يوقىلىڭلار، پايپاقلىق پۆپۈكلەر ! تۇلكە ئىشنى بىلىپ قىلدۇ، بۇنىڭدىن كېيىن خەيرلىك ئىش قىلغانلارنىڭ ئۇستىدىن ماڭا ئەرز قىلىپ كەلمەڭلار ! — دەپتۇ.

توخۇلار بۇ قېتىممۇ دەرد - ئەلەم چېكىپ قايتىپ كېتىپتۇ. شۇ كېچىسى يەنە ئۇچ توخۇ تۇلكىگە يەم بوپتۇ. ئەتىسى توخۇلار تايغانغا بېرىپ ئەرز قىپتۇ. تۇلكە تايغانغىمۇ ياستۇق بېرىپ:

— سىزنىڭ غېمىڭىزنى قىلىپ يۈرگەنىدىم، — دەپتۇ. تايغان ياستۇققا قارىماپتۇ. ئۇ:

— بۇ شۇم تۇلكىنىڭ شورىنى قۇرۇتۇڭلار ! — دەپ، تۆت كۆز، ئاق تۆش بويناقلارغا بۇيرۇپتۇ.

ئىتلار تۇلكىنى ئوتتۇرىغا ئېلىپ راسا تالاپتۇ.

— ئەمدى تۇلكىنى چۆلگە قوغلاڭلار ! — دەپتۇ تايغان، — بولمىسا، توخۇلارنىڭ گۆشىنى ئۆزى يەپ، پېيىنى «ئۇلۇغ»لارغا تەقدىم قىلىپ، يەنە تېخى خېلى بىرلىرىنى ئالدايدۇ بۇ ھېيلىگەر !

شۇنىڭدىن كېيىن شۇم تۇلكىنىڭ شورى قۇرۇپ، چۆلدە يۈرىدىغان بوپتۇ. تايغانىنىڭ ئادالىتى بىلەن توخۇلار خاتىرجەم تۇخۇملىرىنى تۇغۇپ، چۈجىلىرىنى چىقىرىپتۇ.

تۈلكىنىڭ يولۋاسنى بابلىشى

ئورۇن جاڭگالدا ياۋايى ھايۋانلار ناھايىتى كۆپ ئىكەن، ئۇلار بىر - بىرى بىلەن شۇنداق ئۆم ئىكەنكى، ئانا - بالا، ئاكا - ئۇكا، ئېگىچە - سىڭىل بولۇپ ياشايدىكەن. كۈنلەر ئۆتۈپ، بىر ماختانچاق يولۋاس ھايۋانلارغا پادىشاھ بولۇپ قاپتۇ. يولۋاس شۇ كۈندىن باشلاپ تېخىمۇ كۆرەڭلەپ، ھايۋانلار ئارىسىغا نىزا سېلىپ، ئۇلارنى پارچىلاشقا باشلاپتۇ، ياۋۇزلۇقى ھەددىدىن ئېشىپ، ئالدىغا ئۇچرىغانلا ھايۋاننى تۇتۇپ يەپ، يېمىسە بوغۇپ ئۆلتۈرگىلى تۇرۇپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ھايۋانلار بۇ جاڭگالدا تۇرالماي، تەرەپ - تەرەپكە پىتىراپ كېتىپتۇ. يولۋاسنىڭ يېنىدا پەقەت بىر قېرى تۈلكىلا قاپتۇ.

ئايلار، يىللار ئۆتۈپ، ھايۋانلار يەنە كۆپەيىپ، بىر كۈنى يەنە بىر قېلىن جاڭگاللىققا يىغىلىپ، يولۋاسنىڭ زۇلمىدىن قۇتۇلۇشنىڭ ئامال - چارىسى ئۈستىدە كېڭەش ئۆتكۈزۈۋاتسا، ھېلىقى قېرى تۈلكە كېلىپ ئۇلارغا قېتىلىپتۇ - دە، ئۆزىنىڭ دەرد - ئەلىمىنى سۆزلەپ، يولۋاسنىڭ ئۈستىدىن شىكايەت قىپتۇ. كېڭەش خېلىغىچە داۋام قىپتۇ، ئاخىردا ھايۋانلار، يولۋاسنىڭ خۇي - مىجەزىنى بىلىدۇ، دەپ، ھېلىقى قېرى تۈلكىگە يولۋاسنى يوقىتىش ۋەزىپىسىنى تاپشۇرۇپتۇ. قېرى تۈلكە ماقۇل كۆرۈپتۇ.

قېرى تۈلكە ئەتىسى يولۋاسنىڭ ئوردىسىغا بېرىپتۇ ۋە توققۇز تەزىم بىلەن ئالدىغا كىرىپتۇ. ئۇ - يولۋاسقا قاراپ:

— جانابىڭىزغا بىر تېتىملىق ئوزۇق ئېلىپ كېلەي دېگەن ئىدىم ئەمدىتە ئوڭغا چىققانىدىم، كەچ كىرىپ كېتىپ، بىر كامىردا سىز - نى، ئاتىڭىز ئالىيلىرى بە - لەن بىللە ئۆتكەن كۈنلەر - نى ئويلاپ يېتىپ ئۇخلاپ قاپتىمەن، ئاخشىمى ئاتە - ڭىز ئالىيلىرى چۈشۈمگە كىرىپ قاپتۇ، — دەپتۇ. يولۋاس ئاچچىقىدىن يە - نىپ، بېشىنى كۆتۈرۈپ:

— سەن قېرى، ئاتام

بىلەنمۇ بىللە بولغانمىدىڭ؟ سۆزلە، ئاتام قانداق كىشى ئىدى؟ — دەپتۇ تۈلكىگە.

— ئاتىڭىز ئالىيجاناب ئىدى، — دەپتۇ تۈلكە، — ئالىيجاناب ئىدى، رەھمىتىنىڭ قەددى - قامىتى، تەقى - تۇرقى، خۇي - مىجەزى، قىلىق - ئادەتلىرى سىزگە قۇيۇپ قويغاندەك ئوخشايتتى، خالىغان چاغلىرى سايادىكە چىقاتتى، خالىغان چاغلىرى تاغدىن تاغقا سەكرەپ بەدەن چېنىقتۇراتتى.

ماختانچاق يولۋاس خۇش بولۇپ، چىشلىرىنى ھىڭگايتىپ كۈلۈپتۇ، كېرىلىپ تۇرۇپ:

— ئاتامنىڭ پەزىلەتلىرىنى نېمىشقا بۇرۇنراق سۆزلەپ بەرمىدىڭ؟ — دەپتۇ. تۈلكە:

— تەقسىر، ئاتىڭىز جاھاندا تەڭدىشى يوق باتۇر ئىدى، بىر سەكرەپ بۇ تاغدىن ئۇ تاغقا چىقاتتى، يەنە بىر سەكرەپلا چوققىغا چىقاتتى. ئاتىڭىز بۇ ماھارەتنى ئوردا ئالدىدىكى ياردىن سەكرەپ يۇرۇپ يېتىشتۇرغان. «ئاتا ئىزىنى بالا باسىدۇ» دېگەن گەپ بار، مانا ھازىر سىز ئاتىڭىزنىڭ ئىزىنى باستىڭىز، — دەپتۇ.

ماختانچاق يولۋاس ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ، قېرى تۈلكىنىڭ دولىسىغا ئۇرۇپ، ئۆزىنى ئاتىسى سەكرەپ ماھارەت يېتىلدۈرگەن يار بويىغا باشلاپ چىقىشنى ئۆتۈنۈپتۇ. تۈلكە ئۇنى تاغقا باشلاپ چىقىپ ھەم چوڭقۇر، ھەم كەڭ بىر يەرنى كۆرسىتىپتۇ - دە:

— ئاتىڭىز رەھمىتى مانا مۇشۇ ياردىن ھەر كۈنى ناشتىدىن ئىلگىرى ئۇ ياققا بىر، بۇ ياققا بىر سەكرەپ ئۆتەتتى، — دەپتۇ. يولۋاس مەيدىسىگە مۇشتلاپ، ئالچاڭلاپ مېڭىپ تۇرۇپ:

— مەنمۇ ئاتا بالىسى، — دەپتۇ.

— راست، مۇبادا سىز ئاتىڭىزدەك سەكرىسىڭىز، تېنىڭىز ساغلام بولۇپ ئۈزۈن ئۆمۈر كۆرەتتىڭىز، دۆلىتىڭىز زىيادە، پۈتۈن جاھان ئىلكىڭىزدە بولاتتى، — دەپتۇ تۈلكە.

يولۋاس ئەتىسى ئەتىگەندىن باشلاپ ياردىن ئۈياققا بىر، بۇياققا بىر سەكرەشكە ۋەدە قىپتۇ.

ئەتىسى ئەتىگەندە يولۋاس قېرى تۈلكىنى باشلاپ يار بويىغا كەپتۇ. يولۋاس سەكرىمەكچى بولۇپ يۈگۈرۈپ كېلىپ توختاپ قاپتۇ. قاراپ تۇرغان تۈلكە:

— مانا - مانا، ئاتىڭىز ئالىيلىرىمۇ خۇددى سىزدەك بىر يۈگۈرۈپ، بىر توختاپ، يەنە بىر يۈگۈرۈپلا سەكرەپ ئۆتۈپ كېتەتتى، — دەپ يولۋاسقا مەدەت بېرىپتۇ. يولۋاس بار كۈچىنى يىغىپ بىر سەكرىگەنىكەن، چوڭقۇر يارنىڭ قاق ئوتتۇرىسىغا ئىككى پۇكلىنىپ چۈشۈپتۇ، ئۇستىخانلىرى سۇنۇپ، ئىچ - باغرى چۈۋۈلۈپ، قىممىتلىك قىلالماي قاپتۇ. تۈلكە ئاستا يارغا چۈشۈپ، يولۋاسنىڭ قۇيرۇقىدىن يېيىشكە باشلاپتۇ. جېنى تۇمشۇقىغا بېرىپ قالغان يولۋاس:

— ھەي، ھال سورىماي، نېمە قىلىۋاتىسەن؟ — دەپتۇ. تۈلكە يولۋاسنىڭ بېشىنى دەسسەپ تۇرۇپ:

— نېمە قىلغىنىم بولاتتى، ئاتىڭىزنى قانداق بابلىغان بولسام، سىزنىمۇ شۇنداق بابلاۋاتىمەن، — دەپتۇ.

قوينى قايسسى بيدى

ئورۇن بىر تاغلىق يېزىدا بىر ئوۋچى بولۇپ، ئۆيىدە باققان قويى تۆيۈقسىز يوقاپ كېتىپ-
تۇ، ئىزدەپ ھېچ يەردىن تاپالماپتۇ. شۇڭا، ئۇ غەزەپلىنىپ، جاڭگالدىكى بۆرە، تۈلكە قاتار-
لىق كاتتىلارغا: «قويۇم يوقاپ كەتتى، قايسىڭ يەپ كەتكەن بولۇشساڭ ئۆزۈڭنى مەلۇم قى-
لمىش! بولمىسا، نەسلىڭنى قۇرۇتىمەن!» دەپ جاكارلاپتۇ. بۇنى ئىشىتكەن بۆرە، تۈلكە قاتارلىقلار ئوۋ-
چىنىڭ غەزىپىدىن قورقۇپ بىر ئورۇندا تۇرالماپتۇ ۋە بىر - بىرى بىلەن ئۇزۇنغىچە كۇسۇلدىشىپتۇ.
ئەتىسى تۈلكە ئۆيمۇئۆي ناياقلاپ بېرىپ، جاڭگالدىكى بارلىق ھايۋانلارغا:
— ئەتە بۆرە بېگىمنىڭ ھۇزۇرىغا يىغىلىڭلار، زۆرۈر گەپ بار! — دەپ ئۇقتۇرۇپتۇ.
دېگەندەك ئەتىسى پۈتۈن جاڭگال ئەھلى — ياۋا مۇشۇكتىن تارتىپ چاشقانلارغىچە، ھەتتاكى قور-
قۇنچاق توشقانغىچە تولۇق يىغىلىشىپتۇ.
— ھەممىڭلارغا، — دەپتۇ تۈلكە خۇشامەتچىلىك بىلەن ھىجىيىپ ۋە ئىرغاڭشىپ ئوتتۇرىغا
چىقىپتۇ، نايناقلاپتۇ، — جانابىي بۆرە بېگىمنىڭ مۇھىم ئۇقتۇرۇشى بار، دىققەت بىلەن ئاڭلاڭلار!
تۈلكە بۆرىگە ئېگىلىپ چوڭقۇر تەزىم قىلىپ، ئۇنى سۆزگە تەكلىپ قىپتۇ. ئىككى كۆزى قاز-
غا تولغان، ئاغزى - بۇرنى قان يۇقى، تەرى سۆرۈن بۆرە بەگ ھەيۋە بىلەن يۆتىلىپ قويۇپ، كې-
كىرىكىنى قىرىپ، ئاندىن سالاپەت بىلەن ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپتۇ - دە، ئالدىدىكى جامائەتكە
گەدەيگەن ھالدا گەپ باشلاپتۇ:
— خالايىق! ئوۋچى غوجامنىڭ بىر قويى يوقاپ كەتكەنمىكەن، بۇنى بىز جاڭگال ئەھلىدىن
كۆرۈۋاتىدۇ. كىم يېگەن بولسا ئۆزىنى مەلۇم قىلمىسا، ھەممىمىزنىڭ نەسلىنى قۇرۇتماقچى، شۇڭا
بىر قوي ئۈچۈن ھەممىمىز تۈگەشمەيلى، قېنى، بولايلى... — ئۇ شۇنداق دەپ، ئارقىدىنلا چەكچەي-
گەن ۋەھشي كۆزلىرىنى قەھرى بىلەن ھەممىگە بىر - بىرلەپ تىكىپ چىقىپتۇ ۋە يالۋېتىش
ئېسىدىن چىقىپ قالغان تۇمشۇقىدىكى قان يۇقىنى دەرھال يالۋېتىپتۇ، ئارقىدىنلا:
— مەنمۇ ئۇ قوينى يېمىدىم ھەم كۆرمىدىم. ئەگەر يېگەن بولسام راستىنى دەيتتىم. قېنى چاپ-
سانراق بولۇڭلار، نېمانچە ئېزىلىپ ئولتۇرۇشۇپ كەتتىڭلار؟! — دەپ ئالدىرىتىپتۇ.
ئۇنىڭ ۋەھشي تۇرقىدىن ۋە ئاچىماق گەپلىرىدىن دىرىلدىشىپ، گەپنىڭ تېگىنى چۈشەنگەن
ھايۋانلار قوينى كىمنىڭ يەپ كەتكەنلىكىنى بىلىشىمۇ، لېكىن بېشىغا پالاكەت يېغىپ ئاۋارىچىلىككە
قېلىشتىن ئەنسىرىشىپ، ئۇنچىقماي جىم ئولتۇرۇۋاپتۇ.

— مەنمۇ يېمىدىم، — دەپتۇ تۈلكىۋاي ھىيلىگەرلىك بىلەن كۈلۈپ، ناياقلاپ تۇرۇپ، — ئەگەر يېگىنىمنى بىرەر يەردە قايسىڭلار كۆرگەن بولساڭلار، يۇز ـ خاتىر قىلماي دەڭلار!

— مەنمۇ يېمىدىم، — دەپ ئۆزىنى ئاقلاپتۇ ياۋا مۇشۇك.

— مەنمۇ يېمىدىم، — دەپتۇ سۆسەر تۆرە.

شۇنداق قىلىپ، بارلىق گۆشخور ھايۋانلار ئۆزىنى ئاقلاپ ياقىغا چىقىپتۇ. ئاندىن ئوتخور ھايۋانلار ـ دىن ئالدىدا يۇزلۈكرەكلىرى، ئارقىدىن قالغانلىرى ھەر خىل سەۋەبلەرنى تېپىشىپ سۆزلەپ، كۆرمىگەن ـ گە چىقىپ ئۆزلىرىنى ياقىغا ئېلىشىپتۇ.

ئەڭ ئاخىردا قورقۇنچاق ئۇزۇن قۇلاق توشقانجانلا قاپتۇ. ئۇ بىچارە بۇگۈنكى مەجلىسنىڭ مەقسـ ـ

تىنىمۇ تۇزۇكرەك چۈشەنمەيدىكەن. نېمىشقا دېسىڭىز، ئۇنىڭ پۈتۈن ئەس ـ يادى: «بۆرە مېنى يەپ قو-
يارمۇ؟» دېگەن جان قايغۇسى بىلەن ئىكەن.

ـــ ھە، ئۇزۇن قۇلاق! ھەممەيلەن ئۆز گېپىنى دەپ بولدى. سەن نېمىشقا شۇمشىيىپ، چەكچىيىپ بۇلۇڭغا كىرىپ كەتتىڭ؟ ـــ دەپ سوراپتۇ تۈلكە بىردىنلا قىستاپ.

توشقان بىچارە، مېنى يەۋېتىدىغان بولدى، دەپ، تېخىمۇ قورقۇپ تىلى كالۋالىشىپتۇ.

شۇ چاغدا ئەقىللىق تېكىۋاينىڭ رەھمى كېلىپ، ساقاللىرىنى ئاچچىق بىلەن سىلكىپ، توشقاننىڭ قېشىغا كېلىپ، مۇڭگۈزى بىلەن بىقىنىغا ئاستا تۈرتۈپتۇ ـ دە، قۇلىقىغا شۇرلاپ ئەقىل ئۆگىتىپتۇ:

ـــ ھەي نادان! ھەممىسى بىر سەۋەب تېپىپ ئۆزىنى ئاقلاپ بولدى. بۇنداق قورقۇپ جىم ئولتۇر-
ساڭ، ئاخىر بۇ ئىش ساڭا توقۇلۇپ قالمدۇ. ھەممىسى سېنىڭ گۆش يېمەيدىغانلىقىڭنى بىلمدۇ، مۇشۇ سەۋەب بىلەن ئۆزۈڭنى ئاقلا! بۇنى گۆشخور ھايۋانلار يېگەندۇ، دېگىن!

بىچارە توشقان تىترەپ، ئەمدى ئېغىز ئاچاي دەپ تۇرۇشىغا:

ـــ ھەي ئۇزۇن قۇلاق! خۇدۇكسىنىپ، ئۇنچىقمىغىنىڭغا قارىغاندا، قوينى سەن يېگەن ئوخشىمە-
سەن؟ ئېيتە! ـــ دېگەن بۆرىنىڭ دەھشەتلىك ئۇنى جاڭگالدا ياڭراپ كېتىپتۇ. توشقان ھوشىنى يوقە-
تىپ، تېخىمۇ مەڭدەپ كېتىپتۇ.

ـــ راست، راست، ـــ دېيىشىپتۇ كۆپلىگەن ھايۋانلار بۆرىنىڭ گېپىنى قۇۋۋەتلەپ ۋە ئۆز بېشىدىن پالاكەتنىڭ ئۇزاقلاۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىپ، ـــ قوينى چوقۇم توشقان يەپتۇ، بولمىسا، يۇرەكلىك گەپ قىلغان بولاتتى.

ـــ قېنى ئېيتە! ـــ دەپتۇ بۆرە تېخىمۇ غالجىرلىق بىلەن قىستاپ ۋارقىراپ.

ـــ بولمامسەن، گومۇش! ـــ دەپتۇ تۈلكە ئالدىرىتىپ.

ـــ ئەمدى ئىقرار قىلماي بولمىدى، توشقانجان، دەۋەتكىن! سەن ئۇچۇن ھەممىز بالاغا قال-
مايلى! ـــ دەپتۇ باشقىلار سالا ـ سۇلھى قىلىشىپ.

بۇ ئادالەتسىزلىكتىن يۇرىكى ئېچىشىپ تۇرالماي قالغان تېكىۋاي شۇنچە جاماىئەتنىڭ توشقانىنىڭ گۆش يېمەي، ئوت يەيدىغانلىقىنى بىلىپ تۇرۇپ، ھەقىقەتتىن كۆز يۇمۇپ، توشقاننى قۇربان قىلىپ بې-
رىشكىنىگە غەزەپلىنىپ كېتىپتۇ ۋە بۇ نادانلىق ۋە جاھالەتكە لەنەت ئوقۇپتۇ، ئۆزى ئوتتۇرىغا چىقىپ بۇ ھەقىقەتنى سۆزلەشنى نەچچە رەت ئويلىغان بولسىمۇ، لېكىن ئۆيىدە خوتۇنى ئۆچكىخان يېڭى تۇغۇت-
لۇق، ئىككى بوۋىقى يىغلاپ قالغاچقا، دوڭغىيىپ چىقىپ قېلىپ، ئائىلىسىگە پالاكەت يېتىپ قېلىشتىن ئەنسىرەپ، بىرەرنەرسە دېيەلمەي، تىت ـ تىت بولغىنىچە ئىلاجسىز تۇرۇپ قاپتۇ.

شۇ چاغدا توشقانمۇ جان ئۇمىدىدە ھوشىغا كەپتۇ ۋە غەيرەتلىنىپ، ئۆزىنى ئاقلىماقچى بوپتۇ، لې-
كىن ئەمدىلا ئېغىز ئاچاي دەپ تۇرۇشىغا، كۆزى بۆرىنىڭ دەھشەت بىلەن ھومىيىپ، پارقىراپ تۇرغان كۆزىگە چۈشۈپ، ۋۇجۇدى ئوتتا ئېرىگەندەك يۇمشاپ، ھوشىدىن كېتىپتۇ، ئاغزىدىن بولسا، دېمەكچى بولغان سۆزىنىڭ ئەكسى چىقىپتۇ:

ـــ قوينى، م ... م ... مەن، يې ... يې ... يېدىم...

شۇنداق قىلىپ، بىچارە توشقان قورقۇنچاقلىقىنىڭ كاساپىتى بىلەن ياۋۇز بۆرىنىڭ تۆھمىتىنىڭ ئېچىنىشلىق قۇربانى بوپتۇ.

مۇشۇك پادىشاھ

بىر ئوغرى مۇشۇك جاڭگالدا ياشاشنى ئارزۇ قىلىپ يولغا چىقىپتۇ. ئۇ ئورمانغا كىرىپ كېتىپ بارسا، يولدا بىر قۇۋۇ تۇلكە ئۇچراپ قاپتۇ. مۇشۇك ئۆمرىدە تۇلكىنى كۆرمەپتىكەن، شۇڭا ئۇ، بۇ قانداق جانۋاركەنە؟ يەنە مېنى يەپ قويمىسۇن! دەپ ئويلاپتۇ ـ دە، تۇكلىرىنى ھۇرپەيتىپ تۇرۇپتۇ. مۇشۇكنى كۆرگەن تۇلكىمۇ، بۇ كىم بولدى ئەمدى؟ ئۆمرۇمدە بۇنداق ئاچچىقى يامان ھايۋاننى كۆرمىگەنىدىم، ئۆزى كۇچلۇك كۆرۈنىدۇ، كۆزلىرىنىڭ يېنىشىنى قارا بۇنىڭ! دەپ ئويلاپتۇ ـ دە، دەرھال ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىپ:

ـ يول بولسۇن، ئاغىنە! ـ دەپتۇ.

ـ تىرناقلىرىم ئۆتكۇر، چىشلىرىم ئىتتىك مۇشۇك باتۇرمەن، ئورمانغا كېتىپ بارىمەن، ـ دەپ جاۋاب بېرىپتۇ مۇشۇك.

ـ نېمىشقا؟ ـ دەپ سوراپتۇ تۇلكە.

ـ گۆش يەيمەن، قورسىقىم ئاچ، مىياۋ... مىياۋ... مىياۋ... ـ دەپتۇ مۇشۇك.

تۇلكىنىڭ جان ـ پېنى چىقىپ كېتەيلا دەپ قاپتۇ. ئۇ قورقۇنچلۇقىنى بىلدۈرمەي:

ـ يۇرۇڭ مەن بىلەن، ـ دەپتۇ قول باغلاپ تۇرۇپ، ـ بىزنىڭ ئۆيدە تاماق يەيمىز. ئۇلار بىللە كېتىشىپتۇ...

يولدا بىر بۆرە ئۇچراپ قاپتۇ. مۇشۇك يەنە ھۇرپىيىۋاپتۇ، ئۇنىڭ كۆزلىرى ئوت بولۇپ يېنىپتۇ. بۆرە ئۇنىڭدىن قورقۇپ، بۇ قانداق ھايۋاندۇ، دەپ ئويلاپتۇ ۋە تۇلكىدىن ئاستا سوراپتۇ. تۇلكە:

ـ بۇ يېڭى پادىشاھ، جىم بول، بولمىسا، قىيما ـ چىيما قىلىۋېتىدۇ، ـ دەپتۇ.

ـ راستمۇ؟ ـ دەپتۇ بۆرە قورقۇپ ۋە ئۇلار بىلەن ئۇن چىقارماي بىللە مېڭىپتۇ. ئۇلارغا بىر ئېيىق ئۇچراپتۇ.

ـ يول بولسۇن، ـ دەپتۇ ئېيىق ۋە بىردىنلا مۇشۇكنى كۆرۈپ قېلىپ سوراپتۇ، ـ بۇ كىم؟

مۇشۇك تۇكلىرىنى ھۇرپەيتىپ، بەللىرىنى مۇكچەيتىپ، كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ جىم تۇرۇۋاپتۇ.

تۇلكە ئېيىققا قۇلىقىغا پىچىرلاپ:

ـ ھوشيار بولسىلا، ئېيىق جانابلىرى، مۇشۇك پالۋان دېگەن مۇشۇ، بۇ يۇرتقا يېڭىدىن پادىشاھ بولۇپ كەلدى، يەنە قىيما ـ چىيما قىلىۋەتمىسۇن، ـ دەپتۇ.

تۇلكىنىڭ بۇ سۆزىنى ئاڭلىغان ئېيىق:

— شۇنداقمۇ تېخى... — دەپتۇ ۋە ئۆزىنى سەل يۇرەكلىك كۆرسىتىپ، — ئۇنداق بولسا، ئۇنى سىناپ كۆرىمىز.

ئېيىقنىڭ بۇ گەپلىرىنى ئاڭلىغان مۇشۇك:

— مىياۋ... تىرناقلىرىم ئۆتكۈر، مىياۋ... چىشلىرىم ئىتتىك، مىياۋ... گۆش يەيمەن، گۆش، مىياۋ ... مىياۋ... — دەپ ۋارقىراپتۇ.

مۇشۇك يول بويى، بۇ بالا ـ قازالاردىن قانداق قۇتۇلارمەن ئەمدى، دەپ، مىياۋلاپ مېڭىپتۇ. ئۇ يولدا بىردىنلا بىر بۆدۈنىنىڭ ئۇچۇشقا تەمشىلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قېلىپ، ئوقتەك ئېتىلىپ بېرىپ ھا ـ پىلا ـ شاپىلا تۇتۇپلا يەۋېتىپتۇ. بۇنى كۆرۈپ باشقىلار تېخىمۇ ۋەھىمە ئىچىدە قاپتۇ، تۇلكىنىڭ ئۆيىگە كەلگەندىن كېيىن، ئېيىق، بۆرە، تۇلكە مەسلىھەتلىشىپ:

— ئۇنىڭغا زىيادە بېرەيلى، كېيىن بىر يولىنى قىلارمىز، — دېيىشىپتۇ. ئۇلار ئۆلۈپ قالغان بىر قوينىڭ گۆشىنى ئەكېلىپ مۇشۇكنىڭ ئالدىغا تاشلاپتۇ ـ دە، بۆرە بىر ئورىغا، تۇلكە چاتقال ئىچىگە، ئېيىق بىر ئۆڭكۇرگە كىرىپ مۆكۈۋېلىپ، مۇشۇكنى كۆزىتىپ تۇرۇشۇپتۇ. مۇشۇك گۆشنى تاماشتۇرۇپ يەۋېرىپتۇ، كۆزلىرىنى ئوتتەك چاقنىتىپ، ئۇياق ـ بۇياققا تەلمۇرۇپ چىرقىراپتۇ. بۆرە بىلەن ئېيىقنىڭ كەيپى ئۇچۇپتۇ، تۇلكە چاتقال ئارىسىدىن ماراپتۇ. مۇشۇك چاتقالنىڭ شىددىرلىغىنىنى ئاڭلاپ، چاشقان دەپ ئويلاپ، بىردىنلا تۇلكىگە ئېتىلىپتۇ. تۇلكە: «ۋاي ئۆلدۇم!» دەپ ۋارقىراپ تاشلاپتۇ.

مۇشۇك قورقۇپ ئۆزىنى بىر چوڭقۇرغا تاشلىغانىكەن، ئۇ يەردىن بۆرە ۋاي ـ ۋايلاپ قېچىپتۇ. مۇشۇك ئەمدى ئۆلدۇم، دەرەخكە چىقىۋالاي، دەپ، دەرەخكە قاراپ ئىتتىك ئېتىلغانىكەن، دەرەخ تۇۋىدىكى ئۆڭكۇردە ياتقان ئېيىق قورقۇپ ئۆزىنى بىر ھاڭغا ئېتىپتۇ.

شۇنداق قىلىپ، مۇشۇك ياۋايى ھايۋانلارنىڭ چاڭگىلىدىن قۇتۇلۇپ قاپتۇ.

تۆت دوست

ېدىنى تويغۇچە يەپ، قورسىقىنى تازا كۆپتۈرۈۋالغان بىر ئېشەك ئەسكى تاملىقتىكى كۈل-دە راسا ئېغىناپ، ئاپتاپقا قاقلىنىپ يېتىپتۇ. بىردىن ئۇنىڭ ئېسىگە، بۇ دۇنيادا مېنى ياخشى كۆرىدىغان نەرسە بارمىدۇ، دېگەن ئوي كەپتۇ. نېرى ئويلاپتۇ، بېرى ئويلاپتۇ، ئاخىر ھېچقانداق نېمىنىڭ ئېشەكنى ياخشى كۆرىدىغانلىقىنى تاپالماپتۇ. ئېشەك ئۆزىدىن ئۆزى رەنجىپ، تۇخ-تا، مەن بۇ دۇنيادا بىر ياخشىلىق قىلىپ، ناممىنى چىقىراي، دەپ ئويلاپتۇ - دە، ئورنىدىن تۇرۇپ ياخ-شىلىق ئىزدەپ سەپەرگە ئاتلىنىپتۇ. مېڭىپتۇ، مېڭىپتۇ، بىر يەرگە بارغاندا بىر قوچقار يولۇقۇپتۇ.

— ئەسسالامۇئەلەيكۈم، ئېشەك ئاكا! سەپەر نەگە؟ — دەپ سوراپتۇ قوچقار. يولنى خېلى مېڭىپ زېرىككەن ئېشەك توختاپ تۇرمايلا:

— ۋەئەلەيكۈم ئەسسالام، ئىنىم قوچقار، ئەھۋالىڭ قانداق؟ ئۆزۈڭ مايسىلىرى چىرايلىق ئېتىز تە-رەپتىن كېلىۋېتىپسەن، غېمىڭ يوق ئوخشايدۇ؟ — دەپتۇ.

— سىزدىچۇ؟ — دەپ سوراپتۇ قوچقار.

— مەندىمۇ غەم يوق، لېكىن ئاتا - بوۋىمىز: «تۇغۇلغانلار ئۆلىدۇ، ئىز - بەلگىسىز كېتىدۇ، ئەمما بىر ياخشىلىق ئۆلمەي مەڭگۈ قالىدۇ» دەپتىكەن. شۇڭا، ئۆمرۈمدە بىر ياخشىلىق قالدۇراي دېگەن نىيەت بىلەن ياخشىلىق ئىزدەپ كېتىۋاتىمەن، — دەپتۇ ئېشەك. يالغۇز قېلىپ زېرىككەن قوچقارغا بۇ سۆز نا-ھايىتى يېقىپ كېتىپتۇ - دە:

— سىزنىڭ بۇ سەپىرىڭىزگە مەنمۇ ھەمراھ بولسام، — دەپتۇ.

— بولىدۇ، لېكىن ئوزۇقۇڭنى قانداق قىلىسەن؟

— مېنىڭ ئوزۇقۇم قەيەرگىلا بارسام تېپىلىدۇ، — دەپتۇ قوچقار.

بۇ ئىككى دوست يولغا چۈشۈپتۇ. يولدا بۇلارغا بىر خوراز، بىر كىرپە قوشۇلۇپتۇ. بۇ تۆت دوست بىر كۈنى چۆلدە كېتىپ بارسا، ئالدىدىن ئېچىرقاپ كەتكەن بىر بۆرە قۇلاقلىرىنى دىڭگايتىپ چىقىپ قاپتۇ. بۆرىنى كۆرۈپ بۇلارنىڭ ئەرۋاھى ئۇچۇپتۇ.

— سىلەر يوشۇرۇنۇڭلار، — دەپتۇ ئېشەك دوستلىرىغا ۋە ئۆزى يول ئۈستىدە تۇرۇپتۇ. قوچ-قار بىر قورام تاشنىڭ كەينىگە، خوراز بىر ياغاچنىڭ ئۈچىغا چىقىۋاپتۇ، كىرپە بولسا، بىر تۆ-شۈككە كىرىپ مۆكۈپتۇ.

ھېلىقى ئاچ كۆز بۆرە ئۇدۇللا ئېشەكنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختاپ:

— نەگە ماڭدىڭلار، ئېشەك؟ — دەپ سوراپتۇ.

— سەپەرگە.

— بالدۇرراق چىقساڭلارچۇ بۇ سەپەرگە، سىلەرنىڭ كېچىكىشىڭلار مېنى بەك قىينىدى. سىلەر ئۇچرىمىساڭلار، ئاچلىقتىن بۇگۈن ئۆلۈپ قالاتتىم. ھېلىمۇ ياخشى، سىلەرنى خۇدا يەتكۈزدى، — دەپ خۇشال بولۇپ كېتىپتۇ بۇرە. ئېشەك بىچارە نېمە قىلىشىنى بىلمەي تۇرۇپ قاپتۇ.

— قېنى، سىلەر تۆت ئىكەنسىلەر، ئاۋۋال بىرىنى چىقىرىپ بەرگىن، بىر - بىردىن يەي، — دەپتۇ بۇرە.

ئىلاجسىز قالغان ئېشەك بىر تەرەپتىن قورقسىمۇ، يەنە بىر تەرەپتىن غەيرەتلىنىپ:

— بوپتۇ، ئاۋۋال مېنى يەڭ، لېكىن تولا قورقۇتماستىن يەڭ. ئۇنىڭ ئۈچۈن مەن ئارقامنى قىلىپ، پۇتۇمنى كېرىپ بېرىمەن. شۇ تەرىپىمدىن كېلىپ قورسىقىمنى يېرىپ يەڭ، — دەپتۇ.

بۇنى ئاڭلىغان بۇرە، ئىشقىلىپ، يېسەملا بولىدىغۇ، دەپ ئويلاپتۇ - دە:

— قېنى، قانداق تۇرۇپ بېرىسەن؟ تۇرە چاپسان! — دەپتۇ.

ئېشەك ئۆز ۋەدىسى بويىچە ئارقا ئىككى پۇتىنى كېرىپ بېرىپتۇ. بۇرە كېلىپ ئىككى پۇتىنىڭ ئا-رىسىدىن كىرىپ چىشلەي دېگەنىكەن، ئېشەك بۇرنىڭ بوينىنى مەھكەم قىسۋېلىپ قاتتىق ھاڭراشقا باشلاپتۇ. قوچقار يۈگۈرۈپ كېلىپ بۇرنىڭ بىقىنلىرىغا ئۈسكىلى تۇرۇپتۇ. ياغاچقا چىقۋالغان خوراز: «قى - قى قىق، قى - قى قىق! تاياقنىڭ ئۇزۇنىنى كېسەيمۇ، قىسقىسىنمۇ، تومراقىنىمۇ، ئىنچىكە-سىنىمۇ؟» دەپ شاختىن شاختا سەكرەپتۇ. كىرپە بولسا، تۆشۈكتە تۇرۇپ: «مانا ھازىر چىقمەن، بىخ - بىخ! مانا ھازىر چىقمەن، بىخ - بىخ! ھازىر چىقىپلا يامان قىلمەن، تېرەڭنى تاسما، گۆشۈڭنى ئاسما قە-لىمەن، ئۇنى قويۇپ بەرمە، چىڭ تۆت!» دەپ ۋارقىراپ بېرىپتۇ.

ئېشەكنىڭ قىسىشى، قوچقارنىڭ ئۇسۇشى، خوراز بىلەن كىرپىنىڭ ۋارقىراشلىرىدىن ئەڑۋاھى ئۆچقان بۇرە ئاران قۇتۇلۇپ، بىر پۇتىنى سۆرەپ، تىلىنى چىقىرىپ، شۆلگىيىنى ئېقىتىپ، ئارقىسىغا قارىماي قېچىپتۇ.

بۆرىدىن ئۆز جېنىنى قۇتۇلدۇرۇپ قالغان بۇ تۆت دوست: «دۇنيادىكى ھەممە ياخشىلىقنىڭ ياخشى-سى بىرلىك ئىكەن. بىز ئەمدى ئايرىلماس دوستلاردىن بولايلى!» دېيىشىپ، باشقىدىن چىن دوست بو-لۇشۇپ دۇنيادىن ئۆتكەنىكەن.

مومای بىلەن بوۋە

ئۇرۇن بىر مومای بولغانىكەن. ئۇ يېزىنىڭ چەت بىر يېرىدىكى ئېرىدىن قالغان كۈزلەكتە يالغۇز ياشايدىكەن. مومانىڭ بارى ـ يوقى بىرلا قوزىسى بولۇپ، ئۇنىڭدىن باشقا توخۇ، ئىت چاغلىق نەرسىسىمۇ يوق ئىكەن. شۇ قوزىسى بىلەن مەلىكە بولۇپ، ئۇزۇن كۈنلەرنى قىسقارتىپ، كۆڭۈلسىز چاغلىرىنى خۇش قىلىپ يۈرىدىكەن. مومای قوزىسىنى تاغنىڭ ئايىغ بېسىلمىغان جايلىرىدىكى ئەڭ يۇمران ئوتلاردىن، ئەڭ سۈزۈك ۋە سالقىن بۇلاق سۇلىرىدىن ئەكېلىپ باقىدىكەن، ئەتە ـ ئاخشىمى ئۆزى بىلەن بىللە ئەگەشتۈرۈپ يۈرىدىكەن. مومای تاغقا ئوت ئەكېلىشكە ماڭغاندا: «ئىشكنى ئىچىدىن ئىلىۋالغىن، مەن كەلمەي تۇرۇپ تالا ـ تۈزگە چىقمىغىن، ئىشكنى مېنىڭدىن باشقا ھېچكىمگە ئېچىپ بەرمىگىن» دەپ، قوزىنى ئۆينىڭ ئىچىدە قالدۇرۇپ كېتىدىكەن. مومای تاغنىڭ ئايىغ بېسىلمىغان جايلىرىدىكى ياپيېشىل ۋە ئەڭ يۇمشاق ئوتلارنىڭ ئۈچ ـ ئۈچلىرىدىن تېرىۋېلىپ قاپقا سالىدىكەن، سالقىن ۋە ئەڭ سۈزۈك بۇلاق سۈيىدىن بىر كومزەككە ئالىدىكەن، كۈن چۈشتىن ئېگىلگەن چاغلاردا قايتىپ كېلىدىكەن ـ دە:

تۇر ـ تۇر، قوزام، تۇر ـ تۇر،
ئوتنىڭ ئۈچىنى ئەكەلدىم.
تۇر ـ تۇر، قوزام، تۇر ـ تۇر،
سۇنىڭ سۈزۈكىنى ئەكەلدىم.

دەيدىكەن. قوزا مومانىڭ بۇ شەرتلىك چاقىرغىنىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئىشكنى ئاچىدىكەن ۋە مومانىڭ ئېلىپ كەلگەن ئوتلىرىنى يەپ، سۈيىنى ئىچىدىكەن. شۇنىڭدىن كېيىن مومای ئۇنى ئەگەشتۈرۈپ چىقىپ سەيلە قىلىدىكەن.

بۇ قوزىغا كۆپتىن بېرى بىر بۆرىنىڭ كۆزى چۈشۈپ، ئۇنى يېيىشنىڭ قەستىدە بولسىمۇ، لېكىن يېيىشنىڭ ئېپىنى تاپالماي يۈرىدىكەن، چۈنكى ئۇ قوزا ئەتە ـ ئاخشىمى مومايدىن زادىلا ئايرىلمايدىكەن، كۈندۈزلىرى مومای تاغقا كەتكەن ۋاقىتلاردا بولسا، ئۆيدىن تاشقىرى چىقمايدىكەن.

مومای تاغقا كەتكەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە، بۆرە قوزىنىڭ ئۆيىدىن چىقىشىنى پايلاپ، بىر بۇك تىكەن تۈۋىدە ئۇزاق ماراپ يېتىپتۇ، لېكىن قوزا چىقماپتۇ. بىر ۋاقىتلاردىن كېيىن مومای قايتىپ كەپتۇ، بۆرە بولسا، ئەلەمدىن قۇرۇق ئاغزىنى كۆشەپ كېتىپ قاپتۇ. ئەتىسىمۇ بۆرە مومای تاغقا كەتكەن ۋاقىتىدا كېلىپ، يەنە ماراپ يېتىپتۇ، لېكىن بىرھازا كۈتۈپ يېتىپ، قوزا چىقمىغاندىن كېيىن ئاچچىقىدا ئۆيىنىڭ پەنجىرىگە كەپتۇ ـ دە، ئالداپ بېقىپتۇ، قورقۇتۇپ بېقىپتۇ، چىقىرالماپتۇ. پەنجىرە ۋە ئىشكلەر

نى ئۇرۇپ بېقىپتۇ، ئىچكىرىگە كىرەلمەپتۇ. قوزا بولسا ئۇن چىقارماي جىمجىت تۇرۇۋاپتۇ. شۇ ئاردا يەنە موماي كېلىپ قاپتۇ - دە، بۆرە ئەلەم بىلەن: «خەپ سېنى، توختا!» دەپ قېچىپ كېتىپتۇ. شۇنىڭ-دىن كېيىن بۆرە موماينىڭ ئىشىكنى نېمە دەپ ئاچقۇزىدىغانلىقىنى بىلمۇېلىشىنىڭ كويىغا چۈشۈپتۇ. ئەتىسى موماينىڭ كېلىدىغان ۋاقتىدا ئۆيگە يېقىن بىر دالدا يەرگە مۆكۈۋېلىپ، قۇلاق سېلىپ يېتىپتۇ. بىر ۋاقىتلاردىن كېيىن موماي بىر قاپتا يۇمشاق ئوت، بىر كومزەكتە سۇزۇك سۇ كۆتۈرۈپ كېلىپ:

تۇر - تۇر، قوزام، تۇر - تۇر،
ئوتنىڭ ئۇچىنى ئەكەلدىم.

تۇر - تۇر، قوزام، تۇر - تۇر،
سۇنىڭ سۇزۇكىنى ئەكەلدىم.

دېگەندە، قوزا ئىشىكنىڭ ئىلغىلىرىنى شاراققىدە ئېچىپ، موماينىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ چىقىپ ئەركىلەپ ئويناقلاپتۇ. بۇنى كۆرگەن بۆرە كۆڭلىدە، ئەمدى تىلىكىنى بىلدىمۇ، قولۇمغا چۈشكىنىڭ چۈشكەن، دەپ كېتىپتۇ.

بۆرە بىر جاڭگاللىققا بېرىپ تاڭ ئېتىشنى تاقەتسىزلىك بىلەن كۈتۈپ، موماينىڭ ھېلىقى شەرتلىك سۆزلىرىنى يادلاپتۇ. تاڭ ئېتىپ كۇن چىققاندا، موماي قاپ بىلەن كومزىكىنى كۆتۈرۈپ تاغقا كېتىپتۇ. بۆرە ئۆينىڭ ئەتراپىنى بىر دەم ئايلىنىپ يۈرۈپتۇ - دە، كېيىن ئىشىك ئالدىغا كېلىپ:

تۇر - تۇر، قوزام، تۇر - تۇر،
ئوتنىڭ ئۇچىنى ئەكەلدىم.

تۇر - تۇر، قوزام، تۇر - تۇر،
سۇنىڭ سۇزۇكىنى ئەكەلدىم.

دەپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان قوزا ھەيران بولۇپ، بىر ئىشىنىپ، بىر ئىشەنمەپتۇ، ئىشىكنى ئاچاي دېسە، بىرىنچىدىن، موماينىڭ ئاۋازىغا ئوخشىمىغۇدەك، ئىككىنچىدىن، موماينىڭ كېلىدىغان ۋاقتى ئەمەس، تېخى ئەتىگەن، ئاچماي دېسە، بەلكى موماي يېقىن يەرگە بېرىپلا ئالدىراپ قايتىپ كەلدىمىكىن، ئىلدام مېڭىپ كەلگەنلىكتىن ھاسىراپ ئاۋازى ئۆزگىرىپ قالدىمىكىن، دەپ، ئىككى خىيالدا قېلىپ تۇرغاندا، بۆرە يەنە ھېلىقى شەرتلىك سۆزلەرنى تەكرارلاپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن قوزا تەۋەككۇل دەپ ئىشىكنى ئېچىپتۇ - دە، ھەر ئېھتىمالغا قارشى ئۆزى ئىشىكنىڭ كەينىگە مۆكۈۋاپتۇ. ئىشىك ئېچىلىشى بىلەنلا ئۆيگە ئوقتەك ئېتىلىپ كىرگەن بۆرە قوزىنى كۆرمەي قاپتۇ، بىراق كۆزلىرىدىن ئوت چاقناپ تۇرغان ئاچ بۆرىنى كۆرگەن بىچارە قوزا قورققىنىدىن ۋارقىرىۋېتىپتۇ. شۇ چاغدا بۆرە قوزىنى بىر چىشلەپ بېسىپتۇ - دە، يەپ چىقىپ كېتىپتۇ.

بىر ۋاقىتلاردىن كېيىن موماي كەلسە ئىشىك ئوچۇق تۇرغۇدەك، ئۆيگە كىرسە قوزىسىنىڭ پەقەت ئۇستىخانلىرىلا قالغان. شۇنىڭدىن كېيىن موماي «ئاھ» دەپتۇ - دە، لېۋىنى چىشلەپتۇ، سەن بۆرىگە بىر كۆرسەتمىسەم، توختا، دېگەن ئوينى كۆڭلىگە پۈكۈپ قويۇپتۇ.

بىر كۈنى موماي يەنە بىر قوزا سېتىۋېلىپ كەپتۇ، ئۇنىمۇ خۇددى ئاۋۋالقى قوزىغا ئوخشاش بېقىشقا باشلاپتۇ. بىر كۈنى موماي بوسۇغىنىڭ تۈۋىنى چوڭقۇر ئورا قىلىپ كولاپتۇ، تونۇرغا ناھايىتى كۆپ ئوتۇن يېقىپ، ئۇنىڭ قوقاسلىرىنى ھېلىقى كولىغان ئورىغا تۆكۈپتۇ - دە، ئۇستىنى بوش قىلىپ، بىرنەچچە ئۈرمەي يېپىپ قويۇپتۇ. ئۆزى قاپ بىلەن كومزەكنى كۆتۈرۈپ تاغقا ماڭغان بولۇپ كېتىپتۇ - دە، ئاستاغىنا قايتىپ كېلىپ، ئىشىكنىڭ كەينىگە مۆكۈۋاپتۇ.

بىر ۋاقىتلاردىن كېيىن بۆرە مومانىنى كېتىپ قالدى دەپ ئويلاپ، بۇ قوزىنىمۇ يېمەكچى بولۇپ كەپتۇ ۋە: «تۇر - تۇر، قوزام، تۇر - تۇر» دەپ ئىشىكنى يېقىنلىشىشى بىلەنلا، پالاققىدە ئورنىغا چۈشۈپ كېتىپتۇ، ئۇنىڭدىكى قوقاستا ئۇتلىنىپ، ئاۋازىنىڭ بارىچە چىرقىراپتۇ. شۇ چاغدا موماي چىقىپ: «هە، قوزا يېگەنده مەززه قىلغان بولغىيتتىڭ، ئەمدى ئۇنىڭ جازاسىنىمۇ تارتىپ باق!» دەپ كۈلۈپتۇ. شۇنداق قىلىپ، بۆرە قوزىغا قەست قىلىمەن دەپ، ئاخىر ئۆزى قوقاستا كۆيۈپ ئۆلۈپتۇ.

يولۇاسنىڭ مۇشۇكنى ئۇستاز تۇتۇشى

ـۇرۇنقى زاماندا يولۇاس قويۇق ئورماندا باشقا ياۋايى هايۋانلار بىلەن بىرگە ياشايدىكەن. ئۇ- نىڭ بەدەن قۇرۇلۇشى چوڭ، سۇرلۇك ھەم سالاپەتلىك بولسىمۇ، ئەمما ھۇرۇن ئىكەن، ئۇ- نىڭ ئۇستىگە، ئوۋ ئوۋلاشنى بىلمىگەچكە، ئۆلگەن هايۋانلارنىڭ تاپلىرىنى قاغا ـ قۇز- غۇنلار بىلەن بىللە يەپ جان باقىدىكەن.

ئاي، كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن يولۇاس بۆرە، تۈلكە دېگەندەك گۆشخور هايۋانلارنىڭ ئوۋ ئوۋلاشتا- كى ماھارىتىنى كۆرۈپ، ئۆز كۆڭلىدە، بۈلار مەندىن كىچىك، ئەمما باشقا هايۋانلار ئۈلاردىن ئەيمىنىدۇ. مەندىمۇ ئاشۇلاردا بولغان ماھارەت بولغان بولسا، مۇنداق بىر كۈن ئاچ، بىر كۈن توق يۈرمەس ئىدىم، دەپ ئويلاپتۇ، تۈلكىنىڭ ئالدىغا بېرىپ يېلىنىپ ـ يالۋۇرۇپ، ئوۋ ئوۋلاشتىكى ماھارىتىنى ئۆزىگە ئۆ- گىتىپ قويۇشنى ئىلتىماس قىپتۇ. تۈلكە يولۇاسقا ھىجىيىپ تۇرۇپ ماقۇللۇق بىلدۈرۈپتۇ ـ دە، ئۇنى كەينىگە سېلىپ ئورمانىنى ئايلىنىشقا باشلاپتۇ. يولۇاس تۈلكىنىڭ كەينىدىن سوكۇلداپ تازا هارغان بولسىمۇ، چىداپ ئۇنىڭغا ئەگىشىپتۇ، مېڭىپ ـ مېڭىپ بىر ئوچۇقچىلىققا كەلگەندە، تۈلكە يولۇاسقا قاراپ:

ــ قارا، ئاۋۇ يەردە بىر توشقان تۇرىدۇ. مەن ساڭا قاراپ تۇراي، يەر بېغىرلاپ ئاستا شەپە چىقارماي بېرىپ بىرنەچچە قەدەم قالغاندا ئېتىل ـ دە، ئۇنى تۇتۇپ ئالدىمغا ئېلىپ كەل، ــ دەپتۇ. يولۇاس تۈل- كىنىڭ ئۆگەتكىنى بويىچە قورسقىنى يەرگە چاپلاپ ئاستا كېلىپ توشقانغا بىرنەچچە قەدەم قالغاندا ئۆ- زىنى ئۇنىڭغا بىر ئاتقانكەن، قاپقانغا چۈشۈپ قالغىلى تاس قاپتۇ. تۈلكە ھىجىيىپ ئۇنىڭ ئالدىغا كەپ- تۇ ـ دە، ئوۋچىنىڭ يەمچۈك قىلىش ئۈچۈن قويۇپ قويغان ئۆلۈك توشقىنىنى ئېلىپ كېتىپ قاپتۇ. يولۇاس تۈلكىنىڭ يۈزسىزلىك قىلغانلىقىنى، ئۆزىنى قاپقانغا دەسسەتمەكچى بولغانلىقىنى بىلىپ كۆڭ- لىدە غەزەپلىنىپتۇ، بىراق تۈلكىگە چېقىلىشقا كۆزى يەتمەپتۇ. ئۇ غەمكىن كېتىۋاتقاندا، سۇ بويىدا بىر كېيىك بالىسىنى مەززە قىلىپ يەۋاتقان بۆرىگە يولۇقۇپ قاپتۇ ـ دە، شۆلگەيلىرىنى ئېقىتىپ ئۇنىڭغا يىراقتىن تەلمۈرۈپ قاراپ تۇرۇپتۇ. قورسقى راسا تويغان بۆرە يولۇاسقا كېيىك بالىسىنىڭ چالا غا- جىلانغان ئۇستىخىنىنى تاشلاپ بېرىپتۇ. يولۇاس بۆرىنىڭ بۇ ئىلتىپاتىغا ھەشقاللا ئېيتىپتۇ ۋە ئۇنڭ- دىن ئۆزىنىڭ ئوۋ ئوۋلاشتىكى ماھارىتىنى ئازراق بولسىمۇ ئۆگىتىپ قويۇشنى ئۆتۈنۈپتۇ. يولۇاسنىڭ بۇ گېپىنى ئاڭلىغان بۆرە غەزەپلىنىپ:

ــ ھەي لەقۇا، سەن ئىلتىپاتىمغا قانائەت قىلماي، يەنە ھۇنىرىمنى ئۆگەنمەكچىمۇ؟ مانا ساڭا! ــ دەپتۇ ـ دە، يولۇاسقا بىر ئېتىلىپلا ئۇنىڭ ئېغىز ـ بۇرنىنى قانغا بويۇپتىپ كېتىپ قاپتۇ.

ئاردىدىن بىرنەچچە ۋاقىت ئۆتۈپ يولۇاسنىڭ ئاچلىقتىن جېنى ھەلقۇمىغا كېلىپ ياتقاندا، ئالدىدا بىر مۇشۇك دانلاۋاتقان بىر توپ ياۋا كەپتەرنىڭ ئەتراپىنى ئايلىنىپ كېلىپ، تۇيۇقسىز ئېتىلىپ بېرىپ بىر كەپتەرنى تۇتۇۋېلىپ، مەززە قىلىپ يەۋاتقانلىقىنى كۆرۈپتۇ. ئۆزىدىن نەچچە ھەسسە كىچىك بىر مۇشۇكنىڭ ئۆز ئولجىسىنى شۇنچە ئەپچىللىك بىلەن قولغا چۈشۈرگەنلىكىنى كۆرگەن يولۇاسنىڭ يۈرىكىنى ھەسەت ئوتى قاپلاپ، ئۇنىڭ ئالدىدىكى كەپتەرنى تارتىۋېلىشنى ئويلىغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭغا كۆزى يەتمەپتۇ ۋە كۆڭلىدە، مانا بۇ مۇشۇككىمۇ بىر دەپ باقاي، ئۆز ھۇنىرىنى ئۆگىتىپ قويسا ئەجەب ئەمەس، دەپ ئويلاپ، مۇشۇكنىڭ ئالدىغا كەپتۇ ۋە:

ــ سالام، مۇشۇكجان، ئوۋ ئوۋلاشتىكى ماھارەتلىرى ھەقىقەتەن قالتىس ئىكەن. سىلى ماڭا ئۈستاز بولۇپ بۇ ماھارەتلىرىنى ئۆگىتىپ قويغان بولسىلا، ــ دەپتۇ.

مۇشۇك يولۇاسنىڭ سۆرلۈك تەلەتىدىن ئەيمىنىپ تۇرۇپ، ئۇنىڭغا:

ــ مەن جانابلىرىدىن كىچىك تۇرسام، ئۆزلىرىگە قانداق ئۇستاز بولالايمەن؟ ــ دەپتۇ. يولۇاس مۇشۇككە ئۆز بېشىدىن ئۆتكەن سەرگۈزەشتلىرىنى، غۇربەتچىلىك تۇرمۇشىنى بىر - بىرلەپ سۆزلەپ يېلىنىشقا باشلاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن مۇشۇك يولۇاسقا ئۆز ھۇنىرىنى ئۆگىتىپ قويۇشقا رازى بوپتۇ - دە:

ــ سىلى مېنىڭ ئۆگەتكىنىم بويىچە ئىش كۆرسىلە، تېز مۇددەتتە ئوۋ ئوۋلاش ماھارىتىنى ئۆگىنىپ بولالايلا، ــ دەپتۇ.

ــ چوقۇم ئۇستازىمنىڭ ئۆگەتكىنى بويىچە ئىش كۆرىمەن، ــ دەپتۇ يولۇاس.

ــ ئوۋ ئوۋلاشتا باتۇرلۇق، كۈچ، چەبدەسلىك بولۇپلا قالماي، يەنە ئەقىل - پاراسەت بولۇشى كېرەك. ئۇزلۇكسىز تىرىشىش، جاپالىق مەشىقنى داۋاملاشتۇرۇش ــ بۇ ماھارەتنى ئىگىلەشنىڭ مۇھىم شەرتى. شۇڭا، سىلى ھازىردىن باشلاپ ھەر كۈنى بىرنەچچە چاقىرىم تېز سۈرئەتتە يۈگۈرۈپ بەدەن چىنىقتۇرسىلا، ئاندىن مەن ئوۋ ئوۋلاش ماھارىتىمنى ئۆگىتىشكە باشلاي، ــ دەپتۇ مۇشۇك.

شۇنىڭ بىلەن مۇشۇك يولۇاس بىلەن بىرگە مەشىق قىلىشنى باشلاپتۇ.

مۇشۇك يولۇاسقا ھەر خىل پاناھلىنىش ئۇسۇلى، يۈگۈرۈش سۈرئىتى، قارشىلىق كۈچى، يولنى توسۇش، شەپە چىقارماي يېقىنلىشىش، ئىزىغا چۈشۈش، پەيت كۈتۈش، نىشان بەلگىلەش، قالايمىقان قىلىش، ئىسكەنجىگە ئېلىش، زەخىملەندۈرۈش قاتارلىق ئۇسۇللارنى تەپسىلىي سۆزلەپ مەشىق قىلدۇرۇپتۇ. يولۇاسمۇ جاپاغا چىداپ مەشىق قىلىپ، مۇشۇكنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە ئوۋ ئوۋلاشقا كىرىشىپتۇ ۋە مەززىلىك ئىسسىق گۆشلەرنى يەپ كۈچلىنىشكە، كۈچەيگەنسېرى ئورمانىنى ئايلىنىپ يۈرۈپ قورسىقى توق بولسىمۇ كۆڭلى خالىغان ھايۋاننى ئۆلتۈرۈشكە باشلاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئورمانداكى بارلىق ھايۋانلار يولۇاستىن قورقىدىغان بوپتۇ، ھەتتا بۆرە ئۇنىڭ بۈيرۇقىنى ئورۇندايدىغان، تۈلكىمۇ كۈنىگە نەچچە قېتىم تەزىم بەجا كەلتۈرىدىغان بوپتۇ.

كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن تۈلكە يولۇاسنىڭ ئالدىدا نەچچە پۈكلىنىپ قۇيرۇقىنى شىپاڭلىتىپ:

ــ پۈتۈن ھايۋانلار، يولۇاس ھەرقانچە قىلغان بىلەنمۇ مۇشۇكنىڭ شاگىرتى، ئۇنىڭدىن قورقۇپ كېتىشنىڭ ھاجىتى يوق، دېيىشۋاتىدۇ، ــ دەپ، يولۇاس بىلەن مۇشۇكنىڭ مۇناسىۋىتىگە بۈزغۇنچىلىق سالىتۇ. يولۇاس كۆڭلىدە، مەن پات ئاردا پۈتۈن ئورمانداكى ھايۋانلارغا پادىشاھ بولىمەن، بۇ چاغدا بۆرە مېنىڭ ئوردا ياساۋۇلۇم، تۈلكە ۋەزىرىم بولىدۇ. بىراق، مۇشۇ مۇشۇك دېگەن بىرنېمىنى مېنىڭ ئۇستازىم دەپ يۈرسەم ئابرۇيۇمغا سەت ئەمەسمۇ، دەپ ئويلاپ، مۇشۇكنى قانداق بىر تەرەپ قىلىشنىڭ چارىسى

ئۇستىدە ئويلىنىشقا باشلاپتۇ.

بىر كۈنى يولۋاس بىلەن مۇشۇك ئورمانىنى ئايلىنىپ كېتىۋېتىپ، ناھايىتى باراقسان، كۆركەم ئۆسكەن بىر گۈلزارلىققا كېلىپ قاپتۇ. مۇشۇك رەڭگارەڭ گۈللەرگە، كېپىنەكلەرگە زوقلىنىپ، گۈل-لەرنىڭ خۇش ھىدىدىن دىلى يايراپ كېتىپتۇ. يولۋاسمۇ بۇ گۈلزارلىقنى ھە دەپ ماختاپ، مۇشۇكنى گەپكە سېلىپ مېڭىپتۇ ۋە ئايلىنىپ بىر دوقمۇشقا كەلگەندە تۇيۇقسىز يان تەرەپكە شىددەت بىلەن بۇ-رۇلۇپ مۇشۇككە تاشلىنىپتۇ. ھوشيار مۇشۇك بولسا، يولۋاسنىڭ ئارقا تەرىپىگە قاراپ قېچىپتۇ، يولۋاس مۇشۇكنى قوغلاپتۇ، مۇشۇك جان - جەھلى بىلەن قېچىپتۇ ۋە يولۋاس ئۆزىگە يېتىشۇالاي دې-گەندە بىر تۇپ سېدىگە چىقىۋاپتۇ. مۇشۇكنىڭ بۇ ھەرىكىتىنى كۆرگەن يولۋاس ھەيران قاپتۇ، سېدىگە يامىشىپ باققان بولسىمۇ، چىقالماپتۇ ۋە مۇشۇككە قاراپ غەزەپ بىلەن:

— سەن ماڭا نېمىشقا دەرەخكە چىقىشنى ئۆگەتمەيدىغان؟ — دەپ توۋلاپتۇ.

— ھەرقانداق ئۇستاز بولغۇچى ياماننى نىيەتلىك شاگىرتنىڭ كېيىن ئۆزىگە ئېلىپ كېلىدىغان مالا-مىتىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن مۇشۇنداق قىلماق كېرەك. مەن سىلىنىڭ يامان نىيەتلىرىنى سەزگەندىن كېيىن، ئۆزۈمگە ساقلاپ قويغان بۇ ماھارىتىم ھازىر مېنىڭ قەدىر - قىممىتىمنى، ھاياتىمنى قۇتقۇ-دى، — دەپتۇ مۇشۇك.

يولۋاس غەزەپلىك نەرە تارتىپ، سېدىگە ئۆزىنى ئۇرۇپ لىڭشىتىپ باققان بولسىمۇ، مۇشۇك دەرەخ-كە مەھكەم چاپلىشىپ تۇرۇۋالغاچقا ھېچنېمە قىلالماپتۇ. شۇنىڭدىن بېرى مۇشۇك يولۋاستىن ئايرىلىپ ياشاشقا باشلاپتۇ. يولۋاسمۇ پادىشاھلىق دەۋرانىنى سۈرۈپ ياشاپ كەپتۇ. بىراق، يولۋاس ئورمانلىقنى ئايلانغاندا، دەل - دەرەخلەرنىڭ يېنىدىن ئۆتكەندە دەرەخلەرگە ھەسرەت بىلەن ئۇزۇندىن - ئۇزۇن قاراپ كېتىپ قالىدىكەن.

خوراز نىڭ ئەقلى

ـ ئۇلايمان ئەلەيھىسسالامنىڭ زامانىسىدا بىر كىشى سۇلايمان ئەلەيھىسسالامنىڭ قېشىغا كىرىپ:

ـــ ماڭا ھايۋانلارنىڭ تىلىنى ئۆگىتىپ قويسىڭىز، ـــ دەپتۇ. سۇلايمان ئەلەيھىسسالام:

ـــ بۇ نىيىتىڭىدىن يانغىن، ئەگەر ئۆگىنىۋېلىپ كىشىلەرگە ئېيتساڭ ئۆلىسەن، ـــ دەپتۇ. ئۇ ئادەم:

ـــ ئۆگىتىپ قويسىڭىز، ھېچكىمگە دېمەيمەن، ـــ دەپ ۋەدە بېرىپتۇ.

سۇلايمان ئەلەيھىسسالام ئۇ ئادەمگە: «ئاغزىڭنى ئاچ» دەپتۇ، ئۇ ئادەم ئاغزىنى ئېچىپتۇ. سۇلايمان ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭ ئاغزىغا تۈكۈرۈپ قويۇپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئادەم ھايۋانلارنىڭ تىلىنى بىلمەيدىغان بوپتۇ.

ئۇ ئادەمنىڭ بىر كالىسى ۋە بىر ئېشىكى بار ئىكەن. بىر كۈنى ئۇ ئادەم ھەر كۈنىدىكىدەك كالىسىنى ئەتىگەندىن ـ كەچكىچە قوشقا قېتىپ يەر ھەيدەپ، كەچتە ياندۇرۇپ كېلىپ ئېغىلغا ئەكىرىپ قويۇپتۇ. كالىنىڭ ئۆرە تۇرغۇدەك مادارى قالماي پۇشۇلداپ تۇرغانلىقىنى كۆرگەن ئېشەك كالىدىن ئەھۋال سوراپتۇ. كالا دەپتۇ:

ـــ نېمىسىنى سورايسەن، ئاداش، ھەر كۈندىكى ئەھۋالىم مانا مۇشۇ. سېنىڭ كۈنۈڭ نېمىدېگەن راھەتتە ئۆتىدۇ؟ خوجايىن سېنى ئاندا ـ ساندا ئۇستۈڭگە قېلىن كۆرپىلەرنى سېلىپ بازارغا مىنىپ بارغاننى ھېسابقا ئالمىغاندا، كەچكىچە ئېغىلدا خالىساڭ يەپ، خالىساڭ يېتىپ دەم ئالىسەن. ماڭا بولسا، بىردەممۇ ئارامچىلىق يوق.

كالىغا ئىچى ئاغرىغان ئېشەك ئۇنىڭغا ئەقىل ئۆگىتىپتۇ:

ـــ ئۇنداق بولسا، بۇگۈن سامان يېمىگىن، سۇمۇ ئىچمىگىن. خوجايىن، كالام كېسەل بولۇپ قاپتۇ، دەپ، ئەتە سېنى قوشقا قاتمايدۇ.

ئىگىسى بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ قاپتۇ. ئۇ كالىنىڭ ئوقۇرىغا ئوت ـ سامان سېلىپ چىقىپ كېتىپتۇ. ئەتىسى كىرسە، ئوقۇردىكى ئوت ـ سامانلار ئۆز پېتىچە تۇرغۇدەك، كالا بولسا پۇشۇلداپ ياتقۇدەك. ئۇ ئادەم: «كالام كېسەل بولۇپ قاپتۇ» دەپ، كالىنىڭ ئورنىغا ئېشەكنى نامازشامغىچە قوشقا قېتىپتۇ. ئېشەكنىڭ ھالى كالىدىن بەتتەر بوپتۇ، ئۇ ئۆلەيلا دەپ قاپتۇ، كەچتە ئېغىلغا ئاران ـ ئارانلا كەپتۇ. ئېشەكنىڭ ناھايىتى خاپا كەلگەنلىكىنى كۆرگەن كالا ئەھۋال سوراپتۇ:

ـــ بۇرادىرىم، ئەھۋالىڭ قانداق؟ بەك خاپا كۆرۈنىسەنغۇ؟

ـــ ئەھۋالىم ھەرھالدا ياخشى، ئەمما سېنىڭ ئەھۋالىڭ چاتاق، شۇنىڭغا خاپىمەن، ـــ دەپتۇ ئېشەك.

ـــ زادى نېمە ئىش بولدى؟ ئوچۇق ئېيتقىنا، ـــ دەپتۇ كالا. ئېشەك دەپتۇ:

ـــ خوجايىنىمىز بۇگۈن مېنى مىنىپ بېرىپ قاسساپ بىلەن كۆرۈشۈپ، ئۇنىڭغا: «كالام كېسەل

بولۇپ قالدى» دېۋىدى، قاسساپ ئەتە كېلىپ سېنى سويۇۋېتىدىغان بولدى.
بۇ سۆزنى ئاڭلاپ كالىنىڭ پۈت ـ قولىدا جان قالماپتۇ. ئۇ ئېشەكتىن:
ـــ جېنىم دوستۇم، ئەمدى قانداق قىلارمەن؟ ماڭا بىر مەسلىھەت بەرگىنە، ـــ دەپتۇ. ئېشەك دەپتۇ:
ـــ بۇنىڭ بىر دىنبىر چارىسى شۇكى، ئەمدى ئوت ـ سامانىنى راسا يېگىن، سۈنىمۇ تازا ئىچكىن. خوجا ـ يىنىمىز كىرگەندە تېتىك بول، ئۇ چاغدا خوجايىنىمىز: «كالام ساقىيىپ قاپتۇ» دەپ، قاسساپقا بەرمەيدۇ.
خوجايىن ئۇلارنىڭ بۇ سۆھبىتىنى ئاڭلاپ قاقاقلاپ كۈلۈپتۇ. ئېرىنىڭ ئۆزىچە قاقاقلاپ كۈلگىنىنى ئاڭلىغان خوتۇنى سوراپتۇ:
ـــ نېمىگە شۇنچە كۈلىسىز؟
ئېرى سەۋەبىنى دەپ بەرمەپتۇ. خوتۇنى تېخىمۇ گۇمانلىنىپ:
ـــ چوقۇم سىزدە بىر چاتاق بار، بولمىسا، نېمىشقا سەۋەبىنى ئېيتمايسىز؟ ـــ دەپتۇ. ئېرى:
ـــ ھەي خوتۇن، كۈلگىنىمنىڭ سەۋەبىنى كىشىگە دېسەم، شۇ زامات ئۆلىمەن، ـــ دەپتۇ. خوتۇنى:
«ئېرىمنىڭ مەندىن يوشۇرۇپ يۈرگەن بىر مەخپىيىتى بار ئىكەن، بۇنى بىلمەي قويمايمەن»، دەپ، تېخى ـ مۇ چىڭ يېپىشىپتۇ. ئۇ ئادەم ھېچ ئامال قىلالماي، خوتۇنىغا:
ـــ بۇ سىرنى ساڭا ئېيتسامىلا مەن ئۆلىمەن، شۇڭا ئىككى رەكەت نامازنى ئۆتەۋېلىپ ئاندىن ساڭا ئېيتىپ بېرەي، ـــ دەپتۇ.
بۇ كىشىنىڭ بىر خورىزى، بىرنەچچە مېكىيىنى ۋە يەنە بىر ئىتى بار ئىكەن. خوراز بۇ چاغدا مې ـ كىيانلارنى قوغلاپ يۈرۈپ ھەممىسىنى بىر قېتىمدىن بېسىپتۇ. بۇنى كۆرگەن ئىت خورازغا:
ـــ ئەجەب ھاياسىز نېمىكەنسەن. خوجايىنىمىزنىڭ ئۆلىدىغان ۋاقتى كېلىپ قالدى، سەن يەنە شەھۋەتپەرەسلىكىڭنى قويمايۋاتىسەن، ـــ دەپتۇ. خوراز:
ـــ خوجايىنىمىز شۇنداق ساغلام تۇرسا، نېمىشقا ئۆلىدۇ؟ ـــ دەپ سوراپتۇ. ئىت ئېشەك بىلەن كا ـ لىنىڭ ۋەقەسىنى بىرمۇبىر ئېيتىپ بېرىپ، ئاندىن دەپتۇ:
ـــ خوجايىنىمىز بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ كۈلدى، خوتۇنى كۈلۈشنىڭ سەۋەبىنى سورىدى، خوجايىن جاۋاب بەرگىلى ئۇنىمۇدى، خوتۇنى قىستىدى. ئۇ ئامال قىلالماي بۇ سىرنى خوتۇنىغا ئېيتماقچى بو ـ لۇۋاتىدۇ. ئۇ خوتۇنىغا ئېيتسىلا ئۆلىدۇ.
خوراز:
ـــ خوجايىن ئۆلسە ئۆزىنىڭ شورى، ساڭا، ماڭا ۋە خوتۇنىغا نېمە غەم؟ ساڭا يۇندىنى كىم قويۇق بەرسە شۇ يەرگە بارىسەن. مەنمۇ دانىنى كىم كۆپ بەرسە شۇ يەرگە بارىمەن. ئېرى ئۆلسە، خوتۇنىمۇ يەنە بىر ئەرگە تېگىدۇ. مەن دېگەن بىر چاڭگال تۇك. مەن شۇ ھالىم بىلەن يىگىرمە ـ ئوتتۇز مېكىيانىنى تېپىپ، چوقۇپ يۈرۈپ باشقۇرىمەن. خوجايىن بىر خوتۇنىنى باشقۇرالماسمۇ؟ ! ئۇنىڭ خوتۇنىنىڭ سەۋەبى بىلەن ئۆلگىنىدىن، مېنىڭ كۈلگىنىم ياخشى. خوجايىن خوتۇنىنى بىر ـ ئىككى تاياق ئۇرسا، ئۆلۈمدىن قۇتۇلۇپ قالاتتىغۇ ! ـــ دەپتۇ.
ھويلىدا تاھارەت ئېلىۋاتقان خوجايىن بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ، ئەجەب ئوبدان چارە تاپتىم، دەپ ئويلاپ ـ تۇ. خوجايىن تاھارەتنى ئېلىپ بولۇشى بىلەن خوتۇنى يەنە سوراپتۇ:
ـــ كۈلگىنىڭىزنىڭ سەۋەبى زادى نېمە؟
ئۇ ئادەم قولىغا دەرھال بىر تاياقنى ئاپتۇ ـ دە: «كۈلگىنىمنىڭ سەۋەبى مانا مۇشۇ» دەپ، خوتۇنە ـ نىڭ يانپىشىغا بىرنەچچىنى ساپتۇ. خوتۇنى ئالدى ـ كەينىگە قارىماي ئۆيگە قېچىپ كىرىۋاپتۇ ۋە ئىك ـ كىنچى بۇ ھەقتە سورىماپتۇ. شۇنداق قىلىپ، ئۇ ئادەم ئۆلۈمدىن قۇتۇلۇپ قاپتۇ.

باش مۇھەررىر: ئابدۇراخمان ئەبەي

مەسئۇل مۇھەررىرلەر: ئەخمەت ئىمىن، ياقۇپ مۇھەممەتروزى

مۇھەررىرلەر (ئۇيغۇر ئېلىپبە تەرتىپى بويىچە تىزىلدى):
ئازات ئالماس، ئەخمەت پاسار، ئەزىزى، پاتىگۇل مىجىت، قادىر ئارسلان، مەخسۇم ئېلاخۇن، مۇنارجان توختاخۇن، مۇھەممەتتۇردى مىرزىئەخمەت، ئوبۇل ئىسلام

مەسئۇل كوررېكتورلار: ئاسىيە ئەخمەت، رىشىت ھاجى ۋاھىدى، ئايگۇل سابىت
كوررېكتورلار: (ئۇيغۇر ئېلىپبە تەرتىپى بويىچە تىزىلدى) ئابلىز ئابباس، ئابلىز ئەمەت، قېيۇم مۇھەممەت، ماھىنۇر كەنجى، ھەببۇللا ئېلى، ۋەلى زەيدىن، ياسىن زايىدوف

تېخنىداكتور: مۇھەممەتئېلى لېتىپ

گۇزەل سەنئەت مۇھەررىرى : مۇراددىل ئابىد

ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى قامۇسى

(5 - توم)

نەشر قىلغۇچىلار: مىللەتلەر نەشرىياتى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى
پوچتا نومۇرى: 100013 830001
نەشرىياتلارنىڭ ئادرېسى: بېيجىڭ شەھىرى خېپىڭلى شىمالىي كوچا 14 ـ قورۇ
ئۇرۇمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى 348 ـ قورۇ
باسقۇچى: شىنجاڭ شىنخۇا باسما زاۋۇتى
تارقاتقۇچى: جايلاردىكى شىنخۇا كىتابخانىلىرى
نەشرى: 2005 ـ يىل 9 ـ ئايدا 1 ـ قېتىم
بېسىلىشى: 2005 ـ يىل 9 ـ ئايدا 1 ـ قېتىم
ئۆلچىمى: 1092 x 787 مىللىمېتىر 8 كەسلەم
باسما تاۋىقى: 61 قىستۇرما ۋاراقى : 6
سانى: 2000 — 0001
كىتاب نومۇرى: ISBN 7—105 — 06896 — 5
باھاسى: 4800.00 يۈەن (جەمئىي 12 توم)

图书在版编目（CIP）数据

维吾尔民间文学大典．5／《维吾尔民间文学大典》编委会编．—北京：民族出版社；乌鲁木齐：新疆人民出版社，2005．8
ISBN7—105—06896—5

Ⅰ．维．．．Ⅱ．维．．．Ⅲ．维吾尔族—民间文学—作品综合集—中国—维吾尔语（中国少数民族语言）
Ⅳ．Ⅰ277

中国版本图书馆CIP数据核字（2005）第090052号

维吾尔民间文学大典（第五卷）

主　　编：阿不都热合满．艾白
责任编辑：艾合买提．伊明，牙库甫．买买提肉孜，
编　　辑：阿扎提．阿里玛斯，艾合买提．帕萨尔，艾则孜，帕提古丽．米吉提，卡得尔．阿尔斯兰，麦合苏木．伊拉洪，穆纳尔江．托合塔洪，买买提吐尔迪．米扎．艾合买提，吾布力．伊斯拉木
责任校对：阿斯亚．艾合买提，热西提阿吉．瓦依迪，阿依古丽．沙比提
校　　对：阿布列孜．阿巴斯，艾比布拉．艾力，克由木．买买提，瓦力．再丁，玛依努尔．坎吉，牙生．扎依提夫
技术编辑：买买提艾力．里提甫
美术编辑：木拉丁．阿比提

出　　版：民族出版社　　新疆人民出版社
社　　址：北京市和平里北街14号　　邮编：100032
　　乌鲁木齐市解放南路348号　　邮编：830001
印　　刷：新疆新华印刷厂
发　　行：各地新华书店
版　　次：2005年9月第1版　　2005年9月第1次印刷
开　　本：787×1092　毫米　　1/8
印　　张：61　　插页：6
印　　数：0001-2000册
书　　号：ISBN7—105—06896—5
定　　价：4800．00元（共12卷）

ISBN 7-105-06896-5
9 787105 068968 >